

हिन्दुस्तानी एकेडेमी, पुस्तकालय
इलाहाबाद

वर्ग संख्या.....२६४.७८२.....

पुस्तक संख्या.....विस्-१/-.....

क्रम संख्या.....१०८७४.....

Pāli-Granthamālā—3

BUDDHAGHOSĀCARIYA'S

VISUDDHIMAGGO

[Vol. I]

WITH

PARAMATTHAMAÑJŪSĀTĪKĀ

OF

Bhadantācariya Dhammapāla

General Editor

BADARI NĀTH SHUKLA

Director : Research Institute

Varanaseya Sanskrit Vishwavidyalaya

Edited & Revised

by

Dr. REWATADHAMMA

M. A., Ph. D.,

SĀSANADHAJA SIRIPAVARA DHAMMĀCARIYA

VARANASI.

Published by:
Director: Research Institute,
Varanaseya Sanskrit Vishwavidyalaya,
Varanasi—2.

First Edition : 1000 Copies
Price Rs. 36/-

Printed by:
G. S. Upadhyaya
Manager.
Varanaseya Sanskrit Vishwavidyalaya Press,
Varanasi.

पालि-ग्रन्थमाला—३

बुद्धघोसाचरियविरचितो

विसुद्धिमग्गो

[पठमो भागो]

भदन्ताचरियधम्मपालत्थेरेन कता

परमत्थमञ्जूसानामविसुद्धिमग्गमहाटीका

सहितो

पधानसम्पादको

पण्डितबदरीनाथशुक्लः

अनुसन्धानसंस्थानसञ्चालकः-

वाराणसेयसंस्कृतविश्वविद्यालयः, वाराणसी

सम्पादको संसोधको च

डॉ० रेवतधम्मो

एम० ए०, पीएच० डी०,

सासनधजसिरिपवरधम्माचरियो

वाराणसियं

प्रकाशकः

सञ्चालकः

अनुसन्धानसंस्थानम्

वाराणसेयसंस्कृतविश्वविद्यालयः

वाराणसी-२

प्रथमसंस्करणम् १००० प्रतयः

मूल्यम् ३६) रूप्यकाणि

प्राप्तिस्थानम्

प्रकाशनविभागः

वाराणसेयसंस्कृतविश्वविद्यालयः

वाराणसी-२

मुद्रकः

घनश्याम उपाध्यायः

व्यवस्थापकः

वाराणसेयसंस्कृतविश्वविद्यालय मुद्रणालयः

वाराणसी-२

प्रारम्भिकं निवेदनम्

बौद्धसाहित्यं भारतीयसाहित्यस्य महनीयतमो भागः । भगवतो बुद्धस्य 'त्रिपिटक' संज्ञया संगृहीतमुपदेशवचनं तत्साहित्यस्यादिमं स्रोतः । तदाश्रयेण प्रवृत्तो विपुलो ग्रन्थराशि-भरितस्य भव्यतमा सम्पत् । तत्र भारतस्य मूलभूता शाश्वती जीवनदृष्टिः सविकासं वर्णिता । मानवतायाः वास्तवं स्वरूपं, तस्य पूर्णताया उपायः, तदौद्योत्तीकरणस्य समग्रो विधिश्चैव-मादयो विषया बौद्धवाङ्मयस्य प्राधान्येन प्रतिपाद्याः । बहुजनहिताय बहुजनसुखाय च तस्य जगत्यवतारः प्रसारश्च । एतत्सर्वसम्मत्तं सत्यमाश्रित्यैव पालिवाङ्मयालङ्कारभूतः **विसुद्धि-मग्न**—**विशुद्धिमार्ग**—नामा ग्रन्थो बौद्धाचार्येण तत्र भवता **बुद्धघोषेण** प्रणीतः । यस्याभिनवं प्रकाशनं बौद्धज्ञानामृतपिपासूनां प्रमोदाय समुपक्रम्यमाणं विद्यते ।

बुद्धघोषः—

बुद्धघोषः पालिवाङ्मयस्य युगल्लघ्ना परमाचार्यः । अनेन बुद्धदेशनाया व्यापकप्रचाराय चिरजीवनाय लोकजीवनेऽवतारणाय च यः प्रयासो विहितः स प्रायः सवनिव पालिसाहित्य-कारान् ततोऽवरान् प्रमापयति । चतुर्थशताब्दथाश्वरमे पञ्चमशताब्दथाः प्रथमे भागे च लङ्कां प्रशासतो 'महानाम' नाम्नो नरेशस्य समये महास्थविरो **बुद्धघोषो** लङ्कामुपेत्य महास्थविर-महेन्द्रेण सिंहलीभाषायां संगृहीताः '**त्रिपिटकस्य**' प्रामाणिकी अट्टकथाः—अर्थकथाः—व्याख्याः पालिभाषायामवतारयामासेति सुविश्रुतानुश्रुत्यनुसारेण स चतुर्थपञ्चमशताब्दोरवर्त-तेतीतिवृत्तविद्धिः सप्रयत्नमवधारितम् ।

प्रकृतस्य '**विसुद्धिमग्न**' नाम्नो ग्रन्थस्य निगमनभागे समुपलभ्यमानस्य '**बुद्धघोसो ति गरूहि गहितनामधेय्येन थेरेन मोरण्डखेटकवत्तब्बेन कतो विसुद्धिमग्नो नाम**' इति वचनस्य साक्ष्येण दक्षिणभारतस्थिते '**मोरण्डखेटक—मोरंडखेड़ा**' नाम्नि ग्रामे,

मज्झिमनिकाय—मध्यमनिकाय—स्य अट्टकथा—अर्थकथा—यां प्राप्यमाणस्य

"आयाचितो सुमतिना थेरेन भदन्तबुद्धमिस्सेन ।

पुब्बे मयूरदूतपट्टनम्हि सद्धि वसन्तेन" ॥

इत्यादिवचनस्यानुसारेण तेलगूप्रदेशस्थे 'मयूरदूतपट्टन' नामकग्रामे,

अंगुत्तरनिकाय—अङ्गोत्तरनिकाय—स्य अट्टकथा—अर्थकथा—यां सम्प्राप्यमाणस्य

"आयाचितो सुमतिना थेरेन भदन्तजोतिपालेन ।

कञ्चिपुरादीसु मया पुब्बे सद्धि वसन्तेन" ।

इत्यादिवचनस्यानुसारेण काञ्चीपुरनाम्नि नगरे च बुद्धघोषस्यावस्थितेः परिज्ञाय-मानतया तदौद्योत्तीकरणस्याधिकतमो भागो दक्षिणभारते व्यतीयायेति निर्णयन्तोऽपीतिहासविदो

नाद्याप्येतदवधारणे प्रभवोऽभूवन् यत्तेनात्मनो जनुषा भारतस्य दक्षिणोत्तरयोः कतरो भागो व्यभूष्यत । 'महावंस' ग्रन्थस्य परिशिष्टकल्पे 'चूलवंश' भागे समुपन्यस्तं

“बोधिमण्डसमीपम्हि जातो ब्राह्मणमाणवो ।”

इति वचनात्प्रतीयमानं बुद्धगयासमीपे तज्जन्मनो भवनं तस्य जन्मस्थानसमस्याया विप्रमतापादने पर्याप्तो हेतुः ।

बिसुद्धिमगो-विशुद्धिमार्गः—

अयं ग्रन्थो बुद्धघोषस्य सर्वेषां ग्रन्थानां मूर्धन्यः । यद्यप्येष संयुक्त-संयुक्त-निकायस्य

“अन्तो जटा बहि जटा जटाय जटिता पजा ।

तं तं गोतम पुच्छामि को इमं विजटये जटं” ति ? ॥

इति श्रावस्तमधिवसन्तं तथागतं प्रति देवपुत्रेणोपन्यस्तायाः प्रश्नगाथायाः,

“सीले पतिट्ठाय नरो सप्पञ्जो चित्तं पञ्जञ्च भावयं ।

आतापी निपको भिक्खु, सो इमं विजटये जटं” ति ॥

इति भगवता तथागतेन देवपुत्रं प्रत्युपन्यस्ताया उत्तरगाथायाश्च व्याख्यात्मको ग्रन्थः, तथाप्यस्य रचना तथाऽस्ति, अत्र विषयाणामुपन्यासस्तथा विद्यते, बौद्धधर्मस्य बौद्ध-दर्शनस्य च सर्वेषां विशदं विस्तृतं च प्रतिपादनं तथा वर्तते यथाऽयं सर्वथा नूतनो नितान्तं मौलिकश्चेति निस्संशयं वक्तुं शक्यते ।

ग्रन्थोऽयं त्रयोविंशतिपरिच्छेदेषु विततो विद्यते । तत्राद्ययोः द्वयोः परिच्छेदयोः शीलस्य-सदाचारस्य, तृतीयादित्रयोदशान्तपरिच्छेदेषु समाधेः, चतुर्दशादित्रयोविंशत्यन्तपरिच्छेदेषु च प्रज्ञायाः निरूपणं निपुणतया कृतं वर्तते । तदित्थं शीलस्कन्ध-समाधिस्कन्ध-प्रज्ञास्कन्धसंज्ञके स्कन्धत्रये प्राप्तविस्तरोऽयं महाग्रन्थो बौद्धधर्मस्य शीलसमाधिप्रज्ञात्मकं प्रसिद्धं शिक्षात्रयं परमरमणीयतयाऽवभासयन् समग्रां मानवजातिं सुचिरमुपकरोति ।

सोऽयं स्थविरवादवाङ्मयस्यानर्घ्यमणिस्वरूपो महानिबन्धोऽनुरूपव्याख्यया सार्धम-प्रकाशिततया जिज्ञासुजनानामतितरां दुरवगाह आसीत् । अतो बुद्धघोषरचनानां रहस्यविदा एकादशशताब्द्यामवस्थितेन धम्मपाल-धर्मपालनाम्ना बौद्धाचार्येण अस्य ग्रन्थस्य परमत्थ-मञ्जूषा-परमार्थमञ्जूषा-नामिका महाटीका निर्मिता । किन्तु अस्य टीकाग्रन्थस्य प्रकाशनमद्यावधि कुत्रापि न जातम् । फलतया ग्रन्थस्य अनेकेऽंशाश्चिरं रहस्यतयैवाविद्यन्त । किं बहुता, १९४० तमे ख्रिष्टाब्दे श्रीधर्मानन्दकौशाम्बिमहोदयेन मुद्राप्य प्रकाशितो मूलग्रन्थोऽति दुष्प्रापतां गतः शीलादिरत्नानां ज्योतिः प्रसारणाद् व्यरमत् ।

तदिमां दुरवस्थां दूरीकर्तुं कामेन वाराणसेयसंस्कृतविश्वविद्यालयस्य सुयोग्यस्नातकेन बर्मदेशस्य धर्माचार्येण ‘भदन्त श्रीरेवतधम्म’ महोदयेन ग्रन्थस्य दुष्प्रापताया दुरवगाहतायाश्च परिहाराय आचार्य ‘धम्मपाल’ कृतया महाटीकया सार्धं बौद्धाचार्य ‘श्रीबुद्धघोस’ प्रणीतस्य

‘विसुद्धिमग्न’ नाम्नो महनीयतमग्रन्थस्य पालिबौद्धवाङ्मयविश्वकोशकल्पस्य सम्पादनप्रकाशनयोरायोजनं विहितम् । तदीययोजनानुसारेण विश्वविद्यालयः स्वकीये मुद्रणालये ग्रन्थमेनं चतुर्षु भागेषु प्रकाशयितुं यतमान आस्ते । एतद्ग्रन्थरत्नप्रेम्सवो माऽधिकं प्रतीक्षाक्लेशेन कदर्थ्यैरन्निति धिया ग्रन्थस्य प्रथमो भागः शीलस्य समाधेश्चाष्टपरिच्छेदानां निरूपणपरोऽधुना प्रकाश्यते । समाधेः शेषपरिच्छेदानां प्रतिपादनपरो द्वितीयो भागः, प्रज्ञानिरूपणपरस्तृतीयो भागः, भूमिकया, ग्रन्थस्य संक्षिप्तसारैः, भारतीयेतरदर्शनानां साधनाग्रन्थैरस्य ग्रन्थस्य तुलनात्मकाध्ययनेन पारिभाषिकशब्दानां निर्वचनादिना च प्रसाधयिष्यमाणश्चतुर्थो भागश्च क्रमेण शीघ्रतरमेव प्रकाशयिष्यते । एतद्ग्रन्थस्य प्रकाशनसम्बद्धान्यन्यानि ज्ञातव्यानि सम्पादकस्य श्रीरेवतधम्मस्य भूमिकया वेदितव्यानीति सप्रश्रयं विज्ञापयति

अनुसंधानसंस्थानम्
वा० सं० वि० वि०
वाराणसी
२७-३-६९

}

बदरीनाथशुक्लः
(सञ्चालकः)

विज्जापनं

विसुद्धिमग्गो नामयं गन्थो पिटकत्तयसारभूतो सकललोके पटिपत्तिदीपकगन्थानं अग्गो होति सेट्ठो पमुखो उत्तमो पवरो चाति पण्डितेहि पसत्थो । तत्थ हि सङ्गीतित्तया-
रूळ्हस्स तेपिटकबुद्धवचनस्स अत्थं संखिपित्वा सिक्खत्तयसङ्गहितं ब्रह्मचरियं परिपुण्णं
सुविसदं पकासितं च ।

अयं गन्थवरो आचरियबुद्धघोसत्थेरेन तेपिटकसङ्गहट्टकथाकारेण कतो । सो हि
दसमे बुद्धवस्ससतके (पञ्चमे खरिसवस्ससतके-5th A. D.) दक्खिणभारते मोरण्डगामे
ब्राह्मणकुले जातो । सो तीसु वेदेषु चैव सब्बविज्जासिप्पगन्थेषु च पारङ्गतो हुत्वा
बुद्धसासनधम्मं मुत्वा तस्मि उग्गण्हितुकामो तस्मिं येव दक्खिणभारते एकस्मिं थेरवादिक-
विहारे महाविहारवासीनं भदन्तरेवतत्थेरप्पमुखानं भिक्खून् सन्तिके पब्बज्जञ्चेव उपसम्पदञ्च
गण्हित्वा पिटकत्तयपाळि उग्गण्हि ।

सो एवं पिटकत्तयपाळि उग्गण्हन्तो येव अज्जासि—“अयमेकायनमग्गो दस्सन-
विसुद्धिया निब्बानसच्छिकिरियाया” ति । आचरियुपज्झाया च तस्स विसिट्ठगणप्पभाव-
सम्पन्नभावं अत्वा “इमस्स बुद्धसासने कित्तिघोसो बुद्धस्स विय पवत्तिस्सती” ति सम्प-
स्समाना “बुद्धघोसो” ति नामं अकंसु । तथा हि तेन वुत्तं—“बुद्धघोसो ति गरहि
गहितनामधेय्येना” ति ।

सो मद्रसनगरसमीपट्टानभूतो मयूरदूतपट्टनम्हि च कश्चिपुरादीसु च वसन्तो अन्ध-
कट्टकथाय परिचयं कत्वा ताय असन्तुट्ठचित्तो सीहळट्टकथासु पि परिचयं कातुकामो ता
च पाळिभासायं समारोपेत्वा अभिनवीकातुं आसीसन्तो सीहळदीपं अगमासि । तस्मिं काले
सीहळदीपे महानामो नाम राजा रज्जं कारेति ।

आचरियो सीहळदीपं पत्तकाले महाविहारमेव गन्त्वा तत्थ सीहळमहाथेरानं
सन्तिके सीहळट्टकथायो सुणि । एवं सीहळट्टकथायो सुणन्तस्सेव आचरियबुद्धघोसस्स तिक्ख-
गम्भीरजवनगणप्पभावविसेससम्पन्नभावं अत्वा तंसवनकिञ्चपरिनिट्ठितकाले संघपालादयो
थेरा तं विसुद्धिमग्गादिगन्थानं करणत्थाय आयाचिसु ।

आचरियबुद्धघोसो संघपालत्थेरेन अज्जेसितो महाविहारस्स दक्खिणभागे पधानघरे
महानिगमस्सामिनो पासादे वसन्तो विसुद्धिसङ्घातनिब्बानकामानं साधुजनानं सील-
समाधिपज्जासङ्घातस्स विसुद्धिमग्गस्स याथावतो जानन्त्थाय इमं गन्थवरं अकासि ।
तेन वुत्तं आचरियेन—

“सुदुल्लभं लभित्वानं पब्बज्जं जिनसासने ।

सीलादिसङ्गहं खेमं उजुं मगं विसुद्धिया ॥

यथाभूतं अजानन्ता सुद्धिकामापि ये इध ।
 विसुद्धिं नाधिगच्छन्ति वायमन्तापि योगिनो ॥
 तेसं पामोज्जकरणं सुविसुद्धविनिच्छयं ।
 महाविहारवासीनं देसनानयनिस्सितं ॥
 विसुद्धिमगं भासिस्सं तं मे सक्कच्च भासतो ।
 विसुद्धिकामा सब्बे पि निसामयथ साधवो” ति ॥

तत्थ हि विसुद्धिमगं कुरुमानो आचरियो महाविहारवासीनं देसनानयसङ्घाता पञ्चन्नं पि निकायानं पोराणट्टकथायो निस्साय तासु वुत्तं गहेतब्बं सब्बं विनिच्छयं समा-
 हरित्वा अकासि । तस्मा या या एत्थ पदवण्णना वा विनिच्छयो वा साधकवत्थु वा
 दस्सीयति, तं सब्बं तस्स तस्स निद्धारितपाळिपदस्स निकायसंवण्णनाभूताय पोराणसीहळ-
 ट्टकथातो आनेत्वा भासापरिवत्तनवसेनेव दस्सितं ति वेदितब्बं । अयं पि हि विसुद्धिमगो
 न आचरियस्स जाणप्पभावेन कतो, विसुं पकरणभावेन च, अथ खो चतुन्नं पि
 आगमट्टकथानं अवयवभावेनेव कतो ति अधिप्पायो । आचरियो पन न केवलं इमं विसुद्धि-
 मग्गमेव, अज्जा पि तिपिटकट्टकथायो अकासि ।

तादिसेहि गुणेहि समन्नागतो अयं विसुद्धिमग्गगन्थप्पवरो अनेकाहि टीकाहि परिबुतो
 आकासे नक्खत्तेहि परिबुत्तं चन्दमण्डलं विय बुद्धसासने पटिमण्डितो सुपाकटो च । तासु
 परमत्थमञ्जूसा नाम विसुद्धिमग्गस्स अत्थसंवण्णनाभूता महाटीका अतिवित्थारा विञ्जूहि
 पसंसिता च । सा हि पन्नरसमे सोळसमे वा बुद्धवस्ससतके (दसमे एकादसमे वा खरिस-
 वस्ससतके—10th A. D. 11th A. D.) दक्खिणभारते बदरतित्थविहारवासिना
 नागपट्टने धम्मासोकमहाराजविहारवासिना वा भदन्ताचरियधम्मपालत्थेरेन कता । आचरियो
 हि तस्स विसुद्धिमग्गस्स गुळहत्थं च विनिच्छयं च पकासेतुं पुरातनं कथामगं निस्साय
 इमं टीकं अकासि । तेन वुत्तं आचरियेन—

“आयाचितो सिद्धगामपरिवेणनिवासिना ।

थेरेन दाठानागेन सुद्धाचारेण धीमता ॥

बदरतित्थविहारवासिना आचरियधम्मपालेन कता परमत्थमञ्जूसा नाम विसुद्धि-
 मग्गमहाटीका समत्ता” ति ।

अपि च आचरियधम्मपालेनेव रचितायं नेत्तिपकरणट्टकथायं पि—

“सद्धम्मोत्तरणट्टाने पट्टने नागसव्हे ।

धम्मासोकमहाराजविहारे वसता मया ॥”

इति बदरतित्थविहारवासिना आचरियधम्मपालेन कता नेत्तिपकरणस्स अत्थ-
 संवण्णना समत्ता” ति वुत्तं । आचरियधम्मपालेन पन न केवलं परमत्थमञ्जूसा
 नाम विसुद्धिमग्गमहाटीका येव कता, अथ खो अनेका अट्टकथायो चेव टीका-अनु-
 टीकायो च अकासि ।

विसुद्धिमग्नो नामयं गन्धप्पवरो आचरियधम्मानन्दकोसम्बिनामेन विचक्खणेन चत्तलीसाधिकएकूनवीसतिवस्ससतमे खरिससंवच्छरे (1940) भारते सम्पादेत्वा पकासितो । परमत्थमञ्जूसा नाम विसुद्धिमग्नमहाटीका भारते ग्रन्थकासितपुब्बा येव ।

मया सद्धम्मचिरट्टितिया बहुजनहिताय बहुजनसुखाय च ते सोधेत्वा सुनिम्मले सुपरिसुद्धे च कत्वा पकासनत्थाय एको उपक्कमो (Scheme) मुद्दणकम्मादिकिच्चं सुट्ठुतरं समत्थे बाराणसियसक्कटविस्सविज्जालये समुद्घापितो । तस्मिं काले अस्स सक्कटविस्स-विज्जालयस्स उपकुलपतिमहासयो तं उपक्कमं पुनप्पुनं विचारेत्वा मुद्दणादिभारं पग्गण्हितुं कतसन्निट्ठानो अहोसि । ततो परं तेन नानादेसियपोत्थकेहि संसन्दिता सम्पादनत्थाय आधुनिकनयेन पकासनत्थाय च मं सम्मानितसम्पादकभावेन उच्चिनित्वा विसोधन-पटिसोधनादिकम्मं मय्हं समप्पितं । अहं पन मरम्मरट्ठे (ब्रह्मदेसे) बुद्धसासनसमितिया मुद्दणयन्तालये मुद्दापितं छट्ठसज्जायनमूलपोत्थकं निस्साय विसोधनपटिसोधनादिकम्मं कत्वा तं हत्थलिपि (Manuscript) सक्कटविस्सविज्जालयमुद्दणयन्तालये समप्पेसि सुट्ठु मुद्दापणाय ।

अयं गन्धप्पवरो सुनियोजित-उपक्कमानुसारेण चतुसु भागेषु विभाजितो, यथा—
सीलनिद्देसतो अनुस्सतिकम्मट्ठाननिद्देसपरियन्तं अट्ठहि निद्देसेहि पटिमण्डितो पठमो भागो ।
ब्रह्मविहारनिद्देसतो इन्द्रियसच्चनिद्देसपरियन्तं अट्ठहि निद्देसेहि पटिमण्डितो दुतियो भागो ।
पञ्चाभूमिनिद्देसतो पञ्चाभावनानिसंसनिद्देसपरियन्तं सत्तहि निद्देसेहि पटिमण्डितो च ततियो भागो ।
चतुत्थभागो पन परिसिट्ठो विसेसभागो भविस्सति । तस्मिं भागे सवित्थार-निदानकथा, विसुद्धिमग्नस्स संखेपकथा, अञ्जेहि पटिपत्तिदीपकगन्थेहि संसन्दिता परि-सीलनं विनिच्छयकथा च, अन्ते पारिभासिकपदानं, गाथानं, उद्धरितगन्थादीनं सुट्ठु निबद्धा अनुक्कमणिक्का च भविस्सती ति ।

“यदेत्थ दिस्सते किञ्चि पमादेन भमेन वा ।

खलितं अवसिट्ठुं तं संसोधेन्तु विचक्खणा” ॥

चिरं तिष्ठतु सद्धम्मो

विसुद्धिमग्गो

परमत्थमञ्जूसाटीका च

पठमो भागो

मातिका		पिट्ठका
निदानादिकथावण्णना	... ..	१-२७
	१. सीलनिहेसो	२८-१४१
सीलसरूपादिकथावण्णना	... ..	२८-३५
सीलानिसंसकथावण्णना	... ..	३५-३९
सीलप्पभेदकथावण्णना	... ..	३९-५२
पातिमोक्खसंवरसीलवण्णना	... ..	५२-६३
इन्द्रियसंवरसीलवण्णना	... ..	६४-७०
आजीवपारिसुद्धिसीलवण्णना	... ..	७०-८३
पच्चयसन्निस्सितसीलवण्णना	... ..	८३-९६
चतुपारिसुद्धिसम्पादनविधिवण्णना	... ..	९७-११६
पठमसीलपञ्चकवण्णना	... ..	११६-१२२
दुतियसीलपञ्चकवण्णना	... ..	१२३-१२६
सीलसंकिलेसवोदानवण्णना	... ..	१२६-१४१
	२. धुतङ्गनिहेसो	१४३-१८५
धुतङ्गनिहेसवण्णना	... ..	१४३-१४८
पंसुकूलिकङ्गकथावण्णना	... ..	१४९-१५२
तेचीवरिकङ्गकथावण्णना	... ..	१५३-१५५
पिण्डपातिकङ्गकथावण्णना	... ..	१५५-१५७
सपदानचारिकङ्गकथावण्णना	... ..	१५८-१५९
एकासनिकङ्गकथावण्णना	... ..	१६०-१६१
पत्तपिण्डिकङ्गकथावण्णना	... ..	१६१-१६३
खलुपच्छाभत्तिकङ्गकथावण्णना	... ..	१६३-१६४
अरञ्जिकङ्गकथावण्णना	... ..	१६४-१६८
स्वस्वमूलिकङ्गकथावण्णना	... ..	१६८-१७०

मातिका

पिढङ्का

अब्भोकासिकङ्ककथावण्णना	...	...	१७०-१७२
सोसानिकङ्ककथावण्णना	...	...	१७३-१७५
यथासन्थतिकङ्ककथावण्णना	...	...	१७५-१७७
नेसज्जिकङ्ककथावण्णना	...	...	१७७-१७८
धुतङ्गपकिण्णककथावण्णना	...	...	१७९-१८५

३. कम्मट्टानग्गह्णनिद्देसो

समाधिकथावण्णना	...	...	१८७-१९०
समाधिक्कदुकवण्णना	...	...	१९१-१९२
समाधितिकवण्णना	...	...	१९२-१९४
समाधिचतुक्कवण्णना	...	...	१९४-२००
दसपल्लिबोधकथावण्णना	...	...	२००-२१२
कम्मट्टानदायकवण्णना	...	...	२१२-२१८
चरियावण्णना	...	...	२१८-२३५
चत्तालीसकम्मट्टानवण्णना	...	...	२३५-२५१

४. पथवीकसिणनिद्देसो

अननुरूपविहारवण्णना	...	...	२५३-३५८
अनुरूपविहारवण्णना	...	...	२५४-२५९
खुद्दकपल्लिबोधवण्णना	...	...	२६१
भावनाविधानवण्णना	...	...	२६१-२७१
सत्तसप्पायवण्णना	...	...	२७१-२७४
दसविध-अप्पनाकोसल्लवण्णना	...	...	२७४-२९२
निमित्ताभिमुखपट्टिपादनवण्णना	...	...	२९२-२९४
पठमज्झानकथावण्णना	...	...	२९४-३१०
पञ्चङ्गविप्पहीनादिवण्णना	...	...	३१०-३१३
तिविधकल्याणवण्णना	...	...	३१३-३२०
चिरट्टितिसम्पादनवण्णना	...	...	३२०-३२४
निमित्तवड्डननयवण्णना	...	...	३२५-३२७
पञ्चवसीकथावण्णना	...	...	३२७-३३०
दुतियज्झानकथावण्णना	...	...	३३०-३३७
ततियज्झानकथावण्णना	...	...	३३७-३४७
चतुत्थज्झानकथावण्णना	...	...	३४८-३५५
पञ्चकज्झानकथावण्णना	...	...	३५६-३५८

मातिका

पिट्टङ्का

५. सेसकसिणनिहेसो

आपोकसिणकथावण्णना	...	...	३५९-३७२
तेजोसिणकथावण्णना	...	...	३५९-३६०
वायोसिणकथावण्णना	...	...	३६०-३६१
नीलकसिणकथावण्णना	...	...	३६१-३६२
पीतकसिणकथावण्णना	...	...	३६३
लोहितकसिणकथावण्णना	...	...	३६४
ओदातकसिणकथावण्णना	...	...	३६४
आलोककसिणकथावण्णना	...	...	३६५
परिच्छिन्नाकसिणकथावण्णना	...	...	३६५
पकिण्णककथावण्णना	...	...	३६६-३६७
	...	...	३६७-३७२

६. असुभकम्मट्टाननिहेसो

उद्धुमातकादिपदत्थवण्णना	...	...	३७३-४०८
उद्धुमातककम्मट्टानवण्णना	...	...	३७३-३७५
विनिच्छयकथावण्णना	...	...	३७५-३८७
विनीलकादिकम्मट्टानवण्णना	...	...	३८७-३८६
पकिण्णककथावण्णना	...	...	३८६-४०२
	...	...	४०२-४०८

७. छानुस्सतिनिहेसो

बुद्धानुस्सतिकथावण्णना	...	...	४०९-५०२
धम्मानुस्सतिकथावण्णना	...	...	४०९-४६८
संघानुस्सतिकथावण्णना	...	...	४६८-४८४
सीलानुस्सतिकथावण्णना	...	...	४८४-४९०
चागानुस्सतिकथावण्णना	...	...	४९०-४९२
देवतानुस्सतिकथावण्णना	...	...	४९३-४९६
पकिण्णककथावण्णना	...	...	४९६-४९८
	...	...	४९८-५०२

८. अनुस्सतिकम्मट्टाननिहेसो

मरणस्सतिकथावण्णना	...	...	५०३-६२६
कायगतसतिकथावण्णना	...	...	५०३-५२२
कोट्टासववत्थापनकथावण्णना	...	...	५२२-५३६
आनापानस्सतिकथावण्णना	...	...	५३६-५६२
उपसमानुस्सतिकथावण्णना	...	...	५६२-६२१
	...	...	६२१-६२६

संकेतविवरणं उद्धरितगन्धसूची च

अं०—१	अङ्गुत्तरनिकायो पठमो भागो, नालन्दापालिपकासनमण्डलेन पकासिता ।
अं०—२	अङ्गुत्तरनिकायो दुतियो भागो, नालन्दा ।
अं०—३	अङ्गुत्तरनिकायो ततियो भागो, नालन्दा ।
अं०—४	अङ्गुत्तरनिकायो चतुर्थो भागो, नालन्दा ।
अं० टु०	अङ्गुत्तरनिकायटुकथा, मरम्मरट्टे बुद्धसासनसमितिया पकासिता ।
अभि०	अभिधम्मपिटकं ।
अभि०—१	अभिधम्मपिटके धम्मसङ्गणिपालि, नालन्दा ।
अभि०—२	अभिधम्मपिटके विभङ्गपालि, नालन्दा ।
अभि०—३	अभिधम्मपिटके धातुकथापालि, नालन्दा ।
अभि०—४	अभिधम्मपिटके पुग्गलपञ्चत्तिपालि, नालन्दा ।
अभि०—५	अभिधम्मपिटके कथावत्थुपालि, नालन्दा ।
अभि०—६:१	अभिधम्मपिटके यमकपालि पठमो भागो, नालन्दा ।
अभि०—६:२	अभिधम्मपिटके यमकपालि दुतियो भागो, नालन्दा ।
अभि०—६:३	अभिधम्मपिटके यमकपालि ततियो भागो, नालन्दा ।
अभि०—७:१	अभिधम्मपिटके पट्टानपालि पठमो भागो, नालन्दा ।
अभि०—७:२	अभिधम्मपिटके पट्टानपालि दुतियो भागो, नालन्दा ।
अभि०—७:३	अभिधम्मपिटके पट्टानपालि ततियो भागो, नालन्दा ।
अभि०—७:४	अभिधम्मपिटके पट्टानपालि चतुर्थो भागो, नालन्दा ।
अभि०—७:५	अभिधम्मपिटके पट्टानपालि पञ्चमो भागो, नालन्दा ।
अभि०—७:६	अभिधम्मपिटके पट्टानपालि छट्ठो भागो, नालन्दा ।
अभि० टु०—	अभिधम्मटुकथा ।
अभि० टु०—१	धम्मसङ्गणिटुकथा, मरम्मरट्टे बुद्धसासनसमितिया पकासिता ।
अभि० टु०—२	विभङ्गटुकथा, मरम्मरट्टे बुद्धसासनसमितिया पकासिता ।
अभि० टु०—३	पञ्चपरणटुकथा, मरम्मरट्टे बुद्धसासनसमितिया पकासिता ।
कं०	कत्थचि पोत्थके ।
क० म०	कत्थचि मरम्मपोट्टके ।
क० सी०	कत्थचि सीहळपोत्थके ।
खु०	खुद्दकनिकायो ।
खु०—१	खुद्दकनिकाये पठमो भागो, खुद्दकपाठ-धम्मपद-उदान-इतिवुत्तक-सुत्तनिपा- तपालि, नालन्दा ।

- खु०—२ खुद्कनिकोये दुतियोभागो, विमानवत्थु-पेतवत्थु, थेरगाथा-थेरीगाथापालि, नालन्दा ।
- खु०—३:१ खुद्कनिकाये ततिये भागे पठमो खण्डो--जातकपालि (पठमो भागो), नालन्दा ।
- खु०—३:२ खुद्कनिकाये ततियेभागे दुतियो खण्डो--जातकपालि (दुतियो भागो), नालन्दा ।
- खु०—४:१ खुद्कनिकाये चतुत्थभागे पठमो खण्डो--महानिद्देसपालि, नालन्दा ।
- खु०—५ खुद्कनिकाये पञ्चमो भागो, पटिसम्भदामग्गपालि, नालन्दा ।
- खु०—६ खुद्कनिकाये छट्ठो भागो, अपदानपालि (पठमो भागो), नालन्दा ।
- खु०—७ खुद्कनिकाये सत्तमो भागो, अपदानपालि (दुतियो भागो), बुद्धवंसचरि-यापिटकपालि, नालन्दा ।
- खु०—११ खुद्कनिकाये मिलिन्दपञ्हापालि, मरम्मरट्टे बुद्धसासनसमितिया पकासिता ।
- टु० अट्टकथा ।
- दी०—१ दीघनिकायपालि पठमो भागो, सीलक्खन्धवग्गो, नालन्दा ।
- दी०—२ दीघनिकायपालि दुतियो भागो, महावग्गो, नालन्दा ।
- दी०—३ दीघनिकायपालि ततियो भागो, पाथिकवग्गो नालन्दा ।
- दी० टु० दीघनिकायट्टकथा-मरम्मरट्टे बुद्धसासनसमितिया पकासिता ।
- ने०, नेत्ति० खुद्कनिकांये नेत्तिपकरणपालि, मरम्मरट्टे बुद्धसासनसमितिया पका-सिता । अयं गन्थो नालन्दा देवनागरी पालिगन्थमालायं असङ्गहितं ।
- प० पस्सितव्वं ।
- म० मरम्मपोत्थके ।
- म०—१ मज्झिमनिकापालि पठमो भागो (मूलपण्णासकं) नालन्दा ।
- म०—२ मज्झिमनिकायपालि दुतियो भागो (मज्झिमपण्णासकं), नालन्दा ।
- म०—३ मज्झिमनिकायपालि ततियो भागो (उपरिमपण्णासकं), नालन्दा ।
- म० टु० मज्झिमनिकायट्टकथा, मरम्मरट्टे बुद्धसासनसमितिया पकासिता ।
- महानि० टु० महानिद्देसट्टकथा, मरम्मरट्टे बुद्धसासनसमितिया पकासिता ।
- मि० पञ्हे० मिलिन्द पञ्हा, मरम्मरट्टे बुद्धसासनसमितिया पकासिता । अयं गन्थो पि नालन्दा देवनागरी पालिगन्थमालायं असङ्गहितं ।
- रो० रोमनपोत्थके देवनागरी विमुद्धिमग्गे च ।
- वि०—१ विनयपिटके पाराजिकपालि, नालन्दा ।
- वि०—२ विनयपिटके पाचित्तियपालि, नालन्दा ।
- वि०—३ विनयपिटके महावग्गपालि, नालन्दा ।
- वि०—४ विनयपिटके चुल्लवग्गपालि, नालन्दा ।

वि०—५	विनयपिटके परिवारपालि, नालन्दा ।
वि० ढु०	विनयपिटकट्टकथा, मरम्मरट्टे बुद्धसासनसमितिया पकासिता ।
विसु०	विसुद्धिमग्गो ।
विसु० महा०	विसुद्धिसङ्गमहाटीका ।
सं०—१	संयुत्तनिकायपालि पठमो भागो (सगाथवग्गो), नालन्दा ।
सं०—२	संयुत्तनिकायपालि दुतियो भागो (निदानवग्गो खन्धवग्गो च), नालन्दा ।
सं०—३	संयुत्तनिकायपालि ततियो भागो (सळायतनवग्गो) नालन्दा ।
सं०—४	संयुत्तनिकायपालि चतुत्थो भागो (महावग्गो), नालन्दा ।
सं० ढु०	संयुत्तनिकायट्टकथा, मरम्मरट्टे बुद्धसासनसमितिया पकासिता ।
सा० टी०	सारत्थदीपनी टीका, मरम्मरट्टे बुद्धसासनसमितिया पकासिता ।
सी०	सीहळपोत्थके ।
स्या०	स्यामपोत्थके ।

विसुद्धिमग्गो

[सीलनिद्देसतो अनुस्सतिकम्मङ्गाननिद्देसपरियन्तं]

विसुद्धिमग्गमहाटीका

[सीलनिद्देसवण्णनाय अनुस्सतिकम्मङ्गाननिद्देसवण्णनापरियन्तं]

नमो तस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स ।

विसुद्धिमग्गो

निदानादिकथा

“सोले पतिट्ठाय नरो सपञ्जो
चित्तं पञ्जञ्च भावयं ।
आतापो निपको भिक्खु
सो इमं विजट्ठये जटं” ति ॥

विसुद्धिमग्गमहाटीका

गन्थारम्भकथा

सद्धम्मरंसिमालो यो विनेय्यकमलाकरे ।
विबोधेसि महामोहतमं हन्त्वान सब्बसो ॥
आणातिसयविम्बं तं विसुद्धकरुणारुणं ।
वन्दित्वा निरुपक्वलेसं बुद्धादिच्छं महोदयं ॥
लोकालोककरं धम्मं गुणरस्मिसमुज्जलं ।
अरियसंघञ्च सम्फुल्लं विसुद्धकमलाकरं ॥
वन्दनाजनितं पुञ्जं इति यं रतनत्तये ।
हतन्तरायो सब्बस्थ हुत्वाहं तस्स तेजसा ॥
सम्पन्नसीलाचारेन धीमता सुचिबुत्तिना ।
अज्झेसितो दाठानागत्येरेन थिरचेतसा ॥
विसुद्धचरितो नाथो यं विसुद्धिमनुत्तरं ।
पत्वा देसेसि करुणासमुत्साहितमानसो ॥
तस्सा अधिगमूपायो विसुद्धनयमण्डितो ।
विसुद्धिमग्गो यो वुत्तो सुविसुद्धपदक्कमो ॥

सुविसुद्धं असंकिण्णं निपुणत्थविनिच्छयं ।
 महाविहारवासीनं समयं अविलोमयं ॥
 तस्स निस्साय पोराणं कथामग्गं श्रनाकुलं ।
 तन्तिनयानुगं सुद्धं करिस्सामत्थवण्णनं ॥
 इति आकङ्खमानस्स सद्धम्मस्स चिरद्धितिं ।
 विभजन्तस्स तस्सत्थं निसामयथ साधवो ति ॥

निदानादिकथावण्णना

१. स्वायं विसुद्धिमग्गो यं सुत्तपदं निस्साय पढ्ढीयति, तं ताव निक्खिपित्वा तस्स निदानादिनिद्धारणमुखेन नानप्पकारतो अत्थं संवण्णेत्तुं—“सीले पत्तिट्ठाया” ति आदि आरब्धं । धम्मं संवण्णेन्तेन हि आदितो तस्स निदानं वत्तब्बं । ततो पयोजनं पिण्डत्थो पदत्थो सम्बन्धो अधि-
 प्पायो चोदना सोधनं वत्तब्बं । तथा चेव आचरियेन पटिपन्नं । एत्थ हि भगवन्तं किरा ति आदि देसनाय निदानपयोजननिद्धारणं, विसुद्धिमग्गं भासिस्सं ति आदि पिण्डत्थनिद्धारणं, सीले ठत्वा ति आदि पदत्थसम्बन्धाधिप्पायविभावना । किं सीलं ति आदि चोदना, ततो परं सोधनं । समाधिपञ्चाकथासु पि एसेव नयो । कस्मा पनेत्थ विस्सज्जनगाथा आदिग्धि निक्खित्ता, न पुच्छागाथा । पुच्छापुब्बिका हि विस्सज्जना ति ? बुच्चते—तदत्थस्स मङ्गलभावतो, सासनस्स आदिकल्याणादिभावविभावनतो, भयादिउपद्वनिवारणेन अन्तरायविधमनतो, उपरि संवण्णे-
 तब्बधम्मसङ्गहतो चा ति वेदितब्बं ।

एत्थाह—कस्मा पनायं विसुद्धिमग्गकथा वत्थुपुब्बिका आरब्धा, न सत्थुथोमनापुब्बिका ति ? बुच्चते—विसुं असंवण्णनादिभावतो । सुमङ्गल विलासिनीआदयो विय हि दीघनि-
 कायादीनं नायं विसुं संवण्णना, न पकरणन्तरं वा अभिधम्मावतारसुमतावतारादि विय । तासं येव पन मुमङ्गलविलासिनीआदीनं विसेसभूता । तेनेवाह—“मज्झे विसुद्धिमग्गो” ति आदि^१ । अथ वा थोमनापुब्बिका पि चायं कथा न वत्थुपुब्बिका वा ति दद्वब्बं । सासने हि वत्थु-
 कित्तनं न लोके विय केवलं होति, सासनसम्पत्तिकित्तनत्ता पन सत्थु अविपरीतधम्मदेसना-
 भावविभावनेन सत्थुगुणसंकित्तनं उल्लिङ्गन्तमेव पवत्तति । तथा हि वक्खति—“एत्तावता तिस्सो सिक्खा” ति आदि । सोतापन्नादिभावस्स च कारणं ति एत्थ हि आदि-सद्देन सम्बसकदा-

इति हिदं वुत्तं, कस्मा पनेतं वुत्तं ? भगवन्तं किर सावत्थियं विहरन्तं
रत्तिभागे अञ्जतरो देवपुत्तो उपसङ्कमित्वा अत्तनो संसयसमुग्घाट्थं—

“अन्तोजटा बहिजटा जटाय जटिता पजा,

तं तं गोतम पुच्छामि, को इमं विजटये जटं” ति^१ ?

इमं पज्जं पुच्छि ।

गामिअनगामिनो विय सब्बे पि अरहन्तो सङ्गहन्ति विभागस्स अनुद्धत्ता । तेन तिण्णग्गि
बोधिसत्तानं निब्बेधभागिया सीलादयो इध “सीले पतिट्ठाया” ति आदिवचनेन सङ्गहिता ति
दट्ठब्बं । तिण्णग्गि हि नेसं चरिमभवे विसेसतो संसारभयिक्खणं, यथासकं सीले पतिट्ठाय समथ-
विपस्सन्^२ उस्सुक्कापेत्वा तण्हाजटाविजटनपटिपत्ति च समाना ति । अथ वा “सो इमं विजटये जटं” ति
साधारणवचनेन सातिसयं निरतिसयञ्च तण्हाजटाविजटनं गहितं । तत्थ यं निरतिसयं
सवासनप्पहानताय । तेन सत्थु प्हानसम्पदा कित्तिता होति, तन्निमित्ता जाणसम्पदा
च । तदुभयेन नानन्तरिकताय^३ आनुभावसम्पदादयो पी ति । एवम्पि थोमनापुब्बिकायं
कथा ति वेदितब्बं । अथ वा थोमनापुब्बिका एवायं कथा ति दट्ठब्बं, “सब्बधम्मेषु
अप्पटिहत्तजाणचारो” ति आदिना सत्थु थोमनं पुरक्खत्वा संवण्णनाय आरद्धत्ता ।
सा पनायं यस्मा पुच्छन्तस्स अञ्ज्ञासयानुरूपं व्याकरणसमत्थताय विभावनवसेन
पवत्तिता, आचिण्णञ्चेतं आचरियस्स यदिदं संवण्णेतब्बधम्ममानुकूलं संवण्णनारम्भे सत्थु
अभित्थवनं । तस्मा इमिना कारणेन एवमेत्थ थोमना पवत्तिता ति । थोमनाकारस्स वुच्चमानस्स
कारणं उद्धरन्तेन पठमं विसज्जनगाथं निक्खिपित्वा तस्सा निदानचोदनामुखेन पुच्छागाथं
सरूपतो च अत्थतो च दस्सेत्वा तस्सा पुच्छाय अविपरीतव्याकरणसमत्थभाववजोतनं भगवतो
थोमनं पुरक्खत्वा यथाधिप्पेतधम्मसंवण्णना कता । तेनाह—“सीले पतिट्ठाया” ति आदि । तत्थ
गाथाय अत्थो परतो आवि भविस्सति ।

इती ति आदीसु इती ति अयं इति-सदो हेतुपरिसमापनादिपदत्थविपरियाय पकाराव-
धारणनिदस्सनादिअनेकत्थप्पभेदो । तथा हेस—“रूपती ति खो भिक्खवे तस्मा ‘रूपं’ ति
वुच्चती” ति आदीसु^४ हेतुम्हि आगतो । “तस्मातिह मे भिक्खवे धम्मदायादा भवथ, मा आमिस-

१. सं० १-१४ ।

२. विपस्सनानि —स्या० ।

३. नन्तरिकताय—सी० ।

४. सं० २-३१२ ।

दायादा । अस्थि मे तुम्हेसु अनुकम्पा 'किं ति मे सावका धम्मदायादा भवेय्युं, नो आमिसदायादा' ति" आदीसु^१ परिसमापने । "इति वा इति एवरूपा नच्चगीतवादितविसूकदस्सना पटिविरतो"ति आदीसु^२ आदिअस्थे । "मागण्डियो ति तस्स ब्राह्मणस्स सङ्खा समञ्जा पञ्जत्ति वोहारो नामं नामकम्मं नामधेय्यं निरुत्ति व्यञ्जनं अभिलापो" ति आदीसु^३ पदत्थविपरियाये । "इति खो भिक्खवे सप्पटिभयो बालो, अप्पटिभयो पण्डितो । सउपद्दवो बालो, अनुपद्दवो पण्डितो । सउपसग्गो बालो, अनुपसग्गो पण्डितो" ति आदीसु^४ पकारे । "अस्थि इदप्पच्चया जरामरणं ति इति पुट्ठेन सता आनन्द अस्थी तिस्स वचनीयं, किं पच्चया जरामरणं ति इति चे वदेय्य, जातिपच्चया जरामरणं ति इच्चस्स वचनीयं"ति आदीसु^५ अवधारणे, सन्निट्ठाने ति अस्थो । "अस्थी ति खो कच्चान अयमेको अन्तो, नत्थी ति खो कच्चान अयं दुतियो अन्तो"ति आदीसु^६ निदस्सने । इधा पि निदस्सने दट्ठब्बो, पकारे ति पि वत्तुं वट्ठेव । पठमो पन इति-सद्दो परिसमापने दट्ठब्बो । ही ति अवधारणे । इद्दं ति आसन्नपच्चक्खवचनं यथाधिगतस्स सुत्तपदस्स अभिमुखीकरणतो ।

वुत्तं ति अयं वुत्त-सद्दो सउपसग्गो, अनुपसग्गो च वप्पनवापसमीकरणकेसोहारण-जीवितवुत्तिपमुत्तभावपावचनपवत्तिताअञ्जेसनकथनादीसु दिस्सति । तथा हि अयं—

“गावो तस्स पजायन्ति खेत्ते वुत्तं विरूहति ।

वुत्तानं फलमस्सा ति यो मित्तानं न दुग्गमती” ति—

आदीसु^७ वप्पने आगतो । “नो च खो पटिवुत्तं” ति आदीसु^८ अट्ठदन्तकादीहि वापसमीकरणे । “कापटिको माणवो दहरो वुत्तसिरो”ति आदीसु^९ केसोहारणे । “पन्नलोमो परदत्त-वुत्तो मिगभूतेन चेतसा विहरती” ति आदीसु^{१०} जीवितवुत्तियं । “सेय्यथा पि नाम पण्डुपलासो बन्धना पवुत्तो अभब्बो हरितथाया” ति आदीसु^{११} बन्धनतो पमुत्तभावे । “येसमिदं एतरहि पोराणं मन्तपदं गीतं पवुत्तं समिहितं”ति आदीसु^{१२} पावचनभावेन पवत्तिते । लोके पन “वुत्तो गुणो वुत्तो पारायनो” ति आदीसु अञ्जेसने । ‘वुत्तं खो पनेतं भगवता—‘धम्मदायादा मे भिक्खवे भवथ, मा आमिसदायादा’ ति” आदीसु^{१३} कथने । इधा पि कथने एव दट्ठब्बो ।

१. म०-१-१८ । २. दी०-१-८, ५७ (थोकं विसदिसं) । ३. खु०-४-१-१५६ । ४. म०-३-१२४ । ५. दी०-२-४४ । ६. सं०-२-१७; ७. खु०-३-२-१५७ । ८. वि०-१-१८९ । ९. म०-२-४३१ । १०. वि०-४-२८२ । ११. म०-३-४८; वि०-२-२९१ । १२. दी०-१-९०, म०-२-४३३; वि०-३-२९५ । १३. म०-१-१८ ।

२. तस्सायं सङ्खेपत्थो—जटा ति तण्हाय जालिनिया एतं अधिवचनं, सा हि रूपादीसु आरम्भणेषु हेट्ठु-परियवसेन पुनप्पुनं उप्पज्जनतो संसिब्बनडेन वेळुगुम्मादीनं साखाजालसङ्घाता जटा विया ति जटा, सा पनेसा सकपरिक्खार-परपरिक्खारेसु सकअत्तभाव-परअत्त-भावेसु अज्झत्तिकायतन-वाहिरायतनेसु च उप्पज्जनतो अन्तो जटाबहिजटा ति बुच्चति । ताय एव उप्पज्जमानाय जटाय जटिता पजा । यथा

तस्मा “इति हि एवमेव इदं सुत्तं देसितं”ति यथानिक्खत्तं गाथं देसितभावेन निदस्सेति । तस्सा वा देसिताकारं अवधारेति ।

कस्मा ति हेतुहि निस्सक्कं । पना ति वचनालङ्कारमत्तं । उभयेना पि कारणं पुच्छति । एतं ति यथावुत्तं सुत्तपदं पच्चामसति । वुत्तं ति पुच्छानिमित्तं । तदत्थस्स अत्तनो बुद्धियं विपरिवत्तमानतं उपादाय “इदं” ति वत्वा पुन भगवता भासिताकारं सन्धाय “एतं” ति वुत्तं । सकलेन पनानेन वचनेन देसनाय निदानं जोतितं होति । परतो^१ तस्सा देसकदेसकाल-पटिग्गाहके विभावेतुं “भगवन्तं किरा”ति आदि वुत्तं । तत्थ किरा ति अनुस्सवनत्थे निपातो । तेन वुच्चमानस्तथस्स अनु अनु सुय्यमानतं दीपेति । रत्तिभागे ति रत्तिया एकस्मिं कोट्टासे, मल्लिम्मयामे ति अधिप्पायो । वेस्सवणादयो विय अपाकटनामधेय्यत्ता अञ्जतरो । देवो एव देवपुत्तो । संसयसमुग्घाटत्थं ति विचिकिच्छासल्लसमुद्धरणत्थं पुच्छी ति योजना । “संसय-समुग्घाटत्थं” ति च इमिना पञ्चसु पुच्छासु अयं विमत्तिच्छेदनापुच्छा ति दस्सेति ।

२. येन अत्थेन तण्हा “जटा” ति वुत्ता, तमेव अत्थं दस्सेतुं—“जालिनिया” ति आदि वुत्तं । सा हि अट्ठसततण्हाविचरितप्पभेदो अत्तनो अवयवभूतो एव जालो एतिस्सा अत्थी ति “जालिनी” ति बुच्चति ।

इदानिस्सा जटाकारेण पवत्तिं दस्सेतुं—“सा ही” ति आदि वुत्तं । तत्थ रूपादीसु आरम्भणेषू ति तस्सा पवत्तिट्ठानमाह, रूपादिछळारम्मणविनिमुत्तस्स तण्हाविसयस्स अभावतो । हेट्ठुपरियवसेना ति कदाचि रूपाारम्भणे कदाचि याव धम्मारम्भणे कदाचि धम्मारम्भणे कदाचि याव रूपाारम्भणे ति एवं हेट्ठा उपरि च पवत्तिवसेन । देसनाक्कमेन चेत्य हेट्ठुपरियता दट्ठब्बा । कदाचि कामभवे कदाचि रूपभवे कदाचि अरूपभवे कदाचि वा अरूपभवे...प...

नाम वेळुगुम्बजटादीहि वेळुआदयो, एवं ताय तण्हाजटाय सब्बा पि अयं सत्तनिकायसङ्घाता^१ पजा जटिता विनद्धा, संसिब्बिता ति अत्थो । यस्मा च एवं जटिता । तं तं गोतम पुच्छामी ति तस्मा तं पुच्छामी । गोतमा ति भगवन्तं गोतेन आलपति । को इमं विजटये जटं ति इमं एवं तेधातुकं जटत्वा ठितं जटं को विजटयेय, विजटेतुं को समत्थो ति पुच्छति^२ ।

कदाचि कामभवे ति, एवमेत्थ हेट्ठपरियवसेन पवत्ति वेदितब्बा । सम्बसङ्खारानं खणे खणे भिज्जनसभावत्ता अपरापरुपपत्ति एत्थ संसिब्बनं ति आह—“पुनपुनं उप्पज्जनतो” ति । “संसिब्बनट्ठेना” ति इदं येन सम्बन्धेन जटा विद्या ति जटा ति जटातण्हानं उपमूपमेय्यता, तं दस्सनं । अयं हेत्थ अत्थो—यथा जालिनो वेळुगुम्बस्स साखा, कोससञ्चयादयो च अत्तना अत्तनो अवयवेहि संसिब्बिता विनद्धा “जटा” ति बुच्चन्ति, एवं तण्हा पि संसिब्बनसभावेना ति, “संसिब्बितट्ठेना” ति वा पाठो, अत्तनाव अत्तनो संसिब्बितभावेना ति अत्थो । अयं हि तण्हा कोसकारकिमि विय अत्तनाव अत्तानमि संसिब्बन्ती पवत्तति । तेनाह भगवा—रूपतण्हा लोके पियरूपं सातरूपं एत्थेसा तण्हा उप्पज्जमाना उप्पज्जति, एत्थ निविसमाना निविसती” ति आदि^३ । इमे सत्ता “मम इदं” ति परिग्गहितं वत्थुं अत्तनिब्बिसेसं मज्झमाना अब्भन्तरिमं करोन्ति । अब्भन्तरत्थो च अन्तोसद्धो ति सकपरिक्खारे उप्पज्जमाना पि तण्हा “अन्तोजटा” ति वुत्ता । पव्वजितस्स पत्तादि, गहट्ठस्स हत्थिआदि सकपरिक्खारो ।

“अत्ता” ति भवति एत्थ अभिमानो ति^४ अत्तभावो, उपादानक्खन्धपञ्चकं । सरीरं ति केचि । मम अत्तभावो सुन्दरो, असुकस्स विय मम अत्तभावो भवेय्या ति वा आदिना सकअत्तभावादीसु तण्हाय उप्पज्जमानाकारो वेदितब्बो । अत्तनो चक्खादीनि अज्झत्तिकायतनानि । अत्तनो परेसञ्च रूपादीनि बाहिरायतनानि । परेसं सब्बानि वा सपरसन्ततिपरियापन्नानि वा चक्खादीनि अज्झत्तिकायतनानि । तथा रूपादीनि बाहिरायतनानि । परित्तमहगगतभवेसु पवत्तिया पि तण्हाय अन्तोजटाबहिजटाभावो वेदितब्बो । कामभवो हि कस्सचि पि

१. सत्तकायसङ्घाता-सी० । २. पुच्छी ति-क० । ३. दी०—२—२३५; म०—१—८६ मरम्मपोत्थके, अयं पाठो देवनागरीपोत्थके न दिस्सति; अभि०—२—१३० । ४. अभिधानो ति-स्या० ।

३. एवं पुष्टो पनस्स सब्बधम्मेषु अप्पटिहतजाणचारो देवदेवो
सक्कानं अतिसक्को ब्रह्मानं अतिब्रह्मा चतुवेसारज्जविसारदो दसबलधरो
अनावरणजाणो समन्तचक्खु भगवा, तमत्थं विस्सज्जेन्तो—

किलेस्स अविक्खम्भितत्ता कथञ्चि पि अविमुत्तो अज्झत्तगहणस्स विसेसपच्चयो
ति “अज्झत्तं, अन्तो” ति च बुच्चति । तच्चपरियायतो रूपारूपभवो “बहिद्धा, बही”
ति च । तेनाह भगवा—“अज्झत्तसंयोजनो पुग्गलो, बहिद्धासंयोजनो पुग्गलो” ति^१ ।
विसयभेदेन पवत्तिआकारभेदेन च अनेकभेदभिन्नमपि तण्हं जटाभावसामञ्जेन एकं ति गहेत्वा
“ताय एवं उप्पज्जमानाय जटाया” ति वुत्तं । सा पन “पजा” ति वुत्तसत्तसन्तानपरियापत्ता
एव हुत्वा पुनप्पुनं तं जटेन्ती विनन्धन्ती पवत्तती ति आह—“जटाय जटिता पजा” ति ।
तथा हि परमत्थतो यदि पि अवयवव्यतिरेकेन समुदायो नत्थि । एकदेसो पन समुदायो
नाम न होती ति अवयवतो समुदायं भिन्नं कत्वा उपमूपमेय्यं दस्सेन्तो—“यथा नाम
वेळुजटादीहि...प...संसिब्बिता” ति आह । इमं जटं ति सम्बन्धो । तीसु धातूसु
एकमपि असेसेत्वा संसिब्बनेन तेधातुकं जटेत्वा ठितं । तेनस्सा महाविसयतं, विजटनस्स
च सुदुक्करभावमाह—विजटेतुं को समत्थो” ति इमिना “विजटये” ति पदं सत्तिअत्थं, न
विधिआदि अत्थं ति दस्सेति ।

३. एवं “अन्तोजटा”ति आदिना पुष्टो पन अस्स देवपुत्तस्स इमं गाथमाहा ति
सम्बन्धो । “एदिसो इमं पण्हं विस्सज्जेय्या”ति सत्थारं गुणतो दस्सेन्तो—“सब्बधम्मेषु अप्पटि-
हतजाणचारो”ति आदिमाह । तत्थ सब्बधम्मेषू ति अतीतादिभेदभिन्नेसु सब्बेषु जेय्यधम्मेषु ।
अप्पटिहतजाणचारो ति अनवसेसजेय्यावरणप्पहानेन निस्सङ्गचारत्ता नविहतजाणपवत्तिको ।
एतेन तीसु कालेषु अप्पटिहतजाणताविभावनेन आदितो तिण्णं आवेणिकधम्मानं गहणेनेव
तदेकलक्खणताय तदविनाभावतो च भगवतो सेसावेणिकधम्मानमपि गहितभावो वेदितव्वो ।
दिब्बन्ति कामगुणादीहि कीळन्ति, लळन्ति, तेसु वा विहरन्ति । विजयसमत्थतायोगेन पच्चत्थिके
विजेतुं इच्छन्ति । इस्सरियघनादिसक्कारदानग्गहणं, तं तं अत्थानुसासनञ्च करोन्ता वोहरन्ति,
पुञ्जातिसययोगानुभावप्पत्ताय जुतिया जोतन्ति, पथाधिप्पेतञ्च विसयं अप्पटिघातेन गच्छन्ति,
यथिच्छितनिष्फादने च सक्कोन्ती ति देवा । अथ वा देवनीया तं तं व्यसननित्थरणत्थिकेहि

“सीले पतिट्ठाया नरो सप्पञ्जो
चिरं पञ्जञ्च भावयं ।
आतापी निपको भिक्खु
सो इमं विजट्ठे जटं” ति—

इमं गाथमाह ।

सरणं परायणस्ति गमनीया, अभित्थवनीया वा, सोभाविसेसयोगेन कमनीया ति वा देवा ।
ते तिविधा—सम्मुतिदेवा, उपपत्तिदेवा, विसुद्धिदेवा ति । भगवा पन निरतिसयाय, अभिञ्जा-
कीळाय उत्तमेहि दिब्बब्रह्मअरियविहारेहि सपरसन्तानगतपञ्चविधमारविजयिच्छानिप्फत्तिया
चित्तिस्सरियसत्तधनादिसम्मापटिपत्ति अवेच्चपसादसककरदानग्गहणसङ्घातेन, धम्मसभावपुग्गल-
ज्ज्ञासयानुरूपानुसासनीसङ्घातेन च वोहारातिसयेन परमाय पञ्चासरीरप्पभासङ्घाताय जुतिया,
अनञ्जसाधारणाय जाणसरीरगतिया, मारविजयसब्बसब्बञ्जुगुणपरहितनिप्फादनेसु अप्पटिहताय
सत्तिया च समन्नागतत्ता सदेवकेन लोकेन “सरणं” ति गमनीयतो, अभित्थवनीयतो, भत्तिव-
सेन कमनीयतो च सब्बे ते देवे तेहि गुणेहि अभिभुय्य ठितत्ता तेसं देवानं सेट्ठो उत्तमो देवो ति
देवदेवो । सब्बदेवेहि पूजनीयतरो देवो ति वा, विसुद्धिदेवभावस्स वा सब्बञ्जुगुणालङ्कारस्स
वा अधिगतत्ता अञ्जेसं देवानं अतिसयेन देवो ति देवदेवो ।

अपरिमाणासु लोकधातूसु अपरिमाणानं सकानं, महाब्रह्मानञ्च गुणाभिभवनतो अधिको
अतिसयो अतिरेकतरो वा सक्को ब्रह्मा चा ति सक्कानं अतिसक्को ब्रह्मानं अतिब्रह्मा ।
जाणप्पहानदेसनाविसेसेसु सदेवके लोके केनचि अविकल्मम्मनीयट्ठानताय कुतोचि पि उत्रस्ताभावतो
चतूहि वेसारज्जेहि विसारदो ति चतुवेसारज्जविसारदो । यं सन्धाय वुत्तं—“सम्मासम्बुद्धस्स
ते पटिजानतो इमे धम्मा अनभिसम्बुद्धा ति तत्र वत मं समणो वा...प...वेसारज्जप्पत्तो
विहरामी” ति^१ । ठानाठानाणादीहि दसहि जाणवलेहि समन्नागतत्ता दसबलधरो । यं सन्धाय
वुत्तं—“इध तथागतो ठानञ्च ठानतो, अट्ठानञ्च अट्ठानतो यथाभूतं पजानाती” ति आदि^२ ।
यं किञ्चि जेय्यं नाम, तत्थ सब्बत्थेव अनावटजाणताय अनावरणवाणो । तच्च सब्बं समन्ततो

१. म०—१—१०१; अं०—२—१८ ।

२. अं०—४—१२५; अभि०—२—३९८ ।

४. इमिस्सा दानि गाथाय,
कथिताय महेसिना ।
वण्णयन्तो यथाभूतं,
अत्थं सीलादि भेदनं ॥

सब्बाकारतो हत्थतले आमलकं विय पच्चक्खतो दस्सनसमत्थेन जाणचक्खुना समन्नागतत्ता समन्तचक्खु, सब्बञ्जु ति अत्थो । इमेहि पन द्वीहि पदेहि पच्छिमानि द्वे असाधारणजाणानि गहितानि । भाग्यवन्ततादीहि कारणेहि भगवा । यं पनेत्थ वत्तब्बं, तं परतो बुद्धानुस्सति-निहेसे^१ वित्थारतो आगमिस्सति ।

एत्थ च “सब्ब धम्मेसु अप्पट्ठितत्ताणचचारो”ति इमिना तियद्धारुल्लहानं पुच्छानं भगवतो व्याकरणसमत्थताय दस्सिताय किं देवतानम्पि पुच्छं व्याकातुं समत्थो भगवा ति आसङ्काय तन्निवत्तनत्थं “देवदेवो” ति वुत्तं । देवानं अतिदेवो सक्को देवानमिन्दो देवतानं पञ्चं विस्स-ज्जेति । “ततो इमस्स को विसेसो ?” ति चिन्तेन्तानं तन्निवत्तनत्थं “सक्कानं अतिसक्को” ति वुत्तं । सक्केन पि पुच्छितमत्थं सनङ्कुमारादयो ब्रह्मानो विस्सज्जेन्ति । “ततो इमस्स को अतिसयो”ति चिन्तेन्तानं तन्निवत्तनत्थं “ब्रह्मानं अतिब्रह्मा”ति वुत्तं । अयं चस्स विसेसो चतुवेसारजदसबलजाणेहि पाकटो जातो ति दस्सनत्थं—“चतु...प...धरो” ति वुत्तं । इमिना च जाणानि इमस्स जाणद्वयस्स अधिगमेन सहेव सिद्धानी ति दस्सनत्थं “अनावरणजाणो समन्त-चक्खू” ति वुत्तं । तयिदं जाणद्वयं पुञ्ञजाणसम्भारूपचयसिद्धाय भग्गदोसताय सिद्धं ति दस्सेन्तो “भगवा” ति अवोचा ति । एवमेतेसं पदानं गहणे पयोजनं, अनुपुग्गि च वेदितव्वा । यं पनेतं पच्छिमं अनावरणजाणं सब्बञ्जुतजाणं ति जाणद्वयं, तं अत्थतो अभिन्नं । एकमेव हि तं जाणं विसयपवत्तिमुखेन अज्जे हि असाधारणभावदस्सनत्थं द्विधा कत्वा वुत्तं । अनवसेससङ्कता-सङ्कतसम्मुतिधम्मारम्भणताय सब्बञ्जुतजाणं तत्थावरणभावतो निसङ्गचारमुपादाय “अनावरण-जाणं” ति पि वुत्तं । यं पनेत्थ वत्तब्बं, तं परतो बुद्धानुस्सतिनिहेसे^१ वक्खाम ।

४. महन्ते सीलक्खन्धादिके एसी गवेसी ति महेसि, भगवा । तेन महेसिना । वण्णयन्तो ति विवरन्तो वित्थारेन्तो । यथाभूतं ति अविपरीतं । सीलादिभेदनं ति सील-समाधिपञ्चादिविभागं । सुदुल्लभं ति अट्ठक्खणवज्जितेन नवमेन खणेन लद्धव्वत्ता सुट्ठु दुल्लभं ।

१ उपरि छानुस्सतिनिहेसे पस्सितव्वं ।

सुदुल्लभं लभित्वान,
 पब्वज्जं जिन सासने ।
 सीलादि सङ्गहं खेमं,
 उज्जुं मग्गं विमुद्धिया ॥
 यथाभूतं अजानन्ता,
 सुद्धिकामापि ये इध ।
 विमुद्धिं नाधिगच्छन्ति,
 वायमन्ता पि योगिनो ॥
 तेसं पामोज्जकरणं,
 सुविमुद्ध विनिच्छयं ।

सीलादिसङ्गहं ति सीलादिखन्धत्तयसङ्गहं । अरियमग्गे हि तीहि खन्धेहि सङ्गहितो सप्पदेसत्ता नगरं विय रज्जेन, न तयो खन्धा अरियमग्गेन निप्पदेसत्ता । वुत्तञ्हेतं—“न खो आबुसो विसाख अरियेन अट्ठङ्गिकेन मग्गेन तयो खन्धा सङ्गहिता । तीहि च खो आबुसो विसाख खन्धेहि अरियो अट्ठङ्गिको मग्गे सङ्गहितो” ति^१ । किलेसचोरेहि अपरिपन्थनीयताय^२ खेमं । अन्तद्वयपरिवज्जनतो मायादि कायवङ्कादिप्पहानतो च उज्जुं । सब्बेसं संकिलेसधम्मनं मारणवसेन गमनतो पवत्तनतो, निब्बानस्स मग्गनतो, निब्बानत्थिकेहि मग्गितव्वतो च मग्गं । विमुद्धिया ति निब्बानाय, विमुद्धिभावाय वा, अरहत्ताया ति अत्थो ।

यथाभूतं अजानन्ता ति एवं सीलविमुद्धिआदिविमुद्धिपरम्पराय अधिगन्तव्वो एवरूपो एवंकिञ्चको एवमत्थो ति याथावतो अनवबुज्झन्ता । सकलसंकिलेसतो, संसारतो च मुद्धि विमुत्तिं कामेन्ति पत्थेन्ती ति सुद्धिकामा । अपि-सद्दो सम्भावने । तेन न केवलं सीलमत्तेन पस्तिट्ठा, अथ खो विमुद्धिकामा पि समाना ति दस्सेति । इधा ति इमस्मिं सासने । भावनाय युत्तपयुत्तताय योगिनो वायमन्ता पि विमुद्धिं उद्धिस्स पयोगं परक्कमं करोन्ता पि उपायस्स अनधिगतत्ता विमुद्धिं नाधिगच्छन्ती ति योजना । तेसं ति योगीनं । कामञ्चायं विमुद्धिमग्गे, समन्तभद्दकत्ता सवनधारणपरिचयादिपसुतानं सब्बेसग्गि पामोज्जकरो, योगीनं पन सातिसयं

१. म०—१—३७१ ।

२. अपरिवन्धनीयताय—क० ।

महाविहार वासीनं,
 देसनानय निस्सितं ॥
 विसुद्धिमग्गं भासिस्सं,
 तं मे सक्कच्च भासतो ।
 विसुद्धिकामा सब्बे पि,
 निसामयथ साधवो ति ॥

५. तत्थ विसुद्धी ति सब्बमलविरहितं अच्चन्तपरिसुद्धं निब्बानं

पमोदहेतू ति आह—“तेसं पामोज्जकरणं”ति । बाहिरकनिकायन्तरुद्धोहि^१ असम्मिस्सताय सुट्ठुविसुद्धविनिच्छयत्ता सुविसुद्धविनिच्छयं । महाविहारवासीनं ति अत्तनो अपस्सयभूतं निकायं दस्सेति । देसनानयनिस्सितं ति धम्मसंवण्णनानयसंनिस्सितं । एत्थ च “तेसं पामोज्जकरणं” तिआदिना सब्बसंक्खिलेसमलविसुद्धताय विसुद्धिं निब्बानं पत्थेन्तानं योगीनं एकंसेन तदावहत्ता पामोज्जकरो जाणुत्तरेहि सम्मापटिपन्नेहि अधिद्धितत्ता^२ सुट्ठु सम्माविसुद्धविनिच्छयो महाविहारवासीनं कथामग्गो ति दस्सेति । सक्कच्चं मे भासतो सक्कच्चं निसामयथा ति योजेतब्बं ।

एत्थ च “इमिस्सा दानि गाथाया”ति इमिना विसुद्धिमग्गभासनस्स निस्सयं, “कथिताय महेसिना”ति इमिना तस्स पमाणभावं, “यथाभूतं अत्थं सीलादिभेदनं”ति इमिना अविपरीतपिण्डत्थं, “सुदुल्लभं .....प .....योगिनो”ति इमिना निमित्तं, “तेसं पामोज्जकरणं” ति इमिना पयोजनं, “वण्णयन्तो अत्थं, सुविसुद्धविनिच्छयं महाविहारवासीनं देसनानयनिस्सितं, सक्कच्चं” ति च इमिना करणप्पकारं दस्सेत्वा, “विसुद्धिकामा सब्बे पि, निसामयथ साधवो” ति इमिना तत्थ सक्कच्चसवने साधुजने नियोजेति । साधुकं सवनपटिवृद्धा हि सासनसम्पत्ति ।

५. वचनत्थविभावेन पवेदितविसुद्धिमग्गसामञ्जत्थस्स विसुद्धिमग्गकथा वुच्चमाना अभिरुचिं उप्पादेती ति पदत्थतो विसुद्धिमग्गं विभावेतुं—“तत्थ विसुद्धी” तिआदि आरद्धं । तत्थ तत्था ति यदिदं “विसुद्धिमग्गं भासिस्सं” ति, एत्थ विसुद्धिमग्गपदं^३ वुत्तं, तत्थ ।

१. बाहिय०, बाहिर०—क० ।

२. अधिकतत्ता—स्या० ।

३. विसुद्धिपदं—क० ।

वेदितव्वं । तस्सा विसुद्धिया मग्गो ति विसुद्धिमग्गो । मग्गो ति अधिगमूपायो वुच्चति । तं विसुद्धिमग्गं भासिस्सामी ति अत्थो ।

६. सो पनायं विसुद्धिमग्गो कत्थचि विपस्सनामत्तवसेनेव देसितो । यथाह—

“सब्बे सङ्गारा अनिच्चा ति,
यदा पञ्जाय पस्सति ।
अथ निब्बिन्दति दुक्खे,
एस मग्गो विसुद्धिया” ति^१ ॥

सब्बमलविरहितं ति सब्बेहि रागादिमलेहि, सब्बेहि संकिलेसमलेहि च विरहितं विवित्तं । ततो एव अचचन्तपरिसुद्धं; सब्बदा, सब्बथा च विसुद्धं ति अत्थो । यथावुत्तं विसुद्धिं मग्गति गवेसति अधिगच्छति एतेना ति विसुद्धिमग्गो । तेनाह—“मग्गो ति अधिगमूपायो वुच्चती” ति । विसुद्धिमग्गो ति च निप्परियायेन लोकुत्तरमग्गो वेदितव्वो, तदुपायत्ता पन पुव्व भागमग्गो, तन्निस्सयो कथापवन्धो च तथा वुच्चति ।

६. स्वायं विसुद्धिमग्गो सत्थारा देसनाविलासतो, वेनेय्यञ्ज्ञासयतो च नानानयेहि देसितो, तेसु अयमेको नयो गहितो ति दस्सेतुं—“सो पनायं” तिआदि आरद्धं । तत्थ कत्थची ति किस्मिञ्च सुत्ते । विपस्सनामत्तवसेनेवा ति अवधारणेन समथं निवत्तेति । सो हि तस्सा पटियोगी, न सीलादि । मत्त-सद्देन च विसेसनवत्तिअत्थेन सविसेसं समाधिं निवत्तेति । सो उपचारप्पनाभेदो विपस्सनायानिकस्स देसना ति कत्वा न समाधिमत्तं । न हि खणिकसमाधिं विना विपस्सना सम्भवति । विपस्सना ति च तिविधा पि अनुपस्सना वेदितव्वा, न अनिच्चानुपस्सनाव । न हि अनिच्चदस्सनमत्तेन सच्चाभिसमयो सम्भवति । यं पन गाथायं अनिच्चलक्खणस्सेव गहणं कतं, तं यस्स तदेव सुट्टुतरं पाकटं हुत्वा उपट्ठाति, तादिसस्स वसेन । सोपि हि इतरं लक्खणद्वयं विभूततरं कत्वा सम्मसित्वा विसेसं अधिगच्छति, न अनिच्चलक्खमेव ।

सब्बे सङ्गारा ति सब्बे तेभूमकसङ्गारा, ते हि सम्मसनीया । अनिच्चा ति न निच्चा अद्धवा इत्तरा खणभङ्गुरा ति । पञ्जाया ति विपस्सनापञ्जाय । पस्सति सम्मसति । अथ पच्छा उदयव्वयणणादीनं उप्पत्तिया उत्तरकालं^२ । निब्बिन्दति दुक्खे ति तस्मिं येव अनिच्चा-

कथञ्चि भानपञ्चावसेन । यथाह—

“यम्हि ज्ञानञ्च पञ्चा च, स वे निब्बानसन्तिके” ति^१ ।

कथञ्चि कम्मादिवसेन । यथाह—

“कम्मं विज्जाच धम्मो च, सीलं जीवितमुत्तमं ।

एतेन मच्चा सुज्झन्ति, न गोत्तेन धनेन वा” ति^२ ॥

कथञ्चि सीलादिवसेन । यथाह—

“सब्बदा सीलसम्पन्नो, पञ्चवा सुसमाहितो ।

आरद्धवीरियो पहितत्तो, ओधं तरति दुत्तरं” ति^३ ॥

कारतो दिट्ठे “सब्बे सङ्खारा” ति बुत्ते तेभूमके खन्धपञ्चकसङ्घाते दुक्खे निब्बिन्दति निब्बिदाजाणं पटिलभति । एस मग्गो विसुद्धिया ति एस निब्बिदानुपस्सनासङ्घातो विरागादीनं कारणभूतो निब्बानस्स अधिगमूपायो ।

ज्ञानपञ्चावसेना ति समथविपस्सनावसेन । ज्ञानं ति चेत्य विपस्सनाय पादकभूतं ज्ञानं अधिप्पेतं । यम्ही ति यस्मिं पुग्गले । ज्ञानञ्च पञ्चा चा ति, एत्थायमत्थो—यो पुग्गलो ज्ञानं पादकं कत्वा विपस्सनं पट्टपेत्वा तं उस्सुक्कापेति । स वे निब्बानसन्तिके ति सो व्यत्तं निब्बानस्स समीपे एकन्ततो निब्बानं अधिगच्छती ति ।

कम्मं ति मग्गचेतना । सा हि अपचयगामिताय सत्तानं सुद्धि आवहति । विज्जा ति सम्मादिट्ठि । सीलं ति सम्मावाचाकम्मन्ता । जीवितमुत्तमं ति सम्माआजीवो । धम्मो ति अवसेसा चत्तारो अरियमग्गधम्मा । अथ वा कम्मं ति सम्माकम्मन्तस्स गहणं । “या चावुसो विसाख सम्मादिट्ठि, यो “च सम्मासङ्कप्पो, इमे धम्मा पञ्चाक्खन्धे सङ्गहिता” ति^४ वचनतो । विज्जा ति सम्मादिट्ठि-सम्मासङ्कप्पानं गहणं । धम्मो ति समाधि “एवं धम्मा ते भगवन्तो अहेसुं” तिआदीसु^५ विय । तग्गहणेनेव “यो चावुसो विसाख सम्मावायामो, या च सम्मासति, यो च सम्मासमाधि, इमे धम्मा समाधिक्खन्धे सङ्गहिता” ति^६ वचनतो सम्मावायामसतीनम्पि

१. खु०—१—५२ ।

२. म०—३—३५०; सं०—१—३२ ।

३. सं०—१—५१ ।

४. म०—१—३७१ ।

५. सं०—४—१३६ ।

६. म०—१—३७१ ।

कथञ्चि सतिपट्ठानादिवसेन । यथाह—

“एकायनो अयं भिक्खवे मग्गो सत्तानं विसुद्धिया...प...निब्बानस्स सच्छिकिरियाय, यदिदं चत्तारो सतिपट्ठाना” ति^१

सम्मपपधानादीसु पि एसेव नयो । इमस्मिं पन पञ्हाव्याकरणे^२ सीलादिवसेन देसितो ।

गहणं दट्ठब्बं । सीलं ति सम्मावाचाजीवानं । जीवितमुत्तमं ति एवरूपस्स अरियपुग्गलस्स जीवितं उत्तमं जीवितं ति एवमेत्थ अट्ठङ्गिको अरियमग्गो वुत्तो ति वेदितब्बो ।

सीलादिवसेना ति सील-समाधि-पञ्चा-वीरियवसेन । सब्बदा ति समादानतो पभुति सब्बकालं । सीलसम्पन्नो ति चतुपारिसुद्धिसीलसम्पदाय सम्पन्नो समन्नागतो । पञ्चवा ति लोकियलोकुत्तराय पञ्चाय समन्नागतो । सुसमाहितो ति तंसम्पयुत्तेन समाधिना सुट्ठु समाहितो । आरद्धवीरियो ति अकुसलानं धम्मानं पहानाय, कुसलानं धम्मानं उपसम्पदाय पग्गहितवीरियो । पहितत्तो ति निब्बानं पतिपेसितत्तताय काये च जीविते च निरपेक्खचित्तो । ओघं ति कामोघादिचतुब्बिधमपि ओघं, संसारमहोघमेव वा ।

एकायनो ति एकमग्गो । मग्गपरिपायो हि इध अयन-सदो, तस्मा एकपथभूतो^३ अयं भिक्खवे मग्गो, न द्वेधापथभूतो ति अत्थो । एकं वा निब्बानं अयति गच्छती ति एकायनो, एकेन वा गणसङ्गणिकं पहाय विवेकट्ठेन अयितब्बो पटिपज्जितब्बो ति एकायनो, अयं ति तेना ति वा अयनो, एकस्स सेट्ठस्स भगवतो अयनो ति एकायनो, तेन उप्पादितत्ता, एकस्मिं वा इमस्मिं येव धम्मविनये अयनो ति एकायनो । सत्तानं विसुद्धिया ति रागादिमलेहि, अभिज्झाविसमलौभादिउपक्किलेसेहि च सत्तानं विसुद्धत्थाय विसुज्जनत्थाय । यदिदं ति निपातो, ये इमे ति अत्थो । पुब्बे सरणलक्खणेन^४ मग्गट्ठेन च मग्गो ति वुत्तस्सेव कायादिविसयभेदेन चतुब्बिधत्ता “चत्तारो सतिपट्ठाना” ति वुत्तं । सम्मपपधानादीसू ति एत्थ आदि-सद्देन अप्पमादाभिरतिआदीनं सङ्गहो वेदितब्बो । अप्पमादाभिरतिआदिवसेना पि हि कथञ्चि विसुद्धिमग्गो देसितो । यथाह—

“अप्पमादरतो भिक्खु पमादे भयदस्सि वा ।

अभब्बो परिहानाय निब्बानस्सेव सन्तिके” ति^५ ॥

१. दी०—२—२१७ ।

२. पञ्हाव्याकरणे—सी० ।

३. मग्गभूतो—सी० स्या० ।

४. सरसलक्खणेन—स्या०, क० ।

५. खु०—१—२० ।

७. तत्रायं सङ्क्षेपवर्णना—सीले पतिट्ठाया ति सीले ठत्वा, सीलं परि-
पूरयमानोयेव चेत्थ सीले ठितो^१ ति वुच्चति, तस्मा सीलपरिपूरणेन सीले
पतिट्ठहित्वा ति अयमेत्थ अत्थो । नरो ति सत्तो । सपञ्जो ति कम्मज^२-
तिहेतुकपटिसन्धिवज्जाय पञ्जवा । चित्तं पञ्जञ्च भावयं ति समा-
धिञ्चेव विपस्सनञ्च भावयमानो, चित्तसीसेन हेत्थ समाधि निदिट्ठो ।

७. तत्रा ति तस्सं गाथायं । उपरि वुच्चमाना गाथाय वित्थारसंवरणना निर्देशपटि-
निर्देशनानिया, ततो संखित्तरा अत्थवर्णना उद्देशनानिया ति आह—“अयं सङ्क्षेपवर्णना”
ति । यथाउद्दिष्टस्स हि अत्थस्स निर्देशपटिनिर्देशा सुकरा, सुबोधा च होन्ती ति । सीले पतिट्ठाया
ति एत्थ सीले ति कुसलसीले । यदि पि “कतमे च थपति^३ अकुसला सीला” तिआदीसु
अकुसला धम्मा पि सीलं ति आगता । वुच्चमानाय पन चित्तपञ्जाभावनाय अधिष्ठानायोग्यताय
किरियसीलानम्पि असम्भवो, कुतो इतरेसं ति कुसलसीलमेवेत्थ अधिप्पेतं । सीलं परिपूरय-
मानो तिआदीसु परिपूरयमानो ति परिपालेन्तो, परिवट्ठेन्तो वा, सब्बभागेहि संवरन्तो,
अवीतिकमन्तो चा ति अत्थो । तथा भूतो हि तं अविजहन्तो तत्थ पतिट्ठितो नाम होति ।
“सीले” ति हि इदं आधारे भुम्भं । पतिट्ठाया ति दुविधा पतिट्ठा निस्सयूपनिस्सयमेदतो । तत्थ
उपनिस्सयपतिट्ठा लोकिया, इतरा लोकुत्तरा अभिन्दित्वा गहणे । भिन्दित्वा पन गहणे यथा
लोकियचित्तुपादेसु सहजातानं पुरिमपच्छिमानञ्च वसेन निस्सयूपनिस्सयपतिट्ठा सम्भवति, एवं
लोकुत्तरेसु हेट्ठिममग्गफलसीलवसेन उपनिस्सयपतिट्ठा पि सम्भवति । “पतिट्ठाया” ति च पदस्य
यदा उपनिस्सयपतिट्ठा अधिप्पेता, तदा “सद्धं उपनिस्साया” तिआदीसु^४ विय पुरिमकाल
किरियावसेन अत्थो वेदितव्वो । तेनाह—“पुब्बेव खो पनस्स कायकम्मं वचीकम्मं आजीवो
सुपरिसुद्धो होती” ति^५ । यदा पन निस्सयपतिट्ठा अधिप्पेता, तदा “चक्खुञ्च पटिच्चा”
तिआदीसु^६ विय समानकालकिरियावसेन अत्थो वेदितव्वो । सम्मावाचादयो हि अत्तना
सम्पयुत्तानं सम्मादिट्ठिआदीनं सहजातवसेनेव निस्साय पच्चया होन्ती ति ।

१. पतिट्ठितो—सी० ।

२. कम्मजाय—सी० ।

३. गहपति—क०, म०—२—२५०—पिट्ठे पस्सितव्वं ।

४. अभि० ७-१—१३५ ।

५. म०—३—३९१ ।

६. म०—१—१४९; म० ३—३८१; सं०—३—२९ ।

पञ्जानामेन च विपस्सना ति । आतापी ति वीरियवा । वीरियञ्चि किले-
सानं आतापनपरितापनद्वेन आतापो ति बुच्चति । तदस्स अत्थी ति
आतापी । निपको ति नेपक्कं बुच्चति पञ्जा, ताय समन्नागतो ति अत्थो ।
इमिना पदेन पारिहारिकपञ्जं^१ दस्सेति । इमस्मिञ्चि पञ्हाव्याकरणे
तिक्खत्तुं पञ्जा आगता । तत्थ पठमा जाति पञ्जा, दुतिया विपस्सना पञ्जा,
ततिया सब्बकिच्चपरिणायिका पारिहारिकपञ्जा । संसारे भयं इक्खती ति

नरति नेती ति नरो, पुरिसो । यथा हि पठमपकतिभूतो सत्तो, इतराय पकतिया
सेट्ठेन पुरि उच्चे ठाने सेति पवत्तती ति “पुरिसो” ति बुच्चति । एवं नयनद्वेन “नरो” ति
बुच्चति । पुत्तभातुभूतो पि हि पुग्गलो मातुजेड्ढमगिनीनं नेतुद्वाने^२ तिद्वति, पगेव इतरो इतरासं ।
नरेन योगतो, नरस्स अयं ति वा नारी, इत्थी । सा पि चेत्थ कामं तण्हाजटाविजटनसमत्थता
अत्थि, पधानमेव पन सत्तं दस्सेन्तो—“नरो” ति आह यथा—“सत्थादेव मनुस्सानं” ति^३ ।
अट्ठकथायं पन अविभागेन पुग्गलपरियायो अयं ति दस्सेतुं—“नरो ति सत्तो” ति बुत्तं ।
सपञ्जो ति विपाकभूताय सह पञ्जाय पवत्तती ति सपञ्जो । ताय हि आदितो पट्टाय सन्तान-
वसेन ब्रह्मलं पवत्तमानाय अयं सत्तो सविसेसं “सपञ्जो” ति वत्तब्बत्तं अरहति । विपाक-
पञ्जा पि हि सन्तानविसेसनेन भावनापञ्जुप्पत्तिया उपनिस्सयो होति अहेतुकद्विहेतुकानं
तदभावतो । सम्पजञ्जसङ्खाताय च तं तंकिच्चकारिकाय पञ्जाय वसेन “सपञ्जो” ति वत्तुं वट्ठति ।
अट्ठकथायं पन निपकसद्देन पारिहारिकपञ्जा गह्वती ति विपाकपञ्जावसेनेवेत्थ अत्थो बुत्तो ।
कम्मजतिहेतुकपटिसन्धिपञ्जाया ति कम्मजाय तिहेतुकपटिसन्धियं पञ्जाया ति एवं तिहेतुक-
सद्दो पटिसन्धि-सद्देन सम्बन्धितब्बो, न पञ्जा-सद्देन; न हि पञ्जा तिहेतुका अत्थि । पटिसन्धितो
पमुति पवत्तमाना पञ्जा “पटिसन्धियं पञ्जा” ति बुत्ता तंमूलकता, न पटिसन्धिकत्वणे
पवत्ता एव ।

चित्तेति आरम्भणं उपनिज्झायती ति चित्तं, समाधि । सो हि सातिसयं उपनिज्झान-
किच्चो । न हि वितक्कादयो विना समाधिना तमत्थं साधेन्ति, समाधि पन तेहि विना पि
साधेती ति । पगुणब्रह्मभावापादनेन पच्चयेहि चित्तं, तथा सन्तानं चिनोती ति पि चित्तं, समाधि ।

१. पारिहारियपञ्जं—सी०, रो० ।

२. पितुद्वाने—स्या०, क० ।

३. दी०—१—४३, ७६ पिट्ठादीसु ।

भिक्षु^१ । सो इमं विजटये जटं ति सो इमिना च सीलेन इमिना च चित्तसीसेन निदिट्टसमाधिना इमाय च तिविधाय पञ्जाय इमिना च आतापेना ति छहि धम्महि समन्नागतो भिक्षु । सेय्यथापि नाम पुरिसो पथवियं पतिट्ठाय सुनिसितं सत्थं उक्खिपित्वा महन्तं वेळुगुम्भं विजटेय्य, एवमेव सीलपथवियं पतिट्ठाय समाधिसिलायं सुनिसितं विपस्सनापञ्जासत्थं वीरियवलपग्गहितेन पारिहारिकपञ्जाहत्थेन उक्खिपित्वा सब्बम्पि तं अत्तनो

पठमज्झानादिवसेन चित्तविचित्ताय, इद्विविधादिचित्तकरणेन च समाधि चित्तं ति विना पि परोपदेसेनस्स^१ चित्तपरियायो लब्धतेव । अट्ठकथायं पन चित्त-सद्दो विज्जाणे निरुल्लहो ति कत्वा बुत्तं—“चित्तसीसेन हेत्थ समाधि निदिट्ठो” ति । यथासभावं पकारेहि जानाती ति पञ्चा । सा यदि पि कुसलादिभेदतो बहुविधा । “भावयं” ति पन वचनतो भावेतब्बा इधाधिप्पेता ति तं दस्सेतुं—“विपस्सनं” ति बुत्तं । “भावयं” ति च इदं पच्चेकं योजेतब्बं—“चित्तञ्च भावयं, पञ्चञ्च भावयं” ति । तयिदं द्वयं किं लोकियं, उदाहु लोक्कुत्तरं ति ? लोक्कुत्तरं ति दट्ठब्बं उक्कट्टनिर्देशतो । तं हि भावयमानो अरियमग्गक्खणे तण्हाजटं समुच्छेदवसेन विजटेती ति बुच्चति, न लोकियं । नानन्तरियभावेन पनेत्थ लोकिया पि गहिताव हौन्ति लोकियसमथविपस्सनाय विना तदभावतो । समथयानिकस्स हि उपचारप्पनाप्पभेदं समाधिं, इतरस्स खणिकसमाधिं, उभयेसम्पि विमोक्खमुखत्तयं विना न कदाचि पि लोक्कुत्तराधिगमो सम्भवति । तेनाह— “समाधिञ्चैव विपस्सनञ्च भावयमानो” ति । तत्थ यदा लोकिया समथविपस्सना अधिप्पेता, तदा “भावयं” ति इदं भावनाकिरियाय हेतुभावकथनं, भावनाहेतू ति अत्थो । तंभावनाहेतुका हि विजटनकिरिया ति । यदा पन लोक्कुत्तरा अधिप्पेता, तदा केवलं वत्तमान-भावनिर्देशो^२ । तद्बुभयभावनासमकालमेव हि तण्हाजटाविजटनं ।

“आतापी निपको” ति इदं यथावुत्तभावनाय उपकारकधम्मकित्तनं । कम्मट्ठानं अनु-युज्जन्तस्स हि वीरियं सति सम्पज्झं ति इमे तयो धम्मा बहूपकारा । वीरियुपत्थद्वज्झि कम्मट्ठानं सतिसम्पज्झानुपालितं न परिपतति, उपरि च विसेसं आवहति । पतिट्ठासिद्धिथा चेत्थ सद्धासिद्धि, सद्धूपनिस्सयत्ता सीलस्स, वीरियादिसिद्धिया च । न हि सद्धेय्यवत्थुं असद्धहन्तस्स यथावुत्त-

१. परापदेसेन—सी०, क० ।

२. विजटनभावनिर्देशो—क० ।

सन्ताने पतितं तण्हाजटं विजटेय्य सञ्छिन्देय्य सम्पदालेय्य । मग्गक्खणे पनेस तं जटं विजटोति नाम । फलक्खणे विजटितजटो सदेवकस्स लोकस्स अग्गदक्खिण्यो होति ।

वीरियादयो सम्भवन्ति, तथा समाधिः पितुः । यथा हि हेतुभावतो वीरियादीहि सद्भासिद्धिः, एवं फलभावतो तेहि समाधिसिद्धिः । वीरियादीसु हि सम्पज्जमानेसु समाधिसम्पन्नो व होति असमाहि-
तस्स तदभावतो । कथं पनेत्थ सतिसिद्धिः ? निपक्कग्गहणतो । तिक्खविसदभावप्पत्ता हि सति “नेपक्कं” ति बुच्चति । यथाह—“परमेन सतिनेपक्केन समन्नागतो” ति । अट्ठकथायं पन “नेपक्कं पञ्ञा” ति अयमत्थो दस्सितो । तग्गहणेनेव सति पि गहिता व होति । न हि सतिविरहिता पञ्ञा अत्थी ति । अपरे पन “सपञ्ञो” ति इमिनाव पारिहारिकपञ्ञा पि गय्हती ति “निपको” ति पदस्स “सतो” ति अत्थं वदन्ति । यदि पि किलेसानं प्हानं आतापनं, तं सम्मादिट्ठिआदीनम्पि अत्थेव । आतप्पसद्दो विय पन आताप-सद्दो वीरियेयेव निरूळ्हो ति आह—“आतापी ति वीरियवा” ति । अथ वा पटिपक्खप्पहाने सम्पयुत्तधम्मनं अब्भुस्सहनवसेन पवत्तमानस्स वीरियस्स सातिसयं तदातापनं ति वीरियमेव तथा बुच्चति, न अञ्ञे धम्मा । आतापी ति चायमीकारो पसंसाय, अतिसयस्स वा दीपको । वीरियवा ति वा-सद्दो पि तदत्थो एव दट्ठब्बो । तेन सम्मप्पधानसमङ्गिता बुत्ता होति । तेनाह—“किलेसानं आतापनपरितापनट्ठेना” ति । आतापनग्गहणेन चेत्थ आरम्भधातुमाह आदितो वीरियारम्भो ति कत्वा, परितापनग्गहणेन निक्कमपरक्कमधातुयो सब्बसो पटिपक्खतो निक्खन्ततं, उपरूपरि विसेसप्पत्तिञ्च उपादाय । निपयतिं विसोसेति पटिपक्खं, ततो वा अत्तानं निपाति रक्खती ति निपको, सम्पज्जानो । कम्मट्ठानस्स परिहरणे नियुत्ता ति पारिहारिका ।

अभिक्रमादीनि सब्बकिञ्चानि सात्थकसम्पज्जानादिवसेन परिच्छिज्ज नेती ति सब्बकिञ्च-
परिणायिका । कम्मट्ठानस्स वा उग्गहो परिपुञ्छा भावनारम्भो मनसिकारविधि, तत्थ च सकच्चकारिता सातच्चकारिता सप्पायकारिता निमित्तकुसलता पहितत्तता अन्तराअसङ्कोचो इन्द्रियसमत्तपटिपादना वीरियसमतापादनं वीरियसमतायोजनं ति एवमादीनं सब्बेसं किञ्चानं परिणायिका सब्बकिञ्चपरिणायिका । भयं इक्खती ति भिक्खू ति साधारणतो भिक्खु-

तेनाह भगवा—

“सीले पतिट्ठाय नरो सप्पज्जो,
चित्तं पञ्जञ्च भावयं ।
आतापी निपको भिक्खु,
सो इमं विजट्ठये जटं” ति ॥

लक्खणकथनेन पटिपत्तियाव भिक्खुभावो, न भिक्खकभिन्नपटधरादिभावेना ति दस्सेति । एवं हि कतकिञ्चानं सामणेरादीनं, पटिपन्नानञ्च अपब्बजितानग्नि सङ्गहो कतो होति । इध पन पटिपज्जनकवसेन अत्थो वेदितव्वो । भिन्दति पापके अकुसले धम्मे ति वा भिक्खु । सो इमं विजट्ठये ति यो नरो सप्पज्जो सीले पतिट्ठाय आतापी निपको चित्तं पञ्जञ्च भावयं ति बुत्तो, सो भिक्खु इमं तण्हाजटं विजट्ठये ति सम्बन्धो । इदानी तग्नि विजट्ठनं वेळुगुम्भविजट्ठनेन उपमेत्वा दस्सेतुं गाथाय यथावुत्तो सीलादिधम्मे “इमिना च सीलेना” तिआदिना पञ्चामसति । तत्थ यस्मा योगावचरसन्तानगता नानाक्खणिका मिस्सका सीलादिधम्मा गाथाय गहिता, तस्मा ते एकञ्चं गण्हन्तो—“छहि धम्मेहि समन्नागतो” ति आह । न हि ते छ धम्मा एकस्मिं सन्ताने एकस्मिं खणे लब्भन्ति । यस्मा च पुग्गलाधिट्ठानेन गाथा भासिता, तस्मा पुग्गलाधिट्ठानमेव उपमं दस्सेन्तो—“सेय्यथापि नाम पुरिसो” ति आदिमाह । तत्थ सुनिसितं ति सुट्ठु निसितं; अतिविय तिखणं ति अत्थो । सत्थस्स निसानसिलायं निसिततरभावकरणं, बाहुबलेन चस्स उक्खिपनं ति उभयम्पेतं अत्थापन्नं कत्वा उपमा बुत्ता ति तदुभयं उपमेय्ये दस्सेन्तो—समाधिसीलायं सुनिसितं प...पञ्चाहत्थेन उक्खिपित्वा” ति आह । समाधिगुणेन हि पञ्चाय तिक्खभावो । तेनाह भगवा—“समाहितो यथाभूतं पजानाती” ति^१ । वीरियञ्चस्सा उपत्थम्मकं पग्गण्हनतो । विजट्ठेय्या ति विजट्ठेतुं सक्कुणेय्य । बुट्ठानगामिनिविपस्सनाय हि वत्तमानाय योगावचरो तण्हाजटं विजट्ठेतुं समत्थो नाम । विजट्ठनं चेत्थ समुच्छेदवसेन पहानं ति आह—“सञ्छिन्देय्य सम्पदालेय्या” ति दक्खिणं अरहती ति दक्खिणेय्यो, अग्गो च सो दक्खिणेय्यो चा ति अग्गदक्खिणेय्यो । अग्गा वा दक्खिणा अग्गदक्खिणा तं अरहती ति अग्गदक्खिणेय्यो ।

८. तत्रायं याय पञ्जाय सपञ्जो ति वुत्तो, तत्रास्स करणीयं नत्थि । पुरिमकम्मानुभावेनेव हिस्स सा सिद्धा । आतापी निपको ति एत्थ वुत्तवीरियवसेन पन तेन सातच्चकारिना पञ्जावसेन च सम्पजानकारिना हुत्वा सीले पतिट्ठाय चित्तपञ्जावसेन वुत्ता समथविपस्सना भावेतब्बा ति इममत्र भगवा सीलसमाधिपञ्चामुखेन विसुद्धिमग्गं दस्सेति ।

९. एत्तावता हि तिस्सो सिक्खा तिविधकल्याणं सासनं, तेविज्जतादीनं उपनिस्सयो, अन्तद्वयवज्जनमज्झिमपटिपत्तिसेवनानि, अपायादिसम-
तिक्कमनुपायो, तीहाकारेहि किलेसप्पहानं, वीतिक्कमादीनं पटिपक्खो, संकिलेसत्तयविसोधनं, सोतापन्नादिभावस्स च कारणं पकासितं होति ।

८. तत्रा ति तस्सं गाथायं । अयं ति “नरो” ति च “भिक्षू” ति^१ च वुत्तो योगा-
वचरो । पुन तत्रा ति तस्सं पञ्जायं । अस्सा ति भिक्षुनो । कत्तरि चेतं सामिवचनं,
अनेना ति अत्थो । करणीयं नत्थि विसेसाधानस्स तिहेतुकपटिसन्धिपञ्जाय अभावतो । तेनाह—
“पुरिमकम्मानुभावेनेव हिस्स सा सिद्धा” ति । तेना ति योगिना । भावनायं सततपवसित-
वीरियताय सातच्चकारिना । पञ्जावसेना ति यथावुत्तनेपक्कसङ्घातपञ्जावसेन । यं किञ्चि
कत्तब्बं, तस्स सब्बस्स सम्पजानवसेनेव करणसीलो, तत्थ वा सम्पजानकारो एतस्स अत्थि,
सम्पजानस्स वा असम्मोहस्स कारको उप्पादको ति सम्पजानकारी, तेन सम्पजानकारिना ।
अत्रा ति अस्सं गाथायं । सीलादिसम्पादने वीरियस्स तेसं अङ्गभावतो तं विसुं अगगहेत्वा
“सीलसमाधिपञ्चामुखेना” ति वुत्तं ।

९. “विसुद्धिमग्गं दस्सेती” ति अविभागतो देसनाय पिण्डत्थं क्त्वा पुन तं विभागतो
दस्सेतुं—“एत्तावता” तिआदि वुत्तं । तत्थ एत्तावता ति एत्ताय देसनाय । सिक्खा ति सिक्खि-
तब्बट्ठेन सिक्खा । सिक्खनं चेत्थ आसेवनं दट्ठब्बं । सीलादिधम्मेहि संवरणादिवसेन आसेवन्तो
ते सिक्खती ति वुच्चति । सासनं ति पटिपत्तिसासनं । उपनिस्सयो बलवकारणं । वज्जनं अनुप-
गमनं । सेवना भावना । पटिपक्खो ति पहायकपटिपक्खो । यदि पि गाथायं “सीले” ति
सामञ्जतो वुत्तं, न “अधिसीले” ति । तं पन तण्हाजटाविजटनस्स पतिट्ठाभूतं अधिप्पेतं ति

१०. कथं ? एत्थ हि सीलेन अधिसीलसिक्खा पकासिता होति, समाधिना अधिचित्तसिक्खा, पञ्ञाय अधिपञ्ञासिक्खा ।

सीलेन च सासनस्स आदिकल्याणता पकासिता होति । “को चादि कुसलानं धम्मानं, सीलञ्च सुविसुद्धं” ति^१ हि वचनतो, “सव्वपापस्स अकरणं” ति^२ आदिवचनतो च सीलं सासनस्स आदि, तञ्च कल्याणं, अविप्पटिसारादिगुणावहत्ता । समाधिना मज्झेकल्याणता पकासिता होति । “कुसलस्स उपसम्पदा” ति^३ आदिवचनतो हि समाधि सासनस्स मज्झे,

आह—“सीलेन अधिसीलसिक्खा पकासिता” ति । भवगामि हि सीलं सीलमेव, विभवगामिसीलं अधिसीलसिक्खा । सामञ्जजोतना हि विसेसे अवतिट्ठती ति । एस नयो सेससिक्खासु पि ।

१०. सीलेना ति अधिसीलसिक्खाभूतेन सीलेन । तं हि अनञ्जसाधारणताय सासनस्स आदिकल्याणतं पकासेति, न यमनियमादिमत्तं । तेन वुत्तं—“सीलञ्च सुविसुद्धं, सव्वपापस्स अकरणं” ति च । कुसलानं ति मग्गकुसलानं । कुसलानं ति वा अनवज्जानं । तेन अरिय-फलधम्मानम्पि सङ्गहो सिद्धो होति । सव्वपापस्स अकरणं ति सव्वस्सा पि सावज्जस्स अकिरिया अनञ्जापज्जनं । एतेन चारित्तवारित्तभेदस्स सव्वस्स सीलस्स गहणं कतं होति । कत्तव्वाकरणम्पि हि सावज्जमेवा ति । आदिवचनतो ति गाथायं वुत्तसमाधिपञ्ञानं आदिमिह वचनतो । आदिभावो चस्स तम्मूलकता उत्तरिमनुस्सधम्मानं । आदीनं वा वचनं आदिवचनं । आदि-सद्देन चेत्थ “सीलं समाधि पञ्ञा च, विमुत्ति च अनुत्तरा” ति^३ एवमादीनं सङ्गहो दट्ठव्वो । सीलस्स विमुद्धत्ता विप्पटिसारादिहेतूनं दूरीकरणतो अविप्पटिसारादिगुणावहं । “अविप्पटिसारादिगुणावहत्ता” ति एतेन न केवलं सीलस्स कल्याणता व विभाविता, अथ खो आदिभावो पी ति दट्ठम्बं । तथा हिस्स सुत्ते^४ अविप्पटिसारादीनं विमुत्तिजाणपरियोसानानं परम्परपच्चयता वुत्ता । समाधिना ति अधिचित्तसिक्खाभूतेन समाधिना । सकलं सासनं सङ्केत्वा पवत्ताय गाथाय आदिपदेन आदिमिह पटिपज्जितव्वस्स सीलस्स, ततियपदेन परियोसाने पटिपज्जितव्वाय पञ्ञाय गहितत्ता मज्झे पटिपज्जितव्वो समाधि पारिसेसतो दुतियपदेन गह्णती ति

१. सं-४-१२३ । २. दी०-२-२९; खु०-१-३५ । ३. दी०-२-९५ ।

४. वि०-५-२९०; दी०-३-२३३; अ०-१-२२५; अ०-३-९ ।

सो च कल्याणो, इद्विविधादिगुणावहत्ता । पञ्जाय सासनस्स परियोसान-
कल्याणता पकासिता होति । सचित्तपरियोदापनं, एतं बुद्धान सासनं” ति^१
हि वचनतो, पञ्जुत्तरतो च पञ्जा सासनस्स परियोसानं, सा च कल्याणं,
इद्वानिद्वेसु तादिभावोवहनतो ।

“सेलो यथा एकघनो, वातेन न समीरति ।

एवं निन्दापसंसासु, न समिञ्जन्ति पण्डिता” ति^२—

हि बुत्तं ।

११. तथा सीलेन तेविज्जताय उपनिस्सयो पकासितो होती । सील-
सम्पत्तिञ्चि निस्साय तिस्सो विज्जा पापुणाति, न ततो परं । समाधिना

“कुसलस्स उपसम्पदा ति आदिवचनतो हि समाधि सासनस्स मज्झे” ति बुत्तं । न
कुसलसदस्स समाधिपरियायत्ता । पुब्बूपनिस्सयवतो हि समाहिततादिअट्ठङ्गसमन्नागमेन अभिनी-
हारक्खमता समाधिस्स इद्विविधादिगुणावहत्तं, अग्गमग्गपञ्जाय अधिगताय यदत्थं पब्बजति,
तं परियोसितं ति पञ्जा सासनस्स परियोसानं । तेनाह भगवा—“सिक्खानिसंसमिदं
भिक्खवे ब्रह्मचरियं वुस्सति सद्धाधिपतेय्यं पञ्जुत्तरं विमुत्तिसारं” ति^३ । सकं चित्तं सचित्तं,
सचित्तास्स सब्बसो किलेसानं समुच्छिन्दनेन विसोधनं सचित्तपरियोदापनं । एवं पन
पञ्जाकिच्चे मत्थकप्पते उत्तारि करणीयाभावतो सासनस्स पञ्जुत्तरता वेदितव्वा । तादिभावोवहनतो
ति यादिसो इद्वेसु, लाभादीसु च अनुनयाभावतो, तादिसो अनिद्वेसु, अलाभादीसु च
पटिघाभावतो । ततो एव वा यादिसो अनापाथगतेसु इद्वानिद्वेसु, तादिसो आपाथगतेसु पी ति
तादी । तस्स भावो तादिभावो, तस्स आवहनतो । वातेना ति वातहेतु । न समीरती ति
न चलति । न समिञ्जन्ती ति न फन्दन्ति, कुतो चलनं ति अधिप्पायो ।

११. तथा ति यथा सीलादयो अधिसीलसिक्खादीनं पकासका, तथा तेविज्जतादीनं
उपनिस्सयस्सा ति तेसं पकासनाकारूपसंहारत्थो तथा-सद्वो । यस्मा सीलं विमुज्झमानं सतिसम्प-
जञ्जबलेन, कम्मस्सकतजाणबलेन च संकिलेसमलतो विमुञ्जति पारिपूरिञ्च गच्छति, तस्मा
सीलसम्पदा सिज्झमाना उपनिस्सयसम्पत्तिभावेन सतिबलं, जाणबलञ्च पच्चुपट्टपेती ति तस्सा

सळभिञ्जताय उपनिस्सयो पकासितो होति । समाधिसम्पदञ्चिह निस्साय छ अभिञ्जा पापुणाति, न ततो परं । पञ्जाय पटिसम्भिदापभेदस्स उपनिस्सयो पकासितो होति । पञ्जासम्पत्तिञ्चिह निस्साय चतस्सो पटिसम्भिदा पापुणाति, न अञ्जेन कारणेन ।

सीलेन च कामसुखल्लिकानुयोगसङ्घातस्स अन्तस्स वज्जनं पकासितं होति । समाधिना अत्तकिलमथानुयोगसङ्घातस्स । पञ्जाय मज्झिमाय पटिपत्तिया सेवनं पकासितं होति ।

विज्जत्तयूपनिस्सयता वेदितव्वा सभागहेतुसम्पादनतो । सतिनेपक्केन हि पुब्बेनिवासविजासिद्धि, सम्पज्जनेन सब्बकिच्चेसु सुदिट्ठकारितापरिचयेन चुतूपपातजाणानुबन्धाय दुतियविजासिद्धि, वीत्तिक्रमाभावेन - संकिलेसप्पहानसम्भावतो विवट्ठूपनिस्सयतावसेन अज्झासयसुद्धिया ततियविजासिद्धि । पुरेतरं सिद्धानं समाधिपञ्चानं पारिपूरिं विना सीलस्स आसवक्खयजाणूपनिस्सयता सुक्खविपत्सकखीणासवेहि दीपेतव्वा । समाधिपञ्चा विय अभिञ्जापटिसम्भिदानं सीलं न सभागहेतू ति क्त्वा वुत्तं—“न ततो परं” ति । “समाहितो यथाभूतं पजानाती” ति^१ वचनतो समाधिसम्पदा छळभिञ्जताय उपनिस्सयो । पञ्जा विय पटिसम्भिदानं समाधि न सभागहेतू ति वुत्तं—“न ततो परं” ति । “योगा वे जायते भूरी” ति^२ वचनतो पूव्वयोगेन, गरुवासदेसभासाकोसल्लउग्गहपरिपुच्छादीहि च परिभाविता पञ्जासम्पत्ति पटिसम्भिदापभेदस्य उपनिस्सयो पच्चेकवोधिसम्मासम्बोधियो पि पञ्जासम्पत्तिसन्निस्सया ति पञ्जाय अनधिगन्तव्वस्स विसेसस्स अभावतो, तस्सा च पटिसम्भिदापभेदस्स एकन्तिककारणतो हेट्ठा विय “न ततो परं” ति अवत्वा “न अञ्जेन कारणेना” ति वुत्तं ।

एत्थ च “सीलसम्पत्तिञ्चिह निस्साया” ति वुत्ता यस्स समाधिविजम्भनभूता अनवसेसा छ अभिञ्जा न इज्झन्ति, तस्स उक्कट्टपरिच्छेदवसेन न समाधिसम्पदा अत्थी ति । सति पि विज्जानं अभिञ्जेकदेसभावे सीलसम्पत्तिसमुदागता एव तिस्सो विज्जा गहिता । यथा हि पञ्जासम्पत्तिसमुदागता चतस्सो पटिसम्भिदा उपनिस्सयसम्पन्नस्स मग्गेनेव इज्झन्ति । मग्गक्खणे एव तासं पटिलभितव्वतो, एवं सीलसम्पत्तिसमुदागता तिरसो विज्जा समाधिसम्पत्तिसमुदागता

१२. तथा सीलेन अपायसमतिकमनुपायो पकासितो होति, समाधिना कामधातुसमतिकमनुपायो, पञ्जाय सब्बभवसमतिकमनुपायो ।

सीलेन च तदङ्गप्पहानवसेन किलेसप्पहानं पकासितं होति, समाधिना विक्खम्भनप्पहानवसेन, पञ्जाय समुच्छेदप्पहानवसेन ।

च छ अभिञ्जा उपनिस्सयसम्पन्नस्स मग्गेनेव इज्झन्ती ति मग्गाधिगमेनेव तासां अधिगमो वेदितव्वो । पच्चेकबुद्धानं, सम्मासम्बुद्धानञ्च पच्चेकबोधिसम्मासम्बोधिसमाधिगमसदिसा हि इमेसं अरियाणं इमे विसेसाधिगमा ति । विनयसुत्ताभिधम्मेषु सम्मापटिपत्तिया तेविज्जातादीनं उपनिस्सयता पि यथावुत्ताविधिना वेदितव्वा ।

सम्पन्नसीलस्स कामसेवनाभावतो सीलेन पठमन्तविवज्जनं वुत्तं । येमुत्थेन हि सत्ता कामहेतु पाणातिपातादिवसेना पि असुद्धपयोगा होन्ति । ज्ञानसुखलाभिनो कायकिलमथस्स सम्भवो एव नत्थी ति समाधिना दुतियन्तविवज्जनं वुत्तं ज्ञानसमुद्धानपणीतरूपफुटकायत्ता । पञ्चाया ति मग्गपञ्चाय । उक्कट्टनिद्देसेन हि एकंसतो अरियमग्गोव मज्झिमा पटिपत्ति नाम । एवं सन्ते पि लोकिपञ्चावसेन पि अन्तद्वयविवज्जनं विभावेतव्वं ।

१२. सीलं तंसमङ्गिनो कामसुगतीसु^१ येव निव्वत्तापनेतो चतूहि अपायेहि विमुत्तिया कारणं ति आह—“सीलेन अपायसमतिकमनुपायो पकासितो होती” ति । न हि पाणातिपातादिपटिविरति दुग्गतिपरिकिलेसं आवहति । समाधि तंसमङ्गिनो महग्गतभूमियं येव निव्वत्तापनेन सकलकामभवतो विमोचेती ति वुत्तं—“समाधिना कामधातुसमतिकमनुपायो पकासितो होती” ति । न हि कामावचरकम्मस्स अनुबलप्पदायीनं कामच्छन्दादीनं विक्खम्भकं ज्ञानं कामधातुपरिकिलेसावहं होति । न चेत्थ उपचारज्ज्ञानं निदस्सेतव्वं । “अप्पनासमाधिस्स अधिप्पेतत्ता । ना पि “सीलेनेव अतिक्रमितव्वस्स अपायभवस्स समाधिना अतिक्रमितव्वता” ति वचनोकासो । सुगतिभवम्पि अतिक्रमन्तस्स दुग्गतिसमतिकमेन का कथा ति । सब्बभवसमतिकमनुपायो ति कामभवादीनं नवन्नम्पि भवानं समतिकमनुपायो सीलसमाधीहि अतिक्रन्ता पि भवा अनतिक्रन्ता एव, कारणस्स अपहीनत्ता । पञ्जाय पनस्स सुप्पहीनत्ता ते समतिक्रन्ता एव ।

तदङ्गप्पहानवसेना ति दीपालोकेनेव तमस्स पुञ्जकिरियवत्थुगतेन तेन तेन कुसलज्जेन तस्स तस्स अकुसलज्जस्स पहानवसेन । समाधिना विक्खम्भनप्पहानवसेना

१३. तथा सीलेन किलेसानं वीतिकमपटिपक्खो पकासितो होति, समाधिना परियुट्ठानपटिपक्खो, पञ्जाय अनुसयपटिपक्खो ।

सीलेन च दुच्चरितसंकिलेसविसोधनं पकासितं होति, समाधिना तण्हासंकिलेसविसोधनं, पञ्जाय दिट्ठिसंकिलेसविसोधनं ।

ति उपचारप्पनाभेदेन समाधिना पवत्तिनिवारणेन घटप्पहारेनेव जलतले सेवालस्स तेसं तेसं नीवरणादिधम्मानं पहानवसेन । पञ्जाया ति अरियमग्गपञ्जाय । समुच्छेदपहानवसेना ति चतुन्नं अरियमग्गानं भावितत्ता तं तं मग्गवतो अत्तनो सन्ताने “दिट्ठिगतानं पहानाया” तिआदिना^१ वुत्तस्स समुदयपक्खियस्स किलेसगणस्स अच्चन्तं अप्पवत्तिसङ्घातसमुच्छिन्दनप्प-हानवसेन ।

१३. किलेसानं वीतिकमपटिपक्खो ति संकिलेसधम्मानं, कम्मकिलेसानं वा यो काय-वचीद्वारेसु वीतिकमो अज्झाचारो, तस्स पटिपक्खो सीलेन पकासितो होति, अवीतिकम-सभावत्ता सीलस्स । ओकासादानवसेन किलेसानं चित्ते कुसलप्पवत्तिं परियादित्त्वा उट्ठानं परियुट्ठानं । तं समाधिविक्खम्भेती ति आह—“समाधिना परियुट्ठानपटिपक्खो पकासितो होती” ति, समाधिस्स परियुट्ठानप्पहायकत्ता । अप्पहीनभावेन सन्ताने अनु अनु सयनतो^२ कारणलभे उप्पत्तिरहा अनुसया, ते पन अनुरूपं कारणं लद्धा उप्पज्जनारहा थामगता कामरागादयो सत्ता किलेसा वेदितव्वा । ते अरियमग्गपञ्जाय सब्बसो पहीयन्ती ति आह—“पञ्जाय अनुसयपटिपक्खो पकासितो होती” ति ।

कायदुच्चरितादि दुट्ठ चरितं, किलेसेहि वा दूसितं चरितं ति दुच्चरितं, तमेव यत्थ उप्पन्नं, तं सन्तानं संकिलेसेति विवाधति, उपतापेति चा ति संकिलेसो, तस्स विसोधनं सीलेन तदङ्गवसेन पहानं, वीतिकमपटिपक्खत्ता सीलस्स । तण्हासंकिलेसस्स विसोधनं विक्खम्भनवसेन पहानं परियुट्ठानपटिपक्खत्ता समाधिस्स, तण्हाय चत्स उज्जुविपच्चनिकभावतो । दिट्ठिसंकिलेसस्स विसोधनं समुच्छेदवसेन पहानं अनुसयपटिपक्खत्ता पञ्जाय, दिट्ठिगतानञ्च अयाथावगाहीनं याथावगाहिनिया पञ्जाय उज्जुविपच्चनिकभावतो ।

१. अमि०—१-७४ ।

२. सयनका—सी०, स्या० ।

१४. तथा सीलेन सोतापन्नसकदागामिभावस्स कारणं पकासितं होति, समाधिना अनागामिभावस्स, पञ्जाय अरहत्तस्स । सोतापन्नो हि “सीलेसु परिपूरकारी” ति^१ बुत्तो, तथा सकदागामी । अनागामी पन “समाधिस्मिं परिपूरकारी” ति^१ । अरहा पन “पञ्जाय परिपूरकारी” ति^१ ।

१४. कारणं ति उपनिस्सयपच्चयो । सीलेसु परिपूरकारी ति मग्गब्रह्मचरियस्स आदि-भूतत्ता आदिब्रह्मचरियकानं पाराजिकसंघादिसेसङ्घातानं महासीलसिक्खापदानं अवीतिकमनतो खुद्धानुखुद्धानं आपज्जने सहसा व तेहि बुद्धानेन सीलेसु यं कत्ताब्बं, तं परिपूरं समत्थं करोती ति सीलेसु परिपूरकारी । तथा सकदागामी ति “सीलेसु परिपूरकारी” ति एतं उपसंहरति तथा-सद्देन । एते हि द्वे अरिया समाधिपारिपन्थिकानं कामरागव्यापादानं पञ्जापारिपन्थिकस्स सच्चपटिच्छादकमोहस्स सब्बसो असमूहतत्ता समाधिं, पञ्चञ्च भावेन्ता पि समाधिपञ्जासु यं कत्तब्बं, तं मत्तसो पमाणेन पदेसमत्तमेव करोन्ती ति समाधिस्मिं पञ्जाय च मत्तसो कारिनो “सीलेसु परिपूरकारिनो” इच्चेव बुच्चन्ति । अनागामी पन कामरागव्यापादानं समुच्छिन्नत्ता समाधिस्मिं परिपूरकारी । अरहा सब्बसो सम्मोहस्स सुसमूहतत्ता पञ्जाय परिपूरकारी ।

बुत्तं हेतं भगवता—

“इध भिक्खवे भिक्खु सीलेसु परिपूरकारी होति, समाधिस्मिं मत्तसो कारी, पञ्जाय मत्तसो कारी; सो यानि तानि खुद्धानुखुद्धानि सिक्खापदानि, तानि आपज्जति पि बुद्धाति पि । तं किस्स हेतु ? न हि मेत्थ भिक्खवे अभव्वता बुत्ता । यानि च खो तानि सिक्खापदानि आदिब्रह्मचरियकानि ब्रह्मचरियसारूपानि, तत्थ धुवसीलो च होति ठितसीलो च, समादाय सिक्खति सिक्खापदेसु । सो तिण्णं संयोजनानं परिक्खया सोतापन्नो होति अविनिपातधम्मो नियतो सम्मोधिपरायणो । इध पन भिक्खवे भिक्खु सीलेसु .....प ..... सो तिण्णं संयोजनानं परिक्खया रागदोसमोहानं तनुत्ता सकदागामी होति । सकिदेव इमं लोकं आगन्त्वा दुक्खस्सन्तं करोति । इध पन^१ भिक्खवे भिक्खु सीलेसु परिपूरकारी होति, समाधिस्मिं परिपूरकारी, पञ्जाय मत्तसो कारी । सो यानि तानि .....प ..... सिक्खति सिक्खापदेसु । सो पञ्चन्नं ओरम्मागियानं .....प ..... अनावत्तिधम्मो तस्मा लोका । इध पन भिक्खवे भिक्खु सीलेसु परिपूरकारी होति, समाधिस्मिं परिपूरकारी,

१५. एवं एत्तावता तिस्सो सिक्खा, तिविधकल्याणं सासनं, तेविज्ज-
तादीनं उपनिस्सयो, अन्तद्वयवज्जनमज्झिमपटिपत्तिसेदनानि, अयायादि-
समतिक्कमनुपायो, तीहाकारेहि किलेसप्पहानं, वीतिक्कमादीनं पटिपक्खो,
संकिलेसत्तयविसोधनं, सोतापन्नादिभावस्स च कारणं ति इमे नव, अञ्जे
च एवरूपा गुणत्तिका पकासिता होन्ती ति ।

पञ्चाय परिपूरकारी । सो यानि तानि खुद्धानुखुद्धानि .....प.....सिक्खति
सिक्खापदेसु । सो आसवानं खया .....प.....उपसम्पज्ज विहरती” ति^१ ।

१५. “कथं” ति पुच्छित्वा सिक्खादिके विभजित्वा वृत्तमेवकथं निगमेतुं—“एवं” तिआदि
वृत्तं । तत्थ अञ्जे चा ति तयो विवेका, तीणि कुसलमूलानि, तीणि विमोक्खमुखानि, तीणि
इन्द्रियानी ति एवमादयो सिक्खत्तिकादीहि अञ्जे च गुणत्तिका । एवरूपा ति यादिसका सिक्खत्ति-
कादयो इध सीलादीहि पकासिता होन्ति, एदिसा ।

एत्थ हि विवट्टसन्निस्सितस्स सीलस्स इधाधिप्पेतत्ता सीलेन कायविवेको पकासितो
होति, समाधिना चित्तविवेको, पञ्चाय उपधिविवेको । तथा सीलेन अदोसो कुसलमूलं पकासितं
होति, तितिक्खप्पधानताय, अपरूपघातसभावताय च सीलस्स । समाधिना अलोभो कुसलमूलं,
लोभपटिपक्खतो, अलोभपधानताय च समाधिस्स । पञ्चाय पन अमोहो येव । सीलेन च
अनिमित्तविमोक्खमुखं पकासितं होति । अदोसप्पधानं हि सीलसम्पदं निस्साय दोसे आदीनव-
दस्सिनो अनिच्चानुपस्सना सुखेनेव इज्झति, अनिच्चानुपस्सना च अनिमित्तविमोक्खमुखं ।
समाधिना अप्पणिहितविमोक्खमुखं । पञ्चाय सुञ्जतविमोक्खमुखं । अलोभप्पधानं हि कामनिस्सरणं
समाधिसम्पदं निस्साय कामेसु आदीनवदस्सिनो दुक्खानुपस्सना सुखेनेव इज्झति, दुक्खानु-
पस्सना च अप्पणिहितविमोक्खमुखं । पञ्चासम्पदं निस्साय अनत्तानुपस्सना सुखेनेव इज्झति,
अनत्तानुपस्सना च सुञ्जतविमोक्खमुखं । तथा सीलेन अनञ्जातञ्जस्सामीतिन्द्रियं पकासितं
होति । तं हि सीलेसु परिपूरकारिनो अट्ठमकस्स इन्द्रियं । समाधिना अज्झिन्द्रियं । तं हि उक्कंस-
गतं समाधिस्मिं परिपूरकारिनो अनागामिनो, अग्गमग्गट्ठस्स च इन्द्रियं । पञ्चाय अञ्जाता-
विन्द्रियं पकासितं होति । तदुपत्तिया हि अरहा पञ्चाय परिपूरकारी ति । इमिना नयेन अञ्जे च
एवरूपा गुणत्तिका सीलादीहि पकासेतब्बा ।

१-सीलनिद्देशो

सीलसरूपादिकथा

१६. एवं अनेकगुणसङ्गाहकेन सीलसमाधिपञ्चामुखेन देसितो पि पनेस विमुद्धिमग्गे अतिसङ्खेपदेसितो येव होति । तस्मा नालं सब्बेसं उपकाराया ति वित्थारमस्स दस्सेतुं सीलं ताव आरब्भ इदं पञ्हाकम्मं^१ होति ।

किं सीलं ? केनट्ठेन सीलं ? कानस्स लक्खणरसपच्चुपट्टानपदट्टानानि ? किमानिसंसं सीलं ? कतिविधं चेतं सीलं ? को चस्स संकिलेसो ? किं वोदानं ति ?

१. सीलनिद्देशवण्णना

सीलसरूपादिकथावण्णना

१६. एवं ति वुत्तप्पकारेन । अनेकगुणसङ्गाहकेना ति अधिसीलसिक्खादीनं, अञ्जे-सञ्च अनेकेसं गुणानं सङ्गाहकेन । सीलसमाधिपञ्चामुखेना ति “सब्बे सङ्खारा अनिच्चा” तिआदीसु^२ विय विपस्सनामत्तादिमुखेन सङ्खेपतो अदेसित्वा सीलसमाधिपञ्चामुखेन देसितो पि, सत्तत्तिंसाय पि वा बोधिपक्खियधम्मानं विमुद्धिमग्गन्तो गधत्ता तत्थ सीलसमाधि-पञ्चामुखं पमुखं कत्वा देसितो पि । एतेन सीलसमाधिपञ्चासु अवसेसबोधिपक्खियधम्मानं सभावतो, उपकारतो च अन्तो गधभावो दीपितो ति वेदितव्वं । अतिसङ्खेपदेसितो येव होति सभावविभागादितो अविभावितत्ता । नालं ति न परियत्तं न समत्थं । सब्बेसं ति नाति-सङ्खेपनातिवित्थाररुचीनम्पि, विपश्चित्तञ्जु^३ नेय्यानम्पि वा; सङ्खेपदेसना हि संखित्तरुचीनं, उग्घटितञ्जूनं येव च उपकाराय होति, न पनितरेसं । अस्स विमुद्धिमग्गस्स । पुच्छनट्ठेन पञ्हा, किरिया करणं कम्मं, पञ्हा च कम्मं पञ्हाकम्मं, पुच्छनपयोगो ।

किं सीलं ति सरूपपुच्छा । केनट्ठेन सीलं ति केन अत्थेन सीलं ति वुत्तति, “सीलं” ति पदं कं अभिधेय्यं निस्साय पवत्तं ति अत्थो । तथिदं सीलं सभावतो, किच्चतो, उपट्टाना-

१. पञ्हाकम्मं—सी० ।

२. खु०—१-४३; खु०—२—३३७ ।

३. विपश्चित्तञ्जु—सी०, स्या०; वित्थाररुचीचम्पि विपश्चित्तञ्जु—क० ।

१७. तत्रिदं विस्सज्जनं । किं सीलं ति पाणातिपातादीहि वा विरमन्तस्स वत्तपटिपत्तिं वा पूरेन्तस्स चेतनादयो धम्मा । वुत्तञ्हेतं पटिसम्भिदायं—“किं सीलं ति ? चेतना सीलं, चेतसिकं सीलं, संवरो सीलं, अवीतिकमो सीलं” ति ।

तत्थ चेतना सीलं नाम पाणातिपातादीहि वा विरमन्तस्स वत्तपटिपत्तिं वा पूरेन्तस्स चेतना । चेतसिकं सीलं नाम पाणातिपातादीहि विरमन्तस्स विरति । अपि च चेतना सीलं नाम पाणातिपातादीनि पजहन्तस्स सत्त कम्मपथचेतना । चेतसिकं सीलं नाम “अभिज्झं पहाय

कारतो, आसन्नकारणतो च कथं जानितव्वं ति आह—“कानस्स लक्खणरसपच्चुपट्टानपट्टानानी” ति । पटिपत्ति नाम दिट्ठानिसंसे एव होती ति आह—“किमानिसंसं” ति । कतिविधं ति पमेदपुच्छा । विभागवन्तानं हि सभावविभावनं विभागदस्सनमुखेनेव होती ति । वोदानं विसुद्धि । सा च संकिलेसमलविमुत्ति । तं इच्छन्तेन यस्मा उपायकोसल्लत्थिना अनुपायकोसल्लं विय संकिलेसो जानितव्वो ति आह—“को चस्स संकिलेसो” ति ।

१७. तत्रा ति तस्मिं, तस्स वा पञ्हाकम्मस्स । विस्सज्जनं ति विवरणं । पुच्छितो हि अत्थो अविभावितत्ता निगुलहो मुट्ठियं कतो विय तिष्ठति । तस्स विवरणं विस्सज्जनं विभूतभावकारणतो । पाणातिपातादीही ति एत्थ पाणो ति वोहारतो सत्तो, परमत्थतो जीवितिन्द्रियं । तस्स सरसेनेव पतनसभावस्स अन्तरे एव अतिव पातनं अतिपातो, सणिकं पतितुं अदत्वा सीधं पातनं ति अत्थो, अतिकम्म वा सत्थादीहि अभिभवित्वा पातनं अतिपातो, पाणघातो । आदि-सद्देन अदिनादानादिं सङ्गहाति । तेहि पाणातिपातादीहि दुस्सील्यकम्मेहि । विरमन्तस्सा ति समादानविरतिवसेन, सम्पत्तविरतिवसेन च ओरमन्तस्स । वत्तपटिपत्तिं ति उपज्झायवत्तादिवत्तकरणं । चेतनादयो धम्मा ति सङ्खेपतो वुत्तमतथं पालिवसेन विभजित्वा दस्सेतुं—“वुत्तञ्हेत” तिआदि वुत्तं । तत्थ चेतयती ति चेतना, अत्तना सम्पयुत्तधम्मेहि सद्धि आरम्मणे अभिसन्दहती ति अत्थो ।

चेतनाय अनुकूलवसेनेव हि तं सम्पयुत्ता धम्मा आरम्मणे पवत्तन्ति । चेतना कामं कुसलत्तिकसाधारणा; इध पन सीलचेतना अधिप्पेता ति कत्वा “कुसला” ति वेदितव्वा ।

विगताभिज्जेन चेतसा विहरती” ति^१ आदिना नयेन वुत्ता अनभिज्झा-
व्यापादसम्मादिट्ठिधम्मा । संवरो सीलं ति एत्थ पञ्चविधेन संवरो
वेदितव्वो पातिमोक्खसंवरो, सतिसंवरो, आणसंवरो, खन्तिसंवरो, वीरिय-
संवरो ति । तत्थ “इमिना पातिमोक्खसंवरेन उपेतो होति समुपेतो” ति^२ अयं
पातिमोक्खसंवरो । “रक्खति चक्खुन्दिदयं, चक्खुन्दिदये संवरं आपज्जती”
ति^३ अयं सति संवरो ।

“यानि सोतानि लोकस्मिं (अजिता ति भगवा ।)
सति तेसं निवारणं ।

चेतसि नियुत्तं चेतसिकं, चित्तसम्पयुत्तं ति अत्थो । चेतनाय सति पि चेतसिकत्ते “चेतना
सीलं” ति विसुं गहितत्ता तदञ्जमेव विरति अनभिज्झादिकं चेतसिकं सीलं दट्ठव्वं गोबलीवद्-
आयेन । संवरणं संवरो । यथा अकुसला धम्मा चित्तो न ओतरन्ति, तथा पिदहनं । अवीतिक्रमो
वीतिक्रमस्स पटिपक्खभूता अवीतिक्रमवसेन पवत्तचित्तचेतसिका । तत्थ चेतना सीलं नामा
तिआदि यथावुत्तस्स^४ सुत्तापदस्स विवरणं । विरमन्तस्स चेतना ति विरतिसम्पयुत्तं पधानभूतं
चेतनमाह । पूरेन्तस्स चेतना ति वत्तपटिपत्ति आयूहिनी । विरमन्तस्स विरती ति
विरतिया पधानभावं गहेत्वा वुत्तं ।

एत्थ हि यदा “तिविधा भिक्खवे कायसञ्चेतना कुसलं कायकम्म” ति^५ आदि वचनतो
पाणातिपातादीनं पटिपक्खभूता तन्विरतिविसिद्धा चेतना तथापवत्ता पधानभावेन पाणाति-
पातादिपटिविरतिसाधिका होति; तदा तंसम्पयुत्ता विरतिअनभिज्झादयो च चेतनापक्खिका
वा, अब्बोहारिका वा ति इममत्थं सन्धाय चेतनासीलं वुत्तं । यदा पन पाणातिपातादीहि
सङ्कोचं आपज्जन्तस्स ततो विरमणाकारेण पवत्तमाना चेतनाविसिद्धा विरति, अनभिज्झादयो
च तत्थ तत्थ पधानभावेन किञ्चसाधिका होन्ति; तदा तंसम्पयुत्ता चेतना विरतिआदिपक्खिका
वा होति, अब्बोहारिका वा ति इममत्थं सन्धाय चेतसिकसीलं वुत्तं ।

इदानीं सुत्ते आगतनयेन कुसलकम्मपथवसेन चेतनाचेतसिकसीलानि विभजित्वा
दस्सेतुं—“अपि चा” ति आदि वुत्तं । पजहन्तस्सा ति समादानवसेन “इतो पट्ठाय न करि-

१. दी० १-६३. ।

२. अभि० २-२६१. ।

३. दी० १-६२. ।

४. यथाभतस्स—सी०, स्या० ।

५. अभि०—५-३४५ ।

सोतानं संवरं ब्रूमि, पञ्जायेते पिथिय्यरे” ति^१ ।

अयं जाणसंवरो । पञ्चयपटिसेवनम्पि एत्थेव समोधानं गच्छति । यो पनायं “खमो होति सीतस्स उण्हस्सा” ति आदिना^२ नयेन आगतो, अयं खन्तिसंवरो नाम । “यो चायं उप्पन्नं कामवितकं नाधिवासेती” ति आदिना^३ नयेन आगतो, अयं वीरियसंवरो नाम । आजीवपारिसुद्धिं पि एत्थेव समोधानं गच्छति । इति अयं पञ्चविधो पि संवरो, या च पापभीरुकानं कुलपुत्तानं सम्पत्तावत्थुतो विरति, सब्बप्पेतं संवरसीलं ति वेदितव्वं ।

स्सामी” ति सम्पत्तावत्थुकानि पि अनज्झाचरणेन पजहन्तस्स । सत्तं कम्मपथचेतना ति पाणातिपातादिपहानसाधिका पटिपाटिया सत्तं कुसलकम्मपथचेतना । अभिज्झादिवसेन यं परदारगमनादि करीयति, तस्स पहायका अनभिज्झादयो सीलं ति आह—“चेतसिकं सीलं नाम अनाभिज्झा “प...सम्मादिट्ठिधम्मा” ति । यथा हि अभिज्झाव्यापादवसेन मिच्छाचारपाणातिपातादयो करीयन्ति, एवं मिच्छादिट्ठिवसेना पि ते पुत्तमुखदस्सनादिअत्थं करीयन्ति । तेसञ्च पजहनका अनभिज्झादयो ति । पातिमोक्खसंवरो चारित्तचारित्तविभागं विनयपरियापन्नं सिक्खापटसीलं । सतिसंवरो मनच्छद्धानं इन्द्रियानं आरक्खा, सा च तथापवत्ता सति येव । जाणसंवरो पञ्जा । खन्तिसंवरो अधिवासना, सा च तथापवत्ता अदोसपधाना खन्धा, अदोसो एव वा । वीरियसंवरो कामवितक्कादीनं विनोदनवसेन पवत्तं वीरियं । पातिमोक्खसंवरसतिसंवरादीसु यं वत्तव्वं, तं परतो आवि भविस्सति ।

सोतानी ति तण्हादिट्ठिअविजादुच्चरितअवसिद्धकिलेससोतानि । “सोतानं संवरं ब्रूमी” ति वत्वा “पञ्जायेते पिथिय्यरे” ति वच्चेन सोतानं संवरो पिदहनं समुच्छेदनं जाणं ति विज्जायति ।

इदमस्थिकतं मनसि कत्वा येन जाणेन योनिं पञ्चवेक्खित्वा पञ्चा पटिसेवीयन्ति । तं पञ्चयपटिसेवनम्पि जाणसभावत्ता, एत्थेव जाणसंवरे एव, समोधानं सङ्गहं गच्छति । खमति अधिवासेती ति खमो । उप्पन्नं ति तस्मिं तस्मिं आरम्भणे जातं निव्वत्तं । कामवितकं ति कामूपसंहितं वितकं । नाधिवासेती ति चित्तं आरोपेत्वा अब्भन्तरे न वासेति ।

१. पिथिय्यरे—स्या०; पिथीयरे—सी०; पिथीयरे—सौ० । २. खु० १-४२४ पिट्ठे ।

३. म० १-१५; अ०-३-९८ । ४. म०-१-१६; अ०-३-९८ ।

अवीतिकमो सीलं ति समादिन्नसीलस्स कायिकवाचसिको अनतिकमो^१ ।
इदं ताव किं सीलं ति ? पण्हस्स विस्सज्जनं ।

१८. अवसेसेसु केनट्टेन सीलं ति सीलनट्टेन सीलं । किमिदं
सीलनं नाम ? समाधानं वा, कायकम्मादीनं सुसील्यवसेन अविप्पकिण्णता

आजीवपारिसुद्धि पी ति बुद्ध पटिकुट्टं मिच्छाजीवं पहाय अनवज्जेन पच्चयपरियेसनेन
सिज्जनकं आजीवपारिसुद्धिसीलम्पि, एत्थेव वीरियसंवरो एव, समोधानं गच्छति वीरियसाधनत्ता ।
एत्थ च यथा आणं तण्हादिसोतानं पवत्तिनिवारणतो पिदहनट्टेन संवरणतो संवरो च, परतो
पवत्तनकगुणानं आधारादिभावतो सीलनट्टेन सीलं; एवं खन्ति अनधिवासनेन उप्पज्जनक-
किलेसानं अधिवासनेन संवरणतो संवरो च, खमनहेतुउप्पज्जनकगुणानं आधारादिभावतो
सीलनट्टेन सीलं; वीरियं विनोदेतब्बानं पापधम्मानं विनोदनेन संवरणतो संवरो च,
विनोदनहेतुउप्पज्जनकगुणानं आधारादिभावतो सीलनट्टेन सीलं ति वेदितब्बं । यथा पन
पातिमोक्खसीलादि तस्स तस्स पापधम्मस्स पवत्तितुं अप्पदानवसेन संवरणं पिदहनं, तं^२ उपादाय
संवरो; एवं असमादिन्नसीलस्स आगत^३वत्थुतो विरमणम्पी ति आह—“या च पापभीरु-
कानं” प” संवरसीलं ति वेदितब्बं” ति । न वीतिकमति एतेना ति अवीतिकमो ।
तथापवत्तो कुसलचित्तुप्पादो ।

१८. अवसेसेसु पन पण्हेसु । समाधानं सण्ठपनं । दुस्सील्यवसेन हि पवत्ता काय-
कम्मादयो सम्पत्ति, आयतिञ्च अहितदुक्खावहा, न सम्मा ठपिता ति असण्ठपिता विप्पकिण्णा
विसटा च नाम होन्ति; सुसील्यवसेन पन पवत्ता तब्बिपरियायतो सण्ठपिता अविप्पकिण्णा
अविसटा च नाम होन्ति यथा तं ओक्खित्तचक्खुता अबाहुप्पचालनादि । तेनाह—“काय-
कम्मादीनं सुसील्यवसेन अविप्पकिण्णता ति अत्थो” ति । एतेन समाधिकिच्चतो^४ सीलनं
विसेसेति । तस्स हि समाधानं सम्पयुत्तधम्मानं अविकखेपहेतुता । इदं कायकम्मादीनं सण्ठपनं
संयमनं । उपधारणं अधिष्ठानं मूलभावो । तथा हिस्स आदिचरणादिभावो बुत्तो । तेन
पथवीधातुकिच्चतो सीलनं विसेसितं होति । सा हि सहजातरूपधम्मानं सन्धारणवसेन पवत्तति ।
इदं पन अनवज्जधम्मानं मूलाधिष्ठानभावेन । तेनाह—“कुसलानं धम्मानं” ति आदि ।

१. अवीतिकमो—सी० ।

२. संवरणप्पधानतं—सी०; पधानतं—स्या०, क० ।

३. अङ्गागत—सी० ।

४. समाधितो—क० ।

ति अत्थो । उपधारणं वा, कुसलानं धम्मानं पतिट्ठानवसेन आधारभावो ति अत्थो । एतदेव हेत्थ अत्थद्वयं सदलक्खणविदू अनुजानन्ति । अञ्जे पन सिरिट्ठो^१ सीलत्थो, सीतलट्ठो^२ सीलत्थो ति एवमादिना पि नयेनेत्थ अत्थं वर्णयन्ति ।

१९. इदानीं कानस्स लक्खणरसपच्चुपट्टानपदट्टानानी ति ?
एत्थ—

सीलनं लक्खणं तस्स भिन्नस्सा पि अनेकधा ।

सनिदस्सनत्तं रूपस्स यथा भिन्नस्सनेकधा ॥

यथा हि नीलपीतादिभेदेन अनेकधा भिन्नस्सा पि रूपायतनस्स सनिदस्सनत्तं लक्खणं, नीलादिभेदेन भिन्नस्सा पि सनिदस्सनभावान-

तत्थ कुसलधम्मा नाम सपुब्बभागा महग्गतानुत्तरा धम्मा । अञ्जे पन आचरिया । सिरिट्ठो ति यथा सिरिसि छिन्ने सब्बो अत्तभावो विनस्सति, एवं सीले भिन्ने सब्बं गुणसरीरं विनस्सति, तस्मा तस्स उत्तमङ्गट्ठो सीलट्ठो । “सिरो सीसं” ति वा वत्तब्बे निरुत्तिनयेन “सीलं” ति वुत्तं ति अधिप्पायो । सीतलट्ठो परिळाहवूपसमनट्ठो । तेन त-कारस्स लोपं कत्वा निरुत्तिनयेनेव “सीलं” ति वुत्तं ति दस्सेति । तथा हिंदं पयोगसम्पादितं सब्बकिलेसपरिळाह-वूपसमकरं होति । एवमादिना ति आदि-सद्देन सयन्ति^३ अकुसला एतरिंम सति अपविट्ठा^४ होन्ती ति सीलं, सुपन्ति वा तेन विहतुस्साहानि सब्बदुच्चरितानी ति सीलं, सब्बेसं वा कुसल-धम्मानं पवेसारहसाला ति सीलं ति एवमादीनं सङ्गहो दट्ठब्बो ।

१६. “सीलनट्ठेन सीलं” ति पुब्बे सदत्थुद्वारेन^५ पकासितो पि भावत्थो एवा ति आह—
“सीलनं लक्खणं तस्सा” ति । न हि तस्स चेतनादिभेदभिन्नस्स अनवसेसतो सङ्गाहको ततो अञ्जो अत्थो अत्थि, यो लक्खणभावेन बुद्ध्यय । ननु च अनेकभेदसङ्गाहकं सामञ्ज-लक्खणं नाम सिया, न विसेसलक्खणं ति अनुयोगं मनसि कत्वा आह—“सनिदस्सनत्तं रूपस्स, यथा भिन्नस्सनेकधा” ति ।

१. सिरित्थो—सी० ।

२. सीतलत्थो—सी०

३. सलन्ति—सी०, क० ।

४. अपविट्ठा—सी० ।

५. सदत्थद्वारेन—सी० ।

तिककमनतो । तथा सीलस्स चेतनादिभेदेन अनेकधा भिन्नस्सा पि यदेतं कायकम्मादीनं समाधानवसेन कुसलानञ्च धम्मनं पतिट्ठानवसेन वुत्तं सीलनं, तदेव लक्खणं; चेतनादिभेदेन भिन्नस्सा पि समाधानपतिट्ठानभावानतिकमनतो । एवं लक्खणस्स पनस्स—

दुस्सील्यविद्धंसनता अनवज्जगुणो तथा ।

किच्चसम्पत्ति अत्थेन रसो नाम पवुच्चति ॥

तस्मा इदं सीलं नाम किच्चट्ठेन^१ रसेन दुस्सील्यविद्धंसनरसं, सम्पत्तिअत्थेन रसेन अनवज्जरसं ति वेदितव्वं । लक्खणादीसु हि किच्चमेव सम्पत्ति वा रसो ति वुच्चति ।

सोचेय्यपच्चुपट्टानं तयिदं तस्स विञ्जुहि ।

ओचाप्पञ्च हिरी चेव पदट्टानं ति वण्णितं ।

यथा हि नीलादिवसेन अनेकभेदभिन्नस्सा पि रूपायतनस्स सनिदस्सनत्तं विसेसलक्खणं तदञ्जधम्मासाधारणतो । न अनिच्चतादि विय, रूपनं विय वा सामञ्जलक्खणं, एवमिधा पि दट्ठव्वं । किं पनेतं सनिदस्सनत्तं नाम ? दट्ठव्वता चक्खुविञ्जाणस्स गोचरभावो । तस्स पन रूपायतनतो अनञ्जत्ते पि अञ्जेहि धम्मेहि रूपायतनं विसेसेतुं अञ्जं विय कत्वा सह निदस्सनेन सनिदस्सनं ति वुच्चति । धम्मसभावसामञ्जेन हि एकीभूतेसु धम्मेसु यो नानत्तकरो सभावो, सो अञ्जं विय कत्वा उपचरितुं युत्तो । एवं हि अत्थविसेसावबोधो होती ति । अथ वा “सह निदस्सनेना” ति एत्थ तन्भावत्थो सह-सद्दो यथा नन्दिरागसहगता ति^२ ।

दुस्सील्यविद्धंसनरसं ति कायिकअसंवरादिभेदस्स दुस्सील्यस्स विधमनकिच्चं । अनवज्जरसं ति अगारय्हसम्पत्तिकं अगरहितव्वभावेन सम्पजनकं, अवज्जपटिपक्खभावेन वा सम्पजनकं । लक्खणादीसू ति लक्खणरसादीसु वुच्चमानेसु किच्चमेव, सम्पत्ति वा रसो ति वुच्चति, न रसायतनरसादी ति अधिप्पायो । केचि पन “किच्चमेवा” ति अवधारणं तस्स इतररसतो बलवभावदस्सनत्थं ति वदन्ति, तं तेसं मतिमत्तं । किच्चमेव, सम्पत्ति एव वा रसो ति इमस्स अत्थस्स अधिप्पेतत्ता ।

१. किच्चत्थेन-सी० ।

२. सं०—४—३६१, वि०—३—१३, खु०—५—३९८ ।

तयिदं^१ सीलं “कायसोचेय्यं वचीसोचेय्यं मनोसोचेय्यं” ति^२ एवं वुत्ता-
सोचेय्यपच्चुपट्टानं, सोचेय्यभावेन पच्चुपट्टाति गहणभावं गच्छति । हिरोत्तप्पं
च पनस्स विञ्जूहि पदट्टानं ति वण्णितं, आसन्नकारणं ति अत्थो ।
हिरोत्तप्पे हि सति सीलं उप्पज्जति चेव तिट्ठति च । असति नेव उप्पज्जति,
न तिट्ठती ति । एवं सीलस्स लक्खणरसपच्चुपट्टानपदट्टानानि वेदितव्वानि ।

सीलानिसंसकथा

२०. किमानिसंसं सीलं ति अविप्पटिसारादिअनेकगुणपटिला-

सोचेय्यपच्चुपट्टानं ति कायादीहि सुचिभावेन पच्चुपट्टाति । गहणभावं ति गहे-
तव्वभावं । तेन उपट्टानाकारट्टेन पच्चुपट्टानं वुत्तं, फलट्टेन पन अविप्पटिसारपच्चुपट्टानं,^४
समाधिपच्चुपट्टानं वा । सीलं हि सम्पति येव अविप्पटिसारं पच्चुपट्टापेति, परम्पराय समाधिं ।
इमस्स पन आनिसंसफलस्स आनिसंसकथायं वक्खमानत्ता इध अग्गहणं दट्ठव्वं । केचि पन
फलस्स अनिच्छितत्ता इध अग्गहणं ति वदन्ति, तदयुत्तं फलस्स अनेकविधत्ता, लोकियादि-
सीलस्सा पि विभजियमानत्ता । तथा हि वक्खति—“निस्सितानिस्सितवसेना” ति आदि । यथा
पथवीधातुया कम्मादि दूरकारणं, सेसभूतत्तयं आसन्नकारणं, यथा च वत्थस्स तन्तवायतुरिवेम-
सलाकादि दूरकारणं, तन्तवो आसन्नकारणं, एवं सीलस्स सद्धम्मसवनादि दूरकारणं,
हिरीओत्तप्पमस्स आसन्नकारणं ति दस्सेन्तो आह—“हिरोत्तप्पञ्च पना” ति आदि ।
हिरोत्तप्पे ही ति आदि तस्स आसन्नकारणभावसाधनं । तत्थ उप्पज्जति समादानवसेन,
तिट्ठति अवीतिक्रमवसेना ति वेदितव्वं ।

सीलानिसंसकथावण्णना

२०. अविप्पटिसारादी ति एत्थ विप्पटिसारपटिपक्खो कुसलच्चित्तुप्पादो अविप्पटि-
सारो । सो पन विसेसतो “लाभा वत मे, सुलद्धं वत मे, यस्स मे सुपरिसुद्धं सीलं” ति

१. तंहिदं-सी०, स्या० रो० ।

२. अं-१-२५२-२५३ । ३. सुचिभावेन-सी० रो० ।

४. सारादि०—स्या०, क० ।

भानिसंसं । वुत्तञ्हेतं—“अविप्पटिसारत्थानि खो आनन्द कुसलानि सीलानि अविप्पटिसारानिसंसानी” ति^१ ।

२१. अपरम्पि वुत्तं—“पञ्चिमे गहपतयो आनिसंसा सीलवतो सीलसम्पदाय । कतमे पञ्च ? इध गहपतयो सीलवा सीलसम्पन्नो अप्पमादाधिकरणं महन्तं भोगक्खन्धं अधिगच्छति, अयं पठमो आनिसंसो सीलवतो सीलसम्पदाय । पुन च परं गहपतयो सीलवतो सीलसम्पन्नस्स कल्याणो कित्तिसदो अब्भुगगच्छति, अयं दुतियो आनिसंसो सीलवतो सीलसम्पदाय । पुन च परं गहपतयो सीलवा सीलसम्पन्नो यज्जदेव परिसं उपसङ्कमति, यदि खत्तियपरिसं यदि ब्राह्मणपरिसं यदि गहपतिपरिसं यदि समणपरिसं, विसारदो उपसङ्कमति अमङ्कुभूतो, अयं ततियो आनिसंसो सीलवतो सीलसम्पदाय । पुन च परं गहपतयो सीलवा सीलसम्पन्नो असम्मूळ्हो कालं करोति, अयं चतुत्थो आनिसंसो सीलवतो सीलसम्पदाय । पुन च परं गहपतयो सीलवा सीलसम्पन्नो कायस्स भेदा परं मरणा सुगतिं सगं लोकं उपपज्जति, अयं पञ्चमो आनिसंसो सीलवतो सीलसम्पदाया” ति^२ ।

अत्तनो सीलस्स पञ्चवेक्खणवसेन पवत्तो ति वेदितव्वो । आदि-सहेन पामोज्जभोगसम्पत्तिकित्तिसद्दादिं सङ्गण्हाति । अविप्पटिसारत्थानी ति अविप्पटिसारप्पयोजनानि । कुसलानी ति अनवज्जानि । अविप्पटिसारानिसंसानी ति अविप्पटिसारुद्धानि । एतेन अविप्पटिसारो नाम सीलस्स उद्दयमत्तं, संवड्ढितस्स रुक्खस्स छायापुप्फसदिसं । अज्जो एव पनानेन निष्फादेतव्वो समाधिआदिगुणो ति दस्सेति ।

२१. सीलवतो सीलसम्पदाया ति परिसुद्धं परिपुण्णं कत्वा सीलस्स सम्पादनेन सीलवतो, ताय एव सीलसम्पदाय । अप्पमादाधिकरणं ति अप्पमादकारणा । भोगक्खन्धं ति भोगरासिं । कल्याणो कित्तिसदो अब्भुगगच्छतो ति “इति पि सीलवा, इति पि कल्याणधम्मो” ति सुन्दरो श्रुतिघोसो उद्दहति, लोकं पत्थरति । विसारदो ति अत्तनि किञ्चि गरहितव्वं

१. अ०—४-३५७-पिट्ठे ।

२. द्वी०—२-६९; अ०—२-४९२; वि०—३-२४३ ।

२२. अपरे पि—“आकङ्क्षेय्य चे भिक्खवे भिक्खु सव्रह्मचारीनं पियो च अस्सं मनापो च^१ गरु च भावनीयो चा ति, सीलेस्वेवस्स परिपूरकारी” ति^२ आदिना नयेन पियमनापतादयो आसवक्खयपरियोसाना अनेका सीलानिसंसा वुत्ता । एवं अविप्पटिसारादिअनेकगुणानिसंसं सीलं ।

२३. अपि च—

सासने कुलपुत्तानं, पतिट्ठा नत्थि यं विना ।

आनिसंसं परिच्छेदं, तस्स सीलस्स को वदे ॥

उपवदितब्बं अपस्सन्तो विगतसारज्जो निग्गम्यो । अमङ्कुभूतो ति अविलक्खो । असम्मूळ्हो ति “अकतं वत मे कल्याण” ति^३ आदिना विप्पटिसाराभावतो, कुसलकम्मादीनं येव च तदा उपट्ठानतो अमूळ्हो पसन्नमानसो एव कालं करोति । कायस्स भेदा ति उपादिन्नक्खन्धपरिच्चागा, जीवितिन्द्रियस्स उपच्छेदा । परं मरणा ति चुतितो उद्धं । सुगतिं ति सुन्दरं गतिं । तेन मनुस्सगति पि सङ्गय्हति । सग्गं ति देवगतिं । सा हि रूपादीहि विसयेहि सुट्ठु अग्गो ति सग्गो, लोकियति एत्थ उट्ठारं पुञ्जफलं ति लोको ति च वुच्चति ।

२२. आकङ्क्षेय्य चे ति यदि इच्छेय्य । पियो च अस्सं ति पियायितब्बो पियचक्खूहि पस्सितब्बो पेमनियो भवेय्यं ति अत्थो । मनापो ति सव्रह्मचारीनं मनवड्ढनको, तेसं वा मनेन पत्तब्बो, मेत्ताचित्तेन फरितब्बो ति वुत्तं होति । गरू ति गरुट्ठानियो पासाणछत्तसदिसो । भावनीयो ति “अद्धा अयमायस्मा जानं जानाति, पस्सं पस्सती” ति सम्भावनीयो । सीलेस्वेवस्स परिपूरकारी ति चतुपारिसुद्धिसील्लेसु एव परिपूरकारी अस्स, अनूनकारी परिपूरणाकारेण समन्नागतो भवेय्य । “आदिना नयेना” ति एतेन “अज्झत्तं चेतोसमथमनुयुत्तो अनिराकतज्झानो विपस्सनाय समन्नागतो ब्रूहेता सुज्जागारानं” ति^४ एवमादिके सीलथोमनसुत्तागते सत्तरस सीलानिसंसे सङ्गण्हाति ।

२३. इदानी न केवलमिमे एव अविप्पटिसारादयो, अथ खो अज्जे पि बहू सीलानिसंसा विज्जन्ती ति ते दस्सेतुं—“अपि चा” ति आदि आरब्धं । तत्थ सासने ति हमस्मिं सकललोकिय-

१. मनापो गरू—सी०; मनापो गरू च—रो०, क० ।

२. म० १-४४-पिट्ठे ।

३. म०—३-२३५ ।

४. म०—१-४४, ४७ ।

न गङ्गा यमुना चापि, सरभू वा सरस्वती ।
 निन्नगा वा चिरवती, मही वापि महानदी ॥
 सक्कुणन्ति विसोधेतुं, तं मलं इध पाणिनं ।
 विसोधयति सत्तानं, यं वे सीलजलं मलं ॥
 न तं सजलदा वाता, न चापि हरिचन्दनं ।
 नेव हारा न मणयो, न चन्दकिरणङ्कुरा ॥
 समयन्तीध सत्तानं परिळाहं सुरक्खितं ।
 यं समेति इदं अरियं सीलं अच्चन्तसीतलं ॥
 सीलगन्धसमो गन्धो, कुतो नाम भविस्सति ।
 यो समं अनुवाते च, पट्टिवाते च वायति ॥
 सग्गारोहणसोपानं, अञ्जं सीलसमं कुतो ।
 द्वारं वा पन निब्बाननगरस्स पवेसने ॥
 सोभन्तेवं न राजानो मुत्तामणि विभूसिता ।
 यथा सोभन्ति यतिनो सीलभूसन भूसिता ॥

लोकुत्तरगुणावहे सत्थुसासने । आचारकुलपुत्तानं यं सीलं विना^१ पत्तिट्ठा अवद्धानं नत्थि,
 तस्स एवं महानुभावस्स सीलस्स आनिसत्तानं परिच्छेदं परिमाणं को वदे को वत्तुं सक्कुणय्या
 ति अत्थो । एतेन सब्बेसं येव लोकियलोकुत्तरानं गुणानं सीलमेव मूलभूतं ति दस्सेत्वा ततो
 परम्पि मलविसोधनेन, परिळाहवूपसमनेन, सुचिगन्धवायनेन, सग्गनिब्बानाधिगमूपायभावेन,
 सोभालङ्कारसाधनताय भयविधमनेन, कित्तिपामोज्जजनेन च सीलसदिसं अञ्जं सत्तानं हित-
 सुखावहं नत्थी ति दस्सेन्तो—“न गङ्गा” ति आदिका गाथा अभासि ।

तत्थ सरभू ति एका नदी, “यं लोके सरभू”^२ ति वदन्ति । निन्नगा वा^३ चिरवती
 ति “अचिरवती” ति एवं नामिका नदी, वा ति सब्बत्थ वा-सद्दो अनियमत्थो । तेन अशुत्ता
 गोधावरीचन्दभागादिका सङ्गण्हाति । पाणनट्ठेन पाणीनं सत्तानं यं मलं सीलजलं विसोध-

१. सीलविनासे सामञ्जसो धंसनतो—सी० ।

२. सरयू—सी० ।

अत्तानुवादादिभयं विद्धंसयति सब्वसो ।
 जनेति कित्तिहासञ्च, सीलं सीलवतं सदा ॥
 गुणानं मूलभूतस्स, दोसानं बलघातिनो ।
 इति सीलस्स विञ्जेय्यं, आनिसंसं कथासुखं ति ॥

सीलप्पभेदकथा

२४. इदानि यं वुत्तं, कतिविधंचेतं सीलं ति, तत्रिदं विस्सज्जनं ।
 सब्वमेव ताव इदं सीलं अत्तनो सीलनलक्खणेन एकविधं ।

चारित्तवारित्तवसेन दुविधं, तथा आभिसमाचारिकआदिब्रह्मचरियक-
 वसेन, विरतिअविरतिवसेन, निस्सितानिस्सितवसेन, कालपरियन्त-
 आपाणकोटिकवसेन, सपरियन्तापरियन्तवसेन, लोकियलोकुत्तर-
 वसेन च ।

यति, तं मलं विसोघेतुं न सक्कुणं ति गङ्गादयो नदीयो ति पठमगाथाय न-कारं आनेत्वा
 सम्बन्धितब्बं । हारा ति मुत्ताहारा । मणयो ति वेळुरियादिमणयो । अरियं ति विसुद्धं ।
 सीलसमुद्धानो कित्तिसद्दो गन्धो मनोहरभावतो, दिसासु अभिब्यापनतो च “सीलगन्धो” ति
 वुत्तो । सो हि पट्टिवाते पि पवत्तति । तेनाह भगवा—“सतञ्च गन्धो पट्टिवातमेती” ति^१ । दोसानं
 बलं नाम वत्थुज्झाचारो, तं तेसं कातुं अदेन्तं सीलं दोसानं बलं घातेती ति वेदितब्बं ।

सीलप्पभेदकथावण्णना

२४. “कतिविधं” ति एत्थ विध-सद्दो कोट्टासपरियायो “एकविधेन रूपसङ्गहो”
 ति^२ आदीसु विय, पकारत्थो वा, कतिप्पकारं कित्तका सीलस्स पकारभेदा ति अत्थो ।
 सीलनलक्खणेना ति सीलनसङ्घातेन सभावेन ।

चरन्ति तेन सीलेसु परिपूरकारितं उपगच्छन्ती ति चरित्तं, चरित्तमेव चारित्तं । वारि-
 ततो तेन अत्तानं तायन्ति रक्खन्ती ति वारित्तं । अधिको समाचारो अभिसमाचारो, तत्थ
 नियुत्तं, सो वा पयोजनं एतस्सा ति आभिसमाचारिकं । आदि ब्रह्मचरियस्सा ति आदिब्रह्म-

१. खु० १-२२, अ०—१-२१०, खु०—११—३१७, मि० पञ्हे ।

२. अभि०—१—१४७ ।

तिविधं हीनमज्झिमपणीतवसेन, तथा अत्ताधिपतेय्यलोकाधि-
पतेय्यधम्माधिपतेय्यवसेन, परामट्टापरामट्टपटिप्पस्सद्विवसेन, विसुद्धा-
विसुद्धवेमतिकवसेन, सेक्खासेक्खनेवसेक्खनासेक्खवसेन च ।

चतुर्विधं हानभागियठितिभागियविसेसभागिय निब्बेधभागिय-
वसेन, तथा भिक्खुभिक्खुनीअनुपसम्पन्नगहट्ठसीलवसेन, पकतिआचार-
धम्मतापुब्बहेतुकसीलवसेन, पातिमोक्खसंवरइन्द्रियसंवरआजीवपारिसुद्धि-
पच्चयसन्निस्सितसीलवसेन च ।

पञ्चविधं परियन्तपारिसुद्धिसीलादिवसेन । वुत्ताम्पि चेत्तं पटिसम्भि-
दायं—“पञ्च सीलानि, परियन्तपारिसुद्धिसीलं, अपरियन्तपारिसुद्धिसीलं,
परिपुण्णपारिसुद्धिसीलं, अपरामट्टपारिसुद्धिसीलं, पटिप्पस्सद्विपारिसुद्धिसीलं”
ति^१ । तथा पहाणवेरमणीचेतनासंवरावीतिकमवसेन ।

चरियं, तदेव आदिब्रह्मचरियकं । विरमति एताय, सयं वा विरमति, विरमणं वा विरति,
न विरतो ति अविरति । निस्सयती ति निस्सितं, न निस्सितं ति अनिस्सितं । परियन्तो एतस्स
अत्थी ति परियन्तं, कालेन परियन्तं कालपरियन्तं, यथापरिच्छिन्नो वा कालो परियन्तो
एतस्सा ति कालपरियन्तं । याव पाणनं जीवनं कोटि एतस्सा ति आपाणकोटिकं । अत्तनो
पच्चयेहि लोके नियुत्तं, तत्थ वा विदितं ति लोकियं । लोकं उत्तरती ति लोकुत्तरं । पच्चयतो
फलतो च मज्झिमपणीते हि निहीनं, तेसं वा गुणेहि परिहीनं ति हीनं । अत्तनो पच्चयेहि पधान-
भावं नीतं ति पणीतं । उभिन्नमेव वेमज्झे भवं मज्झिमं । अत्ताधिपतितो आगतं अत्ताधिप-
तेय्यं । सेसपदद्वये पि एसेव नयो । तण्हाय, दिट्ठिया वा परामट्टं पधंसितं ति परामट्टं ।
तप्पटिक्खेपतो अपरामट्टं । पटिप्पस्सद्विकिलेसं पटिप्पस्सद्वं । सिक्खासु जातं, सेक्खस्स इदं
ति वा सेक्खं । परिनिष्ठितसिक्खा किच्चताय असेक्खधम्मपरियापन्नं असेक्खं । तदुभय-
पटिक्खेपेन नेवसेक्खनासेक्खं । हानं भजति, हानभागो वा एतस्स अत्थी ति हानभागियं ।
सेसेसु पि एसेव नयो । अप्पपरिमाणत्ता परियन्तवन्तं, पारिसुद्धिवन्तं च सीलं परियन्तपारिसुद्धि-
सीलं । अनप्पपरिमाणत्ता^२ अपरियन्तं, पारिसुद्धिवन्तं च सीलं अपरियन्तपारिसुद्धिसीलं ।
सब्बसो पुण्णं^३, पारिसुद्धिवन्तं च सीलं परिपुण्णपारिसुद्धिसीलं ।

१. खु० ५-४७ पटिसम्भिदायं ।

२. अपरिमाणत्ता—स्या०, क० ।

३. परिपुण्णं—क० ।

२५. तत्थ एकविधकोट्टासे अत्थो वुत्तनयेनेव वेदितब्बो । दुविध-
कोट्टासे यं भगवता “इदं कत्तब्बं” ति पञ्जत्तसिक्खापदपूरणं, तं
चारित्तं । यं “इदं न कत्तब्बं” ति पटिक्खित्तस्स अकरणं, तं वारित्तं ।
तत्रायं वचनत्थो—चरन्ति तस्मिं, सीलेसु परिपूरकारिताय पवत्तन्ती ति
चारित्तं । वारित्तं तायन्ति रक्खन्ति तेना ति वारित्तं । तत्थ सद्धावीरिय-
साधनं चारित्तं, सद्धासाधनं वारित्तं । एवं चारित्तवारित्तवसेन दुविधं ।

२६. दुतियदुके, अभिसमाचारो ति उत्तमसमाचारो । अभिसमाचारो
एव आभिसमाचारिकं । अभिसमाचारं वा आरब्ध पञ्जत्तं आभिसमा-

२५. वुत्तनयेना ति “सीलनट्ठेन सीलं” ति^२ आदिना हेट्ठा वुत्तेन नयेन । इदं कत्तब्बं
ति पञ्जत्तसिक्खापदपूरणं ति इदं आभिसमाचारिकं कत्तब्बं पटिपज्जितब्बं ति एवं पञ्ज-
त्तस्स सिक्खापदसीलस्स पूरणं । सिक्खापदसीलं हि पूरेन्तो सिक्खापदं पि पूरेति पालेति
नाम । सिक्खा एव वा सिक्खित्तब्बतो, पटिपज्जितब्बतो च सिक्खापदं । तस्स पूरणं ति पि
योजेतब्बं । इदं न कत्तब्बं ति पटिक्खित्तस्स अकरणं ति इदं दुच्चरितं न कत्तब्बं ति भगवता
पटिक्खित्तस्स अकरणं विरमणं । चरन्ति तस्मिं ति तस्मिं सीले तं समङ्गिनो चरन्ती ति सीलस्स
अधिकरणतं विभावेन्तो तेसं पवत्तिट्ठानभावं दस्सेति । तेनाह—“सीलेसु परिपूरकारिताय
पवत्तन्ती” ति । वारित्तं ति इदं न कत्तब्बं ति पटिक्खित्तं अकप्पियं । तायन्ती ति अकरणेनैव
तायन्ति । तेना ति वारित्तसीलमाह । वारेति वा सत्था एत्थ, एतेन वा ति वारित्तं, सिक्खा-
पदं । तं अविकोपेन्तो तायन्ति तेना ति वारित्तं । सद्धावीरियसाधनं ति सद्धाय, उट्ठान-
वीरियेन च साधेतब्बं । न हि असद्धो, कुसीतो च वत्तपटिपत्तिं परिपूरेति, सद्धो एव सत्थारा
पटिक्खित्तो अणुमत्तो पि वज्जे भयदस्सावी समादाय सिक्खति सिक्खापदेसु ति आह—“सद्धा-
साधनं वारित्तं” ति ।

२६. अधिसीलसिक्खापरियापन्नत्ता अभिविसिट्ठो समाचारो ति अभिसमाचारो ति आह—
“उत्तमसमाचारो” ति । अभिसमाचारो व आभिसमाचारिकं, यथा वेनयिको ति^३ अधि-

१. सद्धासतिसाधनं—रो० ।

२. विसु०—१-३२ ।

३. अ०—३-२८९; वि०—१-५ ।

चारिकं, आजीवट्टमकतो अवसेससीलस्सेतं अधिवचनं । मग्गब्रह्मचरियस्स आदिभावभूतं ति आदिब्रह्मचरियकं, आजीवट्टमकसीलस्सेतं अधिवचनं । तच्चि मग्गस्स आदिभावभूतं, पुब्बभागे येव परिसोधेतव्वतो । तेनाह—
“पुब्बेव खो पनस्स कायकम्मं वचीकम्मं आजीवो सुपरिसुद्धो होती” ति^१ ।

यानि वा सिक्खापदानि “खुदानुखुदकानी” ति वुत्तानि, इदं आभिसमाचारिकसीलं । सेसं आदिब्रह्मचरियकं । उभतोविभङ्गपरियापन्नं वा आदिब्रह्मचरियकं । खन्धकवत्तापरियापन्नं अभिसमाचारिकं । तस्स सम्पत्तिया आदिब्रह्मचरियकं सम्पज्जति । तेनेवाह—“सो वत भिक्खवे भिक्खु आभिसमाचारिकं धम्मं अपरिपूरेत्वा आदिब्रह्मचरियकं धम्मं परिपूरेस्सती ति नेतं ठानं विज्जती” ति^२ । एवं आभिसमाचारिकआदिब्रह्मचरियकवसेन दुविधं ।

प्पायो । अभिसमाचारो उक्कट्टनिद्देसतो मग्गसीलं फलसीलञ्च, तं आरब्ध उद्दिस्स तदत्थं तप्पयोजनं पञ्चतं आभिसमाचारिकं । सुपरिसुद्धानि तीणि कायकम्मनि, चत्तारि वचीकम्मनि, सुपरिसुद्धो आजीवो ति इदं आजीवट्टमकं । तत्थ कामं आजीवहेतुकतो सत्तविधदुच्चरिततो विरति सम्माआजीवो ति सो पि सत्तविधो होति, सम्माजीवतासामञ्जेन पन तं एकं कत्वा वुत्तं । अथ वा तिविधकुहनवत्थुसन्निसयतो मिच्छाजीवतो विरतिं एकज्झं कत्वा वुत्तो—“आजीवो सुपरिसुद्धो” ति । सेट्ठचरियभावतो मग्गो एव ब्रह्मचरियं ति मग्गब्रह्मचरियं, तस्स । आदिभावभूतं ति आदिग्हि भावेतव्वतं निप्पादेतव्वतं भूतं परं आदिभावभूतं । किञ्चा पि देसनानुक्रमेण सम्मादिट्ठि आदि, पटिपत्तिक्रमेण पन आजीवट्टमकसीलं आदी ति । तस्स सम्पत्तिया ति आभिसमाचारिकस्स सम्पज्जनेन परिपूरणेन आदिब्रह्मचरियकं सम्पज्जति । यो हि लट्ठुकानि पि अप्पसावज्जानि परिवज्जेति, सो गरुकानि महासावज्जानि बह्वादीनवानि परिवज्जेस्सती ति वराव्वमेव नत्थी ति । सुत्तं पन एतमत्थं व्यतिरेकवसेन विभावेति । तत्थ धम्मं ति सीलं; तं हि उपरिगुणविसेसानं धारणट्ठेन धम्मो ति वुच्चति ।

१. म० ३-३९१ पिट्ठे ।

२. अ० २-२८४ पिट्ठे ।

२७. ततियदुके, पाणातिपातादीहि वेरमणिमत्तं विरतिसीलं । सेसं चेत-
नादि अविरतिसीलं ति एवं विरतिअविरतिवसेन दुविधं ।

२८. चतुत्थदुके, निस्सयो ति द्वे निस्सया, तण्हानिस्सयो च दिट्ठि
निस्सयो च । तत्थ यं “इमिनाहं सीलेन देवो वा भविस्सामि, देवञ्जतरो वा”
ति एवं भवसम्पत्तिं आकङ्खमानेन पवत्तितं, इदं तण्हानिस्सितं । यं
“सीलेन सुद्धी” ति एवं सुद्धिदिट्ठिया पवत्तितं, इदं दिट्ठिनिस्सितं । यं पन
लोकुत्तरं लोकियञ्च तस्सेव सम्भारभूतं, इदं अनिस्सितं ति एवं निस्सिता-
निस्सितवसेन दुविधं ।

२९. पञ्चमदुके, कालपरिच्छेदं कत्वा समादिन्नं सीलं कालपरियन्तं ।
यावजीवं समादियित्वा तथेव पवत्तितं आपाणकोटिकं ति एवं काल-
परियन्तआपाणकोटिकवसेन दुविधं ।

२७. विरतिसीलस्स इतरसीलेन सति पि सम्पयोगादिके असम्मिस्सकतादस्सनत्थं
“वेरमणिमत्तं” ति वुत्तं ।

२८. “निस्सितानिस्सितवसेना” ति एत्थ लब्धमाननिस्सयं ताव दस्सेतुं—“निस्सयो” ति
आदि वुत्तं । तत्थ तण्हाचरितेन निस्सयितव्वतो तण्हा व तण्हानिस्सयो । तथा दिट्ठिनिस्सयो ।
दिट्ठिचरितो हि असति पि दिट्ठिया तण्हाविरहे दिट्ठिनिस्सितो व पवत्ति । देवो ति चतुमहाराज-
सक्कसुमायादिपाकटदेवमाह । देवञ्जतरो ति अपाकटं । तण्हं एव निस्सितं ति तण्हानिस्सितं ।
तण्हाय निस्सितं ति च केचि वदन्ति । तेसं “द्वे निस्सया” ति आदिना विरुञ्जति । सुद्धिदिट्ठिया
ति “इति संसारसुद्धिं भविस्सती” ति एवं पवत्तिदिट्ठिया, लोकुत्तरं सीलं ति अधिप्पायो । तस्सेवा
ति लोकुत्तरस्सेव सम्भारभूतं कारणभूतं, विवट्ठूपनिस्सयं ति अत्थो ।

२९. कालपरिच्छेदं कत्वा ति “इमञ्च रत्तिं, इमञ्च दिवं” ति^१ आदिना विय कालवसेन
परिच्छेदं कत्वा । कालपरिच्छेदं अकत्वा समादिन्नमि अन्तराविच्छिन्नं सम्पत्तिविरतिवसेन याव-
जीवं पवत्तितमि आपाणकोटिकं न होती ति दस्सेतुं—“यावजीवं समादियित्वा तथेव
पवत्तितं” ति वुत्तं ।

१. दी०—३-१८५; म० १-१३८; अ० २-४५८, ३-१९५ पिट्ठेसु ।

२. अ०—३-३४७ ।

३०. छट्ठदुके, लाभयसत्तातिअङ्गजीवितवसेन दिट्ठपरियन्तं सपरियन्तं नाम । विपरीतं अपरियन्तं । वुत्ताम्पि चेत्तं पटिसम्मिदायं—“कतमं तं सीलं सपरियन्तं ? अत्थि सीलं लाभपरियन्तं, अत्थि सीलं यसपरियन्तं, अत्थि सीलं जातिपारयन्तं, अत्थि सीलं अङ्गपरियन्तं, अत्थि सीलं जीवितपरियन्तं । कतमं तं सीलं लाभपरियन्तं ? इधेकच्चो लाभहेतु लाभपच्चया लाभकारणा यथासमादिन्नं सिक्खापदं वीतिकमति, इदं तं सीलं लाभपरियन्तं” ति^१ । एतेनेव उपायेन इतरानि पि वित्थारेतव्वानि । अपरियन्तविस्सज्जने पि वुत्तं—“कतमं तं सीलं न लाभपरियन्तं ? इधेकच्चो लाभहेतु लाभपच्चया लाभकारणा यथासमादिन्नं सिक्खापदं वीतिकमाय चित्ताम्पि न उप्पादेति, किं सो वीतिकमिस्सति ? इदं तं सीलं न लाभपरियन्तं” ति^२ एतेनेव उपायेन इतरानि पि वित्थारेतव्वानि । एवं सपरियन्तापरियन्तवसेन दुविधं ।

३१. सत्तामदुके, सब्बम्पि सासवं सीलं लोकियं, अनासवं लोकुत्तरं । तत्थ लोकियं भवविसेसावहं होति, भवनिस्सरणस्स च सम्भारो । यथाह—“विनयो संवरत्थाय, संवरो अविप्पटिसारत्थाय, अविप्पटिसारो पामोज्जत्थाय, पामोज्जं पीतत्थाय, पीति पस्सद्वत्थाय, पस्सद्वि सुखत्थाय, सुखं

३०. लाभयसत्तातिअङ्गजीवितवसेना ति लाभयसानं अनुप्पन्नानं उप्पादनवसेन, उप्पन्नानं रक्खणवसेन चेव वड्डनवसेन च जातिअङ्गजीवितानं अविनासनवसेन । किं सो वीतिकमिस्सती ति यो वीतिकमाय चित्तम्पि न उप्पादेति, सो कायवाचाहि वीतिकमिस्सती ति किं इदं, नत्थेतं ति अत्थो । पटिक्खेपे हि अयं किं—सद्वो ।

३१. आरम्भणभावेन वणो विय आसवे कामासवादिके पग्घरती ति सम्पयोगभावाभावे पि सहासवेही ति सासवं । तेभूमकधम्मजातं ति सीलं तप्परियापन्नं ति आह—“सासवं सीलं लोकियं” ति । भवविसेसा सम्पत्तिभवा । विनयो ति विनयपरियत्ति, तत्थ वा आगतसिक्खापदानि । पामोज्जं तरुणपीति । यथाभूतव्याणदस्सनं सपच्चयनामरूपदस्सनं, तदधि-

१. खु० ५-४८ पटिसम्मिदायं ।

२. खु० ५-४८ ।

समाधत्थाय, समाधि यथाभूतजाणदस्सनत्थाय, यथाभूतजाणदस्सनं निब्बिद-
त्थाय, निब्बिदा विरागत्थाय, विरागो विमुत्तत्थाय, विमुत्ति विमुत्तिजाण-
दस्सनत्थाय, विमुत्तिजाणदस्सनं अनुपादापरिनिब्बानत्थाय । एतदत्था
कथा, एतदत्था मन्तना, एतदत्था उपनिसा, एतदत्थं सोतावधानं, यदिदं
अनुपादाचिरास्स विमोक्खो” तिः लोक्कुत्तरं भवनिस्सरणावहं होति पच्च-
वेक्खणजाणस्स च भूमी ति एवं लोकियलोक्कुत्तरवसेन दुविधं ।

३२. तिकेसु पठमत्तिके, हीनेन छन्देन चित्तेन वीरियेन वीमंसाय
वा पवत्तितं हीनं । मज्झिमेहि छन्दादीहि पवत्तितं मज्झिमं । पणीतेहि पणीतं ।
यसकामताय वा समादिन्नं हीनं । पुञ्ञफलकामताय मज्झिमं । कत्ताब्बमेविदं
ति अरियभावं निस्साय समादिन्नं पणीतं । “अहमस्मि सीलसम्पन्नो”, इमे
पनञ्जे भिक्खू दुस्सीला पापधम्मा” ति एवं अत्तुक्कंसनपरवम्भनादीहि उपक्कि-
लिट्ठं वा हीनं । अनुपक्किलिट्ठं लोकियं सीलं मज्झिमं । लोक्कुत्तरं पणीतं ।

द्वाना वा तरुणविपस्सना । निब्बिदा ति निब्बिदाजाणं, तेन बलवविपस्सनमाह । विरागो
मगो । विमुत्ति अरहत्तफलं । विमुत्तिजाणदस्सनं पच्चवेक्खणा । कथा ति विनयकथा ।
मन्तना ति विनयविचारणा । उपनिसा ति यथावुत्तकारणपरम्परासङ्घातो उपनिस्सयो ।
लोक्कुत्तरं मग्गफलचित्तसम्पयुतं आजीवद्वमकसीलं । तत्थ मग्गसीलं भवनिस्सरणावहं होति,
पच्चवेक्खणजाणस्स च भूमि, फलसीलं पन पच्चवेक्खणाजाणस्सेव भूमि ।

३२. हीनाधिमुत्तिवसेन छन्दादीनम्पि हीनता । पणीताधिमुत्तिवसेन पणीतता । तदुभय-
वेमज्झतावसेन मज्झिमता । यथेव हि कम्मं आयूहनवसेन हीनादि भेदभिन्नं होति, एवं
छन्दादयो पि पवत्तिआकारवसेन; सो च नेसं पवत्तिआकारो अधिमुत्तिभेदेना ति दट्ठव्वं ।
यसकामताया ति कित्तिसिलोकभिरतिथा, परिवारिच्छाय वा । “कथं नाम मादिसो ईदिसं
करेय्या” ति पापजिगुच्छाय अरियभावं निस्साय । अनुपक्किलिट्ठं ति अत्तुक्कंसनपरवम्भनाहि,
अञ्जेहि च उपक्किलेसेहि अनुपक्किलिट्ठं । भवभोगत्थाया ति भवसम्पत्तिअत्थञ्जेव भोगसम्पत्ति-

तण्हावसेन वा भवभोगत्थाय पवत्तितं हीनं । अत्तनो विमोक्खत्थाय पवत्तितं मज्झिमं । सब्बसत्तानं विमोक्खत्थाय पवत्तितं पारमितासीलं पणीतं ति एवं हीनमज्झिमपणीतवसेन तिविधं ।

३३. दुतियत्तिके, अत्तनो अननुरूपं पजहितुकामेन अत्तागरुना अत्तानि-
गारवेन पवत्तितं अत्ताधिपतेय्यं । लोकापवादं परिहरितुकामेन लोकगरुना
लोके गारवेन पवत्तितं लोकाधिपतेय्यं । धम्ममहरां पूजेतुकामेन धम्म-
गरुना धम्मगारवेन पवत्तितं धम्माधिपतेय्यं ति एवं अत्ताधिपतेय्यादि-
वसेन तिविधं ।

३४. ततियत्तिके, यं दुकेसु निस्सितं ति वुत्तं, तं तण्हादिट्ठीहि परा-
मट्ठत्ता परामट्ठं । पुथुज्जनकल्याणकस्स मग्गसम्भारभूतं सेक्खानञ्च मग्गसम्प-
युत्तं अपरामट्ठं, सेक्खासेक्खानं फलसम्पयुत्तं पटिपस्सच्चं ति एवं परामट्ठा-
दिवसेन तिविधं ।

अत्थञ्च । अत्तनो विमोक्खत्थाय पवत्तितं ति सावकपच्चेकबोधिसत्तसीलमाह । सब्ब-
सत्तानं विमोक्खत्थाया ति सब्बसत्तानं संसारबन्धनतो विमोचनत्थाय । पारमितासीलं
महाबोधिसत्तसीलं; या करुणूपायकोसल्लपरिग्गहिता महाबोधिं आरब्ध पवत्ता परमुक्कंसगत-
सोचेय्यसल्लेखादेसकालसत्तादिविकप्परहिता सीलपारमिता ।

३३. अननुरूपं ति असारुपं । अत्ता एव गरु अधिपति एतस्सा ति अत्तगरु,
लज्जाधिको । अत्ताधिपतितो आगतं अत्ताधिपतेय्यं । लोको अधिपति गरु एतस्सा ति
लोकाधिपति, ओत्तप्पाधिको । धम्मो नामायं महानुभावो एकन्तनिय्यानिको; सो च पटिपत्तिया
व पूजेतब्बो । तस्मा “नं सीलसम्पदाय पूजेस्सामी” ति एवं धम्ममहत्तं पूजेतुकामेन ।

३४. परामट्ठत्ता ति परामभवसेन आमट्ठत्ता । तण्हादिट्ठियो हि “इमिनाहं सीलेन देवो वा
भविस्सामि देवञ्जतरो वा, इमिना मे सीलेन संसारसुद्धि भविस्सती” ति पवत्तस्स सीलं पराम-
सन्तियो तं परामवं पापेन्ति मग्गस्स अनुपनिस्सयभावकरणतो । पुथुज्जनकल्याणकस्सा ति
पुथुज्जनेसु कल्याणकस्स । सो हि पुथुज्जनोव हुत्वा कल्याणेहि सीलादीहि समन्नागतो । परामसन-

३५. चतुत्थत्तिके, यं आपत्तिं अनापज्जन्तेन पूरितं, आपज्जित्वा वा पुन' कतपटिकम्मं, तं विसुद्धं । आपत्तिं आपन्नस्स अकतपटिकम्मं अविसुद्धं । वत्थुम्हि वा आपत्तिया वा अज्झाचारे वा वेमतिकस्स सीलं वेमतिकसीलं नाम । तत्थ योगिना अविसुद्धं सीलं विसोधेतब्बं, वेमतिके वत्थुज्झाचारं अक्त्वा विमति पटिविनेतब्बा—“इच्चस्स फासु भविस्सती” ति एवं विसुद्धादिवसेन तिविधं ।

३६. पञ्चमत्तिके, चतूहि अरियमग्गेहि तीहि च सामञ्जफलेहि सम्पयुत्तं सीलं सेक्खं । अरहत्ताफलसम्पयुत्तं असेक्खं, सेसं नेवसेक्खनासेक्खं ति एवं सेक्खादिवसेन तिविधं ।

किलेसानं विक्खम्भनतो, समुच्छिन्दनतो च तेहि न परामट्ठं ति अपरामट्ठं । तस्स तस्स किलेसदरथस्स पटिप्पस्सम्भनतो ब्रूपसमनतो पटिप्पस्सद्धं ।

३५. कतपटिकम्मं ति बुद्धानदेसनाहि यथाधम्मं कतपटिकारं । एवं हि तं सीलं पटिपाक-तिकमेव होति । तेनाह—“तं विसुद्धं” ति । “कतपटिकम्मं” ति इमिना च “न पुनेवं करिस्स” ति अधिद्धानम्पि सङ्गहितं ति दट्ठब्बं । “अच्छमंसं नु खो, सूकरमंसं नु खो” ति आदिना वत्थुम्हि वा, “पाचित्तियं नु खो, दुक्कटं नु खो” ति आदिना आपत्तिया वा, “मया तं वत्थु^२ वीतिकन्तं नु खो, न नु खो वीतिकन्तं” ति आदिना अज्झाचारे वा वेमतिकस्स संसयापन्नस्स । विसोधेतब्बं यथाधम्मं पटिकम्मेन । विमति एव वेमतिकं, तस्मिं वेमतिके सति, विमतिया उप्पन्नाया ति अत्थो । विमति पटिविनेतब्बा ति सयं वा तं वत्थुं विचारेत्वा, विनयधरे वा पुच्छित्वा कङ्खाविनोदेतब्बा । निक्कङ्खेन पन कप्पियं चे कातब्बं, अकप्पियं चे छट्ठेतब्बं । तेनाह—“इच्चस्स फासु भविस्सती” ति ।

३६. “चतूहि अरियमग्गेही” ति आदिना मग्गफलपरियापन्नं सीलं मग्गफलसम्पयुत्तं वुत्तं । समुदायेसु पवत्तवोहारा अवयवेसु पि पवत्तन्ती ति । सेसं ति सब्बं लोकियसीलं ।

३. प०—अभिधर्मदीपे—१९४, १९५, पिट्ठेसु ।

१. तं वत्थुं—स्या० ।

३७. पटिसम्भिदायं पन, यस्मा लोके तेसं तेसं सच्चानं पकति पि सीलं ति बुच्चति, यं सन्धाय—“अयं सुखसीलो, अयं दुक्खसीलो, अयं कलहसीलो, अयं मण्डनसीलो” ति भणन्ति, तस्मा तेन परियायेन—“तीणि सीलानि, कुसलसीलं अकुसलसीलं अब्याकतसीलं” ति^१। एवं कुसलादिवसेन पि तिविधं ति वुत्तं। तत्थ अकुसलं इमस्मिं अत्थे अधिप्पेतस्स सीलस्स लक्खणादीसु एकेन पि न समेती ति इध न उपनीतं, तस्मा वुत्तनयेनेवस्स तिविधता वेदितब्बा।

३८. चतुक्केसु पठमचतुक्के,

योध सेवति दुस्सीले, सीलवन्ते न सेवति ।
वत्थुवीतिक्रमे दोसं न पस्सति अविदसु ॥
मिच्छासङ्कप्पवहुलो इन्द्रियानि न रक्खति ।
एवरूपस्स वे सीलं जायते हानभागियं ॥
यो पनत्तमनो होति सीलसम्पत्तिया इध ।
कम्मट्ठानानुयोगम्हि न उप्पादेति मानसं ॥
तुड्डस्स सीलमत्तेन अघटन्तस्स उत्तरि ।
तस्स तं ठितिभागियं सीलं भवति भिक्खुनो ॥

३७. पकति पी ति सभावो पि । सुखसीलो सखिलो सुखसंवासो । तेन परियायेना ति पकतिअथवाचकत्वेन । एकच्चं अब्याकतं सीलं इधाधिप्पेतसीलेन एकसङ्गहं ति अकुसलस्सेवा-युज्जमानतं दस्सेतुं—“तत्थ अकुसलं” ति आदि वुत्तं । तथा हि सेक्खत्तिकं इध गहितं, इध न उपनीतं कुसलत्तिकं ति अधिप्पायो । वुत्तनयेनेवा ति वुत्तेनेव नयेन कुसलत्तिकं अगगहेत्वा हीनत्तिकादीनं पञ्चन्नं तिकानं वसेन अस्स सीलस्स तिविधता वेदितब्बा ।

३८. योधा ति यो इध । वत्थुवीतिक्रमे ति आपत्तिया वत्थुनो वीतिक्रमने अञ्ज्ञा-चारे । कामसङ्कप्पादयो नव महावितक्का मिच्छासङ्कप्पा । एवरूपस्सा ति एदिसस्स । तस्स हि सीलवन्ते अनुपसङ्कमित्वा दुस्सीले सेवन्तस्स ततो एव तेसं दिट्ठानुगतिं आपज्जेन पण्णत्तिवीतिक्रमे अदोसदस्साविनो मिच्छासङ्कप्पवहुलताय मनच्छद्धानि इन्द्रियानि अरक्खतो

सम्पन्नसीलो घटति समाधत्थाय यो पन ।
 विसेसभागियं सीलं होति एतस्स भिक्खुनो ॥
 अतुट्ठो सीलमत्तेन निब्बिदं योनयुञ्जति ।
 होति निब्बेधभागियं सीलमेतस्स भिक्खुनो ति ॥
 एवं हानिभागियादिवसेन चतुब्बिधं ।

३९. दुतियचतुक्के, भिक्खू आरब्भ पञ्जत्तसिक्खापदानि, यानि च
 नेसं भिक्खुनीनं पञ्जत्तितो रक्खितव्वानि, इदं भिक्खुसीलं । भिक्खुनियो
 आरब्भ पञ्जत्तसिक्खापदानि, यानि च तासं भिक्खून् पञ्जत्तितो रक्खि-
 तव्वानि, इदं भिक्खुनोसीलं । सामणेस्सामणेरीनं दससीलानि^१ अनुप-
 सम्पन्नसीलं । उपासकउपासिकानं निच्चसीलवसेन पञ्चसिक्खापदानि,
 सति वा उस्साहे दस, उपोसथङ्गवसेन अट्ठा ति इदं गहट्ठसीलं ति । एवं
 भिक्खुसीलादिवसेन चतुब्बिधं ।

सीलं एकसेनेव हानभागियं होति, न ठितिभागियं, कुतो विसेसादिभागियता । सीलसम्पत्तिया
 ति सीलपारिपूरिया चतुपारिस्सुद्धिसीलेन । अघटन्तस्स उत्तारी ति उत्तरि विसेसाधिगमाय
 अवायमन्तस्स । ठितिभागियं सीलं भवति असमाधिसंवत्तनियत्ता । सम्पादिते हि समा-
 धिस्मि सीलस्स समाधिसंवत्तनियत्ता निच्छियति । समाधत्थाया ति समथवसेन समाधानत्थाय ।
 निब्बिदं ति विपस्सनं, बलवविपस्सनादस्सनत्थं निब्बिदागहणं तावता पि सीलस्स निब्बेध-
 भागियभावसिद्धितो ।

३९. यनि च सिक्खापदानि नेसं रक्खितव्वानी ति सम्बन्धो, तानि पन असाधारण-
 पञ्जत्तितो अज्जानि^२ । नेसं ति “रक्खितव्वानी” ति पदं अपेक्खित्वा कत्तरि सामिवचनं, तेहि
 भिक्खूहि ति अत्थो । सति वा उस्साहे ति उत्सक्खित्वा सीलानि रक्खितुं उत्साहे सति । दसा ति
 सामणेरेहि रक्खितव्वसीलमाह घटिकारादीनं विय । अट्ठा ति नच्चादिमालादिवेरमणिं एकं
 कत्वा सब्बपच्छिमवज्जानि अट्ठ ।

१. दससीलानि, इदं—सी० ।

२. एकव्वानि—सी० स्या० ।

४०. ततियचतुक्के, उत्तरकुरुकानं मनुस्सानं अवीतिकमो पकतिसीलं । कुलदेसपासण्डानं अत्तनो अचानो मरियादाचारित्तं आचारसीलं । “धम्मता एसा आनन्द यदा बोधिसत्तो मातुकुच्छिं ओकन्तो होति, न बोधिसत्तमातु पुरिसेसु मानसं उप्पज्जि कामगुणूपसंहितं” ति एवं वुत्तं बोधिसत्तमातुसीलं धम्मतासीलं । महाकस्सपादीनं पन सुद्धसत्तानं, वीधिसत्तस्स च तासु तासु जातीसु सीलं पुब्बहेतुकसीलं ति । एवं पकतिसीलादिवसेन चतुव्विधं ।

४१. चतुत्थचतुक्के, यं भगवता “इध भिक्खु पातिमोक्खसंवरसंवृतो

४०. अवीतिकमो ति पञ्चन्नं सीलानं अवीतिकमो । पकतिसीलं ति सभावसीलं । तन्नूपत्तिनियतं हि सीलं उत्तरकुरुकानं । मरियादाचारित्तं ति तस्स तस्स सावजस्स अकरणे मरियादभूतं, तत्थ तत्थ कुलादीसु पुब्बपुरिसेहि ठपितं चारित्तं । कुलदेसपासण्डधम्मो हि “आचारसीलं” ति अधिप्पेतं । तत्थ कुलधम्मा ताव ब्राह्मणादीनं अमज्जपानादि, देसधम्मो एकच्चजनपदवासीनं अहिंसनादि, पासण्डधम्मो तित्थियानं यमनियमादि । तित्थियमतं^२ हि दिट्ठिपासेन, तण्हापासेन च डेति पवत्तति, पासं वा बाधं अरियविनयस्स डेती ति “पासण्ड” ति वुच्चति । “पकतिया सीलवती होती” ति^३ वचनतो बोधिसत्तमातु पञ्चसिक्खापदसीलं परिपुण्णमेव । इदं पन उक्कंसगतं बोधिसत्तपितरि पि चित्तुप्पादमत्तेन पि असंकिलिट्ठं “धम्मतासीलं” ति वुत्तं । कामगुणूपसंहितं ति कामकोट्टासेसु अस्सावूपसंहितं कामस्सादगाधितं । धम्मतासीलं ति धम्मताय कारणनियामेन आगतं सीलं । सीलपारमिं हि परमुक्कंसं पापेत्वा कुच्छिगतस्स महाबोधिसत्तस्स सीलतेजेन गुणानुभावेन बोधिसत्तमातु सरसेनेव परमसल्लेखपत्तं सीलं होति । महाकस्सपादीनं ति आदि-सद्देन भद्दादिके सङ्गहाति । ते किर सुचिरं कालं सुपरिसुद्धसीला एवं हुत्वा आगता । तेनाह—“सुद्धसत्तानं” ति । तासु तासु जातीसु ति सीलवराजमहिंसराजादिजातीसु । पूब्बे पुरिमजातियं सिद्धो हेतु एतस्सा ति पुब्बहेतुकसीलं । इदं पन पकतिसीलादिसमादानेन विना अवीतिकमलक्खणं सम्पत्तविरतिसङ्गहं दट्ठव्वं ।

४१. यं भगवता एवं वुत्तं सीलं ति सम्बन्धो । इधा ति वक्खमानसीलपरिपूरकस्स पुग्गल स्स

१. धम्मता एसा भिक्खवे यदा—दी० २-१२ पिट्ठे ; यदा आनन्द—म० ३-१८५ पिट्ठे ।

२. तित्थिकरमतं—क० ।

३. दी०—२-१२ ।

विहरति, आचारगोचरसम्पन्नो अणुमत्तेसु वज्जेसु भयदस्सावी समादाय
 सिक्खति सिक्खापदेसू” ति एवं वुत्तां सीलं, इदं पातिमोक्खसंवरसीलं
 नाम । यं पन “सो चक्खुना रूपं दिस्वा न निमित्ताग्गाही होति नानु-
 व्यञ्जनग्गाही, यत्वाधिकरणमेनं चक्खुन्द्रियं असंवृतं विहरन्तं अभिज्झा-
 दोमनस्सा पापका अकुसला धम्मा अन्वास्सवेय्युं, तस्स संवराय पटिपज्जति,
 रक्खति चक्खुन्द्रियं, चक्खुन्द्रिये संवरं आपज्जति । सोतेन सदं सुत्वा”
 प” घानेन गन्धं घायित्वा” प” जिह्वाय रसं सायित्वा” प” कायेन फोड्डव्वं
 फुसित्वाप” प” मनसा धम्मं विज्जाय न निमित्ताग्गाही” प” मनिन्द्रिये संवरं
 आपज्जती” ति वुत्तां, इदं इन्द्रियसंवरसीलं । या पन आजीवहेतुपज्ज-

सन्निस्सयभूतसासनपरिदीपनं, अज्जसासनस्स च तथाभावपटिसेधनं । वुत्तं हेतं “इधेव भिक्खवे
 समणो” प” सुज्जा परप्पवादा समणेभि अज्जेही” ति^१ । भिक्खू ति तस्स सीलस्स परिपूरक-
 पुग्गलपरिदीपनं । पातिमोक्खसंवरसंवृतो ति इदमस्स पातिमोक्खसीले पतिट्ठितभावपरि-
 दीपनं । विहरती ति इदमस्स तदनुरूपविहारसमङ्गिभावपरिदीपनं । आचारगोचरसम्पन्नो
 ति इदं पातिमोक्खसंवरस्स, उपरिअधिगन्तव्वगुणानञ्च उपकारकधम्मपरिदीपनं । अणुमत्तेसु-
 वज्जेसु भयदस्सावी ति इदं पातिमोक्खतो अचवनभावपरिदीपनं । समादाया ति सिक्खा-
 पदानं अनवसेसतो आदानपरिदीपनं । सिक्खती ति सिक्खाय समङ्गिभावपरिदीपनं ।
 सिक्खापदेसू ति सिक्खितव्वधम्मपरिदीपनं । यं पनेत्थ वत्तव्वं तं परतो आवि भविस्सति ।

सो ति पातिमोक्खसंवरसीले पतिट्ठितभिक्खु । तेन यादिसस्स इन्द्रियसंवरसीलं
 इच्छितव्वं, तं दस्सेति । चक्खुना ति यतो सो संवरो, तं दस्सेति । रूपं ति यत्थ सो संवरो,
 तं दस्सेति । दिस्वा न निमित्ताग्गाही होति नानुव्यञ्जनग्गाही ति संवरस्स उपायं
 दस्सेति । यत्वाधिकरण” प” अन्वास्सवेय्युं ति संवरस्स पटिपक्खं तत्थ आदीनवं दस्सेति ।
 संवराय पटिपज्जती ति पगेव सतिया उपट्ठपेतव्वत्तं दस्सेति । रक्खति चक्खुन्द्रियं ति
 सतिया उपट्ठापनमेव चक्खुन्द्रियस्स आरक्खा ति दस्सेति । चक्खुन्द्रिये संवरं आपज्जती

१. अमि०—२-२९४; दी० १-५५ पिट्ठदीसु ।

२. म० १-१४, ३३०; दी० १-६२; अ० २-२२३ पिट्ठादीसु ।

३. दी—२—११७; म०—१—९०; अ०—२—२५३ ।

चानं छन्नं सिक्खापदानं वीतिकमस्स, “कुहना लपना नेमिचिकता निप्पे-
सिकता लाभेन लाभं निजिगीसनता” ति एवमादीनश्च पापधम्मनं वसेन
पवत्ता मिच्छाजीवा विरति, इदं आजीवपारिसुद्धिसीलं । “पटिसङ्घा
योनिसो चीवरं पटिसेवति, यावदेव सीतस्स पटिघाताया” ति^१ आदिना नयेन
बुत्तो पटिसङ्खानपरिसुद्धो चतुपच्चयपरिभोगो पच्चयसन्निस्सितसीलं नाम ।

पातिमोक्खसंवरसीलं

४२. तत्रायं आदितो पट्टाय अनुपुब्बपदवण्णनाय सद्धिं विनिच्छय-
कथा । इधा ति इमस्मिं सासने । भिक्खू ति संसारे भयं इक्खणताय

ति तथाभूता सतियेवेत्थ संवरो ति दस्सेति । वीतिकमस्स वसेना ति सम्बन्धो । छन्नं सिक्खा-
पदानं ति “आजीवहेतु आजीवकारणा असन्तं अभूतं उत्तरिमतुस्सधम्मं उल्लपती” ति^२
आदिना आगतानं छन्नं पाराजिकादिपटिसंयुत्तानं सिक्खापदानं । सामन्तजप्पनादिना तिविधेन
कुहनवत्थुना विग्हापनं कुहना । अत्तानं दायकानं वा उक्खिपित्वा यथा सो किञ्चि ददाति,
एवं कथनं लपना । निमित्तं बुच्चति पच्चयदानसञ्जुप्पादकं कायवचीकम्मं, तेन निमित्तेन चरति,
निमित्तं वा करोती ति नेमित्तिको, तस्स भावो नेमित्तिकता । गन्धादयो विय लाभाय परेसं
अक्कोसनादिना निपिसती ति निप्पेसो, निप्पेसोव निप्पेसिको, तस्स भावो निप्पेसिकता ।
महिच्छताय अत्तना लद्धलाभेन परतो लाभपरियेसना लाभेन लाभं निजिगीसनता^४ ।
एवमादीनं ति आदि-सद्देन अनुप्पियभाणिताचाटुकम्यतादिं सङ्गहति । पटिसङ्खानेन
पच्चवेक्खणाय परिसुद्धो असंकलिद्धो पटिसङ्खानपरिसुद्धो । चत्तारो पच्चया परिमुज्जीयन्ति
एतेना ति चतुपच्चयपरिभोगो, तथापवत्ता अनवज्जेतना ।

पातिमोक्खसंवरसीलवण्णना

४२. तत्रा ति तेसु पातिमोक्खसंवरादीसु । आदितो पट्टाया ति “इध भिक्खू” ति^५
आदिना आगतदेसनाय आदितो पभुति । विनिच्छयकथा ति तत्थ संसयविधमनेन

१. म० १-१४; अ० २-९७ पिट्ठेसु । २. वि०—५—१८१ ।

३. महादयो—सी०; मट्टादयो—क०—सी० ।

४. निजिगीसनता—सी०, स्या० ।

५. अमि०—२—२९४, दी०—१—५५ ।

वा भिन्नपटधरादितायः वा एवं लद्धवोहारो सद्भाष्यजितो कुलपुत्रो ।
पातिमोक्खसंवरसंवुतो ति एत्थ पातिमोक्खं ति सिक्खापदसीलं । तं
हि यो नं पाति रक्खति, तं मोक्खेति, मोचयति आपायिकादीहि दुक्खेहि,
तस्मा पातिमोक्खं ति वुच्चति । संवरणं संवरो, कायिकवाचिकस्स

विनिच्छयावहा कथा । पठमस्स अत्थस्स सब्बसाधारणत्ता असाधारणं पव्वजितावेणिकं परियायं दस्सेन्तो—“छिन्नभिन्नपटधरादिताय वा” ति आह । एवं हिस्स परिपुण्णपाति-मोक्खसंवरोयोग्यता दस्सिता होति । भिन्नपटधरादिभावो च नाम दलित्थस्सा पि निग्गाहितस्स होती ति ततो विसेसेतुं—“सद्धा पव्वजितो” ति वत्वा पटिपत्तिया योग्यभावदस्सनत्थं “कुलपुत्तो” ति वुत्तं । आचारकुलपुत्तो वा हि पटिपज्जितुं सक्कोति जातिकुलपुत्तो वा । सिक्खापदसालं ति चारित्तावारित्तप्पमेदं सिक्खापदवसेन पज्जचं सीलं । यो ति अनियमनिद्देशो यो कोचि पुग्गलो । नं ति विनयपरियापन्नं सीलं । तं ति पुग्गलं । मोक्खेति सहकारिकारणभावतो । अपाये भवानि आपायिकानि । आदि-सद्देन तदञ्चं सब्बसंसारदुक्खं सज्ज्हाति । संवरणं कायवचीद्वारानं पिदहनं । येन ते संवुता पिहिता होन्ति, सो संवरो । यस्मा पन सो सत्तन्नं आपत्तिक्खन्धानं अवीतिक्रमो वीतिक्रमपटिपक्खो ति कत्वा, तस्मा वुत्तं—“कायिकवाचसिकस्स अवीतिक्रमस्सेतं नाम” ति । पातिमोक्खसंवरेण संवुतो ति पातिमोक्खसंवरेण पिहितकायवचीद्वारो । तथाभूतो च यस्मा तं उपेतो तेन च समङ्गी नाम होति, तस्मा वुत्तं—“उपगतो समन्नागतो ति अत्थो” ति ।

अपरो नयो—किलेसानं बलवभावतो, पापकिरियाय सुकरभावतो, पुञ्जकिरियाय च दुकरभावतो बहुक्खत्तुं अपायेसु पतनसीलो ति पात्ती, पुथुज्जनो । अनिच्चताय वा भवादीसु कम्मवेगक्खित्तो घटियन्तं विय अनवट्टानेन परिग्भमनतो गमनसीलो ति पात्ती, मरणवसेन वा तम्हि तम्हि सत्तानिकाये अत्तभावस्स पातनसीलो ति पात्ती, सत्तासन्तानो, चित्तमेव वा । तं पातिनं संसारदुक्खतो मोक्खेती ति पातिमोक्खं । चित्तास्स हि विमोक्खेन सत्तो “विमुत्तो” ति वुच्चति । वुत्तं हि “चित्तवोदाना विसुज्झन्ती” ति^३, “अनुपादाय आसवेहि चित्तां विमुरां”

१. छिन्नभिन्नपटधरादिताय—क० ।

२. निगगतिकस्स—सी०; निगगतिकस्स—स्या० ।

३. सं०—२—३६७ । [संयुक्तनिकाये—चित्तबोदाना सत्ता विसुजान्ती ति पाठो ।]

अवीतिक्रमस्सेतं नामं । पातिमोक्खमेव संवरो पातिमोक्खसंवरो । तेन
पातिमोक्खसंवरेण संवुतो पातिमोक्खसंवरसंवुतो, उपगतो समन्नागतो
ति अत्थो । विहरन्ती ति इरियति । आचारगोचरसम्पन्नो ति आदीनं
अत्थो पात्थियं आगतनयेनेव वेदितव्वो । वुत्ताहेतं—

ति^१ च । अथ वा अविज्जादिना हेतुना संसारे पतति गच्छति पवराती ति पाती । “अविज्जानी-
वरणानं सचानं तण्हासंयोजनानं सन्धावतं संसरतं” ति^२ हि वुत्तां । तस्स पातिनो सत्तास्स
तण्हादिसंक्किलेसरायतो मोक्खो एतेना ति पातिमोक्खं । “कण्ठेकाळो” ति आदीनं वियस्स
समाससिद्धि वेदितव्वो । अथवा पातेति विनिपातेति दुक्खेति पाती, चिरां । वुत्तां हि “चिरोन
नीयति लोको, चिरोन परिकस्सती” ति^३ । तस्स पातिनो मोक्खो एतेना ति पातिमोक्खं,
पतति वा एतेन अपायदुक्खे संसारदुक्खे चा ति पाती, तण्हादि संक्किलेसो । वुत्तां हि “तण्हा
ज्जेनेति पुरिसं^४, तण्हा दुतियो पुरिसो” ति^५ च आदि । ततो पातितो मोक्खो ति पातिमोक्खं ।
अथवा पतति एत्था ति पातीनि, छ अज्झत्तिकवाहिरानि आयतनानि । वुत्तां हि “छसु लोको
समुप्पन्नो, छसु कुब्बति सन्थवं” ति^६ । ततो छअज्झत्तिकवाहिरायतनसङ्घाततो पातितो मोक्खो
ति पातिमोक्खं । अव वा पातो विनिपातो अस्स अत्थी ति पाती, संसारो । ततो मोक्खो ति
पातिमोक्खं; अथ वा सब्बलोकाधिपतिभावतो धम्मिस्सरो भगवा “पती” ति वुत्तति ।
मुत्तति एतेना ति मोक्खो, पतिनो मोक्खो तेन पञ्जसत्ता ति पतिमोक्खो, पतिमोक्खो एव
पातिमोक्खं । सब्बगुणानं वा मूलभावतो उत्तमद्वेन पति च सो यथावुत्तेनत्थेन मोक्खो चा ति
पतिमोक्खो, पतिमोक्खो एव पातिमोक्खं । तथा हि वुत्तां “पातिमोक्खं ति मुखमेतं पमुखमेतं”
ति^७ वित्थारो ।

अथ वा प-इति पकारे, अती-ति अचन्तत्थे निपातो, तस्मा पकारेहि अचन्तं मोक्खेती
ति पातिमोक्खं । इदं हि सीलं सयं तदङ्गवसेनं, समाधिसहितं पञ्जासहितं च विकल्पभनवसेन,
समुच्छेदवसेन च अचन्तं मोक्खे ति मोचेती ति पातिमोक्खं, पति पति मोक्खो ति वा पति-

१. वि०—३—२० ।

२. सं०—२—१५१ ।

३. सं०—१—३७ ।

४. सं०—१—३५ ।

५. खु०—१—१८९, ; अ०—२—१२; खु०—४—२—२८६; खु०—४—२—२२३ ।

६. सं०—१—३८; खु०—१—२९४ ।

७. वि०—३—१०६ ।

४३. “आचारगोचरसम्पन्नो ति अत्थि आचारो, अत्थि अनाचारो ।
तत्थ कतमो अनाचारो ? कायिको वीतिकमो, वाचसिको वीतिकमो,
कायिकवाचसिको वीतिकमो, अयं वुच्चति अनाचारो । सब्बम्पि दुस्सील्यं
अनाचारो । इधेक्कञ्चो वेळुदानेन वा पत्तदानेन वा पुप्फफलसिनानन्दन्तकट्ट-
दानेन वा चाटुकम्पताय वा मुग्गसूप्यताय वा पारिभट्टयताय वा जङ्घपेस-
निकेन वा अञ्जतरञ्जतरेन वा बुद्धपटिकुट्टेन मिच्छाअजीवेन जीविकं कप्पेति,
अयं वुच्चति अनाचारो ।

मोक्खो, तम्हा तम्हा वीतिकमदोसतो पच्चेकं मोक्खो ति अत्थो, पातिमोक्खो एव पातिमोक्खं ।
मोक्खो ति वा निब्बानं, तस्स मोक्खस्स पटिविम्बभूतो ति पातिमोक्खो । सीलसंवरो हि सूरियस्स
अरुणुग्गमनं विय निब्बानस्स उदयभूतो तप्पटिभागो विय यथारहं किलेसनिब्बापनतो,
पातिमोक्खो येव पातिमोक्खं । अथ वा मोक्खं पति वत्तति, मोक्खाभिमुखं ति वा पातिमोक्खं,
पातिमोक्खमेव पातिमोक्खं ति एवमेत्थ पातिमोक्ख-सदस्स अत्थो वेदितव्वो । इरियती ति
अत्तभावं पवरोति । “विहरती” ति इमिना पातिमोक्खसंवरसीले ठितस्स भिक्खुनो इरियापथ-
विहारो दस्सितो । पाळियं ति ज्ञानविभङ्गपाळियं^१ ।

४३. तत्थ कामं समणचारं समणगोचरं च दस्सेतुं—“आचारगोचरसम्पन्नो” ति वुत्तं ।
यथा पन मग्गं आचिकखन्तो “वामं मुच्च, दक्खिणं गण्हा” ति वज्जेतव्वपुब्बकं गहेतव्वं वदेय्य,
यथा वा ससीसन्धानेन पहीनसेदमलजल्लिकस्स मालागन्धविलेपनादिविभूसनसंविधानं युत्तरूपं,
एवं पहीनपापधम्मस्स कल्याणधम्मसमायोगो युत्तरूपो ति “अत्थि आचारो, अत्थि अनाचारो”
ति द्वयं उद्दिस्सित्वा अनाचारं ताव विभज्जितुं—“तत्थ कतमो अनाचारो” ति आदि वुत्तं ।
तत्थ कायिको वीतिकमो ति तिविधं कायदुच्चरितं । वाचसिको वीतिकमो ति चतुर्विधं
वचीदुच्चरितं । कायिकवाचसिको ति तदुभयं ।

एवं आजीवद्वमकसीलस्स वीतिकमो दस्सितो । इदानीं मानसं अनाचारं दस्सेतुं—
“सब्बम्पि दुस्सील्यं अनाचारो” ति वत्वा तत्थ एकच्चियं दस्सेन्तो—“इधेक्कञ्चो वेळुदानेन वा”
ति आदिमाह । तत्थ वेळुदानेना ति पच्चयुप्पादनत्थेन वेळुदानेन । पत्तदानादीसु पि एसेव

१. आवित्तं—स्या०, ६०, क० ।

२. अभि०—२—२९६ ।

तत्थ कतमो आचारो ? कायिको अवीतिकमो, वाचसिको अवीतिकमो, कायिकवाचसिको अवीतिकमो, अयं वुच्चति आचारो । सब्बोपि सीलसंवरो आचारो । इधेक्खो न वेळुदानेन वा न पत्त, न पुप्फ, न फल, न सिनान, न दन्तकट्टदानेन वा न चाटुकम्पताय वा न मुग्गसूप्यताय वा न पारिभट्टयताय वा न जङ्घपेसनिकेन वा न अञ्जतरञ्जतरेन वा बुद्धपटिकुट्टेन मिच्छाआजीवेन जीविकं कप्पेति, अयं वुच्चति आचारो ।

गोचरो ति अत्थि गोचरो, अत्थि अगोचरो ।

नयो । वेळू ति मनुस्सानं पयोजनावहो यो कोचि वेळुदण्डो । पत्तं गन्धिकादीनं गन्धपल्लिवेठनादित्थं वा, तालनाल्लिकेरादिपत्तं वा । पुप्फं यं किञ्चि मनुस्सानं पयोजनावहं । तथा फलं । सिनानं सिरीसचुण्णादिन्हानियचुण्णं । मत्तिका पि एत्थेव सङ्गहं गच्छति । दन्तकट्टं यं किञ्चि मुखसोधनत्थं दन्तपोनं । चाटुकम्पता अत्तानं दासं विय नीचद्वाने ठपेत्वा परस्स खलितवचनं सण्ठपेत्वा पियकामताय पग्गहवचनं । मुग्गसूप्यता ति मुग्गसूपसमता^१ सञ्चालिकेन जीवितकप्पनं । यथा हि मुग्गसूपे पच्चन्ते बहू मुग्गा पच्चन्ति, कतिपया न पच्चन्ति, एवं सञ्चालिकेन जीवितकप्पने बहु अलिकं होति, अप्पकं सच्चं ति । परिभट्टी ति परिभट्टो, परेसं दारके परिहरन्तो । परिभट्टस्स कम्मं पारिभट्ट्यं, सा एव पारिभट्टयता, अलङ्करणादिना कुलदारकपरिहरणस्सेतं नामं । तेसं तेसं गिहीनं गामन्तरदेसन्तरादीसु सासनपटिसासनहरणं जङ्घपेसनिकं । अञ्जतरञ्जतरेना ति एतेसं वा वेळुदानादीनं वेज्जकम्मभण्डागारिककम्मपिण्डपटिपिण्डकम्मसंघुत्पादचेतियुत्पादपट्टपनादीनं वा मिच्छाजीवेन जीवितकप्पनकम्मभानं येन केनचि । बुद्धपटिकुट्टेना ति बुद्धेहि गरहितेन पटिसिद्धेन । मिच्छाजीवेना ति न सम्माआजीवेन । अयं वुच्चति अनाचारो ति अयं सब्बो पि “अनाचारो” ति कथीयति । आचारनिहेसो वुत्तपटिपक्खनयेनेव वेदितब्बो ।

गोचरनिहेसे पि पठमं अगोचरस्स वचने कारणं हेट्ठा वुत्तनयेनेव वेदितब्बं । गोचरो ति पिण्डपातादीनं अत्थाय उपसङ्कमितुं युत्तद्धानं । अयुत्तद्धानं अगोचरो । वेसिया गोचरो अस्सा ति वेसियागोचरो, मित्तसन्थववसेन उपसङ्कमितब्बद्धानं ति अत्थो । वेसिया नाम रूपूप-

तत्थ कतमो अगोचरो ? इधेक्कच्चो वेसियागोचरो वा होति, विधवा-
थुल्लकुमारिकापण्डकभिक्षुनीपानागारगोचरो वा होति, संसट्ठो विहरति
राजूहि राजमहामत्तोहि तित्थियेहि, तित्थियसावकेहि, अननुलोमिकेन
संसग्गेन^१, यानि वा पन तानि कुलानि अस्सद्धानि अप्पसन्नानि
अक्कोसकपरिभासकानि अनत्थकामानि अहितकामानि अफासुककामानि
अयोगक्खेमकामानि भिक्षूनं भिक्षुनीनं उपासकानं उपासिकानं,
तथारूपानि कुलानि सेवति भजति पयिरुपासति, अयं वुच्चति अगोचरो ।

तत्थ कतमो गोचरो ? इधेक्कच्चो न वेसियागोचरो वा होति...प...

जीविनियो, ता मित्तसन्थववसेन न उपसङ्कमितब्बा; समणभावस्स अन्तरायकरत्ता, परिसुद्धा-
सयस्सा पि गरहहेतुतो; तस्मा दक्खिणादानवसेन सति उपट्ठपेत्वा व उपसङ्कमितब्बा । विधवा
वुच्चन्ति मतपतिका, पवुत्थपतिका वा । थुल्लकुमारिका ति महल्लिका अनिविद्धकुमारियो^२ ।
पण्डका ति नपुंसका । ते हि उत्सन्नकिलेसा अवूपसन्तपरिळाहा लोकामिससन्निसितकथा-
बहुला, तस्मा न उपसङ्कमितब्बा । भिक्षुनियो नाम उत्सन्नब्रह्मचरिया । तथा भिक्षू पि ।
तेसं अज्जमज्जं विसभागवत्थुभावतो सन्थववसेन उपसङ्कमने कतिपाहेनेव ब्रह्मचरियन्तरायो
सिया, तस्मा न उपसङ्कमितब्बा । गिलानपुच्छनादिवसेन उपसङ्कमने सतोकारिना भवितव्वं ।
पानागारं ति सुरापानघरं^३ । तं सोण्डजनेहि अविवित्तं होति । तत्थ तेहि सोण्डतादिवसेन न
उपसङ्कमितव्वं ब्रह्मचरियन्तरायकरत्ता । संसट्ठो विहरति राजूही ति आदीसु राजानो नाम
ये रज्जमनुसासन्ति । राजमहामत्ता राजिस्सरियसदिसाय इस्सरियमत्ताय समन्नागता । तित्थिया
ति विपरीतदस्सना बाहिरकपरिब्बाजका । तित्थियसावका ति तेसु दळ्हमत्ता पच्चयदायका ।
अननुलोमिकेन संसग्गेना ति तिस्सन्नं सिक्खानं अननुलोमिकेन पच्चनीकभूतेन संसग्गेन
संसट्ठो विहरति, येन ब्रह्मचरियन्तरायं वा सल्लेखपरिहानिं वा पापुणाति ।

इदानीं अपरेन पि परियायेन अगोचरं दस्सेतुं—“यानि वा पन तानी” ति आदि
वुत्तं । तत्थ अस्सद्धानी ति बुद्धादीसु सद्भाविरहितानि । ततो एव अप्पसन्नानि, कम्मकम्म-

१. गिहिसंसग्गेन—स्था०, रो०, क० ।

२. अनिविद्धकुमारियो—क० ।

३. सुरागारं—क०; अभि-ट्ट०—२-३२५; महानि-ट्ट०—४०१ पिट्ठेसु पस्सितव्वं ।

न पानागारगोचरो वा होति, असंसद्वो विहरति राज्ञहि...प...तित्थियसाव-
 केहि अननुलोमिकेन संसग्गेन यानि वा पन तानि कुलानि सद्धानि
 पसन्नानि ओपानभूतानि कासावपज्जोतानि इसिवातपटिवातानि^१ अत्थ-
 कामानि...प...योगक्खेमकामानि भिक्खून्...प...उपासिकानं, तथा-
 रूपानि कुलानि सेवति भजति पयिरुपासति, अयं वुच्चति गोचरो । इति
 इमिना च आचारेन इमिना च गोचरेण उपेतो होति समुपेतो उपगतो
 समुपगतो उपपन्नो सम्पन्नो समन्नागतो, तेन वुच्चति “आचारगोचर-
 सम्पन्नो” ति^२ ।

फलसद्दाय वा अभावेन अस्सद्धानि । रतनतयप्पसादाभावेन अप्पसन्नानि । अक्कोसकपरिभा-
 सकानी ति अक्कोसवत्थूहि अक्कोसकानि चेव भयदस्सनेन सन्तजनकानि च । अत्थं न इच्छन्ति
 अनत्थमेव इच्छन्ती ति अनत्थकामानि । हितं न इच्छन्ति अहितमेव इच्छन्ती ति
 अहितकामानि । फासुं न इच्छन्ति अफासुं येव इच्छन्ती ति अफासुककामानि । योगक्खेमं
 निब्भयं न इच्छन्ति^३, अयोगक्खेममेव इच्छन्ती ति अयोगक्खेमकामानि । भिक्खून् ति
 एत्थ सामणेराणमि सङ्गहो । भिक्खुनीनं ति एत्थ सिकखमानसामणेरीनं । सब्बेसं हि
 सासनिकानं अनत्थकामतादीपनपदमिदं वचनं । तथारूपानि कुलानि ति तादिसानि खलिय-
 कुलादीनि । सेवती ति निस्साय जीवति । भजती ति उपसङ्गमति । पयिरुपासती ति
 पुनपुनं उपगच्छति । अयं वुच्चती ति अयं वेसियादिको, राजादिको, अस्सद्दकुलादिको च
 तं तं सेवन्तस्स तिप्पकारो पि अयुत्तो गोचरो ति अगोचरो । एत्थ हि वेसियादिको पञ्चकाम-
 गुणनिस्सयतो अगोचरो । यथाह—“को च भिक्खवे भिक्खुनो अगोचरो^४ परविसयो ? यदिदं
 पञ्च कामगुणा” ति^५ । राजादिको समणधम्मस्स अनुपनिस्सयतो, लाभसक्कारासनिविचक्क-
 निप्पोथनदिट्ठिविपत्तिहेतुतो^६ च । अस्सद्दकुलादिको सद्दाहानिचिरासन्तासावहतो अगोचरो ।

गोचरनिद्देसे “न वेसियागोचरो” ति आदीनि वुत्तपटिपक्खवसेन वेदितव्वानि ।
 ओपानभूतानी ति उदपानभूतानि भिक्खुसंघस्स भिक्खुनीसंघस्स च चतुमहापथे खतपोक्खरणी

१. इसिवातपरिवातानि—सी० ।

२. अभि० २-२९६ पिट्ठे ।

३. योगक्खेमन्ति निब्भयं, तं न इच्छन्ति—क० ।

४. अविसयो—क० ।

५. सं०—४—१२७ ।

६. लाभसक्कारापणिधिचक्क०—क० ।

४४. अपि चेत्थ इमिना पि नयेन आचारगोचरा वेदितव्वा । दुविधो हि अनाचारो, कायिको वाचसिको च । तत्थ कतमो कायिको अनाचारो ? “इधेक्को संघगतो पि अचिच्चीकारकतो थेरे भिक्खू घट्टयन्तो पि तिट्ठति, घट्टयन्तो पि निसीदति, पुरतो पि तिट्ठति, पुरतो पि निसीदति, उच्चे पि आसने निसीदति, ससीसं पि पारुपित्वा निसीदति, ठितको पि भणति, बाहाविकखेपको पि भणति थेरानं भिक्खूनं अनुपाहनानं चङ्कमन्तानं सउपाहनो चङ्कमति, नीचे चङ्कमे चङ्कमन्तानं उच्चे चङ्कमे चङ्कमति, छमायं चङ्कमन्तानं चङ्कमे चङ्कमति थेरे भिक्खू अनुपखज्जा पि तिट्ठति, अनुपखज्जा पि निसीदति, नवे पि भिक्खू आसनेन पटिवाहति, जन्ताघरे पि थेरे भिक्खू अनापुच्छा कट्ठं पक्खिपति, द्वारं पिदहति, उदकतित्थे पि थेरे भिक्खू घट्टयन्तो पि ओतरति, पुरतो पि ओतरति, घट्टयन्तो पि न्हायति, पुरतो पि न्हायति, घट्टयन्तो पि उत्तरति, पुरतो पि उत्तरति, अन्तरघरं पविसन्तो पि थेरे भिक्खू घट्टयन्तो पि गच्छति, पुरतो पि गच्छति, वोक्कम्म च थेरानं भिक्खूनं पुरतो पुरतो गच्छति, यानि पि तानि हान्ति कुलानं ओवरकानि गूळ्हानि च पटिच्छन्नानि च यत्थ कुलित्थियो कुलकुमारियो निसीदन्ति, तत्थ पि सहसा पविसति, कुमारकस्स पि सीसं परामसति”, अयं बुच्चति कायिको अनाचारो ।

विय यथासुखं ओगाहनक्खमानि । कासावपज्जोतानी ति भिक्खूनं भिक्खुनीनं च निवत्थ-
पारुतकासावानं येव पमाहि एकोमासानि । इसिवातपटिवातानी ति गेहं पविसन्तानं
निक्खमन्तानं च भिक्खुभिक्खुनीसङ्घातानं इसीनं चीवरवातेन चेव समिञ्जनपसारणादिजनित-
सरीरवातेन च पटिवातानि पवायितानि विनिद्धकिब्बिसानि वा ।

४४. इदानीं निर्देशे आगतनयेना पि आचारगोचरे दस्सेतुं—“अपि चा” ति आदि आरब्धं । एत्था ति एतस्मिं पातिमोक्खसीलनिर्देशे । इमिना पि नयेना ति इदानीं बुच्चमानविधिना पि । संघगतो ति संघसन्निपातं गतो । अचिच्चीकारकतो ति अकतचिच्चीकारो, अकतगारवो ति अत्थो । घट्टयन्तो ति सरीरेन चीवरेन वा धंसन्तो । पुरतो पि तिट्ठति अचिच्चीकारकतो ति सम्बन्धितव्वं । ठितको पी ति उपरि तिट्ठन्तो विय आसन्नतरद्धाने ठितको पि भणति ।

तत्थ कतमो वाचसिको अनाचारो ? “इधेकञ्चो संघगतो पि अचिच्चीकारकतो थेरे भिक्खू अनापुच्छा धम्मं भणति, पञ्हं विस्सज्जेति, पातिमोक्खं उद्दिस्सति, ठितको पि भणति, बाहाविकखेपको पि भणति, अन्तरवरं पविट्ठो पि इत्थिं वा कुमारिं वा एवमाह—इत्थन्नामे, इत्थंगोत्ते, किं अत्थि ? यागु अत्थि ? भत्तं अत्थि ? खादनीयं अत्थि ? किं पिविस्साम ? किं खादिस्साम ? किं भुज्जिस्साम ? किं वा मे दस्सथा” ति विप्पलपति”, अयं बुच्चति वाचसिको अनाचारो । पटिपक्खवसेन पनस्स आचारो वेदितव्वो ।

४५. अपि च भिक्खु सगारवो सप्पतिस्सो हिरोत्तप्पसम्पन्नो सुनिवत्थो सुपारुतो, पासादिकेन अभिक्कन्तेन पटिकन्तेन आलोकितेन विलोकितेन समिञ्जितेन^१ पसारितेन ओक्खित्तचक्खु इरियापथसम्पन्नो, इन्द्रियेषु गुत्तद्वारो,

बाहाविकखेपको ति बाहुं विक्खिपन्तो । अनुपाहनानं ति अनादरे सामिवचनं । सउपाहनो ति उपाहनारूढो । थेरे भिक्खू अनुपखज्जा ति थेरानं भिक्खून् ठितट्ठानं अनुपविसित्वा तेसं आसन्नतरट्ठानं उपगन्त्वा । कट्ठं पक्खिपति अग्गिकुण्डे । वोक्कम्मा ति पस्सतो अतिक्रमिता । गूलहानि सभावतो पटिच्छन्नानि साणिपाकारादिना पटिच्छादितानि । अनापुच्छा ति अनापुच्छित्वा । अस्सा ति अनाचारस्स ।

४५. अपि च भिक्खू ति आदि सब्बस्सेव भिक्खुनो आचारदस्सनवसेन पवत्तं अट्ठकथावचनं, न निद्देसपाळि । सद्धासीलसुतचागादिगुणहेतुको गरुभावो गरुकरणं वा गारवो, सह गारवेना ति सगारवो । गरुट्ठानियेषु गारवसारजादिवसेन पटिस्सायना पतिस्सा, सप्पतिस्सवपटिपत्ति । सह पतिस्साया ति सप्पतिस्सो । सविसेसं हिरीमनताय, ओत्ताप्पिभावेन च हिरोत्तप्पसम्पन्नो । सेखियधम्मपारिपूरिवसेन सुनिवत्थो सुपारुतो । पासादिकेना ति पसादावहेन, इत्थम्भूतलक्खणे चेतं करणवचनं । एसेव नयो इतो परेषु पि छसु पदेसु । अभिक्कन्तेना ति अभिक्कमेन । इरियापथसम्पन्नो ति सम्पन्न इरियापथो । तेन सेसइरियापथानग्गि पासादिकतमाह । इन्द्रियेषु गुत्तद्वारो ति चक्खुन्द्रियादीसु छसु द्वारेसु सुसंविहितारक्खो । भोजने मत्तञ्जू ति

१. खु० ४:१—१९१ महानिद्देसे तन्निरसय पाळि ।

२. समिञ्जितेन—सी०, स्या० ।

भोजने मत्तञ्जू, जागरियमनुयुत्तो, सतिसम्पजञ्जेन समन्नागतो, अप्पिच्छो, सन्तुट्ठो, आरद्धवीरियो, आभिसमाचारिकेसु सक्कचकारी, गरुचित्तीकार-बहुलो विहरति, अयं वुच्चति आचारो । एवं ताव आचारो वेदितव्वो ।

४६. गोचरो पन तिविधो—उपनिस्सयगोचरो आरक्खगोचरो उप-निबन्धगोचरो ति । तत्थ कतमो उपनिस्सयगोचरो ? दसकथावत्थुगुण-समन्नागतो कल्याणमित्तो, यं निस्साय अस्सुतं सुणाति, सुतं परियोदापेति, कङ्कं वितरति, दिट्ठिं उजुं करोति, चित्तं पसादेति । यस्स वा पन अनुसिक्ख-मानो सद्दाय वड्ढति, सीलेन, सुतेन, चागेन, पञ्जाय वड्ढति, अयं वुच्चति उपनिस्सयगोचरो ।

परिभुञ्जितव्वतो भोजनसञ्जिते चतुर्विधे पि पच्चये परियेसन् परिग्गहणपरिभोगादिवसेन सब्बसो पमाणञ्जू । जागरियमनुयुत्तो ति पुब्बरत्तापररत्तं भावनामनसिकारसङ्कातं जागरियं सातच्च-कारितावसेन अनु अनु युत्तो तत्थ युत्तपयुत्तो । सतिसम्पजञ्जेन समन्नागतो ति आदि यथावुत्तस्स आचारस्स सम्भारदस्सनं । तत्थ अप्पिच्छो ति निइच्छो । सन्तुट्ठो ति यथालाभादि-वसेन सन्तोसेन तुट्ठो । सक्कचकारी ति आदरकारी । गरुचित्तीकारबहुलो ति गरुष्ठानियेसु गरुकरणबहुलो । अयं वुच्चति आचारो ति अयं सगारवतादिअत्थकामेहि आचरितव्वतो आचारो ।

४६. सीलादीनं गुणानं उपनिस्सयभूतो उपनिस्सयगोचरो । सतिसङ्कातो चित्तस्स आरक्खभूतो एव गोचरो आरक्खगोचरो । कम्मट्ठानसङ्कातो चित्तस्स उपनिबन्धनट्ठानभूतो गोचरो उपनिबन्धगोचरो । अप्पिच्छतादीहि दसहि विवट्ठनिस्सिताय कथाय वत्थुभूतेहि गुणेहि समन्नागतो दसकथावत्थुगुणसमन्नागतो । ततो एव कल्याणो सुन्दरो मित्तो ति कल्याण-मित्तो । तस्स लक्खणं परतो आगमिस्सति । अस्सुतं सुतगेय्यादिं । सुणाती ति सुतमयं जाणं उप्पादेति । सुतं परियोदापेती ति तमेव यथासुतं अविशदताय अपरियोदातं पुनप्पुनं परि-पुच्छनादिना विसोधेति निज्जटं निगुम्भं करोति । तत्थ च ये कङ्कट्टानिया धम्मा, तेसु संसयं छिन्दन्तो कङ्कं वितरति । कम्मकम्मफलेसु रतनत्तये च सम्मादिट्ठिया उजुकरणेन दिट्ठिं उजुं करोति । ततो एव च दुविधाय पि सद्दासम्पदाय चित्तं पसादेति । अथ वा यथासुतं धम्मं परियोदपेत्वा तत्थागते रूपारूपधम्मे परिग्गहेत्वा सपच्चयं नामरूपं परिग्गहन्तो सत्तादिद्विवङ्क-

कतमो आरक्खगोचरो ? इध—भिक्षु अन्तरघरं पविट्ठो वीथिं पटिपन्नो ओक्खित्तचक्खु युगमत्तदस्सावी सुसंवुतो गच्छति, न हत्थि ओलोकेन्तो, न अस्सं, न रथं, न पत्तिं, न इत्थिं, न पुरिसं ओलोकेन्तो, न उद्धं उल्लोकेन्तो, न अधो ओलोकेन्तो, न दिसाविदिसं पेक्खमानो गच्छति, अयं वुच्चति आरक्खगोचरो ।

कतमो उपनिबन्धगोचरो ? चत्तारो सतिपट्ठाना यत्थ चित्तं उपनिबन्धति । वुत्ताञ्हेतं भगवता—“को च भिक्षवे भिक्षुनो गोचरो सको पेत्तिको विसयो ? यदिदं चत्तारो सतिपट्ठाना” ति, अयं वुच्चति उपनिबन्धगोचरो । इति इमिना च आचारेण इमिना च गोचरेण उपेतो...प...समन्नागतो । तेन पि वुच्चति आचारगोचरसम्पन्नो ति ।

विधमनेन दिट्ठिं उजुं करोति । धम्मानं पच्चयपच्चयुप्पन्नतामत्तदस्सनेन तीसु पि अट्ठासु कङ्खं चित्तरति । ततो परं च उदयव्वयजाणादिवसेन विपस्सनं वड्ढेत्वा अरियभूमिं ओक्कमन्तो अवेच्चपसादेन रतनराये चित्तं पसादेति । तथाभूतो व तस्स कल्याणमिच्छास्स अनुसिक्खनेन सद्धादीहि गुणेहि न हायति, अञ्जदत्थु वड्ढतेव । तेनाह—“यस्स वा” ति आदि ।

अन्तरघरं ति अन्तरे अन्तरे घरानि एत्थ, तं एतस्सा ति वा “अन्तरघरं” ति लद्धनामं गोचरगामं पविट्ठो । तत्थ घरे घरे भिक्षुपरियेसनाय वीथिं पटिपन्नो । ओक्खित्तचक्खू ति हेट्ठालिताचक्खु । किराकेन पन ओक्खित्तचक्खु होती ति आह—“युगमत्तदस्सावी” ति । सुसंवुतो ति संयतो । यथा पनेत्थ सुसंवुतो नाम होति, तं दस्सेतुं—“न हत्थिं ओलोकेन्तो” ति आदि वुत्तं ।

यत्था ति येसु सतिपट्ठानेसु । चित्तं भावना चित्तं । उपनिबन्धती ति उपनेत्वा निबन्धति । वुत्ताञ्हेतं—

“यथा थम्मे निबन्धेय्य वच्छं दमं नरो इध ।

बन्धेय्येवं सकं चित्तं सतियारम्मणे दळ्हं” ति^२ ॥

१. सं० ४-१२७ पिट्ठे ।

२. विसु० अनुस्सतिनिदेसे; दी० डु०—२-३५३; म० डु०—१-२५२; वि० डु०—२-१२; पटि० डु०—२-८८ पिट्ठेसु ।

४७. अणुमत्तेसु वज्जेसु भयदस्सोवी ति अणुप्पमाणेषु असञ्चिच्च आपन्नसेखियअकुसलचित्तुप्पादादिभेदेसु वज्जेसु भयदस्सनसीलो । समादाय सिक्खति सिक्खापदेसू ति यं किञ्चि सिक्खापदेसु सिक्खितव्वं, तं सव्वं सम्मा आदाय सिक्खति । एत्थ च “पातिमोक्खसंवरसंवुतो” ति एत्तावता च पुग्गलाधिष्ठानाय देसनाय पातिमोक्खसंवरसीलं दस्सितं । “आचारगोचरसम्पन्नो” ति आदि पन सव्वं यथापटिपन्नस्स तं सीलं सम्पज्जति, तं पटिपत्तिं दस्सेतुं वुत्तं ति वेदितव्वं ।

सतिपट्टानानं उपनिबन्धगोचरभावं दस्सेतुं—“वुत्तञ्हेतुं” ति आदि वुत्तं । तत्थ सको पेत्तिको विसयो ति अत्तनो पितु सम्मासम्बुद्धस्स सन्तको, तेन दिट्ठो दस्सितो च विसयो ।

४७. अणुप्पमाणेषू ति परमाणुप्पमाणेषु । असञ्चिच्च आपन्नसेखियअकुसलचित्तुप्पादादिभेदेसू ति असञ्चिच्च आपन्नसेखियेषु अकुसलचित्तुप्पादादिभेदेसू ति एवं असञ्चिच्चगहणं सेखियविसेसनं दट्ठव्वं । सेखियगहणेन चेत्थ वत्तक्खन्धकादीसु^२ आगतवत्तादीनम्पि गहणं । ते पि हि सिक्खितव्वट्ठेन “सेखिया” ति इच्छिता । तथा हि मातिकायं पाराजिकादीनं विय सेखियानं परिच्छेदो न कतो । एवञ्च कत्वा “असञ्चिच्च आपन्नसेखिया” ति असञ्चिच्चगहणं समत्थितं होति । न हि मातिकायं आगतेसु पञ्चसत्तिया सेखियेषु नोसञ्जाविमोक्खो नाम अत्थि । असञ्चिच्चगहणेनेव चेत्थ असत्तिअजाननानम्पि सङ्गहो कतो । केचि पनेत्थ असिञ्चिच्च आपन्नगहणेन अचित्तकापत्तियो गहिता ति वदन्ति । तं तेसं मतिमत्तं । गरुकापत्तीसु पि कासञ्चि अचित्तकभावसम्भावतो, अधिष्ठानाविकम्मस्स देसनाविकम्मस्सेव वा सब्बलहुकस्स वजस्स इधाधिप्पेतत्ता । तेनाह—“यानि तानि वज्जानि अण्णमत्तकानि ओरमत्तकानि लहुकानि लहुसम्मतानी” ति आदि । आदि-सहेन पातिमोक्खसंवरविसुद्धत्थं अनतिक्रमनीयानं अनापत्तिगमनीयानं सङ्गहो दट्ठव्वो । भयदस्सनसीलो ति परमाणुमत्तं वज्जं अट्ठसङ्खियोजनसतसहस्सुब्बेधसिनेरुपव्वतसदिसं कत्वा दस्सनसभावो, सब्बलहुकं वा दुग्भासितमत्तं पाराजिकसदिसं कत्वा दस्सनसभावो । यं किञ्ची ति मूलपञ्जत्तिअनुपञ्जत्तिसव्वत्थपञ्चत्तिपदेसपञ्जत्तिआदिभेदं यं किञ्चि सिक्खितव्वं पटिपज्जितव्वं पूरेतव्वं सीलं । सम्मा आदाया ति सम्मदेव सक्कच्चं, सब्बसो च

१. एत्तावता—रो० ।

२. वि०—४-३१, १ ।

इन्द्रियसंवरसीलं

४८. यं पनेतं तदनन्तरं “सो चक्खुना रूपं दिस्वा” ति आदिना नयेन दस्सितं इन्द्रियसंवरसीलं, तत्थ सो ति सो पातिमोक्खसंवरसीले ठितो भिक्खु । चक्खुना रूपं दिस्वा ति कारणवसेन चक्खू ति लद्धवो-
हारेन रूपदस्सनसमत्थेन चक्खुविज्जाणेन रूपं दिस्वा । पोराणा पनाहु—
“चक्खु रूपं न पस्सति, अचित्तकत्ता; चित्तं न पस्सति, अचक्खुकत्ता;

आदित्थिवा । अयं पन आचारगोचरसम्पदा किं पातिमोक्खसीले परियापन्ना, उदाहु अपरियापन्ना ति ? परियापन्ना । यदि एवं तस्मा पुन वुत्ता ति चोदनं सन्धायाह—“एत्थ चा” ति आदि ।

इन्द्रियसंवरसीलवण्णना

४८. इन्द्रियसंवरसीलं पातिमोक्खसंवरसीलस्स सम्भारभूतं, तस्मिं सति येव इच्छि-
तब्बं ति वुत्तं “सो ति पातिमोक्खसंवरसीले ठितो भिक्खू” ति । सम्पादिते हि एतस्मिं
पातिमोक्खसंवरसीलं सुगुत्तं सुरक्खितमेव होति, सुसंविहितकण्टकवति विय सस्सं ति ।
कारणवसेना ति असाधारणकारणस्स वसेन । असाधारणकारणवसेन हि फलं अपदिसीयति,
यथा यवङ्कुरो भेरिसदो ति । निस्सयवोहारेन वा एतं निस्सितवचनं, यथा मज्झा उक्कुट्ठिं करोन्ती
ति । रूपं ति रूपायतनं । चक्खुना रूपं दिस्वा ति एत्थ यदि चक्खु रूपं पस्सेय्य,
अज्जविज्जाणसमङ्गिनो पि पस्सेय्युं, न चेत्तं अत्थि, कस्मा ? अचेतनत्ता चक्खुस्स । तेनाह—
“चक्खु रूपं न पस्सति अचित्तकत्ता” ति । अथ विज्जाणं रूपं पस्सेय्य, तिरोकुट्टादिगतम्पि
नं पस्सेय्य अप्पट्ठिभावतो, इदम्पि नत्थि सब्बस्स विज्जाणस्स दस्सनाभावतो । तेनाह—“चित्तं
न पस्सति अचक्खुकत्ता” ति । तत्थ यथा चक्खुसन्निस्सितं विज्जाणं पस्सति, न यं किञ्चि ।
तच्च केनचि कुट्टादिना अन्तरिते न उप्पजति, यत्थ आलोकस्स विवन्धो । यत्थ पन न विवन्धो
फलिकगन्धपटलादिके, तत्थ अन्तरिते पि उप्पजतेव । एवं चक्खुविज्जाणाधिद्धितं चक्खु
पस्सति, न यं किञ्ची ति विज्जाणाधिद्धितं चक्खुं सन्धायेत्तं वुरां—“चक्खुना रूपं दिस्वा” ति ।

द्वारारम्भणसङ्घट्टे ति द्वारस्स आरम्भणेन संघट्टे सति, चक्खुस्स रूपारम्भणे
आपाथगते ति अधिप्पायो । पसादवत्थुकेन चित्तेना ति चक्खुपसादवत्थुकेन तन्निस्साय
पवतेन विज्जाणेन, यं “चक्खुविज्जाणं” ति वुच्चति । पस्सती ति ओलोकेति । चक्खु-

द्वारारम्भणसंधेष्टे पन चक्खुपसादवत्थुकेन चिरोन पस्सति । ईदिसी पनेसा 'धनुना विज्झती' ति आदीसु विय ससम्भारकथा नाम होति, तस्मा चक्खु-विज्जाणेन रूपं दिस्वा ति अयमेवेत्थ अत्थो" ति । न निमित्तग्गाही ति इत्थिपुरिसनिमित्तं वा सुभनिमिच्चादिकं वा किलेसवत्थुभूतं निमित्तं न गण्हाति, दिट्ठमत्तो येव सण्ठाति । नानुव्यञ्जनग्गाही ति किलेसानं

पसादसन्निस्सये हि विज्जाणे आलोकानुगहितं रूपारम्भणं सन्निस्सयगुणेन ओभासेन्ते तंसमङ्गिपुग्गलो "रूपं पस्सती" ति बुच्चति । ओभासनञ्चेत्थ आरम्भणस्स यथासभावतो विभावनं, यं "पच्चक्खतो गहणं" ति बुच्चति । उसुना लक्खस्स वेधे सिज्झन्ते तस्स सम्भारभूतेन धनुना विज्झती ति वचनं विय विज्जाणेन रूपदस्सने सिज्झन्ते चक्खुना रूपं पस्सती ति ईदिसी ससम्भारकथा नामेसा होति । ससम्भारा कथा ससम्भारकथा, दस्सनस्स कारणसहिता ति अत्थो । ससम्भारस्स वा दस्सनस्स कथा ससम्भारकथा । तस्मा ति यस्मा केवलेन चक्खुना, केवलेन वा विज्जाणेन रूपदस्सनं नत्थि, तस्मा ।

इत्थिपुरिसनिमित्तं वा ति एत्थ इत्थिसन्ताननिस्सितरूपमुखेन गम्हमानं सण्ठानं थनमंसाविसदता निम्मस्सुमुखता केसवन्धनवत्थग्गाहणं अविसदद्वानगमनादि च सब्बं "इत्थी" ति सज्जाननस्स कारणभावतो इत्थिनिमित्तं । वुत्तविपरियायतो पुरिसनिमित्तं वेदितब्बं । सुभनिमिच्चादिकं वा ति एत्थ रागुप्पत्तिहेतुभूतो इट्ठाकारो सुभनिमित्तं । आदि-सद्देन पट्ठिनिमित्तादीनं सज्जहो । सो पन दोसुप्पत्तिआदिहेतुभूतो अनिट्ठादिआकारो वेदितब्बो । कामञ्चेत्थ पाळियं अभिज्झादोमनस्साव सरूपतो आगता, उपेक्खानिमित्तस्सा पि पन सज्जहो इच्छितब्बो, असमपेक्खनेन उपपज्जनकमोहस्सा पि असंवरभावतो । तथा हि वक्खति "मुट्ठसच्चं वा अज्जाणं वा" ति । उपेक्खानिमित्तं ति चेत्थ अज्जाणुपेक्खाय वत्थुभूतं आरम्भणं, तच्चस्स असमपेक्खनवसेन वेदितब्बं । एवं सज्जेपतो रागदोसमोहानं कारणं "सुभनिमित्तादिकं" ति वुत्तं । तेनाह—“किलेसवत्थुभूतं निमित्तं” ति । दिट्ठमत्तो येव सण्ठाती ति “दिट्ठे दिट्ठमत्तं भविस्सती” ति^१ सुत्तो वुत्तनयेन वण्णायतने चक्खुविज्जाणेन, वीथिचिरोहि च गहित-मत्तो येव तिट्ठति, न ततो परं किञ्चि^२ सुमादिआकारं परिकप्पेति । पाकटभावकरणतो ति

१. खु०—१-७१ ।

२. थंकिञ्चि—स्या० ।

अनुअनुव्यञ्जनतो^१ पाकटभावकरणतो अनुव्यञ्जनं ति लद्धवोहारं हत्थपाद-
सितहसितकथितआलोकितविलोकितादिभेदं आकारं न गण्हाति, यं तत्थ
भूतं, तदेव गण्हाति, चेतियपब्बतवासी महातिस्सत्थेरो विय ।

४९. थेरं^२ किर चेतियपब्बता अनुराधपुरं पिण्डचारत्थाय आगच्छन्तं
अञ्जतरा कुलसुण्हा सामिकेन सद्धिं मण्डित्वा सुमण्डितपसाधिता
देवकञ्जा विय कालस्सेव अनुराधपुरतो निक्खमित्वा जातिघरं गच्छन्ती
अन्तरामग्गे दिस्वा विपल्लत्थचिच्चा महाहसितं हसि । थेरो किमेतं ति
ओलोकेन्तो तस्सा दन्तट्टिके असुभसञ्जं पटिलमित्वा अरहचं पापुणि ।
तेन वुत्तं—

“तस्सा दन्तट्टिकं दिस्वा पुब्बसञ्जं अनुस्सरि ।

तत्थेव सो ठितो थेरो अरहचं अपापुणी” ति ॥

परिव्यत्तभावकरणतो विभूतभावकरणतो । विसभागवत्थुनो हि हत्थादि अवयवेषु सुमादितो
परिकम्पेन्तस्स अपरापरं तत्थ उप्पजमाना किलेसा परिव्यत्ता होन्ती ति ते तेसं अनुव्यञ्जना
नाम । ते पन यस्मा तथा तथा सन्निविट्ठानं भूतुपादायरूपानं सन्निवेसाकारो । न हि तं
मुञ्चित्वा परमत्थतो हत्थादि नाम कोचि अत्थि । तस्मा वुत्तं—“हत्थपाद्...प...आकारं न
गण्हाती” ति । किं पन गण्हाती ति आह—“यं तत्थ भूतं, तदेव गण्हाती” ति । यं तस्मि
सरीरे विज्जमानं केसलोमादि भूतुपादायमरं वा, तदेव याथावतो गण्हाति । तत्थ असुभाकार-
गहणस्स निदस्सनं दस्सेन्तो—“चेतियपब्बतवासी” ति आदिना महातिस्सत्थेरवत्थुं आहरि ।

४९. तत्थ सुमण्डितपसाधिता ति सुट्ठु मण्डिता पसाधिता च । आभरणादीहि आहारि-
मेहि मण्डनं । सरीरस्स उच्छादनादिवसेन पटिसङ्खरणं पसाधनं ति वदन्ति, आभरणेहि पन
वत्थालङ्कारादीहि च अलङ्करणं पसाधनं । ऊनट्ठानपूरणं मण्डनं । विपल्लत्थचिच्चा ति रागवसेन
विपरीतचित्ता । ओलोकेन्तो ति थेरो कम्मट्ठानमनसिकारेनेव गच्छन्तो सहकण्टकत्ता पुब्बभाग-
मनसिकारस्स हसितसद्धानुसारेण “किमेतं” ति ओलोकेन्तो । असुभसञ्जं ति अट्टिकसञ्जं ।

१. अनुव्यञ्जनतो—सी०, स्या० ।

२. तं—स्या० ।

सामिकोऽपि खोऽपनस्सा अनुमगं गच्छन्तो थेरं दिस्वा “किञ्चि”
भन्ते इत्थिं पस्सथा” ति पुच्छि । तं थेरो आह—

“नाभिजानामि इत्थी वा पुरिसो वा इतो गतो” ।

अपि च अट्टिसङ्घातो गच्छतेसमहापथे” ति ॥

५०. यत्वाधिकरणमेनं ति आदिमिह यंकारणा यस्स चक्खुन्द्रियासं-
वस्स हेतु एतं पुग्गलं सतिकवाटेन चक्खुन्द्रियं असंबुतं अपिहितचक्खुद्वारं हुत्वा
विहरन्तं एते अभिज्झादयो धम्मा अन्वास्सवेय्युं, अनुबन्धेय्युं । तस्स संव-
राय पटिपज्जती ति तस्स चक्खुन्द्रियस्स सतिकवाटेन पिदहनत्थाय
पटिपज्जति । एवं पटिपज्जन्तो येव च रक्खति चक्खुन्द्रियं, चक्खुन्द्रिये
संवरं आरज्जतो ति पि बुच्चति । तत्थ किञ्चापि चक्खुन्द्रिये संवरो वा असंवरो
वा नत्थि । न हि चक्खुपसादं निस्साय सति वा मुट्ठसच्चं वा उपपज्जति ।

अट्टिककम्मट्ठानं हि थेरो तदा परिहरति । अरहत्तं पापुणी ति थेरो किर तस्सा हसन्ति या
दन्तट्ठिदस्सनेनेव पुब्बभागभावनाय सुभावितत्ता पटिभागनिमिरं, सातिसयं च उपचारज्ज्ञानं
लभित्वा यथाठितो व तत्थ पटमज्ज्ञानं अधिगन्त्वा तं पादकं कत्वा विपस्सनं वड्ढेत्वा मग्गपरम्पराय
आसवक्खयं पापुणि । पुब्बसञ्चं अनुस्सरी ति पुब्बकं यथारद्धं कालेन कालं अनुयुञ्जियमानं
अट्टिककम्मट्ठानं अनुस्सरी समन्नाहरि । अनुमगं ति अनुपथं तस्सा पदानुपदं । थेरस्स किर भाव-
नाय पग्गुणभावतो दन्तट्ठिदस्सनेनेव तस्सा सकलसरीरं अट्टिकसङ्घातभावेन उपट्ठासि । न तं
“इत्थी” ति वा “पुरिसो” ति वा सज्जानि । तेनाह—“नाभिजानामि” प” महापथे” ति ।

५०. “यस्स चक्खुन्द्रियासंवरस्स हेतू” ति वत्वा पुन “तस्स चक्खुन्द्रियस्स सतिक-
वाटेन पिदहनत्थाया” ति वुत्तं, न असंवरस्सा ति । यदिदं यं चक्खुन्द्रियासंवरस्स हेतु अभि-
ज्झादिअन्वास्सवनं दस्सितं, तं असंबुतचक्खुन्द्रियस्सेव हेतु पवरां दस्सितं ति कत्वा वुत्तं । चक्खु-
द्वारिकस्स हि अभिज्झादिअन्वास्सवनस्स तंद्वारिकविज्जाणस्स विय चक्खुन्द्रियं पधानकारणं ।

१. कच्चि—सी०, स्या०, रो० ।

२. इत्थिं वा, परिसं वा इतो गतं—स्या० ।

३. अनुपबन्धेय्युं—सी०; अनुबन्धेय्युं अज्झोत्थरेय्युं—रो० ।

४. चक्खुन्द्रियं कारणं—सी०, स्या० ।

अपि च यदा रूपारम्भणं चक्खुस्स आपाथं आगच्छति, तदा भवङ्गे द्विक्खत्तुं उप्पज्जित्वा निरुद्धे किरियमनोधातु आवज्जनकिच्चं साधयमाना उप्पज्जित्वा निरुज्झति । ततो चक्खुविज्जाणं दस्सनकिच्चं, ततो विपाकमनोधातु सम्पटिच्छनकिच्चं, ततो विपाकाहेतुकमनोविज्जाणधातु सन्तीरणकिच्चं, ततो किरियाहेतुकमनोविज्जाणधातु वोढुब्बनकिच्चं साधयमाना उप्पज्जित्वा निरुज्झति, तदनन्तरं जवनं जवति ।

५१. तत्रा पि नेव भवङ्गसमये, न आवज्जनादीनं अज्जतरसमये संवरो वा असंवरो वा अत्थि । जवनक्खणे पन सचे दुस्सील्यं वा मुट्ठसच्चं वा अज्जाणं वा अक्खन्ति वा कोसज्जं वा उप्पज्जति, असंवरो होति । एवं होन्तो पन सो चक्खुन्द्रिये असंवरो ति वुच्चति ।

चक्खुन्द्रियस्स असंवुत्तो सति ते अन्वास्सवन्ती ति असंवरियमानचक्खुन्द्रियहेतुको सो असंवरो तथा वुत्तो ति । यत्वाधिकरणं ति हि यस्स चक्खुन्द्रियस्स कारणा^१ ति अत्थो । कीदस्स च कारणा ति ? असंवुत्तस्स, किञ्च असंवुत्तं ? यस्स चक्खुन्द्रियासंवरस्स हेतु अभिज्झादयो अन्वास्सवन्ति, तस्स संवराया ति अयमेत्थ योजना ।

५१. जवनक्खणे पन सचे दुस्सील्यं वा ति आदि पुन अवचनत्थं इषेव सब्बं वुत्तं ति छसु द्वारेसु यथासम्भवं वेदितब्बं । न हि पञ्चद्वारे कायवचीदुच्चरितसङ्घातं दुस्सील्यं अत्थि, तस्मा दुस्सील्यासंवरो मनोद्वारवसेन, सेसासंवरो छद्वारवसेन योजेतब्बो । मुट्ठसच्चादीनं हि सतिपटिपक्खाकुसलधम्मादिभावतो सिया पञ्चद्वारे उप्पत्ति, न त्वेव कायिकवाचसिकवीतिक्रमभूतस्स दुस्सील्यस्स तत्थ उप्पत्ति, पञ्चद्वारिकजवनानं अविज्जतिजनकता । दुस्सील्यादयो चेत्थ पञ्च असंवरा सीलसंवरादीनं पञ्चन्नं संवरानं पटिपक्खभावेन वुत्ता । तस्मिं सती ति तस्मिं असंवरे सति ।

यथा किं ति येन पकारेन जवने उप्पज्जमानो असंवरो “चक्खुन्द्रिये असंवरो” ति वुच्चति, तं निदस्सनं किं ति अत्थो । यथा ति आदिना नगरद्वारे असंवरे सति तंसम्बन्धानं घरादीनं असंवुत्तता विय जवने असंवरे सति तंसम्बन्धानं द्वारादीनं असंवुत्तता ति एवं अज्जासंवरे अज्जासंवुत्तता सामञ्जमेव निदस्सेति, न पुब्बापरसामञ्जं, अन्तोवहिसामञ्जं वा । सति

कस्मा ? यस्मा तस्मिं सति द्वारम्पि अगुत्तं होति, भवङ्गम्पि आव-
ज्जनादीनि पि वीथिचित्तानि । यथा किं ? यथा नगरे चतूसु द्वारेसु असं-
वृतेसु किञ्चापि अन्तोघरद्वारकोट्टकगम्भादयो सुसंवृता होन्ति, तथा पि
अन्तोनगरे सब्बं भण्डं अरक्खितं अगोपितमेव होति । नगरद्वारेन हि पवि-
सित्वा चोरा यदिच्छन्ति, तं करेय्युं, एवमेव जवने दुस्सील्यादीसु उप्पन्नेसु
तस्मिं असंवरे सति द्वारम्पि अगुत्तं होति, भवङ्गम्पि आवज्जनादीनि पि
वीथिचित्तानि ।

वा द्वारभवङ्गादिके पुन उप्पज्जमानं जवनं बाहिरं विय कत्वा नगरद्वारसमानं वुत्तं, इतरञ्च अन्तो-
नगरे घरादिसमानं^१ । पच्चयभावेन हि पुरिमनिष्फन्नं जवनकाले असन्तम्पि भवङ्गादि चक्ख्वादि
विय फलनिष्फत्तिया सन्तं येव नाम होति । न हि धरमानं येव “सन्तं” ति वुच्चति । “बाहिरं विय
कत्वा” ति च परमत्थतो जवनस्स बाहिरभावे, इतरस्स च अब्भन्तरभावे असति पि “पभस्सर-
मिदं भिक्खवे चित्तं, तञ्च खो आगन्तुकेहि उपक्किलिद्ध” ति^२ आदि वचनतो आगन्तुकभूतस्स
कदाचि कदाचि उप्पज्जमानस्स जवनस्स बाहिरभावो, तब्बिधुरसभावस्स इतरस्स अब्भन्तरभावो
एकेन^३ परियायेन होती ति कत्वा वुत्तं । जवने वा असंवरे उप्पन्ने ततो परं द्वारभवङ्गादीनं
असंवरहेतुभावापत्तितो । असंवरस्स हि उप्पत्तिया द्वारभवङ्गादीनं तस्स हेतुभावो पञ्जायती
ति । नगरद्वारसदिसेन जवनेन पविसित्वा दुस्सील्यादिचोरानं द्वारभवङ्गादीसु मुसुनं कुसल-
भण्डविनासनं कथितं । यस्मिं हि द्वारे असंवरो उप्पज्जति, सो तत्थ द्वारादीनं संवरूपनिस्सयभावं
उपच्छिन्दन्तो येव पवत्तती ति । द्वारभवङ्गादीनं जवनेन सह सम्बन्धो एकसन्ततिपरियापन्नतो
दट्ठव्वो ।

एत्थ च चक्खुद्वारे रूपारम्भणे आपाथगते नियमितादिवसेन कुसलाकुसलजवने
सत्तक्खत्तुं उप्पज्जित्वा भवङ्गं ओतिण्णे तदनु रूपमेव मनोद्वारिकजवने तस्मिं येवारम्भणे सत्तक्खत्तुं
येव उप्पज्जित्वा भवङ्गं ओतिण्णे पुन तस्मिं येव द्वारे तदेवारम्भणं निस्साय “इत्थी पुरिसो” ति
आदिना ववत्थपेन्तं पसादरज्जनादिवसेन सत्तक्खत्तुं जवनं जवति । एणं पवत्तमानं जवनं सन्धाय—
“जवने दुस्सील्यादीसु उप्पन्नेसु तस्मिं असंवरे सति द्वारम्पि अगुत्तं” ति आदि वुत्तं ।

१. यदिच्छित्तं—क० ।

२. अन्तोनगरसमानं—सी०, स्या० ।

३. अं०—१-१० ।

४. एतेन—सी०, स्या० ।

५२. तस्मिं पन सीलादीसु उप्पन्नेसु द्वारम्पि गुचं होति, भवङ्गम्पि आवज्जनादीनि पि वीथिचित्तानि । यथा किं ? यथा नगरद्वारेसु सुसंवुत्तेसु किञ्चापि अन्तो घरादयो असंवुत्ता होन्ति, तथा पि अन्तोनगरे सब्बं भण्डं सुरक्खितं सुगोपितमेव होति । नगरद्वारेसु हि पिहितेसु चोरानं पवेसो नत्थि, एवमेव जवने सीलादीसु उप्पन्नेसु द्वारम्पि गुचं होति, भवङ्गम्पि आवज्जनादीनि पि वीथिचित्तानि । तस्मा जवनक्खणे उप्पज्जमानो पि चक्खुन्दिरे संवरो ति वुत्तो ।

सोतेन सहं सुत्वा ति आदीसु पि एसेव नयो । एवमिदं सङ्खेपतो रूपादीसु किलेसानुबन्धनिमित्तादिग्गाहपरिवज्जनलक्खणं इन्द्रियसंवरसीलं ति वेदितव्वं ।

आजीवपारिसुद्धिसीलं

५३. इदानी इन्द्रियसंवरसीलानन्तरं वुत्ते आजीवपारिसुद्धिसीले

५२. तस्मिं पन जवने । सीलादीसू ति सीलसंवरसतिसंवरजाणसंवरखन्तिसंवरवीरियसंवरेसु उप्पन्नेसु । यथा हि पगेव सतिआरक्खं अनुपट्ठपेन्तस्स दुस्सील्यादीनं उप्पत्ति, एवं पगेव सतिआरक्खं उपट्ठपेन्तस्स सीलादीनं उप्पत्ति वेदितव्वा । सद्दादीसुपि यथारहं निमित्तानुब्यञ्जनानि वेदितव्वानि । सोतविज्जाणेन हि सहं सुत्वा “इत्थिसद्दो” ति वा “पुरिससद्दो” ति वा इट्ठानिट्ठादिकं वा किलेसवत्थुभूतं निमित्तं न गण्हाति, सुतमत्ते एव सण्ठाति । यो च गीतसद्दादिकस्स किलेसानं अनु अनु ब्यञ्जनतो “अनुब्यञ्जनं” ति लद्धवोहारो मन्दतारादिवसेन ववत्थितो छज्जादिभेदभिन्नो आकारो, तम्पि न गण्हाती ति । एवं गन्धादीसु पि यथारहं वत्तव्वं । मनोद्वारे पन सावजनभवङ्गं मनोद्वारं तस्मिं द्वारे धम्मार्म्मणे अपाथगते तं जवनमनसा व विज्जाय विजानित्वा ति आदिना योजेतव्वं । किलेसो अनुबन्धो एतस्सा ति किलेसानुबन्धो, सो एव निमित्तादिगाहो, ततो परिवज्जनलक्खणं किलेसानुबन्धनिमित्तादिग्गाहपरिवज्जनलक्खणं । आदि-सद्देन अनुब्यञ्जनं सङ्गण्हाति ।

आजीवपारिसुद्धिसीलवण्णना

५३. वुत्ते ति इधेव उद्देसवसेन पुब्बे वुत्ते । तथा हि “आजीवहेतु पञ्चत्तानं छन्नं सिक्खापदानं” ति पट्ठुद्वारं क्त्वा तानि पाळिवसेनेव दस्सेतुं—“यानि तानी” ति आदि आरब्धं ।

आजीवहेतु पञ्जत्तानं छन्नं सिक्खापदानं ति यानि तानि “आजीवहेतु आजीवकारणा पापिच्छो इच्छापकतो असन्तं अभूतं उत्तरिमनुस्सधम्मं उल्लपति, आपत्तिपाराजिकस्स । आजीवहेतु आजीवकारणा सञ्चरित्तं समापज्जति, आपत्तिसंघादिसेसस्स । आजीवहेतु आजीवकारणा ‘यो ते विहारे वसति, सो भिक्खु अरहा’ ति भणति, पटिविजानन्तस्स आपत्ति थुल्लचयस्स । आजीवहेतु आजीवकारणा भिक्खु पणीतभोजनानि अगिलानो अत्तनो अत्थाय विज्जापेत्वा भुज्जति, आपत्ति पाचित्तियस्स । आजीवहेतु आजीवकारणा भिक्खुनी पणीतभोजनानि अगिलाना अत्तनो अत्थाय विज्जापेत्वा भुज्जति, आपत्ति पाटिदेसनियस्स । आजीवहेतु आजीवकारणा सूपं वा ओदनं वा अगिलानो अत्तनो अत्थाय विज्जापेत्वा भुज्जति, आपत्ति दुक्कटस्सा” ति एवं पञ्जत्तानि छ सिक्खापदानि, इमेसं छन्नं सिक्खापदानं ।

तत्थ यानि तानि एवं पञ्जत्तानि छ सिक्खापदानी ति सम्बन्धो । आजीवहेतू ति जीविकनिमित्तं, “एवाहं पच्चयेहि अकिलमन्तो जीविस्सामी” ति अधिप्पायेन^२ । आजीवकारणा ति तस्सेव वेवचनं । पापिच्छो ति पापिकाय असन्तगुणसम्भावनिच्छाय समन्नागतो । इच्छापकतो ति इच्छाय अपकतो उपद्दुतो, अभिभूतो वा । असन्तं ति अविज्जमानं । अभूतं ति अनुप्पन्नं । अनुप्पन्नत्ता हि तस्स तं असन्तं ति पुरिमस्स पच्छिमं कारणवचनं । उत्तरिमनुस्सधम्मं ति उत्तरिमनुस्सानं उक्कट्टपुरिसानं धम्मं, मनुस्सधम्मतो वा उत्तरि उक्कट्टं । उल्लपती ति उग्गतायुको लपति । सीलं हिं भिक्खुनो आयु, तं तस्स तथालपनसमकालमेव विगच्छति । तेनाह—“आपत्ति पाराजिकस्सा” ति पाराजिकसङ्घाता आपत्ति अस्स, पाराजिकसञ्चित्तस्स वा वीतिक्रमस्स आपज्जनं उल्लपनं ति अत्थो । सञ्चरित्तं समापज्जती ति सञ्चरणभावं आपज्जति, इत्थिया वा पुरिसमर्ति, पुरिसस्स वा इत्थिमर्ति आरोचेती ति अधिप्पायो । “इमेसं छन्नं सिक्खापदानं वीतिक्रमस्स वसेना” ति सम्बन्धो हेट्ठा दस्सितो एव ।

५४. कुहना ति आदीसु अयं पाळि—“तत्थ कतमा कुहना ? लाभ-
सकारसिलोकसन्निस्सितस्स पापिच्छस्स इच्छापकतस्स या पच्चयपटिसेवन-
सङ्घातेन वा सामन्तजप्पितेन वा इरियापथस्स वा अट्टपना, ठपना, सण्ठपना
भाकुटिका^१, भाकुटियं, कुहना, कुहायना, कुहितत्तं, अयं वुच्चति कुहना ।

तत्थ कतमा लपना ? लाभसकारसिलोकसन्निस्सितस्स पापि-
च्छस्स इच्छापकतस्स या परेसं आलपना, लपना, सल्लपना, उल्लपना,
समुल्लपना, उन्नहना, समुन्नहना, उक्काचना, समुक्काचना, अनुप्पियभाणिता,
चाटुकम्पता, मुग्गसूज्यता, पारिभट्ट्यता, अयं वुच्चति लपना ।

तत्थ कतमा नेमित्तिकता ? लाभसकारसिलोकसन्निस्सितस्स
पापिच्छस्स इच्छापकतस्स यं परेसं निमित्तं, निमित्तकम्मं, ओभासो,
ओभासकम्मं, सामन्तजप्पा, परिकथा, अयं वुच्चति नेमित्तिकता ।

तत्थ कतमा निप्पेसिकता ? लाभसकारसिलोकसन्निस्सितस्स
पापिच्छस्स इच्छापकतस्स या परेसं अक्कोसना, वम्भना, गरहना, उक्खेपना,
समुक्खेपना, खिपना, संखिपना, पापना, सम्पापना, अवण्णहारिका^३, परपिट्ठि-
मंसिकता, अयं वुच्चति निप्पेसिकता ।

तत्थ कतमा लाभेनलाभं निजिगीसनता ? लाभसकारसिलोक-
सन्निस्सितो पापिच्छो इच्छापकतो इतो लद्धं आमिसं अमुत्र हरति, अमुत्र
वा लद्धं आमिसं इध आहरति, या एवरूपा आमिसेन आमिसस्स एट्ठि,
गवेट्ठि, परियेट्ठि, एसना, गवेसना, परियेसना, अयं वुच्चति लाभेनलाभं
निजिगीसनता” ति^५ ।

५४. कुहना ति आदीसू ति हेट्ठा उद्धिट्ठपाळिया व पदुद्धारो । अयं पाळी ति अयं
विभङ्गे^६ आगता निद्वेसपाळि ।

१. पटिसेवनसङ्घातेन सी० (सब्बत्थ) ।

२. भाकुटिता—सी० ।

३. अवण्णहारिता—सी० ।

४. निजिगीसनता—सी०, स्या०, रो० ।

५. अभि० २-४२० पिट्ठे ।

६. अभि० २-४१९ ।

५५. इमिस्सा पन पाळिया एवं अत्थो वेदितव्वो । कुहननिर्देशे ताव
लाभसक्कारसिलोकसन्निसितस्सा ति लाभश्च सक्कारश्च कित्तिसद्वच्च
सन्निसितस्स, पत्थयन्तस्सा ति अत्थो । पापिच्छस्सा ति असन्त-
गुणदीपनकामस्स । इच्छापकतस्सा ति इच्छाय अपकतस्स, उपदुतस्सा
ति अत्थो ।

५६. इतो परं यस्मा पच्चयपटिसेवनसामन्तजप्पनहरियापथसन्निसित-
वसेन महानिर्देशे तिविधं कुहनवत्थु आगतं, तस्मा तिविधं पेतं दस्सेतुं
पच्चयपटिसेवनसङ्घातेन वा ति एवमादि आरद्धं । तत्थ चीवरादीहि निमन्ति-
तस्स, तदत्थिकस्सेव सतो पापिच्छतं निस्साय पटिक्खपनेन, ते च गह-
पतिके अत्तनि सुप्पतिट्ठितसद्धे अत्वा पुन तेसं “अहो अय्यो अप्पिच्छो, न
किञ्चि पटिग्गण्हितुं इच्छति, सुलद्धं वत नो अस्स सचे अप्पमत्तकं पि किञ्चि
पटिग्गण्हेय्या” ति नानाविधेहि उपायेहि पणीतानि चीवरादीनि उपनेन्तानं
तदनुग्गहकामतं येव आविक्त्वा पटिग्गहणेन च ततो पभुति अपि सकट-
भारेहि उपनामनहेतुभूतं विम्हापनं पच्चयपटिसेवनसङ्घातं कुहनवत्थु ति
वेदितव्वं ।

५५. चीवरादिपच्चया लब्धन्ती ति लाभा । ते एव सकक्कच्चं आदरवसेन दिव्यमाना
सक्कारा । पत्थयसता कित्तिसद्वो । तं लाभश्च सक्कारश्च कित्तिसद्वच्च । सन्निसितस्सा ति
एत्थ तण्हानिस्सयो अधिप्पेतो ति आह—“पत्थयन्तस्सा” ति । असन्तगुणदीपनकामस्सा ति
असन्ते अत्तनि अविज्जमाने सद्धादिगुणे सम्भावेतुकामस्स । असन्तगुणसम्भावनतालक्खणा,
पटिग्गहणे च अमत्तञ्जुतालक्खणा हि पापिच्छता । इच्छाय अपकतस्सा ति पापिकाय
इच्छाय सम्माआजीवतो अपेतो कतो ति अपकतो । तथाभूतो च आजीवपदवेन उपदुततो ति
क्त्वा आह—“उपदुतस्सा ति अत्थो” ति ।

५६. कुहनमेव पच्चयुप्पादनस्स वत्थु ति कुहनवत्थु । तिविधम्पेतं तत्थ आगतं तस्स
निस्सयभूताय इमाय पाळिया दस्सेतुं ति एवमत्थो दद्वव्वो । तदत्थिकस्सेवा ति तेहि चीवरा-
दीहि अत्थिकस्सेव । पटिक्खपनेना ति चीवरादीनं पटिक्खपनहेतु । अस्सा ति भवेय्य ।
पटिग्गहणेन चा ति च-सद्धेन पूब्बे वुत्तं पटिक्खपनं समुच्चिनोति ।

५७. वुच्चाहेतं महानिदेसे—

“कतमं पच्चयपटिसेवनसङ्घातं कुहनवत्थु ? इध गहपतिका भिक्खुं निमन्तेन्ति चीवरपिण्डपातसेनासनगिलानपच्चयभेसज्जपरिक्खारेहि । सो पापिच्छो इच्छापकतो अत्थिको चीवर... प... परिक्खारानं भिय्योकम्यतं उपादाय चीवरं पच्चक्खाति, पिण्डपातं पच्चक्खाति, सेनासनं पच्चक्खाति, गिलानपच्चयभेसज्जपरिक्खारं पच्चक्खाति । सो एवमाह—“किं समणस्स महग्घेन चीवरेन ? एतं सारुप्यं यं समणो सुसाना वा सङ्कारकूटा वा पापणिका वा नन्तकानि उच्चिनित्वा सङ्घाटिं कत्वा धारेय्य । किं समणस्स महग्घेन पिण्डपातेन ? एतं सारुप्यं यं समणो उच्छाचरियाय पिण्डियालोपेन जीविकं कप्पेय्य । किं समणस्स महग्घेन सेनासनेन ? एतं सारुप्यं यं समणो रुक्खमूलिको वा अस्स अब्भोकासिको वा । किं समणस्स महग्घेन गिलानपच्चयभेसज्जपरिक्खारेन ? एतं सारुप्यं यं समणो पूतिमुत्तेन वा हरीटकीखण्डेन वा ओसधं करेय्या’ ति । तदुपादाय लूखं चीवरं धारेति, लूखं पिण्डपातं परिभुज्जति, लूखं सेनासनं पटिसेवति, लूखं गिलानपच्चयभेसज्जपरिक्खारं पटिसेवति । तमेनं गहपतिका एवं जनन्ति—‘अयं समणो अप्पिच्छो सन्तुट्ठो पविवित्तो असंसट्ठो आरद्धवीरियो धुतवादो’ ति । भिय्यो भिय्यो निमन्तेन्ति चीवर... प... परिक्खारेहि । सो एवं आह—‘तिण्णं सम्मुखीभावा सद्धो कुलपुत्तो बहुं पुज्जं पसवति, सद्धाय सम्मुखीभावा सद्धो कुलपुत्तो बहुं पुज्जं पसवति, देय्यधम्मस्स... प... दक्खिण्णेय्यानं सम्मुखीभावा सद्धो कुलपुत्तो बहुं पुज्जं पसवति । तुम्हाकञ्चेवायं सद्धा अत्थि, देय्यधम्मो च संविज्जति, अहञ्च पटिग्गाहको, सचेहं न पटिग्गाहेस्सामि,

५७. भिय्योकम्यतं ति बहुकामतं । यं ति किरियापरामसनं, तस्मा “धारेय्या” ति एत्थ यदेतं सङ्घाटिं कत्वा धारणं, एतं समणस्स सारुप्यं ति योजना । पापणिकानी ति आपणतो छड्डितानि । नन्तकानी ति अन्तरहितानि चोळखण्डानि । उच्चिनित्वा ति उच्छनेन चिनित्वा सङ्गहेत्वा । उच्छाचरियाया ति उच्छाचरियाय लब्धेन । गिलानस्स पच्चयभूता भेसज्जसङ्घाता जीवितपरिक्खारा गिलानपच्चयभेसज्जपरिक्खारा । पूतिमुत्तं ति पुराणस्स अपुराणस्स च

एवं तुम्हे पुञ्जेन परिवाहिरा भविस्सथ, न मय्हं इमिना अत्थो, अपि च तुम्हाकं येव अनुकम्पाय पटिग्गण्हामी' ति । तदुपादाय बहुम्पि चीवरं पटिग्गण्हाति, बहुम्पि पिण्डपातं...प...भेसज्जपरिक्खारं पटिग्गण्हाति । या एवरूपा भाकुटिका, भाकुटियं, कुहना, कुहायना, कुहित्तं, इदं पच्चय-पटिसेवनसङ्घातं कुहनवत्थू' ति ।

५८. पापिच्छस्सेव पन सतो उत्तरिमनुस्सधम्माधिगमपरिदीपनवाचाय तथा तथा विम्हापनं सामन्तजप्पनसङ्घातं कुहनवत्थू ति वेदितव्वं । यथाह—

“कतमं सामन्तजप्पनसङ्घातं कुहनवत्थू ? इधेकच्चो पापिच्छो इच्छापकतो सम्भावनाधिप्पायो, 'एवं मं जनो सम्भावेस्सती' ति अरिय-धम्मसन्निस्सितं वाचं भासति 'यो एवरूपं चीवरं धारेति, सो समणो महेसक्खो' ति भणति । 'यो एवरूपं पत्तं, लोहथालकं, धम्मकरणं^२, परिस्सावनं, कुञ्चिकं, कायबन्धनं, उपाहनं धारेति, सो समणो महेसक्खो' ति

सव्वस्स गोमुत्तस्सेतं नामं । पूतिमुत्तेना ति पूतिभावेन मुत्तेन परेहि छड्डितेन, पूतिभूतेन वा गोमुत्तेन । धुतवादो ति परेसम्पि धुतगुणवादी । सम्मुखीभावा ति सम्मुखतो विजमानत्ता, लब्धमानताया ति अत्थो ।

५८. अत्तानं उत्तरिमनुस्सधम्माधिगमस्स सामन्ते कत्वा जप्पनं सामन्तजप्पनं । महेसक्खो ति महानुभावो, उत्तरिमनुस्सधम्माधिगमेना ति अधिप्पायो । “मित्तो” ति सामञ्जसतो वत्वा पुन तं विसेसेति “सन्दिद्धो सम्भत्तो” ति । दिट्ठमित्तो हि मित्तो सन्दिद्धो । दल्लहभत्तिको सम्भत्तो । सहायो ति सह आयनको, सखा ति अत्थो । सत्तपदिनो हि “सखा” ति बुच्चन्ति । विहारो पाकारपरिच्छिन्नो सकलो आवासो । अड्डयोगो दीघपासादो, गरुळसण्ठानपासादो ति पि वदन्ति । पासादो चतुरस्सपासादो । हम्मियं मुण्डच्छदनपासादो । कूटागारं द्वीहि कण्णिकाहि कत्तब्बपासादो । अट्ठो पटिराजूनम्पि पटिवाहनयोग्यो चतुपञ्चभूमको पटिस्सयविसेसो । माळो एककूटसङ्गहितो अनेककोणवन्तो पटिस्सयविसेसो । उट्टण्डो^३ अगम्भिका एकद्वारा दीघसाला

भणति । यस्स एवरूपो उपज्झायो, आचरियो^१, समानुपज्झायको, समाना-
चरियको, भित्तो, सन्दिट्ठो, सम्भत्तो, सहायो^२ । यो एवरूपे विहारे वसति
अड्ढयोगे, पासादे, हम्मिये, गुहायं, लेणे, कुटिया, कूटागारे, अट्टे, माळो,
उट्टण्डे^३, उपट्टानसालायं, मण्डपे, रुक्खमूले वसति, सो समणो महेसक्खो
ति भणति । अथ वा कोरजिककोरजिको भाकुटिकभाकुटिको कुहककुहको,
लपकलपको, मुखसम्भाविको, अयं समणो इमासं एवरूपानं सन्तानं विहारसमा-
पत्तीनं लाभो^४ ति तादिसं गम्भीरं गूळ्हं निपुणं पटिच्छन्नं लोकुत्तरं सुञ्जता-
पटिसंयुत्तं कथं कथेसि । या एवरूपा भाकुटिका, भाकुटियं, कुहना, कुहा-
यना, कुहितत्तं, इदं सामन्तजप्पनसङ्घातं कुहनवत्थू^५ ति^३ ।

ति वदन्ति । अपरे पन भणन्ति—विहारो नाम दीघमुखपासादो । अड्ढयोगो एकपस्सेन
छदनकसेनासनं । तस्स किर एकपस्से भित्ति उच्चतरा होति, इतरपस्से नीचा, तेन तं एकपस्स-
छदनकं होति । पासादो आयतचतुरस्सपासादो । हम्मियं मुण्डच्छदनं चन्दिकङ्कणयुत्तं । गुहा
केवला पव्वतगुहा । लेणं द्वारवद्धं । कूटागारं यो कोचि कण्णिकावद्धपासादो । अट्टो बहल-
भित्तिगेहं । यस्स गोपानसियो अग्गहेत्वा इट्ठकाहि एव छदनं होति । अट्टालकाकारेण करीयती ति
पि वदन्ति । माळो वट्टाकारेण कतसेनासनं । उट्टण्डो एको पटिस्सयविसेसो । यो “मण्डसाला,
उदोसितं” ति पि वुच्चति । उपट्टानसाला सन्निपतनट्टानं ।

कुच्छित्तरजभूताय पापिच्छताय निरत्थकं कायवचीविप्फन्दनिग्गण्हनं कोरजं, तं एतस्स
अत्थो ति कोरजिको, कोहञ्जेन संयतकायो^४, अतिविय अभिण्हं वा कोरजिको कोरजिक-
कोरजिको । अतिपरिसङ्कितो ति केचि । अतिविय कुहो कुहककुहको, सातिसयविग्गहापको
ति अत्थो । अतिविय लपो लपनको लपकलपको । मुखसम्भाविको ति कोरजिककोरजिकादि-
भावेन पवत्तवचनेहि अत्तनो मुखमत्तेन अञ्जेहि सम्भाविको । सो एवरूपो एवरूपताय एव
अत्तानं परं विय कत्वा “अयं समणो” ति आदीनि कथेति । गम्भीरं ति आदि तस्सा कथाय
उत्तरिमनुस्सधम्मपटिबद्धताय वुत्तं ।

१.—१. एवरूपा समानुपज्झायका...प०...सम्भत्ता । सहाया—खु० ४:१-१८९ ।

२. उट्टण्डे—स्या० रो०, क० ।

३. खु०—४:१-१८९ पिट्ठे ।

४. संयतकारो—स्या०, क० ।

५९. पापिच्छस्सेव पन सतो सम्भावनाधिप्पायकतेन इरियापथेन विम्हापनं इरियापथसन्निस्सितं कुहनवत्थू ति वेदितव्वं । यथाह—“कतमं इरियापथसङ्घातं कुहनवत्थू ? इधेकच्चो पापिच्छो इच्छापकतो सम्भावनाधिप्पायो ‘एवं मं जनो सम्भावेस्सती’ ति गमनं सण्ठपेति, ठानं सण्ठपेति, निसज्जं सण्ठपेति, सयनं सण्ठपेति, पणिधाय गच्छति, पणिधाय तिट्ठति, पणिधाय निसीदति, पणिधाय सेय्यं कप्पेति, समाहितो विय गच्छति, समाहितो विय तिट्ठति, निसीदति, सेय्यं कप्पेति, आपाथकज्झायी च होति, या एवरूपा इरियापथस्स अट्टपना, ठपना, सण्ठपना, भाकुटिका, भाकुटियं, कुहना, कुहायना, कुहितरां, इदं इरियापथसङ्घातं कुहनवत्थू” ति^१ ।

६०. तत्थ पच्चयपटिसेवनसङ्घातेना ति पच्चयपटिसेवनं ति एवं सङ्घातेन पच्चयपटिसेवनेन वा सङ्घातेन । सामन्तजप्पितेना ति समीपभणितेन । इरियापथस्स वा ति चतुइरियापथस्स । अट्टपना ति आदि ठपना, आदरेन वा ठपना । ठपना ति ठपनाकारो । सण्ठपना ति अभिसङ्खरणा, पासादिकभावकरणं ति वुत्तं होति । भाकुटिका ति

५९. सम्भावनाधिप्पायकतेना ति “कथं नु खो मं जनो ‘अरियो’ ति वा ‘विसेसलामी’ ति वा सम्भावेय्या” ति इमिना अधिप्पायेन कतेन । गमनं सण्ठपेती ति विसेसलामीनं गमनं विय अत्तनो गमनं सकक्खं ठपेति, सतो सम्पजानो व गच्छन्तो विय होति । पणिधाय ति “अरहा ति मं जानन्तू” ति चित्तं सण्ठपेत्वा पत्येत्वा वा । समाहितो विया ति ज्ञानसमाधिना समाहितो विय । आपाथकज्झायी ति मनुस्सानं आपाथकाने समाधिसमापन्नो विय निसीदन्तो आपाथके जनस्स पाकट्टाने ज्ञायी । इरियापथसङ्घातं ति इरियापथसण्ठपनसङ्घातं ।

६०. पच्चयपटिसेवनसङ्घातेना ति अयोनिस्सो उप्पादितानं पच्चयानं पटिसेवनं ति एवं कथितेन, तेन वा पच्चयपटिसेवनेन सङ्घातव्वेन कथितव्वेन । अज्जं विय कत्वा अत्तनो समीपे

पधानपुरिमद्वितभावदस्सनेन^१ भाकुटिकरणं, मुखसङ्कोचो ति वुचं होति ।
भाकुटिकरणं सीलमस्सा ति भाकुटिको, भाकुटिकस्स भावो भाकुटियं ।
कुहना ति विम्हापना । कुहस्स आयना कुहायना । कुहितस्स भावो
कुहितचं ति ।

६१. लपनानिद्देसे आलपना ति विहारं आगते मनुस्से दिस्वा “किम-
त्थाय भोन्तो आगता ? किं भिक्खू निमन्तितुं ? यदि एवं^२ गच्छथ रे, अहं
पच्छतो पचं गहेत्वा^३ आगच्छामी” ति एवं आदितो व लपना । अथ वा
अत्तानं उपनेत्वा “अहं तिस्सो, मयि राजा पसन्नो, मयि असुको च असुको
च राजमहामर्रो पसन्नो” ति एवं अत्तुपनायिका लपना अलपना । लपना
ति पुट्टस्स सतो वुत्तप्पकारमेव लपनं^३ । सल्लपना ति गहपतिकानं उक्कण्ठने
भीतस्स ओकासं दत्वा दत्वा सुट्ठु लपना । उल्लपना ति महाकुटुम्बिको
महानाविको महादानपती ति एवं उद्धं कत्वा लपना । समुल्लपना ति
सब्बतोभागेन उद्धं कत्वा लपना ।

उन्नहना ति “उपासका पुब्बे ईदिसे काले नवदानं देथ, इदानी
किं न देथा” ति एवं याव “दस्साम भन्ते ओकासं न लभामा” ति
आदीनि वदन्ति, ताव उद्धं उद्धं नहना, वेठना ति वुचं होति । अथ वा

भणनं सामन्तजप्पितं । आ-कारस्स रस्सत्तं कत्वा “अट्ठपना” ति वुत्तं । कुहनं कुहो, तस्स
अयना पवत्ति कुहायना, कुहस्स वा पुगलस्स अयना गति किरिया कुहायना । कुहेति
कुहेन वा इतो ति कुहितो, कुहको ।

६१. पुट्टस्सा ति “को तिस्सो, को राजपूजितो” ति पुट्टस्स । उद्धं कत्वा ति उक्खिपित्वा
विभवसम्पत्तिआदिना पग्गहेत्वा ।

उन्नहना ति उद्धं उद्धं बन्धना पलिवेठना । द्वे किर भिक्खू एकं गामं पविसित्वा
आसनसालाय निसीदित्वा एकं कुमारिकं पक्कोसिंसु । ताथ आगताय तत्रेको एकं पुच्छि “अयं

१. पधानपरिमथित०—सी०, रो०, पधानपरिमद्वित०—स्या० ।

२-२. गच्छथ अहं पच्छतो गहेत्वा—सी०, रो०; गच्छथ अहं पच्छतो भिक्खू गहेत्वा—स्या०

३. लपन—सी०

उच्छुहत्थं दिस्वा “कुतो आभतं उपासका” ति पुच्छति । उच्छुखेरातो भन्ते ति । किं तत्थ उच्छु मधुरं ति ? खादित्वा भन्ते जानितब्बं ति । “न उपासक भिक्खुस्स उच्छुं देथा” ति वत्तुं वड्ढती ति । या एवरूपा निब्बेठेन्तस्सा पि वेठनकथा, सा उन्नहना । सब्बतोभागेन पुनप्पुनं उन्नहनाः समुन्नहना ।

उक्काचना ति “एतं कुलं मं येव जानाति । सचे एत्थ देय्यधम्मो उप्पज्जति, मय्हमेव देती” ति एवं उक्खिप्पित्वा काचना उक्काचना । उद्दीपना ति वुचं होति । तेलकन्दरिकवत्थु चेत्थ वत्तब्बं^२ । सब्बतोभागेन पन पुनप्पुनं उक्काचना समुक्काचना ।

अनुप्पियभाणिता ति सच्चानुरूपं धम्मानुरूपं वा अनपलोकेत्वा पुनप्पुनं पियभणनमेव । चाटुकम्यता ति नीचवुत्तिता अत्तानं हेड्डतो हेड्डतो ठपेत्वा वत्तनं । मुग्गसूप्यता ति मुग्गसूपसदिसता । यथा हि मुग्गेसु पच्चमानेसु कोचिदेव न पच्चति, अवसेसा पच्चन्ति, एवं यस्स पुग्गलस्स वचने किञ्चिदेव सच्चं होति, सेसं अलीकं, अयं पुग्गलो मुग्गसूप्यो ति वुच्चति, तस्स भावो मुग्गसूप्यता । पारिभट्ठ्यता ति पारिभट्ठ्यभावो । यो हि कुलदारके धाति विय अङ्गेन वा खन्धेन वा परिभट्ठति, धारेती ति अत्थो, तस्स परिभट्ठस्स कम्मं पारिभट्ठ्यं, पारिभट्ठ्यस्स भावो पारिभट्ठ्यता ति ।

भन्ते कस्स कुमारिका” ति । अग्गहकं उपट्ठायिकाय तेलकन्दरिकाय धीता, इमिस्सा माता मयि गेहं गते सत्थि ददमाना घटेनेव देति, अयम्पि माता विय घटेन देती” ति उक्काचेसि^३ । इमं सन्धाय वुत्तं—“तेलकन्दरिकवत्थु चेत्थ वत्तब्बं” ति ।

धम्मानुरूपा वा ति मत्तावचनानुरूपं वा । मत्तावचनं हि “धम्मो” ति वुच्चति । यथाह—“सुभासितं उत्तममाहुं सन्तो, धम्मं भणे नाधम्मं तं दुत्तियं” ति^४ । तेन बहुं विप्पलपनमाह, सच्चतो वा अज्जा सुभासिता वाचा “धम्मो” ति वेदितब्बो । मुग्गसूपसदिसकम्मो

१. पुनप्पुननहना—क०—सी० ।

३. अभि० दु०—२-४६४ ।

२. कथेतब्बं—सी०; वेदितब्बं—क० ।

४. खु०-१-३३३; सं०-१-१८९ ।

६२. नेमिचित्तानिहेसे निमित्तं ति यं किञ्चि परेसं पच्चयदानसञ्जा-
जनकं कायवचीकम्मं । निमित्तकम्मं ति खादनीयं गहेत्वा गच्छन्ते
दिस्वा “किं खादनीयं लभित्था” ति आदिना नयेन निमित्तकरणं ।
ओभासो ति पच्चयपटिसंयुत्ताकथा । ओभासकम्मं ति वच्छपालके
दिस्वा “किं इमे वच्छा खीरगोवच्छा उदाहु तक्खगोवच्छा” ति पुच्छित्वा
“खीरगोवच्छा भन्ते ति” वुत्ते “न खीरगोवच्छा, यदि खीरगोवच्छा
सियुं, भिक्खू पि खीरं लभेय्युं” ति एवमादिना नयेन तेसं दारकानं माता-
पितूनं निवेदेत्वा खीरदापनादिकं ओभासकरणं । सामन्तजप्पा ति समीपं
क्त्वा जप्पनं । कुलूपकभिक्खु वत्थु चेत्थ वत्ताब्बं ।

कुलूपको किर भिक्खु भुञ्जितुकामो गेहं पविसित्वा निसीदि । तं
दिस्वा अदातुकामा घरणी “तण्डुला नत्थी” ति भणन्ती तण्डुले आहरितु-
कामा विय पटिविस्सकघरं गता । भिक्खु पि अन्तोगम्भं पविसित्वा ओलो-
केन्तो कवाटकोणे उच्छुं, भाजने गुळं, पिटके लोणमच्छफाले, कुम्भियं
तण्डुले, घटे घतं दिस्वा निक्खमित्वा निसीदि । घरणी “तण्डुले नालत्थं”
ति आगता । भिक्खु “उपासिके ‘अञ्ज भिक्खा न सम्पज्जिस्सती’ ति पटि-
कच्चेव निमित्तं अहसं” ति आह । किं भन्ते ति ? कवाटकोणे निक्खित्तं
उच्छुं विय सप्पं अहसं, ‘तं पहरिस्सामी’ ति ओलोकेन्तो भाजने ठपितं
गुळपिण्डं विय पासाणं, लेड्डुकेन पहेतेन सप्पेन कतं पिटके निक्खित्तलोण-
मच्छफालसदिसं फणं, तस्स तं लेड्डुं डंसितुकामस्स कुम्भिया तण्डुलसदिसे

पुग्गलो मुग्गसूण्यो । तेनाह—“अयं पुग्गलो मुग्गसूण्यो ति वुत्तती” ति । परिभटस्स कम्मं
पारिभट्ठं, तदेव पारिभट्ठयता ।

६२. निमित्तेन चरन्तो जीवन्तो वा निमित्तको, तस्स भावो नेमिचित्ता । अत्तनो
इच्छाय पकासनं ओभासो । को पन सो ति ? “अञ्ज भिक्खूनं पच्चया दुल्लभा जाता” ति
आदिका पच्चयपटिसंयुत्ताकथा । इच्छितवत्थुस्स समीपे कथनं सामन्तजप्पा ।

१. मातापितुन्नं—सी० ।

२. ठपितगुळपिण्डके विय पासाणलेड्डुके—सी०, ठपितगुळपिण्डकेन विय पासाणलेड्डुकेन—स्या० ।

दन्ते, अथस्स कुपितस्स घटे पक्खित्तघतसदिसं मुखतो निक्खमन्तं विसमिस्सकं खेळं ति । सा “न सका मुण्डकं वञ्चेतुं” ति उच्छुं दत्त्वा ओदनं पचित्त्वा घतगुळमच्छेहि सद्धिं सब्बं अदासी ति । एवं समीपं कत्वा जप्पनं सामन्तजप्पा ति वेदितब्बं^१ । परिकथा ति यथा तं लभति तस्स परिवत्तेत्वा कथनं ति ।

६३. निप्पेसिकतानिर्देशे अक्कोसना ति दसहि अक्कोसवत्थूहि अक्कोसनं । वम्भना ति परिभवित्वा कथनं । गरहणा ति अस्सद्धो अप्पसन्नो ति आदिना नयेन दोसारोपना । उक्खेपना ति मा एतं एत्थं कथेथा ति वाचाय उक्खिपनं । सब्बतोभागेन सवत्थुकं सहेतुकं कत्वा उक्खेपना समुक्खेपना । अथ वा अदेन्तं दिस्वा “अहो^२ दानपती” ति एवं उक्खिपनं उक्खेपना । महादानपती ति एवं सुट्ठु उक्खेपना समुक्खेपना । खिपना ति किं इमस्स जीवितं बीजभोजिनो ति एवं उप्पण्डना । संखिपना ति किं इमं अदायको ति भणथ, यो निच्चकालं सब्बेसम्पि नत्थी ति वचनं देती ति सुट्ठुतरं उप्पण्डना । पापना ति अदायकत्तस्स अवण्णस्स वा पापनं । सब्बतोभागेन पापना सम्पापना । अवण्णहारिका ति एवं मे अवण्णभया पि दस्सती ति गेहतो गेहं, गामतो गामं, जनपदतो जनपदं अवण्णहरणं । परपिट्ठिमंसिकता ति पुरतो मधुरं भणित्वा परम्मुखे अवण्णभासिता । एसा हि अभिमुखं ओलोकेतुं असक्कोन्तस्स परम्मुखानं पिट्ठिमंसखादनमिव होति, तस्मा परपिट्ठिमंसिकता ति वुत्ता । अयं वुच्चति निप्पेसिकता ति अयं यस्मा वेळुपेसिका विय

६३. अक्कोसनभयेना पि ददेय्या ति दसहि अक्कोसवत्थूहि अक्कोसनं । तथा वम्भना-दयो । उपेक्खना उपासकानं दायकादिभावतो बहि छडुना । खिपना ति खेपवचनं । तं पन अवहसित्वा वचनं होती ति आह—“उप्पण्डना” ति । पापना ति अदायकत्तस्स अवण्णस्स वा पतिट्ठापनं । परेसं पिट्ठिमंसखादनसीलो परपिट्ठिमंसिको, तस्स भावो परपिट्ठिमंसिकता ।

१. वेदित्त्वा—स्या०, रो०, क०—सी० ।

२. अदेन्तं अहो—सी० ।

अब्भङ्गं, परस्स गुणं निप्पेसेति निपुञ्छति, यस्मा वा गन्धजातं निपिसित्वाः गन्धमग्गना विय परगुणे निपिसित्वा' विचुण्णेत्वा एसा लाभमग्गना होति, तस्मा निप्पेसिकता ति वुच्चती ति ।

६४. लाभेन लाभं निजिगीसनतानिदेसे निजिगीसनता ति मग्गना । इतो लद्धं ति इमम्हा गेहा लद्धं । अमुत्ता ति अमुकम्हि गेहे । एट्ठी ति इच्छना । गवेट्ठी ति मग्गना । परियेट्ठी ति पुनप्पुनं मग्गना । आदितो पट्टाय लद्धं लद्धं भिक्खं तत्र तत्र कुलदारकांनं दत्वा अन्ते खीरयागुं लभित्वा गतभिक्खुवत्थु चेत्थ कथेतब्बं । एसना ति आदीनि^२ एट्ठीआदीनमेव वेवचनानि । तस्मा एट्ठी ति एसना, गवेट्ठी ति गवेसना, परियेट्ठी ति परियेसना । इच्चेवमेत्थ योजना वेदितब्बा । अयं कुहनादीनं अत्थो ।

६५. इदानि एवमादीनञ्च पापधम्मानं ति एत्थ आदिसहेन “यथा वा पनेके भोन्तो समणब्राह्मणा सद्वादेय्यानि भोजनानि भुञ्जित्वा ते एवरूपाय तिरच्छानविजाय मिच्छाजीवेन जीविकं कप्पेन्ति । सेय्यथिदं—अङ्गं, निमित्तं, उप्पातं, सुपिनं, लक्खणं, मूसिकच्छिन्नं, अग्गिहोमं, दब्बिहोमं” ति^३ आदिना नयेन ब्रह्मजाले वुत्तानं अनेकेसं पापधम्मानं गहणं वेदितब्बं ।

अब्भङ्गं ति अब्भञ्जनं । निपिसित्वा गन्धमग्गना विया ति अनिप्पिसिते अलब्भमानस्स गन्धस्स निपिसने लाभो विय परगुणे अनिप्पिसिते अलब्भमानानं पच्चयानं निपिसनेन लाभो दट्ठब्बो ति ।

६४. निकत्तुं अप्पेन लाभेन बहुक्कं वञ्चेत्वा गहेत्तुं इच्छनं निजिगीसनं, तस्स भावो निजिगीसनता । तस्सेव इच्छनस्स पवत्तिआकारो, तं सहजातं वा गवेसनकम्मं ।

६५. अङ्गं ति हत्थपादादिअङ्गानि उद्दिस्स पवत्तं विज्जं । निमित्तं ति निमित्तसत्थं । उप्पातं ति उक्कापातदिसाडाहभूमिचालादिउप्पातपटिबद्धविज्जं । सुपिनं ति सुपिनसत्थं । लक्खणं ति इत्थिपुरिसानं लक्खणजाननसत्थं । मूसिकच्छिन्नं ति कत्थादीनं असुकभागे

१. निपिसित्वा—सी०; निप्पिसित्वा—स्या० ।

२. एसनादीनि—सी० ।

३. दी० १-९ ।

इति ख्यायं इमेसं आजीवहेतु पञ्जत्तानं छन्नं सिक्खापदानं वीतिकमवसेन, इमेसञ्च “कुहना, लपना, नेमित्तिकता, निप्पेसिकता, लाभेन लाभं निजिगी-सनता” ति एवमादीनं पापधम्मानं वसेन पवत्तो मिच्छाजीवो, या तस्मा सब्बप्पकारा पि मिच्छाजीवा विरति, इदं आजीवपारिसुद्धिसीलं । तत्रायं वचनत्थो—एतं आगम्म जीवन्ती ति आजीवो । को सो ? पञ्चपरियेसन-वायामो । पारिसुद्धी ति परिसुद्धता । आजीवस्स पारिसुद्धि आजीव-पारिसुद्धि ।

पञ्चयसन्निस्सितसीलं

६६. यं पनेतं तदनन्तरं पञ्चयसन्निस्सितसीलं वुत्तं, तत्थ पटिसङ्घा योनिसो ति उपायेन पथेन पटिसङ्घाय अत्वा, पञ्चवेक्खित्वा ति अत्थो । एत्थ च सीतस्स पटिघाताया ति आदिना नयेन वुत्तपञ्चवेक्खणमेव “योनिसो पटिसङ्घा” ति वेदितव्वं^१ ।

मूसिकच्छेदे सति इदं नाम फलं होती ति जाननकसत्थं । पलासग्गिआदीसु इमिना नाम अग्गिना हुते इदं नाम होती ति अग्गिवसेन होमविधानं अग्गिहोमं । इमिना नयेन दब्बिहोमं वेदितव्वं । आदि—सद्देन थुसहोमादीनं, अञ्जेसञ्च सुत्ते आगतानं मिच्छाजीवानं सङ्गहो दट्ठव्वो । वीरियसाधनत्ता आजीवपारिसुद्धिसीलस्स “पञ्चपरियेसनवायामो” ति वुत्तं । तस्स पारिसुद्धि अनवजभावो, येन धम्मेन समेन पञ्चयलाभो होति । न हि अलसो जायेन पञ्चये परियेसितुं सक्रोती ति ।

पञ्चयसन्निस्सितसीलवण्णना

६६. पटिसङ्घा ति अयं “सयं अभिञ्जा” ति^२ आदीसु विय य—कारलोपेन निद्देशो । योनिसो ति चेत्थ उपायत्थो योनिसोसद्दो ति दस्सेन्तो आह—“उपायेन पथेना” ति । “पटिसङ्घाय अत्वा” ति वत्वा तयिदं पटिसङ्घानं पञ्चवेक्खणं ति दस्सेतुं—“पञ्चवेक्खित्वा ति अत्थो” ति आदि वुत्तं । यथा हि पञ्चवेक्खित्वा ति सीतपटिघातादिकं तं तं पेयोजनं पति

तत्थ चीवरं ति अन्तरवासकादीसु यंकिञ्चि । पटिसेवती ति परिभुञ्जति, निवासेति वा पारुपति वा । यावदेवा ति पयोजनावधि-परिच्छेदनियमवचनं, एत्तकमेव हि योगिनो चीवरपटिसेवने पयोजनं यदिदं सीतस्स पटिघाताया ति आदि, न इतो भित्थो । सीतस्सा ति अञ्जत्तधातुक्खोभवसेन वा बहिद्धाउतुपरिणामनवसेन वा उप्पन्नस्स यस्स कस्सचि सीतस्स । पटिघाताया ति पटिहननत्थं । यथा सरीरे आबाधं न उप्पादेति, एवं तस्स विनोदनत्थं । सीतब्भाहते हि सरीरे विक्खित्तचिचो योनिसो पदहितुं न सक्कोति, तस्मा सीतस्स पटिघाताय चीवरं पटिसेवितब्बं ति भगवा अनुञ्जासि । एस नयो सब्बत्थ । केवलं हेत्थ उण्हस्सा ति अगिसन्तापस्स । तस्स वनदाहादीसु सम्भवो वेदितब्बो । डंसमकस-वातातपसरीसपसम्फस्सानं ति एत्थ पन डंसा ति डंसनमक्खिका,

पति अवेक्खित्वा, जाणेन पस्सित्वा ति अत्थो, एवं पटिसङ्गाया ति तदेव पयोजनं पति पति सङ्गाय, जानित्वा ति अत्थो । जाणपरियायो हि इध सङ्गा-सदो ति । एत्थ च “पटिसङ्गा योनिसो” ति आदि कामं पच्चयपरिभोगकालेन बुच्चति, धातुवसेन पन पटिकूलवसेन वा पच्च-वेक्खणाय पच्चयसन्निस्सितसीलं सुञ्जती ति अपरे, भिज्जती ति केचि, एके पन पठमं एव परियत्तं ति वदन्ति, वीमंसितब्बं । “चीवरं” ति एकवचनं एकत्तमसं वाचकं ति अधिप्पायेन “अन्तरवासकादीसु यंकिञ्ची” ति वुत्तं, जातिसद्दाय पन तस्स पाळियं एकवचनं ति यत्तकानि चीवरानि योगिना परिहरितव्वानि, तेसं सब्बेसं एकज्जं गहणं ति सक्का विञ्जातुं, यंकिञ्ची ति वा अनवसेसपरियादानमेतं, न अनियमवचनं^१ । “निवासेति वा पारुपति वा” ति विकप्पनं पन पटिसेवनपरियायस्स परिभोगस्स विभागदस्सनं ति तं पज्जपेत्वा सयननिसीदनचीवर-कुटिकरणादिवसेना पि परिभोगस्स सङ्गहो दट्ठब्बो ।

पयोजनानं मरियादा पयोजनावधि, तस्स परिच्छिन्दनवसेन यो नियमो, तस्स वचनं पयोजना प वचनं । इदानि तं नियमं विवरित्वा दस्सेतुं—“एत्तकमेव ही” ति आदि वुत्तं । तत्थ अवधारणेन लीळाविभूसाविलम्बनानटम्बरादिवसेन वत्थपरिभोगं निसेधेति । तेनाह—

अन्धमक्खिका ति पि बुच्चन्ति । मकसा मकसा एव । वाता ति सरज-
अरजादिभेदा । आतपो ति सूरियातपो । सरोसपा^१ ति ये केचि सरन्ता
गच्छन्ति दीघजातिका सप्पादयो, तेसं दट्ठसम्फस्सो च फुट्ठसम्फस्सो चा
ति दुविधो सम्फस्सो, सो पि चीवरं पारुपित्वा निसिन्नं न बाधति, तस्मा
तादिसेसु ठानेसु तेसं पटिघातत्थाय पटिसेवति । यावदेवा ति पुन एतस्स
वचनं नियतपयोजनावधिपरिच्छेददस्सनत्थं, हिरिकोपीनपटिच्छादनं हि
नियतपयोजनं, इतरानि कदाचि कदाचि होन्ति । तत्थ हिरिकोपीनं ति
तं तं सम्बाधद्धानं । यस्मिं यस्मिं हि अङ्गे विवरियमाने हिरी कुप्पति
विनस्सति, तं तं हिरिं कोपनतो हिरिकोपीनं ति बुच्चति । तस्स च हिरि-
कोपीनस्स पटिच्छादनत्थं ति हिरिकोपीनपटिच्छादनत्थं । हिरिकोपीनं
पटिच्छादनत्थं ति पि पाठो ।

“न इतो भिय्यो” ति । लीळावसेन हि एकच्चे सत्ता वत्थानि परिदहन्ति चेव उपसंविनन्ति^२
च । यथा तं योव्वने ठिता नागरिकमनुस्सा । एकच्चे विभूसनवसेन, यथा तं रूपूपजीविनि-
आदयो । विलम्बनवसेन विलम्बका । नटम्बरवसेन भोजादयो । अज्झत्ताधातुक्खोभो
सीतरोगादिउप्पादको । उतुपरिणामनवसेना ति उतुनो परिवत्तनवसेन विसभागसीतउतु-
समुद्धानेन । वा-सद्देन हेमन्तादीसु हिमपातादिवसेन पवत्तस्स सङ्गहो दट्ठव्वो, न उप्पादेति
सीतं ति अधिप्पायो । यदत्थं पन तं विनोदनं, तं मत्थकप्पत्तं दस्सेतुं—“सीतव्वमाहते” ति
आदि बुत्तं । सव्वत्था ति “उण्हस्स पटिघाताया” ति आदीसु सव्वेसु सेसपयोजनेसु ।
यदि पि सूरियसन्तापो पि उण्हो व, तस्स पन आतपग्गहणेन गहितत्ता “अग्गिसन्तापस्सा” ति
बुत्तं । एकच्चो दावग्गिसन्तापो कायं चीवरेन पटिच्छादेत्वा सक्का विनोदेतुं ति आह—“तस्स
वनदाहादीसु सम्भवो वेदितव्वो” ति । डंसा ति पिङ्गलमक्खिका । ते पन यस्मा डंसन-
सीला, तस्मा बुत्तं “डंसनमक्खिका” ति । सप्पादयो ति सप्पसतपदिउण्णनाभिसरबू-
विच्छिकादयो । फुट्ठसम्फस्सो ति फुट्ठविसमाह । तिविधा हि सप्पा दट्ठविसा फुट्ठविसा दिट्ठ-
विसा । तेसु पुरिमका द्वे एव गहिता । सतपदिआदीनम्पि तादिसानं सङ्गहणत्थं । नियत-

१. सिरिसपा—सी०, स्या० रो० ।

२. उपसंविनन्ति—स्या०; उपसंवरन्ति, उपसेवियन्ति—क० ।

६७. पिण्डपातं ति यंकिञ्चि आहारं । यो हि कोचि आहारो भिक्खुनो पिण्डोल्येन पत्ते पतितत्ता पिण्डपातो ति बुच्चति । पिण्डानं वा पातो पिण्डपातो, तत्थ तत्थ लद्धानं भिक्खानं सन्निपातो समूहो ति बुत्तं होति । नेव दवाया ति न गामदारकादयो विय दवत्थं, कीळानिमित्तं ति बुत्तं होति । न मदाया ति न मुट्टिकमल्लादयो विय मदत्थं, बलमदनिमित्तं पोरिसमदनिमित्तञ्चा ति बुत्तं होति । न मण्डनाया ति

पयोजनं एकन्तिकं सम्बकालिकञ्च पयोजनं । हिरी कुप्पति निहज्जता सण्ठाति । तेनाह—“विनस्सती” ति । कूपावतरणं^१ वा पटिच्छादनं अरहती ति कोपिनं । हिरियितब्बहेन हिरी च तं कोपिनञ्चा ति हिरिकोपिनं ति एवमेत्थ अत्थो दट्ठब्बो । तस्स चा ति च—सदो पुब्बे बुत्तपयोजनानं सम्पिण्डनत्थो ।

६७. यंकिञ्चि आहारं ति खादनीयभोजनीयादिभेदं यं किञ्चि आहरितब्बवत्थुं । पिण्डाय भिक्खाय उल्लती ति पिण्डोलो, तस्स कम्मं पिण्डोल्यं । तेन पिण्डोल्येन भिक्खाचरियाय । पतितत्ता ति पक्खितत्ता । पिण्डपातो पत्ते पक्खित्तभिक्खाहारो । पिण्डानं वा पातो ति धरे धरे लद्धभिक्खानं सन्निपातो । “नत्थि दवा” ति^२ आदीसु सहसा किरिया पि “दवा” ति बुच्चति, ततो विसेसनत्थं “दवत्थं, कीळानिमित्तं ति बुत्तं होती” ति आह । मुट्टिकमल्ला मुट्ठियुद्धयुज्जनका । आदि-सदेन निबुद्धयुज्जनकादीनं गहणं । बलमदनिमित्तं ति बलं निस्साय उप्पज्जनकमदो बलमदो । तं निमित्तं, बलस्स उप्पादनत्थं ति अत्थो । पोरिसमदनिमित्तं ति पोरिसमदो बुच्चति पुरिसमानो “अहं पुरिसो” ति उप्पज्जनकमानो । असद्धम्मसेवनासमत्थत्तं निस्साय पवत्तो मानो, रागो एव वा पोरिसमदो ति केचि । तं निमित्तं । अन्तेपुरिका राजोरोधा । सम्बेसं सन्निवेसयोग्यताय वेसियो रूपपजीविनियो । मण्डनं नाम इधावयव-पारिपूरी ति आह—“अङ्गपञ्चङ्गानं पीणभावनिमित्तं” ति, परिब्रूहनहेतू ति अत्थो । नटा नाम रङ्गनटा । नच्चका लद्धकादयो । विभूसनं सोभासमुप्पादनं ति आह—“पसन्नच्छविवण्णतानिमित्तं” ति ।

एतं पदं । मोहूपनिस्सयप्पहानत्थं ति मोहस्स उपनिस्सयतापहानाय । दवा हि मोहेन होति, मोहञ्च बड्ढेती ति तस्सा वज्जेनेन मोहस्स अनुपनिस्सयता । दोसूपनिस्सयप्पहानत्थं

न अन्तेपुरिकवेसियादयो विय मण्डनत्थं, अङ्गपच्चङ्गानं पोणनभावनिमित्तं
ति वुत्तं होति । न विभूसनाया ति न नटनच्चकादयो विय विभूसनत्थं,
पसन्नच्छविण्णतानिमित्तं ति वुत्तं होति । एत्थ च नेव दवाया ति एतं
मोहूपनिस्सयप्पहानत्थं वुत्तं । न मदाया ति एतं दोसूपनिस्सयप्पहानत्थं ।
न मण्डनाय न विभूसनाया ति एतं रागूपनिस्सयप्पहानत्थं । नेव दवाय
न मदाया ति चेतं अत्तनो संयोजनुप्पत्तिपटिसेधनत्थं । न मण्डनाय न
विभूसनाया ति एतं परस्स पि संयोजनुप्पत्तिपटिसेधनत्थं । चतूहि
पि चेतेहि अयोनिस्सो पटिपत्तिया कामसुखल्लिकानुयोगस्स च पहानं वुत्तं
ति वेदितव्वं ।

६८. यावदेवा ति वुत्तत्थमेव । इमस्स कायस्सा ति एतस्स चतु-
महाभूतिकस्स रूपकायस्स । ठितिया ति पवन्धट्टितत्थं । यापनाया

ति इदं बलमदस्स पुरिसमदस्स च दोसहेतुनो वसेन वुत्तं, इतरस्स पन वसेन “रागूपनिस्स-
यप्पहानत्थं” ति वत्तव्वं । मण्डनविभूसनपटिक्खेपो सिया मोहूपनिस्सयप्पहानाय पि, रागूपनिस्स-
यताय पन उज्जुपटिपक्खो ति वुत्तं—“रागूपनिस्सयप्पहानत्थं” ति । यदि पि एकच्चस्स दवमदे
आरब्भ परस्स पटिघसंयोजनादीनं उप्पत्ति होति येव मनोपदोसिकदेवादीनं विय, अत्तनो पन
दवमदे आरब्भ येसं सविसेसं रागमोहमानादयो पापधम्मा उप्पज्जन्ति । ते सन्धाय—“अत्तनो
संयोजनुप्पत्तिपटिसेधनत्थं” ति वत्वा मण्डनविभूसनानि पटिच्च सविसेसं परस्स पि राग-
मोहादयो पवत्तन्ती ति “परस्स पि संयोजनुप्पत्तिपटिसेधनत्थं” ति वुत्तं । अयोनिस्सो
पटिपत्तिया ति एत्थ कामसुखल्लिकानुयोगं सुञ्चित्वा सब्बा पि मिच्छापटिपत्ति अयोनिस्सो
पटिपत्ति । पुरिमेहि द्वीहि पदेहि अयोनिस्सो पटिपत्तिया, पच्छिमेहि द्वीहि कामसुखल्लिकानुयोगस्स
पहानं वुत्तं ति वदन्ति । “चतूहि पि चेतेही” ति पन वचनतो सब्बेहि उभिन्नमि पहानं वुत्तं
ति वेदितव्वं । कामकीळा पि दवन्तो गधा^२ होति येव, पुरिसमदो पि कामसुखल्लिकानुयोगस्स
हेतु येवा ति ।

६८. चातुमहाभूतिकस्सा ति चतुमहाभूते सन्निस्सितस्स । रूपकायस्सा ति चतुसन्तति-
रूपसमूहस्स । ठितिया ति ठितत्थं । सा पनस्स ठितिपवन्धवसेन इच्छिता ति आह—“पवन्ध-

ति पवत्तिया अविच्छेदत्थं, चिरकालद्वितत्थं वा । धरूपत्थम्भमिव हि जिण्णघरसामिको, अक्खब्भञ्जनमिव च साकटिको कायस्स ठितत्थं यापनत्थञ्चेस पिण्डपातं पटिसेवति, न दवमदमण्डनविभूसनत्थं । अपि च ठिती ति जीवितिन्द्रियस्सेतं अधिवचनं, तस्मा इमस्स कायस्स ठितिया यापनाया ति एत्तावता एतस्स कायस्स जीवितिन्द्रियपवत्तापनत्थं ति पि वुत्तं होती ति वेदितब्धं । विहिंसूपरतिया ति विहिंसा नाम जिघच्छा आबाधट्ठेन; तस्सा उपरमत्थम्पेस पिण्डपातं पटिसेवति, वणालेपनमिव उण्हसीतादीसु तप्पटिकारं विय च । ब्रह्मचरियानुग्गहाया ति सकल-सासनब्रह्मचरियस्स च मग्गब्रह्मचरियस्स च अनुग्गहत्थं । अयं हि

द्वितत्थं” ति । पवत्तिया ति जीवितिन्द्रियपवत्तिया । तथा हि जीवितिन्द्रियं “यापना वत्तना” ति’ च निद्दिट्ठं । तस्सा च अविच्छेदो आहारूपयोगेन होति । कायस्स चिरतरं याव आयुकप्पो, ताव अवत्थानं यापना ति दस्सेन्तो—“चिरकालद्वितत्थं वा” ति आह । इदानीं वुत्तमेवत्थं पाकटतरं कातुं—“धरूपत्थम्भमिवा ति आदि वुत्तं । तत्थायं योजना—यथा जिण्णघरसामिको घरस्स उपत्थम्भनं करोति तस्स अपतनत्थं, यथा च साकटिको अक्खब्भञ्जनं करोति तस्स सम्पवत्तनत्थं, एवमेस योगी कायस्स ठितत्थं यापनत्थञ्च पिण्डपातं पटिसेवति परिभुञ्जती ति । एतेन ठिति नाम अपतनं यापना पवत्ती ति दस्सेति । न दवमदमण्डनविभूसनत्थं ति इदं “यावदेवा” ति अवधारणेन निवत्तितत्थदस्सनं । तिद्वन्ति उपादिब्रधम्मा एताया ति ठिति, आयू ति आह—“ठिती ति जीवितिन्द्रियस्सेतं अधिवचनं” ति । तथा हि तं आयु “ठिती” ति निद्दिट्ठं, ठितिया यापनाया ति कायस्स ठितिहेतुताय “ठिती” ति लद्धवोहारस्स जीवितिन्द्रियस्स पवत्तनत्थं ति अत्थो । तेनाह—“जीवितिन्द्रियपवत्तापनत्थं” ति । आबाधट्ठेना ति विवाधनट्ठेन रागट्ठेन वा । जिघच्छापरमा हि रोगा । उपरमत्थं ति वृषसमत्थं । वणालेपनमिव वणिको । उण्हसीतादीसु अभिभवन्तेसु तप्पटिकारं सीतुण्हं विय पटिसेवती ति सम्बन्धो । मग्गब्रह्मचरियं ठपेत्वा सिक्खत्तयसङ्गहा सासनावचरितब्बा अनुसासनी सासन-ब्रह्मचरियं ति आह—“सकल सासन ब्रह्मचरियस्स च मग्गब्रह्मचरियस्स चा” ति । अनुग्गहणत्थं ति अनु अनु गण्हनत्थं सम्पादनत्थं । कायबलं निस्साया ति यथासमारब्धं

पिण्डपातपटिसेवनपच्चया कायबलं निस्साय सिक्खत्तायानुयोगवसेन भवकन्तारनित्थरणत्थं पटिपज्जन्तो ब्रह्मचरियानुग्गहाय पटिसेवति, कन्तार-
नित्थरणत्थिका पुत्तमंसं^१ विय, नदीनित्थरणत्थिका कुल्लं^२ विय, समुद्-
नित्थरणत्थिका नावमिव च ।

६९. इति पुराणञ्च वेदनं पटिहङ्गामि नवञ्च वेदनं न उप्पा-
देस्सामी ति एतं इमिना पिण्डपातपटिसेवनेन पुराणञ्च जिघच्छावेदनं
पटिहङ्गामि, नवञ्च वेदनं अपरिमितभोजनपच्चयं - आहरहत्थकअलंसाटक-
तत्रवट्टककाकमासकभुत्तावमितकब्राह्मणानं अञ्जतरो विय न उप्पादेस्सामी

गुणविसेसपारिपूरिहेतुभूतं कायबलमत्तं निस्साय । तेनाह—“सिक्खत्तायानुयोगवसेना” ति
आदि । कन्तारनित्थरणत्थिका जायम्पतिका, नदीसमुद्नित्थरणत्थिका च पुत्तमंसादीनि यथा
अगिद्धा अमुच्छिता केवलं तं तं अत्थसिद्धिमेव अवेक्खन्ता पटिसेवन्ति तेहि विना असिञ्जनतो,
एवमयम्पि केवलं भवकन्तारनित्थरणत्थिको अगिद्धो अमुच्छितो तेन विना असिञ्जनतो
पिण्डपातं पटिसेवती ति उपमासंसन्दनं ।

६६. इती ति पकारत्थे निपातपदं । तेन पटिसेवियमानस्स पिण्डपातस्स पटिसेवनाकारो
गृह्यती ति आह—“एवं इमिना पिण्डपातपटिसेवनेना” ति । पुराणं ति भोजनतो
पुरिमकालिकत्ता पुरातनं । पटिहङ्गामी ति पटिहनिस्सामि । नवञ्च वेदनं न उप्पादेस्सामी
ति पटिसेवती ति योजना । कीदिसं, कथञ्चा ति आह—“अपरिमितं पच्चयं अञ्जतरो
विया” ति । अपरिमितं अपरिमाणं भोजनं पच्चयो एतिस्सा ति अपरिमितभोजनपच्चया,
तं अपरिमितभोजनपच्चयं अत्तनो गहणीतेजपमाणतो अतिक्रन्तपमाणभोजनहेतुकं ति अत्थो ।
यो बह्नु भुज्जित्वा अत्तनो धम्मताय उट्ठातुं असक्कोन्तो “आहर हत्थं” ति वदति, अयं
आहरहत्थको । यो भुज्जित्वा अच्चुद्धुमातकुच्छिताय उड्डितो पि साटकं निवासेतुं न सक्कोति,
अयं अलंसाटको । यो भुज्जित्वा उट्ठातुं असक्कोन्तो तत्थेव परिवत्तति, अयं तत्रवट्टको ।
यो यथा काकेहि आमसितुं सक्का, एवं याव मुखद्वारं आहारेति, अयं काकमासको । यो
भुज्जित्वा मुखे सन्धारेतुं असक्कोन्तो तत्थेव वमति, अयं भुत्तावमितको । एतेसं अञ्जतरो विय ।
अथ वा पुराणवेदना नाम अभुत्तपच्चया उप्पज्जनकवेदना । तं “पटिहनिस्सामी” ति

ति पि पटिसेवति, भेसज्जमिव गिलानो । अथ वा या अधुना असप्पाया-
परिमितभोजनं निस्साय पुराणकम्मपच्चयवसेन उप्पज्जनतो पुराणवेदना
ति बुच्चति । सप्पायपरिमितभोजनेन तस्सा पच्चयं विनासेन्तो तं पुराणं च
वेदनं पटिहङ्गामि । या चायं अधुना कतं अयुत्तपरिभोगकम्मूपचयं निस्साय
आयतिं उप्पज्जनतो नववेदना ति बुच्चति । युत्तपरिभोगवसेन तस्सा मूलं
अनिव्वत्तेन्तो तं नवञ्च वेदनं न उप्पादेस्सामी ति एवम्पेतथ अत्थो दट्ठव्वो ।
एत्तावता युत्तपरिभोगसङ्गहो अत्तकिलमथानुयोगप्पहानं धम्मिकसुखा-
परिच्चागो च दीपितो होती ति वेदितव्वो ।

पटिसेवति । नववेदना नाम अतिभुत्तपच्चयेन उप्पज्जनकवेदना । तं “न उप्पादेस्सामी” ति
पटिसेवति । अथ वा नववेदना नाम अभुत्तपच्चयेन उप्पज्जनकवेदना, तस्सा अनुप्पन्नाय
अनुप्पज्जनत्थमेव पटिसेवति । अभुत्तपज्जया उप्पज्जनका ति चेत्तं खुद्दाय विसेसं । यस्सा अप्पवत्ति
भोजनेन कातव्वा, तस्सा दस्सनत्थं । अभुत्तपच्चयेन भुत्तपच्चयेन च उप्पज्जनकानुप्पज्जनक-
वेदनासु पुरिमा यथापवत्ता जिघच्छानिमित्ता वेदना । सा हि अभुज्जन्तस्स भिन्ध्योपवड्ढनवसेन
उप्पज्जति । पच्छिमा पि खुद्धानिमित्ता व अङ्गदाहसूलादिवेदना पवत्ता । सा हि भुत्तपच्चया पुब्बे
अनुप्पन्ना व नुप्पज्जिस्सती ति अयमेतासं विसेसो । विहिंसानिमित्तता चेतासं विहिंसाय विसेसो ।

या वेदना । अधुना ति एतरहि । असप्पायापरिमितभोजनं निस्साया ति
असप्पायापरिमितस्स आहारस्स भुज्जनपयोगं आगम्म उप्पज्जती ति अत्थो । पुराणकम्मपच्चय-
वसेना ति पुब्बे पुरिमजातियं कतत्ता पुराणस्स कम्मस्स पच्चयतावसेन पयोगविपत्तिं आगम्म
उप्पज्जनारहताय तं^१ वज्जेत्वा पयोगसम्पत्तिया उपट्ठापनं दुक्खवेदनापच्चयघातो पटिहननञ्च
होती ति आह—“तस्सा पच्चयं विनासेन्तो तं पुराणञ्च वेदनं पटिहङ्गामी” ति ।
अयुत्तपरिभोगो पच्चये अपच्चवेक्खित्वा परिभोगो । सो एव कत्तूपचित्तकम्मतयाय कम्मूपचयो ।
तं निस्साय पट्ठि आयतिं अनागते काले उप्पज्जनतो या चायं “नववेदना” ति बुच्चती ति
योजना । युत्तपरिभोगवसेना ति पच्चवेक्खित्वा पच्चयानं परिभोगवसेन, तस्सा नववेदनाय
मूलं अयुत्तपरिभोगकम्मं अनिव्वत्तेन्तो सब्बेन सब्बं अनुप्पादेन्तो । एत्तावता ति “इति पुराणं”
ति आदिना वुत्तेन पदद्वयेन । “विहिंसूपरतिया” ति आदिना वा पदचतुक्केन युत्तपरिभोग-

७०. यात्रा च मे भविस्सती ति परिमितपरिभोगेन^१ जीवितिन्द्रियु-
पच्छेदकस्स इरियापथभञ्जकस्स वा परिस्सयस्स अभावतो चिरकालगमन-
सङ्घाता यात्रा च मे भविस्सति इमस्स पच्चयायत्तवुत्तिनो कायस्सा ति
पि पटिसेवति, याप्यरोगी विय तप्पच्चयं । अनवज्जता च फासुविहारो चा
ति अयुत्तपरियेसनपटिग्गहणपरिभोगपरिवज्जनेन अनवज्जता, परिमितपरिभोगेन

सङ्गहो पव्वजितानुच्छविकस्स पच्चयपरिभोगस्स वुत्तत्ता । अत्तकिलमथानुयोगप्पहानं
जिघच्छादिदुक्खपटिघातस्स भासितत्ता । ज्ञानसुखादीनं पच्चयभूतस्स कायसुखस्स अविस्सजनतो
धम्मिकसुखापरिच्चागो च दीपितो होति ।

७०. असप्पायापरिमितूपयोगेन^२ जीवितिन्द्रियुपच्छेदको इरियापथभञ्जनको वा सिया
परिस्सयो, सप्पायपरिमितूपयोगेन पन सो न होति । तथा सति चिरकालप्पवत्तिसङ्घाता
सरीरस्स यात्रा यापना भविस्सती ति इममत्थं दस्सेन्तो—“परिमितपरिभोगेन प”
भविस्सती” ति आह । यो रोगो साद्धो असाद्धो^३ च न होति, सो याप्यरोगो, सो एतस्स
अत्थी ति याप्यरोगी । सो हि निच्चकालं भेसज्जं उपसेवति, तथा अयम्पी ति । यदि यात्रा पि
यापना, पुब्बे पि “यापनाया” ति वुत्तं, को एत्थ विसेसो ति ? पुब्बे “यापनाया” ति
जीवितिन्द्रिययापना अधिप्पेता, इध पन चतुन्नमिपि इरियापथानं अविच्छेदसङ्घाता यापना
यात्रा ति अयमेत्थ विसेसो । बुद्धपटिकुट्टेन मिच्छाजीवेन पच्चयपरियेसना अयुत्तपरियेसना ।
दायकदेय्यधम्मानं, अत्तनो च पमाणं अजानित्वा पटिग्गहणं, सद्धादेय्यविनिपातनत्थं वा
पटिग्गहणं अयुत्तपटिग्गहणं, येन वा आपत्तिं आपज्जति । अपच्चवेक्खित्वा परिभोगो
अयुत्तापरिभोगो । तेसं परिवज्जनं धम्मेन समेन पच्चयुप्पादनादिवसेन वेदितव्वं । धम्मेन हि
पच्चये परियेसित्वा धम्मेन पटिग्गहेत्वा पच्चवेक्खित्वा परिभुज्जनं अनवज्जता नाम ।

अरती ति उक्कण्ठा । पन्तसेनासनेसु अधिकुसलधम्मेसु च अनभिरति । तन्दी ति
पचलायिका निहा । विजम्मिता ति थिनमिद्धाभिभवने कायस्स विजम्मना । विञ्जूहि गरहा
विञ्जूगरहा । एकच्चो हि अनवज्जं येव सावज्जं करोति, “लद्धं मे” ति पमाणाधिकं भुज्जित्वा
तं जीरापेतुं असक्कोन्तो उद्धंविरेचनअधोविरचनादीहि किलमति, सकलविहारे भिक्खू तस्स

१. हितपरिमितपरिभोगेन—सा० ।

२. -परिमितपरिभोगेन—क० ।

३. साध्यो असाध्यो—स्या०, याप्यो अयाप्यो—क० ।

फासुविहारो । असप्पायापरिमितपरिभोगपच्चया अरतितन्दीविजम्भिता^१ । विञ्जूगरहादिदोसाभावेन वा अनवज्जता, सप्पायपरिमितभोजनपच्चया काय-बलसम्भवेन फासुविहारो । यावदत्थउदरावदेहकभोजनपरिवज्जनेन वा सेय्य-सुखपस्ससुखमिद्वसुखानं प्हानतो अनवज्जता, चतुपश्चालोपमत्तऊनभोजनेन चतुइरियापथयोग्यभावपटिपादनतो फासुविहारो च मे भविस्सती ति पि पटिसेवति । वुत्तम्पि हेतं—

सरीरपटिजगनभेसजपरियेसनापसुता होन्ति । अञ्जे ते “किं इदं” ति पुच्छित्वा “असुकस्स उदरं उद्धुमात्” ति आदीनि सुत्वा “निच्चकालमेस एवं पकतिको अत्तनो कुच्छिपमाणं नाम न जानाती” ति निन्दन्ति, एवं अनवज्जं येव सावज्जं करोति । एवं अकत्वा “अनवज्जता च भविस्सती” ति पटिसेवति । अत्तनो हि पकतिअग्निब्रलादिं जानित्वा “एवं मे अरतिआदीनं अभावेन काय-सुखता अगरहितब्बता च भविस्सती” ति पमाणयुत्तमेव पटिसेवति । यावतको भोजनेन अत्थो, तस्स साधनेन यावदत्थ उदरस्स परिपूरणेन उदरावदेहकं भोजनं यावदत्थउदरावदेहकभोजनं, तस्स परिवज्जनेन । सेय्याय सयनेन लद्धब्बसुखं सेय्यसुखं, उभोहि पस्सेहि सम्परिवत्तनकं सयन्तस्स उप्पज्जनसुखं पस्ससुखं, मिद्वेन निदायनेन उप्पज्जनसुखं मिद्वसुखं, तेसं सेय्य...प... सुखानं प्हानतो चतुञ्जं इरियापथानं योग्यभावस्स पटिपादनं कायस्स चतुइरियापथयोग्या-भावपटिपादनं, ततो । सुखो इरियापथविहारो फासुविहारो । पच्छिमे विकप्पे सब्बविकप्पेसु वा वुत्तं फासुविहारलक्खणं आगमेन समत्येतुं—“वुत्तम्पि हेतं” ति आदि वुत्तं । तीसु पि विकप्पेसु आहारस्स ऊनपरिभोगवसेनेव हि फासुविहारो वुत्तो ति ।

एत्तावता ति “यात्रा” ति आदिना वुत्तेन पदत्तयेन । “यात्रा च मे भविस्सती” ति पयोजनपरिग्गहदीपना । यात्रा हि नं आहारूपयोगं पयोजेती ति । धम्मिकसुखापरिच्चाग-हेतुको फासुविहारो मज्झिमा पटिपदा अन्तद्वयपरिवज्जनतो । इमस्मिं पन ठाने अट्ठ अङ्गानि समोधानेतब्बानि—“नेव दवाया” ति एकं अङ्गं, “न मदाया” ति एकं, “न मण्डनाया” ति एकं, “न विभूसनाया” ति एकं, “यावदेव इमस्स कायस्स ठितिया यापनाया” ति एकं, “विहिंसूपरतिया ब्रह्मचरियानुग्गहाया” ति एकं, “इति पुराणञ्च वेदनं पटिहङ्कामि, नवञ्च वेदनं न उप्पादेस्सामी” ति एकं, “यात्रा च मे भविस्सती” ति एकं । “अनवज्जता च

“चत्तारो पञ्च आलोपे अभुत्वा उदकं पिवे ।

अलं फासुविहाराय पहितत्तस्स भिक्खुनो” ति’ ॥

एत्तावता च पयोजनपरिग्गहो मज्झिमा च पटिपदा दीपिता होती ति वेदितव्वा ।

७१. सेनासनं ति सेनञ्च आसनञ्च । यत्थ यत्थ हि सेति विहारे वा अङ्गुयोगादिग्ग्हि वा, तं सेनं । यत्थ यत्थ आसति निसीदति, तं आसनं । तं एकतो कत्वा सेनासनं ति वुच्चति । उतुपरिस्सयविनोदनपटिसल्लाना-
रामत्थं ति परिसहनट्टेन उतु येव उतुपरिस्सयो । उतुपरिस्सयस्स विनोद-
नत्थञ्च पटिसल्लानारामत्थञ्च । यो सरीराबाधचित्ताविक्खेपकरो असप्पायो
उतु सेनासनपटिसेवनेन विनोदेतव्वो होति, तस्स विनोदनत्थं एकीभाव-

फासुविहारो चा” ति अयमेत्थ भोजनानिसंसो । महासिक्खत्थेरो पनाह—“हेट्ठा चत्तारि
अङ्गानि पटिक्खेपो नाम, उपरि पन अट्ठङ्गानि समोधानेतव्वानी” ति । तत्थ “यावदेव
इमस्स कायस्स ठितिया” ति एकं अङ्गं, “यापनाया” ति एकं, “विहिंसूपरतिया” ति एकं,
“ब्रह्मचरियानुग्गहाया” ति एकं, इति पुराणञ्च वेदनं पटिहल्लामी” ति एकं, “नवञ्च वेदनं
न उप्पादेस्सामी” ति एकं, “यात्रा च मे भविस्सती” ति एकं, “अनवज्जता चा” ति एकं ।
फासुविहारो पन भोजनानिसंसो ति । एवं अट्ठङ्गसमन्नागतं आहारं आहारेन्तो पटिसङ्गा योनिसो
पिण्डपातं पटिसेवति नाम ।

७१ यत्थ यत्था ति भुम्मनिद्देशेन सेन-सदस्स अधिकरणत्थवुत्तिमाह । तथा आसन-
सदस्सा ति । अङ्गुयोगादिग्ग्ही ति आदि सद्देन पासादादिं मञ्जादिञ्च सङ्गण्हाति । यत्थ यत्थ
विहारे वा अङ्गुयोगादिग्ग्हि वा आसती ति विहारअङ्गुयोगादिके आनेत्वा सम्बन्धितव्वं । इध
आदि-सद्देन पीठसन्थतादीनम्पि सङ्गहो वेदितव्वो । परिसहनट्टेना ति अभिभवनट्टेन,
विबाधनट्टेना ति अत्थो । उतु येव उतुपरिस्सयो ति सीतुण्हादि उतु येव असप्पायो वुत्तनयेन
उतुपरिस्सयो, तस्स उतुपरिस्सयस्स विनोदनत्थं, अनुप्पन्नस्स अनुप्पादनत्थं, उप्पन्नस्स
वूपसमनत्थञ्चा ति अत्थो । नानारम्मणतो पटिसंहरित्वा कम्मट्ठानभूते एकस्मिं येव आरम्मणे
चित्तस्स सम्मदेव लयनं पटिसल्लानं, तत्थ आरामो अभिरति पटिसल्लानारामो, तदत्थं ।

सुखत्थञ्चा ति वुत्तं होति । कामञ्च सीतपटिघातादिना व उतुपरिस्सय-
विनोदनं वुत्तमेव । यथा पन चीवरपटिसेवने हिरिकोपीनपटिच्छादनं नियत-
पयोजनं, इतरानि कदाचि कदाचि भवन्ती ति वुत्तं, एवमिधापि नियतं
उतुपरिस्सयविनोदनं सन्धाय इदं वुत्तं ति वेदितव्वं । अथ वा अयं वुत्तप्प-
कारो उतु उतु येव । परिस्सयो पन दुविधो पाकटपरिस्सयो च पटिच्छन्न-
परिस्सयो च^१ । तत्थ पाकटपरिस्सयो सीहव्यग्घादयो, पटिच्छन्नपरिस्सयो
रागदोसादयो । ये यत्थ अपरिगुत्तिया च असप्पायरूपदस्सनादिना च
आबाधं न करोन्ति, तं सेनासनं एवं जानित्वा पच्चवेक्खित्वा पटिसेवन्तो
भिक्खु पटिसङ्गा योनिसो सेनासनं उतुपरिस्सयविनोदनत्थं पटिसेवती ति
वेदितव्वो ।

७२. गिलानपच्चयभेसज्जपरिक्खारं ति एत्थ रोगस्स पटिअयनट्ठेन

सेनासनं हि विवित्तं योगिनो भावनातुकूलं सुञ्जागारभावतो । तं पनेतं अत्थद्वयं विभावेतुं—
“यो सरीराबाधचित्तविक्रखेपकरो” ति आदि वुत्तं । तत्थ एकीभावसुखत्थं ति एकीभाव-
हेतुकं सुखं एकीभावसुखं, तदत्थं । गणसङ्गणिककिलेससङ्गणिकाभावेन उप्पजनकसुखं ।

यदि उतु येव उतुपरिस्सयो, “उतु च सीतुण्हं” ति सीतुण्हपटिघातं क्त्वा उतुपरिस्सय-
विनोदनं कस्मा वुत्तं ति चोदनं सन्धायाह—“कामञ्चा” ति आदि । तत्थ “नियतं उतुपरिस्सय-
विनोदनं” ति एतेन “सीतस्स पटिघाताय उण्हस्स पटिघाताया” ति एत्थ वुत्तं सीतुण्हं
अनियतं कदाचि कदाचि उप्पजनकं, उतुपरिस्सयो पन सन्बदाभावी अधिप्पेतो ति दस्सेति ।
वुत्तप्पकारो ति “सीतादिको, असप्पायो” ति च एवं वुत्तप्पकारो विवटङ्गणरुक्खमूलादीसु
निसिन्नस्स अपरिगुत्तिया असंभुतद्वारादिताय पाकटपरिस्सया, असप्पायरूपदस्सनादिना
अपाकटपरिस्सया च भिक्खुस्स कायचित्तानं आबाधं करेय्थुं । यत्थ गुणे सेनासने आबाधं
न करोन्ति । एवं जानित्वा ति उभयपरिस्सयरहितं ति एवं जत्वा पटिसेवन्तो भिक्खु
वेदितव्वो ति सम्बन्धो ।

७२. धातुक्खोभलक्खणस्स, तंहेतुकदुक्खवेदनालक्खणस्स वा रोगस्स पटिपक्खभावो
पटिअयनट्ठो । तेनाह—“पच्चनीकगमनट्ठेना ति अत्थो” ति, वूपसमनट्ठेना ति वुत्तं होति ।

पच्चयो, पच्चनीकगमनद्वेना ति अत्थो । यस्स कस्सचि सप्पायस्सेतं अधिवचनं । भिसक्कस्स कम्मं तेन अनुञ्जातत्ता ति भेसज्जं । गिलान-पच्चयो व भेसज्जं गिलानपच्चयभेसज्जं, यंकिञ्चि गिलानस्स सप्पायं भिसक्क-कम्मं तेलमधुफाणितादी ति वुचं होति । परिक्खारो ति पन “सत्तहि नगरपरिक्खारेहि सुपरिक्खत्तं” होती” ति^२ आदीसु परिवारो वुच्चति । “रथो सीलपरिक्खारो ज्ञानक्खो चक्कीरियो” ति^३ आदीसु अलङ्कारो । “ये च खो इमे^४ पव्वजितेन जीवितपरिक्खारा समुदानेतब्बा” ति^५ आदीसु सम्भारो । इध पन सम्भारो पि परिवारो पि वट्टति । तं हि गिलानपच्चयभेसज्जं जीवि-तस्स परिवारो पि होति, जीवितनासकावाधुप्पत्तिया अन्तरं अदत्त्वा रक्ख-णतो सम्भारो पि । यथा चिरं पवत्तति, एवमस्स कारणभावतो, तस्मा परि-क्खारो ति वुच्चति । एवं गिलानपच्चयभेसज्जञ्च तं परिक्खारो चा ति गिलानपच्चयभेसज्जपरिक्खारो । तं गिलानपच्चयभेसज्जपरिक्खारं । गिलानस्स

यस्स कस्सची ति सप्पिआदीसु यस्स कस्सचि । सप्पायस्सा ति हि तस्स विकारवूपसमेना ति अधिप्पायो । भिसक्कस्स कम्मं तेन विधातव्वतो । तेनाह—“तेन अनुञ्जातत्ता” ति । नगरपरिक्खारेही ति नगरं परिवारेत्वा रक्खणकेहि । विवटपरिक्खेपो^६ परिक्खा उड्डपो पाकारो एसिका पल्लो पाकारपत्थण्डिलं ति सत्त “नगर परिक्खारा” ति वदन्ति । सीलपरिक्खारो^७ ति सुविमुद्धसीलालङ्कारो । अरियमग्गो हि इध “रथो” ति अधिप्पेतो । तस्स च सम्मावाचादयो अलङ्कारद्वेन “परिक्खारो” ति वुत्ता । जीवितपरिक्खारा ति जीवितस्स पवत्तिकारणानि । समुदानेतब्बा ति सम्मा उद्धं उद्धं आनेतब्बा परियेसितब्बा । परिवारो पि होति अन्तरायानं परितो वारणतो । तेनाह—“जीवित...प...रक्खणतो” ति ।^८

तत्थ अन्तरं ति विवरं, ओकासो ति अत्थो । वेरिकानं अन्तरं अदत्त्वा अत्तनो सामिकानं परिवारेत्वा ठितसेवका विय रक्खणतो । अस्सा ति जीवितस्स । कारणभावतो

१. सुपरिक्खत्तं—सी०; सुपरिक्खत्तं (सव्वत्थ) पालि पन पस्सितब्बा ।

२. अ० ३-२३४ ।

३. सं०—४-७ ।

४. येचिमे—स्या०; ये केचि—स्या०, रो०, क० ।

५. म० १-१४१ ।

६. कवाटपरिक्खेपो—सी०, तट्टपरिक्खेपो—स्या० ।

७. सेतपरिक्खारो—स्या०, क० ।

यंकिञ्चि सप्पायं भिसक्कानुज्जातं तेलमधुफाणितादिजीवितपरिक्खारं ति वुत्तं होति ।

उप्पन्नानं ति जातानं भूतानं निब्बत्तानं । वेय्याबाधिकानं ति एत्थ व्याबाधो ति धातुक्खोभो, तं समुद्धाना च कुट्टगण्डपीळकादयो । व्याबाधतो उप्पन्नत्ता वेय्याबाधिका । वेदनानं ति दुक्खवेदना अकुसल-विपाकवेदना । तासं वेय्याबाधिकानं वेदनानं । अव्याबज्झपरमतायां ति निदुक्खपरमताय । याव तं दुक्खं सब्बं पहीनं होति तावा ति अत्थो ।

एवमिदं सङ्खेपतो पटिसङ्खा योनिसो पच्चयपरिभोगलक्खणं पच्चयसन्निस्सितसीलं वेदितव्वं । वचनत्थो पनेत्थ—चीवरादयो हि यस्मा ते पटिच्च निस्साय परिभुञ्जमाना पाणिनो अयन्ति पवत्तन्ति, तस्मा पच्चया ति वुच्चन्ति । ते पच्चये सन्निस्सितं ति पच्चयसन्निस्सितं ।

ति चिरप्पवत्तिया कारणभावतो । रसायनभूतं हि भेसज्जं सुचिरमपि कालं जीवितं पवत्तेति येव । यदि पि अनुप्पन्ना एव दुक्खवेदना भेसज्जपरिभोगेन पटिहज्जन्ति, न उप्पन्ना तासं सरसेनेव भिज्जनतो, उप्पन्नसदिसा पन “उप्पन्ना” ति वुच्चन्ति । भवति हि तंसदिसेसु तब्बोहारो, यथा सा एव तित्तिरि, तानि येव ओसधानी ति । तस्मा वुत्तं—“उप्पन्नानं ति जातानं भूतानं निब्बत्तानं” ति । सञ्चयतो पट्टाय सो धातुक्खोभो समुद्धानं एतेसं ति तंसमुद्धाना । “दुक्खवेदना” ति वत्वा सा अकुसलसभावा पि अत्थी ति ततो विसेसेतुं—“अकुसलविपाक-वेदना” ति वुत्तं । व्याबाधनट्ठेन व्याबाधो, व्याबाधो व व्यावज्झं, दुक्खं ति अत्थो । नत्थि एत्थ व्यावज्झं ति अव्यावज्झं, निदुक्खता । तेनाह—“अव्यावज्झपरमताया” ति निदुक्खपरमताया ति । तं दुक्खं ति रोगनिमित्तकं दुक्खं ।

चीवरादीनं पच्चयानं निस्सयनं परिभोगो एवा ति दस्सेतुं—“ते पटिच्च निस्साया” ति वत्वा “परिभुञ्जमाना” ति वुत्तं । पवत्तन्ती ति जीवन्ति । जीवनमपि हि पवत्तनं^२, यतो जीवितिन्द्रियं “पवत्तनरसं” ति वुच्चति ।

१. अव्यावज्झ—सी०, स्या०, रो०, अव्यापज्ज—क० ।

२. जीवनं पवत्तनं—सी०, स्या०; जीवनमपि पवत्तनं—क० ।

चतुपारिसुद्धिसम्पादनविधि

७३. एवमेतस्मिं चतुर्विधे सीले सद्वाय पातिमोक्खसंवरो सम्पादे-
तब्बो । सद्वासाधनो हि सो, सावकविसयातीतत्ता सिक्खापदपञ्ज-
त्तिया । सिक्खापदपञ्जत्तियाचनपटिक्खेपो चेत्थ निदस्सनं । तस्मा यथा
पञ्जत्तं सिक्खापदं अनवसेसं सद्वाय समादियित्वा जीविते पि अपेक्खं
अकरोन्तेन साधुकं सम्पादेतब्बं । बुत्ताम्पि हेतं—

“किकी व अण्डं चमरी व वालधिं
पियं व पुत्तं नयनं व एककं ।
तथेव सीलं अनुरक्खमानका
सुपेसला होथ सदा सगारवा” ति ॥

चतुपारिसुद्धिसम्पादनविधिवर्णना

७३. एवं पातिमोक्खसंवरादिभेदेन निदिष्टं सीलं पुन साधनविभागेन दस्सेतुं—
“एवमेतस्मिं” ति आदिमारब्धं । तत्थ साधीयति सम्पादियति एतेना ति साधनं, सद्वा साधनं
एतस्सा ति सद्वासाधनो । ननु च वीरियसतिपञ्जाहि पि विना पातिमोक्खसंवरो न सिञ्जती
ति ? सच्चं न सिञ्जति, सद्वाय पन विसेसहेतुभावं सन्धाय एवं बुत्तं ति दस्सेन्तो आह—“सावक-
विसयातीतत्ता सिक्खापदपञ्जत्तिया” ति । गरुलहुकादिभेदे ओतिण्णे वत्थुस्मिं तस्स
तस्स अपराधस्स अनुरूपं सिक्खापदपञ्जापनं नाम सावकानं अविसयो, बुद्धानं एव विसयो ।
सिक्खापदपञ्जापनं ताव तिष्ठतु, तस्स कालो पि नाम सावकानं अविसयो, बुद्धानं एव विसयो
ति दस्सेन्तो—“सिक्खापदपञ्जत्तियाचनपटिक्खेपो चेत्थ निदस्सनं” ति आह । तथा
हि बुत्तं—“आगमेहि त्वं सारिपुत्त, आगमेहि त्वं सारिपुत्त, तथागतोव तत्थ कालं जानिस्सती”
ति^१ । तत्थ च-सद्दो समुच्चयत्थो । तेन “अपञ्जत्तं न पञ्जपेम, पञ्जत्तं न समुच्छिन्दाम,
यथापञ्जत्तेसु सिक्खापदेसु समादाय वत्तामा” ति^२ एवमादीनं सङ्गहो दट्ठब्बो । सद्वाया ति
सद्दहनेन^३ सत्थरि, धम्मे च सद्वाय पच्चुपट्टापनेन^४ । जीविते पि पगेव जीवितपरिक्खारे
ति अधिप्पायो ।

१. वि०—१-१२ ।

२. वि०—१-३३० ।

३. सद्दागहनेन—क० ।

४. पच्चुपट्टानेन—क० ।

७४. अपरम्पि वुत्तं—“(•••) एवमेव खो पहाराद^२ यं मया साव-
कानं सिक्खापदं पञ्जत्तं, तं मम सावका जीवितहेतु पि नातिक्रमन्ती” ति^३ ।
इमस्मिञ्च पनत्थे अटवियं चोरेहि बद्धथेरानं वत्थूनि वेदितव्वानि ।

महावत्तनिअटवियं किर थेरं चोरा काळवल्लीहि बन्धित्वा निपज्जा-
पेसुं । थेरो यथानिपन्नो व सत्त दिवसानि विपस्सनं वड्डेत्वा अनागामिफलं
पापुणित्वा तत्थेव कालं कत्वा ब्रह्मलोके निव्वत्ति ।

७५. अपरम्पि थेरं तम्बपणिदीपे पूतिलताय बन्धित्वा निपज्जापेसुं ।
सो वनदाहे आगच्छन्ते वल्लिं अच्छिन्दित्वा व विपस्सनं पट्टपेत्वा समसीसी

किक्की व अण्डं ति किक्कीसकुणिका विय अत्तनो अण्डं । सा किर जीवितम्पि
परिचिजित्वा अण्डमेव रक्खति । चमरी व वालधिं ति चमरीमिगो^४ विय अत्तनो वालधिं ।
चमरीमिगा किर व्याघ्रेण परिपातियमाना जीवितम्पि परिचिजित्वा कण्डककुम्भादीसु लग्गं अत्तनो
वालमेव रक्खन्ति । पियं व पुत्तं एककं ति आनेत्वा सम्बन्धितव्वं । यथा हि एकपुत्तको
कुटुम्बिको तं एकपुत्तं, एकनयनो च^५ तं एकनयनं सुट्टतरं रक्खति । तथेव सीलं अनुरक्ख-
मानका ति अनुकम्पनवसेन वुत्तं । सुपेसला ति सुट्टु पियसीला । सदा सब्बकालं दहरमज्झि-
मथेरकालेसु । छन्नम्पि गारवानं वसेन सगारवा, गरुकारवन्तो ति अत्थो ।

७४. एवमेव खो ति यथा महासमुद्धो ठितधम्मो वेलं नातिक्रमति, एवमेव । मम
सावका ति अरियसावके सन्धायाह । ते हि धुवसीला । इमस्मिं अत्थे ति जीवितहेतु पि
सीलस्स अवीतिक्रमने ।

महावत्तनिअटवी नाम विज्झाटवी । हिमवन्तपस्से अटवी ति केचि । थेरं ति
नामगोत्तवसेन अपञ्जातं एकं थेरं । निपज्जापेसुं गत्वा कस्सचि मा आरोचेय्या ति ।

७५. पूतिलताया ति गळोचिलताय । समसीसी ति जीवितसमसीसी । यस्स हि
किलेससीसं अविजं मग्गपटिपाटिया अरहत्तमग्गो परियादियति, ततो एकूनवीसतिमे पच्चवेक्खण-

१. (संन्यथापि महासमुद्धो ठितधम्मो वेलं नातिक्रमति) स्या० ।

२. महाराज—सी०, रो०, क० ।

३. अ०—३-३०९ ।

४. मिगी—मी० ।

५. एकनयनोव—स्या० ।

हुत्वा परिनिब्बायि । दीघभाणकअभयत्थेरो पञ्चहि भिक्खुसतेहि सद्धिं
आगच्छन्तो^१ दिस्वा थेरस्स सरीरं ज्ञापेत्वा चेतिंयं कारापेसि । तस्मा अञ्जो
पि सद्धो कुलपुत्तो—

पातिमोक्खं विसोधेन्तो अप्पेव जीवितं जहे ।

पञ्जत्तं लोकनाथेन न भिन्दे सीलसंवरं ॥

७६. यथा च पातिमोक्खसंवरो सद्भाय, एवं सति या इन्द्रियसंवरो
सम्पादेतव्यो । सति साधनो हि सो, सति या अधिष्ठितानं इन्द्रियानं
अभिज्ञादीहि अनन्वास्सवनीयतो । तस्मा “वरं भिक्खवे तत्ताय
अयोसलाकाय आदिताय सम्पज्जलिताय सजोतिभूताय चक्खुन्द्रियं
सम्पल्लिमट्ठं, न त्वेव चक्खुविज्जेय्येसु रूपेसु अनुव्यञ्जनसो निमित्तग्गाहो”
ति^२ आदिना नयेन आदितापरियायं समनुस्सरित्वा रूपादिसु विसयेसु चक्खु-
द्वारादिपवत्तस्स विज्जाणस्स अभिज्ञादीहि अनन्वास्सवनीयं निमित्तादिग्गाहं

आगे पतिट्ठाय भवङ्गोत्तरणे वट्टसीसं जीवितिन्द्रियं क्षुतिचिचं परियादियति, सो इमाय वारसमताय
“जीवितसमसीसी” ति वुच्चति । सो च थेरो तथा परिनिब्बायि । तेन वुचं—“समसीसी हुत्वा
परिनिब्बायी” ति । अभयत्थेरो किर महाभिज्जो, तस्मा चेतिंयं कारापेसी ति वदन्ति ।
अप्पेवा ति अप्पेव नाम अतनो जीवितमि जहेय्य, न भिन्दे ति न भिन्देय्य, न वीतिकमेय्य ।

७६. सति या अधिष्ठितानं ति पगेव उपट्ठिताय सति या आरक्खवसेन अधिष्ठितानं
इन्द्रियानं । अनन्वास्सवनीयतो ति द्वाराभावेन अभिज्ञादीहि अनुवन्धितवन्तो । वरं ति
सेट्ठं । तत्ताया ति उण्हाय^३ । आदिताया ति आदितो पट्ठाय दिताय । सम्पज्जलिताया ति
समन्ततो जलन्ति या । सजोतिभूताया ति एकजालीभूताय । सम्पल्लिमट्ठं ति सब्वसो आमट्ठं,
अश्रितं ति अत्थो । न त्वेव वरं ति आनेत्वा सम्बन्धितव्वं । रूपेसू ति रूपारम्भणेसु ।
अनुव्यञ्जनसो निमित्तग्गाहो ति किलेसानं अनु अनु व्यञ्जनवसेन उप्पादनेन पाकटीकरण-
वसेन^४ सुभादिनिमित्तग्गाहो, अथ वा अनुव्यञ्जनसो ति हत्थपादादिअनुव्यञ्जनतो, निमित्त-
ग्गाहो ति इत्थिपुरिसादिसुभादिनिमित्तग्गाहणं । चक्खुद्वारादिपवत्तस्सा ति चक्खुद्वारादीहि

१. गच्छन्तो—सी०, स्या० ।

२. सं०—३-१५२ ।

३. दण्डाय—क० ।

४. पाकट०—स्या०, क० ।

असम्मुट्ठाय सतिया निसेधेन्तेन एस साधुकं सम्पादेतब्बो । एवं असम्पादिते हि एतस्मिं पातिमोक्खसंवरसीलम्पि अनद्धनियं होति अचिरट्टितिकं, असंविहितसाखापरिवारमिव सस्सं । हज्जते चायं किलेसचोरेहि, विवट्ठारो विय गामो परस्स हारीहि । चिचञ्चस्स रागो समतिविज्झति, दुच्छन्नमगारं वुट्ठि विय । वुत्ताम्पि हेतं—

“रूपेसु सहेसु अथो रसेसु
गन्धेसु फस्सेसु च रक्ख इन्द्रियं ।
एते हि द्वारा विवटा अरक्खिता
हनन्ति गामं व परस्स हारिनो” ॥

“यथा अगारं दुच्छन्नं वुट्ठी समतिविज्झति ।
एवं अभावितं चिचं रागो समतिविज्झती” ति^१ ॥

७७. सम्पादिते पन तस्मिं पातिमोक्खसंवरसीलम्पि अद्धनियं होति चिरट्टितिकं, सुसंविहितसाखापरिवारमिव सस्सं । न हज्जते चायं किलेसचोरेहि, सुसंयुतद्वारो विय गामो परस्स हारीहि । न चस्स चिचं रागो समतिविज्झति, सुच्छन्नमगारं वुट्ठि विय । वुत्ताम्पि चेतं—

पवत्तस्स । विज्जाणस्सा ति जवनविज्जाणस्स । निमित्तादिग्गाहं निसेधेन्तेन सम्पादेतब्बो ति सम्बन्धो । असंविहितसाखापरिवारं ति सम्मा अविहितवतिपरिक्खेपं । परस्स हारीही ति परसन्तकावहारकेहि चोरेहि । समतिविज्झती ति सब्बसो अतिविज्झति अनुपविसति ।

रूपेसू ति रूपहेतु रूपनिमित्तं । उप्पज्जनकअनत्थतो रक्ख इन्द्रियं ति सम्बन्धो । एवं सेसेसु । एते हि द्वारा ति एते चक्खादिद्वारा । सतिकवाटेन असंयुतत्ता विवटा । ततो एव अरक्खिता । किलेसुप्पत्तिया हेतुभावेन तंसमज्झिनं हनन्ती ति कारणूपचारेनेव वुत्तं । एते वा रूपादयो । किलेसानं आरम्मणभूता द्वारा चक्खादिद्वारा^२ । ते कीदिसा विवटा अरक्खिता असंयुतचक्खादिहेतुं तंसमज्झिनं हनन्ती ति कारणूपचारेनेव वुत्तं । अगारं ति गेहं । दुच्छन्नं ति न सम्मा छादितं । अभावितं ति लोकुत्तरभावनारहितं ।

७७. सम्पादिते ति आदिस्स^३ वोदानपक्खस्स अत्थो वुत्तविपरियायेन वेदितब्बो ।

“रूपेसु सदेसु अथो रसेसु
गन्धेसु फस्सेसु च रक्ख इन्द्रियं ।
एते हि द्वारा पिहिता सुसंयुता
न हन्ति गामं व परस्स हारिनो” ॥

“यथा अगारं सुच्छन्नं बुद्धी न समतिविज्झति ।
एवं सुभावितं चित्तं रागो न समतिविज्झती” ति^१ ॥

७८. अयं पन अतिउक्कट्टदेसना । चित्तं नामेतं लहुपरिचत्तं, तस्मा
उप्पन्नं रागं असुभमनसिकारेण विनोदेत्वा इन्द्रियसंवरो सम्पादेतब्बो, अधुना-
पव्वजितेन वज्झीसत्थेरेण विय । थेरस्स किर अधुनापव्वजितस्स पिण्डाय
चरतो एकं इत्थिं दिस्वा रागो उप्पज्जति । ततो आनन्दत्थेरं आह—

“कामरागेण डय्हामि चित्तं मे परिडय्हति ।
साधु निब्बापनं ब्रूहि अनुकम्पाय गोतमा” ति^२ ॥

थेरो आह—

७८. अयं पन सब्वसो किलेसानं अनुप्पादो अतिउक्कट्टदेसना मग्गेनागतसदिसत्ता ।
सम्पादेतब्बो ति “न पुनेवं करिस्सं” ति अधिष्ठानसुद्धिया सम्पादेतब्बो ।

अधुनापव्वजितेना ति न चिरपव्वजितेन, नवपव्वजितेना ति अत्थो । काम-
रागेणडय्हामी ति कामरागग्गिना परिडय्हामि । सो च पन दाहो इदानि चित्तगतो ति
दस्सेन्तो आह—“चित्तं मे परिडय्हती” ति । साधू ति आयाचना । निब्बापनं ति तस्स
निब्बापनुपायं । गोतमा ति थेरं गोत्तेन आलपति ।

सब्बाय विपरियेसा ति “असुभे सुभं” ति पवत्तसब्बाविपरियेसहेतु विपरीत-
सब्बानिमित्तं । निमित्तं परिवज्जेहि कीदिसं ? रागूपसब्धिहत्तं रागुप्पत्तिहेतुभूतं सुभनिमित्तं
परिवज्जेहि न मनसि करोहि । न केवलं सुभनिमित्तत्तामनसिकारो एव, अथ खो असुभभाव-
नाय अत्तनो चित्तं भावेहि । कथं ? एकग्गं सुसमाहितं यथा तं असुभारम्मणे विक्खेपा-

“सञ्जाय विपरियेसा चित्तं ते परिडय्हति ।
 निमित्तं परिवज्जेहि सुभं रागूपसंहितं ।
 असुभाय चित्तं भावेहि एकग्गं सुसमाहितं ॥
 सङ्गारे परतो पस्स दुक्खतो नो च अचतो ।
 निब्बापेहि महारागं मा डय्हित्थो पुनप्पुनं” ति ॥

थेरो रागं विनोदेत्वा पिण्डाय चरि ।

७९. अपि च इन्द्रियसंवरपूरकेन भिक्खुना कुरण्डकमहालेणवासिना चित्तगुत्तथेरेन विय चोरकमहाविहारवासिना महामित्तथेरेन विय च भवितव्वं । कुरण्डकमहालेणे किर सत्तन्नं बुद्धानं अभिनिक्खमनचिन्ताकम्मं मनोरमं अहोसि, सम्बहुला भिक्खु सेनासनचारिकं आहिण्डन्ता चित्ताकम्मं दिस्वा “मनोरमं भन्ते चित्ताकम्मं” ति आहंसु । थेरो आह—“अतिरेकसद्धि मे आवुसो वस्सानि लेणे वसन्तस्स चित्ताकम्मं अत्थी ति पि^१ न जानामि, अज्ज दानि चक्खुमन्ते निस्साय जातं” ति । थेरेन किर एत्तकं अद्धानं वसन्तेन चक्खुं उम्मीलेत्वा लेणं न उल्लोकितपुब्बं । लेणद्वारे चस्स महानागरुक्खो पि अहोसि । सो पि थेरेन उद्धं न उल्लोकितपुब्बो । अनुसंवच्छरं भूमियं केसरनिपातं दिस्वावस्स पुप्फितभावं जानाति ।

भावेन एकग्गं, सुट्ठु अप्पितभावेन सुसमाहितञ्च होति, एवं भावेही ति । एवं समथभावनाय कामरागस्स विक्खमन्नं दस्सेत्वा इदानि समुच्छेदनविधिं दस्सेतुं—“सङ्गारे” ति आदि वुत्तं । तत्थ सङ्गारे परतो पस्सा ति सब्बे पि सङ्गारे अविवेय्यकताय “परे” ति पस्स । अनिच्चताय पन उदयव्वयपटिपीळितत्ता दुक्खतो, अनत्तसभावत्ता अत्तविरहतो च नो अत्ततो पस्स । एवं लक्खणत्तयं आरोपेत्वा विपस्सनं वड्ढेन्तो मग्गपटिपाटिया चतुत्थमग्गेन^२ सब्बसो निब्बापेहि महारागं तेभूमकस्स अभिभवनतो महाविसयताय महारागं वूपसमेहि । यथा एतरहि, एवं मा डय्हित्थो पुनप्पुनं ति दळ्हतरं रागविनोदने नियोजेसि ।

७६. एवं इन्द्रियसंवरसीलस्स सम्पादने विधिं दस्सेत्वा एवं तं सुसम्पादितं होती ति नयं दस्सेतुं—“अपि चा” ति आदिना तत्थ परिपूरकारिनो थेरे निदस्सेति । तत्थ “लेणं न उल्लो-

राजा थेरस्स गुणसम्पत्तिं सुत्वा वन्दितुकामो तिक्खुं पेसेत्वा अनागच्छन्ते थेरे तस्मिं गामे तरुणपुत्तानं इत्थीनं थने बन्धापेत्वा लब्धापेसि “ताव दारका थञ्जं मा लभिसु, याव थेरो न आगच्छती” ति । थेरो दारकानं अनुकम्पाय महागामं अगमासि । राजा सुत्वा “गच्छथ भणे थेरं पवेसेथ सीलानि गण्हिस्सामी” ति अन्तेपुरं अभिहरापेत्वा वन्दित्वा भोजेत्वा “अज्ज भन्ते ओकासो नत्थि, स्वे सीलानि गण्हिस्सामी” ति थेरस्स पत्तं गहेत्वा थोकं अनुगन्त्वा देविया सद्धिं वन्दित्वा निवत्ति । थेरो राजा वा वन्दतु देवी वा, “सुखी होतु महाराजा ति” वदति । एवं सत्तादिवसा गता । भिक्खु आहंसु—“किं भन्ते तुम्हे रज्जे पि वन्दमाने देविया पि वन्दमानाय, “सुखी होतु महाराज” इच्चेव वदथा ति । थेरो “नाहं आवुसो राजा ति वा देवी ति वा ववत्थानं करोमी” ति वत्वा सत्ताहातिकम्मेन “थेरस्स इथ वासो दुक्खो” ति रज्जा विस्सज्जितो कुरण्डकमहालेणं गन्त्वा रत्तिभागे चङ्कमं आरूहि । नागरुक्खे अधिवत्था देवता दण्डदीपिकं गहेत्वा अट्ठासि । अथस्स कम्मट्ठानं अतिपरिसुद्धं पाकटं अहोसि । थेरो “किं नु मे अज्ज कम्मट्ठानं अतिविय पकासती” ति अचामनो मज्झिमयामसमनन्तरं सकलं पव्वतं उच्चादयन्तो अरहत्तं पापुणि । तस्मा अज्जो पि अत्तत्थकामोः कुलपुत्तो—

कितपुब्बं” ति इदं सब्बत्थेव थेरस्स युगमत्तदस्सिताय वुत्तं । किं पन थेरो सेनासनं न सोधेति ? उल्लोका पठमं ओहारेतब्बं” ति हि वुत्तं, अन्तेवासिकादयो एव किरस्स सेनासनं सोधेन्ति । अस्स नागरुक्खस्स ।

तस्मिं गामे ति महागामे । तरुणा थञ्जपिवनका पुत्तधीतरो यासं ता तरुणपुत्ता, तासं । लब्धापेसी ति थनपट्टिकाय थने बन्धापेत्वा राजमुद्धिकाय लब्धापेसि । राजा थेरं चिरतरं दट्ठुं कालविक्रयेणं करोन्तो—“स्वे सीलानि गण्हिस्सामी” ति आह । थेरो रज्जो^२ च देविया च वन्दनकाले सत्ताकारमत्तं गण्हाति । इत्थी पुरिसो ति पन चिवेकं न करोति । तेनाह—“ववत्थानं न करोमी” ति । “अहो सुपस्सिद्धसीलो वतायं अय्यो” ति दण्डदीपिकं

मकटो व अरञ्जमिह वने भन्तमिगो^१ विय ।

बालो विय च उत्रस्तो न भवे लोललोचनो ॥

अधो खिपेप्य चक्खुनि युगमत्तदसो सिया ।

वनमकटलोलस्स न चिचास्स वसं वजे ॥

८०. महामित्तत्थेरस्सापि मातु विसगण्डकरोगो^२ उप्पज्जि, धीता पिस्सा भिक्खुनीसु पब्बजिता होति । सा तं आह—“गच्छ अय्ये मातु सन्तिकं गन्त्वा मम अफासुफभावं आरोचेत्वा भेसज्जं आहरा” ति । सा गन्त्वा आरोचेसि । थेरो आह—“नाहं मूलभेसज्जादीनि संहरित्वा भेसज्जं पचितुं जानामि, अपि च ते भेसज्जं आचिक्खिस्सं—अहं यतो पब्बजितो, ततो पट्ठाय न मया लोभसहगतेन चित्तेन इन्द्रियानि भिन्दित्वा विसभागरूपं ओलोकितपुब्बं, इमिना सच्चवचनेन मातुया मे फासु होतु, गच्छ इदं वत्वा उपासिकाय सरीरं परिमज्जा” ति । सा गन्त्वा इममत्थं आरोचेत्वा तथा अकासि । उपासिकाय तं खणं येव गण्डो फेणपिण्डो विय विलीयित्वा अन्तरधायि, सा उट्ठहित्वा “सचे सम्मासम्बुद्धो धरेय्य, कस्मा मम पुत्तादिसस्स भिक्खुनो जालविचित्रेन हत्थेन सीसं न परामसेय्या” ति अत्तमनवाचं निच्छारेसि । तस्मा—

कुलपुत्तमानि अज्जो पि पब्बजित्वान सासने ।

मित्तत्थेरो व तिट्ठेय्य वरे इन्द्रियसंवरे ॥

गहेत्वा अट्ठासि । अतिपरिसुद्धं पाकटं ति सप्पायलाभेन कम्मट्ठानं अतिविय परिसुद्धं विभूतं अहोसि । सकलं पब्बतं उन्नादयन्तो ति पथविकम्पनेन सकलं पब्बतं एकं निन्नादं करोन्तो । तन्निवासिदेवतानं साधुकारदानेना ति केचि । भन्तो ति अनवट्ठितो । बालो ति तरुणदारको । उत्रस्तो ति जातकेहि विनाभावेन सन्त्रस्तो ।

८०. विसगण्डकरोगो ति थनकन्दलरोगमाह । मासरोगादिको पि^३ विसगण्डकरोगो ति वदन्ति । यतो पब्बजितो, ततो पट्ठाय पब्बजितकालतो पभुती ति अत्थो । इन्द्रियानि ति

१. भन्तो मिगो—स्था०, क० ।

२. विसगण्डरोगो—सी०, स्था० ।

३. पापरोगादिको—सी० ।

८१. यथा पन इन्द्रियसंवरो सतिया, तथा वीरियेन आजोवपारि-
सुद्धि सम्पादेतब्बा । वीरियसाधना हि सा, सम्मारद्धवीरियस्स मिच्छा-
जीवप्पहानसम्भवतो । तस्मा अनेसनं अप्पतिरूपं पहाय वीरियेन पिण्ड-
पातचरियादीहि सम्मा एसनाहि एसा सम्पादेतब्बा परिसुद्धुप्पादे येव
पच्चये पटिसेवमानेन अपरिसुद्धुप्पादे आसीविसे विय परिवज्जयता । तत्थ
अपरिग्गहितधुतङ्गस्स संघतो, गणतो, धम्मदेसनादीहि चस्स गुणेहि
पसन्नानं गिहीनं सन्तिका उप्पन्ना पच्चया परिसुद्धुप्पादा नाम । पिण्डपात-
चरियादीहि पन अतिपरिसुद्धुप्पादा येव । परिग्गहीतधुतङ्गस्स पिण्डपात-
चरियादीहि धुतगुणे^१ चस्स पसन्नानं सन्तिका धुतङ्गनियमानुलोमेन
उप्पन्ना परिसुद्धुप्पादा नाम । एकव्याधिवूपसमत्थञ्चस्स पृतिहरिटकी-
चतुमधुरेसु उप्पन्नेसु “चतुमधुरं अब्जे पि सब्रह्मचारिनो परिभुञ्जिस्सन्ती” ति

इन्द्रियसंवरसीलानि । तेसु हि भिन्नेसु इन्द्रियानि पि भिन्नानि ति बुच्चन्ति आरक्खाभावतो,
इन्द्रियानेव वा निमित्तानुव्यञ्जनग्गाहस्स द्वारभूतानि भिन्नानि नाम तंसमङ्गिनो अनत्थुप्पत्तितो,
विपरियायतो अभिन्नानि ति वेदितव्वानि । इन्द्रियानं वा अयोनिसो उपसंहारो भेदनं, योनिसो
उपसंहारो अभेदनं ति अपरे । मित्तत्थेरो वा ति महामित्तत्थेरो विय । वरे ति सेट्ठे ।

८१. तथा वीरियेना ति तथा—सद्देन वीरियं विसेसेति । यथा सति अनवजलक्खणा व
इन्द्रियसंवरसाधनं, तथा वीरियं अनवजलक्खणं आजीवपारिसुद्धिसाधनं ति । वीरियापेक्खमेव
विसेसनं दट्ठव्वं । तेनेवाह—“सम्मारद्धवीरियस्सा” ति । अयुत्ता एसना अनेसना,
यथावुत्तमिच्छाजीवसङ्गहा^२ । सा एव सत्थुसासनस्स न पतिरूपा ति अप्पतिरूपं, तं अनेसनं
अप्पतिरूपं । अथ वा पतिरूपविरोधिनी अप्पतिरूपा, परिग्गहितधुतङ्गस्स धुतङ्गनियमविरोधिनी
यस्स कस्सचि सल्लेखविकोपिनी पटिपत्ति । इमस्मिं पक्खे च—सद्दो लुत्तनिदिट्ठो, अनेसनं
अप्पतिरूपं च पहाया ति । पटिसेवमानेन परिवज्जयता सम्पादेतब्बा ति सम्बन्धो । “परि-
सुद्धुप्पादे” ति इमिनाव धम्मदेसनादीनं परिसुद्धाय समुद्धानता दीपिता होती ति “धम्मदेसना-
दीहि चस्स गुणेहि पसन्नानं” ति वुत्तं । आदि—सद्देन बाहुसच्चवत्तपरिपूरणइरियापथसम्पत्ति-

चिन्तेत्वा हरिटकीखण्डमेव परिभुञ्जमानस्स धुतङ्गसमादानं पतिरूपं होति । एस हि “उत्तमअरियवंसिको भिक्खू” ति वुच्चति ।

ये पनेते चीवरादयो पच्चया, तेसु यस्स कस्सचि भिक्खुनो आजीवं परिसोधेन्तस्स चीवरे च पिण्डपाते च निमित्तोभासपरिकथा-विञ्जत्तियो न वड्ढन्ति । सेनासने पन अपरिग्गहितधुतङ्गस्स निमित्तोभास-परिकथा वड्ढन्ति ।

तत्थ निमित्तं नाम सेनासनत्थं भूमिपरिकम्मादीनि करोन्तस्स “किं भन्ते करियति, को कारापेती” ति गिहीहि वुत्ते “न कोची” ति पटिवचनं, यं वा पनञ्जम्पि एवरूपं निमित्तकम्मं । ओभासो नाम “उपासका तुम्हे कुहिं वसथा” ति ? पासादे भन्ते ति । “भिक्खूनं पन उपासका पासादो न वड्ढती” ति वचनं, यं वा पनञ्जम्पि एवरूपं ओभास-कम्मं । परिकथा नाम “भिक्खुसंघस्स सेनासनं सम्बाधं” ति वचनं, या वा पनञ्जा पि एवरूपा परियायकथा । भेसज्जे सब्बम्पि वड्ढति । तथा उप्पन्नं पन भेसज्जं रोगे वूपसन्ते परिभुञ्जितुं वड्ढति, न वड्ढती ति ?

आदीनं गहणं वेदितव्वं । धुतगुणे चस्स पसन्नानं ति एत्था पि एसेव नयो । पिण्डपात-चरियादीही ति आदि—सहेन मित्तसुहज्जपंसुकूलचरियादीनं सङ्गहो दट्ठव्वो । धुतङ्गनियमानु-लोमेना ति तं तं धुतङ्गनियताय^१ पटिपत्तिया अनुलोमवसेन, अविकोपनवसेना ति अत्थो । महिच्छस्सेव मिच्छाजीवेन जीविका, न अप्पिच्छस्स । अप्पिच्छताय उक्कंसगताय मिच्छाजीवस्स असम्भवो एवा ति दस्सेतुं—“एकव्याधिवूपसमत्थं” ति आदि वुत्तं । तत्थ पूतिहरितकी ति पूतिमुत्तपरिभावितं, पूतिभावेन वा छड्ढितं हरितकं । अरियवंसो एतस्स अत्थी ति, अरियवंसे वा नियुत्तो ति अरियवंसिको, पच्चयगेधस्स दूरसमुस्सारितत्ता उत्तमो च सो अरियवंसिको चा ति उत्तमअरियवंसिको । यस्स कस्सची ति परिग्गहितापरिग्गहितधुतङ्गेसु यस्स कस्सचि ।

निमित्तं नाम पच्चये उद्दिस्स यथा अधिप्पायो जायति एवं निमित्तकम्मं । ओभासो नाम उज्जुकेमेव अकथेत्वा यथा अधिप्पायो विभूतो होति, एवं ओभासनं । परिकथा नाम परियायेन कथनं । तथा उप्पन्नं ति निमित्तादिवसेन उप्पन्नं ।

८२. तत्थ विनयधरा “भगवता द्वारं दिन्नं, तस्मा वट्ठती” ति वदन्ति । सुत्तन्तिका पन “किञ्चापि आपत्ति न होति, आजीवं पन कोपेति, तस्मा न वट्ठति” च्चेव वदन्ति ।

यो पन भगवता अनुज्जाता पि निमित्तोभासपरिकथाविज्जत्तियो अकरोन्तो अप्पिच्छतादिगुणे येव निस्साय जीवितक्खये पि पच्चुपट्ठिते अज्जत्रेव ओभासादीहि उपपन्नपच्चये पटिसेवति, एस “परमसल्लेखवुत्ती” ति वुत्तति, सेय्यथा पि थेरो सारिपुत्तो ।

८३. सो किरायस्मा एकस्मिं समये पविवेकं ब्रूह्यमानो महामोग्गल्लान्त्येरेन^१ सद्धिं अज्जतरस्मिं अरज्जे विहरति, अथस्स एकस्मिं दिवसे उदरवाताबाधो उपपज्जित्वा अतिदुक्खं जनेसि । महामोग्गल्लान्त्येरो सायन्हसमये तस्सायस्मतो उपट्ठानं गतो थेरं निपन्नं दिस्वा तं पवत्ति पुच्छित्वा “पुब्बे ते आवुसो केन फासु होती” ति पुच्छि । थेरो आह— “गिहिकाले मे आवुसो माता सप्पिमधुसकरादीहि योजेत्वा असम्भिन्न-खीरपायासं अदासि, तेन मे फासु अहोसी” ति । सो पि आयस्मा “होतु आवुसो, सचे मय्हं वा तुम्हं वा पुज्जं अत्थि, अप्पेव नाम स्वे लभिस्सामा” ति आह ।

८२. द्वारं दिन्नं ति रोगसीसेन परिभोगस्स द्वारं दिन्नं । तस्मा अरोगकाले पि परिमुज्जितुं वट्ठति, आपत्ति न होती ति अत्थो । तेनाह—“किञ्चापि आपत्ति न होती” ति आदि । न वट्ठती ति सल्लेख पटिपत्तियं ठितस्स न वट्ठति, सल्लेखं कोपेती ति अधिप्पायो । “आजीवं पन कोपेती” ति इमिना व सेनासनपटिसंयुत्तधुतङ्गधरस्स निमित्तादयो न वट्ठन्ती ति वदन्ति । तदज्जधुतङ्गधरस्सापि न वट्ठन्ति येवा ति अपरे । अकरोन्तो ति यथासकं अनुज्जातविसये पि अकरोन्तो । अज्जत्रे वा ति ठपेत्वा एव ।

८३. गणवासं पहाय अरज्जायतने पटिप्पस्सद्धिविवेकस्स मुद्धभूताय अग्गफलसमापत्तिया विहरन्तो महाथेरो “पविवेकं ब्रूह्यमानो” ति वुत्तो । उदरसन्निस्तितो वाताबाधो उदर-वाताबाधो । असम्भिन्नं खीरं एतस्सा ति असम्भिन्नखीरं, तदेव पायासं ति असम्भिन्नखीर-

इमं पन नेसं कथासल्लापं चङ्कमनकोटियं रुक्खे अधिवत्था देवता सुत्वा “स्वे अय्यस्स पायासं उप्पादेस्सामी” ति तावदेव थेरस्स उपट्ठाक-कुलं गन्त्वा जेट्टुत्तस्स सरीरं आविसित्वा पीळं जनेसि । अथस्स तिकिच्छानिमित्तं सन्निपतिते जातके आह—“सचे स्वे थेरस्स एवरूपं नाम पायासं पटियादेथ, तं मुञ्चिस्सामी” ति । ते “तया अबुत्तो पि मयं थेरानं निवद्धं भिक्खं देमा” ति वत्वा दुतियदिवसे तथारूपं पायासं पटियादियिंसु ।

महामोग्गल्लानत्थेरो पातो व आगन्त्वा “आवुसो याव अहं पिण्डाय चरित्वा आगच्छामि, ताव इधेव होही” ति वत्वा गामं पाविसि । ते मनुस्सा पच्चुगन्त्वा थेरस्स पत्तं गहेत्वा वुत्तप्पकारस्स पायासस्स पूरेत्वा अदंसु । थेरो गमनाकारं दस्सेसि । ते “भुञ्जथ भन्ते तुम्हे, अपरम्पि दस्सामा” ति थेरं भोजेत्वा पुन पत्तपूरं अदंसु । थेरो गन्त्वा “हन्दावुसो सारिपुत्त परिभुञ्जा” ति उपनामेसि । थेरो पि तं दिस्वा “अतिमनापो पायासो, कथं नु खो उप्पन्नो” ति चिन्तेन्तो तस्स उप्पत्तिमूलं दिस्वा आह—“आवुसो मोग्गल्लान अपरिभोगारहो^२ पिण्डपातो” ति । सो पायस्सा “मादिसेन नाम आभतं पिण्डपातं न परिभुञ्जती” ति चित्तम्पि

पायासं, उदकेन असम्मिस्सखीरेन पक्कपायासं ति अत्थो । तस्सा ति पायासस्स । उप्पत्तिमूलं ति “गिहिकाले मे आवुसो माता सप्पिमधुसक्करादीहि योजेत्वा असम्मिन्नखीरपायासं अदासि, तेन मे फासु अहोसी” ति अत्तानो वचीनिच्छारणसङ्घातं उप्पत्तिहेतुं । “अपरिभोगारहो पिण्डपातो” ति कस्मा वुत्तं, ननु थेरस्स ओभासनादि चित्तुप्पत्ति येव नत्थी ति ? सच्चं नत्थि, अज्झासयं पन अजानन्ता एकच्चे पुथुज्जना तथा मज्जेय्युं, अनागते च सब्रह्मचारिनो एवं मम दिट्ठानुगतिं आपज्जेय्युं ति पटिक्खिपि । अपि च महाथेरस्स परमुक्कंसगता सल्लेखपटिपत्ति । तथा हि दहरभिक्खुनो “कस्स सम्पन्नं^३ न मनापं” ति^४ वचनं निस्साय याव परिनिब्बाना पिट्ठखादनीयं न खादति ।

१. हरावुसो—स्या०, क०—सी० ।

२. अपरिभोगारहोयं—क०—सी० ।

३. रस सम्पन्नं—क० ।

४. वि०—२—१०३; १२३, २६०, ४८२, ४८४; वि०—४—२९७ ।

अनुष्पादेत्वा एकवचनेनेव पचां मुखवद्वियं गहेत्वा एकमन्ते निकुञ्जेसि ।
पायासस्स सह भूमियं पतिट्ठाना थेरस्स आवाधो अन्तरधायि, ततो पट्ठाय
पञ्चचत्तालीस वस्सानि^१ न पुन उप्पज्जि । ततो महामोग्गल्लानं आह—
“आवुसो वचीविज्जत्तिं निस्साय उप्पन्नो पायासो अन्तेसु निक्खमित्वा
भूमियं चरन्तेसु पि परिभुज्जितुं अयुत्तरूपो” ति । इमञ्च उदानं उदानेसि—

“वचीविज्जत्तिविप्फारा उप्पन्नं मधुपायसं^२ ।

सचे भुत्तो भवेय्याहं साजीवो गरहितो मम ॥

यदि पि मे अन्तगुणं निक्खमित्वा बहि चरे ।

नेव भिन्देय्यमाजीवं चजमानो पि जीवितं” ॥

आराधेमि सकं चित्तं विवज्जेमि अनेसन् ।

नाहं बुद्धप्पट्ठिक्कुट्टं काहामि च अनेसन्” ति ॥

८४. चिरगुम्बवासिकअम्बखादकमहातिस्सत्थेरवत्थु^३ पि चेत्थ कथेतव्वं ।
एवं सब्बथा पि ।

वचीविज्जत्तिविप्फारा ति वचीनिच्छारणहेतु । अत्थविज्जापनवसेन पवचामानो
हि सद्दो असति पि विज्जत्तिया तस्स केनचि पच्चयेन पच्चयभावे वचीविज्जत्तिवसेनेव पवचती
ति “वचीविज्जत्तिविप्फारो” ति दुच्चति । भुत्तो ति भुत्तवा सचे भवेय्यं अहं । सा ति
अस्स । अकारलोपेन हि निर्देशो “एवंस ते” ति^४ आदीसु विय । अन्तगुणं ति अन्तभोगो ।
बहिचरे ति आसयतो निक्खमित्वा गोचरग्गहणवसेन बहि यदि विचरेय्य । परमप्पिच्छं
दस्सेतुं लोकवोहारेनेवमाह । लोके हि अयुत्तभोजनं ओदरियं^५ गरहन्ता एवं वदन्ति “किंसु नाम
तस्स अन्तानि बहि चरन्ती” ति । आराधेमी ति आदितो पट्ठाय राधेमि^६, वसे वत्तेमी
ति अत्थो ।

८४. महातिस्सत्थेरो किर दुब्भिक्खकाले मग्गं गच्छन्तो भत्तच्छेदेन मग्गकिलमथेन च

१. चत्तालीसवस्सानि—क०—सी० ।

२. मधुपायसं—रो०, क० ।

३. चीवरगुम्ब० सी०, स्या० । चीरगुम्ब०—रो० ।

४. म०—१-१५; अ०—३-९७; अ०—३-२७८ पिट्ठादीसु ।

५. उदरियं—स्या० ।

६. राधेमि—सी०, क० ।

“अनेसनाय चित्ताम्पि अजनेत्वा विचक्खणो ।

आजीवं परिसोधेय्य सद्धापब्बजितो यती” ति ॥

८५. यथा च वीरियेन आजीवपारिसुद्धि, तथा पच्चयसन्निस्सितसीलं पञ्जाय सम्पादेतब्बं । पञ्जासाधनं हि तं, पञ्जवतो पच्चयेसु आदीनवानिसंसदस्सनसमत्थभावतो । तस्मा पहाय पच्चयगेधं धम्मेन समेन उप्पन्ने पच्चये यथावुत्तेन विधिना पञ्जाय पच्चवेक्खित्वा परिभुञ्जन्तेन सम्पादेतब्बं ।

किलन्तकायो दुग्बलो अञ्जचारस्स फलितस्स अम्बस्स मूले निपज्जि, बहूनि अम्बफलानि तहं तहं पतितानि होन्ति । तथेको बुद्धतरो उपासको थेरस्स सन्तिकं उपगन्त्वा परिस्समं अत्वा अम्बपानं पायेत्वा अत्तनो पिट्ठि आरोपेत्वा वसनट्ठानं नेति । थेरो—

“न पिता न पि ते माता न आति न पि बन्धवो ।

करोतेतादिसं किञ्चं सीलवन्तस्स कारणा” ति^१—

अत्तानं ओवदित्वा सम्मसनं आरभित्वा विपस्सनं वड्ढेत्वा तस्स पिट्ठिगतो एव मग्गपटिपाटिया अरहत्तं सच्छाकासि । इमं सन्धाय वुत्तं—“अम्बखादकमहातिस्सत्थेरवत्थु पि चेत्थ कथेतब्बं” ति । सच्चथा पी ति सब्बप्पकारेन पि अनेसनवसेन चित्तुप्पत्तिवसेन पि, पगेव कायवचीविप्फन्दितवसेना ति अधिप्पायो । तेनाह—“अनेसनाया” ति आदि ।

८६. अपच्चवेक्खितपरिभोगे इणपरिभोगापत्तिआदीनवस्स, तब्बिपरियायतो पच्चवेक्खितपरिभोगे आनिसंसस्स च दस्सनं आदीनवानिसंसदस्सनं । तस्स पन पच्चयाधिकारत्ता वुत्तं—“पच्चयेसू” ति । कारणकारणम्पि हि कारणभावेन वुच्चति यथा तिणेहि भत्तं सिद्धं ति । येन कारणेन भिक्खुनो अपच्चवेक्खितपरिभोगो नाम सिया, तस्मिं वजिते पच्चयसन्निस्सितसीलं सिञ्जति विसुज्झति चा ति दस्सेत्तुं—“तस्मा” ति आदि वुत्तं । तत्थ पच्चयगेधं ति गेधग्गहणेनेव सम्मोहो पि गहितो ति दट्ठब्बो तेन सह पवत्तनतो तदुपनिस्सयतो च । धम्मेन समेन उप्पन्ने ति इदं पच्चयानं आगमनसुद्धिदस्सनं, न पच्चयसन्निस्सितसीलविसुद्धिदस्सनं । पच्चयानं हि इदमत्थितं उपधारेत्वा परिभुञ्जनं पच्चयसन्निस्सितसीलं । यस्मा पन ते पच्चया जायाधिगता एव भिक्खुना परिभुञ्जितत्वा, तस्मा वुत्तं—“धम्मेन समेन उप्पन्ने पच्चये” ति । यथावुत्तेन विधिना ति “सीतस्स पटिघाताया” ति^२ आदिना वुत्तविधिना ।

८६. तत्थ दुविधं पच्चवेक्खणं, पच्चयानं पटिलाभकाले परिभोग-
काले च । पटिलाभकाले पि हि धातुवसेन वा पटिकूलवसेन वा पच्च-
वेक्खित्वा ठपितानि चीवरादीनि ततो उत्तरि^१ परिभुञ्जन्तस्स अनवज्जो व
परिभोगो, परिभोगकाले पि । तत्रायं सन्निट्ठानकरो विनिच्छयो—

८७. चत्तारो हि परिभोगा—थेय्यपरिभोगो, इणपरिभोगो, दायज-
परिभोगो, सामिपरिभोगो ति । तत्र संघमज्जे पि निसीदित्वा परिभुञ्जन्तस्स
दुस्सीलस्स परिभोगो थेय्यपरिभोगो नाम । सीलवतो अपच्चवेक्खित्वा^२
परिभोगो इणपरिभोगो नाम । तस्मा चीवरं परिभोगे परिभोगे पच्च-

८६. धातुवसेन वा ति “यथापच्चयं वत्तमानं धातुमत्तमेवेतं, यदिदं चीवरादि तदुप-
भुञ्जको च पुग्गलो” ति एवं धातुमनसिकारवसेन वा । पटिकूलवसेन वा ति पिण्डपाते ताव
आहारे पटिकूलसञ्जावसेन । “सब्बानि पन इमानि चीवरादीनि अजिगुच्छनीयानि, इमं पूतिकायं
पत्वा अतिविय जिगुच्छनीयानि जायन्ती” ति एवं पटिकूलमनसिकारवसेन वा । ततो उत्तरी
ति पटिलाभकालतो उपरि । अनवज्जो व परिभोगो आदितोव पञ्चाय परिसोधितत्ता
अधिद्वहत्वा ठपितपत्तचीवरानं विया ति । पच्चवेक्खणाय आदिसुद्धिदस्सनपरमेतं, न परिभोग-
काले पच्चवेक्खणपटिक्खेपरं । तेनाह—“परिभोगकाले पी” ति आदि । तत्रा ति तस्मिं
परिभोगकाले पच्चवेक्खणे । सन्निट्ठानकरो ति असन्देहकरो एकन्तिको ।

८७. थेय्यपरिभोगो नाम अनरहस्स परिभोगो । भगवता पि अत्तनो सासने सीलवतो
पच्चया अनुज्जाता, न दुस्सीलस्स । दायकानमपि सीलवतो एव परिच्चागो, न दुस्सीलस्स ।
अत्तनो कारानं महप्फलभावस्स पच्चासीसनतो । इति सत्थारा अननुज्जातत्ता दायकेहि च
अपरिच्चत्तत्ता दुस्सीलस्स परिभोगो थेय्याय परिभोगो थेय्यपरिभोगो । इणवसेन परिभोगो
इणपरिभोगो, पटिग्गाहकतो दक्खिणा विसुद्धिया अभावतो इणं गहेत्वा परिभोगो विया ति
अत्थो । तस्मा ति “सीलवतो” ति आदिना वुत्तमेवत्थं कारणभावेन पच्चामसति । चीवरं
कायतो मोचेत्वा परिभोगे परिभोगे पुरेभत्त...प...पच्छिमयामेसु पच्चवेक्खितव्वं ति सम्बन्धो ।
तथा असक्कोन्तेन यथावुत्तकालविसेसवसेन एकदिवसे चतुक्खत्तुं तिक्वत्तुं द्विक्खत्तुं सक्किं येव वा
पच्चवेक्खितव्वं । सचे अरुणं उग्गच्छति, इणपरिभोगट्ठाने तिट्ठति । हिंयो यं मया

वेक्खितव्वं, पिण्डपातो आलोपे आलोपे, तथा असक्कोन्तेन पुरेभत्तापच्छाभत्ता
पुरिमयाममज्झिमयामपच्छिमयामेसु । सचस्स अपच्चवेक्खतो व अरुणं
उग्गच्छति, इणपरिभोगट्ठाने तिट्ठति । सेनासनम्पि परिभोगे परिभोगे
पच्चवेक्खितव्वं । भेसज्जस्स पटिग्गहणे पि परिभोगे पि सतिपच्चयता व
वट्ठति । एवं सन्ते पि पटिग्गहणे सतिं कत्वा परिभोगे अकरोन्तस्सेव
आपत्ति, पटिग्गहणे पन सतिं अकत्वा परिभोगे करोन्तस्स
अनापत्ति ।

८८. चतुब्बिधा हि सुद्धि—देसनासुद्धि, संवरसुद्धि, परियेद्धिसुद्धि,
पच्चवेक्खणसुद्धी ति । तत्थ देसनासुद्धि नाम पातिमोक्खसंवरसीलं । तं
हि देसनाय सुज्झनतो देसनासुद्धी ति वुच्चति । संवरसुद्धि नाम इन्द्रिय-
संवरसीलं । तं हि “न पुन एवं करिस्सामी” ति चित्ताधिट्ठानसंवरेनेव

चीवरं परिभुत्तं, तं यावदेव सीतस्स पटिघाताय अप हिरिकोपीनपटिच्छादनत्थं । हिग्यो यो
मया पिण्डपातो परिभुत्तो, सो “नेव दवाया” ति आदिना सच्चे अतीतपरिभोगपच्चवेक्खणं
न करेय्या ति वदन्ति, तं वीमंसितव्वं । सेनासनम्पि परिभोगे परिभोगे ति पवेसे पवेसे ।
सति पच्चयता ति सतिया पच्चयभावो पटिग्गहणस्स परिभोगस्स च पच्चवेक्खणसतिया
पच्चयभावो युज्जति, पच्चवेक्खित्वा व पटिग्गहेतव्वं परिभुज्जितव्वञ्चा ति अत्थो । तेनेवाह—
“सतिं कत्वा” ति आदि । एवं सन्ते पी ति यदि पि द्वीसु पि ठानेसु पच्चवेक्खणा युत्ता, एवं
सन्ते पि । अपरे पनाहू—सति पच्चयता ति सतिं भेसज्जपरिभोगस्स पच्चयभावे, सति पच्चये
ति अत्थो । एवं सन्ते पी ति पच्चये सति पी ति । तं तेसं मतिमत्तं । तथा हि पच्चयसन्निस्सित-
सीलं पच्चवेक्खणाय विसुज्झति, न पच्चयस्स भावमत्तेन ।

८८. एवं पच्चयसन्निस्सितसीलस्स विसुद्धिं दस्सेत्वा तेनेव पसङ्गेन सब्बा पि विसुद्धियो
दस्सेतुं—“चतुब्बिधा हि सुद्धी” ति आदिमाह । तत्थ सुज्झति एताया ति सुद्धि, यथाधम्मं
देसना व सुद्धि देसनासुद्धि । वुट्ठानस्सा पि चेत्थ देसनाय एव सङ्गहो दट्ठव्वो । छिन्नमूलापत्तीनं
पन अभिक्खुतापटिञ्चा व देसना^१ । अधिट्ठानविसिद्धो संवरो व सुद्धि संवरसुद्धि । धम्मेन समेन

सुज्जनतो संवरसुद्धी ति बुच्चति । परियेद्विसुद्धि नाम आजीवपारि-
सुद्धिसीलं । तच्चिह्ने अनेसनं पहाय धम्मेन समेन पच्चये उप्पादेन्तस्स
परियेसनाय सुद्धत्ता परियेद्विसुद्धी ति बुच्चति । पच्चवेक्खणसुद्धि नाम
पच्चयसन्निस्सितसीलं^१ । तच्चिह्ने वुत्ताप्पकारेण पच्चवेक्खणेण सुज्जनतो
पच्चवेक्खणसुद्धी ति बुच्चति । तेन वुत्तं—“पटिग्गहणे पन सतिं अक्त्वा
परिभोगे करोन्तस्स अनापत्ती” ति ।

८९. सत्तन्नं सेक्खानं पच्चयपरिभोगो दायज्जपरिभोगो नाम । ते हि
भगवतो पुत्ता, तस्मा पितुसन्तकानं पच्चयानं दायादा हुत्वा ते पच्चये
परिभुञ्जन्ति । किं पनेते भगवतो पच्चये परिभुञ्जन्ति, उदाहु गिहीनं
पच्चये परिभुञ्जन्ती ति ? गिहीहि दिन्ना पि भगवता अनुज्जातत्ता भगवतो
सन्तका होन्ति, तस्मा भगवतो पच्चये परिभुञ्जन्ती ति वेदितव्वा ।
धम्मदायादसुत्तञ्चेत्थ साधकं । खीणासवानं परिभोगो सामिपरिभोगो
नाम । ते हि तण्हाय दासब्बं अतीतत्ता सामिनो हुत्वा परिभुञ्जन्ति ।

पच्चयानं परियेद्वि एव सुद्धि परियेद्विसुद्धि । चत्तुसु पि पच्चयेसु वुत्तविधिना पच्चवेक्खणा व
सुद्धि पच्चवेक्खणसुद्धि । एस ताव सुद्धीसु समासनयो । सुद्धिमन्तेसु पन देसना सुद्धि
एतस्सा ति देसनासुद्धि । सेसेसु पि एसेव नयो । सुद्धि-सदो पन वुत्तनयो व । एवं ति संवस्-
सेदं सन्धायाह । पहाया ति वजेत्वा, अक्त्वा ति अत्थो ।

८९. दातव्वट्ठेन दायं, तं आदियन्ती ति दायादा । अननुज्जातेसु सब्बेन सब्बं
परिभोगाभावतो, अनुज्जातेसु एव च परिभोगसम्भवतो भिक्खूहि परिभुञ्जितव्वपच्चया भगवतो
सन्तका । “धम्मदायादा मे भिक्खवे भवथ मा आमिसदायादा । अत्थि मे तुग्हेसु अनुकम्पा
‘किं ति मे सावका धम्मदायादा भवेय्युं नो आमिसदायादा’ ति”^२ एवं पक्कं धम्मदायाद-
सुत्तञ्च एत्थ एतस्मिं अत्थे साधकं ।

अवीतरागानं तण्हापरवसताय पच्चयपरिभोगो सामिभावो नत्थि, तदभावेन वीतरागानं
तत्थ सामिभावो यथारुचिपरिभोगसम्भवतो । तथा हि ते पटिकूलग्गि अप्पटिकूलाकारेण,

१. पच्चयपरिभोगसन्निस्सितसीलं—स्या०, क० ।

२. म०—१-१८ ।

९०. इमेसु परिभोगेसु सामिपरिभोगो च दायजपरिभोगो च सब्वेसं वड्ढति । इणपरिभोगो न वड्ढति । श्रेयपरिभोगे कथा येव नत्थि । यो पनायं सीलवतो पच्चवेक्खितपरिभोगो, सो इणपरिभोगस्स पच्चनीकत्ता आणण्यपरिभोगो वा होति, दायजपरिभोगे येव वा सङ्गहं गच्छति । सीलवा पि हि इमाय सिक्खाय समन्नागतत्ता सेक्खो त्वेव संख्यं गच्छति । इमेसु पन परिभोगेसु यस्मा सामिपरिभोगो अग्गो, तस्मा तं पत्थयमानेन भिक्खुना वुत्तप्पकाराय पच्चवेक्खणाय पच्चवेक्खित्वा परिभुज्जन्तेन पच्चयसन्निस्सितसीलं सम्पादेतब्बं । एवं करोन्तो हि किच्चकारी होति । वुत्तम्पि चेत्तं—

“पिण्डं विहारं सयनासनञ्च आपञ्च सङ्घाटिरजूपवाहनं^१ ।

सुत्वान धम्मं सुगतेन देसितं सङ्घाय सेवे वरपञ्जसावको ॥

अप्पटिकूलम्पि पटिकूलाकारेन, तदुभयम्पि वज्जेत्वा अञ्चुपेक्खनाकारेन पच्चये परिभुज्जन्ति, दायकानञ्च मनोरथं परिपूरेन्ति । तेनाह—“ते हि तण्हाय दासव्यं अतीतत्ता सामिनो हुत्वा परिभुज्जन्ती” ति ।

६०. सब्वेसं ति अरियानं पुथुज्जनानञ्च । कथं पुथुज्जनानं इमे परिभोगा सम्भवन्ति ? उपचारवसेन । यो हि पुथुजनस्सा पि सल्लेखपटिपत्तियं ठितस्स पच्चयगेधं पहाय तत्थ तत्थ अनुपल्लितेन चित्तेन परिभोगो, सो सामिपरिभोगो विय होति । सीलवतो पन पच्चवेक्खितपरिभोगो दायजपरिभोगो विय होति, दायकानं मनोरथस्स अविराधनतो । तथा हि वुत्तं—“दायजपरिभोगे येव वा सङ्गहं गच्छती” ति । कल्याण पुथुजनस्स परिभोगे वत्तब्बमेव नत्थि, तस्स सेक्खसङ्गहतो । सेक्खसुत्तं^२ हेतस्सत्थस्स साधकं । तेनाह—“सीलवा पि ही” ति आदि । पच्चनीकत्ता ति यथा इणाधिको अत्तनो रुचिया इच्छितदेसं गन्तुं न लभति, एवं इणपरिभोगयुत्तो लोकतो निस्सरितुं न लभती ति तप्पटिपक्खत्ता सीलवतो पच्चवेक्खितपरिभोगो आणण्यपरिभोगो ति आह—“आणण्यपरिभोगो वा” ति । एतेन निप्परियायतो चतुपरिभोगविनिमुत्तो विसुं येवायं परिभोगो ति दस्सेति । इमाय सिक्खाया ति सीलसङ्घाताय सिक्खाय । किच्चकारी ति पटिज्जानुरूपं पटिपज्जनतो युत्तपत्तकारी ।

तस्मा हि पिण्डे सयनासने च
 आपे च सङ्घाटिरजूपवाहने ।
 एतेसु धम्मेषु अनुपलितो
 भिक्खु यथा पोक्खरे वारिविन्दु' ॥
 कालेन लद्धा परतो अनुग्गहा
 खज्जेसु भोज्जेसु च सायनेसु च ।
 मचां स^२ जज्जा सततं उपट्ठितो
 वणस्स आलेपनरूहने यथा ॥

“कन्तारे पुत्तामंसं व अक्खस्सब्भञ्जनं यथा ।
 एवं आहारे^३ आहारं यापनत्थममुच्छित्तो” ति ॥

इदानीं तमेव किञ्चकारितं सुत्तापदेन विभावेतुं—“वुत्तम्पि चेत्” ति आदि वुत्तं । तत्थ विहारं ति पत्तिस्सयं । सयनासनं ति मञ्चादिं । उभयेन पि सेनासनमेव वुत्तं । आपं ति उदकं । सङ्घाटिरजूपवाहनं ति पंसुमलादिनो सङ्घाटिगतरजस्स धोवनं । सुत्त्वान धम्मं सुगतेन देसितं ति चीवरादीसु^४ “पटिसङ्घा योनिसो चीवरं पटिसेवति सीतस्स पटिघाताया” ति^५ आदिना नयेन भगवता देसितं धम्मं सुत्वा । सङ्घाय सेवे वरपञ्चसावको ति “पिण्ड” ति वुत्तं पिण्डपातं, विहारादिपदेहि वुत्तं सेनासनं, “पिपासागेलज्जस्स वूपसमनतो पानीयम्पि गिलानपच्चयो” ति आपमुखेन दस्सितं गिलानपच्चयं, सङ्घाटियादिचीवरं ति चतुब्बिधं पच्चयं सङ्घाय “यावदेव इमस्स कायस्स ठितिया” ति^६ आदिना नयेन पच्चवेक्खित्वा । सेवे^७ सेवितुं सककुण्ण्य उत्तमपञ्चस्स भगवतो सावको सेखो वा पुत्थुज्जो वा ।

यस्मा च सङ्घाय सेवी वरपञ्चसावको, तस्मा हि पिण्डे^८ प^९ पोक्खरे वारिविन्दु, तथा होति । कालेना ति अरियानं भोजनकाले । लद्धा ति लभित्वा । परतो ति अज्जतो

१. खु०—१-३२६ ।

२. सो—स्या०, रो०, मत्तसो—क० ।

३. आहारे—रो०, क०, आहरि—सी०, स्या० ।

४. सत्त्वासवसंवरादीसु—सी० ।

५. म०—१-१४; अ०—२-९७; खु०—४-१-४३५ ।

६. म०—१-१५; म०—२-२३; म०—३-६२; सं०—३-९६; अ०—२-९७; अभि०—१-२९०;

खु०—४-१-४३५ ।

७. सचे पि—स्या०; क० ।

९१. इमस्स च पच्चयसन्निस्सितसीलस्स परिपूरकारिताय भागिनेय्य-
संधरक्खितसामणेस्स वत्थु कथेतब्बं । सो हि सम्मा पच्चवेक्खित्वा परि-
भुञ्जि । यथाह—

“उपज्झायो मं भुञ्जमानं सालिकूरं सुनिब्बुतं ।
मा हेव त्वं सामणेस्स जिह्वं ज्ञापेस्सि असञ्जतो ॥
उपज्झायस्स वचो सुत्वा संवेगमल्लभिं तदा ।
एकासने निसीदित्वा अरहचं अपाप्पणिं ॥
सो हं परिपुण्णसङ्कप्पो चन्दो पन्नरसो यथा ।
सब्बासवपरिक्खीणो नत्थि दानि पुनब्भवो” ति ॥
“तस्मा अज्जो पि दुक्खस्स पत्थयन्तो परिक्खयं ।
योनिस्सो पच्चवेक्खित्वा पटिसेवेथं पच्चये” ति ॥

एवं पातिमोक्खसंवरसीलादिवसेन चतुब्बिधं ।

पठमसीलपञ्चकं

९२. पञ्चविधकोट्टासस्स पठमपञ्चके अनुपसम्पन्नसीलादिवसेन
अत्थो वेदितब्बो । वुराज्हेतं पटिसम्भिदायं—

दायकतो । अनुग्गहा ति अनुकम्पाय बहुम्हि उपनीते मत्तं स जब्बा जानेय्य सतत्तं
सव्वकालं उपट्ठितो उपट्ठितस्सति । आलेपनरूहने यथा ति मेसज्जलेपनेन वणस्स रुहने विय,
मत्तं जानेय्या ति योजना । आहरे ति आहरेय्य । आहरेय्याहारं” ति वा पाठो । यापनत्थं
ति सरीरस्स यापनाय । अमुच्छित्तो ति तण्हामुच्छाय अमुच्छित्तो गेधं तण्हं अनापन्नो ।

६१. अत्तनो मातुलस्स संधरक्खितथेरस्सेव नामस्स गहितत्ता भागिनेय्यसंधरक्खित-
सामणेरो । सालिकूरं ति सालिभत्तं । सुनिब्बुतं ति सुसीतलं । असञ्जतो ति अपच्च-
वेक्खणं सन्धायाह । सब्बासवपरिक्खीणो ति परिक्खीणसब्बासवो ।

पठमसीलपञ्चकवण्णना

६२. परियन्तो एतेसं अत्थी ति परियन्तानि, परियन्तानि सिक्खापदानि येसं ते परियन्त-
सिक्खापदा, तेसं परियन्तसिक्खापदानं । उपसम्पन्नानं ति ठपेत्वा कल्याणपुथुज्जन-

“कतमं परियन्तपारिसुद्धिसीलं ? अनुपसम्पन्नानं परियन्तसिक्खा-
पदानं, इदं परियन्तपारिसुद्धिसीलं । कतमं अपरियन्तपारिसुद्धिसीलं ?
उपसम्पन्नानं अपरियन्तसिक्खापदानं, इदं अपरियन्तपारिसुद्धिसीलं । कतमं
परिपुण्णपारिसुद्धिसीलं ? पुथुज्जनकल्याणकानं कुसलधम्मं युत्तानं सेक्खपरि-
यन्ते परिपूरकारीनं काये च जीविते च अनपेक्खानं परिच्चराजीवितानं, इदं
परिपुण्णपारिसुद्धिसीलं । कतमं अपरामद्वपारिसुद्धिसीलं ? सत्तानं सेक्खानं, इदं
अपरामद्वपारिसुद्धिसीलं । कतमं पटिप्पस्सद्विपारिसुद्धिसीलं ? तथागतसावकानं
खीणासवानं पञ्चैकबुद्धानं तथागतानं अरहन्तानं सम्मासम्बुद्धानं, इदं
पटिप्पस्सद्विपारिसुद्धिसीलं” ति^१ ।

९३. तत्थ अनुपसम्पन्नानं सीलं गणनवसेन सपरियन्तत्ता परियन्त-
पारिसुद्धिसीलं ति वेदितव्वं । उपसम्पन्नानं—

“नव कोटिसहस्सानि असीति^२ सतकोटियो ।

पञ्चास^३ सतसहस्सानि छत्तिंसा च पुनापरे ॥

सेक्खासेक्खे तदञ्जेसं उपसम्पन्नानं । सामञ्जजोतना पि हि विसेसे तिद्वति । कुसलधम्मं
युत्तानं ति विपस्सनाचारे युत्तपयुत्तानं सेक्खधम्मा परियन्ता परमा मरियादा एतस्सा ति
सेक्खपरियन्तो । नामरूपपरिच्छेदतो, कुसलधम्मसमादानतो वा पन पट्टाय याव गोत्रभू,
ताव पवत्ताकुसलधम्मपवन्धो सेक्खधम्मं आहच्च ठितो सेक्खपरियन्तो । सेक्खधम्मानं वा
हेट्ठिमन्तभूता सिक्खितव्वा^४ लोकिया तिस्सो सिक्खा सेक्खपरियन्तो, तस्मिं सेक्खपरियन्ते ।
परिपूरकारीनं ति किञ्चि पि सिक्खं अहापेत्वा पूरेन्तानं । उपरिविसेसाधिगमत्थं काये च
जीविते च अनपेक्खानं । ततो एव सीलपरिपूरिअत्थं परिच्चत्तजीवितानं । दिट्ठिसंक्किलेसेन
अपरामसनीयतो पारिसुद्धिवन्तं सीलं अपरामद्वपारिसुद्धिसीलं । किलेसानं सब्बसो पटि-
प्पस्सद्विया पारिसुद्धिवन्तं सीलं पटिप्पस्सद्विपारिसुद्धिसीलं ।

९३. अनुपसम्पन्नानं असेक्खानं सेक्खानं कल्याणपुथुज्जनानञ्च सीलं महानुभावताय
आनुभावतो अपरियन्तमेवा ति आह—“गणनवसेन सपरियन्तत्ता” ति । कायवाचानं

एते संवरविनया सम्बुद्धेन पकासिता ।

पेय्यालमुखेन निदिट्ठा सिक्खा विनयसंवरे” ति ॥

एवं गणनवसेन सपरियन्तम्पि अनवसेसवसेन समादानभावश्च लाभ-
यसजातिअङ्गजीवितवसेन अदिट्ठपरियन्तभावश्च सन्धाय अपरियन्त-
पारिसुद्धिसीलं ति वुत्तं^१, चिरगुम्बवासिकअम्बखादकमहातिस्सत्थेरस्स
सीलमिव । तथा हि सो आयस्मा—

“धनं चजे^२ अङ्गवरस्स हेतु^३ अङ्गं चजे जीवितं रक्खमानो ।

अङ्गं धनं जीवितञ्चापि सब्बं चजे नरो धम्ममनुस्सरन्तो” ति ॥

इमं सप्पुरिसानुस्सतिं अविजहन्तो जीवितसंसये पि सिक्खापदं
अवीतिकम्म तदेव अपरियन्तपारिसुद्धिसीलं निस्साय उपासकस्स पिट्ठिगतो
व अरहत्तं पापुणि । यथाह—

संवरणतो विनयनतो च संवरविनया । पेय्यालमुखेन निदिट्ठा ति तत्थ तत्थ सत्थारा
देसितवित्थारनयेन यथावुत्तगणनतो निदिट्ठा । सिक्खा ति सीलसङ्गता सिक्खा । विनयसंवरे
ति विनयपिटके । गणनवसेन सपरियन्तम्पि उपसम्पन्नानं सीलं ति हेट्ठा वुत्तं आनेत्वा
सम्बन्धितब्बं । यंकिञ्चि हि उपसम्पन्नेन सिक्खितब्बं सीलं नाम, तत्थ कस्सचि पि अनवसेसतो
अनवसेसवसेन । समादानभावं ति समादानसम्भावं । लाभ प वसेन अदिट्ठ-
परियन्तभावो लाभदिहेतु सीलस्स अवीतिकमो ।

धनं चजे अङ्गवरस्स हेतु पारिपन्थिकचोरादीहि उपद्दुतो । अङ्गं चजे जीवितं
रक्खमानो सप्पदट्ठादिकाले । अङ्गं धनं जीवितञ्चापि सब्बं चजे नरो धम्ममनुस्सरन्तो
सुतसोममहाबोधिसत्तादयो विय । तेनाह—“इमं सप्पुरिसानुस्सतिं अविजहन्तो” ति ।
जिवच्छापरिस्समेन जीवितसंसये सति पि । सिक्खापदं अवीतिकम्मा ति अस्सामिकेसु
अम्बफलेसु भूमियं पतितेसु समीपे येव सन्तेसु पि पटिग्गाहकाभावेन अपरिमुञ्जन्तो पटिग्गाहण-
सिक्खापदं^४ अवीतिकमित्वा ।

१. वेदितब्बं—सी०, स्या०, रो० ।

२-२. यो पन अङ्गहेतु—सी० ।

३. वि०—२-१२६ ।

“न पिता न पि ते माता न जाति^१ न पि बन्धवो^२ ।
 करोतेतादिसं किञ्चं सीलवन्तस्स कारणा ॥
 संवेगं जनयित्वान सम्मसित्वान योनिसो ।
 तस्स पिट्ठिगतो सन्तो अरहत्तं अपापुणी^३” ति ॥

९४. पुथुज्जनकल्याणकानं सीलं उपसम्पदतो पट्ठाय सुधोतजातिमणि
 विय सुपरिकम्मकतसुवण्णं विय च अतिपरिसुद्धत्ता चित्तुप्पादमत्तकेन
 पि मलेन विरहितं अरहत्तस्सेव पदट्ठानं होति, तस्मा परिपुण्णपारिसुद्धी
 ति बुच्चति, महासंधरक्खितभागिनेय्यसंधरक्खितत्थेरानं विय ।

महासंधरक्खितत्थेरं किर अतिकन्तसट्ठिवस्सं मरणमञ्चे निपन्नं
 भिक्खुसंधो लोक्कुतराधिगमं पुच्छि । थेरो—“नत्थि मे लोक्कुत्तरधम्मो” ति
 आह । अथस्स उपट्ठाको दहरभिक्खु आह—“भन्ते तुम्हे परिनिब्बुता
 ति समन्ता द्वादसयोजना मनुस्सा सन्निपतिता, तुम्हाकं पुथुज्जनकाल-
 किरियाय महाजनस्स विप्पटिसारो भविस्सती” ति । आवुसो “अहं
 मेचेय्यं भगवन्तं पस्सिस्सामी” ति न विपस्सनं पट्ठपेसिं । तेन हि मं
 निसीदापेत्वा ओकासं करोही ति । सो थेरं निसीदापेत्वा बहि निक्खन्तो,
 थेरो तस्स सह निक्खमना^४ व अरहत्तं पत्वा अञ्छरिकाय सज्जं अदासि ।
 संधो सन्निपतित्वा आह—“भन्ते एवरूपे मरणकाले लोक्कुत्तरधम्मं
 निब्बत्तेन्ता दुक्करं करित्था” ति । नावुसो एतं दुक्करं, अपि च वो दुक्करं
 आचिक्खिस्सामि—“अहं आवुसो पव्वजितकालतो पट्ठाय असतिया

सीलवन्तस्सा ति सीलवन्तभावस्स कारणा, सीलवन्तस्स वा तुय्हं एतादिसं अंसेन
 वाहणादिकं किञ्चं करोति, कारणा^५ सीलस्सा ति अधिप्पायो ।

९४. सुधोतजातिमणि विया ति चतूसु पासाणेसु^६ सम्मदेव धोतजातिमणि विय ।
 महासंधरक्खितभागिनेय्यसंधरक्खितत्थेरानं विया ति महासंधरक्खितत्थेरस्स, तस्सेव

१. न जाती—सी०, क० ।

२. न पि बन्धवा—स्या०, क० ।

३. अपापुणि—रो० ।

४. सह बहि निक्खमना—सी० ।

५. किस्स कारणा—स्या०, क० ।

६. चतूसु पि साणेसु—क० ।

अञ्जाणपकतं कम्मं नाम न पस्सामी”^१ ति । भागिनेय्यो पिस्स पञ्जास-
वस्सकाले एवमेव अरहरां पापुणी ति ।

“अप्पस्सुतो पि चे होति सीलेसु असमाहितो ।
उभयेन नं गरहन्ति सीलतो च सुतेन च ॥
अप्पस्सुतो पि चे होति सीलेसु सुसमाहितो ।
सीलतो नं पसंसन्ति तस्स^२ सम्पज्जते सुतं ॥
बहुस्सुतो पि चे होति सीलेसु असमाहितो ।
सीलतो नं गरहन्ति नास्स^३ सम्पज्जते सुतं ॥
बहुस्सुतो पि चे होति सीलेसु सुसमाहितो ।
उभयेन नं पसंसन्ति सीलतो च सुतेन च ॥
बहुस्सुतं धम्मधरं सप्पज्जं बुद्धसावकं ।
नेक्खं जम्बोनदस्सेव को तं निन्दितुमरहति ।
देवा पि नं पसंसन्ति ब्रह्मणा पि पसंसितो”^४ ति^५ ॥

९५. सेक्खानं पन सीलं दिट्ठिवसेन अपरामदृत्ता, पुथुज्जनानं वा

भागिनेय्यसंवरक्खितत्थेरस्स विय च । “किमत्थं मयं इधागता” ति महाजनस्स विप्पटिसारो
भवस्सती ति अधिप्पायो । अच्छरिकाया ति अङ्गुलिफोटनेन । असतिया ति सतिसम्मोसेन ।
अञ्जाणपकतं ति अञ्जाणेन अपरजिह्त्वा कतं, अजानित्वा कतं ति अत्थो ।

अप्पस्सुतो पि चे होती ति सुतागेय्यादिसुतरहितो होति चे । सीलेसु असमाहितो
ति पातिमोक्खसंवरदिसीलेसु पि न सम्मा पतिट्ठितो होति चे । नास्स सम्पज्जते सुतं ति
अस्स सीलरहितस्स पुग्गलस्स सुतं अत्तनो परेसञ्च कत्थचि भवसम्पत्तिआवहं न होति ।
“दुस्सीलोयं पुरिसपुग्गलो” ति हि सिक्खाकामा न तस्स सन्तिकं उपसङ्कमन्ति । बहुस्सुतो पि
चे ति एत्थ चे—ति निपातमत्तं । पसंसितो ति पसंसितो एव नाम ।

९५. रागवसेन^५ अपरामद्वगहणेन तण्हापरामासाभावमाह । तथारूपं ति रागवसेन

१. न सरामी—सी०, स्या० । २. नास्स । ३. तस्स—सी०, स्या० क० ।

४. अ०—२-९ ।

५. भववसेन—सी०, क० ।

पन रागवसेन^१ अपरामद्वसीलं अपरामद्वपारिसुद्धो ति वेदितव्वं,
कुदुम्बियपुत्तात्तिस्सत्थेरस्स सीलं विय । सो हि आयस्मा तथारूपं सीलं
निस्साय अरहत्ते पतिट्ठातुकामो वेरिके आह—

“उभो पादानि भिन्दित्वा सञ्जपेस्सामि^२ वो अहं ।

अट्टियामि हरायामि सरागमरणं अहं” ति^३ ॥

“एवाहं चिन्तयित्वान सम्मसित्वान योनिं सो ।

सम्पत्ते अरुणुग्गम्हि अरहत्तं अपाणुणि” ति^४ ॥

अञ्जतरो पि महाथेरो बाळहगिलानो सहत्था आहारम्प परि-
भुञ्जितुं असक्कोन्तो सके मुत्ताकरीसे पलिपन्नो सम्परिवत्ताति, तं दिस्वा
अञ्जतरो दहरो—“अहो दुक्खा जीवितसङ्घारा” ति आह । तमेनं महाथेरो
आह—“अहं आवुसो इदानि मिय्यमानो सग्गसम्पत्तिं लभिस्सामि,
नत्थि मे एत्थ संसयो, इमं पन सीलं भिन्दित्वा लद्धसम्पत्तिनाम सिक्खं
पच्चक्खाय पटिलद्धगिहिभावसदिसी^५” ति वत्वा “सीलेनेव सद्धिं मरिस्सामी”
ति तत्थेव निपन्नो तमेव रोगं सम्मसन्तो अरहत्तं पत्वा भिक्खुसंघस्स इमाहि
गाथाहि व्याकासि—

अपरामदं । भिन्दित्वा ति हनित्वा । सञ्जपेस्सामी ति सञ्जत्तिं करिस्सामि, अप्पकं वेलं
मं विस्सेज्जेतुं ति अधिप्पायो । अट्टियामी ति जिगुच्छामि । हरायामी ति लज्जामि ।

पलिपन्नो ति सीदन्तो, सम्मन्वितो वा । सीलेनेव सद्धिं मरिस्सामी ति सीलं
अविनासेन्तो तेन सहेव मरिस्सामि, न इदानि कदाचि पि तं परिच्चजिस्सामि । सति हि
भवादाने सीलेन वियोगो सिया, भवमेव नादियिस्सामी ति अधिप्पायो । रोगं सम्मसन्तो
ति रोगभूतं वेदनं वेदनामुखेन सेसारूपधम्म रूपधम्मे च परिग्गहेत्वा विपस्सन्तो ।

१. भववसेन—सी०, स्या० ।

२. संसमेस्सामि—सी०; सञ्जमिस्सामि—स्या०; पञ्जपेस्सामि—क० ।

३. ति—सद्धो स्या० पोत्थके नत्थि । ४. दी—दु०—२-३३९; म—दु० १० सुत्ते च ।

५. ०सदितं—क० ।

“कुट्टस्स मे अज्जतरेन व्याधिना
 रोगेन बाळ्हं दुखितस्स रुप्ततो ।
 परिसुस्सति खिप्पमिदं कळेवरं
 पुप्फं यथा पंसुनि आतपे कतं ॥
 अजज्जं जज्जसङ्गातं असुचिं सुचिसम्मत्तं ।
 नानाकुणपपरिपूरं जज्जरूपं अपस्सतो ॥
 धिरत्थु मं आतुरं पूतिकायं
 दुग्गन्धियं असुचिं व्याधिधम्मं ।
 यत्थप्पमत्ता अधिमुच्छिता पजा
 हापेन्ति मग्गं सुगतूपपत्तिया” ति ॥

९६. अरहन्तादीनं पन सीलं सब्बदरथप्पटिप्पस्सद्धिया परिसुद्धत्ता^१
 पटिप्पस्सद्धिपारिसुद्धी ति वेदितब्बं । एवं परियन्तपारिसुद्धिआदिवसेन
 पञ्चविधं ।

रुप्पतो ति विकारं आपादियमानसरीरस्स । परिसुस्सती ति समन्ततो सुस्सति ।
 यथा किं ? पुप्फं यथा पंसुनि आतपे कतं सूरियातपसन्तत्ते पंसुनि ठपितं सिरीसादिपुप्फं^२
 विया ति अत्थो । अजज्जं ति अमनुज्जं जिगुच्छनीयं । जज्जसङ्गातं ति बालेहि “जज्ज” ति
 एवं किचित्तं । जज्जरूपं अपस्सतो ति यथाभूतं अपस्सतो^३ अविद्वसुनो “जज्ज” ति पसंसितं ।
 धिरत्थुमं ति धि अत्थु इमं, धि-सद्दयोगेन सब्बत्थ उपयोगवचनं, इमस्स पूतिकायस्स
 धिकारो होत् ति अत्थो । दुग्गन्धियं ति दुग्गन्धिकं दुग्गन्धवन्तं । यत्थ यथावुत्ते पूतिकाये
 रागहेतु पमत्ता पमादं आपन्ना । पजा ति सत्ता । हापेन्ति मग्गं सुगतूपपत्तिया ति
 सुगतूपपत्तिया मग्गं सीलम्पि हापेन्ति, पगेव ज्ञानादिं ति अधिप्पायो ।

९६. केवलं “अरहन्तो” ति वत्ताब्बा सावकखीणासवा, इतरे पन पच्चेकबुद्धा
 सम्मासम्बुद्धा ति सह विसेसनेना ति आह—“अरहन्तादीनं” ति । सब्बदरथप्पटिप्पस्सद्धिया
 ति सब्बकिलेसदरथप्पटिप्पस्सद्धिया ।

१. ०च— रो०, क० ।

२. सिरीसपुप्फं—क० ।

३. अप्पस्सतो—म० ।

दुतियसीलपञ्चकं

९७. दुतियपञ्चके पाणातिपातादीनं पहानादिवसेन अत्थो वेदितव्वो ।
वुत्तञ्हेतं पटिसम्भितं—

“पञ्चसीलानि पाणातिपातस्स पहानं सीलं, वेरमणी सीलं, चेतना सीलं, संवरो सीलं, अवीतिकमो सीलं । अदिन्नादानस्स, कामेसु मिच्छाचारस्स, मुसावादस्स, पिसुणाय वाचाय, फरुसाय वाचाय, सम्फप्पलापस्स, अभिज्झाय, व्यापादस्स, मिच्छादिट्ठिया, नेक्खम्मेन कामच्छन्दस्स, अब्यापादेन व्यापादस्स, आलोकसञ्जाय थिनमिद्वस्स, अविक्खेपेन

दुतियसीलपञ्चकवर्णना

९७. पाणातिपातादीनं ति आदि-सहेन अदिन्नादानादीनं अग्गमग्गवज्झकिलेसपरियोसानानं सङ्गहो दट्ठव्वो । पहानादी ति आदि-सहेन वेरमणि आदीनं चतुन्नं । केसुचि पोत्थकेसु “पहानवसेना” ति लिखन्ति, सा पमादलेखा । पाणातिपातस्स पहानं सीलं ति हिरोत्तपककणालोभादिपमुखेन येन कुसलचित्तुप्पादेन पाणातिपातो पहीयति, तं पाणातिपातस्स पहानं सीलनट्ठेन सीलं । तथा पाणातिपाता विरति वेरमणि सीलं । पाणातिपातस्स पटिपक्खचेतना चेतना सीलं । पाणातिपातस्स संवरणं पवेसद्वारपिधानं संवरो सीलं । पाणातिपातस्स अवीतिकमनं अवीतिकमो सीलं । अदिन्नादानस्सा ति आदीसुपि एसेवनयो । अभिज्झादीनं पन अनभिज्झादिवसेन पहानं वेदितव्वं । वेरमणी चेतना तंसम्पयुत्ता संवरावीतिकमा तप्पमुखा धम्मा ।

एवं दसकुसलकम्मपथवसेन पहानसीलादीनि दस्सेत्वा इदानीं सउपायानं अट्ठन्नं समापत्तीनं, अट्ठारसन्नं महाविपस्सनानं, अरियमग्गानञ्च वसेन तानि दस्सेतुं—“नेक्खम्मेना” ति आदि आरब्धं । तत्थ नेक्खम्मेना ति अलोभप्पधानेन कुसलचित्तुप्पादेन । कुसला हि धम्मा कामपटिपक्खा इध “नेक्खम्मं” ति अधिप्पेता । तेनाह—“कामच्छन्दस्स पहानं सीलं” ति आदि । तत्थ पहानसीलादीनि हेट्ठा वुत्तनयेनेव वेदितव्वानि । विसेसमेव वक्खाम । अब्यापादेना ति मेत्ताय । आलोकसञ्जाया ति विभूतं कत्वा मनसिकरणेन उपट्ठितआलोकसञ्ज्ञानेन । अविक्खेपेना ति समाधिना । धम्मववत्थानेना ति कुसलादिधम्मानं याथावनिच्छयेन । सपच्चयनामरूपववत्थानेना ति पि वदन्ति ।

उद्धचस्स, धम्मववत्थानेन विचिकिच्छाय, जाणेन अविज्जाय, पामोज्जेन अरतिया, पठमेन ज्ञानेन नीवरणानं, दुतियेन ज्ञानेन वितक्कविचारानं, ततियेन ज्ञानेन पीतिया, चतुत्थेन ज्ञानेन सुखदुक्खानं, आकासानञ्चायतनसमापत्तिया रूपसञ्जाय पटिघसञ्जाय नानत्तसञ्जाय, विज्जाणञ्चायतनसमापत्तिया आकासानञ्चायतनसञ्जाय, आकिञ्चञ्चायतनसमापत्तिया विज्जाणञ्चायतनसञ्जाय, नेवसञ्जानासञ्चायतनसमापत्तिया आकिञ्चञ्चायतनसञ्जाय,

एवं कामच्छन्दादिनीवरणप्पहानेन “अभिज्झं लोके पहाया” ति^१ आदिना वुत्ताय पठमज्ज्ञानाधिगमस्स उपायभूताय पुब्बभागपटिपदाय वसेन पहानसीलादीनि दस्सेत्वा इदानीं सउपायानं अट्ठसमापत्तिआदीनं वसेन दस्सेतुं—“जाणेना” ति आदि वुत्तं । नामरूपपरिगगहकङ्कहावितरणानं हि विवन्धभूतस्स मोहस्स दूरीकरणेन जातपरिज्जाय ठितस्स अनिच्चसञ्जादयो सिज्जन्ति । तथा ज्ञानसमापत्तीसु अभिरतिनिमित्तेन पामोज्जेन । तत्थ अनभिरतिया विनोदिताय ज्ञानादीनं समधिगमो ति समापत्तिविपस्सनानं अरतिविनोदनअविज्जापदालनादिना उपायो ति—वुत्तं “जाणेन अविज्जाय, पामोज्जेन अरतिया” ति । उप्पटिपाटिनिद्देसो पन नीवरणसभावाय अविज्जाय हेट्ठानीवरणेषु पि सङ्गहदस्सनत्थं ति दट्ठब्बं ।

“पठमेन ज्ञानेन नीवरणानं” ति आदीसु कथं ज्ञानानं सीलभावो, कथं वा तत्थ विरतिया सम्भवो । विसुद्धकैयकम्मादिकस्स हि चित्तसमादानवसेन इमानि ज्ञानानि पवत्तन्ति, न परिचकुसलानि विय कायकम्मादिविसोधनवसेन, नापि मग्गफलधम्मा विय दुच्चरितदुराजीवसमुच्छेदपटिप्पसम्भनवसेना ति ? सच्चमेतं । महग्गतधम्मेसु निप्परियायेन नत्थि सीलनट्ठो, कुतो विरमणट्ठो । परियायेन पनेतं वुत्तं ति दट्ठब्बं । को पन सो परियायो ? यदग्गेन महग्गता कुसलधम्मा पटिपक्खे पजहन्ति, तदग्गेन ततो ओरता । ते च यथा चित्तं नारोहन्ति, एवं संवुता^२ नाम होन्ति । परियुट्ठानसङ्कातो मनोद्वारे वीतिकमो नत्थि एतेसू ति अवीतिकमा ति च वुच्चन्ति, चेतना पन तंसम्पयुत्ता ति । सोयमत्थो परतो आगमिस्सति । एवञ्च कत्वा वितक्कादिपहानवचनम्पि समत्थितं होति । न हि निप्परियायतो सीलं कुसलधम्मानं पहायकं युज्जति, न चेत्य अकुसलवितक्कादयो अधिप्पेता । किञ्चापि पठमज्ज्ञानूपचारे येव दुक्खस्स चतुत्थज्ज्ञानूपचारे च सुखस्स पहानं होति, अतिसयपहानं पन सन्धाय वुत्तं—“चतुत्थेन

अनिच्चानुपस्सनाय निच्चसञ्जाय, दुक्खानुपस्सनाय सुखसञ्जाय, अनत्तानु-
पस्सनाय अत्तसञ्जाय, निब्बिदानुपस्सनाय नन्दिया, विरागानुपस्सनाय
रागस्स, निरोधानुपस्सनाय समुदयस्स, पटिनिस्सग्गानुपस्सनाय आदानस्स,
खयानुपस्सनाय घनसञ्जाय, वयानुपस्सनाय आयूहनस्स, विपरिणामानु-
पस्सनाय ध्रुवसञ्जाय, अनिमित्तानुपस्सनाय निमित्तस्स, अप्पणिहितानुस्सनाय

ज्ञानेन सुखदुक्खानं पहानं” ति । “ आकासानञ्चायतनसमापत्तिया” ति आदीसु यं
वत्तब्बं तं आरुप्पकथायं^१ आगमिस्सति ।

अनिच्चस्स, अनिच्चं ति वा अनुपस्सना अनिच्चानुपस्सना । तेभूमिकधम्मानं अनिच्चतं
गहेत्वा पवत्ताय विपस्सनायेतं नामं । निच्चसञ्जाया ति “सङ्खतधम्मा^२ निच्चा सस्सता” ति
एवं पवत्ताय मिच्छासञ्जाय, सञ्जाग्गहणेनेव दिट्ठिचित्तान्मि गहणं दट्ठब्बं । एस नयो इतो
परासु पि । निब्बिदानुपस्सनाया ति सङ्खारेसु निब्बिन्दनाकारेन पवत्ताय अनुपस्सनाय ।
नन्दिया ति सप्पीतिकतण्हाय । विरागानुपस्सनाया ति विरज्जनाकारेन पवत्ताय अनुपस्सनाय ।
रागस्सा ति सङ्खारेसु रागस्स । निरोधानुपस्सनाया ति सङ्खारानं निरोधस्स अनुपस्सनाय ।
यथा वा सङ्खारा निरुज्झन्ति येव, आयतिं पुनब्भववसेन न उप्पजन्ति, एवं अनुपस्सना निरोधानु-
पस्सना । तेनेवाह—“निरोधानुपस्सनाय निरोधे ति नो समुदेती” ति^३ । मुञ्चितुकामताय हि
अयं बलप्पत्ता । सङ्खारानं पटिनिस्सज्जनाकारेन पवत्ता अनुपस्सना पटिनिस्सग्गानुपस्सना ।
पटिसङ्खासन्तिट्ठना हि अयं । आदानस्सा ति निच्चादिवसेन गहणस्स । सन्ततिसमूहकिच्चारम्मण-
वसेन एकत्तगहणं घनसञ्जा, तस्सा घनसञ्जाय । आयूहनस्सा ति अभिसङ्खरणस्स ।
सङ्खारानं अवत्थादिविसेसापत्ति विपरिणामो । ध्रुवसञ्जाया ति थिरभावगहणस्स ।
निमित्तस्सा ति समूहादिघनवसेन सकिच्चपरिच्छेदताय च सङ्खारानं सविग्गहताय । पणिधिया
ति रागादिपणिधिया, तण्हावसेन सङ्खारेसु निन्नताया ति अत्थो । अभिनिवेसस्सा ति अन्तानु-
दिट्ठिया । अनिच्चदुक्खादिवसेन सब्बतेभूमिकधम्मतिरणा अधिपञ्चाधम्मविपस्सना ।
सारादानाभिनिवेसस्सा ति असारेसु सारगहणविपल्लासस्स । यथाभूतवाणदस्सनं थिरभाव-
पत्ता अनिच्चादि अनुपस्सना व । उदयव्वयजाणं ति केचि । सप्पच्चयनामरूपदस्सनं ति

१. विसु०—आरुप्पनिद्देशे ।

२. सङ्खतधम्मेसु—क० ।

३. खु०—९५ ।

पणिधिया, सुञ्जतानुपस्सनाय अभिनिवेसस्स, अधिपञ्जाधम्मविपस्सनाय सारादानाभिनिवेसस्स, यथाभूतजाणदस्सनेन सम्मोहाभिनिवेसस्स, आदीनवानुपस्सनाय आलयाभिनिवेसस्स, पटिसङ्खानुपस्सनाय अप्पटिसङ्खाय, विवट्टानुपस्सनाय संञ्जोगाभिनिवेसस्स, सोतापत्तिमग्गेन दिट्ठेकट्टानं किलेसानं, सकदागामिमग्गेन ओळारिकानं किलेसानं, अनागामिमग्गेन

अपरे । “इस्सरकुत्तादिवसेन^१ लोको समुप्पन्नो” ति अभिनिवेसो सम्मोहाभिनिवेसो । उच्छेदस्सताभिनिवेसो ति केचि । “अहोसिं नु खो अहमतीतमद्धानं” ति^२ आदिनयप्पवत्ता संसयापत्ति सम्मोहाभिनिवेसो ति अपरे । सङ्खारेसु ताणलेणभावगहणं आलयाभिनिवेसो । “आलयरता आलयसम्मदिता” ति^३ वचनतो आलयो तण्हा । सा एव चक्खादीसु रूपादीसु च अभिनिविसनवसेन पवत्तिया आलयाभिनिवेसो ति अपरे । “एवं ठिता ते^४ सङ्खारा पटि-
नस्सज्जीयन्ती” ति पवत्तं जाणं पटिसङ्खानुपस्सना । अप्पटिसङ्खा पटिसङ्खाय पटिपक्खभूता मोहप्पधाना अकुसलधम्मा । वट्ठतो विगतत्ता विवट्ठं निब्बानं, तत्थ निब्बभावसङ्खातेन अनु-
पस्सनेन पवत्ति विवट्टानुपस्सना, सङ्खारूपेक्खा चेव अनुलोमजाणञ्च । सब्बोगाभिनिवेसो संयुज्जनवसेन सङ्खारेसु अभिनिविसनं ।

दिट्ठेकट्टानं ति दिट्ठिया सहजेकट्टानञ्च पहानेकट्टानञ्च । ओळारिकानं ति उपरिमग्ग-
वज्जे किलेसे उपादाय वुत्तं । अञ्जथा दस्सनेन पहातब्बा पि दुतियमग्गवज्जेहि ओळारिका ।
अणुसहगतानं ति अणुभूतानं, इदं हेट्ठिमग्गवज्जे उपादाय वुत्तं । सब्बकिलेसानं ति
अवसिद्धसब्बकिलेसानं । न हि पठममग्गादीहि पहीना किलेसा पुन पहीयन्ति ।

“चित्तस्स अविप्पटिसाराय संवत्तन्ती” ति आदीसु संवरो अविप्पटिसारत्थाय ।
“अविप्पटिसारत्थानि खो आनन्द कुसलानि सीलानी” ति^५ वचनतो चेतसो अविप्पटिसारत्थाय
भवन्ति । अविप्पटिसारो पामोज्जत्थाय । “योनिंसो मनसि करोतो पामोज्जं जायती” ति^६

१. इस्सरियकुत्तादिवसेन—स्या ०; इस्सरियकुत्तादिवसेन—क० ।

२. म०—१-१२; सं०—२-२५; खु०—४:१-३६१ ।

३. दी०—२-३०; म०—१-२१७; म०—२-३३२; सं०—१-१३७; वि०—३-६, ८, ९ ।

४. ठिते—सी० ।

५. अ०—४-९९, ३५९ ।

६. म०—३-२३३ ।

अणुसहगतानं^१ किलेसानं, अरहचामग्गेन सब्बकिलेसानं पहानं सीलं, वेरमणी, चेतना, संवरो, अवीतिक्रमो सीलं । एवरूपानि सीलानि चित्तास्स अविप्पटिसाराय संवत्तन्ति, पामोज्जाय, पीतिया, पस्सद्विया, सोमनस्साय, आसेवनाय, भावनाय, बहुलीकम्माय, अलङ्काराय, परिक्खाराय, परिवाराय,

वचनतो पामोज्जाय संवत्तन्ति । पामोजं पीतिया । “पमुदितस्स पीति जायती” ति^२ वचनतो पीतिया संवत्तन्ति । पीति पस्सद्वत्थाय । “पीतिमनस्स कायो पस्सम्भती” ति^२ वचनतो पस्सद्विया संवत्तन्ति । पस्सद्वि सुखत्थाय । “पस्सद्विकायो सुखं वेदेती” ति^२ वचनतो सोमनस्साय संवत्तन्ती ति । “सुखत्थाय सुखं वेदेती “ति चेत्थ सोमनस्सं “सुखं” ति वुत्तं । आसेवनाया ति समाधिस्स आसेवनाय । निरामिसे हि सुखे सिद्धे “सुखिनो चित्तं समाधियती” ति^२ वचनतो समाधि सिद्धो येव होति, तस्मा समाधिस्स आसेवनाय पगुणबलव-भावाय संवत्तन्ती ति अत्थो । भावनाया ति तस्सेव समाधिस्स वड्डिया । बहुलीकम्माया ति पुनप्पुनं किरियाय । अलङ्काराया ति तस्सेव समाधिस्स पसाधनभूतसद्धिन्द्रियादिनिष्फत्तिया अलङ्काराय संवत्तन्ति । परिक्खाराया ति अविप्पटिसारादिकस्स समाधिसम्भारस्स सिद्धिया तस्सेव समाधिस्स परिक्खाराय संवत्तन्ति । सम्भारत्थो हि इध परिक्खार-सद्दो । “ये च खो इमे पब्बजितेन जीवितपरिक्खारा समुदानेतब्बा” ति^३ आदीसु विय सम्भारो ति च पच्चयो वेदितब्बो । कामञ्चायं परिक्खार-सद्दो “रथो सीलपरिक्खारो” ति^४ आदीसु अलङ्कारत्थो । “सत्ता हि नगरपरिक्खारेहि सुपरिक्खत्तं होती” ति^५ आदीसु परिवारत्थो वुत्तो । इध पन अलङ्कारपरिवारानं विसुं गहितत्ता “सम्भारत्थो” ति वुत्तं । परिवाराया ति मूलकारणभावेनेव समाधिस्स परिवारभूत सत्तिवीरियादिधम्मविसेससाधनेन परिवारसम्पत्तिया संवत्तन्ति । पारि-पूरिया ति वसीभावसम्पापनेन, विपस्सनाय पदट्ठानभावापादनेन च परिपुण्णभावसाधनतो समाधिस्स पारिपूरिया संवत्तन्ति ।

एवं सुपरिसुद्धसीलमूलकं सब्बाकारपरिपूरं समाधिं दस्सेत्वा इदानीं “समाहितो पजानाति पस्सति, यथाभूतं ज्ञानं पस्सं निब्बिन्दति, निब्बिन्दं विरज्जति, विरागा विमुच्चती”

१. अनुसहगतानं—सी०, क० ।

२. दी०—१-१७५; दी०—३-२३३; अ०—१-२२५; अ०—३-९; अ०—४-३७६ ।

३. म०—१-१४१ ।

४. सं०—३-२३३ ।

५. अ०—३-२३५ ।

पारिपूरिया, एकन्तनिब्बिदाय, विरागाय, निरोधाय, उपसमाय, अभिञ्जाय, सम्बोधाय, निब्बानाय संवत्तन्ती” ति^१ ।

९८. एत्थ च पहानं ति कोचि धम्मो नाम नत्थि अञ्जत्र वुत्तप्प-
कारानं पाणातिपातादीनं अनुप्पादमत्ततो । यस्मा पन तं तं पहानं तस्स
तस्स कुसलधम्मस्स पतिट्ठानट्ठेन उपधारणं होति, विकम्पाभावकरणेन
च समाधानं, तस्मा पुब्बे वुत्तेनेव उपधारणसमाधानसङ्घातेन सीलनट्ठेन
सीलं ति वुत्तं । इतरे चचारो धम्मा ततो ततो वेरमणिवसेन, तस्स तस्स
संवरवसेन, तदुभयसम्पयुत्तचेतनावसेन, तं तं अवीतिकमन्तस्स अवीतिक-
मनवसेन च चेतसो पवत्तिसम्भावं सन्धाय वुत्ता । सीलट्ठो पन तेसं पुब्बे
पकासितो येवा ति । एवं पहानसीलादिवसेन पञ्चविधं ।

ति^२ वचनतो सीलमूलकानि समाधिपदट्ठानानि पयोजनानि दस्सेतुं—“एकन्तनिब्बिदाया” ति
आदि वुत्तं । निब्बिदाय हि दस्सिताय तस्सा पदट्ठानभूतं यथाभूतजाणदस्सनं दस्सितमेव होति,
तस्मिं असति निब्बिदाय असिञ्जनतो । निब्बिदादयो अत्थतो विभत्ता एव । यथाभूतजाणदस्सनं
ति पनेत्थ सप्पच्चयनामरूपदस्सनं अधिप्पेतं । एवमेत्थ अमतमहानिब्बानपरियोसानं सीलस्स
पयोजनं दस्सितं ति वेदितव्वं ।

९८. इदानीं पहानादीसु सीलत्थं दस्सेतुं—“एत्थ चा” ति आदि आरब्धं । तत्थ पजहन्
अनुप्पादनिरोधो पहानं ति तस्स भावसाधनत्वं सन्धाय—“पहानं ति कोचि धम्मो नाम
नत्थी” ति वुत्तं । यथा पनस्स धम्मभावो सम्भवति, तथा हेट्ठा संवणितमेव । एवं हिस्स
सीलभावो सुट्ठु युज्जति । तं तं पहानं ति “पाणातिपातस्स पहानं, अदिन्नादानस्स पहानं”
ति एवं वुत्तं तं तं पहानं । तस्स तस्स कुसलधम्मस्सा ति पाणातिपातस्स पहानं मेरादिकुसल-
धम्मस्स, अदिन्नादानस्स पहानं चागादिकुसलधम्मस्सा ति एवं तस्स तस्स कुसलधम्मस्स ।
पतिट्ठानट्ठेना ति पतिट्ठानभावेन । पहानं हि^३ तस्मिं सति होति, असति न होति, तस्स
“पतिट्ठानं” ति वत्ताव्वत् लभती ति क्त्वा यस्मिं सन्ताने पाणातिपातादयो तस्स पक्कम्पहेतवो
ति तप्पहानं विकम्पाभावकरणेन च समाधानं वुत्तं । एवं सेसपहानेसु पि वत्ताव्वं । समाधानं

एचावता च किं सीलं ? केनट्टेन सीलं ? कानस्स लक्खणरस-
पच्चुपट्टानपदट्टानानि ? किमानिसंसं सीलं ? कतिविधञ्चेतं सीलं ति इमेसं
पञ्चानं विस्सज्जनं निट्ठितं ।

सीलसंकिलेसवोदानं

९९. यं पन वुत्तं “को चस्स संकिलेसो किं वोदानं ?” ति ।
तत्र वदाम—खण्डादिभावो सीलस्स संकिलेसो, अखण्डादिभावो वोदानं ।
सो पन खण्डादिभावो लाभयसादिहेतुकेन भेदेन च सत्ताविधमैथुनसंयोगेन
च सङ्गहितो । तथा हि यस्स सत्तासु आपत्तिक्खन्धेषु आदिमिह वा अन्ते
वा सिक्खपापदं भिन्नं होति, तस्स सीलं परियन्ते छिन्नसाटको विय खण्डं
नाम होति । यस्स पन वेमज्झे भिन्नं, तस्स मज्झे छिदसाटको विय छिदं
नाम होति । यस्स पटिपाटिया द्वे तीणि भिन्नानि, तस्स पिट्टिया वा
कुच्छिया वा उट्ठितेन विसभागवण्णेन काळरत्तादीनं अञ्जतरसरीरवण्णा
गावी विय सबलं नाम होति । यस्स अन्तरन्तरा भिन्नानि, तस्स
अन्तरन्तरा विसभागवण्णविन्दुविचित्रा गावी विय कम्मासं नाम होति ।
एवं ताव लाभादिहेतुकेन भेदेन खण्डादिभावो होति ।

सण्ठपनं, संयमनं वा । इतरे चत्तारो ति वेरमणिआदयो चत्तारो धम्मा न पणानं विय
वोहारमत्तं ति अधिप्पायो । ततो ततो ति तम्हा तम्हा पाणातिपातादितो । तस्स तस्सा ति
पाणातिपातादिकस्स संवरणवसेन, तस्स तस्स वा संवरस्स वसेन । तदुभयसम्पयुत्तचेतनावसेना
ति वेरमणीहि संवरधम्मेहि च सम्पयुत्ताय चेतनाय वसेन । तं तं अवीतिकमन्तस्सा ति तं तं
पाणातिपातादिं अवीतिकमन्तस्स पुग्गलस्स, धम्मसमूहस्स वा वसेन चेतसो पवत्तिसब्भावं
सन्धाय वुत्ता । तस्मा एकक्खणे पि लब्धन्ती ति अधिप्पायो ।

सीलसंकिलेसवोदानवणना

६६. संकिलिस्सति तेना ति संकिलेसो । को पन सो ति आह—“खण्डादिभावो
सीलस्स संकिलेसो” ति । वोदायति विसुज्झति एतेना ति वोदानं, अखण्डादिभावो ।
लाभयसादी ति आदि—सहेन जातिअङ्गजीवितादीनं सङ्गहो । सत्तासु आपत्तिक्खन्धेषु
आदिमिह वा अन्ते वा वेमज्झे ति च इदं तेसं उद्देसादिपाळिवसेन वुत्तं । न हि अञ्जो कोचि

१००. एवं सत्ताविधमेथुनसंयोगवसेन । वुत्तज्झि भगवता—

“इध ब्राह्मण एकच्चो समणो वा ब्राह्मणो वा सम्मा ब्रह्मचारी पटिजानमानो न हेव खो मातुगामेन सद्धिं द्वयं द्वयसमापत्तिं समापज्जति, अपि च खो मातुगामस्स उच्छादनं परिमदनं न्हापनं सम्बाहनं सादियति, सो तदस्सादेति, तं निकामेति, तेन च वित्तिं आपज्जति । इदम्पि खो ब्राह्मण ब्रह्मचरियस्स खण्डम्पि छिद्दम्पि सबलम्पि कम्मासम्पि । अयं वुच्चति ब्राह्मण अपरिसुद्धं ब्रह्मचरियं चरति संयुत्तो मेथुनेन संयोगेन, न परिमुच्चति जातिया । जराय मरणेन...प...न परिमुच्चति दुक्खस्मा ति वदामि ।

पुन च परं ब्राह्मण इधेकच्चो समणो वा...प...पटिजानमानो न हेव खो मातुगामेन सद्धिं द्वयं द्वयसमापत्तिं समापज्जति । न पि मातुगामस्स उच्छादनं...प...सादियति । अपि च खो मातुगामेन सद्धिं सज्जग्घति संकीळति संकेलायति, सो तदस्सादेति...प...न परिमुच्चति दुक्खस्मा ति वदामि ।

पुन च परं ब्राह्मण इधेकच्चो समणो वा...प...न हेव खो मातुगामेन सद्धिं द्वयं द्वयसमापत्तिं समापज्जति । न पि मातुगामस्स उच्छा-

आपत्तिकखन्धानं अनुक्कमो अत्थि । खण्डं ति खण्डवन्तं, खण्डितं वा । छिद्दं ति एत्था पि एसेव नयो । परियन्ते छिन्नसाटको विंया ति वत्थन्ते,^१ दसन्ते वा छिन्नवत्थं विंय ।

१००. एवं ति इदानीं वुच्चमानाकारेण । मेथुनसंयोगवसेना ति रागपरिउद्वानेन सदिसभावापत्तिया मिथुनानं इदं ति मेथुनं, निबन्धनं^२ । मेथुनवसेन समायोगो मेथुनसंयोगो । इध पन मेथुनसंयोगो विंया ति मेथुनसंयोगो, तस्स वसेन । इधा ति इमस्मिं लोके । एकच्चो ति एको । समणो वा ब्राह्मणो वा ति पव्वज्जामत्तेन समणो वा जातिमत्तेन ब्राह्मणो वा । द्वयं द्वयसमापत्तिं ति द्वीहि द्वीहि समापज्जितव्वं, मेथुनं ति अत्थो । न हेव खो समापज्जती ति सम्बन्धो । उच्छादनं उव्वतनं । सम्बाहनं परिमदनं । सादियती ति अधिवासेति । तदस्सादेती ति तं उच्छादनादिं अभिरमति । निकामेती ति इच्छति । वित्तिं ति तुट्ठि ।

दनं...प...सादियति । न पि मातुगामेन सद्धिं सञ्जग्घति संकीळति संकेलायति । अपि च खो मातुगामस्स चक्खुना चक्खुं उपनिज्झायति पेक्खति, सो तदस्सादेति...प...न परिमुच्चति दुक्खस्मा ति वदामि ।

पुन च परं ब्राह्मण इधेक्कच्चो समणो वा...प...न हेव खो मातुगामेन । न पि मातुगामस्स । न पि मातुगामेन । न पि मातुगामस्स...प...पेक्खति । अपि च खो मातुगामस्स सद्दं सुणाति तिरोकुट्ठा वा तिरोपाकारा वा हसन्तिया वा भणन्तिया वा गायन्तिया वा रोदन्तिया वा, सो तदस्सादेति...प...दुक्खस्मा ति वदामि ।

पुन च परं ब्राह्मण इधेक्कच्चो समणो वा...प...न हेव खो मातुगामेन । न पि मातुगामस्स । न पि मातुगामेन । न पि मातुगामस्स...प...रोदन्तिया वा । अपि च खो यानिस्स तानि पुब्बे मातुगामेन सद्धिं हसितलपितकीळितानि, तानि अनुस्सरति, सो तदस्सादेति...प...दुक्खस्मा ति वदामि ।

पुन च परं ब्राह्मण इधेक्कच्चो समणो वा...प...न हेव खो मातुगामेन...प...न पि मातुगामस्स...प...न पि यानिस्स तानि पुब्बे मातुगामेन सद्धिं हसितलपितकीळितानि, तानि अनुस्सरति । अपि च

इदम्पि खो ति एत्थ इदं ति यथावुत्तं सादियनादिं खण्डभावादिवसेन एकं कत्वा वुत्तं । पि—सद्दो वक्खमानं उपादाय समुच्चयत्थो । खो—सद्दो अवधारणत्थो । इदं वुत्तं होति—यदेतं ब्रह्मचारीपटिञ्जस्स असति पि द्वयं द्वयसमापत्तियं मातुगामस्स उच्छादनन्हापनसम्वाहनसादियनादि, इदम्पि एकस्सेन तस्स ब्रह्मचरियस्स खण्डादिभावापादनतो खण्डम्पि छिद्दम्पि सबलम्पि कम्मासम्पी ति । एवं पन खण्डादिभावापत्तिया सो अपरिसुद्धं ब्रह्मचरियं चरति, न परिसुद्धं, संयुत्तो मेशुनसंयोगेन, न विसंयुत्तो । ततो चत्स न जातिआदीहि परिमुत्ती ति दस्सेन्तो—“अयं वुच्चती” ति आदिमाह ।

सञ्जग्घती ति किलेसवसेन महाहसितं हसति । संकीळती ति कायसंसग्गवसेन कीळति । संकेलायती ति सब्वसो मातुगामं केलायन्तो विहरति । चक्खुना ति अत्तनो

खो पस्सति गहपतिं वा गहपतिपुत्तं वा पञ्चहि कामगुणेहि समप्पितं समङ्गीभूतं परिचारयमानं, सो तदस्सादेति...प...दुक्खस्मा ति वदामि ।

पुन च परं ब्राह्मण इधेकच्चो समणो वा...प...न हेव खो मातुगामेन...प...न पि पस्सति गहपतिं वा गहपतिपुत्तं वा...प...परिचारयमानं । अपि च खो अञ्जतरं देवनिकायं पणिधाय ब्रह्मचरियं चरति 'इमिनाहं सीलेन वा वतेन वा तपेन वा ब्रह्मचरियेन वा देवो वा भविस्सामि देवञ्जतरो वा' ति । सो तदस्सादेति, तं निकामेति, तेन च वित्तिं आपज्जति । इदम्पि खो ब्राह्मण ब्रह्मचरियस्स खण्डम्पि छिद्दम्पि सबलम्पि कम्मासम्पी' ति' ।

एवं लाभादिहेतुकेन भेदेन च सत्तविधमेथुनसंयोगेन च खण्डादिभावो सङ्गहितो ति वेदितव्वो ।

१०१. अखण्डादिभावो पन सब्वसो सिक्खापदानं अभेदेन, भिन्नानश्च सप्पटिकम्मानं पटिकम्मकरणेन, सत्तविधमेथुनसंयोगाभावेन च, अपराय

चक्खुना । चक्खुं ति मातुगामस्स चक्खुं । उपनिज्झायती ति उपेच्च निज्झायति ओलोकेति । तिरोकुट्टा ति कुट्टस्स परतो । तथा तिरोपाकारा । मत्तिकामया भित्ति कुट्टं, इट्टकामया पाकारो ति वदन्ति । या काचि वा भित्ति पोरिसतो दिग्घट्टरतनुच्चप्पमाणा कुट्टं, कुट्टतो अधिको पाकारो ।

अस्सा ति ब्रह्मचारीपटिञ्जस्स । पुब्बे ति वतसमादानतो पुब्बे । कामगुणेही ति कामकोट्टासेहि । समप्पितं ति सुट्ठु अप्पितं सहितं । समङ्गीभूतं ति समन्नागतं । परिचारयमानं ति कीळन्तं, उपट्ठहियमानं वा । पणिधाय ति पत्थेत्वा । सीलेना ति आदीसु यमनियमादिसमादानवसेन सीलं । अवीतिकमवसेन वतं । उभयम्पि सीलं । दुक्करचरियवसेन पवत्तितं वतं । तंतंअकिच्चसम्मततो वा निवत्तिलक्खणं सीलं । तंतंसमादानवतो वेसभोजन-किच्चकरणादिविसेसपटिपत्ति वतं । सब्वथा पि दुक्करचरिया तपो । मेथुनविरति ब्रह्मचरियं ।

१०१. सब्वसो ति अनवसेसतो, सब्वेसं वा । अभेदेना ति अवीतिकमेन । अपराय च पापधम्मानं अनुप्पत्तिया, गुणानं उप्पत्तिया सङ्गहितो ति योजना । तत्थ कुब्भनलक्खणो कोधो । उपनब्धनलक्खणो उपनाहो । परेसं गुणमक्खनलक्खणो मक्खो । युगगाहलक्खणो

च “कोधो उपनाहो मक्खो पळासो इस्सा मच्छरियं माया साठेय्यं थम्भो सारम्भो मानो अतिमानो मदो पमादो” ति आदीनं पापधम्मानं अनुप्पत्तिया, अप्पिच्छतासन्तुट्ठितासल्लेखतादीनञ्च गुणानं उप्पत्तिया सङ्गहितो ।

१०२. यानि हि सीलानि लाभादीनम्पि अत्थाय अभिन्नानि, पमाद-
दोसेन वा भिन्नानि पि पटिकम्मकतानि, मेथुनसंयोगेहि वा कोधूपनाहादीहि
वा पापधम्मेहि अनुपहृतानि, तानि सब्वसो अखण्डानि अच्छिद्धानि
असबलानि अकम्मासानी ति बुचन्ति । तानि येव भुजिस्सभावकरणतो
च भुजिस्सानि, विञ्जूहि पसत्थत्ता विञ्जुपसत्थानि, तण्हादिट्ठीहि
अपरामट्ठत्ता अपरामट्ठानि, उपचारसमाधिं वा अप्पनासमाधिं वा संवत्त-
यन्ती ति समाधिसंवत्तनिकानि च होन्ति । तस्मा नेसं एस ‘अखण्डादि-
भावो वोदानं’ ति वेदितव्वो ।

तं पनेतं वोदानं द्वीहाकारेहि सम्पज्जति—सीलविपरित्या च
आदीनवदस्सनेन, सीलसम्पत्तिया च आनिसंसदस्सनेन । तत्थ “पञ्चिमे

पळासो । परसम्पत्तिउसूयनलक्खणो इस्सा । अत्तसम्पत्तिनिगूहनलक्खणं मच्छरियं ।
सन्तदोसपटिच्छादनलक्खणा माया । असन्तगुणसम्भावनलक्खणं^१ साठेय्यं । चित्तस्स थद्ध-
भावलक्खणो थम्भो । करणुत्तरियलक्खणो सारम्भो । उन्नतिलक्खणो मानो । अभुन्नति-
लक्खणो अतिमानो । मज्जनलक्खणो मदो । चित्तवोसग्गलक्खणो पमादो । आदि-सद्देन
लोभमोहविपरीतमनसिकारादीनं सङ्गहो ।

१०२. इदानी “अखण्डादिभावो पना” ति आदिनावुत्तमेवत्थं पाकटतरंकातुं—“यानि ही”
ति आदिमाह । तत्थ अनुपहृतानी ति अनुपदद्दुतानि । विवट्ठूपनिस्सयताय तण्हादासब्बतो
मोचनेन भुजिस्सभावकरणं । अविञ्जूनं अप्पमाणत्ता बुत्तं—“विञ्जूहि पसत्थत्ता” ति ।
समाधिसंवत्तनं वा एतेसं पयोजनं, समाधिसंवत्तने वा नियुत्तानी ति समाधिसंवत्तनिकानि ।
निदानेन^२ सस्ससम्पत्ति विथ पटिपक्खविगमेन सीलसम्पदा, सा च तत्थ सति दोसदस्सने ति

१. पभावलक्खणं—सी० ।

२. निसदानेन—स्या०, क० ।

भिक्षुवे आदीनवा दुस्सीलस्स सीलविपत्तिया” ति^१ एवमादिसुत्तनयेन सील-
विपत्तिया आदीनवो दट्ठब्बो ।

१०३. अपि च दुस्सीलो पुग्गलो दुस्सील्यहेतु अमनापो होति देव-
मनुस्सानं, अननुसासनीयो सत्रह्यचारीनं, दुक्खितो दुस्सील्यगरहासु, विप्पटि-
सारी सीलवतं पसंसासु, तां च पन दुस्सील्यताय साणसाटको विय
दुब्बण्णो होति । ये खो पनस्स दिट्ठानुगतिं आपज्जन्ति, तेसं दीघरत्तं
अपायदुक्खावहनतो दुक्खसम्पस्सो । येसं देय्यधम्मं पटिगण्हाति, तेसं न
महप्फलकरणतो अप्पग्घो । अनेकवस्सगणिकगूथकूपो विय दुब्बिसोधनो^२ ।
छवालातमिव उभतो परिवाहिरो । भिक्षुभावं पटिजानन्तो पि अभिक्षु
येव गोगणं अनुबन्धगद्रभो विय सततुब्बिग्गो सब्बवेरिकपुरिसो विय ।
असंवासारहो मतकळेवरं^३ विय । सुतादिगुणयुत्तो पि सत्रह्यचारीनं अप्पजारहो
सुसानग्गि विय ब्राह्मणानं । अभब्बो विसेसाधिगमे अन्धो विय रूपदस्सने ।

आह—“सीलविपत्तिया च आदीनवदस्सनेना” ति । निसम्मकारीनं पयोजनगरुक्ताय
दिट्ठगुणे येव सम्मापटिपत्ती ति वुत्तं—“सीलसम्पत्तिया च आनिसंसदस्सनेना” ति ।

१०३. तत्थ सीलविपत्तिया आदीनवो सीलसम्पदाय हेट्ठा दस्सितआनिसंसपटिपक्खतो
वेदितब्बो, तं सुविज्जेय्यं ति अवित्थारेत्वा पकारन्तरेहि दस्सेतुं—“अपि चा” ति आरद्धं ।
तत्थ यथा सीलसम्पदा सत्तानं मनुज्जभावकारणं, एवं सीलविपत्ति अमनुज्जभावकारणं ति आह—
“दुस्सीलो प...देवमनुस्सानं” ति । अननुसासनीयो जिगुच्छितब्बतो । दुक्खितो ति
सज्जातदुक्खो । विप्पटिसारी ति “अकतं वत मे कल्याणं” ति आदिना पच्चानुतापी । दुब्बण्णो
ति गुणवण्णेन कायवण्णेन च विरहितो । अस्सा ति दुस्सीलस्स । सम्पस्सितानं दुक्खो
दुक्खावहो सम्पस्सो एतस्सा ति दुक्खसम्पस्सो । गुणानुभावाभावतो अप्पं अग्घती ति
अप्पग्घो । अनेकवस्सगणिकगूथकूपो विया ति अनेकवस्ससमूहे सञ्चित्तुक्कारावाटो विय ।
दुब्बिसोधनो सोधेतुं असक्कुणेय्यो । छवालातं छवडाहे सन्तज्जनुम्मुक्कं । उभतो परिवाहिरो
ति सामज्जतो गिहिभोगतो च परिहीनो । सब्बेसं वेरी, सब्बे वा वेरी एतस्सा ति सब्बवेरी,

१. दी०—२-६९; अ०—२-४९१ पिट्ठादीसु ।

२. दुब्बिसोधो—स्या० ।

३. मतकळेवरं—सी० ।

निरासो सद्धम्मे चण्डालकुमारको विय रज्जे । सुखितोस्मी ति मज्जमानो पि दुक्खितो व अग्गिक्खन्धपरियाये वुत्तदुक्खभागिताय ।

१०४. दुस्सीलानं हि पञ्चकामगुणपरिभोगवन्दनमाननादिसुखस्साद-
गधितचित्तानं^१ तप्पच्चयं अनुस्सरणमत्तेनापि हृदयसन्तापं जनयित्वा
उण्हलोहितुगारप्पवत्तनसमत्थं अतिकटुकं दुक्खं दस्सन्तो सब्वाकारेण पच्चक्ख-
कम्मविपाको भगवा आह—

“पस्सथ नो तुम्हे भिक्खवे अमुं महन्तं अग्गिक्खन्धं आदित्तं
सम्पज्जलितं सजोतिभूतं ति ? एवं भन्ते ति । तं किं मज्जथ भिक्खवे,
कतमं नु खो वरं यं अमुं महन्तं अग्गिक्खन्धं आदित्तं सम्पज्जलितं
सजोतिभूतं आलिङ्गित्वा^२ उपनिसीदेय्य वा उपनिपज्जेय्य वा, यं खत्तिय-
कज्जं वा ब्राह्मणकज्जं वा गहपतिकज्जं वा मुदुतलुनहत्थपादं आलि-
ङ्गित्वा उपनिसीदेय्य वा उपनिपज्जेय्य वा ति ? एतदेव भन्ते वरं
यं खत्तियकज्जं वा...प...उपनिपज्जेय्य वा । दुक्खं हेतं भन्ते यं अमुं
महन्तं अग्गिक्खन्धं...प...उपनिपज्जेय्य वा ति । आरोचयामि वो
भिक्खवे, पटिवेदयामि वो भिक्खवे, यथा एतदेव तस्स वरं दुस्सीलस्स
पापधम्मस्स असुचिसङ्कस्सरसमाचारस्स पटिच्छन्नकम्मन्तस्स अस्समणस्स

सो एव सब्बवेरिको, पुरिसो । संवासं नारहती ति असंवासारहो । सद्धम्मे ति पटिपत्ति-
सद्धम्मे पटिवेधसद्धम्मे च ।

१०४. “अग्गिक्खन्धपरियाये वुत्तदुक्खभागिताया” ति सङ्क्षेपेण वुत्तमत्थं वित्थारतो
दस्सेतुं—“दुस्सीलानं ही” ति आदि आरब्धं । पञ्चकामगुणपरिभोगसुखे, परेहि कथिरमानवन्दन-
माननादिसुखे च अस्सादेन गधितचित्ता पञ्चकाम...प...गधितचित्ता, तेसं । ते
यथावुत्तसुखस्सादा पच्चया एतस्सा ति तप्पच्चयं । दुक्खं ति सम्बन्धो ।

पस्सथ नो ति पस्सथ नु, अपि पस्सथ । महन्तं ति विपुलं । अग्गिक्खन्धं ति

१. सुखस्सादगधित०—सी० ।

२. आलिङ्गित्वा—सी०, स्या० ।

समणपटिञ्जस्स अब्रह्मचारिस्स ब्रह्मचारिपटिञ्जस्स अन्तोपूतिकस्स^१ अवस्सुतस्स कसम्बुजातस्स यं अमुं महन्तं अग्गिक्खन्धं...प...उपनिपज्जेय्य वा । तं किस्स हेतु ? ततो निदानं हि सो भिक्खवे मरणं वा निगच्छेय्य मरण-मत्तं वा दुक्खं, न त्वेव तप्पच्चया कायस्स भेदा परं मरणा अपायं दुग्गतिं विनिपातं निरयं उपपज्जेय्या” ति^२ ।

एवं अग्गिक्खन्धुपमाय इत्थिपटिवद्वपञ्चकामगुणपरिभोगपच्चयं दुक्खं दस्सेत्वा एतेनेव^३ उपायेन—

“तं किं मज्जथ भिक्खवे, कतमं नु खो वरं यं बलवा पुरिसो दळ्हाय वाळरज्जुया उभो जङ्घा वेठेत्वा घंसेय्य, सा छविं छिन्देय्य, छविं छेत्वा चम्मं छिन्देय्य, चम्मं छेत्वा मंसं छिन्देय्य, मंसं छेत्वा न्हारं छिन्देय्य, न्हारं छेत्वा अट्ठिं छिन्देय्य, अट्ठिं छेत्वा अट्ठिमिज्झं आहच्च तिठ्ठेय्य, यं वा खत्तियमहासालानं वा ब्राह्मणमहासालानं वा गहपतिमहासालानं वा अभिवादनं सादियेय्या” ति च ।

“तं किं मज्जथ भिक्खवे, कतमं नु खो वरं यं बलवा पुरिसो तिण्हाय सत्तिया तेलधोताय पच्चोरस्मिं पहरेय्य, यं वा खत्तियमहासालानं वा ब्राह्मणमहासालानं वा गहपतिमहासालानं वा अज्जलिकम्मं सादियेय्या” ति च ।

अग्गिसमूहं । आदित्तं ति पदित्तं । सम्पज्जलितं ति समन्ततो पज्जलितं अच्छिविप्फुलिङ्गानि मुच्चन्तं । सजोतिभूतं ति सपभं समन्ततो उद्धिताहि जालाहि एकप्पभासमुदयभूतं । तं किं मज्जथा ति तं इदानि मया वुच्चमानमत्थं किं मज्जथा ति अनुमतिगहणत्थं पुच्छति । आलिङ्गेत्वा ति उपगूहत्वा । उपनिसीदेय्या ति तेनेव आलिङ्गनेन उपेच्च निसीदेय्य । यदत्थमेत्थ सत्था अग्गिक्खन्धालिङ्गनं कज्जालिङ्गनञ्च आनेसि, तमत्थं विभावेतुं—“आरोचयामी” ति आदिमाह । तत्थ आरोचयामी ति आमन्तेमि । वो ति तुम्हे । पटिवेदयामी ति पवोषेमि । दुस्सीलस्सा ति निस्सीलस्स सीलविरहितस्स । पापधम्मस्सा ति दुस्सीलत्ता एव

१. अन्तोपूतिस्स—सी०, स्या० ।

२. अ० —३-२५१ ।

“तं किं मज्जथ भिक्खवे, कतमं नु खो वरं यं बलवा पुरिसो तत्तेन अयोपट्टेन आदिचेन सम्पज्जलितेन सजोतिभूतेन कायं सम्पलिवेठेय्य, यं वा खत्तियमहासालानं वा ब्राह्मणमहासालानं वा गहपतिमहासालानं वा सद्दादेय्यं चीवरं परिभुज्जेय्या” ति च ।

“तं किं मज्जथ भिक्खवे, कतमं नु खो वरं यं बलवा पुरिसो तत्तेन अयोसङ्कुना आदिचेन सम्पज्जलितेन सजोतिभूतेन मुखं विवरित्वा तत्तं लोहगुळं आदित्तं सम्पज्जलितं सजोतिभूतं मुखे पक्खिपेय्य, तं तस्स ओट्टम्पि डहेय्य, मुखम्पि, जिह्वम्पि, कण्ठम्पि, उदरम्पि डहेय्य; अन्तम्पि अन्तगुणम्पि आदाय अधोभागं निक्खमेय्य, यं वा खत्तिय, ब्राह्मण, गहपतिमहासालानं वा सद्दादेय्यं पिण्डपातं परिभुज्जेय्या” ति च ।

“तं किं मज्जथ भिक्खवे, कतमं नु खो वरं यं बलवा पुरिसो सीसे वा गहेत्वा खन्धे वा गहेत्वा तत्तं अयोमञ्चं वा अयोपीठं वा आदित्तं सम्पज्जलितं सजोतिभूतं अभिनिशीदापेय्य वा अभिनिपज्जापेय्य वा, यं वा खत्तिय, ब्राह्मण, गहपतिमहासालानं वा सद्दादेय्यं मञ्चपीठं परिभुज्जेय्या” ति च ।

हीनज्झासयताय लामकसभावस्स । असुचिसङ्कस्सरसमाचारस्सा ति अपरिसुद्धकायसमाचारा-
दिताय असुचिस्स हुत्वा सङ्काय सरितव्वसमाचारस्स । दुस्सीलो हि किञ्चिदेव असारुपं दिस्वा
“इदं असुकेन कतं भविस्सती” ति परेसं आसङ्कनीयोव होति, केनचिदेव वा करणीयेन
मन्तयन्ते भिक्खू दिस्वा “कच्चि नु खो इमे मया कतं कम्मं जानित्वा मन्तेन्ती” ति अत्तनो येव
सङ्काय सरितव्वसमाचारो ति । पटिच्छन्नकम्मन्तस्सा ति लज्जितव्वताय पटिच्छादेतव्व-
कम्मन्तस्स । अस्समणस्सा ति न समणस्स । सलाकगगहणादीसु “अहम्पि समणो” ति
मिच्छापटिज्जाय समणपटिज्जव्वस्स । असेट्ठचारिताय अब्रह्मचारिस्स । उपोसथादीसु “अहम्पि
ब्रह्मचारी” ति मिच्छापटिज्जाय ब्रह्मचारिपटिज्जव्वस्स । पूतिना कम्मेन सीलविप्पत्तिया अन्तो
अनुपविट्ठत्ता अन्तोपूतिकस्स । छहि द्वारेहि रागादिकिलेसानुवस्सनेन तिन्तत्ता अवस्सुतस्स ।

“तं किं मञ्जथ भिक्खवे, कतमं नु खो वरं यं बलवा पुरिसो उद्धंपादं अधोसिरं गहेत्वा तत्ताय अयोकुम्भिया पक्खिपेय्य आदिताय सम्पज्जलिताय सजोतिभूताय, सो तत्थ फेणुद्देहकं पचमानो सकिम्पि उद्धं गच्छेय्य, सकिम्पि अधो गच्छेय्य, सकिम्पि तिरियं गच्छेय्य, यं वा खत्तिय, ब्राह्मण, गहपतिमहासालानं वा सद्वादेय्यं विहारं परिभुञ्जेय्या” ति चा ति^१ ।

१०५. इमाहि वालरज्जुतिण्हसत्तिअयोपट्टअयोगुलअयोमञ्चअयोपीठ-अयोकुम्भीउपमाहि अभिवादनअञ्जलिकम्मचीवरपिण्डपातमञ्चपीठविहार-परिभोगपच्चयं दुक्खं दस्सेसि ।

तस्मा—

अग्गिक्खन्धालिङ्गन-दुक्खं^१दिकदुक्खं कदुकफलं ।

अविजहतो कामसुखं सुखं कुतो भिन्नसीलस्स ॥

अभिवादनसादने^२ किं नाम सुखं विपन्नसीलस्स ।

दळ् हवाळरज्जुधंसन-दुक्खाधिकदुक्खभागिस्स ॥

सद्धानं अञ्जलिकम्मसादने^३ किं सुखं असीलस्स ।

सत्तिप्पहारदुक्खाधिमत्तदुक्खस्स यं हेतु ॥

चीवरपरिभोगसुखं किं नाम असंयतस्स येन चिरं ।

अनुभवितव्वो निरये जलितअयोपट्टसम्फस्सो ॥

सञ्जातरागादिकचवरत्ता, सीलवन्तेहि छडुतव्वत्ता च कसम्बुजातस्स । अग्गिक्खन्धूपमाय हीनूपमभूताया ति अत्थो । तेनाह भगवा—“एतदेव तस्स वरं” ति । भगवा दुक्खं दस्सेत्वा दुक्खं दस्सेती ति सम्बन्धो ।

१०५. वाळरज्जुया ति वालेहि कतरज्जुया । सा हि खरतरा होति । धंसेय्या ति पधंसनवसेन धंसेय्य । तेलधोताया ति तेलेन निसिताय । पञ्चोरस्मि ति पतिउरस्मि उराभिमुखं, उरमज्जे ति अधिप्पायो । अयोसङ्कुना ति सण्डासेन । फेणुद्देहकं ति फेणं उद्देहेत्वा, अनेकवारं फेणं उद्धपेत्वा ति अत्थो ।

मधुरो पि पिण्डपातो हलाहलविस्मरसो असीलस्स ।
 आदिचाणिलितव्वा अयोगुळा येन चिररत्तं ॥
 सुखसम्मतो पि दुक्खो असीलिनो मञ्चपीठपरिमोगो ।
 यं वाधिस्सन्ति चिरं जलितअयोमञ्चपीठानि ॥
 दुस्सीलस्स विहारे सद्वादेय्यम्हि का निवासरति ।
 जलितेसु निवसितव्वं येन अयोकुम्मिमज्झेसु ॥
 सङ्कसरसमाचारो कसम्बुजातो अवस्सुतो पापो ।
 अन्तोपूती ति च यं निन्दन्तो आह लोकगरु ॥
 धो जीवितं^१ असञ्जतस्स तस्स समणजनयेसधारिस्स ।
 अस्समणस्स उपहतं खतमत्तानं वहन्तस्स ॥
 गूथं विय कुणपं विय मण्डनकामा विवज्जयन्तीध ।
 यं नाम सीलवन्तो सन्तो किं जीवितं तस्स ॥
 सब्बभयेहि अमुत्तो मुत्तो सब्बेहि अधिगमसुखेहि ।
 सुपिहितसग्गद्वारो अपायमग्गं समारुळ्हो ॥
 करुणाय वत्थुभूतो कारुणिकजनस्स नाम को अञ्जो ।
 दुस्सीलसमो दुस्सीलताय इति बहुविधा^२ दोसा ति ॥

१०६. एवमादिना पच्चवेक्खणेन सीलविपरित्यं आदीनवदस्सनं
 वुत्तप्पकारविपरीततो सीलसम्पत्तिया आनिसंसदस्सनञ्च वेदितव्वं ।

अग्गिक्खन्धालिङ्गनदुक्खतो पि अधिमत्तदुक्खताय कटुकभूतं दुक्खं फलं एतस्सा ति
 अग्गिक्खन्धालिङ्गनदुक्खाधिकदुक्खकटुकफलं । कामसुखं अविजहतो भिन्नसीलस्स
 दुस्सीलस्स कुतो तस्स सुखं नयेवा ति अधिप्पायो । सादने ति सादियने । यं ति अञ्जलि-
 कम्मसादनं । असीलिनो ति दुस्सीलस्स । उपहतं ति सीलव्यसनेन उपद्दुतं । खतं ति
 कुसलमूलानं खणनेन खतं, खणितं वा गुणं सरिरे ति अधिप्पायो । सब्बभयेही ति अत्ता-
 वादादिसब्बभयेहि । उपचारज्झानं उपादाय सब्बेहि अधिगमसुखेहि ।

१०६. वुत्तप्पकारविपरीततो ति सीलविपरित्यं वुत्ताकारपटिप्पक्खतो “मनापो होति

अपि च—

तस्स पासादिकं होति पत्तचीवरधारणं ।
 पब्बज्जा सफला तस्स यस्स सीलं सुनिम्मलं ॥
 अत्तानुवादादिभयं सुद्धसीलस्स भिक्खुनो ।
 अन्धकारं विय रविं हृदयं नावगाहति ॥
 सीलसम्पत्तिया भिक्खु सोभमानो तपोवने ।
 पभासम्पत्तिया चन्दो गगने विय सोभति ॥
 कायगन्धो पि पामोज्जं सीलवन्तस्स भिक्खुनो ।
 करोति अपि देवानं सीलगन्धे कथा व का ॥
 सब्बेसं गन्धजातानं सम्पत्तिं अभिभुय्यति ।
 अविधाती दिसा सब्बा^१ सीलगन्धो पवायति ॥
 अप्पका पि कता कारा सीलवन्ते महप्फला ।
 होन्ती ति सीलवा होति पूजासकारभाजनं ॥
 सीलवन्तं न बाधन्ति आसवा दिट्ठधम्मिका ।
 सम्परायिकदुक्खानं मूलं खणति सीलवा ॥
 या मनुस्सेसु सम्पत्ति या च देवेषु सम्पदा ।
 न सा सम्पन्नसीलस्स इच्छतो होति दुल्लभा ॥
 अचन्तसन्ता पन या अयं निब्बानसम्पदा ।
 मनो सम्पन्नसीलस्स^२ तमेव अनुधावति ॥
 सब्बसम्पत्तिमूलमिह सीलमिह इति पण्डितो ।
 अनेकाकारवोकारं आनिसंसं विभावये ति ॥

देवमनुस्सानं” ति आदिना । कायगन्धो पि पामोज्जं, सीलवन्तस्स भिक्खुनो । करोति
 अपि देवानं ति एत्थ “गन्धो इसीनं चिरदिक्खितानं” ति^३ आदिका गाथा वित्थारेतब्बा ।
 अविधाती ति अप्पट्ठिधाती । वधवन्धादिपरिकिलेसा दिट्ठधम्मिका आसवा उपद्वा ।

१. दसदिसा—सी०, स्या० ।

२. सम्पन्नसीलस्स मनो—सी०, स्या० ।

३. खु०—३:२-८ ।

एवं हि विभावयतो सीलविपत्तितो उब्बिज्जित्वा सीलसम्पत्तिनिर्भं
मानसं होति । तस्मा यथावुचं इमं सीलविपत्तिया आदीनवं इमञ्च सील-
सम्पत्तिया आनिसंसं दिस्वा सब्वादरेण सीलं वोदापेतब्बं ति ॥

एत्तावता च “सीले पतिट्ठाय नरो सपञ्जो” ति इमिस्सा गाथाय
सीलसमाधिपञ्चासुखेन देसिते विमुद्धिमग्गे सीलं ताव परिदीपितं होति ।

इति साधुजनपामोज्जत्थाय कते विमुद्धिमग्गे

सीलनिर्देशो नाम पठमो परिच्छेदो ।

सम्परायिकदुक्खानं मूलं नाम दुस्सील्यं । अन्तमतिक्रान्तं अच्चन्तं, अच्चन्तं सन्ता
अच्चन्तसन्ता किलेसपरिळाहसङ्घातदरथानं अभावेन सब्बदा सन्ता । उब्बिज्जित्वा ति
जाणुत्रासेन उच्चासित्वा । वोदापेतब्बं ति विसोषेतब्बं ।

परमत्थमञ्जूसायं विमुद्धिमग्गसंवण्णनायं

सीलनिर्देशवण्णना निट्ठिता ।

२-धुतङ्गनिर्देशो

१. इदानीं येहि अपिच्छतासन्तुट्टितादीहि गुणेहि वुत्ताप्यकारस्स सीलस्स वोदानं होति, ते गुणे सम्पादेतुं यस्मा समादिण्णसीलेन योगिना धुतङ्गसमादानं कातब्बं एवं हिस्स अपिच्छतासन्तुट्टितासल्लेखपविवेकापचय-विरियारम्भसुभरतादिगुणसलिलविकखालितमलं सीलञ्चेव सुपरिसुद्धं भविस्सति, वतानि च सम्पज्जिस्सन्ति । इति अनवज्जसीलव्यवतगुणपरिसुद्धसव्वसमाचारो पोराणे अरियवंसत्तये पतिट्ठाय चतुत्थस्स भावनारामतासङ्गातस्स अरियवंसस्स अधिगमारहो भविस्सति, तस्मा धुतङ्गकथं आरभिस्साम ।

२-धुतङ्गनिर्देशवर्णना

१. अप्पा इच्छा एतस्सा ति अपिच्छो, पच्चयगेधरहितो । तस्स भावो अपिच्छता, अलोभज्झासयता ति अत्थो । समं तुट्ठि, सन्तेन सकेन वा तुट्ठि सन्तुट्ठि । सन्तुट्ठि एव सन्तुट्ठिता, अज्जं अपथेत्वा यथालद्धेहि इतरीतरेहि पच्चयेहि परितुस्सना । सन्तुट्ठितादीही ति त-कारो वा पदसन्धि करो । “सन्तुट्ठिआदीही” ति वा पाठो । ते गुणे ति ते सीलवोदानस्स हेतुभूते अपिच्छतादिगुणे । सम्पादेतुं ति सम्पन्ने कातुं । ते हि सीलविमुद्धिया पटिलद्धमत्ता हुत्वा धुत-धम्मेहि सम्पन्नतरा होन्ति । धुतङ्ग समादानं ति किलेसानं धुननकअज्झानं विद्धंसनकारणानं सम्मदेव आदानं । एवं ति एवं सन्ते, धुतङ्गसमादाने कते ति अत्थो । अस्स योगिनो । सल्लेखो किलेसानं सम्मदेव लिखना छेदना तनुकरणं । पविवेको चित्तविवेकस्स उपायभूता विवेककथायता । अपचयो यथा पट्टिपज्जनतो किलेसा नं अपचिनं ति न आचिनं ति, तथा पट्टिपज्जना । वीरियारम्भो अनुप्पन्नानं पापधम्मानं अनुप्पादनादिवसेन आरद्धवीरियता । सुभरता यथावुत्तअपिच्छभावादिसिद्धा उपट्ठकानं सुखभरणीयता सुपोसता । आदि-सहेन अपकिच्छतासल्लहुकवुत्तिआदिके सङ्गहाति । सीलञ्चेव यथासमादिन्नं पटिपक्खधम्मानं दूरीभावेन सुपरिसुद्धं भविस्सति । वतानि च धुतधम्मा च सम्पज्जिस्सन्ति सम्पन्ना भविस्सन्ति, निप्फज्जिस्सन्ति वा । या थिरभूता इतरीतरचीवरपिण्डपातसेनासनसन्तुट्ठि पोराणानं बुद्धादीनं अरियानं पवेणिभावेन ठिता, तत्थ पतिट्ठितभावं सन्धायाह—“पोराणे अरियवंस-

२. भगवता हि परिचत्तलोकामिसानं काये च जीविते च अनपेक्खानं अनुलोमपटिपदं येव आराधेतुकामानं कुलपुत्तानं तेरसधुतङ्गानि अनुञ्जातानि । सेय्यथिदं—पंसुकूलिकङ्गं, तेचीवरिकङ्गं, पिण्डपातिकङ्गं, सपदान-चारिकङ्गं, एकासनिकङ्गं, पत्तापिण्डिकङ्गं, खलुपच्छाभचिकङ्गं, आरञ्जिकङ्गं, रुक्खमूलिकङ्गं, अब्भोकासिकङ्गं, सोसानिकङ्गं, यथासन्थतिकङ्गं, नेसज्जिकङ्गं ति ।

तत्थ—

अत्थतो लक्खणादीहि समादानविधानतो ।

पभेदतो भेदतो च तस्स तस्सानिसंसतो ॥

कुसलत्तिकतो चेव धुतादीनं विभागतो ।

समासव्यासतो चापि विञ्जातब्बो विनिच्छयो ॥

३. तत्थ अत्थतो ति ताव रथिकसुसानसंकारकूटादीनं यत्थ कत्थचि पंसुनं उपरि ठितत्ता अब्भुग्गतट्ठेन तेसुतेसु पंसुकूलमिवा ति पंसुकूलं । अथ वा पंसु विय कुच्छितभावं उलती ति पंसुकूलं, कुच्छितभावं गच्छती ति वुत्तं होति । एवं लद्धनिव्वचनस्स पंसुकूलस्स धारणं पंसुकूलं, तं सीलमस्सा

सत्तये पतिट्ठाया” ति । भावना आरमितव्वट्ठेन आरामो एतस्सा ति भावनारामो, तब्भावो भावनारामता, समथविपस्सनाभावनासु युत्तप्पयुत्तता । यस्मा अधिगमारहो भविस्सति, तस्मा ति सम्बन्धो ।

२. लाभसक्कारादितण्हाय आमसितव्वतो लोकपरियापन्नताय च लोकामिसं । निब्बानाधिगमस्स अनुलोमतो अनुलोमपटिपदा विपस्सनाभावना । अत्थतो ति वचनत्थतो । पभेदतो ति विभागतो । भेदतो ति विनासतो । धुतादीनं ति धुतधुतवादधुतधम्मधुतङ्गानं । समासव्यासतो ति सङ्केपवित्थारतो ।

३. रथिका ति रच्छा । सङ्कारकूटादीनं ति निद्वारणे सामिवचनं । अब्भुग्गतट्ठेना ति उस्सितट्ठेन । “नदिया कूल” ति आदीसु विय समुत्सयत्थो कूल-सदो ति आह—“पंसुकूलमिव पंसुकूलं” ति । कु-सदो कुच्छायं उल-सदो गति अत्थो ति आह—“कुच्छितभावं गच्छती ति वुत्तं होती” ति, पंसु विय कुच्छितं उलति पवत्ततो ति वा पंसुकूलं । पंसुकूलस्स

ति पंसुकूलिको । पंसुकूलिकस्स अङ्गं पंसुकूलिकङ्गं । अङ्गं ति कारणं
बुच्चति । तस्मा येन समादानेन सो पंसुकूलिको होति, तस्सेतं अधिवचनं
ति वेदितव्वं । एतेनेव नयेन संघाटिउच्चारसंगअन्तरवासकसङ्घातं तिचीवरं
सीलमस्सा ति तेचीवरिको । तेचीवरिकस्स अङ्गं तेचीवरिकङ्गं ।

भिक्षासङ्घातानं पन आमिसपिण्डानं पातो ति पिण्डपातो, परेहि
दिन्नानं पिण्डानं पत्ते निपतनं ति बुत्तं होति । तं पिण्डपातं उञ्छति तं
तं कुलं उपसङ्गमन्तो गवेसती ति पिण्डपातिको । पिण्डाय वा पतितुं
वतमेतस्सा ति पिण्डपाती, पतितुं ति चरितुं, पिण्डपाती एव पिण्डपातिको ।
पिण्डपातिकस्स अङ्गं पिण्डपातिकङ्गं ।

दानं बुच्चति अवखण्डनं, अपेतं दानतो ति अपदानं, अनवखण्डनं
ति अत्थो । सह अपदानेन सपदानं, अवखण्डनरहितं अनुघरं ति बुत्तं
होति । सपदानं चरितुं इदमस्स सीलं ति सपदानचारी, सपदानचारी एव
सपदानचारिको । तस्स अङ्गं सपदानचारिकङ्गं ।

धारणं पंसुकूलं उत्तरपदलोपेन, तं सीलमस्सा ति पंसुकूलिको, यथा—“आपूपिको” ति ।
अङ्गति अत्तनो फलं पटिच्च हेतुभावं गच्छती ति अङ्गं, कारणं । येन पुग्गलो “पंसुकूलिको”
ति बुच्चति, सो समादानचेतनासङ्घातो धम्मो पंसुकूलिकस्स अङ्गं ति पंसुकूलिकङ्गं ।
तेनाह—“पंसुकूलिकस्सा” ति आदि । तस्सा ति समादानस्स । समादियति एतेना ति
समादानं, चेतना ।

एतेनेव नयेना ति यथा पंसुकूलधारणं पंसुकूलं, तं सीलो पंसुकूलिको, तस्स अङ्गं
समादानचेतना “पंसुकूलिकङ्गं” ति बुत्तं । एवं एतेनेव वचनत्थनयेन तिचीवरधारणं तिचीवरं,
तं सीलो तेचीवरिको, तस्स अङ्गं समादानचेतना “तेचीवरिकङ्गं” ति वेदितव्वं । संघाटि-
आदीसु एव तीसु चीवरेसु तिचीवरसमञ्ञा, न कण्डुपटिच्छादिवस्सिकसाटिकादीसु ति तानि
सरूपतो दस्सेन्तो—“संघाटिउत्तरासङ्गअन्तरवासकसङ्घातं” ति आह ।

तं पिण्डपातं ति परेहि दिव्यमानानं पिण्डानं पत्ते पतनसङ्घातं पिण्डपातं, तं
उञ्छती ति पिण्डपातिको, यथा बादरिको सामाकिको । पिण्डपाति एव पिण्डपातिको,

एकासने भोजनं एकासनं, तं सीलमस्सा ति एकासनिको । तस्स अङ्गं एकासनिकङ्गं ।

दुतियभाजनस्स पटिक्खित्तत्ता केवलं एकस्मिं येव पत्ते पिण्डो पत्त-
पिण्डो । इदानि पत्तापिण्डगहणे पत्तापिण्डसञ्जं कत्वा पत्तापिण्डो सीलमस्सा
ति पत्तपिण्डिको । तस्स अङ्गं पत्तपिण्डिकङ्गं ।

खलू ति पटिसेधनत्थे निपातो । पवारितेन सता पच्छा लद्धं भत्तं
पच्छाभत्तं नाम, तस्स पच्छाभत्तस्स भोजनं पच्छाभत्तभोजनं, तस्मिं पच्छा-
भत्तभोजने पच्छाभत्तसञ्जं कत्वा पच्छाभत्तं सीलमस्सा ति पच्छाभत्तिको ।
न पच्छाभत्तिको खलुपच्छाभत्तिको । समादानवसेन पटिक्खित्तातिरिक्त-
भोजनस्सेतं नामं । अट्टकथायं पन वुत्तं—खलू ति एको सक्कुणो, सो मुखेन
फलं गहेत्वा तस्मिं पतिते पुन अञ्जं न खादति, तादिसो अयं ति खलु-
पच्छाभत्तिको । तस्स अङ्गं खलुपच्छाभत्तिकङ्गं ।

अरञ्जे निवासो सीलमस्सा ति आरञ्जिको । तस्स अङ्गं
आरञ्जिकङ्गं ।

रुक्खमूले निवासो रुक्खमूलं । तं सीलमस्सा ति रुक्खमूलिको ।
रुक्खमूलिकस्स अङ्गं रुक्खमूलिकङ्गं । अब्भोकासिकसोसानिकङ्गेसु
पि एसेव नयो ।

यथा भद्दो एव भद्दो । अवखण्डनं विच्छिन्दनं निरन्तरमप्पवत्ति । तप्पटिक्खेपतो
अनवखण्डनं अविच्छिन्दनं निरन्तरमप्पवत्ति । सह अपदानेना ति सह अनवखण्डनेन ।
सपदानं ति पदस्स किरिया विसेसनभावं यत्थ च तं अनवखण्डनं, तच्च दस्सेतुं—
“अवखण्डनरहितं अनुधरं ति वुत्तं होती” ति वुत्तं । एकासने ति इरियापथन्तरेन
अनन्तरिताय एकाय येव निसज्जाय । पत्ते पिण्डो ति एत्थ वत्थुभेदो इधाधिप्पेतो, न सामञ्जं ।
एव-कारो च लुत्तनिद्धिद्वो ति दस्सेन्तो—“केवलं एकस्मिं येव पत्ते” ति आह । उत्तरपदलोपं
कत्वा अयं निद्देसो ति दस्सेन्तो—“पत्तपिण्डगहणे पत्तपिण्डसञ्जं कत्वा” ति आह ।
एस नयो इतो परेषु पि ।

पच्छाभत्तं नाम पवारणतो पच्छा लद्धभत्तं एव । खलू—सदस्स पटिसेधत्थवाचकत्ता
तेन समानत्थं न-कारं गहेत्वा आह—“न पच्छाभत्तिको” ति । सिक्खापदस्स विसयो

यदेव सन्थतं यथासन्थतं, इदं तुय्हं पापुणाती ति एवं पठमं उद्दिष्टेनासनस्सेतं अधिवचनं । तस्मिं यथासन्थते विहरितुं सीलमस्सा ति यथासन्थतिको । तस्स अङ्गं यथासन्थतिकङ्गं ।

सयनं पटिक्खपित्वा निसज्जाय विहरितुं सीलमस्सा ति नेसज्जिको । तस्स अङ्गं नेसज्जिकङ्गं ।

४. सब्बानेव पनेतानि तेन तेन समादानेन धुतकिलेसत्ता धुतस्स भिक्खुनो अङ्गानि, किलेसधुननतो वा धुतं ति लद्धवोहारं जाणं अङ्गं एतेसं ति धुतङ्गानि । अथ वा धुतानि च तानि पटिपक्खनिद्धुननतो अङ्गानि च पटिपत्तिया ति पि धुतङ्गानि । एवं तावेत्थ अत्थतो विज्जातव्वो विनिच्छयो ।

सब्बानेव^१ पनेतानि समादानचेतनालक्खणानि । वुत्तम्पि चेत्तं—
“यो समादियति, सो पुग्गलो । येन समादियति, चित्तचेतसिका एते

सिक्खापदेनेव पटिक्खित्तो । यो तस्स अविसयो, सो एव समादानस्स विसयो ति आह—
“समादानवसेन पटिक्खित्तातिरित्तभोजनस्सा” ति । अब्भोकासे निवासो अब्भोकासो । सुसाने निवासो सुसानं, तं सीलं अस्सा ति आदिना सब्बं वत्तव्वं ति आह—“एसेव नयो” ति यथासन्थतं विय यथासन्थतं, आदितो यथा उद्दिष्टं । तं हेस “इदं बहुमङ्कुणं^२ दुग्गन्ध-पवातं” ति आदि वसेन अप्पटिक्खपित्वाव सम्पटिच्छति । तेनेवाह—“इदं तुय्हं” ति आदि । सयनं ति निपज्जनमाह ।

४. तेन तेन समादानेना ति तेन तेन पंसुकूलिकङ्गादिकस्स समादानेन । धुतकिलेसत्ता ति विद्धंसितकिलेसत्ता, तदङ्गवसेन पहीनतण्डुपादानादिपापधम्मत्ता ति अत्थो । येहि तं किलेसधुननं, तानि येव इध धुतस्स भिक्खुनो अङ्गानि ति अधिप्पेतानि, न अज्जानि यानि कानिचि, अज्जेन वा धुतस्सा ति अयमत्थो अत्थतो आपन्नो । “जाणं अङ्गं एतेसं” ति इमिना जाणपुव्वकत्तं तेसं समादानस्स विभावे ति । पटिपत्तिया ति सीलदिसम्मापटिपत्तिया । समादियति एतेना ति समादानं, समादानवसेन पवत्ता चेतना, तं लक्खणं एतेसं ति समादानचेतनालक्खणानि । वुत्तम्पि चेत्तं अट्ठकथायं—“समादानकिरियाय साधक-

धम्मा । या समादानचेतना, तं धुतङ्गं । यं पटिक्खपति, तं वत्थू” ति ।
सब्बानेव च लोलुप्पविद्धंसनरसानि, निल्लोलुप्पभावपच्चुपट्टानानि, अप्पिच्छ-
तादिअरियधम्मपदट्टानानि । एवमेत्थ लक्खणादीहि वेदितब्बो
विनिच्छयो ।

५. समादानविधानतो ति आदीसु पन पञ्चसु सब्बानेव धुतङ्गानि
धरमाने भगवति भगवतो व सन्तिके समादातब्बानि । परिनिब्बुते महा-
सावकस्स सन्तिके । तस्मिं असति खीणासवस्स, अनागामिस्स, सकदा-
गामिस्स, सोतापन्नस्स, तिपिटकस्स, द्विपिटकस्स, एकपिटकस्स, एकसंगीति-
कस्स^१, अट्ठकथाचरियस्स । तस्मिं असति धुतङ्गधरस्स, तस्मिं अपि असति
चेतियङ्गणं सम्मज्झित्वा उक्कुटिकं निसीदित्वा सम्मासम्बुद्धस्स सन्तिके
वदन्तेन विय समादातब्बानि । अपि च सयम्पि समादातुं वट्टति एव ।
एत्थ च चेतियपब्बते द्वे भातिकत्थेरानं जेट्ठकभातु धुतङ्गप्पिच्छताय वत्थु^२ कथे-
तब्बं । अयं ताव साधारणकथा ।

तमभावतो । सम्पयुत्तधम्मा येना ति करणभावेन दस्सिता” ति । समादानचेतनाय गहणं
तंमूलकता परिहरणचेतना पि धुतङ्गमेव । अत्तना परम्मुखेन च कुसलभण्डस्स भुसं विलुप्पनट्ठेन
लोलुप्पं तण्हाचारो, तस्स विधंसनकिच्चता लोलुप्पविद्धंसनरसानि । ततो एव निल्लोलुप्प-
भावेन पच्चुपतिट्ठन्ति, तं वा पच्चुपट्टापेन्ती ति निल्लोलुप्पभावपच्चुपट्टानानि ।
अरियधम्मपदट्टानानी ति परिखुद्धसीलादिसद्धम्मपदट्टानानि ।

५. भगवतो व सन्तिके समादातब्बानी ति इदं अन्तरा अविच्छेदनत्थं वुत्तं,
रञ्जो सन्तिके पटिञ्जातारहस्स अत्थस्स तदुपजीविनो एकंसतो अविस्वादनं विय ।
सेसानं सन्तिके समादाने पि एसेवनयो । एकसङ्गितिकस्सा ति पञ्चसु दीघनिकायादीसु
निकायेसु एकनिकायिकस्स । अट्ठकथाचरियस्सा ति यस्स अट्ठकथातन्ति येव विसेसतो
पगुणा, तस्स । एत्था ति अत्तना पि समादानस्स रहने । जेट्ठकभातु धुतङ्गप्पिच्छताय
वत्थू ति सो किर थेरो नेसज्झिको, तस्स तं न कोचि जानाति । अथेकदिवसं रत्तिया सयनपिट्ठे

१. एकसङ्गीतिकस्स एकागमस्स—सी०, क० ।

२. म० टु०—२—रथविनीतसुत्तवण्णनाथं ।

१-पंसुकूलिकङ्ककथा

६. इदानी एकेकस्स समादानविधानप्पभेदभेदानिसंसे वण्णयित्ताम ।
पंसुकूलिकङ्कं ताव “गहपतिदानचीवरं पटिक्खिण्णमि, पंसुकूलिकङ्कं समादि-
यामी” ति इमेसु द्वीसु वचनेसु अञ्जतरेन समादिन्नं होति । इदं तावेत्थ
समादानं ।

७. एवं समादिन्नधुतङ्गेन पन तेन सोसानिकं, पापणिकं, रथियचोळं,
सङ्कारचोळं, सोत्थियं, न्हानचोळं, तित्थचोळं, गतपच्चागतं, अग्गिडड्डं,
गोखायितं, उपचिकाखायितं, उन्दूरखायितं, अन्तच्छिन्नं, दसाच्छिन्नं, धजाहटं,
थूपचीवरं, समणचीवरं, आभिसेकिकं, इद्धिमयं, पन्थिकं, वाताहटं, देवदसियं,
सामुद्दियं ति एतेसु अञ्जतरं चीवरं गहेत्वा फालेत्वा दुब्बलट्ठानं पहाय
थिरट्ठानानि धोवित्वा चीवरं कत्वा पोराणं गहपतिचीवरं अपनेत्वा
परिभुञ्जितव्वं ।

निसिन्नं विञ्जुलतोभासेन दिस्वा इतरो पुच्छि—“किं भन्ते तुम्हे नेसज्जिका” ति । थेरो
धुतङ्गप्पिच्छताय तावदेव निपजित्वा पच्छा समादियी ति एवमागतं वत्थु ।

१-पंसुकूलिकङ्ककथावण्णना

६. गहपतिदान चीवरं ति एत्थ दायकभावेन समणा पि उक्कट्टस्स गहपतिपक्खं
येव पविट्ठा ति दट्ठव्वं । “पव्वजितो गण्हिस्सती” ति ठपितकं सिया गहपतिचीवरं, न पन
गहपतिदानचीवरं ति तादिसं निवत्तेतुं दानगगहणं । अञ्जतरेना ति एत्थ समादानवचनेन
ताव समादिन्नं होतु, पटिक्खेपवचनेन पन कथं ति ? अत्थतो आपन्नत्ता । यथा “देवदत्तो दिवा
न भुञ्जती” ति वुत्ते “रसियं भुञ्जती” ति अत्थतो आपन्नमेव होति, तस्स आहारेन विना
सरीरद्धि नत्थी ति, एवमिधापि भिक्खुनो गहपतिदानचीवरे पटिक्खिते तदञ्जचीवरप्पटिग्गहो
अत्थतो आपन्नो एव होति, चीवरेन विना सासने ठिति नत्थी ति ।

७. एवं समादिन्नधुतङ्गेना ति आदिविधानं पंसुकूलिकङ्के पटिपज्जनविधि । सुसाने
लद्धं सोसानिकं । तं पन यस्मा तत्थ केनचि छड्डितत्ता पतितं होति, तस्मा वुत्तं—“सुसाने-

तत्थ सोसानिकं ति सुसाने पतितकं । पापणिकं ति आपणद्वारे पतितकं । रथियचोळं ति पुञ्जत्थिकेहि वातपानन्तरेन रथिकाय छड्ढितचोळकं । सङ्कारचोळं ति सङ्कारद्वाने छड्ढितचोळकं । सोत्थियं ति गब्भमलं पुञ्छित्वा छड्ढितवत्थं । तिस्सामच्चमाता किर सतग्घनकेन वत्थेन गब्भमलं पुञ्छापेत्वा “पंसूकलिका गण्हिस्सन्ती” ति तालवेळिमग्गे छड्ढापेसि । भिक्खू जिण्णकद्वानत्थमेव गण्हन्ति । न्हानचोळं ति यं भूतवेज्जेहि ससीसं न्हापिता^१ काळकण्णिचोळं ति छड्ढेत्वा गच्छन्ति । तित्थचोळं ति न्हानतित्थे छड्ढितपिलोतिका । गतपच्चागतं ति यं मनुस्सा सुसानं गन्त्वा पच्चागता न्हात्वा^२ छड्ढेन्ति । अग्गिडड्ढं ति अग्गिना डड्ढप्पदेसं । तं हि मनुस्सा छड्ढेन्ति । गोखायितादोनि पाकटानेव । तादिसानि पि हि मनुस्सा छड्ढेन्ति । धजाहटं ति नावं आरोहन्ता धजं बन्धित्वा आरूहन्ति । तं तेसं दस्सनातिकमे गहेतुं वड्ढति । यम्पि युद्धभूमियं धजं बन्धित्वा ठपितं, तं द्विन्नम्पि सेनानं गतकाले गहेतुं वड्ढति ।

धूपचोवरं ति वम्मिकं परिक्षिपित्वा बलिकम्मं कतं । समणचोवरं ति भिक्खुसन्तकं । आभिसेकिकं ति रज्जो अभिसेकद्वाने छड्ढितचीवरं । इड्ढिमयं ति एहिभिक्खुचीवरं । पन्थिकं ति अन्तरामग्गे पतितकं । यं पन सामिकानं सतिसम्मोसेन पतितं, तं थोकं रक्खित्वा गहेतब्बं । वाताहटं ति वातेन पहरित्वा दूरे पातितं । तं पन सामिके अपस्सन्तेन गहेतुं वड्ढति । देवदत्तियं ति यं अनुरुद्धत्थेरस्स विय देवताहि दिन्नकं । सामुद्दियं ति समुद्दवीचीहि थले उस्सारितं ।

पतितकं” ति । एवं पापणिकम्पि दट्ठब्बं । तालवेळिमग्गो नाम महागामे एका वीथि । अनुराधपुरे ति च वदन्ति । डड्ढो पदेसो एतस्सा ति डड्ढपदेसं, वत्थं । मग्गे पतितकं बहुदिवसातिक्रन्तं गहेतब्बं ति वदन्ति । “द्वत्तिदिवसातिक्रन्तं” ति अपरे । थोकं रक्खित्वा ति कतिपयं कालं आगमेत्वा । वाताहतम्पि सामिकानं सतिसम्मोसेन पतितसदिसं ति—“सामिके अपस्सन्तेन गहेतुं वट्ढती” ति वुचं । तस्मा थोकं आगमेत्वा गहेतब्बं ।

८. यं पन संघस्स देमा ति दिन्नं, चोळकभिक्ष्वाय वा चरमानेहि लद्धं, न तं पंसुकूलं । भिक्षुदत्तिये पि यं वस्सग्गेन गाहेत्वा वा दीयति, सेनासनचीवरं वा होति, न तं पंसुकूलं । नो गाहापेत्वा दिन्नमेव पंसुकूलं । तत्र पि यं दायकेहि भिक्षुस्स पादमूले निक्खित्तं, तेन पन भिक्षुना पंसुकूलिकस्स हत्थे ठपेत्वा दिन्नं, तं एकतोसुद्धिकं नाम । यं भिक्षुनो हत्थे ठपेत्वा दिन्नं, तेन पन पादमूले ठपितं, तम्पि एकतोसुद्धिकं । यं भिक्षुनो पि पादमूले ठपितं, तेनापि तथेव दिन्नं, तं उभतोसुद्धिकं । यं हत्थे ठपेत्वा लद्धं, हत्थे येव ठपितं, तं अनुकङ्कचीवरं नाम । इति इमं पंसुकूलभेदं जत्वा पंसुकूलिकेन चीवरं परिभुञ्जितव्वं ति इदमेत्थ विधानं ।

९. अयं पन पभेदो—तयो पंसुकूलिका, उक्कट्टो मज्झिमो मुदू ति । तत्थ सोसानिकं येव गण्हन्तो उक्कट्टो होति । पव्वजिता गण्हस्सन्ती ति ठपितकं गण्हन्तो मज्झिमो । पादमूले ठपेत्वा दिन्नकं गण्हन्तो मुदू ति ।

१०. तेसु यस्स कस्सचि अत्तनो रुचिया गिहिदिन्नकं सादितक्खणे धुतङ्गं भिज्जति । अयमेत्थ भेदो ।

८-१०. “संघस्स देमा” ति दिन्नं, चोळकभिक्ष्वावसेन लद्धञ्च लद्धकालतो पट्टाय “समणचीवरं सिया नु खो, नो” ति आसङ्कं निवत्तेतुं—“न तं पंसुकूलं” ति वुत्तं । न हि तं तेवीसतिया उप्पत्तिट्ठानेसु कत्थचि परियापन्नं । इदानी इमिना व पसङ्गेन यं भिक्षुदत्तिये लक्खणपत्तं पंसुकूलं, तस्स च उक्कट्टानुकट्टविभागं दस्सेतुं—“भिक्षुदत्तिये पी” ति आदि वुत्तं । तत्थ गाहेत्वा वा दीयती ति संघस्स वा गणस्स वा देन्तेहि यं चीवरं वस्सग्गेन पापेत्वा भिक्षुत्वं दीयति । सेनासनचीवरं ति सेनासनं कारेत्वा^१ “एतस्मिं सेनासने वसन्ता परिभुञ्जन्तू” ति दिन्नचीवरं । न तं पंसुकूलं ति अपंसुकूलभावो पुब्बे वुत्तकारणतो, गाहेत्वा दिन्नत्ता च । तेनाह—“नो गाहापेत्वा दिन्नमेव पंसुकूलं” ति । तत्र पी ति यं गाहेत्वा न दिन्नं भिक्षुदत्तियं, तत्र पि येन भिक्षुना चीवरं दीयति, तस्स लाभे दाने च विसुं विसुं उभयत्थ आदरगारवानं सम्भावतो, तदभावतो च भिक्षुदत्तियस्स एकतोसुद्धि उभतोसुद्धि

१. पव्वजितो गण्हस्सती ति—स्या०, रो० । पव्वजितोव गण्हस्सती ति—क० ।

२. करित्वा—रया० ।

११. अयं पनानिसंसो—“पंसुकूलचीवरं निस्साय पब्बज्जा” ति^१ वचनतो निस्सयानुरूपपटिपत्तिसम्भावो, पठमे अरियवंसे पतिट्ठानं, आरक्खदुक्खाभावो, अपरायत्तावुत्तिता, चोरभयेन अभयता, परिभोगतण्हाय अभावो, समणसारूपपरिक्खारता, “अप्पानि” चेव सुलभानि च तानि च अनवज्जानी”^२ ति भगवता संवण्णितपच्चयता, पासादिकता, अप्पिच्छतादीनं फलनिष्फत्ति, सम्मापटिपत्तिया अनुब्रूहनं, पच्छिमाय जनताय दिट्ठानुगति-आपादनं ति ।

मारसेनाविधाताय पंसुकूलधरो यति ।
 सन्नद्धकवचो युद्धे खत्तियो विय सोभति ॥
 पहाय कासिकादीनि वरदत्थानि धारितं ।
 यं लोकगरुणा को तं पंसुकूलं न धारये ।
 तस्माहि अत्तनो भिक्खु पटिज्जं समनुस्सरं ।
 योगाचारानुकूलमिह पंसुकूले रतो सिया ति ॥

अयं ताव पंसुकूलिकङ्गे समादानविधानप्पभेदभेदानिसंसवण्णना ।

अनुकट्टता होन्ती ति इममत्थं दस्सेतुं—“यं दायकेही” ति आदि वुत्तं, पादमूले ठपेत्वा दिन्नकं समणेना ति अधिप्पायो । यस्स कस्सची ति उक्कट्टादीसु यस्स कस्सचि । रुचिया ति छन्देन । खन्तिया ति निज्झानक्खन्तिया ।

११. निस्सयानुरूपपटिपत्तिसम्भावो ति उपसम्पन्नसमनन्तरं आचरियेन वुत्तेसु चतूसु निस्सयेसु अत्तना यथापटिज्जातदुतियनिस्सयानुरूपाय पटिपत्तिया विज्जमानता । आरक्खदुक्खाभावो ति चीवरारक्खनदुक्खस्स अभावो पंसुकूलचीवरस्स अलोभनीयत्ता । परिभोगतण्हाय अभावो सविसेसलूखसभावत्ता । पासादीकता ति परेसं पसादावहता । अप्पिच्छतादीनं फलनिष्फत्ति धुतङ्गपरिहरणस्स अप्पिच्छतादीहि येव निष्पादेतब्बतो । धुतङ्गमे समादाय वरानं यावदेव उपरिं सम्मापटिपत्तिसम्पादनाया ति वुत्तं—“सम्मापटिपत्तिया अनुब्रूहनं” ति । मारसेनाविधाताया ति मारस्स मारसेनाय च विहननाय विद्धंसनाय । कायवाचाचितोहि यतो संयतो ति यति, भिक्खु । धारितं यं लोकगरुणा पंसुकूलं, तं को न

२-तेचीवरिकङ्गकथा

१२. तदनन्तरं पन तेचीवरिकङ्गं “चतुत्थकचीवरं पटिक्खिपामि, तेचीवरिकङ्गं समादियामी” ति इमेसं अञ्जतरवचनेन समादिन्नं होति ।

१३. तेन पन तेचीवरिकेन चीवरदुस्सं लभित्वा याव अफासुकभावेन कातुं वा न सक्कोति, विचारकं वा न लभति, सूचिआदीसु वास्स^१ किञ्चि न सम्पज्जति, ताव निक्खिपितव्वं । निक्खित्तपच्चया दोसो नत्थि । रजित-कालतो पन पट्टाय निक्खिपितुं न वट्टति, धुतङ्गचोरो नाम होति । इदमस्स विधानं ।

१४. पभेदतो पन अयम्पि तिविधो होति । तत्थ उक्कट्टेन रजन-काले पठमं अन्तरवासकं वा उत्तरासङ्गं वा रजित्वा तं निवासेत्वा इतरं रजितव्वं । तं पारुपित्वा सङ्घाटि रजितव्वा । सङ्घाटिं पन निवासेतुं न वट्टति । इदमस्स गामन्तसेनासने वचं । आरञ्जके पन द्वे एकतो धोवित्वा रजितुं वट्टति । यथा पन किञ्चि दिस्वा सक्कोति कासावं आकड्ढित्वा उपरि कातुं, एवं आसन्ने ठाने निसीदितव्वं । मज्झिमस्स^२ रजनसालायं

धारये, यस्मा वा लोकगरुना पंसुकूलं धारितं, तस्मा को तं न धारये ति योजना, यं तं सद्धानं एकन्तसम्बन्धिभावतो । पटिञ्चं समनुस्सरं ति उपसम्पदमाळे “आम भन्ते” ति आचरियपमुखस्स संघस्स सम्मुखा दिन्नं पटिञ्चं समनुस्सरन्तो ।

इति पंसुकूलिकङ्गकथावण्णना

२-तेचीवरिकङ्गकथावण्णना

१२-१६. चतुत्थकचीवरं ति निवासनपावपनयोग्यं चतुत्थकचीवरं ति अधिप्पायो, अंसकासावस्स अप्पटिक्खिपितव्वतो । अञ्जतरवचनेना ति एत्थ यं वराव्वं, तं हेट्ठा वुरानयमेव । याव न सक्कोति, याव न लभति, याव न सम्पज्जती ति पच्चेकं याव-सद्दो सम्बन्धितव्वो । न सम्पज्जती ति न सिज्जति । निक्खित्तपच्चया दोसो नत्थी ति निचय-सन्निधिधुतङ्गसंकिलेसदोसो नत्थि । आसन्ने ति चीवरस्स आसन्ने ठाने । रजनक्खणे

१. वार्य—स्या०, रो०, क० ।

२. मज्झिमस्स पन—स्या०, रो० क० ।

रजनकासावं नाम होति, तं निवासेत्वा वा पारुपित्वा वा रजनकम्मं कातुं वट्टति । मुदुकस्स सभागभिक्षूनं चीवरानि निवासेत्वा वा पारुपित्वा वा रजनकम्मं कातुं वट्टति । तत्रट्टकपच्चत्थरणम्मि तस्स वट्टति, परिहरितुं पन न वट्टति । सभागभिक्षूनं चीवरम्मि अन्तरन्तरा परिभुञ्जितुं वट्टति । धुतङ्गतेचीवरिकस्स पन चतुत्थं वत्तमानं अंसकासावमेव वट्टति । तच्च खो वित्थारतो विदत्थि, दीघतो तिहत्थमेव वट्टति ।

१५. इमेसं पन तिण्णम्मि चतुत्थकचीवरं सादितक्खणे येव धुतङ्गं भिज्जति । अयमेत्थ भेदो ।

१६. अयं पनानिसंसो—तेचीवरिको भिक्षु सन्तुट्ठो होति काय-परिहारिकेन चीवरेन, तेनस्स पक्खिनो विय समादा येव गमनं, अप्प-समारम्भता, वत्थसन्निधिपरिवज्जनं, सल्लहुकवुत्तिता, अतिरेकचीवरलोलुप्प-प्पहानं, कप्पिये मत्तकारिताय सल्लेखवुत्तिता, अप्पिच्छतादीनं फलनिष्फत्ती ति एवमादयो गुणा सम्पज्जन्ती ति ।

अतिरेकवत्थतण्हं पहाय सन्निधिविवज्जितो धीरो ।

सन्तोससुखरसञ्जू तिचीवरधरो भवति योगी ॥

तस्मा सपत्तचरणो पक्खी व सचीवरो व योगिवरो ।

सुखमनुविचरितुकामो चीवरनियमेरतिं कयिरा ति ॥

अयं तेचीवरिकङ्गे समादानविधानप्पमेदभेदानिसंसवण्णना ।

परिभुञ्जनकासावं रजनकासावं । तत्रट्टकपच्चत्थरणं नाम अचानो, परस्स वा सन्तकं सेनासने पच्चत्थरणवसेन अधिद्धितं । “अंसकासावं परिक्खारचोळं” होति, इति पच्चत्थरणं, अंसकासावं ति इमानि द्वे पि अतिरेकचीवरद्वाने ठितानि पि धुतङ्गभेदं न करोन्ती” ति अट्टकथायं वुत्तं ति वदन्ति । परिहरितुं पन न वट्टती ति रजनकाले एव अनुज्जातरा निच्चपरिभोगवसेन न वट्टति तेचीवरिकस्स । अंसकासावं ति खन्वे ठपेतव्वकासावं । कायपरिहारिकेना ति वातातपादिपरिस्सयतो कायस्स परिहरणमत्तेन । समादाये वा ति गहेत्वा एव । अप्पसमारम्भता ति अप्पकिच्चता । कप्पिये मत्तकारिताया ति निसीदनादिवसेन परिक्खारचोळवसेन

३—पिण्डपातिकङ्ककथा

१७. पिण्डपातिकङ्कम्पि “अतिरेकलाभं पटिक्खिपामि, पिण्डपातिकङ्कं समादियामी” ति इमेसं अञ्जतरवचनेन समादिन्नं होति ।

१८. तेन पन पिण्डपातिकेन “संघभत्तं, उद्देसभत्तं, निमन्तनभत्तं, सलाकभत्तं, पक्खिकं, उपोसथिकं, पाटिपदिकं, आगन्तुकभत्तं, गमिकभत्तं, गिलानभत्तं, गिलानुपट्टाकभत्तं, विहारभत्तं, धुरभत्तं, वारकभत्तं ति एतानि चुद्दस भत्तानि न सादितव्यानि । सचे पन “संघभत्तं गण्हथा” ति आदिना नयेन अवत्वा “अम्हाकं गेहे संघो भिक्खं गण्हातु, तुम्हे पि भिक्खं गण्हथा” ति वत्वा दिन्नानि होन्ति, तानि सादितुं वट्टन्ति । संघतो निरामिससलाका पि विहारे पक्कभत्तम्पि वट्टति येवा ति । इदमस्स विधानं ।

१९. पभेदतो पन अयम्पि तिविधो होति । तत्थ उक्कट्टो पुरतो पि पच्छतो पि आहट्ठभिक्खं^१ गण्हति, पत्तद्वारे^२ ठत्वा पत्तं गण्हन्तानम्पि

च बहूसु चीवरेसु अनुज्जातेसु पि तिचीवरमत्तो ठितत्ता । सह पत्तचरणाया ति सपत्तचरणो । पक्खी सपक्खको ।

इति तेचीवरिकङ्ककथावण्णना

३—पिण्डपातिकङ्ककथावण्णना

१७—२०. अतिरेकलाभं ति “पिण्डियालोपभोजनं निस्साया” ति^३ एवं वुत्त-भिक्खाहारलाभतो अतिरेकलाभं, संघभत्तादिं ति अत्थो । सकलस्स संघस्स दातव्वभत्तं संघभत्तं । कतिपये भिक्खू उद्दिसित्वा दातव्वभत्तं उद्देसभत्तं । एकरिंम पक्खे एकदिवसं दातव्वभत्तं पक्खिकं । उपोसथे उपोसथे दातव्वभत्तं उपोसथिकं । पटिपददिवसे दातव्वभत्तं पाटिपदिकं । विहारं उद्दिस्स दातव्वभत्तं विहारभत्तं । धुरगेहे एव ठपेत्वा दातव्वभत्तं धुरभत्तं । गामवासीआदीहि वारेन दातव्वभत्तं वारकभत्तं । “संघभत्तं गण्हथा ति आदिना”

१. भिक्खम्पि—स्या०, रो०, क० ।

२. पद्वारे—क०—त्ती०; परद्वारे—स्या०; बहिद्वारे—रो०, क० ।

३. वि०—३-५५, १०० ।

देति, पटिक्कमनं^१ आहरित्वा दिन्नभिक्षुम्पि गण्हति, तं दिवसं पन निसी-
दित्वा भिक्षुं न गण्हति । मज्झिमो तं दिवसं निसीदित्वा पि गण्हति,
स्वातनाय पन नाधिवासेति । सुदुको स्वातनाय पि पुनरिदिवसाय पि
भिक्षुं अधिवासेति । ते उभो पि सेरिविहारसुखं न लभन्ति, उक्कट्टो व^२
लभति । एकस्मिं किर गामे अरियवंसो होति, उक्कट्टो इतरे आह—
“आयामावुसो धम्मसवनाया” ति । तेसु एको एकेनमिह भन्ते मनुस्सेन
निसीदापितो ति आह । अपरो मया भन्ते स्वातनाय एकस्स भिक्षुा अधि-
वासिता ति । एवं ते उभो परिहीना । इतरो पातो व पिण्डाय
चरित्वा गन्त्वा धम्मरसं पटिसंवेदेसि ।

२०. इमेसं पन तिण्णम्पि संघभत्तादिअतिरेकलाभं सादितक्खणे व
धुतङ्गं भिज्जति । अयमेत्थ भेदो ।

२१. अयं पनानिसंसो—“पिण्डियालोपभोजनं निस्साय पब्बज्जा”
ति^३ वचनतो निस्सयानुरूपपटिपत्तिसम्भावो, दुतिये अरियवंसे पतिट्ठानं,

ति आदि-सदेन उद्देसभत्तादिं सङ्गण्हाति । सादितुं वट्टन्ती ति भिक्षुपरियायेन वुत्तत्ता ।
भेसज्जादिपटिसंयुत्ता निरामिससलाका । याव कालिकवज्जा ति च वदन्ति । विहारे पक्कभत्तम्पी
ति उपासका इधेव भत्तं पचित्वा “सब्बेसं अय्यानं दस्सामा” ति विहारे येव भत्तं सम्पादेन्ति,
तं पिण्डपातिकानम्पि वट्टति । आहरित्वा ति पत्तं गहेत्वा गेहतो आनेत्वा । तं दिवसं निसी-
दित्वा ति “मा भन्ते पिण्डाय चरित्थ, विहारे येव भिक्षुा आनीयती” ति वदन्तानं
सम्पटिच्छनेन तं दिवसं निसीदित्वा । सेरिविहारसुखं ति अपरायत्तविहारितासुखं । अरियवंसो
ति अरियवंससुत्त^४पतिसंयुत्ता धम्मकथा । धम्मरसं ति धम्मूपसञ्चितं पामोज्जादिरसं ।

२१. जङ्घवलं निस्साय पिण्डपरियेसनतो कोसज्जनिम्महनता । “यथा पि भमरो
पुप्फं” ति^५ आदिना वुत्तविधिना आहारपरियेसनतो परिसुद्धाजीवता । निच्चं अन्तरघरं पवि-

१. पटिक्कमने—स्या०; पटिक्कमं—रो०, ।

२. उक्कट्टो पन—रो०, सी०, उक्कट्टो—क० ।

४. दी०—३-१७५, अ०—२-३० ।

३. वि०—३—५५, १०० ।

५. खु०—१-२२ ।

अपरायत्तवुत्तिता, “अप्पानि चेव सुलभानि च तानि च अनवज्जानी”^१ ति भगवता संवण्णितपच्चयता, कोसज्जनिम्महनता^२, परिसुद्धाजीवता, सेखिय-पटिपत्तिपूरणं, अपरपोसिता, परानुग्गहकिरिया, मानप्पहानं, रसतण्हा-निवारणं, गणभोजनपरम्परभोजनचारित्तिसिक्खापदेहि अनापत्तिता, अप्पिच्छ-तादीनं अनुलोमवुत्तिता, सम्मापटिपत्तिब्रूहनं, पच्छिमजनतानुकम्पनं ति ।

पिण्डियालोपसन्तुट्ठो अपरायत्तजीविको ।
पहीनाहारलोलुप्पो होति चातुहिसो यति ॥
विनोदयति कोसज्जं आजीवस्स विसुज्झति ।
तस्मा हि नातिमञ्जेय्य भिक्खाचरियाय सुमेधसो ॥

एवरूपस्स हि—

“पिण्डपातिकस्स भिक्खुनो अत्तभरस्स अनञ्जपोसिनो ।
देवापि पिहयन्ति तादिनो नो चे लाभसिलोकनिस्सितो”^३ ति ॥
अयं पिण्डपातिकङ्गं समादानविधानप्पभेदभेदानिसंसवण्णना ।

सन्तस्सेव सुप्पटिच्छन्नगमनादयो सेखियधम्मा सम्पजन्ती ति सेखियपटिपत्तिपूरणं । पटिग्ग-हणे मत्तञ्जुताय संसट्ठविहारभावतो च अपरपोसिता । कुले कुले अप्पकअप्पकपिण्डगहणेन परानुग्गहकिरिया । अन्तिमाय जीविकाय अवद्धानेन मानप्पहानं । वुत्तञ्हेतं—“अन्तमिदं भिक्खवे जीविकानं, यदिदं पिण्डोल्यं” ति^४ आदि । मिस्सकभरोन यापनतो रसतण्हानिवारणं । निमन्तनासम्पटिच्छनतो गणभोजनादिसिक्खापदेहि अनापत्तिता ।

अप्पटिहतवुत्तिताय चत्सु पि दिसासु वत्तनट्ठेन चातुहिसो । आजीवस्स विसुज्झती ति आजीवो अस्स विसुज्झति । अत्तभरस्सा ति अप्पानवज्जसुलभरूपेहि पच्चयेहि अत्तनो भरणतो अत्तभरस्स । ततो एव एकविहारीताय सद्धिविहारिकादीनम्पि अञ्जेसं अपोसनतो अनञ्जपोसिनो । पदद्वयेनापि कायपरिहारिकेन चीवरेन कुच्छिपरिहारिकेन पिण्डपातेन विचरणतो सल्लहुकवुत्तितां, सुभरतं, परमअप्पिच्छतं, सन्तुट्ठिञ्च दस्सेति । देवा पि पिहयन्ति

१. अ०—२-२९; खु०—१-२५२ ।

२. ०निम्मथनता—स्या० ।

३. सद्धिसिलोकनिस्सितो ति—खु०—१-९८ ।

४. खु—१-२४२; सं—२-३१९ ।

४-सपदानचारिकङ्गकथा

२२. सपदानचारिकङ्गम्पि “लोलुप्पचारं पटिक्खिपामि, सपदान-चारिकङ्गं समादियामी” ति इमेसं अञ्जतरवचनेन समादिन्नं होति ।

२३. तेन पन सपदानचारिकेन गामद्वारे ठत्वा परिस्सयाभावो सल्लक्खेतव्वो । यस्सा रच्छाय वा गामे वा परिस्सयो होति, तं पहाय अञ्जत्थ चरितुं वट्ठति । यस्मिं घरद्वारे वा रच्छाय वा गामे वा किञ्चि न लभति, अगामसञ्जं कत्वा गन्तव्वं । यत्थ किञ्चि लभति, तं पहाय गन्तुं न वट्ठति । इमिना च भिक्खुना कालतरं पविसितव्वं, एवं हि अफासुकट्ठानं पहाय अञ्जत्थ गन्तुं सक्खिस्सति । सचे पनस्स विहारे दानं देन्ति, अन्तरामग्गे वा आगच्छन्ता मनुस्सा पत्तं गहेत्वा पिण्डपातं देन्ति वट्ठति । इमिना च मग्गं गच्छन्तेनापि भिक्खाचारवेलायं सम्पत्तगामं अनतिकमित्वा चरितव्वमेव । तत्थ अलमित्वा वा थोकं लभित्वा वा गामपटिपाटिया चरितव्वं ति । इदमस्स विधानं ।

२४. पभेदतो पन अयम्पि तिविधो होति । तत्थ उक्कट्ठो पुरतो आहटभिक्खम्पि पच्छतो आहटभिक्खम्पि पटिकमनं आहरित्वा दिट्ठ-

तादिनो ति तादिस्स भुसं अतिविय सन्तकायवचीमनोकम्मताय उपसन्तस्स परमेन सतिने-पक्केन समन्नागमतो सब्बकालं सतिमतो पिण्डपातिकस्स भिक्खुस्स सक्कादयो देवा पि पिहयन्ति पत्थेन्ति । तस्स सीलादिगुणेषु बहुमानं उप्पादेन्ता आदरं जनेन्ति, पगेव मनुस्सा । सचे सो लाभसक्कारसिलोकसन्निस्सितो न होति, तदभिकङ्खी न होती ति अत्थो ।

इति पिण्डपातिकङ्गकथावण्णना

४-सपदानचारिकङ्गकथावण्णना

२२-२६. इमिना ति सपदानचारिकेन । कालतरं ति कालस्सेव । अफासुकट्ठानं ति सपरिस्सयादिवसेन दुप्पवेसनट्ठानं । पुरतो ति वीथियं गच्छन्तस्स पुरतो धरं अपविट्ठस्सेव । पत्तविस्सट्ठानं ति पेसकारवीथियं पेसकारभावं निम्मिनित्वा ठितस्स सक्कस्स घरद्वारे पत्त-विस्सट्ठानं । उक्कट्ठपिण्डपातिको तं दिवसं न भिक्खं आगमयमानो निसीदति, तस्मा तं

मानमि न गण्हति, पत्तद्वारे^१ पन पत्तं विस्सजेति । इमस्मिं हि धुतङ्गे महाकस्सपत्थेरेन सदिसो नाम नत्थि । तस्स पि रत्तविस्सङ्कटान्नेद पञ्जायति^२ । मज्झिमो पुरतो वा पच्छतो वा आहटमि पटिकमनं आहटमि गण्हति, पत्तद्वारे पि पत्तं विस्सजेति, न पन भिक्खं आगमयमानो निसीदति । एवं सो उक्कट्टपिण्डपातिकस्स अनुलोमेति । सुदुको तं दिवसं निसीदित्वा आगमेति ।

२५. इमेसं पन तिण्णमि लोलुप्पचारे उप्पन्नमत्ते धुतङ्गं भिज्जति । अयमेत्थ भेदो ।

२६. अयं पनानिसंसो-कुलेसु निच्चनवकता, चन्दूपमता, कुलमच्छेरप्पहानं, समानुकम्पिता^३, कुलूपकादीनवाभावो, अव्हानानभिनन्दना, अभिहारेन अनत्थिकता, अप्पिच्छतादीनं अनुलोमवुत्तिता ति ।

चन्दूपमो निच्चनवो कुलेसु अमच्छरी सब्वसमानुकम्पो ।
कुलूपकादीनवविप्पमुत्तो होतीध भिक्खु सपदानचारी ॥
लोलुप्पचारश्च पहाय^४ तस्मा ओक्खित्तचक्खु युगमत्तदस्सी ।
आकङ्खमानो भुवि सेरिचारं चरेय्य धीरो सपदानचारं ति ॥

अयं सपदानचारिकङ्के समादानविधानप्पभेदभेदानिसंसवण्णना ।

अनुलोमेति । कत्थचि पि कुले निवडं उपसङ्कमनाभावतो परिचयाभावेन कुलेसु निच्चनवकता । सब्वत्थ अलग्गमानसताय च सोम्मभावेन च चन्दूपमता । कुलेसु परिग्गहचित्ता भावेन तत्थ मच्छेरप्पहानं । हितेसिताय विभागाभावतो समानुकम्पिता । कुलानं सङ्गण्हनसंसट्ठतादयो कुलूपकादीनवा । अव्हानानभिनन्दना ति निमन्तनवसेन अव्हानस्स असम्पटिच्छना । अभिहारेना ति भिक्खाभिहारेन । सेरिचारं ति यथारुचि विचरणं ।

इति सपदानचारिकङ्ककथावण्णना

१. परद्वारे—स्या०; सद्दारे—रो०, क० । २. खु०—१-९६, ९६ ।

३. समानानुकम्पिता—क० । ४. लोलुप्पचारं पजहाय—स्या०; ळोलुप्पचारं सुपहाय—क० ।

५—एकासनिकङ्गकथा

२७. एकासनिकङ्गम्पि “नानासनभोजनं पटिक्खिष्यामि, एकासनिकङ्गं समादियामी” ति इमेसं अञ्जतरवचनेन समादिब्रं होति ।

२८. तेन पन एकासनिकेन आसनसालायं निसोदन्तेन थेरासने अनिसीदित्वा इदं मय्हं पापुणिस्सती ति पटिरूपं आसनं सल्लक्खेत्वा निसीदितव्वं । सचस्स विप्पकते भोजने आचरियो वा उपज्झायो वा आगच्छति, उट्ठाव वत्तं कातुं वट्टति । तिपिटकचूलाभयत्थेरो पनाह— “आसनं वा रक्खेय्य भोजनं वा, अयश्च विप्पकतभोजनो, तस्मा वत्तं करोतु, भोजनं पन मा भुञ्जतू” ति । इदमस्स विधानं ।

२९. पभेदतो पन अयम्पि तिविधो होति । तत्थ उक्कट्ठो अप्पं वा होतु बहु वा, यम्हि भोजने हत्थं ओतारेति, ततो अञ्जं गण्हितुं न लभति । सचे पि मनुस्सा “थेरेन न किञ्चि भुत्तं” ति सप्पिआदीनि आहरन्ति, भेसज्जत्थमेव वट्टन्ति, न आहारत्थं । मज्झिमो याव पत्तो भत्तं न खीयति, ताव अञ्जं गण्हितुं लभति । अयं हि भोजनपरियन्तिको नाम होति । सुदुको याव आसना न बुट्ठाति, ताव भुञ्जितुं लभति । सो हि उदक-

५—एकासनिकङ्गकथावण्णना

२७—२१. नानासनभोजनं ति अनेकस्मिं आसने भोजनं, एक निसजाय एव अभुजित्वा विसुं विसुं निसजासु आहारपरिभोगं ति अत्थो । पतिरूपं ति युत्तरूपं अनुट्ठापनीयं । वत्तं कातुं वट्टती ति वत्तं कातुं युज्जति । वत्तं नाम गरुड्ढानीये कत्तव्वमेव । तत्थ पन पटिपज्जनविधिं दस्सेतुं यं थेरवादं आह— “आसनं वा रक्खेय्य भोजनं वा” ति आदि । तस्सत्थो— एकासनिकं भिक्खुं भुञ्जन्तं आसनं वा रक्खेय्य, धृतङ्गभेदतो याव भोजनपरियोसाना न बुट्ठातव्वं ति वुत्तं होति । भोजनं वा रक्खेय्य धृतङ्गभेदतो, अभुञ्जियमानं^१ याव भुञ्जितुं नारभति, ताव बुट्ठातव्वं ति अत्थो । यस्मा तयिदं द्वयं इध नत्थि, तस्मा वत्तकरणं धृतङ्गं न रक्खती ति

परियन्तिको वा होति याव पचाधोवनं न गणहाति ताव भुञ्जनतो,
आसनपरियन्तिको वा याव न बुद्धाति ताव भुञ्जनतो ।

३०. इमेसं पन तिण्णम्पि नानासनभोजनं भुत्ताक्खणे धुतङ्गं भिज्जति ।
अयमेत्थ भेदो ।

३१. अयं पनानिसंसो—अप्पाबाधता, अप्पातङ्कता, लहुट्टानं,
बलं, फासुविहारो, अनतिरिक्कापच्चया अनापत्ति, रसतण्हाविनोदनं,
अप्पिच्छतादीनं अनुलोमवुत्तिता ति ।

एकासनभोजने रतं न यतिं भोजनपच्चया रुजा ।

विसहन्ति रसे अलोलुपो परिहापेति न कम्ममत्तनो ॥

इति फासुविहारकारणे सुचिसल्लेखरत्तूपसेविते ।

जनयेथ विसुद्धमानसो रतिमेकासनभोजने यती तिः ॥

अयं एकासनिकङ्गे समादानविधानप्पभेदभेदानिसंसवण्णना ।

६—पत्तपिण्डिकङ्गकथा

३२. पत्तपिण्डिकङ्गम्पि “दुतियभाजनं पटिक्खिपामि, पत्तापिण्डि-
कङ्गं समादियामी” ति इमेसं अज्जरवचनेन समादिन्नं होति ।

अधिष्णायो । तेनाह—“अयञ्चा” ति आदि । “भेसज्जथमेवा” ति इमिना भेसज्जपरिमोग-
वसेनेव सप्पिआदीनि पि वट्टन्ती ति दत्तेति । अप्पाबाधता ति अरोगता । अप्पातङ्कता ति
अकिच्छजीविता सरीरदुक्खाभावो । लहुट्टानं ति कायस्स लहुपरिवत्तिता । बलं ति सरीरबलं ।
फासुविहारो ति सुखविहारो । सम्बमेतं बहुक्खत्तुं भुञ्जनपच्चया उप्पज्जनविकारपटिक्खेपपदं^१ ।
रूजा ति रोगा । न कम्ममत्तनो ति अत्तनो योगकम्मं पुरेभत्तं पच्छाभत्तं च न परिहापेति,
बहुसो भोजने अब्यावटभावतो अरोगभावतो चा ति अधिष्णायो ।

इति एकासनिकङ्गकथावर्णना

६—पत्तापिण्डिकङ्गकथावर्णना

३२—३६. अप्पटिकूलं कत्वा भुञ्जितुं वट्टति पटिकूलस्स भुत्तास्स अगण्हनम्पि^२ सिया ति

१. सदाति—क०—सी० ।

२. ०परं—सी० ।

३. असण्ठानम्पि—सी०, स्या० ।

३३. तेन पन पत्तपिण्डकेन यागुपानकाले भाजने ठपेत्वा व्यञ्जने लद्धे व्यञ्जनं वा पठमं खादितब्बं, यागु वा पातब्बा । सचे पन यागुयं पक्खिपति, पूतिमच्छकादिमिह व्यञ्जने पक्खिखत्ते यागु पटिकूला होति । अप्पटिकूलमेव च कत्वा परिभुञ्जितुं^१ वड्ढति । तस्मा तथारूपं व्यञ्जनं सन्धाय इदं वुत्तं । यं पन मधुसकरादिकं अप्पटिकूलं होति, तं पक्खिपितब्बं । गणहन्तेन च पमाणयुत्तमेव गण्हितब्बं । आमकसाकं हत्थेन गहेत्वा खादितुं वड्ढति । तथा पन अक्त्वा पचे येव पक्खिपितब्बं । दुतिकभाजनस्स पन पटिक्खित्तत्ता अञ्जं रुक्खपण्णम्पि न वड्ढती ति । इदमस्स विधानं ।

३४. पभेदतो पन अयम्पि तिविधो होति । तत्थ उक्कड्डस्स अञ्जत्र उच्छुखादनकाला कचवरम्पि छड्ढेतुं न वड्ढति, ओदनपिण्डमच्छमंसपूर्वे पि भिन्दित्वा खादितुं न वड्ढति । मज्झिमस्स एकेन हत्थेन भिन्दित्वा खादितुं वड्ढति, हत्थयोगी नामेस । सुदुको पन पत्तयोगी नाम होति, तस्स यं सका होति पचे पक्खिपितुं, तं सब्बं हत्थेन वा दन्तेहि वा भिन्दित्वा खादितुं वड्ढति ।

३५. इमेसं पन तिण्णम्पि दुतिकभाजनं सादितक्खणे धुतङ्गं भिज्जति । अयमेत्थ भेदो ।

३६. अयं पनानिसंसो—नानारसतण्हाविनोदनं, अत्रिच्छताय पहानं, आहारे पयोजनमत्तदस्सिता, थालकादिपरिहरणखेदाभावो^२, अविक्खित्त-भोजिता, अप्पिच्छतादीनं अनुलोमवुत्तिता ति ।

अधिप्पायो । पमाणयुत्तमेव गण्हितब्बं ति “एकभाजनमेव गण्हामी” ति बहुं गहेत्वा न छड्ढेतब्बं । नानारसतण्हाविनोदनं ति नानारसभोजने तण्हाय विनोदनं । अत्र अत्र नानाभाजने ठिते नानारसे इच्छा एतस्सा ति अत्रिच्छो, तस्स भावो अत्रिच्छता, तस्सा अत्रिच्छताय पहानं । आहारे पयोजनमत्तदस्सिता ति असम्भिननानारसे गेधं अक्त्वा आहारे सत्थारा अनुज्जातपयोजनमत्तदस्सिता । विसुं विसुं भाजनेसु ठितानि व्यञ्जनानि गण्हतो

नानाभाजनविक्षेपं हित्वा ओक्खित्तलोचनो ।
 खणन्तो विय मूलानि रसतण्हाय सुब्बतो ॥
 सरूपं विय सन्तुट्ठिं धारयन्तो सुमानसो ।
 परिभुञ्जेय्य आहारं को अञ्जो पत्तापिण्डको ति ॥

अयं पत्तापिण्डकङ्गे समादानविधानप्यभेदभेदानिसंसवण्णना ।

७—खलुपच्छाभक्तिकङ्ककथा

३७. खलुपच्छाभक्तिकङ्कम्पि “अतिरिक्तभोजनं पटिक्खिपामि, खलुपच्छाभक्तिकङ्कं समादियामी” ति इमेसं अञ्जतरवचनेन समादिन्नं होति ।

तेन पन खलुपच्छाभक्तिकेन पवारत्वा पुन भोजनं कप्पियं कारेत्वा न भुञ्जितव्वं । इदमस्स विधानं ।

३९. पभेदतो पन अयम्पि तिविधो होति । तत्थ उक्कट्ठो यस्मा पठमपिण्डे पवारणा नाम नत्थि, तस्मि पन अञ्जोहरियमाने अञ्जं पटिक्खिपतो होति, तस्मा एवं पवारितो पठमपिण्डं अञ्जोहरित्वा दुतियपिण्डं न भुञ्जति । मज्झिमो यस्मिं भोजने पवारितो, तदेव भुञ्जति । सुदुको पन याव आसना न वुट्ठाति ताव भुञ्जति ।

तत्थ तत्थ साभोगताय सिया विक्खित्तभोजिता, न तथा इमस्स एकपत्तागतसञ्जिनो ति वुत्तं—
 “अविक्खित्तभोजिता” ति । ओक्खित्तलोचनो ति पत्तासञ्जिताय हेट्ठाखित्तचक्खु ।
 परिभुञ्जेय्या ति परिभुञ्जितुं सकुण्णाय ।

इति पत्तापिण्डकङ्ककथावर्णना

७—खलुपच्छाभक्तिकङ्ककथावर्णना

३७—४१. भुञ्जन्तस्स यं उपनीतं, तस्स पटिक्खेपेन तं अतिरिक्तं भोजनं ति अतिरिक्त-
 भोजनं । पुन भोजनं कप्पियं कारेत्वा न भुञ्जितव्वं, तन्विसयत्ता इमस्स धुतङ्गस्स ।
 तेनाह—“इदमस्स विधानं” ति । यस्मिं भोजने ति यस्मिं भुञ्जियमाने भोजने । तदेव
 भुञ्जति, न अञ्जं । अनतिरिक्तभोजनपच्चया आपत्ति अनतिरिक्तभोजनापत्ति, ततो दूरी-

४०. इमेसं पन तिण्णम्पि पवारितानं कप्पियं कारापेत्वा भुत्तक्खणे धुतङ्गं भिज्जति । अयमेत्थ भेदो ।

४१. अयं पनानिसंसो—अनतिरिक्ताभोजनापत्तिया दूरभावो, ओदरिकाभावो, निरामिससन्निधिता, पुनपरियेसनाय अभावो, अप्पिच्छतादीनं अनुलोमवुत्तिता ति ।

परियेसनाय खेदं न याति न करोति सन्निधिं धीरो ।

ओदरिक्कं पजहति खलुपच्छाभत्तिको योगी ॥

तस्मा सुगतपसत्थं सन्तोसगुणादिवुद्धिसञ्जननं ।

दोसे विधुनितुकामो भजेय्य योगी धुतङ्गमिदं ति ॥

अयं खलुपच्छाभत्तिकङ्गे समादानविधानप्पभेदभेदानिसंसवण्णना ।

८—आरज्जिकङ्गकथा

४२. आरज्जिकङ्गम्पि “गामन्तसेनासनं पटिक्खिपामि, आरज्जिकङ्गं समादियामी” ति इमेसं अञ्जतरवचनेन समादिन्नं होति ।

भावो अनापज्जनं । ओदरिक्कं घस्मरभावो^१ कुच्छिपूरकता, तस्स अभावो एकपिण्डेना पि यापनतो । निरामिससन्निधिता निहितस्स अभुञ्जनतो । पुन परियेसनवसेन परियेसनाय खेदं न याति । अभिसल्लेखकानं सन्तोसगुणादीनं बुद्धिया सञ्जननं सन्तोसगुणादिवुद्धिसञ्जननं । इदं ति खलुपच्छाभत्तिकङ्गं ।

इति खलुपच्छाभत्तिकङ्गकथावण्णना

८—आरज्जिकङ्गकथावण्णना

४२-४६. गामन्तसेनासनं पहाय अरञ्जे अरुणं उट्ठापेतञ्चं ति एत्थ गामन्तं, अरञ्जञ्च सरूपतो दस्सेतुं—“तत्थ सद्धिं उपचारेना” ति आदि आरब्धं । तत्थ गामपरियापन्नत्ता गामन्तसेनासनस्स “गामो येव गामन्तसेनासनं” ति वुत्तं । यो कोचि सत्थो पि गामो नामा ति सम्बन्धो । इन्दखीला ति उम्मारा । तस्सा ति लेडुपातस्स । विनयपरियायेन

१. ओदरिक्कत्तसम्मत्तभावो—स्या०; ओदरिक्कत्तसम्मत्तभावो—क० ।

४३. तेन पन आरञ्जिकेन गामन्तसेनासनं पहाय अरञ्जे अरुणं उट्ठापेतब्बं ।

तत्थ सद्धिं उपचारेन गामो येव गामन्तसेनासनं । गामो नाम यो कोचि एककुटिको वा अनेककुटिको वा परिक्खित्तो वा अपरिक्खित्तो वा समनुस्सो वा अमनुस्सो वा अन्तमसो अतिरेकचातुमासनिविट्ठो यो कोचि सत्थो पि ।

गामूपचारो नाम परिक्खित्तास्स गामस्स सचे अनुराधपुरस्सेव द्वे इन्दखीला होन्ति, अब्भन्तरिमे इन्दखीले ठितस्स थाममज्झिमस्स पुरिसस्स लेड्डुपातो । तस्स लक्खणं यथा तरुणमनुस्सा अत्तानो बलं दस्सेन्ता बाहं पसारेत्वा लेड्डुं खिपन्ति, एवं खित्तास्स लेड्डुस्स पतनट्ठानब्भन्तरं ति विनयधरा । सुत्तन्तिका पन काकनिवारणनियमेन खित्तास्सा ति वदन्ति । अपरिक्खित्तगामे यं सब्बपच्चन्तिमस्स घरस्स द्वारे ठितो मातुगामो भाजनेन उदकं छट्ठेति, तस्स पतनट्ठानं घरूपचारो । ततो वुत्तानयेन एको लेड्डुपातो गामो, दुतियो गामूपचारो ।

अरञ्जं पन विनयपरियाये^१ ताव “ठपेत्वा गामं च गामूपचारं च सब्बमेतं अरञ्जं” ति^२ वुत्तं । अभिधम्मपरियाये^३ “निक्खमित्वा बहि इन्दखीला, सब्बमेतं अरञ्जं” ति^४ वुत्तं । इमस्मिं पन सुत्तन्तिकपरियाये^५ “आरञ्जकं नाम सेनासनं पञ्चधनुसतिकं पच्छिमं ति इदं लक्खणं । तं आरोपितेन आचरियधनुना परिक्खित्तास्स गामस्स इन्दखीलतो अपरि-

अरञ्जलक्खणं अदिन्नादानपाराजिके^६ आगतं । तत्थ हि “गामा वा अरञ्जा वा” ति अनवसेसतो अवहारट्ठानपरिगहे तदुभयं असङ्करतो दस्सेतुं—“ठपेत्वा गामञ्चा” ति आदि वुत्तं । गामूपचारो हि लोके गामसङ्ख्येव गच्छती ति । निप्परियायतो पन गामविनिमुत्तं ठानं अरञ्जमेव होती ति अभिधम्मे^७ गामा “निक्खमित्वा बहि इन्दखीला, सब्बमेतं अरञ्जं” ति

१. विनयपरियायेन—सी० ।

२. वि०—१-५७ ।

३. अभिधम्मपरियायेन—सी०, स्या० ।

४. अभि०—२-३०२ ।

५. परिियायेन—सी०, स्या० ।

६. वि०—१-५७ ।

७. अभि०—२-३०२ ।

क्खित्तस्स पठमलेड्डुपाततो पट्टाय याव विहारपरिक्खेपा मिनित्वा ववत्थपेतब्बं ।

सचे पन विहारो अपरिक्खित्तो होति, यं सब्बपठमं सेनासनं वा भत्तासाला वा धुवसन्निपातट्टानं वा बोधि वा चेतियं वा दूरे चे पि सेनासनतो होति, तं परिच्छेदं कत्वा मिनितब्बं ति विनयट्ठकथासु वुत्तं । मज्झिमट्ठकथायं पन विहारस्स पि गामस्सेव उपचारं नीहरित्वा उभिन्नं लेड्डुपातानं अन्तरा मिनितब्बं ति वुत्तं । इदमेत्थ पमाणं । सचे पि आसन्ने गामो होति, विहारे ठितेहि मानुसकानं सद्दो सुय्यति, पब्बतनदीआदीहि पन अन्तरितत्ता न सका उज्जुं गन्तुं । यो तस्स पकतिमग्गो होति, सचे पि नावाय सञ्चरितब्बो, तेन मग्गेन पञ्चधनुसतिकं गहेतब्बं । यो पन आसन्नगामस्स अङ्गसम्पादनत्थं ततो ततो मग्गं पिदहति, अयं धुतङ्गचोरो होति ।

सचे पन आरञ्जिकस्स भिक्खुनो उपज्झायो वा आचरियो वा गिलानो होति, तेन अरञ्जे सप्पायं अलभन्तेन, गामन्तसेनासनं नेत्वा उपट्टातब्बो । कालस्सेव पन निक्खमित्वा अङ्गयुत्ताट्टाने अरुणं उट्टापेतब्बं । सचे अरुणुट्टानवेलायं तेसं आबाधो वड्ढति, तेसं येव किच्चं कातब्बं । न धुतङ्गसुद्धिकेन भवितब्बं ति । इदमस्स विधानं ।

४४. पभेदतो पन अयम्पि तिविधो होति । तत्थ उक्कट्टेन सब्बकालं अरञ्जे अरुणं उट्टापेतब्बं । मज्झिमो चत्तारो वस्सिके मासे गामन्ते वसितुं लभति । सुदुको हेमन्तिके पि ।

वुत्तं । सुत्तन्तिकपरियायेन आरञ्जकसिक्खापदे “पञ्चधनुसतिकं पच्छिमं” ति आगतं आरञ्जिकं भिक्खुं सन्धाय । न हि सो विनयपरियायिके “अरञ्जे वसनतो आरञ्जिको पन्तसेनासनो” ति सुत्ते वुत्तो । अयञ्च सुत्तसंवण्णना ति इध सब्बत्थ सुत्तन्तिकथा व पमाणं । तस्मा तत्थ आगतमेव लक्खणं गहेतब्बं ति दस्सेन्तो—“तं आरोपितेन आचरियधनुना” ति आदिना भिननविधिं आह । तेनेव हि मज्झिमट्ठकथानयो व^२ इदमेत्थ पमाणं ति च वुत्तो ।

४५. इमेसं पन तिण्णम्पि यथापरिच्छिन्ने काले अरञ्जतो आगन्त्वा गामन्तसेनासने धम्मस्सवनं^१ सुणन्तानं अरुणे उड्डिते पि धुतङ्गं न भिज्जति । सुत्वा गच्छन्तानं अन्तरामग्गे उड्डिते पि न भिज्जति । सचे पन उड्डिते पि धम्मकथिके मुहुत्तं निपज्जित्वा गमिस्सामा ति निदायन्तानं अरुणं उड्डहति, अत्तनो वा रुचिया गामन्तसेनासने अरुणं उड्डपेन्ति, धुतङ्गं भिज्जती ति अयमेत्थ भेदो ।

४६. अयं पनानिसंसो—आरञ्जिको भिक्खु अरञ्जसञ्जं मनसि-
करोन्तो भब्बो अलद्धं वा समाधिं पटिलद्धुं, लद्धं वा रक्खितुं, सत्था पिस्स
अत्तमनो होति । यथाह—“तेनाहं नागित तस्स भिक्खुनो अत्तमनो होमि
अरञ्जविहारेना”^२ ति । पन्तसेनासनवासिनो चस्स असप्पायरूपादयो चित्तं
न विक्खिपन्ति, विगतसन्तासो होति, जीवितनिकन्ति जहति, पविवेक-
सुखरसं अस्सादेति, पंसुकूलिकादिभावो पि चस्स पतिरूपो होती ति ।

पविवित्तो असंसट्ठो पन्तसेनासने रतो ।

आराधयन्तो नाथस्स वनवासेन मानसं ॥

एको अरञ्जे निवसं यं सुखं लभते यति ।

रसं तस्स न विन्दन्ति अपि देवा सइन्दका ॥

ततो ततो मगं ति तत्थ तत्थ खुदकमगं पिदहति । धुतङ्गसुद्धिकेन धुतङ्ग-
सोधनपसुतेन । यथा परिच्छिन्ने काले ति उक्कटस्स तयो पि उत्तू, मज्झिमस्स द्वे, सुदुक्कस्स
एको उतु । तत्थ पि धुतङ्गं न भिज्जति सउत्साहत्ता । निपज्जित्वा गमिस्सामा ति
चित्तस्स सिथिलभावेन धुतङ्गं भिज्जती ति वुत्तं । अरञ्जसञ्जं मनसि करोन्तो ति “अहं
विवेकवासं वसिस्सामि, यथा लद्धो व कायविवेको सात्थको कातब्बो” ति मनसिकारसम्भावतो
“भब्बो...प...रक्खितुं” ति वुत्तं । अस्स आरञ्जिकस्स चित्तं न विक्खिपन्ति आपाथ-
मनुपगमन्तो । विगतसन्तासो होति विवेकपरिचयतो । जीवितनिकन्ति जहति
बहुपरिस्सये अरञ्जे निवासेनेव मरणभयस्स दूरीकरणतो । पविवेकसुखरसं अस्सादेति

पंसुकूलं च एसो व कवचं विय धारयं ।

अरञ्जसङ्गामगतो अवसेसधुतायुधो ॥

समत्थो न चिरस्सेव जेतुं मारं सवाहिनिं ।

तस्मा अरञ्जवासम्हि रतिं कयिराथ पण्डितो ति ॥

अयं आरञ्जिकङ्गे समादानविधानप्पभेदमेदानिसंसवण्णना ।

९-रुक्खमूलिकङ्गकथा

४७. रुक्खमूलिकङ्गम्पि “छन्नं पटिक्खिपामि, रुक्खमूलिकङ्गं समादियामी” ति इमेसं अञ्जतरवचनेन समादिन्नं होति ।

४८. तेन पन रुक्खमूलिकेन सीमन्तरिकरुक्खं, चेतियरुक्खं, नित्यासरुक्खं, फलरुक्खं, वग्गुलिरुक्खं, सुसिररुक्खं, विहारमज्जे ठितरुक्खं ति इमे रुक्खे विवज्जेत्वा विहारपच्चन्ते ठितरुक्खो गहेतब्बो ति । इदमस्स विधानं ।

४९. पभेदतो पन अयम्पि तिविधो होति । तत्थ उक्कट्ठो यथारुचितं रुक्खं गहेत्वा पटिजग्गापेतुं न लभति । पादेन पण्णसटं^२ अपनेत्वा

अनुभवति जनसंसग्गाभावतो । आराधयन्तो ति अनुनयन्तो^३ । यथानुसिद्धं पटिपत्तिया विवेकस्स अधिष्ठानभावतो आरञ्जिकङ्गयोगिनो वाहनसदिसं ति क्त्वा वुत्तं—“अवसेसधुतायुधो” ति, अवसिद्धधुतधम्मायुधो ति अत्थो ।

इति आरञ्जिकङ्गकथावण्णना

९-रुक्खमूलिकङ्गकथावण्णना

४७-५०. छन्नं ति इट्ठकाछदनादीहि छादितं, आवसथं ति अत्थो । सीमन्तरिकरुक्खो ति द्विन्नं राजूनं रजसीमाय ठितरुक्खो । तत्थ हि तेसं राजूनं बलकायो उपगन्त्वा अन्तरन्तरा युद्धं करेय्य, चोरा पि पारिपन्थिका समोसरन्ता भिक्खुस्स सुखेन निसीदितुं न देन्ति । चेतियरुक्खो “देवताधिष्ठितो” ति मनुस्सेहि सम्मतरुक्खो पूजेतुं उपगतेहि मनुस्सेहि

१. सवाहिणि—सी; सवाहनं—स्या०, रो०, क० ।

२. पण्णकसटं—क० ।

३. आनन्दयन्तो—सी० ।

वसितव्वं । मज्झिमो तं ठानं सम्पत्तेहि येव पटिजग्गापेतुं लभति । सुदुकेन आरामिकसमणुद्देसे पक्कोसित्वा सोधापेत्वा समं कारापेत्वा वालुकं ओकिरापेत्वा पाकारपरिक्खेपं कारापेत्वा द्वारं योजापेत्वा वसितव्वं । महदिवसे पन रुक्खमूलिकेन तत्थ अनिसीदित्वा अज्जत्थ पटिच्छन्ने ठाने निसीदितव्वं ।

५०. इमेसं पन तिण्णम्पि छन्ने वासं कप्पितक्खणे धुतङ्गं भिज्जति । जानित्वा छन्ने अरुणं उट्ठापितमत्ते ति अङ्गुत्तरभाणका । अयमेत्थ भेदो ।

५१. अयं पनानिसंसो—“रुक्खमूलसेनासनं निस्साय पव्वज्जा” ति^१ वचनतो निस्सयानुरूपपटिपत्तिसम्भावो, अप्पानि चेव सुलभानि च तानि च अनवज्जानी ति^२ भगवता संवण्णितपच्चयता, अभिण्हं तरुपण्णविकारदस्सनेन अनिच्चसज्जासमुट्ठापनता, सेनासनमच्छेरकम्मरामतानं अभावो, देवताहि सहवासिता, अप्पिच्छतादीनं अनुलोमवुत्तिता ति ।

वण्णितो बुद्धसेट्ठेन निस्सयो ति च भासितो ।

निवासो पविविचास्स रुक्खमूलसमो कुतो ॥

आवासमच्छेरहरे देवता परिपालिते ।

पविविचे वसन्तो हि रुक्खमूलम्हि सुव्वतो ॥

अविवित्तो होति । निग्यासरुक्खो सज्जरुक्खादि । वग्गुलिरुक्खो वग्गुलिनिसेवितो । सीमन्तरिकरुक्खादयो सपरिस्सया दुल्लभविवेका चा ति आह—“इमे रुक्खे विवज्जेत्वा” ति । पण्णसटं ति रुक्खतो पतितपण्णं । पटिच्छन्ने ठाने निसीदितव्वं रुक्खमूलिकभावस्स पटिच्छादनत्थं । छन्ने वासकप्पना धम्मस्सवनादीनमत्थाय पि होति । तस्मा “जानित्वा अरुणं उट्ठापितमत्ते” ति वुत्तं ।

५१. अभिण्हं तरुपण्णविकारदस्सनेना ति अभिक्खणं तरुसु, तरुनं वा पण्णेसु विकारस्स खणभङ्गस्स दस्सनेन । सेनासनमच्छेरकम्मरामतानं ति आवासमच्छरियनवकम्मरतभावानं । देवताही ति रुक्खदेवताहि । ता पि हि रुक्खवृष्टिमानेसु वसन्तियो रुक्खेसु वसन्ति । अयम्पि रुक्खे ति सहवासिता । वण्णितो ति “अप्पानि चेवा” ति आदिना

१. वालिकं—सी०, रो० ।

२. वि०—३-१०० ।

३. अ०—२-२९, खु०—१-२५२ ।

४. सज्जुलरुक्खादि—स्या०, क० ।

अभिरत्तानि नीलानि पण्डूनि पतितानि च ।
 पस्सन्तो तरुपण्णानि निच्चसञ्जं पनूदति ॥
 तस्मा हि बुद्धदायज्जं भावनाभिरतालर्यं ।
 विविचं नातिमञ्जेय्य रुक्खमूलं विचक्खणो ति ॥
 अयं रुक्खमूलिकङ्गे समादानविधानप्पभेदेभेदानिसंसवण्णना ।

१०—अब्भोकासिकङ्गकथा

५२. अब्भोकासिकङ्गम्पि “छन्नञ्च रुक्खमूलञ्च पटिक्खिपामि, अब्भोकासिकङ्गं समादियामी” ति इमेसं अञ्जतरवचनेन समादिन्नं होति ।

५३. तस्स पन अब्भोकासिकस्स धम्मस्सवनाय^१ वा उपोसथत्थाय वा उपोसथागारं पविसितुं वट्टति । सचे पविट्ठस्स देवो वस्सति, देवे वस्समाने अनिक्खमित्वा वस्सपरमे निक्खमितव्वं । भोजनसालं वा अग्गि-

पसंसितो । “रुक्खमूलसेनासनं निस्साय पब्बजा” ति^२ एवं निस्सयो ति च भासितो । अभिरत्तानि तरुणकाले, नीलानि मज्झिमकाले, पण्डूनि जिण्णकाले । पतितानि मिलायन-वसेन । एवं पस्सन्तो तरुपण्णानि पच्चक्खतो एव निच्चसञ्जं पनूदति पजहति, अनिच्चसञ्जा एवस्स सण्ठाति । यस्मा भगवतो जातिबोधिममचक्रपवत्तनपरिनिब्बानानि रुक्खमूले येव जातानि, तस्मा वुत्तं—“बुद्धदायज्जं रुक्खमूलं” ति ।

इति रुक्खमूलिकङ्गकथावण्णना

१०—अब्भोकासिकङ्गकथावण्णना

५२-५३. “रुक्खमूलं पटिक्खिपामी” ति एत्तके वुत्ते छन्नं अप्पटिक्खित्तमेव होती ति “छन्नञ्च रुक्खमूलञ्च पटिक्खिपामी” ति वुत्तं । धुतङ्गस्स सब्बसो पटियोगिपटिक्खेपेन हि समादानं इज्झति, नो अञ्जथा ति । “धम्मस्सवनाया” ति इमिना व धम्मं कथेन्तेनापि उपोसथदिवसादीसु सुणन्तानं चित्तानुरक्खणत्थं तेहि याचितेन छन्नं पविसितुं वट्टति, धम्मं पन कथेत्वा अब्भोकासो व गन्तव्वो । रुक्खमूलिकस्सापि एसेव नयो । उपोसथत्थाया ति

सालं वा पविसित्वा वचं कातुं, भोजनसालाय थेरे भिक्खू भत्तेन आपु-
च्छितुं, उद्दिसन्तेन वा उद्दिसापेन्तेन वा छन्नं पविसितुं, बहि दुब्भिमिक्खित्तानि
मश्वपीठादीनि अन्तोपवेसेतुञ्च वट्टति । सचे मग्गं गच्छन्तेन वुड्डतरानं
परिक्खारो गहितो होति, देवे वस्सन्ते मग्गमज्जे ठितं सालं पविसितुं
वट्टति । सचे न किञ्चि गहितं होति, सालाय ठस्सामी ति^१ वेगेन गन्तुं
न वट्टति । पकतिगतिया गन्त्वा पविट्ठेन पन याव वस्सूपरमा ठत्वा गन्तव्वं
ति । इदमस्स विधानं । रुक्खमूलिकस्सापि एसेव नयो ।

५४. पम्भेदतो पन अयम्पि तिविधो होति । तत्थ उक्कट्टस्स रुक्खं
वा पव्वतं वा गेहं वा उपनिस्साय वसितुं न वट्टति । अब्भोकासे येव चीवर-
कुटिं कत्वा वसितव्वं । मज्झिमस्स रुक्खपव्वतगेहानि उपनिस्साय अन्तो
अप्पविसित्वा वसितुं वट्टति । सुदुकस्स अच्छन्नमरियादं पम्भारम्पि साखा-
मण्डपो पि पीठपटो पि खेचारक्खकादीहि छड्डिता तत्रदुककुटिका पि
वट्टती ति ।

५५. इमेसं पन तिण्णम्पि वासत्थाय छन्नं वा रुक्खमूलं वा^२ पविट्ठ-

उपोसथकम्माय । उद्दिसन्तेना ति परेसं उद्देसं देन्तेन । उद्दिसापेन्तेना ति सयं उद्देसं
गहन्तेन । मग्गमज्जे ठितं सालं ति सीहळदीपे विय मग्गा अनोक्कम्म उबुक्कमेव पविसितव्व-
सालं । वेगेन गन्तुं न वट्टति असारुप्पत्ता । याव वस्सूपरमा ठत्वा गन्तव्वं, न ताव
धुतङ्गभेदो होती ति अधिप्पायो ।

५४. रुक्खस्स अन्तो नाम रुक्खमूलं । पव्वतस्स पन पम्भारसदिसो पव्वतपदेसो ।
अच्छन्नमरियादं ति यथा वस्सोदकं अन्तो न पविसति, एवं छदनसङ्केपेन उपरि
अकतमरियादं । अन्तो पन पम्भारस्स वस्सोदकं पविसति चे, अब्भोकाससङ्केपमेवा ति तत्थ
पविसितुं वट्टति । साखामण्डपो ति रुक्खसाखाहि विरळच्छन्नमण्डपो । पीठपटो
खलित्थद्वसाट्को ।

५५-५६. पविट्ठक्खणे धुतङ्गं भिज्जति यथावुत्तपम्भारादिके ठपेत्वा ति अधिप्पायो ।

क्खणे धुतङ्गं भिज्जति । जानित्वा तत्थ अरुणं उट्ठापितमरो ति अङ्गुत्तर-
भाणका । अयमेत्थ भेदो ।

५६. अयं पनानिसंसो—आवासपल्लिवोधुपच्छेदो, थिनमिद्धपनूदनं,
“मिगा विय असङ्गचारिनो, अनिकेता विहरन्ति भिक्खवो” ति^१ पसंसाय
अनुरूपता, निस्सङ्गता, चातुदिसता, अप्पिच्छतादीनं अनुलोमवुत्तिता ति ।

अनगारियभावस्स अनुरूपे अदुल्लभे ।

तारामणिवितानम्हि चन्ददीपप्पभासिते ॥

अब्भोकासे वसं भिक्खु मिगभूतेन चेतसा ।

थिनमिद्धं विनोदेत्वा भावनारामतं सितो ॥

पविवेकरसस्सादं नचिरस्सेव विन्दति ।

यस्मा तस्मा हि सप्पञ्जो अब्भोकासरतो सिया ति ॥

अयं अब्भोकासिकङ्गे समादानविधानप्पभेदभेदानिसंसवण्णना ।

११—सोसानिकङ्गकथा

५७. सोसानिकङ्गम्पि “न सुसानं पटिक्खिपामि, सोसानिकङ्गं समा-
दियामी” ति इमेसं अञ्जतरवचनेन समादिन्नं होति ।

जानित्वा ति धम्मस्सवनादिअत्थं छन्नं रुक्खमूलं पविसित्वा निसिन्नो “इदानीं अरुणो
उट्ठहती” ति जानित्वा । रुक्खमूले पि कत्थचि अत्येव निवासफासुकता ति सिया तत्थ आसङ्ग-
पुब्बको^२ आवासपल्लिवोधो, न पन अब्भोकासे ति इधेव आवासपल्लिवोधुपच्छेदो आनिसंसो
वुत्तो । पसंसायानुरूपता ति अनिकेता ति वृत्तपसंसाय अनालयभावेन अनुच्छविकता ।
निस्सङ्गता ति आवासपरिग्गहाभावेनेव तत्थ निस्सङ्गता । असुकदिसाय वसनट्ठानं नत्थि,
तस्मा तत्थ गन्तुं नेव सक्का ति एदिसस्स परिवितक्कस्स अभावतो चातुदिसो । मिगभूतेना ति
परिग्गहाभावेन मिगस्स विय भूतेन । सितो ति निस्सितो । विन्दती ति लभति ।

इति अब्भोकासिकङ्गकथावण्णना

११—सोसानिकङ्गकथावण्णना

५७-६०. न सुसानं ति असुसानं । अञ्जत्थो न-कारो, सुसानलक्खणरहितं वसनट्ठानं

५८. तेन पन सोसानिकेन यं मनुस्सा गामं निवेसन्ता^१ “इदं सुसानं” ति ववत्थपेन्ति, न तत्थ वसितब्बं । न हि मतसरीरे अज्झापिते तं सुसानं नाम होति, ज्ञापितकालतो पन पट्ठाय सचे पि द्वादसवस्सानि छड्डितं, तं सुसानमेव ।

तस्मिं पन वसन्तेन चङ्कममण्डपादीनि कारेत्वा मञ्चपीठं पञ्जपेत्वा पानीयपरिभोजनीयं उपट्ठापेत्वा धम्मं वाचेन्तेन न वसितब्बं । गरुकं हि इदं धुतङ्गं, तस्मा उपपन्नपरिस्सयविधातत्थाय संघत्थेरं वा राजयुत्तकं वा जानापेत्वा अप्पमत्तेन वसितब्बं । चङ्कमन्तेन अद्दक्खिकेन आळाहनं ओलोकेन्तेन चङ्कमितब्बं ।

सुसानं गच्छन्तेनापि महापथा उक्कम्म उप्पथमग्गेन गन्तब्बं । दिवा येव आरम्भणं ववत्थपेतब्बं । एवज्झिस्स तं रत्तिं भयानकं न भविस्सति,

ति अधिप्पायो । न तत्था ति “सुसानं” ति ववत्थपितमत्ते ठाने न वसितच्चं । न हि नाममत्तेन सुसानलक्खणं सिज्झति । तेनाह—“न ही” ति आदि । ज्ञापितकालतो पन पट्ठाय प... सुसानमेव छवेन सयितमत्ताय सुसानलक्खणप्पत्तितो । छवसयनं हि “सुसानं” ति बुच्चति ।

सोसानिकेन नाम अप्पक्किच्चेन सल्लहुकवुत्तिना भवितब्बं ति दस्सेतुं—“तस्मिं पन वसन्तेना” ति आदि वुत्तं । गरुकं ति दुप्परिहारं । तमेव हि दुप्परिहारभावं दस्सेतुं—“तस्मा” ति आदि वुत्तं । तत्थ उपपन्नपरिस्सयविधातत्थाया ति “सुसानं नाम मनुस्स-राहस्सेय्यकं” ति चोरा कतकम्मा पि अकतकम्मा पि ओसरन्ति, तत्थ चोरेसु भण्डसामिके दिस्वा भिक्खुसमीपे भण्डं छड्डेत्वा पलातेसु मनुस्सा भिक्खुं “चोरो” ति गहेत्वा पोथेय्युं, तस्मा विहारे संघत्थेरं वा गोचरगामे रज्जा नियुत्तं राजयुत्तकं वा अत्तनो सोसानिकभावं जानापेत्वा यथा तादिसो, अज्जो वा परिस्सयो न होति, तथा अप्पमत्तेन वसितच्चं । चङ्कमन्तस्स यदा आळाहनं अभिमुखं न होति, तदा पि संवेगजननत्थं तत्थ दिट्ठि^२ विस्सज्जेतब्बा ति दस्सेतुं—“अद्दक्खिकेन आळाहनं ओलोकेन्तेना” ति वुत्तं ।

१. निवेसेत्वा—मी० ।

२. अत्तदिट्ठि—स्या०, क० ।

अमनुस्सा रत्तिं विरवित्वा विरवित्वा आहिण्डन्ता पि न केनचि पहरितब्बा । एकदिवसम्पि सुसानं अगन्तुं न वट्ठति । मज्झिमयामं सुसाने खेपेत्वा पच्छिमयामे पटिकमितुं वट्ठती ति अङ्गुत्तरभाणका । अमनुस्सानं पियं तिलपिट्ठमासभत्तमच्छमंसखीरतेलगुळादिखज्जभोज्जं न सेवितब्बं । कुलगेहं न पविसितब्बं ति । इदमस्स विधानं ।

५९. पभेदतो पन अयम्पि तिविधो होति । तत्थ उक्कट्टेन यत्थ धुवडाहधुवकुणपधुवरोदनानि अत्थि, तत्थेव वसितब्बं । मज्झिमस्स तीसु एकस्मिम्पि सति वट्ठति । मुदुकस्स वुत्तनयेन सुसानलक्खणं पत्तमत्ते वट्ठति ।

६०. इमेसं पन तिण्णम्पि न सुसानम्हि वासं कप्पनेन धुतङ्गं भिज्जति । सुसानं अगतदिवसे ति अङ्गुत्तरभाणका । अयमेत्थ भेदो ।

६१. अयं पनानिसंसो—मरणस्सतिपटिलाभो, अप्पमादविहारिता, असुभनिमिच्चाधिगमो, कामरागविनोदनं, अभिण्हं कायसभावदस्सनं, संवेग-

उत्पथमग्गेन गन्तब्बं अत्तनो सोसानिकभावस्स अपाकतभावत्थं । आरम्मणं ति तस्मिं सुसाने “अयं वम्मिको, अयं रुक्खो, अयं खाणुको” ति आदिना दिवा येव आरम्मणं ववत्थपेतब्बं । भयानकं ति भयजनकं वम्मिकादि । केनचि लेड्डुपासाणादिना आसन्ने विचरन्ती ति न पहरितब्बा । तिलपिट्ठं वुच्चति पललं । मासमिस्सं भत्तं मासभत्तं । गुळादी ति आदि—सद्देन तिलसंगुलिकादिघनपुवञ्च^१ सङ्गण्हाति । कुलगेहं न पविसितब्बं ति पेतधूमेन वासितत्ता, पिसाचानुबन्धत्ता च कुलगेहस्स अब्भन्तरं न पविसितब्बं । देवसिकं छवडाहो धुवडाहो । मतजातकानं तत्थ गन्त्वा देवसिकं रोदनं धुवरोदनं । वुत्तनयेना ति “झापितकालतो पन पट्ठाया” ति वुत्तनयेन । “पच्छिमयामे पटिकमितुं वट्ठती” ति इच्छितत्ता “सुसानं अगतदिवसे” ति अङ्गुत्तरभाणका ।

६१. सुसाने निच्चकालं सिवथिकदस्सनेन मरणस्सतिपटिलाभो । ततो एव अप्पमादविहारिता । तत्थ छड्डितस्स मतकळेवरस्स दस्सनेन असुभनिमिच्चाधिगमो ।

बहुलता, आरोग्यमदादिप्पहानं, भयभेरवसहनता, अमनुस्सानं गरुभावनीयता, अप्पिच्छतादीनं अनुलोमवुत्तिता ति ।

सोसानिकङ्किह मरणानुसतिप्पभावा
निद्दागतम्पि न फुसन्ति पमाददोसा ।
सम्पस्सतो च कुणपानि बहूनि तस्स
कामानुभाववसगम्पि^१ न होति चिचं ॥
संवैगमेति विपुलं न मदं उपेति
सम्मा अथो घटति निब्बुतिमेसमानो ।
सोसानिकङ्कमितिनेक— गुणावहत्ता
निब्बाननिन्नहृदयेन निसेवितव्वं ति ॥

अयं सोसानिकङ्के समादानविधानप्पभेदभेदानिसंसवण्णना ॥

१२—यथासन्थतिकङ्ककथा

६२. यथासन्थतिकङ्कम्पि “सेनासनलोलुप्पं पटिक्खिपामि, यथा-
सन्थतिकङ्कं समादियामी” ति इमेसं अञ्जतरवचनेन समादिन्नं होति ।

ततो एव कामरागविनोदनं । बहुलं सरीरस्स असुचिदुग्गन्धजेगुच्छभावसल्लक्खणतो अभिण्हं
कायसभावदस्सनं । ततो मरणस्सतिपटिलामतो च संवेगबहुलता । व्याधिकानं
जराजिण्णानञ्च मतानं तत्थ दस्सनेन आरोग्ययोव्वनजीवितमदप्पहानं । खुदक्कस्स
महतो च भयस्स अभिभवनतो भयभेरवसहनता । संविगस्स योनिंसो पदहनं सम्भवती ति
अमनुस्सानं गरुभावनीयता । निद्दागतम्पी ति सुत्तम्पि, सुपिनन्ते पी ति अधिप्पायो ।

इति सोसानिकङ्ककथावण्णना

१२—यथासन्थतिकङ्ककथावण्णना

६२-६६. सेनासनगाहणे परे उट्ठापेत्वा गहणं, “इदं सुन्दरं, इदं न सुन्दरं” ति
परितुलयित्वा पुच्छना ओलोकना च सेनासनलोलुप्पं । तुट्ठव्वं ति तुस्सितव्वं । विहारस्स
परियन्तभावेन दूरे ति वा बहूनं सन्निपातट्टानादीनं अञ्चासन्ने ति वा पुच्छितुं न लभति,

६३. तेन पन यथासन्थतिकेन यदस्स सेनासनं “इदं तुय्हं पापु-
णाती” ति गाहितं होति, तेनेव तुट्ठब्बं, न अज्जो उट्ठापेतब्बो । इदमस्स
विधानं ।

६४. पभेदतो पन अयम्पि तिविधो होति । तत्थ उक्कट्ठो अचनो
पत्तसेनासनं दूरे ति वा अच्चासन्ने ति वा अमनुस्सदीघजातिकादीहि उपहु-
तं ति वा उण्हं ति वा सीतलं ति वा पुच्छितुं न लभति । मज्झिमो
पुच्छितुं लभति । गन्त्वा पन ओलोकेतुं न लभति । मुदुको गन्त्वा
ओलोकेत्वा सचस्स तं न रुच्चति, अज्जं गहेतुं लभति ।

६५. इमेसं पन तिण्णम्पि सेनासनलोलुप्पे उप्पन्नमत्ते धुतङ्गं भिज्जती
ति । अयमेत्थ भेदो ।

६६. अयं पनानिसंसो—“यं लद्धं तेन तुट्ठब्बं” ति^१ वुत्तोवाद-
करणं, सब्रह्मचारीनं हितेसिता, हीनपणीतविकप्पपरिच्चागो, अनुरोधविरोध-
प्पहानं, अत्रिच्छताय द्वारपिदहनं, अप्पिच्छतादीनं अनुलोमवुत्तिता ति ।

यं लद्धं तेन सन्तुट्ठो यथासन्थतिको यति ।

निब्बिकप्पो सुखं सेति तिणसन्थरकेसु पि ॥

न सो रज्जति सेट्ठमिह हीनं लद्धा न कुप्पति ।

सब्रह्मचारिनवके हितेन अनुकम्पति ॥

पुच्छनेन पिस्स धुतङ्गस्स संकिलिस्सनतो । ओलोकेतुं ति लोलुप्पवसेन पस्सितुं । स चस्स तं
न रुच्चती ति अस्स यथासन्थतिकस्स तं यथागाहितं सेनासनं अफासुकभावेन सचे न रुच्चति,
मुदुकस्स असति रोगे यथागाहितं पहाय अज्जस्स सेनासनस्स गहणं लोलुप्पं, मज्झिमस्स गन्त्वा
ओलोकना, उक्कट्ठस्स पुच्छना । सब्बेसम्पि उट्ठापेत्वा गहणे वत्तब्बमेव नत्थि ।

उपट्ठापनीयानम्पि अनुट्ठापनेन सब्रह्मचारीनं हितेसिता । तायं करुणाविहारानु-
गुणता । सुन्दरासुन्दरविभागाकरणतो हीनपणीतविकप्पपरिच्चागो । तेन तादिलक्खणा-

तस्मा अरियसताचिण्णं मुनिपुङ्गववण्णितं ।
 अनुयुञ्जेथ मेधावी यथासन्थतरामतं ति ॥
 अयं यथासन्थतिकङ्गे समादानविधानप्पभेदभेदानिसंसवण्णना ।

१३—नेसज्जिकङ्ककथा

६७. नेसज्जिकङ्कम्पि “सेय्यं पटिक्खिपामि, नेसज्जिकङ्कं समादियामी” ति इमेसं अञ्जतरवचनेन समादिन्नं होति ।

६८. तेन पन नेसज्जिकेन रत्तिया तीसु यामेसु एकं यामं उट्ठाय चङ्कमितब्बं । इरियापथेसु हि निपज्जितुमेव न वट्ठति । इदमस्स विधानं ।

६९. पभेदतो पन अयम्पि तिविधो होति । तत्थ उक्कट्टस्स नेव अपस्सेनं, न दुस्सपल्लत्थिका, न आयोगपट्टो वट्ठति । मज्झिमस्स इमेसु तीसु यंकिञ्चि वट्ठति । सुदुकस्स अपस्सेनम्पि दुस्सपल्लत्थिका पि आयोगपट्टो पि विव्वोहनम्पि पञ्चङ्गो पि सत्तङ्गो पि वट्ठति । पञ्चङ्गो पन पिट्ठिअपस्सयेन

नृगुणता । ततो एव अनुरोधविरोधप्पहानं । द्वारपिदहनं ओकासादानतो । यथासन्थतरामतं ति यथागाहिते यथानिदिट्ठे सेनासने अभिरतभावं ।

इति यथासन्थतिकङ्ककथावण्णना

१३—नेसज्जिकङ्ककथावण्णना

६७—७०. सेय्यं ति इरियापठलक्खणं सेय्यं । तप्पटिक्खेपेनेव हि तदत्था “मञ्जो भिसी” ति एवमादिका^१ सेय्या पटिक्खित्ता एव होन्ति । “नेसज्जिको” ति च सयनं पटिक्खित्त्वा निसज्जाय एव विहरितुं सीलमस्सा ति इमस्स अत्थस्स इध अधिपेतत्ता सेय्या एवेत्थ पटियोगिनी, न इतरे तथा अनिट्ठत्ता असम्भवतो च । कोसज्जपक्खियो हि इरियापथो इध पटियोगिभावेन इच्छितो, न इतरे । न च सक्का ठानगमनेहि विना निसज्जाय एव यापेतुं तथा पवत्तेतुं ति सेय्यावेत्थ पटियोगिनी । तेनाह—“तेन पना” ति आदि । चङ्कमितब्बं न “नेसज्जिको अहं” ति सब्बरत्तिं निसीदितब्बं । इरियापथन्तरानुग्गाहितो हि कायो मनसिका-रक्खमो होति ।

सद्धिं कतो । सत्तङ्गो नाम पिट्ठिअपस्सयेन च उभतोपस्सेसु अपस्सयेहि च सद्धिं कतो । तं किर मिळाभयत्थेरस्स अकंसु । थेरो अनागामी हुत्वा परिनिब्बायि ।

७०. इमेसं पन तिण्णम्पि सेय्यं कप्पितमत्ते धुतङ्गं भिज्जति । अयमेत्थ भेदो ।

७१. अयं पनानिसंसो—“सेय्यसुखं पस्ससुखं मिद्वसुखं अनुयुत्तो विहरती” ति^१ वुत्तस्स चेतसो विनिबन्धस्स उपच्छेदनं, सब्बकम्मट्टानानुयोगसप्पायता, पासादिकइरियापथता, वीरियारम्भानुकूलता, सम्मापटिपत्तिया अनुब्रूहनं ति ।

आभुजित्वान पछङ्गं पणिधाय उजुं तनुं ।

निसीदन्तो विकम्पेति मारस्स हृदयं यति ॥

सेय्यसुखं मिद्वसुखं हित्वा आरद्धवीरियो ।

निसज्जाभिरतो भिक्खु सोभयन्तो तपोवनं ॥

निरामिसं पीतिसुखं यस्मा समधिगच्छति ।

तस्मा समनुयुज्जेय्य धीरो नेसज्जिकं वतं ति ॥

अयं नेसज्जिकङ्गे समादानविधानप्पभेदभेदानिसंसवणणा ।

चत्तारो पादा पिट्ठिअपस्सयो चा ति इमेहि पञ्चहि अङ्गेहि पञ्चङ्गो । चत्हि अट्ठ-
नीहि पिट्ठिअपस्सयेन च पञ्चङ्गो ति अपरे । उभोसु पस्सेसु पिट्ठिपस्से च यथासुखं अपस्साय
विहरतो नेसज्जिकस्स “अनेसज्जिकतो को विसो” ति गाहं निवारेतुं अभयत्थेरो निदस्सितो
“थेरो अनागामी हुत्वा परिनिब्बायी” ति ।

७१. उपच्छेदीयति एतेना ति उपच्छेदनं ति विनिबन्धुपच्छेदस्स साधकतमभावो
दट्ठब्बो । सब्बकम्मट्टानानुयोगसप्पायता अलीनानुद्धच्चपक्खिकत्ता निसज्जाय । ततो एव
पासादिकइरियापथता । वीरियारम्भानुकूलता वीरियसमतायोजनस्स अनुच्छविकता ।
ततो एव सम्मापटिपत्तिया अनुब्रूहनता । पणिधाया ति ठपेत्वा । तनुं ति उपरिमकार्यं ।
विकम्पेती ति चालेति, इच्छाविधातं करोती ति अधिप्पायो । वतं ति धुतङ्गं ।

इति नेसज्जिकङ्गकथावणणा

धुतङ्गपकिष्णककथा

७२. इदानी—

कुसलत्तिकतो चेव धुतादीनं विभागतो ।

समासव्यासतो चापि विज्जातव्वो विनिच्छयो ति ॥

इमिस्सा गाथाय वसेन वण्णना होति ।

तत्थ कुसलत्तिकतो ति सब्बानेव हि धुतङ्गानि सेक्खपुथुज्जन-
खीणासवानं वसेन सिया कुसलानि, सिया अव्याकतानि, नत्थि धुतङ्गं
अकुसलं ति ।

यो पन वदेय्य “पापिच्छो इच्छापकतो आरब्धिको होती ति
आदिवचनतो’ अकुसलम्पि धुतङ्ग” ति । सो वत्तव्वो—न मयं “अकुसल-
चित्तेन अरब्जे न वसती” ति वदाम । यस्स हि अरब्जे निवासो, सो
आरब्धिको । सो च पापिच्छो वा भवेय्य अप्पिच्छो वा । इमानि पन तेन

धुतङ्गपकिष्णककथावण्णना

७२. सेक्खपुथुज्जनानं वसेन सिया कुसलानि, खीणासवानं वसेन सिया अव्या-
कतानि । तत्थ सेक्खपुथुज्जना पटिपत्तिपूरणत्थं, खीणासवा फासुविहारत्थं धुतङ्गानि परिहरन्ति ।
अकुसलम्पि धुतङ्गं ति अकुसलचित्तेनापि धुतङ्गसेवना अत्थी ति अधिप्पायो । तं न युत्तं,
येन अकुसलचित्तेन पव्वजितस्स आरब्धिकत्तां, तं धुतङ्गं नाम न होति । कस्मा ? लक्खणा-
भावतो । यं हिदं किलेसानं धुननतो धुतस्स पुग्गलस्स जाणस्स चेतनाय वा अङ्गत्तां, न तं
अकुसलधम्मसेसु सम्भवति । तस्मा अरब्जवासादिमत्तेन आरब्जिकादयो ताव होन्तु, आरब्जि-
कङ्गादीनि पन न होन्ती ति इममत्थं दस्सेतुं—“न मयं” ति आदि वुत्तं । तत्थ इमानी ति
धुतङ्गानि । वुत्तं हेट्ठा वचनत्थनिर्देशे । न च अकुसलेन कोचि धुतो नाम होति,
किलेसानं धुननट्ठेना ति अधिप्पायो । यस्स भिक्खुनो एतानि समादानानि अङ्गानि । एतेन
पठमेना पि अत्थविकप्पेन “नत्थि अकुसलं धुतङ्ग” ति दस्सेति । न च अकुसलं किञ्चि
धुनाती ति अकुसलं किञ्चि पापं न च धुनाति एव, अप्पटिपक्खतो । येसं समादानानं तं

तेन समादानेन धुतकिलेसत्ता धुतस्स भिक्खुनो अङ्गानि, किलेसधुननतो वा धुतं ति लद्धवोहारं जाणं अङ्गमेतेसं ति धुतङ्गानि । अथ वा धुतानि च तानि पटिपक्खनिद्धुननतो अङ्गानि च पटिपत्तिया ति पि धुतङ्गानी ति वुत्तं । न च अकुसलेन कोचि धुतो नाम होति, यस्सेतानि अङ्गानि भवेय्युं, न च अकुसलं किञ्चि धुनाति, येसं तं अङ्गं ति कत्वा धुतङ्गानी ति वुच्चेय्युं । नापि अकुसलं चीवरलोलुप्पादीनि चेव निद्धुनाति, पटिपत्तिया च अङ्गं होति, तस्मा सुवुत्तामिदं “नत्थि अकुसलं धुतङ्गं” ति ।

“येसम्पि कुसलत्तिकविनिमुत्तं धुतङ्गं, तेसं अत्थतो धुतङ्गमेव नत्थि । असन्तं कस्स धुननतो धुतङ्गं नाम भविस्सति । धुतगुणे समादाय वराती ति वचनविरोधो पि च नेसं आपज्जति, तस्मा तं न गहेतब्बं” ति अयं ताव कुसलत्तिकतो वण्णना ।

७३. धुतादीनं विभागतो ति धुतो वेदितब्बो, धुतवादो वेदितब्बो, धुतधम्मा वेदितब्बा, धुतङ्गानि वेदितब्बानि, कस्स धुतङ्गसेवना सप्पाया ति वेदिब्बं ।

अकुसलं जाणं विय अङ्गं ति कत्वा तानि धुतङ्गानी ति वुच्चेय्युं । इमिना द्रुतियेनापि अत्थविकप्पेन “नत्थि अकुसलं धुतङ्गं” ति दस्सेति । नापि अकुसलं ति आदि तत्तिय-अत्थविकप्पवसेन योजना । तस्मा ति आदि वुत्तस्सेवत्यस्स निगमनं ।

येसं ति अभयगिरिवासिके सन्धायाह । तेहि धुतङ्गं नाम पञ्चत्ती ति वदन्ति । तथा सति तस्स परमत्थतो अविज्जमानत्ता किलेसानं धुननद्धो पि न सिया, समादातब्बता चा ति तेसं वचनं पाळिया विरुज्झती ति दस्सेतुं—“कुसलत्तिकविनिमुत्तं” ति आदि वुत्तं । तस्मा ति यस्मा पञ्चत्तिपक्खे एते दोसा दुन्निवारा, तस्मा तं तेसं वचनं न गहेतब्बं । वुत्तनयो चेतनापक्खो येव गहेतब्बो ति अत्थो । यस्मा एते धुतगुणा कुसलत्तिके पठमतत्तिय-पदसङ्गहिता, तस्मा सिया सुखाय वेदनाय सम्पयुत्ता, सिया अदुक्खमसुखाय वेदनाय सम्पयुत्ता, सिया विपाकधम्मधम्मा, सिया नेवविपाकनविपाकधम्मधम्मा, सिया अनुपादिन्नुपादानिया, सिया असंकिलिद्धसंकिलेसिका ति एवं सेसतिकदुक्कपदेहि पि नेसं यथारहं सङ्गहो विभावेतब्बो ।

७३-७६. कामं सब्बो पि अरहा धुतकिलेसो, इध पन धुतङ्गसेवनामुखेन किलेसे विधुन्तिवा ठितो खीणासवो “धुतकिलेसो पुग्गलो” ति अधिप्पेतो । तथा सब्बो पि अरियमग्गो

७४. तत्थ धुतो ति धुतकिलेसो वा पुग्गलो किलेसधुननो वा धम्मो ।

७५. धुतवादो ति एत्थ पन अत्थि धुतो न धुतवादो, अत्थि न धुतो धुतवादो, अत्थि नेव धुतो न धुतवादो, अत्थि धुतो चेव धुतवादो च ।

तत्थ यो धुतङ्गेन अचानो किलेसे धुनि, परं पन धुतङ्गेन न ओवदति, नानुसासति वाक्कुलत्थेरो विय, अयं धुतो न धुतवादो । यथाह—“तयिदं आयस्मा वाक्कुलो धुतो न धुतवादो” ति । यो पन न धुतङ्गेन अचानो किलेसे धुनि, केवलं अज्जे धुतङ्गेन ओवदति अनुसासति उपनन्दत्थेरो विय, अयं न धुतो धुतवादो । यथाह—“तयिदं आयस्मा उपनन्दो सक्कपुत्तो न धुतो धुतवादो” ति । यो उभयविपन्नो लाळुदायी^१ विय, अयं नेव धुतो न धुतवादो । यथाह—“तयिदं आयस्मा लाळुदायी नेव धुतो न धुतवादो” ति । यो पन उभयसम्पन्नो धम्मसेनापति विय, अयं धुतो चेव धुतवादो च । यथाह—“तयिदं आयस्मा सारिपुत्तो धुतो चेव धुतवादो चा” ति ।

निप्परियायेन किलेसधुननो धम्मो, विसेसतो अगमग्गो । परियायेन पन विपत्तिसनाजाणादि । हेट्ठिमपरिच्छेदेन धुतङ्गचेतनासम्पयुत्तजाणं दट्ठब्बं । एवं धुतं दस्सेत्वा धुतवादं दस्सेतब्बं यस्मा धुतवादभेदेन धुतो विय धुतभेदेन धुतवादो पि दुविधो, तस्मा तेसं तदुभयपटिक्खेप्पस्स च वसेन चतुक्कमेत्थ सम्भवती ति तं दस्सेतुं—“अत्थि धुतो” ति आदि वुत्तं ।

तयिदं ति निपातो, तस्स “सो अयं” ति अत्थो । धुतधम्मा नामा ति धुतङ्गसेवनाय पटिपक्खभूतानं पापधम्मानं धुननवसेन पवत्तिया “धुतो” ति लद्धनामाय धुतङ्गचेतनाय उपकारका धम्मा ति कत्वा धुतधम्मा नाम । असम्पत्तसम्पत्तेसु पच्चयेसु अलुब्भनाकारेन पवत्तनतो अप्पिच्छता सन्तुट्ठिता च अत्थतो अलोभो^२ । च्छन्दगेवदिहेतुकानं लोलादीनं संकिलेसानं सम्मदेव लिखनतो छेदनतो गणसङ्गणिकादिभेदतो संसग्गतो चित्तस्स विवेचनतो सल्लेखता पविवेकता च अलोभो अमोहो ति^३ इमेसु द्वीसु धम्मेषु अनुपत्तं ति तदन्तो गधा तप्परियापन्ना होन्ति, तदुभयस्सेव पवत्तिविसेसभावतो । इमेहि कुसलधम्मेषु अत्थी इदमत्थी,

१. लाळुदायी—स्या०; लाळुदायी—क० ।

२. अलोभे—सी० ।

३. अलोभे अमोहे—सी० ।

७६. धुतधम्मा वेदितब्बा ति अप्पिच्छता, सन्तुट्ठिता, सल्लेखता, पविवेकता, इदमत्थिता ति इमे धुतङ्गचेतनाय परिवारका पञ्च धम्मा “अप्पिच्छतं येव निस्साया” ति^१ आदि वचनतो धुतधम्मा नाम, तत्थ अप्पिच्छता च सन्तुट्ठिता च अलोभो^२ । सल्लेखता च पविवेकता च द्वीसु धम्मेसु अनुपतन्ति अलोभे च अमोहे च । इदमत्थिता जाणमेव । तत्थ च अलोभेन पटिक्खेपवत्थूसु लोभं, अमोहेन तेस्वेव आदीनवपटिच्छादकं मोहं धुनाति । अलोभेन च अनुञ्जातानं पटिसेवनमुखेन पवत्तं काम-सुखानुयोगं, अमोहेन धुतङ्गेसु अतिसल्लेखमुखेन पवत्तं अचाकिलमथानुयोगं धुनाति । तस्मा इमे धम्मा धुतधम्मा ति वेदितब्बा ।

७७. धुतङ्गानि वेदितब्बानि ति तेरसधुतङ्गानि वेदितब्बानि— पंसुकूलिकङ्गं...प...नेसज्जिकङ्गं ति । तानि अत्थतो लक्खणादीहि च वुचानेव ।

७८. कस्स धुतङ्गसेवना सप्पाया ति रागचरितस्स चेव मोहचरितस्स च । कस्मा ? धुतङ्गसेवना हि दुक्खापटिपदा चेव सल्लेखविहारो च ।

येन जाणेन पब्बजितेन नाम पंसुकूलिकङ्गादीसु पतिट्ठितेन भवितव्वं ति यथानुसिद्धं धुतगुणे समादियति चेव परिहरति च, तं जाणं इदमत्थिता । तेनाह—“इदमत्थिता जाणमेवा” ति । पटिक्खेपवत्थूसू ति गहपतिचीवरादीसु तेहि तेहि धुतङ्गेहि पटिक्खिपितवत्थूसु । लोभं ति तण्हं । तेस्वेव वा ति पटिक्खेपवत्थूसु एव । आदीनवपटिच्छादकं ति आरक्खदुक्ख-पराधीनवुत्तिचोरभयादिआदीनवपटिच्छादकं । अनुञ्जातानं ति सत्थारा निच्छन्दराग-परिभोगवसेन अनुञ्जातानं सुखसम्पत्तस्य अत्थरणपावुरणादीनं । पटिसेवनमुखेना ति पटिसेवन-द्वारेण, तेन लेसेना ति अत्थो । अतिसल्लेखमुखेना ति अतिविय सल्लेखपटिपत्तिमुखेन, उक्कट्टस्स वत्तनकानमि पटिक्खिपनवसेना ति अत्थो ।

७७-७८. सुखुमकरणसन्निस्सयो^२ रागो दुक्खाय पटिपत्तिया पतिट्ठं न लभती ति आह—“दुक्खापटिपदञ्च निस्साय रागो वूपसम्मती” ति । सल्लेखो नाम सम्पजानस्स

दुक्खापटिपदञ्च निस्साय रागो वृषसम्मति । सल्लेखं निस्साय अप्पमत्तस्स मोहो पहीयति । आरब्जिकङ्गरुक्खमूलिकङ्गपटिसेवना वा एत्थ दोसचरितस्सापि सप्पाया । तत्थ हिस्स असंवड्डियमानस्स विहरतो दोसो पि वृषसम्मती ति अयं धुतादीनं विभागतो वण्णना ।

७९. समासव्यासतो ति इमानि पन धुतङ्गानि समासतो तीणि सीसङ्गानि, पञ्च असम्भिन्नङ्गानी ति अट्टेव होन्ति । तत्थ सपदानचारिकङ्गं, एकासनिकङ्गं अब्भोकासिकङ्गं ति इमानि तीणि सीसङ्गानि । सपदानचारिकङ्गञ्चिह रक्खन्तो पिण्डपातिकङ्गमिह रक्खिस्सति । एकासनिकङ्गञ्च रक्खतो पचापिण्डिकङ्गखलुपच्छाभत्तिकङ्गानि पि सुरक्खनीयानि भविस्सन्ति । अब्भोकासिकङ्गं रक्खन्तस्स किं अत्थि रुक्खमूलिकङ्गयथासन्थतिकङ्गेषु रक्खितव्वं नाम । इति इमानि तीणि सीसङ्गानि; आरब्जिकङ्गं, पंसुकूलिकङ्गं, तेचीवरिकङ्गं, नेसज्जिकङ्गं, सोसानिकङ्गं ति इमानि पञ्च असम्भिन्नङ्गानि चा ति अट्टेव होन्ति ।

पुन द्वे चीवरपटिसंयुत्तानि, पञ्च पिण्डपातपटिसंयुत्तानि, पञ्च सेनासनपटिसंयुत्तानि, एकं वीरियपटिसंयुत्तं ति एवं चचारो व होन्ति । तत्थ नेसज्जिकङ्गं वीरियपटिसंयुत्तं । इतरानि पाकटानेव ।

पुन सव्वानेव निस्सयवसेन द्वे होन्ति पच्चयनिस्सितानि द्वादस, वीरियनिस्सितं एकं ति । सेवितव्वासेवितव्ववसेन पि द्वे येव होन्ति । यस्स हि धुतङ्गं सेवेन्तस्स कम्मट्ठानं वड्ढति, तेन सेवितव्वानि । यस्स सेवतो हायति, तेन न सेवितव्वानि । यस्स पन सेवतो पि असेवतो पि वड्ढतेव, न हायति, तेनापि पच्छिमं जनतं अनुकम्पन्तेन सेवितव्वानि । यस्सापि

होति, सतिसम्पज्जे मोहो अपतिट्ठो व अप्पमादसम्भवतो ति बुत्तं—“सल्लेखं निस्साय अप्पमत्तस्स मोहो पहीयती” ति । एत्था ति एतेसु धुतङ्गेषु । तत्था ति अरब्जरुक्खमूलेसु ।

७९. सीसङ्गानी ति सीसभूतानि अङ्गानि, परेसम्पि केसञ्चि नानन्तरिकताय सुकरताय च सङ्गहनतो उत्तमङ्गानी ति अत्थो । असम्भिन्नङ्गानी ति केहिचि सम्पेदरहितानि, विसुं येव अङ्गानी ति बुत्तं होति । कम्मट्ठानं वड्ढति रागचरितस्स मोहचरितस्स दोसचरितस्सापि,

सेवतो पि असेवतो पि न वड्ढति, तेनापि सेवितव्वानि येव आयतिं वासनत्थाया ति ।

एवं सेवितव्वासेवितव्ववसेन दुविधानि पि सब्बानेव चेतनावसेन एकविधानि होन्ति । एकमेव हि धुतङ्गं^१ समादानचेतना ति । अट्ठकथा-यम्पि वुत्तं—“या चेतना, तं धुतङ्गं ति वदन्ती” ति ।

८०. व्यासतो पन भिक्खूनं तेरस, भिक्खुनीनं अट्ठ, सामणेराणं द्वादस, सिक्खमानसामणेरीनं सत्ता, उपासकउपासिकानं द्वे ति द्वाचत्तालीस होन्ति । सचे पन अब्भोकासे आरब्भिकङ्गसम्पन्नं सुसानं होति, एको पि भिक्खु एकप्पहारेण सव्वधुतङ्गानि परिभुञ्जितुं सक्कोति । भिक्खुनीनं पन आरब्भिकङ्गं खलुपच्छाभत्तिकङ्गञ्च द्वे पि सिक्खपापदेनेव पटिक्खित्तानि; अब्भोकासिकङ्गं, रुक्खमूलिकङ्गं, सोसानिकङ्गं ति इमानि तीणि दुप्परि-हारानि । भिक्खुनिया हि दुतियिकं विना वसितुं न वड्ढति । एवरूपे च ठाने समानच्छन्दा दुतियिका दुल्लभा^२ । सचे पि लभेय्य संसट्ठविहारतो न मुचेय्य । एवं सति यस्सत्थाय धुतङ्गं सेवेय्य, स्वेवस्सा अत्थो न सम्पजेय्य । एवं परिभुञ्जितुं^३ असक्कुणेय्यताय पञ्च हापेत्वा भिक्खुनीनं अट्ठेव होन्ती ति वेदितव्वानि । यथावुत्तेसु पन ठपेत्वा तेचीवरिकङ्गं सेसानि द्वादस

तं एकच्चं धुतङ्गं सेवन्तस्सा ति अधिप्पायो । हायति कम्मट्ठानं सुकुमारभावेन लूखपटिपत्तिं असहन्तस्स । वड्ढतेव महापुरिसजातिकस्सा ति अधिप्पायो । न वड्ढति कम्मट्ठानं उपनिस्सय रहितस्स । एकमेव हि धुतङ्गं यथा किलेसधुननट्ठेन, एवं चेतनासभावत्ता । तेनाह—
“समादानचेतना” ति ।

८०. तेरसा पि धुतङ्गानि समादाय परिहरन्तानं पुग्गलानं वसेन “द्वाचत्तालीस होन्ती” ति क्त्वा भिक्खूनं तेरसन्नम्पि परिहरणस्स एकङ्गं^४ येव सम्भवं दस्सेतुं—“सचे ही” ति आदि वुत्तं । तत्थ “एकप्पहारेण सव्वधुतङ्गानि परिभुञ्जितुं सक्कोती” ति वुत्तं । कथं अब्भोकासे विहरन्तस्स रुक्खमूलिकङ्गं ? “छन्नं पटिक्खिपामि, रुक्खमूलिकङ्गं समादियामी”^४

१. एकायेव हि धुतङ्ग—स्या० ।

२. दुल्लभाव—क० ।

३. परिहरितुं—क—सी० ।

४. विसु०—१६८ ।

सामणेरानं, सत्त सिक्खमानसामणेरीनं वेदितव्वानि । उपासकउपासिकानं
पन एकासनिकङ्गं, पत्तपिण्डिकङ्गं ति इमानि द्वे पतिरूपानि चेव सक्का च
परिभुज्जितुं ति द्वे धुतङ्गानी ति एवं व्यासतो द्वेचचालीस होन्ती ति अयं
समासव्यासतो वर्णना ।

एत्तावता च “सीले पटिद्वाय नरो सपञ्जो” ति इमिस्सा गाथाय
सीलसमाधिपञ्जामुखेन देसिते त्रिसुद्धिमग्गे येहि अप्पिच्छतानन्तुद्धितादीहि
गुणेहि वुत्ताप्पकारस्स सीलस्स वोदानं होति, तेसं सम्पादनत्थं समादातव्व-
धुतङ्गकथा भासिता होति ।

इति साधुजनपामोज्जन्थाय कते त्रिसुद्धिमग्गे
धुतङ्गनिर्देशो नाम दुतियो परिच्छेदो ।

ति वचनतो छन्ने अरुणं उत्थापितमत्ते धुतङ्गं भिज्जति, न अब्भोकासे, तस्मा भेदहेतुनो
अभावेन तस्मि अरोगमेव । तथा सेनासनलोलुपस्स अभावेन यथासन्थतिकङ्गं ति दट्ठवं ।
आरब्बिकङ्गं गणम्हा ओहीयनसिक्खापदेन^२ पटिक्खत्तं, खलुपच्छाभत्तिकङ्गं अनति-
रित्तभोजनसिक्खापदेन^३ । पवारिताय हि^४ भिक्खुनिया अतिरित्तं कत्वा भुज्जितुं न लब्भति ।
कप्पिये च वत्थुस्मिं लोलतापहानाय धुतङ्गसमादानं, न अकप्पिये, सिक्खापदेनेव पटिक्खत्तत्ता ।
अट्टेव होन्ति भिक्खुनिया संकच्चिकचीवरादीहि सद्धि पञ्च पि तिचीवरसङ्खमेव गच्छन्ती ति
कत्वा । यथा वुत्तेसू ति भिक्खूनं वुत्तेसु तेरससु तिचीवराधिष्ठानविनयकम्माभावतो ठपेत्वा
तेचीवरिकङ्गं द्वादस सामणेरानं । सत्ता ति भिक्खुनीनं वुत्तेसु अट्ठसु एकं पहाय सत्त
तिचीवराधिष्ठानविनयकम्माभावतो । “ठपेत्वा तेचीवरिकङ्गं” ति हि इमं अनुवृत्तमानमेव कत्वा
“सत्त सिक्खमानसामणेरीनं” ति वुत्तं । पतिरूपानी ति उपासकभावस्स अनुच्छविकानि ।

परमत्थमञ्जुसायं त्रिसुद्धिमग्संवर्णनायं

धुतङ्गनिर्देशवर्णना निष्ठिता

३-कम्मट्टानग्गहणनिद्देशो

समाधिकथा

१. इदानीं यस्मा एवं धुतङ्गपरिहरणसम्पादितेहि अप्पिच्छतादीहि गुणेहि परियोदाते इमस्मिं सीले पतिट्ठितेन “सीले पतिट्ठाय नरो सपञ्जो चित्तं पञ्जञ्च भावयं” ति वचनतो चित्तसीसेन निदिट्ठो समाधि भावेतब्बो । सो च अतिसङ्खेपदेसितत्ता विज्जातुं पि ताव न सुकरो, पगेव भावेतुं, तस्मा तस्स वित्थारं च भावनानयं च दस्सेतुं इदं पञ्हाकम्मं होति ।

को समाधि ? केनट्ठेन समाधि ? कानस्स लक्खणरसपच्चुपट्टान-पदट्टानानि ? कतिविधो समाधि ? को चस्स संकिलेसो ? किं वोदानं ? कथं भावेतब्बो ? समाधिभावनाय को आनिसंसो ति ?

२. तत्रिदं विसज्जनं—को समाधी ति ? समाधि बहुविधो नानप्प-कारको । तं सब्बं विभावयितुं आरब्भमानं विस्सज्जनं अधिपेतं चेव अत्थं

३-कम्मट्टानग्गहणनिद्देशवण्णना

समाधिकथावण्णना

१. अप्पिच्छतादीही ति अप्पिच्छतासन्तुट्ठिसल्लेखपविवेकापचयवीरियारम्भादीहि । परियोदाते ति सुविसुद्धे निरुपक्किलेसे । इमस्मिंसीले ति यथावुत्ते चतुपारिसुद्धिसीले । “चित्तं भावयं” ति इममेव देसनं सन्धायाह—“अतिसङ्खेपदेसितत्ता” ति । को समाधी ति सरूपपुच्छा । केनट्ठेन समाधी ति केन अत्थेन समाधी ति बुच्चति, “समाधी” ति पदं कं अभिधेय्यत्थं निस्साय पवत्तं ति अत्थो । कतिविधो ति पमेदपुच्छा ।

२. “को समाधी” ति कामञ्चायं सरूपपुच्छा, विभागवन्तानं पन सरूपविभावनं विभागदस्सनमुखेनेव होती ति विभागो ताव अनवसेसतो दस्सेतब्बो । तंदस्सने च अयमादीनवो ति दस्सेतुं—“समाधि बहुविधो” ति आदि वुत्तं । तत्थ बहुविधो ति कुसलादिवसेन अनेकविधो । नानप्पकारको ति आलम्बनमनसिकारल्लन्दपणिधिअधिमोक्ख-अभिनीहारसज्जनानत्तादिनानप्पकारो^१ । न साधेय्या ति लोकियसमाधिस्स भावना इध

१. ०पणिधिविमोक्ख०—क० ।

न साधेय्य, उत्तरि च विक्खेपाय संबरोय्य, तस्मा इधाधिप्पेतमेव सन्धाय वदाम, कुसलचिरोकगता समाधि ।

३. केनट्ठेन समाधो ति ? समाधानट्ठेन समाधि । किमिदं समाधानं नाम ? एकारम्मणे चित्तचेतसिकानं समं सम्मा च आधानं, ठपनं ति वुत्तं होति । तस्मा यस्स धम्मस्सानुभावेन एकारम्मणे चित्तचेतसिका समं सम्मा च अविक्खिपमाना अविप्पकिण्णा च हुत्वा तिट्ठन्ति, इदं समाधानं ति वेदितव्वं ।

अधिप्पेतत्थो, तच्च न साधेय्य । ज्ञानविमोक्खादीसु हि समाधिं उद्धरित्वा तस्स लब्धमानेहि विभागेहि विस्सज्जने करियमाने ज्ञानविभङ्गादीसु^१ आगतो सब्बो समाधिपभेदो विस्सज्जेतव्वो सिया । तथा च सति ख्वायं लोकियसमाधिस्स भावनाविधि अधिप्पेतो, तस्स विस्सज्जनाय ओकासो व न भवेय्य । किञ्च येनस्स तिकचकुक्कज्ज्ञानिकेन हीनादिभेदभिन्नेन पवत्तिविभागेन ब्रह्मपारिसज्जादिवसेन नवविधो, पञ्चमज्ज्ञानिकेन वेहप्फलादिवसेन दसविधो वा एकादसविधो वा भवप्पभेदो निप्पज्जति^२ । स्वास्स^३ पवत्तिविभागो अयं सो ति निद्धारेत्वा वुच्चमानो विक्खेपाय सिया, यथा तं अविसये । तेनाह—“उत्तरि च विक्खेपाय संबत्तेय्या” ति । कुसलचित्तेकगता ति कुसला अनवजसुखविपाकलक्खणा चित्तेकगता ।

३. चित्तचेतसिकानं समं अविसारवसेन^४ सम्पिण्डेन्तस्स विय आधानं समाधानं । अविसारलक्खणो^५ हि समाधि, सम्पिण्डनरसो च । सम्मा अविक्खिपनवसेन आधानं समाधानं । अविक्खेपलक्खणो वा हि समाधि, विक्खेपविद्धसनरसो चा ति । स्वायं यस्मा एकारम्मणे चित्तस्स ठितिहेतु, तस्मा “ठपनं ति वुत्तं होती” ति आह । तथा हेस “चित्तस्स ठिति सण्ठिति अवट्ठिती” ति^६ निदिट्ठो । एकारम्मणगगहणं चेत्थ समाधिस्स सन्तानट्ठितिभावदस्सनत्थं । तथा हिस्स अट्ठकथायं^७ दीपच्चिट्ठिति^८ निदस्सिता । आनुभावेना ति बलेन, पच्चयभावेना ति अत्थो । अविक्खिपमाना ति न विक्खिपमाना वृप्सममाना । उपसमपच्चु-

१. अभि०—२-२९४-पिट्ठादीसु ।

२. निप्पज्जति—क०-सी० ।

३. स्वायं—क० ।

४. अविसरण०—सी० ।

५. अविसरण०—सी० ।

६. अभि०—१-२० ।

७. अभि० ट्ठ०—१-१६२ ।

८. दीपच्चिचिरट्ठिति—सी०; चिरट्ठिती ति—क०-सी० ।

४. कानस्स लक्खणरसपच्चुपट्टानपदट्टानानि ति एत्थ पन अविक्खेपलक्खणो समाधि, विक्खेपविद्धंसनरसो, अविकम्पनपच्चुपट्टानो । “सुखिनो चित्तं समाधियती” ति^१ वचनतो पन सुखमस्स पदट्टानं ।

५. कतिविधो समाधो ति ? अविक्खेपलक्खणेन ताव एकविधो । उपचारअप्पनावसेन दुविधो, तथा लोकियलोकुत्तरवसेन सप्पीतिकनिप्पीतिक-पट्टानो हि समाधि । एतेनस्स विक्खेपपटिपक्खतं दस्सेति । अविप्पकिण्णा ति अविमदा । एतेन अविसारलक्खणतं ।

४. सयं^२ न विक्खिपति, सम्पयुत्ता वा न विक्खिपति एतेना ति अविक्खेपो । सो लक्खणं एतस्सा ति अविक्खेपलक्खणो । विक्खेपं विद्धंसेति, तथा वा सम्पज्जती ति विक्खेप-विद्धंसनरसो । उद्वच्चे अविकम्पनवसेन पच्चुपतिट्ठति, सम्पयुत्तानं वा तं पच्चुपट्टेती ति अविकम्पनपच्चुपट्टानो । सुखं ति निरामिसं सुखं दट्ठब्बं ।

५. अविक्खेपलक्खणं नाम समाधिस्स आवेणिको सभावो, न तेनस्स कौचि विभागो लब्धती ति आह—“अविक्खेपलक्खणेन ताव एकविधो” ति सम्पयुत्तधम्मो आरम्भणे अप्पेन्तो विद्य पवत्तती ति वितक्को अप्पना । तथा हि सो “अप्पना व्यप्पना” ति^३ निदिट्ठो । तप्पमुखतावसेन पन सन्धम्मि महग्गतानुत्तरे ज्ञानधम्मो “अप्पना” ति अट्ठकथावोहारो । तथा तस्स अनुप्पत्तिट्ठानभूते परिच्छिन्नज्ञाने उपचारवोहारो । गामादीनं समीपट्टाने गामूपचारादिसमञ्जा विया ति आह—“उपचारप्पनावसेन दुविधो” ति । इध पन समाधिवसेन वेदितव्यं । लुज्जन-पलुज्जनट्टेन लोको ति बुच्चति वट्ठं, तप्परियापन्नताय लोके नियुत्तो, तत्थ वा विदितो ति लोकियो । तत्थ अपरियापन्नताय लोकतो उत्तरो उत्तिण्णो ति लोकुत्तरो । कामञ्चेत्थ लोकियसमाधि भवितव्वभावेन गम्हति, उभयं पन एकज्झं गहेत्वा ततो इतरं निद्वारेतुं—“लोकियलोकुत्तरवसेन दुविधो” ति बुत्तं । सप्पीतिकनिप्पीतिकवसेना ति सह पीतिया वत्तती ति सप्पीतिको, पीति-सम्पयुत्तो । नत्थि एतस्स पीती ति निप्पीतिको, पीतिविप्पयुत्तो । तेसं वसेन । सुखेन सह एकुप्पादादिभावं गतो ति सुखसहगतो, सुखसम्पयुत्तो ति अत्थो । उपेक्खासहगते पि एसेव नयो । उपेक्खा ति चेत्थ अदुक्खमसुखवेदना अधिप्पेता । सा हि सुखदुक्खाकारपवत्ति उपेक्खति

वसेन सुखसहगतउपेक्खासहगतवसेन च । तिविधो हीनमज्झिमपणीत-
वसेन, तथा सवितक्कसविचारादिवसेन पीतिसहगतादिवसेन परित्तमहग्गत-
प्पमाणवसेन च । चतुब्बिधो दुक्खापटिपदादन्धाभिञ्जादिवसेन, तथा
परित्तिपरित्तारम्मणादिवसेन चतुश्चानङ्गवसेन हानभागियादिवसेन कामा-
वचरादिवसेन अधिपतिवसेन च । पञ्चविधो पञ्चकनये पञ्चज्ञानङ्ग-
वसेना ति ।

मज्झत्ताकारसण्ठितत्ता । सुखसहगत-पदेन चेत्य सप्पीतिको, निप्पीतिकेकदेसो च सङ्गहितो,
उपेक्खासहगत-पदेन पन निप्पीतिकेकपदेसो वा ति अयमेतेसं पदानं विसेसो ।

सभावतो पच्चयतो फलतो च मज्झिमपणीतेहि निहीनो, तेसं वा गुणेहि
परिहीनो ति हीनो । अत्तनो पच्चयेहि पधानभावं नोतो पणीतो । उभिन्नं मज्झे
भवो मज्झिमो । सम्पयोगवसेन पवत्तमानेन सह वितक्केन सवितक्को, सह विचारेन सविचारो,
सवितक्को च सो सविचारो चा ति सवितक्कसविचारो । आदि—सदेन अवितक्कविचारमत्तो,
अवितक्काविचारो च गहितो । तत्थ विचारतो उत्तरि वितक्केन सम्पयोगाभावतो अवितक्को च सो
विचारमत्तो चा ति अवितक्कविचारमत्तो । विसेसनिवृत्तिअत्यो वा मत्त-सदो । सवितक्कसविचारो
हि समाधि वितक्कविसिद्धेन विचारेन सविचारो, अयं पन विचारमत्तेन वितक्कसङ्कातविसेसरहितेन,
तस्मा अवितक्कविचारमत्तो । अथ वा भावनाय पहीनत्ता वितक्कभावेनायं विचारमत्तो, न विचारतो
अञ्जस्स अत्तनो सम्पयुत्तधम्मस्स कस्सचि अभावा ति दस्सेतुं अवितक्क-वचनेन विचारमत्तं-पदं
विसेसेत्वा वुत्तं । उभयरहितो अवितक्कविचारो । पीतिसहगतादिवसेना ति पीतिसहगतसुख-
सहगतउपेक्खासहगतवसेन । यदेत्थ वत्तब्बं, तं सुखसहगतदुके वुत्तनयमेव । पटिपक्खेहि समन्ततो
खण्डितत्ता परित्तो । परित्तं ति वा अप्पमत्तकं वुच्चति, अयंप्पि अप्पानुभावताय परित्तो विद्या ति
परित्तो । किलेसविक्खम्मनतो, विपुलफलतो, दीघसन्तानतो च महन्तभावं गतो, महन्तेहि वा
उल्लारच्छन्दादीहि गतो पटिपन्नो ति महग्गतो । आरम्मकरणवसेनापि नत्थि एतस्स पमाण-
करधम्मा, तेसं वा पटिपक्खो ति अप्पमाणो ।

पटिपज्जति ज्ञानं एताया ति पटिपदा, पुब्बभागभावना । दुक्खा किञ्छा पटिपदा एतस्सा ति
दुक्खापटिपदो । पकतिपञ्जाय अभिविसिद्धत्ता अभिञ्जा नाम अप्पनावहा भावनापञ्जा, दन्धा
मन्दा अभिञ्जा एतस्सा ति दन्धाभिञ्जो । दुक्खापटिपदो च सो दन्धाभिञ्जो चा ति दुक्खा-

समाधि एककदुकानि

६. तत्थ एकविधकोट्टासो उत्तानत्थो येव । दुविधकोट्टासे छन्नं अनुस्सतिट्ठानानं मरणस्सतिया उपसमानुस्सतिया आहारे पटिकूलसञ्जाय चतुधातुववत्थानस्सा ति इमेसं वसेन लद्धचित्तेकगता, या च अप्पनासमाधीनं पुब्बभागे एकगता, अयं उपचारसमाधि । “पठमस्स ज्ञानस्स परिकम्मं पठमस्स ज्ञानस्स अनन्तरपच्चयेन पच्चयो” ति आदि वचनतो पन या परिकम्मानन्तरा एकगता, अयं अप्पनासमाधी ति एवं उपचारप्पनावसेन दुविधो ।

७. दुतियदुके—तीसु भूमिसु कुसलचित्तेकगता लोकियो समाधि । अरियमग्गसम्पयुत्ता एकगता लोकुत्तरो समाधी ति एवं लोकियलोकुत्तरवसेन दुविधो ।

८. ततियदुके—चतुक्कनये द्वीसु पञ्चकनये तीसु ज्ञानेसु एकगता सप्पीतिको समाधि । अवसेसेसु द्वीसु ज्ञानेसु एकगता निप्पीतिको समाधि ।

पटिपदादन्धाभिञ्ज्यो, समाधि । तदादिवसेन । चतुज्ज्ञानङ्गवसेना ति चतुन्नं ज्ञानानं अङ्गभाववसेन, चतुक्कनयवसेन चेत्तं बुत्तं । हानभागियादिवसेना ति हानकोट्टासिकादिवसेन ।

समाधि एककदुकवण्णना

६. छन्नं अनुस्सतिट्ठानं ति बुद्धानुस्सतिआदीनं छन्नं अनुस्सतिकम्मट्ठानानं । इमेसं वसेना ति इमेसं दसन्नं कम्मट्ठानानं वसेन । “पुब्बभागे एकगता” ति इमिना अप्पनाय उपकारकनानावज्जनुपचारस्स पि सङ्गहो दट्ठव्वो, न एकावज्जनस्सेव । अप्पनासमाधीनं ति उपकत्तन्न उपकारकसम्बन्धे सामिवचनं “पुरिसस्स अत्थो” ति आदीसु विय । परिकम्मं ति गोत्रसु । अपरित्तो समाधी ति दस्सेतुं—“पठमस्य भानस्सा” ति आदि बुत्तं ।

७-८ तीसु भूमीसु ति कामरूपारूपभूमीसु । कुसलचित्तेकगताय अधिप्पेतत्ता “अरियमग्गसम्पयुत्ता” ति बुत्तं । सिया सप्पीतिको, सिया निप्पीतिको ति अनियमवचनं उपचारसमाधिसामञ्जेन सब्बेसम्मि वा ज्ञानानं नानावज्जनवीथियं उपचारसमाधि सिया सप्पीतिको,

उपचारसमाधि पन सिया सप्पीतिको, सिया निप्पीतिको ति एवं सप्पीतिक-
निप्पीतिकवसेन दुविधो ।

९. चतुत्थदुके—चतुक्कनये तीसु पञ्चकनये चतूसु ज्ञानेसु एकगता
सुखसहगतो समाधि । अवसेसस्मि उपेक्खासहगतो समाधि । उपचार-
समाधि पन सिया सुखसहगतो, सिया उपेक्खासहगतो ति एवं सुखसहगत-
उपेक्खासहगतवसेन दुविधो ।

समाधितिकानि

१०. तिकेसु पठमत्तिके—पटिलद्धमत्तो हीनो, नातिसुभावितो
मज्झिमो, सुभावितो वसिप्पतो पणीतो ति एवं हीनमज्झिमपणीतवसेन
तिविधो ।

सिया निप्पीतिको । एकावजनवीथियं पन आदितो दुक्तिकज्ज्ञानानं उपचारसमाधि सप्पीतिको
व, इतरेसं निप्पीतिको व, विसभागवेदनस्स चित्तस्स आसेवनपच्चयताभावतो, एकवीथियं वेदना-
परिवत्तनाभावतो च । सिया सुखसहगतो, सिया उपेक्खासहगतो ति एत्थापि बुत्तनेयेन
अत्थो वेदितब्बो । तत्थ पन “दुक्तिकज्ज्ञानानं” ति बुत्तं, इध “तिकचतुक्कज्ज्ञानानं” ति
वत्तब्बं ।

समाधितिकवण्णना

१०. पटिलद्धमत्तो ति अधिगतमत्तो अनासेवितो अबहुलीकतो । सो हि परिदुब्बल-
भावेन हीनो होति । नातिसुभावितो ति अतिविय पगुणभावं अपापितो । सुभावितो ति सुट्ठ
भावितो सम्मदेव पगुणतं उपनीतो । तेनाह—“वसिप्पत्तो” ति । छन्दादीनं हीनतादिवसेनापि
इमेसं हीनादिता वेदितब्बा । तथा हि उल्लारपुञ्जफलकामतावसेन पवत्तितो हीनो, लोकियाभिञ्जा
सम्पादनाय पवत्तितो मज्झिमो, विवेककामताय अरियभावे ठितेन पवत्तितो पणीतो । अत्त-
हिताय भवसम्पत्तिअत्थं पवत्तितो वा हीनो, केवलं अलोभज्ज्ञासयेन पवत्तितो मज्झिमो, परहिताय
पवत्तितो पणीतो । वट्टज्ज्ञासयेन वा पवत्तितो हीनो, विवेकज्ज्ञासयेन पवत्तितो मज्झिमो,
विवट्टज्ज्ञासयेन लोकुत्तरपादकत्थं पवत्तितो पणीतो ।

११. दुतियत्तिके—पठमज्ज्ञानसमाधि सद्धि उपचारसमाधिना सवितकसविचारो । पञ्चकनये दुतियज्ज्ञानसमाधि अवितकविचारमत्तो । यो हि वितकमत्तो येव आदीनवं दिस्वा विचारे अदिस्वा केवलं दितकप्पहानमत्तं आकङ्खमानो पठमज्ज्ञानं अतिकमति, सो अवितकविचारमत्तं समाधिं पटिलमति । तं सन्धायेतं वुत्तं । चतुक्कनये पन दुतियादीसु, पञ्चकनये ततियादीसु तीसु ज्ञानेसु एकग्गता अवितक्काविचारो समाधी ति एवं सवितकसविचारादिवसेन तिविधो ।

१२. ततियत्तिके—चतुक्कनये आदितो द्वीसु पञ्चकनये च तीसु ज्ञानेसु एकग्गता पीतिसहगतो समाधि । तेस्वेव ततिये च चतुत्थे च ज्ञाने एकग्गता सुखसहगतो समाधि । अवसाने उपेक्खासहगतो । उपचारसमाधि पन पीतिसुखसहगतो वा होति उपेक्खासहगतो वा ति एवं पीतिसहगतादिवसेन तिविधो ।

१३. चतुत्थत्तिके—उपचारभूमियं एकग्गता परित्तो समाधि । रूपाव-

११. सद्धि उपचारसमाधिना ति सन्नेसम्पि ज्ञानानं उपचारसमाधिना सह । वितकमत्ते येव आदीनवं दिस्वा ति वितके येव ओल्लारिकतो उपट्टहन्ते “चित्तस्स खोभकरवम्भो अयं” ति आदीनवं दिस्वा विचारञ्च सन्ततो मनसिकरित्वा । तेनाह—“विचारे अदिस्वा” ति । तं सन्धायति ति तं एवं पटिलद्वं समाधिं सन्धाय । एत्तं “अवितकविचारमत्तो समाधी” ति दुतियपदं वुत्तं । तीसु ति आदितो तीसु ।

१२. तेस्वेवा ति तेसु एव चतुक्कपञ्चकनयेसु । ततिये चतुत्थे ति चतुक्कनये ततिये, पञ्चकनये चतुत्थे ति योजेतब्बं । अवसाने ति द्वीसु पि नयेसु परियोसानज्ज्ञाने । यथाक्कम्मं चतुत्थे, पञ्चमे वा । पीतिसुखसहगतो वा ति एत्थापि हेट्ठा वुत्तनयेनेव अत्थो वेदितब्बो । एत्थ च सति पि पीतिसहगतस्सापि समाधिस्स सुखसहगतत्ते तीणि पि पदानि असङ्करतो दस्सेतुं निष्पीतिकसुखतो सम्पीतिकसुखस्स विसेसदत्तसन्तथं सत्थु पीतिसुखदेसना ति निष्पीतिकस्सेव सुखस्स वसेन सुखसहगतो समाधि गहितो ति' दट्टब्बो ।

१३. उपचारभूमियं ति उपचारज्ज्ञानसम्पयुत्तचित्तुप्पादे । चित्तुप्पादो हि सहजातधम्मज्ञानं

चरारूपावचरकुसले एकगता महग्गतो समाधि । अरियमग्गसम्पयुत्ता एक-
ग्गता अप्पमाणो समाधी ति एवं परित्तमहग्गतप्पमाणवसेन तिविधो ।

समाधिचतुक्कानि

१४. चतुक्केसु पठमचतुक्के—अत्थि समाधि दुक्खापटिपदो दन्धा-
भिज्जो, अत्थि दुक्खापटिपदो खिप्पाभिज्जो, अत्थि सुखापटिपदो दन्धा-
भिज्जो, अत्थि सुखापटिपदो खिप्पाभिज्जो ति ।

तत्थ पठमसमन्नाहारतो पट्टाय याव तस्स तस्स ज्ञानस्स उपचारं
उप्पज्जति, ताव पवत्ता समाधिभावना पटिपदा ति बुच्चति । उपचारतो
पन पट्टाय याव अप्पना, ताव पवत्ता पज्जा अभिज्जा ति बुच्चति । सा
पनेसा पटिपदा एकच्चस्स दुक्खा होति, नीवरणादिपच्चनीकधम्मसमुदाचार-
गहणताय किच्छा असुखासेवना ति अत्थो । एकच्चस्स तदभावेन सुखा ।
अभिज्जा पि एकच्चस्स दन्धा होति मन्दा असीघप्पवत्ति । एकच्चस्स
खिप्पा अमन्दा सीघप्पवत्ति ।

तत्थ यानि परतो सप्पायासप्पायानि च पलिबोधुपच्छेदादीनि पुब्ब-
किच्चानि च अप्पनाकोसल्लानि च वण्णयिस्साम, तेसु यो असप्पायसेवी
होति, तस्स दुक्खा पटिपदा दन्धा च अभिज्जा होति । सप्पायसेविनो
सुखा पटिपदा खिप्पा च अभिज्जा । यो पन पुब्बभागे असप्पायं सेवित्वा

उप्पत्तिट्ठानताय “भूमी” ति बुच्चति “सुखभूमियं कामावचरे” ति^१ आदीसु विय । परित्तो
समाधि कामावचरभावतो ।

समाधिचतुक्कवण्णना

१४. पठमसमन्नाहारो भावनं आरभन्तस्स “पथवी पथवी” ति आदिना कम्मट्ठाने
पठमाभिनिवेशो । तस्स तस्स ज्ञानस्स उपचारं ति नीवरणवितक्कविचारनिकन्तिआदीनं वृप्समे
थिरभूतं कामावचरज्झानं । “याव अप्पना” ति इमिना पुब्बभागपज्जाय एव अभिज्जाभावो बुत्तो
विय दिस्सती ति वदन्ति । अप्पनापज्जा पन अभिज्जा व । यदग्गेन हि पुब्बभागपज्जाय दन्ध-

अपरभागे सप्पायसेवी होति, पुब्बभागे वा सप्पायं सेवित्वा अपरभागे असप्पायसेवी, तस्स वोमिस्सकता वेदितव्वा । तथा पल्लिवोधुपच्छेदादिकं पुब्बकिच्चं असम्पादेत्वा भावनमनुयुत्तस्स दुक्खा पटिपदा होति विपरियायेन सुखा । अप्पनाकोसल्लानि पन असम्पादेन्तस्स दन्धा अभिञ्जा होति । सम्पादेन्तस्स खिप्पा ।

अपि च तण्हाअविज्जावसेन समथविपस्सनाधिकारवसेन चापि एतासं पमेदो वेदितव्वो । तण्हाभिभूतस्स हि दुक्खा पटिपदा होति । अनभिभूतस्स सुखा । अविज्जाभिभूतस्स च दन्धा अभिञ्जा होति । अनभिभूतस्स खिप्पा । यो च समथे अकताधिकारो, तस्स दुक्खा पटिपदा होति । कताधिकारस्स सुखा । यो पन विपस्सनाय अकताधिकारो होति, तस्स दन्धा अभिञ्जा होति, कताधिकारस्स खिप्पा ।

सीधता, तदग्गेन अप्पनापञ्जाय पी ति । समुदाचारगहणताया ति समुदाचारस्स गहणभावेन, पवत्तिबाहुल्लतो ति अत्थो । असुखासेवना ति कसिरभावना ।

पल्लिवोधुपच्छेदादीनी ति आदि-सद्देन भावनाविधानपरिहापनादिं सङ्गण्हाति । असप्पायसेवी ति उपचाराधिगमतो पुब्बे असप्पायसेविताय दुक्खा पटिपदा । पच्छा असप्पायसेविताय दन्धा अभिञ्जा होति । सप्पायसेविनो ति एत्था पि एसेव नयो । पुब्बभागे ति उपचारज्ज्ञानाधिगमतो ओरभागे । अपरभागे ति ततो उद्धं । तस्स वोमिस्सकता ति यो पुब्बभागे असप्पायं सेवित्वा अपरभागे सप्पायसेवी, तस्स दुक्खा पटिपदा खिप्पाभिञ्जा । इतरस्स सुखा पटिपदा दन्धाभिञ्जा होति । एवं पठमचतुत्थानं वोमिस्सकताय दुतियततिया ति अत्थो । अकत-पल्लिवोधुपच्छेदस्स सपरिपन्थताय पटिपदा दुक्खा होति, इतरस्स सुखा । असम्पादितअप्पनाकोसल्लस्स जाणस्स अविषदताय दन्धा अभिञ्जा होति, विषदताय खिप्पा अभिञ्जा ।

तण्हाअविज्जावसेना ति तण्हाअविज्जानं अभिभवानभिभववसेन । समथविपस्सनाधिकारवसेना ति समथविपस्सनासु असतो सतो च अधिकारस्स वसेन । तण्हाय समाधिस्स उजुपटिपक्खत्ता सा समथपटिपदाय परिपन्थिनी^१ ति आह—“तण्हाभिभूतस्स हि दुक्खा पटिपदा होती” ति । अभिभवो चस्सा इतरकिल्लेसेहि अधिकताय अनभिभूतस्स तण्हाया ति

किलेसिन्द्रियवसेन चापि एतासं पभेदो वेदितव्वो । तिब्बकिलेसस्स हि मुदिन्द्रियस्स दुक्खा पटिपदा होति दन्धा च अभिञ्जा, तिक्खिन्द्रियस्स पन खिप्पा अभिञ्जा । मन्दकिलेसस्स च मुदिन्द्रियस्स सुखा पटिपदा होति दन्धा च अभिञ्जा । तिक्खिन्द्रियस्स पन खिप्पा अभिञ्जा ति ।

इति इमासु पटिपदाअभिञ्जासु यो पुग्गलो दुक्खाय पटिपदाय दन्धाय च अभिञ्जाय समाधिं पाप्पुणाति, तस्स सो समाधि दुक्खापटिपदो दन्धाभिञ्जो ति बुच्चति । एस नयो सेसत्तये पी ति एवं दुक्खापटिपदा दन्धाभिञ्जादिवसेन चतुब्बिधो ।

१५. दुतियचतुक्के—अत्थि समाधि परित्तो परित्तरम्मणो, अत्थि परित्तो अप्पमाणारम्मणो, अत्थि अप्पमाणो परित्तरम्मणो, अत्थि अप्पमाणो अप्पमाणारम्मणो ति । तत्थ यो समाधि अप्पगुणो उपरिज्ञानस्स पच्चयो

अधिकारतो वेदितव्वं । तथा अविज्ञा पञ्जाय उज्जुपटिपक्खा ति तदभिभूतस्स दन्धाभिञ्जता बुत्ता । अकताधिकारो ति भवन्तरे अकतपरिचयो यथा पगुणं कत्वा विस्सट्ठगन्थो अप्पमत्तकेन पयोगेन सुप्पवत्ति वात्तुग्गतो व होति, एवं पुब्बे कतपरिचयस्स भावना अप्पकसिरेनेव इज्झती ति आह—“कताधिकारस्स सुखा” ति । स्वायं अकतो कतो च अधिकारो समथनिस्सितो पटिपदायं बुत्तो समाधिप्पधानत्ता पटिपदाय । विपस्सनानिस्सितो अभिञ्जायं आणप्पधानत्ता अप्पनाय । किलेसिन्द्रियवसेना ति तिक्खातिक्खानं किलेसिन्द्रियानं वसेन । तेनाह—“तिब्बकिलेसस्सा” ति आदि । तत्थ किलेसा कामंछन्दादयो, इन्द्रियानि सद्दादीनि ।

यथाबुत्ता पटिपदाभिञ्जा पुग्गलाधिष्ठाना ति धम्मनिद्देसम्पि पुग्गलाधिष्ठानमुखेन दस्सेतुं—“यो पुग्गलो” ति आदि बुत्तं ।

१५. अप्पगुणो ति न सुभावितो वसीभावं अपापितो । तेनाह—“उपरिज्ञानस्स पच्चयो भवितुं न सक्कोती” ति । अयं परित्तो ति अयं समाधि अप्पानुभावताय परित्तो । अवड्डिते ति एकङ्कलद्वङ्कलमत्तम्पि न वड्डिते यथाउपड्डिते आरम्मणे । एकङ्कलमत्तम्पि हि वड्डितं अप्पमाणमेवा ति वदन्ति । “पगुणो सुभावितो” ति वत्वा “उपरिज्ञानस्स पच्चयो भवितुं सक्कोती” ति इमिना यथा पगुणो पि उपरिज्ञानस्स पच्चयो भवितुं असक्कोन्तो समाधि परित्तो येव होति, न अप्पमाणो, एवं आणुत्तरस्स एकासनेनेव उपरिज्ञाननिब्बत्तनेना ति सुभावितो पि उपरिज्ञानस्स पच्चयभावसङ्गाताय सुभावितकिञ्चसिद्धिया “अप्पमाणो” त्वेव बुच्चति । अपरे पन सचे

भवितुं न सक्नोति, अयं परित्तो । यो पन अवड्ढिते आरम्मणे पवत्तो, अयं परित्तारम्मणो । यो पगुणो सुभावितो, उपरिज्ञानस्स पच्चयो भवितुं सक्नोति, अयं अप्पमाणो । यो च वड्ढिते आरम्मणे पवत्तो, अयं अप्पमाणारम्मणो । वुत्तलक्खणवोमिस्सताय पन वोमिस्सकनयो वेदितब्बो । एवं परित्तपरित्तारम्मणादिवसेन चतुब्बिधो ।

१६. ततियचतुक्के—विक्खम्भितनीवरणानं वितक्कविचारपीतिसुख-समाधीनं वसेन पञ्चङ्गिकं पठमं ज्ञानं, ततो वूपसन्तवितक्कविचारं तिवङ्गिकं दुतियं, ततो विरत्तपीतिकं दुवङ्गिकं ततियं, ततो पहीनसुखं उपेक्खावेदना-सहितस्स समाधिनो वसेन दुवङ्गिकं चतुत्थं । इति इमेसं चतुन्नं ज्ञानानं अङ्गभूता चत्तारो समाधी होन्ति । एवं चतुज्ज्ञानङ्गवसेन चतुब्बिधो ।

१७. चतुत्थचतुक्के—अत्थि समाधि हानभागियो, अत्थि ठित्ति-भागियो, अत्थि विसेसभागियो, अत्थि निब्बेधभागियो । तत्थ पच्चनीक-

सुभावितो पगुणो वसीभावं पत्तो उपरिज्ञानस्स पच्चयो अहोन्तो पि अप्पमाणो एव, पमाणकरानं रागादिपटिपक्खानं सुविदूरभावतो ति वदन्ति । वुत्तलक्खणवोमिस्सताया ति सो अप्पगुणो उपरिज्ञानस्स पच्चयो भवितुं न सक्नोति, वड्ढिते आरम्मणे पवत्तो, अयं परित्तो अप्पमाणारम्मणो । यो पन पगुणो उपरिज्ञानस्स पच्चयो भवितुं सक्नोति, अवड्ढिते आरम्मणे पवत्तो, अयं अप्पमाणो परित्तारम्मणो ति एवं पठमचतुत्थसमाधीनं वुत्तलक्खणस्स वोमिस्सकभावेन दुतिय-ततियसमाधिसङ्गाहको वोमिस्सकनयो वेदितब्बो ।

१६. ततो ति ततो पठमज्ज्ञानतो उद्धं । विरत्तपीतिकं ति अतिकन्तपीतिकं वा जिगुच्छि-तपीतिकं वा । अवयवो समुदायस्स अङ्गं ति बुच्चति, “सेनङ्गं रथङ्गं” ति आदीसु विया ति आह—“चतुन्नं ज्ञानानं अङ्गभूता चत्तारो समाधी” ति ।

१७. हानं भजती ति हानभागियो, हानभागो वा एतस्स अत्थि ति हानभागियो, परिहानकोट्टासिको ति अत्थो । आलयस्स अपेक्खाय अपरिचञ्जनतो ठित्तिं भजती ति ठित्तिभागियो । विसेसं भजती ति विसेसभागियो । पच्चनीकसमुदाचारवसेना ति तस्स तस्स ज्ञानस्स पच्चनी-कानं नीवरणवितक्कविचारादीनं पवत्तिवसेन । तदनुधम्मताया ति तदनुरूपभूताय सतिथा । सण्ठान-वसेना ति सण्ठहनवसेन पतिहानवसेन । “सा पन तदस्सादसङ्काता, तदस्सादसम्पयुक्तक्खन्ध-

समुदाचारवसेन हानभागियता, तदनुधम्मताय सतिया सण्ठानवसेन ठिति-
भागियता, उपरिविसेसाधिगमवसेन विसेसभागियता, निब्बिदासहगत-
सञ्जामनसिकारसमुदाचारवसेन निब्बेधभागियता च वेदितव्वा । यथाह—
पठमस्स ज्ञानस्स लाभी कामसहगता सञ्जामनसिकारा समुदाचरन्ति हान-
भागिनी पञ्जा । तदनुधम्मता सति सन्तिट्ठति ठितिभागिनी पञ्जा ।
अवितकसहगता सञ्जामनसिकारा समुदाचरन्ति विसेसभागिनी पञ्जा ।
निब्बिदासहगता सञ्जामनसिकारा समुदाचरन्ति विरागूपसंहिता, निब्बेध-
भागिनी पञ्जा” ति । ताय पन पञ्जाय सम्पयुत्ता समाधी पि चत्तारो
होन्ती ति । एवं हानभागियादिवसेन चतुब्बिधो ।

१८. पञ्चमचतुके—कामावचरो समाधि, रूपावचरो समाधि, अरूपाव-
चरो समाधि, अपरियापन्नो समाधी ति एवं चत्तारो समाधी । तत्थ सब्बा-

सङ्घाता वा मिच्छासती” ति सम्मोहविनोदनियं^३ वुत्तं । तत्थ सापेक्खस्स उपरि विसेसं निब्बत्तेतुं
असक्कुण्णेत्या अविगतनिकन्तिका तं तं परिहरण सती ति पि वत्तुं वट्ठति । एवञ्च कत्वा “सतिया
वा निकन्तियावा” ति विकप्पवचनञ्च युत्तं होति । विसेसाधिगमवसेना ति विसेसाधिगमस्स
पच्चयभाववसेन, विसेसं वा अधिगच्छति एतेना ति विसेसाधिगमो, तस्स वसेन । निब्बिदासह-
गतसञ्जामनसिकारसमुदाचारवसेना ति आदीनवदस्सनपुब्बज्जमनिब्बिन्दनजाणसम्पयुत्त-
सञ्जाय आभोगस्स च पवत्तिवसेन । निब्बेधभागियता ति सच्चानं निब्बिज्जनपक्खिकता
विपस्सनाय संवत्तती ति अत्थो ।

कामसहगता ति कामारम्मणा, कामसञ्जाहि वा वोकिण्णा । अवितकसहगता ति
“कथं नु खो मे अवितकं ज्ञानं भावेय्या” ति एवं अवितक्कारम्मणा अवितक्कविसया । कामञ्चायं
“पठमस्स ज्ञानस्सा” ति आदिको पाठो पञ्जावसेन आगतो, समाधिस्सापि पनेत्थ सङ्गहो
अत्येवा ति उदाहरणस्स सात्थकत्वं दस्सेतुं—“ताय पन पञ्जाय सम्पयुत्ता समाधी पि
चत्तारो होन्ती” ति तेसं वसेन एवं वुत्तं ति अत्थो ।

१८-१९. भावनामयस्स समाधिस्स इधाधिप्पेतत्ता उपचारेकगता “कामावचरो
समाधी” ति वुत्तं । अधिपत्तिं करित्वा ति “छन्दवतो चे समाधि होति, मय्हमि एवं होती” ति

पि उपचारेकगता कामावचरो समाधि, तथा रूपावचरादिकुसलचित्तेकगता इतरे तयो ति एवं कामावचरादिवसेन चतुर्विधो ।

१९. छट्चतुष्के—“छन्दं चे भिक्षु अधिपतिं करित्वा लभति समाधिं, लभति चित्तस्सेकगतं, अयं वुच्चति छन्दसमाधिं...प...वीरियं चे भिक्षु...प...चित्तं चे भिक्षु...प...वीमंसं चे भिक्षु अधिपतिं करित्वा लभति समाधिं, लभति चित्तस्सेकगतं, अयं वुच्चति वीमंसासमाधी” ति एवं अधिपतिवसेन चतुर्विधो ।

२०. पञ्चके—यं चतुष्कभेदे वुत्तं दुतियं ज्ञानं, तं वितक्कमत्तातिकमेन दुतियं, वितक्कविचारातिकमेन ततियं ति एवं द्विधा भिन्दित्वा पञ्च ज्ञानानि वेदितव्वानि । तेसं अङ्गभूता च पञ्च समाधी ति एवं पञ्चज्ञानङ्गवसेन पञ्चविधता वेदितव्वानि ।

२१. को चस्स संकिलेसो किं वोदानं ति एत्थ पन विस्सज्जनं विभङ्गे वुत्तमेव । वुत्ताञ्छि तत्थ—“संकिलेसं ति हानभागियो धम्मो ।

छन्दं अधिपतिं, छन्दं धुरं जेड्ढकं पुण्वङ्गमं कत्वा । लभति समाधिं ति एवं यं समाधिं लभति, अयं वुच्चति छन्दसमाधिं, छन्दाधिपतिसमाधी ति अत्थो । एवं वीरियसमाधिआदयो पि वेदितव्वो ।

२०. चतुष्कभेदे ति चतुष्कवसेन समाधिप्यभेदनिर्देशे । अञ्जत्थ सम्पयोगवसेन विचारेन सह वत्तमानो वितक्को पञ्चकनये दुतियज्ज्ञाने वियोजितो पि न सुट्ठु वियोजितोति, तेन सद्धिं येव विचारसमतिक्रमं दस्सेतुं वुत्तं—वितक्कविचारातिकमेन ततियं” ति । द्विधा भिन्दित्वा चतुष्कभेदे वुत्तं दुतियं ज्ञानं ति योजना । पञ्चज्ञानङ्गवसेना ति पञ्चज्ञं ज्ञानानं अङ्गभाववसेन समाधिस्स पञ्चविधता वेदितव्वानि ।

२१. विभङ्गे ति जाणविभङ्गे । तत्थ हि “ज्ञानविमोक्खसमाधिसमापत्तीनं^२ संकिलेस-वोदानं” ति, एत्थ “संकिलेसं” ति आदि वुत्तं । तत्थ हानभागियो धम्मो ति

१. अभि०—२-२६४; सं०—२-४८७ पिट्ठेसु पस्सितव्वं ।

२. ज्ञानसमाधि०—सी० ।

वोदानं ति विसेसभागियो धम्मो” ति^१ । तत्थ “पठमस्स ज्ञानस्स लाभो कामसहगता सञ्जामनसिकारा समुदाचरन्ति हानभागिनी पञ्जा” ति^२ इमिना नयेन हानभागियधम्मो वेदितव्वो । “अवितक्कसहगता सञ्जामनसिकारा समुदाचरन्ति विसेसभागिनी पञ्जा” ति^३ इमिना नयेन विसेसभागियधम्मो वेदितव्वो ।

दसपलिवोधकथा

२२. कथं भावेतव्वो ति एत्थ पन यो ताव अयं लोकियलोक्कुत्तरवसेन दुविधो ति आदीसु अरियमग्गसम्पयुत्तो समाधि वुत्तो, तस्स भावनानयो पञ्जाभावनानयेनेव सङ्गहितो । पञ्जाय हि भाविताय सो भावितो होति । तस्मा तं सन्धाय एवं भावेतव्वो ति न किञ्चि विसुं वदाम ।

अपगुणेहि पठमज्ज्ञानादीहि बुद्धितस्स सञ्जामनसिकारानं कामादिअनुपक्खन्दनं^४ । विसेसभागियो धम्मो ति पगुणेहि पठमज्ज्ञानादीहि बुद्धितस्स सञ्जामनसिकारानं दुतियज्ज्ञानादिअनुपक्खन्दनं । तेनाह—“पठमस्स ज्ञानस्स लाभो” ति आदि । तस्सत्थो^५—अपगुणस्स पठमस्स ज्ञानस्स लाभो^६ ततो बुद्धितं आरम्भणवसेन कामसहगता हुत्वा सञ्जामनसिकारा समुदाचरन्ति चोदेन्ति तुदन्ति, तस्स कामानुपक्खन्दनं सञ्जामनसिकारानं वसेन सा पठमज्ज्ञानपञ्जा हायति, तस्मा हानभागिनी पञ्जा । अवितक्कसहगता ति अवितक्कं दुतियं ज्ञानं सन्ततो पणीततो मनसि करोतो आरम्भणवसेन अवितक्कसहगता समुदाचरन्ति पगुणपठमज्ज्ञानतो बुद्धितं दुतियज्ज्ञानाधिगमत्थाय चोदेन्ति तुदन्ति, तस्स दुतियज्ज्ञानानुपक्खन्दनं सञ्जामनसिकारानं वसेन पठमज्ज्ञानपञ्जा विसेसभूतस्स दुतियज्ज्ञानस्स उप्पत्तिया पदञ्चानताय विसेसभागिनी पञ्जा । तं सम्पयुत्ता समाधि इधाधिप्पेतो । इमिना नयेना ति इमिना पठमज्ज्ञाने वुत्तेन विधिना दुतियज्ज्ञानादीसु पि हानभागियधम्मो विसेसभागियधम्मो च वेदितव्वो ।

दसपलिवोधकथावण्णना

२२-२४. अरियमग्गसम्पयुत्तो ति लोक्कुत्तरअप्पमाणअपरियापन्नगगहणेन लोकियेहि

१. अभि०—२-४०६ ।

२. अभि०—२-३९२ ।

३. पक्खन्तानं—सी०, पक्खनानं—क०—सी० । ४. अभि० ६०-२-४४४ । ५. लाभो, तं—क० ।

२३. यो पनायं लोकियो, सो वुचनयेन सीलानि विसोधेत्वा सुपरिसुद्धे सीले पतिट्ठितेन ख्वास्स दससु पलिबोधेषु पलिबोधो अत्थि, तं उपच्छिन्दित्वा कम्मट्ठानदायकं कल्याणमित्रं उपसङ्गमित्वा अचनो चरियानुकूलं चरालीसाय कम्मट्ठानेषु अञ्जतरं कम्मट्ठानं गहेत्वा समाधि-भावनाय अननुरूपं विहारं पहाय अनुरूपे विहारे विहरन्तेन खुदकपलि-बोधुपच्छेदं कत्वा सब्बं भावनाविधानं अपरिहापेन्तेन भावेतब्बो ति अयमेत्थ सङ्खेपो ।

२४. अयं पन वित्थारो, यं ताव वुत्तं—“ख्वास्स दससु पलि-बोधेषु पलिबोधो अत्थि, तं उपच्छिन्दित्वा” ति, एत्थ—

आवासो च कुलं लाभो गणो कम्मं च पञ्चमं ।

अद्धानं जाति आवाधो गन्थो इद्धी ति ते दसा ति ॥

इमे दस पलिबोधा नाम । तत्थ आवासो येव आवासपलिबोधो । एस नयो कुलादीसु ।

२५. तत्थ आवासो ति एको पि ओवरको वुत्ति एकं पि परिवेणं सकलो पि संघारामो । स्वायं न सब्बस्सेव पलिबोधो होति । यो पनेत्थ नवकम्मादीसु उस्सुकं वा आपज्जति, बहुमण्डसन्निचयो वा होति, येन केनचि वा कारणेन अपेक्खवा पटिवद्धचिरो,^१ तस्सेव पलिबोधो होति, न इतरस्स ।

असाधारणतो, सप्पीतिकादिग्गहणेन साधारणतो च अरियमग्गसम्पयुत्तो समाधि वुत्तो । भावितो होति सञ्जाय सम्पयुत्तत्ता । तं ति अरियमग्गसमाधि । विसुं ति पञ्चाभावनाय विसुं कत्वा न वदाम ।

कम्मट्ठानभावनं परिवुन्धेति उपरोधेति पवत्तितुं न देती ति पलिबोधो र-कारस्स ल-कारं कत्वा, परिपन्थो^२ ति अत्थो । उपच्छिन्दित्वा ति समापनेन, सङ्गहणेन वा उपरुन्धित्वा, अपलिबोधं कत्वा ति अत्थो ।

२५. आवसन्ति एत्था ति आवासो । परिच्छेदवत्सेन वेणियति^३ दिस्सती ति परिवेणं ।

तत्रिदं वत्थु—द्वे किर कुलपुत्रा अनुराधपुरा निक्खमित्वा अनुपुब्बेन थूपारामे षण्बजिसु । तेसु एको द्वेमातिका पगुणा कत्वा पञ्चवस्सिको हुत्वा पवारेत्वा पाचीनखण्डराजिं नाम गतो । एको तत्थेव वसति । पाचीनखण्ड-
राजिगतो तत्थ चिरं वसित्वा थेरो हुत्वा चिन्तेसि “पटिसिञ्छानसारुप्पमिदं
ठानं, हन्द नं सहायकस्सापि आरोचेमी” ति । ततो निक्खमित्वा
अनुपुब्बेन थूपारामं पाविसि । पविसन्तं येव च नं दिस्वा समानवस्सिकत्थेरो
पच्चुगगन्त्वा पराचीवरं पटिग्गहेत्वा वरां अकासि ।

आगन्तुकत्थेरो सेनासनं पविसित्वा चिन्तेसि “इदानी मे सहायो
सप्पि वा फाणितं वा पानकं वा पेसेस्सति । अयं हि इमस्मि नगरे
चिरनिवासी” ति । सो रत्तिं अलद्धा पातो चिन्तेसि “इदानी उपट्ठाकेहि
गहितं यागुंखज्जकं पेसेस्सती” ति । तं पि अदिस्वा “पहिणन्ता नत्थि,
पविट्ठस्स मज्जे दस्सती” ति पातो व तेन सद्धिं गामं पाविसि । ते द्वे एकं
वीथिं चरित्वा उब्बुद्धमचं यागुं लभित्वा आसनसालायं निसीदित्वा पिविसु ।

ततो आगन्तुको चिन्तेसि “निवद्धयागु मज्जे नत्थि, भत्ताकाले
इदानी मनुस्सा पणीतं भत्तं दस्सन्ती” ति । ततो भत्ताकाले पि पिण्डाय
चरित्वा लद्धमेव भुञ्जित्वा इतरो आह—“किं भन्ते सब्बकालं एवं यापेथा”
ति ? आमावुसो ति । भन्ते पाचीनखण्डराजिं फासुका, तत्थ गच्छामा ति ।
थेरो नगरतो दक्खिणद्वारेण निक्खमन्तो कुम्भकारगाममग्गं पटिपज्जि ।
इतरो आह—“किं पन भन्ते इमं मग्गं पटिपन्नत्था” ति ? ननु त्वं

विहारे भिक्खून् तं तं वसन्ट्ठानं । स्वायं आवासो । नवकम्मादीसू ति आदि-सद्देन आवासस्स
तदञ्चं अभिवुद्धिकारणं सङ्गहाति । कारणेना ति “छायूदकसम्पन्नं सुलभभिक्ख” ति आदिना
कारणेन । अपेक्खवा ति साल्लो ।

तत्रा ति तस्मिं पल्लिवीधाभावे । पाचीनखण्डराजिं ति पुरत्थिमदिसायं पब्बतखण्डानं
अन्तरे वनराजिट्ठानं । “नामा” ति इमिना तस्स पदेस्स अयं समञ्जा ति दस्सेति । पटिसा-
मितमेवा ति निच्चकालं पटिसामेत्वा व विहारतो निक्खमामी ति दस्सेति । धातुनिधानट्ठानं ति

आवुसो पाचीनखण्डराजिया वर्णं अभासी ति ? किं पन भन्ते तुम्हाकं
एत्तकं कालं वसित्वाने न कोचि अतिरेकविविधसो अर्थी ति ? आमावुसो
मञ्चपीठं संधिकं, तं पट्टिसामितमेव, अञ्जं किञ्चि नत्थी ति । मय्हं पन
भन्ते कचारदण्डो तेलनाळिउपाहनत्थविका च तत्थेवा ति । तया आवुसो
एकदिवसं वसित्वा एत्तकं ठपितं ति ? आम भन्ते ।

सो पसन्नचित्तो थेरं वन्दित्वा “तुम्हादिसानं भन्ते सब्बत्थ अरञ्ज-
वासो येव । थूपारामो चतुन्नं बुद्धानं धातुनिधानं, लोहपासादे सप्पायं
धम्मस्सवनं महाचेतियदस्सनं थेरदस्सनं च लब्भति, बुद्धकालो विय पवत्ताति ।
इधेव तुम्हे वसथा” ति दुतियदिवसे पत्तचीवरं गहेत्वा सयमेव अगमासी
ति । ईदिसस्स आवासो न पलिवोधो होति ।

२६. कुलं ति जातिकुलं वा उपट्ठाककुलं वा । एकच्चस्स हि उपट्ठाक-
कुलं पि “सुखितेसु सुखितो” ति^१ आदिना नयेन संसट्ठस्स विहरतो^२ पलि-
वोधो होति, सो कुलमानुसकेहि विना धम्मस्सवनाय सत्तन्तविहारं पि
न गच्छति । एकच्चस्स सातापितरो पि पलिवोधा न होन्ति, कोरण्डक-
विहारवासित्थेरस्स भागिनेय्यदहरभिक्षुनो विय ।

सो किर उद्देसत्थं रोहणं अगमासि । थेरभगिनी पि उपासिका सदा
थेरं तस्स पवत्तिं पुच्छति । थेरो एकदिवसं दहरं आनेस्सामी ति रोहणा-
भिमुखो पायासि ।

कायवन्धनधम्मकरण्हानसाट्ठिकअक्खकधातुसङ्कातानं परिभोगसरीरधातूनं निदहित्वानं ।
ईदिसस्स अयं थेरो विय अलगाचित्तस्स । एतेन “भिक्षुना नाम आवासे एवरूपेन भवितव्वं”
ति ओवादो दिन्नो होति । इतो परेसु पि वत्थूसु एसेव नयो ।

२६. कुलं ति कुलग्रहणेन कुलमनुस्सानं गहणं गामग्रहणेन गामवासीनं विय । उपट्ठाक-
कुलं पी ति पि-सद्देन पगेव जातिकुलं ति दस्सेति । उद्देसत्थं ति उद्दिशामनत्थं, पाठं उद्दिशापेत्वा

दहरो पि “चिरं मे इधं” वुत्थं, उपज्झायं दानि पस्सित्वा उपासिकाय च पवत्तिं जत्वा आगमिस्सामी” ति रोहणतो निक्खमि । ते उभो पि गङ्गातीरे समागच्छिंसु । सो अज्जतरस्मिं रुक्खमूले थेरस्स वचं कत्वा “कुहिं यासी” ति पुच्छितो तमत्थं आरोचेसि । थेरो सुट्ठु ते कतं, उपासिका पि सदा पुच्छति, अहं पि एतदत्थमेव आगतो, गच्छ त्वं, अहं पन इधेव इमं वस्सं वसिस्सामी ति तं उय्योजेसि । सो वस्सपनायिकदिवसे येव तं विहारं पत्तो । सेनासनं पिस्स पितरा कारितमेव पत्तं ।

अथस्स पिता दुतियदिवसे आगन्त्वा “कस्स भन्ते अम्हाकं सेनासनं पत्तं” ति पुच्छन्तो “आगन्तुकस्स दहरस्सा” ति सुत्वा तं उपसङ्गमित्वा वन्दित्वा आह—“भन्ते अम्हाकं सेनासने वस्सं उपगतस्स वचं अत्थी” ति । किं उपासका ति ? तेमासं अम्हाकं येव घरे भिक्खं गहेत्वा पवारत्वा गमनकाले आपुच्छितब्बं ति । सो तुण्ढिभावेन अधिवासेसि । उपासको पि घरं गन्त्वा “अम्हाकं आवासे एको आगन्तुको अय्यो उपगतो सकक्खं उपट्ठातब्बो” ति आह । उपासिका “साधू” ति सम्पटिच्छित्वा पणीतं खादनीयं भोजनीयं पटियादेसि । दहरो पि भत्तकाले जातिघरं अगमासि । न नं कोचि सज्जानि ।

सो तेमासं पि तत्थ पिण्डपातं परिभुञ्जित्वा वस्संवुत्थो “अहं गच्छामी” ति आपुच्छि । अथस्स जातका “स्वे भन्ते गच्छथा” ति^२ दुतियदिवसे घरे येव भोजेत्वा तेलनाळिं पूरेत्वा एकं गुळपिण्डं नवहत्थं च साटकं दत्वा “गच्छथ भन्ते” ति आहंसु । सो अनुमोदनं कत्वा रोहणा-

सज्जायितुं ति अत्थो । इधेवा ति इमस्मिं येव पदेसे, यत्थ कत्थचि विहारेति अत्थो । तं विहारं ति तं कौरण्डकविहारं ।

उपगतो ति वस्सं उपगतो । सदा ति गतकालतो पभुति विसेसतो पवारितदिवसतो पट्टाय सब्बदा दिवसे दिवसे । परिदेवमाना ति तं तं विलपनवसेन विविधं परिदेवन्ती । सब्बं पवत्तिं ति अत्तना तत्थ दिट्ठकालतो पट्टाय पच्छा समागमपरियोसानं दहरस्स सब्बं पवत्तिं ।

भिमुखो पायासि ।

उपज्झायो पिस्स पवारेत्वा पटिपथं आगच्छन्तो पुब्बे दिट्ठिद्वाने येव तं अइस । सो अज्जतरस्मिं रुक्खमूले थेरस्स वचां अकासि । अथ नं थेरो पुच्छि “किं भद्दमुख दिट्ठा ते उपासिका” ति ? सो “आम भन्ते” ति सब्बं पवत्तिं आरोचेत्वा तेन तैलेन थेरस्स पादे मक्खेत्वा गुळेन पानकं कत्वा तं पि साटकं थेरस्सेव दत्वा थेरं वन्दित्वा “मय्हं भन्ते रोहणं येव सप्पायं” ति अगमासि । थेरो पि विहारं आगन्त्वा दुतियदिवसे कोरण्डकगामं पाविसि ।

उपासिका पि “मय्हं भाता मम पुचं गहेत्वा इदानि आगच्छती” ति सदा मगं ओलोकयमाना व तिट्ठति । सा तं एककमेव आगच्छन्तं दिस्वा “मतो मे मज्जे पुत्तो, अयं^२ थेरो एक्को व आगच्छती” ति थेरस्स पादमूले निपतित्वा परिदेवमाना रोदि^३ । थेरो “नूनं^४ दहरो अप्पिच्छताय अत्तानं अजानापेत्वा व गतो” ति तं समस्सासेत्वा सब्बं पवत्तिं आरोचेत्वा पचात्थविकतो तं साटकं नीहरित्वा दस्सेति ।

उपासिका पसीदित्वा पुत्तेन गतदिसाभिमुखा उरेन निपज्जित्वा नमस्समाना आह—“मय्हं पुत्तसदिसं वत मज्जे भिक्खुं कायसक्खि कत्वा भगवा रथविनीतपटिपदं^५, नालकपटिपदं^६, तुवट्टकपटिपदं^७, चतुपच्चयसन्तोस-

कायसक्खिं ति “पस्स इमं” ति मुखपटिग्गहकं कत्वा । रथविनीतपटिपदं ति दसकथा-वत्थुकित्तनपुब्बिकं रथविनीतूपमाहि विभावितं रथविनीतसुत्ते^८ आगतं सत्तविसुद्धिपटिपदं । नालकपटिपदं ति “मोनेय्थं ते उपज्जिस्स” ति^९ आदिना सत्थारा नालकथेरस्स देसितपटिपदं । तुवट्टकपटिपदं ति “मूलं पपञ्चसङ्काया” ति^{१०} आदिना भगवता देसितपटिपदं । तत्थ हि यथाक्कमं—

१. आगच्छिस्सती—रो० ।

३. परोदि—सी० ।

५. म०—१-१९२ ।

७. खु०—१-४१०-४११ ।

२. वं—सी० ।

४. ननु—स्या०, रो०, क० ।

६. खु०—१-३७७-३७८ ।

भावनारामतादीपकं महाअरियवंसपट्टिपदं^१ च देसेसि । विजातमातुया नाम गेहे तेमासं भुञ्जमानोऽपि 'अहं पुत्तो त्वं माता' ति न वक्खति, अहो अच्छरियमनुस्सो" ति । एवरूपस्स मातापितरोऽपि पलिवोधा न होन्ति; पगेव अज्जं उपट्ठाककुलं ति ।

२७. लाभो ति चचारो पच्चया । ते कथं पलिवोधा होन्ति ? पुञ्ज-
वन्तस्स हि भिक्खुनो गतगतट्ठाने मनुस्सा महापरिवारे पच्चये देन्ति । सो
तेसं अनुमोदेन्तो धम्मं देसेन्तो समणधम्मं कातुं ओकासं न लभति । अरुणु-
ग्गमनतो याव पठमयामो, ताव मनुस्ससंसग्गो न उपच्छिज्जति । पुन बलव-
पच्चूसे येव बाहुल्लिकपिण्डपातिका^२ आगन्त्वा "भन्ते असुको उपासको
उपासिका अमच्चो अमच्चधीता तुम्हाकं दस्सनकामा^३" ति वदन्ति । सो
गण्ह आवुसो पत्तचीवरं ति गमनसज्जो व होती ति निच्चव्यावटो ।
तस्सेव ते^४ पच्चया पलिवोधा होन्ति । तेन गणं पहाय यत्थ नं न जानन्ति,
तत्थ एककेन चरितव्वं । एवं सो पलिवोधो उपच्छिज्जती ति ।

"न मुनी गाममागम्म कुलेसु सहसा चरे ।

घासेसनं छिन्नकथो न वाचं पयुतं भणे"^५

"गामे च नाभिसज्जेय्य, लाभकम्या जनं न लपयेय्या" ति^६ ।

एवमादिका परमपिच्छकथा आगता । चतुपच्चयसन्तोसभावनारामतादीपकं ति
चीवरादीसु चतूसु पच्चयेसु सन्तोसस्स, भावनारामताय च पकासकं ।

२७. लभती ति लाभो । तेनाह—“चत्तारो पच्चया” ति । महापरिवारे ति विपुल-
परिवारे । पिण्डपातं ताव देन्ता बुद्धपूजापत्तचीवरादीनि तस्स परिवारानि क्वा देन्ति, तथा
चीवरादिदाने पि । बाहुल्लिकपिण्डपातिका ति पिण्डपातिका हुत्वा पच्चयबाहुल्लिका । वदन्ती ति
पुरिमदिवसे भिक्खाय आहिण्डनकाले यथासुतं वदन्ति । निच्चव्यावटो उपासकादीनं सङ्गहने ।

१. अं—२-३०; दी०—३-१७५-१७६ ।

३. दट्टकामा—क० ।

५. खु०—१-३७७ ।

२. बाहुल्लिक०—सी० ।

४. तस्सेव ते—सी०, रो०; तस्सेवन्ते—स्या०

६. खु०—१-४११ ।

२८. गणो ति उत्तत्तिककरो वा आतिथ्यविकरणो वा, यो तस्स उदेसं वा परिपुच्छं वा देन्तो सवयधम्मस्स ओकासं न लभति, तस्सेव गणो पलिवोधो होति, तेन सो एवं उपच्छिन्दितव्वो—सचे तेसं भिक्खूनं बहुं गहितं होति, अप्पं अवसिट्ठं, तं निट्ठपेत्वा अरञ्जं पविसितव्वं । सचे अप्पं गहितं, बहु अवसिट्ठं, योजनतो परं अगन्त्वा अन्तोयोजनपरिच्छेदे अञ्जं गणवाचकं उपसङ्गमित्वा “इमे आयस्मा उदेसादीहि सङ्गहत्” ति वत्ताव्वं । एवं अलभमानेन “मय्हं आयुसो एकं किच्चं अत्थि, तुम्हे यथाफासुकट्टानानि गच्छथा” ति गणं पहाय अत्तनो कम्मं कत्ताव्वं ति ।

२९. कम्मं ति नवकम्मं । तं करोन्तेन वड्ढकीआदीहि लद्धालद्धं जानितव्वं, कताकते उस्सुक्कं आपज्जितव्वं ति सब्बदा पलिवोधो होति । सो पि एवं उपच्छिन्दितव्वो—सचे अप्पं अवसिट्ठं होति निट्ठपेतव्वं । सचे बहु, संधिकं चे नवकम्मं, संधस्स वा संधभारहारकभिक्खूनं वा निव्यादेतव्वं । अत्तनो सन्तकं चे, अत्तनो भारहारकानं निव्यादेतव्वं । तादिसे अलभन्तेन संधस्स परिच्चजित्वा गन्तव्वं ति ।

३०. अट्ठानं ति मग्गगमनं । यस्स हि कत्थचि पव्वज्जापेक्खो वा होति, पच्चयजातं वा किञ्चि लद्धव्वं होति । सचे तं अलभन्तो न सक्कोति

२८. तस्सा ति गणस्स । सो ति गणपलिवोधो । एवं ति इदानीं बुद्धमानाकारेण गणवाचकस्स परियेसनपि लहुकमेव इच्छितव्वं ति आह—“योजनतो परं अगन्त्वा” ति । अत्तनो कम्मं ति समणधम्ममाह ।

२९. कताकते ति कते च अकते च कम्मे जाननवसेन उस्सुक्कं आपज्जितव्वं, कताकते ति वा अप्पके च महन्ते च कते, यथा “फलाफले” ति । सचे बहुं अवसिट्ठंति सम्बन्धो । भारहारा संधकिच्चपरिणायका ।

३०. पव्वज्जापेक्खो ति सीहळदीपे किर कुलदारकानं पव्वजा आवाहविवाहसदिसा, तस्मा तं परिच्छिन्नदिवसं अतिक्रमेतुं न सका । “सचे तं अलभन्तो न सक्कोति अधि-

अधिवासेतुं, अरञ्जं पविसित्वा समणधम्मं करोन्तस्स पि गमिकचिचं नाम दुप्पटिविनोदनीयं^१ होति, तस्मा गन्त्वा तं किच्चं तीरेत्वा व समणधम्मो उस्सुक्कं कातव्वं ति ।

३१. ज्ञाती ति विहारे आचरियुपज्झायसद्धिविहारिकअन्ते-वासिकसमानुपज्झायकसमानाचरियका, धरे माता पिता भाता ति एवमादिका । ते गिलाना इमस्स पलिवोधा होन्ति, तस्मा सो पलिवोधो उपट्ठ-हित्वा तेसं पाकतिककरणेन उपच्छिन्दितव्वो ।

तत्थ उपज्झायो ताव गिलानो सचे लहुं न बुद्धाति, यावजीवम्पि पटि-जग्गतव्वो । तथा पब्बज्जाचरियो उपसम्पदाचरियो सद्धिविहारिको उपसम्पा-दितपब्बाजितअन्तेवासिकसमानुपज्झायका च । निस्सयाचरियउद्देसाचरिय-निस्सयन्तेवासिकउद्देसन्तेवासिकसमानाचरियका पन याव निस्सयउद्देसा अनु-पच्छिन्ना, ताव पटिजग्गतव्वा । पहोन्तेन ततो उद्धम्पि पटिजग्गतव्वा एव ।

मातापितृसु उपज्झाये विय पटिपज्जितव्वं । सचे पि हि ते रज्जे ठिता होन्ति, पुत्ततो च उपट्ठानं पच्चासीसन्ति^२, कातव्वमेव । अथ तेसं भेसज्जं नत्थि, अत्तनो सन्तकं दातव्वं । असति भिक्खाचरियाय परियेसित्वा पि दातव्वमेव । भातुभगिनीनं पन तेसं सन्तकमेव योजेत्वा दातव्वं । सचे नत्थि अत्तनो सन्तकं तावकालिकं दत्वा पच्छा लभन्तेन गण्हितव्वं । अल-भन्तेन न चोदेतव्वा । अञ्जातकस्स भगिनिसामिकस्स^३ भेसज्जं नेव कातुं न दातुं वट्ठति । “तुय्हं सामिकस्स देही” ति वत्वा पन भगिनिया दातव्वं ।

वासेतुं” ति आदिना समापनेन पलिवोधुपच्छेदो बुत्तो, व्यतिरेकतो पन “सचे तं अलभन्तो सक्कोति अधिवासेतुं, अरञ्जं पविसित्वा समणधम्मो व कातव्वो” ति अयमत्थो दस्सितो ति सङ्ग-हणेन पलिवोधुपच्छेदो वेदितव्वो । एस नयो सेसेसु पि ।

३१. तथा ति यथा उपज्झायो गिलानो यावजीवं उपट्ठातव्वो, तथा उपसम्पादितअन्ते-वासिको अत्तनो कम्मवाचं वत्वा उपसम्पादितो ।

१. दुप्पटिविनोदयं—सी० ।

२. पच्चासिसन्ति—सी०, स्या०; पच्चासिसन्ति—क० ।

३. भगिनिया—सी० ।

भातुजायाय पि एसेव नयो । तंसं पन पुत्ता इमस्स जातका एवा ति तेसं कातुं वड्ढती ति ।

३२. आबाधो ति यो कोचि रोगो । सो बाधयमानो पलिबोधो होति, तस्मा भेसज्जकरणेन उपच्छिन्दितब्बो । सचे पन कतिपाहं भेसज्जं करोन्तस्स पि न वूपसम्मति, “नाहं तुय्हं दासो, न भट्को, तं येव हि पोसेन्तो अनमतगगे संसारवड्ढे दुक्खं पत्तो” ति अचाभावं गरहित्वा समण-धम्मो कातब्बो ति ।

३३. गन्थो ति परियत्तिहरणं^१ । तं सज्झायादीहि निच्चव्यावटस्स पलिबोधो होति, न इतरस्स । तत्रिमानि वत्थूनि—मज्झिमभाणकदेव-त्थेरो^२ किर मलयवासिदेवत्थेरस्स^३ सन्तिकं गन्त्वा कम्मट्ठानं याचि । थेरो कीदिसोसि आवुसो परियत्तियं ति पुच्छि । मज्झिमो मे भन्ते पगुणो ति । आवुसो मज्झिमो नामेसो दुप्परिहारो, मूलपण्णासं सज्झायन्तस्स मज्झिमपण्णासको आगच्छति, तं सज्झायन्तस्स उपरिपण्णासको, कुतो तुय्हं कम्मट्ठानं ति ? भन्ते तुम्हाकं सन्तिके कम्मट्ठानं लभित्वा पुन न ओलोके-स्सामी ति कम्मट्ठानं गहेत्वा एकूनवीसतिवस्सानि सज्झायं अकत्वा वीस-तिमे वस्से अरहत्तं पत्वा सज्झायत्थाय आगतानं भिक्खूनं “वीसति”^४ मे आवुसो वस्सानि परियत्तिं अनोलोकेन्तस्स, अपि च खो कतपरिचयो अह-मेत्थ आरभथा” ति वत्वा आदितो पट्ठाय याव परियोसाना एकव्यञ्जने पिस्स कङ्खा नाहोसि ।

३२. यो कोचि रोगो ति मूलभूतो अनुबन्धो वा अत्तनो उप्पन्नो । अनमतगगे ति अनु अनु अमतगगे अनादिमति ।

३३. “गन्थो” ति इमिना गन्थपलिबोधो इध वुत्तो ति आह—“परियत्तिहरणं” ति । सज्झायादीही ति सज्झायधारणपरिचयपुच्छादीहि । इतरस्सा ति अब्यावटस्स । यस्स गन्थधुरं विस्सज्जेत्वा ठितस्सापि गन्थो वत्ततेव, न तस्स गन्थो पलिबोधो । यथा तग्धि तग्धि वत्थुग्धि

१. परियत्तिपरिहरणं—सी०, स्या०, रो०, क० ।

२. ०रेवत्थेरो—रो०, क० ।

३. ०रेवत्थेरस्स—रो०, क० ।

४. वीसति—सी० ।

करुळियगिरिवासीनागत्येरो^१ पि अट्टारसवस्सानि परियत्तिं छड्ढेत्वा भिक्खुनं धातुकथं उद्दिसि । तेसं गामवासिकत्थेरेहि सद्धिं संसन्देन्तानं एक-पञ्चो पि उप्पटिपाटिया आगतो नाहोसि ।

महाविहारे पि तिपिटकचूलाभयत्थेरो नाम अट्टकथं अनुग्गहेत्वा व पञ्चनिकायमण्डले तीणि पिटकानि परिवत्तेस्सामी ति सुवण्णभेरिं पहरापेसि । भिक्खुसंघो कतमाचरियानं उग्गहो, अत्तनो आचरियुग्गहज्जेव वदतु, इत-रथा वत्तुं न देमा ति आह । उपज्झायो पि नं अत्तनो उपट्टानं आगतं पुच्छि “त्वं आवुसो भेरिं पहरापेसी” ति ? आम भन्ते । किं कारणा ति ? परियत्तिं भन्ते परिवत्तेस्सामी ति । आवुसो अभय आचरिया इदं पदं कथं वदन्ती ति ? एवं वदन्ति भन्ते ति । थेरो हुं ति पटिवाहि । पुन सो अज्जेन अज्जेन परियायेन एवं वदन्ति भन्ते ति तिक्खत्तुं आह । थेरो सब्बं हुं ति पटिवाहित्वा “आवुसो तया पठमं कथितो एव आचरियमग्गो, आच-रियमुखतो पन अनुग्गहितत्ता, एवं आचरिया वदन्ती ति सण्ठातुं नासक्खि । गच्छ अत्तनो आचरियानं सन्तिके सुणाही” ति । कुहिं भन्ते गच्छामी ति ? गङ्गाय परतो रोहणजनपदे तुलाधारपब्बतविहारे सब्बपरियत्तिको महाधम्म-रक्खितत्थेरो नाम वसति, तस्स सन्तिकं गच्छा ति । साधु भन्ते ति थेरं वन्दित्वा पञ्चहि भिक्खुसतेहि सद्धिं थेरस्स सन्तिकं गन्त्वा वन्दित्वा निसीदि । थेरो कस्मा आगतोसी ति पुच्छि । धम्मं सोतुं भन्ते ति । आवुसो अभय दीघ-मज्झिमेसु मं कालेन कालं पुच्छन्ति । अवसेसं पन मे तिसमत्तानि वस्सानि

आगतत्थेरानं, नापि सब्बेन सब्बं अगन्थपसुतस्स । मज्झिमपण्णासको आगच्छति, सुत्तपदे-सानं वारानञ्च सदिसताय व्यामुद्दहनतो । पुन न आलोकेस्सामी ति कम्मद्वानं गहेत्वा गन्थधुरं विस्सज्जेमी ति अत्थो ।

गामवासिकत्थेरेही ति अनुराधपुरवासीहि । अनुग्गहेत्वा ति अग्गहेत्वा तत्थ परिचयं अक्त्वा । पञ्चनिकायमण्डले ति दीघागमादिके पञ्च पि निकाये सिक्खितपरिसाय । परिवत्ते-स्सामी ति वण्णयिस्सामि । सुवण्णभेरिं ति सेट्ठभेरिं । कतमाचरियानं उग्गहो ति कतमेसं

१. कारुळियगिरिवासी०—सी०, करुळियगिरिवासि०—रो०, कुरुन्धियगिरिवासी०—स्या० ।

न ओलोकितपुब्बं । अपि च त्वं रत्तिं मम सन्तिके परिवचोहि । अहं ते दिवा कथयिस्सामी ति । सो साधु भन्ते ति तथा अकासि ।

परिवेणद्वारे महामण्डपं कारेत्वा गामवासिनो दिवसे दिवसे धम्मसवनत्थाय आगच्छन्ति । थेरो रत्तिं परिवचि । तं दिवा कथयन्तो अनुपुब्बेन देसनं निद्वेपेत्वा अभयत्थेरस्स सन्तिके तट्टिकाय निसीदित्वा “आवुसो मय्हं कम्मट्ठानं कथेही” ति आह । भन्ते किं भणथ ? ननु मया तुम्हाकमेव सन्तिके सुतं ? किमहं तुम्हेहि अज्जातं कथेस्सामी ति ? ततो नं थेरो अज्जो एस आवुसो गतकस्स मग्गो नामा ति आह ।

अभयत्थेरो किर तदा सोतापन्नो होति । अथस्स सो कम्मट्ठानं दत्वा आगन्त्वा लोहपासादे धम्मं परिवचोन्तो थेरो परिनिव्वुतो ति अस्सोसि । सुत्वा “आहरथावुसो चीवरं” ति चीवरं पारुपित्वा “अनुच्छविको आवुसो अम्हाकं आचरियस्स अरहत्तमग्गो । आचरियो नो आवुसो उज्जु आजानीयो । सो अत्तनो धम्मन्तेवासिकस्स सन्तिके तट्टिकाय निसीदित्वा ‘मय्हं कम्मट्ठानं कथेही’ ति आह । अनुच्छविको आवुसो थेरस्स अरहत्तमग्गो” ति । एवरूपानं गन्थो पलिबोधो न होती ति ।

३४. इद्धी ति पोथुज्जनिका इद्धि । सा हि उत्तानसेय्यकदारको विप्र तरुणसस्सं विप्र च दुप्परिहारा होति । अप्पमन्नाकेनेव भिज्जति । सा पन विप-

आचरियानं उग्गहो, केन परिवत्तीयती ति अधिप्पायो । आचरियमग्गो ति आचरियानं कथामग्गो । अत्तनो आचरियानं ति अत्तनो कथेत्तुं युत्तानं आचरियानं । सुविनिच्छिता सब्बा तिपिटकपरियत्ति एतस्मिं अत्थी ति सत्त्वपरियत्तिको, तेपिटको ति अत्थो । पीठे निसिन्नो ततो ओत्तरित्वा भूमियं तट्टिकाय निसीदित्वा । गतकस्सा ति पटिपत्तिगमनेन गतस्स दिट्ठसच्चस्स । चीवरं पारुपित्वा ति आचरियस्स अपचितिदत्सनत्थं परिमण्डलं चीवरं पारुपित्वा । साठेय्याभावतो उज्जु । कारणाकारणस्स आजाननतो आजानीयो ।

३४. पोथुज्जनिका ति पुथुज्जेन भवा । दुप्परिहारा बहुपरिस्सयताय । तथा हिस्सा उत्तानसेय्यकदारको तरुणसस्सञ्च निदस्सितं । विपस्सनाय पलिबोधो समथयानिकस्स,

स्सनाय पलिवोधो होति, न समाधिस्स, समाधिं पत्वा पचाब्बतो । तस्मा^१ विपस्सनत्थिकेन इद्विपलिवोधो उपच्छिन्दितब्बो, इतरेन अवसेसा ति । अयं ताव पलिवोधकथाय वित्थारो ।

कम्मट्ठानदायको

३५. कम्मट्ठानदायकं कल्याणमित्तं उपसङ्कमित्वा ति एत्थ पन दुविधं कम्मट्ठानं, सब्बत्थककम्मट्ठानं पारिहारिककम्मट्ठानं च । तत्थ सब्ब-
त्थककम्मट्ठानं नाम भिक्खुसंघादीसु मेत्ता मरणस्सति च । असुभसञ्जा ति पि एके ।

कम्मट्ठानिकेन हि भिक्खुना पठमं ताव परिच्छिन्दित्वा सीमट्ठक-
भिक्खुसंघे सुखिता होन्तु अब्यापज्जा ति मेत्ता भावेतब्बा । ततो सीमट्ठक-
देवतासु, ततो गोचरगामम्हि इस्सरजने, ततो तत्थ मनुस्से उपादाय सब्ब-
सत्तोसु । सो हि भिक्खुसंघे मेत्ताय सहवासीनं मुदुचित्तं जनेति । अथस्स ते
सुखसंवासा होन्ति । सीमट्ठकदेवतासु मेत्ताय मुदुकतचिन्नाहि देवताहि
धम्मिकाय रक्खाय सुसंविहितरक्खो^२ होति । गोचरगामम्हि इस्सरजने
मेत्ताय मुदुकतचिन्नासन्तानेहि^३ इस्सरेहि धम्मिकाय रक्खाय सुरक्खितपरि-
क्खारो होति । तत्थ मनुस्सेसु मेत्ताय पसादितचिन्नेहि तेहि अपरिभूतो हुत्वा

न विपस्सनायानिकस्स । येभ्य्येन हि ज्ञानलाभी समथयानिको व होति विपस्सनासुखतो^४ ।
इतरेना ति समथत्थिकेन । अवसेसा नव पलिवोधा ।

कम्मट्ठानदायकवण्णना

३५. कम्मट्ठाने नियुत्तो कम्मट्ठानिको, भावनमनुयज्जन्तो । तेन कम्मट्ठानिकेन । परि-
च्छिन्दित्वा ति “इमस्मि विहारे सब्बे भिक्खू” ति एवं परिच्छिन्दित्वा । सहवासीनं भिक्खून् ।
मुदुचित्तं ति अत्तनि मुदुचित्तं जनेति । अयञ्च सहवासीनं चित्तमहवजननादिअत्थो
“मनुस्सानं पियो होती” ति आदिनयप्पवत्तेन मेत्तानिसंससत्तेन^५ दीपेतब्बो । अनोलीन-

१. तस्मा हि—स्या०, क० ।

२. सुसंविहितारक्खो—सी०, स्या०, रो० ।

३. मुदुकतसन्तानेहि—रो०, क० ।

४. सुखतो—क०—सी० ।

५. अं०—४—३८३; खु०—५—३७९; खु०—११—१९५ ।

विचरति । सब्बसत्तेषु मेत्ताय सब्बत्थ अप्पटिहतचारो होति । मरणस्सतिया पन अवस्सं मया मरितब्बं ति चिन्तेन्तो अनेसनं पहाय उपरूपरि वड्डमानसंवेगो अनोलीनवुत्तिको होति । असुभसञ्जापरिचितचित्तस्स पनस्स दिव्वानि पि आरम्भणानि लोभवसेन चित्तं न परियादियन्ति ।

एवं बहूपकारत्ता सब्बत्थ अत्थयितव्वं इच्छितव्वं ति च अधिप्पेतस्स योगानुयोगकम्मस्स ठानं चा ति सब्बत्थककम्मद्वानं ति वुच्चति ।

३६. चत्तालीसाय पन कम्मद्वानेसु यं यस्स चरियानुकूलं, तं तस्स निच्चं परिहरितव्वत्ता उपरिमस्स च उपरिमस्स भावनाकम्मस्स पदद्वानत्ता परिहारियकम्मद्वानं ति वुच्चति । इति इमं दुविधं पि कम्मद्वानं यो देति, अयं कम्मद्वानदायको नाम, तं कम्मद्वानदायकं ।

३७. कल्याणमिच्चं ति—

“पियो गरु भावनीयो वत्ता च वचनक्खमो ॥

गम्भीरं च कथं कत्ता नो चट्टाने नियोजको” ति ॥

एवमादिगुणसमन्नागतं एकन्तेन हितेसिं बुद्धिपक्खे ठितं कल्याणमिच्चं ।

वुत्तिको होति सम्मापटिपत्तिं । दिव्वानि पि आरम्भणानि पगेव इतरानि । सब्बत्थ सब्बस्मिं समणकरणीये, सब्बस्मिं वा कम्मद्वानानुयोगे । पुब्बासेवनवसेन अत्थयितव्वं । योगस्स भावनाय अनुयुञ्जनं योगानुयोगो, तदेव करणीयद्वेन कम्मं, तस्स योगानुयोगकम्मस्स ठानं निष्पत्तिहेतु ।

३६-३७. निच्चं परिहरितव्वत्ता ति सब्बत्थककम्मद्वानं विय एकदा व अननुयुञ्जित्वा सब्बकालं परिहरणीयत्ता अनुयुञ्जितव्वत्ता । एवमादिगुणसमन्नागतं ति पियभावादीहि गुणेहि सम्पन्नं । कल्याणमित्तो हि सद्वासम्पन्नो होति सीलसम्पन्नो सुतसम्पन्नो चागसम्पन्नो वीरियसम्पन्नो सतिसम्पन्नो समाधिसम्पन्नो पञ्जासम्पन्नो । तत्थ सद्वासम्पत्तिया सद्दहति तथागतस्स बोधिं कम्मफलञ्च, तेन सम्मासम्बोधिया हेतुभूतं सत्तेसु हितेसितं न परिञ्जति । सीलसम्पत्तिया सत्तानं पियो होति गरु भावनीयो चोदको पापगरही वत्ता वचनक्खमो, सुतसम्पत्तिया सच्चपट्ठित्तसुप्पाटपटिसंयुत्तं गम्भीरानं कथानं कत्ता होति, चाग-

३८. “ममं हि आनन्द कल्याणमित्रं आगम्म जातिधम्मा सत्ता जातिया परिमुच्चन्ती” ति^१ आदिवचनतो पन सम्मासम्बुद्धो येव सब्बाकार-सम्पन्नो कल्याणमित्रो । तस्मा तस्मिं सति तस्सेव भगवतो सन्तिके गहित-कम्मट्ठानं सुगहितं होति । परिनिब्बुते पन तस्मिं असीतिया महासावकेसु यो धरति, तस्स सन्तिके गहेतुं वड्ढति । तस्मिं असति यं कम्मट्ठानं गहेतुकामो होति, तस्सेव वसेन चतुकपञ्चकज्झानानि निव्वत्तेत्वा ज्ञानपद-ट्ठानं विपस्सनं वड्ढेत्वा आसवक्खयप्पत्तस्स^२ खीणासवस्स सन्तिके गहेतव्वं ।

किं पन खीणासवो अहं खीणासवो ति अत्तानं पकासेती ति ? किं वत्तव्वं ? कारकभावं हि जानित्वा पकासेति । ननु अस्सगुत्तत्थेरो आरद्ध-कम्मट्ठानस्स भिक्खुनो “कम्मट्ठानकारको अयं”^३ ति जानित्वा आकासे चम्म-खण्डं पञ्जापेत्वा तत्थ पल्लङ्केन निसिन्नो कम्मट्ठानं कथेसी ति ?

तस्मा सचे खीणासवं लभति, इच्चेतं कुसलं । नो चे लभति, अना-गामिसकदागामिसोतापन्नज्ञानलाभीपुथुजनतिपिटकधरद्विपिटकधरएकपिटक-

सम्पत्तिया अप्पिच्छो होति सन्तुट्ठो पविचित्तो असंसट्ठो, वीरियसम्पत्तिया आरद्धवीरियो होति अत्तहितपरहितपटिपत्तियं, सतिसम्पत्तिया उपट्ठितस्सति होति, समाधिसम्पत्तिया अविक्खित्तो समाहितचित्तो, पञ्जासम्पत्तिया अविपरीतं पजानाति । सो सतिया कुसलाकुसलानं धम्मानं गतियो समन्नेसमानो पञ्जाय सत्तानं हिताहितं यथाभूतं जानित्वा समाधिना तत्थ एकग्गचित्तो हुत्वा वीरियेन सत्ते अहितं निसेधेत्वा हिते नियोजेति । तेनबुत्तं—“पियो...प...नियोजको ति एवमादि-गुणसमन्नागतं” ति ।

३९. तं पन कल्याणमित्रं परमुक्कंसगतं दस्सेतुं—“ममं ही” ति आदि बुत्तं । कारकभावं योगकम्मस्स । पकासेति अत्तानं पटिपत्तिया अमोघभावदस्सनेन समुत्तेजनाय सम्पहंसनाय च, ननु कथेसि पवेणिपालनत्थं ति अधिप्पायो । एवरूपो ति पेसलो हुत्वा बहुसुतो । तन्तिधरो ति मुत्तधरो तत्थ केहिचि पि असंहीरो । वंसानुरक्खको ति बुद्धानुबुद्धवंसस्स अनुरक्खको । पवेणिपालको ति

१. सं०-१-८७, सं०-४-४ ।

२. आसवक्खयं पत्तस्स-सी० रो० ।

३. आरद्धं इमस्स भिक्खुनो कम्मट्ठानं, कारको अयं-सी०, स्या० ।

धरेसु पुरिमस्स पुरिमस्स सन्तिके । एकपिटकधरे पि असति, यस्स एकसङ्गीति पि अट्ठकथाय सिद्धिं पगुणा, सयं च लज्जी होति, तस्स सन्तिके गहेतव्वं । एवरूपो हि तन्तिधरो वंसानुरक्खको पवेणीपालको आचरियो आचरियमतिको व होति, न अत्तनोमतिको होति । तेनेव योगणकथेण “लज्जी रक्खिस्सति लज्जी रक्खिस्सती” ति तिक्खत्तुं आहंसु ।

३९. पुब्बे वुत्तखीणासवादयो चेत्थ अत्तना अधिगतमग्गमेव आचिक्खन्ति । बहुस्सुतो पन तं तं आचरियं उपसङ्कमित्वा उग्गहपरिपुच्छानं विसोधितत्ता इतो चितो च सुत्तं च कारणं च सल्लक्खेत्वा सप्पायासप्पायं योजेत्वा गहनट्टाने गच्छन्तो महाहत्थी विय महामग्गं दस्सेन्तो कम्मट्ठानं कथेस्सति । तस्मा एवरूपं कम्मट्ठानदायकं कल्याणमित्रं उपसङ्कमिन्वा तस्स वत्तपटिपत्तिं कत्वा कम्मट्ठानं गहेतव्वं ।

४०. सचे पनेतं एकविहारे येव लभति, इच्चेतं कुसलं । नो चे लभति, यत्थ सो वसति, तत्थ गन्तव्वं । गच्छन्तेन च न धोतमक्खितोहि पादेहि उपाहना आरूहित्वा छत्तं गहेत्वा तेलनाळिमधुफाणितादीनि गाहापेत्वा अन्तेदासिकपरिवुतेन गन्तव्वं । गमिकवचं पन पूरेत्वा अत्तनो पत्तचीवरं सयमेव गहेत्वा अन्तरामग्गे यं यं विहारं पविसति सब्बत्थ वत्तपटिपत्तिं कुरुमानेन सल्लहुकपरिक्खारेन परमसल्लेखवुत्तिना हुत्वा गन्तव्वं ।

तं विहारं पविसन्तेन अन्तरामग्गे येव दन्तकट्ठं कप्पियं कारापेत्वा गहेत्वा पविसितव्वं । न च “मुहुत्तं विस्समित्वा पादधोवनमक्खनादीनि कत्वा आचरियस्स सन्तिकं गमिस्सामी” ति अञ्जं परिवेणं पविसितव्वं । कस्मा ? सचे हिस्स तत्र आचरियस्स विसभागा भिक्खू भवेय्युं, ते आगमन-

पवेणिया आचरियुग्गहणस्स अनुपालको । आचरियमतिको ति आचरियमतियं नियुत्तो तस्सा अनतिवत्तनतो । न अत्तनोमतिं पकासेति कथेती ति न अत्तनोमतिको, अत्तनो मतिं पगग्गह वत्ता न होती ति अत्थो ।

३६-४५ “पुब्बे वुत्तखीणासवादयो” ति आदि एकच्चखीणासवतो बहुस्सुतो व कम्मट्ठान-दाने सेत्थो ति दस्सनत्थं आरद्धं । तत्थ पुब्बे वुत्तखीणासवादयो ति “यं कम्मट्ठानं गहेतुकामो”

कारणं पुच्छित्वा आचरियस्स अवण्णं पकासेत्वा—“नट्ठोसि सचे तस्स सन्तिकं आगतो” ति विप्पटिसारं उप्पादेय्युं, येन ततो व पटिनिवत्तेय्य । तस्मा आचरियस्स वसनट्ठानं पुच्छित्वा उजुकं तत्थेव गन्तव्वं ।

४१. सचे आचरियो दहरतरो होति, पत्तचीवरपटिग्गहणादीनि न सादितव्वानि । सचे बुडुतरो होति, गन्त्वा आचरियं वन्दित्वा ठातव्वं । “निक्खिपावुसो पत्तचीवरं” ति बुत्तेन निक्खिपितव्वं । “पानीयं पिवा” ति बुत्तेन सचे इच्छति पातव्वं । “पादे धोवाही” ति बुत्तेन न ताव पादा धोवितव्वा । सचे हि आचरियेन आभतं उदकं भवेय्य, न सारुप्यं सिया । “धोवाहावुसो न मया आभतं, अञ्जेहि आभतं” ति बुत्तेन पन यत्थ आचरियो न पस्सति, एवरूपे पटिच्छन्ने वा ओकासे, अब्भोकासे विहारस्सा^१ पि वा एकमन्ते निसीदित्वा पादा धोवितव्वा ।

४२. सचे आचरियो तेलनाळिं आहरति, उट्टुहित्वा उभोहि हत्थेहि सकक्कच्चं गहेतव्वा । सचे हि न गण्हेय्य, “अयं भिक्खु इतो एव पट्टाय सम्भोगं कोपेती ति आचरियस्स अञ्जथत्तं भवेय्य । गहेत्वा पन न आदितो व पादा मक्खेतव्वा । सचे हि तं आचरियस्स गत्तब्भञ्जनतेलं भवेय्य, न सारुप्यं सिया । तस्मा सीसं मक्खेत्वा खन्धादीनि मक्खेतव्वानि । “सव्वपारिहारियतेलमिदं आवुसो, पादे पि मक्खेही” ति बुत्तेन पन थोकं सीसे कत्वा पादे मक्खेत्वा “इमं तेलनाळिं ठपेमि भन्ते” ति वत्वा आचरिये गण्हन्ते दातव्वा ।

४३. आगतदिवसतो पट्टाय कम्मट्ठानं मे भन्ते कथेथ इच्चेवं न वत्तव्वं । दुतियदिवसतो पन पट्टाय, सचे आचरियस्स पक्कतिउपट्ठाको

ति आदिना वुत्तखीणासवादिका । उग्गहपरिपुच्छानं विसोधितत्ता ति उग्गहेतव्वतो “उग्गहो” ति लद्धनामाय कम्मट्ठानुपकाराय पाळिया, तदत्थं परिपुच्छन्तो “परिपुच्छा” ति लद्धसमञ्जाय अत्थसंवण्णनाय च विसेसतो सोधितत्ता निग्गुम्वं निज्जटं कत्वा गहितत्ता । इतो चितो च सुत्तञ्च कारणञ्च सल्लक्खेत्वा ति पञ्चसु पि निकायेसु इतो चितो च तस्स तस्स कम्मट्ठानस्स अनुरूपं

अत्थि, तं याचित्वा वत्तं कातव्वं । सचे याचितो पि न देति, ओकासे लद्धे येव कातव्वं । करोन्तेन च खुदकमज्झिममहन्तानि तीणि दन्तकट्टानि उपनामेतव्वानि । सीतं उण्हं ति दुविधं मुखधोवनउदकं च न्हानोदकं च पटियादेतव्वं । ततो यं आचरियो तीणि दिवसानि परिभुञ्जति, तादिसमेव निच्चं उपनामेतव्वं । नियमं अकत्वा यं वा तं वा परिभुञ्जन्तव्वं यथालद्धं उपनामेतव्वं । किं बहुना वुत्तेन ? यं तं भगवता “अन्नेवासिकेन भिक्खवे आचरियमिह सम्मा वत्तितव्वं । तत्रायं सम्मा वत्तना । कालस्सेव उट्टाय उपाहना ओमुञ्चित्वा एकंसं उत्तरासङ्गं करित्वा दन्तकट्टं दातव्वं, मुखोदकं दातव्वं, आसनं पञ्जापेतव्वं । सचे यागु होति, भाजनं धोवित्वा यागु उपनामेतव्वा” ति^१ आदिकं खन्धके सम्मा वत्तं पञ्जत्तं, तं सव्वम्पि कातव्वं ।

४४. एवं वत्तसम्पत्तिया गरुं आराधयमानेन सायं वन्दित्वा याही ति विस्सज्जितेन गन्तव्वं । यदा सो किस्सागतोसी ति पुच्छति, तदा आगमनकारणं कथेतव्वं । सचे सो नेव पुच्छति, वत्तं पन सादियति, दसाहे वा पक्खे वा वीतिवत्ते एकदिवसं विस्सज्जितेनापि अगन्त्वा ओकासं कारेत्वा आगमनकारणं आरोचेतव्वं । अकाले वा गन्त्वा किमत्थं आगतोसी ति पुट्टेन आरोचेतव्वं । सचे सो पातो व आगच्छा ति वदति, पातो व गन्तव्वं ।

४५. सचे पनस्स ताय वेलाय पित्तावाधेन वा कुच्छि परिडय्हति,

सुत्तपदञ्चेव सुत्तानुगतं युत्तिञ्च सुट्ठु उपलक्खेत्वा । सप्पायासप्पायं योजेत्वा ति यस्स कम्मद्वानं आचिक्खति, तस्स उपकारानुपकारं युत्तिं मग्गनेन योजेत्वा, समादाय वा सम्मदेव हृदये ठपेत्वा ति अत्थो । महामग्गं दस्सेन्तो ति कम्मद्वानविधिं^२ महामग्गं कत्वा दस्सेन्तो ।

सव्वत्था ति तत्थ तत्थ विहारे । वत्तपटिपत्तिं कुरुमानेना ति पविट्ठकाले आगन्तुकवत्तं, निक्खमनकाले गमिकवत्तं ति यथारहं तं तं वत्तं पूरेन्तेन । सव्वपारिहारियतेलं ति सव्वेवं

अग्गिमन्दताय वा भत्तं न जीरति, अञ्जो वा कोचि रोगो बाधति, तं यथा-
भूतं आविकत्वा' अत्तनो सप्पायवेलं आरोचेत्वा ताय वेलाय उपसङ्कमितब्बं ।
असप्पायवेलाय हि बुच्चमानं पि कम्मट्ठानं न सका होति मनसिकातु ति ।
अयं कम्मट्ठानदायकं कल्याणमित्तं उपसङ्कमित्वा ति एत्थ वित्थारो ।

चरिया

४६. इदानि अत्तनो चरियानुकूलं ति एत्थ चरिया ति छ चरिया
रागचरिया, दोसचरिया, मोहचरिया, सद्वाचरिया, बुद्धिचरिया, वितक्क-
चरिया ति । केचि पन रागादीनं संसग्गसन्निपातवसेन अपरा पि चतस्सो,
तथा सद्वादीनं ति इमाहि अट्ठहि सद्धिं चुद्दस इच्छन्ति । एवं पन भेदे
बुच्चमाने रागादीनं सद्वादीहि पि संसग्गं कत्वा अनेका चरिया होन्ति ।

अङ्गानं, सब्बेसं वा भिक्खूनं अत्थाय परिहरितव्वतेलं । ठपेमी ति अनुजानापनं । यं तं सम्मावत्तं
पञ्चत्तं ति सम्बन्धो । एकदिवसं सायं विस्सज्जितेनापी ति योजना । आरोचेतव्वं आगमन-
कारणं । सप्पायवेला सरीरचित्तानं कल्लसमयो ।

चरियावण्णना

४६. सन्ताने रागस्स उस्सन्नभावेन चरणं पवत्ति रागचरिया, सा सस्सतासयादयो विय
दट्ठब्बा । तथा दोसचरियादयो । संसग्गो सम्पयोगारहवसेन वेदितव्वो, यथा “रागमोहचरिया
दोसमोहचरिया” ति आदि । सन्निपातो एकसन्ततिपरियापन्नतावसेन, यथा “रागदोसचरिया
रागदोसमोहचरिया” ति आदि । इमा एव हि सन्धाय “अपरापि चतस्सो” ति वुत्तं । तथा ति यथा
रागादीनं, तथा सद्वादीनं संसग्गसन्निपातवसेन सद्वाबुद्धिचरिया सद्वावितक्कचरिया बुद्धिवितक्क-
चरिया सद्वाबुद्धिवितक्कचरिया ति इमा अपरा पि चतस्सो । एवं ति संसग्गसन्निपातवसेन । संसग्गं
ति संसज्जनं मिस्सीकरणं “रागसद्वाचरिया दोससद्वाचरिया” ति आदिना । अनेका ति तेसद्धि, ततो
अतिरेका पि वा, ता पन असम्मोहन्तेन संयुत्तसुत्तटीकायं वित्थारतो दस्सिता ति तत्थ वुत्तनयेन
वेदितव्व्वा । “पक्की” ति इमिना असति पटिपक्खभावनायं तत्थ तत्थ सन्ताने चरियाय सभाव-

तस्मा सङ्क्षेपेन छळेव चरिया वेदितव्या । चरिया, पकति, उस्सन्नता ति अत्थतो एकं । तासं वसेन छळेव पुग्गला होन्ति रागचरितो, दोसचरितो, मोहचरितो, सद्दाचरितो, बुद्धिचरितो, वितक्कचरितो ति ।

४७. तत्थ यस्मा रागचरितस्स कुसलप्पवत्तिसमये सद्दा बलवती होति, रागस्स आसन्नगुणत्ता । यथा हि अकुसलपक्खे रागो सिनिद्धो^१ नातिल्लखो, एवं कुसलपक्खे सद्दा । यथा रागो वत्थुकामे परियेसति, एवं सद्दा सीलादिगुणे । यथा रागो अहितं न परिच्चजति, एवं सद्दा हितं न परिच्चजति, तस्मा रागचरितस्स सद्दाचरितो सभागो ।

४८. यस्मा पन दोसचरितस्स कुसलप्पवत्तिसमये पञ्जा बलवती होति, दोसस्स आसन्नगुणत्ता । यथा हि अकुसलपक्खे दोसो निस्सिनेहो न आर-

भूततं दस्सेति । उस्सन्नता अञ्जघम्मेहि रागादीनं अधिकता, यथा रागचरियादीनं पच्चयसमवाये रागादयो बलवन्तो होन्ति, अभिण्हञ्च पवत्तन्ति । तासं वसेना ति छन्नं मूलचरियानं वसेन छळेव पुग्गला होन्ति । अञ्जथा अनेकपुग्गला सियुं, तथा च सति अधिप्पेतत्थसिद्धि च न सिया ति अधिप्पायो ।

४७. सद्दा बलवती होति रागुस्सन्ने सन्ताने तदनुगुणस्स धम्मस्स नियोगतो अधिकभावसम्भवतो । तेनाह—“रागस्स आसन्नगुणत्ता” ति, सिनेहपरियेसनापरिच्चजनेहि सभागधम्मत्ता ति अत्थो । सभागो हि दूरे पि आसन्ने येवा ति सभागतालक्खणमिध आसन्नगगहणं । तत्थ सद्दाय सिनिद्धनं पसादवसेन अकालुस्सियं अल्लखता, रागस्स पन रञ्जनवसेन । सद्दाय परियेसनं अधिसुच्चनवसेन तन्निन्नता, रागस्स तण्हायनवसेन । सद्दाय अपरिच्चजनं ओक्कप्पनवसेन अनुपक्खन्दनं, रागस्स अभिसङ्गवसेना ति एवं भिन्नसभावानम्पि तेसं यथा अल्लखतादित्तमञ्जेन सभागता, एवं तंसमङ्गीनम्पि पुग्गलानं ति आह—“रागचरितस्स सद्दाचरितो सभागो” ति ।

४८. पञ्जा बलवती होति दोसुस्सन्ने सन्ताने तदनुगुणस्स धम्मस्स नियोगतो अधिकभावसम्भवतो । तेनाह—“दोसस्स आसन्नगुणत्ता” ति, अनल्लीयनपरियेसनपरिवज्जनेहि सभागधम्मत्ता ति अत्थो । तत्थ पञ्जाय आरम्मणस्स अनल्लीयनं तस्स यथासभावावबोधवसेन विसं-

१. असिनिद्धो—रो०, सिनिद्धो—क० ।

म्मणं अल्लीयति, एवं कुसलपक्खे पज्जा । यथा च दोसो अभूतं पि^१ दोसमेव परियेसति, एवं पज्जा भूतं दोसमेव । यथा दोसो सत्तपरिवज्जनाकारेण पवत्तति, एवं पज्जा सङ्खारपरिवज्जनाकारेण, तस्मा दोसचरितस्स बुद्धिचरितो सभागो ।

४९. यस्मा पन मोहचरितस्स अनुप्पन्नानं कुसलानं धम्मानं उप्पादाय वायममानस्स येभुय्येन अन्तरायकरा वितक्का उप्पज्जन्ति, मोहस्स आसन्नलक्खणत्ता । यथा हि मोहो परिव्याकुलताय अनवट्ठितो, एवं वितक्को नानप्पकारवितकनताय । यथा च मोहो अपरियोगाहनताय चञ्चलो, तथा वितक्को लहुपरिक्कप्पनताय, तस्मा मोहचरितस्स वितक्कचरितो सभागो ति ।

५०. अपरे तण्हामानदिट्ठिवसेन अपरा पि तिस्सो चरिया वदन्ति ।

सङ्घाता, दोसस्स पन व्यापज्जनवसेन । पज्जाय परियेसनं यथाभूतदोसपविचयो, दोसस्स अभूतदोसनिज्जिगीसा । पज्जाय परिवज्जनं निब्विन्दनादिवसेन जाणुत्तासो. दोसस्स अहिताधानवसेन छड्डुनं ति एवं भिन्नसभावानम्पि तेसं यथा अनल्लीयनादिसामञ्जेन सभागता, एवं तंसमङ्गीनम्पि पुग्गलानं ति आह—“दोसचरितस्स बुद्धिचरितो सभागो” ति ।

४९. अन्तरायकरा वितक्का ति मिच्छावितक्का मिच्छासङ्कप्पा उप्पज्जन्ति मोहुस्सत्थे सन्ताने तदनुगुणस्स धम्मस्स येभुय्येन पवत्तिसम्भावतो । तेनाह—“मोहस्स आसन्नलक्खणत्ता” ति, अनवट्ठानचञ्चलभावेहि सभागधम्मत्ता ति अत्थो । तत्थ वितक्कस्स अनवट्ठानं परिक्कप्पवसेन सविप्फारताय, मोहस्स सम्मूळहतावसेन व्याकुलताय । तथा वितक्कस्स लहुपरिवितक्कनेन तदङ्गचलताय चञ्चलता, मोहस्स अनोगाळहताया ति एवं भिन्नसभावानम्पि तेसं यथा अनवट्ठानादिसामञ्जेन सभागता, एवं तंसमङ्गीनम्पि पुग्गलानं ति आह—“मोहचरितस्स वितक्कचरितो सभागो” ति ।

५०. तण्हा रागो येव सभावतो, तस्मा रागचरियाविनिमुत्ता तण्हाचरिया नत्थी ति अत्थो । तंसम्पयुत्तो ति तेन रागेन सम्पयुत्तो, दोसादयो विय तेन विप्पयुत्तो नत्थी ति अधिप्पायो । तदुभयं ति तण्हामानद्वयं । नातिवत्तती ति सभावतो सम्पयोगवसेन च न अतिक्रमिता वट्ठति । कामञ्चेत्थ यथा रागदोसेहि सम्पयोगवसेन सह वत्तमानस्स पि मोहस्स उस्सन्नतावसेन विसुं चरियाभावो, न

तत्थ तण्हा रागो येव, मानो च नंसम्पयुत्तो ति तदुभयं रागचरियं नाति-
वत्तति । मोहनिदानत्ता च दिट्ठिया दिट्ठिचरिया मोहचरियमेव
अदुपत्तति ।

५१. ता पनेता चरिया किं निदाना ? कथं च जानितव्वं “अयं
पुग्गलो रागचरितो, अयं पुग्गलो दोसादीसु अञ्जतरचरितो” ति ? किं चरि-
तस्स पुग्गलस्स किं सप्पायं ति ?

५२. तत्र पुरिमा ताव तिस्सो चरिया पुब्बाचिण्णनिदाना धातुदोस-
निदाना चा ति एकच्चे वदन्ति । पुब्बे किर इट्ठप्पयोगो सुभकम्मबहुलो राग-
चरितो होति, सग्गा वा चवित्वा इधूपपन्नो । पुब्बे छेदनवधवन्धनवेरकम्म-
बहुलो दोसचरितो होति, निरयनागयोनीहि वा चवित्वा इधूपपन्नो । पुब्बे
मज्जपानबहुलो सुतपरिपुच्छाविहीनो च मोहचरितो होति, तिरच्छानयोनिया
वा चवित्वा इधूपपन्नो ति एवं पुब्बाचिण्णनिदाना ति वदन्ति । द्विन्नं
पन धातूनं उस्सन्नत्ता पुग्गलो मोहचरितो होति, पथवीधातुया च आपो-
धातुया च । इतरासं द्विन्नं उस्सन्नत्ता दोसचरितो । सव्वासं समत्ता पन

केवलं मोहस्सेव, तथा सद्भावद्विवितक्कानं । एवं रागेन सति पि सम्पयोगे मानस्सा पि विसुं चरिया-
भावो युत्तो सिया, एवं सन्ते पि रागनट्ठिक्कमानदिट्ठिविचिकिच्छाविज्जानं विय अनुसयद्धो
इमेसं रागादीनं येव आवेणिको चरियद्धो ति, नत्थेव मानचरिया । यतो चरिया “पकती” ति
वुत्ता । पकति च सभावो ति । एतेनेव दिट्ठिया पि विसुं चरियाभावाभावो संवण्णितो ति दट्ठव्वो ।
अट्ठकथायं पन मोहचरियन्तो गधा व दिट्ठिचरिया ति दस्सेतुं—“मोहनिदानत्ता चा” ति
आदि वुत्तं । तत्थ च—सद्देन सम्पयोगं समुच्चिनोति मोहनिदानत्ता, मोहसम्पयुत्तत्ता चा ति ।

५१-५२. किं सप्पायं ति कीदिसं सेनासनादिसप्पायं । पुब्बाचिण्णं पुरिमजातीसु
आचरितं । एकच्चे ति उपतिस्सत्थेरं सन्धायाह । तेन हि विमुत्तिमग्गे तथा वुत्तं । पुब्बे किरा
ति किर-सद्दो अरुचिसूचनत्थो । इट्ठप्पयोगो मनापकिरिया । सुभकम्मबहुलो येभुय्येन
सोभनकम्मकारी । न सब्बे रागचरिता एव होन्ति, अल्लुद्धानम्पि पुब्बे इट्ठप्पयोगसुभकम्म-

रागचरितो ति । दोसेसु च सेम्हाधिको रागचरितो होति । वाताधिको मोहचरितो सेम्हाधिको वा मोहचरितो । वाताधिको रागचरितो ति एवं धातुदोसनिदाना ति वदन्ति ।

५३. तत्थ यस्मा पुब्बे इट्ठप्पयोगसुभकम्मवहुला^१ पि सग्गा चवित्वा इधूपपन्ना^२ पि च न सब्बे रागचरिता येव होन्ति, न इतरे वा दोसमोहचरिता । एवं धातूनं च यथावुत्तेनेव नयेन उस्सदनियमो नाम नत्थि । दोसनियमे च रागमोहद्वयमेव वुत्तं, तं पि च पुब्बापरविरुद्धमेव । सद्वाचरियादीसु च एकस्सा पि निदानं न वुत्तमेव, तस्मा सब्बमेतं अपरिच्छिन्नवचनं ।

५४. अयं पनेत्थ अट्ठकथाचरियानं मतानुसारेण विनिच्छयो, वुत्त-

बहुलतासम्भवतो सग्गा चवित्वा इधूपपत्तिसम्भवतो च । एतेन असति पुब्बहेतुनियामे यथावुत्तकारणमत्तेन न तेसं लुद्धता लुद्धभावहेतुका च रागचरिया ति इममत्थं दस्सेति ।

५३. इतरे ति छेदनादिकम्मवहुला निरयादितो इधूपपन्ना च न सब्बे दोसमोहचरिता एव होन्ती ति योजना । इधा पि यथावुत्तकारणस्स कौधनभावे, मूलहभावे च अनेकन्तिकत्ता दोसमोहचरितताय पि अनेकंसिकता वेदितव्वा । धातूनं उस्सदनियमो यदि पमाणतो, सो नत्थि, अथ सामत्थियतो, सो पि एकंसिको न उपलब्धती ति दस्सेन्तो आह—“यथावुत्तेनेव नयेन उस्सदनियमो नाम नत्थी” ति । तत्थ यथावुत्तेनेवा ति “द्वित्रं पन धातूनं” ति आदिना वुत्तप्पकारेनेव । दोसनियमे ति सेम्हादिदोसाधिकताय रागादिचरितो होती ति दोसवसेन चरियानियमे “सेम्हाधिको रागचरितो” ति क्त्वा पुन “सेम्हाधिको मोहचरितो” ति, “वाताधिको मोहचरितो” ति क्त्वा पुन “वाताधिको रागचरितो” ति च वुत्तत्ता तं पि दोसवसेन नियमवचनं पुब्बापरविरुद्धमेव । अपरिच्छिन्नवचनं ति परिच्छेदकारिकाय पञ्जाय न परिच्छिन्दित्वा वुत्तवचनं, अनुपपरिक्खितवचनं ति अत्थो ।

५४. उस्सदक्कित्तने ति विपाककथायं गहितउस्सदक्कित्तने । पुब्बहेतुनियामेना ति पुरिमभवे पवत्तलोभादिहेतुनियामेन । नियामो ति च तेसं येव लोभादीनं पटिनियतो लुब्भनादिसभावो दट्ठव्वो । लोभो उस्सदो एतेसं ति लोभुस्सदा, उस्सन्नलोभा लोभाधिका ति

ज्हेतं उस्सदक्खिने' "इमे सत्ता पुब्बहेतुनियामेन लोभुस्सदा, दोसुस्सदा, मोहुस्सदा, अलोभुस्सदा, अदोसुस्सदा, अमोहुस्सदा च होन्ति ।

५५. यस्स हि कम्मायूहनक्खणे लोभो बलवा होति अलोभो मन्दो, अदोसामोहा बलवन्तो दोसमोहा मन्दा, तस्स मन्दो अलोभो लोभं परियादातुं न सक्कोति । अदोसामोहा पन बलवन्तो दोसमोहे परियादातुं सक्कोति । तस्मा सो तेन कम्मेन दिन्नपटिसन्धिवसेन निब्बत्तो लुद्धो होति सुखसीलो अक्कोधनो पञ्जवा वजिरूपमजाणो ।

५६. यस्स पन कम्मायूहनक्खणे लोभदोसा बलवन्तो होन्ति

अत्थो । अमोहुस्सदा चा ति एत्थ च—सद्दो सम्पिण्डनत्थो । तेन ये इमे लोभुस्सदतादीनं पच्चेकं वोमिस्सतो च चुदस पमेदा इच्छिता, ते अनवसेसतो सम्पिण्डेति यथावुत्तेसु छस्वेव तेसं अन्तोगधत्ता । फलभूता चेत्थ लोभुस्सदतादयो दट्ठब्बा ।

५५. इदानीं तं नेसं लोभुस्सदतादीनं पच्चेकं वोमिस्सकतादिं विभागेन दस्सेतुं—
“यस्स ही” ति आदि आरब्धं । कम्मायूहनक्खणे ति कम्मकरणवेलायं । लोभो बलवा ति लोभो तज्जाय पच्चयसामग्गिया सामत्थियतो अधिको होति । अलोभो मन्दो ति तप्पटिपक्खो अलोभो दुब्बलो । कथं पनेते लोभालोभा अञ्जमञ्जं उज्जुविपच्चनीकभूता एकक्खणे पवत्तन्ती ति ? न खो पनेतं एवं दट्ठब्बं “एकक्खणे पवत्तन्तां” ति । निकन्तिक्खणं पन आयूहनपक्खियमेव कत्वा एवं बुत्तं । एसेव नयो सेसेसु पि । परियादातुं ति अभिभवितुं न सक्कोति । यो हि “एवंसुन्दरं एवंविपुलं एवंमहग्घञ्च न सक्का दातुं” ति आदिना अमुत्तचागतादिवसेन पवत्ताय चेतनाय सम्पयुत्तो अलोभो, सो सम्मदेव लोभं परियादातुं न सक्कोति । दोसमोहानं अनुप्पत्तिया, तादिसपच्चयलाभेन च अदोसामोहा बलवन्तो । तस्मा ति लोभादोसामोहानं बलवभावतो, अलोभदोसमोहानञ्च दुब्बलभावतो ति बुत्तमेव कारणं पच्चामसति । सो ति तंसमङ्गीपुग्गलो । तेन कम्मेना ति तेन लोभादिउपनिस्सयवता कुसलकम्मुना । सुखसीलो ति सखिलो । तुमेक्कथं “अक्कोधनो” ति परियायेन वदति ।

५६-६२. पुरिमनयेनेवा ति पुब्बे बुत्तनयानुसारेण मन्दा अलोभादोसा लोभदोसे परियादातुं न सक्कोन्ति, अमोहो पन बलवा मोहं परियादातुं सक्कोती ति एवं तत्थ तत्थ वारे

अलोभादोसा मन्दा, अमोहो बलवा मोहो मन्दो, सो पुरिमनयेनेव लुद्धो चेव होति दुद्धो च । पञ्जवा पन होति वजिरूपमजाणो दत्ताभयत्थेरो विय ।

५७. यस्स^१ कम्मायूहनक्खणे लोभादोसमोहा बलवन्तो होन्ति इतरे मन्दा, सो पुरिमनयेनेव लुद्धो चेव होति दन्धो च, सीलको^२ पन होति अकोधनो बाकुलत्थेरो विय^३ ।

५८. तथा यस्स कम्मायूहनक्खणे तयो पि लोभदोसमोहा बलवन्तो होन्ति अलोभादयो मन्दा, सो पुरिमनयेनेव लुद्धो चेव होति, दुद्धो च मूलहो च ।

५९. यस्स पन कम्मायूहनक्खणे अलोभदोसमोहा बलवन्तो होन्ति इतरे मन्दा, सो पुरिमनयेनेव अलुद्धो अप्पकिलेसो होति, दिब्बारम्मणं पि दिस्वा निच्चलो, दुद्धो पन होति दन्धपञ्जो च ।

६०. यस्स पन कम्मायूहनक्खणे अलोभादोसमोहा बलवन्तो होन्ति

यथारहं अतिदेसत्थो वेदितब्बो । दुद्धो ति कोधनो । दन्धो ति मन्दपञ्जो । सीलको ति सुखसीलो ।

एत्थ च लोभवसेन, दोस, मोह, लोभदोस, लोभमोह, दोसमोह, लोभदोसमोहवसेना ति तयो एकका, तयो दुका, एको तिको ति लोभादिउस्सदवसेन अकुसलपक्खे येव सत्तवारा, तथा कुसलपक्खे अलोभादिउस्सदवसेना ति खुदसवारा लब्भन्ति । तत्थ अलोभदोसामोहा, अलोभा दोसमोहा, अलोभदोसमोहा बलवन्तो ति आगतेहि कुसलपक्खे ततियदुतियपठमवारेहि दोसुस्स-दमोहुस्सददोसमोहुस्सदवारा गहिता एव होन्ति, तथा अकुसलपक्खे लोभादोसमोहा, लोभदोसा-मोहा लोभादोसामोहा बलवन्तो ति आगतेहि ततियदुतियपठमवारेहि अदोसुस्सदअमोहुस्सद-अदोसामोहुस्सदवारा गहिता एवा ति अकुसलकुसलपक्खेसु तयो तयो वारे अन्तोगघे कत्वा अट्ठेव वारा दस्सिता । ये पन उभयेसं मिस्सतावसेन लोभालोभुस्सदवारादयो अपरे एकूनपञ्जास वारा दस्सेतब्बा, ते अलब्भनतो एव न दस्सिता । न हि एकस्मि सन्ताने अन्तरेन अवत्थन्तरं “लोभो च

१. यस्स पन—को ।

२. सुखसीलको—अभि०ट्ट०—१, म०ट्ट०—२ ।

३. बहुलत्थेरो विय—रो०, सी०, स्या० बोत्थकेसु पन अयं उपमा नत्थि ।

इतरे मन्दा, सो पुरिमनयेनेव अलुद्धो चेव होति अदुट्ठो सीलको च, दन्धो पन होति ।

६१. तथा यस्स कम्मायूहनक्खणे अलोभदोसामोहा बलवन्तो होन्ति इतरे मन्दा, सो पुरिमनयेनेव अलुद्धो चेव होति पञ्जवा च, दुट्ठो च पन होति कोधनो ।

६२. यस्स पन कम्मायूहनक्खणे तयो पि अलोभादोसामोहा बलवन्तो होन्ति लोभादयो मन्दा, सो पुरिमनयेनेव महासंघरक्खितत्थेरो विय, अलुद्धो अदुट्ठो पञ्जवा च होती” ति ।

६३. एत्थ च यो लुद्धो ति वुत्तो, अयं रागचरितो । दुट्ठदन्धा दोसमोहचरिता । पञ्जवा बुद्धिचरितो । अलुद्धअदुट्ठा पसन्नपकतिताय

बलवा, अलोभो चा” ति आदि युजती ति, पटिपक्खवसेन वा हि एतेसं बलवदुब्वलभावो, सहजात-धम्मवसेन वा । तत्थ लोभस्स ताव पटिपक्खवसेन अलोमेन अनधिभूतताय बलवभावो, तथा दोसमोहानं अदोसामोहेहि । अलोभादीनं पन लोभादिअभिभवन्तो, सब्बेसञ्च समानजातिय-मभिभुय्य पवत्तिवसेन सहजातधम्मतो बलवभावो । तेन वुत्तं अट्ठकथायं—“लोभो बलवा अलोभो मन्दो, अदोसामोहा बलवन्तो दोसमोहा मन्दा” ति । सो च नेसं मन्दबलवभावो पुरिमूपनि-स्सयतो तथा आसयस्स परिभावितताय वेदितव्वो ।

६३. यो लुद्धोति वुत्तो ति यो उत्सदकित्तेन “लुद्धो” ति वुत्तो, अयं इध चरियाविचारे “रागचरितो” ति वेदितव्वो । दुट्ठदन्धा ति “दुट्ठो, दन्धो” ति च वुत्ता यथाक्रमं दोसमोह-चरिता । पञ्जवा ति सातिसयं सम्पञ्जो । यतो सद्भावितक्केसु विज्जमानेसु पि बुद्धिचरितो ति वुच्चति । अलोभादोसानं बलवभावो सद्धूपनिस्सयताय विना न होती ति आह—“अलुद्धअदुट्ठा पसन्नपकतिताय सद्वाचरिता” ति ।

अयञ्च नयो साधारणतो वुत्तो ति निब्वत्तितपुब्वहेतुनियामवसेनेव बुद्धिचरितादिके पि दस्सेतुं—“यथा वा” ति आदि वुत्तं । तत्थ अमोहपरिवारेना ति अमोहपरिक्खित्तेन, उपनिस्सयतो सम्पयोगतो च पञ्जाय अभिसङ्खतेना ति अत्थो । सेसपदत्तये पि एसेव नयो ।

सद्वाचरिता । यथा वा अमोहपरिवारेन कम्मुना निब्बत्तो बुद्धिचरितो, एवं बलवसद्वापरिवारेन कम्मुना निब्बत्तो सद्वाचरितो, कामवितक्कादिपरिवारेन कम्मुना निब्बत्तो वितक्कचरितो, लोभादिना वोमिस्सपरिवारेन कम्मुना निब्बत्तो वोमिस्सचरितो ति । एवं लोभादीसु अञ्जतरञ्जतरपरिवारं पटि-
सन्धिजनकं कम्मं चरियानं निदानं ति वेदितव्वं ।

६४. यं पन वुत्तं कथं च जानितव्वं अयं पुग्गलो रागचरितो ति आदि । तत्रायं नयो—

इरियापथतो किञ्चा भोजना दस्सनादितो ।

धम्मप्पवत्तितो चेव चरियायो विभावये ति ॥

लोभादिना वोमिस्सपरिवारेना ति एत्थ लोभमोहादिना अञ्जमञ्जअविरुद्धवोमिस्सपरिवारेना ति अत्थो । अविरोधो च युग्गाहवसेन अप्पवत्तिया वेदितव्वो । तथा हि सद्धानुसारिधम्मानु-
सारिगोत्तानि अञ्जमञ्जप्पि भिन्नसभावानेव । एकंसेन च मिस्सकचरिया पि सम्पटिच्छितव्वा पुब्बहेतुनियामेन चरियासिद्धितो । तथा चेव उस्सदक्कित्तनं पवत्तं यथारहं लोभालोभादीनं विपाकस्स पच्चयभावतो । तेनाह पटिसन्धिदामग्गे—

“गतिस्सप्ततिया जाणसम्पयुत्ते कतमेसं अट्ठन्नं हेतूनं पच्चया उपपत्ति होति ? कुसलकम्मस्स जवनक्खणे तथो हेतू कुसला तस्मिं खणे जातचेतनाय सहजातपच्चया होन्ति, तेन वुच्चति कुसलमूलपच्चया पि सङ्खारा । निकन्तिक्खणे द्वे हेतू अकुसला तस्मिं खणे जातचेतनाय सहजातपच्चया होन्ति, तेन वुच्चति अकुसलमूलपच्चया पि सङ्खारा । पटिसन्धिक्खणे तथो हेतू अब्याकता तस्मिं खणे जातचेतनाय सहजातपच्चया होन्ति, तेन वुच्चति नामरूपपच्चया पि विज्जाणं, विज्जाणपच्चया पि नामरूपं” ति^१—

आदि । पुब्बहेतुनियामेन च यथा तिहेतुकस्स पञ्चावेय्यत्तिर्यं, न तथा दुहेतुकस्स । यथा च दुहेतुकस्स इतिकत्तव्वता नेपक्कं, न तथा अहेतुकस्स । एवं लोभुस्सदादयो पुग्गला रागचरिता-
दयो होन्ती ति निष्ठमेत्थ गन्तव्वं ति । यथावुत्तमतथं निगमवसेन^२दस्सेतुं—“एवं लोभादीसू”
ति आदि वुत्तं ।

६४-६५. तत्रा ति तस्मिं पुच्छावचने । नयो ति जानननयो । पुग्गलाधिष्ठानेन वुत्तो पि अत्थो धम्ममुखेनेव पञ्चायती ति धम्माधिष्ठानेनाह—“चरियायो विभावये” ति । पकत्ति-

६५. तत्थ इरियापथन्तो ति रागचरितो हि पक्कतिगमनेन गच्छन्तो चातुरियेन गच्छति, सणिकं पादं निक्खिपति, समं निक्खिपति, समं उद्धरति, उक्कुटिकं चस्स पदं होति । दोसचरितो पादग्गेहि खणन्तो विय गच्छति, सहसा पादं निक्खिपति, सहसा उद्धरति, अनुकङ्कितं चस्स पदं होति । मोहचरितो परिव्याकुलाय गतिया गच्छति, छम्भितो विय पदं निक्खिपति, छम्भितो विय उद्धरति, सहसानुपीळितं चस्स पदं होति । वुत्तं पि चेत्तं मागण्डियसुत्तुप्पत्तिर्यं—

“रत्तस्स हि उक्कुटिकं पदं भवे
दुट्ठस्स होति अनुकङ्कितं पदं^२ ।
मूळ्हस्स होति^३ सहसानुपीळितं,
विवट्ठच्छदस्स इदमीदिसं^४ पदं^५ ति” ॥

ठानं पि रागचरितस्स पासादिकं होति मधुराकारं, दोसचरितस्स थद्धाकारं, मोहचरितस्स आकुलाकारं । निसज्जाय पि एसेव नयो । रागचरितो च अतरमानो समं सेय्यं पज्जापेत्वा सणिकं निपज्जित्वा अङ्गपच्चङ्गानि समोधाय पासादिकेन आकारेण सयति, वुट्ठापियमानो च सीधं अबुट्ठाय सङ्कितो विय सणिकं पटिवचनं देति । दोसचरितो तरमानो यथा वा तथा वा सेय्यं पज्जापेत्वा पक्खित्तकायो भाकुटिं कत्वा सयति, वुट्ठापिय-

गमनेना ति अकित्तिमेन सभावगमनेन । चातुरियेना ति चातुरभावेन सिङ्गारेण । उक्कुटिकं ति असम्कुट्टमज्झं । खणन्तो विया ति भूमिं खणन्तो विय । अनुकङ्कितं ति पादनिकखेपसमये कङ्कन्तो विय पादं निक्खिपति । तेनस्स पदं अनुकङ्कितं पच्छतो अञ्चितं होति । परिव्याकुलाया ति परितो आलुळिताय । छम्भितो विया ति वित्थायन्तो विय । भीतो विया ति केचि । सहसानुपीळितं ति अगगरदेन, पण्हिया च सहसाव सन्निरुज्झितं । विवट्ठच्छदस्सा ति विनिवट्ठच्छदनस्स पहीनकिलेसस्स । इदमीदिसं पदं ति भगवतो पदं दिस्वा वदति ।

१. मागन्धिय०—ती०, रो०; मागन्धिय०—क० ।

२. पदं अनुकङ्कितं—क० ।

३. पदं—क० ।

४. विवत्तच्छदस्सी दमीदिसं—ती० ।

५. सुत्तनिपत्तदुक्कययं ।

मानो च सीधं बुढाय कुपितो विय पटिवचनं देति । मोहचरितो दुस्सण्ठानं सेय्यं पञ्जापेत्वा विक्खित्तकायो बहुलं अधोमुखो सयति, बुढापियमानो च हुङ्कारं करोन्तो दन्धं बुढाति । सद्वाचरितादयो पन यस्मा रागचरितादीनं सभागा, तस्मा तेसं पि तादिसो व इरियापथो होती ति । एवं ताव इरियापथतो चरियायो विभावये ।

६६. किच्चा ति सम्मज्जनादीसु च किच्चेसु रागचरितो साधुकं सम्मज्जनिं गहेत्वा अतरमानो वालिकं अविप्पकिरन्तो 'सिन्दुवारकुसुमसन्थर-मिव' सन्थरन्तो सुद्धं समं सम्मज्जति । दोसचरितो गाळ्हं सम्मज्जनिं गहेत्वा तरमानरूपो उभतो वालिकं उस्सारेन्तो खरेन सहेन असुद्धं विसमं सम्मज्जति । मोहचरितो सिथिलं सम्मज्जनिं गहेत्वा सम्परिवत्तकं आलोळयमानो असुद्धं विसमं सम्मज्जति ।

यथा सम्मज्जने, एवं चीवरधोवनरजनादीसु पि सब्बकिच्चेसु निपुण-मधुरसमसकच्चकारी रागचरितो, गळ्हथद्वविसमकारी दोसचरितो, अनि-पुणव्याकुलविसमापरिच्छिन्नकारी मोहचरितो । चीवरधारणं पि च राग-चरितस्स नातिगाळ्हं नातिसिथिलं होति पासादिकं परिमण्डलं । दोस-चरितस्स अतिगाळ्हं अपरिमण्डलं । मोहचरितस्स सिथिलं परिव्याकुलं । सद्वाचरितादयो तेसं येवानुसारेण वेदितब्बा, तंसभागात्ता ति । एवं किच्चतो चरियायो विभावये ।

पासादिकं ति पसादावहं । मधुराकारं ति इड्डाकारं । थद्धाकारं ति थम्मिताकारं । अतरमानो ति नतरमानो, सणिकं ति अत्थो । समोधाया ति सम्मदेव ओधाय अविक्खित्त्वा । निपज्जित्वा ति कायपसारणलक्खणाय निपजाय सेय्याय निपज्जित्वा सयति निहायति । पक्खित्तकायो ति अवक्खित्तकायो अवसो विय सहसा पतितकायो । दुस्सण्ठानं ति विरूपसन्निवेसं । विक्खित्तकायो ति इतो चितो च खित्तअङ्गपच्चङ्को ।

६६. सम्परिवत्तकं ति सम्परिवत्तित्वा । आलोळयमानो वालिकाकचवरानि आकुल्यन्तो ।

६७. भोजना ति रागचरितो सिनिद्धमधुरभोजनपियो होति, भुञ्जमानो च नातिमहन्तं परिमण्डलं आलोपं कत्वा रसपटिसंवेदी अतरमानो भुञ्जति, किञ्चिदेव च सादुं लभित्वा सोमनस्सं आपज्जति । दोसचरितो लूखअम्बिलभोजनपियो होति, भुञ्जमानो च मुखपूरकं आलोपं कत्वा अरसपटिसंवेदी तरमानो भुञ्जति, किञ्चिदेव च असादुं लभित्वा दोमनस्सं आपज्जति । मोहचरितो अनियतरुचिको होति, भुञ्जमानो च अपरिमण्डलं परित्तमालोपं कत्वा भाजने छड्ढेन्तो मुखं मक्खेन्तो विक्खित्तचित्तो तं तं वितक्केन्तो भुञ्जति । सद्वाचरितादयो पि तेसं येवानुसारेण वेदितव्वा, तं सभागत्ता ति । एवं भोजनतो चरियायो विभावये ।

६८. दस्सनादितो ति रागचरितो ईसकं पि मनोरमं रूपं दिस्वा विम्हयजातो विय चिरं ओलोकेति, परित्ते पि गुणे सज्जति, भूतं पि दोसं न गण्हाति, पक्कमन्तो पि अमुञ्चितुकामो व हुत्वा सापेक्खो पक्कमति । दोसचरितो ईसकं पि अमनोरमं रूपं दिस्वा किलन्तरूपो विय न चिरं ओलोकेति, परित्ते पि दोसे पटिहज्जति, भूतं पि गुणं न गण्हाति, पक्कमन्तो पि मुञ्चितुकामो व हुत्वा अनपेक्खो पक्कमति । मोहचरितो यं किञ्चि रूपं दिस्वा परपच्चयिको होति, परं निन्दन्तं सुत्वा निन्दति, पसंसन्तं सुत्वा पसंसति, सयं पन अज्जाणुपेक्खाय उपेक्खको व होति । एस नयो सदसवनादीसु पि । सद्वाचरितादयो पन तेसं येवानुसारेण वेदितव्वा, तं सभागत्ता ति । एवं दस्सनादितो चरियायो विभावये ।

निणुणमधुरसमसक्कचकारी ति सुकोसल्लं सुन्दरं अविसमं साभिसङ्खारञ्च करणसीलो । गाल्हथद्धविसमकारी ति थिरं अत्तिथिलं विसमञ्च करणसीलो । अपरिच्छिन्नं अपरिनिद्धितं ।

६७. मुखपूरिकं ति मुखस्स पूरणं महन्तं । अरसपटिसंवेदी ति नरसपटिसंवेदी । भाजने छड्ढेन्तो ति भोजनभाजने सित्थानि छड्ढेन्तो । मुखं मक्खेन्तो ति वहिमुखं मक्खेन्तो ।

६८. किलन्तरूपो विया ति तस्स असहनेन खेदप्पत्तो विय । अज्जाणुपेक्खाया ति अज्जाणभूताय उपेक्खाय । अज्जाणसङ्खाताय उपेक्खाया ति केचि ।

६९. धम्मप्पवत्तितो चेवा ति रागचरितस्स च माया, साठेय्यं, मानो, पापिच्छता, महिच्छता, असन्तुट्ठिता, सिङ्गं, चापल्यं ति एवमादयो धम्मा बहुलं पवत्तन्ति । दोसचरितस्स कोधो, उपनाहो, मक्खो, पळासो, इस्सा, मच्छरियं ति एवमादयो । मोहचरितस्स थिनं, मिद्धं, उद्धच्चं, कुक्कुच्चं, विचिकिच्छा, आदानग्गाहिता, दुप्पटिनिस्सग्गिता ति एवमादयो । सद्धाचरितस्स मुत्तचागता, अरियानं दस्सनकामता, सद्धम्मं सोतुकामता, पामोज्जबहुलता, असठता, अमायाविता, पसादनीयेसु ठानेसु पसादो ति एवमादयो । बुद्धि चरितस्स सोवचस्सता, कल्याणमित्तता, भोजने मत्तञ्जुता, सतिसम्पज्जं, जागरियानुयोगो, संवेजनीयेसु ठानेसु संवेगो, संविग्गस्स च योनिसो पधानं ति एवमादयो । वितक्कचरितस्स भस्सबहुलता,

६६. मायादीसु सन्तदोसपटिच्छदनलक्खणा माया । असन्तगुणपकासनलक्खणं साठेय्यं । उन्नतिलक्खणो मानो । असन्तगुणसम्भावनामुखेन पटिग्गहणे अमराञ्जुतालक्खणा पापिच्छता । सन्तगुणसम्भावनामुखेन पटिग्गहणे अमत्तञ्जुतालक्खणा महिच्छता । सकलमेन असन्तुत्सनलक्खणा असन्तुट्ठिता । विज्जनट्ठेन सिङ्गं, सिङ्गारतानागरिकभावसङ्घातं किलेससिङ्गं । अत्तनो सरीरस्स, चीवरादिपरिक्खारस्स च मण्डनवसेन पवत्तं लोलुपं चापल्यं । एवमादयो ति एत्थ आदि-सद्देन अहिरिकानोत्तप्पमदप्पमादादयो सङ्गहन्ति ।

परापराधस्स उपनय्हनलक्खणो उपनाहो । परेसं गुणमक्खणलक्खणो मक्खो । परस्स गुणे ङसित्वा अपनेन्तो विय युगग्गाहलक्खणो पळासो । परंसम्पत्तिउसूयनलक्खणा इस्सा । अत्तसम्पत्तिनिगूहनलक्खणं मच्छरियं । इध आदि-सद्देन दोवचस्सतापापमित्ततादीनं सङ्गहो दट्ठब्बो ।

अनुत्साहनं^१ थिनं । असत्तिविधातो^२ मिद्धं चेतसो अवूपसमो उद्धच्चं । विप्पटिसारो कुक्कुच्चं । संसयो विचिकिच्छा । अयोनिसो दळ्हग्गाहो आधानग्गाहिता । यथागाहितस्स मिच्छागाहस्स दुब्बिवेडियता दुप्पटिनिस्सग्गिता । इध आदि-सद्देन मुद्धसच्च असम्पज्जादीनं सङ्गहो दट्ठब्बो ।

मुत्ताचागता ति विस्सट्ठचागता निस्सङ्गंपरिच्चागो । यथा मायादयो, तथा पवत्ता अकुसलक्खन्धा, यथा अरियानं दस्सनकामतादयो, तथा पवत्ता कुसलक्खन्धा चेदितब्बा ।

गणारामता, कुसलानुयोगे अरति, अनवट्टितकिञ्चता^१, रत्ति धूमायना^२, दिवा पज्जलना, हुराहुरं धावना ति एवमादयो धम्मा बहुलं पवत्तन्ती ति । एवं धम्मप्पवत्तितो चरियायो विभावये ।

७०. यस्मा पन इदं चरियाविभावनविधानं सव्वाकारेण नेव पाळियं, न अट्ठकथायं आगतं, केवलं आचरियमतानुसारेण वुरां, तस्मा न सारतो पच्चेतब्बं । रागचरितस्स हि वुत्तानि इरियापथादीनि दोलचरितादयो पि अप्पमादविहारिनो कातुं सकोन्ति । संसट्ठचरितस्स च पुग्गलस्स एकस्सेव भिन्नलक्खणा इरियापथादयो न उपपज्जन्ति^३ । यं पनेतं अट्ठकथासु चरिया-विभावनविधानं वुरां, तदेव सारतो पच्चेतब्बं । वुत्तञ्हेतं—“चेतोपरिय-जाणस्स लामी आचरियो चरियं जत्वा कम्मट्ठानं कथेस्सति, इतरेण अन्ते-वासिको पुच्छितब्बो” ति । तस्मा चेतोपरियजाणेन वा तं वा पुग्गलं पुच्छित्वा जानितब्बं, अयं पुग्गलो रागचरितो, अयं दोसादीसु अज्जतर-चरितो ति ।

पसादनीयट्ठानं नाम वत्थुत्तयं । संवेजनीयट्ठानानि जातिआदीनि । कुसलानुयोगे ति कुसलधम्मभावनायं । “एवञ्च एवञ्च करिस्सामी” ति किञ्चानं रत्तिभागे परिवितक्कनं रत्ति धूमायना । तथावितक्कितानं तेसं दिवसभागे अनुट्ठानं दिवा पज्जलना । हुराहुरं धावना ति इतो चितो च तत्थ तत्थ आरम्भणे चित्तवोसग्गो । तेनेवाह—“इदं पुरे चित्तमचारिचारिकं, येनिच्छकं यत्थकामं यथासुखं” ति^४ “चित्तमस्स विधावीत” ति^५ च ।

७०. धम्मप्पवत्तिदस्सनादि च पाळियं, अट्ठकथायञ्च अनागतमेवा ति न सक्का वत्तुंति “सव्वाकारेणा” ति वुरां । किञ्चि किञ्चि आगतम्पि अत्थेवा ति हि अधिप्पायो । “न सारतो पच्चेतब्बं” ति वत्वा तत्थ कारणं दस्सेन्तो—“रागचरितस्स ही” ति आदिमाह । अप्पमाद-विहारिनो ति तत्थ विनिधाय भावं पटिपज्जनेन अप्पमादकरिनो । भिन्नलक्खणा इरियापथा-दयोति चातुरियेन अचातुरियेन सणिकं सहसा च गमनादयो । न उपपज्जन्ती ति न युजन्ति । पुच्छित्वा जानितब्बं ति धम्मप्पवत्तिआदिं पुच्छित्वा जानितब्बं ।

१. अनवट्टितचित्तता—सी० ।

२. धूमायना—सी०, री० ।

३. सम्पज्जन्ति—सी० ।

४. सु०—१-४७ ।

५. सं०—१-३५ ।

७१. किं चरितस्स पुग्गलस्स किं सप्पायं ति एत्थ पन सेनासनं ताव रागचरितस्स अधोतवेदिकं भूमट्ठकं अकतपब्भारकं तिणकुटिकं पण्णसालादीनं अज्जतरं रजोकिण्णं जनुकाभरितं ओलुग्गविलुग्गं अतिउच्चं वा अतिनीचं वा उज्जङ्गलं सासङ्कं असुचिविसमग्गं, यत्थ मञ्चपीठं पि मङ्कुणभरितं^१ दुरुपं दुब्बण्णं, यं ओलोकेन्तस्सेव जिगुच्छा उप्पज्जति, तादिसं सप्पायं । निवासन-पारुपनं अन्तच्छिन्नं ओलम्बविलम्बसुत्तकाकिण्णं जालपूवसदिसं साणि विय खरसम्फस्सं किलिट्ठं भारिकं किच्छपरिहरणं सप्पायं । पत्तो पि दुब्बण्णो मत्तिकापत्तो वा आणिगण्ठिकाहतो अयोपत्तो वा गरुको दुस्सण्ठानो सीसकपालमिव जेगुच्छो वट्ठति । भिक्खाचारमग्गो पि अमनापो अनासन्न-गामो विसमो वट्ठति । भिक्खाचारगामो पि यत्थ मनुस्सा अपस्सन्ता विय चरन्ति, यत्थ एककुले पि भिक्खं अलभित्वा निक्खमन्तं “एहि भन्ते” ति आसनसालं पवेसेत्वा यागुभनं दत्वा गच्छन्ता गावी विय वजे पवे-सेत्वा अनवलोकेन्ता गच्छन्ति, तादिसो वट्ठति । परिविसकमनुस्सा पि दासा वा कम्मकरा वा दुब्बण्णा दुद्दसिका किलिट्ठवसना दुग्गन्धा जेगुच्छा, ये अचिर्त्तीकारेन यागुभनं छड्ढेन्ता विय परिविसन्ति, तादिसा सप्पाया । यागुभत्तखज्जकं पि लूखं दुब्बण्णं सामाककुद्रूसककणाजकादिमयं पूतितकं विलङ्गं जिण्णसाकसूपेय्यं यं किञ्चिदेव केवलं उदरपूरमनं वट्ठति । इरिया-पथो पिस्स ठानं वा चङ्कमो वा वट्ठति । आरम्मणं नीलादीसु वण्णकसिणेषु यं किञ्चि अपरिसुद्धवण्णं ति । इदं रागचरितस्स सप्पायं ।

७२. दोसचरितस्स सेनासनं नातिउच्चं नातिनीचं छायूदकसम्पन्नं सुविभत्तभित्तिथम्भसोपानं सुपरिनिद्धितमालाकम्मलताकम्मं नानाविध-

७१-७२. सप्पायं हितं, किलेसविधाती ति अत्थो । अधोतवेदिकं ति अपरिसुद्धपरिक्खे-पवेदिकं । भूमट्ठकं ति भूमितले येव उट्ठापितं उपरिमतलरहितं । एकतो ओनतस्स पब्बतपादस्स हेट्ठाभागो अकतभित्तिभूमिपरिकम्मो अकतपब्भारो । जनुकाभरितं ति अधोमुखाहि ओलम्ब-

विचाकम्मसमुज्जलं समसिनिद्धमुदुभूमितलं, ब्रह्मविमानमिव कुसुमदाम-
विचित्रवर्णचेलवितानसमलङ्कृतं सुपञ्जतसुचिमनोरसन्धरणशङ्खपीठं तत्थ
तत्थ वासत्थाय निक्खिवाकुसुमवासगन्धसुगन्धं यं दस्सनमरोनेव पीति-
पामोज्जं जनयति, एवरूपं सप्पायं ।

तस्स पन सेनासनस्स मग्गो पि सव्वपरिस्सयविमुत्तो सुचिसमतलो
अलङ्कृतपटियत्तो व वड्ढति । सेनासनपरिक्खारो पेत्य कीटमङ्कुणदीघजाति-
भूसिकानं^१ निस्सयपरिच्छिन्दनत्थं नातिवहुको, एकमश्वपीठमचमेव
वड्ढति । निवासनपारुपनं^२ पिस्स चीनपट्टसोमारपट्टकोसेय्यकप्पासिक-
सुखुमखोमादीनं यं यं पणीतं, तेन तेन एकपट्टं वा दुपट्टं वा सट्ठहुकं
सम्पसाकप्पेन सुरत्तं सुद्ववणं वड्ढति । पत्तो उदकपुप्फुळमिव^३ सुस-
ण्ठानो मणि विय सुमट्ठो निम्मलो, समणसारुप्पेन सुपरिदुद्धवणो अयो-
मयो वड्ढति । भिक्खाचारमग्गो परिस्सयविमुत्तो समो मनापो नातिदूर-
नाचासन्नगामो वड्ढति । भिक्खाचारगामो पि यत्थ मनुस्सा “इदानी अय्यो
आगमिस्सती” ति सित्तसम्मट्ठे पदेसे आसनं पञ्जापेट्वा पच्चुग्गन्त्वा पत्तं
आदाय-घरं पवेसेत्वा पञ्जत्तासने निसीदापेट्वा सकच्चं सहत्था परिदिसन्ति,
तादिसो वड्ढति ।

परिदिसका पनस्स ये होन्ति अभिरूपा पासादिका सुन्हाता सुविलित्ता
धूपवासकुसुमगन्धसुरभिनी^४ तानादिग्गत्तसुचिमनुज्जवन्यभित्तपट्टिपिण्डिता
सकच्चकारिनो, तादिसा सप्पाया । यागुभत्तखज्जकं पि वर्णगन्धरससम्पन्नं

मानमुखाहि खुदकवगुलीहि परिपुण्णं । ओलुगविलुगं ति छिन्नभिन्नं । उज्जङ्गलं दूखधूसरं
छापूदकरहितं । सीहव्यग्वादिभयेन सासङ्कं । दुरूपं ति विरूपं । दुव्वणं ति असुन्दरवणं,
दुस्सण्ठानं वा । जालाकारेण कतपूर्वं जालपूर्वं । साणि विय खरसम्फस्सं ति साणिफल्को
विय दुक्खसम्फस्सं । भारिकभावेन, अन्तरन्तरा वृत्तकरणेन च किच्छपरिहरणं । आणिगण्ठि-

१. भूसिकादीनं—सी० ।

२. पापुरणं—क०—सी० ।

३. दुदुल्लमिव—सी०, रो०; बुब्बुलमिव—स्या० ।

४. धूमवास०—क० ।

ओजवन्तं मनोरमं सव्वाकारणीतं यावदत्थं वड्ढति । इरियापथो पिस्स सेय्या वा निसज्जा वा वट्ढति, आरम्मणं नीलादीसु वण्णकसिणेषु यं किञ्चि सुपरिसुद्धवण्णं ति । इदं दोसचरितस्स सप्पायं ।

७३. मोहचरितस्स सेनासनं दिसामुखं असम्बाधं वड्ढति, यत्थ निसिन्नस्स विवटा दिसा खायन्ति^१, इरियापथेषु चङ्कमो वड्ढति । आरम्मणं पनस्स परिचं सुप्पमचं सरावमचं वा खुद्दकं^२ न वड्ढति । सम्बाधस्मिं हि ओकासे चित्तं भिय्यो सम्मोहं आपज्जति, तस्मा विपुलं महाकसिणं वड्ढति । सेसं दोसचरितस्स वुत्तसदिसमेवा ति । इदं मोहचरितस्स सप्पायं ।

७४. सद्वाचरितस्स सब्बं पि दोसचरितम्हि वुत्तविधानं सप्पायं । आरम्मणेषु चस्स अनुस्सतिट्ठानं पि वड्ढति ।

७५. बुद्धिचरितस्स सेनासनादीसु इदं नाम असप्पायं ति नत्थि ।

७६. वितक्कचरितस्स सेनासनं विवटं दिसामुखं यत्थ निसिन्नस्स आरामवनपोक्खरणीरामण्येयकानि गामनिगमजनपदपटिपाटियो^३ नीलोभासा च पव्वता पज्जायन्ति, तं न वड्ढति । तं हि वितक्कविधावनस्सेव पच्चयो होति, तस्मा गम्भीरे दरीमुखे^४ वनपटिच्छन्ने हत्थिकुच्छिपव्वभारमहिन्दुहासदिसे सेनासने वसितव्वं । आरम्मणं पिस्स विपुलं न वड्ढति ।

काहतो ति आणिना गण्ठिया च हतसोमो । इदं रागचरितस्स सप्पायं, एवमस्स किलेससमुदाचारो न होतो ति अधिप्पायो । एसेव नयो सेसेसु पि ।

७३-७६. दिसामुखं ति दिसाभिमुखं, अब्भोकासाभिमुखं ति अधिप्पायो । महाकसिणं ति महन्तं कसिणमण्डलं । सेसं सेनासनादीसु यं वचव्वं मोहचरितस्स, तं दोसचरितस्स वुत्तसदिसमेव ।

वितक्कविधानस्सेव पच्चयो होति यथा तं आयस्मतो मेघियत्थेरस्स । दरीमुखे ति पव्वतविवरे । परिचं ति सुप्पसरावमचं ।

१. पज्जायन्ति—सी० ।

२. खुद्दकं—स्या०, रो०; क० पोत्थकेसु अयं सद्दो न दिस्सति ।

३. पटिपाटिया—क० ।

४. दरीमुखे—स्या० क० ।

तादिसं हि वितक्कवसेन सन्धावनस्स^१ पच्चयो होति । परिचं पन वड्ढति ।
 सेसं रागचरितस्स वुत्तासदिसमेवा ति । इदं वितक्कचरितस्स सप्पायं ।
 अयं अत्तनो चरियानुकूलं ति एत्थ आगतचरियानं पभेदविद्वान्निद्वान-
 सप्पायपरिच्छेदतो वित्थारो । न च ताव चरियानुकूलं कम्मट्टानं सव्वाकारेन
 आविकतं । तं हि अनन्तरस्स मातिकापदस्स वित्थारे सयमेव आवि-
 भविस्सति ।

चत्तालीसकम्मट्टानानि

७७. तस्मा यं वुत्तं चत्तालीसाय कम्मट्टानेसु अञ्जतरं कम्मट्टानं
 गहेत्वा ति एत्थ सङ्घातनिद्देशतो, उपचारप्पनावहतो, ज्ञानप्पभेदतो,
 समतिक्रमतो, वड्ढनावड्ढनतो, आरम्मणतो, भूमितो, गहणतो, पच्चयतो,
 चरियानुकूलतो ति इमेहि ताव दसहाकारेहि कम्मट्टानविनिच्छयो वेदितव्वो ।

पभेदपरिच्छेदतो निदानपरिच्छेदतो विभावनपरिच्छेदतो न्ययपरिच्छेदतो पञ्चेकं
 परिच्छेद-सद्वो योजेतव्वो । विभावना ति “अयं रागचरितो” ति आदिना ज्ञाननविभावना ।
 एकच्चकसिणानुत्सतिज्ञानमत्तस्स पसङ्गेन कथितत्ता वुत्तं—“न च ताव चरियानुकूलं
 कम्मट्टानं सव्वाकारेन आविकतं”ति ।

चत्तालीसकम्मट्टानवण्णना

७७. सङ्घातनिद्देशतो ति सङ्घातानं “चत्तालीसाय” ति सङ्ख्यारूपेण गहितानं उद्दिष्टानं
 निद्देशतो । “एत्थ एत्तकानि उपचारज्ज्ञानावहानि, एत्तकानि अज्ज्ञानावहानि” ति
 उपचारप्पनावहतो । “एत्तकानि एकज्ज्ञानिकानि, एत्तकानि दुक्तिकज्ज्ञानिकानि, एत्तकानि
 सकलज्ज्ञानिकानी” ति ज्ञानप्पभेदतो । “एतेसु अङ्गसमतिक्रमो, एतेसु आरम्मणसमतिक्रमो”
 ति एवं समतिक्रमतो । “एत्तकानेत्थ वड्ढेतव्वानि, एत्तकानि न वड्ढेतव्वानी” ति वड्ढनाव-
 ड्ढनतो । आरम्मणतो ति सभावधम्मनिमित्त नवत्तव्ववसेन, चलिताचलितवसेन च आरम्मण-
 विभागतो । भूमितो ति कामावचरादिभूमिविभागतो । गहणतो ति दिष्टादिवसेन गहण-
 विभागतो । पच्चयतो ति आरुप्पादीनं यथारहं पच्चयभावतो^१ । चरियानुकूलतो ति रागचरियादीनं
 अनुकूलभावतो ।

१. सन्धावनाय—जी०, स्या०, रो० ।

७८. तत्थ सङ्घातनिद्देसतो ति चत्तालीसाय कम्मट्ठानेसू ति हि बुचं, तत्रिमानि चत्तालीस कम्मट्ठानानि दस कसिणा, दस असुभा, दस अनुस्सतियो, चत्तारो ब्रह्मविहारा, चत्तारो आरुप्पा, एका सज्जा, एकं ववत्थानं ति ।

तत्थ पथवीकसिणं, आपोकसिणं, तेजोकसिणं, वायोकसिणं, नीलकसिणं, पीतकसिणं, लोहितकसिणं, ओदातकसिणं, आलोककसिणं, परिच्छिन्नाकासकसिणं ति इमे दस कसिणा । उद्दुमातकं, विनीलकं, विपुब्बकं, विच्छिद्दकं, विक्खायितकं, विक्खिचकं, हतविक्खितकं, लोहितकं, पुळुवकं, अट्टिकं ति इमे दस असुभा । बुद्धानुस्सति, धम्मनुस्सति, संधानुस्सति, सीलानुस्सति, चागानुस्सति, देवतानुस्सति, मरणानुस्सति, कायगतासति, आनापानस्सति^१, उपसमानुस्सती ति इमा दस अनुस्सतियो । मेत्ता, करुणा, मुदिता, उपेक्खा ति इमे चत्तारो ब्रह्मविहारा । आकासानञ्जायतनं, विज्जाणञ्जायतनं, आकिञ्चञ्जायतनं, नेवसज्जानासज्जायतनं ति इमे चत्तारो आरुप्पा । आहारे पटिकूलसज्जा एका सज्जा । चतुधातुववत्थानं एकं ववत्थानं ति एवं सङ्घातनिद्देसतो विनिच्छयो वेदितव्वो ।

७९. उपचारप्पनावहतो ति ठपेत्वा कायगतासतिं च आनापानस्सतिं च अवसेसा अट्ट अनुस्सतियो, आहारे पटिकूलसज्जा, चतुधातुववत्थानं ति इमानेव हेत्थ दस कम्मट्ठानानि उपचारावहानि, सेसानि अप्पनावहानि । एवं उपचारप्पनावहतो ।

८०. भानप्पभेदतो ति अप्पनावहेसु चेत्थ आनापानस्सतिया सद्धिं दस कसिणा चतुक्कज्झानिका होन्ति । कायगतासतिया सद्धिं दस असुभा पठमज्झानिका । पुरिमा तयो ब्रह्मविहारा तिकज्झानिका । चतुत्थ-

७८-८०. कम्मट्ठानानी ति आरम्भणभावेन योगकम्मस्स पवत्तिट्ठानानि । चतुक्कज्झा-

१. मरणसति—मी० (पाळिया समेति) ।

२. आनापानसति—सी०, रो० (सम्बत्थ) ।

ब्रह्मविहारो चत्तारो च आरुप्या चतुर्थज्ज्ञानिका ति एवं ज्ञानप्य-
भेदतो ।

८१. समतिक्रमतो ति द्वे समतिक्रमा अङ्गसमतिक्रमो च
आरम्भणसमतिक्रमो च । तत्थ सव्वेसु पि तिकचतुक्कज्ज्ञानिकेसु कम्म-
ट्टानेसु अङ्गसमतिक्रमो होति वितक्कविचारादीनि ज्ञानज्ञानि समतिक्रमित्वा
तेस्वेवारम्भणेषु दुतियज्ज्ञानादीनं पत्तव्वतो, तथा चतुत्थब्रह्मविहारे । सो
पि हि भेत्तादीनं येव आरम्भणे सोमनस्सं समतिक्रमित्वा पत्तव्वो ति ।
चतूसु पन आरुप्पेसु आरम्भणसमतिक्रमो होति । पुरिमेसु हि नवसु
कसिणेषु अज्जतरं समतिक्रमित्वा आकासानञ्चायतनं पत्तव्वं,
आकासादीनि च समतिक्रमित्वा विज्जाणञ्चायतनादीनि । सेसेसु
समतिक्रमो नत्थी ति एवं समतिक्रमतो ।

८२. वड्डनावड्डनतो ति इमेसु चत्तालीसाय कम्मट्टानेसु दस
कसिणानेव वड्डेतव्वानि । यत्तकं हि ओकासं कसिणेन फरति, तदब्भन्तरे
दिब्बाय सोतधातुया सहं सोतुं, दिब्बेन चक्खुना रूपानि पस्सितुं, परसत्तानं
च चेतसा चित्तमज्जातुं समत्थो होति ।

कायगतासति पन असुभानि च न वड्डेतव्वानि । कस्मा ? ओका-
सेन परिच्छिन्नत्ता आनिसंसाभावा च । सा च नेसं ओकासेन
परिच्छिन्नत्ता भावनानये आविभविस्सति । तेसु पन वड्डितेसु कुण-
परासि येव वड्डति, न कोचि आनिसंसो अत्थि । वुत्तं पि चेतं सोपाक-
पज्हाव्याकरणे—“विभूता भगवा रूपसज्जा, अविभूता अट्टिकसज्जा”

निका ति चतुर्विधरूपवचरज्ज्ञानवन्तो, तेसं आरम्भणभूता ति अत्थो । चतुक्कनयवसेन चेतं वुत्तं ।

८१. तिकचतुक्कज्ज्ञानिकेसू ति तिकज्ज्ञानिकेसु पुरिमेसु ब्रह्मविहारेसु, चतुक्कज्ज्ञानिकेसु
आनापानकसिणेषु । सेसेसू ति इत्तावसेसेसु एकवीसतिया कम्मट्टानेसु ।

८२. दिव्वचक्खुना दिट्ठहृदयरूपस्स सत्तस्स चित्तं आदिकम्मिको चेतोपरियमाणेन परि-
च्छिन्दितुं सक्कोति, न इतरस्सा ति कसिणपरणं चेतोपरियमाणस्स पच्चयो होति । तेन वुत्तं—
“परसत्तानं च चेतसा चित्तमज्जातुं समत्थो होती” ति । ओकासेन परिच्छिन्नत्ता ति

ति । तत्र हि निमित्तवद्भुनवसेन रूपसञ्जा विभूता ति वुत्ता, अट्टिकसञ्जा अवद्भुनवसेन अविभूता ति वुत्ता ।

यं पनेतं “केवलं अट्टिकञ्जाय अफरी पथविं इमं” ति^१ वुत्तं, तं लाभिस्स सतो उपट्टानाकारवसेन वुत्तं । यथेव हि धम्मासोककाले करवीकसकुणो समन्ता आदासभिक्कीसु अत्तनो छायां दिस्वा सब्बदिसासु करवीकसञ्जी हुत्वा मधुरं गिरं निच्छारेसि, एवं थेरो पि अट्टिकञ्जाय लाभित्ता सब्बदिसासु उपट्टितं निमित्तं पस्सन्तो केवला पि पथवी अट्टिकभरिता ति चिन्तेसी ति ।

यदि एवं या असुभज्झानानं अप्पमाणारम्मणता वुत्ता सा विरुज्झती ति । सा च न विरुज्झति । एकच्चो हि उद्भुमातके वा अट्टिके वा महन्ते निमित्तं गण्हाति, एकच्चो अप्पके । इमिना परियायेन एकच्चस्स परित्तरम्मणं ज्ञाणं होति, एकच्चस्स अप्पमाणारम्मणं ति । यो वा एतं वड्डने आदीनवं अपस्सन्तो वड्डेति । तं सन्धाय “अप्पमाणारम्मणं” ति वुत्तं । आनिसंसाभावा पन न वड्डेतब्बानी ति ।

अत्तनो ठितोकासेन परिच्छिन्नत्ता । तथा उग्गहकोसल्लस्स सम्पादितत्ता परिच्छिन्नाकारेनेव तानि उपतिष्ठन्ति, तस्मा न तत्थ वड्डना ति अधिप्पायो । सचे पन कोचि वड्डेय्य, न तेन कोचि गुणो ति दस्सेन्तो आह—“आनिसंसाभावा चा” ति । “तेसु पना” ति आदिना तमेव आनिसंसाभावं विवरति । यस्मा वड्डितेसु कुणपरासि येव वड्डति, अवड्डिते पि कामरागविकल्मभना होति येव, तस्मा आनिसंसाभावो । विभूता ति विपुलारम्मणताय सुपाकटा, वड्डितनिमित्तताय अप्पमाणारम्मणभावेन परिव्यत्ता ति अत्थो ।

केवलं ति सकलं अनवसेसं । “पथविं इमं” ति व्रचनं उपट्टानाकारेन वुत्तं, न निमित्तस्स वड्डनेना ति अधिप्पायो । लाभित्ता ति सातिसयं लाभिताय, उक्कंसगतवसिभावतो ति अत्थो । थेरो हि परमाय वसिपत्तिया अस्समण्डले अस्सं सारेन्तो विय यत्थ तत्थ निसिन्नो पि ठितो पि तं ज्ञानं

यथा च एतानि, एवं सेसानि पि न वड्ढेतब्बानि । कस्मा ? तेसु हि आनापाननिमित्तं ताव वड्ढयतो वातरासि येव वड्ढति, ओकासेन च परिच्छिन्नं । इति सादीनवत्ता ओकासेन च परिच्छिन्नत्ता न वड्ढेतब्बं । ब्रह्म-विहारा सत्तारम्मणा, तेसं निमित्तं वड्ढयतो सत्तरासि येव वड्ढेय्य, न च तेन अत्थो अत्थि, तस्मा तं पि न वड्ढेतब्बं । यं पन वुत्तं—“मेत्तासहगतेन चेतसा एकं दिसं फरित्वा” ति आदि, तं परिग्गहवसेनेव वुत्तं । एकावासद्वि-आवासादिना हि अनुकमेन एकस्सा दिसाय सत्ते परिग्गहेत्वा भावेन्तो एकं दिसं फरित्वा ति वुत्तो । न निमित्तं वड्ढेन्तो । पटिभागनिमित्तमेव चेत्य नत्थि । यदयं वड्ढेय्य, परित्तअप्पमाणरम्मणता पेत्थ परिग्गहवसेनेव वेदितब्बा ।

आरुप्पावसेनेसु पि आकासं कसिणुग्घाटिमत्ता । तं हि कसिणापग-मवसेनेव मनसि कातब्बं । ततो परं वड्ढयतो पि न किञ्चि होति । विज्जाणं सभावधम्मत्ता । न हि सक्का सभावधम्मं वड्ढेतुं । विज्जाणान्तज्जो विज्जा-णस्स अभावमत्तत्ता । नेवसज्जानात्तज्जायतनारम्मणं सभावधम्मत्ता येव न

समापज्जतेव । तेनस्स समन्ततो निमित्तं वड्ढितं विय उपट्ठासि । तेन वुत्तं—“लव्घदिक्काल” ति आदि ।

वुत्ता ति धम्मसङ्गहे^२ वुत्ता । महन्ते ति विपुले । निन्नथलादिवसेन हि एकदेसे अट्ठत्वा समन्ततो गहणवसेन सकलसरीरे निमित्तं गण्हन्तस्स तं महन्तं होति । महन्ते वा सरीरे । अप्प-के ति सरीरस्स एकदेसे निमित्तं गण्हाती ति योजना । अप्पके वा खुद्दके दारकसरीरे । एतं ति असुभनिमित्तं । आदीनवं ति “असुभरासि एव वड्ढति, न च कोचि आनिसंसो” ति वुत्तं आदीनवं ।

सेसानि पि न वड्ढेतब्बानी ति सङ्खेपतो वुत्तमत्थं उपपत्तितो विवरितुं “कस्मा” ति आदि वुत्तं । पिच्चुपिण्डादिवसेन उपट्ठहन्तम्पि निमित्तं वातसङ्घातसञ्चित्तदं ति कत्वा वुत्तं—“वातरासि येव वड्ढती” ति । ओकासेन परिच्छिन्नं ति नात्तिकग्गमुक्कनिमित्तादिओकासेन

वड्ढेतब्बं । सेसानि अनिमित्तत्ता । पटिभागनिमित्तं हि वड्ढेतब्बं नाम भवेय्य । बुद्धानुस्सतिआदीनं च नेव पटिभागनिमित्तं आरम्मणं होति । तस्सा तं न वड्ढेतब्बं ति एवं वड्ढनावड्ढन्तो ।

८३. आरम्मणतो ति इमेसु च चत्तालीसाय कम्मट्ठानेसु दस कसिणा, दस असुभा, आनापानस्सति, कायगतासती ति इमानि द्वावीसति पटिभागनिमित्तारम्मणानि, सेसानि न पटिभागनिमित्तारम्मणानि । तथा दससु अनुस्सतीसु ठपेत्वा आनापानस्सतिं च कायगतासतिं च अवसेसा अट्ठ अनुस्सतियो, आहारे पटिकूलसञ्जा, चतुधातुववत्थानं, विञ्जाणञ्चायतनं, नेवसञ्जानासञ्जायतनं ति इमानि द्वादस सभावधम्मारम्मणानि । दस कसिणा, दस असुभा, आनापानस्सति, कायगतासती ति इमानि द्वावीसति

सपरिच्छेदं । वायोकसिणवड्ढने विय न एत्थ कोचि गुणो, केवलं वातवड्ढनमेवा ति आह—“सादीनवत्ता” ति । तेसं ति ब्रह्मविहारानं । निमित्तं ति आरम्मणं । न च तेन अत्थो अत्थी ति तेन सत्तरासिवड्ढनेन पथवीकसिणादिवड्ढने विय किञ्चि पयोजनं नत्थि । परिग्गहवसेना ति अपरिग्गहितस्स भावनाविसयस्स परिग्गहवसेन, न निमित्तवड्ढनवसेन । तेनाह—“एकावासद्विआधासादिना”ति आदि । एत्था ति ब्रह्मविहारभावनायं । यदयं ति यं पटिभागनिमित्तं अयं योगी । सीमासम्भेदेनेव हेत्थ उपचारञ्ज्ञानुप्पत्ति, न निमित्तुप्पत्तिवा । यदि एवं कथं परित्तादिआरम्मणता ज्ञानस्सा ति आह—“परित्तअप्पमाणारम्मणता पेत्थ परिग्गहवसेना” ति, कतिपये सत्ते परिग्गहेत्वा पवत्ता मेत्तादयो परित्तारम्मणा, बहुके अप्पमाणारम्मणा ति अत्थो । आकासं कसिणुग्घाटिमत्ता न वड्ढेतब्बं ति योजना । वक्खति वा यं तेन सम्बन्धितब्बं । परिकप्पजमेव आरम्मणं वड्ढेतुं सक्का, न इतरं ति आह—“न हि सक्का सभावधम्मं वड्ढेतु” ति । आरुप्पानं परित्तअप्पमाणारम्मणता परित्तकसिणुग्घाटिमाकासे, विपुलकसिणुग्घाटिमाकासे च पवत्तिवा वेदितब्बा । सेसानि बुद्धानुस्सतिआदीनि दस कम्मट्ठानानि । अनिमित्तत्ता ति पटिभागनिमित्ताभावा ।

८३. पटिभागनिमित्तारम्मणानी ति पटिभागनिमित्तभूतानि आरम्मणानि । सेसानि अट्ठारस । सेसानि छा ति चत्तारो ब्रह्मविहारा, आकासानञ्चायतनं, आकिञ्चञ्जायतनं ति इमानि सेसानि छ । विस्सन्दमानपुब्बताय विपुब्बकं । पग्घरमानलोहितताय लोहितकं, किमीनं पच्चल-

निमित्तारम्मणानि । सेनानि छ न वत्तव्वारम्मणानि । तथा विपुव्वकं, लोहितकं, पुळुवकं, आनापानस्सति, आपोकसिणं, तेजोकसिणं, वायोकसिणं, यं च आलोककसिणे सूरियादीनं ओभासमण्डलारम्मणं ति इमानि अट्ट चलितारम्मणानि, तानि च खो पुव्वभागे, पटिभागं पन सन्निसिन्नमेव होति । सेसानि न चलितारम्मणानी ति एवं आरम्मणतो ।

८४. भूमितो ति एत्थ च दस असुभा, कायगतासति, आहारे पटिकूलसञ्जा ति इमानि द्वादस देवेषु नप्पवत्तन्ति । तानि द्वादस आनापानस्सति चा ति इमानि तेरस ब्रह्मलोके नप्पवत्तन्ति । अरूपभवे पन ठपेत्वा चत्तारो आरूपे अञ्जं नप्पवत्तति । मनुस्सेसु सब्बानि पि पवत्तन्ती ति एवं भूमितो ।

८५. गहणतो ति दिट्ठफुट्टसुतग्गहणतो पेत्य विनिच्छयो वेदितव्वो । तत्र ठपेत्वा वायोकसिणं सेसा नव कसिणा, दस असुभा ति इमानि एकूनवीसति दिट्ठेन गहेतव्वानि । पुव्वभागे चक्खुना ओलोकेत्वा^१ निमित्तं नेसं गहेतव्वं ति अत्थो । कायगतासतियं तचपञ्चकं दिट्ठेन, सेसं सुतेना ति एवं तस्सा आरम्मणं दिट्ठुत्तेन गहेतव्वं । आनापानस्सति

नेन पुळुवकं, चलितारम्मणं वुत्तं । वातपानविवरादीहि अन्तोपविट्ठस्स सूरियालोककिकल्म चलनाकारो पञ्जायती ति ओभासमण्डलारम्मणं पि चलितारम्मणं वुत्तं । पुव्वभागे ति पटिभागनिमित्तप्पवत्तिया पुव्वभागे । सन्निसिन्नमेवा ति सन्तं निच्चलमेव ।

८४. देवेषू ति कामावचरदेवेषु, तत्थ असुभानं पटिकूलस्स च आहारम्म अभावतो । अस्सासपस्सासानं ब्रह्मलोके अभावतो “आनापानस्सति चा” ति वुत्तं ।

८५. दिट्ठेना ति दिट्ठेन वत्थुना कारणभूतेन । गहेतव्वानी ति उग्गहेतव्वानि, उप्पादेतव्वउग्गहनिमित्तानी ति अत्थो । तेनाह—“पुव्वभागे” ति आदि । तस्सा ति कायगतासतिया । उच्चुसस्सादीनं पत्तेसु पचलमानवणग्गहणमुखेन वा तस्स गहेतव्वत्ता वुत्तं—“वायोकसिणं दिट्ठफुट्ठेना” ति । न आदिकम्मिकेन गहेतव्वानी ति आदिकम्मिकेन

फुट्ठेन, वायोकसिणं दिट्ठफुट्ठेन, सेसानि अट्टारस सुतेन गहेतब्बानि । उपे-
कखात्रहविहारो चत्तारो आरुप्पा ति इमानि चेत्थ न आदिकम्मिकेन
गहेतब्बानि, सेसानि पञ्चतिस गहेतब्बानी ति एवं गहणतो ।

८६. पच्चयतो ति इमेसु पन कम्मद्वानेसु ठपेत्वा आकासकसिणं
सेसा नव कसिणा आरुप्पानं पच्चया होन्ति । दस कसिणा अभिज्ज्ञानं । तयो
ब्रह्मविहारा चतुत्थब्रह्मविहारस्स । हेट्ठिमं हेट्ठिमं आरुप्पं उपरिमस्स उपरिमस्स ।
नेवसज्जानासज्जायतनं निरोधसमापत्तिया । सब्बानि पि सुखविहारविपस्सना-
भवसम्पत्तीनं ति एवं पच्चयतो ।

८७. चरियानुकूलतो ति चरियानं अनुकूलतो पेत्थ विनिच्छयो
वेदितब्बो । सेय्यथिदं—रागचरितस्स ताव एत्थ दस असुभा कायगतासती
ति एकादस कम्मद्वानानि अनुकूलानि । दोसचरितस्स चत्तारो ब्रह्मविहारा
चत्तारि वण्णकसिणानी ति अट्ठ । मोहचरितस्स वितक्कचरितस्स च एकं
आनापानस्सतिकम्मद्वानमेव । सद्वाचरितस्स पुरिमा छ अनुस्सतियो ।
बुद्धिचरितस्स मरणसति उपसमानुस्सति चतुधातुवदत्थानं आहारे

न गहेतब्बानि, भावनारम्भवसेन न पट्टपेतब्बानि, हेट्ठिमे तयो ब्रह्मविहारे, कसिणेसु रुपावचर-
चतुत्थज्ज्ञानञ्च अनधिगन्त्वा सम्पादेतुं असक्कुण्येयत्ता ।

८६. इमेसु पन कम्मद्वानेसू ति एत्थ कम्मद्वानगहणेन यथारहं आरम्भणानं,
ज्ञानानञ्च गहणं वेदितब्बं । सुखविहारस्सा ति दिट्ठधम्मसुखविहारस्स ।

८७. “एकादस कम्मद्वानानि अनुकूलानी” ति उज्जुविपच्चनीकवसेन चेत्तं वुत्तं । एवं
सेसेसु पि । वक्खति हि “सब्बञ्चेत्तं” ति आदि । अनुकूलानि रागविकल्पमनस्स उपायभावतो ।
अट्ठ अनुकूलानी ति योजना । एवं सेसेसु । एकं ति इदं अनुस्सतिअपेक्खं अनुस्सतीसु एकं ति, न
मोहचरितवितक्कचरितापेक्खं तेसं अज्जस्सापि अनुकूलस्स अलम्भनतो ।

“सद्वाचरितस्स पुरिमा छ अनुस्सतियो” ति इदं अतिसप्पायवसेन वुत्तं । इमस्सेव
उज्जुविपच्चनीकं इमस्स अतिसप्पायं ति गहेतब्बस्स विसेसस्स अभावतो सब्बचरितानं
अनुकूलानि । परित्तं ति सरावमत्तं, अप्पमाणं ति ततो अधिकपमाणं । परित्तं वा सुप्पसराव-
मत्तं, अप्पमाणं अधिकपमाणं खलमण्डलादिकसिणभावेन परिगहितं ।

पटिकूलसञ्जा ति चत्तारि । सेसकसिणानि चत्तारो च आरुप्या सब्बचरितानं अनुकूलानि । कसिणेषु च यंकिञ्चि परित्तं वितक्कचरितस्स, अप्पमाणं मोहचरितस्सा ति ।

एवमेत्थ चरियानुकूलतो विनिच्छयो वेदितव्यो ति सब्बं चेत्तं उज्जु-
विपच्चनीकवसेन च अतिसप्पायवसेन च वुत्तं । रागादीनं पन अविकल्हम्भिका
सद्धादीनं वा अनुपकारा कुसलभावना नाम नत्थि । वुत्तं पि चेत्तं मेधिय-
सुत्ते—“चत्तारो धम्मा उत्तरि^१ भावेतव्वा । असुभा भावेतव्वा रागस्स
पहानाय । मेत्ता भावेतव्वा व्यापादस्स पहानाय । आनापानस्सति भावे-
तव्वा वितक्कुपच्छेदाय । अनिच्चसञ्जा भावेतव्वा अस्मिमानसमुग्धा-
ताया” ति^२ ।

राहुलसुत्ते पि—“मेत्तं राहुल भावनं भावेही” ति^३ आदिना नयेन
एकस्सेव सत्त कम्मट्टानानि वुत्तानि । तस्मा वचनमचे अभिनिवेसं अकत्वा
सब्बत्थ अधिप्पायो परियेसितव्वो ति । अयं कम्मट्टानं गहेत्वा ति एत्थ
कम्मट्टानकथाविनिच्छयो ।

चत्तारो धम्मा ति चत्तारो मनसिकरणीया धम्मा । उत्तरी ति लीलसम्मदा, कल्याण-
मित्ता, सप्पायधम्मस्सवनं, वीरियं, पञ्जा ति इमेसु पञ्चसु धम्मेसु पतिट्ठानतो उपरि । असुभा
ति असुभभावना एकादससु असुभकम्मट्टानेषु भावनानुयोगा । मेत्ता ति अनोधिसो, ओधिसो
वा पवत्ता मेत्ताभावना । आनापानस्सती ति सोलसवत्थुका आनापानस्सति विनियमावना ।
वितक्कुपच्छेदाया ति मिच्छावितकानं उपच्छिन्दनत्थाय । अनिच्चसञ्जा ति “सब्बे सङ्खारा
अनिच्चा” ति^४ एवं पवत्ता अनिच्चानुपस्सना । अस्मिमानसमुग्धाताया ति “अस्मी” ति उप्पज्ज-
नकस्स नवविधस्सापि मानस्स समुच्छिन्दनाय । एत्थ हि एकस्सेव चत्तारो धम्मा भावेतव्वा
वुत्ता, न एकस्स चतुचरियताय । तेन विञ्जायति “सब्बानि पि कम्मट्टानानि सब्बाकुसल-
विकल्हम्भनानि सब्बकुसलपरिब्रूहनानी” ति ।

१. उत्तरि—सी०, स्या०, रो० ।

२. अस्मिमानस्स समुग्धाताया ति—रो०, क० (खु०—१-१०५) ।

३. म०—२—१०४ ।

४. अं०—१-२६६, खु०—१-४१, खु०—४:१-७८ ।

८८. गहेत्वा ति इमस्स पन पदस्स अयमत्थदीपना । “तेन योगिना कम्मट्टानदायकं कल्याणमित्तं उपसङ्कमित्वा” ति एत्थ वुत्तनयेनेव वुत्तप्पकारं कल्याणमित्तं उपसङ्कमित्वा, बुद्धस्स वा भगवतो, आचरियस्स वा अत्तानं निर्यातेत्वा सम्पन्नज्झासयेन सम्पन्नाधिमुत्तिना च हुत्वा कम्मट्टानं याचितब्बं ।

८९. तत्र “इमाहं भगवा अत्तभावं तुम्हाकं परिच्चजामी” ति एवं बुद्धस्स भगवतो अत्ता निर्यातेतब्बो । एवं हि अनिर्यातेत्वा पन्तेसु सेनासनेसु विहरन्तो भेरवारम्मणे आपाथमागते सन्थम्भितुं असक्कोन्तो गामन्तं ओसरित्वा गिहीहि संसङ्को हुत्वा अनेसनं आपजित्वा अनयव्यसनं पापुणेय्य^१ । निर्यातितत्तभावस्स पनस्स भेरवारम्मणे आपाथमागते पि भयं न उप्पज्जति । “ननु तथा पण्डित पुरिममेव^२ अत्ता बुद्धानं निर्यातितो” ति पच्चवेक्खतो पनस्स^४ सोमनस्समेव उप्पज्जति ।

यथा हि पुरिसस्स उत्तमं कासिकवत्थं भवेय्य । तस्स तस्मिं मूसिकाय वा कीटेहि वा खादिते उप्पजेय्य दोमनस्सं । सचे पन तं अचीवरकस्स भिक्खुनो ददेय्य, अथस्स तं तेन भिक्खुना खण्डाखण्डं करियमानं दिस्वा पि सोमनस्समेव उप्पजेय्य । एवं सम्पदमिदं वेदितब्बं ।

९०. आचरियस्स निर्यातेन्तेना पि “इमाहं भन्ते अत्तभावं तुम्हाकं परिच्चजामी” ति वत्तब्बं । एवं अनिर्यातितत्तभावो हि अतज्जनीयो वा होति

एकस्सेव सत्त कम्मट्टानानि वुत्तानि, न चायस्मा राहुलो सब्बचरितो ति अधिप्पायो । वचनमत्तो ति “असुककम्मट्टानं असुकचरितस्स अनुकूलं” ति एवं वुत्तवचनमत्ते । अधिप्पायो ति तथावचनस्स अधिप्पायो । सो पन “सब्बं चेत्तं” आदिना विभावितो एव ।

८८-९१. “पियो गरू” ति^३ आदिना वुत्तप्पकारं कल्याणमित्तं । “अत्तनो पत्तचीवरं सयमेव गहेत्वा” ति आदिना वुत्तनयेन उपसङ्कमित्वा । सोमनस्समेव उप्पज्जति “एवं बहुपरिस्स-योयं अत्तभावो ठाने येव मया निर्यातितो” ति । तेनाह—“यथा ही” ति आदि ।

१. अयमत्थपरिदीपना—सी०, स्या० ।

२. पुरिमदिवसमेव—सी०, स्या० ।

५. अ०-३-१७७ ।

२. आपज्जेय्य—रो०, क० ।

४. च पनस्स—रो०, क० ।

दुब्बचो वा अनावादकरो, येन कामङ्गमो वा आचरियं अनापुच्छा व यत्थि-
च्छति तत्थ गन्ता । तमेनं आचरियो आमिसेन वा धम्मेन वा न सङ्ग-
णाति, गूळ्हं गन्थं न सिक्खापेति । सो इमं दुविधं सङ्गहं अलभन्तो
सासने पतिट्ठं न लभति, न चिरस्सेव दुस्सील्यं वा गिहिभावं वा पापुणाति ।
निय्यातितत्तभावो पन नेव अतज्जनीयो होति, न येन कामङ्गमो, सुवचो
आचरियायचवुत्ति येव^१ होति । सो आचरियतो दुविधं सङ्गहं लभन्तो
सासने बुद्धिं विरूळ्हिं वेपुल्लं पापुणाति चूलपिण्डपातिकतिस्सत्थेरस्स
अन्तेवासिका विय ।

९१. थेरस्स किर सन्तिकं तयो भिक्खू आगमंसु । तेषु एको “अहं
भन्ते तुम्हाकमत्थाया” ति वुत्ते सतपोरिसे पपाते पतितुं उस्सहेय्यं ति आह ।
दुतियो “अहं भन्ते तुम्हाकमत्थाया” ति वुत्ते इमं अचाभावं गण्हितो पट्ठाया
पासाणपिट्ठे धंसेन्तो निरवसेसं खेपेतुं उस्सहेय्यं ति आह । ततियो “अहं
भन्ते तुम्हाकमत्थाया” ति वुत्ते अस्सासपस्सासे उपरुन्धित्वा^२ कालकिरियं
कातुं उस्सहेय्यं ति आह । थेरो भव्वावतिमे भिक्खू ति कम्मट्टानं कथेसि ।
ते तस्स ओवादे ठत्वा तयो पि अरहचं पापुण्हिस्स ति अयमानिसंसो

अतज्जनीयो ति न तज्जेतब्बो न निगहेतब्बो । स्वायं अतज्जनीयभावो दोवचस्सत्ताय
वा सिया, आचरिये अनिविट्ठपेमताय वा ति तदुभयं दस्सेतुं—“दुब्बचो वा” ति आदि वुत्तं ।
यो हि आचरियेन तज्जियमानो कोपं च दोसं च अपच्चयं च पातुकरोति, यो वा “किमस्स सन्तिके
वासेना” ति पक्कमति, अयं दुविधो पि अतज्जनीयो । धम्मेना ति ओवादानुसासनिधम्मेन ।
गूळ्हं गन्थं ति कम्मट्टानगन्थं सच्चपट्ठिच्चसमुप्पादादिसहितं गम्भीरं सुञ्जतापटिसंयुत्तं च ।

तुम्हाकमत्थाया ति वुत्ते ति “सतपोरिसे पपाते पतनेन तुम्हाकं कोचि अत्थो होती”
ति केनचि वुत्ते । धंसेन्तो ति “मनुस्सकक्केन तुम्हाकं कोचि अत्थो” ति वुत्ते धंसेन्तो निरवसेसं
अत्तभावं खेपेतुं उस्सहेय्यं । “मम अस्सासपस्सासानिरुद्धनेन” तुम्हाकं कोचि रोगवूपसमादिको

१. वुत्तिरेव—सी०, गी०; देव—क० । २. उपरुन्धित्वा—क०; सन्निरुन्धित्वा—स्या० ।

३. कालं किरियं—क० ।

४. ०सं निरुद्धनेन—सी०, ०संनिरुद्धनेन—स्या० ।

अचानिय्यातने । तेन वुचं—“बुद्धस्स वा भगवतो आचरियस्स वा अचानं
निय्यातेत्वा” ति ।

९२. सम्पन्नज्झासयेन सम्पन्नाधिमुत्तिना च हुत्वा ति एत्थ
पन तेन योगिना अलोभादीनं वसेन छहाकारेहि सम्पन्नज्झासयेन
भवितव्वं । एवं सम्पन्नज्झासयो हि तिस्सन्नं बोधीनं अज्जतरं पापुणाति ।
यथाह—“छ अज्झासया बोधिसत्तानं बोधिपरिपाकाय संवचन्ति, अलोभ-

अथो अत्थी” ति केनचि वुत्ते । तीहि पि भिक्खूहि आचरिये भत्तिपवेदनमुखेन वीरियारम्भो
एव पवेदितो ।

९२. अज्जत्थ पवत्तिवा पि चित्तं आगम्म यत्थ सेति, सो तस्स आसयो “मिगासयो”
विय, आसयो एव अज्झासयो । सो दुविधो विपन्नो सम्पन्नो ति । तत्थ विपन्नो सस्सता-
दिमिच्छाभिनिवेसनिस्सितो । सम्पन्नो दुविधो वट्टनिस्सितो, विवट्टनिस्सितो ति । तेसु विवट्टनिस्सितो
अज्झासयो “सम्पन्नज्झासयेना” ति इधाधिप्पेतो । इदानि नं विभागेन दस्सेतुं—“अलोभादीनं
वसेना” ति आदि वुत्तं । तत्थ छहाकारेही ति अलुब्भनादीहि छहि आकारेहि । सम्पन्नज्झा-
सयेना ति पुब्बभागियानं सीलसम्पदादीनं साधनवसेन लोकुत्तरानं उपनिस्सयभावेन च सम्पन्नो
अज्झासयो एतस्सा ति सम्पन्नज्झासयो, तेन । अलोभादयो हि अनेकदोसविधमनतो अनेक-
गुणावहतो च सत्तानं बहुकारा विसेसतो योगिनो । तथा हि अलोभादयो मच्छेरमलादीनं
पटिपक्खभावेन पवत्तन्ति । वुत्तं हेतं—

“अलोभो मच्छेरमलस्स पटिपक्खो, अदोसो दुस्सील्यमलस्स, अमोहो कुसलेसु धम्मेसु
अभावनाय । अलोभो चेत्य दानहेतु, अदोसो सीलहेतु, अमोहो भावनाहेतु । तेसु च अलोभेन
अनधिकं गण्हाति लुद्धस्स अधिकग्गहणतो, अदोसेन अनूनं दुद्धस्स ऊनग्गहणतो, अमोहेन
अविपरीतं मूलहस्स विपरीतग्गहणतो ।

अलोभेन चेत्य विज्जमानं दोसं दोसतो धारेन्तो दोसे पवत्तति, लुद्धो हि
दोसं पटिच्छादेति । अदोसेन विज्जमानं गुणं गुणतो धारेन्तो गुणे पवत्तति, दुद्धो हि गुणं
मक्खेति । अमोहेन याथावसभावं याथावसभावतो^१ धारेन्तो याथावसभावे पवत्तति, मूलो हि

ज्ज्ञासया च बोधिसत्ता लोभे दोसदस्साविनो । अदोसज्ज्ञासया च बोधि-
सत्ता दोसे दोसदस्साविनो । अमोहज्ज्ञासया च बोधिसत्ता मांहे दोस-
दस्साविनो । नेक्खम्मज्ज्ञासया च बोधिसत्ता घरावासे दोसदस्साविनो ।
पविवेकज्ज्ञासया च बोधिसत्ता सङ्गणिकाय दोसदस्साविनो । निस्सरण-

तच्छं “अतच्छं” ति, अतच्छं च “तच्छं” ति गण्हाति । अलोभेन च पियविप्पयोगदुक्खं न
होति लुद्धस्स पियसम्भावतो पियविप्पयोगासहनतो च, अदोसेन अप्पियसम्पयोगदुक्खं न होति
दुद्धस्स अप्पियसम्भावतो अप्पियसम्पयोगासहनतो च, अमोहेन इच्छितालामदुक्खं न होति,
अमूळ्हस्स हि “तं कुतेत्थ लब्भा” ति एवमादिपच्चवेक्खणसम्भावतो ।

अलोभेन चेत्य जातिदुक्खं न होति अलोभस्स तण्हापटिपक्खतो तण्हामूलकत्ता च
जातिदुक्खस्स, अदोसेन जरादुक्खं न होति तिक्खदोसस्स खिप्पं जरासम्भवतो, अमोहेन
मरणदुक्खं न होति, सम्मोहमरणञ्चिह दुक्खं, न च तं अमूळ्हस्स होति । अलोभेन च गहट्टानं,
अमोहेन पव्वजितानं, अदोसेन पन सब्बेसं पि सुखसंवासता होति ।

विसेसतो चेत्य अलोभेन पेत्तिविसये उपपत्ति न होति, येसुर्येन हि सत्ता तण्हाय
पेत्तिविसयं उदयज्जन्ति, तण्हाय च पटिपक्खो अलोभो । अदोसेन निरये उपपत्ति न होति, दोसेन
हि चण्डजातिताय^१ दोससदिसं निरयं उपपज्जन्ति, दोसस्स च पटिपक्खो अदोसो । अमोहेन
तिरच्छानयोनियं निव्वन्ति न होति, मोहेन हि निच्चसम्मूळ्हं तिरच्छानयोनिं उपपज्जन्ति,
मोहपटिपक्खो च अमोहो । एतेसु च अलोभो रागवसेन उपगमनस्स अभावकरो, अदोसो
दोसवसेन अपगमनस्स, अमोहो मोहवसेन अमज्झत्तभावस्स ।

तीहि पि चेतेहि यथापटिपाटिया नेक्खम्मसञ्ञा अब्यापादसञ्ञा अविहिंसासञ्ञा ति
इमा तिस्सो, असुभसञ्ञा अप्पमाणसञ्ञा धातुसञ्ञा ति इमा च तिस्सो सञ्ञायो
होन्ति । अलोभेन पन कामसुखल्लिकानुयोगअन्तस्स, अदोसेन अत्तकिल्मथानुयोगअन्तस्स
परिवज्जनं होति, अमोहेन मज्झिमाय पटिपत्तिया पटिपज्जनं, तथा अलोभेन अमिज्झाकाय-
गन्थस्स पमेदनं होति, अदोसेन व्यापादकायगन्थस्स, अमोहेन सेसगन्थद्वयस्स । पुरिमानि च
द्वे सतिपट्टानानि पुरिमानं द्विञ्चं आनुभावेन, पच्छिमानि पच्छिमस्सेव आनुभावेन इज्झन्ति ।

ज्ज्ञासया च बोधिसत्ता सब्बभवगतीसु दोसदस्साविनो” ति । ये हि केचि
अतीतानागतपच्चुप्पन्ना सोतापन्नसकदागामिअनागामिखीणासवपच्चेक-
बुद्धसम्मासम्बुद्धा, सब्बे ते इमेहेव छहाकारेहि अत्तना अत्तना
पत्तब्बं विसेसं पत्ता । तस्मा इमेहि छहाकारेहि सम्पन्नज्ज्ञासयेन
भवितव्वं ।

अलोभो चेत्थ आरोग्यस्स पच्चयो होति, अलुब्धो हि लोभनीयं पि असप्पायं न सेवति,
तेन अरोगो होति । अदोसो योव्वनस्स, अदुद्धो हि वलितपल्लितावहेन दोसग्गिना अड्डह्मानो
दीघरत्तं युवा होति । अमोहो दीघायुकताय, अमूळ्हो हि हिताहितं जत्वा अहितं परिवज्जेन्तो,
हितं च पटिसेवमानो दीघायुको होति ।

अलोभो चेत्थ भोगसम्पत्तिया पच्चयो चागेन भोगपटिलाभतो, अदोसो भित्तसम्पत्तिया
मेत्ताय भित्तानं पटिलाभतो अपरिहानतो च, अमोहो अत्तसम्पत्तिया अमूळ्हो हि अत्तनो
हितमेव करोन्तो अत्तानं सम्पादेति । अलोभो च दिव्वविहारस्स पच्चयो होति, अदोसो
ब्रह्मविहारस्स, अमोहो अरियविहारस्स ।

अलोभेन चेत्थ सकपक्खेसु सत्तसङ्गारेसु निब्बुतो होति तेसं विनासेन अभिसङ्गहेतुकस्स
दुक्खस्स अभावा, अदोसेन परपक्खेसु, अदुद्धस्स हि वेरीसु पि वेरिसञ्जाय अभावतो, अमोहेन
उदासीनपक्खेसु अमूळ्हस्स सब्बाभिसङ्गताय अभावतो ।

अलोभेन च अनिच्चदस्सनं होति, लुब्धो हि उपभोगासाय अनिच्चे पि सङ्गारे
अनिच्चतो न पस्सति । अदोसेन दुक्खदस्सनं, अदोसज्ज्ञासयो हि परिच्चत्तआघातवत्थुपरिग्गहो
सङ्गारे येव दुक्खतो पस्सति । अमोहेन अनत्तदस्सनं, अमूळ्हो हि याथावगहणकुसलो
अपरिणायकं खन्धपच्चकं अपरिणायकतो बुज्झति । यथा च एतेहि अनिच्चदस्सनादीनि, एवं एते
पि अनिच्चदस्सनादीहि होन्ति । अनिच्चदस्सनेन हि अलोभो होति, दुक्खदस्सनेन अदोसो,
अनत्तदस्सनेन अमोहो । को हि नाम “अनिच्चमिदं” ति सम्मा जत्वा तस्सत्थाय पिहं उप्पादेय्य,
सङ्गारे वा “दुक्खं” ति जानन्तो अपरं पि अब्बन्ततिखिणं कौधदुक्खं उप्पादेय्य, अत्तसुज्झत्तं च
बुज्झित्वा पन सम्मोहं आपज्जेय्या ति^१ ।

तेन वुत्तं — “पुव्वभागियानं सीलसम्पदादीनं साधनवसेन लोकुत्तरानं उपनिस्सयभावेन

तदधिमुत्ताया पन अधिमुत्तिसम्पन्नेन भवितव्वं । समाधाधिमुत्तेन समाधिगरुकेन समाधिपब्भारेन, निब्बानाधिमुत्तेन निब्बानगरुकेन निब्बान-पब्भारेन च भवितव्वं ति अत्थो ।

९३. एवं सम्पन्नज्झासयाधिमुत्तिनो पनस्स कम्मट्टानं याचतो चेतो-परियजाणलाभिना आचरियेन चित्ताचारं ओलोकेत्वा चरिया जानितव्वा । इतरेण किं चरितोसि ? के वा ते धम्मा बहुलं समुदाचरन्ति ? किं वा ते

च सम्पन्नो अज्झासयो एतस्सा ति सम्पन्नज्झासयो” ति । तेनाह—“एवं तिस्सन्नं बोधीनं अब्बतरं पापुणा ती” ति ।

इदानीं ते अज्झासये पाळिया व विभावेतुं “यथाहा” ति आदिं वुत्तं । तत्थ छा ति गणन-परिच्छेदो । अज्झासया ति परिच्छिन्नधम्मनिदस्सनं । उभयं पन एकज्झं कत्वा छब्बिधा अज्झासया ति अत्थो । बोधिसत्ता ति बुज्जनकसत्ता, बोधिया वा नियतभावेन सत्ता लग्गा, अधिमुत्ता तन्निन्ना तप्पोणा ति अत्थो । बोधिपरिपाकाय संवत्तन्ती ति यथाभिनीहारं अत्तना पत्तव्व-बोधिया परिपाचनाय भवन्ति । अलोभज्झासया ति अलुब्भनकारेण पवत्तअज्झासया, आदितो “कथं नु खो मयं सब्बत्थ सब्बदा च अलुद्धा एव हेस्सामा” ति मज्झे च अलुब्भनवत्सेनेव पच्छा च तस्सेव रोचनवसेन पवत्तअज्झासया । लोभे दोसदस्साविनो ति लुब्भनलक्खणे लोभे सब्बप्पकारेण आदीनवदस्साविनो । इदं तस्स अज्झासयस्स एकदेसतो ब्रूह्णकारदस्सनं । लोभे हि आदीनवं, अलोभे च आनिसंसं पस्सन्तस्स अलोभज्झासयो पटिवट्ठति, स्वायं तत्थ आदीनवानि-संसदस्सनविधि विभाविता येव । सेसपदेसु पि इमिना नयेन अत्थो वेदितव्वो । अयं पन विसेसो—नेक्खम्मं ति इध पब्बज्जा । पविवेको तदङ्गविवेको विक्खम्मनविवेको कायविवेको चित्तविवेको च । निस्सरणं निब्बानं । सब्बभवगतीसू ति सब्बेसु भवेसु सब्बासु च गतीसु । तदधिमुत्ताया ति यदत्थं भावनानुयोगो यदत्था च पब्बज्जा, तदधिमुत्तेन । तेनेवाह—समाधि-मुत्तेना” ति आदि ।

९४. “किं चरितोसी” ति पुच्छितो सचे “न जानामी” ति वदेय्य, “के वा ते धम्मा बहुलं समुदाचरन्ती” ति पुच्छितव्वो । किं वा ति किं असुभं वा अनुस्सतिट्ठानं वा अब्बं वा । किं ते मनसिकरोतो फासु होती ति चित्तस्स एकग्गभावेन सुखं होति । चित्तं नमती ति पकतिया

मनसिकरोतो फासु होति ? कतरस्मिं वा ते कम्मट्ठाने चित्तं नमती ति एवमादीहि नयेहि पुच्छित्वा जानितब्बा । एवं अत्वा चरियानुकूलं कम्मट्ठानं कथेतब्बं ।

९४. कथेन्तेन च तिविधेन कथेतब्बं । पकतिया उग्गहितकम्मट्ठानस्स एकं द्वे निसज्जानि सज्जायं कारेत्वा दातब्बं । सन्तिके वसन्तस्स आगतागत-क्खणे कथेतब्बं । उग्गहेत्वा अज्जत्र गन्तुकामस्स नातिसङ्घित्तं नातिवित्थारिकं कत्वा कथेतब्बं ।

तत्थ पथवीकसिणं ताव कथेन्तेन चत्तारो कसिणदोसा, कसिणकरणं, कतस्स भावनानयो, दुविधं निमित्तं, दुविधो समाधि, सत्तविधं सप्पाया-सप्पायं, दसविधं अप्पनाकोसल्लं, वीरियसमता, अप्पनाविधानं ति इमे नव आकारा कथेतब्बा । सेसकम्मट्ठानेसु पि तस्स तस्स अनुरूपं कथेतब्बं । तं सब्बं तेसं भावनाविधाने आविभविस्सति ।

९५. एवं कथियमाने पन कम्मट्ठाने तेन योगिना निमित्तं गहेत्वा सोतब्बं ।

निमित्तं गहेत्वा ति इदं हेट्ठिमपदं, इदं उपरिमपदं, अयमस्स अत्थो, अयमधिप्पायो, इदमोपम्मं ति एवं तं तं आकारं उपनिबन्धित्वा ति

व अभिरतिवसेन नमति । एवमादीही ति आदि-सद्देन हरियापथादीनं सङ्गहो दट्ठब्बो । ते पि हि न सब्बस्स एकंसतो व्याभिचारिनो एव । तथा हि समुदाचारो पुच्छितब्बो वुत्तो । “असुकं च असुकं च मनसिकारविधिं कतिपयदिवसं अनुयुज्जाही” ति च वत्तब्बो ।

९४-९५. “पकतिया उग्गहितकम्मट्ठानस्सा” ति इदं यं कम्मट्ठानं गहेतुकामो, तत्थ सज्जायवसेन वा मनसिकारवसेन वा कतपरिचयं सन्धाय वुत्तं । एकं द्वे निसज्जानी ति एकं वा द्वेवा उण्हासनानि । सज्जायं कारेत्वा अत्तनो सम्मुखा व अधीयापेत्वा दातब्बं । सो चे अज्जत्थ गन्तुकामो ति अधिप्पयो । तेनाह—“सन्तिके वसन्तस्सा” ति । आगतागतक्खणे कथेतब्बं, पवत्ति सुत्वा ति अधिप्पायो ।

पथवीकसिणं ति पथवीकसिणकम्मट्ठानं । कतरस्सा ति कतस्स कसिणस्स । तं तं आकारं ति आचरियेन कम्मट्ठाने वुच्चमाने पदपदत्थाधिप्पायओपम्मादिकं अत्तनो जाणस्स पच्चुपट्ठितं

अत्थो । एवं निमित्तं गहेत्वा सक्कच्चं सुणन्तेन हि कम्मट्टानं सुगहितं
होति । अथस्स तं निस्साय विसेसाधिगमो सम्पज्जति, न इतरस्सा ति ।
अयं गहेत्वा ति इमस्स पदस्स अत्थपरिदीपना ।

एत्तावता कल्याणमित्तं उपसङ्कमित्वा अत्तनो चरियानुकूलं
चत्तालीसाय कम्मट्टानेसु अञ्जतरं कम्मट्टानं गहेत्वा ति इमानि
पदानि सब्वाकारेण वित्थरितानि होन्ती ति ।

इति साधुजनपामोज्जत्थाय कते विमुद्धिमग्गे समाधिभावनाधिकारे
कम्मट्टानग्गहणनिद्देशो नाम ततियो परिच्छेदो ।

तं तं आकारं, यं यं निमित्तं ति वुत्तं । उपनिवन्धित्वा ति उपनेत्वा निवद्धं विय क्त्वा, हृदये
ठपेत्वा अपमुस्सन्तं क्त्वा ति अत्थो । एवं मुट्ठु उपट्ठितस्सतिताय निमित्तं गहेत्वा तत्थ
सम्पजानकारिताय सक्कच्चं सुणन्तेन । तं ति तं यथावुत्तं सुगहितं निस्साय । इतरस्सा ति तथा
अगण्हन्तस्स । सब्वाकारेणा ति कस्सचि पि पकारस्स तत्थ असेसितत्ता वुत्तं ।

परमत्थमञ्जसायं विमुद्धिमग्गसंवण्णनायं

कम्मट्टानग्गहणनिद्देशवण्णना

निष्ठिता ।

४-पथवीकसिणनिद्देशो

१. इदानीं यं वृत्तं “समाधिभावनाय अननुरूपं विहारं पहाय अनुरूपे विहारे विहरन्तेना” ति एत्थ^१ यस्स ताव आचरियेन सद्धिं एकविहारे वसतो फासु होति, तेन तत्थेव कम्मट्ठानं परिसोधेन्तेन वसितव्वं । सचे तत्थ फासु न होति, यो अज्जो गावुते वा अड्डयोजने वा योजनमत्ते पि वा सप्पायो विहारो होति, तत्थ वसितव्वं । एवं हि सति कम्मट्ठानस्स किस्मिञ्चिदेव ठाने सन्देहे वा सतिसम्मोसे वा जाते कालस्सेव विहारे वत्तं कत्वा अन्तरामग्गे पिण्डाय चरित्वा भत्तकिञ्चपरियोसाने येव आचरियस्स वसनट्ठानं गन्त्वा तं दिवसं आचरियस्स सन्तिके कम्मट्ठानं सोधेत्वा दुतियदिवसे आचरियं वन्दित्वा निक्खमित्वा अन्तरामग्गे पिण्डाय चरित्वा अकिलमन्तो येव अत्तनो वसनट्ठानं आगन्तुं सक्खिस्सति । यो पन योजनप्पमाणे पि फासुकट्ठानं न लभति, तेन कम्मट्ठाने सव्वं गण्ठिट्ठानं छिन्दित्वा सुविसुद्धं आवज्जनपटिवद्धं कम्मट्ठानं कत्वा दूरं पि गन्त्वा समाधिभावनाय अननुरूपं विहारं पहाय अनुरूपे विहारे विहातव्वं ।

४. पथवीकसिणनिद्देशवण्णना

१. फासु होती ति आवाससप्पायादिलाभेन मनसिकारफासुता भावनानुकूलता होति । परिसोधेन्तेना ति तेसं तेसं गण्ठिट्ठानानं छिन्दनवसेन विसोधेन्तेन । अकिलमन्तो येवा ति अकिलन्तकायो एव । सति हि कायकिलमये सिया कम्मट्ठानमनसिकारस्स अन्तरायो ति अधिप्पायो । गण्ठिट्ठानं ति अत्थतो अधिप्पायतो च दुब्बिनिवेधताय गण्ठिभूतं ठानं । छिन्दित्वा ति याथावतो अत्थस्स अधिप्पायस्स च विभावेन छिन्दित्वा, विभूतं सुपाकटं कत्वा ति अधिप्पायो । सुविसुद्धं ति सुट्ठु विसुद्धं, निगुम्भं निज्जटं ति अत्थो ।

अननुरूपविहारो

२. तत्थ अननुरूपो नाम अट्टारसन्नं दोसानं अञ्जतरेण समन्नागतो । तत्रिमे अट्टारस दोसा—महत्तं, नवत्तं, जिण्णत्तं, पन्थनिस्सितत्तं, सोण्डी, पण्णं, पुप्फं, फलं, पत्थनीयता, नगरसन्निस्सितता, दारुसन्निस्सितता, खेत्तसन्निस्सितता, विसभागानं पुगलानं अत्थिता, पट्टनसन्निस्सितता, पच्चन्तसन्निस्सितता, रज्जसीमसन्निस्सितता, असप्पायता, कल्याणमित्तानं अलाभो ति इमेसं अट्टारसन्नं दोसानं अञ्जतरेण दोसेन समन्नागतो अननुरूपो नाम, न तत्थ विहातव्वं ।

३. कस्मा ? महाविहारे ताव बहु नानाछन्दा सन्निपतन्ति । ते अञ्जमञ्जं पटिविरुद्धताय वत्तं न करोन्ति, बोधियङ्गणादीनि^१ असम्मट्टानेव होन्ति, अनुपट्ठापितं पानीयं परिभोजनीयं । तत्रायं गोचरगामे पिण्डाय चरिस्सामी ति पत्तचीवरं आदाय निक्खन्तो सचे पस्सति वत्तं वा अकत्तं, पानीयघटं वा रिक्तं, अथानेन वत्तं कातव्वं होति, पानीयं उपट्ठापेतव्वं । अकरोन्तो वत्तभेदे दुक्कटं आपज्जति, करोन्तस्स कालो अतिकमति, अतिदिवा पविट्ठो निट्ठिताय भिक्खाय किञ्चि न लभति । पटिसल्लानगतो पि सामणेर-दहरभिक्खून उच्चासदेन संघकम्मेहि^२ च विक्खिपति । यत्थ पन सव्वं वत्तं कतमेव होति, अवसेसा पि च संघट्टना नत्थि । एवरूपे महाविहारे पि विहातव्वं^३ ।

४. नवविहारे बहु^४ नवकम्मं होति, अकरोन्तं उज्झायन्ति । यत्थ^५

अननुरूपविहारवण्णना

२-५. अञ्जतरेणा ति अञ्जतरेणा पि, पगेव अनेकेही ति अधिप्पायो । महन्तभावो महत्तं । तथा सेसेसु । सोण्डवा सोण्डी । तथा पण्णं ति आदीसु । बोधियङ्गणादीसु कातव्वं इध “वत्तं” ति अधिप्पेतं ति आह—“पानीयघटं वा रिक्तं” ति । निट्ठिताया ति

१. बोधियङ्गणादीनि—सी०, रो० ।

२. सङ्घट्टनकम्मेहि—स्या० ।

३. न विहातव्वं—क० ।

४. बहुं—सी०, स्या०, रो० ।

५. यत्र—स्या०, क० ।

पन भिक्षू एवं वदन्ति “आयस्मा यथामुखं नमस्यन् करोतु, मयं नवकम्मं करिस्सामा” ति एवरूपे विहातव्वं ।

५. जिग्णविहारे पन बहु पटिज्जग्गितव्वं होति, अत्तज्जनो अत्तनो सेनासनमचां पि अप्पटिज्जग्गन्तं उज्जायन्ति, पटिज्जग्गन्तस्स कम्मट्ठानं परिहायति ।

६. पन्थनिस्सिते महापथविहारे रत्तिन्दिवं आगन्तुका यद्विरत्तन्ति । विकाले आगतानं अत्तनो सेनासनं दत्त्वा रुक्खमूले वा पासाणपिट्ठे वा वसितव्वं होति, पुनदिवसे^१ पि एवमेवा ति कम्मट्ठानस्स ओकासो न होति । यत्थ पन एवरूपो आगन्तुकसम्वाधो न होति, तत्थ विहातव्वं ।

७. सौण्डी नाम पासाणपोक्खरणी होति । तत्थ पानीयत्थं महाजनो समोसरति, नगरवासीनं राजकुलपकत्थेगनं अन्तेवासिका रजनकम्मत्थाय आगच्छन्ति, तेसं भाजनदारुदोणिकादीनि पुच्छन्तानं असुके च अमुके च ठाने ति दस्सेतव्वानि होन्ति, एवं सब्बकालं पि निच्चव्यावटो होति ।

८. यत्थ नानाविधं साकपण्णं होति, तत्थस्स कम्मट्ठानं गहेत्वा दिवाविहारं निसिन्नस्सा पि सन्तिके सारुहारिका गायमाना पण्णं उच्चिनन्तियो विसभागसदसंघट्टेनेन कम्मट्ठानन्तरायं करोन्ति ।

९. यत्थ पन नानाविधा मालागच्छा सुपुप्फिता होन्ति, तत्रा पि तादिसो येव उपद्दवो ।

१०. यत्थ नानाविधं अभ्यजम्बुपनमादिफलं होति, तत्थ फलन्थिका

पविट्ठपविट्ठानं दानेन परिकलीणाय । जिग्णविहारे पि यत्र भिक्षू एवं वदन्ति—“आयस्मा यथासुखं समणधम्मं करोतु, मयं पटिज्जग्गिस्सामा” ति । एवरूपे विहातव्वं ति अयम्पि नयो लब्धमिति, बुत्तनयत्ता पन न बुत्तो ।

६-१०. महापथविहारे ति महापथसमीपे विहारे । भाजनदारुदोणिकादीनी ति रजनभाजनानि, रजनत्थाय दारु, दारुमय दोणिका, रजनपचनट्ठानं, धोवनफलकं ति एवमादीनि ।

आगन्त्वा याचन्ति, अदेन्तस्स कुञ्जन्ति, बलकारेण वा गण्हन्ति । सायन्ह-
समये विहारमज्झे चङ्कमन्तेन ते दिस्वा “किं उपासका एवं करोथा” ति
वुत्ता यथारुचि अक्कोसन्ति । अवासाय पिस्स परक्कमन्ति ।

११. पत्थनीये पन लेणसम्मते^१ दक्खिणागिरिहत्थिकुच्छिचेतिय-
गिरिचिचालपव्वतसदिसे विहारे विहरन्तं अयमरहा ति सम्भावेत्वा वन्दि-
तुकामा मनुस्सा समन्ता ओसरन्ति, तेनस्स न फासु होति । यस्स पन तं
सप्पायं होति, तेन दिवा अज्जत्र^२ गन्त्वा रत्तिं वसितब्बं ।

१२. नगरसन्निस्सिते विसभागारम्मणानि आपाथमागच्छन्ति,
कुम्भदासियो पि घटेहि निधंसन्तियो गच्छन्ति, ओक्कमित्वा मग्गं न देन्ति,
इस्सरमनुस्सा पि विहारमज्झे साणिं परिक्खिपित्वा निसीदन्ति ।

१३. दारुसन्निस्सये पन यत्थ कट्टानि च दब्बूपकरणरुक्खा च
सन्ति, तत्थ कट्टहारिका पुब्बे वुत्तसाकपुण्हहारिका विय अफासुं करोन्ति,
विहारे रुक्खा सन्ति, ते छिन्दित्वा घरानि करिस्सामा ति मनुस्सा आग-
न्त्वा छिन्दति । सचे सायन्हसमयं पधानघरा निक्खमित्वा विहारमज्झे
चङ्कमन्तो ते दिस्वा “किं उपासका एवं करोथा” ति वदति, यथारुचि
अक्कोसन्ति, अवासाय^३ पिस्स परक्कमन्ति ।

साकहारिका ति साकहारिनियो इत्थियो । विसभागसद्दो कामगुणूपसंहितो गीतसद्दो
ति वदन्ति, केवलो पि इत्थिसद्दो विसभागसद्दो एव । तत्रा ति पुण्हवन्ते विहारे । तादिसो येवा
ति “तत्थस्स कम्मट्ठानं गहेत्वा” ति आदिना यादिसो पण्णवन्ते विहारे उपदवो वुत्तो,
तादिसो येव । “पुण्हहारिकायो पुण्हं ओचिनन्तियो” ति पन वत्तब्बं । अयमिध विसेसो ।

११. पत्थनीये ति तत्थ वसन्तेसु सम्भावनावसेन उपसङ्कमनादिना पत्थेतब्बे ।
तेनाह—“लेणसम्मते^४” ति । दक्खिणागिरी ति मगधविसये दक्खिणागिरी ति वदन्ति ।

१२-१३. विसभागारम्मणानि इट्ठानि अनिट्ठानि च । अनिट्ठानं हि दस्सनत्थं
“घटेहि निधंसन्तियो” ति आदि वुत्तं । दब्बूपकरणयोग्गा रुक्खा दब्बूपकरणरुक्खा ।

१. लोक०—रो०, क० ।

२. अज्जत्थ—सी०, रो० ।

३. अनावासाय—स्या० ।

४. लोकसम्मते—सी०, स्या०, क० ।

१४. यो पन खेत्तासन्निस्सितो होति समन्ता खेत्तोहि परिवारितो, तत्थ मनुस्सा विहारमज्जे येव खलं कत्वा धञ्जं मद्दन्ति, पमुखेसु सयन्ति, अञ्जं पि बहुं अफासुं करोन्ति । यत्रा पि महासंघभोगो होति, आरामिका कुलानं गावो रुन्धन्ति, उदकवारं परिसेवेन्ति, मनुस्सा वीहिसीसं गहेत्वा “पस्सथ तुम्हाकं आरामिकानं कम्म” ति संघस्स दस्सेन्ति, तेन तेन कारणेन राजराजमहामत्तानं घरद्वारं गन्तव्वं होति । अयं पि खेत्तासन्निस्सितेनेव सङ्गहितो ।

१५. विसभागानं पुग्गलानं अत्थिता ति यत्थ अञ्जमञ्जं विस-
भागवेरीभिक्षु विहरन्ति, ये कलहं करोन्ता मा भन्ते एवं करोथा ति
वारियमाना एतस्स पंसुकूलिकस्स आगतकालतो पट्ठाय नट्टाम्हा ति वत्तारो
भवन्ति ।

१६. यो पि उदकपट्टनं वा थलपट्टनं वा निस्सितो होन्ति, तत्थ
अभिण्हं नावाहि च सत्थेहि च आगतमनुस्सा ओकासं देथ, पानीयं देथ,
लोणं देथा ति घट्टयन्ता अफासुं करोन्ति ।

१७. पच्चन्तसन्निस्सिते पन मनुस्सा बुद्धादीसु अप्पसन्ना होन्ति ।

१८. रज्जसीमसन्निस्सिते राजभयं होति । तं हि पदेसं एको राजा
न मय्हं वसे वत्तती ति पहरति, इतरो पि न मय्हं वसे वत्तती ति । तत्रायं
भिक्षु कदाचि इमस्स^१ रज्जो विजिते विचरति, कदाचि एतस्स^२ । अथ नं
“चरपुरिसो अयं” ति मञ्जमाना अनयव्यसनं पापेन्ति ।

१४-१५. यो पन विहारो । खलं ति धञ्जकरणद्वानं । गावो रुन्धन्ति “सस्सं
खादिंसू” ति । उदकवारं ति केदारेसु सस्सानं दातव्वउदकवारं । अयं पी ति महासंघभोगो पि
विहारो । वारियमाना कम्मद्वानिकेन भिक्षुना ।

१६-१८. समुद्दसासुद्धिकनदीनिस्सितं उदकपट्टनं । महानगरानं अप्पहारमूतं अट-
विमुखादिनिस्सितं थलपट्टनं । अप्पसन्ना होन्ति । तेनस्स तत्थ फासुविहारो न होती ति
अधिप्पायो । मञ्जमाना राजमनुस्सा ।

१९. असप्पायता ति विसभागरूपादिआरम्मणसमोसरणेन वा अमनुस्सपरिग्गहितताय वा असप्पायता । तत्रिदं वत्थु—एको किर थेरो अरज्जे वसति । अथस्स एका यक्खिनी पण्णसालद्वारे ठत्वा गायि । सो निक्खमित्वा द्वारे अट्ठासि । सा गन्त्वा चङ्कमनसीसे गायि । थेरो चङ्कमनसीसं अगमासि । सा सतपोरिसे पपाते ठत्वा गायि । थेरो पट्टिनिवत्ति । अथ नं सा वेगेनागन्त्वा गहेत्वा “मया भन्ते न एको न द्वे तुम्हादिसा खादिता” ति आह ।

२०. कल्याणमित्तानं अलाभो ति यत्थ न सक्का होति आचरियं वा आचरियसमं वा उपज्झायं वा उपज्झायसमं वा कल्याणमित्तं लद्धं । तत्थ सो कल्याणमित्तानं अलाभो महादोसो येवा ति इमेसं अट्ठारसन्नं दोसानं अज्जतरेन समन्नागतो अननुरूपो ति वेदितब्बो । वुत्तं पि चेत्तं अट्ठकथासु—

“महावासं नवावासं जरावासं च पन्थनिं ।

सोण्डि पण्णं च पुप्फं च फलं पत्थितमेव च ॥

नगरं दारुना खेचं विसभागेन पट्टनं ।

पच्चन्तसीमासप्पायं यत्थ मित्तो न लब्भति ॥

१६. समोसरणेना ति इतो चितो सञ्चरणेन । पपाते ति पपातसीसे ठत्वा गायि “गीतसद्देन इधागतं पपाते पातेत्वा खादिस्सामी” ति । वेगेन गहेत्वा ति वेगेनागन्त्वा “कुहिं यासी” ति खन्वे गहेत्वा ।

२०. यत्था ति यस्मिं विहारे, विहारसामन्ता वा न सक्का होति कल्याणमित्तं लद्धं, तत्थ विहारे सो अलाभो महादोसो ति योजना ।

पन्थनिं ति पन्थे नीतो पवत्तितो ति पन्थनी, मग्गनिस्सितो विहारो, तं पन्थनिं । सोण्डिं ति सोण्डिसहितो विहारो सोण्डी, तं सोण्डिं । तथा पण्णं ति आदीसु । नगरनिस्सितं नगरं ति वुत्तं उत्तरपदलोपेन यथा “भीमसेनो भीमो” ति । दारुना ति दारुनिस्सितेन सह । विसभागेना ति यो विसभागेहि वुसीयति, विसभागानं वा निवासो, सो विहारो विसभागो । तेन विसभागेन सद्धिं । पच्चन्तनिस्सितं च सीमानिस्सितं च असप्पायं च पच्चन्तसीमासप्पायं ।

अट्टारसेतानि ठानानि इति विञ्चाय पण्डितो ।
आरका परिवर्ज्येयं मगं सप्पटिभयं यथा” ति ॥

अनुरूपविहारो

२१. यो पन गोचरगामतो नातिदूरनाच्चासन्नतादीहि पञ्चहि अङ्गेहि समन्नागतो, अयं अनुरूपो नाम । युत्तञ्हेतं भगवता—“कथञ्च भिक्खवे सेनासनं पञ्चङ्गसमन्नागतं होति ? इध भिक्खवे सेनासनं नातिदूरं होति नाच्चासन्नं गमनागमनसम्पन्नं, दिवा अप्पाकिण्णं^२ रत्तिं अप्पसदं अप्पनिग्घोसं, अप्पडंसमकसवातातपसरीसपसम्फस्सं, तस्मिं खो पन सेनासने विहरन्तस्स अप्पकसिरेनेव उप्पज्जन्ति चीवरपिण्डपातसेनासनगिलानपच्चय-मेसज्जपरिक्खारा, तस्मिं खो पन सेनासने थेरा भिक्खू विहरन्ति बहुस्सुता

यत्थ मित्तो न लब्धमिति, तं पी ति सब्बत्थ ठान-सद्दापेक्खाय नपुंसकनिर्देशो । इति विञ्चाया ति “भावनाय अनुरूपानी” ति एवं विजानित्वा ।

अनुरूपविहारवर्णना

२१. अयं अनुरूपो नामा ति अयं विहारो भावनाय अनुरूपो नाम । नातिदूरं ति गोचरद्वानतो अट्टगावुततो ओरभागताय न अतिदूरं । नाच्चासन्नं ति पच्छिमेन पमाणेन गोचरद्वानतो पञ्चधनुसतिकताय न अतिआसन्नं । ताय च पन नातिदूरनाच्चासन्नताय गोचरद्वानं परिस्सयादिरहितमग्गाय च गमनस्स च आगमनस्स च युत्तरूपत्ता गमनागमनसम्पन्नं । दिवसभागे महाजनसंकिण्णताभावेन दिवा अप्पाकिण्णं । अभावत्यो हि अयं अप्प-सदो “अप्पिच्छो” ति^३ आदीसु विय । रत्तियं जनालापसद्दाम्भावेन रत्तिं अप्पसदं । सब्बदा पि जनसन्निपातनिग्घोसाभावेन अप्पनिग्घोसं । अप्पकसिरेना ति अकसिरेन सुखेनेव । सीलादिगुणानं थिरभावप्पत्तिया थेरा । सुत्तगेय्यादि बहु सुतं एतेसं ति बहुस्सुता । वाचुग्गतकरणेन, सम्मदेव गरूनं सन्तिके आगमितभावेन च आगतो परियत्तिधम्मसङ्घातो

१. पट्ठिभयं—सा०, स्या०, रो० ।

२. आपोकिण्णं—क०—सी०, रो०, क०; अप्पकिण्णं—क०—सी०, स्या० ।

३. ०होति (सब्बत्थ)—पाळि पन पस्सितव्वा ।

४. म०—१—२६५ ।

आगतागमा धम्मधरा विनयधरा मातिकाधरा, ते कालेन कालं उपसङ्क-
मित्वा परिपुच्छति परिपञ्चति 'इदं भन्ते कथं इमस्स को अत्थो' ति,
तस्स ते आयस्मन्तो अविवटञ्चेव विवरन्ति, अनुत्तानीकतश्च उत्तानीकरोन्ति,
अनेकविहितेसु च कङ्कटानियेसु धम्मेसु कङ्कं पटिविनोदेन्ति । एवं खो
भिक्षवे सेनासनं पञ्चङ्गसमन्नागतं होती" ति । अयं "समाधिभावनाय
अननुरूपं विहारं पहाय अनुरूपे विहारे विहरन्तेना" ति एत्थ वित्थारो ।

खुद्दकपलिबोधा

२२. खुद्दकपलिबोधुपच्छेदं कत्वा ति एवं पतिरूपे विहारे विह-
रन्तेन ये पिस्स ते होन्ति खुद्दकपलिबोधा, ते पि उपच्छिन्दितब्बा ।
सेय्यथिदं—दीधानि केसनखलोमानि छिन्दितब्बानि । जिण्णचीवरेसु
दळ्हीकम्मं वा तुन्नकम्मं वा कातब्बं । किलिङ्गानि वा रजितब्बानि । सचे
पत्ते मलं होति, पत्तो पचितब्बो । मञ्चपीठादीनि सोधेतब्बानी ति । "अयं
खुद्दकपलिबोधुपच्छेदं कत्वा" ति एत्थ वित्थारो ।

आगमो एतेसं ति आगतागमा । सुत्ताभिधम्मसङ्कातस्स धम्मस्स धारणेन धम्मधरा ।
विनयस्स धारणेन विनयधरा । तेसं येव धम्मविनयानं मातिकाय धारणेन मातिकाधरा । तत्थ
तत्थ धम्मपरिपुच्छाय परिपुच्छति । अत्थपरिपुच्छाय परिपञ्चति वीमंसति विचारेति । इदं
भन्ते कथं इमस्स को अत्थो ति परिपुच्छनपरिपञ्चाकारदस्सनं । अविवटञ्चेव पाळिया
अत्थं पदेसन्तरपाळिदस्सनेन आगमतो विवरन्ति । अनुत्तानीकतं च युत्तिविभावेनेन उत्तानी
करोन्ति । कङ्कटानियेसु धम्मेसु संसयुप्पत्तिया हेतुताय गण्ठिङ्गानभूतेसु पाळिपदेसेसु
याथावतो विनिच्छयदानेन कङ्कं पटिविनोदेन्ति । एत्थ च "नातिदूरं, नाच्चासन्नं, गमना-
गमनसम्पन्नं" ति एकं अङ्गं, "दिवा अप्पाकिण्णं, रत्तिं अप्पसद्दं अप्पनिग्घोसं" ति एकं,
"अप्पडंसमकसवातातपसरीसपसम्फस्सं" ति एकं, "तस्मिं खो पन सेनासने विहरन्तस्स...प...
परिक्खारा" ति एकं, "तस्मिं खो पन सेनासने थेरा...प...कङ्कं पटिविनोदेन्ती" ति एकं ।
एवं पञ्च अङ्गानि वेदितब्बानि ।

भावनाविधानं

२३. इदानीं सव्वं भावनाविधानं अपरिहापेन्तेन भावेतव्वो
ति एत्थ अयं पथवीकसिणं आदिं कत्वा सव्वकम्मट्टानवसेन वित्थारकथा
होति । एवं उपच्छिन्नखुदकपलिबोधेन हि भिक्खुना पच्छाभत्तं पिण्डपात-
पटिकन्तेन भत्तमम्मदं पटिविनोदेत्वा पविचित्ते ओकासे सुखनिसिन्नेन कताय
वा अकताय वा पथविया निमित्तं गण्हितव्वं ।

२४. वुत्तव्वहेतं—

“पथवीकसिणं उग्गण्हन्तो पथवियं निमित्तं गण्हाति कते वा

खुदकपलिबोधवर्णना

२२. खुदकपलिबोधुपच्छेदे पयोजनं परतो आगमिस्सति । अग्गञ्जअनुदातपरिमण्ड-
दानादिना दळ्हीकम्मं वा । तन्तच्छेदादीसु तुन्नकम्मं वा कातव्वं ।

भावनाविधानवर्णना

२३. सव्वकम्मट्टानवसेना ति अनुकमेन निदिसियमानस्स चत्तावीमविदस्स सवस्स
कम्मट्टानस्स वसेन । पिण्डपातपटिकन्तेना ति पिण्डपातपरिभोगतो पटिवित्तेन, पिण्डपात-
भुत्ताविना ओनीतपत्तपाणिना ति अत्थो । भत्तमम्मदं पटिविनोदेत्वा ति भोजननिमित्तं
परिस्समं विनोदेत्वा । आहारे हि आसयं पविट्ठमत्ते तस्स आगन्तुकताय येभुय्येन सिया
सरीरस्स कोचि परिस्समो, तं वूपसमेत्वा । तस्मिं हि अबूपसन्ते सरीरखेदेन चित्तं एकगतं न
लभेय्या ति । पविचित्ते ति जनविवित्ते । सुखनिसिन्नेना ति पल्लङ्कं आभुजित्वा उजुं कायं
पणिधाय निसज्जाय सुखनिसिन्नेन । वुत्तव्वहेतं ति यं “कताय वा” ति आदिना पथविया
निमित्तगगहणं इध वुच्चति, वुत्तं हेतं पोरणट्ठकथायं ।

२४. इदानीं तं अट्ठकथापाळिं दस्सेन्तो—“पथवीकसिणं उग्गण्हन्तो” ति आदि-
माह । तत्थायं सङ्खेपत्थो—पथवीकसिणं उग्गण्हन्तो ति उग्गहनिमित्तभावेन पथवीकसिणं
गण्हन्तो आदियत्तो, उग्गहनिमित्तभूतं पथवीकसिणं उप्पादेन्तो ति अत्थो । उप्पादनं चेत्थ
तथानिमित्तस्स उपट्ठापनं दट्ठव्वं । पथवियं ति वक्खमानविसेसे पथवीमण्डले । निमित्तं
गण्हाती ति तत्थ चक्खुना आदासतले सुखनिमित्तं विय भावनावाणेन वक्खमानविसेसं

अकते वा सान्तके नो अनन्तके, सकोटिये नो अकोटिये, सवड्डुमे नो अवड्डुमे, सपरियन्ते नो अपरियन्ते, सुप्पम्मत्ते वा सरावमत्ते वा । सो तं निमित्तं सुग्गहितं करोति, सूपधारितं उपधारेति, सुववत्थितं ववत्थपेति । सो तं निमित्तं सुग्गहितं कत्वा सूपधारितं उपधारेत्वा सुववत्थितं ववत्थपेत्वा आनिसंसदस्सावी रतनसज्जी हुत्वा चित्तीकारं उपट्ठपेत्वा सम्पियायमानो तस्मिं आरम्मणे चित्तं उपनिबन्धति 'अद्धा इमाय पट्ठिदाय जरामरणम्हा मुच्चिस्सामी' ति । सो विविच्चेव कामेहि.....प.....पठमं ज्ञानं उपसम्पज्ज विहरती' ति^१ ।

पथवीनिमित्तं गण्हाति । “पथवियं” ति वत्वा पि मण्डलापेक्खाय नपुंसकनिद्देशो । कते ति वक्खमानविधिना अभिसङ्खते ति अत्थो । वा-सद्दो अनियमत्थो । अकते ति पाकतिके खल-मण्डलादिके पथवीमण्डले । सान्तके ति सअन्तके एव, सपरिच्छेदे एवा ति अत्थो । सावधारणञ्हेतं वचनं । तथा हि तेन निवर्त्तितं दस्सेतुं—“नो अनन्तके” ति वुत्तं । सकोटिये ति आदीनि पि तस्सेव वेवचनानि । सुप्पम्मत्ते वा ति आदीसु सुप्पसरावानि समप्पमाणानि इच्छितानि । केचि पन वदन्ति “सरावमत्तं विदत्थिचतुरङ्गलं होति, सुप्पमत्तं ततो अधिकप्पमाणं ति । किञ्चित्तमं कसिणमण्डलं हेट्ठिमपरिच्छेदेन सरावमत्तं, उपरिमपरिच्छेदेन सुप्पमत्तं, न ततो अधो उद्धं वा ति परित्तप्पमाणमेदसङ्गण्हनत्थं—“सुप्पम्मत्ते वा सरावमत्ते वा’ ति वुत्तं” ति । यथा उपट्ठिते आरम्मणे एकङ्गलमत्तं पि वड्ढितं अप्पमाणमेवा ति वुत्तो वायमत्थो । केचि पन “छत्तमत्तं पि कसिणमण्डलं कातब्बं” ति वदन्ति ।

सो तं निमित्तं सुग्गहितं करोती ति सो योगावचरो तं पथवीमण्डलं सुग्गहितं निमित्तं करोति । यदा चक्खु उम्मीलेत्वा ओलोकेत्वा तत्थ निमित्तं गहेत्वा निम्मीलेत्वा आवज्जेन्तस्स उम्मीलेत्वा ओलोकितक्खणे विय उपट्ठाति, तदा सुग्गहितं करोति नाम । अथेत्थ सति सूपट्ठितं कत्वा अवहिगतेन मानसेन पुनप्पुनं सल्लक्खेन्तो सूपधारितं उपधारेति नाम । एवं उपधारितं पन न पुनप्पुनं आवज्जेन्तो मनसि करोन्तो तमेवारब्ध आसेवनं भावनं बहुलं पवत्तेन्तो सुववत्थितं ववत्थपेति नाम । तस्मिं आरम्मणे ति एवं सुग्गहितकरणादिना

२५. तत्थ येन अतीतभवे पि सासने वा इसिपव्वजाय वा पव्वजित्वा पथवीकसिणे चतुक्कपञ्चकज्झानानि निव्वत्तितपुव्वानि, एवरूपस्स पुञ्जवतो उपनिस्सयसम्पन्नस्स अकताय पथविया कसितट्टाने वा खलमण्डले वा निमित्तं उपपज्जति, मल्लकत्थेरस्स विय । तस्स किरायस्मतो कसितट्टानं ओलोकेन्तस्स तंठानप्पमाणमेव निमित्तं उदपादि । सो तं वड्ढेत्वा पञ्चकज्झानानि निव्वत्तेत्वा ज्ञानपदट्टानं विपस्सनं पट्टपेत्वा अरहत्तं पापुणि ।

२६. यो पनेवं अकताधिकारो होति, तेन आचरियस्स सन्तिके उग्गाहितकम्मट्टानविधानं अविराधेत्वा चत्तारो कसिणदोसे परिहरन्तेन कसिणं कातव्वं । नीलपीतलोहितओदातसम्भेदवसेन हि चत्तारो पथवीकसिणदोसा । तस्मा नीलादिवण्णं मत्तिकां अग्गहेत्वा गङ्गावहे मत्तिकासदिसाय अरुणवण्णाय मत्तिकाय कसिणं कातव्वं । तञ्च खो विहारमज्जे सामणेरादीनं सञ्चरणट्टाने न कातव्वं । विहारपच्चन्ते पन पटिच्छन्नट्टाने पम्भारे वा पण्णसालाय वा संहारिमं वा तत्रट्टकं वा कातव्वं ।

सम्भदेव उपट्ठिते तस्मिं पथवीकसिणसञ्जिते आरम्भणे । चित्तं उपनिबन्धती ति अत्तनो चित्तं उपचारज्झानं उपनेत्वा निबन्धति अञ्जारम्मणतो विनिवत्तं करोति । अट्ठा इमाया ति आदि आनिसंसदस्सावितादस्सनं ।

२५. इदानीं यथादस्ति तस्स अट्ठकथापाठस्स अत्यप्पकासनेन सद्धिं भावनावधिं विभावेतुकामो अकते ताव निमित्तग्गहणं दस्सेन्तो—“तत्थ येन अतीतभवे पी” ति आदिमाह । तत्थ तत्था ति तस्मिं अट्ठकथापाठे । चतुक्कपञ्चकज्झानानी ति चतुक्कपञ्चकनयवसेन वदति । पुञ्जवतो ति भावनामयपुञ्जवतो । उपनिस्सयसम्पन्नस्सा ति तादिसेनेव उपनिस्सयेन समन्नागतस्स । खलमण्डले ति मण्डलाकारे घञ्जकरणट्टाने । तंठानप्पमाणमेवा ति ओलोकितट्टानप्पमाणमेव ।

२६. अविराधेत्वा ति अविरज्झित्वा वुत्तविधिना एव । नीलपीतलोहितओदातसम्भेदवसेना ति नीलादिवण्णाहि मत्तिकाहि पञ्चेकं एकज्झं च संसग्गवसेन । गङ्गावहे ति गङ्गासोते । सीहळदीपे किर रावणगङ्गा^१ नाम नदी, तस्सा सोतेन छिन्नतट्टाने मत्तिका अरुण-

तत्र संहारिमं चतूसु दण्डकेसु पिलोतिकं वा चम्मं वा कटसारकं वा बन्धित्वा तत्थ अपनीततिणमूलसक्खरकथलिकाय सुमद्विताय मत्तिकाय वुत्तप्पमाणं वट्टं लिम्पेत्वा कातब्बं । तं परिकम्मकाले भूमियं अत्थरित्वा ओलोकेतब्बं । तत्रट्ठकं भूमियं पटुमकणिकाकारेण खाणुके आकोटेत्वा वल्लीहि विनन्धित्वा कातब्बं । यदि सा मत्तिका नप्पहोति, अधो अञ्जं पक्खिपित्वा उपरिभागे सुपरिसोधिताय अरुणवण्णाय मत्तिकाय विदत्थिचतुरङ्गुलवित्थारं वट्टं कातब्बं । एतदेव हि पमाणं सन्धाय — “सुप्पमत्तं वा सरावमत्तं वा” ति वुत्तं । “सान्तके नो अनन्तके” ति आदि पनस्स परिच्छेदत्थायं वुत्तं ।

२७. तस्मा एवं वुत्तप्पमाणपरिच्छेदं कत्वा रुक्खपाणिका^१ विसभागवण्णं समुट्ठपेति, तस्मा तं अगगहेत्वा—पासाणपाणिकाय घंसेत्वा समं भेरीतलसदिसं कत्वा तं ठानं सम्मज्जित्वा न्हत्वा आगन्त्वा कसिणमण्डलतो अड्डुतेय्यहत्थन्तरे पदेसे पञ्जत्ते विदत्थिचतुरङ्गुलपादके सुअत्थते पीठे निसीदितब्बं । ततो दूरतरे निसिन्नस्स हि कसिणं न उपट्ठाति, आसन्नतरे

वण्णा । तं सन्धाय वुत्तं—“गङ्गावहे मत्तिकासदिसाय अरुणवण्णाया” ति । अरुणवण्णाय अरुणनिभाय, अरुणप्पभावण्णाया ति अत्थो ।

एवं कसिणदोसे दस्सेत्वा इदानीं कसिणकरणादिके सेसाकारे दस्सेतुं—“तञ्च खो” ति आदि वुत्तं । संहारिमं ति संहरितब्बं गहेत्वा चरणयोगं । तत्रट्ठकं ति यत्र कतं, तत्थेव तिष्ठनकं । वुत्तप्पमाणं ति “सुप्पमत्ते वा सरावमत्ते वा” ति वुत्तप्पमाणं । वट्टं ति मण्डलसण्ठानं । परिकम्मकाले ति निमित्तुगगहणाय भावनाकाले । एतदेवा ति यं विदत्थिचतुरङ्गुलवित्थारं, एतदेव पमाणं सन्धाय—“सुप्पमत्तं वा सरावमत्तं वा” ति वुत्तं । सुप्पं हि नातिमहन्तं सरावं च महन्तं^३ चाटिपिधानप्पहोनकं ति समप्पमाणं होति ।

२७. तस्मा ति परिच्छेदत्थाय वुत्तत्ता । एवं वुत्तप्पमाणं परिच्छेदं ति यथावुत्तप्पमाणं विदत्थिचतुरङ्गुलवित्थारं परिच्छेदं कत्वा, एवं वुत्तप्पमाणं वा कसिणमण्डलं विसभागवण्णेन परिच्छेदं कत्वा । रुक्खपाणिका ति कुचन्दनादिरुक्खपाणिका अरुणवण्णस्स विसभागवण्णं समुट्ठपेति । तस्मा तं अगगहेत्वा ति वुत्तं । पकतिरुक्खपाणिका पन

कसिणदोसा पञ्चायन्ति^१ । उच्चतरे निमित्तेन गीवं ओनमित्वा^२ ओलोकेतब्बं होति, नीचतरे जण्णुकानि रुजन्ति ।

२८. तस्मा वुत्तनयेनेव निसीदित्वा “अप्पस्सादा कामा” ति आदिना नयेन कामेसु आदीनवं पच्चवेक्खित्वा कामनिस्सरणे सब्ब-
दुक्खसमतिक्रमस्स उपायभूते नेक्खम्मे जाताभिलासेन बुद्धधम्मसंघगुणा-
नुस्सरणेन पीतिपामोज्जं जनयित्वा “अयं दानि सा सब्बबुद्धपच्चेकबुद्ध-
अरियसावकेहि पटिपन्ना नेक्खम्मपटिपदा” ति पटिपत्तिया सञ्जातगारवेन

पासाणपाणिकागतिका व । निब्रुवतट्टानाभावेन भेरीतलसदिसं क्त्वा । ततो दूरतरे ति आदि यथावुत्ततो पदेसतो पीठतो च अञ्जस्मि आदीनवदस्सनं । कसिणदोसा ति हत्थ-
पाणिपदादयो इध कसिणदोसा ।

२९. वुत्तनयेनेवा ति “अद्वैतेय्यहत्थन्तरे पदेसे, विदत्थिचतुरङ्गुलपादके पीठे” ति च वुत्तविधिना व । कामेसु आदीनवं ति “कामा नामेते अट्ठिकङ्कद्वयमा निरस्सादध्देन, तिणुकूपमा अनुदहनध्देन, अङ्गारकादूदमा नद्धाम्मितापध्देन, सुपिनकूपमा इत्तरपच्चुपट्टानध्देन, याचितकूपमा तावकालिकध्देन, रक्खफळूपमा सब्बद्वपच्चङ्गपलिभञ्जनध्देन, असिदूतूपमा अधिकुट्टनध्देन, सत्तिदूदमा विनिधिञ्जनध्देन, सप्पसिरूपमा सपटिभयध्देना” ति^३ आदिना “अप्पस्सादा कामा बहुदुक्खा बहुपायासा” ति^४ आदिना “कामसुखं च नामेतं बहुपरित्तदं, सासङ्गं, सभयं, संकिल्हं, मीळहपरिनेगेगदिसं^५, हीनं, गम्भं, पोथुज्जनिकं, अनरियं, अनत्थ-
संहितं” ति आदिना च अनेकाकारवोकारं वुत्तुकामकिलेनकामेसु आदीनवं दोसं पच्च-
वेक्खित्वा । कामनिस्सरणे ति कामानं निस्सरणभूते, तेहि वा निस्तटे । अगमगगस्स
पादकभावेन सब्बदुक्ख समतिक्रमस्स उपायभूते । नेक्खम्मे ति ज्ञाने । जाताभिलासेन
सञ्जातच्छन्देन । “सम्मासम्बुद्धो वत भगवा अविपरीतधम्मदेसनत्ता, स्वाक्खातो धम्मो एकन्त-
निथ्यानिकत्ता, सुपटिपन्नो संघो यथानुसिद्धं पटिपज्जनतो” ति एवं बुद्धधम्मसंघगुणानुस्सरणेन

१. ०दीसो पञ्चायति—सा० ।

२. ओणमित्वा—क० ।

३. वि० टु०—३-१३९; म० टु०—२-१० पिडादीसु ।

४. वि०—२-१८१ । म०—१-१७४ । म०—२-३३ पिडादीसु ।

५. पीळ०—स्या०, क० ।

“अद्वा इमाय पटिपदाय^१ पविवेकसुखरसस्स भागी भविस्सामी” ति उस्साहं जनयित्वा समेन आकारेन चक्खुनि उम्मीलेत्वा निमित्तं गण्हन्तेन भावेतब्बं ।

२९. अतिउम्मीलयतो हि चक्खु किलमति, मण्डलञ्च अतिविभूतं होति, तेनस्स निमित्तं नुप्पज्जति । अतिमन्दं उम्मीलयतो मण्डलं अविभूतं होति, चित्तञ्च लीनं होति, एवमपि निमित्तं नुप्पज्जति । तस्मा आदा-

रतनत्तयविसयं पीतिपामोज्जं जनयित्वा । नेक्खम्मं पटिपज्जति एताया ति नेक्खम्म-
पटिपदा । सउपचारस्स ज्ञानस्स विपस्सनाय मग्गस्स निब्बानस्स च अधिगमकारणं ति अत्थो । पुब्बे पन पठमज्ज्ञानमेव नेक्खम्मं ति वुत्तत्ता वुत्तावसेसा सब्बे पि नेक्खम्मधम्मा ।
यथाह—

“पब्बज्जा पठमं ज्ञानं निब्बानं च विपस्सना ।

सब्बे पि कुसला धम्मा ‘नेक्खम्म’ ति पवुच्चरे” ति^२ ॥

पविवेकसुखरसस्सा ति चित्तविवेकादिविवेकजस्स सुखरसस्स । एवमेतेहि—पञ्चहि पदेहि “आनिसंसदस्सावी” ति आदीनं पदानं अत्थो दस्सितो ति दट्ठब्बं । समेन आकारेना ति अतिउम्मीलनअतिमन्दालोचनानि वज्जेत्वा नातिउम्मीलननातिमन्दालोचनसङ्कातेन समेन आलोचनाकारेन । निमित्तं गण्हन्तेना ति पथवीकसिणे चक्खुना गहितनिमित्तं मनसा गण्हन्तेन । भावेतब्बं ति तथापवत्तं निमित्तगगहणं वड्ढेतब्बं आसेवितब्बं बहुली-
कातब्बं ।

२६. चक्खु किलमति अतिसुखुमं अतिभासुरं च रूपगतं उपनिज्झायतो विय । अतिविभूतं होति अत्तनो सभावाविभावतो । तथा च वण्णतो वा लक्खणतो वा उपतिट्ठेय्य । तेन वुत्तं—“तेनस्स निमित्तं नुप्पज्जती” ति । अविभूतं होति गजनिम्मीलनेन पेक्खन्तस्स रूपगतं विय । चित्तं च लीनं होति दस्सने मन्दव्यापारताय कोसज्जपाततो । तेनाह—
“एवं पि निमित्तं नुप्पज्जती” ति । आदासतले मुखनिमित्तदस्सिना विया ति यथा आदासतले मुखनिमित्तदस्सी पुरिसो न तत्थ अतिगाल्हं उम्मीलति, नापि अतिमन्दं, न आदासत-
लस्स वण्णं पच्चवेक्खति, नापि लक्खणं मनसि करोति, अथ खो समेन आकारेन ओलेकेन्तो

सतले मुखनिमित्तदस्सिना विय समेन आकारेन चक्खुनि उम्मीलेत्वा निमित्तं गणहन्तेन भावेतब्बं ।

न वर्णो पञ्चवेक्खितव्वो, न लक्खणं मनसि कातब्बं । अपि च वर्णं अमुञ्चित्वा निस्सयसवर्णं कत्वा उस्सदवसेन पण्णात्तिधम्मे चित्तं पट्टपेत्वा मनसि कातब्बं । पथवी^१, मही, मेदिनी, भूमि, वसुधा, वसुन्धरा ति आदीसु पथवीनामेसु यं इच्छति, यदस्स सञ्जानुकूलं होति, तं वत्तब्बं । अपि च पथवी ति एतदेव नामं पाकटं, तस्मा पाकटवसेनेव पथवी पथवी ति भावेतब्बं । कालेन उम्मीलेत्वा कालेन निम्मीलेत्वा आव-

अत्तनो मुखनिमित्तमेव पस्सति, एवमेव अयं पि पथवीकसिणं समेन आकारेन ओलोकेन्तो निमित्तगगणप्पसुतो येव होति, तेन वुत्तं—“समेन आकारेना” ति आदि । न वर्णो पञ्चवेक्खितव्वो ति यो तत्थ पथवीकसिणे अरुणवर्णो, सो न चिन्तेतव्वो । चक्खुविञ्जाणेन पन गहणं न सक्का निवारेतुं । तेनेवेत्थ “न ओलोकेतव्वो” ति अवत्वा पञ्चवेक्खणगगहणं कतं । न लक्खणं मनसि कातब्बं ति यं तत्थ पथवीधातुया थदलक्खणं, तं न मनसि कातब्बं ।

दिस्वा गहेतव्वत्ता “वर्णं अनुञ्चित्वा” ति वत्वा पि वर्णवसेनेत्थ आभोगो न कातव्वो, सो पन वर्णो निस्सयसवर्णो कातव्वो ति दस्सेन्तो आह—“निस्सयसवर्णं कत्वा” ति । निस्सयेन सीमानाकारसन्निस्सितो सो वर्णो ताथ पथविया समानगतिकं कत्वा, वर्णेन सहेव “पथवी” ति मनसि कातब्बं ति अत्थो । उस्सदवसेन पण्णात्तिधम्मे ति पथवीधातुया उस्सन्नभावेन सत्तितो अधिकभावेन ससम्भारपथवियं “पथवी” ति यो लोकवोहारो, तस्मिं पण्णात्तिधम्मे चित्तं पट्टपेत्वा “पथवी पथवी” ति मनसि कातब्बं । यदि लोकवोहारेन पण्णात्तिमत्ते चित्तं ठपेतब्बं, नामन्तरवसेन पि पथवी मनसि कातव्वा भवेत्था, ति होतु को दोसो ति दस्सेन्तो—“मही मेदिनी” ति आदिमाह । तत्थ यं इच्छती ति यं नामं वत्तुं इच्छति, तं वत्तब्बं । तं च खो यदस्स सञ्जानुकूलं होति यं नामं अस्स योगिनो पुव्वे तत्थ गहितसञ्जावसेन अनुकूलं पचुरताय, पगुणताय वा आगच्छति, तं वत्तब्बं । वत्तब्बं ति च पठमसमन्नाहारे कस्सचि वचीमेदो पि होती ति कत्वा वुत्तं, आचरियेन वा वत्तव्वतं

१—पथवी—सी०, स्या० । २—मेदिनी—स्या०, क० ।

ज्जितव्वं । याव उग्गहनिमित्तं नुप्पज्जति, ताव कालसतम्पि काल-
सहस्सम्पि ततो भिय्यो पि एतेनेव नयेन भावेतव्वं ।

३० तस्सेवं भावयतो यदा निम्मीलेत्वा आवज्जन्तस्स उम्मीलितकाले
विय आपाथं आगच्छति, तदा उग्गहनिमित्तं जातं नाम होति । तस्स
जातकालतो पडाय न तस्मिं ठाने निसीदितव्वं । अत्तनो वसनट्ठानं पवि-
सित्वा तत्थ निसिन्नेन भावेतव्वं । पादधोवनपपञ्चपरिहारत्थं पनस्स
एकपटलिकुपाहना च कत्तरदण्डो च इच्छितव्वो । अथानेन सचे तरुणो
समाधि केनचिदेव असप्पायकारणेन नस्सति, उपाहना आरूय्हं
कत्तरदण्डं गहेत्वा तं ठानं गन्त्वा निमित्तं आदाय आगन्त्वा
सुखनिसिन्नेन भावेतव्वं, पुनप्पुनं समन्नाहरितव्वं, तक्काहतं वितक्काहतं
कातव्वं ।

सन्धाय । किं वा बहुना, पाकटभावो येवेत्थ पमाणं ति दस्सेतुं—“अपि चा” ति आदि वुत्तं ।
कालेन उम्मीलेत्वा कालेन निम्मीलेत्वा ति किञ्चि कालं चक्खुं उम्मीलेत्वा निमित्तगहण-
वसेन पथवीमण्डलं ओलोकेत्वा पुन किञ्चि कालं चक्खुं निम्मीलेत्वा आवज्जितव्वं । येनाकारेन
ओलोकेत्वा गहितं, तेनाकारेन पुन तं समन्नाहरितव्वं ।

३०. आपाथमागच्छती ति मनोद्वारिकजवनानं गोचरभावं उपगुच्छति । तस्स
उग्गहनिमित्तस्स । न तस्मिं ठाने निसीदितव्वं । कस्मा ? यदि उग्गहनिमित्ते जाते पि पथवी-
मण्डलं ओलोकेत्वा भावेति, पटिभागनिमित्तुप्पत्ति न सिया । समीपट्ठेन च न ओलोकेतुं न
सक्का । तेन वुत्तं—“अत्तनो वसनट्ठानं पविसित्वा” ति आदि । निस्सदभावाय एकपटलि-
कूपाहना गहणं, परिस्सयविनोदन्तं कत्तरदण्डगहणं । सचे नस्सति, अथानेन भावेतव्वं
ति सम्बन्धो । वक्खमानेसु असप्पायेसु केनचिदेव असप्पायेन कारणभूतेन । निमित्तं आदाया
ति यथाजातं उग्गहनिमित्तं गहेत्वा । समन्नाहरितव्वं ति आवज्जितव्वं निमित्तं ति अधिप्पायो,
सम्मा वा अनु अनु आहरितव्वं कम्मट्ठानं ति अत्थो । तक्काहतं वितक्काहतं ति तक्कनतो, सविसेसं
तक्कनतो च “तक्को, वितक्को” ति च एवं लद्धनामेन भावनाचित्तसम्पयुत्तेन सम्मासङ्कप्पेन
आहननपरियाहननकिच्चेन अपरापरं वत्तमानेन कम्मट्ठानं आहतं परियाहतं च कातव्वं,

तस्स एवं करोन्तस्स अनुक्रमेण नीवरणानि विक्खम्भन्ति, किलेसा सन्निहीदन्ति, उपचारसमाधिना चित्तं समाधियति, पटिभागनिमित्तं उप्पज्जति ।

३१. तत्रायं पुरिमस्स च उग्गहनिमित्तस्स इमस्स च विसेसो । उग्गहनिमित्ते कसिणदासो पञ्चायति । पटिभागनिमित्तं थविकतो नीहटा-
दासमण्डलं विय सुधेतम्मङ्गुथालं विय वलाहकन्तरा निक्खन्तचन्दमण्डलं
विय, मेघमुखे वलाका विय, उग्गहनिमित्तं पदालेत्वा निक्खन्तसिव ततो
सत्तगुणं सहस्सगुणं सुपरिसुद्धं हुत्वा उपडान्ति । तच्च खो^१ नेव वण्णवन्तं
न सण्ठानवन्तं । यदि हि तं ईदिसं भवेय्य, चक्खुविज्जेय्यं सिया ओळारिकं
सम्मसनुपगं तिलक्खणम्भाहतं । न पनेतं तादिसं । केवलं हि समाधिलोभिनो
उपडानाकारमत्तं सज्जमेतं ति ।

बलप्यत्तवितक्को मनसिकारो बहलं पवत्तेतब्बो ति अत्थो । एवं करोन्तस्सा ति एवं कम्मद्वानं
तक्काहतं वितक्काहतं करोन्तस्स । यथा भावना पुब्बेनापरं विसेसं आवहति, एवं अनुयुञ्जन्तस्स ।
अनुक्रमेणा ति भावनानुक्रमेण । यदा सद्धादीनि इन्द्रियाणि सुविसदानि तिक्खानि पवत्तन्ति,
तदा अस्सद्धियादीनं दूरीभावेन सातिसयथामप्पत्तेहि सत्तहि वलेहि लुट्ठयन्थम्भानि वितक्कादीनि
कामावचरानेव ज्ञानज्ञानि बहूनि हुत्वा पातुभवन्ति । ततो एव तेसं उज्जुविचनीकभूता
कामच्छन्दादयो सद्धिं तदेकद्वेहि पापधम्मेहि विदूरी भवन्ति, पटिभागनिमित्तपुत्तिया सद्धिं तं
आरम्भ उपचारज्ज्ञानं उप्पज्जति । तेन वुत्तं—“नीवरणानि विक्खम्भन्ती” ति आदि ।
तत्थ सन्निहीदन्ती ति सम्मदेव सीदन्ति, उपसमन्ती ति अत्थो ।

३१. इमस्सा ति पटिभागनिमित्तस्स । अङ्गुलिपदपाणिपदादिको कसिणदासो ।
आदासमण्डलपमादीहि उग्गहनिमित्ततो पटिभागनिमित्तस्स सुपरिसुद्धतं सद्धिसुधुमतं च दस्सेति ।
तं च खो पटिभागनिमित्तं नेव वण्णवन्तं न सण्ठानवन्तं अपरमत्थसभावत्ता । ईदिसं ति
वण्णसण्ठानवन्तं । तिलक्खणम्भाहतं ति उप्पादादिलक्खणत्तयानुविट्ठं, अनिच्चतादिलक्खणत्त-
यङ्कितं वा । यदि न पनेतं तादिसं वण्णादिवन्तं, कथं ज्ञानस्स आरम्भभावो ति आह—

३२ उपपन्नकालतो च पनस्स पट्टाय नीवरणानि विक्खम्भितानेव होन्ति, किलेसा सन्निसिन्ना व, उपचारसमाधिना चित्तं समाहितमेवा ति ।

३४. दुविधो हि समाधि उपचारसमाधि च अप्पनासमाधि च । द्वीहाकारेहि चित्तं समाधियति, उपचारभूमियं वा पटिलाभभूमियं वा । तत्थ उपचारभूमियं नीवरणप्पहानेन चित्तं समाहितं होति, पटिलाभभूमियं अङ्गपातुभावेन ।

३४. द्विन्नं पन समाधीनं इदं नानाकरणं । उपचारे अङ्गानि न थामजातानि होन्ति, अङ्गानं अथामजातत्ता, यथा नाम दहरो कुमारको उक्खिपित्वा ठपियमानो पुनप्पुनं भूमियं पतति, एवमेव उपचारे उपपन्ने चित्तं कालेन निमित्तं आरम्भणं करोति, कालेन भवङ्गं ओतरति । अप्पनायं पन अङ्गानि थामजातानि होन्ति, तेसं थामजातत्ता, यथा नाम बलवा पुरिसो आसना बुडाय दिवसम्पि तिट्ठेय्य, एवमेव अप्पनासमाधिम्हि उपपन्ने चित्तं

“केवलं ही” ति आदि । सञ्चजं ति भावनासञ्जाजनितं, भावनासञ्जाय सञ्जातमत्तं । न हि असभावस्स कुतोचि समुद्धानं अत्थि । तेनाह—“उपट्टानाकारमत्तं” ति ।

३२-३३. विक्खम्भितानेव सन्निसिन्ना व, न पन तदत्थं उस्ताहो कातब्बो ति अधिप्पायो । “उपचारसमाधिना” ति बुत्ते इतरो पि समाधि अत्थी ति अत्थतो आपन्नं ति तं पि दस्सेतुं—“दुविधो हि समाधी” ति आदि आरब्धं । द्वीहाकारेही ति ज्ञानधम्मनं पटिपक्खदूरीभावो थिरभावप्पत्ति चा ति इमेहि द्वीहि कारणेहि । इदानि तानि कारणानि अवत्थामुखेन दस्सेतुं—“उपचारभूमियं वा” ति आदि बुत्तं । उपचारभूमियं ति उपचारावत्थायं । यदि पि तदा ज्ञानङ्गानि पटुतरानि महग्गतभावप्पत्तानि न उपपज्जन्ति, तेसं पन पटिपक्खधम्मनं विक्खम्भनेन चित्तं समाधियति । तेनाह—“नीवरणप्पहानेन चित्तं समाहितं हांती” ति । पटिलाभभूमियं ति ज्ञानस्स अधिगमावत्थायं । तदा हि अप्पनापत्तानं ज्ञानधम्मनं उपपत्तिया चित्तं समाधियति । तेनाह—“अङ्गपातुभावेना” ति । चित्तं समाहितं होती ति सम्बन्धो ।

३४. न थामजातानी ति न जातथामानि, न भावनाबलं पत्तानी ति अत्थो । चित्तं ति ज्ञानचित्तं । केवलं पि रत्तिं केवलं पि दिवसं तिट्ठती ति समापत्तिवेलं सन्धायाह ।

रस्स विय, अयं सप्पायो । तस्मा यस्मिं विहारे बहू आवासा होन्ति, तत्थ एकमेकस्मिं तीणि तीणि दिवसानि वसित्वा यत्थस्स चित्तं एकगं होति, तत्थ वसितब्बं । आवाससप्पायताय हि तम्बपण्णिदीपमिह चूळनागलेणे वसन्ता तत्थेव कम्मट्ठानं गहेत्वा पञ्चसता भिक्खू अरहत्तं पापुणिसु । सोतापन्नादीनं पन अञ्जत्थ अरियभूमिं पत्वा तत्थ अरहत्तपत्तानञ्च गणना नत्थि । एवं अञ्जेसु पि चित्तलपब्बतविहारादीसु ।

३६. गोचरगामो पन यो सेनासनतो उत्तरेन वा दक्खिणेन वा नातिदूरे दियड्ढकोसम्भन्तरे होति सुलभसम्पन्नभिक्खो, सो सप्पायो । विपरीतो असप्पायो ।

३७. भस्सं ति द्वात्तिसतिरच्छानकथापरियापन्नं असप्पायं । तं हिस्स निमित्तन्तरधानाय संवत्तति । दसकथावत्थुनिस्सितं सप्पायं, तम्पि मत्ताय भासितब्बं ।

३८. पुग्गलो पि अतिरच्छानकथिको सीलादिगुणसम्पन्नो, यं

विन्दन्तस्स थिरं नाम होति, मुरक्खितं च । सति—ग्गहणेन चेत्य सम्पज्झं, समाधिग्गहणेन वीरियं च सङ्गहितं होति नानन्तरियभावतो । तत्था ति तेसु आवासेसु । तीणि तीणी ति एकेकस्मिं आवासे अबुत्थअबुत्थट्ठाने वसननियामेन तयो तयो दिवसे वसित्वा ।

३६. उत्तरेन वा दक्खिणेन वा ति बुत्तं गमनागमने सूरियाभिमुखभावनिवारणत्थं ति । सहस्सधनुप्पमाणं दियड्ढकोसं ।

३७. द्वात्तिस तिरच्छानकथा ति राजकथादिके^१ सन्धायाह । ता हि पाळियं सरूपतो अनागता पि अरञ्जपब्बतनदीदीपकथा इति—सद्देन सङ्गहेत्वा सग्गमोक्खानं तिरच्छान-भावतो “द्वात्तिस तिरच्छानकथा” ति बुत्ता । दसकाथावत्थुनिस्सितं ति “अप्पिच्छता, सन्तुट्ठि, पविवेको, असंसग्गो, वीरियारम्भो, सीलसमाधिपञ्चाविमुत्तिविमुत्तिजाणदस्सनं” ति इमानि अप्पिच्छकथादीनं वत्थुनि, तन्निस्सितं भस्सं सप्पायं ।

३८. अतिरच्छानकथिको ति नतिरच्छानकथिको, तिरच्छानकथा विधुरं धम्मिकं

निस्साय असमाहितं वा चित्तं समाधियति, समाहितं वा चित्तं थिरतरं
होति, एवरूपो सप्पायो । कायदल्लह्वायहुलो पन निगच्छानकयियो
अवपसयो । सो हि तं कद्दमोदकमिव अच्छं उदकं, मलीनमेव करोति,
सादिनञ्च आगम्म कोटपव्वतवार्सादहरस्सेव समासति पि नस्सति, पगेव
निमित्तं ।

३९. भोजनं पन कस्सचि मधुरं, कस्सचि अम्बिलं सप्पायं होति ।
उतु पि कस्सचि सीतो, कस्सचि उण्हो सप्पायो होति । तस्मा यं भोजनं
वा उतुं वा सेवन्नस्स फामु होति, असमाहितं वा चित्तं समाधियति,
समाहितं वा चित्तं थिरतरं होति, तं भोजनं सो च उतु सप्पायो । इतरं
भोजनं इतरो च उतु असप्पायो ।

४०. इरियापथेसु पि कस्सचि चङ्कमो सप्पायो होति, कस्सचि
सयनट्ठाननिसज्जानं अज्जतरो । तस्मा तं आवासं विय तीणि दिवसानि
उपपरिक्खित्वा यस्मिं इरियापथे असमाहितं वा चित्तं समाधियति, समा-

अस्मट्ठाननिसज्जानमेव कथं कथेतीति अधिष्यायो । सीलसमाधि-
आदिगुणसम्पन्नो । यो हि समाधिकम्मट्ठानिको, समाधिकम्मट्ठानस्स वा पारं पत्तो, सो इमस्स
योगिनो सप्पायो । तेनाह—“यं निस्साय” ति आदि । कायदल्लह्वायहुलो ति कायस्स
नन्नायनमेवमायुते । यं सन्धाय वुत्तं—“यावदत्थं उदरावदेहकं भुञ्जित्वा सेय्यमुखं पस्ससुखं
मिदसुखं अनुयुत्तो विहरती” ति ।

३९. भोजनं येभुज्येन मधुरम्बिलरसवसेन सत्तानं उपयोगं गच्छति दधिआदीसु तथा
दस्सन्तो । कटुकदिरमा पन केवलं अम्बिलसुख एवा ति आह—“कस्सचि मधुरं,
कस्सचि अम्बिलं सप्पायं होती” ति ।

४०. यस्मिं इरियापथे आधारभूते वत्तमाने वा यस्मिं वा इरियापथे पवत्तमानस्स ।
निमित्तसेवन्नबहुलस्मा ति निमित्ते आत्तेवन्नबहुलस्स पटिभागनिमित्ते विसयभूते भावना-

हितं वा चित्तं श्रितरं होति, सो सप्पायो । इतरो असप्पायो ति वेदितव्वो ।
इति इमं सत्तविधं असप्पायं वज्जेत्वा सप्पायं सेवितव्वं । एवं पटिपन्नस्स
हि निमित्तासेवनबहुलस्स नचिरेनेव कालेन होति कस्सचि अप्पना ।

दसविध-अप्पनाकोसल्लं

४१. यस्स पन एवम्पि पटिपज्जतो न होति, तेन दसविधं अप्पना-
कोसल्लं सम्पादेतव्वं । तत्रायं नयो—दसहाकारेहि अप्पनाकोसल्लं इच्छि-
तव्वं, वत्थुविसदकिरियतो, इन्द्रियसमत्तपटिपादनतो, निमित्तकुसलतो,
यस्मिं समये चित्तं पग्गहेतव्वं तस्मिं समये चित्तं पग्गण्हाति, यस्मिं समये
चित्तं निग्गहेतव्वं तस्मिं समये चित्तं निग्गण्हाति, यस्मिं समये चित्तं
सम्पहंसितव्वं तस्मिं समये चित्तं सम्पहंसेति, यस्मिं समये चित्तं अज्झु-
पेक्खितव्वं तस्मिं समये चित्तं अज्झुपेक्खति, असमाहितपुग्गलपरिवज्जनतो,
समाहितपुग्गलसेवनतो, तदधिमुत्तितो ति ।

४२. तत्थ वत्थुविसदकिरिया नाम अज्झत्तिकवाहिरानं वत्थूनं
विसदभावकरणं । यदा हिस्स केसनखलोमानि दीघानि होन्ति, सरीरं वा
सेदमलग्गहितं, तदा अज्झत्तिक वत्थु अविसदं होति अपरिसुद्धं । यदा पन

मनसिकारं बहुलं आसेवन्तस्स, निमित्तस्स वा गोचरासेवन वसेन आसेवनावहुलस्स । येन हि
भावेन्तस्स भावनासेवना, तेन गोचरासेवना पि इच्छितव्वा ति ।

दसविधअप्पनाकोसल्लवण्णना

४१. न होति अप्पना । येन विधिना अप्पनायं कुसलो होति, सो दसविधो विधि
अप्पनाकोसल्लं, तन्निव्वत्तं वा आणं । वत्थुविसदकिरियतो ति वत्थूनं विसदभावकरणतो
अप्पनाकोसल्लं इच्छितव्वं ति सम्बन्धो । एवं सेसेसु पि ।

४२. चित्तचेतसिकानं हि पवत्तिट्ठानभावतो सरीरं, तप्पटिवद्धानि चीवरादीनि च इध
“वत्थूनी” ति अधिप्पेतानि । तानि यथा चित्तस्स सुखावहानि होन्ति, तथा करणं तेसं
विसदभावकरणं । तेन वुत्तं—“अज्झत्तिकवाहिरानं” ति आदि । सरीरं वा ति वा-सद्दो

अस्स चीवरं जिण्णं किलिद्धं दुग्गन्धं होति, सेनासनं वा उक्कलापं होति, तदा वाहिरवत्थु अविसदं होति अपरिसुद्धं । अज्झत्तिकवाहिरे च वत्थुम्हि अविसदे उपपन्नेसु चित्तचेतसिकेसु आणम्पि अपरिसुद्धं होति, अपरिसुद्धानि दीपकपल्लिकवड्डितेलानि निस्साय उपपन्नदीपसिखाय ओभासो विय । अपरिसुद्धेन आणेन सङ्गारे सम्मसतो सङ्गारा पि अविभूता होन्ति, कम्मट्ठानमनुयुज्जतो कम्मट्ठानम्पि वुड्ढिं विरुळ्हिं वेपुल्लं न गच्छति । विसदे पन अज्झत्तिकवाहिरे वत्थुम्हि उपपन्नेसु चित्तचेतसिकेसु आणम्पि विसदं होति परिसुद्धं, परिसुद्धानि दीपकपल्लिकवड्डितेलानि निस्साय उपपन्नदीपसिखाय ओभासो विय । परिसुद्धेन च आणेन सङ्गारे सम्मसतो सङ्गारा पि अविभूता होन्ति, कम्मट्ठानमनुयुज्जतो कम्मट्ठानम्पि वुड्ढिं विरुळ्हिं वेपुल्लं गच्छति ।

अट्ठानमनुत्तो, सरीरं सेदमल्लगाहितं वा अज्जेन वा अवत्सुतक्किच्चेन विवाधितं ति अधिप्पायो । सेनासनं वा ति वा-सहेन पत्तादीनं पि सङ्गहो दट्ठन्वो । ननु चायं नयो खुदकपल्लिवोधुपच्छेदेन सङ्गहितो, पुन कस्मा वुत्तो ? ति सच्चं सङ्गहितो, सो च खो भावनाय आरम्भकाले । इध पन आरद्धकम्मट्ठानस्स उपचारज्ज्ञाने ठत्वा अप्पनापरिवासं वसन्तस्स कालन्तरे जाते तथापट्ठिपत्ति अप्पनाकोसल्लाय वुत्ता । अविसदे सति, विसयभूते वा । कथं भावनमनुयुज्जन्तस्स तानि विसयो ? अन्तरन्तरा सत्तन्वचित्तुपादादवसेदेवं वुत्तं । ते हि चित्तुप्पादा चित्तेकगताय अपरिसुद्धभावाय संवत्तन्ति । चित्तचेतसिकेसु निस्सयविरब्धवभूतेसु । आणं पी ति पि-सदो सम्पिण्डने । तेन “न केवलं तं वत्थु येव, अय खो तस्मिं अपरिसुद्धे आणं पि अपरिसुद्धं होती” ति दस्सितं । तंसम्प्युत्तानं पन अपरिसुद्धता अवुत्तसिद्धा, आणस्स च विसुं गहणं अप्पनाय बहुकारत्ता । तथा हि ज्ञानं “दन्धमिञ्जं, खिप्पामिञ्जं” ति आणमुखेन निदिद्धं । निस्सय-निस्सयो पि निस्सयोत्वेव वुच्चती ति आह—“दीपकपल्लिकवड्डितेलानि निस्साया” ति । आणे अविसदे विपस्सनाभावना विय समाधिभावना पि परिदुब्बला होती ति दस्सेतुं—“अपरिसुद्धेन आणेना” ति आदि वुत्तं । तत्थ कम्मट्ठानं ति समथकम्मट्ठानं आह । वुड्ढिं अङ्गपातुभावेन, विरुळ्हिं गुणभावेन, वेपुल्लं सम्बसो वसिभावप्पत्तिया वेदितव्वं । विसदे पना ति दुक्कनकम्भो, तस्स वुत्तविपरियायेन अत्थो वेदितव्वो ।

४३. इन्द्रियसमस्तपट्टिपादनं नाम सद्वादीनं इन्द्रियानं समभाव-
करणं । सचे हिस्स सद्दिन्द्रियं बलवं होति इतरानि मन्दानि, ततो वीरि-
यिन्द्रियं पग्गहकिच्चं, सतिन्द्रियं उपट्ठानकिच्चं, समाधिन्द्रियं अविक्खेप-
किच्चं, पञ्चिन्द्रियं दस्सनकिच्चं कातुं न सक्कोति, तस्मा तं धम्मसभाव-
पञ्चवेक्खणेन वा यथा वा मनसिकरोतो बलवं जातं, तथा अमनसिकारेन
हापेतब्बं । इक्कलित्थेरवन्थु चेत्थ निदस्सनं । सचे पन वीरियिन्द्रियं बलवं
होति, अथ नेव सद्दिन्द्रियं अधिमोक्खकिच्चं कातुं सक्कोति, न इतरानि
इतरकिच्चमेदं, तस्मा तं पस्सद्वादिभावनाय हापेतब्बं । तत्रापि सोणत्थेर-

४३. समभावकरणं ति किच्चतो अनूनाधिकभावकरणं । यथापच्चयं सद्देव्यवत्थुस्मिं
अधिमोक्खकिच्चस्स पटुतरभावेन, पञ्चाय अविस्सदाय, वीरियादीनं च सिथिलतादिना
सद्दिन्द्रियं बलवं होति । तेनाह—“इतरानि मन्दानी” ति । ततो ति तस्मा सद्दिन्द्रियस्स
बलवभावतो इतरेसं च मन्दत्ता । कोसज्जपक्खे पतितुं अदत्त्वा सम्पयुत्तधम्मानं पग्गह्णं
अनुबन्धपदानं पग्गहो, पग्गहो व किच्चं, पग्गहकिच्चं कातुं न सक्कोती ति सम्बन्धितब्बं ।
आरम्भणं उपगन्त्वा ठानं अनिस्सज्जनं वा उपट्ठानं, विक्खेपपट्टिपक्खो । येन वा सम्पयुत्ता
अविक्खित्ता होन्ति, सो अविक्खेपो । रुपगतं विय चक्खुना येन याथावतो विसयसभावं
पस्सति, तं दस्सनकिच्चं कातुं न सक्को ति बलवता सद्दिन्द्रियेन अभिभूतत्ता । सहजातधम्मेषु
हि इन्दडं कारेन्तानं सहपवत्तमानानं धम्मानं एकरसतावसेनेव अत्थसिद्धि, न अज्झया । तस्मा
ति बुत्तमेवत्थं कारणभावेन पञ्चामसति । तं ति सद्दिन्द्रियं । धम्मसभावपञ्चवेक्खणेना ति
यस्स सद्देव्यवत्थुनो उल्लातादिगुणे अधिमुच्चनस्स सातिसयप्पवत्तिया सद्दिन्द्रियं बलवं जातं,
तस्स पच्चयपच्चयुप्पन्नादिविभागतो याथावतो वीमंसनेन । एवञ्चि एवंधम्मतानयेन सभावसरतो
परिगग्हमाने सविप्फारो अधिमोक्खो न होति, “अयं इमेसं धम्मानं सभावो” ति परिजानन-
क्सेन पञ्चाब्बापारस्स सातिसयत्ता । धुरियधम्मेषु हि यथा सद्दाय बलवभावे पञ्चाय मन्दभावो
होति, एवं पञ्चाय बलवभावे सद्दाय मन्दभावो होती ति । तेन बुत्तं—“तं धम्मसभाव-
पञ्चवेक्खणेन हापेतब्बं” ति ।

तथा अमनसिकारेना ति येनाकारेन भावनमनुयुज्जन्तस्स सद्दिन्द्रियं बलवं होति,
तेनाकारेन भावनाय अननुयुज्जन्ततो ति बुत्तं होति । इध दुविवेन सद्दिन्द्रियस्स बलवभावो,

वत्थु दम्भेत्तब्बं । एवं सेसेसु पि एकस्म बलवभावे सति इतरेसं अत्तनो किच्चेसु असमन्थता वेदितब्बा । विसेसतो पनेत्थ सद्भापज्जानं समाधि-
वीरियानञ्च समतं पसंसन्ति । बलवसद्दो हि मन्दपज्जो मुद्धप्पसन्नो होति,
अयन्थुस्मिं पसीदति । बलवपज्जो मन्दसद्दो केराटिकपक्खं भजति, भेसज्ज-
समुद्धितो विय रोगो अतेकिच्छो होति । उभिन्नं समताय वत्थुस्मिं येव
पसीदति । बलवसमाधिं पन मन्दवीरियं समाधिस्स कोसज्जपक्खत्ता
कोसज्जं अभिभवति । बलववीरियं मन्दसमाधिं वीरियस्स उद्धच्चपक्खत्ता

अत्तनो वा पच्चयविसेसतो किञ्चुत्तयियेन^१ वीरियादीनं वा मन्दकिच्चताय । तत्थ पठमविकल्पे
हापनविधिं दस्सितो, दुतियविकल्पे पन यथा मनसि करोतो वीरियादीनं मन्दकिच्चताय सद्धिन्द्रियं
बलवं जातं, तथा अमनसिकारेन वीरियादीनं उद्धक्किच्चभाववाहेन मनसिकारेन सद्धिन्द्रियं तेहि
समरसं करोन्तेन हापेतब्बं । इमिना नयेन सेस्तिन्द्रियेसु पि हापनविधिं वेदितब्बो ।

वक्कलित्थेरवत्थू ति सो हि आयत्ता सद्भाधिसुत्तताय कताधिकारो सत्थु रूपकाय-
दम्भनयन्तुतो एव हुत्वा विहरन्तो सत्थारा “किं ते वक्कलि इमिना पूतिकायेन दिट्ठेन । यो सो
वक्कलि धम्मं पस्सति, सो मं पस्सती” ति आदिना^२ ओवदित्वा कम्मट्ठाने नियोजितो पि तं
अनत्तुदुग्घन्तो पणामितो अत्तानं विनिपातेतुं पपातट्ठानं अभिरुहि । अथ नं सत्था यथानिसिन्नो
व ओभासं विसज्जेन्तो अत्तानं दस्सेत्वा—

“यस्योच्चवद्दुत्तो भिक्खु पसन्नो बुद्धसासने ।

अधिगच्छे पटं सन्तं सङ्गारूपसमं सुखं” ति^३ ॥

गाथं वत्त्वा “एहि वक्कली” ति आह । सो तेन अमतेनेव अभिसित्तो हट्ठुट्ठो हुत्वा
विपस्सनं पट्टपेसि । सद्भाय पन बलवभावतो विपस्सना वीथिं न ओतरि । तं गत्वा भगवा
इन्द्रियसमतं पटिपादेन्तो कम्मट्ठानं सोधेत्वा अदासि । सो सत्थारा दिन्ननयेन विपस्सनं उत्सुक्का-
पेत्वा मग्गपटिपाटिवा अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं—“वक्कलित्थेरवत्थु चेत्थ निदस्सनं” ति ।

इतरकिच्चभेदं ति उपट्ठानं किञ्चिच्चविसेसं । पस्सद्वादी ति आदि-सद्देन समाधि-
उपेक्खासम्बोज्झङ्गानं सङ्गहो दट्ठब्बो । हापेतब्बं ति यथा सद्धिन्द्रियस्स बलवभावो धम्म-
सभावदच्चवेकवणेन हायति, एवं वीरियिन्द्रियस्स अधिमत्तता पस्सद्धिआदिभावनाय हायति,

उद्धच्चं अभिभवति । समाधिं पन वीरियेन संयोजितो कोसज्जे पतितुं न लभति । वीरियं समाधिना संयोजितं उद्धच्चे पतितुं न लभति, तस्मा तदुभयं समं कातब्बं । उभयसमताय हि अप्पना होति ।

अपि च समाधिकम्मिकस्स बलवती पि सद्धा वड्ढति । एवं सदहन्तो ओकप्पेन्तो अप्पनं पापुणिस्सति । समाधिपञ्जासु पन समाधिकम्मिकस्स एकग्गता बलवती वड्ढति । एवं हि सो अप्पनं पापुणाति । विपस्सनाकम्मि-

समाधिपक्खित्ता तस्सा । तथा हि सा समाधिन्द्रियस्स अधिमत्ततं कोसज्जपाततो रक्खन्ती वीरियादिभावना विय वीरियिन्द्रियस्स अधिमत्ततं उद्धच्चपाततो रक्खन्ती एकंसतो हापेति । तेन वुत्तं—“पस्सद्धादिभावनाय हापेतब्बं” ति ।

सोणत्थेरस्स वत्थु ति' सुकुमारस्स सोणत्थेरस्स वत्थु । सो हि आयस्मा सत्थु सन्तिके कम्मट्ठानं गहेत्वा सीतवने विहरन्तो “भम सरीरं सुखुमालं, न च सक्का सुखेनेव सुखं अधिगन्तुं, कायं किलमेत्वा पि समणधम्मो कातब्बो” ति ठानचङ्कममेव अधिट्ठाय पधानमनुयुज्जन्तो पादतलेसु फोटेसु उट्ठितेसु पि वेदनं अञ्जुपेक्खित्वा दल्लं वीरियं करोन्तो अच्चारद्धवीरियताय विसेसं निव्वत्तेतुं नासक्खि । सत्था तत्थ गत्त्वा वीणोवादेन ओवदित्वा वीरियसमतायोजनविधिं दस्सेन्तो कम्मट्ठानं सोधेत्वा गिञ्झकूटं गतो । थेरो पि सत्थारा दिन्ननयेन वीरियसमतं योजेन्तो विपस्सनं उस्सुक्कापेत्वा अरहत्ते पतिट्ठासि । तेन वुत्तं—“सोणत्थेरस्स वत्थु दस्सेतब्बं” ति ।

सेसेसु पी ति सतिसमाधिपञ्चिन्द्रियेसु पि । एकस्सा ति एकेकस्स । सामञ्जनिद्देसोवायं दट्ठब्बो । एवं पञ्चव्रं इन्द्रियानं पञ्चेकं अधिमत्तताय पन हापनवसेन समतं दस्सेत्वा इदानीं तत्थ येसं विसेसतो असाधारणतो साधारणतो च समता इच्छितब्बा, तं दस्सेतुं—“विसेसतो पना” ति आदि वुत्तं । एत्था ति एतेसु पञ्चसु इन्द्रियेसु । समतं ति सद्धापञ्चानं अञ्जमञ्जं अनूनाधिकभावं । तथा समाधिवीरियानं । यथा हि सद्धापञ्चानं विसुं विसुं धुरियधम्मभूतानं किञ्चित्तो अञ्जमञ्जानतिवत्तनं विसेसतो इच्छितब्बमेव, यतो नेसं समधुरताय अप्पना सम्पज्जती ति, एवं समाधिवीरियानं कोसज्जउद्धच्चपक्खिकानं समरसताय सति अञ्जमञ्जू-पत्थम्भनतो सम्पयुत्तधम्मानं अन्तद्वयपाताभावेन सम्मदेव अप्पना इज्झति । “बलवसहो ही” ति आदि निदस्सनवसेन वुत्तं । तस्सत्थो—यो बलवतिया सद्धाय समन्नागतो अविसदजाणो,

कस्स पञ्ञा बलवती वट्ठति । एवं हि सो लक्खणपटिवेधं पापुणाति । उभिन्नं पन समताय पि अप्पना होति येव । सति पन सब्बत्थ बलवती वट्ठति । सति हि चित्तं उद्धच्चपक्खिकानं सद्धावीरियपञ्ञानं वसेन उद्धच्चपाततो कोसज्जपक्खेन च समाधिना कोसज्जपाततो रक्खति, तस्मा सा लोणधूपनं विय सब्बव्यञ्जनेसु, सब्बकम्मिकअमच्चो विय च सब्बराजकिच्चेसु सब्बत्थ

सो मुद्धप्पसन्नो होति, न अवेच्चप्पसन्नो । तथा हि सो अवत्थुस्मिं पसीदति सेय्यथापि तित्थियसावका । केराटिकपक्खं ति साठेय्यपक्खं भजति । सद्धाहीनाय पञ्ञाय अतिधावन्तो “देय्यवत्थुपरिच्चागेन विना चित्तुप्पादमत्तेन पि दानमयं पुञ्ञं होती” ति आदीनि परिकप्पेति हेतुपटिरूपकेहि वञ्चितो । एवंभूतो पन सुक्खतक्कविलुत्तचित्तो पण्डितानं वचनं नादियति, सञ्ञति न गच्छति । तेनाह—“भेसज्जसमुट्ठितो विय रोगो अतेकिच्छो होती” ति । यथा चेत्थ सद्धापञ्ञानं अञ्ञमञ्ञविरहो न अत्थावहो अनत्थावहो च, एवमिधा पि समाधि-वीरियानं अञ्ञमञ्ञविरहो न अविक्खेपावहो विक्खेपावहो चा ति वेदितव्वं । कोसज्जं अभिभवति, तेन अप्पनं न पापुणाती ति अधिप्पायो । उद्धच्चं अभिभवती ति एत्थापि एसेव नयो । तदुभयं ति तं सद्धापञ्ञाद्वयं समाधिवीरियद्वयं च । समं कातव्वं ति समरसं कातव्वं ।

समाधिकम्मिकस्सा ति समथकम्मट्ठानिकस्स । एवं ति एवं सन्ते, सद्धाय तेसं बलवभावे सती ति अत्थो । सद्दहन्तो ति “पथवी पथवी” ति मनसिकरणमत्तेन कथं ज्ञानुप्पत्ती ति अचिन्तेत्वा “अद्धा सम्मासम्मुद्धेन वुत्तविधि इज्झिस्सती” ति सद्दहन्तो सद्धं ज्ञेन्ते । ओकप्पेन्तो ति आरम्भणं अनुपविसित्वा विय अधिमुच्चनवसेन ओकप्पेन्तो पक्खन्दन्तो । एकगता बलवती वट्ठति समाधिपधानत्ता ज्ञानस्स । उभिन्नं ति समाधिपञ्ञानं, समाधिकम्मिकस्स समाधिना अधिमत्तता पि इच्छितव्वा ति आह—“समतायपी” ति, समभावेनापी ति अत्थो । अप्पना ति इधाधिप्पेतअप्पना । तथा हि^१ “होति येवा” ति सासङ्कं वदति, लोकुत्तरप्पना पन तेसं समभावेनेव इच्छिता । यथाह—“समथविपस्सतं युगनद्धं भावेती” ति^२ ।

यदि विसेतो सद्धापञ्ञानं समाधिवीरीयानं च समता इच्छिता, कथं सती ति आह—“सति पन सब्बत्थ बलवती वट्ठती” ति । सब्बत्था ति लीनुद्धच्चपक्खेसु पञ्ञसु इन्द्रि-

इच्छितव्या । तेनाह—“सति च पन सब्बत्थिका वुत्ता भगवता । किं कारणा ? चित्तं हि सतिपटिसरणं, आरक्खपच्चुपट्टाना च सति, न विना सतिया चित्तस्स पग्गहनिग्गहो होती” ति ।

४४. निमित्तकोसल्लं नाम पथवीकसिणादिकस्स चित्तेकगता-
निमित्तस्स अकतस्स करणकोसल्लं, कतस्स च भावनाकोसल्लं, भावनाय
लद्धस्स रक्खणकोसल्लञ्च, तं इध अधिप्पेतं ।

४५. कथञ्च यस्मिं समये चित्तं पग्गहेतव्वं, तस्मिं समये चित्तं
पग्गण्हाति ? यदास्स अतिसिथिलवीरियतादीहि लीनं चित्तं होति, तदा
पस्सद्विसम्बोज्झङ्गादयो तयो अभावेत्वा धम्मविचयसम्बोज्झङ्गादयो भावेति ।
वुत्तञ्हेतं भगवता—

येसु । उद्वच्चपक्खिये^१ गण्हन्तो—“सद्धावीरियपञ्चानं” ति आह । अञ्जथा पी ति च गहेतव्वा
सिया । तथा हि “कोसज्जपक्खेन समाधिना” इच्चैव वुत्तं, न “पस्सद्विसमाधिउपेक्खाही”
ति । सा सति । सब्बेसु राजकम्मेसु नियुत्तो सब्बकम्मिको । तेन कारणेन सब्बत्थ
इच्छितवन्त्येन । आह अट्ठकथायं । सब्बत्थ नियुत्ता सब्बत्थिका, सब्बेन वा लीनुद्वच्चपक्खियेन
बोज्झङ्गागहणेन अत्येतव्वा सब्बत्थिया, सब्बत्थिया व सब्बत्थिका । चित्तं ति कुसलचित्तं ।
तस्स हि सति पटिसरणं परायणं अप्पत्तस्स पत्तिया अनधिगतस्स अधिगमाय । तेना—
“आरक्खपच्चुपट्टाना” ति आदि ।

४४. चित्तेकगतानिमित्तस्सा ति चित्तेकगताय निमित्तस्स चित्तेकगतासङ्घातस्स च
निमित्तस्स । चित्तस्स हि समाहिताकारं सल्लक्खेत्वा समथनिमित्तं रक्खन्तो येव कसिणनिमित्तं
रक्खति । तस्मा पथवीकसिणादिकस्सा ति आदि-सद्देन न केवलं पटिभागनिमित्तस्सेव, अथ
खो समथनिमित्तस्सापि गहणं दट्ठव्वं । तं ति रक्खणकोसल्लं । इध अप्पनाकोसल्लकथायं
“निमित्तकोसल्लं” ति अधिप्पेतं, करणभावनाकोसल्लानं पगेव सिद्धत्ता ति अधिप्पायो ।

४५. अतिसिथिलवीरियतादीही ति आदि-सद्देन पमोदनसंवेजनविपरियाये^२
सङ्गण्हाति । लीनं ति सङ्कुचितं कोसज्जपक्खपतितं । चित्तं ति भावनाचित्तं । धम्म-

“सेय्यथापि भिक्खवे पुरिसो परित्तं अग्निं उज्जालेतुकामो अस्स, सो तत्थ अल्लानि चैव तिणानि पक्खिपेय्य, अल्लानि च गोमयानि पक्खिपेय्य, अल्लानि च कट्टानि पक्खिपेय्य, उदकवातञ्च ददेय्य, पंसुकेन च ओकिरेय्य, भब्बो नु खो सो भिक्खवे पुरिसो परित्तं अग्निं उज्जालेतुं ति ? नो हेतं भन्ते । एवमेव खो भिक्खवे यस्मिं समये लीनं चित्तं होति, अकालो तस्मिं समये पस्सद्विसम्बोज्झङ्गस्स भावनाय, अकालो समाधिपक्खिपेय्य अकालो उपेक्खासम्बोज्झङ्गस्स भावनाय । तं किस्स हेतु ? लीनं भिक्खवे चित्तं, तं एतेहि धम्मेहि दुसमुट्ठापयं होति । यस्मिञ्च खो भिक्खवे लीनं चित्तं होति, कालो तस्मिं समये धम्मविचयसम्बोज्झङ्गस्स भावनाय, कालो वीरियसम्बोज्झङ्गस्स भावनाय, कालो पीतिसम्बोज्झङ्गस्स भावनाय । तं किस्स हेतु ? लीनं भिक्खवे चित्तं, तं एतेहि धम्मेहि सुसमुट्ठापयं होति । सेय्यथापि भिक्खवे पुरिसो परित्तं अग्निं उज्जालेतुकामो अस्स, सो तत्थ सुक्खानि चैव तिणानि पक्खिपेय्य, सुक्खानि च गोमयानि पक्खिपेय्य, सुक्खानि च कट्टानि पक्खिपेय्य, मुखवातञ्च ददेय्य, न च पंसुकेन ओकिरेय्य, भब्बो नु

विचय सम्बोज्झङ्गादयो भावेतीति एत्थ “तयो”ति पदं आनेत्वा सम्बन्धितत्वं । यथा पन ते भावेतब्बा, तं सयमेव वक्खति ।

परित्तं ति अप्पकं । उज्जालेतुकामो ति पदीपेतुकामो । उदकवातं ददेय्याति उदकमिस्सं वातं उपनेय्य । अकालो ति नकालो, अयुत्तकालो वा । सतिआदिधम्मसामग्गि-सङ्काताय बोधिया बुज्झति एताया ति कत्वा तंसमङ्गिनो वा बुज्झतीति बोधिधो योगिनो अङ्गं ति बोज्झङ्गो, पसत्थो सुन्दरो वा बोज्झङ्गो सम्बोज्झङ्गो । कायचित्तद्वयदूतसमन्वितत्वा पस्सद्वि येव सम्बोज्झङ्गो पस्सद्विसम्बोज्झङ्गो, तस्स पस्सद्विसम्बोज्झङ्गस्स । समाधिसम्बोज्झङ्गादीसु पि एसेव नयो । अयं पन विसेसो—समाधिस्स ताव पदत्थलक्खणानि हेट्ठा आगतानेव । उपपत्तितो इक्खतीति उपेक्खा । सा पनायं अत्थतो तन्नमज्झत्तुपेक्खा व इध बोज्झङ्गुपेक्खा वेदि-तब्बा । दुसमुट्ठापयं ति समुट्ठापेतुं उप्पादेतुं असक्कुणेय्यं । धम्मानं धम्मेसु वा विचयो

खो सो भिक्खवे पुरिसो परित्तं अग्गि उज्जालेतुं ? ति एवं भन्ते” ति ।

एत्थ च यथासकं आहारवसेन धम्मविचयसम्बोज्झङ्गादीनं भावना वेदितव्वा । वुत्तञ्हेतं—

“अत्थि भिक्खवे कुसलाकुसला धम्मा सावज्जानवज्जा धम्मा हीन-
प्पणीता धम्मा कण्हसुक्कसप्पटिभागा धम्मा । तत्थ योनिसो मनसिकार-
बहुलीकारो, अयमाहारो अनुप्पन्नस्स वा धम्मविचयसम्बोज्झङ्गस्स उप्पादाय
उप्पन्नस्स वा धम्मविचयसम्बोज्झङ्गस्स भिय्योभावाय वेपुल्लाय भावनाय
पारिपूरिया संवत्तती” ति^२ ।

तथा “अत्थि भिक्खवे आरम्भधातु निक्कमधातु परक्कमधातु ।
तत्थ योनिसो मनसिकारबहुलीकारो, अयमाहारो अनुप्पन्नस्स वा वीरिय-
सम्बोज्झङ्गस्स उप्पादाय उप्पन्नस्स वा वीरियसम्बोज्झङ्गस्स भिय्योभावाय
वेपुल्लाय भावनाय पारिपूरिया संवत्तति” ति^२ ।

तथा “अत्थि भिक्खवे पीतिसम्बोज्झङ्गट्टानिया धम्मा । तत्थ
योनिसो मनसिकारबहुलीकारो, अयमाहारो अनुप्पन्नस्स वा पीतिसम्बोज्झङ्गस्स

धम्मविचयो, पञ्चा ति अत्थो । वीरस्स भावो कम्मं वा विधिना वा ईरेतब्बं पवत्तेतब्बं ति
वीरियं उत्साहो । पीणेति कायं चित्तं च सन्तप्पेती ति पीति ।

यं यं सकं यथासकं, अत्तनो अत्तनो ति अत्थो । आहारवसेना ति पच्चयवसेन ।
भावना ति उप्पादना वड्डना च । कुसलाकुसला ति कोसल्लसम्भूतद्वेन कुसला, तप्पटिपक्खतो
अकुसला । ये अकुसला, ते सावज्जा । ये कुसला, ते अनवज्जा । अकुसला हीना, इतरे पणीता ।
कुसला पि वा हीनेहि छन्दादीहि आरद्धा हीना, इतरे पणीता । कण्हा ति कालका चित्तस्स
अपभस्सरभावकरणा, सुक्का ति ओदाता चित्तस्स पभस्सरभावकरणा । कण्हाभिजातिहेतुतो वा
कण्हा, सुक्काभिजातिहेतुतो सुक्का । ते एव सप्पटिभागा । कण्हा हि उज्जुविपच्चनीकताय
सुक्केहि सप्पटिभागा । तथा सुक्का पि इतरेहि । अथ वा कण्हा च सुक्का च सप्पटिभागा च
कण्हसुक्कसप्पटिभागा । सुखा हि वेदना दुक्खाय वेदनाय सप्पटिभागा, दुक्खा च वेदना सुखाय
सप्पटिभागा ति । अनुप्पन्नस्सा ति अनिब्बत्तस्स । उप्पादाया ति उप्पादनत्थाय । उप्पन्नस्सा ति

उप्पादाय उप्पन्नस्स वा पीतिसम्बोज्झङ्गस्स भिग्योभावाय वेपुल्लाय भावनाय पारिपूरिया संवत्ती” ति ।

४६. तत्थ सभावसामञ्जलक्खणपटिवेधवसेन पवत्तमनसिकारो कुसलादीसु योनिसो मनसिकारो नाम । आरम्भधातुआदीनं उप्पादन-
वसेन पवत्तमनसिकारो आरम्भधातुआदीसु योनिसो मनसिकारो
नाम । तत्थ आरम्भधान् ति पठमवीरियं वुच्चति । निक्कमधान् ति
कोसज्जतो निक्खन्तत्ता ततो बलवतरं । परक्कमधान् ति परं परं ठानं
अक्कमनतो ततो पि बलवतरं । पीतिसम्बोज्झङ्गानिया धम्मा ति पन

निव्वत्तस्स । भिग्योभावाया ति पुनप्पुनभावाय । वेपुल्लाय ति विपुलभावाय । भावनाया
ति वड्डिया । पारिपूरिया ति परिपूरणत्थाय ।

४६. तत्था ति “अत्थि भिक्खवे” ति आदिना दस्सितपाठे । सभावसामञ्ज-
लक्खणपटिवेधवसेना ति एकज्झं कत्वा गहणे अनवज्जसुखविपाकादिकस्स विसुं विसुं पन
फुसनादिकस्स सभावलक्खणस्स अनिच्चादिकस्स सामञ्जलक्खणस्स च पटिविज्जनवसेन ।
पवत्तमनसिकारो ति कुसलादीनं तंतंसभावलक्खणादिकस्स याथावतो अबुज्जनवसेन उप्पन्न-
जवनचित्तुप्पादो । सो हि अविपरीतमनसिकारताय “योनिसो मनसिकारो” ति वुत्तो ।
तदाभोगताय आवज्जना पि तग्गतिका व । रूपनलक्खणादिकं पि इध सामञ्जलक्खणेनेव
सङ्गहितं ति दट्ठव्वं । कुसलकिरियाय आदिआरम्भवसेन पवत्तवीरियं धितिसभावताय “धातू” ति
वुत्तं ति आह—“आरम्भधान् ति पठमवीरियं वुच्चती” ति । लब्धासेवनं वीरियं बलप्पत्तं
हुत्वा पटिपक्खं विधमती ति आह—“कोसज्जतो निक्खन्तत्ता ततो बलवतरं” ति ।
अधिमत्ताधिमत्ततरानं पटिपक्खधम्मानं विधमनसमत्थं पटुपटुतरादिभावप्पत्तं होती ति वुत्तं—
“परं परं ठानं अक्कमनतो ततो पि बलवतरं” ति । तिष्ठति पवत्तति एत्था ति ठानिया,
पीतिसम्बोज्झङ्गस्स ठानिया पीतिसम्बोज्झङ्गानिया । ठातब्बो वा ठानियो पीतिसम्बोज्झङ्गो
ठानियो एतेसू ति पीतिसम्बोज्झङ्गानिया । अपरापरं वत्तमाना पीतिसम्बोज्झङ्गस्स वुत्त-
धम्मा । यस्मा पन तेसु पीति येव पीतिसम्बोज्झङ्गस्स विसेसकारणं, तस्मा वुत्तं—“पीतिया एव

पीतिया एव एतं नामं । तस्सापि उप्पादकमनसिकारो व योनिस्सो मनसिकारो नाम ।

४७. अपि च सत्त धम्मा धम्मविचयसम्बोज्झङ्गस्स उप्पादाय संवत्तन्ति परिपुच्छकता, वत्थुविसदकिरिया, इन्द्रियसमत्तपटिपादना, दुप्पञ्ज-पुग्गलपरिवज्जना, पञ्जवन्तपुग्गलसेवना, गम्भीरजाणचरियपच्चवेक्खणा, तदधिमुत्तता ति ।

४८. एकादस धम्मा वीरियसम्बोज्झङ्गस्स उप्पादाय संवत्तन्ति अपायादिभयपच्चवेक्खणता, वीरियायत्तलोकियलोकुत्तरविसेसाधिगमानिसंस-

एतं नामं” ति । उप्पादकमनसिकारो ति यथा मनसि करोतो अनुप्पन्ना पीतिसम्बोज्झङ्गो उप्पज्जति, उप्पन्नो च वड्ढति, तथा पवत्तमनसिकारो ।

४७. परिपुच्छकता ति परियोगाहेत्वा पुच्छकभावो । पञ्च पि हि निकाये उग्गहित्वा आचरिये परियुपासित्वा तस्स तस्स अत्थं परिपुच्छन्तस्स ते वा सह अट्ठकथाय परियोगाहेत्वा यं यं तत्थ गण्टिष्ठानं, तं तं “इदं भन्ते कथं, इमस्स को अत्थो” ति पुच्छन्तस्स धम्मविचय-सम्बोज्झङ्गो उप्पज्जती ति । वत्थुविसदकिरिया इन्द्रियसमत्तपटिपादना सङ्खेपतो वित्थारतो च पकासिता एव । तत्थ पन समाधिसंवत्तनियभावेन आगता, इध पञ्चासंवत्तनियभावेन । यदग्गेन हि समाधिसंवत्तनिका, तदग्गेन पञ्चासंवत्तनिका समाधिस्स जाणपच्चुप्पट्टानतो । “समाहितो यथाभूतं पजानाती” ति’ वुत्तं । दुप्पञ्जपुग्गलपरिवज्जना नाम दुप्पञ्जानं मन्दबुद्धीनं भत्तनिक्खित्तकाकमंसनिक्खित्तसुनखसदिसानं मोमूहपुग्गलानं दूरतो परिचज्जना । पञ्जवन्तपुग्गलसेवना नाम पञ्चाय कताधिकारानं सच्चपटिच्चसमुप्पादादीसु कुसलानं अरियानं विपस्सनाकम्मिकानं वा महापञ्चानं कालेन कालं उपसङ्कमनं । गम्भीरजाणचरियपच्चवेक्खणा ति गम्भीरजाणेहि चरितव्वानं खन्धायतनधातादीनं सच्चपच्चयाकारादिदीपनानं वा सुञ्जता-पटिसंयुत्तानं सुत्तन्तानं पच्चवेक्खणा । तदविमुत्तता ति पञ्चाधिसुत्तता पञ्चाय निन्नपोण-पम्भारता ति अत्थो ।

४८. अपायादी ति आदि-सद्देन जातिआदिं अतीते वट्टमूलकं दुक्खं, अनागते वट्टमूलकं दुक्खं, पच्चुप्पन्ने आहारपरियेद्धिमूलकं च दुक्खं सङ्गणहाति वीरियायत्तस्स लोकिय-

दस्सिता, “बुद्धपच्चेकबुद्धमहासावकेहि गतमग्गो भया गन्तव्यो, सो च न सक्का कुसीतेन गन्तु” ति एवं गमनवीथिपच्चवेक्खणता, दायकानं महप्फलभावकरणेन पिण्डापचायनता, “वीरियारम्भस्स वग्गदादी मे सन्था सो च अनतिक्रमनीयसासनो, अम्हाकश्च बहूपकारो, पटिपत्तिया च पूजियमानो पूजितो होति, न इतरथा” ति एवं सन्थु महत्तपच्चवेक्खणता, “मद्वम्मसङ्घातं मे महादायज्जं गहेतव्वं, तश्च न सक्का कुसीतेन गहेतुं” ति एवं दायज्जमहत्तपच्चवेक्खणता, अलोकज्जज्ञाननिकारह्नियारधपरिवत्तनअल्लोकानसेवनादीहि थिनमिद्वविनोदनता, कुसीतपुग्गलपरिवज्जनता, आरद्धवीरियपुग्गलसेवनता, सम्मप्पधानपच्चवेक्खणता, तदधिसुत्तता ति ।

४९. एकादस धम्मा पीतिसम्बोज्झङ्गस्स उप्पादाय संवत्तन्ति, बुद्धानुस्सति, धम्म...संघ...सील...चाग...देवतानुस्सति, उपसमानुस्सति, लोकुत्तरविसेसस्स अधिगमो एव आनिसंसो, तस्स दस्सनसीलता वीरियायत्त...प...दस्सिता । सपुब्बभागो निब्बानगामिमग्गो गमनवीथि गन्तव्वा पटिपज्जितव्वा पटिपदा ति कत्वा । दायकानं महप्फलभावकरणेन पिण्डापचायनता ति पच्चयदायकानं अत्तनि कारस्स अत्तनो सम्मापटिपत्तिया सद्दमलकारणादस्स करणेन पिण्डस्स भिक्खाय पटिपूजना । इतरथा ति आभिसपूजाय । कुसीतपुग्गलपरिवज्जनता ति अलसानं भावनाय नाममत्तं पि अजानन्तानं कायदल्लहीबहुलानं यावदर्थं भुञ्जित्वा सेय्यमुत्तादिअमुदुद्धनकानं तिरच्छानकथिकानं पुग्गलानं दूरतो परिच्चजना । आरद्धवीरियपुग्गलसेवनता ति “दिवसं चङ्कमेन निमज्जाय” ति^१ आदिना भावनारम्भवसेन आरद्धवीरियानं दल्लहपरक्कमानं पुग्गलानं कालेन कालं उप्पक्कमता । सम्मप्पधानपच्चवेक्खणता ति चतुर्विधसम्मप्पधानानुभावस्स पच्चवेक्खणता । तदधिसुत्तता ति तस्मिं वीरियसम्बोज्झङ्ग अधिसुत्ति सब्बिरियापथेषु निन्नपोणपम्भारता । एत्थ च थिनसिद्वविनोदनकुसीतपुग्गलपरिवज्जनआरद्धवीरियपुग्गलसेवनतदधिसुत्तता पटिपक्कवविधमनपच्चयूपसंहारवसेन अपायादिभयपच्चवेक्खणादयो समुत्तेजनवसेन वीरियसम्बोज्झङ्गस्स उप्पादका दद्वव्वा ।

४६. बुद्धादीसु पसादसिनेहाभावेन धुसखरहदया^२ लुखपुग्गला, तन्निपरियायेन सिनिद्धपुग्गला वेदितव्वा । बुद्धादीनं गुणपरिदीपना सम्मन्वनीयमुत्तादये^३ पसादनीय-

१. अभि०—२-३०० । अं०—१-१०५ ।

२. धूसरहदया—सी०, धूसरहदया—स्य० ।

३. दी०—३-७७ ।

लूखपुग्गलपरिवज्जनता, सिनिद्धपुग्गलसेवनता, पसादनियसुत्तन्तपच्चवेक्ख-
णता, तदधिमुत्तता ति । इति इमेहि आकारेहि एते धम्मो उप्पादेन्तो
धम्मविचयसम्बोज्झङ्गादयो भावेति नाम । एवं यस्मिं समये चित्तं पग्गहेतव्वं
तस्मिं समये चित्तं पग्गणाति ।

५०. कथं यस्मिं समये चित्तं निग्गहेतव्वं तस्मिं समये चित्तं
निग्गणाति ? यदास्स अच्चारद्वीरियतादीहि उद्धतं चित्तं होति, तदा
धम्मविचयसम्बोज्झङ्गादयो तयो अभावेत्वा पस्सद्विसम्बोज्झङ्गादयो भावेति ।

बुत्तञ्हेतं भगवता—

“सेय्यथापि भिक्खवे पुरिसो महन्तं अग्गिक्खन्धं निब्बापेतुकामो
अस्स, सो तत्थ सुक्खानि चैव तिणानि पक्खिपेय्य...प...न च पंसुकेन
ओकिरेय्य, भव्वो नु खो सो भिक्खवे पुरिसो महन्तं अग्गिक्खन्धं
निब्बापेतुं ति ? नो हेतं भन्ते । एवमेव खो भिक्खवे यस्मिं समये उद्धतं
चित्तं होति, अकालो तस्मिं समये धम्मविचयसम्बोज्झङ्गस्स भावनाय,
अकालो वीरिय...प...अकालो पीतिसम्बोज्झङ्गस्स भावनाय । तं किस्स
हेतु ? उद्धतं भिक्खवे चित्तं, तं एतेहि धम्मोहि दुवूपसमयं होति । यस्मिं च
खो भिक्खवे समये उद्धतं चित्तं होति, कालो तस्मिं समये पस्सद्विसम्बो-
ज्झङ्गस्स भावनाय, कालो समाधिसम्बोज्झङ्गस्स भावनाय, कालो उपेक्खा-
सम्बोज्झङ्गस्स भावनाय । तं किस्स हेतु ? उद्धतं भिक्खवे चित्तं, तं एतेहि
धम्मोहि सुवूपसमयं होति । सेय्यथापि भिक्खवे पुरिसो महन्तं अग्गिक्खन्धं
निब्बापितुकामो अस्स, सो तत्थ अल्लानि चैव तिणानि पक्खिपेय्य...प...

सुत्तन्ता । इमे हि आकारेही ति यथाबुत्तेहि कुसलादीनं सभावसामञ्जलक्खणपटिविज्जनादि-
आकारेहि चैव परिपुच्छकतादिआकारेहि च । एते धम्मो ति एते कुसलादीसु योनिमनसि-
कारादिके चैव धम्मत्थञ्जुतादिके च ।

५०. अच्चारद्वीरियतादीही ति अतिविय पग्गहितवीरियतादीहि । आदि—सदेन

पंसुकेन च ओकिरेय्य, भव्वो नु खो सो भिक्खवे पुरिसो महन्तं
अग्गिक्खन्धं निव्वापेतुं ति ? एवं भन्ते” ति ।

एत्थापि यथासकं आहारवसेन पस्सद्विसम्बोज्झङ्गादीनं भावना
वेदितव्वा ।

वुत्तञ्जेतं भगवता—

“अत्थि भिक्खवे कायपस्सद्वि चित्तपस्सद्वि । तत्थ योनिसो
मनसिकारवहुलीकारो, अयमाहारो अनुप्पन्नस्स वा पस्सद्विसम्बोज्झङ्गस्स
उप्पादाय, उप्पन्नस्स वा पस्सद्विसम्बोज्झङ्गस्स भिय्योभावाय वेपुल्लाय
भावनाय पारिपूरिया संवत्तती” ति ।

तथा “अत्थि भिक्खवे समथनिमित्तं अव्यगनिमित्तं । तत्थ योनिसो
मनसिकारवहुलीकारो, अयमाहारो अनुप्पन्नस्स वा समाधिसम्बोज्झङ्गस्स
उप्पादाय, उप्पन्नस्स वा समाधिसम्बोज्झङ्गस्स भिय्योभावाय वेपुल्लाय
भावनाय पारिपूरिया संवत्तती” ति ।

तथा “अत्थि भिक्खवे उपेक्खासम्बोज्झङ्गानिया धम्मा । तत्थ
योनिसो मनसिकारवहुलीकारो, अयमाहारो अनुप्पन्नस्स वा उपेक्खा-
सम्बोज्झङ्गस्स उप्पादाय, उप्पन्नस्स वा उपेक्खासम्बोज्झङ्गस्स भिय्योभावाय
वेपुल्लाय भावनाय पारिपूरिया संवत्तती” ति ।

५१. तत्थ यथास्स पस्सद्विआदयो उप्पन्नपुव्वा, तं आकारं
सल्लक्खेत्वा तेसं उप्पादनवसेन पवत्तमनसिकारो^१ व तीसु पि पदेसु

संवेजनपमोदनादिं सङ्गहाति । उद्धतं ति समाधिआदीनं मन्दताय अवूपसन्तं । दुवूपसमयं ति
वूपसमेतुं समाधातुं असक्कुण्णय्यं ।

५१. तं आकारं सल्लक्खेत्वा ति येनाकारेन अस्स योगिनो पस्सद्वि समाधि उपेक्खा
ति इमे पस्सद्विआदयो धम्मा पुब्बे यथारहं तस्मिं तस्मिं काले उप्पन्नपुव्वा, तं चित्तं^२ भव्वो
धम्मानं पस्सद्विआकारं समाहिताकारं अज्झपेक्खिताकारं च उपलक्खेत्वा उपधारेत्वा । तीसु पि

योनिसो मनसिकारो नाम । समथनिमित्तं ति च समथस्सेवेतं अधिवचनं । अविकखेपट्टेन च तस्सेव अव्यग्गनिमित्तं ति ।

५२. अपि च सत्त धम्मा पस्सद्विसम्बोज्झङ्गस्स उप्पादाय संवत्तन्ति पणीतभोजनसेवनता, उतुसुखसेवनता, इरियापथसुखसेवनता, मज्झाचपयोगता, सारद्धकायपुग्गलपरिवजनता, पस्सद्धकायपुग्गलसेवनता, तदधिमुत्तता ति ।

५३. एकादस धम्मा समाधिसम्बोज्झङ्गस्स उप्पादाय संवत्तन्ति वत्थुविसदता, निमित्तकुसलता, इन्द्रियसमत्तपटिपादनता, समये चित्तस्स निग्गहणता, समये चित्तस्स पग्गहणता, निरस्सादस्स चित्तस्स सद्धासंवैग-

पदेसू ति “अत्थि भिक्खवे कायप्पस्सद्धी” ति आदिना आगतेसु तीसु पि वाक्येसु, तेहि वा पकासितेसु तीसु धम्मकोट्टासेसु । यथासमाहिताकारं सल्लक्खेत्वा गय्हमानो समथो एव समथनिमित्तं ति आह—“समथनिमित्तं ति च समथस्सेवेतमधिवचनं” ति । नानारम्भणे परिब्भमनेन विविधं अग्गं एतस्सा ति व्यग्गो, विकखेपो । तथा हि सो अनवट्ठानरसो भन्तता-पच्चुप्पट्ठानो च वुत्तो । एकगताभावतो व्यग्गपटिपक्खो ति अव्यग्गो, समाधि । सो एव निमित्तं ति पुब्बे विय वत्तब्बं । तेनाह—“अविकखेपट्टेन च तस्सेव अव्यग्गनिमित्तं ति अधिवचनं” ति ।

५२. सरीरावत्थं^१ जत्वा मत्तसो परिभुत्तो पणीताहारो काललहुतादीनं समुट्ठापनेन पस्सद्विया पच्चयो होति, तथा उतुसप्पायं इरियापथसप्पायं च सेवितं, पयोगो च कायिको पवत्तितो ति आह—“पणीतभोजनसेवनता” ति आदि । पयोगसमतादीनं अभावेन सदरथकायचित्ता पुग्गला सारद्धपुग्गला । वुत्तविपरियायेन पस्सद्धकाया पुग्गला वेदितब्बा ।

५३. निरस्सादस्सा ति भावनस्सादरहितस्स । भावना हि वीथिपटिपन्ना पुब्बेनापरं विसेसवती पवत्तमाना चित्तस्स अस्सादं उपसमसुखं आवहति, तदभावतो निरसादं चित्तं होति । सद्धासंवैगवसेना ति सद्धावसेन संवैगवसेन च । सम्पहंसनता ति सम्मदेव पहंसनता संवैजनपुब्बकपसादुप्पादनेन भावनाचित्तस्स तोसना । सम्मापवत्तस्सा ति लीनुद्धच्चविरहेन समथवीथिपटिपत्तिया च समं सविसेसं च पवत्तिया सम्मदेव पवत्तस्स भावना-

वसेन सम्पहंसनता, सम्मापवत्तस्स अज्झुपेक्खणता, असमाहितपुग्गलपरिवज्जनता, समाहितपुग्गलसेवनता, ज्ञानविमोक्खपच्चवेक्खणता, तदधिमुत्तता ति ।

५४. पञ्च धम्मा उपेक्खामम्योज्झइस्स उप्पादाय संवत्तन्ति सत्तमज्झत्तता, सङ्खारमज्झत्तता, सत्तसङ्खारकेयायजपुग्गलपरिवज्जनता, सत्तसङ्खारमज्झत्तपुग्गलसेवनता, तदधिमुत्तता ति । इति इमेहाकारेहि एते धम्मे उप्पादेन्तो पस्सद्विसम्योज्झइयादयो भावेति नाम । एवं यस्मिं समये चित्तं निग्गहेतव्वं तस्मिं समये चित्तं निग्गण्हाति ।

५५. कथं यस्मिं समये चित्तं सत्तमज्झत्तत्वं तस्मिं समये चित्तं सम्पहंसेति ? यदास्स पञ्चापयोगमन्दताय वा उपसममुखानधिगमेन वा निरस्सादं चित्तं होति, तदा नं अट्ठमंवेगवत्थूनि संवेजेति । अट्ठ संवेगवत्थूनि नाम जातिजराव्याधिसंस्कृति चत्तारि, अपायदुक्खं पञ्चमं, अतीते वट्ठमूलकं दुक्खं, अनागते वट्ठमूलकं दुक्खं, पच्चुप्पन्ने

चित्तस्स । अज्झुपेक्खनता ति पस्सनिग्गहेतव्वंस्स अग्यावटता । ज्ञानविमोक्खपच्चवेक्खणता ति पटमादीनि ज्ञानानि पच्चनीकधम्मेहि सुट्ठु विमुत्तनादिना ते येव विमोक्खा तेसं “एवं भावना एवं समापज्जना एवं अधिष्ठानं एवं वुट्ठानं एवं संकिलेसो एवं वोदानं” ति पति पति अवेक्खणा ।

५६. सत्तमज्झत्तता ति सत्तेसु पियट्ठानियेसु पि गहट्ठपव्वजितेसु मज्झत्ताकारो अज्झुपेक्खना । सङ्खारमज्झत्तता ति अज्झत्तिकेसु चक्खादीसु शहिरंसेसु पत्तचीवरादीसु मज्झत्ताकारो अज्झुपेक्खना । सत्तसङ्खारानं ममायनं मज्झत्तत्वेण यत्तं । इमेहाकारेहि ति इमेहि यथावुत्तेहि कायचित्तानं पस्सद्वाकारसल्लक्खणादिआकारेहि चैव सप्पायाहारसेवनानिआकारेहि च । एते धम्मे ति एते पस्सद्विआदिधम्मे ।

५७. पञ्चापयोगमन्दताया ति पञ्चाव्यापारस्स अप्पभावेन । यथा हि दानसीलानि अलोभादोसप्पधानानि, एवं भावना अमोहप्पधाना विसेसतो अप्पनावहा । तत्थ यदा पञ्चा न बलवती होति, तदा भावनाचित्तस्स अनभिसङ्गतो विय आहारो पुरिसस्स अभिरुचि न जनेति, तेन तं निरस्सादं होति । यदा च भावना पुब्बेनापरं विसेसावहा न होति सम्मदेव अवीथिपटिपत्तिया, तदा उपसममुखस्स अलामेन चित्तं निरस्सादं होति । तदुभयं मग्गवद्—

आहारपरियेद्विमूलकं दुक्खं ति । बुद्धधम्मसंघगुणानुस्सरणेन चस्स पसादं जनेति । एवं यस्मिं समये चित्तं सम्पहंसितव्वं तस्मिं समये चित्तं सम्पहंसेति ।

५६. कथं यस्मिं समये चित्तं अज्झुपेक्खितव्वं तस्मिं समये चित्तं अज्झुपेक्खति ? यदास्स एवं पटिपज्जतो अलीनं अनुद्धतं अनिरस्सादं आरम्मणे समप्पवत्तं समथवीथिपटिपन्नं चित्तं होति, तदास्स पग्गहनिग्गहसम्पहंसनेसु न व्यापारं आपज्जति, सारथि विय समप्पवत्तेसु अस्सेसु । एवं यस्मिं समये चित्तं अज्झुपेक्खितव्वं तस्मिं समये चित्तं अज्झुपेक्खति ।

५७. असमाहितपुग्गलपरिवज्जनता नाम नेक्खम्मपटिपदं अनारूढपुब्बानं अनेककिच्चपसुतानं विक्खित्तहृदयानं पुग्गलानं आरका परिचागो ।

५८. समाहितपुग्गलसेवनता नाम नेक्खम्मपटिपदं पटिपन्नानं समाधिलाभीनं पुग्गलानं कालेन कालं उपसङ्कमनं ।

“पञ्चापयोगमन्दताया” ति आदि । नं ति चित्तं । जातिजराव्याधिमरणानि यथारहं सुगतियं दुग्गतियं च होन्ती ति तदञ्चमेव पञ्चविधबन्धनादिखुप्पिपासादिअञ्चमञ्चविवाधनादिहेतुकं अपायदुक्खं दट्ठव्वं । तयिदं सव्वं तेसं तेसं सत्तानं पच्चुप्पन्नभवनिस्सितं गहितं ति अतीते अनागते च काले वट्टमूलकदुक्खानि विसुं गहितानि । ये पन सत्ता आहारूपजीविनो, तत्थ च उट्ठानफट्ठपजीविनो, तेसं अञ्जेहि असाधारणं जीवितदुक्खं अट्ठमं संवेगवत्थु वुत्तं ति दट्ठव्वं ।

५९. अस्सा ति चित्तस्स । अलीनं ति आदीसु कोसजपक्खियानं धम्मानं अनधिमत्तताय अलीनं । उद्धञ्चपक्खिकानं धम्मानं अनधिमत्तताय अनुद्धतं । पञ्चापयोगसम्पत्तिया उपसममुखादिगमेन च अनिरस्सादं । पुब्बेनापरं अविसेसं ततो एव आरम्मणे समप्पवत्तं समथवीथिपटिपन्नं च । तत्थ अलीनताय पग्गहे, अनुद्धतताय निग्गहे, अनिरस्सादताय सम्पहंसने न व्यापारं आपज्जति । अलीनानुद्धतताय हि आरम्मणे समप्पवत्तं अनिरस्सादताय समथवीथिपटिपन्नं । समप्पवत्तिया वा अलीनं अनुद्धतं, समथवीथिपटिपत्तिया अनिरस्सादं ति दट्ठव्वं ।

५७-५८. नेक्खम्मपटिपदं ति ज्ञानपटिपत्तिं ।

५९. तदधिमुत्तता नाम समाधि अधिमुत्तता, समाधिगरुसमाधि-
निन्नसमाधिरोगसमाधिपम्भारता ति अत्थो ।

एवमेतं दसविधं अप्पनाकोसल्लं सम्पादेतब्बं ।

६०. एवं हि सम्पादयतो अप्पनाकोसल्लं इमं ।
पटिलद्धे निमित्तस्मिं अप्पना सम्पवत्तति ॥
एवं हि पटिलद्धस्स सचे सा नप्पवत्तति ।
तथा पि न जहे योगं वायमेथेव पण्डितो ॥
हित्वा हि सम्मावायामं विसेसं नाम मानवो ।
अधिगच्छे परित्तम्पि ठानमेतं न विज्जति ॥
चित्तप्पवत्तिआकारं तस्मा सल्लक्खयं बुधो ।
समतं वीरियस्सेव योजयेथ पुनप्पुनं ॥
ईसकम्पि लयं यन्तं पग्गण्हेथेव मानसं ।
अच्चारद्धं निसेधेत्ता सममेव पवत्तये ॥
रेणुम्हि उप्पलदले सुत्ते नावाय नाळिया ।
यथा मधुकरादीनं पवत्ति सम्मवण्णिता' ॥

५९. सत्ताविधअधिमुत्तता ति समाधिनिव्वत्तने ज्ञानाधिरुत्ते युत्तप्पयुत्तता । सा
पन यस्मा समाधिं गरं कत्वा तत्थ निन्नपोणपम्भारभावेन पवत्तिया होति, तस्मा “समाधिगरु”
ति आदि वुत्तं ।

६०. पटिलद्धे निमित्तस्मिं एवं हि सम्पादयतो अप्पनाकोसल्लं इमं अप्पना सम्पवत्तती
ति सम्बन्धो । सा ति अप्पना । हित्वा ही ति हि-सहो हेतुअत्थो । यस्मा ठानमेतं न
विज्जति, तस्मा चित्तप्पवत्तिआकारं भावनाचित्तस्स लीनुद्धतादिवसेन पवत्तिआकारं,
सल्लक्खयं उन्धारेत्ते । समतं वीरियस्सेव वीरियस्स समाधिना समरसतं येव योजयेथ ।
कथं पन योजयेथा ति आह—“ईसकं पी” ति आदि । तत्थ लयं ति लीनभावं, सङ्कोचं ति
अत्थो । यन्तं ति गच्छन्तं, पग्गण्हेथेव समभावाया ति अधिप्पायो । तेनाह—“अच्चारद्धं
निसेधेत्वा सममेव पवत्तये” ति । कथं पन सममेव पवत्तये ति आह—“रेणुम्ही” ति आदि ।
यथा ति रेणुआदीसु यथा मधुकरादीनं पवत्ति उपमाभावेन अद्वकथायं सम्मवण्णिता,

लीनउद्धतभावेहि मोचयित्वान सव्वसो ।
एवं निमित्ताभिमुखं मानसं पटिपादयेति ॥

निमित्ताभिमुखपटिपादनं

६१. तत्रायं अत्थदीपना—यथा हि अछेको^१ मधुरो असुकस्मिं सुखे पुप्फं पुप्फितं ति अत्वा तिवखेन वेगेन पक्खन्दो^२ तं अतिक्रमित्वा पटिनिवत्तेन्तो खीणे रेणुमिह सम्पापुणाति । अपरो अछेको मन्देन जवेन पक्खन्दो खीणे येव सम्पापुणाति । छेको पन समेन जवेन पक्खन्दो सुखेन पुप्फरासिं सम्पत्वा यावदिच्छकं^३ रेणुं आदाय मधुं सम्पादेत्वा मधुरसं अनुभवति ।

६२. यथा च सल्लकत्तअन्तेवासिकेसु उदकथालगते उप्पलपत्तो सत्थ-
कम्मं सिक्खन्तेसु एको अछेको वेगेन सत्थं पातेन्तो उप्पलपत्तं द्विधा वा
छिन्दति, उदके वा पवेसेति । अपरो अछेको छिज्जनपवेसनभया सत्थकेन

एवं लीनुद्धतभावेहि मोचयित्वा वीरियसमतायोजनेन निमित्ताभिमुखं मानसं पटिपादये
पटिभागनिमित्ताभिमुखं भावनाचित्तं सम्पादेय्या ति अत्थो ।

निमित्ताभिमुखपटिपादनवण्णना

६१. तत्रा ति तस्मिं “रेणुमिह” ति आदिना वुत्तगाथाद्वये । अत्थदीपना उपमूप-
मेय्यत्थविभावना । अछेको ति अकुसलो । पक्खन्दो ति धावितुं आरब्धो । विकसनक्खणे येव
सरसं कुसुमपरागं^४ होति, पच्छा वातादीहि परिपतति, विरसं वा होति । तस्मा निवत्तने रेणु
खीयती ति आह—“खीणे रेणुमिह सम्पापुणाती” ति । पुप्फरासिं ति रुक्खसाखासु
निस्सितं पुप्फसञ्चयं ।

६२. सल्लकत्तअन्तेवासिकेसू ति सल्लकत्तआचरियस्स अन्तेवासिकेसु । उदक-
थालगते ति उदकथालियं ठपिते । सत्थकम्मं ति सिरावेधनादिसत्थकम्मं । फुसितुं पि उप्पलपत्तं

१—अतिछेको—सी०; अतिच्छेको—स्या०; अछेको—रो०, (पवसुपरि पि)

२—पक्खन्तो—सी०, स्या०, रो० [सव्वत्थ] ।

३—यावदिच्छकं—सी०, स्या० ।

४. सरागं कुसुमं सरसं—स्या०, क० ।

फुसितुम्पि न विसहति । छेको पन समेन पयोगेन तत्थ सत्थपहारं^१
दस्सेत्वा परियोदातमिप्पो हुत्वा तथाप्येत्तु ठानेसु कम्मं कत्वा लाभं लभति ।

६३. यथा च यो अनुव्यासयमाणं मक्कटकमुत्तं आहरति, सो
चत्तारि सहस्सानि लभतीति गज्जा वुत्ते एको अछेको^२ वेगेन
मक्कटकमुत्तं आकङ्कन्तो तहिं तहिं छिन्दति येव । अपरो अछेको
छेदनभया हत्थेन फुसितुम्पि न विसहति । छेको पन कोटिना पट्टाय समेन
पयोगेन दण्डके वेधेत्वा आहरित्वा लाभं लभति ।

६४. यथा च अछेको नियामको^३ बलववाते लङ्कारं पूरेन्तो नावं
विदेसं पक्खन्दापेति । अपरो अछेको मन्दवाते लङ्कारं ओरोरेन्तो नावं
तत्थेव ठपेति । छेको पन मन्दवाते लङ्कारं पूरेत्वा बलववाते अङ्गुलङ्कारं
कत्वा^४ सोत्थिना इच्छितट्टानं पापुणाति ।

६५. यथा च यो तेलेन अछङ्केन्तो नाळिं पूरेति, सो लाभं लभतीति
आचरियेन अन्तेवासिकानं वुत्ते एको अछेको लाभलुद्धो वेगेन पूरेन्तो
तेलं छङ्केति । अपरो अछेको तेलछङ्कनभया आन्तिश्चितुम्पि न विसहति ।
छेको पन समेन पयोगेन पूरेत्वा लाभं लभति ।

६६. एवमेव एको भिक्खु उप्पन्ने निमित्ते सीधमेव अप्पनं पापुणि-
स्सामीति गाळ्हं वीरियं करोति । तस्स चित्तं अच्चारद्वारियत्ता उद्दञ्चे

ति सम्बन्धो । समेनाति पुरिमका विद्य गहं मन्त्रं च पयोगं अकत्वा समप्पमाणेन पयोगेन ।
तत्थाति उप्पलपत्ते । परियोदातमिप्पोति सुविमुद्वनिप्पो निष्कवसिप्पो ।

६३-६६. मक्कटकमुत्तंति दूतमुत्तं । नियामको नावासारथी । लङ्कारंति किलङ्गादि-
मयं नावाकटसारकं । तेलेन अछङ्केन्तो नाळिं पूरेतीति सरावडिगतेन तेलेन अछङ्केन्तो सुख-
मच्छिदकं तेलनाळिं पूरेति । एवमेवति यथा ते आदितो वुत्तमधुकरसल्लकत्तअन्तेवासि-
सुत्ताकङ्कनियामकतेलदूरका वेगेन पयोगं करोन्ति, एवमेव यो भिक्खु सीधं अप्पनं

१-सत्थपदं—मी०, स्या० ।

२-निव्यामको—स्या०, रो०; नीव्यामको—मी० ।

३-लङ्कारं—मी०, स्या० ।

४-पूरेत्वा—रो०, क० ।

पतति, सो न सक्कोति अप्पनं पापुणितुं । एको अच्चारद्धवीरियताय दोसं दिस्वा, किं दानि मे अप्पनाया ति वीरियं हापेति । तस्स चित्तं अतिलीन-वीरियत्ता कोसज्जे पतति, सो पि न सक्कोति अप्पनं पापुणितुं । यो पन ईसकम्पि लीनं लीनभावतो उद्धतं उद्धत्ततो मोचेत्वा समेन पयोगेन निमित्ताभिमुखं पवत्तेति, सो अप्पनं पापुणाति । तादिसेन भवितव्वं ।

इममर्थं सन्धाय एतं वुत्तं—

रेणुम्हि उप्पलदले सुत्ते नावाय नाळिया ।

यथा मधुकरादीनं पवत्ति सम्मवण्णिता ॥

लीनउद्धतभावेहि मोचयित्वान सब्बसो ।

एवं निमित्ताभिमुखं मानसं पटिपादयेति ॥

पठमज्झानकथा

६७. इति एवं निमित्ताभिमुखं मानसं पटिपादयतो पनस्स इदानी अप्पना इज्झिस्सती ति भवङ्गं उपच्छिन्दित्वा पथवी पथवी ति अनुयोग-वसेन उपट्ठितं तदेव पथवीकसिणं आरम्भणं कत्वा मनोद्वारावज्जनं उप्प-ज्जति । ततो तस्मिं येवारम्भणे चत्तारि पञ्च वा जवनानि जवन्ति । तेषु अवसाने एकं रूपावचरं, सेसानि कामावचरानि । पकतिचित्तेहि बलवतर-

पापुणिस्सामी” ति गाळ्हं वीरियं करोति, यो मज्जे वुत्तमधुकरादयो विय वीरियं न करोति इमे द्वे पि वीरियसमताभावेन अप्पनं पापुणितुं न सक्कोन्ति । यो पन अवसाने वुत्तमधुकरादयो विय सम्पयोगो, अयं अप्पनं पापुणितुं सक्कोति वीरियसमतायोगतो ति उपमासंसन्दनं वेदितव्वं । तेन वुत्तं—“एको भिक्खू” ति आदि । लीनं भावनाचित्तं ति अधिप्पायो ।

पठमज्झानकथावण्णना

६७. एवं ति वुत्तप्पकारेण । वीरियसमतायोजनवसेन वीथिपटिपन्नं भावना मानसं पटिभागनिमित्ते येव ठपनवसेन निमित्ताभिमुखं पटिपादयतो अस्स योगिनो । इज्झिस्सती ति समिज्झिस्सति, उप्पज्झिस्सती ति अत्थो । अनुयोगवसेना ति भावनावसेन । सेसानी ति सेसानि तीणि, चत्तारि वा । पकतिचित्तेही ति पाकतिकेहि कामावचरचित्तेहि । बलव...

वितक्कविचारिणीनुत्थञ्चित्तेकम्मन्ता इति यानि अप्पनाय पटिक्कन्ता परि-
कम्मानां ति पि, यथा गानादीनं आसन्नपदेसो गत्तूत्तरो नगरूपचारो ति
बुच्चति, एवं अप्पनाय आसन्नत्ता समीपचारिता वा उपचारिणी ति पि,
इतो पुब्बो परिकम्मानं, उपरि अप्पनाय च अनुलोमतो अनुलोमानी ति
पि बुच्चन्ति । यञ्चेत्थ सब्वन्तिमं, तं परित्तगोत्ताभिञ्जवसेनो महग्गतगोत्त-
भावनतो च गोत्रभू ति पि बुच्चति ।

अग्गाहितग्गाहणेन पनेत्थ पठमं परिकम्मं, दुतियं उपचारं, ततियं
अनुलोमं, चतुत्थं गोत्रभु । पठमं वा उपचारं, दुतियं अनुलोमं, ततियं
गोत्रभु, चतुत्थं पञ्चमं वा अप्पनाचित्तं । चतुत्थमेव हि पञ्चमं वा अप्पेति,
तञ्च खो खिप्पाभिञ्जदन्धाभिञ्जवसेन । ततो परं जवनं पतति, भवङ्गस्स
वारो होति ।

पचित्तेकग्गतानि भावनावलेन पटुतरसभावप्पत्तिया । परिकम्मन्ता ति पटिसङ्खारकत्ता ।
यदि आसन्नत्ता उपचारता, गोत्रभुनो एव उपचारसमञ्जा सिया ति आह—“समीपचारित्ता
वा” ति । अनच्चासन्नो पि हि नातिदूरपवत्ती समीपचारी नाम होति । अप्पनं उपेच्च चरन्ती
ति उपचारानि । इतो पुब्बे परिकम्मानं ति नानावजनवीथियं परिकम्मानं । एत्था ति
एतेसु पटिक्कन्ता अनुलोमत्तरेण । सब्वन्तिमं ति ततियं, चतुत्थं वा । परित्तगोत्ताभि-
भावनतो ति परित्तस्स गोतस्स अभिभावनतो । गं तायती ति हि गोत्तं, “परित्तं” ति पवत्तमानं
अभिधानं बुद्धिं च एकंसिकविसयताय रक्खती ति परित्तगोत्तं । यथा हि बुद्धिं अप्पन्नपटुतेन
अत्येन विना न पवत्तति, एवं अभिधानं अभिषेय्यभूतेन । तस्मा सो तानि तायति रक्खती ति
बुच्चति । तं पन महग्गतानुत्तरविधुरं कामतण्हाय गोचरभूतं कम्मवचरदम्मं आवेणिकरूपं
दट्ठवं । महग्गतगोत्ते पि इमिना नयेन अत्थो वेदितव्वो । भावनतो ति उप्पादनतो ।

अविसेसेन सब्वेसं सब्बा समञ्जा ति पठमनयो गहितग्गाहणं होती ति आह—
“अग्गाहितग्गाहणेना” ति आदि । नानावजनपरिकम्ममेव परिकम्मं ति अविप्पायेन “पठमं
वा उपचारं” ति आदि बुत्तं । चतुत्थं अप्पनाचित्तं पञ्चमं वा अप्पनाचित्तं पुब्बे
बुत्तनयेन सचे चतुत्थं गोत्रभु होती ति अत्थो । पञ्चमं वा ति वा सद्दो अनियमे । स्वायं
अनियमो इमिना कारणेना ति दस्सेतुं—“तञ्च खो खिप्पाभिञ्जदन्धाभिञ्जवसेना” ति

६८. आभिधम्मिकगोदत्तत्थेरो पन “पुरिमा पुरिमा कुसला धम्मा पच्छिमानं पच्छिमानं कुसलानं धम्मानं आसेवनपच्चयेन पच्चयो” ति^१ इमं सुत्तं वत्वा आसेवनपच्चयेन पच्छिमो पच्छिमो धम्मो बलवा होति, तस्मा छट्ठे पि सत्तमे पि अप्पना होती ति आह । तं अट्ठकथासु अत्तनो मतिमत्तं थेरस्सेतं ति वत्वा पटिक्खिच्चं ।

चतुत्थपञ्चमेसु येव पन अप्पना होति, परतो जवनं पतितं नाम होति, भवङ्गस्स आसन्नत्ता ति वुत्तं । तं एवं विचारेत्वा वुत्तत्ता न सका पटिक्खिपितुं । यथा हि पुरिसो छिन्नपपाताभिमुखो^२ धावन्तो ठातुकामो पि परियन्ते पादं क्त्वा ठातुं न सककोति पपाते एव पतति, एवं छट्ठे वा सत्तमे वा अप्पेतुं न सककोति, भवङ्गस्स आसन्नत्ता । तस्मा चतुत्थपञ्चमेसु येव अप्पना होती ति वेदितव्वा ।

वुत्तं । तत्थ खिप्पाभिञ्जस्स चतुत्थं अप्पेति, दन्धाभिञ्जस्स पञ्चमं । कस्मा पन चतुत्थं पञ्चमं वा अप्पेति, न ततो परं ति आह—“ततो परं जवनं पतती” ति । ततो पञ्चमतो परं छट्ठं सत्तमं च जवनं पतन्तं विय होति परिक्खीणजवत्ता ति अधिप्पायो ।

६८. यथा अलद्धासेवनं पठमजवनं दुब्बलत्ता गोत्रभुं न उप्पादेति, लद्धासेवनं पन बलवभावतो दुतियं, ततियं वा गोत्रभुं उप्पादेति, एवं लद्धासेवनताय बलवभावतो छट्ठं, सत्तमं पि अप्पेती ति थेरस्स अधिप्पायो । तेनाह—“तस्मा छट्ठे पि सत्तमे पि अप्पना होती” ति । तं ति थेरस्स वचनं । सुत्तसुत्तानुलोमआचरियवादेहि अनुपत्थम्भितत्ता वुत्तं—“अत्तनोमतिमत्तं” ति । “पुरिमा पुरिमा कुसला धम्मा” ति^१ पन सुत्तपदमकारणं आसेवनपच्चयलामस्स बलवभावे अनेकन्तिकत्ता । तथा हि अलद्धासेवना पि पठमचेतना दिट्ठधम्मवेदनीया होति, लद्धासेवना दुतिय-चेतना याव छट्ठचेतना अपरापरियवेदनीया । चतुत्थपञ्चमेसु येवा ति आदि वुत्तस्सेवत्थस्स युत्तिदस्सनमुखेन निगमनत्थं वुत्तं । तत्थ यदि छट्ठसत्तमं जवनं पतितं नाम होति परिक्खीण-जवत्ता, कथं सत्तमजवनचेतना उपपज्जवेदनीया आनन्तरिया च होती ? ति नायं विसेसो आसेवनपच्चयलामेन बलप्पत्तिया । किञ्चरहि किरियावत्थाविसेसतो । किरियावत्था हि आरम्भ-मज्झपरियोसानवसेन तिविधा । तत्थ च परियोसानावत्थाय सन्निद्धापकचेतनाभावेन उपपज्ज-

९६. सा च पन एकचित्तकखणिका येव । सत्तासु हि ठानेसु अद्धान-
परिच्छेदो नाम नत्थि पठमप्पनायं, लोकियाभिञ्जासु, चतुसु मग्गेसु,
मग्गानन्तरे फले, रूपारूपभवेसु भवङ्गज्ज्ञाने, निरोधस्स पच्चये नेवमञ्जाना-
सञ्जायतने, निरोधा बुद्धहन्तस्स फलं नत्थि^१ ति । एत्थ मग्गानन्तरं
फलं तिण्णं उपरि न होति । निरोधस्स पच्चयो^२ नेवमञ्जानामञ्जायतनं
द्विन्नं उपरि न होति । रूपारूपेसु भवङ्गस्स परिमाणं नत्थि । सेसद्वानेसु
एकमेव चित्तं ति । इति एकचित्तकखणिका येव अप्पना, ततो भवङ्गपातो ।
अथ भवङ्गं वोच्छिन्दित्वा ज्ञानपच्चवेक्खणत्थाय आवज्जनं, ततो ज्ञानपच्च-
वेक्खणं^३ ति ।

एत्तावता च^४ पनेस “विवच्चेव कामेहि विविच्च अकुसलेहि धम्महेहि
सवितकं सविचारं विवेकजं पीतियुखं पठमं ज्ञानं उपसम्पज्ज विहरति”^५ ।
एवमनेन पञ्चङ्गविप्पहीनं पञ्चङ्गसमन्नागतं तिविधकल्याणं दसलक्खणसम्पन्नं
पठमं ज्ञानं अधिगतं होति पथवीकसिणं ।

वेदनीयादिता होति, न बलवभावेना ति दट्ठन्नं । पटिसन्धिया अनन्तरपच्चयभाविनो विपाक-
सन्तानस्स अनन्तरपच्चयभावेन तथा अभिसङ्खत्ता ति च वदन्ति । तस्मा छट्सत्तमानं
पपाताभिमुखताय परिकम्पणीजवता न सक्का निवारेतुं । तथा हि “यथा हि पुरिसो” ति
आदि वुत्तं ।

६६. सा च पन अप्पना । अद्धानपरिच्छेदो ति कायपरिच्छेदो । सो पनेत्थ सत्तसु
ठानेसु कत्थचि अपरिमाणचित्तकखणताय, कत्थचि अतिइत्तरखणताय नत्थी ति वुत्तो । न
हेत्थ सम्पुण्णजवनवीथि अद्धा लब्धति । तेनेवाह—“एत्थ मग्गानन्तरफलं” ति आदि ।
सेसद्वानेसू ति पठमप्पना लोकियाभिञ्जा मग्गाक्खणो निरोधा बुद्धहन्तस्स फलकखणो ति एतेसु
चतुसु ठानेसु ।

एत्तावत्ता ति एत्तकेन भावनाक्रमेण एस योगावचरो पठमं ज्ञानं उपसम्पज्ज विहरति ।
एवं विहरता च अनेन तदेव पठमं ज्ञानं अधिगतं होति पथवी कसिणं ति सम्बन्धो ।

१. पच्चयं—स्या०, क० ।

२. वेक्खणा—सी० ।

३. स्या० पीत्यक्के नत्थि ।

४. अभि०—१-४५; टी—१-६५ ।

७०. तत्थ विविच्चेव कामेही ति कामेहि विविच्चित्वा विना हुत्वा अपक्कमित्वा । यो पनायमेत्थ एवकारो, सो नियमत्थो ति वेदितब्बो । यस्मा च नियमत्थो, तस्मा तस्मिं पठमज्झानं उपसम्पज्ज विहरणसमये अविज्जमानानम्पि कामानं तस्स पठमज्झानस्स पटिपक्खभावं कामपरिच्चागेनेव चस्स अधिगमं दीपेति ।

कथं ? विविच्चेव कामेही ति एवं हि नियमे करियमाने इदं पञ्चायति, नून ज्ञानस्स कामा पटिपक्खभूता येसु सति इदं नप्पवराति, अन्धकारे सति पदीपोभासो विय । तेसं परिच्चागेनेव चस्स अधिगमो होति, ओरिमतीरपरिच्चागेन पारिमतीरस्सेव, तस्मा नियमं करोती ति ।

७१. तत्थ सिया—कस्मा पनेस पुब्बपदे येव बुत्तो, न उत्तरपदे ? किं अक्रुसलेहि घम्मेहि अविविच्चा पि ज्ञानं उपसम्पज्ज विहरेय्या ति ? न खो पनेतं एवं दट्ठब्बं । तं निस्सरणतो हि पुब्बपदे एस बुत्तो । कामधातुसमतिक्कमनतो हि कामरागपटिपक्खतो च इदं ज्ञानं कामानमेव निस्सरणं । यथाह—“कामानमेतं निस्सरणं यदिदं नेक्खम्म” ति । उत्तरपदे पि पन

७०. तत्था ति तस्मिं ज्ञानपाठे । विविच्चित्वा ति विसुं हुत्वा । तेनाह—“विना हुत्वा अपक्कमित्वा” ति, पेजहनवसेन अपसक्कित्वा ति अत्थो । विविच्चेव कामेही ति एत्थ “विविच्चा” ति इमिना विवेचनं ज्ञानक्खणे कामानं अभावमत्तं बुत्तं । “विविच्चेवा” ति पन इमिना एकंसतो कामानं विवेचेतब्बतादीपनेन तप्पटिपक्खता ज्ञानस्स कामविवेकस्स च ज्ञानाधिगमूपायता दस्सिता होती ति इममत्थं दस्सेतुं—“पठमं ज्ञानं” ति आदिं वत्वा तमेवत्थं पाकटतरं कातुं—“कथं” ति आदि बुत्तं । “अन्धाकारे सति पदीपोभासो विया” ति एतेन यथा पदीपोभासाभावेन रत्तियं अन्धकाराभिभवो, एवं ज्ञानाभावेन सत्तसन्ततिथं कामाभिभवो ति दस्सेति ।

७१. एतं ति पुब्बपदे येव अवधारणवचनं । न खो पन एवं दट्ठब्बं “कामेहि एवा” ति अवधारणस्स अकतत्ता । निस्सरन्ति निगच्छन्ति एतेन एत्थ वा ति निस्सरणं । के निगच्छन्ति ? कामा, तेसं कामानं निस्सरणं प्हानं तन्निस्सरणं, ततो । कथं पन समाने विक्खम्ममेन कामानमेवेतं निस्सरणं, न ब्यापादादीनं ति चोदनं युत्तितो आगमतो च सोधेतुं—“कामधातू” ति

यथा “इधेव भिक्खवे समणो, इध दुतियो समणो” ति^१ । एत्थ एवकारो आनेत्वा बुच्चति, एवं वचब्बो । न हि सक्का इतो अञ्जेहि पि नीवरण-सङ्घातेहि अकुसलेहि धम्मेहि अविविच्च ज्ञानं उपसम्पज्ज विहरितुं । तस्मा “विविच्चेव कामेहि विविच्चेव अकुसलेहि धम्मेही” ति एवं पदद्वये पि एस दट्ठब्बो । पदद्वये पि च किञ्चापि विविच्चा ति इमिना पदद्वयेन तदङ्गविवेकादयो कायविवेकादयो च सव्वे पि विवेका सङ्गहं गच्छन्ति, तथा पि कायविवेको चित्तविवेको विक्खम्भनविवेको ति तयो एव इध दट्ठब्बा ।

७२. कामेही ति इमिना पन पदेन ये च निर्देशे “कतमे वत्थु-कामा ? मनापिया रूपा” ति^२ आदिना नयेन वत्थुकामा बुच्चा, ये च तत्थेव विभङ्गे च “छन्दो कामो, रागो कामो, छन्दरागो कामो, सङ्कप्पो

आदि बुत्तं । तत्थ कामधातु—समतिक्रमनतो ति सकलस्सपि कामभवस्स समतिक्रमपटि-पदाभावतो । तेन इमस्स ज्ञानस्स कामपरिञ्चाभावमाह । कामरागपटिपक्खतो ति वक्ख-मानविभागस्स किलेसकामस्स पञ्चत्थिकभावतो । तेन यथा मेत्ता व्यापादस्स करुणा विहिंसाय, एवमिदं ज्ञानं कामरागस्स उज्जुविपच्चनीकभूतं ति दस्सेति । एवमत्तनो पवत्तिया विज्जयपटिप-च कामरागतो कामधातुतो च विनिवत्तसभावत्ता इदं ज्ञानं विसेतो कामानमेव निस्सरणं । स्वायमत्थो पाठगतो एवा ति आह—“यथाहा” ति आदि । कामञ्चेतमत्थं दीपेतुं पुरिमपदे-येव अवधारणं गहितं, उत्तरपदे पि पन तं गहेतव्वमेव तथा अत्यसम्भवतो ति दस्सेतुं—“उत्तर-पदेपी” ति आदि बुत्तं । इतो ति कामच्छन्दतो । एस नियमो । साधारणवचनेना ति अवित्तेसवचनेन । तदङ्गविवेकादयो तदङ्गविवेकादयो चित्तकायउपधिविवेका चित्तविवेकादयो । तयो एव इध ज्ञानकथायं दट्ठब्बा समुच्छेद-विवेकादीनं असम्भवतो ।

७२. निर्देशे ति महानिर्देशे । तत्थ हि “उद्दानतो द्वे कामा वत्थुकामा किलेसकामा चा” ति उद्दिष्टित्वा “तत्थ कतमे वत्थुकामा ? मनापिया रूपा” प “मनापिया कोट्ठब्बा” ति आदिना वत्थुकामा निर्दिष्टा । ते पन कामीयन्ती ति कामा ति वेदितव्या । तत्थेवा ति

कामो, रागो कामो, सङ्कप्परागो कामो इमे वुच्चन्ति कामा” ति एवं किलेसकामा वुत्ता, ते सब्बे पि सङ्गहिता इच्चेव दट्ठव्या । एवं हि सति विविच्चेव कामेही ति वत्थुकामेहि पि विविच्चेवा ति अत्थो युज्जति, तेन कायविवेको वुत्तो होति । विविच्च अकुसलेहि धम्ममेही ति किलेसकामेहि सब्बाकुसलेहि वा विविच्चा ति अत्थो युज्जति, तेन चित्तविवेको वुत्तो होति । पुरिमेन चेत्थ वत्थुकामेहि विवेकवचनतो एव कामसुखपरिचागो, दुतियेन किलेसकामेहि विवेकवचनतो नेक्खम्मसुखपरिग्गहो विभावितो होति ।

एवं वत्थुकामकिलेसकामविवेकवचनतो येव च एतेसं पठमेन संकिलेसवत्थुप्पहानं, दुतियेन संकिलेसप्पहानं । पठमेन लोलभावस्स हेतु-

निहंसे एव । विभङ्गे ति ज्ञानविभङ्गे^१ । पत्थनाकारेन पवत्तो दुब्बलो लोभो छन्दनट्ठेन छन्दो, ततो बलवा रज्जनट्ठेन रागो, ततो पि बलवतरो बहलरागो छन्दरागो । निमित्तानुव्यञ्जनानि सङ्कप्पेति एतेना ति सङ्कप्पो, तथापवत्तो लोभो, ततो बलवा रज्जनट्ठेन रागो, सङ्कप्पनवसेनेव पवत्तो ततो पि बलवतरो सङ्कप्परागो ति । स्वायं पभेदो एकस्सेव लोभस्स पवत्तिआकारवसेन अवत्थाभेदवसेन च वेदितव्वो यथा “वच्छो दम्मो बलीवद्दो” ति । इमे किलेसकामा । कामेन्ती ति कामा, कामेन्ति एतेही ति वा ।

एवंहि सती ति एवं उभयेसं पि कामानं सङ्गहे सति । वत्थु कामेहि पी ति “वत्थु कामेहि विविच्चेवा” ति पि अत्थो युज्जती ति एवं युज्जमानत्थन्तरसमुच्चयत्थो पि-सद्दो, न किलेसकामसमुच्चयत्थो । कस्मा ? इमस्मि अत्थे किलेसकामेहि विवेकस्स दुतियपदेन वुत्तत्ता । तेना ति वत्थुकामविवेकेन । कायविवेको वुत्तो होति पुत्तदारादिपरिग्गहविवेकदीपनतो । पुरिमेना ति कायविवेकेन । एत्था ति “विविच्चेव कामेहि, विविच्च अकुसलेहि धम्ममेही” ति एतस्मि पदद्वये, इतो वा निद्वारिते विवेकद्वये । अकुसल-सद्देन यदि पि किलेसकामा सब्बा-कुसला पि वा गहिता, सब्बथा पन किलेसकामेहि विवेको वुत्तो ति आह—“दुतियेन किलेस-कामेहि विवेकवचनतो” ति । दुतियेना ति च चित्तविवेकेना ति अत्थो । एतेसं ति यथावुत्तानं द्विन्नं पदानं, निद्वारणे चेतं सामिवचनं । तण्हादिसंकिलेसानं वत्थुनो पहानं

परिचागो, दुतियेन बालभावस्स । पठमेन च पयोगसुद्धि, दुतियेन आसय-
पोसनं विभावितं होती ति विञ्जातव्वं । एस ताव नयो कामेही ति एत्थ
वुत्तकामेसु वत्थुकामपक्खे ।

७३. किलेसकामपक्खे पन छन्दो ति च रागो ति च एवमादीहि
अनेकभेदो कामच्छन्दो येव कामो ति अधिप्पेतो । सो च अकुसलपरिपक्खो
पि समानो “तत्थ कतमो कामो ? छन्दो कामो” ति आदिना नयेन
विभङ्गे ज्ञानपटिपक्खतो विसुं वुत्तो । किलेसकामत्ता वा पुरिमपदे वुत्तो,
अकुसलपरियापक्खत्ता दुतियपदे । अनेकभेदतो चस्स कामतां ति अवत्वा
कामेही ति वुत्तां ।

७४. अञ्जेसम्पि च धम्मनं अकुसलभावे विज्जमाने “तत्थ कतमे
अकुसला धम्मा ? कामच्छन्दो” ति आदिना नयेन विभङ्गे उपरि ज्ञानज्ञानं

संकिलेसवत्थुप्पहानं । लोलभावो नाम तत्थ तत्थ रूपादीसु तद्वृत्तयो, तस्स हेतु वत्थुकामा
एव वेदितव्वा । बालभावो अविज्जा, दुच्चिन्तितचिन्तितादि वा, तस्स अयोनिसोमनसिकारो
सव्वे पि वा अकुसला धम्मा हेतु । कामगुणाधिगमहेतु पि तत्तत्तिवत्तादिअनुबन्धयोगो होती ति
तत्त्विवंकेन पयोगसुद्धि विभाविता । तण्हासंकिलेससोधनेन विवट्ठूपनिस्सयसंवट्ठुनेन च
अज्झासयविसोधनं आसयपोसनं । कामे २ ति निद्वारणं भुम्भं ।

७३. अनेकभेदो ति कामासवकामरागसंयोजनादिवसेन रूपतण्हादिवसेन च अनेकप-
भेदो । कामच्छन्दो येवा ति कामसभावो येव छन्दो, न कत्तुकम्यताछन्दो, ना पि कुसलच्छन्दो
ति अधिप्पायो । ज्ञानपटिपक्खतो ति ज्ञानस्स पटिपक्खभावतो तहेतु तन्निमित्तं विसुं वुत्तो ।
अकुसलभावसामञ्जेन अगगहेत्वा विसुं सरूपेन गहितो । यदि किलेसकामो व पुरिमपदे वुत्तो
कथं बहुवचनं ति आह—“अनेकभेदतो” ति आदि ।

७४. अञ्जेसं पि दिट्ठित्तमअहिक्कित्तमदीनं तंसहितपक्खादीनं च । उपरि
वुच्चमानानि ज्ञानज्ञानि उपरिज्ञानज्ञानि, तेसं अत्तनो पच्चनीकानं पटिपक्खभावदस्सनतो
तत्पच्चनीकनीवरणवचनं । नीवरणानि हि ज्ञानङ्गपच्चनीकानि तेसं पवत्तिनिवारणतो ।

एवमेतत्तु पटिपक्खोऽप्यवदस्सनतो नीवरणानेव वुत्तानि । नीवरणानि हि ज्ञानङ्गपञ्चनीकानि, तेसं ज्ञानज्ञानेव पटिपक्खानि, विद्वंसकानि विघातकानीति वुत्तं होति । तथा हि “समाधि कामच्छन्दस्स पटिपक्खो, पीति व्यापादस्स, वित्तको थिनमिद्वस्स, सुखं उद्वच्चकुक्कुच्चस्स, विचारो विचिकिच्छाया”ति पेटके^१ वुत्तं ।

एवमेतत्तु विविच्चेव कामेहीति इमिना कामच्छन्दस्स विक्खम्भन-विवेको वुत्तो होति । विविच्च अकुसलेहि धम्मेहीति इमिना पञ्चन्नम्पि नीवरणानं, अब्रह्महितादृशेन पन पठमेन कामच्छन्दस्स, दुतियेन सेसनीवरणानं । तथा पठमेन तीसु अकुसलमूलेसु पञ्चकामगुणभेदविसयस्स लोभस्स, दुतियेन आघातवत्थुभेदादिविसयानं दोसमोहानं । ओघादीसु वा धम्मेसु पठमेन कामोद्यकामयोगकामासवकामुपादानअभिज्झाकायगन्थकामरागसंयोजनानं, दुतियेन अवसेसओघयोगासवउपादानगन्थसंयोजनानं । पठमेन च तण्हाय तंसम्पयुत्तकानञ्च, दुतियेन अविज्जाय तंसम्पयुत्तकानञ्च । अपि च पठमेन लोभसम्पयुत्तानं अट्टमं चित्तुप्पादानं, दुतियेन सेसानं चतुमं अकुसलचित्तुप्पादानं विक्खम्भनविवेको वुत्तो होतीति वेदितव्यो ।

समाधि कामच्छन्दस्स पटिपक्खो रागप्पणिधिया उज्जुविपच्चनीकभावतो, नानारम्भणेहि पलोभितस्स परिभ्रमन्तस्स चित्तस्स समाधानतो च । पीति व्यापादस्स पटिपक्खा पामोच्जेन समानयोगक्खेमत्ता । वित्तको थिनमिद्वस्स पटिपक्खो योनिसेसङ्कप्पनवसेन सविप्फारपवत्तितो । सुखं अवूपसमानुतापसभावस्स उद्वच्चकुक्कुच्चस्स पटिपक्खं वूपसन्तसीतलसभावत्ता । विचारो विचिकिच्छाय पटिपक्खो आरम्भणे अनुमज्जनवसेन पञ्चापटिरूपसभावत्ता । महाकच्चानत्थेरेन देसितं पिटकानं संवण्णना पेटकं, तस्मिं पेटके ।

पञ्चकामगुणभेदविसयस्साति रूपादिपञ्चकामगुणविसेसविसयस्स । आघातवत्थुभेदादिविसयानंति व्यापादविवेकवचनेन “अनत्थं मे अचरी”ति^२ आदि आघातवत्थुभेदविसयस्स दोसस्स, मोहादिकेहि थिनमिद्वादीहि विवेकवचनेन पटिच्छादनवसेन दुक्खादिपुण्वन्तादिभेदविसयस्स मोहस्स विक्खम्भनविवेको वुत्तो । कामरागव्यापादतदेकद्वयथिनमिद्वादिविवेकवचन-

अयं ताव विविच्चेव कामेहि विविच्च अकुसलेहि धम्मही ति एत्थ अन्ध-
पकासना ।

७७. एतादृता च पठमस्स ज्ञानस्स पहाणङ्गं दस्सेत्वा इदानीं सम्प-
योगङ्गं दस्सेतुं सवितक्कं सविचारं ति आदिं वुत्तं । तत्थ वितक्कनं
वितक्को, ऊहनं ति वुत्तं होति । स्वायं आरम्भणे चित्तस्स अविनिर्मुक्त-
लक्खणो, आहननपरियाहननरो । तथा हि तेन योगावचरो आरम्भणं
वितक्काहतं वितक्कपरियाहतं करोती ति वुच्चति । आरम्भणे चित्तस्स आनयन-
पच्चुपट्टानो ।

कञ्चेतं सब्बाकुसलपटिपक्खसभावत्ता । सब्बकुसलानं तेन सभावेन सब्बाकुसलपटिपक्कं होति,
होन्तं पि कामरागादिविक्खम्भनसभावमेव होति तंसभावत्ता ति अविसेसेत्वा निज्जन्तुस-
मूलादीनं “विक्खम्भनविवेको वुत्तो होती” ति आह ।

७५. यथापच्चयं पवत्तमानानं सभावधम्मानं नत्थि काचि वसवत्तिता ति वसवत्तिभाव-
निवारणत्थं “वितक्कनं वितक्को” ति वुत्तं । तदिदं “वितक्कनं ईदिसमिदं” ति आरम्भणस्स
परिकप्पनं ति आह—“ऊहनं ति वुत्तं होती” ति । यस्मा चित्तं वितक्कवलेन आरम्भणं अभि-
निरुद्धं विय होति, तस्मा सो आरम्भणाभिनिरोधनलक्खणो वुत्तो । यथा हि कोचि
राजवल्लभं तंम्यन्धिनं मित्तं वा निस्साय राजगेहं आरोहति अनुपविमति, एवं वितक्कं
निस्साय चित्तं आरम्भणं आरोहति । यदि एवं कथं अवितक्कं चित्तं आरम्भणं आरोहती ति ?
वितक्कवलेनेव । यथा हि सो पुरिसो परिचयेन तेन विना पि निरासङ्को राजगेहं पविसति एवं
परिचयेन वितक्केन विना पि अवितक्कं चित्तं आरम्भणं आरोहति । परिचयेना ति च सन्ताने
पवत्तवितक्कभावनासङ्घातेन परिचयेन । वितक्कस्स हि सन्ताने अभिण्हं पवत्तस्स वसेन चित्तस्स
आरम्भणाभिरुहणं चिरपरिचित्तं । तेन तं कदाचि वितक्केन विना पि तत्थ पवत्ततेव । यथा तं
जाणसहितं हुत्वा सम्मसनवसेन चिरपरिचित्तं कदाचि जाणविरहितं पि सम्मसनवसेन पवत्तति,
यथा वा किलेससहितं हुत्वा पवत्तं सब्बसो किलेसरहितं पि परिचयेन किलेसदासनावसेन पवत्तति,
एवं सम्पदमिदं दट्ठव्वं । आदितो अभिसुखं वा हननं आहननं । परितो परिवत्तेत्वा वा आहननं
परियाहननं । “रूपं रूपं, पथवी पथवी” ति आकोटेन्तस्स विय पवत्ति “आहननं परियाहननं”
ति च वेदितव्वं । आनयनं चित्तस्स आरम्भणे उपनयनं, आकट्ठनं वा ।

७६. विचरणं विचारो, अनुसञ्चरणं ति वुचं होति । स्वायं आरम्मणानुमज्जनलक्खणो, तत्थ सहजातानुयोजनरसो, चित्तस्स अनुप्पवन्धनपच्चुपट्टानो ।

७७. सन्ते पि च नेसं कत्थचि अविप्पयोगे, ओळारिकट्ठेन पुब्बङ्गमट्ठेन च घण्डाभिघातो विय चेतसो पठमाभिनिपातो वितको । सुखमट्ठेन अनुमज्जनसभावेन च घण्डानुरवो विय अनुप्पवन्धो विचारो । विप्फारवा चेत्थ वितको पठमुप्पत्तिकाले परिप्फन्दनभूतो चित्तस्स, आकासे उप्पतितु-कामस्स पक्खिनो पक्खविकखेपो विय, पदुमाभिमुखपातो विय च गन्धानुबन्ध-चेतसो भमरस्स । सन्तवुत्ति विचारो नातिपरिप्फन्दनभावो चित्तस्स, आकासे उप्पतितस्स पक्खिनो पक्खप्पसारणं विय, परिब्भमनं विय च पदुमाभिमुख-पतितस्स भमरस्स पदुमस्स उपरिभागे ।

दुकानिपातट्ठकथायं पन “आकासे गच्छतो महासकुणस्स उभोहि पक्खेहि वातं गहेत्वा पक्खे सन्निसीदापेत्वा गमनं विय आरम्मणे चेतसो अभिनिरोपनभावेन पवत्तो वितको । वातग्गहणत्थं पक्खे फन्दापयमानस्स

७६. अनुसञ्चरणं अनुपरिब्भमनं । स्वायं विसेसो सन्तानभिह लब्भमानो एव सन्ताने पाकटो होती ति दट्ठब्बो । सेसेसु पि एसेव नयो । अनुमज्जनं आरम्मणे चित्तस्स अनुमसनं, परिमज्जनं ति अत्थो । तथा हि विचारो “परिमज्जनहत्थो विय, सञ्चरणहत्थो विया” ति च वुत्तो । तत्था ति आरम्मणे । सहजातानं अनुयोजनं आरम्मणे अनुविचारणसङ्कानुमज्जन-वसेनेव वेदितब्बं । अनुप्पवन्धनं आरम्मणे चित्तस्स अविच्छिन्नस्स विय पवन्ति । तथा हि सो “अनुसन्धानता” ति^२ निदिट्ठो । तेनेव च “घण्डानुरवो विय, परिब्भमनं विया” ति च वुत्तो ।

७७. कत्थची ति पठमज्ज्ञाने परित्तचित्तुप्पादेसु च । विचारतो ओळारिकट्ठेन विचारस्सेव च पुब्बङ्गमट्ठेन अनुरवतो ओळारिको तस्स च पुब्बङ्गमो घण्डाभिघातो विय वितको । यथा हि घण्डाभिघातो पठमाभिनिपातो होति, एवं आरम्मणाभिमुखनिरोपनट्ठेन वितको चेतसो पठमाभिनिपातो होति । अभिघात-ग्गहणेन चेत्थ अभिघातजो सद्दो गहितो ति वेदितब्बो । विप्फारवा ति विचलनयुत्तो सपरिप्फन्दो । परिब्भमनं विय परिस्सया-

गमनं विय अनुमज्जनभावेन पवत्तो विचारो” ति वुत्तं, तं अनुप्पवन्धेन पवत्तियं युज्जति । सो पन नेसं विसेसो पठमदुतियज्ज्ञानेसु पाकटो होति ।

७८. अपि च मलमाहितं कंसभाजनं एकेन हत्थेन दळ्हं गहेत्वा इतरेन हत्थेन चुण्णतेलवालण्डुपकेन परिमज्जन्तस्स दळ्हं गहेत्वा हत्थो विय वितक्को, परिमज्जनहत्थो विय विचारो । तथा कुम्भकारस्स दण्डप्पहारेन चक्रं भमयित्वा भाजनं करोन्तस्स उप्पीळनहत्थो विय वितक्को, इतो चितो च सञ्चरणहत्थो विय विचारो । तथा मण्डलं करोन्तस्स मज्झे सन्निरुम्भित्वा ठितकण्ठको विय अभिनिरोपनो वितक्को, वहि परिब्बमनकण्ठको विय अनुमज्जनो विचारो ।

इति इमिना च वितक्केन इमिना च विचारेण सह वत्तति रुक्खो विय पुप्फेन फलेन चा ति इदं ज्ञानं “सवितक्कं सविचारं” ति वुत्तति । विभङ्गे पन “इमिना च वितक्केन इमिना च विचारेण उपेतो होति समु-

भाववीमंसनत्थं । अनुप्पवन्धेन पवत्तियं ति उपचारे वा अप्पनायं वा सन्तानेन पवत्तियं । तत्थ हि वितक्को निच्चलो हुत्वा आरम्भणं अनुपविसित्वा विय पवत्तति, न पठमाभिनिपाते । पाकटो होती ति वितक्कस्स विसेसो अभिनिरोपनाकारो ओट्टारिकत्ता पठमज्ज्ञाने पाकटो होति, तदभावतो पञ्चकनये दुतियज्ज्ञाने विचारस्स विसेसो अनुमज्जनाकारो पाकटो होति ।

७८. वालण्डुपकं एळकलोमादीहि कतचुम्भटकं । उप्पीळनहत्थो ति पिण्डस्स उप्पीळनहत्थो । तस्सेव इतो चितो च सञ्चरणहत्थो । मण्डलं ति कंसभाजनादीसु किञ्चि मण्डलं वट्टलेखं करोन्तस्स । यथा पुप्फफलसाखादिवयवविनिमुत्तो अविज्जमानो पि रुक्खो “सपुप्फो, सफलो” ति बोहरीयति, एवं वितक्कादिअङ्गविनिमुत्तं अविज्जमानं पि ज्ञानं “सवितक्कं, सविचारं” ति बोहरीयती ति दस्सेवुं—“रुक्खो विया” ति आदि वुत्तं । ज्ञानभावनाय पुग्गलवसेन देसेतव्वत्ता “इध भिक्खु विविचेव कामेही” ति आदिना पुग्गलविट्टेने ज्ञानानि उद्दिट्ठानीति । यदि पि विभङ्गे पुग्गलाधिष्ठाना देसना कता, अत्थो पन तत्रा पि विभङ्गे पि यथा

पेतो” ति आदिना नयेन पुग्गलाधिद्वाना देसना कता । अत्थो पन तत्रा पि एवमेव दट्ठब्बो ।

७६. विवेकजं ति एत्थ विवित्ति विवेको, नीवरणविगमो ति अत्थो । विवित्तो ति वा विवेको, नीवरणविवित्तो ज्ञानसम्पयुत्ताधम्म-
रासी ति अत्थो । तस्मा विवेका, तस्मिं वा विवेके जातं ति विवेकजं ।

८०. पीतिसुखं ति एत्थ पीणयती ति पीति । सा सम्पियायन-
लक्खणा, कायचित्तपीणनरसा, फरणरसा वा, ओदग्यपच्चुपट्टाना । सा
पनेसा खुदिकापीति, खणिकापीति, ओक्कन्तिकापीति, उब्बेगापीति,
फरणापीती ति पञ्चविधा होति । तत्थ खुदिकापीति सरीरे लोमहंसमत्ता-
मेव कातुं सक्कोति । खणिकापीति खणे खणे विज्जुप्पादसदिसा होति ।
ओक्कन्तिकापीति समुद्दीरं वीचि विय कायं ओक्कमित्वा ओक्कमित्वा
भिज्जति । उब्बेगापीति बलवती होति, कायं उद्धग्गं कत्वा आकासे
लङ्घापनप्पमाणप्पत्ता ।

तथा हि पुण्णवल्लिकवासी महातिस्सत्थेरो पुण्णमदिवसे सायं चेति-
यङ्गणं गन्त्वा चन्दालोकं दिस्वा महाचेतियाभिमुखो हुत्वा “इमाय वत

इध “इमिना च वितक्केना” ति आदिना धम्मवसेन उत्तो, एवमेव दट्ठब्बो, परमत्थतो
पुग्गलस्सेव अभावतो ति अधिप्पायो । अत्थो प...प...दट्ठब्बो ज्ञानसमङ्गिनो वितक्कविचार-
समङ्गितादस्सनेन ज्ञानस्सेव च सवितक्कसविचारताय उत्तत्ता ति एवं वा एत्थ अत्थो
दट्ठब्बो ।

७६. विवेका ति विवेका हेतुभूता ति विवेक-सदस्स भावसाधनतं सन्धायाह । विवेके
ति कत्तुसाधनतं, कम्मसाधनतं वा । “विवित्तो” ति हि इमिना नीवरणेहि विनाभूतो तेहि विवेचित्तो
ति च साधनद्वयं पि सङ्गहितमेवा ति ।

८०. पीणयती ति तपेति, वट्ठेति वा । सम्पियायनलक्खणा ति परितुस्सन-
लक्खणा । पीणनरसा ति परिब्रूहनरसा । फरणरसा ति पणीतरूपेहि कायस्स व्यापनरसा ।

वेलाय चतस्सो परिसा महाचेतियं वन्दती” ति एकतिया दिट्ठारम्मणवसेन बुद्धारम्मणं उब्बेगापीति उप्पादेत्वा सुधातले पद्मचित्रगेण्डुको विय आकासे उपपत्तिवा महाचेतियङ्गणे येव पतिट्ठासि ।

तथा गिरिकण्डकविहारम्म उपनिस्सये वत्तकालकगामे एका कुल-धीता पि बलवबुद्धारम्मणाय उब्बेगापीनिया आकासे लङ्घेसि ।

८१. तस्सा किर मातापितरो सायं धम्मस्सवनत्थाय विहारं गच्छन्ता “अम्म त्वं गरुभारा अकाले विचरितुं न सक्कोसि, मयं तुय्हं पत्तिं कत्वा धम्मं सोस्सामा” ति अगमंसु । सा गन्तुकामा पि तेसं वचनं पटिवाहितुं असक्कोन्ती घरे ओहीयित्वा घराजिरे ठत्वा चन्दालोकेन गिरिकण्डके आकासचेतियङ्गणं ओलोकेन्ती चेतियस्स दीपपूजं अद्दस, चतस्सो च परिसा मालागन्धादीहि चेतियपूजं कत्वा पदक्खिणं करोन्तियो भिक्खु-संघस्स च गणसज्झायसद्दं अस्सोसि । अथस्सा “धञ्जा वति मे ये विहारं गन्त्वा एवरूपे चेतियङ्गणे अनुसञ्चरितुं, एवरूपञ्च मधुरधम्मकथं सोतुं लभन्ती” ति मुत्तरासिसदिसं चेतियं पस्सन्तिया एव उब्बेगापीति उदपादि । सा आकासे लङ्घित्वा मातापितूनं पुरिमतरं येव आकासतो चेतियङ्गणे ओरुय्ह चेतियं वन्दित्वा धम्मं सुणमाना अट्ठासि ।

अथ नं मातापितरो आगन्त्वा “अम्म त्वं कतरं सगगेन आग-

उदग्गभावो ओदय्यं । खुद्धिका लहुं लोमहंसनमत्तं कत्वा भिन्ना न पुन उपपज्जति । खणिका बहुलं उपपज्जति । उब्बेगतो परणा निच्चलत्ता चिरद्वितिकत्ता च पणीततरा । चेतियङ्गणं गन्त्वा ति पुण्णवल्लीकविहारे चेतियङ्गणं गन्त्वा । पकतिया दिट्ठारम्मणवसेना ति पुब्बे महाचेतियं गह्वरारम्मणवसेन । चित्रगेण्डुको विचित्राकारेन कतगेण्डुको । उपनिस्सये ति समीपे, तस्स वा विहारस्स निस्सयभूते, गोचरद्वानभूते ति अत्थो ।

८१. घराजिरे ति गेहङ्गणे । पन्नतसिखरे कतचेतियं “अत्तकालचेतियं”^१ ति वुत्तं । गहितनिमित्तेनेवा ति चेतियवन्दनं धम्मस्सवनं च उद्दिस्स “धञ्जा वतिमे” ति आदिना

तासी” ति पुच्छिंसु । सा “आकासेन आगताम्हि, न मग्गेना” ति वत्वा “अम्म आकासेन नाम खीणासवा सञ्चरन्ति, त्वं कथं आगता” ति वुत्ता आह—“मय्हं चन्दालोकेन चेतियं ओलोकेन्तिया ठिताय बुद्धारम्मणा बलव-
पीति उप्पज्झि । अथाहं नेव अत्तनो ठितभावं, न निसिन्नभावं अञ्जासिं,
गहितनिमित्तेनेव पन आकासे लद्धित्वा चेतियङ्गणे पतिट्ठिताम्ही” ति । एवं
उब्बेगापीति आकासे लद्धापनप्पमाणा होति ।

फरणापीतिया पन उप्पन्नाय सकलसरीरं धमित्वा पूरितवत्थि विय
महता उदकोधेन पक्खन्दपव्वतकुच्छि विय च अनुपरिप्फुटं होति ।

८२. सा पनेसा पञ्चविधा पीति गब्भं गण्हन्ती परिपाकं गच्छन्ती
दुविधं पस्सद्विं परिपूरेति, कायपस्सद्विञ्च चित्तपस्सद्विञ्च । पस्सद्वि गब्भं
गण्हन्ती परिपाकं गच्छन्ती दुविधम्पि सुखं परिपूरेति, कायिकञ्च चेतसि-
कञ्च । सुखं गब्भं गण्हतं परिपाकं गच्छन्तं तिविधं समाधिं परिपूरेति—
खणिकसमाधिं, उपचारसमाधिं, अप्पनासमाधिं ति । तासु या अप्पना-
समाधिस्स मूलं हुत्वा वड्डमाना समाधिसम्पयोगं गता फरणापीति, अयं
इमस्मिं अत्थे अधिप्पेता पीती ति ।

८३. इतरं पन सुखं सुखं, सुट्ठ वा खादति खणति च काय-
चित्तावाधं ति सुखं । तं सातलक्खणं, सम्पयुत्तानं उपब्रूहनरसं, अनुगह-

गहितकुसलनिमित्तेनेवकारणभूतेन । गहितं वा निमित्तं एतेना ति गहितनिमित्तं, वुत्ताकारेन
पवत्तचित्तं, तेन गहितनिमित्तेनेव चित्तेन सह । पक्खन्दं ति अनुपविट्ठं । अनुपरिप्फुटं ति
अनु अनु समन्ततो फुटं, सब्वसो अनुविसटं ति अत्थो ।

८२. पस्सद्विया निमित्तभावेन गब्भं गण्हन्ती । परिपाचनवसेन परिपाकं गच्छन्ती ।
अप्पनासम्पयुत्ता व पीति अप्पनासमाधिपूरिका । खणिकसमाधिपूरिका च उपचारसमाधि-
पूरिका च अप्पनासमाधिस्स विदूरतरा ति तदुभयं अनामसन्तो “तासु या अप्पनासमा-
धिस्सा” ति आदिमाह । समाधिसम्पयोगं गता ति पुब्बे उपचारसमाधिना सम्पयुत्ता हुत्वा
अनुक्रमेण वड्डित्वा अप्पनासमाधिना सम्पयोगं गता ।

८३. सुखयती ति सुखं, अत्तना सम्पयुत्तधम्मो लद्धस्सादे करोती ति अत्थो । स्वायं

पच्युद्भूतं । सति पि च नेसं कथञ्चि अविष्ययोगे इद्वारम्भपटिला-
तुष्टि पीति । एतिल्लद्वारम्भपटिला सुखं । यत्थ पीति, तत्थ सुखं । यत्थ
सुखं, तत्थ न नियमतो पीति । एतिल्लद्वारम्भपटिला पीति । वेदनाक्खन्ध-
सङ्गहितं सुखं । कन्ताग्विन्नस्स एतिल्लद्वारम्भपटिला विय पीति । वनच्छाया-
पवेसनउदकपरिभोगेसु विय सुखं । तस्मिं तस्मिं समये पाकटभावतो चेत्तं वुत्तं
ति वेदितव्वं । इति अयञ्च पीति इदञ्च सुखं अस्स ज्ञानस्स, अस्मिं वा ज्ञाने
अत्थी ति इदं ज्ञानं पीतिसुखं ति वुच्चति ।

८४. अथ वा पीति च सुखञ्च पीतिसुखं, धम्मविनयादयो विय ।
विवेकजं पीतिसुखमस्म ज्ञानस्स, अस्मिं वा ज्ञाने अत्थी ति एवमपि विवेकजं
पीतिसुखं । यथेव हि ज्ञानं, एवं पीतिसुखमप्येव विवेकजमेव होति ।

कत्तुनिद्देशो परियायल्लो धम्मतो अञ्जस्स कत्तु निवत्तनत्थो, निपरियायेन पन भावसाधनमेव
लब्धती ति “सुखनं सुखं” ति वुत्तं । इद्वारम्भपटिला तं समझीपुग्गलं सम्पयुत्तधम्मे वा अत्तनि
सादयती ति सात्तं द-कारस्स त-कारं कत्वा । सात्तं “मधुरं” ति वदन्ति । सात्तं लक्ष्णं एतस्सा
ति सातलक्ष्णं । उपब्रूहन् सम्पयुत्तधम्मानं संवद्दन् । दुक्खं विय अविस्सज्जेत्वा अदुक्खम-
सुखा विय अनल्लुपेक्खित्वा अनु अनु गण्हन्, उपकारिता वा अनुगहो । कथञ्चि पठमज्ज्ञा-
नादिके । पटिलाभतुट्ठी ति पटिलाभवसेन उपपजनकतुट्ठी । पटिलद्वारम्भपटिला भवत्तं ति
पटिलद्वस्स आरम्भणस्स अनुभवनं ति सभावतो पीतिसुखं विभजित्वा दस्सेति । यत्थ पीति,
तत्थ सुखं ति वितक्कस्स विय इतरेण पीतिया सुखेन अच्चन्तसंयोगमाह । “यत्थ सुखं,
तत्थ न नियमतो पीती” ति विचारस्स विय वितक्केन सुखस्स पीतिया अनच्चन्तसंयोगं । तेन
अच्चन्तानच्चन्तसंयोगिताय पीतिसुखानं विसेसं दस्सेति । कं तारेन्ति एत्था ति कन्तारं, निरु-
दकमरुद्धानं । वनमेव वनन्तं । तस्मिं तस्मिं समये ति इद्वारम्भपटिला भवत्तं पटिलाभसमये
पटिलद्वस्स रसानुभवनसमये वनच्छायादीनं सवनदस्सनसमये पवेसपरिभोगसमये च । पाकट-
भावतो ति यथाक्रमं पीतिसुखानं विभूतभावतो ।

८५. विवेकजं पीतिसुखं ति एत्थ पुरिमस्मिं अत्थे विवेकजं ति ज्ञानं वुत्तं । पीति-
सुखसद्गतो च अत्थि अत्थविसेसतो “अस्स ज्ञानस्स, अस्मिं वा ज्ञाने” ति एत्थ अ-कारो

तश्चस्स अत्थि, तस्मा एकपदेनेव “विवेकजं पीतिसुखं” ति पि वत्तुं युज्जति । विभङ्गे पन “इदं सुखं इमाय पीतिया सहगतं” ति^१ आदिना नयेन वुत्तं । अत्थो पन तत्था पि एवमेव दट्ठब्बो ।

८५. पठमं भानं ति इदं परतो आविभविस्सति । उपसम्पज्जा ति उपगन्त्वा, पापुणित्वा ति वुत्तं होति । उपसम्पादयित्वा वा, निष्फादेत्वा ति वुत्तं होति । विभङ्गे पन “उपसम्पज्जा ति पठमस्स ज्ञानस्स लाभो पटिलाभो पत्ति सम्पत्ति फुसना सच्छिकिरिया उपसम्पदा” ति^२ वुत्तं । तस्सा पि एवमेव अत्थो दट्ठब्बो ।

विहरती ति तदनु रूपेण इरियापथविहारेण इतिवुत्ताप्पकारज्ञानसमङ्गी हुत्वा अत्तभावस्स इरियं वुत्तिं पालनं यपनं यापनं चारं विहारं अभि- निष्फादेति । वुत्तञ्हेतं विभङ्गे—“विहरती ति इरियति वत्तति पालेति यपेति यापेति चरति विहरति, तेन वुत्तति विहरती” ति^३ ।

पञ्चङ्गविप्पहीनादि

८६. यं पन वुत्तं “पञ्चङ्गविप्पहीनं पञ्चङ्गसमन्नागतं ति, तत्थ

दट्ठब्बो । दुतिये पीतिसुखमेव विवेकजं । “विवेकजं पीतिसुखं” ति च अञ्जपदत्थसमासो, पच्चत्तिनिद्देसस्स च अलोपो कतो । लोपे वा सति “विवेकजपीतिसुखं” ति पाठो ति अयं विसेसो ।

८७. “उपसम्पज्जा ति एत्थ उप-सं-सहा “उपलब्धति, संयुज्जती” ति आदीसु विय निरत्थका ति दस्सेतुं—“उपगन्त्वा” ति आदिं वत्वा पुन तेसं सात्थकभावं दस्सेतुं—“उप- सम्पादयित्वा” ति आदि वुत्तं, तस्मा पत्वा, साधेत्वा ति वा अत्थो । इरियं ति किरियं । वुत्ति आदीनि तस्सेव वेवचानि । पालना ति हि एकं इरियापथ बाधनं इरियापथन्तरेहि रक्खणा ।

पञ्चङ्गविप्पहीनादिवण्णना

८८. पञ्च अङ्गानि विक्खम्भनवसेन पहीनानि एतस्सा ति पञ्चङ्गविप्पहीनं । “अग्या-

कामच्छन्दो, व्यापादो, थिनमिद्धं, उद्धचकुकुच्चं, विचिकिच्छा ति इमेसं पञ्चन्नं नीवरणानं पहानवसेन पञ्चङ्गविष्यहीनता वेदितव्या । न हि एतेसु अप्पहीनेसु ज्ञानं उप्पज्जति । तेनस्सेतानि पहानज्ज्ञानी ति वुच्चन्ति । किञ्चापि हि ज्ञानक्खणे अज्जे पि अकुसला धम्मा पहीयन्ति, तथा पि एतानेव विसेसेन ज्ञानन्तरायकरानि ।

कामच्छन्देन हि ज्ञानाधिसयपलोमिद्धं चित्तं न एकत्तारम्मणे समाधियति । कामच्छन्दाविभूतं वा तं न कामधातुपहानाय पटिपदं पटिपज्जति । व्यापादेन चारम्मणे पटिहज्जमानं न निरन्तरं पवत्तति । थिनमिद्धाभिभूतं अकम्मञ्जं होति । उद्धचकुकुच्चपरेतं अद्वयसन्तसेव हुत्वा परिव्वमति । विचिकिच्छाय उपहतं ज्ञानाधिगमसाधिकं पटिपदं नारोहति । इति विसेसेन ज्ञानन्तरायकरत्ता एतानेव पहानज्ज्ञानी ति वुत्तानी ति ।

हितो” ति एत्थ आदित्तद्वस्स विय विष्यहीनत्तद्वस्सेत्थ परवचनं दट्ठव्वं, पञ्चहि अङ्गेहि विष्यहीनं ति वा पञ्चङ्गविष्यहीनं । ननु अज्जे पि अकुसला धम्मा इमिना ज्ञानेन पहीयन्ति, अथ कस्मा पञ्चङ्गविष्यहीनता व वुच्चती ति आह—“किञ्चापी” ति आदि । ज्ञानलाभिनो पि अज्ञानसमङ्गिकाले ज्ञानपटिपक्खलोमचित्तादीनं पवत्तिसम्भावतो “ज्ञानक्खणे” ति वुत्तं । पहीयन्ती ति विगच्छन्ति, नप्पवत्तन्ती ति अत्थो । एकत्तारम्मणे ति पथवीकसिणादिवसेन एकसभावे, एकगतासङ्गाते एकत्तावहे वा आरम्मणे । तं ति तं नानाविसयपलोमितं चित्तं । कामधातुपहानाय ति नानाविसयपलोमितं कामधातुया पहानाय समतिक्रमाय पटिपदं ज्ञानं नप्पटिपज्जति । निरन्तरं ति विक्खेपेन अनन्तरितं, सहितं” ति अत्थो । अकम्मञ्जं ति अकम्मनीयं, भावनाकम्मस्स अयोग्यं ति अत्थो । उद्धचकुकुच्चपरेतं ति उद्धचकुकुच्चेन अभिभूतं । परिव्वमति अनवट्ठानतो, अवट्ठानस्स समाधानस्स अभावतो ति अत्थो । विचिकिच्छाय उपहतं ति तत्तिसयस्स विचारस्स अभावतो “सम्मासमुद्धो नु खो भगवा, ननु खो” ति, “पथवी पथवी” ति आदिना मनसिकारेन, “ज्ञानं सिया नु खो, ननु खो” ति आदिना च पवत्ताय विचिकिच्छाय उपहतं । नारोहति अप्पटिपत्तिनिमित्ता । विसेसेन ज्ञानन्तरायकरत्ता ति समाधिआदीनं उडुविच्यतीकमवेन ज्ञानाधिरमस्स अन्तरायकरणतो ।

८७. यस्मा पन वितक्को आरम्मणे चित्तं अभिनिरोपेति, विचारो अनुप्पवन्धति, तेहि अविकखेपाय सम्पादितपयोगस्स चेतसो पयोगसम्पत्ति-सम्भवा पीति पीणनं, सुखञ्च उपब्रूहनं करोति । अथ नं ससेससम्पयुत्तधम्मं एतेहि अभिनिरोपणानुप्पवन्धनपीणनउपब्रूहनेहि अनुगहिता एकग्गता एकत्तारम्मणे समं सम्मा च आधियति, तस्मा वितक्को विचारो पीति सुखं चित्तेकग्गता ति इमेसं पञ्चन्नं उप्पत्तिवसेन पञ्चङ्गसमन्नागतता वेदितव्वा ।

उप्पन्नैसु हि एतेसु पञ्चसु भानं उप्पन्नं नाम होति । तेनस्स एतानि पञ्च समन्नागतङ्गानी ति वुच्चन्ति । तस्मा न एतेहि समन्नागतं अञ्जदेव ज्ञानं नाम अत्थी ति गहेतव्वं । यथा पन अङ्गमत्तवसेनेव चतुरङ्गिनी सेना, पञ्चङ्गिकं तुरियं, अट्टङ्गिको च मग्गो ति वुच्चति, एवमिदम्पि अङ्गमत्तवसेनेव पञ्चङ्गिकं ति वा पञ्चङ्गसमन्नागतं ति वा वुच्चती ति वेदितव्वं ।

८८. एतानि च पञ्चङ्गानि किञ्चापि उपचारक्खणे पि अत्थि, अथ खो उपचारे पकतिचित्ततो बलवतरानि । इध पन उपचारतो पि बलवतरानि

८९. तेही ति ज्ञानाधिगमस्स पच्चयभूतेहि वितक्कविचारेहि । अविकखेपाय सम्पा-दितपयोगस्सा ति ततो एवं समाधानाय निष्पादितभावनापयोगस्स । चेतसो पयोग-सम्पत्तिसम्भवा ति यथावुत्तभावनापयोगसम्पत्तिसमुद्धाना । पीति पीलनं भावनावसेन तप्पनं । उपब्रूहनं भावनावसेन परिखुद्धिं चेतसो करोती ति सम्बन्धो । नं ति चित्तं । ससेससम्पयुत्त-धम्मं ति अवसिद्धफस्सादि धम्मसहितं, समं सम्मा च आधियती ति सम्बन्धो । इन्द्रियसमता-वसेन समं, पटिपक्खधम्मानं । दूरीभावे लीनुद्धच्चाभावेन सम्मा च ठपेती ति अत्थो । एकग्गता हि समाधानकिञ्चेन चित्तं सम्पयुत्तधम्मे च अत्तानं अनुवत्तापेन्ती ज्ञानक्खणे सातिसयं समाहिते करोती ति । उप्पत्तिवसेना ति यथापच्चयं उप्पज्जनवसेन । एतेसु वितक्कादीसु ज्ञानं उप्पन्नं नाम होति तत्थेव ज्ञानवोहारतो । तेनाह—“तस्मा” ति आदि । “यथा पना” ति आदिना पि उपमावसेन तमेवत्थं पाकटतरं करोति ।

९०. पकतिचित्ततो ति पाकतिककामावचरचित्ततो । सुविसदेना ति सुद्धु विसदेन,

रूपावचरलक्खणप्यत्ताति । एत्थ हि वितक्को सुविसदंनं आकारेण आरम्मणे चित्तं अभिनिरोपयमानो उप्पज्जति । विचारो अतिविय आरम्मणं अनुमज्जमानो । पीतिसुखं सव्वावन्तम्पि कायं फरमानं । तेनेवाह—“नास्स किञ्चि सव्वावतो कायस्स विवेकजेन पीतिसुखेन अप्फुटं हांती” ति^१ । चित्तेकग्गता पि हेट्ठिमम्हि समुत्थपटत्ते उपरिमं समुत्थपटत्तं विय अप्पन्नयेत्तु फुसिता हुत्वा उप्पज्जति, अयमेतेसं इतरेहि विसेसो ।

तत्थ चित्तेकग्गता किञ्चापि सवितक्कं सविचारं ति इमस्मि पाठे न निदिट्ठा, तथा पि विभङ्गे “ज्ञानं ति वितक्को विचारो पीति सुखं चित्तस्सेकग्गता” ति^२ एवं वुत्तत्ता अङ्गमेव । येन हि अधिप्पायेन भगवता उद्देशो कतो, सो येव तेन विभङ्गे पकासितो ति^३ ।

तिविधकल्याणं

८९. तिविधकल्याणं दससत्तकल्याणसत्तपट्ठं ति एत्थ पन आदिमज्झ-

पटुतरेणा ति अत्थो । सव्वावन्तं ति सव्वावयवन्तं, अनवसेमं ति अत्थो । अप्फुटं ति असम्फुटं । आरम्मणेषु फुसिता ति अप्पनावसेन पवत्तमाना चित्तेकग्गता समन्ततो आरम्मणं फरन्ती विय होती ति कत्वा वुत्तं । कस्मा पनेत्थ ज्ञानपाठे अग्गहिता चित्तेकग्गता गहिता ति अनुयोगं सन्धाय—“तत्थ चित्तेकग्गता” ति आदि वुत्तं । तत्था ति तेषु ज्ञानङ्गेषु । न निदिट्ठा ति सरूपतो न निदिट्ठा, सामञ्जसतो पन ज्ञानसम्पत्तेन गहिता । एवं वुत्तत्ता ति^४ समुत्थेनेव वुत्तत्ता, अङ्गमेव चित्तेकग्गता ति सम्वन्धो । येन अधिप्पायेना ति येन वितक्कादीहि सह वत्तन्तं धम्मं दीपेतुं तस्स पक्कनन-अधिप्पायेन “सवितक्कं, सविचारं” ति आदिना उद्देशो कतो । सो एव अधिप्पायो तेन भगवता विभङ्गे “चित्तेकग्गता” ति निदिसन्तेन पकासितो । तस्मा सा ज्ञानपाठे अग्गहिता ति न चिन्तेतब्धं ।

निदिधित्तकल्याणवर्णना

८९. आदिसत्तकल्याणसत्तपट्ठं ति ज्ञानस्स आदिसत्तकल्याणसत्तपट्ठेन ।

१. चित्तेकग्गता—१० ।

२. वी०—१-६५ ।

३. अभि०—२-३०९ ।

४. पकासितो होवी ति—सी० पकासितो होति—२५० ।

परियोसानवसेन तिविधकल्याणता । तेसं येव च आदिमज्झपरियोसानानं लक्खणवसेन दसलक्खणसम्पन्नता वेदितव्वा ।

तत्रायं पाळि—

“पठमस्स ज्ञानस्स पटिपदाविसुद्धि आदि, उपेक्खानुब्रूहना मज्झे, सम्पहंसना परियोसानं, पठमस्स ज्ञानस्स पटिपदाविसुद्धि आदि, आदिस्स कति लक्खणानि ? आदिस्स तीणि लक्खणानि, यो तस्स परिपन्थो, ततो चित्तं विसुज्झति, विसुद्धत्ता चित्तं मज्झिमं समथनिमित्तं पटिपज्जति, पटिपन्नत्ता तत्थ चित्तं पक्खन्दति । यश्च परिपन्थतो चित्तं विसुज्झति, यश्च विसुद्धत्ता चित्तं मज्झिमं समथनिमित्तं पटिपज्जति, यश्च पटिपन्नत्ता तत्थ चित्तं पक्खन्दति । पठमस्स ज्ञानस्स पटिपदाविसुद्धि आदि, आदिस्स इमानि तीणि लक्खणानि । तेन वुच्चति पठमं ज्ञानं आदिकल्याणश्चेव होति तिलक्खणसम्पन्नञ्च ।

पठमस्स ज्ञानस्स उपेक्खानुब्रूहना मज्झे, मज्झस्स कति लक्खणानि ? मज्झस्स तीणि लक्खणानि, विसुद्धं चित्तं अज्झुपेक्खति, समथपटिपन्नं अज्झुपेक्खति, एकत्तुपट्टानं अज्झुपेक्खति । यश्च विसुद्धं चित्तं अज्झुपेक्खति, यश्च समथपटिपन्नं अज्झुपेक्खति, यश्च एकत्तुपट्टानं अज्झुपेक्खति । पठमस्स

लक्खणवसेना ति तेसं येव अप्पनायं लक्खितव्वभाववसेन ।

तत्रा ति तस्मिं कल्याणतालक्खणानं विभावने । पटिपदाविसुद्धी ति पटिपज्जति ज्ञानं एताया ति पटिपदा, गोत्रमुपरियोसानो पुव्वभागियो भावनानयी । परिपन्थतो विसुज्झनं विसुद्धि, पटिपदाय विसुद्धि पटिपदाविसुद्धि । सा पनायं यस्मा ज्ञानस्स उप्पादक्खणे लभति, तस्मा वुत्तं—“पटिपदाविसुद्धि आदी” ति । उपेक्खानुब्रूहना ति विसोधेतव्वतादीनं अभावतो ज्ञानपरिपापनाय तत्रमज्झत्तुपेक्खाय किञ्चनिप्पत्तिया अनुब्रूहना । सा पनायं विसेसतो ज्ञानस्स ठित्तिक्खणे लभति । तेन वुत्तं—“उपेक्खानुब्रूहना मज्झे” ति । सम्पहंसना ति तत्थ धम्मानं अनतिवत्तनादिसाधकस्स ज्ञानस्स किञ्चनिप्पत्तिवसेन परियोदपना । सा पन यस्मा ज्ञानस्स ओसानक्खणे पाकटा होति, तस्मा वुत्तं—“सम्पहंसना परियोसानं” ति । इमानि तीणि लक्खणानी ति परिपन्थतो चित्तस्स विसुज्झनाकारो, मज्झिमस्स समथनिमित्तस्स

ज्ञानस्स उपेक्खानुब्रूहना मज्झे, मज्झस्स इमानि तीणि लक्खणानि । तेन
बुच्चति पठमं ज्ञानं मज्झेकल्याणञ्चैव होति तिलक्खणसम्पन्नञ्च ।

पठमस्स ज्ञानस्स सम्पहंसना परियोसानं, परियोसानस्स
कति लक्खणानि ? परियोसानस्स चत्तारि लक्खणानि, तत्थ
जातानं धम्मानं अनतिवचनहेन सम्पहंसना, इन्द्रियानं एकमनहेन सम्प-
हंसना, नदुपगवीरिववाहनहेन सम्पहंसना आसेदनहेन सम्पहंसना ।
पठमस्स ज्ञानस्स सम्पहंसना परियोसानं, परियोसानस्स इमानि चत्तारि
लक्खणानि । तेन बुच्चति पठमं ज्ञानं परियोसानकल्याणञ्चैव होति चतु-
लक्खणसम्पन्नञ्चा^१ ति ।

९०. तत्र पटिपदाविमुद्धि नाम ससम्भारिको उपचारो । उपेक्खा-
नुब्रूहना नाम अप्पना । सम्पहंसना नाम पच्चवेक्खणा ति एवमेके वर्ण-
यन्ति । यस्मा पन “एकतागतं चित्तं पटिपदाविमुद्धिपक्खन्दञ्चैव होति

पटिपज्जनाकारो, तत्थ पक्खन्दनाकारो ति इमानि तीणि ज्ञानस्स आदितो उपादक्खणे
अप्पनापत्तिलक्खणानि तेहि आकारेहि विना अप्पनापत्तिर अभवतो असति च अप्पनाय
तदभावतो । आदिकल्याणं चैव विमुद्धिपटिपदञ्च । यथाबुत्तेहि लक्खणेहि समन्नागतत्ता
सम्पन्नलक्खणत्ता च तिलक्खणसम्पन्नं च । इमिना नयेन मज्झपरिपेत्तलक्खणत्तं च
योजना वेदितव्वा ।

९०. सम्भरीयति ज्ञानं एतेना ति सम्भारो, नानावर्जनपरिकम्मं । सह सम्भारेना ति
ससम्भारो, सो एव ससम्भारिको । उपचारो ति एकवर्जनपरिकम्मं । एतद्विकिञ्चस्स
पुब्बभागे भावनाय एव साधितत्ता या तत्थ एकावर्जनपरि सिद्धा अज्झुपेक्खना, सा
ज्ञानक्खणे परिब्रूहिता नाम होती ति बुत्तं—“उपेक्खानुब्रूहना नाम अप्पना” ति ।
यथाधिगतं ज्ञानं निस्साय यो पहट्टाकारो चित्तस्स परितोसो, तं पच्चवेक्खणवसेन पवत्तं सन्धायाह-
“सम्पहंसना नाम पच्चवेक्खणा” ति । एके ति अभयगिरिवासिनो । ते हि एवं पटिपदा-
विमुद्धिआदिके वर्णयन्ति, तदयुत्तं । तथा हि सति अज्ज्ञानधम्मेहि ज्ञानस्स गुणसंकिञ्चनं नाम कतं
होति । न हि भूमन्तरं भूमन्तरपरिपक्वं होति । पाळिया चेतं विरुद्धं ति दस्सेहुं—“यस्मा

उपेक्खानुब्रूहितञ्च जाणेन च सम्पहंसितं^२ ति पाळियं वुत्तं, तस्मा अन्तो-
अप्पनायमेव आगमनवसेन पटिपदाविसुद्धि, तत्रमज्झत्तुपेक्खाय किञ्चवसेन
उपेक्खानुब्रूहना, धम्मनं अनतिवत्तनादिभावसाधनेन परियोदापकस्स जाणस्स
किञ्चनिप्फत्तिवसेन सम्पहंसना च वेदितव्वा ।

९१. कथं ? यस्मिं हि वारे अप्पना उप्पज्जति, तस्मिं यो नीवरण-
सङ्घातो किलेसगणो तस्स ज्ञानस्स परिपन्थो, ततो चित्तं विसुज्झति । विसु-
द्धत्ता आवरणविरहितं हुत्वा मज्झिमं समथनिमित्तं पटिपज्जति । मज्झिमं
समथनिमित्तं नाम समप्पवत्तो अप्पनासमाधि येव । तदनन्तरं पन पुरिम-

पना” ति आदि वुत्तं । तत्थ एकत्तगतं चित्तं ति इन्द्रियानं एकरसभावेन एकगताय च
सिक्खाप्पत्तिया तदनुगुणं एकत्तं गतं ति एकत्तगतं, ससम्पयुत्तं अप्पनापत्तचित्तं । तस्सेव
पटिपदाविसुद्धिपक्खन्दतादि अनन्तरमेव वुच्चति । तस्मा ति यस्मा एकस्मिं येव अप्पना-
चित्तक्खणे पटिपदाविसुद्धिआदि पाळियं वुत्तं, तस्मा आगमनवसेना ति परिकम्मागमनवसेन ।
अनतिवत्तनादी ति आदि-सद्देन इन्द्रियेकरसतातदुपगवीरियवाहनासेवनानि सङ्गण्हाति ।
परियोदापकस्सा ति परिसोधकस्स पभस्सरभावकरस्स । अनतिवत्तनादिभावसाधनमेव
चेत्थ जाणस्स किञ्चनिप्फत्ति वेदितव्वा ।

९१. तस्मिं ति तस्मिं वारे, चतुपञ्चचित्तपरिमाणाय अप्पनावीथियं ति अत्थो । ततो
परिपन्थतो । चित्तं विसुज्झती ति यदि पि आगमनं गहेतुं अविसेसेन विय वुत्तं, परिकम्म-
विसुद्धितो पन अप्पनाविसुद्धि सातिसया व । तेनाह—“विसुद्धत्ता” ति आदि । आवरण-
विरहितं हुत्वा ति येनावरणेन आवट्त्ता चित्तं ततो पुब्बे मज्झिमं समथनिमित्तं पटिपज्जितुं
न सक्कोति, तेन विविचं हुत्वा, तं विक्खम्भेत्वा ति अत्थो । लीतुद्धच्चसङ्घातानं उभिन्नं अन्तानं
अनुपगमनेन मज्झिमो, सविसेसं पच्चनीकधम्मनं वूपसमनतो समथो योगिनो सुखविसेसानं
कारणभावतो निमित्तं चा ति मज्झिमं समथनिमित्तं । तेनाह—“समप्पवत्तो अप्पना-
समाधि येवा” ति । तदनन्तरं पन पुरिमचित्तं ति तस्स अप्पनाचित्तस्स अनन्तरपच्चयभूतं
पुरिमं चित्तं, गोत्रभुचित्तं ति अत्थो । एकसन्ततिपरिणामनयेना ति यथा “तदेव खीरं

चित्तं एकसन्ततिपरिणामनयेन तथत्तं उपगच्छमानं मज्झिमं समथनिमित्तं पटिपज्जति नाम एवं पटिपन्नत्ता तथत्तमुपगमनेन तत्थ पक्खन्दति नाम । एवं ताव पुरिमचित्ते विज्जमानाकारनिष्कादिका पठमस्स ज्ञानस्स उप्पादक्खणे येव आगमनवसेन पटिपदाविमुद्धि वेदितव्या ।

९२. एवं विमुद्धस्स पन तस्स पुन विमोयेनव्याभावतो विसोधने व्यापारं अकरोन्तो विमुद्धं चित्तं अज्झुपेक्खति नाम । समथपटिपन्नमनेन समथपटिपन्नस्स पुन समाधाने व्यापारं अकरोन्तो समथपटिपन्नं अज्झुपेक्खति नाम । समथपटिपन्नभावतो एव चस्स किलेससंसग्गं पहाय एकत्तेन उपड्वितस्स पुन एकत्तुपट्टाने व्यापारं अकरोन्तो एकत्तुपट्टानं अज्झुपेक्खति नाम । एवं तत्रमज्झत्तुपेक्खाय किच्चवसेन उपेक्खानुब्रूह्ना वेदितव्या ।

दधिसम्पन्नं” ति, एवं सति पि परित्तमहग्गतभावभेदे पच्चयपच्चयुर्पन्नभावभेदे च एकस्सा एव सन्ततिया परिणामूपगमननयेन एकत्तनयवसेन । तथत्तं ति तथभावं अप्पनासमाधिवसेन समाहितभावं । एवं पटिपन्नत्ता ति वुत्ताकारेण पटिपज्जमानत्ता । यस्मिञ्चि खणे तथत्तं मज्झिमं समथनिमित्तं पटिपज्जति, तस्मिं येव खणे तथत्तुपगमनेन अप्पनासमाधिना समाहितमूपगमनेन तत्थ पक्खन्दति नाम । पुरिमचित्ते ति अप्पनाचित्तस्स पुरिमस्मिं चित्ते गोत्रभुचित्ते । विज्जमानाकारनिष्कादिका ति तस्मिं चित्ते विज्जमानाकारपरिपन्थविमुद्धिमज्झिमसत्तमधवदित्तपक्खन्दनाकारानं निष्कादिका, तेनाकारेण निष्कज्जमाना ति अत्थो । ते येव हि आकारा पच्चयविसेसतो ज्ञानक्खणे निष्कज्जमाना “पटिपदाविमुद्धी” ति लद्धसमञ्जा ज्ञानस्स तं विसेसं निष्कादेन्ता विय वुत्ता । उप्पादक्खणे येवा ति अत्तलामवेलायमेव । यदि एवं कथं ते आकारा निष्कज्जन्ती ति आह—“आगमनवसेन” ति ।

९२. तस्सा ति चित्तस्स । “विमुद्धं चित्तं अज्झुपेक्खती” ति पाण्डियं^१ पुग्गलाधिष्ठानेन आगता ति “व्यापारं अकरोन्तो” ति आह । समथपटिपत्तितथत्तुपगमनं च इध समथभावापत्ति येवा ति आह—“समथभावूपगमनेना” ति । किलेससंसग्गं पहाय एकत्तेन उपड्वितस्सा ति पुब्बे “कथं नु खो किलेससंसग्गं पजहेय्यं” ति पटिपन्नस्स इदानीं समथपटिपत्तिया तस्स पहीनत्ता किलेससङ्गणिकाभावेन एकत्तेन उपड्वितस्स ज्ञानचित्तस्स । परिपन्थ-

९३. ये पनेते एवं उपेक्खानुब्रूहिते तत्थ जाता समाधिपञ्जासङ्घाता युगनद्धधम्मा अञ्जमञ्जं अनतिवत्तमाना हुत्वा पवत्ता, यानि च सद्वादीनि इन्द्रियाणि नानाकिलेसेहि विमुत्तत्ता विमुत्तिरसेन एकरसानि हुत्वा पवत्तानि, यञ्चेस तदुपगं तेसं अनतिवत्तनएकरसभावानं अनुच्छविकं वीरियं वाहयति, या चस्स तस्मिं खणे पवत्ता आसेवना, सब्बे पि ते आकारा यस्मा आणेन संकिलेसवोदानेसु तं तं आदीनवञ्च आनिसंसञ्च दिस्वा तथा तथा सम्पहंसितत्ता विसोधितत्ता परियोदापितत्ता निप्फन्ना व, तस्मा “धम्मानं अनतिवत्तनादिभावसाधनेन परियोदापकस्स आणस्स किञ्चनिप्फत्तिवसेन सम्पहंसना वेदितब्बा” ति वुत्तं ।

९४. तत्थ यस्मा उपेक्खावसेन जाणं पाकटं होति । यथाह—“तथा-पग्गहितं चित्तं साधुकं अञ्जुपेक्खति, उपेक्खावसेन पञ्जावसेन पञ्जिन्द्रियं

विमुद्धिमज्झिमसमथपटिपत्तिपक्खन्दनेहि बुद्धिप्पत्तिया अनुब्रूहिते ज्ञानचित्ते लद्धोकासा तत्र-मञ्जुत्तुपेक्खा सम्पयुत्तेसु समवाहितभावेन पवत्तमाना ते अनुब्रूहेन्ती विय होती ति आह—“तत्र मञ्जुत्तुपेक्खाय किञ्चवसेन उपेक्खानुब्रूहना वेदितब्बा” ति ।

९३. ये पनेते युगनद्धधम्मा ति सम्बन्धो । तत्था ति तस्मिं ज्ञानचित्ते । अञ्ज-मञ्जानतिवत्तनवसेन किञ्चकरणतो युगे नद्धा बद्धा विय युगनद्धा । विमुत्तिरसेना ति विमुच्चन-किञ्चेन, विमुच्चनसम्पत्तिया वा । एस योगी । वाहयती ति पवत्तेति । अस्सा ति ज्ञानचित्तस्स । तस्मिं खणे ति भङ्गक्खणे । उप्पादक्खणे अतीते हि ठितिक्खणतो पट्ठाय आसेवना पवत्तति नाम । ते आकारा ति अञ्जमञ्जानतिवत्तनादयो तत्थ धम्मानं पवत्तिआकारा । आसेवना पि हि आसेवनपच्चयभावीनं धम्मानं पवत्तिआकारो येव । संकिलेसवोदानेसू ति समाधि-पञ्जानं समरसताय अकरणं भावनाय संकिलेसो, करणं वोदानं । तथा सेसेसु पि । एवमेतेसु संकिलेसवोदानेसु तं तं आदीनवञ्च दोसं आनिसंसं गुणं पुरेतरं पाटिहारियजानेन दिस्वा यथा अञ्जमञ्जानतिवत्तनादयो होन्ति, तथा भावनाय सम्पहंसितत्ता तेनेव आणेन विसोधितत्ता । विसोधनं हेत्थ सम्पहंसनं । ते आकारा यस्मा निप्फन्ना, तस्मा “धम्मानं...प...वेदितब्बा ति वुत्तं” ति लक्खणसंवण्णनाय आदिग्धि वुत्तं निगमनवसेन दस्सेति ।

९४. “यस्मा उपेक्खावसेन जाणं पाकटं होती” ति को सम्बन्धो । कस्मा सम्पहंसना व परियोसानं ति वुत्ता, न उपेक्खानुब्रूहना ति चोदनं सन्धाय—“तत्थ यस्मा उपेक्खावसेन

अधिमत्तं होति, उपेक्खावसेन नानाकिलेसेहि चित्तं विमुञ्चति, विमोक्खवसेन पञ्चावसेन पञ्चिन्द्रियं अधिमत्तं होति । विमुत्तत्ता ते धम्मा एकरसा होन्ति । एकरसद्वेन भावना” ति । तस्मा आणकिच्चभूता सम्पहंसना परियोसानं ति वुत्ता ।

आणं पाकटं होती” ति वुत्तं । तत्था ति तस्मि भावनाचित्ते । उपेक्खावसेन आणं पाकटं होती ति अप्पनाकाले भावनाय समानदत्तिदा पटिपक्खस्स च पद्धानतो पग्गहादासु व्यापारस्स अकातव्वतो अज्झुपेक्खना व होति । यं सन्धाय वुत्तं—“समये चित्तस्स अज्झुपेक्खना”, विमुद्धं चित्तं अज्झुपेक्खती” ति च आदि । सा पनायं अज्झुपेक्खना आणस्स किञ्चसिद्धिया होति, विसेसतो आणसाधनत्ता अप्पनाव्यापारस्सा ति फलेन कारणानुमानजायेन । यस्मा उपेक्खावसेन आणं पाकटं होति, तस्मा आणकिच्चभूता सम्पहंसना परियोसानं ति वुत्ता ति सम्बन्धो ।

इदानीं यथावुत्तमर्थं पालिया समत्येतुं—“यथाहा” ति आदि वुत्तं । तथापग्गहितं चित्तं ति यथा भावनाचित्तं कोसज्जपक्खे न पतति, तथा विरियम्मत्तोऽज्झुपेक्खनं धम्मामं बहुलीकारवसेन पग्गहितं । साधुकं अज्झुपेक्खती ति पग्गहन्नेना पि समाधिस्स वीरिय-समतायोजनवसेन पग्गहितत्ता सक्कच्चं अज्झुपेक्खति, तत्रमज्झुपेक्खा ओकासं लभति । तं पन अज्झुपेक्खनं उपेक्खावसेन पुब्बे पवत्तपारिहारियपञ्चावसेन अप्पनापञ्चाय किञ्चाधिकता ति आह—“पञ्चावसेन पञ्चिन्द्रियं अधिमत्तं होती” ति । तस्स अधिमत्तत्ता एव अज्झुपेक्खन्तस्सेव नानासभावेहि नीवरणपमुखेहि किलेसेहि अप्पना चित्तं विमुञ्चन्ति । विमोक्खवसेन विमुञ्चन्त्येते । पञ्चावसेना ति पुब्बे पवत्तपारिहारियपञ्चावसेन । विमुत्तत्ता ति नानाकिलेसेहि विमुत्तत्ता एव । ते धम्मा सदादयो विसेसतो सदापञ्चावीरिय-समाधयो च एकरसा समानकिञ्चा होन्ति । एवमयं इन्द्रियानं एकरसद्वेन भावना निष्फज्ज माना आणव्यापारो ति आह—“आणकिच्चभूता सम्पहंसना परियोसानं” ति । एवं तिविधाय पटिददादिदुद्धिया लज्जविसेसस्य तिविधाय उपेक्खानुब्रूहनाय सातिसयं पञ्चिन्द्रियस्स अधिमुत्तभावेन चतुर्विधा पि सम्पहंसना सिज्झती ति आगमनुपेक्खा आणकिच्चवसेन दस पि आकारा ज्ञाने एव वेदितव्वा ।

९५. इदानीं पठमं ज्ञानं अधिगतं होति पथवीकसिणं ति एत्थ गणनानुपुब्बता पठमं, पठमं उप्पन्नं ति पि पठमं । आरम्मणूप-
निज्झानतो पच्चनीकज्ञापनतो वा ज्ञानं । पथवीमण्डलं पन सकलद्वेन पथवी-
कसिणं ति बुच्चति, तं निस्साय पटिलद्वनिमित्तम्पि, पथवीकसिणनिमित्तो-
पटिलद्वज्ञानम्पि । तत्र इमस्मिं अत्थे ज्ञानं पथवीकसिणं ति वेदितव्वं ।
तं सन्धाय वुत्तं—“पठमं ज्ञानं अधिगतं होति पथवीकसिणं” ति ।

चिरट्टितिसम्पादनं

९६. एवमधिगते पन एतस्मिं तेन योगिना वालवेधिना विय सूदेन
विय च आकारा परिग्गहेतव्वा । यथा हि सुकुसलो धनुग्गहो वालवेधाय
कम्मं कुरुमानो यस्मिं वारे वालं विज्झति, तस्मिं वारे अक्कन्तपदानञ्च

९५. गणनानुपुब्बता ति गणनानुपुब्बताय, गणनानुपुब्बतामत्तं वा पठमं ति इदं ति
अत्थो । तेन देसनाक्कमं उल्लिङ्गति । “पठमं उप्पन्नं ति पठमं” ति इमिना पटिपत्तिकम्मं,
उप्पन्नं ति हि अधिगतं ति अत्थो । “पठमं समापज्जितव्वं ति पठमं” ति इदं पन न एकन्त-
लक्खणं ति अट्टकथायं^१ पटिसिद्धता इध न गहितं । आरम्मणूपनिज्झानं लक्खणूपनिज्झानं ति
दुविधे ज्ञाने इधाधिपेत्तज्झानमेव दत्तेषुं—“आरम्मणूपनिज्झानतो” ति वुत्तं । पथवी-
कसिणसङ्घातस्स अत्तनो अत्तनो आरम्मणस्स रूपं विय चक्खुना उपनिज्झायनतो । पच्चनी-
कज्ञापनतो ति नीवरणादीनं पच्चनीकधम्मानं दहनतो विक्खम्भनवसेन पजहनतो । सकलद्वेना
ति हेट्ठा वुत्तनयेन कते वा अकते वा परिच्छिज्ज गदिते पथवीभागे पथवीमण्डले सकलारम्मण-
करणद्वेन । न हि तस्स एकदेसमारम्मणं करीयति । पथवीकसिणसन्निस्सयताय निमित्तं
पथवीकसिणं यथा—“मञ्चा उक्कुट्ठिं करोन्ती” ति । तंसहचरणतो ज्ञानं पथवीकसिणं
यथा—“कुन्ता पचरन्ती” ति ।

चिरट्टितिसम्पादनवण्णना

९६. लक्खद्वाने ठितं सरेन वालं विज्झती ति वालवेधी । इध पन अनेकधाभिन्नस्स
वालस्स अंसुं विज्झन्तो “वालवेधी” ति अधिपेत्तो । तेन वालवेधिना । सूदेना ति भत्तकारेन ।

धनुदण्डस्स च जियाय च सरस्स च आकारं परिगणहेय्य । “एवं मे ठितेन एवं धनुदण्डं एवं जियं एवं सरं गहेत्वा वालो विद्धो” ति । सो ततो पट्टाय तथेव ते आकारे सम्पादेन्तो अविराघेत्वा वालं विज्जेय्य । एवमेव योगिना पि “इमं नाम मे भोजनं भुञ्जित्वा एवरूपं पुग्गलं सेवमानेन एवरूपे सेनासने इमिना नाम इरियापथेन इमस्मिं काले इदं अधिगतं” ति एते भोजनसम्पादादयो आकारा परिगणहेतव्वा । एवं हि सो नट्टे वा तस्मिं ते आकारे सम्पादेत्वा पुन उप्पादेतुं, अप्पगुणं वा पगुणं करोन्तो पुनप्पुनं अप्पेतुं सक्खिस्सति ।

९७. यथा च कुसलो सूदो भत्तारं परिविसन्तो तस्स यं यं रुचिया भुञ्जति, तं तं सल्लक्खेत्वा ततो पट्टाय तादिसं येव उपनामेन्तो लाभस्स भागी होति, एवमयम्पि अधिगतक्खणे भोजनादयो आकारे गहेत्वा ते सम्पादेन्तो नट्टे नट्टे पुनप्पुनं अप्पनाय लाभी होति । तस्मा तेन वालवेधिना विय सूदेन विय च आकारा परिगणहेतव्वा ।

वुत्तम्पि चेत्तं भगवता—

“सेय्यथा पि भिक्खवे पण्डितो व्यत्तो कुसलो सूदो राजानं वा राजमहामराजं वा नानच्चयेहि सूपेहि पच्चुपट्ठितो अस्स

“आकारा परिगणहेतव्वा” ति सङ्केपतो वुत्तमर्थं विवरितुं “यथा ही” ति आदि वुत्तं । तथ सुकुसलो ति सुदु छेको । धनुग्गहो ति इस्सासो । कम्मं ति योग्यं । अक्कन्नपदानं ति विज्जनकाले अक्कमनवसेन पवत्तपदानं । आकारं ति धनुजियसरनं गहिताकारं । परिगणहेय्या ति उपधारेय्य । भोजनसम्पादादयो ति आदि—नट्टो अवुत्ताकारानं पि सङ्गाहको दट्ठब्बो । तेन उटुभावनानिमित्तादीनं^१ पि परिगणहनं वुत्तं होति । तस्मिं ति तस्मिं तरुणसमाधिम्हि ।

९७. भत्तारं ति सामिनं, भक्तवेत्तनादीहि पोसकं ति अर्थो । परिविसन्तो ति भोजेन्तो । तस्स रुच्चित्वा भुञ्जनाकारं सल्लक्खेत्वा तस्स उपनामेन्तो ति योजना । अयं पि योगी । अधिगतक्खणे भोजनादयो आकारे ति पुब्बे ज्ञानस्स अधितक्खणे विच्चनधके

अम्बिलग्गेहि पि तित्तकग्गेहि पि कटुकग्गेहि पि मधुरग्गेहि पि खारिकेहि
 पि अखारिकेहि पि लोणिकेहि पि अलोणिकेहि पि । स खो सो भिक्खवे
 पण्डितो व्यत्तो कुसलो सूदो सकस्स भत्तु निमित्तं उग्गण्हाति 'इदं वा मे
 अज्ज भत्तु सूपेयं रुच्चति, इमस्स वा अभिहरति, इमस्स वा बहुं गण्हाति,
 इमस्स वा वण्णं भासति, अम्बिलग्गं वा मे अज्ज भत्तु सूपेयं रुच्चति,
 अम्बिलग्गस्स वा अभिहरति, अम्बिलग्गस्स वा बहुं गण्हाति, अम्बिलग्गस्स
 वा वण्णं भासति' प' अलोणिकस्स वा वण्णं भासती' ति । स खो सो
 भिक्खवे पण्डितो व्यत्तो कुसलो सूदो लाभी चेव होति अच्छादनस्स,
 लाभी वेतनस्स, लाभी अभिहारानं । तं किस्स हेतु ? तथा हि सो भिक्खवे
 पण्डितो व्यत्तो कुसलो सूदो सकस्स भत्तु निमित्तं उग्गण्हाति । एवमेव
 खो भिक्खवे इधेकच्चो पण्डितो व्यत्तो कुसलो भिक्खु काये कायानुपस्सी
 विहरति । वेदनासु वेदना । चित्ते चित्ता । धम्मेषु धम्मानुपस्सी
 विहरति आतापी सम्पजानो सतिमा विनेय्य लोके अभिज्झादोमनस्सं ।
 तस्स धम्मेषु धम्मानुपस्सिनो विहरतो चित्तं समाधियति, उपकिलेसा पही-
 यन्ति, सो तं निमित्तं उग्गण्हाति । स खो सो भिक्खवे पण्डितो व्यत्तो
 कुसलो भिक्खु लाभी चेव होति दिट्ठधम्मसुखविहारानं, लाभी सतिसम्प-
 जज्जस्स । तं किस्स हेतु ? तथा हि सो भिक्खवे पण्डितो व्यत्तो कुसलो
 भिक्खु सकस्स चित्तस्स निमित्तं उग्गण्हाती' ति ।

भोजनादिगते आकारे । गहेत्वा ति परिग्गहेत्वा सल्लक्खेत्वा । नट्ठे नट्ठे समाधिग्गि पुनप्पुनं
 अप्पनाय ।

महानसविज्जापरिचयेन पण्डितो । तत्थ विसदञ्चाणताय व्यत्तो । ठानुपत्तिकोसल्ल-
 योगेन कुसलो । नानच्चयेही ति नानच्चयेहि नानासभावेहि, नानारसेही ति अत्थो ।
 तेनाह—“अम्बिलग्गेही” ति आदि । सूपेही ति व्यञ्जनेहि । अम्बिलग्गेही ति अम्बिल-
 कोट्टासेहि, ये वा अम्बिलरसा हुत्वा अग्गभूता, तेहि चतुरम्बिलादिमिस्सेहि । एस नयो
 तित्तकग्गादीसु पि । खारिकेही ति वातिङ्गणकळीरादिमिस्सेहि । निमित्तं ति आकारं

९८. निमित्तगहणेन चस्स पुन ते आकारे सम्पादयतो अप्यनावत्तमेव इज्झति, न चिरद्वानं । चिरद्वानं पन समाधिपरिपन्थानं धम्मानं सुविमोधितत्ता होति ।

यो हि भिक्षु कामादीनवपचचवेक्खणादीही कामच्छन्दं न सुदु विक्खम्भेत्वा, कायदुदुल्लं न सुप्पटिप्पस्मद्वं कत्वा, आरम्भधातुमनस्सिकारादिक्खेन धिन्मिद्वं न सुदुपटिविनोदेत्वा, समथनिमित्तमनस्सिकारादिक्खेन उद्वच्चकुक्कुच्चं न सुदुवत्तं कत्वा, अज्जे पि समाधिपरिपन्थे धम्मे न सुदु विसोधेत्वा ज्ञानं समापज्जति, सो अविमोधितं आसयं पविट्ठमसरो विय अविमुद्वं उय्यानं दविट्ठनाज्जा विय च खिप्पमेव निक्खमति । यो पन समाधिपरिपन्थे धम्मे सुदु विसोधेत्वा ज्ञानं समापज्जति,

कच्चनवसेन भुञ्जनाकारं । उग्गण्हाती ति उपरुपरि गण्हाति उपधारेति । इमस्स वा सूपेयस्स अत्थाय इत्थं अभिहरति । अभिहारानं ति अभिमुखेन हरितव्यानं सम्पादनं, पूजाभिहारानं वा । निमित्तं उग्गण्हाती ति “एवं मे चित्तं समाहितं अहोसी” ति निमित्तं गण्हाति सल्लक्खेति ।

९८. समाधिपरिपन्थानं ति समाधिस्स परिपन्थभूतानं । धम्मानं ति कामच्छन्दादीनीवरणधम्मानं । सुविमोधितत्ता ति सुदु विमोदितत्ता, विक्खम्भनवसेनेव सम्मदेव पहीनत्ता ति अत्थो । कामादीनवपचचवेक्खणादीही ति आदि-सदेन असुमनस्सिकारनेक्खणादिसंसपचचवेक्खणादीनि सङ्गण्हाति । नेक्खम्मगुणदम्मनेनापि हि तस्स विवन्धभूते कामच्छन्दे आदीनवो विसेसतो पाकटो होती ति । कायदुदुल्लं ति कायदरथं तावज्जायतं । तेन कायचित्तानं सारम्मनिमित्तस्स उद्वच्चकुक्कुच्चं न विसोधनमाह । आरम्भधातुमनस्सिकारादीति आदि-सदेन वीरियसम्बोद्धज्जनिमित्तानं आलोकसञ्चादीनं च सङ्गहो दट्ठव्वो । समथनिमित्तमनस्सिकारादीति आदि-सदेन समाधिसम्बोद्धज्जज्ञानियानं धम्मानं सङ्गहो दट्ठव्वो । अज्जे पि समाधिपरिपन्थे ति विचिकिच्छाद्वानिये नदन्तानदिक्के च सन्धायाह । आसयं ति वसनकसुसिरं । सुपरिसुद्वं ति आनङ्कनीयनाभायेन सुदु परिसुद्वं । एत्थाह—ननु चायं पगेव

१. समाधिपरिवन्धानं—म० ।

२. सुदु पटिप्पस्मद्वं—क० ।

३. सुदु समहत्तं—स्या०, ग०, क० ।

४. उद्वच्चकुक्कुच्चं ।

सो सुविसोधितं आसयं पविट्टभमरो विय सुपरिसुद्धं उय्यानं पविट्टराजा
विय च सकलम्पि दिवसभागं अन्तोसमापत्तिं येव होति ।

९९. तेनाहु पोराणा—

“कामेसु छन्दं पटिघं विनोदये,
उद्धचमिद्धं विचिकिच्छपञ्चमं ।
विवेकपामोज्जकरेन चेतसा
राजा व सुद्धन्तगतो तहिं रमे” ति ॥

तस्मा चिरद्वितिकामेन परिवन्धकधम्मे^१ विसोधेत्वा ज्ञानं समापज्जि-
तब्बं । चित्तभावनावेपुल्लत्थञ्च यथालद्धं पटिभागनिमित्तं वड्ढेतब्बं । तस्स द्वे
वड्ढनाभूमियो उपचारं वा अप्पनं वा । उपचारं पत्वा पि हि तं वड्ढेतुं
वट्टति अप्पनं पत्वा पि । एकस्मिं पन ठाने अवस्सं वड्ढेतब्बं । तेन
बुत्तं—“यथालद्धं पटिभागनिमित्तं वड्ढेतब्बं” ति ।

कामादीनवं पच्चवेक्खित्वा समथपटिपदं पटिपन्नो उपचारक्खणे येव ज्ञानेन नीवरणानि
विक्खम्भितानि, अथ कस्मा पुन कामादीनवपच्चवेक्खणादि गहितं ? ति सच्चमेतं । तं पन
पहानमत्तं ति ज्ञानस्स चिरद्वितिया अतिसयपहानत्थं पुन गहितं ।

६६. उद्धचमिद्धं ति कुक्कुच्चं थिनं च तदेकद्वताय गहितमेवा ति कत्वा बुत्तं ।
सुद्धन्तगतो ति सुपरिसुद्धपरियन्तं सब्वसो विसोधितकोणपरियन्तं उय्यानं गतो । तहिं रमे
ति तस्मिं ज्ञाने रमेय्य दिवसभागं पि ज्ञानसमङ्गी एव भवेय्य ।

चित्तभावनावेपुल्लत्थं ति समाधिभावनाय विपुलभावाय । यथा हि भावनावसेन
निमित्तस्स उपपत्ति, एवमस्स भावनावसेनेव वड्ढनं पि । तस्मा एकङ्गुलादिवसेन निमित्तं वड्ढेन्तस्स
पुनपुनं बहुलीकारेण ज्ञानं भावना पि बुद्धिं विरुद्धिं वेपुल्लं आपज्जति । तेन बुत्तं—
“चित्तभावनावेपुल्लत्थं च यथालद्धं पटिभागनिमित्तं वड्ढेतब्बं” ति । तस्सा ति
पटिभागनिमित्तस्स ।

निमित्तवद्भूतनयो

[illegible]

१०१. यथा हि हंसपातका पक्खानं पट्टित्वा ततो पट्टाय परिचं
परिचं पदेसं उप्पतन्ता परिचयं कत्वा अलुक्कतेव चन्दिमसूरियसन्तिकं
गच्छन्ति, एवमेव भिक्षु उच्चरयेत् निमिचं परिच्छिन्दित्वा वड्ढेन्तो याव-
च्चक्रवाट्यपरिच्छेदा ततो वा उत्तरि वड्ढेति । अथस्स तं निमिचं वड्ढितवड्ढित-
ट्टाने पथविया उक्कूलविज्जत्तं विविज्जत्तं समविज्जत्तं सङ्कुसतसमम्भाहतं
उत्तमचक्रं विय होति ।

[Illegible signature]

१००. तत्रा ति सामिअत्थे भुम्भवचनं, तस्सा ति अत्थो । अवट्ठेत्वा ति यथा कुम्भकारो मत्तिकाय पत्तं करोत्तो पठमं अपरिच्छिन्दित्वा व पत्तं वट्ठेति, एवं पत्तवट्ठनयोगेन पत्तवट्ठनयुत्तिया अवट्ठेत्वा पूविकस्स पूववट्ठनं । भत्तस्स उपरि भत्तपक्खिपनं भत्तवट्ठनं । वत्थस्स तिन्तस्स अञ्छनादि दुस्सवट्ठनं । पच्चेकं योग-सदो योजेतब्बो । अपरिच्छिन्दित्वा न वट्ठेतब्बं सपरिच्छेदे एव भावनापवत्तितो । तथा हि दुत्तं—“सान्तके नो अनन्तेक” ति ॥

१०१. हंसपोतका ति वनवन्दनेन । उक्कूलं उन्नतस्थानं । विकूलं निम्नस्थानं ।
नदीसेतेन कतं विदुग्ग नदीविदुग्गं । विसमाकरेण तितो पन्नतपदेसो पन्नतविसर्गो ।

५. परिच्छेदः—१० ।

100

३. परिच्छिन्नित्वा परिच्छिन्नित्वा—?

४. वि०—४-२४ ।

१०२. तस्मिं पन निमित्ते पत्तपठमज्झानेन आदिकम्मिकेन समापज्जनवहुलेन भवितव्वं, न पच्चवेक्खणवहुलेन । पच्चवेक्खणवहुलस्स हि ज्ञानज्ञानि थूलानि दुब्बलानि हुत्वा उपट्ठहन्ति । अथस्स तानि एवं उपट्ठितत्ता उपरि उस्सुकनाय^१ पच्चयतं आपज्जन्ति^२ । सो अप्पगुणे ज्ञाने उस्सुकमानो पत्तपठमज्झाना च परिहायति, न च सक्कोति दुतियं पापुणितुं ।

तेनाह भगवा—

“सेय्याथा पि भिक्खवे गावी पब्बतेय्या बाला अव्यत्ता अखेत्तञ्जू अकुसला विसमे पब्बते चरितुं । तस्सा एवमस्स ‘यंनूनाहं अगतपुब्बञ्चेव दिसं गच्छेय्य, अखादितपुब्बानि च तिणानि खादेय्यं, अपीतपुब्बानि च पानीयानि पिवेय्यं’ ति । सा पुरिमं पादं न सुप्पतिट्ठितं पतिट्ठापेत्वा पच्छिमं पादं उट्ठरेय्य, सा न चेव अगतपुब्बं दिसं गच्छेय्य, न च अखादितपुब्बानि तिणानि खादेय्य, न च अपीतपुब्बानि पानीयानि पिवेय्य । यस्मिञ्चस्सा पदेसे ठिताय एवमस्सा ‘यंनूनाहं अगतपुब्बञ्चेव... प...पिवेय्यं’ ति । तञ्च पदेसं न सोत्थिना पच्चागच्छेय्य । तं किस्स हेतु ? तथा हि सा भिक्खवे गावी पब्बतेय्या बाला अव्यत्ता अखेत्तञ्जू अकुसला विसमे पब्बते चरितुं, एवमेव खो भिक्खवे इधेक्खो भिक्खु बालो अव्यत्तो अखेत्तञ्जू अकुसलो विविच्चेव कामेहि...प...पठमं ज्ञानं उपसम्पज्ज विहरितुं । सो तं निमिचं नासेवति, न भावेति, न बहुलीकरोति, न स्वाधिट्ठितं

१०२. थूलानि हुत्वा उपट्ठहन्ति पच्चवेक्खणावहुल्लेन विभूतभावतो । दुब्बलानि हुत्वा उपट्ठहन्ति पगुणवलवभावस्स अनापादिकत्ता । उपरि उस्सुकनाया ति भावनाय उपरि आरोहनाय, दुतियज्झानाधिगमाया ति अत्थो ।

पब्बतेय्या ति पब्बते बहुलचारिनी । अखेत्तञ्जू ति अगोचरञ्जू । समाधिपरिपन्थानं विसोधनानभिज्जाताय बालो । ज्ञानस्स पगुणभावापादनवेय्यत्तियस्स अभावेन अव्यत्तो । उपरिज्ञानस्स पदद्वानभावानवबोधेन अखेत्तञ्जू । सब्बथा पि समापत्तिकोसल्लाभावेन अकुसलो । समाधिनिमित्तस्स वा अनासेवनाय बालो । अभावनाय अव्यत्तो ।

१. उस्सुकनाय—रो० ।

२. न आपज्जन्ति—स्या०; नापज्जन्ति—रो०, क० ।

३. उस्सुकमानो—रो० ।

अधिष्ठाति । तस्स एवं होति 'यंनूनाहं वितक्कविचारानं वूपसमा...प...' दुतियं ज्ञानं उपसम्पज्ज विहरेय्यं' ति । सो न सक्कोति वितक्कविचारानं वूपसमा...प...दुतियं ज्ञानं उपसम्पज्ज विहरितुं । तस्सेवं होति 'यंनूनाहं विविच्चेव कामेहि...प...पठमं ज्ञानं उपसम्पज्ज विहरेय्यं' ति । सो न सक्कोति विविच्चेव कामेहि...प...पठमं ज्ञानं उपसम्पज्ज विहरितुं । अयं वुच्चति भिक्खवे भिक्खु उभतो भट्ठो, उभतो परिहीनो, सेय्यथा पि गावी पव्वतेय्या वाला अव्यत्ता अखेत्तब्बू अकुसला विसमे पव्वते चरितुं' ति ।

तस्मानेन तस्मिं येव ताव पठमज्ज्ञाने पञ्चहाकारेहि चिण्णवसिना भवितव्यं ।

पञ्चवर्गीकथा

१०३. तत्रिमा पञ्च वसियो—आवज्जनवर्सी, समापज्जनवर्सी अधि-
ज्ञानवर्सी, बुद्धानवर्सी, पच्चवेक्खणवर्सी ति । पठमं ज्ञानं यत्थिच्छकं यदिच्छकं
यावदिच्छकं आवजेति, आवज्जनाय दन्धाधित्तं नत्थी ति आवज्जनवर्सी ।
पठमं ज्ञानं यत्थिच्छकं...प...समापज्जति, समापज्जनाय दन्धाधित्तं नत्थी
ति समापज्जनवर्सी । एवं सेसापि वित्थारेनव्वा ।

अवहुलीकारेण अखेत्तब्बू । सम्मदेव अनधिष्ठानतो अकुसलो ति योजेतव्वं । उभतो भट्ठो
ति उभयतो ज्ञानतो भट्ठो । सो हि अपगुणनाथ न दुग्गमिच्छिन्नाय सउत्साहो पि विनामतो
असामत्थियतो च ज्ञानद्वयतो परिहीनो । चिण्णवसिना ति आसेवितवमिना ।

द्वन्द्ववर्गीकथावणना

१०३. वसनं वर्सी ति वहुनिर्देशनाय किरियानिर्देशो ति अधिप्रायेनाह "वसियो"
ति, यथारुचि पवत्तियो ति अत्थो । आवज्जनाय वर्सी आवज्जनायसेन वा वर्सी आवज्जन-
वर्सी । ज्ञानं आवज्जितुं यत्थ यत्थ पदेसे इच्छा यत्थिच्छकं । यदा यदा यस्मिं यस्मिं
वा ज्ञानङ्गे इच्छा यदिच्छकं । याव याव इच्छा यावदिच्छकं, द-कारो पदसन्धिकरो ।
"यावा" ति च इदं बहून् जवनवारानं निरन्तरं विय तथापवत्तनं सन्धाय वुत्तं, न एकमेव ।
सो हि परिच्छिन्नचिन्तकरो ति । आवज्जनाय दन्धाधित्तं नत्थी ति वुत्तनयेन यत्थ कत्थचि
ठाने यदा यदा यं किञ्चि ज्ञानङ्गं आवज्जेन्तस्स यत्थिच्छतं कालं आवज्जनाय आवज्जनायवत्तिर

१०४. अयं पनेत्थ अत्थप्पकासना । पठमज्झानतो बुद्धाय पठमं वितकं आवज्जयतो भवङ्गं उपच्छिन्दित्वा उप्पन्नावज्जनानन्तरं वितक्कारम्मणानेव चत्तारि पञ्च वा जवनानि जवन्ति, ततो द्वे भवङ्गानि, ततो पुन विचारारम्मणं आवज्जनं, वुत्तनयानेव जवनानी ति एवं पञ्चसु ज्ञानङ्गेषु यदा निरन्तरं चित्तं पेसेतुं सकोति, अथस्स आवज्जनवसी सिद्धा होति । अयं पन मत्थकप्पत्ता वसी भगवतो यमकपाटिहारिये लब्धति, अब्जेसं वा एवरूपे काले । इतो परं सीघतरा आवज्जनवसी नाम नत्थि ।

१०५. आयस्मतो पन महामोग्गल्लानस्स नन्दोपनन्दनागराजदमने दन्वायितत्तं वित्थायितत्तं चिरायितत्तं वा नत्थि । एवं आवज्जनवसी सिद्धा नाम होती ति अत्थो । सेसा ति बुद्धानअधिष्ठानपञ्चवेक्खणावसियो ।

१०४. अङ्गसमुदायभावतो ज्ञानस्स ज्ञाने आवज्जनवसि निष्कादेतुकामेन पटिपाटिया ज्ञानङ्गानि आवज्जेतव्वानी ति आह—“पठमं वितक्कं आवज्जयतो” ति । यदि पि आवज्जनमेवेत्थ इच्छितं आवज्जनवसिया अधिप्पेतत्ता, आवज्जनाय पन उप्पन्नाय जवनेहि भवितव्वं । तानि च खो आवज्जनतप्परताय चित्ताभिनीहारस्स यथावज्जितज्ञानङ्गारम्मणानि कतिपयानेव होन्ति, न परिपुष्णानी ति वुत्तं—“वितक्कारम्मणानेव चत्तारि पञ्च वा जवनानि जवन्ती” ति । चत्तारि तिक्खिन्द्रियस्स । पञ्च नातितिक्खिन्द्रियस्सा ति दट्ठव्वं । निरन्तरं ति विसमागेहि निरन्तरं । अयं पना ति भवङ्गद्वयन्तरिता चतुजवनचित्ता यथावुत्ता आवज्जनवसी । अब्जेसं वा धम्मसेनापतिआदीनं । एवरूपे काले ति उद्धाय समुद्धाय लहुतरं आवज्जनवसीनिव्वत्तन-काले । सा च खो इत्तरा परित्तकाला, न सत्थु यमकमहापाटिहारिये विय चिरतरप्पवन्धवती । तथा हि तं सावकेहि असाधारणं वुत्तं । अधिगमेन समं ससम्पयुत्तस्स ज्ञानस्स सम्मा आपज्जनं पटिपज्जनं समापज्जनं, ज्ञानसमङ्गिता ।

१०५. सीघं ति एत्थ समापज्जितुकामतानन्तरं द्वीसु भवङ्गेषु उप्पन्नेसु भवङ्गं उपच्छिन्दित्वा उप्पन्नावज्जनानन्तरं समापज्जनं सीघं समापज्जनसमत्थता । अयं च मत्थकप्पत्ता समापज्जनवसी सत्थु धम्मदेसनाय लब्धति । यं सन्धाय वुत्तं—“सो खो अहं अग्गिवेस्सन तस्सा एव कथाय परियोसाने तस्मिं येव पुरिमस्मिं समाधिनिमित्ते अज्झत्तमेव नित्तं सण्ठपेमि सन्निसादेमि एकोदिं करोमि समादहामि येनस्सुदं निच्चकप्पं विहरामी” ति^१ । इतो

विय सीधं समापज्जनसमत्थता समापज्जनवसी नाम ।

१०६. अच्छरामत्तं वा दसच्छरामत्तं वा खणं ठपेतुं नमत्थता अधि-
द्धानवसी नाम ।

१०७. तथेव लहुं बुढातुं समत्थता बुद्धानवसी नाम । तदुभयदस्सनत्थं
बुद्धरक्षितत्तं वत्थुं कथेतुं वड्ढति ।

सो हायस्मा उपसम्पदाय अश्वत्थिपो हत्वा धेयत्तत्थं महा-
रोषत्तत्थं विद्यात्तत्थं आगतानं तिसमत्तानं इद्विज्जत्तत्थं मज्जे
निसिन्नो, थेरस्स यागुं पट्ठिमात्तत्थं उपद्धानागगाजानं पट्ठिमात्तत्थं ति
आकासता पक्खन्दन्तं नुरणमाज्जानं दिस्वा नावदेव पव्वतं निम्मिनिन्वा
नागराजानं वाहायं गहेत्वा तन्थ पाविमि । नुरणमाज्जा पव्वते पहारं दत्वा
पलायि । महाथेरो आह—“मचे आवसो बुद्धरक्षितो नावदिस्स, मत्वे व
गारय्हा अस्सामा ति ।

सीधतरा हि समापज्जनवसी नाम नत्थि । जुण्हाय रत्तिथा न घोरोपितेहि केसेहि कपोतकन्दरायं
विहरन्तस्स आयस्मतो मारिपुत्तस्स यक्खेन महन्तं पि पव्वतकटं पदालेतुं समत्थे पहारे सीसे
दिन्ने समापज्जनम्पेत्थ निदस्सेतब्बं । तथा हि वक्खति “तदा थेरो तस्स पहरणसमये समापत्तिं
अप्पेसी” ति^१ पाळियं पन “अञ्जतरं समाधिं समापज्जित्वा निमिन्नो” ति^२ इत्तं । इमे पन
थेरा “समापन्नितो बुद्धानसमकालं तेन पहारो दिन्नो” ति वदन्ति ।

१०६-१०७. अच्छरामत्तं ति अश्वत्थिपोटमत्तं खणं । ठपेतुं ति सेतु विय सीधमोताय
नदिया ओधं वेगेन पवतितुं अदत्वा दत्तादुनक्खणं ज्ञानं ठपेतुं समत्थता । अभिभुय्य ठपनं
अधिद्धानं विया ति वा अधिद्धानं । तत्थ वसी अधिद्धानवसी । तथेव लहुं बुढातुं ति
अच्छरामत्तं वा दसच्छरामत्तं वा लहुं खणं ज्ञानसमङ्गी हुत्वा ज्ञानतो बुढातुं समत्थता । भवङ्ग-
चित्तुप्पत्ति येव हेत्थ ज्ञानतो बुद्धानं नाम । एत्थ च यथा “एत्तकमेव खणं ज्ञानं ठपेस्सामी” ति
पुव्वपरिकम्मवसेन अधिद्धानसमत्थता अधिद्धानवसी, एवं “एत्तकमेव खणं ज्ञानसमङ्गी हुत्वा
ज्ञानतो बुद्धदिग्गामी” ति पुव्वपरिकम्मवसेन बुद्धानसमत्थता बुद्धानवसी वेदितब्बा । या समापत्ति
“बुद्धानदुनत्तत्थं” ति वुच्चति । तदुभयदस्सनत्थं ति अधिद्धानबुद्धानवसी दस्सनत्थं ।

१. थेरप्पत्तलेण—क० ।

२. रक्षितो—मी०, गी० ।

३. विद्यात्तत्थं—विदि, विदेने ।

४. ख०—१-१०८ ।

१०८. पञ्चवेक्खणवसी पन आवज्जनवसिया एव वुत्ता । पञ्चवेक्खणजवनानेव हि तत्थ आवज्जनानन्तरानी ति ।

दुतियज्ज्ञानकथा

१०९. इमासु पन पञ्चसु वसीसु चिण्णवसिना पमुणपठमज्ज्ञानतो वुट्ठाय “अयं समापत्ति आसन्ननीवरणपच्चत्थिका, वितक्कविचारानं ओळारिकत्ता अङ्गदुब्बला” ति च तत्थ दोसं दिस्वा दुतियं ज्ञानं सन्ततो मनसिकत्वा पठमज्ज्ञाने निकन्ति परियादाय दुतियाधिगमाय योगो कातब्बो ।

अथस्स यदा पठमज्ज्ञाना वुट्ठाय सतस्स सम्पजानस्स ज्ञानज्ञानि पञ्चवेक्खतो वितक्कविचारा ओळारिकतो उपडहन्ति, पीतिसुखञ्चेव चित्ते-कगता च सन्ततो उपट्ठाति, तदास्स ओळारिकङ्गप्पहानाय सन्तअङ्गपटि-लाभाय च तदेव निमिचं “पथवी पथवी” ति पुनप्पुनं मनसिकरोतो “इदानीं दुतियज्ज्ञानं उप्पज्झिस्सती” ति भवङ्गं उपच्छिन्दित्वा तदेव पथवीकसिणं आरम्भणं कत्वा मनोद्वारावज्जनं उप्पज्जति ततो तस्मिं येवारम्भणे चत्तारि पञ्च वा जवनानि जवन्ति, येसं अवसाने एकं रूपावचरं दुतियज्ज्ञानिकं । सेसानि वुत्तप्पकारानेव कामावचरानी ति ।

तत्था ति तस्मिं निम्मितपब्बते तस्स विवरे । किञ्चापि एकं येव तं अभिञ्जाचित्तं येन पब्बतं निम्मिनेय्य, अभिञ्जापादकस्स पन ज्ञानस्स लहुतरं ठपनं वुट्ठानं च इध निदस्सितं ति दट्ठब्बं । “एत्तका इद्धिमन्ता एकं उपट्ठाकं गरुळतो रक्खितुं न सक्खिंसू” ति गारय्हा अस्साम ।

१०८. आवज्जनानन्तरानी ति आवज्जनवसीभावाय यथाक्कमं वितक्कादीनं ज्ञानज्ञानं आवज्जनाय परतो यानि जवनानि पवत्तानि, तानि तेसं पञ्चवेक्खणानि । यदग्गेन आवज्जनवसीसिद्धि, तदग्गेन पञ्चवेक्खणवसीसिद्धि वेदितब्बा ।

दुतियज्ज्ञानकथावण्णना

१०९. नीवरणप्पहानस्स तप्पठमताय आसन्ननीवरणपच्चत्थिका । थूलं नाम विपुल्लं पि फेगु विय सुखभज्जनीयं ति आह—“ओळारिकत्ता अङ्गदुब्बला” ति । सन्ततो मनसिकरित्वा ति पठमज्ज्ञानं विय अनोळारिकङ्गत्ता सन्तधम्मसमङ्गिताय च “सन्तं” ति मनसि

एतावता चेस “वितक्कविचारानं वूपसमा अज्झत्तं मग्गमादणं चेतसो एकोदिभावं अवितक्कं अविचारं समाधिजं पीनिमुखं दुतियं ज्ञानं उपनमज्ज विहरति । एवमनेन दङ्गविप्पहीनं निवज्जमग्गगतं तिविधकल्याणं दस-लक्खणसम्पन्नं दुतियं ज्ञानं अधिगतं होति पथवीकनियं ।

११०. तत्थ विनय विचारानं वूपसमा ति वितक्कस्स च विचारस्स चा ति इमेसं द्विन्नं वूपसमा समतिक्रमा, दुतियज्ज्ञानकथये अगत्तुमावा ति वुत्तं होति । तत्थ किञ्चापि दुतियज्ज्ञाने सब्बे पि पठमज्ज्ञानधम्मा न सन्ति । अज्जे येव हि पठमज्ज्ञाने फस्सादयो, अज्जे इध । ओळारिकस्स

कत्वा । ये हि धम्मा दुतियज्ज्ञाने पीतिसुखादयो, कामं ते पठमज्ज्ञाने पि सन्ति, तेहि पन ते सन्ततरा चेव पणीततरा च भवन्ती ति । निकन्ति ति निकामनं, अपेक्खं ति अत्थो । परियादाया ति खेपेत्वा । चत्तारि पञ्चा ति वा सदो लुत्तनिदिद्धो । दुतियज्ज्ञानं एतस्स अत्थी ति दुतियज्ज्ञानिकं । वुत्ताप्पकारानेवा ति पठमज्ज्ञाने वुत्तप्पकारानि येव, रत्तिकम्पदि-नामकानी ति अत्थो ।

११०. वूपसमा ति वूपसमहेतु, वूपसमो ति चेत्थ पद्धानं अधिप्पेतं, तं च वितक्क-विचारानं । अतिक्रमो अत्थतो दुतियज्ज्ञानकथने अनुप्पादो ति आह—“समतिक्रमा” ति आदि । क्तमेसं पनेत्थ वितक्कविचारानं वूपसमो अधिप्पेतो, किं पठमज्ज्ञानिकानं, उदाहु दुतियज्ज्ञानिकानं ति ।

किञ्चेत्थ यदि पठमज्ज्ञानिकानं, नत्थ तेसं वूपसमो । न हि कदाचि पठमज्ज्ञानं वितक्क-विचाररहितं अत्थि । अथ दुतियज्ज्ञानिकानं, एवं पि नत्थेव वूपसमो, सब्बेन सब्बं तेसं तत्थ अभावतो ? ति वुच्चते—येहि वितक्कविचारेहि पठमज्ज्ञानस्स ओळारिकता, तेसं समतिक्रमा दुतियस्स ज्ञानस्स समधिगमो, न सभावतो अनोळारिकानं फस्सादीनं समतिक्रमा ति अयमत्थो “वितक्कविचारानं वूपसमा” ति एतेन दीपितो । तस्मा “किं पठमज्ज्ञानिकानं वितक्कविचारानं वूपसमो इधाधिप्पेतो, उदाहु दुतियज्ज्ञानिकानं” ति एदिसी चोदना अनोकासाव । यस्मा दिद्धादीनवस्स तंतंज्ञानक्खणे अनुत्तमज्ज्ञानादणं वूपसमनं अधिप्पेतं । वितक्कादयो एव ज्ञानङ्गभूता तथा करीयन्ति, न तंसम्पयुत्ता फस्सादयो, तस्मा वितक्कादीनं येव वूपसमादिवचनं प्रायागतं । यस्मा पन वितक्कादीनं विय तंसम्पयुत्तधम्मानं पि एतेन “एतं ओळारिकं” ति

पन ओळारिकस्स अङ्गस्स समतिक्कमा पठमज्झानतो परेसं दुतियज्झानादीनं अधिगमो होती ति दीपनत्थं “वितक्कविचारानं वूपसमा” ति एवं वुत्तं ति वेदितव्वं ।

१११. अज्झत्तं ति इध नियकज्झत्तं अधिप्पेतं । विभङ्गे पन “अज्झत्तं पच्चत्तं” ति एत्तकमेव वुत्तं । यस्मा च नियकज्झत्तं अधिप्पेतं, तस्मा अत्तनि जातं, अत्तनो सन्ताने निव्वत्तं ति त्रयमेत्थ अत्थो । सम्पसादनं ति सम्पसादनं वुच्चति सद्धा । सम्पसादनयोगतो ज्ञानमि सम्पसादनं । नीलवण्णयोगतो नीलवत्थं विया । यस्मा वा तं ज्ञानं सम्प-

आदीनवदस्सनं सुत्ते आगतं, तस्मा अविसेसेन वितक्कादीनं तंसहगतानं च वूपसमादिके वत्तव्वे वितक्कादीनं येव वूपसमो वुच्चमानो अधिकवचनं अज्जं अत्थं बोधेती ति कत्वा किञ्चि विसेसं दीपेती ति दस्सेतुं अट्ठकथायं “ओळारिकस्स पना” ति आदि गहितं ति इध “येहि वितक्कविचारेही” ति आदि वुत्तं ति दट्ठव्वं । “पीतिया च विरागा” ति आदीसु पि एसेव नयो । तस्मा वितक्कविचारपीतिसुखंसमतिक्कमवचनानि ओळारिकोळारिकज्जसमतिक्कमा दुतियादि-अधिगमदीपकानी ति तेसं एकदेसभूतं वितक्कविचारसमतिक्कमवचनं तंदीपकं वुत्तं । विसुं विसुं ठिते पि हि वितक्कविचारसमतिक्कमवचनादिके पहेय्यज्झनिद्देसतासामज्जेन चित्तेन समूहतो गहिते वितक्कविचारवूपसमवचनस्स तदेकदेसता दट्ठव्वा । अयं च अत्थो अवयवेन समुदायोप-लक्खणनयेन वुत्तो । अथ वा वितक्कविचारवूपसमवचनेनेव तंसमतिक्कमा दुतियाधिगमदीपकेन पीतिविरागादिवचनानं पीतिआदिसमतिक्कमा ततियादिअधिगमदीपकता दीपिता होती ति तस्स तंदीपकता वुत्ता ।

१११. नियकज्झत्तमधिप्पेतं न अज्झत्तज्झत्तादि । तत्थ कारणमाह—“विभङ्गे पना” ति आदि । नीलवण्णयोगतो नीलवत्थं विया ति नीलयोगतो वत्थं नीलं विया ति अधिप्पायो । येन सम्पसादनेन योगा ज्ञानं सम्पसादनं । तस्मिं दस्सिते “सम्पसादनं ज्ञानं” ति समानाधिकरणनिद्देसेनेव तंयोगा ज्ञाने तंसद्वप्पवत्ति दस्सिता ति अविरोधो युत्तो । एकोदिभावे कथं ति एकोदिमिह दस्सिते एकोदिभावं ज्ञानं ति समानाधिकरणनिद्देसेनेव ज्ञानस्स

सादनसमन्नागतत्ता वितक्कविचारक्खोभवूपसमनेन च चेतसो सम्पसादयति, तस्मा पि सम्पसादनं ति वुचं । इमस्मिञ्च अन्थविकप्पे सम्पसादनं चेतसो ति एवं पदसम्बन्धो वेदितव्यो । पुम्मिस्मिं पन अन्थविकप्पे चेतसो ति एतं एकोदिभावेन सद्धिं योजेतव्वं ।

११२. तत्रायं अन्थयोजना—एको उदेती ति एकोदि, वितक्क-विचारेहि अनज्झारूढत्ता अगो सेट्ठो हुत्वा उदेती ति अत्थो । सेट्ठो पि हि लोके एको ति वुच्चति । वितक्कविचारविरहतो वा एको असहायो हुत्वा इति पि वत्तुं वट्ठति । अथ वा सम्पयुत्तधम्मं उदायती ति उदि, उट्ठापेती ति अत्थो । सेट्ठेन एको च सो उदि चा ति एकोदि, समाधि-स्सेतं अधिवचनं । इति इमं एकोदिं भावेति वट्ठेती ति इदं द्वितीयज्ज्ञानं एकोदिभावं । सो पनायं एकोदि यस्मा चेतसो, न सचास्स, न जीवस्स, तस्मा एतं चेतसो एकोदिभवं ति वुचं ।

एकोदिवट्ठनता वुत्ता होति ति चे ? “एकोदिभावं” ति पदं उद्धरित्वा एकोदिस्स निद्देशो न कातव्वो सिया ति एकोदिभावसद्दो एव समाधिन्दि पवत्तो सम्पसादनत्तद्दो विय ज्ञाने पवत्तती ति युत्तं । इमस्मिं च अन्थविकप्पे ति “चेतसो सम्पसादयती” ति एतस्मिं पक्खे “चेतसो” ति च उपयोगत्थे सामिवचनं । पुरिमस्मिं ति “सम्पसादनयोगतो ज्ञानं सम्पसादनं” ति वुत्तपक्खे । चेतसो ति सम्बन्धे सामिवचनं ।

११२. सेट्ठो पि लोके “एको” ति वुच्चति “याव परे एकाहं ते^१ करोमी” ति आदीसु । एको अट्ठतियो “एकाकीभि खुदकेहि जितं” ति आदीसु असहायत्थो पि एक-सद्दो दिट्ठो ति आह—“एको असहायो हुत्वा” ति । सद्दादयो पि कामं सम्पयुत्तधम्मं साधारणतो असाधारणतो च पच्चया होन्ति येव, समाधि पन ज्ञानक्खणे सम्पयुत्तधम्मं अविकल्हेप-लक्खणे इन्दट्ठकरणेन सातिसयं पच्चयो होती ति दस्सेन्तो—“सम्पयुत्तधम्मं प... अधिवचनं ति आह ।

१. ०विरहितो—सी०, म्या०, रो० ।

२. एकभनं—सी० ।

११३. ननु चायं सद्वा पठमज्ज्ञाने पि अत्थि, अयञ्च एकोदिनामको समाधि, अथ कस्मा इदमेव “सम्पसादनं चेतसो एकोदिभावञ्चा” ति वुत्तं ? ति । वुत्तते—अदुज्झि पठमज्ज्ञानं वितक्कविचारक्खोभेन वीचितरङ्गसमाकुलमिव जलं न सुप्पसन्नं होति, तस्मा सतिया पि सद्वाय “सम्पसादनं” ति न वुत्तं । न सुप्पसन्नत्ता येव चेत्य समाधि पि न सुट्ठ पाकटो, तस्मा “एकोदिभावं” ति पि न वुत्तं । इमस्मिं पन ज्ञाने वितक्कविचारपल्लिवोधाभावेन लद्धोकासा बलवती सद्वा, बलवसद्वासहायपटिलाभेनेव च समाधि पि पाकटो, तस्मा इदमेव एवं वुत्तं ति वेदितव्वं । विभङ्गे पन “सम्पसादनं ति या सद्वा सद्दहना ओकप्पना अभिप्पसादो.। चेतसो एकोदिभावं ति या चित्तस्स ठिति...प...सम्मासमाधी” ति एत्तकमेव वुत्तं । एवं वुत्तेन पन तेन सद्धिं अयं अत्थवण्णना यथा न विरुज्झति, अञ्जदत्थु संसन्दति चेव समेति च, एवं वेदितव्वा ।

११३. “सम्पसादनं, चेतसो एकोदिभावं” ति विसेसनद्वयं ज्ञानस्स अतिसयवचनिच्छावसेन गहितं । स्वायमतिसयो यथा इमस्मिं ज्ञाने लब्धमिति, न तथा पठमज्ज्ञाने ति इमं विसेसं दस्सेट्ठं—“ननु चा” ति आदि वुत्तं । आरम्भणे आहननपरिहाननवसेन अनुमज्जनअनुयोजनवसेन च पवत्तमाना धम्मा सति पि नीवरणप्पहानेन किलेसकालुस्सियापगमे सम्पयुत्तकानं कञ्चि खोभं करोन्तो विय तेहि च ते न सन्निसिन्ना होन्ती ति वुत्तं—“वितक्कविचारक्खोभेन न सुप्पसन्नं” ति खुद्धिका ऊमियो वीचियो । महत्तियो तरङ्गा । सति पि इन्द्रियसमत्ते वीरियसमताय च तेनेव खोभेन सन्न्यसादाभावेन च समाधि पि न सुट्ठ पाकटो बहले विय जले मच्छो । यथावुत्तक्खोभो एव पल्लिवोधो । एवं वुत्तेना ति यस्सा सद्वाय वसेन सम्पसादनं यस्सा च चित्तेकग्गताय वसेन एकोदिभावं ति च ज्ञानं वुत्तं । तासं एव “सद्दहना” ति आदिना पवत्तिआकारस्स विसेसविभावनावसेन वुत्तेन । तेन विभङ्गपाठेन । “सम्पसादनयोगतो सम्पसादनतो वा सम्पसादनं, एकोदि भावेती ति एकोदिभावं ति ज्ञानं वुत्तं” ति एवं पवत्ता अयं अत्थवण्णना न विरुज्झति । यथा पन अविरोधो, सो वुत्तो एव ।

११४. अवितर्कं अविचारं ति भावनाय पहीनत्ता एतस्मिं, एतस्म वा वितर्को नर्त्थी ति अवितर्कं । इमिना व नयेन अविचारं । विभङ्गे पि वुत्तं—“इति अयञ्च वितर्को अयञ्च विचारो सन्ता होन्ति समिता वूपसन्ता अत्थङ्गता अन्नन्थङ्गता अप्पिता व्यप्पिता सोमिता विसोमिता व्यन्तिकता, तेन वुच्चति अवितर्कं अविचारं ” ति ।

११५. एत्थाह—“ननु च वितर्कविचारानं वूपसमा ति इमिना पि अयमत्थो सिद्धो, अथ कस्मा पुन वुत्तं अवितर्कं अविचारं” ति ? वुच्चते—एवमेतं सिद्धोवायमत्थो, न पनेतं तदन्त्यदीपकं । ननु अदोचुत्तं “ओळारिकस्स पन ओळारिकस्स अङ्गस्स समतिकम्मा पठमज्ज्ञानतो परेसं दुतियज्ज्ञानादीनं समधिगमो होती ति तस्स तन्त्थं वितर्कविचारानं वूपसमा ति एवं वुत्तं” ति ।

अपि च वितर्कविचारानं वूपसमा इदं सम्पसादनं, न किलेसकालुस्सियस्स । वितर्कविचारानञ्च वूपसमा एकोदिभावं, न उपचारज्ज्ञानमिव नीवरणप्पहाना, पठमज्ज्ञानमिव च न अङ्गानुभावा ति एवं सम्पसादन-एकोदिभावानं हेतुपरिदीपकमिदं वचनं । तथा वितर्कविचारानं वूपसमा इदं अवितर्कं अविचारं, न ततियचतुत्थज्ज्ञानानि विय चक्खुविञ्जाणा-

११४. सन्ता ति समं निरोधं गता । समिता ति भावनाय समं गमिता निरोधिता । वूपसन्ता ति ततो एव सुदु उपसन्ता । अत्थङ्गता ति अत्थं विनासं गता । अन्नन्थङ्गता ति उपसग्गेन पदं बड्ढेत्वा वुत्तं । अप्पिता ति विनासं गमिता । सोमिता ति पवत्ति-सङ्घातस्स सन्तानस्स अभावेन सोसं सुक्खभावं इता । व्यन्तिकता ति विगतन्तकता ।

११५. अयमत्थो ति भावनाय पहीनत्ता वितर्कविचारानं अभावो । चोदकेन वुत्तमत्थं सम्पटिच्छित्वा परिहरितुं “एवमेतं सिद्धोवायमत्थो” ति वत्वा “न पनेतं” ति आदि वुत्तं । तत्थ एतं ति “वितर्कविचारानं वूपसमा” ति एतं वचनं । तदन्त्यदीपकं ति तस्स वितर्कविचाराभावमत्तसङ्घातस्स अत्थस्स दीपकं । अयञ्हेत्थ अत्थो—दुतियज्ज्ञानादिअधिगमूपायदीपकेन अज्ज्ञत्तसम्पसादनताय चेतसो एकोदिभावनाय च हेतुदीपकेन, अवितर्क-अविचारभावहेतुदीपकेन च वितर्कविचारानस्स वचनेनेय विद्वद्विज्ञानादो दीपितो ति किं

दीनि विय च अभावा ति एवं अवितक्कअविचारभावस्स हेतुपरिदीपकञ्च, न वितक्कविचारभावमत्तपरिदीपकं । वितक्कविचाराभावमत्तपरिदीपकमेव पन “अवितक्कं अविचारं” ति इदं वचनं । तस्मा पुरिमं वत्वा पि वत्तब्बमेवा ति ।

११६. समाधिजं ति पठमज्ज्ञानसमाधितो सम्पयुत्तसमाधितो वा जातं ति अत्थो । तत्थ किञ्चापि पठमम्पि सम्पयुत्तसमाधितो जातं, अथ खो अयमेव समाधि “समाधी” ति वत्तब्बतं अरहति वितक्कविचारक्खो-भविरहेन अतिविय अचलत्ता, सुप्पसन्नत्ता च । तस्मा इमस्स वण्णभगनत्थं इदमेव “समाधिजं” ति वुत्तं । पोतिसुखं ति इदं वुत्तनयमेव ।

११७. दुतियं ति गणनानुपुब्बता दुतियं । इदं दुतियं समापज्जती ति पि दुतियं । यं पन वुत्तं—“द्वङ्गविप्पहीनं तिवङ्गसमन्नागतं” ति, तत्थ वितक्कविचारानं प्हानवसेन द्वङ्गविप्पहीनता वेदितव्वा । यथा च पठमज्ज्ञानस्स उपचारक्खणे नीवरणानि पहीयन्ति, न तथा इमस्स वितक्कविचारा । अप्पनाक्खणे येव पनेतं विना तेहि उप्पज्जति । तेनस्स ते “प्हानङ्गं” ति वुत्तति । पीति सुखं चित्तेकग्गता ति इमेसं पन तिण्णं उप्पत्तिवसेन तिवङ्गसमन्नागतता वेदितव्वा । तस्मा यं विभङ्गे “ज्ञानं ति

पुन अवितक्कअविचारवचनेन कतेना ति ? न, अदीपितत्ता । न हि वितक्कविचार वूपसमवचनेन वितक्कविचारानं अप्पवत्ति वुत्ता होति । वितक्कविचारेसु हि तण्हाप्पहानं एतेसं वूपसमनं, ये च सङ्कारेसु तण्हाप्पहानं करोन्ति, तेसु मग्गेसु पहीनतण्हेसु च फलेसु सङ्कारपवति होति एव, एवमेविधा पि विक्खम्मितवितक्कविचारतण्हेसु दुतियज्ज्ञानस्स वितक्कविचारसम्पयोगो पुरिमेन न निवारितो सिया ति तं निवारणत्थं आवज्जितुकामतादिअतिक्रमो व तेसं वूपसमो ति दस्सनत्थं च “अवितक्कं अविचारं” ति वुत्तं ।

११६. पठमम्पी ति पठमं ज्ञानं पि ।

११७. “दुतियं उप्पन्नं ति पि दुतियं” ति वत्तुं वट्ठति येव । न तथा इमस्स वितक्कविचारा ति यथा पठमज्ज्ञानस्स उपचारक्खणे नीवरणानि पहीयन्ति, तथा इमस्स दुतियज्ज्ञानस्स उपचारक्खणे वितक्कविचारा न पहीयन्ति असंकिलिद्धसभावत्ता, उपचारभावनाय च ते पहातं असमत्थभावतो । यदि पि ताय तेसु तण्हा पहीयति, न पन सविसेसं । सविसेसज्झि तत्थ

सम्पसादो पीति सुखं चित्तस्स एकगता”^१ ति वृत्तं तं परिक्रम्य ज्ञानं दस्सेतुं परियायेन वृत्तं । ठपेत्वा पन सम्पसादनं निष्परियायेन उपनिज्ज्ञान-लक्षणप्पत्तानं अज्ज्ञानं वसेन तिवज्झिकमेव एतं होति । यथाह—“कतमं तस्मिं समये तिवज्झिकं ज्ञानं होति, पीति सुखं चित्तस्स एकगता”^२ ति । सेसं पठमज्ज्ञाने वृत्तनयमेव ।

ततियज्ज्ञानकथा

११८. एवमधिगते पन तस्मिम्पि वृत्तनयेनेव पश्चहाकारेहि चिण्ण-वसिना हुत्वा पगुणदुतियज्ज्ञानतो बुद्धाय “अयं ज्ञानात्ति तस्स चित्त-विचारपच्चत्थिका, ‘यदेव तत्थ पीतिगतं चेतसो उप्पिलावितं, एतेनेतं ओळारिकं अक्खायती’” ति वृत्ताय पीतिया ओळारिकता अज्झदुब्बला” ति च तत्थ दोसं दिस्वा ततियज्ज्ञानं सन्ततो मनसिकरित्वा दुतियज्ज्ञाने निकन्ति परियादाय ततियाधिगमाय योगो कातव्वो । अथस्स यदा दुतियज्ज्ञानतो बुद्धाय सतस्स सम्पज्ञानस्स ज्ञानज्ज्ञानि पच्चवेक्खतो पीति ओळारिको उपट्ठाति, सुखञ्चेव एकगता च सन्ततो उपट्ठाति । तदास्स ओळारिकज्झप्पहानाय सन्तअज्झपटिलाभाय च तदेव निमित्तं “पथवी पथवी” ति पुनप्पुनं मनसिकरोतो “इदानीं ततियज्ज्ञानं उप्पज्जिस्सती” ति भवज्झं उपच्छिन्दित्वा तदेव पथवीकस्मिणं आरम्भणं कत्वा ज्ञानेद्वारावत्सलं

तण्हाप्पहानं अप्पनाय एव होति । तेन वृत्तं “अप्पनाक्खणे येवा” ति आदि । पद्धानज्ज्ञाता पि अतिसयप्पहानवसेनेव वेदितव्वा यथा नीवरणानं पठमज्ज्ञानस्स । तस्मा ति यस्मा तिवज्झ-मेवेतं ज्ञानं, तस्मा । तं ति विभङ्गे वचनं । यथस्स पण्डुकम्बलं विय सम्पसादो ज्ञानस्स परिक्रवारो, न ज्ञानज्झं ति आह—“परिक्रम्य ज्ञानं दस्सेतुं” ति ।

ततियज्ज्ञानकथावृत्तान्तः

११८. उप्पिलावितं ति कामञ्चायं परिग्गहेस्स अत्तरिज्जरेमस्स अनादीनवदस्सिनो तण्हासहगताय पीतिया पवत्तिआकारो, इध पन दुतियज्ज्ञानपीति अधिप्पेता । तथा पि

१. अभि०—२-३११ ।

२. अभि०—१-८३-पे दासे. अभि०—२-३१९ ।

३. उब्बिल्लावितं—मी०; उब्बिलावितं—स्या०, री० ।

४. जी०—१-३३ ।

उप्यज्जति । ततो यस्मिं येवारम्मणे चत्तारि पञ्च वा जवनानि जवन्ति, येसं अवसाने एकं रूपावचरं ततियज्झानिकं, सेसानि वुत्तनयेनेव कामावचरानी ति । एत्तावता च पनेस पीतिया च विरागा उपेक्खको च विहरति सतो च सम्पजानो, सुखञ्च कायेन पटिसंवेदेति, यं तं अरिया आचिक्खन्ति उपेक्खको सतिमा सुखविहारी ति, ततियं ज्ञानं उपसम्पज्ज विहरती” ति^१ । एवमनेन एकङ्गविप्पहीनं दुवङ्गसमन्नागतं तिविधकल्याणं दसलक्खणसम्पन्नं ततियं ज्ञानं अधिगतं होति पथवीकसिणं ।

११९. तत्थ पीतिया च विरागा ति विरागो नाम वुत्तप्पकाराय पीतिया जिगुच्छनं वा समतिक्कमो वा । उभिन्नं पन अन्तरा च सद्दो सम्पिण्डनत्थो, सो वूपसमं वा सम्पिण्डेति वितक्कविचारानं वूपसमं वा । तत्थ यदा वूपसमेव सम्पिण्डेति, तदा “पीतिया च विरागा किञ्च भिय्यो वूपसमा चा” ति एवं योजना वेदितव्वा । इमिस्सा च योजनाय विरागो जिगुच्छनत्थो होति, तस्मा “पीतिया जिगुच्छना च वूपसमा चा” ति अयमत्थो दट्ठब्बो । यदा पन वितक्कविचारवूपसमं सम्पिण्डेति, तदा “पीतिया च विरागा, किञ्च भिय्यो वितक्कविचारानञ्च वूपसमा” ति एवं योजना वेदितव्वा । इमिस्सा च योजनाय विरागो समतिक्कमनत्थो होति, तस्मा “पीतिया च समतिक्कमा वितक्कविचारानञ्च वूपसमा ति अयमत्थो दट्ठब्बो ।

सब्बसो पीतियं अविरत्तं, सा पि अनुबन्धेय्या ति वुत्तं । उप्पिलावितं विया ति वा उप्पिलावितं । आदीनवं हि तत्थ पाकटतरं कत्वा दस्सेतुं एवं वुत्तं ति दट्ठवं ।

११९. विरज्जनं विरागो । तं पन विरज्जनं निब्बिन्दनमुखेन हीलनं वा तप्पटिवद्ध-
रागप्पहानं वा ति तदुभयं दस्सेतुं—“वुत्तप्पकाराय पीतिया जिगुच्छनं वा समतिक्कमो वा” ति आह । वुत्तप्पकाराया ति “यदेव तत्थ पीति” ति आदिना वुत्तप्पकाराय । सम्पिण्डनं समुच्चयो ।

१२०. कामञ्चेते वितक्कविचारान् दुतियज्ज्ञाने येव वृप्पमन्ता, इमस्स पन ज्ञानस्स मग्गपरिदीपनत्थं वण्णभणनन्थञ्चेतं वुत्तं । वितक्कविचारानञ्च वृप्पसमा ति हि वुत्ते इदं पञ्जायति, नूनं वितक्कविचारवृप्पममो मग्गो इमस्स ज्ञानस्सा ति । यथा च ततिये अरियमग्गे अप्पहीनानम्पि मक्कयादिट्ठादीनं “पञ्चन्नं ओरम्भागियानं संयोजनानं पहाना” ति एवं पहानं वुच्चमानं वण्णभणनं होति, तदधिगमाय उस्सुक्कानं उस्साहजनकं, एवमेव इध अवृप्पसन्तानम्पि वितक्कविचारानं वृप्पसमो वुच्चमानो वण्णभणनं होति । तेनायमत्थो वुत्तो—“पीतिया च समत्तिकम्मा वितक्कविचारानञ्च वृप्पसमा” ति ।

१२१. उपेक्खको च विहरती ति एत्थ उपपत्तितो इक्खती ति उपेक्खा । समं पस्सति, अपक्खपतिता हुत्वा पस्सती ति अत्थो । ताय विसदाय विपुलाय थामगताय समन्नागतत्ता ततियज्ज्ञानसमङ्गी उपेक्खको ति वुच्चति ।

उपेक्खा पन दसविधा होति छल्लुपेक्खा, ब्रह्मविहारुपेक्खा, बोज्झङ्गुपेक्खा, वीरियुपेक्खा, सङ्कारुपेक्खा, वेदनुपेक्खा, थिरस्सनुपेक्खा, तत्रमज्झत्तुपेक्खा, ज्ञानुपेक्खा, पाग्गिमुद्दुपेक्खा ति ।

१२२. तत्थ या “इध भिक्खवे” भिक्खु चक्खुना रूपं दिस्वा नेव सुमनो होति, न दुम्मनो, उपेक्खको च विहरति सतो सम्मज्जानां” ति

१२०. मग्गो ति उपायो । तदधिगमाया ति ततियज्ज्ञानाधिगमाय ।

१२१. उपपत्तितो ति समवाहितभावेन पतिरूपतो । ज्ञानुपेक्खा पि समवाहितमेव अन्तोनीतं कत्वा पवत्तती ति आह—“समं पस्सती” ति । विसदाया ति परिण्यत्ताय संकिलेसविगमेन । विपुलाया ति महति या सातिसयं महत्ताभावपत्तिया । थामगताया ति पीतिविगमेन थिरभावपत्तया ।

१. ननु—क० ।

२. वितक्कविचार—विचारः पहानाय—म०—२-११७-८ ।

३. दी०—१-१३३, म०—२-११७-८, सं०—४-३६, ति०—२-३३—विपुलाय ।

४. स्वीणासवो (सम्बन्ध) पाळिया संसन्देतत्वं ।

५. अ०—३-३ ।

एवमागता खीणासवस्स छसु द्वारेसु इट्ठानिड्डछळारम्मणपाथे परिसुद्धपकति-
भावाविजहनाकारभूता उपेक्खा, अयं छळङ्गुपेक्खा नाम ।

१२३. या पन “उपेक्खासहगतेन चेतसा एकं दिसं फरित्वा विहरती”^१
ति एवमागता सत्तेसु मज्झत्ताकारभूता उपेक्खा, अयं ब्रह्मविहारुपेक्खा नाम ।

१२४. या “उपेक्खासम्भोज्झङ्गं भावेति विवेकनिस्सितं”^२ ति
एवमागता सहजातधम्मानं मज्झत्ताकारभूता उपेक्खा, अयं बोज्झङ्गु-
पेक्खा नाम ।

१२५. या पन “कालेन कालं उपेक्खानिमित्तं मनसिकरोती”^३ ति
एवमागता अनचारद्वनातिसिथिलवीरियसङ्घाता उपेक्खा, अयं वीरियु-
पेक्खा नाम ।

१२६. या “कति सङ्कारुपेक्खा समथवसेन”^४ उपपज्जन्ति ? कति

१२२. परिसुद्धपकति खीणासवपकति निक्खिलेसता ।

१२३. सत्तेसु कम्मस्सकतादस्सनहेतुको समभावदस्सनाकारो मज्झत्ताकारो ब्रह्म-
विहारुपेक्खा ।

१२४. सहजातधम्मानं ति निद्वारणे सामिवचनं । समप्पवत्तिया भावनाय वीथि-
पटिपन्नाय अलीनानुद्धता निरस्सादताय पग्गहनिग्गहसम्पहंसनेसु व्यापाराभावतो सम्पयुत्तधम्मेसु
मज्झत्ताकारभूता बोज्झङ्गुपेक्खा ।

१२५. उपेक्खानिमित्तं ति एत्थ लीनुद्धच्चपक्खपातरहितं मज्झत्तं वीरियं उपेक्खा ।
तदेव तं आकारं गहेत्वा पवत्तेतब्बस्स तादिसस्स वीरियस्स निमित्तभावतो उपेक्खानिमित्तं भाव-
नाय समप्पवत्तिकाले उपेक्खीयती ति उपेक्खा, वीरियमेव उपेक्खा वीरियुपेक्खा ।

१२६. “पटमं ज्ञानं पटिलाभत्थाय नीवरणे”^५ नेवसञ्जानासञ्जायतनसमापत्ति
पटिलाभत्थाय आकिञ्चञ्जायतनसञ्जं पटिसङ्का सन्तिट्ठना पञ्चा सङ्कारुपेक्खासु जाणं” ति^६
एवमागत्रा इमा अट्ठ समाधिवसेन उपपज्जन्ति । “सोतापत्तिमग्गं पटिलाभत्थाय उप्पादं पवत्तं

१. टी०—१-३७७, न०—१-५१—पिट्ठादीसु ।

२. म०—१-१६—पिट्ठादीसु ।

३. अं०—१-२३८ ।

४. समाधिवसेन—सव्वत्थ ।

५. सु०—५-७१ ।

सङ्कारूपेकत्वा विपस्सनावसेन उपपज्जन्ति ? अट्ट सङ्कारूपेकत्वा समाधिवसेन उपपज्जन्ति । दस सङ्कारूपेकत्वा विपस्सनावसेन उपपज्जन्ती^१” ति एवमागता नीवरणादिपटिसङ्खामन्तिट्टाना गहणे मज्झत्तभूता उपेक्खा, अयं सङ्कारूपेकत्वा नाम ।

१२७. या पन “यस्मिं समये कामवचरं कुसलं चित्तं उपपन्नं होति

निमित्तं आयूहनं पटिसन्धि गति निव्वत्ति उपपत्तिं जातिं जरं व्याधिं मरणं सोकं परिदेवं उपायासं । सोत्तापत्तिविरहसमावसत्तथाय उप्पादं पवत्तं प^१ अरहन्मग्गं पटिसन्धाय उप्पादं^२ प^३ उपायासं^४ प^५ अरहन्मग्गमनमग्गं सुज्झत्तविहारमनावसत्तथाय अनिमित्तविहारमनावसत्तथाय उप्पादं पवत्तं निमित्तं आयूहनं पटिसन्धिं गतिं निव्वत्तिं उपपत्तिं जातिं जरं व्याधिं मरणं सोकं परिदेवं उपायासं पटिसङ्खा सन्तिट्टना पञ्चा सङ्खारेकवदु जाणं” ति^६ एवमागता इमा दसविपस्सनावसेन उपपज्जन्ति । एत्थ च पठमज्ज्ञानादीहि विक्कन्मिह^७ ति नीवरणवितक्कविचारादीनि पटिसङ्खाय समावतो उन्नररिक्खत्वा सन्निट्टानवसेन तिट्ठमाना नीवरणादिपटिसङ्खासन्तिट्टना दिट्ठादीनवत्ता तेसं गहणे उप्पादने अज्झपेक्कन्ती विपस्सनापञ्चा गहणे मज्झत्तभूता उपेक्खा ।

तत्थ उप्पादं ति पुरिमकम्मपच्चया खन्धानं इध उपपत्तिमाह । पवत्तं ति तथाउपपन्नस्स पवत्तिं । निमित्तं ति सब्बं पि तेभूमकसङ्कारगतं निमित्तमावेन उपट्टानतो । आयूहनं ति आयतिं पटिसन्धिहेतुभूतं कम्म । पटिसन्धिं ति आयतिं उपपत्तिं । गतिं ति याय गतिया सा पटिसन्धि होति । निव्वत्तिं ति खन्धानं निव्वत्तनं । उपपत्तिं ति “समापन्नस्स वा उपपन्नस्स वा” ति^२ एत्थ “उपपन्नस्सा” ति वुत्तविपाकपवत्तिं । जातिं ति जरादीनं पच्चयभूतं भवपच्चया जातिं । जराव्याधिमरणादयो पाकटा एव । एत्थ च उप्पादादयो पञ्चेव सङ्कारूपेक्खाजाणस्स विसयवसेन वुत्ता, सेसा तेसं वेवचनवसेन । “निव्वत्ति, जाती” ति इदञ्चि द्वयं उप्पादस्स चेव पटिसन्धिया च वेवचनं, “गति, उपपत्ति चा” ति इदं द्वयं पवत्तस्स, जरादयो निमित्तस्सा ति वेदितव्वं । अग्गहिहितविनोक्कवसेन मग्गुपत्तिहेतुभूतं चतस्सो, तथा फलसमापत्तिया चतस्सो दुज्झत्तविहारअनिमित्तविहारवसेन द्वेति दस सङ्कारूपेक्खा ।

१२७-१२८. या ति विपस्सनापञ्चा । यदर्थो ति यं अनिच्चादिलकवपत्तयं उपलब्धमिति ।

यं भूतं ति यं पच्चयनिव्वत्तत्ता भूतं खन्धमज्जकं । तं पज्जहती ति अनिच्चातुवत्तनादीहि

उपेक्खासहगतं”^१ ति एवमागता अदुक्खमसुखसञ्जिता उपेक्खा, अयं वेदनुपेक्खा नाम ।

१२८. या “यदत्थि यं भूतं, तं पजहति, उपेक्खं पटिलभती”^२ ति एवमागता विचिनने मज्झात्तभूता उपेक्खा, अयं विपस्सनुपेक्खा नाम ।

१२९. या पन छन्दादीसु येवापनकेसु आगता सहजातानं समवाहितभूता उपेक्खा, अयं तत्रमज्झात्तुपेक्खा नाम ।

१३०. या “उपेक्खको च विहरती”^३ ति एवमागता अग्गसुखे पि तस्मिं अपक्खपातजननी उपेक्खा, अयं ज्ञानुपेक्खा नाम ।

१३१. या पन “उपेक्खासतिपारिसुद्धिं चतुत्थं ज्ञानं” ति^४ एवमागता सब्बपच्चनीकपारिसुद्धा पच्चनीकवूपसमने पि अब्यापारभूता उपेक्खा, अयं पारिसुद्धिउपेक्खा नाम ।

१३२. तत्र छल्लङ्गुपेक्खा च ब्रह्मविहारुपेक्खा च बोज्झङ्गुपेक्खा च तत्रमज्झात्तुपेक्खा च ज्ञानुपेक्खा च पारिसुद्धुपेक्खा च अत्थतो एका, तत्रमज्झात्तुपेक्खा व होति । तेन तेन अवत्थाभेदेन पनस्सा अयं भेदो । एकस्सा पि सतो सत्तस्स कुमारयुवथेरसेनापतिराजदिवसेन भेदो विय ।

निच्चसञ्जादयो पजहन्तो सम्मदेव दिट्ठादीनवत्ता तप्पटिवद्धच्छन्दरागप्पहानेन पजहति, यथा आयतिं आदानं न होति, तथा पटिपत्तिया पजहति । तथाभूतो च तत्थ उपेक्खं पटिलभति । विचिनने ति अनिच्चादिवसेन सम्मसने पि ।

१२६. सम्पयुत्तधम्मनं समप्पवत्तिहेतुताय समवाहितभूता ।

१३१. नीवरणवितक्कविचारदिसब्बपच्चनीकेहि विमुत्तत्ता सब्बपच्चनीक परिसुद्धा ।

तेसं वूपसन्तत्ता पच्चनीकवूपसमने पि अब्यापारभूता अब्यापारभावेन पवत्ता, अब्यापारतं वा पत्ता ।

१३२. यदि अत्थतो एका, कथमयं भेदो ति आह—“तेन तेना” ति आदि । तस्मा ति यस्मा सति पि सभावतो अभेदे येहि पन पच्चयविसेसेहि स्वायमिमासं अवत्थाभेदो ।

तस्मा तानु यत्थ छळहुपेक्खा, न तत्थ वोज्झाहुपेक्खादयो । यत्थ वा पन वोज्झाहुपेक्खा, न तत्थ छळहुपेक्खादयो होन्ती नि वेदिनव्वा ।

१३३. यथा चेतासमत्थतो एकीभावो, एवं सङ्गारुपेक्खाविपस्सनुपेक्खानग्नि । पञ्चा एव हि सा किञ्चसेन द्विधा भिन्ना । यथा हि पुरिसस्स सायं गेहं पविट्ठं सप्पं अजपददण्डं गहेत्वा परियेनमानम्म तं थुसकौट्टके निपक्कं दिस्वा “सप्पो नुखो, नो” ति अक्खोकेन्नम्म सोवत्तिकत्तयं दिस्वा निज्जेमत्तिकम्म “सप्पो, न सप्पो” ति विचिन्ने मज्झान्ता होति, एवमेव या आग्निविपस्सकम्म विपस्सनात्राणेन लक्खणत्तये दिट्ठे सङ्गारानं अनिच्छादिविचिन्ने मज्झात्तता उपपज्जति, अयं विपस्सनुपेक्खा नाम । यथा पन तस्स पुरिसस्स अजपददण्डेन गाळ्हं सप्पं गहेत्वा “किं ताहं इमं सप्पं अविहेत्तेन्तो अत्तानञ्च इमिना अडंसापेन्तो सुञ्चेय्यं” ति सुञ्चनाकारमेव परियेसतो गहणे मज्झान्ता होति । एवमेव या लक्खणत्तयस्स दिट्ठत्ता आदित्ते विय तयो भवे पस्सतो सङ्गारगहणे मज्झात्तता, अयं सङ्गारुपेक्खा नाम । इति विपस्सनुपेक्खाय सिद्धाय सङ्गारुपेक्खा पि सिद्धा व होति । इमिना पनेसा विचिन्नगहणेण मज्झात्तसङ्गतेन किञ्चेन द्विधा भिन्ना ति । श्रीगियुपेक्खा पन वेदनुपेक्खा च अज्जमज्जञ्च अयसेमाहि च अत्थतो भिन्ना एवा ति ।

तेसं एकज्झं अप्पवत्तितो न तासं अमेदो, एकज्झं वा पवत्ति, तस्मा । तेनाह—“यत्थ छळहुपेक्खा” ति आदि ।

१३३. एकीभावो ति एकता । सति पि मज्झात्ताभावसामञ्जे वित्तयमेदेन पनस्सा मेदो । यमत्थं सन्धाय—“किञ्चत्तेन द्विधा भिन्ना” ति वुत्तं, तं कित्थारतो दस्सेन्तो—“यथा ही” ति आदिमाह । अयं विपस्सनुपेक्खा । यं सन्धाय वुत्तं पाळियं “यदत्थि यं भूतं, तं पज्जहति, उपेक्खं पट्टिकमती” ति । तत्थ यदत्थि यं भूतं ति लक्खणज्जक्कं, तं सुञ्चित्कम्पनात्तनेन पज्जहति । दिट्ठसोवत्तिकत्तयस्स लक्खणकवणविचिन्ने विय दिट्ठलक्खणत्तयस्स भूतस्स सङ्गारलक्खणविचिन्ने उपेक्खं पट्टिकमति । सङ्गारानं अनिच्छादिलक्खणम्म सुदिट्ठत्ता

१३४. इति इमासु उपेक्खासु ज्ञानुपेक्खा इध अधिप्पेता । सा मज्झत्तलक्खणा, अनाभोगरसा, अब्यापारपच्चुपट्टाना, पीतिविरागपदट्टाना ति । एत्थाह—ननु च अयं अत्थतो तत्रमज्झत्तुपेक्खा व होति, सा च पठम-
दुतियज्झानेसु पि अत्थि । तस्मा तत्रा पि उपेक्खको च विहरती ति एव-
मयं वत्तत्वा सिया, सा कस्मा न बुत्ता ति ? अपरिब्यत्तकिच्चतो । अपरि-
ब्यत्तज्झि तस्सा तत्थ किच्चं वितक्कादीहि अभिभूतत्ता । इध पनायं
वितक्कविचारपीतीहि अनभिभूतत्ता उक्खित्तसिरा विय हुत्वा परिब्यत्त-
किच्चा जाता, तस्मा बुत्ता ति ।

निट्ठिता “उपेक्खको च विहरती” ति एतस्स सब्बसो अत्थवण्णना ।

१३५. इदानीं सतो च सम्पजानो ति एत्थ सरती ति सतो ।
सम्पजानाती ति सम्पजानो । पुग्गलेन सति च सम्पजञ्जश्च बुत्तं । तत्थ
सरणलक्खणा सति, असम्मुस्सनरसा, आरक्खपच्चुपट्टाना । असम्मोह-
लक्खणं सम्पजञ्जं, तीरणरसं, पविचयपच्चुपट्टानं ।

तेसं विचिने मज्झत्तभूताय विपस्सनुपेक्खाय सिद्धाय तथा दिट्ठादीनवानं तेसं गहणे पि
अज्झपेक्खना सिद्धा व होति, सब्बसो विसङ्खारनिव्रत्ता अज्झासयस्स ।

१३४. अनाभोगरसा ति पणीतसुखे पि तस्मिं अवनतिपटिपक्खकिच्चा ति अत्थो ।
अव्यापारपच्चुपट्टाना ति सति पि सुखपारमिप्पत्तियं तस्मिं सुखे अब्यावटा हुत्वा पच्चुपतिट्ठति,
सम्पयुत्तानं वा तत्थ अव्यापारं पच्चुपट्टपेती ति अत्थो । सम्पयुत्तधम्मानं खोभं उप्पिलवं च
आवहन्तेहि वितक्कादीहि अभिभूतत्ता अपरिब्यत्तं । तत्थ तत्रमज्झत्तताय किच्चं । तदभावतो
इध परिब्यत्तं ।

निट्ठिता “उपेक्खको च विहरती” ति एतस्स सब्बसो अत्थवण्णना ।

१३५. “सरती ति सतो” ति पदस्स कत्तुसाधनतमाह । सम्पजानाती ति सम्मदेव
पजानाति । सरणं चिन्तनं उपट्टानं लक्खणमेतिस्सा ति सरणलक्खणा । सम्मुस्सनपटिपक्खो
असम्मुत्सनं, तं किच्चं एतिस्सा ति असम्मुत्सनरसा । किलेसेहि आरक्खा हुत्वा पच्चुपतिट्ठति,
ततो वा आरक्खं पच्चुपट्टपेती ति आरक्खपच्चुपट्टाना । असम्मुद्दहं सम्मदेव पजाननं-
सम्मोहपटिपक्खो वा असम्मोहो । तीरणं किच्चस्स पारगमनं । पविचयो वीमंसा ।

ततियज्ज्ञानसमङ्गिनो सुखपटिसंवेदनाभोगो नत्थि । एवं सन्ते पि यस्मा तस्स नामकायेन सम्पयुत्तं सुखं । यं वा तं नामकायसम्पयुत्तं सुखं, तंसमुद्धानेनस्स यस्मा अतिपणीतेन रूपेण रूपकायो फुटो^१, यस्स फुटत्ता^२ ज्ञाना बुद्धितो पि सुखं पटिसंवेदेय्य । तस्मा एतमत्थं दस्सेन्तो, सुखञ्च कायेन पटिसंवेदेती ति आह ।

१३८. इदानीं यं तं अरिया आचिक्खन्ति उपेक्खको सतिमा सुखविहारी ति एत्थ यंज्ञानहेतु यंज्ञानकारणा तं ततियज्ज्ञानसमङ्गि-
पुमालं बुद्धादयो अरिया आचिक्खन्ति देसेन्ति पञ्जपेन्ति पट्टपेन्ति विव-
रन्ति विभजन्ति उत्तानीकरोन्ति पकासेन्ति, पसंसन्ती ति अधिप्पायो ।
किन्ति ? उपेक्खको सतिमा सुखविहारी ति । तं ततियं ज्ञानं उपसम्पज्ज
विहरती ति एवमेत्थ योजना वेदितव्वा ।

युत्तं सुखं, तं सो पटिसंवेदेय्य । यं वा तं ति अथ वा यं तं यथायुत्तं नामकायसम्पयुत्तं सुखं ।
तं समुद्धानेन ततो समुद्धितेन अतिपणीतेन रूपेण अस्स ज्ञानसमङ्गिनो रूपकायो यस्मा
फुटो । यस्स रूपकायस्स फुटत्ता ज्ञाना बुद्धितो पि ज्ञानसमङ्गी कायिकं सुखं पटिसंवेदेय्य ।
तस्मा एतं चेतसिक्कायिकसुखपटिसंवेदनसङ्गातं अत्थं दस्सेन्तो—“सुखं च कायेन पटि-
संवेदेती ति आहा” ति योजना । अयञ्हेत्थ सङ्केपत्थो—नामकायेन चेतसिक्सुखं कायिकसुखहेतु-
रूपसमुद्धानेन कायिकसुखं च ज्ञानसमङ्गी पटिसंवेदेती ति बुच्चति । फुटत्ता ति व्यापितत्ता
ति अत्थो । यथा हि उदकेन फुटसरिस्स तादिसे नातिपच्चनीके वातादिफोद्धव्वे फुटे सुखं
उप्पज्जति । एवमेतेहि फुटसरिस्सा ति । अपरो नयो—सुखं च कायेन पटिसंवेदेती ति
एत्थ कथमाभोगेन विना सुखपटिसंवेदना ति चोदनायं “किञ्चापि...प...एवं सन्ते पी” ति ।
यस्मा तस्स नामकायेन सम्पयुत्तं सुखं, तस्मा सुखं च कायेन पटिसंवेदेती ति योजना ।
इदानीं सहा पि आभोगेन सुखपटिसंवेदनं दस्सेतुं—“यं वा तं” ति आदि बुत्तं ।

१३८. यं ति हेतुअत्थे निपातो, यस्मा ति अत्थो । तेनाह—यंज्ञानहेतू” ति ।
“आचिक्खन्ती” ति आदीनि पदानि किञ्चनत्थानी ति अधिप्पायेनाह—“पसंसन्ती ति
अधिप्पायो” ति । किन्ती ति पसंसनाकारपुच्छा । एदिसेसु ठानेसु सतिगाहणेनेव

१३९. कस्मा पन तं ते एवं पमंमन्ती ति ? पसंसारहतो । अयञ्चि यस्मा अनिसपुनृष्ये सुखविदारीने पि ततियज्ज्ञाने उपेकप्रको, न तत्थ सुखाभिसङ्गेन आकङ्क्षयति । यथा च पीति न उपपज्जति, एवं उपद्धित-सतिताय सतिमा । यस्मा च अणियकन्तं अणियज्ज्ञानेवित्तनेद च असंकि-लिष्टं सुखं नामकायेन पटिसंवेदेति, तस्मा पसंसारहो होति । इति पसं-सारहतो नं अरिया ते एवं पसंसारहेतुभूते गुणे एकामेत्तो “उपेकप्रको सतिमा सुखविदारी” ति एवं पमंमन्ती ति वेदितव्वं ।

१४०. ततियं ति गणनानुपुव्वता ततियं, इदं ततियं समापज्जती ति ततियं । यं पन वुत्तं “एकङ्कविप्यहीनं दुवङ्कसमन्नागतं” ति, एत्थ पीतिया पहानवसेन एकङ्कविप्यहीनता वेदितव्वा । सा पनेसा दुतियज्ज्ञानस्य वित्त-विचारा विय अप्पनाकस्ये येव पहीयति । तेन नस्स सा पहानङ्गं ति वुत्तति । सुखं चित्तेकग्गता ति इमेसं पन द्विचं उपपत्तिवसेन दुवङ्कसमन्नागतता वेदितव्वा । तस्मा यं विमङ्गे—“ज्ञानं ति उपेक्खा सति सम्पज्जञ्जं सुखं चित्तस्सेकग्गता” ति वुत्तं, तं सपरिक्खारं ज्ञानं दस्सेतुं परियायेन वुत्तं । ठपेत्वा पन उपेक्खासतिसम्पज्जञ्जानि निप्परियायेन उपनिज्ज्ञानलक्खणप-त्तानं अज्ज्ञानं वसेन दुवङ्किकमेवेतं होति । यथाह—“कतमं तस्मिं समये दुवङ्किकं ज्ञानं होति ? सुखं चित्तस्सेकग्गता” ति सेसं पठमज्ज्ञाने वुत्त-नयमेव ।

सम्पज्जञ्जं पि गहितं होती ति इध पालियं ततियं इव गहितत्ता इदं उपद्धितसतिताय “सतिमा” इच्चेव वुत्तं, “सन्मज्जानो” ति हेट्ठा वुत्तत्ता वा ।

१३९. ज्ञानक्खणे चेतसिकसुखमेव लब्धती ति “सुखं नामकायेन पटिसंवेदेती” ति च वुत्तं ।

१४०. ततियं ति गणनानुपुव्वता ति इतो पट्ठय दुतियततियज्ज्ञानकथाहि अविसेतो विसेसो च वुत्तो ति ।

चतुर्थज्ज्ञानकथा

१४१. एवमधिगते पन तस्मिम्पि वुचनयेनेव पञ्चहाकारेहि चिण्ण-
वसिना हुत्वा पगुणततियज्ज्ञानतो बुद्धाय “अयं समापत्ति आसन्नपीति-
पच्चत्थिका, यदेव तत्थ सुखमिति चेतसो आभोगो, एतेनेतं ओळारिक-
मक्खायती” ति एवं वुचस्स सुखस्स ओळारिकत्ता अङ्गदुब्बला” ति च
तत्थ दोसं दिस्वा चतुर्थज्ज्ञानं सन्ततो मनसिकत्वा ततियज्ज्ञाने निकन्तिं
परियादाय चतुर्थाधिगमाय योगो कातब्बो । अथस्स यदा ततियज्ज्ञानतो
बुद्धाय सतस्स सम्पजानस्स ज्ञानङ्गानि पच्चवेक्खतो चेतसिकसोमनस्ससङ्घातं
सुखं ओळारिकतो उपट्ठाति, उपेक्खावेदना चेव चिरोकगता च सन्ततो
उपट्ठाति, तदास्स ओळारिकङ्गप्पहानाय सन्तङ्गपटिलाभाय च तदेव निमित्तं
“पथवी पथवी” ति पुनपुनं मनसिकरोतो “इदानीं चतुर्थज्ज्ञानं उप्पज्झि-
स्सती” ति भवङ्गं उपच्छिन्दित्वा तदेव पथवीकसिणं आरम्भणं कत्वा मनो-
द्वारावज्जनं उप्पज्जति । ततो तस्मिं येवारम्भणे चत्तारि पञ्च वा जवनानि
उप्पज्जन्ति, येसं अवसाने एकं रूपावचरं चतुर्थज्ज्ञानिकं, सेसानि वुत्ताप्य-
कारानेव कामावचरानि । अयं पन विसेसो—यस्मा सुखवेदना अदुक्ख-
मसुखाय वेदनाय आसेवनपच्चयेन पच्चयो न होति, चतुर्थज्ज्ञाने च
अदुक्खमसुखाय वेदनाय उप्पज्जितब्बं, तस्मा तानि उपेक्खावेदनासम्प-
युत्तानि होन्ति । उपेक्खासम्पयुत्तत्ता येव चेत्य पीति पि परिहायती ति ।
एत्तावता चेस सुखस्स च पहाना दुक्खस्स च पहाना पुब्बेव सोमनस्स-
दोमनस्सालं अत्थङ्गमा अदुक्खमसुखं उपेक्खासतिपारिसुद्धिं चतुर्थं ज्ञानं

चतुर्थज्ज्ञानकथावण्णना

१४१. इदानीं निव्वत्तितविसेसं दस्सेन्तो—“अयं पन विसेसो” ति वत्वा “यस्मा”
ति आदिमाह । आसेवनपच्चयेन पच्चयो न होति, अनिट्ठे ठाने पदन्तरसङ्गहितस्स आसेवन-

उपपन्नज्ज विहरति^१ । एवमनेन एका विपरीतं दुःखमप्युपपन्नं तिविध-
कल्याणं उपपन्नमनन्दं चतुर्थं ज्ञानं अधिगतं होति इति विहरति ।

१४२. तत्थ सुदुस्स च पहाणा दुक्खस्स च पहाणा ति कायिक-
सुखस्स च कायिकदुक्खस्स च पहाणा । पुब्बे वा ति तच्च खां पुब्बेव, न
चतुर्थज्ज्ञानकप्पये । सोमनस्स दोमनस्स ज्ञानं अन्यदुक्खं ति वे वि-
सुखस्स च चेतमिकदुक्खस्स चा ति इमेनन्दि द्विजं पुब्बेव उपपन्नं
पहाणा इच्चेव वुत्तं होति ।

कदा पन नेसं पहांनं होती ? ति चतुर्थं ज्ञानानं उपचारकप्पये ।
सोमनस्स हि चतुर्थज्ज्ञानस्स उपचारकप्पये येव पहीयति । दुक्खदोमनस्स-
सुखानि उठरहुत्तियत्तियज्ज्ञानानं^२ उपचारकप्पयेणु । एवमेतेसं ज्ञानकप्पये-
अवृत्तात्तिय इन्द्रियदिमहे पन इन्द्रियानं उदेसकमेवेव इधापि वुत्तानं सुख-
दुक्खदोमनस्स दोमनस्मानं पहांनं वेदितव्वं ।

१४३. यदि पनेतानि तस्स तस्स ज्ञानस्स उपचारकप्पये येव पही-
यन्ति, अथ कस्मा “कत्थ चुप्पन्नं दुक्खिन्द्रियं अपरिमेयं ति विहरति ? इध
मिक्खवे मिक्खु विविच्चेव कामेहि...प...पठमं ज्ञानं उपपन्नज्ज विह-
रति । कत्थचुप्पन्नं दुक्खिन्द्रियं अपरिमेयं ति विहरति । कत्थ चुप्पन्नं

पच्चयत्ताभावतो । अदुक्खदोमनस्स वेदनाय उपपन्नितव्वं सातिमयं पुच्छितव्वं कप्प-
भावतो । तानी ति अपरिमेयं जवनानि सन्धायाह ।

१४४. “पुब्बेवा” ति वुत्तत्ता कदा पन तेसं पहांनं होती ति चोदनाय आह—
“चतुर्थं ज्ञानानं उपचारकप्पणे” ति । एवं वेदितव्वं ति सम्बन्धो । दण्डनदण्डो नाम
पहायकदम्मानं उपपत्तिपटिपाटि । तेन पन वुच्चमाने “दुक्खं दोमनस्सं सुखं सोमनस्सं” ति
वत्तव्वं सिया । कस्मा इतो अज्जथा वचनं ति आह—“इन्द्रियदिमहे” ति, आदि । अथ
कस्मा ज्ञानेस्वेव निरोधो वुत्तो ति सम्बन्धो ।

१४५. कत्थ चुप्पन्नं दुक्खिन्द्रियं ति अत्तनो वच्चेहि उपपन्नं दुक्खिन्द्रियं । कत्थ च
अपरिसेसं निरुज्झती ति निरोधदानं पुच्छति । तेन “कत्था” ति पुच्छायं, “एत्था” ति

दोमनस्सिन्द्रियं सुखिन्द्रियं सोमनस्सिन्द्रियं अपरिसेसं निरुज्झति, इध भिक्खवे भिक्खु सुखस्स च पहाणा^१ प^२ चतुत्थं ज्ञानं उपसम्पज्ज विहरति, एत्थनुप्पन्नं सोमनस्सिन्द्रियं अपरिसेसं निरुज्झती^३” ति एवं ज्ञानेस्वेव निरोधो वुत्तो ति ? अतिसयनिरोधत्ता । अतिसयनिरोधो हि नेसं पठमज्झानादीसु, न निरोधो येव । निरोधो येव पन उपचारक्खणे, नातिसयनिरोधो ।

१४४. तथा हि नानावज्जने पठमज्झानुपचारे निरुद्धस्सा पि दुक्खिन्द्रियस्स ङंसमकसादिसम्फस्सेन वा विसमासनुपतापेन वा सिया उपपत्ति, न त्वेव अन्तोअप्पनायं । उपचारे वा निरुद्धम्पेतं न सुद्धु निरुद्धं होति, पटिपक्खेन अविहतत्ता । अन्तोअप्पनायं पन पीतिफरणेन सब्बो कायो सुखोक्कन्तो होति, सुखोक्कन्तकायस्स च सुद्धु निरुद्धं होति दुक्खिन्द्रियं, पटिपक्खेन विहतत्ता । नानावज्जने येव च दुत्तिज्झानुपचारे पहीनस्स^३ दोम-

विस्सज्जने हेतुमिह भुम्मवचनं दट्ठब्बं । ज्ञानानुभावनिमित्तं हि अनुप्पज्जन्तं “दुक्खिन्द्रियं अपरिसेसं निरुज्झती” ति वुत्तं । अतिसयनिरोधो सुद्धु पहाणं उज्जुपटिपक्खेन वूपसमो ।

१४४. नानावज्जने ति येन आवज्जनेन अप्पनावीथि, ततो भिन्नावज्जने, अनेकावज्जने वा । अप्पनावीथियं हि उपचारो एकावज्जनो, इतरो अनेकावज्जनो अनेकक्खत्तुं पवत्तनतो । विसमनिसज्जाय उप्पन्नकिलमथो विसमासनुपतापो । पीतिफरणेना ति पीतिया फरणसत्ता पीतिसमुद्धानानं वा पणीतरूपानं कायस्स व्यापनतो वुत्तं । तेनाह— सब्बो कायो सुखोक्कन्तो होती” ति । वितक्कविचारपञ्चये पी ति पि-सद्दो अट्ठानप्पयुत्तो, सो “पहीनस्सा” ति एत्थ आनेत्वा सम्बन्धितब्बो “पहीनस्सा पि दोमनस्सिन्द्रियस्सा” ति । एतं दोमनस्सिन्द्रियं उप्पज्जती ति सम्बन्धो । “तस्स मय्हं अतिचिरं वितक्कयतो विचारयतो कायो पि किलमि चित्तं पि उहज्जी” ति^३ वचनतो कायचित्तखेदानं वितक्कविचारप्पञ्चयता वेदितब्बा । “वितक्कविचारमावे उप्पज्जति दोमनस्सिन्द्रियं” ति आनेत्वा सम्बन्धितब्बं । तत्थस्स सिया उपपत्ती ति तत्थ दुत्तिज्झानूपचारे अस्स दोमनस्सस्स उपपत्ति भवेय्य ।

नस्सिन्द्रियस्स यस्मा एतं वितक्कविचारपच्चये पि कायकिलमथे चित्तुपयाने च सति उप्पज्जति । वितक्कविचाराभावे च नैव उप्पज्जति । यत्थ पन उप्पज्जति, तत्थ वितक्कविचारभावे, अप्पहीना एव च दुत्तियज्ज्ञानुच्चारणे वितक्कविचारा नि तत्थस्स सिया उप्पत्ति, न त्वेव दुत्तियज्ज्ञाने, पहीनपच्चयत्ता । तथा ततियज्ज्ञानुच्चारणे पहीनस्सा पि दुत्तियज्ज्ञाने, पीतियज्ज्ञानुच्चारण-रूपफुटकायस्स सिया उप्पत्ति, न त्वेव ततियज्ज्ञाने । ततियज्ज्ञाने हि सुखस्स पच्चयभूता पीति सब्बसो निरुद्धा ति । तथा चतुर्थज्ज्ञानुच्चारणे पहीनस्सा पि नोत्तमस्सिन्द्रियस्स आसन्नत्ता अप्पत्तात्तत्ताय उपेक्षाय अभावेन सम्मा अनतिकन्तत्ता च सिया उप्पत्ति, न त्वेव चतुर्थज्ज्ञाने । तस्मा

एत्थ च यदेके “तत्थस्स सिया उप्पत्ती” ति वदन्तेन ज्ञानलाभीनं पि दोमनस्सुत्तमि अत्थी ति दस्सितं होति । तेन च अन्तःकरणस्य लोभो विय दोसो पि अत्थी ति दीपेति । न हि दोसेन विना दोमनस्सं पवत्तति । न चेत्थ पट्टात्तपट्टियाने विरोधो चिन्तेतब्बो । यस्मा तत्थ परहीनं ज्ञानं आरम्भणं कत्वा पवत्तमानं दोमनस्सं दस्सितं, अप्पहीनज्ज्ञानसत्तमं कत्वा उप्पज्जमानस्स दोमनस्सं असम्भवतो । ज्ञानलाभीनं सब्बसो दोमनस्सं नुप्पज्जती ति च न सक्का वत्तु अट्ठसमायत्तिलाभिन्नो अपि तस्स उप्पन्नत्ता । न हेव खो सो पीतज्ज्ञानो अहोसी ति वदन्ति, तं अयुत्तं अतीव गमयत्तमं दोसस्स^१ अभावतो । यदि सिया, क्यारूपा-वचरसत्तान पि उप्पज्जेय्य । न च उप्पज्जति । तथा हि “अरूपे आसन्नदसिदसि पटिच्च धिननिद्धनीवरणं उप्पन्ननीवरणं अट्ठसमायत्तिलाभिन्नं” ति आदीसु^२ कत्तापट्टकट्टमनीवरणानि अनुद्वटानि । न चेत्थ नीवरणत्ता परिहारो, कत्तमज्ज्ञानादीनं पि अतीव गमयत्तमं नीवरणसत्तमिदसाय नीवरणपरियायस्स वुत्तत्ता । यं पन वुत्तं—“अट्ठसमायत्तिलाभिन्नो अपि तस्स उप्पन्नत्ता” ति । तं पि अकारणं उप्पज्जन्तेन च दोमनस्सेन ज्ञानतो परिहायन्तो । उच्चयेन पन पच्छयेन परिहीनं तादिसा अप्पकसिरेनेव पटिपाकतिक करोन्वी ति दट्ठब्बं । ‘तत्थस्स सिया उप्पत्ती’ ति इदं पन परिकप्पवचनं उपचारकत्वेण दोमनस्सस्स अप्पहीनभावदस्सत्तत्थं । तथा हि वुत्तं

१. सी० पोत्थके नत्थि ।

२. अ०—३१—१११ ।

३. अट्ठसमायत्तिलाभिन्नं ।

४. दोमनस्सस्स—सी०, क० ।

५. अभि० ७३—३०२ ।

६. तं विमानं—स्या०; नत्थि—३० ।

७. अ०—३१—१११ ।

एव च एत्थुपपन्नं दुक्खज्जियं अपरिसेसं निरुज्झती ति तत्थ तत्थ अपरि-
सेसग्गहणं कतं ति ।

१४५. एत्थाह—“अथेवं तस्स तस्स ज्ञानस्सुप्पचारे पहीना
पि एता वेदना इध कस्मा समाहटा” ति ? सुखग्गहणत्थं । या हि अयं
अदुक्खमसुखां ति एत्थ अदुक्खमसुखा वेदना वुत्ता, सा सुखुमा दुविज्जेय्या
न सक्का सुखेन गहेतुं, तस्मा यथा नाम दुट्ठस्स यथा व तथा वा उरत्तङ्गमित्वा
गहेतुं अदुक्खमसुखस्स गोणस्स सुखग्गहणत्थं गोपो एकस्मिं वजे सब्बा गावो
समाहरति, अथेकेकं नीहरन्तो पटिपाटिया आगतं “अयं सो गण्हथ नं”
ति तम्पि गाहयति, एवमेव भगवा सुखग्गहणत्थं सब्बा एता समाहरि ।
एवञ्चिह समाहटा एता दस्सेत्वा यं नेव सुखं न दुखं न सोमनस्सं न दोम-
नस्सं, अदुक्खमसुखा वेदना ति सक्का होति एसा गाहयितुं ।

१४६. अपि च अदुक्खमसुखाय चेतोविमुत्तिया पच्चयदस्सनत्थञ्चा
पि एता वुत्ता ति वेदितव्वा । दुक्खप्पहानादयो हि तस्सा पच्चया ।
यथाह—चत्तारो खो आयुसो पच्चया अदुक्खमसुखाय चेतोविमुत्तिया समा-

“न त्वेव अन्तोअप्पनाय” ति । यदि पन तदा दोमनस्सं उप्पज्जेय्य, पठमज्ज्ञानम्पिस्स
परिहीनमेधा ति दट्ठब्बं । पहीनं प सोमनस्सिन्द्रियं पीति विय न दूरे ति कत्वा “आसन्नत्ता”
ति वुत्तं । नान्दवज्जदुक्खचारे पहीनं पि पहानङ्गं पटिपक्खेन अविहतत्ता अन्तरन्तरा उप्पज्जेय्य
वा ति इममत्थं दस्सेन्तो—“अप्पनाप्पत्ताया” ति आदिमाह । तादिसाय आसेवनाय
इच्छितव्वत्ता यथा मग्गवीथितो पुब्बे द्वे तयो जवनवारा सदिसान्नुपस्सना व पवत्तन्ति,
एवमिधा पि अप्पनावारतो पुब्बे द्वे तयो जवनवारा उपेक्खासहगता व पवत्तन्ती ति वदन्ति ।

१४७. समाहटा ति समानीता, सङ्गहेत्वा वुत्ता ति अत्थो । सुखदुक्खानि विय
अनोळारिकत्ता अधिभूतताय सुखुमा । ततो एव अनुमिन्नितव्वसमावत्ता दुविज्जेय्या ।
दुट्ठस्सा ति ति दुट्ठपयोगत्ता, दुहम्मस्सा ति अत्थो । सक्का होति एसा गाहयितुं
अञ्जापोहननयेना ति अधिप्पायो ।

१४८. अदुक्खमसुखाय चेतोविमुत्तिया ति इदमेव चतुत्थज्ज्ञानं दट्ठब्बं । पच्चयदस्स-

सुखाभावमत्तं । ततियवेदना नाम अदुक्खमसुखा, उपेक्खा ति पि वुच्चति । सा इट्ठानिद्विपरीतानुभवनलक्खणा, मज्झत्तरसा, अविभूतपच्चुपट्टाना, सुखदुक्खनिरोधपट्टाना ति वेदितव्या ।

१४९. उपेक्खासतिपारिसुद्धिं ति उपेक्खाय जनितसतियापारिसुद्धिं । इमस्मिञ्चि ज्ञाने सुपरिसुद्धा सति, या च तस्सा सतिया पारिसुद्धि, सा उपेक्खाय कता, न अब्बेन । तस्मा एतं “उपेक्खासतिपारिसुद्धिं” ति वुच्चति । विभङ्गे पि वुत्तं—“अयं सति इमाय उपेक्खाय विसदा होति परिसुद्धा परियोदाता । तेन वुच्चति उपेक्खासतिपारिसुद्धी”^१ ति । याय च उपेक्खाय एत्थ सतिया पारिसुद्धि होति, सा अत्थतो तत्रमज्झत्तता ति वेदितव्या । न केवलञ्चेत्थ ताय सति येव परिसुद्धा, अपि च खो सब्बे पि सम्पयुत्तधम्मा, सतिसीसेन पन देसना वुत्ता ।

तत्थ किञ्चापि अयं उपेक्खा हेट्ठा पि तीसु ज्ञानेसु विज्जति । यथा पन दिवा सूरियप्पभाभिभवा सोम्मभावेन च अत्तनो उपकारकत्तेन वा सभागाय रत्तिया अलाभा दिवा विज्जमाना पि चन्दलेखा अपरिसुद्धा होति अपरियोदाता, एवमयम्पि तत्रमज्झत्तुपेक्खा चन्दलेखा वितक्कादिपच्चनीकधम्मतेजाभिभवा सभागाय च उपेक्खावेदनारत्तिया अप्पटिलाभा विज्ज-

इट्ठानिद्विपरीतं वा मज्झत्ताकारेन अनुभवनलक्खणा इट्ठानिद्विपरीतानुभवनलक्खणा । ततो एव मज्झत्तरसा । अविभूतपच्चुपट्टाना ति सुखदुक्खानि विय न विभूताकारा, पिट्ठिपासाणे भिगगतमग्गे विय तेहि अनुमातव्वा अविभूताकारोपट्टाना । सुखनिरोधो नाम इध चतुत्थज्झानूच्चरो, सो पदट्टानं एतिस्सा ति सुखनिरोधपट्टाना ।

१४९. “उपेक्खासतिपारिसुद्धिं” ति पुरिमपदे उत्तरपदलोपेनेतं समासपदं ति आह—“उपेक्खाय जनितसतिपारिसुद्धिं” ति । सब्बपच्चनीकधम्मपरिसुद्धाय पच्चनीकसमने पि अव्यावटाय पारिसुद्धिउपेक्खाय वत्तमानाय चतुत्थज्झाने सति सम्पहंसनपञ्चा विय सुपरिसुद्धा सुविसदा च होती ति आह—या च तस्सा सतिया पारिसुद्धि, सा उपेक्खाय कता, न अब्बेना” ति । यदि तत्रमज्झत्तता इध ‘उपेक्खा’ ति अधिप्पेता, कथं सति येव “परिसुद्धा” ति वुत्ता ति आह—“न केवलं” ति आदि ।

माना पि पठमादिज्ञानभेदेषु अरन्ध्रिमुद्रा होति । तस्मा च अरन्ध्रिमुद्राय दिवा अरन्ध्रिचन्द्रलेखाय पश्मा विय सहजाता पि सतिआदयो अरन्ध्रिमुद्रा व होन्ति । तस्मा तेसु एकस्मि “उपेक्षामतिपरिमुद्रि” ति न वुत्तं । इध पन वितक्कादिपक्षकीकयन्ततेजसिभावाभावा समागय च उपेक्षयदेवता-रत्तिया रत्तियुक्ता अयं तत्र नञ्चतुपेक्षा चन्द्रलेखा अति विय परिमुद्रा । तस्मा परिमुद्रत्ता परिमुद्रचन्द्रलेखाय पश्मा विय सहजाता पि सतिआदयो परिमुद्रा होन्ति रत्तियोक्ता । तस्मा इदमेव “उपेक्षामतिपरिमुद्रि” ति वुत्तं ति वेदितव्यं ।

१५०. चतुर्थं ति ज्ञानानुपुष्पया चतुर्थं । इदं चतुर्थं समाज्जती ति चतुर्थं । यं पन वुत्तं “एकङ्गविष्पहीनं दुवङ्गसमन्नागतं” ति, तत्थ सोमसम्मस्स पद्धानवसेन एकङ्गविष्पहीनत्वा वेदितव्या । तच्च पन सोम-नस्सं एकवीथियं पुरिमजवनेसु येव पहीयति । तेनस्स तं पद्धानङ्गं ति वुत्तति । उपेक्षयदेवता चित्तस्सेकमाता ति इमेसं पन द्विजं अरन्ध्रिमेव दुवङ्गसमन्नागतत्वा वेदितव्या । सेसं पठमज्जाले वुत्तत्यसेव । एस ताव चतुष्कज्ज्ञाने नयो ।

एवं पि कस्मा अयमेव सति “उपेक्षामतिपरिमुद्रि” ति वुत्ता ति अनुयोगं सन्वाय “तत्थ किञ्चापी” ति आदि वुत्तं । तत्थ हेट्ठा तीसु ज्ञानेसु विज्जमानाव पि तत्तमज्जत्तत्त पच्चनीकाभिभवतो न्हयत्तमज्जत्तत्त च अरन्ध्रिमुद्रि तथा नञ्चतुपेक्षा । तदभावतो इध पारिमुद्धी ति इममत्थं रूपकवसेन दस्सेतुं—“यथा पना” ति आदि वुत्तं । मूरियप्पत्तादिभवा ति मूरियप्पत्ता अरन्ध्रिमुद्रानन्ता । अतिक्वताय चन्द्रलेखा विय रत्ति पि सोम्मसभावा समागय रत्तियमेव च चन्द्रलेखा समुज्जलती ति सा सस्सा समागा ति दस्सेन्तो—“सोम्मभावेन च अत्तनां उपकारकत्तेन वा समागाय रत्तिया” ति आह ।

१५०. “एकवीथियं” ति इदं तत्थ नो नन्तस्स एकसेन अभावतो वुत्तं, न ततो पुरिमतरेसु एकसेन भावतो । यथा पन वितक्कादयो दुत्तिरदिज्ञानकथने येव पहीयन्ति, न

पञ्चकज्ज्ञानकथा

१५१. पञ्चकज्ज्ञानं पन निब्वत्तेनतेन सुखपठमज्ज्ञानतो बुद्धाय “अयं समापत्ति आसन्ननीवरणपच्चत्थिका, वितक्कस्स ओळारिकत्ता अङ्गदुब्बला” ति च तत्थ दोसं दित्वा दुतियज्ज्ञानं सन्ततो मनसिकरित्वा पठमज्ज्ञाने निकन्ति परियादाय दुतियाधिगमाय योगो कातब्बो । अथस्स यदा पठमज्ज्ञाना बुद्धाय सतस्स सम्पजानस्स ज्ञानज्ज्ञानि पच्चवेक्खतो वितक्कमच्चं तेसं एकवीथियं पुरिमज्जवनेसु, न एवमेतं ति दस्सेतुं उच्चं । चतुक्कज्ज्ञाने ति चतुक्कनयवसेन निब्वत्तितज्ज्ञानचतुक्के ।

पञ्चकज्ज्ञानकथावण्णना

१५१. तत्था ति पठमज्ज्ञाने । चतुक्कनयस्स दुतियज्ज्ञाने विया ति चतुक्कनय-सम्बन्धिनि दुतियज्ज्ञाने विय । तं द्विधा भिन्दित्वा चतुक्कनये दुतियं “अवितक्कं विचारमच्चं, अवितक्कं अविचारं” ति च एवं द्विधा भिन्दित्वा पञ्चकनये दुतियं चेव ततियं च होति अभिधम्मे ति^१ अधिप्पायो । सुत्तन्तेसु पन सरूपतो पञ्चकनयो न गहितो ।

कस्मा पनेत्थ नयद्वयविभागो गहितो ? ति अभिधम्मे नयद्वयवसेन ज्ञानानं देसितत्ता । कस्मा च तत्थ तथा तानि देसितानि ? पुग्गलज्ज्ञासयतो देसनाविलासतो च । सन्निपतित देवपरिसाय^२ क्रिं येसं यथादेसिते पठमज्ज्ञाने वितक्को एव ओळारिकतो उपट्ठासि, इतरे सन्ततो । तेसं अज्ज्ञासयवसेन च चतुरङ्गिकं अवितक्कं विचारमच्चं ज्ञानं देसितं । येसं विचारो येसं पीति येसं सुखं ओळारिकतो उपट्ठासि, इतरे सन्ततो । तेसं तेसं अज्ज्ञासयवसेन ततियादीनि ज्ञानानि देसितानि । अयं ताव पुग्गलज्ज्ञासयो ।

यस्सा पन धम्मधातुया सुप्पटिविद्धत्ता भगवा यस्मा देसनाविलासप्पत्तो, तस्मा जाण-महन्तताय देसनाय सुकुसलो यं यं अङ्गं लब्भति, तस्स तस्स वसेन यथारुचिं देसनं नियामेन्तो चतुक्कनयनवसेन पञ्चकनयवसेन च । तत्थ च पञ्चकज्ज्ञिकं पठमं चतुरङ्गिकं दुतियं तिव ज्ज्ञिकं ततियं दुवज्ज्ञिकं चतुत्थं दुवज्ज्ञिकमेव पञ्चमं ज्ञानं देसेती ति अयं देसनाविलासो । एत्थ च पञ्चकनये दुतियज्ज्ञानं चतुक्कनये दुतियज्ज्ञानपक्खिकं कत्वा विभत्तं “यस्मिं समये रूपप-पत्तिया मग्गं भावेति अवितक्कं विचारमच्चं समाधिजं पीतिसुखं दुतियं ज्ञानं उपसम्पज

१५२. इति यं चतुक्कनये दुतियं, तं द्विधा भिन्दित्वा पञ्चकनये दुतियञ्चैव ततियञ्च होति । यानि च तत्थ ततियचतुत्थानि, तानि च चतुत्थपञ्चमानि होन्ति । पठमं पठममेवा ति ।

इति साधुजनपामोज्जत्थाय कते विमुद्धिमग्गे समाधिभावनाधिकारे
पथवीकसिणनिद्देसो नाम चतुत्थो परिच्छेदो ।

चारं” ति च विना, सह च विचारेण वितक्कप्पहानेन अवितक्कं, सह विना च वितक्केन विचारप्पहानेन अविचारं ति अवितक्कं अविचारं अवितक्कं च अविचारं चा ति वा तिविधं पि सक्का सङ्गहेतुं ।

१५२. दुतियं ति च वितक्करहिते वितक्कविचारद्वयरहिते च जायागता देसना दुतियं अधिगन्तव्वत्ता विचारमत्तरहिते पि द्वयप्पहानाधिगतसमानधम्मत्ता । एवं च कत्वा पञ्चकनयनिद्देसे दुतिये वूपसन्तो पि वितक्को सहायभूतविचारावूपसमेन न सम्मा वूपसन्तो ति वितक्कविचारद्वयरहिते विय विचारवूपसमेनेव तदुपसमं सेसधम्मानं समानतं च दस्सेन्तेन वितक्कविचारानं वूपसमा अज्झत्तं सम्पसादनं चेतसो एकोदिभावं अविचारं समाधिजं पीतिसुखं ततियं ज्ञानं उपसम्पज्ज विहरती” ति ततियं चतुक्कनये दुतियेन निब्बिसेसं विभत्तं । दुविघस्सा पि सहायविरहेन अज्झत्ता च वितक्कप्पहानेन अवितक्कत्तं समाधिजं पीतिसुखं च समानं ति समानधम्मता पि दुतियं ति निद्देसो । विचारमत्तं पि हि वितक्कविचारद्वयरहितं विय यस्मिं समये रूपूपत्तिया मगं भावेति अवितक्कं विचारमत्तं समाधिजं पीतिसुखं दुतियं ज्ञानं उपसम्पज्ज विहरती” ति^१ अवितक्कं समाधिजं पीतिसुखं विभत्तं । पठमज्झाने वा सहचारीसु वितक्कविचारेसु एकं अतिक्रमित्वा दुतियं पि तत्रद्वसेव दोसतो दिस्वा उभयं पि सहातिक्रमन्तस्स पञ्चकनये ततियं वुत्तं ततियं अधिगन्तव्वत्ता, पठमतो अनन्तरभावेन पनस्स दुतियमावो च उप्पज्जती ति । कस्मा पनेवं सरूपतो पञ्चकनयो न विभत्तो ? ति विनेय्यज्झासयतो । यथानुलोमदेसना हि सुत्तन्तदेसना ति ।

परमत्थमज्जूसायं विमुद्धिमग्गसंवण्णनायं

पथवीकसिणनिद्देसवण्णना निद्धिता

—:०:—

५. आपोक्कसिणविद्देशे

आपोक्कसिणकम्प्या

१. इदानीं पथवीकसिणकम्प्या आपोक्कसिणे विव्थारकथां होति । यथेव हि पथवीकसिणं, एवं आपोक्कसिणं च भवेदुक्तमेव सुकसिणित्वेन आपस्मिं निमित्तं गण्हितव्वं, कते वा अकते वा ति सव्वं विव्थारेतव्वं । यथा च इध, एवं सब्बत्थ । इतो परं हि कसिणि अवत्वा विव्थारकथमेव वक्खाम ।

२. इधा पि पुञ्जेत्तरविज्जयत्ता पुञ्जयतो अकते आपस्मिं कोक्कसिणं वा तक्काके वा लोणियं वा समुदे वा निमित्तं उप्पज्जति चूळसीवत्थेरस्स विय । तस्स किणयस्मतो कम्मलकणं पहाय विव्थारकथं वसिस्सामी ति महानित्थे नावं आरूढित्वा जम्बुदीपं गच्छतो अन्तरा महासमुद्धं ओलो । यतो वसट्ठिभाणं कसिणनिमित्तं उदपादि ।

३. अकताधिकारेण चत्तारो कसिणदोते सन्निहयत्तेन कोक्कसिण-लोहितोद्गतवत्तानं अज्जतवत्तानं आपं अगहेत्वा यं पन भूमिं अज्जतत्तेन आकासे सुद्धवत्थेन गहितं उदकं, अज्जं वा तथारूपं विव्थारकं अनाचिणं,

५.—आपोक्कसिणविद्देशे अथ गता

आपोक्कसिणकम्प्या

१-२. यथाविथारितस्स अत्थस्म अतिदेसो पि विव्थारकथाने वेव तिष्ठती ति आह—
“विथारकथा होती” ति । आपोक्कसिणं ति आपोक्कसिणकम्प्यानं, आपोक्कसिणकम्प्यानं वा । सव्वं विव्थारेतव्वं ति पथवीकसिणकम्प्यानं उत्तनयेन विव्थारेतव्वं । एत्तकम्पी ति “कते वा अकते वा ति सव्वं विव्थारेतव्वं” ति एत्तकं पि अवत्वा । सामुद्धिकेन लोणुदकेन भरितो जलासयो लोणी ।

३ नीलादिवज्जमङ्करसन्निहयत्तं “सुद्धवत्थेन गहितं” ति उक्तं । अज्जं ति भूमिं सम्पत्तं । तथारूपं ति यादिसं आकासजं उदकं, तादिसं । तेनाह—“विव्थारकं अनाचिणं”

तेन पत्तं वा कुण्डिकं वा समतित्तिकं पूरेत्वा विहारपच्चन्ते वुत्तप्पकारे पटिच्छन्ने ओकासे ठपेत्वा सुखनिसिन्नेन न वण्णो पच्चवेक्खितब्बो । न लक्खणं मनसि कातब्बं । निस्सयसवण्णमेव कत्वा उस्सदवसेन पण्णात्तिधम्मं चित्तं ठपेत्वा अम्बु, उदकं, वारि, सलिलं ति आदीसु आपोनामेसु पाकटनाम-वसेनेव “आपो आपो” ति भावेतब्बं ।

४. तस्सेवं भावयतो अनुक्रमेण वुत्तनयेनेव निमित्तद्वयं उप्पज्जति । इध पन उग्गहनिमित्तं चलमानं विय उपट्ठाति, सचे फेणपुप्फुल्लकमिस्सं उदकं होति, तादिसमेव उपट्ठाति, कसिणदोसो पज्जायति । पटिभागनिमित्तं पन निप्परिनिप्फन्दं^१ आकासे ठपितमणितालवण्टं विय मणिमयादासमण्डलं विय च हुत्वा उपट्ठाति । सो तस्स सह उपट्ठानेनेव उपचारज्झानं, वुत्तनयेनेव चतुक्कपञ्चकज्झानानि च पापुणाती ति । आपोकसिणं ।

तेजोकसिणकथा

५. तेजोकसिणं भावेतुकामेना पि तेजस्मिं निमित्तं गण्हितब्बं । तत्थ कताधिकारस्स पुज्जवतो अक्ते निमित्तं गण्हन्तस्स दीपसिखाय वा उद्धने वा पत्तपचनट्ठाने वा दवदाहे वा यत्थ कत्थचि^२ अग्गिजालं ओलोकेन्तस्स निमित्तं उप्पज्जति चित्तगुत्तथेरस्स विय । तस्स हायस्मतो धम्मस्सवन-दिवसे उपासथागारं पविट्ठस्स दीपसिखं ओलोकेन्तस्सेव निमित्तं उप्पज्जि ।

ति, यं पन उदकं ति सम्बन्धो । “न वण्णो पच्चवेक्खितब्बो” ति आदीसु यं वत्तब्बं, तं पथवीकसिणकथायं वुत्तमेव । लक्खणं पन इध पग्घरणलक्खणं वेदितब्बं ।

४. वुत्तनयेनेवा ति पथवीकसिणभावनायं वुत्तनयेनेव । तरङ्गट्ठानादि फेण मिस्सतादि च इध कसिणदोसो । सो ति योगावचरो । तस्सा ति पटिभागनिमित्तस्स ।

तेजोकसिणकथावण्णना

५. सिनिद्धानि सिनेहवन्तानि । सारदारूनि न फेणुदारूनि । जालाय चिरद्धितत्थं

१. फेणुवुल्लक०—सी०, रो० ।

२. परिपत्तन्दनं—क-सी०, क० ।

३. यत्थ कत्थचिदेव—क-सी०, स्या०, रो० ।

तच्च स्वं दिट्ठवसेन वा फुट्ठवसेन वा । वुत्तञ्हेतं अट्ठकथासु—“वायो कसिणं उग्गण्हन्तो वायुस्मिं निमिच्चं गण्हाति, उच्छग्गं वा एरितं समेरितं उपलक्खेति, वेळ्ळं वा...प...रुक्खं वा केसग्गं वा एरितं समेरितं उपलक्खेति, कायस्मिं वा फुट्ठं उपलक्खेती” ति । तस्मा समसीसट्ठितं धनपत्तं उच्छुं वा वेळुं वा रुक्खं वा चतुरङ्गुलप्पमाणं धनकेसस्स पुरिसस्स सीसं वा वातेन पहरियमानं दिस्वा “अयं वातो एतस्मिं ठाने पहरती” ति सतिं ठपेत्वा, यं वा पनस्स वातपानन्तरिकाय वा भित्तिछिद्देन वा पभिसित्वा वातो कायप्पदेसं पहरति, तत्थ सतिं ठपेत्वा वातमालुतअनिलादीसु वायुनामेसु पाकटनामवसेनेव “वातो वातो” ति भावेतब्बं । इध उग्गहनिमित्तवद्दनतो ओतारितमत्तस्स पायासस्स उसुमवट्ठिसदिसं चलं हुत्वा उपट्ठाति । पटिभागनिमित्तं सन्निसिन्नं होति निच्चलं । सेसं वुत्तनयेनेव वेदितब्बं ति । वायोकसिणं ।

ति इमिना सम्बन्धो । उच्छग्गं ति उच्छुखेत्ते यथाठितानं अग्गं । एरितं ति वातेन चलितं । समेरितं ति सम्बसो चलितं । तस्मा ति यस्मा वायोकसिणं...प...उपलक्खेती”ति एवं वुत्तं अट्ठवाथायं, तस्मा । समसीसट्ठितं ति उपरिपत्तानं वसेन समसीसं हुत्वा ठितं । वेळुं वा रुक्खं वा ति एत्था पि “समसीसं ठितं धनपत्तवेळुं वा धनपत्तरुक्खं वा” ति आनेत्वा योजेतब्बं । एकङ्गुलादिप्पमाणेषु केसेसु रस्सभावतो, दोधतरेसु ओलम्बनतो, विरळेसु अनुप्पवेसतो वातप्पहारो न पञ्चायती ति चतुरङ्गुलप्पमाणं ग्गहणं, धनं ग्गहणञ्च कृतं । एतस्मिं ठाने पहरती ति सतिं ठपेत्वा ति उच्छग्गादीनं पचलनाकारग्गहणमुखेन तेसं पहारके वातसङ्घाते सतिं उपट्ठपेत्वा । तत्थ सतिं ठपेत्वा ति तस्मिं कायप्पदेसस्स सङ्घट्टनवसेन पवत्ते वायुपिण्डे सङ्घट्टनाकारग्गहणमुखेन सतिं उपट्ठपेत्वा । ‘उसुमवट्ठिसदिसं’ ति एतेन पुरिम-कसिणस्स विय इमस्सा पि निमित्तस्स संविग्गहतं दस्सेति । “निच्चलं ति इमिना निच्चल-भावो येव उग्गहनिमित्ततो इमस्स विसेसो ति पटिभागनिमित्तस्सा पि उसुमवट्ठिसदिसत्ताव विभाविता होती ।

नीलकसिणकथा

९. तदनन्तरं पन नीलकसिणं उग्गण्हन्तो नीलकस्मि निमित्तं गण्हाति पुष्कस्मि वा वत्थस्मि वा वण्णधातुया वा ति वचनतो कताधिकारस्स पुञ्जवतो ताव तथारूपं मालागच्छं वा पूजाठानेसु पुष्कसन्थरं वा नीलवत्थमणीनं वा अञ्जतरं दिस्वा व निमित्तं उपपज्जति । इतरेन नीलुप्पलगिरिकिणिकादीनि पुष्कानि गहेत्वा यथा केसरं वा वण्ठं वा न पञ्जायति, एवं चङ्कोटकं वा करण्डपटलं वा पत्तेहि येव समतिनिकं पूरेत्वा सन्थरितव्वं । नीलवण्णेन वा वत्थेन भण्डिकं बन्धित्वा पूरेतव्वं । मुखवट्टियं वा अस्स मेरितलमिव बन्धितव्वं । कंमनीयपञ्चमनीलअञ्जननीलानं वा अञ्जतरेन धातुना पथवीकसिणे वुत्तनयेन संहारिमं वा भित्तिं येव वा कसिणमण्डलं कत्वा विसभागवण्णेन परिच्छिन्दितव्वं । ततो पथवीकसिणे वुत्तनयेन “नीलं नीलं” ति मननिकारो पवत्तेतव्वो । इधा पि उग्गहनिमित्ते कसिणदोसो पञ्जायति, केसरदण्डकवत्तन्तरिकादीनि उपहन्ति । पटिभागनिमित्तं कसिणमण्डलतो मुञ्चिन्वा आकासे मणितालवण्टसदिसं उपट्ठाति । सेसं वुत्तनयेनेव वेदितव्वं ति । नीलकसिणं ।

नीलकसिणकथावण्णना

६. अञ्जनराजिद्वट्ठिं वण्णधातुया वा । तथारूपं मालागच्छं नि अविल्लदिकसितनीलवण्णपुष्कसञ्छलं पुष्कगच्छं । इतरेना ति अकताधिकारेन । गिरिकाण्णकग्गहनेन नीलं गिरिकिणिकमाह । करण्डपटलं समुग्गपिधानं । पत्तेहि येवा ति नीलुप्पलादीनं केसरवण्ठानि अपनेत्वा केवलेहि पत्तेहि येव । पूरेतव्वं ति नीलवण्णं वत्थं गहेत्वा भण्डिकं विय बन्धित्वा यथा नीलमण्डलं हुत्वा पञ्जायति, तथा चङ्कोटकं वा करण्डपटलं वा पूरेतव्वं । मुखवट्टियं वा अस्सा ति अस्स चङ्कोटकस्स, करण्डपटलस्स वा मुखवट्टियं बन्धितव्वं । मणितालवण्टं इन्दनीलमणिमयं तालवण्टं ।

पीतकसिणकथा

१०. पीतकसिणे पि एसेव नयो । वुत्तञ्हेतं—पीतकसिणं उग्गण्हन्तो पीतकस्मिं निमित्तं गण्हाति पुप्फस्मिं वा वत्थस्मिं वा वण्णधातुयां वा ति । तस्मा इधा पि कताधिकारस्स पुञ्जवतो तथारूपं मालागच्छं वा पुप्फसन्थरं वा पीतवत्थधातूनं वा अञ्जतरं दिस्वा व निमित्तं उप्पज्जति चित्तगुत्तत्थेरस्स विय । तस्स किरायस्मतो चित्तलपव्वते पतङ्गपुप्फेहि कतं आसनपूजं पस्सतो सह दस्सनेनेव आसनप्पमाणं निमित्तं उदपादि । इतरेन कणिकार-पुप्फादिना वा पीतवत्थेन वा धातुना वा नीलकसिणे वुत्तनयेनेव कसिणं कत्वा “पीतकं पीतकं” ति मनसिकारो पवत्तेतब्बो । सेसं तादिसमेवा ति । पीतकसिणं ।

लोहितकसिणकथा

११. लोहितकसिणे पि एसेव नयो । वुत्तञ्हेतं—लोहितकसिणं उग्गण्हन्तो लोहितकस्मिं निमित्तं गण्हाति पुप्फस्मिं वा वत्थस्मिं वा वण्णधातुयां वा ति । तस्मा इधा पि कताधिकारस्स पुञ्जवतो तथारूपं बन्धुजीवकादिमालागच्छं वा पुप्फसन्थरं वा लोहितकवत्थमणिधातूनं अञ्जतरं दिस्वा व निमित्तं उप्पज्जति । इतरेन जयसुमनबन्धुजीवकरत्त-कोरण्डकादिपुप्फेहि वा रत्तवत्थेन वा धातुना वा नीलकसिणे वुत्तनयेनेव कसिणं कत्वा “लोहितकं लोहितकं” ति मनसिकारो पवत्तेतब्बो । सेसं तादिसमेवा ति । लोहितकसिणं ।

पीतकसिणकथावण्णना

१०. पीतकसिणे मालागच्छं ति इक्कटादिमालागच्छं । हरितालं, मनोसिला वा धातु । पत्तङ्गपुप्फेही ति पत्तङ्गनामिका पीतवण्णपुप्फा एका गच्छजाति, तस्स पुप्फेहि । आसनपूजं ति चेतियङ्गणे कतं आसनपूजं । कणिकारपुप्फादिना ति आदि-सद्देन आकुलिकिङ्किरातपुप्फादीनं सङ्गहो दट्ठब्बो ।

लोहितकसिणकथावण्णना

११. लोहितमणि लोहितङ्गमणि आदि । लोहितधातु गेरुक्कातिदिङ्गुलिकादि ।

ओदानकसिणकथा

१२. ओदातकसिणे पि ओदातकसिणं उग्गण्हन्तो ओदातस्मिं निमित्तं गण्हाति पुष्फस्मिं वा वत्थस्मिं वा वण्णधातुया वा ति वचनतो कताधिकारस्स ताव पुञ्जयतो तथारूपं मालागच्छं वा वस्मिकमुमनादिपुष्फमन्थं वा कुमुदपदुमरासिं वा ओदातवत्थधातूनं वा अञ्जतरं दिस्वा व निमित्तं उप्पज्जति, तिपुमण्डलगजतमण्डलचन्दमण्डलेषु पि उप्पज्जति येष । इतरेण वुत्तप्पकारेहि ओदातपुष्फेहि वा ओदातवत्थेन वा धातुना वा नीलकसिणे वुत्तनयेनेव कसिणं कत्वा “ओदातं ओदातं” ति मनसिकारो पवचेतब्बो । सेसं तादिसमेवा ति । ओदानकसिणं ।

आलोककसिणकथा

१३. आलोककसिणे पन आलोककसिणं उग्गण्हन्तो आलोकस्मिं निमित्तं गण्हाति भित्तिच्छिदे वा तालच्छिदे वा वातपानन्तरिकाय वा ति वचनतो कताधिकारस्स ताव पुञ्जयतो यं भित्तिच्छिदादीनं अञ्जतरेण सूरियालोको वा चन्दालोको वा पविसित्वा भित्तिर्यं वा भूमिर्यं वा मण्डलं समुट्ठापेति, धनपण्णरुक्खसाखन्तरेण वा धनमात्थामण्डपन्तरेण वा निक्ख-

ओदातकसिणकथावण्णना

१२. ओदातकसिणे मालागच्छं ति नन्दियावत्तादिमालागच्छं । धातु कक्कटिमुत्तसेतिकादि^१ ।

आलोककसिणकथावण्णना

१३. तथा असक्कोन्तेना ति यथा सूरियालोकादिवत्तेन ओमान्तिनिमुत्पादनं वुत्तं, तस्स ओमासमण्डलस्स न चिरद्धित्वाय^२ तथा निम्बितुत्पादनं कातुं असक्कोन्तेन । घट्मुखेन निगगच्छनकओमासस्स महन्तभावतो “घटमुखं पिदहित्वा” ति वुत्तं । भित्तिमुखं

१. कक्कटिमुत्तसेतिविशेष—न्य ०, ३० ।

२. चिरद्धित्वाय—सी ०, ३० ।

मित्वा भूमियमेव मण्डलं समुद्रापेति, तं दिस्वा व निमित्तं उपपज्जति । इतरेणा पि तदेव वुत्तप्पकारं ओभासमण्डलं “ओभासो ओभासो” ति वा “आलोको आलोको” ति वा भावेतब्बं । तथा असक्कोन्तेन घटे दीपं जालेत्वा घटमुखं पिदहित्वा घटे छिद्दं कत्वा भित्तिमुखं ठपेतब्बं । तेन छिद्देन दीपालोको निक्खमित्वा भित्तिं मण्डलं करोति, तं आलोको आलोको ति भावेतब्बं । इदं इतरेहि चिरट्टितिकं होति । इध उग्गहनिमित्तं भित्तिया वा भूमियं वा उट्टितमण्डलसदिसमेव होति । पटिभागनिमित्तं घनविप्पसन्नं आलोकपुञ्जसदिसं । सेसं तादिसमेवा ति । आलोककसिणं ।

परिच्छिन्नाकासकसिणकथा

१४. परिच्छिन्नाकासकसिणे पि आकासकसिणं उग्गण्हन्तो आकासस्मिं निमित्तं गण्हाति भित्तिछिद्दे वा ताळच्छिद्दे वा वातपानन्तरिकाय वा ति वचनतो कताधिकारस्स ताव पुञ्जवतो भित्तिछिद्दादीसु अञ्जतरं दिस्वा व निमित्तं उपपज्जति । इतरेन सुच्छन्नमण्डपे वा चम्मकटसारकादीनं वा अञ्जतरस्मिं विदत्थिचतुरङ्गुलप्पमाणं छिद्दं कत्वा तदेव वा भित्तिछिद्दादिभेदं छिद्दं “आकासो आकासो” ति भावेतब्बं । इध उग्गहनिमित्तं सद्धिं भित्ति-

ति भित्तिअभिमुखं । उट्टितमण्डलसदिसं ति भित्तिआदसु उट्टितपाकतिकआलोकमण्डलसदिसं । घनविप्पसन्नं आलोकपुञ्जसदिसं ति भगवतो व्यामप्पभा विय बहलो विप्पसन्नो च हुत्वा पुञ्जभूतो आलोको अत्थि चैव, तं सदिसो ति अत्थो ।

परिच्छिन्नाकासकसिणकथावण्णा

१४. छिद्दसदिसमेव होती ति येहि भित्तिपरियन्तादीहि परिच्छिन्नं, तं छिद्दं, तं सदिसं, तेनेवाकारेन उग्गहनिमित्तं उपट्ठाती ति अत्थो । “वड्ढियमानं पि न वड्ढती” ति उग्गहनिमित्तस्स अवड्ढनीयत्तं दस्सेतुं वुत्तं । सन्नं पि हि उग्गहनिमित्तं वड्ढियमानं न वड्ढति येव । सति पि च वड्ढेतुकामतायं वड्ढना न सम्भवति भावनाय परिदुब्बलत्ता । भावनावसेन हि निमित्तवड्ढना । पटिभागनिमित्तं पन तस्मिं उपपन्ने भावना थिरा ति कत्वा “वड्ढियमानं वड्ढती” ति वुत्तं ।

परियन्तादीहि छिदमदिसमेव होति, वड्डियमानम्मि न वड्डति । पटिभाग-
निमित्तं आकासमण्डलमेव हुत्वा उपट्ठाति, वड्डियमानञ्च वड्डति । सेसं
पथवीकसिणे वुत्तनयेनेव वेदितव्वं ति । परिच्छिन्नाकासकसिणं ।

इति कसिणानि दसवलो दस यानि अवोच सव्वधम्मदमो ॥

रूपावचरम्मि चतुस्सकपञ्चकज्झानहेतुनि ॥

एवं तानि च तेसञ्च भावनानयमिमं विदित्वान ।

तेस्वेव अयं भिय्यो पकिष्णककथा पि विज्जेय्या ॥

पकिष्णककथा

१५. इमेसु हि पथवीकसिणवसेन एको पि हुत्वा बहुधा होती
ति आदिभावो, आकासे वा उदके वा पथविं निम्मिनित्वा पदसा गमनं,
ठाननिसज्जादिकप्पनं वा, परिच्छिन्नमाप्पमाणनयेन अभिभायतनपटिलाभो ति
एवमादीनि इज्जन्ति ।

१६. आपोकसिणवसेन पथवियं उम्मुज्जननिमुज्जनं, उदकवुट्ठि-
समुत्पादनं, नदीसमुदादिनिम्मानं, पथवीपव्वतपासादादीनं कप्पनं ति
एवमादीनि इज्जन्ति ।

किञ्चापि पालियं “पथवीकसिणादीनि त्वद्धानारम्भणानि अट्टेव कसिणानि सरूपतो
आगतानि, ओदत्तकसिणे पन आलोक्कसिणं आकासकसिणे च परिच्छिन्नाकासकसिणं
अन्तोगधं कत्वा देसना कता” ति अधिप्पायेनह—“इति कसिणानि दसवलो, दस यानि
अवोचा” ति । पकिष्णककथा पि विज्जेय्या ति पुब्बे विय असाधारणं तस्मिं तस्मिं
कसिणे पटिनियतमेव अत्थं अगगहेत्वा असाधारणतो साधारणतो च तत्थ तत्थ पकिष्णकं
विसटं अत्थं गेहत्वा पवत्ता पकिष्णककथा पि विज्जानितव्वा ।

पकिष्णककथावर्णना

१५. आदिभावो ति एत्थ आदि-सद्देन यस्स कस्सचि पथवीरक्किडयत्त वत्थुनो
निम्मानादिं सक्कण्हाति । ठाननिसज्जादिकप्पनं वा ति एत्था पि “आकासे वा उदके वा”

१७. तेजोकसिणवसेन धूमायना, पञ्जलना, अङ्गारवुट्टिसमुत्पादनं, तेजसा तेजोपरियादानं, यदेव सो इच्छति तस्स डहनसमत्थता, दिब्बेन चक्खुना रूपदस्सनत्थाय आलोककरणं, परिनिब्बानसमये तेजोधातुया सरीरज्झापनं ति एवमादीनि इज्झन्ति ।

१८. वायोकसिणवसेन वायुगतिगमनं, वातवुट्टिसमुत्पादनं ति एवमादीनि इज्झन्ति ।

१९. नीलकसिणवसेन नीलरूपनिम्मानं, अन्धकारकरणं, सुवण्ण-दुब्बण्णनयेन अभिभायतनपटिलाभो, सुभविमोक्खाधिगमो ति एवमादीनि इज्झन्ति ।

२०. पीतकसिणवसेन पीतकरूपनिम्मानं, सुवण्णं ति अधिमुच्चना, वुत्तनयेनेव अभिभायतनपटिलाभो, सुभविमोक्खाधिगमो चा ति एवमादीनि इज्झन्ति ।

२१. लोहितकसिणवसेन लोहितकरूपनिम्मानं, वुत्तनयेनेव अभिभायतनपटिलाभो, सुभविमोक्खाधिगमो ति एवमादीनि इज्झन्ति ।

२२. ओदातकसिणवसेन ओदातरूपनिम्मानं, थिनमिद्धस्स दूरभाव-

ति आनेत्वा सम्बन्धितब्बं । परित्तअप्पमाणनयेना ति नीलादिवण्णं अनामसित्वा परित्तअप्पमाणनयेनेव । एवमादीनी ति आदि-सहेन सरीरतो उदकधारानिम्मानादिं सङ्गहाति ।

१७. यदेव सो इच्छति तस्स डहनसमत्थता ति बहूसु कप्पासपिच्चुसारदाक-आदीसु एकज्झं रासिभूतेसु ठितेसु यं यदेव इच्छति, तस्स तस्सेव डहनसमत्थता । इध आदि सहेन अन्धकारविधमनादिं सङ्गहाति ।

१८. वायुगतिगमनं वायुगतिगमनं, अतिसीधगमनं । इध आदि-सहेन यदिच्छित्त-देसन्तरं पापुणनादिं सङ्गहाति ।

२०. सुवण्णं ति अधिमुच्चना सुवण्णभावाधिष्ठानं सेय्यथापि आयस्मा पिलिन्द-च्छो^२ तिणण्डुपगपासादादीनं । वुत्तनयेना ति सुवण्णदुब्बण्णनयेन ।

करणं, अन्धकारविधमनं दिव्येन चक्षुना रूपदस्मनन्थाय आलोककरणं ति एवमादीनि इज्जन्ति ।

२३. आलोककसिणवसेन सम्पभात्पनिम्मानं धित्सिद्धस्स दूर-
भावकरणं, अन्धकारविधमनं, दिव्येन चक्षुना रूपदस्मनन्तं आलोककरणं ति
एवमादीनि इज्जन्ति ।

२४. आकासकसिणवसेन परिच्छिन्नानं दिव्यकरणं, अन्तोपथवी-
पव्यतादीमु पि आकासं निम्मिनित्वा इरियापथकप्पनं, निगेकुडादीनु असज्ज-
मानगमनं ति एवमादीनि इज्जन्ति ।

२५. सञ्चानेव उद्धं अधो तिरियं अद्वयं अप्पमाणं ति इमं पमेदं
लभन्ति । वुत्तच्चेतं—“पथवीकसिणमेको सञ्जानाति । उद्धमथोतिरियं
अद्वयमप्पमाणं” ति आदि ।

२६. तत्थ उद्धं ति उपरि गगनतलाभिमुखं । अधो ति हेट्ठाभूमि-
तलाभिमुखं । तिरियं ति खेत्तमण्डलमिव समन्ता परिच्छिन्नितं ।
एकच्चो हि उद्धमेव कसिणं वड्ढेति, एकच्चो अधो, एकच्चो समन्ततो । तेन तेन
वा कारणेन एवं पसारेलि । आलोकमिव दिव्यचक्षुना रूपदस्मनकामो ।
तेन वुत्तं उद्धमथोतिरियं ति । अद्वयं ति इदं पन एकस्स अज्जभावाणुप-
गमनत्थं वुत्तं । यथा हि उदकं पविट्ठस्स मव्वदिमासु उदकमेव होति, न

२४. वण्णकमिणेषु तत्थ तत्थ आदि-सद्देन सञ्जानानिम्मानादीनि सज्जहो दड्ढवो ।
पथवीपव्यतादी ति आदि सद्देन समुदादीनि सज्जहो दड्ढवो ।

२५. सञ्चानेव दस पि कसिणानि । इमं पमेदं लभन्ती ति इमं वड्ढतादिधित्तेन
पापुणन्ति । एको ति एकच्चो । सञ्जानाती ति भावनापञ्चाय मव्वणन्ति । आदि-सद्देन
“आलोकसिणं” ति आदि पालि सज्जहति ।

२६. उपरिगगनतलाभिमुखं “पथवीकसिणमेको सञ्जानाती” ति परिच्छिन्नानि अनेका
सम्बन्धितानि । तं च खो वड्ढनवसेन । तेनाह—“एकच्चो हि उद्धमेव कसिणं वड्ढेती”
ति । हेट्ठाभूमितलाभिमुखं ति आदीसु पि एतेन नवो । उद्धे वड्ढनकाले पयोज्जं अनपे-
क्खित्वा वड्ढेन्तानं वसेन वुत्तता इदानी “तेन तेन वा कारणेन एवं पसारेली” ति आह,

अञ्जं, एवमेव पथवीकसिणं पथवीकसिणमेव होति, नत्थि तस्स अञ्जो कसिणसम्भेदो ति । एसेव नयो सब्बत्थ । अप्पमाणं ति इदं तस्स फरण-अप्पमाणवसेन वुचं । तच्चि चेतसा फरन्तो सकलमेव फरति । न अयमस्स आदि इदं मज्झं ति पमाणं गण्हाती ति ।

२७. ये च ते सत्ता कम्मावरणेन वा समन्नागता किलेसावरणेन वा समन्नागता विपाकावरणेन वा समन्नागता असद्धा अच्छन्दिका दुप्पज्जा अभव्वा नियामं ओक्कमितुं कुसलेसु धम्मेषु सम्मतं ति वुत्ता, तेसमेकस्सा-पेककसिणे पि भावना न इज्जति ।

२८. तत्थ कम्मावरणेन समन्नागता ति आनन्तरियकम्म-समङ्गिनो । किलेसावरणेन समन्नागता ति नियतमिच्छादिट्टिका

कसिणं वड्ढेती ति अत्थो । यथा किन्ति आह—“आलोकमिव दिव्वचक्खुना रूपदस्स-नकामो” ति । उद्धञ्चे रूपं दट्ठुकामो उद्धं आलोकं पसारेति, अधो चे रूपं दट्ठुकामो अधो आलोकं पसारेति, समन्ततो चे रूपं दट्ठुकामो समन्ततो आलोकं पसारेति, एवमयं कसिणं ति अत्थो ।

एकस्सा ति पथवीकसिणादीसु एकेकस्स । अञ्ज्यभावानुपगमनत्थं ति अञ्जकसिणभा वानुपगमनदीपनत्थं, न अञ्जं पथवी-आदि । न हि उदकेन ठितद्वाने ससम्मारपथवी अत्थि । अञ्ज्यो-कसिणसम्भेदो ति आपोकसिणादिना सङ्करो । सब्बत्था ति सब्बेषु आपोकसिणादीसु सेसकसि-णेषु । एकदेसे अट्ठत्वा अनवसेसेन फरणप्पमाणस्स अग्गहणतो फरणं अप्पमाणं । तेनेव हि नेसं कसिणसमञ्जा । तथा चाह—“तव्ही” ति आदि । तत्थ चेतसा फरन्तो ति भावनाचित्तेन आलम्बनं करोन्तो । भावनाचित्तञ्चि कसिणं परित्तं वा विपुलं वा एकक्खणे सकलमेव मनसि करोति, न एकदेसं ति ।

२८. आनन्तरियकम्मसमङ्गिनो ति पञ्चसु आनन्तरियकम्मेसु येन केनचि समन्ना-गता । नियतमिच्छादिट्टिका ति अहेतुकदिट्ठि अकिरियदिट्ठि नत्थिकदिट्ठि ति तीसु मिच्छा-दिट्ठीसु याय कायचि नियताय मिच्छादिट्ठिया समन्नागता । उभतोव्यञ्जनकपण्णका ति उभतोव्यञ्जनका पण्णका च । कामञ्चेते अहेतुकपटिसन्धिकत्ता विपाकावरणेन समन्नागता होन्ति, तथा पि तिब्बकिलेसत्ता किलेसावरणेन समन्नागता वुत्ता । अहेतुकद्विहेतुक-

चेव उभतोव्यञ्जनकपण्डका च । विपाकावरणेन समन्नागता ति अहेतुक-
 द्विहेतुकपटिसन्धिका । असद्वा ति बुद्धादीसु सद्वाविरहिता । अच्छन्दिका
 ति अपचनीकपटिपदायं छन्दविरहिता । दुप्पञ्जा ति लोकियलोकुत्तर-
 सम्मादिट्ठिया विरहिता । अभञ्जा नियामं ओक्कमितुं कुसलेसु
 धम्मेषु सम्मत्तं ति कुसलेसु धम्मेषु नियामसङ्घातं सम्मत्तसङ्घातञ्च अरिय-
 मग्गं ओक्कमितुं अभञ्जा ति अत्थो । न केवलञ्च कसिणे येव, अञ्जेसु पि
 कम्मट्टानेसु एतेसं एकस्स पि भावना न इज्झति । तस्मा विगतविपाकावरणेन
 पि कुलपुत्तेन कम्मावरणञ्च किलेसावरणञ्च आरका परिज्जेत्वा सद्धम्मस्सवन-
 सप्पुरिसुपनिस्सयादीहि सद्धञ्च छन्दञ्च पञ्जञ्च वड्ढेत्वा कम्मट्टानानुयोगे
 योगो करणीयो ति ।

इति साधुजनपामोज्जत्थाय कते विसुद्धिमग्गे समाधिभावनाधिकारे
 सेसकसिणनिहेसो नाम पञ्चमो परिच्छेदो ।

—:०:—

पटिसन्धिका ति अहेतुकपरिसन्धिका द्विहेतुकपटिसन्धिका च । दुहेतुकपटिसन्धिकान्ति हि
 अरियमग्गपटिवेशो ज्ञानपटिलामो च नत्थि, तस्मा ते पि विपाकावरणेन समन्नागता एव ।

अपचचनीकपटिपदायं ति मग्गास्स अनुलोमपटिपदायं सच्चानुलोमिकायं विपत्त-
 नायं । अच्छन्दिका ति “कत्तुकम्पताछन्दरहिता” ति सम्मोहविनोदनियं वुत्तं, तस्मि-
 निब्बानाधिगमत्थमेव कत्तुकम्पताछन्दं सन्धाय वुत्तं ति दड्ढवं । उत्तरकुरुका पि मनुस्सा मारादयो
 विय अच्छन्दिकट्टानं पविट्ठा निब्बुतिछन्दरहितत्ता । दुप्पञ्जा ति भवङ्कपञ्जाय परिहीना ।
 “भवङ्कपञ्जाय परिपुण्णाय पि यस्स भवङ्गं लोकुत्तरस्स पादकं न होति, सो पि दुप्पञ्जो येवा”
 ति सम्मोहविनोदनियं वुत्तं । यस्मिं हि भवङ्गे वत्तमाने तंसन्ततियं लोकुत्तरं निव्वत्तति, तं
 तस्स पादकं नाम होति ।

कुसलेसु धम्मेषु ति अनवज्जधम्मेषु सुखविपाकधम्मेषु वा । ओक्कमितुं ति अधिगन्तुं ।
 कसिणे येवा ति कसिणकम्मट्टाने येव । एतेसं ति कम्मावरणतन्नागतादीने । तस्मा ति
 यस्मा एते विपाकन्तरायादयो एवं अत्यजानिकरा अनत्थहेतुभूता च, तस्मा । तिण्णमेव चेत्य
 अन्तरायानं गहणं इतरस्स सप्पटिकारत्ता, कम्मन्तरायपक्खिकत्ता वा ति दड्ढवं । सप्पुरिसुप-

निस्सयादीहि ति आदि-सद्देन तज्जं योनिसोमनसिकारादिं सङ्गण्हाति । सद्धं ति कम्मफलसद्धं रतनत्तयसद्धं च । छन्दं ति भावनानुयोगे तिब्बकत्तुकम्यतासङ्घातं कुसलच्छन्दं । पञ्चं ति पारिहारियपञ्चं । वड्ढेत्वा ति यथा भावना इज्झति, तथा परिव्रूहेत्वा । यं पनेत्थ अत्थतो न विभत्तं, तं सुविञ्जेय्यत्ता हेट्ठा वुत्तनयत्ता च न विभत्तं ।

परमत्थमञ्जूसायं विसुद्धिमग्गासंवण्णनायं

सेसकसिणनिद्देसवण्णना निद्धिता

६-असुभकम्मट्टाननिद्देशो

उद्धुमातकादिपदत्थानि

१. कसिणानन्तरं उद्दिष्टेषु पन उद्धुमातकं, विनीलकं, विपुञ्चकं, विच्छिदकं, विक्खायितकं, विक्खिराकं, हतविक्खिराकं, ओदितकं, पुळवकं अट्टिकं ति दससु अविज्जाणकासुमेसु भस्ता विय वायुना उद्धं जीवितपरियादाना यथानुक्कमं समुग्गतेन सूनभावेन उद्धुमातत्ता उद्धुमानं, उद्धुमातमेव उद्धुमातकं । पटिककूलत्ता वा कुच्छितं उद्धुमातं ति उद्धुमातकं । तथारूपस्स छवसरीरस्सेतं अधिवचनं ।

२. विनीलं वुच्चति विपरिभिन्ननीलवण्णं, विनीलमेव विनीलकं ।

६. असुभकम्मट्टाननिद्देशवण्णना

उद्धुमातकादिपदन्थवण्णना

१. “अविज्जाणकासुमेसू” ति इदं उद्धुमातकादीनं समादत्तनपत्तेन वुच्चं । तस्मा भूतकथनमत्तं दट्ठब्बं, न अविज्जाणकअहुनस्स अकम्मट्टानमादतो । तथा हि वक्खति “न केवलं मतसरीरं” ति आदि । उद्धं जीवितपरियादाना ति जीवितकथयतो उपरि मरणतो परं । समुग्गतेना ति उद्धितेन । उद्धुमातत्ता ति उद्धं उद्धं धुमातत्ता सूनत्ता । उद्धुमातमेव उद्धुमातकं ति क-कारेण पदवट्ठनमाह अनत्यन्तरतो यथा “पीतकं लोहितकं” ति । पटिककूलत्ता ति जिगुच्छनीयत्ता । कुच्छितं उद्धुमातं उद्धुमातकं ति कुच्छनत्ये वा अयं क-कारो ति दत्तेतुं वुच्चं यथा “पापको किञ्चित्सदो अन्मुग्गच्छती” ति^३ । तथारूपस्सा ति “भस्ता^४ विय वायुना” ति आदिना यथारूपं वुच्चं, तथारूपस्स ।

१. पुळ्वकं—स्या०, रो०, क० ।

२. मातत्ता—क० ।

३. वि०—३—२४३; वि०—५—२३६; दी०—२—६९; अं०—२—४९१ पिट्ठेषु ।

४. भस्स—सी० ।

पटिककूलचा वा कुच्छितं विनीलं ति विनीलकं । मंसुस्सदट्टानेसु रत्ता-
वण्णस्स, पुब्बसन्निच्चयट्टानेसु सेतवण्णस्स, येभुय्येन च नीलवण्णस्स, नील-
ट्टाने नीलसाटकपारुत्तस्सेव छवसरीरस्सेतं अधिवचनं ।

३. परिभिन्नट्टानेसु विस्सन्दमानं पुब्बं विपुब्बं, विपुब्बमेव विपुब्बकं ।
पटिककूलचा वा कुच्छितं विपुब्बं ति विपुब्बकं । तथारूपस्स छवसरीरस्सेतं
अधिवचनं ।

४. विच्छिद्दं वुच्चति द्विधा छिन्दनेन अपधारितं, विच्छिद्दमेव
विच्छिद्दकं । पटिककूलचा वा कुच्छितं विच्छिद्दं ति विच्छिद्दकं । वेमज्जे
छिन्नस्स छवसरीरस्सेतं अधिवचनं ।

५. इतो च एत्तो च विविधाकारेण सोणसिङ्गालादीहि खादितं ति
विक्खायितं, विक्खायितमेव विक्खायितकं । पटिककूलचा वा
कुच्छितं विक्खायितं ति विक्खायितकं । तथारूपस्स छवसरीरस्सेतं
अधिवचनं

६. विविधं खित्तं विक्खित्तं, विक्खित्तमेव विक्खित्तकं । पटिककूलचा
वा कुच्छितं विक्खित्तं ति विक्खित्तकं । अञ्जेण हत्थं अञ्जेण पादं अञ्जेण
सीसं ति एवं ततो ततो खित्तस्स छवसरीरस्सेतं अधिवचनं ।

२. सेतरत्तेहि परिभिन्नं विमिस्सितं नीलं वीनीलं, पुरिमवण्णविपरिणामभूतं वा
नीलं विनीलं ।

३. परिभिन्नट्टानेसु काककट्ठादीहि । विस्सन्दमानपुब्बं ति विस्सवन्तपुब्बं, तहं
तहं पग्घरन्तपुब्बं ति अत्थो ।

४. अपधारितं ति विवटं उग्घाटितं ।

६. खित्तं ति छड्डितं, सोणसिङ्गालादीहि विसुं कत्वा खादनेन सरीरसङ्घाततो
छड्डित्वा तहं तहं छड्डितं । विविधं खित्तं ति विक्खित्तं ।

७. हतश्च तं पुरिमनयेनेव विक्खित्तकश्चा ति हन्विक्खित्तकं ।
काकपदाकारेण अङ्गपचङ्गेसु सत्थेण हनित्वा वुत्तनयेन विक्खित्तास्स छव-
सरीरस्सेतं अधिवचनं ।

८. लोहितं किरति विक्खित्तपति इतो चितो च पग्घरती ति लोहि-
तकं । पग्घरितलोहितमक्खित्तस्स छवसरीरस्सेतं अधिवचनं ।

९. पुळ्वा^१ वुच्चन्ति किमयो । पुळ्वे^२ किरती ति पुळ्वकं । किमि-
परिपुण्णस्स छवसरीरस्सेतं अधिवचनं ।

१०. अट्ठि येव अट्ठिकं । पट्टिकूलत्ता वा कुच्छित्तं अट्ठी ति
अट्ठिकं । अट्ठिसङ्खलिकाय पि एकट्ठिकस्स पि एतं अधिवचनं ।

इमानि च पन उद्धृमातकादीनि निस्साय उप्पन्ननिमित्तानम्पि निमि-
त्तेसु पटिलद्वज्झानानम्पि एतानेव नामानि ।

उद्धृमातककम्मट्टानं

११. तत्थ उद्धृमातकसरीरे उद्धृमातकनिमित्तं उप्पादेत्वा उद्धृमातक-
सङ्घातं ज्ञानं भावेतुकामेन योगिना पथवीकसिण्णे वुत्तनयेनेव वुत्ताप्पकारं

७. पुरिमनयेना ति “विविधं खित्तं” ति आदिना पुब्बे वुत्तनयेन । सत्थेण हनित्वा
ति वेरीहि लङ्गकरवालादिना सत्थेण पहरित्वा । वुत्तनयेना ति “अग्घ्णेण हत्थं” ति आदिना
पुब्बे वुत्तनयेन ।

८. अब्भन्तरतो निक्खमन्तेहि किमीहि पग्घरन्तं किमिदुल्लं पुळ्वकं ति आह “किमि-
परिपुण्णस्सा” ति ।

९. उद्धृमातकादीनि आनक्तुलानादीसु छड्डित्तानि । निस्साया ति पटिच्च-
तानि पि आरम्भ । निमित्तानं ति उग्गहपटिमागनिमित्तानं । एतानेव उद्धृमातकादीनेव
नामानि ।

उद्धृमातककम्मट्टानवण्णना

११. भावेतुकामेना ति उप्पादेतुकामेन । तेना ति आचरियेन । अस्सा ति योगिनो ।

आचरियं उपसङ्कमित्वा कम्मट्ठानं उग्गहेतब्बं । तेनस्स कम्मट्ठानं कथेन्तेन असुभनिमित्तत्थाय गमनविधानं, समन्ता निमित्तुपलक्खणं एकादसविधेन निमित्तग्गाहो, गतागतमग्गपच्चवेक्खणं ति एवं अप्पनाविधानपरियोसानं सब्बं कथेतब्बं । तेना पि सब्बं साधुकं उग्गहेत्वा पुब्बे वुत्ताप्पकारं सेनासनं उपगन्त्वा उद्धुमातकनिमित्तं परियेसन्तेन विहातब्बं ।

१२. एवं विहरन्तेन च असुकस्मिं नाम गामद्वारे वा अटविमुखे वा पन्थे वा पव्वतपादे वा रुक्खमूले वा सुसाने वा उद्धुमातकसरीरं निक्खित्तं ति कथेन्तानं वचनं सुत्वा पि न तावदेव अतित्थेन पक्खन्दन्तेन विय गन्तब्बं ।

कस्मा ? असुभं हि नामेतं वाळमिगाधिद्धितम्पि अमनुस्साधिद्धितम्पि होति । तत्रस्स जीवितन्तरायो पि सिया । गमनमग्गो वा पनेत्थ गामद्वारेन वा नहानतित्थेन वा केदारकोटिया वा होति । तत्थ विसभागरूपं आपाथमागच्छति, तदेव वा सरीरं विसभागं होति । पुरिसस्स हि इत्थिसरीरं इत्थिया च पुरिससरीरं विसभागं, तदेतं अधुनामतं सुभतो पि उपट्ठाति, तेनस्स ब्रह्मचरियन्तरायो पि सिया । सचे पन “नयिदं मादिसस्स भारियं” ति अचानं तक्कयति, एवं तक्कयमानेन गन्तब्बं ।

असुभनिमित्तत्थाया ति असुभनिमित्तस्स उग्गहन्त्याय, असुमे वा उग्गहनिमित्तस्स अत्थाय । गमनविधानं ति गमनविधि । येन विधिना गन्तब्बं, सो विधि । उग्गहनिमित्तस्स उपपन्नकालतो पट्ठाय पथवीकसिणे वुत्तं पटिपज्जनविधिं सन्धायाह “अप्पनाविधान-परियोसानं” ति ।

१२. तावदेवा ति सुतक्खणे येव । अतित्थेन पुण्णनदीआदिं पक्खन्दन्तेन विय अनुपविसन्तेन विय । केदारकोटिया ति केदारमरियादाय । विसभागरूपं ति खेत्तरक्खिता-देविसभागवत्युरूपं । सरीरं ति उद्धुमातकळेवरं । अधुनामतं ति अचिरमतं उद्धुमातकभावं ष्पत्तं । तक्कयती ति सम्भावेति भारियं कत्वा न मञ्जति ।

१३. गच्छन्तेन च संघन्येस्म वा अज्जतरस्म वा अभिज्जातस्स भिक्खुनो कथेत्वा गब्बं । कस्मा ? सच्चे हिस्स सुसाने अमनुस्ससीह-
व्यग्धादीनं रूपसहादिअनिट्ठारम्मणाभिभूतस्म अज्जपच्चङ्गानि वा पवेधेन्ति ।
भुत्तं वा न परिसण्ठाति, अज्जो वा आबाधो होति । अथस्स सो विहारे
पत्तचीवरं सुरक्खितं करिस्सति । दहरे वा सामणेरे वा एदिणिन्वा तं भिक्खुं
पटिजग्गिस्सति ।

अपि च सुसानं नाम निरासङ्कटानं ति मज्जमाना कतकम्मा पि
अकतकम्मा पि चोरा समोसरन्ति । ते मनुस्सेहि अनुबद्धा^१ भिक्खुस्स
समीपे भण्डकं छड्ढेत्वा पि पलायन्ति । मनुस्सा “सहोड्डं^२ चोरं अदस्सामा”
ति भिक्खुं गहेत्वा विहेठेन्ति । अथस्स सो “मा इमं विहेठयित्थ, ममायं
कथेत्वा इमिना नाम कम्मेन गतो” ति ते मनुस्से मज्जापेत्वा सोत्थिभावं
करिस्सति । अयं आनिमंसो कथेत्वा गमने ।

तस्मा वुत्तप्पकारस्स भिक्खुनो कथेत्वा अनुभतिमित्तदस्सने सज्जाता-
मिलासेन, यथा नाम खत्तियो अभिसेकट्टानं, यजमानो यज्जसालं, अधनो
वा पन निधिट्टानं पीनिमोमनस्सजातो गच्छति, एवं पीतिनोमनस्सं
उप्पादेत्वा अट्ठकथासु वुत्तेन विधिना गन्तव्वं ।

१३. रूपसहादी ति एत्थ मनुस्सानं रूपेहि, सीहव्यग्धादीनं सहादीहि, अमनुस्सानं
पि वा रूपसहादीहि । तथा सीहव्यग्धादीनं ति यथारहं योजेतव्वं । अनिट्ठारम्मणाभि-
भूतस्सा ति मेरवादिभावेन अनिट्ठेहि आरम्भणेहि अभिभूतस्म अज्जोत्थयस्स । न पटिसण्ठाती
ति विदाहवसेन आसये न तिष्ठति, उच्छड्ढेतव्वं होती ति अत्थो । अज्जो ति अमनुस्सादीनं
वसेन वा अज्जथा वा वुत्तप्पकारतो अज्जो आबाधो होति । सो ति संघत्थेरो, अभिज्जातभिक्खु
वा । यस्सानेन आरोचितं, सो । कतकम्मा ति कतथेय्यकम्मा । अकतकम्मा ति थेय्यकम्मं
कातुकामा । कतकम्मा पन इवाधिप्पेता । तस्सा ते ति कतकम्मा चोरा । सह ओड्ढेना ति

१. अज्जस्स—सी० ।

२. ववेधेन्ति—त्या० ।

३. अनुबद्धा—त्या०, रो० क० ।

४. सहोड्डं—सी०, त्या० ।

१४. वुत्तञ्हेतं—

“उद्धमातकं असुभनिमित्तं उग्गण्हन्तो एको अदुतियो गच्छति, उपड्विताय सतिया असम्मुट्ठाय अन्तोगतेहि इन्द्रियेहि अबहिगतेन मानसेन, गतागतमग्गं पच्चवेक्खमानो । यस्मिं पदेसे उद्धमातकं असुभनिमित्तं निक्खिचं होति, तस्मिं पदेसे पासाणं वा वम्मिकं वा रुक्खं वा गच्छं वा लतं वा सनिमित्तं करोति, सारम्मणं करोति । सनिमित्तं कत्वा सारम्मणं कत्वा उद्धमातकं असुभनिमित्तं सभावभावतो उपलब्धेति, वण्णतो पि लिङ्गतो पि सण्ठानतो पि दिसतो पि ओकासतो पि परिच्छेदतो पि सन्धितो विवरतो निन्नतो थलतो समन्ततो । सो तं निमित्तं सुग्गहितं करोति, सूपधारितं उपधारेति, सुववत्थितं ववत्थपेति । सो तं निमित्तं सुग्गहितं कत्वा सूपधारितं उपधारेत्वा सुववत्थितं ववत्थपेत्वा एको अदुतियो गच्छति उपड्विताय सतिया असम्मुट्ठाय अन्तोगतेहि इन्द्रियेहि अबहिगतेन मानसेन गतागतमग्गं पच्चवेक्खमानो । सो चङ्कमन्तो पि तब्भागियञ्जेव चङ्कमं अधिट्ठाति । निसीदन्तो पि तब्भागियञ्जेव आसनं पञ्जपेति ।

सहोदू, येनेत्वा गहियमाणभण्डेन सद्धिं ति अत्थो । यजमानो ति यञ्जं यजन्तो यञ्जसामिको, “अद्धा इमाय पटिपत्तिया जरामरणतो मुच्चिस्सामी” ति पतिसोमनस्सं उप्पादेत्वा ।

एवं गमनविधानं एकदेसेन क्त्वा इदानि अट्ठकथासु आगतनयेन तं दस्सेतुं—
“अट्ठकथासु वुत्तेन विधिना” ति आदिमाह ।

१४. तत्थ उग्गण्हन्तो ति उग्गण्हनहेतु । एको ति अयं एक-सद्दो असहायत्थो, न अञ्जादिअत्थो ति “अदुतियो” ति वुत्तं । यथा वण्णादितो ववत्थानं एकंसतो समुदितमेव इच्छितव्वं सम्बत्थकभावतो, न तथा सन्धिआदितो ति दस्सनत्थं — “वण्णतो पी” ति आदिना छसु ठानेसु सम्पिण्डनत्थो पि-सद्दो गहितो । पुन एको अदुतियो ति आदि गहितानमित्तस्स योगिनो निवत्तित्वा वसनट्ठानगमनं सन्धाय वुत्तं । तब्भागियञ्जेवा ति तप्पक्खियं येव असुभनिमित्तमनसिकारसहितमेव । आसनं पञ्जपेती ति निसज्जं कप्पेति । यं पन “असुभनिमित्तदिसाभिमुखे भूमिपदेसे” ति वक्खति, तप्पि इममेवत्थं सन्धाय वुत्तं । न हि केवलेन दिसाभिमुखभावेन किञ्चि इज्झति ।

समन्ता निमित्तुपलक्खणा किमत्थिया किमानिसंसा ति ? समन्ता निमित्तुपलक्खणा असम्मोहत्था असम्मोहानिसंसा । एकादसविधेन निमित्ताग्गाहो किमत्थियो किमानिमंसो ति ? एकादसविधेन निमित्ताग्गाहो उपनिबन्धनत्थो उदन्निबन्धनानिसंसो । गतागतमग्गपच्चवेक्खणा किमत्थिया किमानिसंसा ति ? गतागतमग्गपच्चवेक्खणा वीथिसम्पटिपादनत्था वीथिसम्पटिपादनानिसंसा ।

सो आनिसंसदस्सावी रतनसञ्जी हुत्वा चिन्तीकारं उपट्ठेत्वा सम्पियायमानो तस्मिं आरम्मणे चित्तं उपनिबन्धति 'अद्वा इमाय पटिपदाय जरामरणम्हा परिमुच्चिन्सामी' ति । सो विविच्चेव कामेहि पठमं ज्ञानं उपसम्पज्ज विहरति । तस्साधिगतं होति रूपावचरं पठमं ज्ञानं दिब्बो च विहारो भावनामयञ्च पुञ्जकिरियवत्थुं" ति ।

१५. तस्मा यो चित्तसञ्जत्तथाय सिवथिकदस्सनं गच्छति, सो घण्डिं पहरित्वा गणं सन्निपातेत्वा पि गच्छतु । कम्मट्टानसीसेन पन गच्छन्तेन एककेन अदुतियेन मूलकम्मट्टानं अविस्सज्जेत्वा तं मनसिकरोन्नेनेव

समन्ता निमित्तुपलक्खणा ति उद्धृतातकस्स समन्ता पासाणादि निमित्तसङ्ख्यकत्वा । असम्मोहत्था ति उग्गाहनिमित्ते उपहिते उग्गवज्जनकसम्मोहविगमत्था । एकादसविधेना ति वर्णणादिवसेन एकादसविधेन । उपनिबन्धनत्थो ति अनुसरम्मणे चित्तं उपनेत्वा निबन्धनत्थो । वीथिसम्पटिपादनत्था ति कम्मट्टानवीथिया सम्मदेव पटिपादनत्था । पुञ्जकिरियवत्थु अधिगतं होती ति सम्बन्धो ।

१५. तस्मा ति यस्मा अनुमतिमित्तस्स उग्गाहणं अरियमग्गपट्टानत्स पठमज्ज्ञानत्स अधिगमुपायो, यस्मा वा "अनुमतिमित्तं उग्गाहन्तो एको अदुतियो गच्छती" ति वुत्तं, तस्मा । चित्तसञ्जत्तथाया ति सरीरसभावसल्लक्खणेन संवेगजननेन च अत्तनो चित्तस्स सञ्जत्ति-अत्थं सञ्जापनत्थं । "चित्तसञ्जत्तथाया" ति वा पाठो, किलेसवसेन असंयतस्स चित्तस्स संयमनत्थं दमनत्थं, न कम्मट्टानत्थं ति अत्थो । कम्मट्टानसीसेना ति कम्मट्टानेन सीसभूतेन, तं उत्तमङ्गं पधानं कारणं कत्वा । मूलकम्मट्टानं ति पकत्थिया अत्तना कालेन कालं परिहरियमानं बुद्धादुत्ततिआदित्तव्यत्यक्कम्मट्टानं । "कम्मट्टानसीसेन गच्छामी" ति तं

सुसाने सोणादिपरिस्सयविनोदनत्थं कचारदण्डं वा यट्ठिं वा गहेत्वा, सूपट्ठितभावसम्पादनेन^१ असम्मुट्ठं सतिं कत्वा मनच्छद्धानञ्च इन्द्रियानं अन्तोगतभावसम्पादनतो अबहिगतमनेन हुत्वा गन्तव्वं ।

१६. विहारतो निक्खमन्तेनेव असुकदिसाय असुकद्वारेन निक्खन्तोम्ही ति द्वारं सल्लक्खेतव्वं । ततो येन मग्गेन गच्छति, सो मग्गो ववत्थपेतव्वो, अयं मग्गो पाचिनदिसाभिमुखो वा गच्छति, पच्छिमउत्तरदक्खिणदिसाभिमुखो वा विदिसाभिमुखो वा ति । इमस्मिं पन ठाने वामतो गच्छति, इमस्मिं ठाने दक्खिणतो, इमस्मिञ्चस्स ठाने पासाणो, इमस्मिं वम्मिको, इमस्मिं रुक्खो, इमस्मिं गच्छो, इमस्मिं लता ति एवं गमनमग्गं ववत्थपेत्तेन निमित्तद्धानं गन्तव्वं । नो च खो पटिवातं । पटिवातं गच्छन्तस्स हि कुणपगन्धो घानं पहरित्वा मत्थलुङ्गं वा सङ्खोभेय्य, आहारं वा छड्डापेय्य, विप्पटिसारं वा जनेय्य “ईदिसं नाम कुणपद्धानं आगतोम्ही” ति । तस्मा पटिवातं वज्जेत्वा अनुवातं गन्तव्वं । सचे अनुवातमग्गेन न सक्का होति गन्तुं, अन्तरा पव्वतो वा पपातो वा पासाणो वा वति वा कण्टकद्धानं वा उदकं वा चिक्खल्लं वा होति, चीवरकण्णेन नासं पिदहित्वा गन्तव्वं । इदमस्स गमनवत्तं ।

अविस्सज्जेत्वा । तेनाह—तं मनसिकरोन्तेनेवा” ति । सूपट्ठितभावसम्पादनेना ति मूलकम्मदाने सुट्ठ उपट्ठितभावस्स सम्पादनेन । एवं हि सति असम्मुट्ठा नाम होति । बहिद्धा पुथुत्तारम्मणे अप्पवत्तित्वा कम्मदाने यैव पवत्तमानं मानसं अबहिगतं नाम । तथाभूतेन चानेन रूपिन्द्रियानि अप्पवत्तकिच्चाणि कतानि होन्ती ति आह—“मनच्छद्धानं” प... गन्तव्वं” ति ।

१६. द्वारं सल्लक्खेतव्वं ति विहारे पुरत्थिमादीसु दिसासु असुकदिसाय इदं द्वारं, ततो एव ताय दिसाय सल्लक्खितेन असुकद्वारेन निक्खन्तोम्ही ति द्वारं उपधारेतव्वं । ततो ति द्वारसल्लक्खणतो पच्छा । येन मग्गेन गच्छति सयं । निमित्तद्धानं ति असुकनिमित्तस्स गण्हनद्धानं । आहारं छड्डापेय्या ति वमनं कारापेय्य । कण्टकद्धानं ति कण्टकवन्तं ठानं ।

१७. एवं गतेन पन न ताव अनुवातिनिं ओलोकेत्यर्थं । दिसा ववत्थपेतव्वा । एकस्मिं हि दिक्काले ठितस्स आत्तमग्गं न विभूतं हुत्वा खायति, चित्तञ्च न कम्पनियं हांति । तस्मा तं वज्जेन्या यत्थ ठितस्स आत्तमग्गं विभूतं हुत्वा खायति, चित्तञ्च कम्पनियं होति, तत्थ ठातव्वं । पट्टिवान्तुद्वान्तञ्च पहातव्वं । पट्टिवाने ठितस्स हि पट्टिवान्तेन उपायकाले चित्तं विधावति । अनुवाते ठितस्स सचे तत्थ पट्टिकया अनुवृत्ता होन्ति, ते कुज्झित्वा अनत्थं करोन्ति । तस्मा ईसकं उक्कम्म नातिक्रियाने ठातव्वं ।

एवं निट्ठज्जिन्ना पि नातिदूरे नाच्चासने नानुपादं वानुपापं ठातव्वं । अतिदूरे ठितस्स हि आत्तमग्गं अविभूतं हांति । अच्चासने भयं उप्पज्जति । अनुपादं वा अनुसासं वा ठितस्स सब्बं असुभं समं न पज्जायति । तस्मा नातिदूरे नाच्चासने ओलोकेन्तस्स फासुकट्टाने सरीर-वेमज्झभागे ठातव्वं ।

१८. एवं ठितेन “तस्मिं पदेसे पासाणं वा...प...लनं वा सनिमित्तं करोती” ति एवं वुत्तानि समन्ता विविधानि उपपत्त्येव्यानि । तत्रिदं उपपत्त्यविधातं—एथे तस्स निमित्तस्स समन्ता वक्कमुत्थे पासाणो होति, सो “अयं पासाणो उच्चो वा नीचो वा खुदको वा महन्तो वा तम्बो वा काळो वा सेतो वा दीघो वा परिच्छिन्नो वा” ति ववत्थ-पेतव्वो । ततो “इमस्मिं नाम ओकासे अयं पासाणो इदं नातिक्रियानं, इदं असुभनिमित्तं अयं पासाणो” ति सत्तकत्थेनञ्च ।

१७. दिसा ववत्थपेतव्वा ति सङ्केपतो वुत्तमत्थं विवरितं “एकस्मिं दी” ति आदि वुत्तं । खायती ति उपट्ठाति । कम्मनीयं ति भावनाय कम्मक्खमं । उद्वालहस्सा ति बाधितस्स । विधावती ति नानारम्भेण विसरति । उक्कमा ति उज्जुक्कं अनुवाततो अपक्कम्म । मतकलेवरं पुथुज्जनस्स वेसुय्थेन भयतो उपट्ठाती ति आह—“अच्छसणे सत्तमुत्तमज्ज” ति । अनुपदं ति पादरूपिणं । यत्थ ठितस्स सुखेन ओलोकेतुं सक्का, तं ओलोकेन्तस्स फासुकट्टानं ।

१८. समन्ता ति समन्ततो । पुन समन्ता ति सामन्ता समीपे । कच्छको ति

सचे वम्मिको होति, सो पि “उच्चो वा नीचो वा खुद्दको वा महन्तो वा तम्बो वा काळो वा सेतो वा दीवो वा परिमण्डलो वा” ति ववत्थपेतब्बो । ततो “इमस्मिं नाम ओकासे अयं वम्मिको इदं असुभनिमित्तं” ति सल्लक्खेतब्बं ।

सचे रुक्खो होति, सो पि “अस्सत्थो वा निग्रोधो वा कच्छको वा कपीतनो वा उच्चो वा नीचो वा खुद्दको वा महन्तो वा, तम्बो वा काळो वा सेतो वा” ति ववत्थपेतब्बो । ततो “इमस्मिं नाम ओकासे अयं रुक्खो इदं असुभनिमित्तं” ति सल्लक्खेतब्बं ।

सचे गच्छो होति, सो पि “सिन्दि वा करमन्दो वा कणवीरो वा कुरण्डको वा उच्चो वा नीचो वा खुद्दको वा महन्तो वा” ति ववत्थपेतब्बो । ततो “इमस्मिं नाम ओकासे अयं गच्छो इदं असुभनिमित्तं” ति सल्लक्खेतब्बं ।

सचे लता होति, सा पि “लाबु वा कुम्भण्डी वा सामा वा काळवल्लि वा पूतिलता वा” ति ववत्थपेतब्बा । ततो “इमस्मिं नाम ओकासे अयं लता इदं असुभनिमित्तं, इदं असुभनिमित्तं अयं लता” ति सल्लक्खेतब्बं ।

१९. यं पन बुचं सनिमित्तं करोति सारम्मणं करोती ति, तं इधेव अन्तोगधं । पनप्पुनं ववत्थपेन्तो हि सनिमित्तं करोति नाम । अयं पासाणो

काळकच्छको । “पिलक्खो”^१ ति पि वदन्ति । कपीतनो ति विप्पलिरुक्खो । सिन्दी ति खुद्दकखज्जुरी । करमन्दादयो पाकटा एव । सामा ति सामलता । काळवल्ली ति काळवण्णा अपत्तिक्का एका लताजाति । पूतिलता ति जीवनवल्लि, या “गलोची” ति बुच्चति ।

१६. तं निमित्तकरणादि इधेव यथाबुत्ते पासाणादिनिमित्तकरणे एव अन्तोगधं परियापन्नं । सनिमित्तं करोती ति सह निमित्तं करोति, असुभं पासाणादिनिमित्तेन सह करोति ववत्थपेति । अथ वा असुभनिमित्तं पासाणादिनिमित्तं च सह एकज्झं करोन्तो ववत्थपेन्तो “सनिमित्तं करोती” ति बुत्तो । समानकालतादीपकेन हि सह-सद्देन अयं समासो

इदं असुभनिमित्तं, इदं असुभनिमित्तं अयं पासाणो ति एवं द्वे द्वे पासाणो
समासेत्वा ववत्थपेत्तो सारम्मणं करोति नाम ।

एवं सनिमित्तं सारम्मणञ्च कत्वा पन सभावेन सरसेना उद्धुमातकना-
ति वुत्तत्ता खास्स सभावभावो अत्तज्जनादात्तो अत्तनियो उद्धुमातकनादो,
तेन मनसिकातव्वं । वणितं उद्धुमातकं ति एवं सभावेन सरसेन ववत्थ-
पेतव्वं ति अत्थो ।

२०. एवं ववत्थपेत्वा वण्णतो पि लिङ्गतो पि वण्णततो पि दिप्ततो
पि ओकासतो पि परिच्छेदतो पी ति छव्विधेन निमित्तं गहेतव्वं ।

कथं ? तेन हि योगिना इदं सरीरं काळस्स वा ओदातस्स वा महु-
रच्छविनो वा ति वण्णतो ववत्थपेतव्वं ।

लिङ्गतो पन इत्थिलिङ्गं वा पुरिसलिङ्गं वा ति अयवत्थपेत्वा
पठमवये वा मज्झिमवये वा पच्छिमवये वा ठितस्स इदं सरीरं ति ववत्थ-
पेतव्वं ।

यथा “सचक्कं देही” ति । तयिदं निमित्तकरणं अपरापरं सल्लक्खणे होति, न अपरापरमेव ति
आह—“पुनप्पुनं ववत्थपेत्तो हि सनिमित्तं करोती” ति । द्वे ति समानासुभनिमित्तं ।
समासेत्वा सङ्गहेत्वा एकञ्च कत्वा । सारम्मणं ति अनुगतं दोषं सद्धिं पासाणादि समाना-
रम्मणं करोति, सह वा आरम्मणं करोति, एकारम्मणं विय उभयं आरम्मणं करोति, एकञ्चं
विय च अपरापरं सल्लक्खेन्तो पासाणादि असुभनिमित्तञ्चा ति द्वयं आरम्मणं करोती
ति अत्थो ।

अत्तनियो ति सको । वणितं ति दूतं । सभावेन सरसेना ति उद्धुमातकना-
सङ्घातेन अत्तनो लक्खणेन, परेसं जिह्मुच्छुभदन्तह्मते । अत्तनो किञ्चेन च । सभावो एव
वा तथा निष्फज्जनतो “रसो” ति वुत्तो ।

२०. छव्विधेन निमित्तं गहेतव्वं ति वण्णादिना छप्पकारेण ताव उद्धुमातक-
असुभनिमित्तं गहेतव्वं । केचि “कळेवरस्स जीवरस्स विज्जनात्तेन सद्धिं सत्तविधेन” ति
वदन्ति, तं अट्ठकथायं नत्थि । लिङ्गतो ति एत्थ लिङ्गं नाम वयो लिङ्गं, न यत्तमस्तुअदि
इत्थिपुरिसलिङ्गं ति दस्सेन्तेन “इत्थिलिङ्गं वा” ति आदि वुत्तं । ठितस्स अत्थस्स इदं
सरीरं ति सम्बन्धो । उद्धुमातकसण्ठानवसेनेव, न अपरापरं सल्लक्खणेन । एतेन यदि

सण्ठानतो उद्धमातकस्स सण्ठानवसेनेव इदमस्स सीससण्ठानं, इदं गीवासण्ठानं, इदं हत्थसण्ठानं, इदं उदरसण्ठानं, इदं नाभिसण्ठानं, इदं कटिसण्ठानं, इदं उरुसण्ठानं, इदं जङ्घासण्ठानं, इदं पादसण्ठानं ति ववत्थपेतब्बं ।

दिसतो पन इमस्मिं सरीरे द्वे दिसा नाभिया अधो हेट्ठिमदिसा, उद्धं उपरिमदिसा ति ववत्थपेतब्बं । अथ वा अहं इमिस्सा दिसाय ठितो असुभनिमित्तं इमिस्सा ति ववत्थपेतब्बं ।

ओकासतो पन इमस्मिं नाम ओकासे हत्था, इमस्मिं पादा, इमस्मिं सीसं, इमस्मिं मज्झिमकायो ठितो ति ववत्थपेतब्बं । अथ वा अहं इमस्मिं ओकासे ठितो असुभनिमित्तं इमस्मिं ति ववत्थपेतब्बं ।

परिच्छेदतो इदं सरीरं अधो पादतलेन उपरि केसमत्थकेन तिरियं तचेन परिच्छिन्नं, यथापरिच्छिन्ने च ठाने द्वत्तिसकुणपभरितमेवा ति ववत्थपेतब्बं । अथ वा अयमस्स हत्थपरिच्छेदो, अयं पादपरिच्छेदो, अयं सीसपरिच्छेदो, अयं मज्झिमकायपरिच्छेदो ति ववत्थपेतब्बं । यत्तकं वा पन ठानं गण्हति, तत्तकमेव इदं ईदिसं उद्धुमातकं ति परिच्छिन्दितब्बं ।

तत्थ कोचि अनुद्धुमातकभावप्पत्तो पदेसो सिया, सो न गहेतब्बो ति दस्सेति । ओळ्ळारिकावयववसेन इदं सण्ठानववत्थान, न सुखुमावयववसेना ति सीससण्ठानादिकं नवविधमेव सण्ठानं गहितं ।

इमिस्सा दिसाया ति इमिस्स पुरत्थिमाण, दक्खिणपच्छिमउत्तराय दिसाय, अनुदिसाय वा ठितो ति योजना । इमस्मिं नाम ओकासे हत्था ति इमस्मिं नाम भूमिप्पदेसे, इमस्स कळेवरस्स हत्था ठिता ति ववत्थपेतब्बं ति योजना ।

अधो पादतलेना ति आदि नाभिया हेट्ठा अधो, ततो उद्धं उपरी ति इमस्म ववत्थानस्स वसेन वुत्तं । हत्थपरिच्छेदो हेट्ठा अङ्गुलिअग्गेन उपरि अंसकूटसन्धिना तिरियं तचपरियन्तेन गहेतब्बो । एस नयो पादपरिच्छेदादीसु पि । यत्तकं वा पन ठानं गण्हती ति सचे सब्बं सरीरं परिच्छिन्दित्वा गहेत्तुं न सक्कोति, पदेसो तस्स उद्धुमातो, सो यत्तकं सरीरप्पदेसं उद्धुमातकवसेन आणेन परिगण्हति, तत्तकमेव यथापरिगण्हितमेव । इदं ईदिसं ति इदं हत्थादिकं ईदिसं एवमाकारं । उद्धुमातकं ति यथासभावतो परिच्छिन्दितब्बं ।

पुरिसस्स पन इत्थिसरीरं, इत्थिया वा पुरिससरीरं न वट्ठति । विस-
भागे सरीरे आरम्मणं न उपट्ठाति, विपक्खन्तस्सेव पच्चयो होति । “उग्घा-
ट्ठिता पि हि इत्थी पुरिसस्स चित्तं पट्ठिमादय निट्ठती” ति — विपक्खन्तस्सेव
वुत्तं । तस्मा नभावासरीरे येव एवं छव्विधेन निमित्तं पट्ठिमादयं ।

२१. यो पन पुरिमवुद्धानं सन्निके अपेक्खितवत्थुत्तो परिहतधुतङ्को
परिपक्वितवत्थुत्तो परिपक्वितवत्थुत्तो वदथ विपक्वितवत्थुत्तो उग्घाटित-
सत्तसञ्जो कतममणधम्मो वासितवासनो भवितभावनो सर्वाजो प्राणुत्तरो
अप्पकिलेसो कुलपुत्तो, तस्स ओलोकितोलोकितट्ठाने येव पट्ठिमादयं चित्तं
उपट्ठाति । नो चे एवं उपट्ठाति, अथेवं छव्विधेन निमित्तं गण्हता उप-
ट्ठाति । यस्स पन एवम्पि न उपट्ठाति, तेन सन्धितो विवग्गो निन्नतो
थलतो समन्ततो ति पुन पि पञ्चविधेन निमित्तं गहेत्तव्यं ।

विसभागे सरीरे आरम्मणं ति कम्मट्ठानं पटिक्कूलाकारो न उपट्ठाति न स्वायति, सुभतो
उपट्ठहेय्य । तेनाह—“विपक्खन्तस्सेव पच्चयो होती” ति किलेसपरिपक्खन्तस्सेव निमित्तं
होती ति अत्थो । उग्घाटिका पी ति उद्धुमन्तभावपप्ता ति पि सम्बसो कुंथतमरीरा पी ति वा
अत्थो । स्वायमत्थो पठमपाराजिके^१ विनीतवत्थुत्तं दीपेतब्बो ।

२१. अपेक्खितवत्थुत्तो ति अनुसन्धितवत्थुत्तो अपेक्खितवत्थुत्तो । अपेक्खितवत्थुत्तो
वसेन परिहतधुतङ्को । चतुधातुवत्थुत्थानवसेन परिपक्वितवत्थुत्तो । पच्चयपरिपक्वितवत्थुत्तो
परिपक्वितवत्थुत्तो । पच्चयपरिपक्वितवत्थुत्तो वदथ विपक्वितवत्थुत्तो । विपक्वितवत्थुत्तो
नाय उक्कंसनेन सुञ्जतानुपत्तनाबलेन उग्घाटितसत्तसञ्जो । विपक्वितवत्थुत्तो । विपक्वितवत्थुत्तो
स्सन्धिद्विद्वित्तवत्थुत्तो कतममणधम्मो । ततो एव सम्बसो कुलपुत्तनाय कुसलभावनाय
च पूरणेन वासितवासनो भवतिभावना । विपक्वितवत्थुत्तो कतममणधम्मो । सर्वाजो । प्राणुत्त-
रो परिपक्वभावेन प्राणुत्तरो । यथावुत्ताय पटिपत्तिया किलेसानं तनुकरणेन पटिपत्तिये ।
ओलोकितोलोकितट्ठाने येवा ति उद्धुमन्तवत्थुत्तो यथ यथ अपेक्खितवत्थुत्तो
एव, तादिसस्स कालवित्तेसो, अनुभस्स पदेसवित्तेसो वा अपेक्खितवत्थुत्तो नत्थी ति अत्थो ।
नो चे एवं उपट्ठाती ति एवं यथावुत्ताय पटिपत्तिया किलेसानं तनुकरणेन पटिपत्तिये ।
विय पटिभागनिमित्तं नो चे उपट्ठाति ।

२२. तत्थ सन्धितो ति असीतिसतसन्धितो । उद्धुमातके पन कथं असीतिसतसन्धियो ववत्थपेस्सति ? तस्मानेन तयो दक्खिणहत्थसन्धी, तयो वामहत्थसन्धी, तयो दक्खिणपादसन्धी, तयो वामपादसन्धी, एको गीवसन्धि, एको कटिसन्धी ति एवं चुद्दसमहासन्धिवसेन सन्धितो ववत्थपेतब्बं ।

विवरतो ति विवरं नाम हत्थन्तरं पादन्तरं उदरन्तरं कण्णन्तरं ति एवं विवरतो ववत्थपेतब्बं । अक्खीनम्पि निम्मीलितभावो वा उम्मीलितभावो वा मुखस्स च पिहितभावो वा विवटभावो वा ववत्थपेतब्बो ।

निन्नतो ति यं सरीरे निन्नट्टानं अक्खिणूपो वा अन्तोमुखं वा गल-वाटको वा, तं ववत्थपेतब्बं । अथ वा अहं निन्ने ठितो, सरीरं उन्नते ति ववत्थपेतब्बं ।

थलतो ति यं सरीरे उन्नतट्टानं जण्णुकं वा उरो वा नलाटं वा, तं ववत्थपेतब्बं । अथ वा अहं थले ठितो सरीरं निन्ने ति ववत्थपेतब्बं ।

एवं छब्बिधेना ति एवं बुत्ताकारेन वण्णादिवसेन छब्बिधेन । पुन पी ति पि-सद्दो सम्पिण्ड-नत्थो । तेभ निमित्तग्गहणविधिं सम्पिण्डेति, न पञ्चविधतं । छब्बिधेन हि पुब्बे निमित्तग्गहणं विहितं ।

२२. असीतिसतसन्धितो ति सब्बे पि सन्धयो तदा पि अत्थे वा ति दस्सन्तथं वत्वा उद्धुमातभावेन येभुय्येन न पञ्जायन्ति । ये पन पञ्जायन्ति, ते ववत्थपेतब्बा ति दस्सेतुं—“उद्धु-मातके पना” ति आदि बुत्तं । तत्थ तयो दक्खिणहत्थसन्धी ति अंसकप्परमणिबन्धानं वसेन तयो दक्खिणहत्थसन्धयो । तथा वामहत्थसन्धयो । कटिजण्णुगोष्फकानं वसेन तयो दक्खिण-पादसन्धयो । तथा वामपादसन्धयो । एको कटिसन्धी ति कटिया सद्धिं पिट्टिकण्टकसन्धिं सन्धाय वदति । हत्थन्तरं ति दक्खिणहत्थदक्खिणपस्सानं वामहत्थवामपस्सानं च अन्तरं विवरं । पादन्तरं ति उभिन्नं पादनं वेमज्झं । उदरन्तरं ति नाभिद्वानसज्जितं कुच्छिवेमज्झं, उदरस्स वा अब्भन्तरं । कण्णन्तरं ति कण्णछिद्दं । इति-सद्दो आदि अत्थो, तेन नासच्छिदा-दीनम्पि सज्जहो दट्ठब्बो । अक्खीनं मुखस्स च वसेना पि विवरं लब्भते वा ति दस्सेतुं—“अक्खी-नम्पी” ति आदि बुत्तं । समन्ततो ति एवं सन्धिआदितो उद्धुमातकं ववत्थपेन्तस्स चे निमित्तं

समन्ततो ति सर्वं सरीरं समन्ततो यदन्यथेत्यर्थं । सकलसरीरे त्राणं चारेत्वा यं ठानं विभूतं हुत्वा उपट्टाति, तस्य “उद्धुमातकं उद्धुमातकं” ति चित्तं ठपेत्यर्थं । सचे एवम्पि न उपट्टाति उदरपरियोसानं अनिरेकं उद्धुमातकं होति, तस्य “उद्धुमातकं उद्धुमातकं” ति चित्तं ठपेत्यर्थं ।

विनिच्छयकथा

२३. इदानीं सो तं निमित्तं सुगृह्णितं करोती ति आदीमु अयं विनिच्छयकथा—

तेन योगिना तस्मिं सरीरे यथावृत्तनिमित्तग्राहवसेन मुट्ट निमित्तं गण्हितव्यं, सति सृपट्टितं कत्वा आवज्जितव्यं, एवं पुनपुनं करोन्तेन साधुकं उपधारेतव्वञ्चेव ववत्थपेतव्वञ्च । सरीरतो नातिदूरे नाच्चासन्ने पदेसे ठितेन वा निसिन्नेन वा चक्खुं उस्सिलेत्वा ओलोकेत्वा निमित्तं

उपतिष्ठति, इच्छेतं कुसलं । नो चे, समन्ततो ववत्थपेतव्यं ति ववत्थापनविधिं वस्सेतुं—“सकल-सरीरे” ति आदि वृत्तं । तस्य त्राणं चारत्वा ति सर्ववत्थकमेव सरीरं आवज्जेत्वा तस्य पट्टिककूलाकारसहितं उद्धुमातकभावं आरब्ध निरन्तरं भावनात्राणं पवत्तेत्वा । यं ठानं ति एवं पन त्राणं चारन्तस्स तस्मिं सरीरे यो पदेसो विभूतो हुत्वा उद्धुमातकाकारेण विभूतभावेन उपट्टाति । उदरपरियोसानं उपरिमसरीरं ।

विनिच्छयकथावर्णना

२३. विनिच्छयकथा ति विनिच्छयकथा अथवर्णना । यथावृत्तनिमित्तग्राह-वसेना ति वर्णनादितो सन्धिआदितो च वृत्तकारउद्धुमातकनिमित्तग्राहवसेन । मुट्ट निमित्तं गण्हितव्यं ति यथा उग्राहनिमित्तं उपट्टहति, एवं सम्मदेव अनुमतिमिती गहेतव्यं । इदानीं तमेव निमित्तस्स मुट्ट ग्राहणाकारं उपदिशन्तो “सति सृपट्टितं कत्वा” ति आदिमाह । तस्य एवं पुनपुनं करोन्तेना ति “यथा इमाय पट्ठिपाय जरामरणतो मुच्चित्तस्सी” ति सञ्जातादरेण सतिसम्पज्जञ्च मुट्ट उपट्टपेत्वा उद्धुमातकअसुभं पट्ठमं आवज्जितं, एवं पुनपुनं तस्य आवज्जनं करोन्तेन । साधुकं उपधारेतव्वञ्चेव ववत्थपेतव्वञ्च ति

गण्हितव्वं । “उद्धमातकपटिकूलं उद्धमातकपटिकूलं” ति सत्तक्खत्तुं सह-
स्सक्खत्तुं उम्मीलेत्वा ओलोकेतव्वं, निम्मीलेत्वा आवज्जितव्वं ।

एवं पुनपुनं करोन्तस्स उग्गहनिमित्तं सुग्गहितं होति । कदा सुग्गहितं
होति ? यदा उम्मीलेत्वा आलो न्तस्स निम्मीलेत्वा आवज्जेतस्स च एक-
सदिसं हुत्वा आपार्थं आगच्छति, तदा सुग्गहितं नाम होति ।

२४. सो तं निमित्तं एवं सुग्गहितं कत्वा सूपधारितं उपधारेत्वा
सुववत्थितं ववत्थपेत्वा सचे तत्थेव भावनापरियोसानं पत्तुं न सक्कोति,
अथानेन आगमनकाले वुत्तनयेनेव एककेन अदुत्तियेन तदेव कम्मट्ठानं
ज्वल्लिकरेत्तेन सूपद्धितं सतिं कत्वा अन्तोणतेहि इन्द्रियेहि अवहिगतेन
मानसेन अत्तनो सेनासनमेव गन्तव्वं ।

सुसाना निक्खमन्तेनेव च आगमनमग्गो ववत्थपेतव्वो—येन मग्गेन
निक्खन्तोस्मि, अयं मग्गो पाचीनदिसाभिमुखो वा गच्छति, पच्छिमउत्तर-

सक्कच्चं सतिया सल्लक्खेतव्वञ्चेव पज्जाय निच्छेतव्वञ्च सति हि “धारणा” ति निदिट्ठा,
धारणञ्चेत्थ सल्लक्खणं । पज्जा “पविचयो” ति^२ निदिट्ठा, पविचयो चेत्थ निच्छयो ति ।
अथ वा उपधारेतव्वं ति सतिपुव्वङ्गमाय पज्जाय उपलक्खेतव्वं । न हि कदाचि सतिरहिता
पज्जा अत्थि । ववत्थपेतव्वं ति पज्जापुव्वङ्गमाय सतिया निच्छिन्तितव्वं । पज्जासहिता एव
हि सति इधाधिप्पेता, न तव्विरहिता । अद्धक्खिअवङ्गादिवसेना पि ओलोकनं अत्थी ति
“उम्मीलेत्वा ओलोकेत्वा” ति वुत्तं । तेन परिब्यत्तमेव ओलोकनं दस्सेति । एवं पुनपुनं
करोन्तस्सा ति वुत्तप्पकारेण चक्खुं उम्मीलेत्वा निम्मीलेत्वा ओलोकनं आवज्जनञ्च अपरापरं
अनेकवारं करोन्तस्स । उग्गहनिमित्तं ति उद्धमातके उग्गहनिमित्तं । सुग्गहितं ति सुट्ठु
गहितं, यथा न विनस्सति न पसुट्ठं होति, एवं गहितं । एकसादिसं ति समानसदिसं । समा-
नत्थो हि अयं एक-सद्दो, यथा “अरियविनये ति वा, सप्पुरिसविनये ति वा एसेसे एके एकट्ठे समे
समभागे तज्जाते तज्जेवा” ति ।

२४. आगमनकाले ति विहारतो सुसानं उद्दिस्स आगमनकाले । वुत्तनयेनेवा
ति अतिदेसवसेन दीपितम्पि अत्थं “एककेना” ति आदिना सरूपतो दस्सेति । तत्थ तदेव

वसिष्ठमिदं विदुषो वा गच्छति, विहितविदुषो वा गच्छति, इमस्मि
 पन ठाने वामतो गच्छति, इमस्मि विदुषो, इमस्मि चस्म ठाने वायागो,
 इमस्मि वसिष्ठो, इमस्मि रुक्खो इमस्मि गच्छां, इमस्मि लता
 ति एवं आगतानां इत्येव आगतेन वसिष्ठोऽपि
 वसिष्ठो व चङ्कमा अविद्वानवो । अमुनि विद्वान् विदुषो विदुषो
 वसिष्ठो ति ग्रन्थो । विद्वानोऽपि वसिष्ठो वसिष्ठो वसिष्ठो ।
 सचे पन तस्मं दिमायं सोऽभो वा पयातो वा रुक्खो वा वनि वा कल्लं
 वा होति, न सका विद्वान् भूमिपदेसे चङ्कितं, अतोऽपि अनोका-
 मत्ता न सका पञ्चपेतुं । तं दिसं पयागोदेहेतेना पि ओकापदुक्खं ठाने
 चङ्कमितव्यश्चैव निर्दिष्टव्यश्च । चित्तं पन तं विद्वान् विदुषं यैव कातव्यं ।

२५. इदानीं समन्ता निजिदुत्तययना निजयिष्यति ति आदि-
 पञ्चानं आगच्छां इत्येव ति आदि विद्वज्जदे अयं अदिताये । यस्स
 हि अवेलायं उद्वेगवति विदुषं गन्त्वा समन्ता निजिदुत्तययनां कत्वा
 निजिदुत्तययनां चक्खुं उद्वेगवति विदुषं गन्त्वा तं मतसरारं उद्वेगवत्या
 ठितं विय अज्जेत्तययनां विय उद्वेगवत्यां विय च हुत्वा उद्वेगवति सो
 तं वीभच्छं येत्तययनां दिस्वा विद्वज्जदे अतोऽपि विय होति, भयं
 उद्वेगवत्तं लोमहंसं उद्वेगवति । पाळियं हि विद्वज्जदे अतोऽपि अज्जेत्तययनां

कम्मट्ठानं ति उद्वेगवत्यां कम्मट्ठानं । मूककम्मट्ठानं ति एके, तद्व्युत्तं । उद्वेगवत्यां कम्मट्ठानं हि
 कम्मट्ठानं विस्मज्जेत्वा कम्मट्ठानन्तरमनसिकारो रज्जो रज्जं छड्ढुत्वा विदेसकम्मट्ठानं विद्याति ।
 आगतेना ति अत्तनो वसनट्ठानं आगतेन ।

२५. अवेलायं ति मज्झावेलादिभ्युत्तवेलायं । वीभच्छं ति विक्रम । येत्तययनां
 ति वेत्ताकम्मट्ठानं भयानकं विसयं । दि विद्वज्जदे अतोऽपि विद्वज्जदे अतोऽपि विद्वज्जदे अतोऽपि विद्वज्जदे अतोऽपि
 चित्तविक्रमे पत्तो । उम्मत्तको विद्या ति यक्खुम्मत्तको विद्या एकच्छो होति । ज्ञान-
 विद्वज्जदे अतोऽपि विद्वज्जदे अतोऽपि विद्वज्जदे अतोऽपि विद्वज्जदे अतोऽपि विद्वज्जदे अतोऽपि विद्वज्जदे अतोऽपि

एवरूपं भेरवारम्माणं नाम नत्थि । इमस्मिं हि कम्मट्ठाने ज्ञानविबुधन्तको नाम होति । कस्मा ? अतिभेरवत्ता कम्मट्ठानस्स । तस्मा तेन योगिना सन्धम्मित्वा सति सूपड्डितं कत्वा मतसरीरं उट्ठहित्वा अनुबन्धकं नाम नत्थि । सचे हि सो “एतस्स समीपे ठितो पासाणो वा लता वा आच्छेय्य, सरीरम्पि आगच्छेय्य यथा पन सो पासाणो वा लता वा नागच्छति, एवं सरीरम्पि नागच्छति । अयं पन तुय्हं उपट्ठानाकारो सञ्जजो सञ्जासम्भवो, कम्मट्ठानं ते अज्ज उपड्डितं, मा भायि भिक्खू” ति तासं विनोदेत्वा हासं उप्पादेत्वा तस्मिं निमित्ते चित्तं सञ्चरापेतब्बं । एवं विसेसं अधिगच्छति । इदमेतं सन्धाय वुत्तं—“समन्ता निमित्तुपलक्खणा असम्मोहत्था” ति ।

२६. एकादसविधेन पन निमित्तग्गाहं सम्पादेन्तो कम्मट्ठानं उपनिबन्धति । तस्स हि चक्खूनि उम्मीलेत्वा ओलोकनपच्चया उग्गहनिमित्तं उप्पज्जति, तस्मिं मानसं चारेन्तस्स पटिभागनिमित्तं उप्पज्जति । तत्थ मानसं चारेन्तो अप्पनं पापुणाति । अप्पनायं ठत्वा वियस्सनं वड्ढेन्तो^१

परित्तासवूपसमनेन विगतकम्पताय^२ निच्चलो हुत्वा । सति सूपड्डितं ति आदि सन्धम्मनस्स उपायदस्सनं । मतसरीरं उट्ठहित्वा अनुबन्धनकं नाम नत्थि असति तादिसे मन्तप्पयोगे । सो पि उट्ठमातकादिभावमप्पत्ते अविनट्ठरूपे एव इज्झति, तथा देवताधिग्गहो । न एवरूपे ति अधिप्पायो । सञ्जजो ति भावनापरिकम्पसञ्जाय^३ जातो । ततो एव सञ्जासम्भवो सञ्जामत्तसमुट्ठानो । तासं विनोदेत्वा निमित्तुपट्ठाननिमित्तं उप्पन्नचित्तसन्तासं वुत्तप्पकारेन विनोदेत्वा वूपसमेत्वा । “इदानीं तव परिस्समो सप्पलो जातो” ति हासं पीति पमोदनं उप्पदित्वा । चित्तं सञ्चरापेतब्बं ति भावनाचित्तं पवत्तेतब्बं मनसिकातब्बं ।

२६. निमित्तग्गाहं ति निमित्तस्स उग्गण्हनं, उग्गहनिमित्तं । सम्पादेन्तो ति सावेन्तो निप्फादेन्तो । कम्मट्ठानं उपनिबन्धती ति भावनं यथावुत्ते निमित्ते उपनेन्तो निबन्धति । योगकम्मं हि योगिनो सुखविसेसानं कारणभावतो, “कम्मट्ठानं” ति अधिप्पेतं, योगकम्मस्स वा पवत्तिट्ठानताय यथा उपड्डितनिमित्तं कम्मट्ठानं, तं भावना चित्ते उपनिबन्धति ।

१. वड्ढेत्वा—क० ।

२. विगतगतकम्पताय—स्या०, क० ।

३. भावनापरिकम्मसञ्जायस्या०, क० ।

अरहत्तं सच्छिकरोति । तेन वुत्तं—एकादसविधेन निमित्तग्गाहो
उपनिबन्धनन्थो ति ।

२७. गनागनमग्गपच्चवेक्खणा वीथिसम्पटिपादनन्था ति
एत्थ पन या नत्तसग्गस्स च आगन्तुमग्गं च तच्चवेक्खणा वुत्ता, सा
कम्मट्ठानवीथिया सम्पटिपादनन्था ति अत्थो । सचे हि इमं भिक्खुं कम्म-
ट्ठानं गहेत्वा आगच्छन्तं अन्नगमग्गे केचि अज्ज भन्ते कतिमी ति दिवसं
वा पुच्छति, पज्जं वा पुच्छति, पटिसन्थारं वा करोन्ति, अहं कम्मट्ठानिको
ति तुण्हीभूतेन गन्तुं न वट्ठति । दिवसो कथेतव्वो । पज्जो विस्मज्जेतव्वो ।
सचे न जानति न जानामी ति वत्तव्वं । धम्मिको पटिसन्थारो कातव्वो ।
तस्सेवं करोन्तस्स उग्गहितं तरुणनिमित्तं नस्सति । तस्मिं नस्सन्ते पि दिवसं
पुट्ठेन कथेतव्वमेव । पज्जं अजानन्तेन न जानामी ति वत्तव्वं । जानन्तेन
एकदेसेन कथेतुम्पि वट्ठति । पटिसन्थारो पि कातव्वो । आगन्तुकं पन
भिक्खुं दिस्वा आगन्तुकपटिसन्थारो कातव्वो व । अवसेसानि पि चेत्थियङ्ग-
णवत्तव्वो धियङ्गणवत्ता उपोसथागारवत्तं सेत्तव्वत्ता पत्तव्वत्ता दत्तव्वत्ता विट्ठव्वत्ता प-
आगन्तुकगमिकवत्तादीनि सब्बानि तुन्धकवत्तानि पूरेतव्वानेव । तस्स तानि

तं पनस्स उपनिबन्धन सन्धाय चित्तं सञ्चरापेतव्वं । एवं “विनिममंभवत्तु” ति वुत्तं ति
दस्सेन्तो—“तस्स ही” ति आदिमाह । तत्थ तस्सा ति योगिनो, तस्स वा उडुमातका-
मुभस्स । मानसं चारेन्तस्सा त भावनाचित्तं अपरापरं पवत्तेन्तस्स, उग्गहनिमित्तं पुनपुनं
मनसि करोन्तस्सा ति अत्थो ।

२७. “वीथिसम्पटिपादनन्था” ति पदस्स “कम्मट्ठानवीथिया सम्पटिपादनन्था” ति
अत्थं वत्वा तं पन कम्मट्ठानवीथि, तस्सा च सम्पटिपादनविधिं विवधारतो दस्सेतुं—“सचे ही”
ति आदि वुत्तं । तत्थ कतिमी ति पक्खस्स कतमी, किं दुत्थिया, तत्थियादीलु वा अञ्जतरा ति
अत्थो । तुण्हीभूतेन गन्तुं न वट्ठति पुच्छन्तानं चित्तस्स अञ्जयत्तरिहरणत्थं । अप्पसन्ना-
नज्झ पसादाय पसन्नानं च भिय्योभावाय सासनसम्पटिपात्ति । नस्सती ति न दिस्सति, न
उपट्ठाती ति अत्थो । “आगन्तुकपटिसन्थारो कातव्वो” ति इमिना आगन्तुकवत्तं एकदेसेन

पूरेन्तस्स पि तं तरुणनिमित्तं नस्सति, पुन गन्त्वा निमित्तं गण्हिस्सामी ति गन्तुकामस्स पि अमनुस्सेहि वा वाळमिगेहि वा अधिद्धितत्ता सुसानम्पि गन्तुं न सका होति, निमित्तं वा अन्तरधायति । उद्धुमातकं हि एकमेव वा द्वे वा दिवसे ठत्वा वितीरुण्णस्सत्तं गच्छति । सब्बकम्मद्वानेसु एतेन समं दुल्लभं कम्मद्वानं नाम नत्थि । तस्मा एवं नट्टे निमित्ते तेन भिक्खुना रत्तिद्वाने वा दिवाठाने वा निसीदित्वा अहं इमिना नाम द्वारेण विहारा निक्खमित्वा अलुकादिसाभिगुहं मग्गं पटिपज्जित्वा असुकस्मिं नाम ठाने वामं गण्हि, अलुकास्मिं दक्खिणं । तस्स असुकस्मिं ठाने पासाणो, असुकस्मिं वल्लिस्सत्तं अज्जतरं । सोहं तेन मग्गेन गन्त्वा असुकस्मिं नाम ठाने असुभं अद्दं तत्थ अलुकादिसाभिगुहो ठत्वा एवञ्चेवञ्च समन्ता निमित्तानि सल्लक्खेत्वा एवं असुभनिमित्तं उग्गाहेत्वा असुकदिसाय सुसानतो निक्खमित्वा एवरूपेन नाम मग्गेन इदञ्चिदञ्च करोन्तो आगन्त्वा इध निसिन्नो ति एवं याव पल्लङ्कं आभुजित्वा निसिन्नद्वानं, ताव गतागतमग्गो एवञ्चेवञ्चत्तं । तस्सेवं पच्चवेक्खतो तं निमित्तं पाकटं होति,

दास्सतं ति “अवसेसानि पी” ति वत्वा आगन्तुकवत्तं परिपुण्णं गहेतुं पुन आगन्तुक-ग्गाहणं कतं । गमिकवत्तादीनी ति आदि-सद्देन आवासिकअनुमोदनपिण्डचारिकअनुमोदनपिण्ड-चारिकआरब्धिकसेनासनवच्चकुटिवत्तादीनं सङ्गहो दट्ठब्बो । वत्तक्खन्धके^१ हि आगतानि महावत्तानि इध “खन्धकवत्तानी” ति वुत्तानि । तज्जनीयकम्मकतादिकाले पन पारिवासिकादिकाले च चरितव्रानि इमस्स भिक्खुनो असम्भवतो इध नाधिपेतानि । निमित्तं वा अन्तरधायती ति सुसाने ठितं असुभनिमित्तं उद्धुमातकभावापगमेन अन्तरधायति । तेनाह— “उद्धुमातकं” ति आदि । तस्मा ति तेन कारणेन । इमस्स कम्मद्वानस्स दुल्लभत्ता ति अत्थो । निसीदित्वा पच्चवेक्खितव्वो ति सम्बन्धो ।

निमित्तं गहेत्तं गहेतुं गमने विय निमित्तं गहेत्वा निवत्तने पि यथासल्लक्खितदिसादि-पच्चवेक्खणं याव निमित्तविनासा पवत्तितकिरियाय अविच्छेदेन उपधारणत्थं । सति हि तस्स निरन्तरूपधारणे विहारं पविसित्वा निसिन्नकाले कम्मद्वानस्स उपट्ठिताकारो समयनि-

पुरतो निविशन् विय उपट्ठाति । कम्मट्ठानं पुनित्तत्तेन वीथिं पटि-
पज्जति । तेन वृत्तं—यथायथासक्ता यथापेक्षया—वीथिं पटिपज्ज-
नत्था ति ।

२८. इदानीं आचिन्तयित्वा गच्छामि इत्यादि कृत्वा चित्तिं कर्त्तुं
उपकुपेत्वा अविश्याद्यत्तान्ते तस्मिं आरम्भणे चित्तं अविश्यामी
ति एत्थ उद्धुमानकपटिककृत्ते मानसं चारेत्वा ज्ञानं निमित्तं—अत्र उद्धु-
मं विपस्सनं वहेन्तो “अद्वा इमाय पटिन्दुय जल्लभन्ते विविधवर्णा” ति
एवं अचिन्तयित्वा चित्तं भवितव्यं ।

यथा पन दुग्गतो पुरिमो महग्वं मणित्तं रक्खित्वा दुल्लभं वत मे
लद्धं ति तस्मिं गतमज्जी हुत्वा गारवं जनेत्वा विपुत्तेन पेमेन—विपुत्त-
मानो तं रक्खेय्य, एवमेव “दुल्लभं मे इदं गारवं लद्धं, दुग्गतो
महग्वं मणित्तं रक्खित्वा” । चतुधातुकम्मट्ठानिको हि अत्तनो चत्तारो महाभूते
परिगण्हाति, आनापानकम्मट्ठानिको अत्तनो नामिकवातं परिगण्हाति,
रुसिक्कल्लवुत्तिको कमिणं कत्वा यथामुखं भावेति, एवं इतगानि
कम्मट्ठानानि नुत्थयन्ति । इदं पन एकमेव वा ठे वा दिवसे तिष्ठति, ततो परं
विस्तीरकदिग्गं गच्छामि ति नत्थि इतो वृत्तात्—ति तस्मिं गत-
मज्जिना हुत्वा चित्तीकारं इत्युक्तेन परिगण्हाते न निमित्तं

मित्तस्स गहणे चित्तस्स समहित्तारो विय प्राकटो हुत्वा उपविसेत्वा ति । वेत्ता—तस्मेवं—
प—“वीथिं पटिपज्जती” ति । पुरिमाकारेण निमित्तस्स प्राकटभावेन उरुद्धिता पुरिमाकारेणैव
कम्मट्ठानमनसिकारो भावनावीथिं पटिपज्जति ।

२९. उद्धुमातकं नाम अतिविय अनुविदुग्वं पणित्तत्तेन वीथिं भयानकं च,
एवरूपे आरम्भणे भावनामनुयुज्जन्तस्स एवं आवद्धपरिकमस्स विनिच्छयेव योगिनो
अधिप्पायो समिज्झती ति वस्सेतुं—“अत्तिज्जन्दस्सादी” ति आदि वृत्तं । एवं ति एवमेव
दुग्गतो गच्छामि आनिसंसदस्साविना । तं रक्खेय्या ति “अद्वा इमिना सुखं इति वदन्” ति
अत्तनो जीवितं विय तं मणिरतनं रक्खेय्य । चतुधातुकम्मट्ठानिको हि अत्तनो चत्तारो महाभूते
परिगण्हाति, आनापानकम्मट्ठानिको अत्तनो नामिकवातं परिगण्हाति, रुसिक्कल्लवुत्तिको कमिणं कत्वा यथामुखं भावेति, एवं इतगानि
कम्मट्ठानानि नुत्थयन्ति । इदं पन एकमेव वा ठे वा दिवसे तिष्ठति, ततो परं
विस्तीरकदिग्गं गच्छामि ति नत्थि इतो वृत्तात्—ति तस्मिं गत-
मज्जिना हुत्वा चित्तीकारं इत्युक्तेन परिगण्हाते न निमित्तं

रक्खितव्वं । रत्तिट्ठाने च दिवाठाने च “उद्धमातकपटिककूलं उद्धमात-
कपटिककूलं” ति तत्थ पुनप्पुनं चित्तं उपनिबन्धितव्वं । पुनप्पुनं तं निमित्तं
आवज्जितव्वं, मनसिकातव्वं, तक्काहतं विकक्काहतं कातव्वं ।

२९. तस्सेवं करोतो पटिभागनिमित्तं उप्पज्जति । तत्रिदं निमित्त-
द्वयस्स नानाकरणं । उग्गहनिमित्तं विरूपं बीमच्छं भेरवदस्सनं हुत्वा
उपट्ठाति । पटिभागनिमित्तं पन यावदत्थं भुज्जित्वा निपन्नो थूलङ्गपच्चङ्ग-
पुरिसो विय ।

चतुधातुकम्मद्वानं वा परिहरन्तो । इतरानी ति वुत्तावसिद्धानि अनुस्सतिब्रह्मविहारादीनि । तं
निमित्तं ति तं यथालद्धं उग्गहनिमित्तं । “रक्खितव्वं” ति वत्वा रक्खणविधिं पुन दस्सेतुं—
“रत्तिट्ठाने” ति आदि वुत्तं ।

२६. नाना करीयति एतेना ति नानाकरणं, भेदो बीमच्छं भेरवदस्सनं हुत्वा
उपट्ठाति मनसिकारस्स अनुळारताय अनुपसन्तताय च आरम्मणस्स । तन्निपरियायतो
“पटिभागनिमित्तं थूलङ्गपच्चङ्गपुरिसो विय उपट्ठाती” ति आनेत्वा सम्बन्धितव्वं । बहिद्धा
ति गोचरज्जत्ततो बहिद्धा । कामानं अमनिकारा ति असुभभावानानुभावेन कामसञ्जाय दूर-
समुत्सारितत्ता कामगुणे आरब्ध मनसिकारस्सेव अभावा । अमनसिकारा ति वा मनसिकार-
पटिपक्खहेतु । याय हि कामसञ्जाय वसेन सत्ता कामे मनसि करोन्ति, तस्स पटिपक्खभूता
असुभसञ्जा कामानं अमनसिकारो, तन्निमित्तं ति अत्थो । तेनाह—“विक्खम्भनवसेन
कामच्छन्दो पहीयती” ति । पटिभागनिमित्तारम्मणाय हि असुभसञ्जाय सद्धिं बलप्पत्तो
समाधि उप्पज्जमानो व कामच्छन्दं विक्खम्भेति, अनुरोधमूलको आघातो मूलकारेण
विक्खम्भिते विक्खम्भितो येव होती ति आह—“अनुनय प पहीयती” ति । न हि
कदाचि पहीनानुनयस्स व्यापादो सम्भवति । यथावुत्तअसुभसञ्जासहगता हि पीति
सातिसया पवत्तमाना व व्यापादं विक्खम्भेन्ती पवत्तति । तथा आरद्धवीरियताया ति
यथा उपचारज्ज्ञानं उप्पज्जति, तथा कम्मद्वानमनसिकारवसेन पग्गहितवीरियताय । वीरियज्झि
पग्गण्हन्तस्स सम्मासङ्कप्पो मिच्छासङ्कप्पं विय सविप्फारताय थिनमिद्धं विक्खम्भेन्तमेव
उप्पज्जति ।

विप्पटिसारो पच्छानुतापो, तप्पटिपक्खतो अबिप्पटिसारो, दथपरिळाहाभावेन
चित्तस्स निब्बुतता । तस्स अबिप्पटिसारस्स पच्चयभूतं सीलं तंसहगता तदुपनिस्सया च

तस्मिन् विनिच्छयकथावर्णने बहिर्द्धा कामानं वृत्त-
कारा विक्लवम्भन वसेन कामच्छन्दो पहीयति । अनुनयप्पहानेनेव चस्म
लोहितप्पहानेन पुत्रो विय व्यापादो पि पहीयति । तथा अण्डरुद्धिपित्त-
थिनमिदं, पटिपत्तिद्वारा पण्यवत्तु तुल्येणपदे उद्वचककुचं, अधिगत-
विमंमस्म वत्तवत्तु पटिपत्तिदेसके मन्थरि पटिपत्तिं पटिपत्तिदे च
विनिच्छय पहीयतीति पञ्च विमंमस्म पहीयन्ति ।

३०. तस्मिन्नेव च निमित्तं चेतसो पटिपत्तिदेसकामन्थरं वितक्रो,
निमित्तानुमज्जनकिञ्च पण्यवत्तु विचारे, पटिपत्तिदेसकामन्थरं कथा
पीतिपत्तिद्वि सुखादयो सभावतो हेतुता च । तस्मिन्नेव तेन अनुपुञ्जनेन पण्यवत्तु
उद्वचककुचं पहीयतीति आह—“अविपटितसारकरसन्तधम्ममनुयोगवसेन उद्वच-
कुक्कुचं पहीयतीति । भावनाय हि पुञ्जेनावरं वित्तं आवहन्ति या ये मातिमयं सुखं
लब्धमिति, तं अनुमन्तसभावं उद्वचकुक्कुचं विक्लवम्भेनमेव उपपज्जति । अधिगतविसेसस्सा
ति यथाधिगतस्स भावनाविसेसस्स । उद्वचककुचं पटिपत्तिदेसके योगिनो पक्कवभावतो
“मम्मामम्बुद्धो वत सो भगवा, यो एवस्मिं मम्मपटिपत्तिं देसेतीति पटिपत्तिदेसके
सत्थरि । पटिपत्तिं पटिपत्तिदेसके पटिपत्तिदेसके पटिपत्तिदेसके पटिपत्तिदेसके
लोकियलोकुत्तरकले । विनिच्छय पहीयति धम्मन्वयविचाराहितवलेन । विचारवलेन इति पञ्च
नीवरणानि पहीयन्तीति एवं पटिभागनिमित्तपटिलाभममकालमेव हेत्वा पण्यवत्तु
निष्पन्नेहि समाधिआदीहि कामच्छन्दादीनि उच्च नावरणानि विक्लवम्भनवसेन पहीयन्ति ।
न हि पटिपत्तिदेसके विना पहातव्वस्स पहातं सम्भवति, पटिपत्तिदेसके च समाधिआदयो कामच्छ-
न्दादीनि । यथाह पेटके—“समाधि कामच्छन्दस्स पटिपत्तिदेसके”ति आदि ।

३०. तेनेव च “इमेहि तेसं नीवरणानं पहातं”ति पण्यवत्तुपण्यवत्तुपण्यवत्तु
सरूपतो वस्सेतुं—“तस्मिन्नेव चा”ति आदि वुत्तं । तस्य तस्मिन्नेव चाति यं तं यथाउपहितं
उगहनिमित्तं भिन्दित्वा विय उपहितं, तस्मिन् पटिच्छन्नभूतं पटिपत्तिदेसके, तस्मिन्नेव निमित्तं ।
चेतसोति अत्तना सम्युत्तचित्तस्स । अटिपत्तिदेसकेपण्यवत्तुति आरोपण्यवत्तु, अप्पना-

१. पण्यवत्तु—पण्यवत्तु मी० नी० पण्यवत्तु नमिध ।

२. हेतुतो नाव— स्या०, क० ।

पीति, पीतिमनस्स पस्सद्धिसम्भवतो पस्सद्धि, तंनिमित्तं सुखं, सुखितस्स चित्तसमाधिसम्भवतो सुखनिमित्ता एकगता चा ति ज्ञानज्ञानि पातुभवन्ति । एवमस्स पठमज्ज्ञानपटिविम्बभूतं उपचारज्ज्ञानम्पि तं खणं येव निव्वत्तति । इतो परं याव पठमज्ज्ञानस्स अप्पना चेव वसिप्पत्ति च, ताव सब्बं पथवी-कसिणे वुचानयेनेव वेदितव्वं ।

विनीलकादिकम्मट्टानं

३१. इतो परेसु पन विनीलकादीसु पि यं तं “उद्धमातकं असुभ-निमित्तं उग्गण्हन्तो एको अदुतियो गच्छति उपट्ठिताय सति या” ति आदिना नयेन गमनं आदिं कत्वा लक्खणं वुत्तं, तं सब्बं “विनीलकं असुभ-निमित्तं उग्गण्हन्तो, विपुव्वकं असुभनिमित्तं उग्गण्हन्तो” ति एवं तस्स तस्स वसेन तत्थ तत्थ उद्धमातकपदमत्तं परिवरोत्वा वुचानयेनेव सविनिच्छया-धिप्पायं वेदितव्वं ।

सभावो ति अत्थो । निमित्तानुमज्जनं पटिभागनिमित्ते अनुविचरणं । आरम्भणे हि भमरस्स पटुमस्सपरि अनुपरिब्भमनं विय विचारस्स अनुविचारणाकारेन पवत्ति अनुमज्जनकिच्चं । विसेसो एव अधिगन्तव्वतो विसेसाधिगमो, पटिलद्धो च सो विसेसाधिगमो चा ति पटि...प...गमो, तप्पच्चया तं हेतुका पटिलद्धविसेसाधिगमपच्चया पीति । पीतिमनस्स पीतिसहित-चित्तस्स । पस्सद्धिसम्भवतो ति कायचित्तपस्सद्दीनं संसिज्जनतो । “पीतिमनस्स कायो पस्सम्भती” ति^१ हि वुत्तं । पस्सद्धिनिमित्तं पस्सद्धिहेतुकं सुखं “पस्सद्धिकायो सुखं वेदियती” ति वचनतो । सुखनिमित्ता सुखपच्चया एकगता । “सुखिनो चित्तं समाधियती” ति^२ हि वुत्तं । इति ज्ञानज्ञानि पातुभवन्ती ति एवं एतानि वितक्कादीनि ज्ञानज्ञानि तस्मिं येव निमित्ते उपपज्जन्ति । पठमज्ज्ञानपटिविम्बभूतं ति पठमज्ज्ञानस्स पटिच्छन्नभूतं । तद्ध-णञ्चेव पटिभागनिमित्तपटिलाभसमकालमेव उपचारज्ज्ञानम्पि निव्वत्तति, न नीवरणप्पहान-मेवा ति अधिप्पायो ।

विनीलकादिकम्मट्टानवण्णना

३१. विनीलकादीसु पि कम्मट्टानेसु । लक्खणं वुत्तं ति यं तं निमित्तगगहणलक्खणं

३२. अयं पन विसेवे — विनीलकं “विनीलकपटिककूलं विनीलक-
पटिककूलं” ति नन्निमित्तारो पदसेतव्यो । उन्मदवलेत्ता पदसेतव्यो
हुत्वा उपट्ठाति । नन्निमित्तं विनीलं पन उन्मदवलेत्ता उपट्ठाति ।

३३. विपुञ्चकं “विपुञ्चकपटिककूलं विपुञ्चकपटिककूलं” ति मनमि-
कारो पदसेतव्यो । उन्मदवलेत्ता पनेत्थ पय्यगन्तमिव उपट्ठाति । नन्निमित्त-
निमित्तं निच्चलं नन्निमित्तं हुत्वा उपट्ठाति ।

३४. विच्छिदकं सुद्धमण्डले वा चोराटवियं वा सुमाने वा यत्थ
राजानो चोरे छिन्दपेन्ति । अञ्जे वा पन कीदृक्कवेदि विच्छिदकपटिककूलं
लब्धमिति । तस्मा तथारूपं ठानं गत्वा मचे नानादिस्सं पतितम्पी
एकावज्जनेन आयाथं आगच्छति, इच्चनं कुमलं, नो चे आगच्छति, मयं
हत्थेन न परामसितव्यं । दग्गमन्ते हि विस्सामं आयवन्ति । तस्मा
आरामिकेन वा नल्लगुद्वेत्तेन वा अञ्जेन वा केनचि एकट्ठाने कारेतव्यं ।
अलभन्तेन कत्तरयट्ठिया वा दण्डकेन वा एकट्ठलन्तरं क्त्वा उरक्कलेत्तव्यं ।
एवं उपलभेत्त्वा “विच्छिदकपटिककूलं विच्छिदकपटिककूलं” ति नन्निमित्तारो
पदसेतव्यो । तन्थ उन्मदवलेत्ता मज्जे छिदं विय उपट्ठाति । पटिमास-
निमित्तं पन परिपुण्णं हुत्वा उपट्ठाति ।

वुत्तं । वुत्तनयेनवा ति उद्धमातके वुत्तनयेनेव । सह विच्छिदकेन अधिप्यायेन चा ति मवि-
त्तिच्छिदकपटिककूलं । तं सव्वं लक्खणं वेदितव्यं ति सम्बन्धो ।

३२. कबरकवरवण्णं ति येमुय्येन सव्वरवण्णं । उन्मदवलेत्ता ति रत्तसेतनाल्लवण्णेसु
उत्सदत्स वण्णस्स वसेन ।

३३. सन्निसिन्नं ति निच्चलभावेनेव सव्वमो थिरतं ।

३४. चोराटवियं ति चोरेहि परिदुष्टिअञ्जे । यत्था ति यस्मि आघातने । छिन्न-
पुरिस्सट्ठाने ति छिन्नपुरिस्सवन्ते ठाने । नानादिस्सं पतितम्पी ति छिन्नं हुत्वा सरीरस्स
खण्डद्वयं विसुं विसासु पतितम्पि एकावज्जनेत्ता ति एकवज्जनेत्तारेण । आयाथकामनट्ठनी

३५. विक्खायितके “विक्खायितपटिककूलं विक्खायितपटिककूलं” ति मनसिकारो पवत्तेतब्बो । उग्गहनिमित्तं पनेत्थ तहिं तहिं खायितसदिसमेव उपट्ठाति । पटिभागनिमित्तं परिपुण्णं व हुत्वा उपट्ठाति ।

३६. विक्खित्तकम्पि विच्छिदके वुत्तनयेनेव अङ्गुलङ्गुलन्तरं कारेत्वा वा कत्वा वा “विक्खित्तकपटिककूलं विक्खित्तकपटिककूलं” ति मनसिकारो पवत्तेतब्बो । एत्थ उग्गहनिमित्तं पाकटन्तरं हुत्वा उपट्ठाति । पटिभागनिमित्तं पन परिपुण्णं व हुत्वा उपट्ठाति ।

३७. हतविक्खित्तकम्पि विच्छिदके वुत्तप्पकारेसु येव ठानेसु लब्भति । तस्मा तत्थ गन्त्वा वुत्तनयेनेव अङ्गुलङ्गुलन्तरं कारेत्वा वा कत्वा वा “हतविक्खित्तकपटिककूलं हतविक्खित्तकपटिककूलं” ति मनसिकारो पवत्तेतब्बो । उग्गहनिमित्तं पनेत्थ पञ्जायमानं पहारमुखं विय होति, पटिभागनिमित्तं परिपुण्णमेव हुत्वा उपट्ठाति ।

३८. लोहितकं युद्धमण्डलादीसु लद्धप्पहारानं हत्थपादादीसु वा छिन्नेसु भिन्नगण्डपीलकादीनं वा मुखतो पग्घरमानकाले लब्भति । तस्मा तं दिस्वा “लोहितकपटिककूलं लोहितकपटिककूलं” ति मनसिकारो पवत्तेतब्बो । एत्थ उग्गनिमित्तं वातप्पहता विय रत्तपटाका चलमानाकारं उपट्ठाति । पटिभागनिमित्तं पन सन्निसिन्नं हुत्वा उपट्ठाति ।

ति एकज्झं आपाथं आगच्छति । विस्सासं आपज्जती ति अजेगुच्छित्तं उपगच्छेय्य सेय्यथा पि छवडाहको । सहत्था अपरामसने जिगुच्छा सण्ठाति येवा ति आह—“कत्तरयट्ठिया वा दण्डकेन वा...प...उपनामेतब्बं” ति । विच्छिदकभावपञ्जायनत्थं एकङ्गुलन्तरकरणं । उपनामेतब्बं ति उपनेतब्बं ।

३५. खायितसदिसमेवा ति खायितासुभसदिसमेव ।

३६-३७. अङ्गुलङ्गुलन्तरं ति विविधं खित्तं सरीरावयवं अङ्गुलन्तरं अङ्गुलन्तरं । कत्वा वा ति कत्तरयट्ठिया वा दण्डकेन वा सयं कत्वा वा ।

३८. लद्धप्पहारानं ति लद्धावुधप्पहारानं मुखतो ति सम्बन्धो । मुखतो ति पहारादि-मुखतो । पग्घरमानकाले ति लोहितं पग्घरमानकाले । लोहितकं लब्भती ति योजना ।

३९. पुळ्वकं डीहतीहचयेन कुणपस्म नवहि नानुत्तेति किमि-
गामिपव्यवकाले होति । अपि च तं नोपदिष्टात्पुण्यवर्णनं पृथि-
हत्थिअस्सअजगरादीनं नगीरपनरामेव हुत्वा पण्डितवन्ति विय तिष्ठति ।
तेसु यत्थ कत्थचि “पुळ्वकवदिक्खं” पुळ्वकवदिक्खं” ति पण्डितवन्तो
पवन्तेनवन्तो । यत्थपिण्डवतिकित्तिस्मन्नेवस्म हि पण्डितवन्ति पण्डितवन्तो
हन्तिपुण्यवे निमित्तं उपट्ठासि । उग्गयत्तिमित्तं पनेन्थ चल्मानं विय उप-
ट्ठाति । पट्ठिआवत्तिमित्तं यात्तिमन्तपिण्डो विय पट्ठिदिक्कं हुत्वा उपट्ठाति ।

४०. अट्ठिकं “सो” पस्मेय्य मरीरं नवविक्खव लङ्घितं पण्डितवन्ति
ननंनयोदित्तं न्हासस्मन्धं” ति आदिना नयेन ननंनयोदित्तं वुत्तं ।
तत्थ यत्थ तं निक्खित्तं होति, तत्थ पुण्डितवन्तेव गन्वा समन्ता पालाणा-
दीनं वसेन सनिमित्तं सारस्मणं कत्वा इदं अट्ठिकं ति पण्डितवन्तो उप-
लक्खित्वा वण्णादिवसेन एकादसहाकारेहि निमित्तं उत्तरेत्तव्वं ।

४१. तं पन वण्णतो सेतं ति ओलंकेन्तस्स न उपट्ठाति, ओदात-
कन्तिपण्डितवन्तो होति । तस्मा अट्ठिकं ति पट्ठिक्कवत्तयेनेव ओलंकेतव्वं ।

लिङ्गं ति इध हत्थादीनं नामं । तस्मा अट्ठिकं ति पण्डितवन्तो
उत्तरेत्तव्वं वसेन लिङ्गतो पण्डितवन्तो । अट्ठिकं ति पण्डितवन्तो
महन्तवसेन पन लण्णतवन्तो पण्डितवन्तो । पण्डितवन्तो वुत्तनया एव ।
तस्स तस्स अट्ठिनो परियन्तवसेन पण्डितवन्तो पण्डितवन्तो यदेवन्थ पाकटं

३९. तं ति पुळ्वकं । तेसु ति नोपदिष्टात्पुण्यवर्णनं ।

४०. अट्ठिकं ति अट्ठिकअसुभं नानपकारतो वुत्तं ति सम्बन्धो । पुरिमनयेनेवा ति
पुण्ये उद्दुमातके वुत्तनयेनेव ।

४१. तं ति अट्ठिकं । न उपट्ठाती ति समावती न उपट्ठाति, पट्ठिक्कवत्तयेनेव न उपट्ठाती
ति अत्थो । तेनाह—“ओदातकन्तिपण्डितवन्तो” हाती” ति । अट्ठिके पठमवयादिसल्लक्षणं न
सक्का ति “लिङ्गं ति इध हत्थादीनं नामं” ति वुत्तं । अट्ठिकं ति पण्डितवन्तो पन अयं पण्डितवन्तो,
अयं योवन्ते ठितस्स, अयं अवयवेहि पण्डितवन्तो” ति एवं वयवसेन वयवपेतुं सक्कुणेत्या व,

हुत्वा उपट्ठाति, तं गहेत्वा अप्पना पापुणितब्बा । तस्स तस्स अट्ठिनो निन्नट्ठानथलट्ठानवसेन पन निन्नतो च थलतो च ववत्थपेतब्बं । पदेस-
वसेना पि अहं निन्ने ठितो अट्ठि थले, अहं थले अट्ठि निन्ने ति पि ववत्थ-
पेतब्बं । द्विन्नं पन अट्ठिकानं घटितघटितट्ठानवसेन सन्धितो ववत्थ-
पेतब्बं । अट्ठिकानं येव अन्तरवसेन विवरतो ववत्थपेतब्बं । सब्बत्थेव
पन जाणं चारेत्वा इमस्मिं ठाने इदमट्ठी^१ ति समन्ततो ववत्थपेतब्बं ।
एवम्पि निमित्ते अनुपट्ठहन्ते नलाटट्ठिम्हि चित्तं सण्ठपेतब्बं ।

४२. यथा चेत्थ, एवं इदं एकादसविधेन निमित्तगहणं इतो पुरिमेसु
पुळवकादीसु पि युज्जमानवसेन सल्लक्खेतब्बं ।

इदञ्च पन कम्मट्ठानं सकलाय पि अट्ठिकसङ्खलिकाय एकस्मिम्पि
अट्ठिके सम्पज्जति । तस्मा तेसु यत्थ कत्थचि एकादसविधेन निमित्तं
उग्गहेत्वा “अट्ठिकपटिक्कूलं अट्ठिकपटिक्कूलं” ति मनसिकारो पवत्तेतब्बो ।
इध उग्गहनित्तम्पि पटिभागनिमित्तम्पि एकसदिसमेव होती ति वुत्तं, तं

अव्यापिताय पन न गहितं ति वेदितब्बं । यदि पि अट्ठिकसङ्खलिकायं सन्धितो ववत्थापनं
लब्धति, अट्ठिके पन न लब्धती ति तस्स अनियतभावदीपनत्थं कमविलङ्घनं कत्वा “तस्स
तस्स अट्ठिनो निन्नट्ठानथलट्ठानवसेना” ति आदि वुत्तं । तत्थ निन्नट्ठानं नाम अट्ठि १
विनतप्पदेसो । थलट्ठानं उन्नतप्पदेसो । घटितघटितट्ठानवसेना ति अनुपगतन्हासवन्धानं
इतरेस च अज्जमज्जं संकिलिद्धसंकिलिद्धट्ठानवसेन । अन्तरवसेना ति अज्जमज्जस्स अन्तरवसेन
सुतिरवसेन च । सब्बत्थेवा ति सकलाय अट्ठिकसङ्खलिकाय, सब्बस्मिं वा अट्ठिके ।

४२. एत्था ति एतस्मिं अट्ठिकासुभे । युज्जमानवसेन सल्लक्खेतब्बं ति यं निमित्त-
गहणं यत्थ पुज्जति, तं तत्थ उग्गहणत्थं निमित्तगहणवसेन उपलक्खेतब्बं । सकलाया ति
अनवसेसभागाय परिपुण्णावयवाय । सम्पज्जति निमित्तपट्ठानवसेन । तेसू ति अट्ठितसङ्खलि-
कट्ठिकेसु । वुत्तं अट्ठकथायं । तं ति “एकसदिसमेव”ति वचनं । एकस्मिं अट्ठिके वुत्तं ति
इदं यथा विनीलकादीसु उभिन्नं निमित्तानं यथारहं वण्णविसेसतो परिपुण्णापरिपुण्णतो सविवरा
विवरतो चलाचलतो च विसेसो लब्धति, न एवमेतस्सा ति कत्वा वुत्तं, न पन सब्बेन सब्बं विसेसा-

एकस्मिं अट्टिके युत्तं । अट्टिकमह्विकारं पन उग्गहनिमित्ते पञ्चायमाने विवरता । पटिभागनिमित्ते पटिपुण्णमात्ते युज्जति । एकट्टिके पि च उग्ग-
निमित्तेन वीभच्छेन भयानकेन भवितव्यं । उग्गहनिमित्तेन पटिपुण्णमात्ते-
जनकेन, उपपत्तादवत्ता ।

४२. इमस्मिं हि ओकासे यं अट्टकथात्तु वुत्तं, तं द्वारं दत्त्वा व
वुत्तं । तथा हि तत्थ “चतूसु ब्रह्मविहारेषु दमसु च असुभेसु पटिभाग-
निमित्तं नत्थि । ब्रह्मविहारेषु हि पीनजन्नेदं येव निमित्तं । दमसु च
असुभेसु निव्विकप्पं कत्वा पटिकूलभावे येव दिट्ठे निमित्तं नाम होती”
ति वत्त्वा पि पुन अन्तरन्तरमेव “दुविधं इध निमित्तं—उग्गहनिमित्तं,
पटिभागनिमित्तं । उग्गहनिमित्तं विरूपं वीभच्छं भयानकं हुत्वा उपपत्ता” ति
आदि” वुत्तं । तस्मा यं विचारेत्वा अवोचुम्ह, इदमेवेत्थ युत्तं ।

अपि च महातिस्सत्थेरस्स दन्तट्टिकमत्तदस्सनेन सकलित्थि-
सरीरस्स अट्टिमहुत्तभावेन उपपत्तादीति चेत्थ निदस्समाना ति ।

भावतो । तेनेवाह—“एकट्टिके पि चा”ति आदि । तत्थ वीभच्छेन ति उग्गहनिमित्तं
अट्टिभागेनैव विरूपेन । भयानकेना ति तेनेव प्राकृतिकसत्तानं भयावहेन । पीनसोमनस्सज-
नकेना ति नष्टमहत्तभावेन उपपत्तानतो, भावनाय च मयिसेसत्ता प्रीतिया, मीमत्तमस्स च
उप्पादकेन । तेनेवाह—“उपचारावहत्ता” ति ।

४३. इमस्मिं ओकासे ति उग्गहनिमित्तं निमित्तं वुत्तहाने । द्वारं दत्त्वा वा ति
“पटिकूलभावे येव दिट्ठे निमित्तं नाम होती” ति एत्तके एव अट्टत्वा अनन्तमेव “दुविधं इध
निमित्तं ति आदिना उग्गहनिमित्तं निमित्तं विभजित्वा वचनेन यथाहुत्तस्य निमित्तं विभा-
गस्स द्वारं दत्त्वा व वुत्तं । निव्विकप्पं ति “सुभं” ति विकप्पेन निव्विकप्पं, असुभन्त्वे वा ति
अत्थो । विचारेत्वा ति “एकस्मिं अट्टिके युत्तं” ति आदिना विचारेत्वा ।

महातिस्सत्थेरस्सा ति केवियवत्तवानीसद्विन्मस्सेस्स । निदस्समाना ति दन्तट्टिक
मत्तदस्सनेन सकलस्सा पि तस्सा इत्थिया सरीरस्स अट्टिमहुत्तभावेन उपपत्तादीति एत्थ
अट्टिककम्महाने उग्गहनिमित्तं निमित्तं विभजेन विभाज्यति उपपत्तादि ।

इति असुभानि सुभगुणो दससतलोचनेन धृतकिति ।
 यानि अवोच दसवलो एकेकज्ज्ञानहेतुनी ति ॥
 एवं तानि च तेसञ्च भावनानयमिमं विदित्वान ।
 तेस्वेव अयं भिद्यो पकिण्णककथा पि विञ्जेय्या ॥

पकिण्णककथा

४४. एतेभु हि यत्थ कत्थचि अधिगतज्ज्ञानो सुविक्खम्भितरागत्ता
 वीतरागो विय निल्लोलुप्पचारो होति । एवं सन्ते पि ख्वायं असुभप्पभेदो
 वुत्तो, सो सरीरसभावप्पत्तिवसेन च रागचरितभेदवसेन चा ति वेदितव्वो ।
 छवसरीरं हि पटिक्कूलभावं आपज्जमानं उद्धूमातकसभावप्पत्तं वा
 सिया, विनीलकादीनं वा अञ्जतरसभावप्पत्तं । इति यादिसं यादिसं
 सका होति लद्धं, तादिसे तादिसे उद्धूमातकपटिक्कूलं विनीलकपटिक्कूलं ति
 एवं निमित्तं जप्पिहत्तव्वं एवा ति सरीरसभावप्पत्तिवसेन दसधा असुभप्पभेदो
 वुत्तो ति वेदितव्वो ।

सुभगुणो ति सवासनानं किलेसानं पहीनत्ता सुपरिसुद्धगुणो । दससतलोचनेना ति
 सहस्सक्खेन देवानमिन्देन । सो हि एकासनेनेव सहस्सअत्थानं विचारणसमत्थेन पञ्चाचक्खुना
 समन्नागतत्ता “सहस्सक्खो” ति वुच्चति । धृतकित्ती ति “यो धीरो सम्बधि दन्तो” ति
 आदिना^१ अमित्थुतकित्तद्धो ।

पकिण्णककथावण्णना

४४. उज्जुपटिपक्खेन पहीनभावं सन्धायाह—“सुविक्खम्भितरागत्ता” ति । असुभ-
 प्पभेदो ति उद्धूमातकादिअसुभविभागो । सरीरसभावप्पत्तिवसेना ति सरीरस्स अत्तनो
 सभावूपगमनवसेन । सरीरञ्चि विनस्समानं अञ्जरूपेन ठितस्स रक्खसस्स विय सभावप्पत्तिवसेनेव
 विनस्सति । रागचरितभेदवसेना ति रागचरितविभागवसेन । यदि सरीरसभावप्पत्तिवसेन
 अयनसुभप्पभेदो वुत्तो, महासतिपट्ठानादीसु^२ कथं नवप्पभेदो ? ति सो सरसतो एव सभावप्प-
 त्तिवसेन वुत्तो । अयं पन परूपक्कमेना पि । तत्थ च इधागतेसु दससु असुभेसु एकच्चानेव गहि-
 तानि, अट्ठिकं च पञ्चविधा विभत्तं । तानि च विपस्सनावसेन, इमानि समथवसेना ति पाकटोयं
 भेदो ति ।

४५. विमेषतो चेत्थ उद्धुमातकं मरीचकाद्यविनिर्मुक्तकामनो सण्ठानरागिनो सप्पायं । विनीलकं छविगन्धविनिर्मुक्तकामनो मरीचकाद्यविनिर्मुक्तकामनो सप्पायं । विनीलकं कायस्स सतिहृत्स्स दुग्गन्धभावस्स मरीचकाद्यविनिर्मुक्तकामनो माल्यागन्धादिवसेन पटिक्कृतविनिर्मुक्तगन्धरागिनो सप्पायं । विच्छिद्रकं अन्तोसुसिरभावप्पकामनतो मरीरे वत्तसवरागिनो सप्पायं । विच्छिद्रकं मंसुपचयवत्तविनिर्मुक्तकामनो यनादीमु सतिहृत्स्स मंसुपचयवत्तविनिर्मुक्तकामनो सप्पायं । विक्खित्तकं अलङ्कारज्जितसोभारागिनो सप्पायं । हतविक्खित्तकं मरीचकाद्यविनिर्मुक्तकामनो मरीचकाद्यविनिर्मुक्तकामनो सप्पायं । लोहितकं लोहितकविनिर्मुक्तकामनो मरीचकाद्यविनिर्मुक्तकामनो सप्पायं । लोहितकं लोहितकविनिर्मुक्तकामनो मरीचकाद्यविनिर्मुक्तकामनो सप्पायं । अलङ्कारज्जितसोभारागिनो सप्पायं । पृष्ठवकं कायस्स अनेकविच्छिद्रकनाधारणभावप्पकामनतो काये पटिक्कृतविनिर्मुक्तकामनो सप्पायं । अट्टिकं सरीरहीनं पटिक्कृतभावप्पकामनतो दुग्गन्धविनिर्मुक्तकामनो सप्पायं ति एवं रागचरितभेदवसेना पि दसधा अनुसन्धेये वुत्तो ति वेदितव्वो ।

४५. इमेनं पन दस्सनं पि अनुसन्धेयवसेने मति पि अविसेसतो रागचरितभेदवसेना यं इत्तं “रागचरितभेदवसेन चा” ति, तं विमज्जित्वा दस्सेतुं—“विमज्जित्वा” ति आदि वुत्तं । मूतभावेन अनुसन्धेयः शरीरं दुग्गन्धवत्तमेव दीती ति अनुसन्धेयवसेने सण्ठानविपत्तिं दीपेती ति आह—“सरीरवत्तमविनिर्मुक्तकामनो” ति । सण्ठानसम्पत्तियं रत्तो सण्ठानरागी, तस्स सप्पायं सण्ठानरागस्स विच्छिद्रकमसप्पायं । कायो एव कायवणो, तत्थ पटिक्कृतस्स निस्मितस्स । पटिक्कृतकामनो ति सुसिरस्स विवरस्स अस्थिभावप्पकामनतो । सरीरे वत्तसवरागिनो ति सरीरे अङ्गपक्कज्जनं थिरभावं पटिक्कृतोप्पज्जनकरागवतो । विक्खेपप्पकामनतो ति लोहितकवत्तमविनिर्मुक्तकामनो ति च विक्खेपप्पकामनतो अलङ्कारज्जितसोभारागिनो सप्पायं । ईदित्थानं किर अनवद्वितरूपानं अवयवानं को^२ लीळाविलासो ति विरागसम्भवतो । सण्ठानभेदविशेषात्तद्विषयानो ति सण्ठावत्तस्स अङ्गपक्कज्जनं संहतभावस्स अनुसन्धेयवसेने भेदो एव विकारो सण्ठाभेदविशेषो, तस्स पकासनतो । लोहितं मक्खित्तं हुत्वा पटिक्कृतमसो मरीचकाद्यविनिर्मुक्तकामनो, तस्स पकासनतो ।

४६. यस्मा पन दसविधे पि एतस्मिं असुभे सेय्यथापि नाम अपरिसिण्ठितजलाय सीघसोताय नदिया अरितबलेनेव नावा तिड्ढति, विना अरित्तेन न सकका ठपेतुं, एवमेव दुब्बलत्ता आरम्मणस्स वितक्कबलेनेव चित्तं एकगगं ह्रुत्वा तिड्ढति, विना वितक्केन न सकका ठपेतुं, तस्मा पठमज्झानमेवेत्थ होति, न दुतियादीनि ।

४७. पटिक्कूले पि च एतस्मिं आरम्मणे “अद्धा इमाय पटिपदाय जरामरणम्हा परिमुच्चिस्सामी” ति एवं आनिसंसदस्साविताय चैव नीवरण-सन्तापप्यहानेन च पीतिसोमनस्सं उप्पज्जति, बहुं दानि वेतनं लभिस्सामी ति आनिसंसदस्साविनो पुप्फलङ्कुक्कस्स गूथरासिम्हि विय उस्सन्नव्याधि-दुक्खस्स रोगिनो वमनविरेचनप्पवत्तिर्यं विय च ।

ममत्तरागिनो ति “मम अयं ति उप्पज्जनकरागवतो । दन्तसम्पत्तिरागिनो ति दन्तसम्पत्तिर्यं रज्जनसीलस्स ।

४६. कस्मा पनेत्थ उद्धुमातकादिके पठमज्झानमेव उप्पज्जति, न दुतियादीनी^३ ति अनुयोगं मनसि कत्वा आह—“यस्मा पना” ति आदि । अपरिसिण्ठितजलाया ति सोतवसेन पवत्तिया समन्ततो अद्वितजलाय असन्निसिन्नसलिलाय । अरित्तबलेना ति पाजनदण्डबलेन । दुब्बलत्ता आरम्मणस्सा ति पटिक्कूलभावेन अत्तनि चित्तं ठपेतुं असमत्थभावो आरम्मणस्स दुब्बलता । पटिक्कूले हि आरम्मणे सरसतो चित्तं पवत्तिहुं न सकको ति, अभिनिरोपनलक्खणेन पन वितक्केन अभिनिरोपियमानमेव चित्तं एकगगतं लभति । न विना वितक्केना ति वितक्करहितानि दुतियादिज्झानानि तत्थ पतिट्ठं न लभन्ति । तेनाह—“वितक्कबलेने वा” ति आदि ।

४७. यदि पटिक्कूलभावतो उद्धुमातादिआरम्मणे दुतियादिज्झानानि न पवत्तन्ति, एवं सन्ते पठमज्झानेना पि तत्थ न उप्पज्जितब्बं । न हि तत्थ पीतिसोमनस्सानं सम्भवो युत्तो ति चोदनं सन्धायाह—“पटिक्कूले पि च एतस्मिं” ति आदि । तत्थ आनिसंसदस्साविता, नीवरणसन्तापयोगदूषणानां यथाक्कमं पुप्फलङ्कुक्कमनविरेचनउपपत्तिं योजेतब्बा ।

४८. दसविधस्मि चेत् अमुं लक्ष्यन्तो एकमेव हन्ति ।
 दसविधस्मा पि हेतुस्म अमुचिदुत्पन्नहेतुल्लापद्विस्तृत्यते एवं लक्ष्यणं ।
 तदेतं इमिना लक्ष्यणेन न केवलं मत्सरीरे, अपि च मत्सरीरे पन
 चेति यथारथं दत्तं । अमुचिदुत्पन्नहेतुल्लापद्विस्तृत्यते विय च जीवमानकसरीरे
 ओलोकेन च । अमुचिदुत्पन्नहेतुल्लापद्विस्तृत्यते विय च जीवमानकसरीरे
 पि उपधाति । यथेव हि मत्सरीरं एवं जीवमानकसरीरं अमुचिदेव । अमुभ-
 लक्ष्यणं पनेत्य अमुचिदेन अलङ्कारेण पटिच्छन्ना न पञ्चयति । पकतिया
 पन इदं मरीरं नाम अतिरेकतिसतअट्टिकसमुस्सयं दन्तद्विकेहि सदि, तेहि पन विना
 नवन्हारुसतनिवन्धनं नवमंसपेक्षितानुलितां अन्तःपुष्पादिभिराहं छविषा
 पटिच्छन्नं छिदायछिदं मेदकथालिका विय निचुपरितपर्यरितं किमि-
 संधनिसेवितं रोगानं आयतनं दुस्खधम्मानं वन्थु परिभिन्नपुराणगण्डो
 विय नवहि यमसुखेहि सततविस्सन्दनं यस्स उभोहि अक्खीहि अक्खिद्वयको
 पग्घरति, कम्मदिकेहि कम्मद्वयको, नामादुदेहि निद्वयक, सुखतो
 आहारदिनेन्दुद्वयक, अधोद्वारेहि उच्चारणत्वात्, नवनवुत्तितां कम्मद्वय-
 सहस्सेहि अमुचिदेद्वयो पग्घरति । अन्तःपुष्पादिभिराहं अन्तःपुष्पादिभिराहं । यं
 दन्तद्विकेहि सदि, तेहि पन विना “तिसत्तानि अट्टिसत्तानि,
 यथाजातो व लक्ष्यणद्विस्तृत्यते” हुत्वा गामेन गामं विचरन्तो राजा पि

४८. दसविधस्मि चेत् अमुं लक्ष्यन्तो एकमेव हन्ति । दस्सेतुं
 “दसविधस्मि चेत्” ति आदिं वत्वा स्वायं सभावो यथा अविज्जाणकेसु, एवं चिच्छन्ते
 पि लब्धतेव । तस्मा तत्था पि अनेहोमन्तिकारत्ते भावना इज्जते वा ति दस्सेन्तो
 “तदेतं इमिना लक्ष्यणेन” ति आदिमाह । एत्था ति एतस्मि जीवमानकसरीरे ।
 अलङ्कारेण ति पटिजगानपुव्वकेन अलङ्कारेण । न पञ्चयति “पञ्चयति” ति अधिष्ठाया ।
 अतिरेकतिसतअट्टिकसमुस्सयं दन्तद्विकेहि सदि, तेहि पन विना “तिसत्तानि अट्टिसत्तानि,

पुष्पच्छङ्कचण्डालादीसु अञ्जतरो पि सप्तसरीरपटिककूलताय निव्विसेसो
होति, एवं असुचिदुग्गन्धजेगुच्छपटिककूलताय रञ्जो वा चण्डालस्स वा
सरीरेवेमत्तं^१ नाम नत्थि ।

दन्तकट्टमुखधोवनादीहि पनेत्थ दन्तमलादीनि पमज्जित्वा नाना-
वत्थेहि हिरिकोपीनं पटिच्छादेत्वा नानावण्णेन सुरभिविलेपनेन विलिम्पित्वा
पुष्पाभरणादीहि अलङ्कारित्वा अहं ममं ति गहेतब्बाकारप्पत्तं करोन्ति ।
ततो इमिना आगन्तुकेन अलङ्कारेण पटिच्छन्नत्ता तदस्स याथावसरसं
असुभलक्खणं असञ्जानन्ता पुरिसा इत्थिसु, इत्थियो च पुरिसेसु रतिं
करोन्ति । परमत्थतो पनेत्थ रज्जितव्वकयुत्ताडानं नाम अणुमत्ताम्पि नत्थि ।

तथा हि केसलोमनखदन्तखेळसिङ्घाणिकउच्चारपस्सावादीसु एक-
कोट्टासम्पि सरीरतो बहि पतितं सत्ता हत्थेन छुपितुम्पि^२ न इच्छन्ति,
अट्टियन्ति, हरायन्ति, जिगुच्छन्ति । यं यं पनेत्थ अवसेसं होति, तं तं
एवं पटिककूलम्पि समानं, अविज्जन्धकारपरियोनद्धा अत्तसिनेहरागरत्ता,
इडं कन्तं निच्चं सुखं अत्ता ति गणहन्ति । ते एवं गणहन्ता अटवियं
किं सुकरुक्खं दिस्वा रुक्खतो अपतितपुष्पं “अयं मंसपेसी” ति विहज्ज-
मानेन जरसिङ्गलेन समानतं आपज्जन्ति ।

ति कायगतासयं वक्खति । छिद्वावच्छिद्ं ति खुदानुखुदच्छिद्दवन्तं । मेदकथालिका
मेदभरितभाजनं । निच्चुग्घरितपग्घरितं ति निच्चालं उपरि हेट्ठा च विस्सवन्तं ।
एवमत्तं ति नानत्तं । नानावत्थेही ति नानावण्णेहि वत्थेहि । हिरिया लज्जाय कोपनतो
विनासनतो हिरिकोपिनं, उच्चारपस्सावमग्गं । याथावसरसं ति यथाभूतं सभावं ।
याथावतो रसीयति आयती ति हि रसो, सभावो । रतिं ति अभिरतिं अभिरुचिं ।
अत्तसिनेहसङ्घातेन रागेण रत्ता अत्तसिनेहरागरत्ता । विहज्जमानेना ति इच्छितालाभेन
विघातं आपज्जन्तेन ।

१. सरीरेवेमत्तं—रो० ।

२. फुसितुम्पि—सी० ।

३. अपतितं अपतितं पुष्पं “अयं मंसपेसि अयं मंसपेसी” ति—सी०, रो० ।

४९. तस्मा—

यथा पि पुष्पितां दिस्वा सिङ्गालो किमुकं वने ।
 संसरुक्खो मया लद्धो इति गन्तवान वेगसा ॥
 पतितं पतितं पुष्पं उंसित्वा अभिनेत्तुं ।
 नयिदं मंसं अदुं मंसं यं रुक्खस्मि ति गण्हाति ॥
 कोट्ठासं पतितं येव असुभं ति तथा युवां ।
 अण्णद्वेवान गण्हेय्य मण्णिद्वि न तथा
 इमं हि सुभतो कार्यं गहेत्वा नत्थ मुच्छिता ।
 वाला करोन्ता पापानि दुक्खा न पग्गिमुच्चरे ॥
 तस्मा पस्सेय्य मेधावी जीवतो वा मतस्म वा ।
 सभावं पूतिकायस्स तुल्लावेक वज्जितं ॥

५०. वुत्तञ्हेतां—

“दुग्गन्धां असुचि कायां कुणपो उक्कल्लसो ।
 निन्दितो चक्खुभूतेहि कायां चक्खुभूतेहि ॥
 अल्लचम्मपटिच्छन्नो नवद्वारो महावणो ।
 समन्ततो पग्घरति अमुचि पूतिरुत्तिरो ॥
 सचे इमस्स कायस्स अन्तो बाहिरको सिया ।
 दण्डं नून गहेत्वान काके सोणे निवारये ” ति ॥

४९. किं सुकं ति पाणिभट्टकं, पलासो ति केचि, सिम्बली ति अपरे । पणिनेत्तुं
 ति अतिविय लोभसभावो । अदुं ति एतं । नं ति केनादिमंसरकोट्ठासं । मुच्छिता ति
 मोहिता, मुच्छापापिकाय वा तण्हाव वसेन मुच्छं पत्ता । सभावं ति अण्णद्वेवान् ।

५०. उक्कल्लसो ति उचारपस्तावठानसमो, चक्खुभूतो वा । चक्खुभूतेही ति
 चक्खुं पत्तेहि पटिलद्वपञ्चाचक्खुके हि, लोकस्स वा चक्खुभूतेहि । अल्लचम्मपटिच्छन्नो ति
 अल्लचम्मपरियोनद्धो । दच्चजातिकेना ति उत्तरिमनुस्सधम्मं पटिलदुं भव्यरूपेन ।

१. हि—सी० ।

२. बाहिरतो—सी०, स्व० ।

३. काके सोणे च वारये—सी०; काकसोणे निवारये—स्व० ।

४. पाणिभट्टकं—सी० ।

तस्मा दब्बजातिकेन भिक्खुना जीवमानसरीरं वा होतु मतसरीरं वा
यत्थ यत्थ असुभाकारो पञ्जायति, तत्थ तत्थेव निमित्तं गहेत्वा कम्मट्टानं
अप्पनं पापेतब्बं ति ।

इति साधुजनपामोज्जत्थाय कते विसुद्धिमग्गे समाधिभावनाधिकारे
असुभकम्मट्टाननिद्देशो नाम छट्ठो परिक्खेदो ।

— : ० : —

यत्थ यत्थ सरीरे, सरीरस्स वा यत्थ यत्थ कोट्ठासे । निमित्तं गहेत्वा ति असुभाकारस्स
सुट्ठु सत्त्वक्खणवसेन यथा उग्गहनिमित्तं उप्पज्जति, एवं उग्गण्हनवसेन निमित्तं गहेत्वा,
उग्गहनिमित्तं उप्पादेत्वा ति अत्थो । कम्मट्टानं अप्पनं पापेतब्बं ति यथालब्धे उग्गहनिमित्ते
कम्मं करोन्तेन पटिभागनिमित्तं उप्पादेत्वा उपचारज्ज्ञाने ठितेन तमेव भावनं उस्सुक्कापेन्तेन
असुभकम्मट्टानं अप्पनं पापेतब्बं । अधिगतप्पनो हि पठमज्ज्ञाने ठितो तमेव ज्ञानं पादकं
क्त्वा विपस्सनं आरभित्वा सङ्गारे सम्मसन्तो नचिरस्सेव सब्बासवे खेपेती ति ।

परमन्थमञ्जुसायं विसुद्धिमग्गसंवण्णनायं

असुभकम्मट्टाननिद्देशवण्णना निट्ठिता ।

— : ० : —

७-छअनुस्सतिनिद्देशो

बुद्धानुस्सतिकथा

१. अमुमानन्तरं उदिट्ठासु पन दससु अनुस्सतीसु पुनप्पुनं
उप्पज्जनतो सति येव अनुस्सति । उदित्तकट्टनन्ति येव वा पवत्तत्ता
सद्धापव्वजितस्स कुलपुत्तस्स अनुरूपा सती ति पि अनुस्सति । बुद्धं आरब्ध
उप्पन्ना अनुस्सति बुद्धानुस्सति । बुद्धसुत्तस्स सतिया एतं
अधिवचनं । धम्मं आरब्ध उप्पन्ना अनुस्सति धम्मानुस्सति । स्वाक्खात-
तादिधम्मगुणारम्भणाय सतिया एतं अधिवचनं । संघ आरब्ध उप्पन्ना
अनुस्सति संघानुस्सति । सुत्तचारुतादिचारुगुणारम्भणाय सतिया एतं
अधिवचनं । सीलं आरब्ध उप्पन्ना अनुस्सति सीलानुस्सति । अस्खण्डतादि-
नीलगुणारम्भणाय सतिया एतं अधिवचनं । चागं आरब्ध उप्पन्ना
अनुस्सति चागानुस्सति । सुत्तचारुतादिचारुगुणारम्भणाय सतिया एतं
अधिवचनं । देवता आरब्ध उप्पन्ना अनुस्सति देवतानुस्सति । देवता
सक्खिबुद्धाने ठपेत्वा अत्तनो मग्गसिद्धिपरिणामाय सतिया एतं अधिवचनं ।

७. छअनुस्सतिनिद्देशवर्णना

१. बुद्धानुस्सतिकथावर्णना

१. अमुमानन्तरं ति अनुस्सतिनिद्देशवर्णना । अनुस्सतीसु ति अनुस्सतिनिद्देशवर्णने ।
“अनु अनु सति अनुस्सती” ति इममर्थं दस्सेतुं—“पुनप्पुनं उप्पज्जनतो” ति बत्वा न
एत्थ अनु—नद्वयेनेह सति-सद्धो अणुपणुपणुने ति दस्सेतुं—“सति येव अनुस्सती” ति
बुत्तं । तेन नायमनु-सद्धो “उपलब्धाती” ति आदीसु उग-सद्धो विय अनत्थको, ना पि “सञ्ज्ञानं
पञ्चाननं” ति आदीसु सं-सद्धादयो विय अत्यन्तरदीपको ति दस्सेति । “उदित्तकट्टनन्ति येव
वा पवत्तत्ता” ति इमिना च अनुस्सतिया अनुस्सतिनिद्देशवर्णना वृत्ता होती ति पवत्तकस्सेव
अनुरूपतं दस्सेतुं—“कुलपुत्तस्स अनुरूपा” ति बुत्तं, मग्गसिद्धिपरिणाम वा कु-पुत्तस्स ।
अनुरूपता नाम पवत्तित्तवद्भावस्स अनुस्सतिया एव होती ति उदित्तकट्टनन्ति अनुस्सतिनिद्देशवर्णना वृत्ता, न

मरणं आरब्ध उपपन्ना अनुस्सति मरणानुस्सति^१ । जीवितिन्द्रियुपच्छेदा-
रम्मणाय सतिया एतं अधिवचनं । केसादिभेदं रूपकायं गता, काये वा
गता ति कायगता, कायगता च सा सति चा ति कायगतसती ति वत्तब्बे
रस्सं अक्त्वा कायगतासती ति वुत्ता । केसादिकायकोट्टासनिमित्ता-
रम्मणाय सतिया एतं अधिवचनं । आनापाने आरब्ध उपपन्ना सति
आनापानस्सति । अस्सासपस्सासनिमित्तारम्मणाय सतिया एतं
अधिवचनं । उपसमं आरब्ध उपपन्ना अनुस्सति उपसमानुस्सति ।
सब्बदुक्खूपसमारम्मणाय सतिया एतं अधिवचनं ।

२. इति इमासु दससु अनुस्सतीसु बुद्धानुस्सतिं ताव भावेतुकामेन
अवेच्चप्पसादसमन्नागतेन योगिना पतिरूपे सेनासने रहोगतेन पटिसल्लीनेन
“इति पि सो भगवा अरहं सम्मासम्बुद्धो विज्जाचरणसम्पन्नो सुगतो

उभयस्स । अनुरूपा ति च युत्ता ति अत्थो । बुद्धं ति ये गुणे उपादाय भगवति “बुद्धो” ति
पञ्चति, ते गुणे एकज्झं गहेत्वा वुत्तं । तेनाह—“बुद्धगुणारम्मणाय सतिया एतमधिवचनं”
ति । आरब्भा ति आलम्बित्वा । धम्मं ति परियत्तिधम्मेन सद्धिं नवविधम्मि लोकुत्तरधम्मं ।
ननु च निब्बानं विसुं कम्मट्ठानभावेन वक्खति ? किञ्चापि वक्खति, धम्मभावसामञ्जेन पन
मग्गफलेहि सद्धिं इध पालिया सङ्गहितत्ता तस्सा पि धम्मानुस्सतिकम्मट्ठाने गहणं दट्ठब्बं, अस-
ङ्कतामतादिभावेन न मग्गफलेहि विसिद्धताय तस्स विसुं कम्मट्ठानभावेन गहणं कतं । सीला-
नुस्सति आदीनं पन तिस्सन्नं अनुस्सतीनं विसुं कम्मट्ठानभावेन गहणं योगावचरस्स अत्तनो
एव मीलस्स, चागस्स, सद्धादीनं च अनुस्सतिट्ठानभावेन गहेतव्वत्ता । रूपकायं गता ति अत्तनो
कारजकायं आरब्ध आरम्मणकरणवसेन पवत्ता । काये ति काये विसयभूते । कोट्टासनिमि-
त्तारम्मणाया ति केसादिकोट्टासेसु पटिक्कूलनिमित्तारम्मणाय । इतो पुरिमासु सत्तसु अनुस्स-
तीसु नत्थि निमित्तुप्पत्ति, इध अत्थी ति दस्सनत्थं निमित्त-ग्गहणं । तथा अस्सासपस्सास-
निमित्तारम्मणाया ति एत्था पि । उपसमं ति सब्बसङ्खारूपसमं निब्बानं ति अत्थो ।

२. अवेच्च बुद्धगुणे याथावतो ज्ञत्वा उपपन्नो पसादो अवेच्चप्पसादो, अरियमग्गेन
आयतप्पसादो, तंसदिमो पि वा यो दिट्ठिगतवातेहि अचलो असम्पक्कम्मियो, तेन समन्नागतेन ।
तादिसस्स बुद्धानुस्सतिभावना इच्छति, न इतरस्स । पतिरूपसेनासने ति यथावुत्त अट्ठारस-

लोकविद् अनुत्तरो पुरिसदम्मसारथि सत्था देवमनुस्सानं बुद्धो भगवा" ति^१
एवं बुद्धस्स भगवतो गुणा अनुस्सरित्वा ।

३. तत्रायं अनुस्मरणे—ये भगवा इति पि अरहं, इति पि
सम्मासम्बुद्धो...प...इति पि भगवा ति अनुस्सरति । इमिना च इमिना
च कारणेना ति वुत्तं होति ।

४. तत्थ आरक्ता अगीनं अरानश्च हतात्ता पक्कयादीनं अरहत्ता
पापकरणे रहाभावा ति इमेहि ताव कारणेहि सो भगवा अरहं ति
अनुस्सरति ।

दोसवज्जिते पञ्चङ्गसमन्नागते सेनासने । रहोगतेना ति रहसि गतेन । तेन कायविवेकं
दस्सेति । पटिसल्लीनेना ति नानारम्मणतो पटिसल्लीनेन, बहिद्धा पुथुत्ता रम्मणतो पटिक्क-
मापेत्वा कम्मठाने सल्लीनेन, सुसिलिद्धचित्तेना ति अत्थो । एवं ति इमाय पालिया आगतनयेन ।

३. सो भगवा ति एत्थ सो ति यो सो समतिस पारमियो पूरेत्वा सब्बकिलेसे
भज्जित्वा अनुत्तरं सम्मासम्बोधिं अभिसम्बुद्धो देवानं अतिदेवो ब्रह्मानं अतिब्रह्मा लोकनाथो
भाग्यवन्ततादीहि कारणेहि सदेवके लोके "भागवा" ति तत्थट्ठकिट्ठिन्दे, सो । भगवा ति
इदं सत्थु नामकित्तनं । तथा हि वुत्तं "भगवा ति नेतं नाम मातरा कर्त" ति अपि^२ । परतो
पन भगवा ति गुणकित्तनं । अरहं ति आदीसु नवसु ठानेसु पच्चेकं इति पि-सद्दो योजेत्वा
बुद्धगुणा अनुस्सरित्वा ति दस्सेन्तो—"इति पि अरहं...प...इति पि भगवा ति अनुस्स-
रती" ति आह । "इतिपेतं भूतं इतिपेतं तच्छ" ति आदीसु^३ विय इति-सद्दो आसन्नपक्कय-
करणत्थो, पि-सद्दो सम्पिण्डनत्थो । तेन नेसं बहुभावो दीपितो, तानि च गुणसम्पत्तयकारणानि
भावेन्तेन चित्तस्स सम्मुखीभूतानि कातव्यानी ति दस्सेन्तो—"इमिना च इमिना च कारणेना
ति वुत्तं होती" ति आह ।

४. दूरता नाम आसन्नता विय उच्चदण्डादप्य उच्चती ति परमुक्कंसगतं दूरभावं
दस्सेन्तो—"सुविदूरविदूरे" ति आह, सुट्ठ विदूरभावेनेव विदूरे ति अत्थो । सत्तस्स किलेस्सो
दूरता तेसं सब्बसो पहीनत्ता ति दस्सेन्तो आह—"मग्गेन किलेसानं विडंसित्तन" ति ।

आरका हि सो सब्बकिलेसेहि सुविदूरविदूरे ठितो मग्गेन सवासनानं
किलेसानं विद्वंसितत्ता ति आरकत्ता अरहं ।

सो ततो आरका नाम यस्स येनासमङ्गिता ।

असमङ्गी च दोसेहि नाथो तेनारहं मतो ति ॥

१. ते च अनेन किलेसारयो मग्गेन हता ति अरीनं हतत्ता
पि अरहं ।

यस्मा रागादिसङ्घाता सब्बे पि अरयो हता ।

पञ्जासत्थेन नाथेन तस्मा पि अरहं मतो ति ॥

६. यञ्चेतं अविज्जाभवतण्हामयनाभि पुञ्जादिअभिसङ्खारं
जरावरणनेमि आसवसमुदयमयेन अक्खेन विज्झित्वा तिभवत्थे समायोजितं

ननु अञ्जेसम्पि खीणासवानं ते पहीना एवा ति अनुयोगं मनसि कत्वा वुत्तं — “सवासनानं” ति ।
न हि भगवन्तं ठपेत्वा अञ्जे सह वासनाय किलेसे पहातुं सक्कोन्ति, एतेन अञ्जेहि असाधारणं भग-
वतो अरहत्तं ति दस्सितं होति । का पनायं वासना नाम ? पहीनकिलेसस्सा पि अप्पहीनकिले-
सस्स पयोगसदिसपयोगहेतुभूतो किलेसनिहितो सामत्थियविसेसो आयस्मतो पिलिन्दवच्छस्स^१
वसलसमुदाचारनिमित्तं विय । कथं पन “आरका” ति वुत्ते “किलेसेही” ति अयमत्थो लब्भती
ति ? सामञ्जोतनाय विसेसे अवट्ठानतो, विसेसत्थिना च विसेसस्स अनुपयोजेतब्बतो, “आर-
कास्स होन्ति पापका अकुसला धम्मा” ति आशीनि^२ सुत्तपदानेत्थ उदाहरितब्बानि । आरका
ति चेत्थ आ-कारस्स रस्सत्तं, क-कारस्स च ह-कारं सानुसारं कत्वा निरुत्तिनयेन “अरहं” ति
पदसिद्धिं वेदितव्वं । वुत्तमेवत्थं सुखग्गहणत्थं “सो ततो आरका नामा” ति गाथाबन्धमाह ।
तत्थ समञ्जनसीलो समङ्गी, न समङ्गिता असमङ्गिता^३ असमन्नागमो असहवुत्तिता ।

५. अनत्थचरणेन^४ किलेसा एव अरयो ति किलेसारयो । “अरीनं हतत्ता अरिहा”
ति वत्तब्बे निरुत्तिनयेन “अरहं” ति वुत्तं ।

६. यञ्चेतं संसारचक्कं ति सम्बन्धो । रथचक्कस्स नामि विय मूलावयवभूतं अन्तो
बहि च समवट्ठितं अविज्जाभवतण्हामयं द्वयं ति वुत्तं — “अविज्जाभवतण्हामयनाभि” ति ।

१. वि०-१-३५४,

२. म०-१-३४३ ।

३. समङ्गीति असमङ्गिता-सी०,

स्या०, समङ्गीति न समङ्गिता असमङ्गिता-क० ।

४. हरणेन-स्या० ।

अलादिकागम्यत्वं संसारचक्रं, तज्जन्तेन बोधिसत्त्वे बोधिसत्त्वादेहि सील-
पथवियं पतिट्ठाया सद्धावत्थेन तज्जन्तवत्त्वं पातकानुं गहेत्वा सब्बे अरा-
हता ति अरानं हतत्ता पि अरहं ।

७. अथ वा संसारचक्रं ति अत्तज्जन्तं संसारचक्रं वुच्चनि । तस्स
च अविज्जा नाभि मूलत्ता, जरामरणं नेमि परिशेषात्तत्ता, मेसा द्दुक्खत्ता
अरा अविज्जाभूतत्ता जरामरणपरिगन्ता च ।

नाभिया नेमिया च सम्बन्धा अरसदिसा रचयन्तवत्थेहि अविज्जाज्जन्तवत्थेहि सम्बन्धा
पुञ्जादिसङ्कारा ति वुत्तं—“पुञ्जादिअभिन्नुत्तरं” ति । तत्थ तत्थ भवे परिगन्तभावेन
पाकटं जरामरणं ति तं नेमिद्वानियं कत्वा आह—“जरसराहेत्ती” ति । यथा च रथचक्रम-
वत्तिया पधानकारणं अक्खो, एवं संसारचक्रवत्तिया आनन्दसुदयो ति आह—“आनन्दसु-
दयमयेन अक्खेन विजिगन्ता” ति । आसवा एव अविज्जादीनं कारणत्ता अन्तज्जन्तवत्थे ।
यथाह—“आनन्दसुदया अविज्जासमुदयो” ति^१ । विगच्छत्तात्तत्तामेवो सन्नि-
तिभवो एव रथो, तस्मिं तिभवरथे । अत्तनो पच्चयेहि समं, सब्बसो वा आदितो पट्ठाया
योजितं ति समायोजितं । आदिरहितं कालं पवत्तती ति कत्वा अत्तादिअत्तज्जन्तं ।

“खन्धानं च पटिपाति आदुअत्तज्जन्तं च ।

अव्वोच्छिन्नं वत्तमाना संसारो ति पवुच्चती” ति^२ ।

एवं पुनः संसारं संसारचक्रं । अनेना ति भगवता । बोधिसत्त्वात्तस्स
आणस्स मण्ठभावप्पत्ते ठाने, काले वा । बोधिसत्त्वादेहि ति बोधिसत्त्वादेहि सन्नि-
सम्भनसन्निक्खिपनकिच्चताय द्विधा पवत्तेहि अत्तनो अविज्जाद्विधेहि पादेहि । सीलपथवियं
ति पतिट्ठेन सीलमेव पथवी, तस्मिं । पतिट्ठाया ति न्नादवत्थेन पतिट्ठाहत्वा । सद्धावत्थेना
ति अनवज्जधम्मादानसाधनतो सद्धा व हत्थो, तेन । कम्मक्खयकरणं ति कायकम्मादिमेदस्स
सब्बस्स पि कम्मस्स खयकरणतो कम्मक्खयकरं । वाणफरसुं ति समाधिसिद्धाय सुनिसित-
मग्गजाणफरसुं गहेत्वा ।

७. एवं “अरानं हतत्ता” ति एत्थ वुत्तज्जन्तं संसारं चक्रं विय चक्रं ति गहेत्वा
अत्थयोजनं कत्वा इदानीं पटिच्छन्नुत्तरवदेन्नाक्रमेण पि तं दस्सेतुं—“अथ वा” ति आदि-

तत्थ दुक्खादीसु अज्जाणं अविज्जा । कामभवे च अविज्जा कामभवे सङ्कारानं पच्चयो होति । रूपभवे अविज्जा रूपभवे सङ्कारानं पच्चयो होति । अरूपभवे अविज्जा अरूपभवे सङ्कारानं पच्चयो होति । कामभवे सङ्कारा कामभवे पटिसन्धिविज्जाणस्स पच्चया होन्ति । एस नयो इतरेसु । कामभवे पटिसन्धिविज्जाणं कामभवे नामरूपस्स पच्चयो होति । तथा रूपभवे । अरूपभवे नामस्सेव पच्चयो होति । कामभवे नामरूपं कामभवे सळायतनस्स पच्चयो होति । रूपभवे नामरूपं रूपभवे तिण्णं आयतनानं पच्चयो होति । अरूपभवे नामं अरूपभवे एकस्स आयतनस्स पच्चयो होति । कामभवे सळायतनं कामभवे छव्विधस्स फस्सस्स पच्चयो होति । रूपभवे तीणि आयतनानि रूपभवे तिण्णं फस्सानं पच्चया होन्ति । अरूपभवे एकं आयतनं अरूपभवे एकस्स फस्सस्स पच्चयो होति । कामभवे छ फस्सा कामभवे छन्नं वेदनानं पच्चया होन्ति । रूपभवे तयो फस्सा तत्थेव तिस्सन्नं ।

वुत्तं । तत्थ अनमत्तगं संसारवट्ठं ति अनु अनु अमत्तगं अविज्जातकोटिकं संसारमण्डलं । सेसा दस धम्मा सङ्कारादयो जातिपरियोसाना अरा । कथं ? नाभिया अविज्जाय मूलतो, नेमिया जरामरणेन अन्ततो सम्बन्धत्ता ति दस्सेन्तो आह—“अविज्जामूलकत्ता जरामरण-परियन्तत्ता चा” ति । दुक्खादीसू ति दुक्खसमुदयनिरोधमग्गेसु । तत्थ दुक्खे अज्जाणं तदन्तो गच्छता तप्पटिच्छादनतो च, सेसेसु पटिच्छादनतो व । दुक्खं ति चेत्थ दुक्खं अरियसच्चं अधिप्पेतं ति तं कामभवादिवसेन तिधा भिन्दित्वा तथा तप्पटिच्छादिकं अविज्जं, अविज्जादि-पच्चये तीसुभवेसु सङ्कारादिके च पटिपाटिया दस्सेन्तो —“कामभवे च अविज्जा” ति आदिमाह । तत्थ कामभवे अविज्जा ति कामभवे आदीनवप्पटिच्छादिका अविज्जा । रूपभवे अरूपभवे अविज्जा ति एत्था पि एसेव नयो । कामभवे सङ्कारानं ति कामभूमि-परियापन्नानं सङ्कारानं, कामभवे वा निष्पादेतन्वा ये सङ्कारा, तेसं कामभवूपपत्तिनिव्वत्तकसङ्कारानं ति अत्थो । पच्चयो होती ति पुज्जाभिसङ्कारानं ताव आरम्भणपच्चयेन चेव उपनिस्सय-पच्चये न चा ति द्विधा पच्चयो होति । अपुज्जाभिसङ्कारेसु सहजातस्स सह-तादिवसेन, असहजातस्स अनन्तरसमनन्तरादिवसेन, नानन्तरस्स पन आरम्भणवसेन चेव उपनिस्सयवसेन च पच्चयो होति । अरूपभवे सङ्कारानं ति आनेज्जाभिसङ्कारानं । पच्चयो होति उपनिस्सय-

अरूपमवे एकां तत्थेव एकस्सा वेदनाय पच्चयां हांति । काममवे छ वेदना काममवे छन्नं तण्हाकायानं पच्चया हांन्ति । रूपमवे तस्सां तत्थेव निण्णं । अरूपमवे एका वेदना अरूपमवे एकस्स तण्हाकायस्स पच्चयां हांति । तत्थ तत्थ सा सा तण्हा तस्स तस्स उपादानस्स, उपादानादयो भवादानीं ।

८. कथं ? इधेकच्चो कामे परिभुज्जिस्सामी नि कामुपादानपच्चया कायेन दुच्चरितं चरति, वाचाय दुच्चरितं चरति, मनसा दुच्चरितं चरति, दुच्चरितापरिपूरिया अपाये उपपज्जति । तत्थस्स उपपत्तिहेतुभूतं कम्मं कम्मभवो, कम्मनिब्बत्ता खन्धा उपपत्तिहेतवे, खन्धानं निव्वत्ति जानि, परिपाको जरा, भेदो भरणं ।

अपरो सग्गसम्पत्तिं अनुभविस्सामी नि तथेव सुचरितं चरति, सुचरितापरिपूरिया सग्गे उपपज्जति । तत्थस्स उपपत्तिहेतुभूतं कम्मं कम्मभवो ति सो एव नयो ।

९. अपरो पन ब्रह्मलोकसम्पत्तिं अनुभविस्सामी नि कामुपादान-वसेनेव । इमस्मि पनत्थे एत्थ विवधस्मिन्ने अतिपपच्चो होति, सयमेव च परतो आगमिस्सती ति न नं विधारयाम ।

तिण्णं आयतनानं ति चक्रद्वये कस्सावनननं । तण्हाकायानां ति तण्हाकायानां । इमिना नयेन कस्सादीनमि विभागो वेदितव्वो । तत्थ तत्थ मा मा तण्हा ति रूपतण्हा-दिमेदा तत्थ तत्थ कामभवादानीं उपपज्जनका तण्हा ।

८. तण्हादिभिरुज्जि कथा अन्तिमस्सु ति तं उपादानमवे च विभजित्वा विथारेत्वा दस्सेतुं—“कथं” ति आति वुत्तं । तत्थ “कामे परिभुज्जिस्सामी” ति इमिना कामतण्हा-पवत्तिमाह । तथा “सग्गसम्पत्तिं अनुभविस्सामी” ति आदीदि । सा पन तण्हा यस्मा भुस-मादानवसेन पवत्तमाना कामुपादानं नाम होति, तस्मा वुत्तं—“कामुपादानवसेन” ति । तथे वा ति कामुपादानवसेन एव ।

९. ब्रह्मलोकसम्पत्तिं ति रुराब्रह्मलोकं सम्पत्ति । “मव्वे पि तेभूमा धम्मा कामनीयहेन कामा” ति वचनतो भवरागो पि अनुभविस्सामी ति क्त्वा “अनुभविस्सामी”

पञ्चया एवमेतं भावेति, करुणं मुदितं उपेक्खं भावेति, भावनापारि-
पूरिया ब्रह्मलोके निव्वत्तति । तत्थस्स निव्वत्तिहेतुभूतं कम्मं कम्मभवो ति
सो एव नयो ।

अपरो अरूपभवे सम्पत्तिं अदुमद्विस्सामी ति तथेव आकासानञ्चाय-
तनारिपत्तितियो भावेति, भावनापारिपूरिया तत्थ तत्थ निव्वत्तति,
तत्थस्स विव्वत्तिहेतुभूतं कम्मं कम्मभवो, कम्मनिव्वत्ता खन्धा उपपत्तिभवो,
खन्धानं निव्वत्ति जाति, परिपाको जरा, भेदो मरणं ति । एस नयो
सेसुपादानमूलिकासु पि योजनासु ।

१०. एवं अयं “अविज्जा हेतु सङ्गारा हेतुसमुप्पन्ना, उभो पेटे हेतु-
समुप्पन्ना ति पञ्चयपरिग्गहे पञ्जा धम्मद्वितीयाणं । अतीताम्पि अद्वानं

एव मेत्तं भावेती” ति आदि वुत्तं । सेसुपादानमूलिकासु पी ति एत्थायं योजना—
इधेक्कचो “नत्थि परो लोको” ति नत्थिकदिट्ठिं गण्हाति, सो दिट्ठुपादानपञ्चया कायेन
दुच्चरतं चरती ति आदि वुत्तनयेन योजेतब्बं । अपरो “असुकस्मि सम्पत्तिभवे अत्ता उच्छि-
ज्जती” ति उच्छेददिट्ठिं गण्हाति, सो तत्रूपपत्तिया कायेन सुचरितं चरती ति आदि वुत्तनयेनेव
योजेतब्बं । अपरो “रूपी ननोमयो हुत्वा अत्ता उच्छिज्जती” ति रूपपपत्तिया मग्गं भावेति ।
भावनापारिपूरिया ति सब्बं वुत्तनयेनेव वेदितब्बं । अपरो “अरूपभवे उप्पज्जित्वा अत्ता
उच्छिज्जती” ति अरूपपपत्तिया मग्गं भावेति । भावनापारिपूरिया ति सब्बं वुत्तनयेनेव
वेदितब्बं । एताहि येव अत्तावदुपादानमूलिका पि योजना संवण्णिता ति दट्ठब्बं । एवं दिट्ठधम्म-
निव्वानवादवसेना पि योजना वेदितव्वा । अपरो “सीलेन सुद्धी” ति ‘असुद्धिमग्गं सुद्धिमग्गो’
ति परामसन्तो सीलव्वतुया नञ्चया कायेन दुच्चरितं चरती ति आदिना सब्बं वुत्तनयेनेव
योजितब्बं ।

१०. इदानीं ख्यायं संसारचक्रं दस्सन्तेन “कामभवे अविज्जा कामभवे सङ्गारानं
पञ्चयो होती” ति आदिना अविज्जादीनं पञ्चयभावो, सङ्गारादीनं पञ्चयुप्पन्नभावो च दस्सितो,
तमेव पटिदस्सिद्वान्तरापरि^१ आनेत्वा निगमनवसेन दस्सन्तो—“एवं अयं” ति
आदिमाह । तत्थ यथा सङ्गारा होतुनिव्वत्ता, एवं अविज्जा पि कामासवादिना सहेतुका एवा ति

अनागतमिव अद्यानं अविज्ञा हेतु, सङ्गारा हेतुमुच्यते च, उभोऽपेते हेतुमुच्यन्ते नि पञ्चककारित्वे पञ्चा अविज्ञानि” इति एतेनैव नयेन सब्वपदानि विवक्ष्येदानीं ।

११. तत्थ अविज्ञासङ्गो एको सङ्केपो, विज्ञासङ्गो एको, पस्सवेदना एको, तण्हुपादानभवा एको, एतस्मिन् एको । पुग्गि-सङ्केपो चेत्थ अतीतो अद्धा देवज्जिमा भवतां सोऽपि विज्ञासङ्गो अनागतो । अविज्ञासङ्गो चेत्थ तण्हुपादानभवा राहिता व होन्ती ति इमे पञ्च धम्मा अतीते कम्मवट्ठं, विज्ञासङ्गो पञ्च एतर्हि विज्ञावट्ठं, तण्हुपादानभवा राहिता राहिताव होन्ती ति इमे पञ्च धम्मा एतर्हि कम्मवट्ठं, जानिजरासङ्गो चेत्थ विज्ञासङ्गो निदिद्वन्ता इमे पञ्च धम्मा आयतिं विवक्तवट्ठं । ते आकाराणां विवक्तिविश्वं होन्ता । सङ्गार-

आह—“उभोपेत हेतुमुच्यन्ते” इति । पञ्चककारित्वं इति नामवरम् उच्यमानं अविज्ञादीनां परिच्छिन्नं गच्छेत्, विज्ञादेवैवे सुम् । पञ्चा इति नाम विज्ञादीनां पञ्चकारो जनना । अस्मद्विनिर्माणं इति पदेषु पञ्चकारो । इदं च धम्मद्विविधायां यस्मा अद्यात्तये सङ्गामलवितरणध्वेन पवत्तति, तस्मा “अतीतं विज्ञासङ्गं” इति आदि वृत्तं । एतेनैव नयेना इति एतेन “अविज्ञा हेतु” इति आदिना अविज्ञायां वृत्तेन नयेन । “सङ्गारा हेतु, विज्ञासङ्गं हेतुमा” इति आदिना विज्ञासङ्गो विज्ञासङ्गो विज्ञासङ्गो ।

११. संविषयं इति एतथ अविज्ञादयो विज्ञासङ्गो वा इति सङ्केपोऽपि हेतु विज्ञाको च । हेतु विज्ञाको इति वा संविषयतो इति सङ्केपो, अविज्ञादयो विज्ञासङ्गो च । सङ्केपोऽपि सङ्केपोऽपि एकवचनं कर्तुं इति दृष्टव्यं । तेन एव सङ्केपो अतीते हेतु, एतर्हि विज्ञाको, एतर्हि हेतु, आयति विज्ञाको इति एवं यद्विषयतो चतस्रो जाता । तेनाह—“पुग्गि-सङ्केपो चेत्थ अतीतो अद्धा” इति आदि । सङ्केपोऽपि वा एतर्हि विज्ञासङ्गो इति अतीतो हेतुमार्गो पठमो सङ्केपो । एस नयो सेसेसु पि । तण्हुपादान भवा राहिता व होन्ति विज्ञासङ्गोऽपि सङ्केपो, तेहि विज्ञा अविज्ञासङ्गो सङ्केप्पाकरणतो च । कम्मं तादा च तस्य सङ्केपो-कारणं हुत्वा वट्ठनत्येन कम्मवट्ठं ।

विज्जाणानञ्चेत्थ अन्तरा एको सन्धि, वेदनातण्हानमन्तरा एको, भवजातीन-
मन्तरा एको ति ।

इति भगवा एतं चतुसङ्खेपं तियद्धं वीसताकारं तिसन्धि पटिच्च-
समुप्पादं सब्बाकारतो जानाति पस्सति अज्जाति पटिविज्झति । “तं
जातद्वेन जाणं, पजाननद्वेन पज्जा, तेन वुच्चति “पच्चयपरिग्गहे पज्जा
धम्मद्वित्तिजाणं” ति । इमिना धम्मद्वित्तिजाणेन भगवा ते धम्मे यथाभूतं
अत्वा तेसु निव्विन्दन्तो विरज्जन्तो विमुच्चन्तो वुत्तप्पकारस्स इमस्स
संसारचक्कस्स अरे हनि विहनि विद्वंसेसि । एवम्पि अरानं हतात्ता अरहं ।

अरा संसारचक्कस्स हता जाणासिना यतो ।

लोकनाथेन तेनेस अरहं ति पवुच्चति ॥

विज्जाणनामरूपसलायतनफस्सवेदनानं जातिजराभङ्गावत्था “जातिजराभरणं” ति वुत्ता
ति आ — “जातिजराभरणपदेसेन विज्जाणादीनं निदिट्ठत्ता” ति । इमे ति विज्जा-
णादयो । आयतिं विपाकवट्ठं पच्चुप्पन्नहेतुतो भावीनं अनागतानं गहितत्ता । ते ति
अविज्जादयो । आकारतो ति सरूपतो अवुत्ता पि तस्मिं तस्मिं सङ्गहे आकिरीयन्ति अविज्जा-
सङ्कारादिग्गहणेहि पकासीयन्ती ति आकारा, अतीतेहेतुआदीनं वा पकारा आकारा, ततो
आकारतो । वीसतिविधा होन्ति अतीतेहेतुपञ्चकादिभेदतो ।

सङ्खारविज्जाणानं अन्तरा एको सन्धी ति हेतुतो फलस्स अविच्छेदप्पवत्तिभावतो
हेतुफलसम्बन्धभूतो एको सन्धी । तथा भवजातीनमन्तरा । वेदनातण्हानमन्तरा पन
फलतो हेतुनो अविच्छेदप्पवत्तिभावतो फलहेतसम्बन्धभूतो एको सन्धि । फलभूतो पि हि धम्मो
अज्जस्स हेतुसभावस्स धम्मस्स पच्चयो होती ति ।

इती ति वुत्तप्पकारपरामसनं । तेनाह — “चतुसङ्खेपं” ति आदि । सब्बाकारतो
ति इध वुत्तेहि अवुत्तेहि च पटिच्चसमुप्पादविभङ्गे^१ अनन्तनयसमन्तपट्टानादीसु च आगतेहि
सन्वेहि आकारेहि । जानाती ति अवबुज्झति । पस्सती ति दस्सनभूतेन आणचक्खुना
पच्चक्खतो पस्सति । अज्जाति पटिविज्झती ति तेसं येव वेवचनं । तं ति तं जाननं ।
जातद्वेना ति यथासभावतो जाननद्वेन । पजानद्वेना ति अनिच्चादीहि पकारेहि
पटिविज्झनद्वेन ।

१२. अरहन्तिवेष्यन्ता च चावरादिपञ्चये अरहन्ति, पूजाविसेसश्च । तेनेव च उप्पन्ने तथागते ये केचि महेसक्खा देवमनुस्सया न ते अब्जत्थ पूजं करोन्ति, तथा हि ब्रह्मा सहम्पति भित्तेस्सत्तेन गतदामेन तथागतं पूजेसि । यथावलञ्च अब्जे देवा मनुस्सा च विविद्वन्तकोचत्तज्जानात्तये । परिनिब्बुनाम्पि च भगवन्तां उद्दिस्स अन्वत्थिक्कोटियं विम्भजेत्वा असोक-महाराजा सकलजम्बुदीपे चतुरार्षीनिविहारमदस्मानि पतिट्ठापेसि । को पन वादो अब्जेसं पूजाविसेसानं ति पञ्चयादीनं अरहत्ता पि अरहं ।

पूजाविसेसं सह पञ्चयेहि यस्मा अयं अरहन्ति लोकनायो ।

अत्थानुरूपं अरहं ति लोके तस्मा जिना अरहन्ति नाममेतं ॥

१३. यथा च लोके ये केचि पण्डितमानिनो वाला असिलोकभयेन रहो पापं करोन्ति, एवमेस न कदाचि करोती ति पापकरणे रहाभावतो पि अरहं ।

इदानीं यदर्थमिदं भवचक्रं इधानीतं, तं दस्सेतुं—“इमिना” ति आदि वुत्तं । तत्थ ते धम्मो ति ते अविज्जदिके धम्मो । यथाभूतं वत्त्वा ति मत्तज्जिक्कामेन याथावतो जानित्वा । विविद्वन्तस्सो वल्लवज्जिक्कामो विरज्जन्तो विमुच्चन्तो अरियमग्गेहि अरे हन्ती ति योजना । तत्थ यदा भगवा विरज्जति विमुच्चति, तदा अरे हनति नाम । ततो परं पन अविमम्भुदक्करो गहेत्वा वुत्तं—“हन्ति विहन्ति विहन्नेस्स” ति ।

१२. चक्रवर्त्तिनो अचेतने चक्ररतने उप्पन्ने तत्थेव लोको पूजं करोति, अब्जत्थ पूजाविसेसं पच्छिज्जन्ति, किमङ्गं पन सम्मासम्बुदं उप्पन्ने ति दस्सेन्तो “उप्पन्ने तथागतो” ति आदिमाह । को पन वादो अब्जेसं पूजाविसेसानं ति यथावुत्ततो अब्जेसं अग्गेस्सक्केहि देवमनुस्सेहि करियमानानं नातिउळारानं पूजाविसेसानं अरहभावे का नाम कथा । अत्थानुरूपं ति अरहत्तत्थस्स अनुरूपं अन्वत्थं ।

१३. असिलोकभयेना ति अकित्तिभयेन । रहो पापं करोन्ति “मानं” कोचि जज्जा” ति एस भगवा न कदाचि करोति पापहेतुनं बोधिमण्डे एव सुप्पहीनत्ता । अपरो नयो—आरका ति अरहं, विविद्वन्तस्सो इच्चेव अत्थो । कुतो पन विविद्वन्तस्सो ति ? ये

यस्मा नत्थि रहो नाम पापकम्मेसु तादिनो ।
रहाभावेन तेनेस अरहं इति विस्सुतो ॥

एवं सब्वथा पि—

आरक्ता हतत्ता च किलेसारीन सो मुनि ।
हतसंसारचकारो पच्चयादीन चारहो ।
न रहो करोति पापानि अरहं तेन वुच्चती ति ॥

अभावितकाया अभावितसीला अभावितचित्ता अभावितपञ्चा, ततो एव अप्पहीनरागदोसमोहा अरियधम्मस्स अकोविदा अरियधम्मे अविनीता अरियधम्मस्स अदस्साविनो अप्पटिपन्ना मिच्छापटिपन्ना च, ततो सुविदूरभावतो । वुत्तञ्हेतं भगवता—

“सङ्घाटिकण्णे चे पि मे भिक्खवे भिक्खु गहेत्वा पिड्डितो पिड्डितो अनुब्रन्धो अस्स पादे पदं निक्खिपन्तो, सो च होति अभिज्झालु कामेनु तिब्बसारागो व्यापन्नचित्तो पदुद्धमनसङ्कप्पो मुद्धस्सति असम्पजानो असमाहितो विबभन्तचित्तो पाकतिन्द्रियो । अथ खो सो आरका व मय्हं, अहं च तस्स । तं किस्स हेतु ? धम्मं हि सो भिक्खवे भिक्खु न पस्सति, धम्मं अपस्सन्तो मं न पस्सति” ति^१ ।

यथावुत्तपुग्गला हि सच्चे पि सायं पातं सत्थु सन्तिकावचरा व सियुं, न ते तावता “सत्थु सन्तिका” ति वत्तन्वा, तथा सत्था पि नेसं । इति असप्पुरिसानं आरका दूरेति अरहं ।

“सम्मा न पटिपज्जन्ति ये निहीनासया नरा ।

आरका तेहि भगवा दूरे तेनारहं मतो ति ॥

तथा आरका ति अरहं, आसन्नाभावतो ति अत्थो । कुतो पन आसन्नभावतो ति ? ये भावितकाया भावितसीला भावितचित्ता भावितपञ्चा, ततो एव पहीनरागदोसमोहा अरियधम्मस्स कोविदा अरियधम्मे सुविनीता अरियधम्मस्स दस्साविनो समापटिपन्ना, ततो आसन्नभावतो । वुत्तम्मि चेतं भगवता—

“योजनसत्ते चे पि मे भिक्खवे भिक्खु विहरेय्य, सो च होति अनभिज्झालु कामेसु न तिब्बसारागो अब्यापन्नचित्तो अप्पदुद्धमनसङ्कप्पो उपद्धितस्सति सम्पजानो समाहितो एकग्गचित्तो सुवुत्तिन्द्रियो । अथ खो सो सन्तिके व मय्हं, अहं च तस्स ।

तं किस्स हेतु ? धम्मं हि सो भिक्खवे भिक्खु पस्सति, धम्मं पस्सन्तो स पस्सती ति ।

तथारूपा हि पुग्गला सत्थु षेज्जन्मद्वन्द्वरिका पि होन्ति, न तावता ते “सत्थु दूरचारिनो” ति वत्तन्वा, तथा सत्था पि नेसं । इति सप्पुरिमानं आरका आसन्ने ति अरहं ।

ये सम्मा पटिपज्जन्ति तुयसीदपिदुसिक्का ।

आरका^२ तेहि आसन्ने तेना पि अरहं जिने ॥

ये इमे रागादयो पापधम्मा यस्मि सन्ताने उज्ज्वलन्ति, तस्म विद्वद्भिक्खविः सम्परा-
यिकम्पि अनत्थं आवहन्ति । निव्वानगामिनिया पटिपदाय एकंसेने^३ उज्ज्विपच्चनीकभूता च,
ते अत्तहितं परहितं च परिपूरेतुं सम्मा पटिपज्जन्तेहि साधूहि दूरतो रहितव्वा^४ परिच-
पहातव्वा ति रहा नाम, ते च यस्मा भगवतो बोधिमूले येव अरियमग्गेन सब्बसो पहीना
समुच्छिन्ना । यथाह—

“तथागतस्स खो ब्राह्मण रागो पहीनो दोसो मोहो, सब्बे पि पापका अकु-
सला धम्मा पहीना उच्छिन्नमूला तालावत्थुक्ता अन्ना^५ अर्याति अनुपाद-
धम्मा” ति^३ ।

तस्मा सब्बसो न सन्ति एतस्स रहा ति अरहो ति वत्तन्वे ओकारस्स सानुसारं अकारा-
देसं कत्वा “अरहं” ति वुत्तं ।

पापधम्मा रहा नाम साधूहि रहितव्वतो ।

तेसं सुट्ठु पहीनत्ता भगवा अरहं मतो ॥

ये ते सब्बसो परिज्जातक्कवन्धा पहिनकिलेसा भावितमग्गा सच्छिक्तनिरोधा अरहन्तो
लीणसेका, ये च सेक्का अप्पत्तमानसा अनुत्तरं योगक्खेमं पथयमान विरहन्ति, ये च
परिसुद्धपयोगा कल्याणज्झासया सद्धातील्लुत्तादिरुज्जसन्न्त पुग्गला, तेहि न रहितव्वो न
परिचचित्तव्वो, ते च भगवता ति अरहं । तथा हि अभिजुग्गला सत्थारा विद्वदन्त पच्च-
क्खकरणतो सत्थु धम्मसरीरेन अविरहिता एव होन्ति । यथाह आयस्मा पिङ्गियो—

“पस्सामि नं मनसा चक्खुना व रत्तिन्दिवं ब्राह्मण अप्पमत्तो ।

नमस्समानो विवसेमि रत्ति तेनेव मज्झामि अविप्पवामं ।

१. तु०—१-२४३ ।

२. भगवा—मूलपण्णासके साल्लव्यकमुत्तरिकाथं ।

३. वि०—१-५, अं०—३-२८८ पिट्ठेसु अथनो समानं ।

सद्धा च पीति च मनो सति च नापेन्तिमे गोतमसासनम्हा ।

यं यं दिसं वज्जति भूरिपञ्जो स तेन तेनेव नतोहमस्मी” ति^१ ।

तेनेव च ते अञ्जं सत्थारं न उद्दिसन्ति । यथाह—

“अद्धानमेतं भिक्खवे अनवकासो, यं दिट्ठसम्पन्नो पुग्गलो अञ्जं सत्थारं उद्दिसेय्या ति नेतं ठानं विज्जती” ति^२ ।

कल्याणपुथुज्जना पि येभुय्येन सत्थरि निच्चलसद्धा एव होन्ति । इज्जि सुप्पटिपन्नेहि पुरिसविसेसेहि अविरहितब्बतो तेसं च अविरहनतो न सन्ति एतस्स रहा परिच्चजनका, नत्थि वा एतस्स रहो साधूहि परिच्चजितब्बता पि अरहं ।

“ये सच्छकतसद्धम्मा अरिया सुद्धगोचरा ।

न तेहि रहितो होति नाथो तेनारहं मतो” ति ॥

रहो ति च गमनं वुच्चति, भगवतो च नानागतीसु परिब्भमनसद्धातं संसारे गमनं नत्थि कम्मक्खयकरेन अरियमग्गेन बोधिमूले येव सब्बसो ससम्भारस्स कम्मवट्ठस्स विद्धंसितत्ता । यथाह—

“येन देवूपपत्यस्स गन्धब्बो वा विरहङ्गमो ।

यक्खत्तं येन गच्छेय्यं मनुस्सत्तञ्च अब्बजे ।

ते मय्हं आसवा खीणा विद्धस्ता त्रिनिळीकता” ति^३ ।

एवं नत्थि एतस्स रहोगमनं गतीसु पच्चाजाती ति पि अरहं ।

रहो वा गमनं यस्स संसारे नत्थि सब्बसो ।

पहीनजातिमरणो अरहं सुगतो मतो ॥

पासंसत्ता वा भगवा अरहं । अक्खरचिन्तका हि पासंसायं अरह-सहं वण्णेन्ति । पासंस-भावो च भगवतो अनञ्जल्लाधारणो यथाभुच्चगुणाधिगतो सदेवके लोके सुप्पतिट्ठितो । तथा हेस अनुत्तरेन सीलेन अनुत्तरेन समाधिना अनुत्तराय पञ्जाय अनुत्तराय विमुत्तिया असमो असम-समो अप्पटिमो अप्पटिभागो अप्पटिपुग्गलो ति एवं तस्मिं तस्मिं गुणे विभजित्वा वुच्चमाने पण्डितपुरिसेहि देवेहि ब्रह्मेहि भगवता वा पन परियोसापेत्तुं असक्कुण्येय्यरूपो । इति पासंसत्ता पि भगवा अरहं ।

गुणेहि सदिसो नत्थि यस्मा लोके सदेवके ।

तस्मा पासंसियत्ता पि अरहं द्विपदुत्तमो ॥

१५. अपि च चक्खुं दुक्खसच्चं, तस्स मूलकारणभावेन समुट्ठापिका पुरिमतण्हा समुदयसच्चं, उभिन्नं अप्पवत्ति निरोधसच्चं, निरोधपजानना पटि-
पदा मग्गसच्चं ति एवं एकेकपदुद्धारेणा पि सब्बधम्मे सम्मा सामञ्च बुद्धो ।
एस नयो सोतधानजिह्वाकायमनेसु ।

एत्तेनेव नयेन रूपादीनि छ आयतनानि, चक्खुविज्जाणादयो छ
विज्जाणकाया, चक्खुसम्फस्सादयो छ फस्सा, चक्खुसम्फस्सजादयो छ
वेदना, रूपसञ्जादयो छ सञ्जा, रूपसञ्चेतनादयो छ चेतना, रूपतण्हादयो
छ तण्हाकाया, रूपवितक्कादयो छ वितक्का, रूपविचारादयो छ विचारा,
रूपक्खन्धादयो पञ्चक्खन्धा, दस कसिणानि, दस अनुस्सतियो, उद्दुमातक-

आदि । उद्देसो च अविनिच्छित्तत्थपरिच्छेदस्स धम्मस्स वसेन करीयति । उद्देसेन हि उद्दिसिय-
मानानं धम्मानं अत्थितामत्तं वुच्चति, न परिच्छेदो ति अपरिच्छेदेन बहुवचनेन वुत्तं यथा
“अप्पञ्चया धम्मा, असङ्खता धम्मा” ति^१ । सच्छिकातब्बे ति वा फलविमुत्तीनम्पि गहणं, न
निब्बानस्सेवा ति बहुवचननिद्देशो कतो । एवञ्च भावेतब्बे ति एत्थ ज्ञानानम्पि गहणं दट्ठब्बं ।

गाथायं भावेतब्बञ्चा ति एत च-सद्दो अवुत्तसमुच्चयत्थो, तेन सच्छिकातब्बस्स
गहणं वेदितब्बं । तस्मा बुद्धोस्मी ति यस्मा चत्तारि सच्चानि मया बुद्धानि, सच्चविनिमुत्तं च
किञ्चि ज्ञेय्यं नत्थि, तस्मा सब्बम्पि ज्ञेय्यं बुद्धोस्मि, अब्भञ्जासिं ति अत्थो ।

१५. एवं सच्चवसेन सामञ्जसो वुत्तमत्थं द्वारारम्भणेहि सद्धिं द्वारप्पवत्तधम्मेहि खन्धा-
दीहि च सच्चवसेनेव विभजित्वा दस्सेतुं—“अपि चा ति आदि आरद्धं । तत्थ मूलकारण-
भावेना ति सन्तेसु पि अविज्जादीसु अज्जेसु कारणेसु तेसं पि मूलभूतकारणभावेन । तण्हा हि
कम्मस्स विचित्तभावहेतुतो सहायभावूपगमनतो च दुक्खविचित्ताय पधानकारणं ।
समुट्ठापिका ति उप्पादिका । पुरिमतण्हा ति पुरिमभवसिद्धा तण्हा । उभिन्नं ति चक्खुस्स
तं समुदयस्स च । अप्पवत्ती ति अप्पवत्तिनिमित्तं । निरोधपजानना ति सच्छिकिरियाभि-
समयवसेन निरोधस्स पटिविज्झना । एकेकपदुद्धारेणा ति “चक्खुं चक्खुसमुदयो” ति आदिना
एकेककोट्टासनिद्वारेण । तण्हाय पि परिज्जेय्यभावसम्भावतो उपादानक्खन्ध तोगधत्ता च दुक्ख-
सच्चसङ्गहं दस्सेतुं—“रूपतण्हादयो छतण्हाकाया” ति वुत्तं । कसिणानी ति ककिण-

सञ्जादिवसेन दस सञ्जा, केसादयो द्वतिसाकाग, द्वाइनायत्तानि, अट्टा-
रस धातुयो, कामभवादयो नव भवा, पठमादीनि चत्तारि ज्ञानानि, मेत्ता-
भायनादयो चतस्सो अप्पमञ्जा, चतस्सो अरुणसापनियो, पटिगोनतो
जरामरणादीनि, अनुलोमतो अविज्जादीनि पटिचन्दुप्पादङ्गानि च योजे-
तब्बानि ।

१६. तत्रायं एकपदयोजना—“जरामरणं दुक्खमच्चं जाति समुदय-
सच्चं, उभिनम्मि निस्सरणं निरोधसच्चं, निरोधपजानना पटिपदा सरावच्चं”
ति । एवं एकेकपदुद्धारेण संब्वधम्मे सम्मा सामञ्च बुद्धो अनुबुद्धो पटिबुद्धो ।

ज्ञानानि । द्वतिसाकागं ति द्वतिस कोट्यासा द्वादशमसङ्ख्यानानि च । नव भवा ति
कामभवादयो तयो सञ्जीभवादयो तयो, एकदोकारभवादयो तयो ति नव भवा । चत्तारी
ज्ञानानि ति अन्वहितरम्मज्जिसेत्तानि चत्तारि तत्त्वद्वयज्ञानानि विषाकज्ञानानं वा एतं
गहणं । एत्थ च कुसलधम्मानं उपनिस्सयभूता तण्हा समुट्ठापिका पुरिमतणा ति वेदितव्वा ।
किरियधम्मानं पन यत्थ ते तस्स अत्तभावस्स कारणभूता ।

१६. अनुबुद्धो ति बुद्धिजनकधम्मस्स अनुरूपतो बुद्धो । तेना ति तस्मा. यस्मा
सामञ्जसतो विसेततो च एकेकपदुद्धारेण संब्वधम्मे बुद्धो, तस्मा वुत्तं । किं ति आह—“सम्मा
सामञ्च संब्वधम्मानं बुद्धत्ता” ति संब्वस्स पि ज्ञेयस्स सव्वाकारतो अधिपरीतं मयमेव
अभिनिवुद्धत्ता ति अत्थो । इमिनास्स पत्तेवेत्तस्स सव्वाकारेण संब्वधम्मावबोधनसमयस्स
अणुबुद्धिपटिबुद्धिभेदो अनवरणजाणसङ्गत्तस्स संब्वधुत्तजाणस्य अधिगमो दस्सितो ।

ननु च संब्वधुत्तजाणे अञ्जं अनवरणजाणं, अञ्जथा “ए अनावरणजाणानि
बुद्धजाणानी”ति^१ वचनं विरुद्धेय्या ति ? न विरुद्धति विमलपण्डितेस्स अञ्जेहि असा-
धारणभाव स्सनत्थं एकस्सेव जाणस्स द्विधा वुत्तत्ता । एकमेव हि तं जाणं अनवसेससङ्गता-
सङ्गतस्समुत्तिधम्मस्सियत्थ संब्वधुत्तजाणं. तत्थ च अनवरणजाणे निस्सङ्खचरमुदाय
“अनावरणजाणं”ति वुत्तं । यथाह पटिसम्मिदायं—“सव्वं पण्हममज्झं अनवसेनं जानाती ति
सव्वञ्जुतजाणं, तत्थ आवरणं नत्थी ति अनावरणजाणं” ति आदि^२ । तस्मा नत्थि नेसं
अत्थतो भेदो, एकन्तेन चेत्तं एवमिच्छितव्वं । अञ्जथा संब्वधुत्तजाणसङ्गत्तं साधारणता,
असंब्वधम्मारम्भणता च आपज्जेय्य । न हि भगवतो जाणस्स अणुमत्तमि आवरणं अत्थि,

तेन वुत्तं—“सम्मा सामञ्च सब्बधम्मनं बुद्धत्ता पन सम्मासम्बुद्धो” ति ।

अनावरणजाणस्स च असब्बधम्ममारम्भणभावे यत्थ तं न पवत्तति, तत्थावरणसम्भावतो अनावरणभावो येव न सिया । अथ वा पन होतु अञ्जमेव अनावरणजाणं सब्बञ्जुतजाणतो, इध पन सब्बत्थ अप्पटिहत्तवुत्तिताय अनावरणजाणं ति सब्बञ्जुतजाणमेव अधिप्पेतं । तस्स चाधिगमने भगवा “सब्बञ्जू, सब्बविदू, सम्मासम्बुद्धो”ति च वुच्चति न सक्कियेव सब्बधम्मावबोधतो । तथा च वुत्तं पटिसम्भिदायं^१ “विमोक्खन्तिकमेतं बुद्धानं भगवन्तानं बोधिया मूले सह सब्बञ्जुतजाणस्स पटिलाभा सच्छिका पञ्चत्ति यदिदं “बुद्धो”ति । सब्बधम्मावबोधनसमत्थजाणसमधिगमेन हि भगवतो सन्ताने अनवसेसधम्मे पटिविञ्चितं समत्थता अहोसी ति ।

एत्थाह—किं पनिदं जाणं पवत्तमानं सक्कियेव सब्बस्मि विसये पवत्तति, उदाहु कमेना ति ? किञ्चेत्थ—यदि ताव सक्कियेव सब्बस्मि विसये पवत्तति, अतीतानागतपच्चुपन्नअज्झत्तबहिद्धादिभेदभिन्नानं सङ्खतधम्मानं असङ्खतसम्मुतिधम्मानञ्च एकज्झं उपट्टाने दूरतो चित्तपटं पेक्खन्तस्स विय पटिविभागेनावबोधो^२ न सिया, तथा च सति “सब्बे धम्मा अनत्ता”ति विपस्सन्तानं अनत्ताकारेण विय सब्बधम्मा अनिरूपितरूपेण भगवतो जाणस्स विसया होन्ती ति आपज्जति । ये पि “सब्बजेय्यधम्मानं ठितलक्खणविसयं विकप्परहितं सब्बकालं बुद्धानं जाणं पवत्तति, तेन ते ‘सब्बविदू’ति वुच्चन्ति, एवञ्च कत्वा ‘चरं समाहितो नागो, तिट्ठन्तो पि समाहितो’ ति इदम्पि वचनं सुवत्तं होती”ति वदन्ति, तेसम्पि वुत्तदोसा नातिवत्ति, ठितलक्खणारम्भणताया च अतीतानागतसम्मुतिधम्मानं तदभावतो एकदेसविसयमेव भगवतो जाणं सिया । तस्मा सक्कियेव जाणं पवत्तती ति न युज्जति ।

अथ कमेन सब्बस्मि विसये जणं पवत्तति ? एवम्पि न युज्जति । न हि जातिभूमिसभावादिवसेन दिसादेसकालादिवसेन च अनेकभेदभिन्ने जेय्ये कमेन गय्हमाने तस्स अनवसेसपटिवेधो सम्भवति, अपरियन्तभावतो जेय्यस्स । ये पन “अत्थस्स अविस्वादनतो जेय्यस्स एकदेसं पच्चक्खं कत्वा ‘सेसे पि एवं’ ति अधिमुच्चित्वा ववत्थापनेन सब्बञ्जू भगवा, तञ्च जाणं न अनुमानिकं संसयाभावतो । संसयानुबद्धं हि लोके अनुमानजाणं” ति वदन्ति, तेसम्पि तं न युत्तं । सब्बस्स हि अप्पच्चक्खभावे अत्थाविस्वादानेन जेय्यस्स एकदेसं पच्चक्खं कत्वा “सेसे पि एवं” ति अधिमुच्चित्वा ववत्थापनस्स असम्भवतो । यच्चि तं सेसं, तं अप्पच्चक्खं ति ।

१७. विज्जाहि पन चरणेन च सम्पन्नत्ता विज्जाचरणसम्पन्नो ।
तत्थ विज्जा ति तिस्सो पि विज्जा, अट्ठ पि विज्जा । तिस्सो विज्जा
भयमेवसुत्ते^१ वुत्तनेयेनेव विदितत्वा, अट्ठ अम्बट्ठसुत्ते^२ । तत्र हि विप-
स्सनाजाणेन मनोमयिद्विया च सह छ अभिज्जा परिग्गहेत्वा अट्ठ
विज्जा वुत्ता ।

अथ तम्पि निच्चक्ख, तस्स सेसभावे एव न सिया ति ? सम्बमेतं अकारणं । कस्मा ?
अविमयविचरणभावतो । वुत्तं हेतं भगवता “बुद्धविसयो भिक्खवे अचिन्तेय्यो न
चिन्तेतव्वो । यो चिन्तेय्य, उम्मादस्स विवातस्स भागी अस्मि”^३ति । इदं पनेत्थ सन्निद्धानं—
यं किञ्चि भगवता आतुं इच्छितं सकलं, एकदेसो वा, तत्थ अविमयविचरणेन पच्चक्खतो
आणं पवत्तति, निच्चसमाधानञ्च विकल्हेपाभावतो । आतुं इच्छितस्स च सकलस्स अविमयभावे
तस्स आकङ्खप्पटिबुत्तिता न सिया, एकन्तेनेव सा इच्छितत्वा “सव्वे धम्मा बुद्धस्स भगवतो
आवज्जनप्पटिबद्धा आकङ्खप्पटिबद्धा मनस्सिकरप्पटिबद्धा चित्तुरप्पटिबद्धा”^४ति वचनतो ।
अतीतानागतविसयान्पि भगवतो आणं अनुमानागमतक्कगृहणविरहितत्ता पच्चक्खमेव ।

ननु च एतस्मि पक्खे यदा सकलं आतुं इच्छितं, तदा सर्कियेव सम्बन्धितत्वा अनि-
रूपितरूपेण भगवतो आणं पवत्तेय्या ति वुत्तदोसा नातिवत्ति येवा ति ? न, तस्स विमोक्षितत्ता ।
विसोक्षितो हि सो बुद्धविसयो अचिन्तेय्यो ति । अज्झथा ननु उज्जन्तस्स ननु उज्जन्तस्स बुद्धानं
भगवन्तानं आणस्स अचिन्तेय्यता न सिया । तस्मा सकलधम्मारम्भणम्पि तं उज्जन्तस्स
विय सुववत्थापिते येव ते धम्मे कत्वा पवत्तती ति इदमेत्थ अचिन्तेय्यं । उज्जन्ते—“यावतकं
जेय्यं, तावतकं आणं । यावतकं आणं, तावतकं जेय्यं । जेय्यरन्दिमिदं आणं, आणपरिवन्तिकं
जेय्यं”^५ति । एवमेकज्झं, विसुं सर्किं कमेन वा इच्छानुरूपं सम्मा सामञ्च सम्बधम्मानं
बुद्धत्ता सम्मासम्बुद्धो ।

१७. विज्जाही ति एत्थ विन्दियं विन्दती ति विज्जा, याथावतो उपलभन्ती ति
अत्थो । अत्तनो वा पटिपक्खस्स विज्जान्तेन विज्जा । ततोक्खत्तविज्जं पदाल्लन्हेना ति
अत्थो । ततो एव अत्तनो विसयस्स विदितकरणेन पि विज्जा । सम्पन्नत्ता ति समन्नागतत्ता ।
परिपुण्णत्ता वा, अविकलत्ता ति अत्थो । तिस्सन्नं अट्ठन्नं च विज्जानं तत्थ तत्थ सुत्ते गृहणं ।

१. म०—१-२३ ।

२. दी०—१-८७ ।

३. अ०—२-८४ ।

४. बु०—४:१—१५०; ४:२—१८६; ५:१—४—४५ ।

चरणं ति सीलसंवरो, इन्द्रियेषु गुत्तद्वारता, भोजने मत्तञ्जुता, जागरियानुयोगो, सत्त सद्धम्मा, चत्तारिरूपावचरज्झानानी ति इमे पन्नरस धम्मा वेदितव्वा । इमे येव हि पन्नरस धम्मा, यस्मा एतेहि चरति अरियसावको गच्छति अमतं दिसं, तस्मा चरणं ति वुत्ता । यथाह—
 “इध महानाम अरियसावको सीलवा होती” ति सब्बं मज्झिमपण्णासकं^१ वुत्तनयेनेव वेदितव्वं । भगवा इमाहि विज्जाहि इमिना च चरणेन समन्नागतो, तेन वुच्चति विज्जाचरणसम्पन्नो ति ।

१८. तत्थ विज्जासम्पदा भगवतो सब्बञ्जुतं पूरेत्वा ठिता, चरणसम्पदा महाकारुणिकतां । सो सब्बञ्जुताय सब्बसत्तानं अत्थानत्थं अत्वा महाकारुणिकताय अनत्थं परिवज्जेत्वा अत्थे नियोजेति, यथा तं विज्जाचरणसम्पन्नो । तेनस्स सावका सुप्पटिपन्ना होन्ति, नो दुप्पटिपन्ना विज्जाचरणविपन्नानं^२ सावका अत्तन्तपादयो विय ।

विनेय्यज्झासयवसेना ति दट्ठव्वं । सत्त सद्धम्मा नाम सद्धा हिरी ओत्तप्पं बाहुसच्चं वीरियं सति पञ्चा च । ये सन्धाय वुत्तं—“इध भिक्खु सद्धो होती” ति^३ आदि । चत्तारि ज्ञानानी ति यानि कानिचि चत्तारि रूपावचरज्झानानि ।

कस्मा पनेत्थ सीलादयो पन्नरसेव “चरणं” ति वुत्ता ति चोदनं सन्धायाह “इमे येव ही” ति आदि । तेन तेसं सिक्खत्तयसङ्गहतो निब्बानुपगमने एकंसतो साधनभावमाह । इदानी तदत्थसाधनाय आगमं दस्सेन्तो “यथाहा” ति आदिमाह । भगवा ति आदि वुत्तस्सेवत्थस्स निगमनवसेन वुत्तं ।

१८. ननु चायं विज्जाचरणसम्पदा सावकेसु पि लब्भती ति ? किञ्चापि लब्भति, न पन तथा, यथा भगवतो ति दस्सेतुं—“तत्थ विज्जासम्पदा” ति आदि वुत्तं । चरणधम्मपरियापन्नत्ता करुणाब्रह्मविहारस्स, सो चेत्थ महग्गतभावप्पत्ता साधारणभावो ति आह—“चरणसम्पदा महाकारुणिकतं पूरेत्वा ठिता” ति । यथा सत्तानं अनत्थं परिवज्जेत्वा अत्थे नियोजनं पञ्चाय विनः न होति, एवं नेसं अत्थानत्थजाननं सत्थु करुणाय विना न होती ति उभयम्पि उभयत्थ सकिच्चकमेव सिया । यत्थ पन यस्सा पधानभावो, तं दस्सेतुं “सो सब्बञ्जुताया” ति आदि वुत्तं । तत्थ यथा तं विज्जाचरणसम्पन्नो ति यथा

१९. सोभनगमनत्ता सुन्दरं ठानं गतत्ता, सम्मा गतत्ता, सम्मा च गतत्ता सुगतो । गमनमपि हि गतं ति वुच्चति, तच्च भगवतो सोभनं परिसुद्धमनवज्जं । किं पन तं ति ? अरियमग्गो । तेन हेम गमनेन खेमं दिसं असज्जमानो गतो ति नोक्त्तवत्तत्ता सुगतो । सुद्धं ठानं गतो अगतं निव्वानं ति सुन्दरं ठानं गतत्ता पि सुगतो ।

अज्जो पि विज्जाचरणसम्पदो, तेन विज्जाचरणसम्पदस्येवमं अरियमग्गो इति ति दस्सेति । सा पनायं सत्थु विज्जाचरणसम्पदा सामनस्स नियमनिकमम सावकानं सम्पादयित्तिता एकन्तकारणं ति दस्सेतुं—“तेनस्सा” ति आदि वुत्तं । तं सुविज्जेय्यमेव ।

एत्थ च विज्जासम्पदाय सत्थु पञ्चामहत्तं पकासितं होति, चरणसम्पदाय करणामहत्तं । तेसु पञ्चाय भगवतो धम्मरज्जपत्ति, करणाय धम्मसंविभागो । पञ्चाय संसारदुक्खनिव्विदा, करणाय संसारदुक्खसहनं । पञ्चाय परिदुक्खपरिभाननं, करणाय तदुक्खपरि-कारारम्भो । पञ्चाय परिनिव्वानाभिमुखभावो, करणाय तदधिगमो । पञ्चाय मयं तरणं, करणाय परेसं तारणं । पञ्चाय बुद्धभावसिद्धि, करणाय बुद्धकिञ्चमिद्धि । करणाय धा द्रोधिस्त-भूमियं संसाराभिमुखभावो पञ्चाय तत्थ अनभिरति । तथा करणाय परेसं अभिगमनं, पञ्चाय सयं परेहि अभायनं । करणाय परं रक्खन्तो अत्तानं रक्खति, पञ्चाय अत्तानं रक्खन्तो परं रक्खति । तथा करणाय अपरन्तपो, पञ्चाय अनत्तन्तपो । तेन अत्तत्ताय रक्खन्तो चतूसु पुग्गलेसु चतुस्रपुग्गलस्यो सिद्धो होति । तथा करणाय संवत्थवत्ता, पञ्चाय अत्तनाथता । करणाय चस्स निन्तताभावो, पञ्चाय उरुताभावो । तथा करणाय सब्वसत्तेसु जनितानुग्गहो पञ्चानुगतत्ता न च न सब्वत्थ विरत्तचित्तो, पञ्चाय सब्वधम्मेसु विरत्तचित्तो करणानुगतत्ता न च न सब्वसत्तानुग्गहाय पवत्तो । यथा हि करणा भगवतो सिनेहसोकविरहिता, एवं पञ्चा अहंकारममंकारविमिलता ति अज्जमज्ज विसोविता पक्कित्ता गुणविसेसा विज्जाचरणसम्पदाहि पकासिता ति दट्ठव्वं ।

१६. गमनमपि हि गतं ति वुच्चति “गते ठिते” ति आदीसु । सोभनं ति सुभं । सुभभावो^२ विमुद्धताय, विमुद्धता दोसविगमेना ति आह—“विमुद्धमनवज्जं” ति । गमनञ्च नाम बहुविधं ति इधाधिपेतं गमनं दस्सेन्तो—“अरियमग्गो” ति आह । सो हि निव्वानस्स

सम्मा च गतो तेन तेन मग्गेन पहीने किलेसे पुन अपच्चागच्छन्तो ।
 वुत्तच्चेतं—“सोतापत्तिमग्गेन ये किलेसा पहीना । ते किलेसे न पुनेति
 न पच्चेति न पच्चागच्छती ति सुगतो” प” अरहत्तमग्गेन ये किलेसा
 पहीना, ते किलेसे न पुनेति न पच्चेति न पच्चागच्छती ति सुगतो” ति ।
 सम्मा वा गतो दीपङ्करपादमूलतो पभुति याव बोधिमण्डा ताव समत्तिस-
 पारमीपूरिकाय सम्मापटिपत्तिया सब्बलोकस्स हितसुखमेव करोन्तो सस्सतं,
 उच्छेदं, कायसुखं, अत्तकिलमथं ति इमे च अन्ते अनुपगच्छन्तो गतो ति
 सम्मा गतत्ता पि सुगतो ।

गति अधिगमो ति कत्वा ‘गतं, गमनं’ ति च वुच्चति । इदानीं तस्सेव गहणे कारणं दस्सेतुं—
 “तेन हेसा” ति आदि वुत्तं । खेमं दिसं ति निब्बानं । असज्जमानो ति परिपन्थाभावेन
 सुगतिगमने पि असज्जन्तो सङ्गं अकरोन्तो, पगेव इतरत्थ । अथ वा एकासने निसीदित्वा
 खिप्पभिञ्जावसेनेव चतुन्नमि मग्गानं पटिलद्धभावतो असज्जमानो असज्जन्तो गतो । यं गमनं
 गच्छन्तो सब्बमनत्थं अपहरति,^२ सब्बञ्च अनुत्तरं सम्पत्तिं आवहति, तदेव सोभनं नाम । तेन
 च भगवा गतो ति आह—“इति सोभनगमनत्ता सुगतो” ति सोभनत्थो सु—सद्दो
 ति कत्वा ।

असुन्दरानं दुक्खानं सङ्खारप्पवत्तीनं अभावतो अच्चन्तसुखत्ता एकन्ततो सुन्दरं नाम
 असङ्खता धातु ति आह—“सुन्दरञ्चेस ठानं गतो अमतं निब्बानं” ति । तेनाह भगवा
 “निब्बानं परमं सुखं” ति^३ । सम्मा ति सुट्ठु । सुट्ठु गमनञ्च नाम पटिपक्खेन अनमिभूतस्स
 गमनं ति आह—“पहिने किलेसे पुन अपच्चागच्छन्तो” ति । इदञ्च सिखापत्तं सम्मागमनं,
 याय आगमनीयपटिपदाय सिद्धं, सा पि सम्मागमनमेवा ति एवमपि भगवा सुगतो ति दस्सेतुं—
 “सम्मा वा गतो” ति आदि वुत्तं । सम्मापटिपत्तिया ति सम्मासम्बोधिया सम्पापने अविपरी-

१. ४:१—९६ ।

२. आपोहति—स्या०, क० ।

३. म०—२—२०६, खु०—१—३६ ।

सम्मा चेस गदति युत्तद्वाने युत्तमेव वाचं भासती ति सम्मा गदत्ता पि सुगतो ।

२०. तत्रिदं साधकमुत्तं—“यं तथागतो वाचं जानाति अभूतं अतच्छं अनत्थसंहितं, सा च परेसं अप्पिया अमनापा, न तं तथागतो वाचं भासति । यम्पि तथागतो वाचं जानाति भूतं तच्छं अत्थसंहितं, सा च परेसं अप्पिया अमनापा, तम्पि तथागतो वाचं न भासति । यच्च खो तथागतो वाचं जानाति भूतं तच्छं अत्थसंहितं, सा च परेसं अप्पिया अनजाना, तत्र कालञ्जू तथागतो होति तस्सा वाचाय वेय्याकम्माय । यं तथागतो वाचं जानाति अभूतं अतच्छं अनत्थसंहितं, सा च परेसं पिया मनापा, न तं तथागतो वाचं भासति । यम्पि तथागतो वाचं जानाति भूतं तच्छं अत्थसंहितं,

तपट्ठिपत्तिया । “सब्बलोकस्स हितसुखमेव करोन्तो” ति एतेन सत्तापेयिणो पट्ठिपदा अविभागेन सब्बसत्तानं सब्बदा हितमुत्पादयन्तेवेत्येव पवत्तती ति दस्सेति । “सम्मानं उच्छेदं ति इमे अन्तो अनुपगच्छन्तो गतो” ति एतेन उच्छेदसमुत्पन्नानि दस्सेति । “कामसुखं अत्तकिलमथं ति इमे अनुगच्छन्तो गतो” ति एतेन अविमत्तं ति दस्सेति ।

२०. तत्रा ति युत्तद्वाने युत्तस्सेव भासने निष्पादेनञ्चे, साधेतञ्चे चेत्तं भुम्भं । अभूतं ति अभूतत्थं । अत्थमुखेन हि वाचाय अभूतता, भूतता वा । अतच्छं ति तस्सेव वेवचनं । अभूतं ति वा असन्तं अविज्जमानं । अतच्छं ति अतथाकारं अविज्जमानं । अनजानाति भूतं ति दिट्ठधम्मिकेन सम्परायिकेन वा अनत्थेन सज्जितं, अनत्थावहं । न अथो ति अनत्थो, अत्थस्स पट्ठिपक्खो अभावो च । तेन सज्जितं, पिमुणवाचं सम्मापवायञ्चा ति अथो । एवमेत्थ चतुर्विधस्सा पि उच्चीदुच्चरितस्स सज्जहो दट्ठव्वो । एत्थ च पट्ठसा वाचा मीलवन्तं “दुस्सीलो” ति, अचण्डालादिमेव “चण्डालो” ति आदिना भासमानस्स दट्ठव्वा । दुतिया दुस्सीलं “दुस्सीलो” ति, चण्डालादिमेव “चण्डालो” ति आदिना अविनयेन भासमानस्स । ततिया नेरयिकादिकस्स नेरयिकादिभाषणविधानेन यथा “आनायिको देवदत्तो नेरयिको” ति आदिकाः । चतुत्थी “वेदविहितेन यज्जविधिना पाणातिपातादिकत्तं सुगतं

सा च परेसं पिया मनापा, तम्पि तथागतो वाचं न भासति । यञ्च खो तथागतो वाचं जानाति भूतं तच्छं अत्थसंहितं, सा च परेसं पिया मनापा, तत्र कालञ्जू तथागतो होति तस्सा वाचाय वेय्याकरणाया” ति^१ एवं सम्मा गदत्ता पि सुगतो ति वेदितब्बो ।

२१. सब्बथा पि विदितलोकत्ता पन लोकविदू । सो हि भगवा सभावतो समुदयतो निरोधतो निरोधूपायतो ति सब्बथा लोकं अवेदि

आवहती” ति लोकस्स व्यामोहनकथा । पञ्चमी भूतेन पेसुञ्जूपसंहारादिकथा । छट्ठा युत्तप्पत्तद्धाने पवत्तिता दानसीलादिकथा वेदितब्बा । एवं सम्मा गदत्ता ति यथावुत्तं अभूतादि वज्जेत्वा भूतं तच्छं अत्थसंहितं पियं मनायं ततो एव सम्मा सुदु गदनतो सुगतो द-कारस्स त-कारं क्त्वा । आपाथगमनमत्तेन कस्सचि अप्पियमि हि भगवतो वचनं पियं मनापमेव अत्थसिद्धिया लोकस्स हितसुखावहत्ता ।

अपि च सोभनं गतं गमनं एतस्सा ति सुगतो । भगवतो हि वेनेय्यजनपसङ्कमनं एकन्तेन तेसं हितसुखनिष्पादनतो सोभनं भद्दकं । तथा लक्खणानुब्यञ्जनपटिमण्डितरूपकायताय द्रुतविलम्बितखलितानुकट्टननिष्पीळनुक्कुटिकुटिलाकुलतादिदोसरहितविलासितराजहंस वसभवारणमिगराजगमनं कायगमनं जाणगमनञ्च विपुलनिम्मलकरुणासतिवीरियादिगुणविसेस-सहितं अभिनीहारतो याव महाबोधि अनवज्जताय सत्तानं हितसुखावहताय च सोभनमेव । अथवा सयम्भूजाणो न सकलमि लोकं परिञ्चाभिसमयवसेन परिजानन्तो सम्मा गतो अवगतो ति सुगतो । तथा लोकसमुदयं पहानाभिसमयवसेन पज्जहन्तो अनुप्पत्तिधम्मत्तं आपादेन्तो सम्मा गतो अतीतो ति सुगतो । लोकनिरोधं निब्बानं सच्छिकिरियाभिसमयवसेन सम्मा गतो अधिगतो ति सुगतो । लोकनिरोधगामिनि पटिपदं भावनाभिसमयवसेन सम्मा गतो परिपन्नो ति सुगतो । तथा यं इमस्स सदेवकस्स लोकस्स िट्ठं सुतं मुतं विञ्जातं पत्तं परियेसितं अनुविचरितं मनसा, सब्बं तं हत्थतेले आमलकं विस सम्मा पच्चक्खतो गतो अब्भञ्जासी ति सुगतो ।

२१. सब्बथा ति सब्बप्पकारेन । यो यो लोको यथा यथा वेदितब्बो, तथा तथा । ते पन पकारे दस्सेतुं—“सभावतो”ति आदि वुत्तं । तत्थ सभावतो ति दुक्खसभावतो । सब्बो हि लोको दुक्खसभावो । यथाह—“संखित्तेन पञ्चुपादनक्खन्धा दुक्खा”ति^२ । समुदयतो ति यतो सो समुदेति, ततो तण्हदितो । निरोधतो ति यत्थ सो निरुज्झति, ततो विसङ्खारतो ।

अञ्जासि पटिविज्झि । यथाह—“तत्थ खो आवुसो न जायति न जीयति न मीयति न चवति न उपपज्जति, नाहं तं गमनेन लोकस्स अन्तं जातेय्यं ददेय्यं पत्तेय्यं ति वदामि, न चाहं आवुसो अप्पत्वा व लोकस्स अन्तं दुक्खस्स अन्नकिरियं वदामि । अपि चाहं आवुसो इमस्मिं येव व्याममत्ते कळेवरे मयज्झिस्मिं समनके लोकश्च पञ्चपेमि, लोकस्स ददयश्च लोक-निरोधश्च लोकनिरोधयानिनिश्च पटिपदं ।

“गमनेन न पत्तव्वो न्नेय्यस्सन्ते कुदाचनं ।
न च अपत्वा लोकन्तं दुक्खा अत्थि पमाचनं ।
तस्मा हवे लोकविदू सुमेधो लोकन्तगू वृत्तिवत्तचरिये ।
लोकस्स अन्तं समितावि अत्वा नत्तमन्ती लोकस्सिं परञ्चा” ति ।

निरोधूपायतो ति येन विधिना सो निरोधो पत्तव्वो, ततो अरियमग्गतो, इतो अञ्जस्स प्रकारस्स अभावा ।

इति “सम्बथा लोकं अवेदी”ति क्त्वा तदत्यन्ताधिकं मुक्तं दस्सेन्तो, “यत्था खो आवुसो” ति आदिमाह । तत्थ “न जायती” ति आदिना उज्जुं जातिआ गीनि पटिपिण्णिण्णि “न चवति न उपपज्जती”ति पदद्वयेन अपरापरं न चवत्तव्वं ति ददिकिन्वयति । केचि पन “न जायती ति आदि गम्भसेय्यकवसेन मुक्तं, इतरं ओपपत्तिकवसेना”ति वदन्ति । तं ति जणित्थिणि । गमनेना ति पदसा गमनेन । जातेय्यं ति जानितव्वं । “जाताय”ति वा गटो जाता अयं निब्वानत्थिको ति अधिप्प यो ।

कामं पादगमनेन गन्त्वा लोकस्सन्तं जातुं, दट्टुं, पत्तुं वा न सक्का अपि च परिमित-परिच्छिन्नद्वये तं पञ्चापेत्वा दस्सेमी ति दस्सेन्तो—“अपि चा”ति आदिमह । तत्थ ससञ्चिन्मही ति सञ्जासहिते । ततो एव समनके अविज्जाणके । अविज्जाणके पन उटु-समुद्धारूपसमुदायसत्ते पञ्चापेतुं न सक्का ति अधिप्पायो । लोकं ति खन्धादिलोकं । लोक-निरोधं ति तस्म लोकस्स निरुज्झनं, निब्वानमेव वा । अदेसमि हि तं येमं निरोधो, तेसं वसेन उपचारतो, देसतो पि निदिसीयति यथा “चक्खुं लोके नियम्पं, सातरुपं एत्थेसा चक्खुं चक्खु-माना पहायति, एत्थ निरुज्झमाना निरुज्झती”ति ।

२२. अपि च तयो लोका—सङ्खारलोको, सत्तलोको, ओकासलोको
ति । तत्थ “एको लोको सब्बे सत्ता आहारद्वितिका” ति^१ आगतद्वाने
सङ्खारलोको वेदितव्वो । सस्सतो लोको ति वा असस्सतो लोको ति वा”
ति^२ आगतद्वाने सत्तलोको ।

गमनेना ति पाकतिकगमनेन । लोकस्सन्तो ति सङ्खारलोकस्स अन्तो अन्तकिरिया-
हेतुभूतं निब्बानं । कुदाच्चनं ति कदाचि पि । अपत्वा ति अगमगगेन अनधिगन्त्वा । पमोचनं
ति पमुत्ति निस्मरणं । तस्मा ति यस्मा लोकस्सन्तं अपत्वा वट्टदुक्खतो मुत्ति नत्थि, तस्मा । हवे
ति निपातमत्तं । लोकविदू ति सभावादितो सब्बं लोकं जानन्तो । सुमेधो ति सुन्दरपञ्चो ।
लोकन्तगू ति परिञ्चाभिसमयेन लोकं विदित्वा पहानाभिसमयेन लोकन्तगू । मग्गब्रह्मचरि-
वासस्स परिनिद्वितत्ता वुत्तितब्रह्मचरियो । सब्बेसं किलेसानं समितत्ता, चतुसच्चधम्मनं वा
अभिसमितत्ता समितावी । नासिसति न पत्थेति । यथा इमं लोकं एवं परञ्च लोकं अप्पटि-
सन्धिकत्ता ।

२२. एवं यदि पि लोकविदुता अनवसेसतो दस्सिता सभावतो दस्सितत्ता, लोको पन
एकदेसेनेव वुत्तो ति तं अनवसेसतो दस्सेतुं—“अपि च तयो लोका”ति आदि वुत्तं । तत्थ
इन्द्रियवद्धानं खन्धानं समूहो सन्तानो च सत्तलोको । रूपादीसु सत्तविसत्तताय सत्तो, लोकी-
यन्ति एत्थ कुसलाकुसलं तव्विपाको चा ति लोको ति । अनिन्द्रियवद्धानं रूपादीनं समूहो
सन्तानो च ओकासलोको लोकीयन्ति एत्थ तसा, थावरा च, तेसञ्च ओकासभूतो ति ।
तदाधारताय हेस “भाजनलोको” ति पि वुच्चति । उभये पि खन्धा सङ्खारलोको पच्चयेहि
सङ्खरीयन्ति, लुज्जन्ति पलुज्जन्ति चा ति । आहारद्वितिका ति पच्चयद्वितिका, पच्चयायत्त-
वुत्तिकाति अत्थो । पच्चयत्थो हेत्थ आहार-सद्वो “अयमाहारो अनुप्पन्नस्स वा कामच्छन्दस्स
उपादाया”ति आदीसु^३ विय । एवं हि “सब्बे सत्ता”ति इमिना असञ्चसत्ता पि परिग्गहिता
होन्ति । सा पनायं आहारद्वितिकता निप्परि-यायतो सङ्खारधम्मो, न सत्तधम्मो ति आह—
“आहारद्वितिका ति आगतद्वाने सङ्खारलोको वेदितव्वो”ति ।

यदि एवं “सब्बे सत्ता”ति इदं कथं ति ? पुग्गलधिद्वाना देसना ति नायं दोसो । यथा
अञ्जत्था पि “एकधम्मो भिक्खवे भिक्खु सम्मा निब्बिन्दमानो सम्मा विरज्जमानो सम्मा

“यावता चन्दिमसूरिया परिहरन्ति दिसा भन्ति विरोचमाना ।
ताव सहस्सधा लोको एत्थ ते वत्तती वसो” ति^१ ॥
आगतद्वाने ओकासलोको ।

२३. तम्पि भगवा सब्बथा अवेदि । तथा हिस्स “एकां लोको सब्बे सत्ता
आहारद्वितिका । द्वे लोका नामञ्च रूपञ्च । तयो लोका तिस्सो वेदना ।
चत्तारो लोका चत्तारो आहारा । पञ्च लोका पञ्चयायत्तवुत्तिना ।
छ लोका छ अज्झत्तिकानि आयतनानि । सत्त लोका सत्त विविदाद्वितियो ।

विमुच्चमानो सम्मा परियन्तदस्सारी सम्मदत्थं अभिसमेच्च दिट्ठेव धम्मे दुक्खममनसरो होति ।
कतमस्मि एकधम्मे ? सब्बे सत्ता आहारद्वितिका”ति^२ । दिट्ठिगतिकानं सम्मददित्थेन “अत्ता
लोको” ति च परिकल्पना येसुय्येन सत्तविसया, न न्हूदधिय” ति आह — “सम्मतो लोको
ति वा असम्मतो लोको ति वा आगतद्वाने सत्तलोको वेदितव्वो”ति ।

यावता चन्दिमसूरिया परिहरन्ती ति यत्तके ठाने चन्दिमसूरिया परिवत्तन्ति परि-
व्वमन्ति । दिसा भन्ति विरोचमाना ति तेषं परिव्वमनेनेव ता दिसा पमत्सरा हुत्वा
विरोचन्ति । ताव सहस्सधा लोको ति तत्तकं सहस्सपकारो ओकासलोको, न्हूदधियेव पणुत्ते
ति अत्थो । “ताव सहस्स वा”ति वा पाठो ।

२३ तम्पी ति तं तिविधम्पि लोकं । तथा हिस्स सब्बथा पि विदितो ति सम्बन्धो । एको
लोको ति “सब्बे सत्ता आहारद्वितिका” ति याय दुक्खमविदितत्थं कथाय सब्बेसं सङ्गारानं
पञ्चयायत्तवुत्तिता वुत्ता, ताय सब्बो न्हूदधियो एको एकविधो पञ्चमममनसरो अभावतो । द्वे
लोका ति आदीसु पि इमिना नयेन अत्थो वेदितव्वो । न्हूदधियेन चेत्य निव्वानस्स
अग्गहणं, तस्स अलोकसभावत्ता । ननु च “आहारद्वितिका”ति एत्थ पञ्चयायत्त-
वुत्तिताय मग्गफलधम्मानम्पि लोकता आपज्जती ति ? नापज्जति, परिज्जेय्यानं दुक्खममनस-
धम्मानं इव “लोको”ति अधिप्पेतत्ता । अथ वा “न लुज्जति न पलुज्जती” ति यो गहितो तथा
न होति, सो लोको ति तं गहणद्वितानं लोकुत्तरानं नत्थि लोकता । उपादानानं आरम्भमनुत्ता
खन्धा उपादानवस्सन्धा । दस्सयत्तनानी ति दस रूपायतनानि ।

१. विरोचमाना—विरोचमाना ।

२. सो—१—४०२ ।

३. ओं—४—१३९ ।

अट्ट लोका अट्ट लोकधम्मा । नव लोका नव सत्तावासा । दस लोका
दसायतनानि । द्वादस लोका द्वादसायतनानि । अट्ठारस लोका अट्ठारस
धातुयो” ति अयं सङ्खारलोको पि सब्बथा विदितो ।

२४. यस्मा पनेस सब्बेसम्पि सत्तानं आसयं जानाति, अनुसयं

एत्थ च “आहारद्वितिका”ति पच्चयायत्तत्तुत्तितावचनेन सङ्खारानं अनिच्चता । तां च
“यदनिच्चं, तं दुक्खं । यं दुक्खं, तदनत्ता”ति^२ वचनतो दुक्खानत्तता च पकासिता होन्ती
ति तीणि पि सामञ्जलक्खणानि गहितानि । नामं ति चत्तारो अरूपिनो खन्धा, ते च अत्थतो
फस्सादयो । रूपं ति भूतुपादायरूपानि, तानि च अत्थतो पथवीआदयो ति अविसेसेनेव
सलक्खणतो सङ्खारा गहिता । तग्गहणेनेव ये तेसं विसेसा कुसलादयो हेतुआदयो च, ते पि
गहिता एव होन्ती ति आह—“इति अयं सङ्खारलोको पि सब्बथा विदितो”ति ।

२४. आगम्म चित्तं सेति एत्था ति आसयो मिगासयो विय । यथा मिगो गोचराय
गत्वा पच्चागन्त्वा तत्थेव वनगहने सयती ति सो तस्स आसयो, एवं अञ्जथा पवत्तित्वा पि चित्तं
आगम्म यत्थ सेति, सो तस्स आसयो ति बुच्चति । सो पन सस्सतदिट्ठिआदिवसेन चतुब्बिधो ।
बुत्तञ्च—

“सस्सतुच्छेददिट्ठि च खन्ति चेवानुलोमिका ।

यथाभूतञ्च यं जाणं एतं आसयसदितं”ति ॥

तत्थ सब्बदिट्ठिनें सस्सतुच्छेददिट्ठिहि सङ्गहितत्ता सब्बे पि दिट्ठिगतिका सत्ता इमा एव
द्वे दिट्ठियो सन्निस्सिता । यथाह—“द्वयनिस्सितो ख्वायं कच्चान लोको येभुम्येन अत्थितञ्च
नत्थिञ्चा” ति^३ । अत्थिता ति सस्सतग्गाहो अधिप्पेतो, नत्थिता ति उच्छेदग्गाहो । अयं ताव
वट्ठनिस्सितानं पुथुज्जनानं आसयो । विवट्ठनिस्सितानं पन सुद्धसत्तानं अनुलोमिका खन्ति,
यथाभूतजाणं ति दुविधो आसयो ।

आसयं जानाती ति चतुब्बिधम्पि सत्तानं आसयं जानाति । जानन्तो च तेसं दिट्ठि-
गतानं तेसञ्च जाणानं अप्पवत्तिक्खणे पि जानाति । बुत्तञ्हेतं—

“कामं सेवन्तञ्चेव जानाति ‘अयं पुग्गलो कामगरुको कामासयो कामाधिमुत्तो’ ति, कामं

जानाति, चरितं जानाति, अधिमुक्तिं जानाति, अप्परजक्खे, अप्परजक्खे,
तिक्खिन्दिरे मुदिन्दिरे, स्वाकारे डाकारे, सुविज्झाये वृत्तिज्झाये, भव्वे

सेवन्तञ्जेव जानाति. 'अयं पृग्यो नेक्यम्मगको नेक्यम्मगो मेव' इति
ति" आदि ।

अप्यहीनभावेन सन्ताने अनु अनु मयन्ती ति अनुमया अनुत्पं कारणं कर्मिणा
उपपज्जन्ती ति अर्थो । एतेन नेमं कारणलामे उपपज्जन्ती इत्येति । अप्यहीना हि किलेया
कारणलामे सति उपपज्जन्ति । के पन ते ? रागादयो सत्त अनागता किलेया, अतोवा पच्चुपरत्ता
च तंसभावत्ता तथा वुच्चन्ति । न हि धम्मानं कालमेवेन सभावमेवो अयि । तं सत्तविधं
अनुसयं तस्स तस्स सत्तस्स सन्ताने अप्परजक्खेन पवत्तमानं जानाति ।

चरितं ति सुचरितदुच्चरितं । तं हि विभङ्गे चरित्तिरेवे निदिष्टं । अथ वा चरितं
ति चरिया वेदितव्या । ता पन सत्तदोस्सेइस्सदुद्धिचिक्खन्नेन छ मूलचरिया, तामं अपरि-
यन्तो अन्तरमेवो, संसग्गमेवो पन तेसद्धिविधो । तं चरितं सभावतो संकिल्लेवोदानतो समुट्ठा-
नतो फलतो निस्सन् तो ति एवमादिना प्रकारेण जानाति ।

अधिमुक्ति अल्लसयधात् । सा दुविधा पत्तिमुक्तिं पत्तिमुक्तिं ति । वाय
हीनाधिमुक्तिका सत्ता हीनाधिमुक्तिके येव सेवन्ति, पत्तिमुक्तिं च पत्तिमुक्तिं येव । सा
अल्लसयधात् अल्लसयधात् अधिमुक्ति । तं अधिमुक्तिं जानाति "इमस्स अधिमुक्ति
हीना, इमस्स पणत्ता" ति, तथा पि "इमस्स मुदु, इमस्स मुदुतरा, इमस्स मुदुतमा" ति
आदिना । इन्द्रियानं हि तिक्वमुदुभावादिना यथारहं अधिमुक्तिं तिक्वमुदुभावादिना वेदितव्यो ।
तथा हि वुत्तं ज्जन्नेइत्तिरेवोत्तं "हेट्ठा गहिता पि अधिमुक्ति इध सत्तानं तिक्खिन्दिरे-
दिन्द्रियभावदस्सनत्थं पुन गहिता" ति ।

अप्परजं अक्खं एतेनं ति अप्परजक्खं, अप्पं वा रजं पञ्चामये अक्खिन्दिरे एतेनं ति
अप्परजक्खा, अनुस्सदरागादिरजा सत्ता, ने अप्परजक्खे । नदराजक्खे ति एत्था पि
एसेव नयो । उस्सदरागादिरजा मदाजक्खं । तिक्खिन्दिरे ति तिक्खिणोहि सद्धादीहि इन्द्रियेहि
समन्नागते । मुदिन्दिरे ति मुदुकेहि सद्धादीहि इन्द्रियेहि समन्नागते । उम्मिन्दिरे ति उम्मि-
न्दिरे

अभवे सत्ते जानाति, तस्मात्स सत्तलोकोऽपि सम्बन्धो विदितो ।

२५. यथा च सत्तलोको एवं ओकासलोकोऽपि । तथा हेस एकं चक्कवाळं आयामतो च वित्थारतो च योजनानं द्वादससतसहस्सानि चतुर्तिससतानि च पञ्चासञ्च योजनानि । परिक्खेपतोऽपि—

सब्बं सतसहस्सानि छत्तिसपरिमण्डलं ।

दस चैव सहस्सानि अट्ठङ्गानि सतानि च ॥

तत्थ—

दुवे सतसहस्सानि चत्तारि नहुतानि च ।

एत्तकं बहलत्तेन सङ्घातायं वसुन्धरा ॥

नाम इधाधिप्येतानि । स्वाकारेति सुन्दराकारे कल्याणपकतिके, विवट्टज्ज्ञासयेति अत्यो । सुविज्झापयेति सम्मत्तनियामं विज्झापेतुं सुकरे सद्धे, पञ्चवन्ते च । भवे अभवेति एत्थ भवेति ऋग्मावरणकिलेसावरणविपाकावरणरहिते । बुत्तविपरियायेन द्वाकारदुविज्झापयाभवा वेदितव्या । एत्थ च “इमस्स रागरजो अप्पो, इमस्स दोसरजो अप्पो”ति आदिना अप्परज-क्खेसु जाननं वेदितव्यं । सेसेसुऽपि एसेव नयो । तस्माति यस्मा भगवा अपरिमाणे सत्ते आसयादितो अनवसेसेत्वा जानाति, तस्मा अस्स भगवतो अत्तलोकोऽपि सम्बन्धो विदितो ।

ननु च सत्तेसु पमाणादिऽपि जानितव्यो अर्थीति ? अर्थि । तस्स पन जाननं न निब्बदाय विरागाय निरोधायाति इध न गहितं, भगवतोऽपि तस्मिन् सुविदितं सुववत्थापितमेव, पयोचनाभावा देसनं नास्सहं । तेन बुत्तं—

‘अथ खो भगवा परित्त नखसिखायं पंसुं आरोपेत्वा भिक्खू आमन्तेसि तं किं मज्झथ भिक्खवे, कतमं नु खो बहुतरं, यो वायं मया परित्तो नखसिखायं पंसुं आरोपितो, अयं वा महापथवीति’ आदि^१ ।

२५. ओकासलोकोऽपि सम्बन्धो विदितोति सम्बन्धो । चक्कवाळंति लोकाधातु^२ । सा हि नेमिमण्डलसदिसेन चक्कवाळपम्बतेन समन्ततो परिक्खित्ता ‘चक्कवाळ’ति वुच्चति ।

तस्मा एव सन्धारकं—

चत्तारि सन्धारकानि अष्टेव नहुतानि च ।
एत्तकं बहलत्तेन जलं वाते पनिट्ठितं ॥

तस्मा पि सन्धारको—

नव सन्धारकानि मालुतो नमस्सन्धो ।
सट्ठिञ्चेव सन्धारकानि एसा लोकस्स मण्ठिनि ॥

२६. एवं सण्ठिते चेत्थ योजनतं—

चतुरासीति सन्धारकानि अज्झोसाद्वुत्तमो महण्णवे ।
अच्चुग्गतो तावदेव सिनेरु पव्वतुत्तमो ॥
ततो उरहुत्तुत्तमो पमाणेन यथाक्कमं ।
अज्झोसाद्वुत्तमो दिव्वा नानात्तत्तत्तिन्निता ॥

चतुर्तिससतानि चा ति चतुर्धिकानि विस्ससतानि, तीणिससतानि चत्तारिससतानि चा ति अत्थो । अहुत्तुत्तमो ति उरहुत्तुत्तमो, तीणिसतानि पञ्चासञ्चा ति अत्थो । नहुतानो ति दससहस्रानि । सङ्गाता ति कथिता । सण्ठितो ति हेट्ठा उपरितो चा ति सम्बसो ठिति ।

२६. एवं सण्ठिते ति एवमवहिते । एत्था ति चक्कवाट्ठं । अच्चुत्तमो तावदेवा ति तत्तकमेव चतुरासीति योजनसहस्रानि येव उब्बेयो । न केवलं चेत्थ उब्बेयो व, अथ खो आयामवित्थारा पित्स तत्तका येव । अत्तञ्जेतं—

“सिनेरु भिक्खवे पव्वतगजा चतुरासीति योजनसहस्रानि आयामेन, चतुरासीति योजनसहस्रानि वित्थारेना” ति^२ ।

ततो ति सिनेरुस्स हेट्ठा उपरि च हुत्तमत्तमो । उरहुत्तुत्तमो ति उपट्ठेन उपट्ठेन । इदं वुत्तं हेति—इत्तत्तत्तमो योजनसहस्रानि समुद्दे अज्झोसाद्वुत्तं तत्तकमेव च उपरि उग्गतो युगन्धरपव्वतो, एकवीस योजनसहस्रानि नहुत्तुत्तमो तत्तकमेव च उपरि उग्गतो ईसधरो पव्वतो ति इमिना नयेन सेसेसु पि उरहुत्तुत्तमो वेदितव्वा । यथा महा-समुद्दो याव चक्कवाट्ठरादन्तु, अनुपुब्बनिन्नो, एवं याव सिनेरुवाट्ठरादन्तु ति हेट्ठा सिनेरु-

युगन्धरो ईसधरो करवीको सुदस्सनो ।
 नेमिन्धरो विनतको अस्सकण्णो गिरि ब्रह्म ॥
 एते सत्त महासेला सिनेरुस्स समन्ततो ।
 महाराजानमावासा देवयक्खनिसेविता ॥
 योजनानं सतानुच्चो हिमवा पञ्च पब्बतो ।
 योजनानं सहस्सानि तीणि आयतवित्थतो ॥
 चतुरासीतिसहस्सेहि कूटेहि पटिमण्डितो ।
 तिपञ्चयोजनक्खन्धपरिक्खेपा नगव्हया ॥
 पञ्जासयोजनक्खन्धसाखायामा समन्ततो ।
 सतयोजनवित्थिणा तावदेव च उग्गता ॥
 जम्बू यस्सानुभावेन जम्बुदीपो पकासितो ।

यञ्चेतं जम्बुया पमाणं, एतदेव असुरानं चित्रपाटलिया, गरुळानं
 सिम्बलिरुक्खस्स, अपरगोयाने कदम्बस्स, उत्तरकुरुसु कप्परुक्खस्स, पुब्बविदेहे
 सिरीसस्स, तावतिंसेसु पारिच्छत्तकस्सा ति । तेनाहु पोराना—

पमाणतो उपट्ठपमाणो पि युगन्धरपब्बतो पथवियं सुप्पतिट्ठितो, एवं ईसधरादयो पी ति दट्ठव्वं ।
 बुत्तं हेतं “महासमुदो भिक्खवे अनुपुब्बनिन्नो अनुपुब्बपोणो अनुपुब्बपम्भारो” ति^१ ।
 सिनेरुयुगन्धरादीनं अन्तरे सीदन्तरसमुद्दा^३ नाम । ते वित्थारतो यथाक्कमं सिनेरु-
 आदीनं अञ्चुग्गतसमानपरिमाणा ति वदन्ति । ब्रह्मा ति महन्तो ।

सिनेरुस्स समन्ततो ति परिक्खिपनवसेन सिनेरुस्स समन्ततो ठिता । सिनेरुं ताव
 परिक्खिपित्वा ठितो युगन्धरो, तं परिक्खिपित्वा ईसधरो । एवं तं तं परिक्खिपित्वा ठिता
 “सिनेरुस्स समन्ततो” ति बुत्ता ।

योजनानं सतानुच्चो, हिमवा पञ्च पब्बतो ति हिमवा पब्बतो पञ्च योजनानं
 सतानि उच्चो उब्बेधो । नगव्हया ति नग-सद्धेन अव्हातव्वा रक्खाभिधाना । पञ्जासयो-
 जनक्खन्धसाखायामा ति उब्बेधतो पञ्जासयोजनक्खन्धायामा, उब्बेधतो, समन्ततो च

१. तावतिंसे—क० ।

२. खु०—१—१२४, वि०—४—३५४, अ०—३—३०७ । ३. सीदन्तसमुद्दा—सी० ।

“पटली सिम्बली जम्बु देवानं मन्त्रिणकम् ।
 कदम्यो कप्परुक्खो च सिरीसेन भवति सत्तमं ति ॥
 द्वेअसीति सहस्मानि अज्झागाळ्हो महणवे ।
 अच्चुगतो तावदेव मन्त्रिणकम् ॥
 पण्हिस्सपित्वा तं सव्वं लोकाधाम्मं ठितं” ति ।

२७. तत्थ चन्दमण्डलं पटलीकनमयोत्तमं । वृत्तिमण्डलं पञ्चा-
 सयोजनं । तावतिसम्भवनं दसमहस्सयोजनं । तथा असुरभवनं अवीचि-
 महानिरयो जम्बुद्वीपे च । अपरगोयानं अज्झागाळ्हयोजनं । तथा
 पुण्ड्रिदेहं उत्तरकुरु अद्वचन्दमण्डलं । एकमेको चेत्य सदादीपो
 पञ्चमण्डलसप्तममन्त्रिणदीपनिरयो । तं सव्वमि एक्कं चक्कवाळं, एक्का
 लोकधातु । तदन्तरेसु लोकान्तरनिरयो ।

पञ्चासयोजनसाखायामा च । ततो एव सप्तयोजनविस्तरात् तावदेव च उगता ।
 यस्सानुभावेना ति यस्सा महन्तता जम्बुद्वीपसिरीसेने पभावेन ।

गरुडानं सिम्बलिरुक्खो सिनेरस्स वृत्तिमण्डले पतिष्ठितो ।

सिरीसेनाति पच्चत्तं करणवचनं । सत्तमं ति वृत्तिमण्डलेन युतं, सिरीसो भवति
 सत्तमो ति अत्थो ।

२७. तत्थ चण्डमण्डलं देहा, सूरियमण्डलं उपरि । तस्म आसन्नभावेन पञ्चासयोजनं
 अत्तनो छायाय विकलभावेन उपधाति । तानि पञ्चमन्त्रिणानि बुद्धस्य पञ्चमे आकासे
 विचरन्ति । असुरभवनं सिनेरस्स हेहा, अवीचि जम्बुद्वीपस्स । जम्बुद्वीपे सकटसण्डानो ।
 अपरगोयानं अज्झागाळ्हो । पुण्ड्रिदेहो अद्वचन्दमण्डानो । उत्तरकुरु पीठसण्डानो ।
 तं तं निवासीनं, तं तं मन्त्रिणदीपानासीनञ्च मनुस्सानं सुवमि तं तं सण्डानं ति वदन्ति ।
 तदन्तरेसू ति तेषं चक्कवाळानं अन्तरेसु । तिण्णं हि पत्तानं अज्जमज्जआसन्नभावेन ठपितानं
 अन्तरसदित्ते तिण्णं तिण्णं चक्कवाळानं अन्तरे एकेको लोकान्तरनिरयो ।

अनन्तानी ति अपरिमाणानि, “अनन्तानि” ति अज्जेहि मिनितुं अण्हकृत्तेरणि ।
 भगवा अनन्तेन बुद्धभावेन अवेदि “अनन्तो आकासो, अनन्तो मन्त्रिणयो, अनन्तानि
 चक्कवाळानी” ति तिविधमि अनन्तं बुद्धजाणं निवेत्तन्ति सवमि अनन्तत्ता । यावत्तर्क हि

एवं अनन्तानि चकवाळानि अनन्ता लोकधातुयो भगवा अनन्तेन बुद्धाणेन अवेदि अज्जासि पटिविज्झि । एवमस्स ओकास-लोको पि सब्बथा विदितो । एवम्पि सब्बथाविदितलोकता लोकविदू ।

२८. अत्तना पन गुणेहि विसिद्धतरस्स कस्सचि अभावतो नत्थि एतस्स उत्तरो ति अनुत्तरो । तथा हेस सीलसुणेना पि सब्बलोकं अभिभवति, समाधिपज्जाविमुत्तिविमुत्तिजाणदस्सनगुणेना पि । सीलगुणेना पि असमो असमसमो अप्पटिमो अप्पटिभागो अप्पटिपुग्गलो...प...

जेय्यं, तावतकं आणं । यावतकं आणं, तावतकं जेय्यं । जेय्यपरियन्तिकं आणं, आणपरियन्तिकं जेय्यं ति । तेन बुत्तं— अनन्तेन बुद्धाणेन अवेदी” ति । अनन्तता चस्स अनन्तजेय्यपटिविज्झनेनेव वेदितव्वा तत्थ अप्पटिहतचारत्ता । ननु चेत्थ विवट्टादीनम्पि विदितता वत्तव्वा ति ? सच्चं वत्तव्वं, सा पन परतो अभिज्जाकथायं आगमिस्सती ति इध न गहिता ।

२८. अत्तना ति निस्सक्कवचनमेतं । गुणेहि अत्तना विसिद्धतरस्सा ति सम्बन्धो । तर-ग्गहणं चेत्थ “अनुत्तरो” ति पदस्स अत्यनिद्देसताय कतं, न विसिद्धस्स कस्सचि अत्थिताय । सदेवके हि लोके सदिसकप्पो पि नाम कोचि तथागतस्स नत्थि, कुतो सदिसो । विसिद्धे पन का कथा । कस्सची ति कस्सचि पि । अभिभवती ति सीलसम्पदाय उपनिस्सयभूतानं हिरोत्तप-मेत्ताकरुणानं, विसेसपच्चयानं सद्धासतिवीरियपज्जानञ्च उक्कंसप्पत्तिया समुदागमतो पट्टाय अनञ्जसाधारणो सवासनपटिपक्खस्स पहीनत्ता उक्कंसपारमिप्पच्चो सत्थु सीलगुणो । तेन भगवा सदेवकं लोकं अज्जदत्थु अभिभुय्य पवत्तति, न सयं केनचि अभिभुय्यती ति अधिप्यायो । एवं समाधिगुणादीसु पि यथारहं वत्तव्वं । सीलादयो चेते लोकीयलोकुत्तरमिस्सका वेदितव्वा । विमुत्तिव्वाणदस्सनं पन लोकीयं कामावचरमेव ।

यदि एवं कथं तेन सदेवकं लोकं अभिभवती ति ? तस्सा पि आनुभवतो असदिसत्ता । तम्पि हि विसयतो पवत्तितो पवत्तिआकारतो च उत्तरितरमेव । तं हि अनञ्जसाधारणं सत्थु विमुत्तिगुणं आरम्भ पवत्तति, पवत्तमानञ्च अतक्कावचरं परमगम्भीरं सण्हसुखुमं सविसयं पटि-पक्खधम्मनं सुप्पहीनत्ता सुट्ठु पाकटं विभूततरं कत्वा पवत्तति, सम्मदेव च वसीभावस्स पापि-तत्ता भवङ्कपरिवासस्स च अतिपरित्तकत्ता लहुं लहुं पवत्तती ति ।

विदित्वा तद्वत्तत्तु येन पि । यथाह—“न खो पनाहं सप्तदशमि
सदेवके लोके समारके...प...सदेवकपुत्राय पत्राय अतना निधनम्”
ति विथारे । एवं अत्तमसदापुत्रादीनि “न मे जानमिहो अर्था” ति
आदिकां गाथायां च विथारेत्तदा ।

एवं सीलादिगुणैः भगवतो दुष्प्रसिद्धा अभावं दत्तेत्या इदानीं सदिसत्ता पि अभावं दत्तेतुं—“असमो” ति आदि बुत्तं । तत्थ असमो ति एकस्मि काले नत्थि एतस्स सीलादिगुणेन समा सदिसा ति असमो । तथा असमेहि अर्थान्तरादप्येहि समो, असमा वा समा एतस्सा ति असमसमो । सीलादिगुणेन नत्थि एतस्स पटिमा ति अपटिमा । सेसपदद्वये पि एसेव नयो । तत्थ उपमामत्तं पटिमा, सदिसूदमा पटिभागो, दुष्प्रसिद्धेन टितो पटिपुगलो वेदितव्वो ।

न खो पनाहं समनुपस्तामी ति मम मन्त्रवक्तुः हत्यतले आमलकं विय सन्-
लोकं पस्सन्तो पि तत्थ सदेवके प पञ्चाय अत्तना अत्ततो मीवज्जन्तानां समन्वयमसि
कच्चि पुग्गलं न खो पन पस्तामि, तादिमस्स अभावतो ति अधिप्पायो । अत्तापस्स इत्थनाहीनि
ति एत्थ—

“यावता भिक्खवे सत्ता अपदा वा द्विपदा वा चतुष्पदा वा बहुष्पदा वा रूपिनो वा अरूपिनो वा सञ्जिनो वा असञ्जिनो वा नेवसञ्जिनासञ्जिनो वा, तथागतो तेसं अग्गमक्खा-
यति अरहं सम्मासम्मुद्धो । ये भिक्खवे बुद्धे पसन्ना, अग्गे ते पसन्ना । अग्गे खो पन पस-
न्नानं अग्गो विपाको होती”ति^३—

इदं अग्राध्यासादमुत्तं । आदि-सदन—

“सदेवके...प...वेदमनुस्मृत्य तथागतो अभिभू अन्वितान्ते अन्वितान्तुमे वसवन्ती,
तस्मा ‘तथागतो’ ति वुञ्चती”ति^४ ।

एवमादीनि सुत्तराणि वेदितव्यानि । आदिका गाथायो ति एत्य—

“अहं हि अरहा लोके अहं सत्था अनुत्तरो ।

एकोहि नम्रानन्दुदे मीरिहोहि निबुतो^५ ॥

दन्तो दमयतं सेद्धो सन्तो समयतं हसि ।

मुक्तो मोचयतं अग्नौ तिष्ठो तारयतं वरो^६ ॥

१. अं०—२-३९: अं०—१-२४१

२. म०—१-२२२, वि०—३-११ ।

३. अं०-२-३७, अं०-२-३०१, अं०-४-११५, मु०-१-२४८ ।

8. 30-2-2-25

६०-३-१०४ ।

५. वि०-३-११, म०-१-२२१, अ०-१-३३६

電. 阿-7-2541

२९. पुरिसदम्मे सारेती ति पुरिसदम्मसारथि । दमेति विनेती ति वुत्तं होति । तत्थ पुरिसदम्मा ति अदन्ता दमेतुं युत्ता तिरच्छानपुरिसा पि मनुस्सपुरिसा पि अमनुस्सपुरिसा पि । तथा हि भगवता तिरच्छान-पुरिसा पि अपलालो नागराजा, चूळोदरो, महोदरो, अग्गिसिखो, धूमसिखो, अरवाळो नागराजा, धनपालको हत्थी ति एवमादयो दमिता निव्विसा कता सरणेषु च सीलेसु च पतिट्ठापिता । मनुस्सपुरिसा पि सच्चकनिगण्ठपुत्तअम्बट्टमाणवपोक्खरसातिसोणदण्डकूटदन्तादयो, अमनुस्स-पुरिसा पि आळवकसूचिलोमखरलोमयक्खसक्कदेवराजादयो दमिता विनीता विचित्रेहि विनयनूपायेहि । “अहं खो केसि पुरिसदम्मे सण्हेन पि विनेमि, फरुसेन पि विनेमि, सण्हफरुसेन पि विनेमी” ति इदञ्चेत्थ सुत्तं^१ वित्थारेत्तब्बं ।

नयिमस्मिं लोके परस्मिं वा पन ।

बुद्धेन सेट्ठो सदिसो च विज्जति ॥

यमाहु दक्खिण्येय्यानं अगगतं गतो ।

पुञ्जत्थिकानं विपुलफलेसिनं” ति^२ ॥

एवमादिका गाथा वित्थारेत्तब्बा ।

२६. दमेती ति समेति, कायसमादीहि योजेती ति अत्थो । तं पन कायसमादीहि योजनं यथारहं तदङ्गविनयादीसु पतिट्ठापनं होती ति आह—“विनेती ति वुत्तं होती”ति । दमेतुं युत्ता ति दमनारहा । अमनुस्सपुरिसा ति एत्थ न मनुस्सा ति अमनुस्सा । तंसदि-सता एत्थ^३ जोतीयति, तेन मनुस्सत्तमत्तं नत्थि, अञ्जं समान ति यक्खादयो अमनुस्सा”ति अधिप्पेता न ये केचि मनुस्सेहि अञ्जे । तथा हि तिरच्छानपुरिसानं विसुं गहणं कत्तं, यक्खादयो एव च निदिट्ठा । अपलासो हिमवन्तवासी । चूळोदरमहोदरा नागदीपवासिनो । अग्गिसिख-धूमसिखा सीहलदीपवासिनो । निव्विसा कता दोसविस्स विनोदनेन । तेनाह—“सरणेषु च सीलेसु च पतिट्ठापिता”ति । कूटदन्तादयो ति आदि—सद्धेन घोटमुख^४उपालिगह-पति आदीनं सङ्गहो दट्ठब्बो । सक्कदेवराजादयो ति आदि-सद्धेन अजकलापयक्खवक्कवह्मा-दीनं सङ्गहो दट्ठब्बो । इदं चेत्थ सुत्तं ति इदं केसिसुत्तं । विनीता विचित्रेहि विनयनूपा-येही ति एतस्मिं अत्थे वित्थारेत्तब्बं यथारहं सण्हादीहि उपाहि विनयस्स दीपनतो ।

१. अं०—२—११२ ।

२. सु०-२-९९, अभि०-५-४७९ ।

३. एत्थ न-कारेन-क० ।

४. घोरमुखर-स्या०, घोरमुख-क०, म०-२-४१४ पिट्ठे पस्सितब्बं ।

३०. अपि च भगवा विमुह्यन्तीनादीनि पदमञ्जनादीनि माता-
पन्नादीनञ्च उन्निहति दिवं आदिकल्पन्ते दन्ते पि दमेति येष ।

३१. अथ वा अनुत्तरो पुरिसदम्मादीनि एकमेविदं अन्त्यपदं ।
भगवा हि तथा पुरिसदम्मे सारेति, यथा एकपल्लङ्केनेव निमिन्ना अट्ट दिसा
असज्जमाना धावन्ति । तस्मा अनुत्तरो पुरिसदम्मादीनाम्
ति बुचति । “हत्थिदमकेन भिक्खवे दन्तिदम्मे माग्तिं एकं येव दिसं
धावती” ति इदञ्चेत्थ सुत्तं विन्यासेत्तव्वं ।

३२. दिङ्मुह्यन्तीनादीनां पदमञ्जनादीनि यथागदं अनुसामती ति
सत्था । अपि च “सत्था विया ति” सत्था, भगवा सम्परायो । यथा

३०. विमुह्यन्तीनादीनि पदमञ्जनादीनि ति “विमुह्यन्तीना पदमञ्जनादीनि, पदम-
ञ्जानलाम्बिनो दुतियञ्जानं” ति आदिना तस्स तस्स उपरपरि विसेमं आदिकल्पन्ते ति
सम्बन्धो । सोतापन्नादीनि ति एत्था पि एसेव नयो । “दन्ते पि दमेति येवा” ति इदं
पुन्वे “सव्वेन सव्वं दमथं अनुपगता पुरिसदम्मा” ति बुत्ता ति कत्वा बुत्तं । ये पन विपकत-
दम्मभावा सव्वथा दमेतव्वत्तां नातिवत्ता, ते सत्ते सन्धाय “दन्ते पि दमेति येवा” ति बुत्तं । ते
पि हि पुरिसदम्मा एवा ति, यतो ने सत्था दमेति ।

३१. अन्त्यपदं ति अन्त्यपदमन्त्यपदं, वाक्यं ति अन्त्यो । वाक्येन हि अन्त्याभि-
व्यक्ति, न नामादिवदस्तेन । अन्त्यपदमेव च अनुत्तरो दममे सत्थु पुरिसदम्मादीनाम्
दस्सितो होति । तेनाह — “भगवा ही” ति आदि । अट्ट दिसा ति अट्ट मापत्तियो । ता
हि अञ्जमञ्जमम्बन्धा पि असंकिण्णभावेन दस्सन्ति अपदिस्सन्ती ति दिसा, दिसा विया ति
वा दिसा । असज्जमाना ति न सज्जमाना वसीभावपत्तिया निम्नङ्गत्वात् । धावन्ति जवन-
युत्तियोगतो । एकं येव दिसं धावति, अत्तनो कायं अपद्विक्केन्तो ति अधिप्पायो । सत्थारा
पन दमिता पुरिसदम्मा एकिरियापथेनेव अट्ट दिसा धावन्ति । तेनाह — “एकपल्लङ्केनेव निमिन्ना”
ति । अट्ट दिसा ति च निदस्सनमत्तमेतं लोकियेहि अगतपुव्वं निरोधमपत्तिदिसं अमत्तदि-
सञ्च पक्खन्दनतो ।

३२. दिङ्मुह्यन्तो बुचति पञ्चक्खो अत्तभावो, तत्थ नियुत्तो ति दिङ्मुह्यन्तो, इथ
लोकत्थो । कम्मकिलेसवसेन सम्परेतव्वतो सम्मा गन्तव्वतो सम्परायो, परलोको, तत्थ नियुत्तो

सत्थवाहो सत्थे कन्तारं तारेति, चोरकन्तारं तारेति, वाळकन्तारं तारेति, दुब्भिक्खकन्तारं तारेति, निरुदककन्तारं तारेति, उत्तारेति, नित्तारेति, पतारेति, खेमन्तभूमिं सम्पापेति, एवमेव भगवा सत्था सत्थवाहो सत्ते कन्तारं तारेति, जातिकन्तारं तारेती” ति आदिना निद्देसनयेन पेत्य अत्थो वेदितव्वो ।

३३. देवमनुस्सानं ति देवानञ्च मनुस्सानञ्च । उक्कट्टपरिच्छेद-
वसेन भव्वपुग्गलपरिच्छेदवसेन चेतं वुत्तं । भगवा पन तिरच्छानगतानम्पि

ति सम्परायिको, परलोक्त्यो । परमो उत्तमो अत्थो परमत्थो, निब्बानं । तेहि दिट्ठधम्मिकस-
म्परायिकपरमत्थेहि । यथारहं ति यथानुरूपं । तेषु अत्थेषु यो यो पुग्गलो यं यं अरहति,
तदनुरूपं । अनुसासती ति विनेति तस्मिं अत्थे पतिट्ठपेति, सह अत्थेन वत्तती ति सत्थो ।
भण्डमूलेन वाणिज्जाय देसन्तारं गच्छन्तो जनसमूहो । हितुपदेसादिवसेन परिपालेतव्वो सासि-
तव्वो सो एतस्स अत्थी ति सत्था, सत्थवाहो । सो विय भगवा ति आह—“सत्था विया ति
सत्था, भगवा सत्थवाहो”ति ।

इदानीं तमत्थं निद्देसपाळिनयेन दस्सेतुं—“यथा सत्थवाहो”ति आदि वुत्तं । तत्थ
सत्थे ति सत्थिके जने । कं तारेन्ति एत्था ति कन्तारो, निरुदको अरञ्जप्पदेसो । रुळहीवसेन
पन इतरो पि अरञ्जप्पदेसो तथा वुच्चति । चोरकन्तारं ति चोरेहि अधिष्ठितकन्तारं । तथा
वाळकन्तारं । दुब्भिक्खकन्तारं दुल्लभभिक्खं कन्तारं । तारेती ति अखेमन्तद्धानं अतिक्का-
मेति । उत्तारेती ति आदि उपसग्गेन पदं वड्ढेत्वा वुत्तं । अथवा उत्तारेती ति खेमन्तभूमिं
उपनेन्तो तारेति । नित्तारेती ति अखेमन्तद्धानतो निक्खामेन्तो तारेति । पतारेती ति परि-
ग्गहेत्वा तारेति, हत्थेन परिग्गहेत्वा विय तारेती ति अत्थो । सब्बम्पेतं तारणुत्तारणादि खेमद्धाने
ठपनमेवा ति आह—“खेमन्तभूमिं सम्पापेती”ति । सत्ते ति वेनेय्यसत्ते । महागहनताय,
महानत्थताय, दुन्नित्थरणताय च जाति येव कन्तारो, जातिकन्तारो, तं जातिकन्तारं ।

३३. उक्कट्टपरिच्छेदवसेना ति उक्कट्टसत्तपरिच्छेदवसेन । देवमनुस्सा एव हि
उक्कट्टसत्ता, न तिरच्छानादयो । भव्वपुग्गलपरिच्छेदवसेना ति सम्मत्तनियामोक्कमनस्स

अनुसामनिष्पदानेन सत्था येव । ते पि हि भगवतो धम्मस्मवनेन उपनिस्सय-
सम्पत्तिं पत्वा तां एव उपनिस्सयसम्पत्तिया दुतिये वा ततिये वा अच-
भावे मग्गकलमागिनी होन्ति । सत्ता देवपुत्रावरे चेत्थ निदस्मनं ।

३४. भगवति किर गगाराय दोक्खमत्तिया तीरे पत्तालपत्तालमनं
धम्मं देसियमाने एको मण्डको भगवतो सरे निमित्तं अत्ताहेसि । तं एको
वच्छपालको दण्डं ओलुब्ध निट्ठन्तो सीसे पत्थिमस्मित्ता अट्टामि । सो
तावदेव कालं कत्वा तावतिसभवने द्वादसयोजनिके कत्तयिमाहे निव्वत्ति ।
सुत्तप्पबुद्धो विय च तत्थ अच्छरासंघपग्गित्तं अत्तानं दिम्वा “अरे अहम्पि
नाम इध निव्वत्तो, किं नु खां कम्मं अकासिं” ति आवज्जेन्तां न अज्जं
किञ्चि अद्दस, अज्जत्र भगवतो सरे निमित्तं अत्ताहेसि । सो तावदेव सह
विमालेन आरत्त्वा भगवतो पादे मिक्खा वन्दि । भगवा जानन्तो व पुच्छि—

“को मे वदन्ति पादानि इद्विया यमसा जलं ।

अभिक्कन्तेन वण्णेन सब्बा ओन्नामयं दिमा” ति ॥

योग्यपुग्गलस्स परिच्छिन्दनवत्तेन । एतं ति “देवपुत्रावरे”ति एतं वचनं । भगवतो ति
निस्सक्कवचनं यथा “उपज्झायतो अज्जेती”ति, भगवतो सन्तिके ति वा अन्थो । उपनिस्सय-
सम्पत्तिं ति तिहेतुकवत्तिस्सिध्दयदिक्कं मग्गफलाधिगमस्स बलधकारणं ।

३४. गगाराया ति गगाराय नाम रज्जो देधिपा, तां वा कारितत्ता “गगारा”ति
लद्धनामाय । सरे निमित्तं अत्ताहेसी ति “धम्मो एमो बुच्चती” ति धम्ममज्जाय सरे
निमित्तं गण्धि, गण्ठन्तो च पसन्नचित्तो परिसपरियन्ते निपब्बिज । सन्निहम्भित्वा अट्टासी
ति तस्स सीसे दण्डस्स ठपितभावं अवस्सन्तो तत्थ दण्डं उप्पीळित्वा अट्टामि । मण्डको पि
दण्डे ठपिते पि उप्पीळिते पि धम्मगतेन पसादेन विस्सरमकरोन्तो व कायमकासि । देवलोके
निव्वत्तसत्तानं अयं धम्मता, या “कुतोहं इध निव्वत्तो, तत्थ किं नु खो कम्मं अकासिं”ति
आवज्जना । तस्मा अत्तनो दुरिममक्कस्स दिट्ठत्ता आह—“अरे अहम्पि नाम इध निव्वत्तो”
ति । भगवतो पादे वन्दि कतस्सुतासंवट्ठितेन’ पेमगारववहुमानेन ।

“मण्डूकोहं पूरे आसिं उदके वारिगोचरो ।

तव धम्मं सुणन्तस्स अवधि वच्छपालको” ति ॥

भगवा तस्स धम्मं देसेसि । चतुरासीतिया पाणसहस्सानं धम्माभिसमयो अहोसि । देवपुत्तो पि सोतापत्तिफले पतिट्ठाय सितं कत्वा पक्कमी ति ।

भगवा जानन्तो व महाजनस्स कम्मफलं बुद्धानुभावं च पच्चक्खं कातुकामो “को मे वन्दती”ति गाथाय पुच्छि । तत्थ को ति देवनागयक्खगन्धब्बादीसु को, कतमो ति अत्थो । मे ति मम । पादानी ति पादे । इद्धिया ति इमाय एवरुपाय देविद्धिया । “यससा” ति इमिना एदिसेन परिवारेन, परिच्छेदेन च । जलं ति विज्जोतमानो । अभिक्कन्तेना ति अतिविय कन्तेन कमनीयेन सुन्दरेन । वण्णेना ति छविवण्णेन सरीरवण्णिभाय । सब्बा ओभासयं दिसा ति सब्बा दस पि दिसा पभासेन्तो, चन्दो विय सूरियो विय च एकोभासं एकालोकं करोन्तो ति अत्थो ।

एवं पन भगवता पुच्छितो देवपुत्तो अत्तानं पवेदेन्तो “मण्डूकोहं पुरे असिं” ति गाथमाह । तत्थ पुरे ति पुरिमजातीयं । “उदके” ति इदं तदा अत्तनो उत्पतिट्ठानदस्सनं । “उदके मण्डूको” ति एतेन उद्धमायिकादिकस्स थले मण्डूकस्स निवत्तनं कतं होति । गावो चरन्ति एत्था ति गोचरो, गुन्नं घासेसनट्ठानं । इध पन गोचरो विया ति गोचरो, वारि उदकं गोचरो एतस्सा ति वारिगोचरो । उदकचारी पि हि कोचि कच्छपादि अवारिगोचरो पि होती ति “वारिगोचरो”ति विसेसेत्वा वुत्तं । तव धम्मं सुणन्तस्सा ति ब्रह्मस्सरेन करवीकरुतमञ्जुना देसेन्तस्स तव धम्मं “धम्मो एसो वुच्चती” ति सरे निमित्तग्गाहवसेन सुणन्तस्स । अनादरे चेतं सामिवचनं । अवधि वच्छपालको ति वच्छे रक्खन्तो गोपालदारको मम समीपं आगन्त्वा दण्डमोल्लभ तिट्ठन्तो मम सीसे दण्डं सन्निरुम्भित्वा मं मारेसी ति अत्थो ।

सितं कत्वा ति “तथा परित्ततरेना पि पुञ्ञानुभावेन एवं अतिविय उळारा लोक्किय-लोक्कुरा सम्पत्तियो लब्भन्ती”ति पीतिसोमनस्सजातो भासुरतरधवलविप्फुरन्तदस्सनकिरणावलीहिं भिय्योसो मत्ताय तं पदेसं ओभासेन्तो सितं कत्वा । पीतिसोमनस्सवसेन हि सो—

“मुहुत्तं चित्तपसादस्स इद्धि पस्स यसञ्च मे ।

आनुभावञ्च मे पस्स वण्णं पस्स जुतिञ्च मे ॥

३५. यं पन किञ्चि अन्थि जेय्यं नाम सब्बस्सं व बुद्धता विसेसत्थ-
न्तिकजाणवसेन बुद्धो । यस्मा वा चत्तारि सच्चानि अत्तना पि बुज्झि,
अज्जे पि सत्ते बोधेसि, तस्मा एवमादीहि पि काण्णेहि बुद्धो । इमस्म च
पनन्थस्स विज्जाएसन्थं “बुज्झिता सच्चानी ति बुद्धो । बोधेता पजाया ति

ये च ते दीधमद्धानं धम्मं अस्सोमुं गोतम ।

पत्ता ते अचेलद्धानं यत्थ गन्त्या न सोचरे” ति ॥

इमा द्वे गाथा वत्था पक्कामि ।

३५. यं पन किञ्ची ति एत्थ यं ति अनियमितवचनं । तथा किञ्ची ति । पना ति वच-
न-इत्यर्थः । तस्मा यं किञ्ची ति जेय्यस्स अनवसेसपरियादानं कतं होति । पना ति विसेसत्थ-
दीपको निपातो । तेन “सम्मासम्बुद्धो”ति इमिना सङ्केपतो वित्थारतो च सत्थु चतुसच्चाभि-
सम्बोधो वुत्तो । “बुद्धो”ति पन इमिना तदज्जस्म पि जेय्यस्सावबोधो । पुरिमेन वा सत्थु
पटिविज्जायादुत्तरो, पच्छिमेन देवनाज्जादुत्तरो । पो ति उपरि बुच्चमानो विसेसो बोती-
यति । सब्बसो पटिपक्खेहि विमुच्चती ति विमोक्खो, अग्गमग्गो । तस्स अन्तो अग्गफलं, तत्थ
भवं तस्मिं लद्धे लद्धवतो विसेसत्थन्तिकजाणं, सब्बज्जुत्ताणेन सद्धिं सब्बग्धिं बुद्धजाणं ।
एवं पवत्तो ति एत्थ—

“सब्वज्जुत्ताय बुद्धो, सब्वदस्साविताय बुद्धो, अनज्जनेय्यताय बुद्धो, विमविताय बुद्धो,
खीणासवसङ्गातेन बुद्धो, निरुपलेपसङ्गातेन बुद्धो, एकन्तवीर्याने ति बुद्धो, एकन्तवीर्याने
ति बुद्धो, एकन्तवीर्याने ति बुद्धो, एकन्तवीर्याने ति बुद्धो, एकन्तवीर्याने ति बुद्धो,
एको अनुत्तरं सम्मासम्बोधिं अभिसम्बुद्धो ति बुद्धो, अहुविद्विदस्स हविद्विदस्स बुद्धो । बुद्धो
ति नेतं नामं मातरा कतं, न पितरा कतं, न भातरा कतं, न भगिनिया कतं, न मितामच्चहि
कतं, न जातिसालोहिनेहि कतं, न समज्जाज्जेहि कतं, न देवताहि कतं, विमोक्खन्तिकमेतं
बुद्धानं भगवन्तानं बोधिया मूले सह सब्वज्जुत्ताणस्स पटिलाभा सच्छिका पण्णत्ति यदिदं
बुद्धो”ति^२—

अयं तिहेलपल्लियो । यस्मा चेत्थ तस्सा इतिविमलसूत्रेण भेत्ते नहि तस्मा

बुद्धो” ति एवं पवत्तो सब्बो पि निद्देसनयोः, पटिसम्भिदानयोः वा वित्थारेतब्बो ।

३६. भगवा ति इदं पनस्स गुणविसिद्धसब्बसत्तुत्तमगरुगारवाधिवचनं^१ । तेनाहु पोरणा —

द्वीसु एकेना पि अत्थसिद्धी ति दस्सनत्थं “पटिसम्भिदानयो वा”ति अनियमत्थो वा-
सदो बुत्तो ।

तत्थ यथा लोके अवगन्ता “अवगतो”ति बुच्चति, एवं बुद्धिज्ञता सच्चानी ति बुद्धो
सुद्धकत्तुवसेन । यथा पण्णसोसा वाता “पण्णसुसा”ति बुच्चन्ति, एवं बोधेता पजाया ति बुद्धो
हेतुकत्तुवसेन, हेतुअत्थो चेत्थ अन्तोनीतो ।

सब्बब्बुताय बुद्धो ति सब्बधम्मबुद्धनसमत्थाय बुद्धिया बुद्धो ति अत्थो ।
सब्बदस्साविताय बुद्धो ति सब्बधम्मनं जाणचक्खुना दिट्ठत्ता^२ बुद्धो ति अत्थो ।
अनब्बनेय्यताय बुद्धो ति अब्बेन अबोधनीतो सयमेव बुद्धत्ता बुद्धो ति अत्थो ।
विसविताय बुद्धो ति नानागुणविसवनतो पदुममिव विकसनहेन^३ बुद्धो ति अत्थो ।
खीणासवसङ्गातेन बुद्धो ति एवमादीहि छहि परियायेहि निदक्खयविबुद्धो पुरिसो विथ
सब्बक्किलेसनिदक्खयविबुद्धत्ता बुद्धो ति बुत्तं होति । एकायनमग्गं गतो ति बुद्धो ति गमनत्थानं
बुद्धिअत्थताय बुद्धिअत्थानमपि गमनत्थता लब्धती ति एकायनमग्गं गतत्ता बुद्धो ति
बुच्चती ति अत्थो । एको अनुत्तरं सम्मासम्बोधिं अभिसम्बुद्धो ति बुद्धो ति
न परेहि बुद्धत्ता बुद्धो, अथ खो सयमेव अनुत्तरं सम्मासम्बोधिं अभिसम्बुद्धत्ता बुद्धो ति
अत्थो । अवद्विविहतत्ता बुद्धिपटिलाभा बुद्धो ति बुद्धि बुद्धं बोधो ति अनन्थन्तरं ।
तत्थ यथा रत्तगुणयोगतो रत्तो पट्टो, एवं बुद्धगुणयोगतो बुद्धो ति आपनत्थं बुत्तं ।
ततो परं बुद्धो ति नेतं नामं ति आदि अत्थानुगतायं पज्जत्ती ति बोधनत्थं बुत्तं ति
एवमेत्थ इमिना पि कारणेन भगवा बुद्धो ति वेदितव्वं ।

३६. अस्सा ति भगवतो । गुणविसिद्धसब्बसत्तुत्तमगरुगारवाधिवचनं ति
सब्बेहि सीलादिगुणेहि विसिद्धस्स ततो एव सब्बसत्तेहि उत्तमस्स गरुनो गाखवसेन

१. सु०—४:१-२७६ । २. सु०—५-२०२ । ३. गुणविसिद्धसत्तुत्तम०—सी०, स्या०, वि०

ड०—१-९४ । ४. सब्ब-धम्मबोधनसमत्थाय बुद्धिया—स्या०, क०, सारत्थ० टी०-१-२९६-पिट्ठेपि ।

५. विनयनट्टेवन्ती० ।

भगवा ति वचनं सेट्टं भगवा ति वचनमुत्तमं ।

गुरुवचनमुत्तमं सो भगवा तेन वुच्चती" ति ॥

चतुर्विधं वा नामं आवत्थिकं लिङ्गिकं नेमिचित्तिकं अधिच्च-
समुप्पन्नं ति । आवत्थिकवचनमुत्तमं नाम लोकिगोत्रादेन यद्विचर्यं ति वुत्तं
होति । तत्थ वच्छो दम्मा वलीवहो ति एवमादि आवत्थिकं । दण्डी
छत्ती सिखी करी ति एवमादि लिङ्गिकं । नेविज्जो कलभिक्खो ति एवमादि
नेमिचित्तिकं । मिरिवड्डको अन्नवड्डको ति एवमादि वचनत्थं अन्नदेस्सिक्खत्था
पवत्तं अधिच्चसमुप्पन्नं ।

इदं पन भगवा ति नामं नेमिचित्तिकं । न महात्मायस्य न मुहोदत्तनहा-
राजेन, न अनीतिया आतिमहत्तेहि कतं, न सक्कसन्नुमितादीहि देवता-

वुत्तवचनमिदं भगवा ति । तथा हि लोकनाथो अपरिमितनिरुपमप्यभावसीलादिगुणविशेष-
समञ्जिताय स्वयान्त्यसिद्धिचतुष्कङ्कस्य निरुपमेनहिनमुत्तमिदं नानाकार निरुपमेन पयोग-
सम्पत्तिया सदेवमनुस्साय पजाय अचचन्तुमस्सिक्ख च अरविमत्ताम् लोकधानम् अपरिमाणानं
सत्तानं उत्तमगारवद्धानं ति ।

भगवा ति वचनं सेट्टं ति सेट्टवाचकं वचनं सेट्टवचनवचनयो "सेट्ट" ति वुत्तं ।
अथ वा वुच्चती ति वचनं, अत्थो । तस्मा यो "भगवा" ति वचनेन वचनीयो अत्थो, सो
सेट्टो ति अत्थो । भगवा ति वचनमुत्तमं ति एत्था पि एसेव नयो । गुरुवचनो ति
गुरुभावयुत्तो गुरुगुणयोगतो, गुरुकरणं वा सातिसयं अरहती ति गारवयुत्तो, गारवारहो ति अत्थो ।

गुरुवचनेनैव "भगवा" ति इदं भगवतो नामं ति सङ्केपतो वुत्तमत्थं
वित्थारतो विभजितुकामो नामं वैव ताव अन्नुत्तमवचनेन दस्सेन्तो "चतुर्विधं वा नामं"
ति आदिमाह । तत्थ आवत्थिकं ति अवत्थाय विदितं तं तं अवत्थं उपादाय पञ्चमत्तं
वोहरितं । तथा लिङ्गिकं तेन तेन लिङ्गेन वोहरितं । नेमिचित्तिकं ति निमित्ततो आगतं ।
अधिच्चसमुप्पन्नं ति यदिच्छाय पवत्तं, यदिच्छाय आगतं यदिच्छकं । पठमेन आदि
सहेन बालो, युवा, बुद्धो ति एवमादि सङ्गणहाति । दुतियेन मुण्डी, बटी ति एवमादि,

विसेसेहि । बुत्तामि चेतं धम्मसेनापतिना—“भगवा ति नेतं नामं मातरा कतं...पे...विमोक्खन्तिकमेतं बुद्धानं भगवन्तानं बोधिया मूले सह सब्बज्जुतजाणस्स पटिलाभा सच्छिका पज्जति यदिदं भगवा” ति ।

३७. यंगुणनेमित्तिकञ्चेतं नामं, तेसं गुणानं पकासनत्थं इमं गाथं वदन्ति—

“भगी भजी भागि विभत्तवा इति ।

अकासि भग्गं ति गरू ति भाग्यवा ॥

बहूहि जायेहि सुभावित्तनो ।

भवन्तगो सो भगवा ति बुच्चती” ति ॥

ततियेन बहुस्सुतो, धम्मकथिको, ज्ञायी ति एवमादिं, चतुत्थेन अघभरिसनं^१ पावचनं ति एवमादिं सङ्गहाति । “नेमित्तिकं” ति वुत्तमत्थं व्यतिरेकवसेन पतिट्ठापेतुं “न महामायाया” ति आदिवुत्तं । “विमोक्खन्तिकं” ति इमिना इदं नामं अरियाय जातिया जातक्खणे येव जातं ति दस्सेति । यदि विमोक्खन्तिकं, अथ कस्मा अज्जेहि खीणासवेहि असाधारणं ति आह—“सह सब्बज्जुतजाणस्स पटिलाभा” ति । बुद्धानज्जि अरहत्तफलं निप्पज्जमानं सब्बज्जुतजाणादीहि सब्बेहि बुद्धगुणेहि सद्धिं येव निप्पज्जति । तेन वुत्तं—“विमोक्खन्तिकं” ति । सच्छिका पज्जत्ती ति सब्बधम्मानं सच्छिकिरियानिमित्ता पज्जति । अथ वा सच्छिका पज्जत्ती ति पच्चक्खसिद्धा पज्जति । यं गुणनिमित्ता हि सा ते सत्थु पच्चक्खभूता ति गुणा विय सा पि सच्छिकता एव नाम होति, न परेसं वोहारमत्तेना ति अधिप्पायो ।

३७. वदन्ती ति महाथेरस्स गरुभावतो बहुवचनेनाह, सङ्गीतिकारेहि वा कतमनुवादं सन्धाय । इस्सरियादिभेदो भगो अस्स अत्थी ति भगी । अकासि भग्गं ति रागादिपापधम्मं भग्गं अकासि, भग्गवा ति अत्थो । बहूहि जायेही ति कायभावनादिकेहि अनेकेहि भावनाक्कमेहि । सुभावित्तनो ति सम्मदेव भावितसभावस्स । पच्चत्ते चेतं सामिवचनं ।

निद्देसे वुत्तनयेना ति एत्थायं निद्देसनयो—

“भगवा ति गारवाधिवचनमेतं । अपि च भग्गरागो ति भगवा, भग्गदोसो ति भगवा भग्गमोहो ति भगवा, भग्गमानो ति भगवा, भग्गदिट्ठी ति भगवा, भग्गतण्हो ति भगवा, भग्गकिलेसो ति भगवा, भज्जि विभज्जि पविभज्जि धम्मरतनं ति भगवा, भवानं अन्तकरो ति भगवा, भावितकायो भावितसीओ भावितचित्तो भावितपज्जो ति भगवा, भज्जि वा भगवा अरज्जवनपत्थानि पन्तानि सेनासनानि अप्पसद्धानि अप्पनिग्घोसानि

निर्देशे^१ वृत्तयेत्येव चेत्थ तेसं तेसं पदानं अन्थो दद्वय्यो ।

३८. अयं पन अपरो नयो ।

भाग्यवा भगवा वृत्तो भगेहि च विमवत्ता ।

भत्तवा वन्तगमनो भवेमु भगवा ततो ति ॥

विभक्तवतानि मनुस्सरा स्सेव्यकानि विमवत्ता^२ इति भगवा, भागी वा भगवा
कीदरविमवत्तामेव^३ विमवत्तामेव^४ विमवत्तामेव^५ इति भगवा, भागी वा भगवा अत्थरसस्स
धम्मरसस्स विमुत्तिरस्स अधिसंलसस्स अधिचित्तस्स अधिपज्जाया ति भगवा, भागी वा भगवा
चतुस्सं ज्ञानानं चतुस्सं आरम्भणानं चतुस्सं अरूपममावत्तीनं ति भगवा, भागी वा भगवा अद्वस्सं
विमोक्खानं अद्वस्सं असत्तावत्तानं नवस्सं विमवत्तामेव^६ इति भगवा, भागी वा
भगवा दसस्सं सज्जाभावनानं दसस्सं कम्मिणममावत्तीनं आरम्भणममावत्तीनं असुमममावत्ति^७
ति भगवा, भागी वा भगवा चतुस्सं सतिपट्ठानानं चतुस्सं सम्मापधानानानं चतुस्सं इन्द्रियादानं
पञ्चस्सं इन्द्रियानं पञ्चस्सं बलानं सत्तस्सं बोद्धस्सं ज्ञानं अरियस्स अद्विक्कस्स मग्गस्सा ति भगवा, भागी
वा भगवा दसस्सं तथागतवज्जनं चतुस्सं वेसारज्जनं चतुस्सं विमवत्तामेव^८ छस्सं अभिज्ज्ञानं छस्सं
बुद्धधम्मानं ति भगवा, भगवा ति नेतं नाम^९ प^{१०} “सच्छिक्का पज्जति यदिदं भगवा” ति ।

एत्थ च “गारवाधिवचनं” ति आदीनि यदि पि गाथायं आगतपदानुक्रमेण न
नि दृष्टानि, यथारहं पन तेसं सब्बेसमि निर्देशभावेन विमवत्ता^{११} । तत्थ तत्तद्वत्तिपत्तयानं ति
गरुत्तं गहमावत्तयं वचनं । भर्जा ति भागसो कथेसि । तेनाइ—“विभर्जो” ति ।
धम्मरत्तनं ति धम्मरत्तविमवत्तामेव^{१२} । पुन भर्जो ति नेवि । भागा ति भागवेय्यवा ।
पुन भागी ति भजनर्सीलो । अत्थरसस्सा ति अत्थरसस्स^{१३} रसस्स । विमुत्तिरसस्सा ति विमुत्तिरसस्स^{१४}
उत्त्वा धम्मं कथेन्तस्स सुणन्तस्स च तदत्थं आरब्धं उपासकपदविमोक्ख^{१५} अत्थरसो ।
धम्मं आरब्धं धम्मरसो । यं सन्धाय वुत्तं “लभति अत्थवेदं, लभति धम्मवेदं” ति^{१६} ।
विमुत्तिरसस्सा ति विमुत्तिभूतस्स, विमुत्तिरसस्स^{१७} वा रसस्स । सज्जाभावनानं ति
अनिच्चसज्जादीनं दसस्सं सज्जाभावनानं । छस्सं बुद्धधम्मानं ति छ अत्थरसस्स उपासकपदविमोक्ख^{१८}
वुत्तं । तत्थ तत्थ “भगवा” ति सद्वसिद्धि निरत्तिनयेन वदितव्या ।

३८. यदि पि “भाग्यवा” ति आदीहि पदेहि वुच्चमानो अत्थो “भगी भर्जो” ति
निर्देशगाथाय सङ्गहितो एव, तथा पि पदसिद्धि आगच्छिमाण अत्थवेदल्लभित्तमित्ते संवणनानयो

तत्थ “वण्णागमो वण्णविपरिययो” ति आदिकं निरुत्तिलक्खणं गहेत्वा सद्दनेन वा पिसोदरादिपक्खेपलक्खणं गहेत्वा यस्मा लोकिय-लोकुत्तरसुखाभिनिव्वत्तकं दानसीलादिपारप्पत्तं भाग्यमस्स अत्थि, तस्मा भाग्यवा ति वत्तब्बे भगवा ति वुच्चती ति जातब्बं ।

३९. यस्मा पन लोभदोसमोहविपरीतमनसिकारअहिरिकानोचाप्प-कोधूपनाहमक्खपल्लासइस्सामच्छरियमायासाठेय्यथम्मसारम्भमानातिमानमद-पमादत्तहाअविज्जातिविधाकुसलमूलदुच्चरितसंकिलेसमलविसमसञ्जावितक्कप -

ततो अञ्जाकारो ति वुत्तं—“अयं पन अपरो नयो” ति । आदिकं ति आदि सद्देन वण्णविकारो, वण्णलोपो, धातुअत्थेन नियोजनञ्चा ति इमं तिविधं लक्खणं सङ्गहति । सद्दनेनेना ति ब्याकरणनेनेन । पिसोदरादीनं सद्दानं आकतिगणभावतो वुत्तं—“पिसोदरादिपक्खेपलक्खणं गहेत्वा” ति । पक्खपनमेवं लक्खणं । तप्परियापन्नाताकरणं हि पक्खपन । पारप्पत्तं ति परमुक्कंसगतं पारमिभावप्पत्तं । भाग्यं ति कुसलं । तुत्थ मग्गकुसलं लोकुत्तरसुखनिव्वत्तकं, इतरं लोकियसुखनिव्वत्तकं, इतरप्पि वा विवद्दूपनिस्सयं परियायतो लोकुत्तरसुखनिव्वत्तकं सिया ।

३६. लोभादयो एकक्वसेन गहिता । तथा विपरीतमनसिकारो विपल्लासभाव सामञ्जेन, अहिरिकादयो दुक्वसेन । लोभादयो च पुन “तिविधाकुसलमूलं” ति तिक्वसेन गहिता । कायदुच्चरितादितण्हासंकिलेसादिरागमलादिरागविसमादिकामसञ्जादिकामवितक्कादि-तण्हापपञ्चादयो तिविधदुच्चरितादयो । सुभसञ्जादिका चतुर्विधविपरियेसा । “चोवरहेतु वा भिक्खुनो तण्हा उप्पज्जमाना उप्पज्जति, पिण्डपात, सेनासन, इतिभवाभवहेतु वा” ति^१ एव-मागता चत्तारो तण्हुप्पादा । “बुद्धे कङ्कति, धम्मे, संघे, सिक्खाय, सन्नहचारीसु कुपितो होति अनत्तमनो आहतचित्तो खीलजातो” ति^२ एवमागतानि पञ्च चेतोखीलानि । “कामे अवीत-रागो होति, काये अवीतरागो, रूपे अवीतरागो, यावदत्थं उदरावदेहकं भुज्जित्वा सेय्यसुखं पत्तसुखं मिद्धसुखं अनुयुत्तो विहरति, अञ्जतरं देवनिकायं पणिधाय ब्रह्मचरियं चरती” ति^३ आगता पञ्च विनिबन्धा । रूपाभिनन्दनादयो पञ्चाभिनन्दना । कोधो, मक्खो, इस्सा, साठेय्यं, पापिच्छता, सन्दिद्धिपरामासो ति इमानि छ विवादमूलानि । रूपतण्हादयो छ तण्हाकाया ।

पञ्चचतुर्विधविपरियेसश्रमवगन्धर्वोद्यमेतत्तु । विनियुक्तपुण्यप्राप्तौ हेतोः -
 खिलविनियन्धनीवर्णाभिनन्दनाच्छिष्यादन्तुत्तमपदप्रदायकसामुत्तमप्रभुत्विक्रम-
 नवतण्हामूलकदमाकुनन्तस्मरथदाम्किदिद्विगतसङ्ख्यवन्तप्राप्तिरिति तन्ने-
 सव्यदर्थपरिच्छादकितोममनन्दस्तानि, सङ्क्षेपतो वा पञ्च विनियन्ध-
 अभितङ्गादेवपुननचुनारे अभञ्जि, तस्मा भग्गना एतेसं विनियानं
 भग्गवा ति वत्तव्वे भग्गवा ति बुच्चति ।

कामरसमदिवदिद्विचिन्तितव्यमप्यत्र विज्ञा । तत्तानुसन्धः । विनियुक्तपुण्यप्राप्तौ
 अट्ट मिच्छत्ता । “तण्हं पटिच्च परियेसना, परियेसनं पटिच्च लामो, लामं पटिच्च विनियत्तो,
 विनिच्छयं पटिच्च छन्दरागो, छन्दरागं पटिच्च अज्झोमानं अज्झोमानं पटिच्च परिग्गरो,
 परिग्गहं पटिच्च मच्छरियं, मच्छरियं पटिच्च आरक्खा, आरक्खविज्जयं पण्डरावादी” ति
 एते नव तण्हामूलका । चत्तारो मत्तववादा, चत्तारो एक्कवन्तववादा, चत्तारो अमराविकेपिका,
 चत्तारो अमराविकेपिका, द्वे अट्ठवन्तववादा, सोळस सज्जीवादा, अट्ट अज्जवन्तववादा,
 अट्ट देवन्तववादा, सत्त उच्छेदवादा पञ्च परमदिद्वधम्मनिव्वानवादा ति एतानि
 द्वासट्ठि दिद्विगतानि । अज्झत्तिकस्त उपायाय “अस्मी” ति होति^१ “इत्थस्मी” ति, “एवस्मी”
 ति “अज्जथास्मी” ति, “भविस्मं” ति, “इत्थं भविस्मं” ति “एवं भविस्मं” ति “अज्जथा भविस्मं”
 “असस्मी” ति, “सातस्मी” ति, “सियं” ति “इत्थं सियं” ति, “एव सियं” ति, “अज्जथा सियं ति,
 “अपाहं सियं” ति “अपाहं इत्थं सियं” ति, “अपाहं एवं सियं” ति, “अपाहं अज्जथा सियं”
 ति होती ति अट्ठारस बाहिरस्तुपादाय “इमिना अस्मी” ति होति, “इमिना इत्थस्मी” ति, “इमिना
 एवस्मी” ति “इमिना अज्जथास्मी” ति आदिका^२ बुत्तनया अट्ठारमा ति छत्तिस, अतीता छत्तिस,
 अनागता छत्तिस, पञ्चुप्पन्ना छत्तिसा ति अट्ठमन्तव्वे विचरिन्ति । एते—एते पच्चेकं
 संबन्धितव्वो । तथायं योजना—लोकास्मेदो दोसप्पमेदो याव अट्ठसततण्हा वचरितप्पमेदो
 ति । सव्वानि सत्तानं दर्थपरिच्छादकरानि किलेसानं अनेकानि सतमइत्तानि अभञ्जो ति
 योजना । अरन्मनाविनिगत्तो हि ज्वन्निअरन्मदिनरन्ने च अनन्तप्पमेदो किलेसा ति ।
 सङ्क्षेपतो ति एत्थ सन्नुच्छेदवहन्त्वेन सव्वसो अप्पवत्तिकरणेन किलेसत्तारं, सङ्खेपत्तारं
 परिज्जावसेना खन्धमारं, महाउच्छेदवहन्त्वेन सव्वथा अप्पवत्तिकरणेन अभिन्नुहान्तरं,

आह चेत्थ

“भग्गरागो भग्गदोसो भग्गमोहो अनासवो ।

भग्गास्स पापका धम्मा भगवा तेन बुच्चती” ति ॥

४०. भाग्यवताय चस्स सतपुञ्जलक्खणधरस्स रूपकायसम्पत्ति दीपिता होति । भग्गदोसताय धम्मकायसम्पत्ति । तथा लोकीयसरिक्खकानं बहुमतभावो, गहट्टपब्बजितेहि अभिगमनीयता, अभिगतानञ्च नेसं काय-चित्तदुक्खापनयने पटिबलभावो, आमिसदानधम्मदानेहि उपकारिता, लोकीयलोकुत्तरसुखेहि च सञ्जोजनसमत्थता दीपिता होति ।

बलविधमनविसयातिकमनवसेन देवपुत्तमच्चुमारञ्च अभञ्जि भग्गे अकासि । परिस्सयानं ति उपद्धानं । सम्पत्ति आयतिञ्च सत्तानं अनत्थावहत्ता मारणट्ठेन विवाधनट्ठेन किलेसा व मारो ति किलेसमारो । वधकट्ठेन खन्धा व मारो ति खन्धमारो । तथा हि वुत्तं—“वधकं रूपं ‘वधकं रूपं’ ति यथाभूतं नप्पजानाती” ति आदि^१ । जातिजरादिमहाव्यसननिब्वत्तनेन अभिसङ्गारो व मारो ति अभिसङ्गारमारो । संकिलेसनिमित्तं हुत्वा गुणमारणट्ठेन देवपुत्तो व मारो ति देवपुत्तमारो । सत्तानं जीवितस्स जीवितपरिक्खारानञ्च जानिकरणेन महाबाधरूपत्ता मच्चु एव मारो ति मच्चुमारो ।

४०. सतपुञ्जलक्खणधरस्सा ति अनेकसतपुञ्जनिब्वत्तमहापुरिसलक्खणवहतो रूपकायसम्पत्ति दीपिता होति, इतरासं फलसम्पदानं मूलभावतो अधिट्ठानभावतो च । धम्मकायसम्पत्ति दीपिता होति, पद्धानसम्पदापुब्बकत्ता आणसम्पदादीनं । भाग्यवताय लोकीयानं बहुमतभावो । भग्गदोसताय परिक्खकानं बहुमतभावो ति योजना । एवं इतो परेसु पि यथासङ्गत्थं योजेतब्बं । पुञ्जवन्तं हि गहट्टा खत्तियादयो अभिगच्छन्ति, पहीनदोसं पब्बजित तापसरिब्बाजकादयो ‘दोसविनयाय धम्मं देसेती’ ति । अभिगतानञ्च नेसं कायचित्तदुक्खापनयने पटिबलभावो, आमिसदानधम्मदानेहि उपकारसम्भावतो । रूपकायं तस्स पसादचक्खुना, धम्मकायं पञ्चाचक्खुना दिस्वा दुक्खद्वयस्स पटिप्पस्सम्भनतो उपगतानञ्च तेसं आमिसदानधम्मदानेहि उपकारिता, “पुब्बे आमिसदानधम्मदानेहि मया अयं लोकगभावो अधिगतो, तस्मा तुम्हेहि पि एवमेव पटिपज्जितब्बं” ति एवं सम्मापटिपत्तिं नियोजनेन अभिगतानं लोकीयलोकुत्तरसुखेहि सञ्जोजनसमत्थता च दीपिता होति ।

४२. यस्मा पन कुलादीहि भेदेहि सब्बधम्ममे, खन्धायतनधातु-
सच्चन्द्रियपटिच्चसमुप्पादादीहि वा कुसलादिधम्ममे, पीळनसङ्गतसन्ताप-
विपरिणामद्वेने वा दुक्खं अरियसच्चं, आयूहननिदानसंयोगपटिबोधद्वेने
समुदयं, निस्सरणदिवेकासङ्गतअमत्तद्वेने निरोधं, निरयानिकहेतुदस्सनाधि-
पतेय्यद्वेने मग्गं विभत्तवा, विभजित्वा विवरित्वा देसितवा ति वुत्तं होति—
तस्मा विभत्तवा ति वत्तब्बे भगवा ति वुत्तति ।

वसेन, पत्थितं कायपणिधानवसेन । तथे वा ति पणिधानानुरूपमेव । वीरियपारमिभावप्पत्तो,
अरियमग्गपरियापन्नो च सम्मावायामसङ्घातो पयत्तो ।

४२. भेदेही ति सब्बत्तिकदुक्कपदसंहितेहि पभेदेहि । पटिच्चसमुप्पादादीही ति
आदि-सद्वेन न केवलं विभङ्गपाळियं आगता सतिपद्धानादयो व सङ्गहिता, अथ खो सङ्गहा-
दयो, समयवित्तादयो ठपनादयो, तिकपद्धानादयो च सङ्गहिता ति वेदितव्वं । दुक्खसच्चस्स
पीळनद्वे तंसमज्झिनो सत्तस्स हिंसनं अविष्कारिकताकरणं । सङ्गतद्वे समेच्च सम्भूय पच्चयेहि
कतभावो । सन्तापद्वे दुक्खदुक्खतादीहि सन्तप्पनं परिदहनं । विपरिणामद्वे जराय मरणेन
चा ति द्विधा विपरिणामेतव्वता । समुदयस्स आयूहनद्वे दुक्खस्स निव्वत्तनवसेन सम्पिण्डनं ।
निदानद्वे “इदं तं दुक्खं” ति निददन्तस्स विय समुद्धानं । संयोगद्वे संसारदुक्खेन
संयोजनं । पल्लिबोधद्वे मग्गाधिगमस्स निवारणं । निरोधस्स निस्सरणद्वे सब्बूपधीनं पटि-
निस्सग्गसभावत्ता ततो विनिस्सट्ठा, तन्निस्सरणादिमत्तता वा । विवेकद्वे सब्बसङ्खारविसं-
युत्तता । असङ्गतद्वे केनचि पि पच्चयेन अनभिसङ्गतता । अमत्तद्वे निव्वत्तनभावत्ता मरण-
भावो, सत्तानं मरणभावहेतुता वा । मग्गस्स निरयानद्वे वट्टदुक्खतो निग्गमनद्वे । हेतु अत्थो
निव्वानस्स सम्पापकभावो । दस्सनद्वे अच्चन्तसुखुमस्स निव्वानस्स सच्छिकरणं । आधिपते-
य्यद्वे चतुसच्चदस्सने सम्पयुत्तानं आधिपच्चकरणं, आरम्भणाधिपतिभावो वा विसेसतो मग्गा-
धिपतिवचनतो । सति पि हि ज्ञा दीनं आरम्भणाधिपतिभावे ज्ञानाधिपतिनो धम्मा”ति
एवमादिं अवत्वा “मग्गाधिपतिनो धम्मा” इच्चेव वुत्तं, तस्मा विञ्ञायति “अत्थि मग्गस्स
आरम्भण धिपतिभावे विसेसो”ति । एते च पीळनादयो सोळसाकारा नाम । कस्मा पनेत्थ
अञ्जेसु रोगगण्डादिआकारेसु विज्जमानेसु एतेव परिग्गहन्ती ति ? सलक्खणतो च सच्चन्तर-
दस्सनतो च आविभावतो । स्वायमत्थो परतो सच्चकथायमेव आवि भविस्सति ।

४३. यस्मा च एस दिक्कव्वअणियविहारे कायस्सि-उरदिप्पिसे सुव्वतप्पविट्ठिता निमित्तं निरोज्जे अञ्जे च कोरियल्लो कुत्तरे उत्तस्सिदुल्ल-
धम्मे भजि सेवि बहुलं अकासि, तस्मा भत्तवा ति वत्तव्वे भगवा ति वुच्चति ।

४४. यस्मा पन तीमु भवेमु तत्तात्तत्तानं गमनं अनेन वन्तं, तस्मा भवेसु वन्तगमनो ति वत्तव्वे भगवन्तो भ-कारं गमनमन्तो ग-कारं वन्तगमनो व-कारञ्च दीधं कत्वा आदाय भगवा ति वुच्चति, यथा लोके मेहनस्स खस्स माला ति वत्तव्वे मेखला ति ।

४३. दिक्कचिचारे कम्पिणादिआरम्भणानि तदवधारणानि । मेत्तादिज्ज्ञानानि ब्रह्मविहारो । फलसमाप्तिरिति चिद्विहारे । कामेहि विवेकद्वयावसेन एकीभावो काय-
विवेको । पठमज्ज्ञानादिना नान्यथादीनि विविक्तचित्तता चित्तविवेको । उपधिविचारे निव्वानं । अञ्जे ति कोरियल्लो कुत्तरे ।

४४. किलेसामिसङ्गारवसेन भवेसु परिब्भमनं, सो च तण्हाप्पञ्चानो ति वुत्तं—“तण्हा-
सङ्गातं गमनं” ति । वन्तं ति अणिकम्पानुद्धेन उगिरितं पुन अपच्चावमनवसेन छड्डितं ।
भगवा ति वुच्चति निरुत्तिनयेना ति दस्सेन्तो आह—“यथा” प “मेखला” ति ।

अपरो नयो—भागवा ति भगवा, भतवा ति भगवा, भागे वनी ति भगवा, भगे वनी
ति भगवा, भत्तवा ति भगवा, भगे वमी ति भगवा । भागे वमी ति भगवा ।

भातवा भतवा भागे भगे च वनि भत्तवा ।

भगे वमि तथा भागे वमी ति भगवा षिनो ॥

तत्थ कथं भागवा ति भगवा ? ये ते सीलदयो वम्मद्वन्द्या पुण्णोद्धत्ता, ते अन-
ज्ज्ञाधावगा निरतिसया तथागतस्स अत्थि उरुवन्ति । तथा हिस्स सीलं समाधि पञ्चा विमुत्ति
विमुत्तिआणदस्सनं, हिरी ओत्तप्प, सद्धा वीरियं, सति सम्पज्झं, नीचदिट्ठि दिट्ठिदिट्ठि, समयो
विपस्सना, तीणि कुसलमूलानि, तीणि तुच्छरितानि, तयो नन्तवितक्का, तिस्सो अन्तरवज्झा,
तिस्सो धातुयो, चत्तारो सतिपट्ठाना, चत्तारो नम्मवदान, चत्तारो इड्ढिपादा, चत्तारो अरियमग्गा,
चत्तारि अरियफलानि, चतस्सो रट्ठिनिज्जा, चतुरोत्तिवण्णोदकमानानि, चत्तारो अरियवत्ता,
चत्तारि वेसारज्जआमानि, पञ्च राधनिज्जा, पञ्चङ्गिको सम्मासमाधि, पञ्चआणिको नम्मन्नधि,

पञ्चिन्द्रियानि, पञ्च बलानि, पञ्च निस्सारणीया धातुयो, पञ्च विमुत्तायतनजाणानि, पञ्च विमुत्ति-
परिपाचनीया सञ्जा, छ अनुत्सत्तिष्ठानानि, छ गारवा, छ निस्सारणीया धातुयो, छ सततविहारा,
छ अनुत्तरियानि, छ निब्बेधभागिया सञ्जा, छ अभिञ्जा, छ असाधारणजाणानि, सत्त अपरि-
हानिया धम्मा, सत्त अरियधम्मा, सत्त अरियधनानि, सत्त बोज्झङ्गा, सत्त पुप्पुरिसधम्मा,
सत्त निज्जरवत्थूनि, सत्त सञ्जा, सत्त दक्खिण्येय्यपुग्गलदेसना, सत्तविज्जाणट्ठित्तिदेसना, सत्त
खीणासवबलदेसना, अट्ठ पञ्जापटिलाभहेतुदेसना, अट्ठ सम्मत्तानि, अट्ठ लोकधम्मातिक्कमा,
अट्ठ आरम्भवत्थूनि, अट्ठ अक्खणदेसना, अट्ठ महापुरिसवितक्का, अट्ठ अभिभायतनदेसना,
अट्ठ विमोक्खा, नव योनिसोमनसिकारमूलका धम्मा, नव पारिसुद्धिपधानियङ्गानि, नव सत्तावास-
देसना, नव आघातपटिविनया, नव सञ्जा, नव नानत्ता, नव अनुपुब्बविहारा, दस
नाथकारणा धम्मा, दस कसिणायतनानि, दस कुसलकम्मपथा, दस सम्मत्तानि,
दस अरियवासा, दस असेक्खधम्मा, दस तथागतबलानि, एकादस मेत्तानिसंसा^१ ।
द्वादस धम्मचक्काकारा, तेरस धुतगुणा, चुद्दस बुद्धजाणानि, पञ्चदस विमुत्तिपरिपाच-
नीया धम्मा, सोळसविधा आनापातस्सत्ति, सोळस अपरन्तपनीया धम्मा,^२ अट्ठारस बुद्धधम्मा,
एकूनवीसत्ति पञ्चवेक्खणजाणानि, चतुचत्तालीस जाणवत्थूनि, पञ्चास उदयब्बयजाणानि,
परोपञ्चास कुसलधम्मा, सत्तसत्तत्ति जाणवत्थूनि, चतुवीसत्तिकोटिसतसहस्ससमाप्रत्तिसञ्चा-
रिमहावज्जिराणं, अनन्तनयसमन्तपद्धानपविचयपञ्चवेक्खणदेसनाजाणानि, तथा अनन्तासु
लोकधातुसु अनन्तानं सत्तानं आसयादिविभावनजाणानि चा ति एवमादयो अनन्तापरिमाणमेदा
अनञ्जसाधारणा निरतिसया गुणभाखा गुणकोट्टासा संविज्जन्ति उपलब्भन्ति । तस्मा यथा-
वुत्तविभागा गुणभागा अस्स अत्थी ति भागवा ति वत्तब्बे आ-कारस्स रस्सत्तं कत्वा “भगवा”ति
वुत्तो । एवं ताव भागवा ति भगवा ।

यस्मा सीलदयो सब्बे गुणभागा असेत्ततो ।

विज्जन्ति सुगते तस्मा “भगवा”ति पवुच्चति ॥

कथं भतवा ति भगवा ? ये ते सब्बलोकहिताय उत्सुक्कमापन्नेहि मनुस्सत्तादिके
अट्ठ धम्मे समोधानेत्वा सम्मासम्बोधिं कतमहाभिनीहारेहि महाबोधिसत्तेहि परिपूरेतब्बा
दानपारमी, सील, नेक्खम्म, पञ्जा, वीरिय, खन्ति, सच्च, अधिद्वान, मेत्ता, उपेक्खापारमी
ति दस पारमियो, दस उपपारमियो, दस परमत्थपारमियो ति समत्तिस पारमियो, दानादीनि

१—एकादस सीलानिसंसा ति सी० पोत्थके अतिरेकपाठो ।

२—सोळस सत्ताकारा ति सी० पोत्थके अतिरेकपाठो ।

चत्वारि नङ्गवन्धूनि, सच्यदीनि चत्वारि अर्धहस्तानि, अक्षरानि चत्वारि, नयन, धन, रज्ज्व, पुतदारपरिच्छादो ति पञ्च सारविच्छादाः, पुच्छयोगो, पुच्छचरित्रा, पञ्चभ्यां नो ज्ञाना-पञ्चरिषा लोकाश्चरित्रा, दुष्टपञ्चरिषा ति एकपञ्चो, सङ्क्षेपतो वा सर्वे पुत्रास्त्वयं सारविच्छादाः दुष्टकारकवन्मा, ते मन्मथिनीयस्यो पट्टाय कृपानं सारविच्छादाणि चत्वारि अर्धहस्तानि यथा हस्तमण्डिता, संक्षिप्तमण्डिता, द्विगुणमण्डिता वा न होन्ति, अथ खो उत्तरस्तरि विभक्त- भागियाय होन्ति, एवं सककचं निरन्तरं अमवसेसतो भता सम्भता अस्त अर्था ति "भतवा" ति वत्तन्वे भगवा ति वुत्तो निरन्तरमेव त-कारस्त स-कारं क्त्वा । अथ वा भतवा ति ते येव यथावुत्ते दुष्टकारकवन्मे वुत्तनयेन भरि सम्भरि, परिपूरंसी ति अर्थो । एवाम्भ भतवा ति भगवा ।

सम्मासग्रोधिया सर्व्वं दानपागमिध्यादिके ।

सम्भारं भतवा नार्थो तस्मा पि भगवा मतो ॥

कथं भागे वनीति भगवा ? ये ते चतुर्विधविशेषेऽस्मिन्मन्त्रस्य देवसिक्तं वज्रवदनक-
समापत्तिभागा, ते अनवसेसतो लोकहितं अत्तो च दिष्टमस्तु विनाशं निचक्षुः कप निचक्षुः
वनि भजि सेवि वृद्धमन्त्रास्तीति भागे वनीति भगवा । अथ वा अनिच्छेयधम्मेसु वृद्धमन्त्रा-
खन्धादीसु च ये ते परिच्छेदविशेषेण सङ्क्षुपतो वा चतुर्विधा अभिपन्नभागा, विधारतो
पन “चक्षुः परिच्छेद्यं” प “जराभरणं परिच्छेद्यं” ति आदिना^३ अनेकविधेयभागा,
“चक्षुस्तस्मै समुदयो पहातव्यो” प “जराभरणं समुदयो पहातव्यो” ति आदिना पहातव्य-
भागा “चक्षुस्तस्मै निरोधो” प “जराभरणं निरोधो सच्छिद्यतव्यो” ति आदिना सच्छि-
द्यतव्यभागा, “चक्षुस्तस्मै निरोधगामिनी परिच्छेद्य” ति आदिना, “चक्षुस्तस्मै परिच्छेद्य” ति
आदिना च अनेकमेवा भावेतव्यभागा च धम्मा, ते मन्त्रे वनि भजि यथारहं लोकहितं
सेवनानं वसेन सेवि । एवमपि भागे वनीति भगवा । अथ वा ये इमे सौत्वादयो धम्मस्मन्त्रा-
सावकेहि साधारणा गुणकोटानां गुणभागा, “किन्ति नु खो ते देवेस्सन्तस्सेतुं परिच्छेद्यं” ति^४
सहस्रकदमाद्य वनि अभिपत्त्ययि सा चत्स अभिपत्त्यना पञ्चविंशतिवर्णा अहोसि । एवमपि
भागे वनीति भगवा ।

यस्मा अस्मात् निष्पद्यते तयागती ।

भजि पत्ययि सत्तानं हिताय भगवा ततो ॥

१—सी० वेल्सेलेन्जि, पञ्चादित्ति—दी०-३-१७१।

[illegible]

३—ख०-५-२६-पिट्टे परिसम्मिद्रामग्गे ।

सिद्धांत, क० ।

कथं भगे वनी ति भगवा ? समासतो ताव कतपुञ्जेहि पयोगसम्पन्नेहि यथाविभवं भजीयन्ती ति भगा, लोकियलोकुत्तरसम्पत्तियो । तत्थ लोकिये ताव तथागतो सम्बोधितो पुब्बे बोधिसत्तभूतो परमुक्कंसगते वनि भजि सेवि, यत्थ पतिट्ठाय निरवसेसतो बुद्धकारकधम्ममे समन्ना-
नेन्तो बुद्धधम्ममे परिपाचेसि । बुद्धभूतो पन ते निरवज्जसुखूपसंहिते अनञ्जसाधारणे लोकुत्तरे पि वनि भजि सेवि । वित्थारतो पन पदेसरज्जइस्सरियचक्कवत्तिसम्पत्तिदेवरज्जसम्पत्तिआदिवसेन ज्ञानविमोक्खसमाधिसमापत्तिजाणदस्सनमग्गभावनाफलसच्छिकिरियादिउत्तरिमनुस्सधम्मवसेन च अनेकविहिते अनञ्जसाधारणे भगे वनि भजि सेवि । एवम्पि भगे वनी ति भगवा ।

या ता सम्पत्तियो लोके या च लोकुत्तरा पुथू ।

सब्बा ता भजि सम्बुद्धो तस्मा पि भगवा मतो ॥

कथं भत्तवा ति भगवा ? भत्ता दळ्हभत्तिका अस्स बहू अत्थी ति भत्तवा । तथागतो हि महाकरुणासम्बञ्जुतजाणादिअपरिमितनिरुपमप्पभावगुणविसेससमङ्गिभावतो^१ सम्बसत्तुत्तमो सम्मानत्थपरिहारपुब्बङ्गमाय निरवसेसहितसुखविधानतप्पराय निरतिसयाय पयोगसम्पत्तिया सदेव-
मनुस्साय पजाय अच्चन्पकारिताय द्वत्तिसमहापुरिसल्लक्षणअसीतिअनुव्यञ्जनव्यामप्पभादि-
अनञ्जसाधारणगुणविसेसपटिमण्डितरूपकायताय यथाभुञ्चगुणाधिगतेन “इति पि सो भगवा”
ति आदिनयप्पवत्तेन लोकत्तयव्यापिना सुविपुलेन, सुविसुद्धेन च शुतिघोसेन समन्नागतत्ता,
उक्कंसपारमिप्पत्तासु अप्पिच्छतासन्तुट्ठिआदीसु सुपतिट्ठितभावतो, दसबलचतुवेसारजादिनिरति-
सयगुणविसेससमङ्गिभावतो च ‘रूपप्पमाणो रूपप्पसन्नो, घोसप्पमाणो घोसप्पसन्नो, लूखप्पमाणो
लूखप्पसन्नो, धम्मप्पमाणो धम्मप्पसन्नो’ ति एवं चतुप्पमाणिके लोकसन्निवासे सम्बथा पि
पसादावहभावेन समन्तपासादिकत्ता अपरिमाणानं सत्तानं सदेवमनुस्सानं आदरवहुमानगारवा-
यतनताय उरमपेमसम्मत्तिट्ठानं । ये तस्स ओवादे पतिट्ठिता अवेच्चप्पसादेन समन्नागता होन्ति,
केनचि असंहारिया तेसं सम्मत्ति समणेन वा ब्राह्मणेन वा देवेन वा मारेन वा ब्रम्हुना वा ति ।
तथा हि ते अत्तनो जीवितपरिच्चागे पि तत्थ पसादं न परिच्चजन्ति, तस्स वा आणं दळ्हभत्ति-
भावतो । तेनेवाह—

“यो वे कतञ्जू कतवे दि धीरो ।

कल्याणमिच्चो दळ्हभत्ति च होती” ति^१ ॥

सेय्यथा पि भिक्षुत्वे महासमुदो त्रितधम्मो वेत्ते तातिवत्तति एवमेव न्दो भिक्षुत्वे यं
मया सावकानं सिक्खापदं पञ्चत्तं, तं मम सावका जीवितहेतु पि न भिक्षुत्वेति चेत्तं च ।

एवं भत्त्वा ति भगवा निः तिर्यगेन एकः स त-कारस्स शेषं कत्वा इतरस्स रा-कार कत्वा ।

[illegible]

ममभक्ता ग्रहणां सत्यु मगवा तेन पुञ्चति ॥

[illegible]

चक्रवर्त्तिसिद्धिं यत्ना यमं इत्थरियं मुनिं ।

पहासि लोकचित्तञ्च सुगतो भगवा ततो ॥

कथं भागे वसोति भगवा ? भागा नाम नन्दनान्तेष्ट्या ते गन्धायतनधाता-
दिवसेन, तस्या पि नन्दनविप्रेन अन्विष्टिविप्रेन च अन्वेष्टिय, ते च भगवा "सर्वं
पपञ्चं, सर्वं योगं, सर्वं गन्धं, सर्वं संयोजनं समुच्छिद्यत्वा अमृतं धातुं समविगच्छन्तो वसि
उग्निरि अनपेक्वो छुद्वि न पञ्च वसिः ।" तथा हेस नन्दनान्तेष्ट्ये पथवि आपं तेजं वायं,

१. ३०-३-३३, १-१-३३, ३०-४-३३। २. ३०-३-३३, ३३-३३।

[illegible][illegible][illegible]

चक्खुं सोतं धानं जिह्वं कायं मनं, रूपे सहे गन्धे रसे फोढब्बे धम्मे, चक्खुविञ्जाणं...प...
मनोविञ्जाणं, चक्खुसम्पस्सं...प...मनोसम्पस्सं, चक्खुसम्पस्सजं वेदनं...प...मनोसम्प-
स्साजं वेदनं, चक्खुसम्पस्साजं सञ्जं...प...मनोसम्पस्सजं सञ्जं, चक्खुसम्पस्सजं चेतनं...
प...मनोसम्पस्सजं चेतनं, रूपतण्हं...प...धम्मतण्हं, रूपवितक्कं...प...धम्मवितक्कं,
रूपविचारं...प...धम्मविचारं” ति आदिना अनुपदधम्मविभागवसेन पि सब्बे व धम्मकोट्टासे
अनवसेसतो वमि उगिगारि अनपेक्खपरिच्चागेन छडुयि । वुत्तं हेतं—

“यं तं आनन्द चत्तं वन्तं मुत्तं पहीनं पटिनिस्सट्ठं, तं तथागतो पुन पच्चावमिस्सती
ति नेतं ठानं विज्जती” ति^१ ।

एवमि भागे वमी ति भगवा । अथ वा भागे वमी ति सब्बे पि कुसलाकुसले
सावज्जानवज्जे हीनपणीते कण्हसुक्कसपटिभागे धम्मे अरियमग्गाणमुखेन वमि उगिगारि
अनपेक्खो परिच्चजि पजहि, परेसञ्च तथत्ताय धम्मं देसेसि । वुत्तमि चेत्तं—

“धम्मा पि वं भिक्खवे पहातब्बा पगेव अधम्मा^२ । कुल्लूपमं वो भिक्खवे धम्मं
देसेस्सामि नित्थरणत्थाय, नो गहणत्थाया” ति आदि^३ ।

एवमि भागे वमी ति भगवा ।

खन्धायतनधातादिधम्मभेदा महिसिना ।

कण्हा सुक्का यतो वन्ता ततो पि भगवा मतो ॥

तेन वुत्तं—

“भागवा भतवा भागे भगे च वनि भत्तवा ।

भगे वमि तथा भागे वमी ति भगवा जिनो” ति ॥

एत्थ च यस्मा सञ्ज्ञेपतो अत्तहितसम्पत्तिपरहितपटिपत्तिवसेन दुविधा बुद्धगुणा, तसु
अत्तहितसम्पत्ति पद्धानसम्पदाजाणसम्पदाभेदतो दुविधा, आनुभावसम्पदादीनं तदविनाभावेन
तदन्तो गधत्ता । परहितपटिपत्ति पयोमासयभेदतो दुविधा । तत्थ पयोगतो लामसक्कारादिनिरपे-
क्खचित्तस्स सब्बदुक्खनिध्यानिकधम्मूपदेसो, आसयतो पटिविरुद्धेसु पि निच्चं हितेसिता,
जाणपरिपाककालागमनादिपरहितपटिपत्ति च, आमिसपटिग्गहणादिना पि अत्थचरिया परहित-

४५. तस्सेवं इमिना च इमिना च कारणेन सो भगवा
अरहं...प...इमिना च इमिना च कारणेन भगवाति बुद्धगुणे अनुस्मरतो
नेव तस्मिं समये नानपरियुद्धितं चित्तं होति, न दोनपरियुद्धितं, न मोदपरि-
युद्धितं चित्तं होति । अनुगतदेवस्स तस्मिं समये चित्तं होति नद्वारनं अरहं ।
पटिपत्ति होति येव । तस्मा तेसं विभावनवसेन पाळियं “अरहं” ति आदीनं पदानं गहणं
वेदितव्वं ।

तत्थ “अरहं” ति इमिना पदेन सत्त्वसम्पत्तिवसेन भगवतो अत्तसम्पत्तिविभा-
विता । “सत्त्वसम्पत्तिवसेन, लोकविदू” ति च इमेहि पदेहि भाणसम्पदावसेन । ननु च “लोक-
विदू” ति इमिना पि सम्मासम्बुद्धता विभावीयती ति ? सच्चं विचारयन्ति, अत्थि पन
विसेतो, “सम्मासम्बुद्धो” ति इमिना सम्बन्धुत्तज्जाणानुभावो विभाविता, “लोकविदू” ति
पन इमिना आसवानुसयज्जाणादीनम्पि आनुभावो विभाविता ति । “विज्ञाचरणसम्पत्तिवसेन” ति
इमिना सम्बन्धुत्तज्जाणानुभावो विभाविता । “सुगतो” ति पन इमिना समुदागमतो
पट्टाव भगवतो अत्तहितसम्पत्तिवसेन विभाविता । “अनुत्तरो पुरिसदम्मसारथि
सत्था देवमनुस्सानं” ति इमेहि पदेहि भगवतो परहितपटिपत्ति विभाविता । “बुद्धो” ति
इमिना भगवतो अत्तहितसम्पत्तिवसेन परहितपटिपत्ति च विभाविता । एवञ्च कत्वा “सम्मासम्बुद्धो”
ति कत्वा “बुद्धो” ति वचनं समस्थितं होति । तेनेवाह—“अत्तना पि बुद्धि अच्चे पि सत्ते
वोवेसी” ति आदि । “भगवा” ति च इमिना पि सम्मासम्बुद्धतावसेन भगवतो सम्बन्धुत्तज्जा-
णानुभावो विभाविता ।

अपरो नयो—हेतुफलसत्त्वपकारवसेन सङ्गेषतो विविधा बुद्धगुणा । तत्थ “अरहं सम्मा-
सम्बुद्धो विज्ञाचरणसम्पत्तिवसेन लोकविदू” ति इमेहि पदेहि सम्मासम्पत्तिवसेन बुद्धगुणा विभाविता ।
“अनुत्तरो पुरिसदम्मसारथि सत्था देवमनुस्सानं” ति इमेहि सत्त्वपकारवसेन बुद्धगुणा पकासिता ।
“बुद्धो” ति इमिना फलवसेन, सत्त्वपकारवसेन च बुद्धगुणा विभाविता । “सुगतो भगवा”
ति पन इमेहि पदेहि हेतुफलसत्त्वपकारवसेन बुद्धगुणा विभाविता ति वेदितव्वं ।

४५. तस्सा ति बुद्धानुसंगनियत्तं योगिनो । एवं ति “तत्रायं नयो” ति
आदिना बुद्धपकारेन तस्मिं समये ति बुद्धगुणानुसंगनियत्तं । नानपरियुद्धितं ति रागेन
परियुद्धितं, परियुद्धानप्यत्तेहि रागेहि सहितं चित्तं अरञ्जमिव चोरेहि तेन परियुद्धितं ति वृत्तं,

इच्छस्स एवं रागादिपरियुद्धानाभावेन विक्खम्भितनीवरणस्स कम्मद्वाना-
भिमुखताय उजुगतचित्तस्स बुद्धगुणपोणा वितक्कविचारा पवत्तन्ति ।
बुद्धगुणे अनुवितक्कयतो अनुविचारयतो पीति उप्पज्जति, पीतिमनस्स

तस्स परियुद्धानद्वानभावतो, परियुद्धितरागं ति अत्थो । यं वा रागस्स परियुद्धानं, तं तं सहिते
चित्ते उपचरितं ति दट्ठब्बं । एतस्मिं पक्खे रागेना ति रागेन हेतुना ति अत्थो । उजुगतमेवा
ति पगेव कायवक्कादीनं अपनीतत्ता, चित्तस्स च अनुजुभावकरानं मायादीनं अभावतो, रागादि-
परियुद्धानाभावेन वा ओनतिउन्नतिविरहतो उजुभावमेव कतं । अथ वा उजुगतमेवा ति कम्म-
द्वानस्स वीथिं ओतिण्णताय लीनुद्धच्चविगमनतो मज्झिमसमथनिमित्तपटिपत्तिया उजुभावमेव
गतं । तथागतं आरब्भा ति तथागतगुणे आरम्भणं कवा ।

इच्छस्सा ति इति अस्स । “सो भगवा इति पि अरहं” ति आदिना पुब्बे वुत्तप्पकारेन
बुद्धगुणे अनुवितक्कयतो ति सम्बन्धो । एवं ति “नेव तस्मिं समये” ति आदिना वुत्तनयेन ।
बुद्धगुणपोणा ति बुद्धगुणनिन्ना । “वितक्कविचारा पवत्तन्ती” ति एतेन बुद्धगुणसङ्घातं
कम्मद्वानं वितक्काहतं, वितक्कपरियाहतं, पुनपुनं अनुमज्जनञ्च करोती ति दस्सेति । पीति
उप्पज्जती ति भावनावसेन उपचारज्ज्ञाननिष्पादिका बलवती पीति उप्पज्जति । पीतिमनस्स
वुत्तप्पकारपीति सहितचित्तस्स । कायचित्तदरथा ति कायचित्तपस्सद्धीनं पटिपक्खभूता सुखभा-
वत्था उद्धच्चसहगता किलेसा । पटिप्पस्सम्भन्ती ति सन्निसीदन्ति । अनुक्कमेन एकक्खणे
यदा बुद्धगुणारम्भणा भावना उपरूपरि विसेसं आवहन्ती पवत्तति, तदा नीवरणानि विक्खम्भि-
तानेव होन्ति, किलेसा सन्निसिन्ना व होन्ति, सुविसदानि सद्धदीनि इन्द्रियाणि होन्ति, भावनाय
पगुणताय वितक्कविचारा सातिसयं पट्टकिच्चा व होन्ति, बलवती पीति उप्पज्जति, पीतिपदद्वाना
सत्सद्धि सविसेसा जायति, पस्सद्धकायस्स समाधिपदद्वानं सुखं थिरतरं हुत्वा पवत्तति, सुखेन
अनुब्रूहितं चित्तं कम्मद्वाने सम्मदेव समाधियति, एवं अनुक्कमेन पुब्बभागे वितक्कादयो
उपरूपरि पट्टपट्टतरभावेन पवत्तित्वा भावनाय मज्झिमसमथपटिपत्तिया इन्द्रियानञ्च एकरस-
भावेन पट्टतमानि हुत्वा एकक्खणे ज्ञानङ्गानि उप्पज्जन्ति । यं सन्धाय वुत्तं भगवता—

“यस्मिं महानाम समये अरियसावको तथागतं अनुस्सरति, नेवस्स तस्मिं

समये रागपरियुद्धितं चित्तं होति...प...सुखिनो चित्तं समाधियती” ति^१ ।

कस्मा पनेत्थ ज्ञानं अप्पनापत्तं न होती ति आह—“बुद्धगुणानं पन गम्भीरताया”
ति आदि । गम्भीरे हि आरम्भणे गम्भीरे उदके पतितनावा विय समथभावना पतिट्ठं न लभति,

पीतिपदद्वानस्म पस्सद्विया कायचित्तद्वया अदिगच्छन्ति, पस्सद्वियस्म कायिकम्पि चेतसिकम्पि सुखं उपपज्जन्ति, सुखिनो बुद्धगुणान् अनुत्तरणवसेन हुत्वा चित्तं समाधियतीति अनुक्कमेन एककस्ये ज्ञानं भवति उपपज्जन्ति । बुद्धगुणान् पन गम्भीरताय नानप्यकारगुणानुत्तरणवसिद्विज्जन्ताय वा अप्पनं अप्पत्वा उपचारप्पत्तमेव ज्ञानं होति । तदेतं बुद्धगुणानुत्तरणवसेन उपपन्नं बुद्धानुस्सतिच्चेव सङ्गं गच्छति ।

४६. इमञ्च पन बुद्धानुस्सतिसन्नुयुत्तो भिक्खु सत्थरि सगारवो होति सप्पतिस्सो, सद्भावेपुल्लं सतिवेपुल्लं पञ्जावेपुल्लं पुञ्जवेपुल्लं अधिगच्छति, पीतिपामोज्जवहुलो होति, भयमेरवसहो, दुक्खयाधिवाननममरुतो सत्थाग

“गम्भीरताया” ति च इमिना सभावधम्मता पि सङ्गहिता । सभावधम्मो हि गम्भीरो न पज्जति । ननु च तज्जापज्जत्तिवसेव सभावधम्मो गच्छतीति ? सच्चं गच्छति पुञ्जभागे, भावनाय पन वड्डमानाय पज्जति समतिक्कमित्वा सभावे येव चित्तं तिष्ठति । ननु च सभावधम्मे पि कथंचि अप्पना समिज्जति दुतियारुप्पज्ज्ञानादीति ? सच्चं समिज्जति, तच्च खो एकप्पकारे आरम्भणे, इदं पन नानप्यकारं ति दस्सेन्तो—“नानप्यकारेण नानुत्तरणवसिद्विज्जन्ताय” ति आह । एवम्पि यथा नानप्यकारेण नानुत्तरणवसिद्विज्जन्ताय मनसिकारं तस्मैवस्मैव सत्तिं येव कोट्ठासे अप्पनावसेन भावना अवतिष्ठति, एवमिध कस्मा न होतीति ? विसमोयं उपपज्जासो । तत्थ हि सति पि कोट्ठासञ्चुत्तवे एकप्पकारेणैव भावना वत्तिति अदिगच्छन्ते गहणतो, इध पन नानप्यकारे न गुणानं नानप्यकारेण, न अयमेकस्मि येव गुणे दातुं सक्कोति भावना-बलेन पच्चक्खतो बुद्धगुणेषु उपद्वहन्तेसु सदाय वञ्चभावतो । तेनेव हि “अदिगच्छन्ता” ति वुत्तं । यदि उपचारप्पत्तं ज्ञानं होति, कथं बुद्धानुस्सतीति वुत्तं ति आह—“तदेतं” ति आदि ।

४६. सगारवो होति सप्पतिस्सो, मत्थुगुणसरीरस्स पच्चक्खतो उपद्वहन्तो । ततो येव सद्भावेपुल्लं अवेच्चप्पसादसदिंसं सद्धामहत्तं । बुद्धगुणानं अनुत्तरणवसेन भावनाय पवत्तता सतिवेपुल्लं । तेसं परमगम्भीरताय नानप्यकारेण च पञ्जावेपुल्लं । तेसं उच्चार-पुञ्जक्खेत्तताय पुञ्जवेपुल्लञ्च अधिगच्छति । पीतिपामोज्जवहुलो होति पीतिसम्बो-ज्जङ्गवानीयत्ता बुद्धानुस्सतिया । भयमेरवसहो बुद्धगुणानुत्तरणवसिद्विज्जन्ताय नानुत्तरणवसेन सतिया नानुत्तरणवसेन

संवाससञ्जं पटिलभति, बुद्धगुणानुस्सतिया अज्झावुत्थञ्चस्स सरीरम्पि
चेतियघरमिव पूजारहं होति, बुद्धभूमियं चित्तं नमति । वीतिककमितव्ववत्थु-
समायोगे चस्स सम्मुखा सत्थारं पस्सतो विय हिरोत्तप्पं पच्चुपट्ठाति, उत्तरि
अप्पटिविज्झन्तो पन सुगतिपरायनो होति ।

तस्मा हवे अप्पमादं कयिराम सुमेधसो ।

एवं महानुभावाय बुद्धानुस्सतिया सदा ति ॥

इदं ताव बुद्धानुस्सतियं वित्थारकथामुखं ।

धम्मानुस्सतिकथा

४७. धम्मानुस्सतिं भावेतुकामेना पि रहोगतेन पटिसल्लीनेन
“स्वाक्खातो भगवता धम्मो सन्दिट्ठिको अकालिको एहिपस्सिको

नतो । तेनाह भगवा “अनुस्सरेथ सम्बुद्धं, भयंतुम्हाकं नो सिया” ति^१ । दुक्खाधिवासन-
समत्थो बुद्धानुस्सतिया सरीरदुक्खस्स पदुमपलासे उदकस्स विय विनिवट्ठनतो । संवाससञ्जं
ति सहवाससञ्जं । बुद्धभूमियं चित्तं नमति बुद्धगुणानं महन्तभावस्स पच्चक्खतो उपट्ठानतो ।
बुद्धानुस्सतिभावनाय सब्बदा बुद्धगुणानं चित्ते विपरिवत्तनतो वुत्तं—“सम्मुखा सत्थारं पस्सतो
विया”ति । उत्तरि अप्पटिविज्झन्तो ति इमाय भावनाय उपरि तं अधिट्ठानं कत्वा सच्चानि
अप्पटिविज्झन्तो । सुगतिपरायणो ति सुगतिसम्परायो ति ।

अप्पमादं ति अप्पमज्जनं सक्कच्चं अनुयोगं । कयिराथा ति करेय्य । सुमेधसो ति
सुन्दरपज्जो । एवं महानुभावाया ति वुत्तप्पकारेन नीवरणविकल्मभनादिसमत्थेन सत्थरि
सगारवभागादिहेतुभूतेन महता सामत्थियेन समन्नागताय ।

२. धम्मानुस्सतिकथावण्णना

४७. धम्मानुस्सतिं ति एत्थ पदत्थो सभावत्थो च आदितो वुत्तो येवा ति तं अनाम-
सित्वा भावनाविधानमेव दस्सेतुं—“धम्मानुस्सतिं भावेतुकामेना पि” ति आदि आरब्धं ।
कस्मा पनेत्थ बुद्धानुस्सतियं विय “अवेच्चप्पसादसमन्नागतेना”ति न वुत्तं । ननु एता पटि-
पाटिया छ अनुस्सतियी अरियसावकानं वसेन देसन आरुह्हा ति ? सच्चमेतं, एवं सन्ते पि

ओपनेय्यकोः पचत्तं वेदितव्यो विज्जूही” ति^१ एवं परियत्तिधम्मो चैव नवविधस्स च लोकुत्तरधम्मस्स गुणा अनुस्सरितव्वा ।

४८. स्वाक्खातो ति इमस्मिं हि पदे परियत्तिधम्मो पि सङ्गहं गच्छति, इतरेसु लोकुत्तरधम्मो व । तत्थ परियत्तिधम्मो ताव स्वाक्खानो आदिसज्जपरियोपानकल्याणत्ता, मानससज्जकफेदकविजुत्ता विजुत्तान् चरियप्पकासनत्ता च ।

“परिदुदमीलविजुत्तानं पुद्गलान्तरं इज्झन्ती” ति दस्सन्तथं “अनेव्वयमं दग्गमं सनेन” ति इध न बुत्तं, अरियमावकानं पन सुत्थेन इज्झन्ती नि । तथा पि याळियं आगतत्ता च बुद्धानुस्सतिनिर्देशे बुत्तं ति दट्ठब्बं, अयञ्च विचारो परतो आगमिस्सन्तेव ।

४८. परियत्तिधम्मो पी ति पि-सहेन लोकुत्तरधम्मं सम्मिण्हेति । इतरेसु ति सन्दिद्धिकादिपदेसु । लोकुत्तरधम्मो वा ति अवधारणं निपरियायेन सन्दिद्धिकादिअत्थं सन्वाय बुत्तं, परियायतो पनेते परियत्तिधम्मो पि सम्भवन्तेव । तथा हि परिवत्तिधम्मो बहुसुतेन आगतागमेन परमेन सतिनेपक्केन समन्नागतेन पञ्चवता आदिकल्याणतादिविसेसतो सयं दट्ठव्यो ति सन्दिद्धिको । आचरियद्विद्वत्सत्ता विना न लब्भा ति चे ? लोकुत्तरधम्मो पि समाने कल्याणमित्तसन्निस्सयेनेव सिञ्चन्ततो, तथा मनुस्सन्तन्ने पि । “सन्दिद्धिं जयतां” ति अयं पनत्थो तित्थियद्विद्वत्सत्ता निपरियायतो व लब्भति, किलेसज्जे परियायतो सम्मन्ते-भावतो । “सन्दिद्धं अरहती” ति अयम्पि अत्थो लब्भतेव, सम्मतो संकिलेसधम्मामं पठानं, वोदानधम्मामं परिव्रूहन्ञ्च उद्दिस्स पवत्तत्ता । अयञ्च अत्थो “ये खो त्वं गोतमि धम्मं ज्ञेय्यासि, इमे धम्मा सरागाय सवत्तन्ति नो विरागाय, सज्जोगाय संवत्तन्ति नो विमज्जेनार, सउपादाताय संवत्तन्ति नो अनुपादानाय, एकंसेन गोतमि धारेय्यासि ‘नेसो धम्मो, नेसो विनयो, नेतं सत्थुसासनं’ ति”^२, “धम्मा पि वो भिक्खवे पहातव्वा, पगेव अधम्मा” ति^३ च एवमादीहि सुत्तपदेहि विभागेतव्वो । अकालिक विरुत्तपत्तन अकालिको । विज्जमानतापरि-सुद्धताहि एहिस्सविधिं अरहती ति एहिस्सिक्को । ततो एव बहुदुस्सनिपपन्नमिक्केहि अत्तनो चित्ते उपनयनं, चित्तस्स वा तत्थ उपनयनं अरहती ति ओपनेय्यको । विदुःपन्न-

१. ओपनेय्यको—सी०, स्या० ।

२. अं०—३—८ ।

३. वि०—४—३७९, अं०—३—३७४ ।

४. म०—१—१८० ।

४९. यं हि भगवा एकगाथम्पि देसेति, सा समन्तभद्रकत्ता धम्मस्स पठमपादेन आदिकल्याणा, दुतियततियपादेहि मज्झेकल्याणा, पच्छिमपादेन परियोसानकल्याणा । एकानुसन्धिकं सुत्तं निदानेन आदिकल्याणं, निगमनेन परियोसानकल्याणं, सेसेन मज्झेकल्याणं । नानानुसन्धिकं सुत्तं पठमानुसन्धिना आदिकल्याणं, पच्छिमेन परियोसानकल्याणं, सेसेहि मज्झेकल्याणं । अपि च सनिदानसउप्पत्तिकत्ता आदिकल्याणं, वेनेय्यानं अनुरूपतो अत्थस्स अविपरीतताय च हेतुदाहरणयुत्ततो च मज्झेकल्याणं, सोतूनं सद्वापटिलाभजनेन निगमनेन च परियोसानकल्याणं ।

सीसे ठत्वा परिचयेन सम्मदेव अत्थवेदं, धम्मवेदञ्च लभन्तेहि पच्चत्तं वेदितब्बो विज्झूही ति । एवं सन्दिट्ठिकादिपदेसु परियत्तिधम्मम्पि पक्खिपित्वा मनसिकारो युज्जतेव ।

४६. सा ति गाथा । समन्तभद्रकत्ता ति सब्बभागेहि सुन्दरत्ता । धम्मस्सा ति सासनधम्मस्स । किञ्चापि अवयवविनिमुत्तो समुदायो नाम परमत्थतो कोचि नत्थि, येसु पन अवयवेषु समुदायरूपेन अवेक्खितेषु “गाथा” ति समञ्जा, तं ततो भिन्नं विय कत्वा संसामिवोहारं^१ आरोपेत्वा दस्सेन्तो—“पठमेन पादेन आदिकल्याणा” ति आदिमाह । “एकानुसन्धिकं” ति इदं नातिबहुविभागं यथानुसन्धिना एकानुसन्धिकं सन्धाय वुत्तं, इतरस्स पन तेनेव देसेतब्बधम्मविभागेन आदिमज्झपरियोसानभागा लब्धन्ती ति । निदानेना ति कालदेसदेसकपरिसादिअपदिसनलक्खणेन निदानगत्थेन । निगमनेना ति “इदमवोचा” ति आदिकेन^२, “इति यं तं वुत्तं, इदमेतं पटिच्च वुत्तं” ति^३ वा यथावुत्तत्थनिगमनेन ।

अयं कथा विसेसतो सुत्तपिटकसंवण्णना ति कत्वा सुत्तपिटकवसेन धम्मस्स आदिकल्याणादिकं दस्सेत्वा इदानि सुत्तपिटकविनयपिटकानं वसेन तं दस्सेतुं—“सनिदानसउप्पत्तिकत्ता” ति आदि वुत्तं । तत्थ सनिदानसउप्पत्तिकत्ता ति यथावुत्तनिदानेन सनिदानताय सअद्दुप्पत्तिकताय च । वेनेय्यानं अनुरूपतो ति सिक्खापदपञ्जित्तिया धम्मदेसनाय च तंतंसिक्खापदभावेन पञ्जापियमानस्स वेनेय्यज्झासयानुरूपं पवत्तियमानस्स अनुरूपतो । अत्थस्सा ति देसियमानस्स च सीलादिअत्थस्स । “तं किस्स हेतु^४ ?, सेय्यथा पि भिक्खवे” ति आदिना^५ तत्थ तत्थ हेतूपमागहणेन हेतुदाहरणयुत्ततो ।

१. सस्सामिवोहारं—सी० ।

२. सं०—१—२२२ ।

३. अं०—४—१३९ ।

४. सं०—२—३५८ ।

५० सकलो पि सासनधम्मो अत्तनो अत्थद्वेन सीलेन आदि-
कल्याणो, समथविपक्खनान्णकलेहि मज्झेकल्याणो, निब्बानेन विद्वेयान-
कल्याणो । सीलसमार्थहि वा आदिकल्याणो, विपक्खनान्णकलेहि मज्झेकल्याणो,
फलनिब्बानेहि परियोज्ञानकल्याणो । बुद्धसुखेदिनाय आदिकल्याणो,
धम्मसुधम्मताय मज्झेकल्याणो, संवत्थुपटिपत्तिनाय परियोज्ञानकल्याणो । तं
सुत्वा तथत्थाय पटिपन्नेन अधिगन्तव्वाय अद्विगच्छे विद्या वा आदिकल्याणो,
पच्चेकवोधिआ मज्झेकल्याणो, मायकवोधिआ परियोज्ञानकल्याणो ।

५०. एवं सुतविनयवसेन परियत्तिधम्मस्स आदिमज्झपरियोज्ञानकल्याणतं दस्सेत्वा
इदानीं त्रीणि पिट्ठकानि एकज्झं गहेत्वा तं दस्सेतुं—सकलो पी” ति आदि वुत्तं । तस्य
सासनधम्मो ति—

“सम्बपापस्स अकरणं कुसलस्स उपसम्पदा ।

सच्चित्तपरियोदपनं एतुं बुद्धान सासनं” ति^१ ॥

एवं वुत्तस्स अनुमानस्स पकासको परियत्तिधम्मो । सीलेन आदिकल्याणो सीलसुधम्म-
सासनस्स । समथादीहि मज्झेकल्याणो तेसं सासनसम्पत्तिआ वेमज्झभावतो । निब्बानेन
परियोज्ञानकल्याणो तदधिगमतो उत्तरिकरणीयाभावतो । सासने सम्मापटिपत्ति नाम पञ्चाय
होति, तस्सा च सीलं, समाधि च मूलं ति आह—“सीलसमार्थहि आदिकल्याणो” ति ।
पञ्चा पन अनुपपत्तिरेवमेव दुविधा ति तदुभयमि गण्हन्तो “विपक्खनान्णकलेहि
मज्झेकल्याणो” ति आह । तस्स निष्पत्ति फलं, किञ्चं सिद्धदम्भिलुप्पिणं ततो परं कत्तब्धं
नत्थी ति दस्सेन्तो आह—“फलनिब्बानेहि परियोज्ञानकल्याणो” ति । फलगाहणेन वा
सुत्तादिकेसनिब्बानमाह, इतरेन इतरं, तदुभयञ्च सासनसम्पत्तिआ ओमानं ति आह—
“फलनिब्बानेहि परियोज्ञानकल्याणो” ति ।

बुद्धस्स सुबोधिता सन्तान्नुद्दता, ताय आदिकल्याणो तप्यभवत्ता । सम्बसो संकिलेस-
प्पहानं बोधानं पारिपूरी च धम्मसुधम्मता, ताय मज्झेकल्याणो तंसरीरया । सत्थारा यथा-
नुसिद्धं तथापटिपत्ति संवत्थुपटिपत्ति, ताय परियोज्ञानकल्याणो, ताय सासनस्स लोके
सुप्पतिद्धितभावतो । तं ति सासनधम्मं । तथत्ताया ति यथत्ताय भगवता धम्मो देसितो,

५१. सुट्ठयमानो चेस नीवरणविकखम्भनतो सवनेन पि कल्याणमेव आवहती ति आदिकल्याणो, पटिपज्जियमानो समथविपस्सनासुखावहनतो पटिपत्तिया पि कल्याणं आवहती ति मज्झेकल्याणो, तथापटिपन्नो च पटिपत्तिफले निद्धिते तादिभावावहनतो पटिपत्तिफलेन पि कल्याणं आवहती ति परियोसानकल्याणो ति एवं आदिमज्झपरियोसानकल्याणत्ता स्वाक्खातो ।

तथत्ताय तथभावाय । सो पन अभिसम्बोधि पच्चेकबोधि सावकबोधी ति तिविधो, इतो अञ्जथा निब्बानाधिगमस्स अभावतो । तत्थ सब्बगुणेहि अग्गभावतो इतरबोधिद्वयमूलताय च पठमाय बोधिया आदिकल्याणता गुणेहि वेमज्झभावतो दुतियाय मज्झेकल्याणता, तदुभयावरताय, तदोसानताय च सासनधम्मस्स ततियाय परियोसानकल्याणता बुत्ता ।

५१. एसो ति सासनधम्मो । नीवरणविकखम्भनतो विमुत्तायतनसीसे ठत्वा सद्धम्मं सुणन्तस्स नीवरणानं विकखम्भनसम्भवतो । बुत्तं हेतं—

“यथा यथावुसो भिक्खुनो सत्था वा धम्मं देसेति, अञ्जतरो वा गरुद्धानियो सब्रह्मचारी, तथा तथा सो तत्थ लभति अत्थवेदं लभति धम्मवेदं” ति^१ ।

“यस्मिं भिक्खवे समये अरियसावको ओहितसोतो धम्मं सुणाति, पञ्चस्स नीवरणानि तस्मिं समये पहीनानि होन्ती” ति^२—

च आदि । समथविपस्सनासुखावहनतो ति समथसुखस्स च विपस्सनासुखस्स च सम्पादनतो । बुत्तम्पि चेत्तं—

“सो विविच्चेव कामेहि विविच्च अकुसलेहि धम्मेहि सवितक्कं सविचारं विवेकजं पीतिसुखं” ति आदि^३ ।

तथा—

“यतो यतो सम्मसति खन्धानं उदयब्बयं ।

लभती पीतिपामोज्जं अमतं तं विजानतं ।

अमानुसी रती होति सम्मा धम्मं विपस्सतो” ति^४ च ॥

५२. यं पनेस भगवा धम्मं देसेन्तो सासनब्रह्मचरियं सन्नब्रह्म-
चरियञ्च पकासेति, नानानयेहि दीपेति, तं यथानुरूपं अत्यसम्पत्तिया
सात्थं, व्यञ्जनसम्पत्तिया सव्यञ्जनं । यथानुरूपं यथासम्पत्तिया विना
उत्तानीकरणपञ्चत्तिअत्थपदसमायोगतो सात्थं, अत्यसम्पत्तियङ्गुलाकार-
निरुत्तिनिर्देशसम्पत्तिया सव्यञ्जनं । अत्यसम्पत्तियङ्गुलाकार-
सात्थं, धम्मसम्भीरतादेसनागम्भीरताहि सव्यञ्जनं । अत्यपटिपत्ति-

तथापटिपन्नो ति यथा समथविस्सनादुल्लं आवहति, यथा वा सत्थारा अनुसिद्धं,
तथा पटिपन्नो सासनधम्मो । नदिस्स वा बह्वन्तो ति उल्लङ्घयेन्नास्सेन इहादीसु नदिस्स
लोकधम्मेहि अनुपलेपस्स आवहनतो । एस भगवा बुत्तनयेन विविदकस्स धम्मं देसेन्तो यं
सासनब्रह्मचरियं मग्गब्रह्मचरियञ्च पकासेति, तं यथानुरूपं अत्यसम्पत्तिया सात्थं, व्यञ्जन-
सम्पत्तिया सव्यञ्जनं ति योजना ।

५२. तत्थ अविसेसेन तिस्सो सिक्खा, सकलो च तन्तिधम्मो सासनब्रह्मचरियं ।
यं सन्धाय वुत्तं—“कतमेसानं खो भन्ते बुद्धानं भगवन्तानं ब्रह्मचारियं न चिरद्धितिकं अहोती”
ति आदि^१ । सम्बसिक्खानं मण्डभूतसिक्खत्तयसङ्गहितो अरियमग्गो सन्नब्रह्मचरियं । यं
सन्धाय वुत्तं—“खीणा जाति, दुसितं ब्रह्मचरियं, कतं करणीयं” ति^२ । यथानुरूपं ति
यथारहं । सिक्खत्तयसङ्गहं हि सासनब्रह्मचरियं अत्यसम्पत्तिया सात्थं । मग्गब्रह्मचरिये वस्तवमेव
नत्थि । अत्यसम्पत्तिया ति सम्पत्तिअत्थो हि इध मइ-सहो । इतरं पन
यथावुत्तेनत्थेन सात्थं, सव्यञ्जनं च । ये पनेत्थ “वचनसम्भावं सात्थं, अत्य सम्भावं
सव्यञ्जनं” ति विभजित्वा वदन्ति, तं न सुन्दरं, तथा विभत्तस्स परियत्तिधम्मस्स अभावतो ।
सद्वत्था हि अभिन्नरूपा विय हुत्वा विनियोगं गच्छन्ति । तथा हि नेसं वेत्तिअस्सन्तिअत्थं पटि-
जानन्ति । सति पि वा मेदे “सव्यञ्जनं” ति एत्थ यदि तुल्ययोगो अधिपेत्तो “सपुत्तो
आगतो” ति आदीसु विय, एवं सति “अत्यपटिसरणा भिक्खवे होय, मा व्यञ्जनविन्ता”
ति अत्यप्पधानवादो बाधितो^३ सिया, अयं विञ्जनं नत्तं “सलोकमको सपक्खको” ति आदीसु
विय व्यञ्जनसम्पत्ति अगगहिता सिया । तस्मा अट्ठकथायं वुत्तनयेनेव अत्थो गहेत्तव्वो ।

१. वि०—१—१० । २. वि०—३—१७, सं०—४—६८—विहादीसु ।

३. अत्यप्पधानभावो वेत्तिअत्थो—त्य०, क० ।

सम्भिदाविसयतो सात्थं, धम्मनिरुत्तिपटिसम्भिदाविसयतो सब्यञ्जनं । पण्डित-
वेदनीयतो परिक्खकजनप्पसादकं ति सात्थं, सद्देय्यतो लोकियजनप्पसादकं
ति सब्यञ्जनं । गम्भीराधिप्पायतो सात्थं, उत्तानपदतो सब्यञ्जनं ।
उपनेतव्वस्स अभावतो सकलपरिपुण्णभावेन केवलपरिपुण्णं । अपनेतव्वस्स
अभावतो निद्दोसभावेन परिसुद्धं ।

सात्थं सब्यञ्जनं ति एत्थ नेत्तिनयेना पि अत्थं दस्सेतुं—“सङ्कासन...प...सब्य-
ञ्जनं ति वुत्तं । तत्थ यदि पि नेत्तियं ब्यञ्जनमुखेन ब्यञ्जनतथग्गाहणं होती ति “अक्खरं पदं”
ति आदिना^१ ब्यञ्जनपदानि पठमं उद्दिष्टानि, इध पन पाळियं “सात्थं सब्यञ्जनं” ति आग-
तत्ता अत्थपदानि येव पठमं दस्सेतुं—“सङ्कासनपकासना” ति आदि वुत्तं । तत्थ सङ्केपतो
कासनं दीपनं सङ्कासनं “मञ्जमानो भिक्खु बद्धो मारस्स, अमञ्जमानो मुत्तो” ति आदीसु^२
विय । तत्तकेन हि तेन भिक्खुना पटिविद्धं । तेनाह—“अञ्जातं भगवा” ति आदि । पठमं
कासनं पकासनं । आदिकम्मस्मिं हि अयं प-सद्दो “पञ्जपेति पट्टपेती” ति आदीसु^३ विय ।
तिक्खिन्द्रियापेक्खं चेत्तं पदद्वयं उद्देसभावतो । तिक्खिन्द्रियो हि सङ्केपतो पठमञ्च वुत्तमत्थं
पटिपज्जति । संखित्तस्स वित्थारवचनं सकिं वुत्तस्स पुन वचनञ्च विवरणविभजनानि । यथा
“कुसला धम्मा”ति सङ्केपतो सकिंयेव च वुत्तस्स अत्थस्स “कतमे धम्मा कुसला ? यस्मिं समये
कामावचरं कुसलं चित्तं” ति आदिना^४ वित्थारतो विवरणवसेन विभजनवसेन च पुन वचनं ।
मज्झिमिन्द्रियापेक्खमेत्तं पदद्वयं निद्देसभावतो । विवटस्स वित्थारतराभिधानं, विभत्तस्स च
पकारेहि आपनं वेनेय्यानं चित्तपरितोसनं उत्तानीकरणपञ्चापनानि । यथा “फस्सो होती”
ति आदिना^५ विवटविभत्तस्स अत्थस्स “कतमो तस्मिं समये फस्सो ? यो तस्मिं समये फस्सो
फुसना सम्फुसना” ति^६ आदिना उत्तानीकिरिया, पञ्चापना च । मुदिन्द्रियापेक्खमेत्तं पदद्वयं पटि-
निद्देसभावतो । “पञ्चापनपट्टपनविवरणविभजनउत्तानीकरणपकासनअत्थपदसमायोगतो”—
ति पि पाठो ।

कथं प इयं पाठविकप्पो जातो ति ? वुच्चते—नेत्तिपाळियं आगतनयेन पुरिमपाठो ।
तत्थ हि—

१. खु०-१०-५ नेत्ति । २. सं०-२-३०२ । ३. सं०-२-२४ ।

४. अमि०-३-१८ ।

५. अमि०-१-१९ ।

“सङ्कासना पकासना विवरणा विमञ्जुत्तानीकम्मसम्पत्ति ।

एतेहि छहि पदेहि अत्थो कम्मञ्च निदिष्टं”ति ॥

देसनाहारयोजनाय च एतस्सेवत्थस्स “सङ्कासना पकासना”ति आदिना आगतं । पच्छिमो पन “पञ्चपेति पट्टपेति विवरति विमञ्जति उच्चानीकरोति ‘पस्सथा’ति चाहा”ति^१ सुत्ते आगतनयेन व्यञ्जनमत्तकतो । एवञ्च नेसं द्विन्नं पाठानं विसेसो, न अत्थतो । तथा हि सङ्केपतो “पठमं आपनं पञ्चापनं, पठममेव पट्टपनं”ति इमानि पदानि सङ्केपतानि पदेहि अत्थतो अविसिद्धानि । यञ्च पुरिमपाठे छट्ठं पदं “पकारतो आपनं”ति पञ्चापनं वुत्तं । तं दुतियपाठे पकासनपदेन “निम्बिसेसं पकारतो कासनं”ति कत्वा । यस्मा अन्तर्गतास्स अथावसासनसभावताय अभिन्नानि, सब्बेसञ्च वेनेय्यान् चित्तस्स तोसनं, बुद्धिया च निसानं याथावतो वत्थुसभावभावभासने जायतो ति । एवं अत्थपदरूपत्ता परियत्तिअत्थस्स यथावुत्तञ्चअत्थ-पदसमायोगतो सात्थं सासनं ।

अक्षरपदव्यञ्जनाकारनिरुत्तिनिर्देशसम्पत्तिया ति एत्थ उच्चारणवेलादं अप-रियोसिते पदे वण्णो अक्षरं । “एकक्षरं पदं अक्षरं”ति एके “आ एवं किर तं”ति आदीसु आ-कारादयो विय । “विमुद्धकारणानं मनसा देसनावाचाय अक्षरणतो अक्षरं”ति अञ्जे । विमत्तियन्तं अत्थआपनतो पदं । सङ्केपतो वुत्तं पदामिहितं अत्थं व्यञ्जेतीति व्यञ्जनं, वाक्यं । “किरियापदं अब्बपकारकविनेनत्तुत्तं वाक्यं”ति हि वदन्ति । पकारतो वाक्यविभागो आकारो । आकारामिहितं निम्बचनं निरुत्ति । निम्बचनविपाठे निम्बेसुपदे-सतो निर्देशो । एतेसं अक्षरादीन् व्यञ्जनपदानं सम्पत्तिया सम्पन्नताय सव्यञ्जनं ।

तत्रायमस्स अत्थपदसमायोगो, व्यञ्जनसम्पत्ति च—अक्षरेहि सङ्कासेति, पदेहि पका-सेति, व्यञ्जनेहि विवरति, आकारेहि विमञ्जति, निरुत्तीहि उच्चानी करोति, निर्देशेहि पञ्चपेति, तथा अक्षरेहि उग्घाटेत्वा पदेहि विनेति उग्घटितञ्चुं, व्यञ्जनेहि विपञ्चेत्वा आकारेहि विनेति विपञ्चितञ्चुं, निरुत्तीहि नेत्वा निर्देशेहि विनेति नेय्यं, एवञ्चायं धम्मो उग्घटियमानो उग्घ-टितञ्चुं विनेति, विपञ्चियमानो विपञ्चितञ्चुं, निव्यमानो नेय्यं । तत्थ उग्घटना आदि, विपञ्चना मज्झे, नयनमन्ते । एवं तीसु कालेषु तिष्ठा देसितो दोत्तत्तद्विचरन्तो गुणत्तयावहो तिविधवेने-

य्यविनयनो ति । एवम्पि तिविधकल्याणोयं धम्मो अत्थव्यञ्जनपरिपूरिया “सात्थो सब्यञ्जनो” ति वेदितब्बो “परिपुण्णो परिसुद्धो” ति च ।

अत्थगम्भीरता ति आदीसु अत्थो नाम तन्तिअत्थो । धम्मो तन्ति । पटिवेधो तन्तिया तन्तिअत्थस्स च यथाभूतावबोधो । देसना मनसा ववत्थापिताय तन्तिया देसना । ते पनेते अत्थादयो यस्मा ससादीहि विय महासमुद्धो मन्दबुद्धीहि दुक्खोगाहा अलब्भनेय्यपतिट्ठा च तस्मा गम्भीरा । अथ वा अत्थो नाम हेतुफलं । धम्मो हेतु । देसना पञ्जत्ति, यथाधम्मं धम्माभिलाषो, अनुलोमपटिलोमसङ्घेपवित्थारादिवसेन वा कथनं । पटिवेधो अभिसमयो, अत्थानुरूपं धम्मेसु, धम्मानुरूपं अत्थेसु, पञ्जत्तिपथानुरूपं पञ्जत्तीसु अवबोधो, तेसं तेसं वा धम्मानं पटिविज्झितब्बो सलक्खणसङ्गातो अविपरीतसभावो । ते पि चेते अत्थादयो यस्मा अनुपचितकुसलसम्भारेहि ।

दुप्पञ्जेहि ससादीहि विय महासमुद्धो दुक्खोगाहा अलब्भनेय्यपतिट्ठा च, तस्मा गम्भीरा । तेसु पटिवेधस्सा पि अत्थसन्निस्सितत्ता वुत्तं—“अत्थगम्भीरतापटिवेधगम्भीरताहि सत्थं” ति अत्थगुणदीपनत्तो । तासं धम्मदेसनानं व्यञ्जनसन्निस्सितत्ता वुत्तं—“धम्मगम्भीरतादेसनागम्भीरताहि सब्यञ्जनं” ति तासं व्यञ्जनसम्पत्तिदीपनतो ।

अत्थेसु पमेदगतं आणं अत्थपटिसम्भिदा । अत्थधम्मनिरुत्तिपटिसम्भिदासु पमेदगतं आणं पटिभानपटिसम्भिदा ति इमिस्सा पि पटिसम्भिदाय अत्थविसयत्ता आह—“अत्थ पटिभानपटिसम्भिदाविसयतो सात्थं” ति, अत्थ सम्पत्तिया आसति तदभावतो । धम्मो ति तन्ति । निरुत्ती ति तन्तिपदानं निद्वारेत्वा वचनं । तत्थ पमेदगतानि आणानि धम्मनिरुत्तिपटिसम्भिदा ति आह—“धम्मनिरुत्तिपटिसम्भिदाविसयतो सब्यञ्जनं ति, असति व्यञ्जनसम्पत्तिया तदभावतो । परिक्खकजनप्पसादकं ति एत्थ इति-सद्दो हेतु अत्थो । यस्मा परिक्खकजनानं किंकुसलगवेसीनं पसादावहं, तस्मा सात्थं । अत्थसम्पन्नं ति फलेन हेतुनो अनुमानं नदीपूरेन विय उपरि बुद्धिप्पवत्तिया । सात्थकता पनस्स पण्डितवेदनीयताय, सा परमगम्भीरसण्हसुखुमभावतो वेदितब्बा । वुत्तञ्हेतं—“गम्भीरो दुद्धसो” ति आदि^१ । लोक्कियजनप्पसादकं ति सब्यञ्जनं ति यस्मा लोक्कियजनस्स पसादावहं,^२ तस्मा सब्यञ्जनं । लोक्कियजनो हि व्यञ्जनसम्पत्तिया तुस्सति, इधा पि फलेन हेतुनो अनुमानं । सब्यञ्जनता पनस्स सद्देय्यताय, सा आदिकल्याणदिभावतो वेदितब्बा ।

५३. अपि च पटिपत्तिया अविमलव्यत्तितो सात्थं । अविमलव्यत्तितो आगमव्यत्तितो सव्यञ्जनं, सीलादिपञ्चधम्मकवन्दयुक्तो केवलपरिपुणं निरुपक्विकलेसतो नित्थरणताय पवत्तितो लोकान्निरूपेयत्तितो च परिसुद्धं ति एवं सान्ध्यव्यञ्जनक्रेयपरिपुणपरिसुद्धव्यञ्जनविपक्विकलेसतो स्वाक्खातो ।

अथ वा “पण्डितवेदनीयतो सात्थं” ति पञ्चापद्वानताय अगमव्यत्तितो आह, ततो पक्खिकजनप्पसादकं । सद्धेय्यतो सव्यञ्जनं ति सद्धेय्यजनताय व्यञ्जनसम्पन्नं, ततो लोकियजनप्पसादकं ति एवमेत्य अथो दट्ठब्बो । सम्भीतविमलव्यत्तितो सात्थं ति अविप्यायतो अगाधापारताय अत्थसम्पन्नं^१ अञ्जया तदभावतो । उन्नात्तपद्वतो सव्यञ्जनं ति सुद्धोपपत्तितो व्यञ्जनसम्पन्नं, प सगम्भीरत्तं पि अत्थस्स वेनेय्यां सुद्धिच्छेदव्यञ्जनपद्वतो । सम्बोपेस पठमस्स अत्थद्वयस्स पमेदो^२ दट्ठब्बो, तथा चेव तत्थ तत्थ संवण्णितं । तथा हेत्थ पक्खिप्पस्स, समुच्चयस्स वा अग्गहणं । उपनेतव्वस्सा ति पक्खिपितव्वस्स दोदत्तपत्तं अङ्गत्तस्स अभावतो । सकलपरिपुणभावत्ता ति सब्बमणेहि परिपुणत्ताय । अपनेतव्वस्सा ति संकिलेसधम्मस्स ।

५३. पटिपत्तिया ति सीलविमुद्धियदिसम्मारदिसिय, तन्निमित्तं । अविमलव्यत्तितो ति सच्चपटिवेधेन अविमलव्यत्तितो सात्थं अविमलव्यत्तितो विय तुच्छं निरत्थकं अहुत्वा अत्थसम्पन्नं ति क्त्वा । परियत्तिया ति परियत्तिधम्मपरिचयेन । आगमव्यत्तितो ति दुरक्खातधम्मेषु परिचयं करोन्तस्स विय सम्मोहं अबनेत्वा अहुत्तसद्धेय्यविमलव्यत्तितो सव्यञ्जनं । व्यञ्जनसम्पत्तिया हि सति आगमव्यत्ती ति । सीलादिपञ्चधम्मकवन्दयुक्तो ति सीलादीहि पञ्चहि धम्मकोट्टासेहि अविरहितत्ता । केवलपरिपुणं अनवसेसेन समन्ततो पुणं पूरितं । निरुपक्विकलेसतो ति विट्ठितान् विट्ठन्निट्ठितेन भावते । नित्थरणत्थाया ति वट्ठदुक्खतो निस्सरणाय । लोकान्निरूपेयत्तितो ति कथञ्च पि तत्तान्निस्सरत्तं अनिस्सयनतो ।

१—अत्थसम्पन्नं उत्तानाधिपाये सति-स्या०, अत्थसम्पन्नं । अगमव्यत्तितो सति-क० ।

२—पपञ्चो-सी० ।

३. अविमलव्यत्तितो-स्या०, क० ।

५४. अत्थविपल्लासाभावतो वा सुट्ठु अक्खातो ति स्वाक्खातो । यथा हि अञ्जतित्थियानं धम्मस्स अत्थो विपल्लासं आपज्जति, अन्तरायिका ति वुत्तधम्मानं अन्तरायिकत्ताभावतो, नित्यानिका ति वुत्तधम्मानं नित्यानिकत्ताभावतो । तेन ते दुरक्खातधम्मा येव होन्ति, न तथा भगवतो धम्मस्स अत्थो विपल्लासं आपज्जति । इमे धम्मा अन्तरायिका, इमे धम्मा नित्यानिका ति एवं वुत्तधम्मानं तथाभावानतिक्कमनतो ति । एवं ताव परियत्तिधम्मो स्वाक्खातो ।

५५. लोक्कुत्तरधम्मो पन निब्बानानुरूपाय पटिपत्तिया पटिपदानुरूपस्स च निब्बानस्स अक्खातत्ता स्वाक्खातो । यथाह—“सुपञ्जत्ता खो

५४. एवं आदिकल्याणतादिअपदेसेन सत्थु पुरिमवेसारज्जद्वयवसेन धम्मस्स स्वाक्खातत्तं विभावेत्वा इदानीं पच्छिमवेसारज्जद्वयवसेना पि तं दस्सेतुं—“अत्थविपल्लासाभावतो वा सुट्ठु अक्खातो ति स्वाक्खातो” ति वत्ता समत्थं व्यतिरेकमुखेन विभावेन्तो “यथा ही” तिआदिमाह । तत्थ विपल्लासमापज्जती ति तेसं धम्मे “अन्तरायिका”ति वुत्तधम्मानं विपाकादीनं अन्तरायिकत्ताभावतो एकसेन अपायूपपत्तिहेतुताय अभावतो । नित्यानिकत्ताभावतो ति अतम्मयताभावतो संसारतो च नित्यानिकाति वुत्तधम्मानं एकच्चयञ्जकरियापकतिपुरिसन्तराणादीनं^१ ततो नित्यानिकत्ताभावतो विपरीतो एव होति । तेना ति अत्थस्स विपल्लासापपज्जनेन । ते अञ्जतित्थिया । तथाभावानतिक्कमनतो ति कम्मन्तरायादीनं पञ्चन्नं अन्तरायिकभावस्स अरियमग्गधम्मानं नित्यानिकभावस्स कदाचि पि अनत्तिवत्तनतो ।

५५. निब्बानानुरूपाय पटिपत्तिया हि अधिगन्तव्वस्स सब्बसङ्खतविनिस्सट्ठस्स निब्बानस्स अनुरूपाय सब्बसङ्खारनिस्सरणूपायभूताय सपुब्बभागाय सम्मापटिपत्तिया अक्खातत्ता ति योजना । पटिपदानुरूपस्सा ति सब्बदुक्खनित्यानिकभूता आरम्भणकरणमत्तेना पि किलेस्सेहि अनामसनीया^२ यादिसी पटिपदा, तदनुरूपस्स । सुपञ्जत्ता ति सिलादिक्खन्धत्तयसङ्गहिता सम्मादिट्ठिआदिप्पमेदा मिच्छादिट्ठिआदीनं पहायिकभावेन सुट्ठु सम्मदेव विहिता । संसन्दति किलेसमलविसुद्धिताय समेति । एवं मग्गनिब्बानानं पटिपदापटिपज्जनीयभावेहि अञ्जमञ्जानुरूपताय स्वाक्खातत्तं दस्सेत्वा इदानीं ति विधस्सा पि लोक्कुत्तरधम्मस्स पच्चेकं स्वाक्खतत्तं दस्सेतुं—

पन तेन भगवता सावकानं निव्वानगामिनी पटिपदा संसन्दति निव्वानञ्च
पटिपदा च । सेय्यथा पि नाम गङ्गोदकं यमुनोदकेन संसन्दति समेति,
एवमेव सुपञ्जचा खो पन तेन भगवता सावकानं निव्वानगामिनी पटिपदा
संसन्दति निव्वानञ्च पटिपदा चा” ति ।

अरियमग्गो चेत्य अन्तद्वयं अनुपगम्म मज्झिमा पटिपदाभूतो व
“मज्झिमा पटिपदा”ति अक्खातत्ता स्वाक्खातो । सामञ्जसलानि पटिपस्यद-
किलेसानेव “पटिपस्यदकिलेसानी”ति अक्खातत्ता स्वाक्खातानि । निव्वानं
सस्सतामतताणलेणादिसभावमेव नन्वतादिनन्वयमेव अक्खातत्ता
स्वाक्खातं ति एवं लोक्कुत्तरधम्मो पि न्वाक्खानो ।

५६. सन्दिट्ठिको ति एत्थ पन अरियमग्गो ताव अत्तनो सन्नाने
रागादीनं अभावं करोन्तेन अरियदुग्गलेन सामं दट्ठव्वो ति सन्दिट्ठिको ।
यथाह—“रचो खो ब्राह्मण रागेन अभिभूतो परियादिण्णचिचो अच-
व्यावाधाय पि चेतeti, परव्यावाधाय पि चेतeti, उभयव्यावाधाय पि
चेतेति । चेतसिकं दुक्खं दोमनस्सं पटिसंवेदेति । रागे पहीने नेव
अत्तव्यावाधाय चेतeti, न परव्यावाधाय चेतeti, न उभयव्यावाधाय चेतeti,
न चेतसिकं दुक्खं दोमनस्सं पटिसंवेदेति । एवमपि खो ब्राह्मण सन्दिट्ठिको
धम्मो होती” ति ।

“अरियमग्गो चेत्या” ति आदि वुत्तं । तत्थ अन्तद्वयं ति नन्वदुग्गलेन, अनुपगम्ममग्गि-
मथानुयोगं, लीनुद्वच्चं, पतिट्ठानायूहं ति एवं पमेदं अन्तद्वयं । अनुपगम्म ति अनुपगम्म-
अनुपगमनहेट वा । पटिपस्यदकिलेसानी ति सुट्ठ दूस्सन्तकिलेसानी, पटिपस्यदकिलेसानी
सम्मदेव पहीनोसानी । सस्सतादिनभाववस्सेन ति “सस्सतञ्च वो भिक्खवे धम्मं वेसेस्सामि
अमतञ्च ताणञ्च लेणञ्च” ति आदिना तेसु तेसु सुत्तेसु नन्वतादिनन्वयमेव ।

५६. “रागादीनं अभावं करोन्तेन अरियदुग्गलेन सामं दट्ठव्वो” ति इमिना
“अरियमग्गेन मम रागादयो पहीना” ति सयं अत्तना अन्तद्वयमेव दट्ठव्वो ति सन्दिट्ठि,
सन्दिट्ठि एव सन्दिट्ठिको ।

५७. अपि च नवविधो पि लोक्कुत्तरधम्मो येन येन अधिगतो होति, तेन तेन परसद्भाय गन्तव्वतं हित्वा पच्चवेक्खणजाणेन सयं दट्ठव्वो ति सन्दिट्ठिको ।

अथ वा पसत्था दिट्ठि सन्दिट्ठि, सन्दिट्ठिया जयती ति सन्दिट्ठिको । तथा हेत्थ अरियमग्गो सम्पयुत्ताय, अरियफलं कारणभूताय, निब्बानं विसयी-भूताय सन्दिट्ठिया किलेसे जयति । तस्मा यथा रथेन जयती ति रथिको, एवं नवविधो पि लोक्कुत्तरधम्मो सन्दिट्ठिया जयती ति सन्दिट्ठिको ।

अथ वा दिट्ठं ति दस्सनं वुच्चति । दिट्ठमेव सन्दिट्ठं, दस्सनं ति अत्थो । सन्दिट्ठं अरहती ति सन्दिट्ठिको । लोक्कुत्तरधम्मोहि भावनाभिसमयवसेन सच्छिकिरियाभिसमयवसेन च दिस्समानो येव वट्ठभयं निवत्तेति । तस्मा यथा वत्थं अरहती ति वत्थिको, एवं सन्दिट्ठं अरहती ति सन्दिट्ठिको ।

५८. अत्तनो फलदानं सन्धाय नास्स कालो ति अकालो । अकालो येव अकालिको । न पञ्चाहसत्ताहादिभेदं कालं खेपेत्वा फलं देति, अत्तनो पन पवत्तिसमनन्तरमेव फलदो ति वुरां होति ।

५७. तेन तेन अरियसावकेन परसद्भाय परस्स सद्वहनेन परनेय्येन गन्तव्वतं हित्वा आपेतव्वतं पहाय पच्चवेक्खणजाणेन करणभूतेन । पसत्था दिट्ठि सन्दिट्ठि यथा सम्बो-ज्झङ्को । अरियमग्गो अत्तना सम्पयुत्ताय सन्दिट्ठिया किलेसे जयति अरियफलं ताय एव अत्तनो कारणभूताय, निब्बानं आरम्भणकरणेन अत्तनो विसयीभूताय सन्दिट्ठिया किलेसे जयती ति योचना ।

भावनाभिसमयवसेन मग्गधम्मो । सच्छिकिरियाभिसमयवसेन निब्बानधम्मो । फलस्य हेट्ठिमं सकदागामिविपस्सनादीनं पच्चयभावेन उपरि मग्गाधिगमस्स उपनिस्सयभावतो परियायतो “दिस्समानो वट्ठभयं निवत्तेती” ति वत्तव्वतं लभति ।

५८. नास्स कालो ति नास्स आगमेतव्वो कालो अत्थि । यथा हिलोकियकुसलस्स “उपपज्जे अपरपरियाये” ति आदिना फलदानं पति आगमेतव्वो कालो अत्थि, न एवमेतस्सा ति अत्थो । तेनाह—“न पञ्चाहा” ति आदि । पक्कट्ठो ति दूरो । फलदानं पतिकालो पक्कट्ठो अस्सा ति

अथ वा अत्तनो फलदाने पक्खो कालो पत्तो अस्सा ति कालिको । को सो ? लोकियो कुसलधम्मो । अयं पन पक्खन्नायस्सत्ता न कालिको ति अकालिको । इदं मग्गमेव सन्धाय वुत्तं ।

५९. “एहि पस्स इमं धम्मं” ति एवं पवत्तं एहिपस्सविधिं अरहती ति एहिपस्सिको । कस्मा पनेम तं विधिं अरहती ति ? विज्जमानत्ता परिसुद्धत्ता च । विज्जमानं हि हिरञ्जं वा सुवण्णं वा अन्थी नि बन्वा पि “एहि पस्स इमं” ति न सक्का वत्तुं । कस्मा ? अविज्जमानत्ता । विज्जमानं च गूथं वा मुत्तं वा सत्तुञ्जनावयणकालेन विज्जमानं पत्तं “एहि पस्स इमं” ति न सक्का वत्तुं । अपि च खो पन तिणेहि वा पणोहि वा पटिच्छादेतावमेव होति । कस्मा ? अपरिसुद्धत्ता । अयं पन नवविधो पि लोकुत्तधम्मो सभावतो विज्जमानो विज्जमानादये आकासे पत्तुता वात-मण्डलं विय पण्डुकम्बले ति किञ्चिज्जानिस्सपि विय च परिसुद्धो । तस्मा विज्जमानत्ता परिसुद्धत्ता च एहिपस्सविधिं अरहती ति एहिपस्सिको ।

६०. उपनेतब्बो ति ओपनेय्यिको । अयं पनेत्थ विज्जिच्छदो -- उपनयनं उपनयो, आदिचं चेलं वा सीसं वा अज्झुपेक्खित्वा पि भावना-वसेन अत्तनो चित्ते उपनयनं अरहती ति ओपनयिको, ओपनेय्यिको व

कालिको, कालान्तककदासी । तेनाह—“अत्तनो फलदाने”ति । पत्तो ति उपनीतो । इदं ति “अकालिको”ति पदं ।

५९. विधिं ति विधानं, “एहि पस्सा”ति एवंपवत्तविधिवचनं । विज्जमानत्ता ति परमत्थतो उपलब्धमानत्ता । परिसुद्धत्ता ति किलेसमलविरहेन सब्धा विमुद्धत्ता । अमनु-ज्झमि कदाचिपयोजनवसेन यथान्तमवयणकालेन दस्सेतब्बं भवेय्या ति तदभावं दस्सेन्तो आह—“सत्तुञ्जनावयणकालेन”ति ।

६०. उपनेतब्बो ति उपनेय्यो, उपनेय्यो व ओपनेय्यिको ति इमस्स अत्यस्स अधिप्पे-तत्ता आह—“उपनेतब्बो ति ओपनेय्यिको”ति । चित्ते उपनयनं उप्पादनं ति आह—“इदं

ओपनेय्यिको^१ । इदं सङ्गते लोकुत्तरधम्मो युज्जति । असङ्गतो पन अत्तनो चित्तेन उपनयनं अरहती ति ओपनेय्यिको । सच्छिकिरियावसेन अल्लीयनं अरहती ति अत्थो ।

अथ वा निब्बानं उपनेती ति अरियमगो उपनेय्यो । सच्छिकातव्वतं उपनेतव्वो ति फलनिब्बानधम्मो उपनेय्यो । उपनेय्यो एव ओपनेय्यिको^२ ।

६१. पच्चत्तं वेदितव्वो विञ्जूही ति सब्बेहि पि उग्घटितञ्जूआदीहि विञ्जूहि अत्तनि अत्तनि वेदितव्वो “भावितो मे मग्गो, अधिगतं फलं, सच्छिकतो निरोधो” ति । न हि उपज्झायेन भावितेन मग्गेन^३ सद्धि-विहारिकस्स किलेसा पहीयन्ति । न सो तस्स फलसमापत्तिया फासु विहरति । न तेन सच्छिकतं निब्बानं सच्छिकरोति । तस्मा न एस परस्स सीसे आभरणं विय दट्ठव्वो । अत्तनो पन चित्ते येव दट्ठव्वो, अनुभवितव्वो विञ्जूही ति वुचं होति । बालानं पन अविसयो चेस ।

सङ्गते लोकुत्तरधम्मो युज्जती” ति । चित्ते उपनयनं ति पन आरम्मणभूतस्स धम्मस्स आरम्मणभावूपनयने अधिप्पेते असङ्गते पि युज्जेय्य “आरम्मणकरणसङ्गातं उपनयनं अरहती ति ओपनेय्यिको”ति । अल्लीयनं ति फुसनं । निब्बानं उपनेति अरियपुग्गलं ति अधिप्पायो ।

६१. विञ्जूही ति विदूहि, पटिविद्धसब्बेही ति अत्थो । ते पन एकंसतो उग्घटित-ञ्जूआदयो होन्ती ति आह—उग्घटितव्वआदीही”ति । “पच्चत्तं”ति एतस्स “पति अत्तनी” ति भुम्मवसेन अत्थो गहेतव्वो ति आह—“अत्तनि अत्तनी”ति । वेदितव्वो ति वुत्तं, कथं वेदितव्वो ति आह—“भावितो मे”ति आदि । तत्थ “मे” ति इमिना “पच्चत्तं” ति पदेन वुत्तमत्थं अन्वयतो दस्सेत्वा पुन ब्यतिरेकेन दस्सेतुं—“न ही” ति आदि वुत्तं, तं सुविञ्जेय्यमेव । “विञ्जूही”ति इदं अन्तो गधावधारणं ति दस्सेन्तो—“बालानं पन अविसयो चेसा”ति आह ।

१. उपनय्यिकोव ओपनय्यिको—स्या० । सी० पोत्यको पनेतं नत्थि ।

२. उपनेय्यो एव ओपनय्यिको—सी०, स्या० ।

३. भावितं मग्गे—सी०, रो० ।

६२. अपि च स्वाकृतातो अयं धम्मो । कस्मा ? सन्दिष्टिणा । सन्दिष्टिको, अकालिकता । अकालिको, एहिपस्सिकता । यो च एहिपस्सिको, सो नाम ओपनेय्यिको होती ति ।

६३. तस्सेवं स्वाकृतातादिभेदे धम्मगुणो अनुस्सरतो “नेव तस्मिं समये रागपरियुद्धितं चित्तं होति । न दोसं...प...न मोदरगिद्विट्ठं” चित्तं होति । उजुगतमेवस्स तस्मिं समये चित्तं होति धम्मं आरब्भा” ति पुरि-मनयेनेव विक्खम्भितनीवरणस्स एकक्खप्पे ज्ञानज्ञानि उपपज्जन्ति । धम्म-गुणानं पन गम्भीरताय तानपकारगुणानुस्मरणधित्तनय वा अप्पनं अप्पत्वा उपचारप्पत्तमेव ज्ञानं होति । तदेतं धम्मगुणानुस्मरणधयेन उपपन्नया धम्मानुस्सतिच्चेव सङ्गं गच्छति ।

इमञ्च पन धम्मानुस्सतिं अनुयुत्तो भिक्खु एवं ओपनेय्यिकस्स धम्मस्स देसेतारं इमिना पङ्केन समन्नागतं सत्थारं नेव अतीतसे समनु-पस्सामि, न पनेतरहि अज्जत्र तेन भगवता ति एवं धम्मगुणदस्सनेनेव सत्थरि सगारवो होति सप्पतिस्सो । धम्मे गवच्चित्तिकारो पट्टादिदेवन्नां अधिगच्छति, पीतिपामोजवहुलो होति, भयभेरवसहो, दुक्खाधिवानननय्यो, धम्मेन संवाससज्जं पटिलमति, धम्मगुणानुस्मरणेन अज्झावुत्थञ्चस्स सर्ग-रम्मि चेतियघरमिव पूजारहं होति, अनुत्तधम्माधिरमाय चित्तं नमति, वीतिकमितव्ववत्थुसमायोगे चस्स धम्मनुधम्मनं समनुत्तमन्तो हिरोत्तप्यं पच्चुपट्ठाति । उत्तरि अप्पटिविज्झन्तो पन सुगतिरापनो होति ।

६२. एवं आदिकल्याणतादिना अज्जमज्जस्स अनुस्सरेत्तय धम्मस्स स्वाकृताता-
दस्सेत्वा इदानीं पुरिमस्स पुरिमस्स पच्छिमं पच्छिमं पदं कारणवचनं ति दस्सेन्तो—“अपि
चा” ति आदिमाह । तत्थ सन्दिष्टकृता ति यस्मा अयं धम्मो वुत्तनयेन सामं दहब्बो,
सन्दिष्टिया किलेसे विद्वसेति, सन्दस्सनञ्च अरहति, तस्मा स्वाकृतातो दुरकृतातो तित्थियधम्मे
तदभावतो । इमिना नयेन सेसपदैसु पि यथारहं अर्थो दहब्बो ।

तस्मा हवे अप्पमादं कयिराथ सुमेधसो ।
 एवं महानुभावाय धम्मानुस्सतिया सदा ति ॥
 इदं धम्मानुस्सतियं वित्थारकथामुखं ।

संधानुस्सतिकथा

६४. संधानुस्सतिं भावेतुकामेना पि रहोगतेन पटिसल्लीनेन
 “सुप्पटिपन्नो भगवतो सावकसंधो, उज्जुप्पटिपन्नो भगवतो सावकसंधो, जाय-
 प्पटिपन्नो भगवतो सावकसंधो, सामीचिप्पटिपन्नो भगवतो सावकसंधो,
 यदिदं चत्तारि पुरिसयुगानि अट्ठ पुरिसपुग्गला, एस भगवतो सावकसंधो
 आहुनेय्यो, पाहुनेय्यो, दक्खिणेय्यो, अज्जलिकरणीयो, अनुत्तरं पुञ्जक्खेतं
 लोकस्सा” ति एवं अरियसंघगुणा अनुस्सरितव्वा ।

६५. तत्थ सुप्पटिपन्नो ति सुट्ठु पटिपन्नो । सम्मापटिपदं
 अनिवत्तिपटिपदं अनुलोमपटिपदं अपच्चनीकपटिपदं धम्मानुधम्मपटिपदं
 पटिपन्नो ति वुत्तं होति । भगवतो ओवादानुसासनिं ऋक्खं सुणन्ती
 ति सावका । सावकानं संधो सावकसंधो सीलदिट्ठिसामञ्जताय

६३. तस्सेवं ति आदीसु यं वत्तब्बं, तं बुद्धानुस्सतियं वुत्तनयेन वेदितब्बं ।

३—संधानुस्सतिकथावण्णना

६४. अरियसंघगुणा ति आरक्कता किलेसेहि, अनये नइरियनतो, अये च इरियनतो,
 सदेवकेन च लोकेन “सरणं” ति अरणीयतो अरियो च सो संधो च, अरियानं वा संधो अरिय-
 संधो, तस्स गुणा ।

६५. यं सम्मापटिपदं पटिपन्नो “सुट्ठु पटिपन्नो” ति वुच्चति । सा अरियमग्गपटिपदा
 पटिपक्खधम्मे अनिवत्तिधम्मे ँत्वा पजहनतो पयोजनाभावा सयम्पि अनिवत्तिधम्मा अधिगन्त-
 व्वस्स च निब्बानस्स एकंसतो अनुलोमी ति । ततो एव अपच्चनीका अनुधम्मभूता च, तस्सा
 च पटिपन्नत्ता अरियसंधो “सुप्पटिपन्नो” ति वुत्तो ति दस्सेतुं—“सुट्ठु पटिपन्नो” ति आदि
 वुत्तं । तत्थ “अनिवत्तिपटिपदं” ति इमिना उज्जुप्पटिपत्तिं दस्सेति । पुनप्पुनं निवत्तने हि

संघातभावं आपन्नो ज्ञात्वा समुत्तरो ति अत्थो । यस्मा पन सा सम्मपटि-
पदा उज्जु अवङ्का अकुटिला अजिम्हा, अरियो च त्रायो ति पि वृञ्चति,
अनुच्छविकत्ता च सामीची ति पि सङ्गं गता । तस्मा तं पटिपन्नो अरिय-
संघो उज्जुप्पटिपन्नो जायप्पटिपन्नो सामीचिप्पटिपन्नो ति पि वृत्तो ।

एत्थ च ये मग्गहा, ते सम्मपटिपत्तिरुत्तरो हि सत्ता सुप्पटिपत्ता । ये
फलहा, ते सम्मापटिपदाय अदित्तत्तवत्तम् अदित्तत्ता अतीतं पटिपदं
सन्धाय सुप्पटिपत्ता ति वेदितवत्ता ।

सति उज्जुप्पटिपत्ति न होति । ‘अनुलोमपटिपदं अपञ्चनीकपटिपदं’ ति इमिना आयाप-
टिपत्ति । पटिपज्जितव्यस्स हि निब्बानस्स अनुलोमनेन अपञ्चनीकताय चम्मा प्रायेतो ।
धम्मामधम्मपटिपदं’ ति इमिना सामीचिप्पटिपत्ति अनुच्छविकत्ताय चम्मा प्रायेतो । एतेन पटम-
पदस्स पपञ्चनिर्देशो, इतरानि तीणि पदानि ति दस्सेति । तेनाह—‘यस्मा पना’ ति आदि ।

यथानुसिद्धं पटिपज्जनेन किञ्चसिद्धितो अरियमायायई सवन् सक्कच्चमवई नामा ति
वृत्तं—‘सक्कच्चं सुणन्ती ति सावका’ ति, तेन अरिया एव निपरियायतो समुत्तरो नामा
ति दस्सेति । सीलदिट्ठिसामञ्जसाया ति अरियेन सीलेन अरियाय च दिट्ठिया समञ्जसाय ।
अरियान्हि सीलदिट्ठियो मज्झे निम्मतुक्कं विय निन्नानाकरणं मग्गेनगतत्ता । तेन ते
यत्थ कथचि ठिता पि भंहाताव । तेनाह—‘संघानुस्सतिकथायई’ ति । सायपटिप-
त्तिसाधनम्समुत्तरेण उज्जु । ततो एव समुत्तरोपपत्तेन अवङ्का । सन्दलेया
वङ्काभावेन अकुटिला । नञ्जन्नेदिङ्काभावेन अजिम्हा । अवङ्कादिभावेन वा
उज्जु । परिसुद्धेन अरिया । अपण्णकभावेन आयति कमति निब्बानं, तं वा प्रायानं
पटिविञ्चीयति एतेना ति त्रायो । उज्जुत्तरोपपत्तेन अनुच्छविकत्ता । अनुत्तरो
सामीचि ओपायिका ति पि सङ्गं समञ्जं गता सम्मपटिपत्ति, ताय समङ्गिताय सुप्पटिपत्ता
‘सम्मापटिपज्जन्ती’ ति कत्वा । वत्तमानत्थो हि अयं पटिपन्नं सदो यथा ‘सोपपत्ति-
सञ्चिकिरियाय पटिपन्नो’ ति । अतीतं पटिपदं ति उज्जुत्तरोपपत्तेन पटिपत्ति ददति ।
उभयेन च सम्मपटिपत्तेन, ‘सुप्पटिपत्ता च सुप्पटिपत्ता च सुप्पटिपत्ता’ ति सुप्पटिपत्तेन
वा गहितानं समूहो ‘सुप्पटिपत्ते’ ति वृत्तो ति दस्सेति ।

६६. अपि च स्वाक्खाते धम्मविनये यथानुसिद्धं पटिपन्नरा पि अपण्णकपटिपदं पटिपन्नरा पि सुप्पटिपन्नो ।

६७. मज्झिमाय पटिपदाय अन्तद्वयं अनुपगम्म पटिपन्नरा काय-
वचीमनोवङ्ककुटिलजिम्हदोसप्पहानाय पटिपन्नरा च उजुप्पटिपन्नता
च उजुप्पटिपन्नो ।

६८. आयो वुच्चति निब्बानं । तदत्थाय पटिपन्नरा आयप्पटिपन्नो ।

६९. यथा पटिपन्ना सामीचिपटिपन्नारहा होन्ति, तथा पटिपन्नरा
सामीचिप्पटिपन्नो ।

६६. एवं आदिपदत्थनिद्देशभावेन इतरपदानं अत्थं वत्वा इदानीं चतुन्नम्पि पदानं
अवोमिस्सकं अत्थं दस्सेतुं—“अपि चा” ति आदि वुत्तं । तत्थ यथानुसिद्धं ति सत्थारा यथा
अनुसिद्धं, तथा अनुसासनीअनुरूपं ति अत्थो । अपण्णकपटिपदं ति अविरञ्जनकपटिपदं,
अनवज्जपटिपत्तिं ति अत्थो । एत्थ च स्वाक्खाते धम्मविनये अपण्णकपटिपदं पटिपन्नता
ति एवं सम्बन्धितत्वं । पुरिमपदेन सम्बन्धे दुतियपदं न वत्तत्वं सिया, ननु च दुतियपदेन
सम्बन्धे पि पठमं पदं न वत्तत्वं सिया ति ? न तस्स पठमं अपेक्खितत्ता । सा पन सावकानं
अपण्णकपटिपदा यथानुसिद्धं पटिपदा ति दस्सनत्थं “यथानुसिद्धं पटिपन्नता” ति वत्तत्वं । उभ-
यस्सा पि वा सुप्पटिपन्नभावसाधनत्ता उभयं वुत्तं । तथा हि पि-सद्देन उभयं समुच्चिनोति ।

६७. किलेसजिम्हवसेन अन्तद्वयगाहो ति^१ सम्बसो तं पहाय सम्मापटिपदा कायादि-
वङ्कप्पहायिनी उजुप्पटिपत्तिं होती ति आह—“मज्झिमाय पटिपदाय...प...उजु-
प्पटिपन्नो” ति ।

६८. आयो नाम युत्तप्पत्तपटिपत्ति, निब्बानञ्च । सम्बसङ्कारसमथताय आदित्तं चेलं,
सीसं वा अज्झुपेक्खित्वा पि पटिपजितम्बमेवा ति आह—“आयो वुच्चति निब्बानं” ति ।
निब्बायनकिरियासुखेन चेत्य निब्बानं वुत्तं ति दट्ठत्वं, मग्गजाणादीहि वा आयति पटिपिज्झी-
यति सञ्चिकरीयति चा ति आयो निब्बानं ति एवमेत्थ अत्थो दट्ठत्वं ।

६९. गुणसम्भावनाय परेहि कयिरमानं पच्चुपट्टानादिसामीचिकम्मं अरहन्ती ति
सामीचिकम्मारहा ।

७०. यदिदं ति यानि इमानि । चत्वारि पुरिसयुगानि ति युगळवसेन पठममग्नौ फलदो ति इदमेकं युगळं ति एवं चत्वारि पुरिस-युगळानि होन्ति । अष्ट पुरिसपुग्गला ति पुरिसपुग्गलवसेन एको पठम-मग्नौ एको फलदो ति इमिना नयेन अष्टेव पुरिसपुग्गला होन्ति । एत्थ च पुरिसो ति वा पुग्गलो ति वा एकयानि एतानि पदानि । येनेव्यश्चेन पनेतं वुत्तं । एस भगवतो सावकसंघो ति यानिमानि युगवसेन चत्वारि पुरिसयुगानि, पाटिएकतो अष्ट पुरिसपुग्गला, एस भगवतो सावकसंघो ।

आहुनेय्यो ति आदीसु आनेत्वा हुनितव्वं ति आहुनं । दूरतो पि आनेत्वा सीलवन्तेसु दातव्वं ति अत्थो । चतुन्नं पच्चयानमेतं अधिवचनं । तं आहुनं पटिग्गहेतुं युत्तो तस्स महप्फलकाम्यो ति आहुनेय्यो ।

अथ वा दूरतो पि आगन्त्वा मव्वनापनेय्यम्पि एत्थ हुनितव्वं ति आहवनीयो । सक्कादीनम्पि वा आहवनं अरहती ति आहवनीयो । यो चायं ब्राह्मणानं आहवनीयो नाम अग्नि, यत्थ हुतं महप्फलं ति तेसं लद्धि । सचे हुतस्स महप्फलताय आहवनीयो, संघो व आहवनीयो । संघे हुतं हि महप्फलं होति ।

७० यदिदं ति अन्तोगधल्लिङ्गवचनभेदो निपातो ति तस्स वचनभेदेन अथ-माह—“यानि इमानि” ति । एवं ति पकारत्ये निपातो, इमिना पकारेना ति अत्थो । तेन इतरानि ताणि युगळानि दस्सितानि होन्ती ति आह—“एवं चत्वारि पुरिसयुगळानि होन्ती” ति । एतं ति एतं “पुरिसपुग्गल” ति बहुवचनवसेन वुत्तं पदं । पुरिसा च ते पुग्गला च पुरिसपुग्गला । तत्थ “पुरिसा” ति इमिना पठमाया पकतिया गहणं, “पुग्गला” ति पन दुतियाय पि सत्तसामञ्जेना ति एवं वा एत्थ अत्थो दट्ठब्बो । चतुन्नं पच्चयानं कीदीसानं ? आनेत्वा हुनितव्वानं ति अधिकारतो पाकटोयमत्यो । दातव्वं ति वा पच्चत-वचनं “चतुन्नं पच्चयानं” ति पदं अपेक्खित्वा सामिवसेन परिचयेन, अथवा वेनं केसञ्चि चतुन्नं पच्चयानं “आहुनं” ति समञ्जा सिया । आहुनं अरहती ति वा आहुनेय्यो । सक्कादीनम्पि वा आहवनं सक्कादीहि पि दिव्यमानं दानं । यत्थ हुतं महप्फलं ति

यथाह—

“यो च वस्ससतं जन्तु अग्निं परिचरे वने ।
एकञ्च भावित्तानं मुहुत्तमपि पूजये ।
सा येव पूजना सेय्यो यञ्चे वस्ससतं हुतं” ति ॥

तदेतं निकायन्तरे आहवनीयो ति पदं इध आहुनेय्यो ति इमिना
पदेन अत्थतो एकं, व्यञ्जनतो पनेत्थ किञ्चिमत्तमेव नानं । इति आहुनेय्यो ।

७१. पाहुनेय्यो ति एत्थ पन पाहुनं बुच्चति दिसाविदिसतो आग-
तानं पियमनापानं जातिमित्तानं अत्थाय सक्कारेण पटियत्तं आगन्तुकदानं ।
तम्पि ठपेत्वा ते तथारूपे पाहुनके संघस्सेव दातुं युत्तं । संघो व तं पटिग्ग-
हेतुं युत्तो । संघसदिसो हि पाहुनको नत्थि । तथा हेस एकबुद्धन्तरे च
दिस्सति, अब्बोकिण्णञ्च पियमनापत्तकरेहि धम्महेहि समन्नागतो ति । एवं
पाहुनमस्स दातुं युत्तं, पाहुनञ्च पटिग्गहेतुं युत्तो ति पाहुनेय्यो । येसं पन
पाहवनीयो ति पाळि, तेसं यस्मा संघो पुब्बकारं अरहति, तस्मा सब्बपठमं
आनेत्वा एत्थ हुनितब्बं ति पाहवनीयो । सब्बप्पकारेण वा आवहनं

यस्मिं आवहनीयग्निमिह हुतं वधिआदि आहुनेय्यग्निगहपतग्निदक्खिण्येय्यग्गीसु^३ हुततो उल्ला-
फलं ति तेसं ब्राह्मणानं लद्धि । हुतं ति दिन्नं । निकायन्तरे ति सब्बत्थिकवादिनिकाये ।

७१. ठपेत्वा ते ति ते पियमनापे जातिमित्ते अपनेत्वा, तेसं अदत्वा ति अधिप्पायो ।
एस एसो । एकबुद्धन्तरे च दिस्सती ति एकस्मि बुद्धन्तरे वीतिवत्ते दिस्सति । च-सद्देन
कदाचि असङ्खेय्ये पि कप्पे वीतिवत्ते ति दस्सेति । अब्बोकिण्णं ति पटिपक्खेहि अब्बोमिस्सं,
किरियाविसेसकञ्चेतं । पियमनापत्तकरधम्ममा नाम सीलादयो, ते अरियसंघे सुप्पतिट्ठिता ।
अयं हेत्थ अधिप्पायो—जातिमित्ता विप्पयुत्ता न चिरस्सेव समागच्छन्ति, अनुवट्ठिता च तेषु
पियमनापता, न एवमरियसंघो । तस्मा संघो व पाहुनेयो ति । पुब्बकारं ति अगगकिरिधं ।

१. सु०—१-२७ धम्मपदे ।

२. पाहुनब्ब -रो०, फ० ।

३. दक्खिण्येय्यग्निगहपत्तेय्यग्गीसु—सी० ।

चारप्पत्तमेव ज्ञानं होति । तदेतं संघगुणानुस्सरणवसेन उप्पन्नत्ता संघानुस्सतिच्चेव सङ्गं गच्छति ।

इमञ्च पन संघानुस्सतिं अनुयुत्तो भिक्खु संघे सगारवो होति सप्प-
तिस्सो । सद्वादिवेपुल्लं अधिगच्छति, पीतिपामोज्ज्वहूलो होति, भयभेरवसहो,
दुक्खाधिवासनसमत्थो, संघेन संवाससज्जं पटिलभति । संघगुणानुस्सतिया
अज्झावुत्थञ्चस्स सरीरं सन्निपतितसंघमिव उपोसथागारं पूजारहं होति,
संघगुणाधिगमाय चित्तं नमति, वीतिक्कमितव्ववत्थुसमायोगे चस्स सम्मुखा
संघ पस्सतो विय हिरोत्तप्यं पच्चुपट्ठाति, उत्तरि अप्पटिविज्झन्तो पन
सुगतिपरायनो होति ।

तस्मा हवे अप्पमादं कयिराथ सुमेघसो ।

एवं माहानुभावाय संघानुस्सतिया सदा ति ॥

इदं संघानुस्सतियं वित्थारकथामुखं ।

सीलानुस्सतिकथा

७६. सीलानुस्सतिं भावेतुकामेन पन रहोगतेन पटिसल्लीनेन “अहो
वत मे सीलानि अखण्डानि अच्छिद्धानि असवलानि अकम्मासानि भुजि-
स्सानि विञ्जुप्पसत्थानि अपरामट्टानि समाधिसंवत्तनीकानी” ति^१ एवं
अखण्डतादिगुणवसेन अचानो सीलानि अनुस्सरितव्वानि । तानि च गहट्ठेन
गहट्टसीलानि, पव्वजितेन पव्वजितसीलानि ।

महप्फलभावकरणेन तायति रक्खति, खिपन्ति वपन्ति एत्थ वीजानी ति वा खेत्तं,
केदारदि, खेत्तं विय खेत्तं, पुञ्ञानं खेत्तं पुञ्जव्वखेत्तं । सेसं बुद्धानुस्सतियं वुत्तनयानुसारेन
वेदितव्वं ।

४. सीलानुस्सतिकथावण्णा

७६. अहो वत सीलानि^२ अखण्डानि, अहोवत अच्छिद्धानि ति एवं सब्बत्थ
योजेतव्वं । अहो वता ति च सम्भावने निपातो । तेनाह—“अखण्डतादिगुणवसेना”

७७. रज्जुमीनानि वा होन्तु एकजिन्मीनानि वा, येमं आदीम्हि वा अन्ते वा एकस्मि न भिन्नं, तानि परियन्ते छिन्नसाटको विय न म्मण्डानी ति अस्मण्डानि । येसं वेमज्जे एकस्मि न भिन्नं, तानि मज्जे पित्तिविह-
साटको विय न छिद्धानी ति अछिद्धानि । येमं पटिपाटिया द्वे वा तीणि वा न भिन्नानि, तानि पिट्टिया वा कुच्छिया वा उट्टिनेन सीलानि सण्ठानेन विमभागवन्तु अस्मण्डानि अस्मण्डानि गार्वा विय न सबलानी ति असबलानि । यानि अस्मन्तनन न भिद्धानि, तानि विम-
भागविन्दुविचित्रा गार्वा विय न कम्मासाणी ति अकम्मासानि ।

अदिनेयेन वा सव्वानि पि अस्मदिनेन भेदुल्लभेयेने हेडा मीनका-
दीहि च अस्मन्ते अस्तुदत्तता अस्मण्डानि अस्मिन्तानि असमन्तानि
अकम्मासानि ।

तानि येव अस्मन्ते अस्मन्ते अस्मन्ते अस्मन्ते अस्मन्ते अस्मन्ते ।
हुडादीहि विमग्नि पदवत्ता विज्जुअस्मन्तानि । अस्मन्ते अस्मन्ते अस्मन्ते
केनचि वा अयं ते सीलेमु दासो ति एवं परामहु अस्मन्ते अस्मन्ते

ति । अस्मण्डानि अस्मण्डानि अस्मण्डानि ति अर्थो । परस्म मीनानि अस्तुदत्तता ति अर्थः ।
वावहनेन केवलं मेत्ताय पदद्वानं होन्ति, न विनु कम्मद्वानं ति आह—“अनतो सीलानि
अस्तुदत्ततादीहि” ति । चारादीसु पि एसेव नयो ।

७८. येसं ति मीनादीनं । पटिपाटिया समादाने समादानककमेन, एकज्जं समादाने
उद्देसककमेन सीयानं आदिअन्तं वेदितव्वं । परियन्ते छिन्नसाटको विया ति कथन्ते
दस्मन्ते वा छिन्नवत्थं विय, पित्तिविहसाटको चेत् । एवं सेमानि पि उदाहरणानि । विनिवेध-
वसेन छिन्नसाटको विनिविहसाटको । विमभागवन्ते गार्वा विया ति सम्बन्धो । सबल-
रहितानि वा असबलानि । तथा अकम्मासानि । अस्मदिनेभुल्लभेयेने हेडा मीनकायां
वुत्तो एव । अस्तुदत्ततादीहि ति अस्मन्तेन अस्मन्तेन अस्मन्तेन अस्मन्तेन अस्मन्तेन
मानविमानादये गांता । तानि रेव अस्मण्डानि मीनानि । सीलस्स
तण्हादानव्यतो मोचनं अस्तुदत्ततादीहि ति अस्मन्तेन अस्मन्तेन अस्मन्तेन अस्मन्तेन अस्मन्तेन
भुजिस्सो नाम होति । तेन—“अस्तुदत्ततादीहि अस्तुदत्ततादीहि” ति । “दमिनाहं सीलेन

अपरामद्वानि । उपचारसमाधिं अप्पत्तासमाधिं वा, अथ वा पन मग्ग-
समाधिं फलसमाधिञ्चा पि संवत्तेन्ती ति समाधिसंवत्तनिकानि ।

७८. एवं अप्पत्तादिगुणवत्त्वेन अत्तनो सीलानि अनुस्सरतो
“नेवस्स तस्मिं समये रागपरियुद्धितं चित्तं होति । न दोसं पं न
मोहं युद्धितं चित्तं होति । उद्वेगवत्तस्स तस्मिं समये चित्तं होति, सीलं
आरब्धमा” ति युद्धितवदेवेर विमलस्मितनीतरपरस्स एकक्खणे ज्ञानज्ज्ञानि
उप्पज्जन्ति । तेषां पन गम्भीरताय नानप्पकाग्गुणानुस्सरणाधिमुत्तताय
वा अप्पन्नं अप्पत्वा उत्तमान्तमेव ज्ञानं होति । तदेतं सीलगुणानुस्सरण-
वत्तन उप्पन्नत्ता सीलानुस्सतिच्चेव सङ्गं गच्छति ।

इमञ्च पन सीलानुस्सतिं अनुयुत्तो भिक्खु सिक्खाय सगारवो होति
सभागवुत्ति, पटिसन्धारे अप्पमत्तो, अत्तानुवादादिभयविरहितो, अणुमत्तेसु
वज्जेसु भयदस्सावी, सद्धादिषेणुल्लं अधिगच्छति, पीतिपामोज्जवहुलो होति ।
उत्तारि अप्पटिदिज्जन्तो पन सुगतिपरायनो होति ।

तस्मा हवे अप्पमादं कयिराथ सुमेधसो ।

एवं महानुभावाय सीलानुस्सतिया सदा ति ॥

इदं सीलानुस्सतियं विचारकथाबुद्धं ।

देवो वा भवेय्यं देवज्जतरो वा, तत्थ निच्चो ध्रुवो सस्सतो” ति, “सीलेन सुद्धी” ति च एव-
मादिना तप्पत्तादिद्विहि अपरामद्वत्ता अयं ते सीलेसु दोसो ति चतसु विपत्तीसु याय कायचि
विपत्तिया दस्सनेन परामद्वं अनुद्धसेतुं । समाधिसंवत्तनप्पयोजनानि समाधिसंवत्तनिकानि ।

७८. सिक्खाय सगारवो ति सीलधनं निस्साय पटिलद्धसमादानत्ता सातिसयं सिक्खाय
सगारवो सम्पत्तिस्सो होति । सभागवुत्ती ति सम्पन्नसीलेहि सभागवुत्तिको, ताय एव वा
सिक्खाय सभागवुत्ति । यो हि सिक्खागारविरहितो, सो ताय विसभागवुत्ति नाम होति विलो-
मन्तो । यथा परेहि सद्धिं अत्तनो छिदं न होति, एवं धम्मामिसेहि पटिसन्धरणं पटिसन्धारो ।
सिक्खाय सगारवत्ता एव तत्थ अप्पमत्तो होति । अत्तानुवादभयं परानुवादभयं दण्डभयं
दुग्गतिभयं ति एवमादीनि भयानि इमस्स दूरसमुस्सारितानी ति आह—“अत्तानुवादादिभय-
विरहितो” ति । सेसं बुद्धिञ्जेय्यमेव ।

५. निर्यात

७९. नानाभूतानि भवन्ति पञ्च भूतानि । पञ्च भूतानि पञ्च भूतानि ।
निवृत्तानि भवन्ति । अथ वा पञ्च भूतानि पञ्च भूतानि ।
इतो दानि पञ्च भूतानि मति रद्विगाहके । पञ्च भूतानि पञ्च भूतानि ।
न बुद्धिर्मात्रं ति समादानं कृत्वा तं दिव्यं । पञ्च भूतानि पञ्च भूतानि ।
यथासति यथासत् दानं दत्त्वा पञ्च निमित्तं गच्छन्त्या गच्छन्त्या ।
नेन “लाभा वत मे, सुखं वत मे, योहं वत मे, योहं वत मे, योहं वत मे ।
विगतमलमच्छेरेन चेतसा निवृत्तिं कृत्वा पञ्च भूतानि पञ्च भूतानि ।
याच्योर्गो दानं दत्त्वा पञ्च भूतानि पञ्च भूतानि । पञ्च भूतानि पञ्च भूतानि ।
चागो अनुस्मरितव्यो ।

८०. तत्थ लाम्भा वनं सं नि मय्हं वनं लाम्भा, ये इमं "आयुं
खो पनं दत्त्वा आयुस्स भागी होन्ति दिव्वस्स वा तत्तुल्लं वा" इति

1. The first step in the process is to identify the problem or issue that needs to be addressed. This involves gathering information and understanding the context of the problem.

[illegible]

८०. सतं धम्मं अनुक्कमं ति साधूनां श्रेयस्सत्तां धम्मं पयसं अनु अनु वमन्तो
अवोक्कमन्तो, अवोक्कमन्तो वा । ये इमे दायकस्स लाभो अयुक्कमन्तो, अयुक्कमन्तो

१. यथावत् नमः प्रसादः ३, ५०

३. सामान्य प्रश्न-उत्तर

$$\frac{\partial}{\partial t} \left(\frac{1}{\rho} \frac{\partial \rho}{\partial t} \right) = \frac{1}{\rho} \frac{\partial^2 \rho}{\partial t^2} - \frac{1}{\rho^2} \left(\frac{\partial \rho}{\partial t} \right)^2$$

च, “ददं पियो होति भजन्ति न बहू” इति^१ च, “ददमानो पियो होति, सतं धम्ममनुक्कस्स” इति च एवमादीहि नयेहि भगवता दायकस्स लाभो संवण्णिता, तो मय्हं अवस्सं भागिनो^२ ति अधिप्पायो ।

सुलद्धं वत मे ति यं मया इदं सासनं मनुस्सत्तं वा लद्धं, तं सुलद्धं वत मे । कस्मा ? योहं मच्छेरमलपरियुद्धिताय पजाय...प...दान-संविभागरतो ति ।

८१. तत्थ मच्छेरमलपरियुद्धिताया ति मच्छेरमलेन अभिभूताय । पजाया ति पजायनवसेन सत्ता बुच्चन्ति । तस्मा अत्तनो सम्पत्तीनं परसाधारणभावसहजलक्षणेन चित्तस्स पभस्सरभावदूसकानं कण्हधम्मनं अञ्जतरेन मच्छेरमलेन अभिभूतेसु सत्तेसु ति अयमेत्थ अत्थो ।

विगतमलमच्छेरेना ति अञ्जेसम्पि रागदोसादिमलानञ्चेव मच्छेरस्स च विगतत्ता विगतमलमच्छेरेन । चेतसा विहरामी ति यथा-बुत्तप्पकारचित्तो हुत्वा वसामी ति अत्थो । सुत्तेसु पन महानामसक्कस्स सोतापन्नस्स सतो निस्सयविहारं पुच्छतो निस्सयविहारवसेन देसितत्ता अगारं अज्झावसामी ति बुत्तं । तत्थ अभिभवित्वा वसामी ति अत्थो ।

पियभावादयो च भगवता संवण्णिता पक्कित्ता । मनुस्सत्तं वा ति वा-सद्दो अवुत्तविकप्पत्थो, तेन इन्द्रियपाटवभावकम्मस्सकताजाणा^३नं सङ्गहो दट्ठब्बो ।

८२. मच्छेरमलेना ति मच्छेरसङ्घातेन मलेन । अथ वा मच्छेरञ्च मलञ्च मच्छेर-मलं, तेन मच्छेरेन चैव लोभादिमलेन चा ति अत्थो । पजायनवसेना ति यथासकं कम्म-निब्वत्तनवसेन । कण्हधम्मनं ति लोभादिपक्कत्तकाळकानं पापधम्मनं । विगतत्ता ति पहीनत्ता । विगतमलमच्छेरेन चेतसा ति इत्थम्भूतलक्षणणे करणवचनं । सोतापन्नस्स सतो ति गेहं आवसन्तस्स सोतापन्नस्स समानस्स । निस्सयविहारं ति निस्साय विहरितव्वविहारं, देवसिकं वळञ्जनककम्मट्ठानं ति अत्थो । अभिभवित्वा ति अगारं आवसन्तानं अञ्जेसं उप्पज्जनकरागादिउपक्किलेसे अभिभुय्य ।

इमञ्च पन चागानुस्सतिं अनुयुत्तो भिक्खु भिय्योसो मत्ताय चागाधिमुत्तो होति, अलोभज्झासयो, मेत्ताय अनुलोमकारी, विसारदो, पीतिपामोज्जवहुलो, उत्तरि अप्पटिविज्झन्तो पन सुगतिपरायनो होति ।

तस्मा हवे अप्पमादं कयिराथ सुमेघसो ।

एवं महानुभावाय चागानुस्सतिया सदा ति ॥

इदं चागानुस्सतिर्यं वित्थारकथामुखं ।

६. देवतानुस्सतिकथा

८४. देवतानुस्सतिं भावेतुकामेन पन अरियमग्गवसेन समुदागतेहि सद्दादीहि गुणेहि समन्नागतेन भवितव्वं । ततो रहोगतेन पटिसल्लीनेन “सन्ति देवा चातुमहाराजिका, सन्ति देवा तावतिसा, यामा, तुसिता, निम्मानरतिनो, परनिम्मितवसवत्तिनो, सन्ति देवा ब्रह्मकायिका, सन्ति देवा ततुत्तरि, यथारूपाय सद्दाय समन्नागता ता देवता इतो चुता तत्थ

परिच्चागं अनुस्सरन्तस्स भावना इज्झतः ति दस्सेतुं—“विगतमलमच्छेरतादिगुणवसेना” ति आदि बुत्तं, तं बुत्तत्थमेव ।

भिय्योसो ति उपरि पि । मत्ताय पमाणस्स महतिया मत्ताय, विपुलेन पमाणेना ति अत्थो । चागाधिमुत्तो ति परिच्चागे अधिमुत्तो निन्नपोणपन्भारो । ततो एव अलोभज्झासयो कत्थचि पि अनभिसङ्गचित्तो । पटिग्गाहकेसु मेत्तायनवसेन परिच्चागो होती ति मेत्ताय मेत्ताभावनाय अनुलोमकारी अनुरूपपटिपत्ति । विसारदो ति विसदो अत्तनो व गुणेन कत्थचि पि अमङ्कुभूतो अभिसुय्य विहारी । सेसं सुविज्जेय्यमेव ।

६. देवतानुस्सतिकथावण्णना

८४. अरियमग्गवसेना ति अरियमग्गस्स अधिगमवसेन । समुदागतेही ति सम्मदेव तद्दुप्पत्तितो उद्धं आगतेहि । यादिसा हि अरियानं सन्ताने लोकिया पि सद्दादयो, न तादिसा कदाचि पि पोथुज्जनिका सद्दादयो । दिव्वन्ती ति देवा । चत्तारो महाराजानो एतेसं ति चतुमहाराजा, ते एव चातुमहाराजिका । तेत्तिंस सहपुज्जकारिनो तत्थूपपन्ना ति तं सहचरितं ठानं तावतिसं, तन्निवासिनो पि देवा तंसहचरणतो एव तावतिसा । दुक्खतो याता अपयाता ति यामा । तुसाय पीतिया इता उपगता ति तुसिता । भोगानं निम्माने रति एतेसं ति निम्मानरतिनो ।

उपपन्ना, मय्हम्पि तथात्था सद्धा मंविज्जति । यत्तान्तेन सीलेन । यथारूपेण सुतेन । यथारूपेण चागेन । यथाकथाय पञ्चाय तत्तत्तत्ता ता देवता इतो चुता तत्थ उपपन्ना, मय्हम्पि तथात्था पञ्चा संविज्जती” ति एवं देवता सक्रियद्वाने ठपेत्वा अत्तनो सद्धादिगुणानुस्सरितव्या ।

८५. सुत्ते पन “यस्मिं सद्धात्तान् समये अस्मिन्नागता अत्तनो च तामञ्च देवतानं सद्धञ्च सीलञ्च सुतञ्च चागञ्च पञ्चञ्च अनुस्सरन्ति, नेवस्स तस्मिं समये गणपरिवृद्धिं चित्तं होती” ति वुत्तं । अस्मिन्नागता वुत्तं, अथ खो तं सक्रियद्वाने ठपेत्वा देवतानं अत्तनो सद्धादीहि सद्धात्तान्नागता नत्थं वुत्तं ति वेदितव्वं । अट्ठकथायं हि “देवता सक्रियद्वाने ठपेत्वा अत्तनो गुणे अनुस्सरन्ती” ति दब्बहं कत्वा वुत्तं ।

८६. तस्मा पृथ्वभागे देवतानं गुणे अनुस्सरन्ती अत्तनो अत्तनो मंविज्जमाने सद्धादिगुणे अनुस्सरतो चस्स “नेव तस्मिं समये

पर नम्मिसेसु भोगेसु वमं वत्तेन्ती ति परनिम्मितवत्तवत्तिन्ती । ब्रह्मानं कायो समूहो ब्रह्मकायो, तत्परिवारकथाय तत्थ भवा ति ब्रह्मकायिका । तत्तत्तरी ति ततो अत्तनो अत्तनो उत्तरि, उपरि अत्तनो अत्तनो अत्तनो वदति । देवता सक्रियद्वाने ठपेत्वा ति “यथारूपाय सङ्गोनागताय सद्धाय समञ्जागता, सीलेन सुतेन चागेन पञ्चाय समञ्जागता इतो चुता तत्थ उपपन्ना ता देवता, मय्हम्पि तथात्था सद्धा सीलं सुत्तं चागो पञ्चा च संविज्जती” ति देवता सक्रियद्वाने ठपेत्वा सक्रियं ओतारेन्तेन विय अत्तनो सद्धादिगुणानुस्सरितव्या ।

८५. यदि एवं सुत्ते^१ उभयगुणानुस्सरनं वुत्तं, तं कथन्ति अनुयोगं मनमि कत्वा आह— “सुत्ते पना” ति आदि । तत्थ किञ्चापि वुत्तं ति “अत्तनो च, तामञ्च देवतानं” ति उभयं समधुरं विय सुत्ते^१ किञ्चापि वुत्तं । अथ खो तं “देवतानं सद्धञ्च सीलञ्चा” ति आदिबचनं । सक्रियद्वाने ठपेत्वा ति “वुत्तं” ति परतो पदं आनेत्वा सम्बन्धितव्वं । किमर्थं पन सक्रियद्वाने ठपनं ति आह—“देवतानं अत्तनो सद्धादीहि सद्धात्तान्नागता नत्थं ति वेदितव्वं” ति । कस्मा पन सुत्ते यथाकृतवत्सेन अत्थं अग्राहेत्वा एवं अत्तनो नत्थं ति आह—“अट्ठकथायय्ही” ति आदि ।

८६. तस्मा ति यस्मा अट्ठकथायं देवता सक्रियद्वाने ठपेत्वा अत्तनो गुणानुस्सरन्ती दब्बहं

रागपरियुद्धितं चित्तं होति । न दोसं पं न मोहपरियुद्धितं चित्तं होति । उज्जुगतमेवस्स तस्मिं समये चिरं होति देवता आरब्भा” ति पुरिमनयेनेव विक्खम्भितनीवरणस्स एकक्खणे ज्ञानज्ञानि उपपज्जन्ति । सद्वादिगुणानं पन गम्भीरताय नानप्यकारुणानुस्सरणाधिमुत्तताय वा अप्पनं अप्पत्वा उपचारप्पत्तमेव ज्ञानं होति । तदेतं देवतानं गुणसदिससद्वादिगुणानुस्सरणवसेन देवतानुस्सतिच्चेव सहं गच्छति ।

इमञ्च पन देवतानुस्सतिं अनुयुत्तो भिक्खु देवतानं पियो होति मनापो, भिय्योसो मत्ताय सद्वादिदेवुल्लं अधिगच्छति, पीतिपामोज्जवहुलो विहरति, उत्तरि अप्पटिविज्झन्तो पन सुगतिपरायनो होति ।

तस्मा हवे अप्पमादं कयिराथ सुमेधसो ।

एवं महानुभावाय देवतानुस्सतिया सदा ति ॥

इदं देवतानुस्सतियं वित्थारकथामुखं ।

पकिण्णककथा

८७. यं पन एतासं वित्थारदेसनायं “उज्जुगतमेवस्स तस्मिं समये चित्तं होति तथागतं आरब्भा” ति आदीनि वत्वा “उज्जुगतचित्तो खो

क्त्वा वुत्तं, सोल्लागानुस्सतीसु विय इधा पि अत्तनो गुणानुस्सरणं ज्ञानुप्पत्तिनिमित्तं युत्तं, तस्मा । पुब्बभागे भावनारम्भे । अपरभागे ति यथा भावेन्तस्स उपचारज्ज्ञानं इज्झति, तथा भावनाकाले । यदि अत्तनो एव इध गुणा अनुस्सरितव्वा, कथमयं देवतानुस्सती ति आह—“देवतानं गुणसदिससद्वादिगुणानुस्सरणवसेना” ति । तेन सदिसकप्पनाय अयं भावना “देवतानुस्सती” ति वुत्ता, न देवतानं, तासं गुणानं वा अनुस्सरणेना ति दस्सेति । पुब्बभागे वा पवत्तं देवतागुणानुस्सरणं उपादाय “देवतानुस्सती” ति इमिस्सा समञ्जा वेदितव्वा । तथा हि वक्खति “पुब्बभागे देवता आरब्भ पवत्तचित्तवसेना” ति । सेसं सुविञ्जेय्यमेव ।

पकिण्णककथावण्णाना

८७. एतासं ति एतासं बुद्धानुस्सतिआदीनं छन्नं अनुस्सतीनं । वित्थारदेसनायं ति

पन महानाम अग्निग्राहको लभति अत्थवेदं, लभति धम्मवेदं, लभति धम्मपसंहितं पामोज्जं, पमुदितस्स पीति जायती" ति वुत्तं, तन्थ इति पि सो भगवा ति आदीनं अत्थं निस्साय उप्पन्नं तुट्ठि मन्धाय लभति अत्थवेदं ति वुत्तं । पाळिं निस्साय उप्पन्नं तुट्ठि मन्धाय लभति धम्मवेदं । उभयवसेन लभति धम्मपसंहितं पामोज्जं ति वुत्तं ति वेदितव्यं ।

यच्च देवतानुस्सनियं देवता आरब्भा ति वुत्तं, तं पुब्बभागे देवता आरब्भ पवत्तच्चित्तवसेन देवतानुत्तरदिने वा देवतानुत्तरदिने गुणे आरब्भ पवत्तच्चित्तवसेन वुत्तं ति वेदितव्यं ।

८८. इमा पन छ अनुस्सतियो अग्निग्राहकानं येव इज्झन्ति । तेसं हि बुद्धधम्मसंयगुणा पाकटा होन्ति । ते च अग्निग्राहदिगुणेहि सीलेहि, विगतमलमच्छेदेन चागेन, महानुभावानं देवतानं पुत्तदिनेहि सद्दादिगुणेहि समन्नागता ।

महानामसुत्ते च सोतापन्नस्स निम्नयविद्यां पुट्ठेन भगवता सोतापन्नस्स निम्नयविहारदस्सनन्थमेव एता विन्थान्ते कथिता ।

वित्थारवसेन पवत्तदेसनार्यं, महानामसत्तं" सन्धाय वदति । भगवा ति आदीनं अत्थं ति भगवा ति आदीनं पदानं अत्थं । अत्थवेदं ति वा हेतुफलं पटिच्च उप्पन्नं तुट्ठिमाह । धम्मवेदं ति हेतुं पटिच्च उप्पन्नं तुट्ठि । "आरकत्ता अरहं" ति अनुस्सरन्त्यस्मि हि ये तं भगवतो किल्लेमेहि आरकत्तं, सो हेतु । आपको चेत्थ हेतु अभिप्पेत्तो, न करको सम्मारको वा । योनेन प्रायमानो अरहत्तथो, तं फलं । इमिना नयेन सेसपदेसु पि हेतुफलविभागो वेदितव्वो । अन्तर्गच्छन्ति हि ये पि "आदिगच्छन्ति येन न कल्लमत्तं" ति आदिना, "यस्मा पन सा मम्मन्दिना" ति आदिना च तत्थ तत्थ हेतुअवदेने कतो येवा ति । धम्मपसंहितं ति पामोज्जं हेतुअवदेनेन पामोज्जं पसंहितं । गुणे ति अत्तनो गुणे ।

८९. अरियसङ्गकानञ्जेव इज्झन्ती ति अरियसङ्गकानं इज्झन्ति येवा ति उत्तरपदावधारणं दट्ठव्वं, अवधारणञ्च तेसं सुखसिद्धिदस्सनर्थ । तेनाह—"तेसं ही" ति आदि । न तुट्ठज्जानं सब्बेन सब्बं इज्झन्ती ति । तथा हि वक्कति "एवं सन्ते पी" ति आदि । यदि एवं

८९. गेधसुत्ते पि “इध भिक्खवे अरियसावको तथागतं अनुस्सरति, इति पि सो भगवा...प...उजुगतमेवस्स तस्मिं समये चित्तं होति, निक्खन्तं मुत्तं बुद्धितं गेधम्हा । गेधो ति खो भिक्खवे पञ्चनेतं काम-गुणानं अधिवचनं । इदम्पि खो भिक्खवे आरम्मणं करित्वा एवमिधे-कच्चे सत्ता विसुज्झन्ती” ति^१ एवं अरियसावकस्स अनुस्सतिवसेन चित्तं विसोधेत्वा उत्तरि परमत्थविसुद्धिअधिगमत्थाय कथिता ।

९०. आयस्मता महाकच्चानेन देसिते सम्बाधोकासुत्ते पि “अच्छ-रियं आवुसो अब्भुतं आवुसो यावञ्चिदं तेन भगवता जानता पस्सता अरहता सम्मासम्बुद्धेन सम्बाधे ओकासाधिगमो अनुबुद्धो सत्तानं विसुद्धिया ...प...निब्बानस्स सच्छिकिरियाय यदिदं छ अनुस्सतिट्ठानानि । कत-मानि छ ? इधावुसो अरियसावको तथागतं अनुस्सरति...प...एवमिधेकच्चे सत्ता विसुद्धिधम्मा भवन्ती” ति^२ एवं अरियसावकस्सेव परमत्थविसुद्धिधम्म-ताय ओकासाधिगमवसेन कथिता ।

उपोसथसुत्ते पि “कथञ्च विसाखे अरियूपोसथो होति ? उपक्किलि-डस्स विसाखे चित्तस्स उपक्कमेन परियोदपना होति । कथञ्च विसाखे

कस्मा महानामसुत्तादीसु^३ बहूसु सुत्तेसु अरियसावकगृहणं कतं ति ? तेसं बहुलविहारताया ति आचरिया ।

८६. निक्खन्तं ति निगतं निस्सटं । मुत्तं ति विस्सटं । बुद्धितं ति अपेतं । सब्बमेतं निक्खम्भनमेव सन्धाय वदति । गेधम्हा ति पल्लिवोधतो^४ । इदम्पी ति बुद्धानुस्सतिवसेन लद्धं उपचारज्ज्ञानमाह । आरम्मणं करित्वा ति पच्चयं कत्वा, पादकं कत्वा ति अत्थो । विसुज्झन्ती ति परमत्थविसुद्धिं पापुणन्ति ।

६०. सम्बाधे ति तण्हासंकिलेसादिना सम्पीळे संकटे घरावासे । ओकासाधिगमो लोकुत्तरधम्मस्स अधिगमाय अधिगन्तव्यओकासो । अनुस्सतियो एव अनुस्सतिट्ठानानि ।

उपक्किन्दिइस्स चित्तस्स उपक्कमेने उप्पिणेद्वाना होति ? इध विसास्से
अग्गिमादको तथागतं अत्तुम्भकीं ति^१ । एवं अग्गिमादकस्से उपांमयं
उपवसतो चित्तविसोधनकम्मट्ठानवसेन उप्पेयस्स नानाविहारेण
नत्थं कथिता ।

एकादशनिपाते पि "सद्धो खो महानाम आराधको होति नो अस्मद्धो ।
आरुद्धिचिन्धो, उरुद्धिगमति, नत्तचित्तो, षञ्जवा महानाम आरा-
धको होति, नो दुप्पञ्जो । इमेसु खो त्वं महानाम पञ्चसु धम्मेसु पतिट्ठाय
छ धम्मे उत्तरि भावेय्यासि । इध त्वं महानाम तथागतं अत्तुम्भेय्यासि इति
पि सो भगवा" ति अग्गिमादकस्से तेसं नोभन्ते नानाविहारेण
विहरतं केनस्स विहारेण विहरितव्वं" ति^२ पुच्छतो विहारदस्सनत्थं कथिता ।

९१. एवं सन्ते पि विमुद्धरीणविमुत्तमज्जकस्से पुद्गल्लेवा पि
मनसि कातव्वा । अत्तुम्भदस्सेवा पि बुद्धादीनं गुणे अत्तुम्भतो चित्तं पसा-
दति येव । यस्सानुभावेन तीक्ष्णमिति विस्तव्वेत्तेवा उप्पेयस्सो ज्ञो विस्तव्वं
आग्निव्वा अरहत्तं येव नत्तिट्ठेत्तेवा अट्ठज्जकस्सामी कुम्भदेद्वानेरो विय ।

सो किरायस्सा मारेण निम्मितं बुद्धरूपं दिस्वा अयं ताव सगग-
दोमज्जेतो एवं सोभति, कथं नु खो भगवा न सोभति ? सो हि

विमुद्धिधम्मा ति विमुत्तमज्जकस्स । विमुज्झितं वा भव्वा । परस्मैविमुद्धिधम्मतया ति
नत्तव्विमुद्धिधं निव्वानस्स भवभावेन । उपक्कमेना ति पयोगेन । उप्पिणेद्वाना
ति विसोधना ।

६१. एवं सन्ते पी ति एवं सन्तानुत्तुत्तं पीत्तुं अनेकेसु सुत्तेसु अग्गिमादकस्से

सब्बसो वीतरागदोसमोहो ति बुद्धारम्मणं पीतिं पटिलभित्वा विपस्सनं
वड्ढेत्वा अरहत्तं पाप्पणी ति ।

इति साधुजनपामोज्जत्थाय कते विसुद्धिमग्गे समाधिभावनाधिकारे
छानुस्सतिनिद्देशो नाम सत्तमो परिच्छेदो ।

—:०:—

वसेन छसु अनुस्सतीसु देसितासु पि । यस्सानुभावोना ति यस्स चित्तप्पसादस्स बलेन । पीतिं
पटिलभित्वा ति अनुस्सववसेन बुद्धारम्मणं पीतिं उप्पादेत्वा ।

परमत्थमञ्जुसायं विसुद्धिमग्गसंवण्णनायं

छानुस्सतिनिद्देशवण्णना निद्धिता ।

— : ० : —

मरणस्सतिकथा

१. इदानीं इतो अनन्तराय मरणस्सतिया भावनानिर्देशो अनुस्मृतो । तत्थ मरणं ति एकमवयवमिदं यत्तस्म जीविनिन्दियस्म उपच्छेदो । यं पनेतं अरहन्तानं वट्ठुक्खममुच्छेदमङ्गानं समुच्छेदमरणं, सङ्कारानं खण्डमङ्गानं खणिकमरणं, सुखो मतो लोहं मतं ति आदीसु सम्मुत्तिमणञ्च, न तं इध अधिप्पेतं ।

८ अनुस्मृतिकम्मवृत्तनिर्देशमवगणना

मरणस्सतिकथावगणना

१. इतो ति वेत्तानुस्मृतिय । सा हि छसु अनुस्मृतीसु सब्बपच्छा निदिद्धता आसत्ता पच्चक्खा च । अनन्तराया ति तदनन्तरं उदिद्धता वुत्तं । मरणस्स सति मरणस्सती ति मरणं ताव दस्सेतुं—“तत्थ मरणं” ति आदि वुत्तं । कामञ्चेत्थ खन्धानं मेदो “जरामरणं द्वीहि खन्धे-हि सङ्गहितं” ति^१ वचनतो वुत्ति खन्धानं विनासो मरणन्ति वस्तव्वं, विसेमती यन तं जीविनिन्दिय-यस्स विनासभावेन “कल्लेवरस्स निक्खेपो जीविनिन्दियस्स उपच्छेदो” ति वुत्तं । तेनेवाह निर्देशे “कल्लेवरस्स निक्खेपो जीविनिन्दियस्स उपच्छेदो” ति^२ । तत्थ मरणमवगणना-अस्सा ति एकेन भवेन परिच्छिन्नस्स । जीविनिन्दियस्म उपच्छेदो ति जीविनिन्दियस्स उपच्छेदो आलुक्खयविज्जेन अन्तरधानं । समुच्छेदमरणं ति अरहतो सन्तानस्स सब्बतो उच्छेदभूतं मरणं । सङ्कारानं खण्डमङ्गानं ति सङ्गतवधम्मानं उच्छेदमवगणना-पवत्तिलणस्स भङ्गो निरोधो ति सङ्गं गतं । खणिकमरणं ति पण्डितमरणमणं तस्मि वेव खणे लब्धमानं मरणं । यं खन्धप्पवन्धं उपादाय दक्खदिम्वत्तन्, तस्मि उपच्छेदो पि अत्थतादि-विज्जानं निम्मानं मतवोहारो सम्मुत्तिमरणं । न तं इध अधिप्पेतं ति तं समुच्छेदखणिक-

२. यं पि चेत्तं अधिप्पेतं, तं कालमरणं अकालमरणं ति दुविधं होति । तत्थ कालमरणं पुञ्जक्खयेन वा आयुक्खयेन वा उभयक्खयेन वा होति । आकालमरणं कम्मपुण्ड्रेदककम्मवसेन ।

३. तत्थ यं विज्जमानाय पि आयुसन्तानजनकपच्चयसम्पत्तिया केवलं पटिसन्धिजनकस्स कम्मस्स विपक्कविपाकत्ता मरणं होति, इदं पुञ्जक्खयेन मरणं नाम । यं गतिकालाहारादिसम्पत्तिया अभावेन अज्जतन-कालपुरिसानं विय वस्ससतमत्तपरिमाणस्स आयुनो खयवसेन मरणं होति, इदं आयुक्खयेन मरणं नाम । यं पन दूसीनारकलाबुराजादीनं विय तं खणं येव ठानत्थवत्समत्थेन कम्मना उपच्छिन्नसन्तानानं पुरिमकम्मवसेन वा सत्थहरणादीहि उपक्कमेहि उपच्छिज्जमानसन्तानानं मरणं होति, इदं अकालमरणं नाम । तं सब्बम्पि वुत्तप्पकारेन जीवितिन्द्रियुपच्छेदेन सङ्गहितं । इति जीवितिन्द्रियुपच्छेदसङ्घातस्स मरणस्स सरणं मरण-स्सति ।

सम्पत्तिमरणं इध मरणानुस्सतियं नाधिप्पेतं अवाहुल्लतो अनुपट्टहनतो असंवेगवत्युतो चा ति अधिप्पायो ।

२. अधिप्पेतं सत्तिया आरम्भणभावेन । आयुआदीनं खयकाले मरणं कालमरणं । तेसं अपरिक्खीणकाले मरणं अकालमरणं । “कालमरणं पुञ्जक्खयेना” “ति इदं यथाधिकारं सम्पत्तिभववसेन वुत्तं, विपत्तिभववसेन पन “पापक्खयेना” ति वत्तब्बं ।

३. आयुसन्तानजनकपच्चयसम्पत्तिया ति आयुपबन्धस्स पवत्तापनकानं आहार-दिपच्चयानं सम्पत्तियं । विपक्कविपाकत्ता ति अत्तनो फलानुरूपं दातब्बविपाकस्स दिन्नत्ता । गतिकालाहारादिसम्पत्तिया अभावेना ति देवानं विय गतिसम्पत्तिया पठमकप्पियानं विय काल-सम्पत्तिया उत्तरकुरुकादीनं विय आहारसम्पत्तिया च अभावेन । आदि सहेन उतुसुक्कसोणितादि परिगग्हति । अज्जतनकालपुरिसानं विया ति विय-सहो अट्टाने पट्टपितं,^१ अज्जतनकाल-पुरिसानं वस्ससतमत्तपरिमाणस्स विय आयुनो खयवसेना ति योजना । एवं हि अनागते पि परमा-युनो सङ्गहो गतो होति, अतीते पन गतिसम्पत्तिया विय कालाहारादिसम्पत्तिया भावेन अनेक-

४. तं भावेतुकामेन रहांगतेन एतिवर्त्तते “मरणं एतिवर्त्तते, जीवितिन्द्रियं उपच्छिज्जिस्सती” ति वा, “मरणं मरणं” ति वा योनिं सो मनसिकारो पवत्तेतब्बो ।

अयोनिं सो पवत्तयतो हि इदमल्लस्यत्तुस्सत्तो सोको पवत्तति विजानतातुया यियुत्तयत्तुस्सत्तो विय । एतिवर्त्तयत्तुस्सत्तो पामोज्जं उपपज्जति वेरीनं वेस्सिदमल्लस्यत्तुस्सत्तो विय । मरणं उपपज्जत्तुस्सत्तो नुस्सरणे संवेगो न उपपज्जति मतकज्जेवरदस्सने एतदाल्लस्यत्तुस्सत्तो विय । अत्तनो मरणानुस्सरणे सन्तासो उपपज्जति उक्खित्तानिकं वधकं दिस्वा एतिवर्त्तयत्तुस्सत्तो विय ।

तदेतं सब्बम्पि सति संवेगव्याणविरतो होति । तस्मा तत्थ तत्थ हतमतसत्ते ओलोकेत्वा विदुस्सुव्वज्जन्तत्तीनं सत्तानं मनानं मरणं एतिवर्त्तयत्तुस्सत्तो सतिश्च संवेगश्च जाणश्च योजेत्वा “मरणं एतिवर्त्तते” ति आदिना नयेन मनसिकारो पवत्तेतब्बो । एवं पवत्तेन्तो हि योनिं सो पवत्तति । उपायेन पवत्तेती ति अत्थो ।

वत्तत्तद्दस्सं परिमाणो पि आयु अहोसि । अयञ्च विभागो वत्तमानस्स अन्नरक्तादिभ्यस्स वत्तेन बुद्धो ति दद्वब्बं । कलानुराजादीनं ति आदि सत्तेन ननु यत्तुस्सत्तो मरणं एतिवर्त्तयत्तुस्सत्तो वत्ततो सब्बहो दद्वब्बो । तं सब्बम्पी ति यं “कालमरणं अकालमरणं, तथा पि पुञ्जकवयमरणं एतिवर्त्तयत्तुस्सत्तो उभयकवयमरणं उपपक्कममर” ति वुत्तप्यमेदं मरणं, तं सब्बम्पि ।

४. योनिं सो ति उपायेन । मनसिकारो ति मरणारम्भणो मनसिकारो । येन एन उपायेन मनसिकारो पवत्तेतब्बो तं व्यतिरेकमुखेन दस्सेतुं “अयोनिं सो पवत्तयतो” ति आदि इत्तं । तत्थ अयोनिं सो पवत्तयतो ति अनुपायेन सति संवेगं जाणञ्च अनुपपेत्वा मरणं अनुस्सरतो । तदेतं सब्बम्पी ति सोकपामोज्जानं उपपज्जनं संवेगस्स अनुपपज्जनं सन्तासस्स उपपज्जनञ्च यथाक्कमं सतिसंवेगव्याणविहरतो होति । यो हि “मरणं नामेतं जातस्स एकन्तिकं” ति पण्डितानं वचनं सरति, तत्थ संवेगजातो होति सम्पजानो च, तस्स एतिवर्त्तयत्तुस्सत्तो सोको सोमादयो अनोकासा व । तस्मा ति यस्मा अयोनिं सो मनसिकारं पवत्तयतो एतं सोमा, तस्मा । तत्थ

एवं पवत्तयतो येव हि एकच्चस्स नीवरणानि विक्खम्भन्ति, मरणा-
रम्मणा सति सण्ठाति, उपचारप्पत्तमेव कम्मट्ठानं होति ।

५. यस्स पन एत्तावता न होति, तेन वधकपच्चुपट्टानतो, सम्पत्ति-
विपत्तितो, उपसंहरणतो, कायबहुसाधारणतो, आयुदुब्बलतो, अनिमित्ततो,
अद्धानपरिच्छेदतो, खणपरित्ततो ति इमेहि अट्ठहाकारेहि मरणं अनुस्स-
रित्त्वं ।

६. तत्थ वधकपच्चुपट्टानतो ति वधकस्स विय पच्चुपट्टानतो ।
यथा हि इमस्स सीसं छिन्दिस्सामी ति असिं गहेत्वा गीवाय चारयमानो
वधको पच्चुपट्टितो व होति, एवं मरणम्पि पच्चुपट्टितमेवा ति अनुस्सरि-
त्त्वं । कस्मा ? सह जातिया आगततो, जीवितहरणतो च ।

यथा हि अहिच्छत्तकमकुळं मत्थकेन पंसुं गहेत्वा व उग्गच्छति, एवं
सत्ता जरामरणं गहेत्वा व निब्बत्तन्ति । तथा हि नेसं पटिसन्धिचित्तं
उप्पादनन्तरमेव जरं पत्वा पब्बतसिखरतो पतितसिला विय भिज्जति सद्धिं

तत्था ति अरञ्जसुसानादिषु । हतमतसत्ते ति चोरादीहि हते सरसेन मते च सत्ते । दिट्ठपुब्बा
सम्पत्तिं येसं ते दिट्ठपुब्बसम्पत्ती तेसं दिट्ठपुब्बसम्पत्तीनं । योजेत्वा ति उपट्ठपेत्वा ।
एकच्चस्सा ति तिविखन्द्रियस्स जाणुत्तरस्स ।

५. वधकपच्चुपट्टानतो ति घातकस्स विय पति पति उपट्टानतो आसन्नभावतो ।
सम्पत्तिविपत्तितो ति आरोग्यादिसम्पत्तीनं विय जीवितसम्पत्तिया विपज्जनतो । उपसंहरणतो
ति परेसं मरणं दस्सेत्वा अत्तनो मरणस्स उपनयनतो । कायबहुसाधारणतो ति सरीरस्स बहून्
साधारणभावतो । आयुदुब्बलतो ति जीवितस्स दुब्बलभावतो । अनिमित्ततो ति मरणस्स
ववत्थितनिमित्ताभावतो । अद्धानपरिच्छेदतो ति कालस्स परिच्छन्नभावतो । खणपरित्ततो
ति जीवितखणस्स इत्तरभावतो ।

६. वधकपच्चुपट्टानतो ति एत्थ वियसद्धो लुत्तनिदिट्ठो ति दस्सेन्तो “वधकस्स विय
पच्चुपट्टानतो ति वत्ता तमेवत्थं विवरन्तो “यथा ही” ति आदिमाह । तत्थ चारयमानो ति
आगुरेन्तो पहरणाकारं करोन्तो पच्चुपट्टितो व उपगन्त्वा ठितो समीपे एव । जरामरणं गहेत्वा
व निब्बत्तं ति “यथा हि अहिच्छत्तकमकुळं उग्गच्छन्तं पंसुविरहितं न होति, एवं सत्ता निब्बत्तन्ता
जरामरणविरहिता न होन्ती” ति एत्तकेन उपमा । अहिच्छत्तकमकुळं कदाचि कत्थचि पंसुविरहितो पि

सम्पयुत्तखन्धेहि । एवं खणिकमरणं ताव सह जातिया आगतं । जातस्स पन अवस्सं मरणतो इधाधिप्पेनं मरणम्पि सह जातिया आगतं ।

तस्मा एस सत्तो जातकालतो पट्टाय यथा नाम उट्ठितो सूरियो अत्थाभिमुखो गच्छते व, गतगतट्ठानतो ईसकम्पि न निवत्तति । यथा वानदी पव्वतेय्या सीघसोता हाग्हाग्निनी सन्दते व वत्तते व ईसकम्पि न निवत्तति, एवं ईसकम्पि अनिवत्तामानो जग्गाम्भित्तो व याति । तेन वुत्तं—

“यमेकरत्तिं पठमं गम्भे वसति माणवो ।

अब्भुट्ठितो व सो याति स गच्छं न निवत्तती” ति ॥

७. एवं गच्छतो चस्स गिम्माभित्तानं कुब्जदीनं खयो विय, पातो आपोरसानुगतवन्धनानं दुस्सफ्फलानं पतनं विय, मृग्गाभित्तानं मत्तिक-
भाजनानं भेदो विय, सूरियरस्मिसम्फुट्ठानं उज्ज्वलविन्दुनं विट्ठमनं विय च मरणमेव आसन्नं होति ।

भवेय्य, सत्ता पन कथञ्चि पि जरामरणविरहिता न होन्ती ति खणिकमरणं ताव उपमाभा-
वेन दस्सेत्वा इधाधिप्पेतं मरणं दस्सेतुं “तथा ही” ति आदि वुत्तं । अथवा यदि मे स ।
जरामरणं गहेत्वा व निवत्तन्ति, निवत्तन्ति मरणमेव मरितवन्ति ति चोदनं सन्वायाह—
“तथा ही” ति आदि । अवस्सं मरणतो ति अवस्सं मरितवन्तो, एकन्तेन मरणमभवन्तो
वा । पव्वतेय्या ति पव्वततो आगता । हाग्हाग्निनी ति पवाहे पतितस्स तिणपणादिकस्स
अतिविय हरणसीला । सन्दते वा ति सवति एव । वत्तते वा ति पवाहवत्तेन वत्तति एव न तिट्ठति ।

यमेकरत्तिं ति यस्सं एकरत्तियं, सुम्मत्थे उपयोगवचनं दट्ठव्वं, अव्वन्तमंयोगे वा । पठमं
ति सब्बपठमं पटिसन्धिक्कवणे । गम्भे ति मातुकुच्छियं । माणवो ति सत्तो । येमुख्येन सत्ता
रत्तियं पटिसन्धिं गण्हन्ती ति रत्तिगगहणं । अब्भुट्ठितो वा ति उट्ठितवम्भो विय, अभिमुखमा-
वेन वा उट्ठितो व मरणस्सा ति अधिप्पायो । सो याती ति सो माणवो याति, पठमक्कवणतो
पट्टाय गच्छते व । स गच्छं न निवत्तती ति सो एवं गच्छन्तो खणमस्तम्पि न निवत्तति,
अज्जदत्थु मरणं येव उपगच्छति ।

७. कुब्जदीनं ति पव्वततो पतितानं खुदकनदीनं । पातो आपोरसानुगतवन्धनानं

तेनाह—

“अच्चयन्ति अहोरत्ता जीवितं उपरुञ्जति ।

आयु खीयति मच्चानं, कुन्नदीनं व ओदकं” ॥

“फलानमिव पक्कानं पातो पपततो भयं ।

एवं जातान मच्चानं निच्चं मरणतो भयं ॥

यथा पि कुम्भकारस्स कतं मत्तिकभाजनं ।

खुदकञ्च महन्तञ्च यं पक्कं यञ्च आमकं ।

सब्बं भेदनपरियन्तं^१ एवं मच्चान जीवितं^२ ॥

“उस्सावो व तिणग्गम्हि सूरियस्सुग्गमनं पति ।

एवमायु मनुस्सानं मा मं अम्म निवारया” ति^३ ॥

एवं उक्खित्तासिको वधको विय सह जातिया आगतं पनेतं मरणं
गीवाय असिं चारयमानो सो वधको विय जीवितं हरति येव, न अहरित्वा^४
निवत्तति । तस्मा सह जातिया आगततो जीवितहरणतो च उक्खित्तासिको
वधको विय मरणम्पि पच्चुपट्टितमेवा ति एवं वधकपच्चुपट्टानतो मरणं
अनुस्सरितव्वं ।

ति पुरिमदिवसे दिवा सूरियसन्तापेन अन्तो अनुपविसित्वा पुन रत्तियं बन्धनमूलं उपगतेन
आपोरसेन तिन्तसिथिलवन्धनताय पातो आपोरसानुगतवन्धनानं ।

अच्चयन्ती ति अतिक्कमन्ति । उपरुञ्जती ति निरुञ्जति । उदकमेव ओदकं,
उदकोधं वा । यस्मा अच्चयन्ति अहोरत्ता, तस्मा जीवितं उपरुञ्जति । यस्मा जीवितं उपरुञ्जति,
तस्मा आयु खीयति मच्चानं । पपततो ति पपतनतो भयं सामिकानं रुक्खे ठत्वा कम्मे
विनियुञ्जितुकामानं, हेट्ठा पविट्ठानं वा । उग्गमनं पति उग्गमननिमित्तं । मा मं अम्म
निवारय पब्बज्जाया ति अधिप्पायो ।

कोचि मित्तमुखसत्तुरन्धगवेसी सह वत्तमानो पि न हनेय्य, अयं पन एकंसेन हनति
येवा ति दस्सेतुं—“सह जातिया आगततो”ति वत्वा “जीवितहरणतो चा” ति वुत्तं ।

१. सं०—१-१०८ ।

२. कता मत्तिकभाजना—खु०—१-३६० ।

३. सब्बे भेदनपरियन्ता—खु०—१-३६० ।

४. खु०—१-३६० ।

५. खु०—३:१-२२८ ।

६. न आहरित्वा—रो०, क०; अनाहरित्वा न—सी० ।

नृणामिच्छां सोऽपि असांको मोक्षदायकः" ति ॥

स्वत्तिथे ब्राह्मणे वेस्से सुदे चण्डिकापूजनं ॥

2. 1944. 1945. 1946. 1947. 1948. 1949. 1950. 1951. 1952. 1953. 1954. 1955. 1956. 1957. 1958. 1959. 1960. 1961. 1962. 1963. 1964. 1965. 1966. 1967. 1968. 1969. 1970. 1971. 1972. 1973. 1974. 1975. 1976. 1977. 1978. 1979. 1980. 1981. 1982. 1983. 1984. 1985. 1986. 1987. 1988. 1989. 1990. 1991. 1992. 1993. 1994. 1995. 1996. 1997. 1998. 1999. 2000. 2001. 2002. 2003. 2004. 2005. 2006. 2007. 2008. 2009. 2010. 2011. 2012. 2013. 2014. 2015. 2016. 2017. 2018. 2019. 2020. 2021. 2022. 2023. 2024. 2025. 2026. 2027. 2028. 2029. 2030. 2031. 2032. 2033. 2034. 2035. 2036. 2037. 2038. 2039. 2040. 2041. 2042. 2043. 2044. 2045. 2046. 2047. 2048. 2049. 2050. 2051. 2052. 2053. 2054. 2055. 2056. 2057. 2058. 2059. 2060. 2061. 2062. 2063. 2064. 2065. 2066. 2067. 2068. 2069. 2070. 2071. 2072. 2073. 2074. 2075. 2076. 2077. 2078. 2079. 2080. 2081. 2082. 2083. 2084. 2085. 2086. 2087. 2088. 2089. 2090. 2091. 2092. 2093. 2094. 2095. 2096. 2097. 2098. 2099. 2100. 2101. 2102. 2103. 2104. 2105. 2106. 2107. 2108. 2109. 2110. 2111. 2112. 2113. 2114. 2115. 2116. 2117. 2118. 2119. 2120. 2121. 2122. 2123. 2124. 2125. 2126. 2127. 2128. 2129. 2130. 2131. 2132. 2133. 2134. 2135. 2136. 2137. 2138. 2139. 2140. 2141. 2142. 2143. 2144. 2145. 2146. 2147. 2148. 2149. 2150. 2151. 2152. 2153. 2154. 2155. 2156. 2157. 2158. 2159. 2160. 2161. 2162. 2163. 2164. 2165. 2166. 2167. 2168. 2169. 2170. 2171. 2172. 2173. 2174. 2175. 2176. 2177. 2178. 2179. 2180. 2181. 2182. 2183. 2184. 2185. 2186. 2187. 2188. 2189. 2190. 2191. 2192. 2193. 2194. 2195. 2196. 2197. 2198. 2199. 2200. 2201. 2202. 2203. 2204. 2205. 2206. 2207. 2208. 2209. 2210. 2211. 2212. 2213. 2214. 2215. 2216. 2217. 2218. 2219. 2220. 2221. 2222. 2223. 2224. 2225. 2226. 2227. 2228. 2229. 2230. 2231. 2232. 2233. 2234. 2235. 2236. 2237. 2238. 2239. 2240. 2241. 2242. 2243. 2244. 2245. 2246. 2247. 2248. 2249. 2250. 2251. 2252. 2253. 2254. 2255. 2256. 2257. 2258. 2259. 2260. 2261. 2262. 2263. 2264. 2265. 2266. 2267. 2268. 2269. 2270. 2271. 2272. 2273. 2274. 2275. 2276. 2277. 2278. 2279. 2280. 2281. 2282. 2283. 2284. 2285. 2286. 2287. 2288. 2289. 2290. 2291. 2292. 2293. 2294. 2295. 2296. 2297. 2298. 2299. 2300. 2301. 2302. 2303. 2304. 2305. 2306. 2307. 2308. 2309. 2310. 2311. 2312. 2313. 2314. 2315. 2316. 2317. 2318. 2319. 2320. 2321. 2322. 2323. 2324. 2325. 2326. 2327. 2328. 2329. 2330. 2331. 2332. 2333. 2334. 2335. 2336. 2337. 2338. 2339. 2340. 2341. 2342. 2343. 2344. 2345. 2346. 2347. 2348. 2349. 2350. 2351. 2352. 2353. 2354. 2355. 2356. 2357. 2358. 2359. 2360. 2361. 2362. 2363. 2364. 2365. 2366. 2367. 2368. 2369. 2370. 2371. 2372. 2373. 2374. 2375. 2376. 2377. 2378. 2379. 2380. 2381. 2382. 2383. 2384. 2385. 2386. 2387. 2388. 2389. 2390. 2391. 2392. 2393. 2394. 2395. 2396. 2397. 2398. 2399. 2400. 2401. 2402. 2403. 2404. 2405. 2406. 2407. 2408. 2409. 2410. 2411. 2412. 2413. 2414. 2415. 2416. 2417. 2418. 2419. 2420. 2421. 2422. 2423. 2424. 2425. 2426. 2427. 2428. 2429. 2430. 2431. 2432. 2433. 2434. 2435. 2436. 2437. 2438. 2439. 2440. 2441. 2442. 2443. 2444. 2445. 2446. 2447. 2448. 2449. 2450. 2451. 2452. 2453. 2454. 2455. 2456. 2457. 2458. 2459. 2460. 2461. 2462. 2463. 2464. 2465. 2466. 2467. 2468. 2469. 2470. 2471. 2472. 2473. 2474. 2475. 2476. 2477. 2478. 2479. 2480. 2481. 2482. 2483. 2484. 2485. 2486. 2487. 2488. 2489. 2490. 2491. 2492. 2493. 2494. 2495. 2496. 2497. 2498. 2499. 2500. 2501. 2502. 2503. 2504. 2505. 2506. 2507. 2508. 2509. 2510. 2511. 2512. 2513. 2514. 2515. 2516. 2517. 2518. 2519. 2520. 2521. 2522. 2523. 2524. 2525. 2526. 2527. 2528. 2529. 2530. 2531. 2532. 2533. 2534. 2535. 2536. 2537. 2538. 2539. 2540. 2541. 2542. 2543. 2544. 2545. 2546. 2547. 2548. 2549. 2550. 2551. 2552. 2553. 2554. 2555. 2556. 2557. 2558. 2559. 2560. 2561. 2562. 2563. 2564. 2565. 2566. 2567. 2568. 2569. 2570. 2571. 2572. 2573. 2574. 2575. 2576. 2577. 2578. 2579. 2580. 2581. 2582. 2583. 2584. 2585. 2586. 2587. 2588. 2589. 2590. 2591. 2592. 2593. 2594. 2595. 2596. 2597. 2598. 2599. 2600. 2601. 2602. 2603. 2604. 2605. 2606. 2607. 2608. 2609. 2610. 2611. 2612. 2613. 2614. 2615. 2616. 2617. 2618. 2619. 2620. 2621. 2622. 2623. 2624. 2625.

न किञ्चि परिवज्जेति सब्वमेवाभिमहति ॥

न तत्थ हत्थीनं भूमि न रथानं न पत्तिया ।

न चापि मन्तयुद्धेन सक्का जेतुं धनेन वा” ति ॥

एवं जीवितसम्पत्तिया मरणविपत्तिपरियोसानतं ववत्थपेत्तेन सम्पत्ति-
विपत्तितो मरणं अनुस्सरितव्वं ।

११. उपसंहरणतो ति परेहि सद्धिं अत्तनो उपसंहरणतो । तत्थ
सत्तहाकारेहि उपसंहरणतो मरणं अनुस्सरितव्वं, यसमहत्ततो, पुञ्ञमहत्ततो,
थाममहत्ततो, इद्धिमहत्ततो, पञ्ञामहत्ततो, पच्चेकबुद्धतो, सम्मासम्बुद्धतो ति ।

कथं ? इदं मरणं नाम महायसानं महपरिवारानं सम्पन्नधनवाहनानं
महासम्मतमन्धातुमहासुदनदळ्ढहेमिनिमिप्पभृतीनम्पि उपरि निरासङ्कमेव
पतितं, किमङ्गं^२ पन मय्हं उपरि न पतिस्सति ।

महायसा राजवरा महासम्मतादयो ।

ते पि मच्चुवसं पत्ता मादिसेसु कथा व का ति ॥

एवं ताव यसमहत्तसो अनुस्सरितव्वं ।

परियेय्युं ति अनुविचरेय्युं । निप्पोथेन्ता ति अत्तना आघातितं^३ चुण्णवित्चुण्णं करोन्ता ।
अधिपत्तन्ती ति अधिभवन्ति । कुलेन वा रूपेन वा सीलेन वा सुतेन वा सद्दादीहि वा
सेद्धो ति सम्भावनाय खत्तियादीसु न कञ्चि परिवज्जेति । तेहि एव निहीनो ति अवमञ्ज-
मानाय सुद्धादीसु न कञ्चि परिवज्जेति । अञ्जदत्थु सब्वमेव अभिमहति निम्मथति ।
दण्डादिउपाया च तत्थ अविस्सया एवा ति दस्सेतुं—“न तत्थ हत्थीनं भूमी” ति आदि वुत्तं ।
तत्थ मन्तयुद्धेना ति आथव्वणवेदविहितेन मन्तसङ्गामप्पयोगेन । धनेना ति धनदानेन ।
वा-सद्दो अबुत्तविकप्पनत्थो । तेन सामं भेदञ्च सङ्गण्हाति ।

११-१३. परेहि सद्धिं अत्तनो उपसंहरणतो ति परेहि मतेहि सद्धिं “ते पि नाम
मता, किमङ्गं पन मादिसा” ति अत्तनो मरणस्स उपनयनतो । यसमहत्ततो ति परिवारमह-

१२. कथं पुञ्जमहत्ततो ?

जोतिको जटिलो उग्गो मेण्डको अथ पुण्णको ।

एते चञ्जे च ये लोके महापुञ्जा ति विस्सुता ।

सब्बे मरणमापन्ना मादिसेसु कथा व का ति ॥

एवं पुञ्जमहत्ततो अनुस्सरितव्वं ।

१३. कथं थाममहत्ततो ?

वासुदेवो बलदेवो भीमसेनो युधिष्ठिलो ।

चानुरो यो महामल्लो अन्तकस्स वसं गता ॥

एवं थामवल्लपेता इति लोकस्मि विस्सुता ।

एते पि मरणं याता मादिसेसु कथा व का ति ॥

एवं थाम महत्ततो अनुस्सरितव्वं ।

१४. कथं इद्धिमहत्ततो ?

पादङ्गुलकमरोन वेजयन्तमकम्पयि ।

यो तामिद्धिमत्तं सेट्ठो दुतियो अग्गमावको ॥

सो पि मच्चुमुखं घोरं मिगो सीहमुखं विय ।

पविट्ठो सह इद्धीहि मादिसेसु कथा व का ति ॥

एवं इद्धिमहत्ततो अनुस्सरितव्वं ।

१५. कथं पञ्जामहत्ततो ?

लोकत्तायं ठपेत्त्वान ये चञ्जे अत्थि पाणिनो ।

पञ्जाय नारिपुत्तस्स कलं नाग्घन्ति सोळसिं ॥

ततो विभवमहत्ततो च । पुञ्जमहत्ततो ति ननु पुञ्जमावको । थाममहत्ततो ति थोरिववल्ल-
महत्ततो । युधिष्ठिलो धम्मपुत्तो । चानुरो यो बलदेवेन निब्बुद्धं कथा मारितो ।

१४. सह इद्धीहि ति वेजयन्तकमरमनभोरान्तरमन्त्रादीसु उद्धतुमशक्ति अत्तनो
इद्धीहि सद्धि मच्चुमुखं पविट्ठो ।

१५. कलं नाग्घन्ति सोळसिं ति सोलसन्नं पूरणभावं न अग्घन्ति । इदं पुनं होति—

एवं नाम महापञ्चो पठमो अग्निसावको ।

मरणस्स वसं पत्तो मादिसेसु कथा व का ति ॥

एवं पञ्चामहत्ततो अनुस्सरितव्वं ।

१६. कथं पञ्चेकबुद्धतो ? ये पि ते अत्तनो जाणवीरियवलेन सब्ब-
किलेससत्तुनिम्मथनं कत्वा पञ्चेकबोधिं पत्ता खग्गविसाणकप्पा सयम्भुनो,
ते पि मरणतो न मुत्ता, कुतो पनाहं मृच्चिस्सामी ति ?

तं तं निमित्तमागम्म वीमंसन्ता महेसयो ।

सयम्भुञ्जाणतेजेन ये पत्ता आसवक्खयं ॥

एकचरियनिवासेन खग्गसिङ्गसमूपमा ।

ते पि नातिगता मच्चुं मादिसेसु कथा व का ति ॥

एवं पञ्चेकबुद्धतो अनुस्सरितव्वं ।

१७. कथं सम्मासम्बुद्धतो ? यो पि सो भगवा असीतिअनुव्यञ्जन-
पटिमण्डितद्वत्तिंसमहापुरिसलक्खणविचित्ररूपकायो सब्बाकारपरिसुद्ध-
सीलक्खन्धादिगुणरतनसमिद्धधम्मकायो यसमहत्तपुञ्जमहत्तथामहत्त-

आयस्मतो थेरस्स सारिपुत्तस्स पञ्चं सोळसभागे कत्वा ततो एकं भागं सोळसधा गहेत्वा लद्धं
एकभागसङ्कातं कलं सम्मासम्बुद्धं ठपेत्वा अञ्जेनं सत्तानं पञ्चा न अगन्ती ति ।

१६. सब्बस्सा पि संकिलेसपक्खस्स समुग्धातो जायेन आरद्धवीरियस्स होती ति आह—
“जाणवीरियवलेना” ति । सम्मादिट्ठिसम्मावायामेसु हि सिद्धेसु अट्ठङ्गिको अरियमग्गो सिद्धो व
होती ति । एकाकीभावेन खग्गविसाणकप्पा । परतोवोसेन विना सयमेव भूता पटिविद्धा-
कप्पा ति सयम्भुनो ।

हत्थगतसुवण्णवलयानं अञ्जमञ्जं संघट्टनं वंसकळीरस्स कथंचि असत्तता ति एवमादिकं
तं तं निमित्तं कारणं आगम्म । वीमंसन्ता ति पवित्तिनिवत्तियो उपपरिक्खन्ता । महन्तानं
सीलक्खन्धादीनं एसनहेन महेसयो । एकचरियनिवासेना ति एकचरियनिवासनत्तेन, न
सीलादिना । खग्गमिगसिङ्गसमा उपमा येसं खग्गमिगसिङ्गं वा समूपमा येसं ते खग्ग-
सिङ्गसमूपमा ।

१७. तम्बनखटुङ्गनखतादिअसीति अनुव्यञ्जनपटिमण्डितेहि नुप्पतिट्ठितपादतादीहि

इद्विमहत्तपञ्चामहत्तानं पारं गतो असमो अपममो अण्डिगुण्णो अहं
सम्मासम्बुद्धो, सो पि सत्तिल्लुद्धिनिपातेन महासत्तिल्लुद्धि-
निपातेन ठानसो वृषमन्तो ।

एवं सत्तिल्लुद्धिम्मा यं नामेतं महेमिनो ।

न भयेन न लज्जाय मरणं वसमागतं ॥

निन्तज्जं वीतसारज्जं सत्तिल्लुद्धिनिपातेन ।

तयिदं मादिसं मत्तं कथं नत्तिदिमन्ती ति ॥

एवं सम्मासम्बुद्धतो अनुस्सरितव्वं ।

तस्सेवं यममहत्तादिसम्पन्नेहि परोहि मद्धि मरणसम्पन्नाय
अत्तानं उपसंहरिन्वा तेसं विय सत्तिल्लुद्धिनिपातेन मय्हम्पि मरणं भविमन्ती ति
अनुस्सन्तो उत्तममत्तं कम्मद्वानं होन्ती ति । एवं उत्तममत्तं मरणं
अनुस्सरितव्वं ।

१८. कायबहुसाधारणत्तो ति अयं कायो बहुसाधारणो ।
अनीनियः ताव किमिच्छानं साधारणो । तत्थ छविनिस्सिता पाणा छवि
खादन्ति, चम्मनिस्सिता चम्मं खादन्ति, संवरिस्सिता मंसं खादन्ति, न्हारुनि-
स्सिता न्हारं खादन्ति, अङ्गुलिस्सिता अङ्गुलिं खादन्ति, मिङ्गुलिस्सिता मिङ्गु
खादन्ति । तत्थेव जायन्ति जीयन्ति जीयन्ति, उच्चसम्पत्तयं करोन्ति । कायो

वृत्तिसाय महापुनिकज्जाले विचित्रो अण्डिगुण्णो रूपकायो एतस्सा ति अण्डिगुण्णो
रूपकायो । सह वासनाय सम्बन्धं किलेमानं पहीनत्ता मय्हम्पि मरणमुद्धरणीयकमरुति-
गुणरत्नेहि समिद्धो धम्मकायो एतस्सा ति मय्हम्पि मरणमुद्धरणीयकमरुति-
गुणरत्नेहि ।

एवं सत्तिल्लुद्धिम्मा ति एवं सत्तिल्लुद्धिनिपातेन महासत्तिल्लुद्धिनिपातेन च
दिव्वापसारविपुत्तादिमेषाहुत्तं मरणं वसं तागतं अनुगमनवसेना ति अधिपपायो ।

मरणं सामञ्जं एतस्सा ति मरणसम्पन्नाय, तस्स भावो मरणसम्पन्नाय, ताय ।

१९. विमिद्धदत्तं ति विमिद्धदत्तं, विमिद्धदत्तं वा । जीयन्ती ति मरणं
पापुणन्ति ।

व नेसं स्रुतिघरञ्चेव^१ गिलानसाला च सुसानञ्च वच्चकुटि च पस्सावदोणिका च ।
स्वायं तेसम्पि किमिकुलानं पकोपेन मरणं निगच्छति येव । यथा च
असीतिया किमिकुलानं, एवं अज्झत्तिकानं येव अनेकसतानं रोगानं
बाहिरानञ्च अहिविच्छिकादीनं मरणस्स पच्चयानं साधारणो ।

यथा हि चतुमहापथे ठपिते लक्खम्हि सब्बदिसाहि आगता सर-
सत्तितोमरपासाणादयो निपतन्ति, एवं काये पि सब्बुपद्वा निपतन्ति ।
स्वायं तेसम्पि उपद्वानं निपातेन मरणं निगच्छति येव । तेनाह भगवा—
“इध भिक्खवे भिक्खु दिवसे निक्खन्ते रत्तिया पटिहिताय इति पट्टि-
सञ्चिक्खति, बहुका खो मे पच्चया मरणस्स, अहि वा मं डंसेय्य, विच्छिको
वा मं डंसेय्य, सतपदी वा मं डंसेय्य, तेन मे अस्स कालंकिरिया, सो
ममस्स अन्तरायो, उपक्खलित्वा वा पपतेय्यं, भत्तं वा मे भुत्तं व्यापज्जेय्य,
पित्तं वा मे कुप्पेय्य, सेम्हं वा मे कुप्पेय्य, सत्थका वा मे वाता कुप्पेय्यं,
तेन मे अस्स कालंकिरिया, सो ममस्स अन्तरायो” ति^२ । एवं कायबहु-
साधारणतो मरणं अनुस्सरितव्वं ।

१९. आयुदुब्बलतो ति आयु नामेतं अबलं दुब्बलं । तथा हि
सत्तानं जीवितं अस्सासपस्सासूपनिबद्धञ्चेव इरियापथूपनिबद्धञ्च सीतुण्हूप-
निबद्धञ्च महाभूतूपनिबद्धञ्च आहूरूपनिबद्धञ्च ।

निक्खन्ते ति वीतिवत्ते । पटिहिताया ति पच्चानुगताय । सो ममस्स अन्तरायो ति
सा यथावुत्ता न केवलं कालकिरिया व, अथ खो मम अतिदुल्लभं खणं लभित्वा ठितस्स^३
सत्थुसासनमनसिकारस्स अन्तरायो अस्स भवेय्य । व्यापज्जेय्या ति विपत्तिं गच्छेय्य । सत्थ-
केन विय अङ्गपच्चङ्गानं कन्तनका मरणकाले सन्धिबन्धनच्छेदनकवाता सत्थकवाता ।

१६. अबलं ति बलहीनं । दुब्बलं ति तस्से व वेवचनं । अभावत्थो हि अयं दु-सहो
“दुस्सीलो^४ दुप्पज्जो” ति आदिमु^५ विय । तदेतं आयु । अस्सासपस्सासानं समवुत्तिता अप-
रापरं पवेसनिक्वमो व । बहि निक्खन्तनासिकवाते अन्तो अपविसन्ते पविट्ठे वा

१—पस्रुतिघरञ्चेव—स्या०, रो०, क० ।

२. अं०—३—२६ ।

३—जीवितस्स—स्या०, क० ।

४—अं०—२—४९१; अं०—४—२१० ।

५.—म०—१—३६० ।

तदेतं अस्मत्कालादयानं समवृत्तिनं यस्मान्नेत्रं पवतति, बहि
निस्स्रन्तनासिकवाते पन अन्तो अग्निमन्तो, पविट्टे वा अग्निमन्तो
मतो नाम होति । चतुर्थं इन्द्रियमथजस्य समवृत्तिनं यस्मान्नेत्रं पवतति,
अञ्जनमञ्जनरूपं पन अधिमत्तनाय अग्निरुत्तमं इन्द्रियमथजस्य ।
सीतुष्णानस्य समवृत्तिनं यस्मान्नेत्रं पवतति, अनिमर्माणेन पन अधिमत्तनेन
वा अभिभूतस्य निरञ्जति । महाभूतानस्य समवृत्तिनं यस्मान्नेत्रं
पवतति, पथवीधानुया पन अतोकादानीं वा अञ्जनमञ्जनरूपं पकोपेन
बलसम्पन्नो पि पुग्गलो पन्थद्वययो वा अतिसारादिवसेन किञ्चित्कृतिकार्यं
वा महाडाहपरेतो वा अग्निमन्तनाय अग्निमन्तो वा हुत्वा जीवितकथं
पापुणाति । कवलीकागहारस्य युत्तकाले यस्मान्नेत्रं व जीवितं पवतति,
आहारं अलभमानस्त पन परिक्षयं गच्छती ति । एवं आहुतुमन्तो
मरणं अनुस्सरितव्यं ।

२०. अनिमित्ततो ति अवस्थानतो, ववित्थेयानतो ति अथो ।
सत्तानं हि—

जीवितं व्याधि कालो च देहनिस्स्रेपनं गति ।

पञ्चेते जीवलोकस्मिं अनिमित्तं न नायरे ॥

अनिक्खमन्ते ति एकस्नेव एवेतिवन्तो विप वृत्तं, तं न विप वृत्तमन्तोति इद्वन् ।
अधिमत्तताय अच्चासन्नअधिष्ठानादिना । तदभावो हि इन्द्रियमन्तं समवृत्तिवा । अनिमित्तेन
अभिभूतस्त कायस्त विपञ्जनं गच्छित्तादीन् हिमपातकालेन दीपेतव्यं । तस्य हि सत्ता सीतेन
मिन्नसरीरा जीवितकथं पापुणति । अतिउण्हेन अनिमित्तं विपञ्जनं मरुन्तारे
उण्हामितताय पच्छि तस्य ठपितं उपरि साटकं पुत्तञ्च अक्कमित्वा मत्ताय इत्थिया दीपेतव्यं ।
महाभूतानं समवृत्तिता पकोपभावो । पथवीधानुभादीनं पकोपेन सरीरस्त विकारापत्ति
मन्तो आहुतुमन्तनाय अग्निमन्तो आगमिस्सति । युत्तकाले ति सुज्झितं युत्तकाले सुज्झितं ।

२०. अवस्थानतो ति कालादिवसेन ववित्थानभावतो । ववित्थानं ति चेत्थ परि-

तत्थ जीवितं ताव “एत्तकमेव जीवितब्बं, न इतो परं” ति ववत्थानाभावतो अनिमित्तं । कललकाले पि हि सत्ता मरन्ति, अब्बुदपेसि-
वनमासिकद्वेमासतोमासचतुमासपञ्चमासदसमासकाले पि । कुच्छितो
निकखन्तसमये पि । ततो परं वस्ससतस्स अन्तो पि वहि पि मरन्ति येव ।

व्याधि पि “इमिना व व्याधिना सत्ता मरन्ति, न अज्जेना” ति एवं
ववत्थानाभावतो अनिमित्तो । चक्खुरोगेना पि हि सत्ता मरन्ति, सोतरोगा-
दीनं अज्जतरेना पि ।

कालो पि “इमस्मिं येव काले मरितब्बं, न अज्जस्मिं” ति एवं
ववत्थानाभावतो अनिमित्तो । पुब्बण्हे पि हि सत्ता मरन्ति, मज्झन्हिकादीनं
अज्जतरस्मिम्पि ।

देहनिकखेपनं पि “इधेव मियमानानं देहेन पतितब्बं, न अज्जत्रा”
ति एवं ववत्थानाभावतो अनिमित्तं । अन्तोगामे जातानं हि वहिगामे पि
अत्तभावो पतति । वहिगामे जातानम्पि अन्तोगामे । तथा थलजानं वा जले,
जलजानं वा थले ति अनेकप्पकारतो वित्थारेतब्बं ।

गति पि “इतो चुतेन इध निव्वत्तितब्बं” ति एवं ववत्थानाभावतो
अनिमित्ता । देवलोकतो हि चुता मनुस्सेसु पि निव्वत्तन्ति, मनुस्सलोकतो
चुता देवलोकादीनम्पि यत्थ कत्थचि निव्वत्तन्ती ति एवं यन्तयुत्तगोणो
विय गतिपञ्चके लोको सम्परिवत्तती ति एवं अनिमित्ततो मरणं
अनुस्सरितब्बं ।

च्छेदो अधिप्पेतो, न असङ्करतो ववत्थानं निच्चयो चा ति आह “परिच्छेदाभावतो” ति ।
न नायरे ति न जायन्ति ।

इतो परं ति एत्थ परं ति परं अज्जं कालं ति अत्थो । तेन ओरकालस्सा पि सङ्गहो
सिद्धो होति । परमायुतो ओरकालं एव चेत्थ “परं” ति अधिप्पेतं । ततो परं सत्तानं जीवनस्स
अभावतो “ववत्थानाभावतो” ति वत्तुं न सक्का ति । अब्बुदपेसी ति आदीसु “अब्बुदकाले
पेसिकाले” ति आदिना काल-सङ्गो पच्चेकं योजेतब्बो । कालो ति इध पुब्बण्हादिवेला अधि-
प्पेता । तेनाह—“पुब्बण्हे पि ही” ति आदि । इधेव देहेन पतितब्बं ति सम्बन्धो । अनेकप्प-
कारतो ति नगरे जातानं गामे, गामे जातानं नगरे, वने जातानं जनपदे जनपदे, जातानं वने

२१. अत्रापि परिचोऽतः ति मनुष्याणां जीविष्यन्त नाम एतर्हि परिचो अद्वा, यो चिरं जीवति, सो अमरः, अप्यं वा भिर्यो । तेनाह भगवा—“अप्यं भिक्षव वे सत्त्वानां आयुः, चरेण्यो सत्त्वानां कर्तव्यं कुमलं, चरितव्यं ब्रह्मचर्यं, नन्थि जातस्म अमरः । यो भिक्षव चिरं जीवति, सो अमरः, अप्यं वा भिर्यो” ति ।

अत्र सत्त्वानां ह्येवेत्य नं सुपोरिमो ।

चरेण्यद्विजन्तयो व नन्थि मच्चुस्म नागमो ति ॥

२२. अपरमपि आह—“भूतपुण्यं भिक्षव अरको नाम मन्था अहोमी” ति सर्वं पि सत्तहि उपमाहि अलङ्कृतं मुत्तं भिर्योऽमरः ।

ति आदिना अनेकप्रकारे । इतो चुतना ति इतो गतिर्यो चुतेन । इय इमस्मं गतिर्यो । यन्तयुक्तगोणो विया ति यथा यन्ते युक्तगोणो यन्ते नन्थिचरि, एवं लोको गतिर्यद्वकं ति एतकेन उपमा ।

२१. अप्यं वा भिर्यो ति वस्तुततो उपरि ‘दम वा वस्मानि वीमति वा’ ति आदिना दुतियं वस्तुततं अत्र मन्ते’ अप्यं वा जीवती ति अर्थो । गमनीयो ति गन्धर्वो उरगच्छन्ते । सम्परायो ति परयोको ।

हीळेय्या ति परिभवेय्य न सम्भावय्य । नं ति आयुः । सुपोरिमो ति साधुपुरिमो पञ्चवा । चरेय्या ति मुचरितं चरेय्य । तेनाह—“अप्यं भिक्षव वे सत्त्वानां आयुः” ति ।

२२. मन्त्रि उपमाही ति—

सैव्यथा पि ब्राह्मण तिगगो उस्मावबिन्दु नूरिये उग्गच्छन्ते विषयं देव रश्मिचरिणि न चिरद्वितिकं होति । उदके उग्गच्छन्ते । उदके दण्डराजि । नदी पञ्चनेय्या दूरङ्गमा सीधसोता हारहारिनी । बलवा पुरिमो जिह्वगो खेत्तपिण्डं मयुहित्वा अग्निरेवेत्य वसेय्य । दिवसं सन्तते अयोकटाहे संसेपेसि पक्खित्ता विषयं देव रश्मिचरिणि, न चिरद्वितिकं होति । गावी वज्झा आघातनं नीयमाना यं यदेव पादं उद्धरति, सन्तिके व होति वधस्म, सन्तिके व मरणस्स, एवमेवं खो ब्राह्मण गोवज्झरमं जीवितं मनुस्मानं परितं लहुकं बहुदुक्खं बहुपायानं मन्तायं बोद्धव्यं, कत्तव्यं कुसलं, चरितव्यं ब्रह्मचरियं, नन्थि जातस्म अमरः” ति—

एतन्मन्त्रि इमाहि मन्त्रि उस्मापि अलङ्कृतं ।

२३. अपरम्पि आह—“यो चायं भिक्खवे भिक्खु एवं मरणस्सति भावेति, अहो वताहं रत्तिन्दिवं जीवेय्यं, भगवतो सासनं मनसिकरेय्यं, बहुं वता मे कतं अस्सा ति । यो चायं भिक्खवे भिक्खु एवं मरणस्सति भावेति, अहो वताहं दिवसं जीवेय्यं, भगवतो सासनं मनसिकरेय्यं, बहुं वता मे कतं अस्सा ति । यो चायं भिक्खवे भिक्खु एवं मरणस्सति भावेति, अहो वताहं तदन्तरं जीवेय्यं, यदन्तरं एकं पिण्डपातं भुञ्जामि, भगवतो सासनं मनसिकरेय्यं, बहुं वता मे कतं अस्सा ति । यो चायं भिक्खवे भिक्खु एवं मरणस्सति भावेति, अहो वताहं तदन्तरं जीवेय्यं, यदन्तरं चत्तारो पञ्च आलोपे सङ्घादित्वा अज्झोहरामि, भगवतो सासनं मनसिकरेय्यं, बहुं वता मे कतं अस्सा ति । इमे वुच्चन्ति भिक्खवे भिक्खू पमत्ता विहरन्ति, दन्धं मरणस्सति भावेन्ति आसवानं खयाय ।

यो च एवायं भिक्खवे भिक्खु एवं मरणस्सति भावेति । अहो वताहं तदन्तरं जीवेय्यं, यदन्तरं एकं आलोपं सङ्घादित्वा अज्झोहरामि, भगवतो सासनं मनसिकरेय्यं, बहुं वता मे कतं अस्सा ति । यो चायं भिक्खवे भिक्खु एवं मरणस्सति भावेति, अहो वताहं तदन्तरं जीवेय्यं, यदन्तरं अस्ससित्वा वा पस्ससामि, पस्ससित्वा वा अस्ससामि, भगवतो सासनं मनसिकरेय्यं, बहुं वता मे कतं अस्सा ति । इमे वुच्चन्ति भिक्खवे भिक्खू अप्पमत्ता विहरन्ती, तिक्खं मरणस्सति भावेन्ति आसवानं खयाया” ति ।

एवं चतुषश्चालोपसङ्घादनमत्तं अविस्सासियो परित्तो जीवितास्स अद्दा ति एवं अद्धानपरिच्छेदतो मरणं अनुस्सरित्ताव्वं ।

२४. खणपरित्ततो ति परमत्थतो हि अतिपरित्तो सत्तानं जीविता-
क्खणो एकचित्तप्पवत्तिमत्तो येव । यथा नाम रथचक्कं पवत्तमानम्पि

२३. रत्तिन्दिवं ति एकं रत्तिन्दिवं । भगवतो सासनं ति अरियमग्गपटिवेधावहं सत्थु ओवादं । बहुं वता मे कतं अस्सा ति बहुं वता मया अत्तहितं पन्वजितकिच्चं कतं भवेय्य । तदन्तरं ति तं खणं तत्तकं वेळं । एकं पिण्डपातं ति एकं दिवसं यापनप्पहोनकं पिण्डपातं । दन्धं ति मन्दं चिराय । अविस्सासियो अविस्सासनीयो ।

२४. चित्ते चरन्ते येव सत्तानं जीवितवोहारो, चित्तस्स च अतिइत्तरो खणो लहुपरिव-

एकेनेव लेखिपदेनेन पवन्ति, निद्रुमानस्य एकेनेव निद्रुनि, एवमेव एक-
चित्तकवचिर्दं सत्तानं जीविनं । तस्मिं चित्ते निद्रुमणे सत्तो निद्रुदो नि
बुच्चति । यथा—“अर्तानि चित्तकवचे जीविन्य, न जीवति, न जीवि-
स्सति । अनागते चित्तकवचे न जीविन्य, न जीवति, जीविस्सति । मत्तुपदे
चिराक्खे न जीविन्य, जीवति, न जीविस्सति ।

त्तिभावतो । यथाह भगवा—“नाहं भिक्षव्ये अकञ्चं पणं तस्मिं मज्झिमासि, यं एवं
ननुत्तिपणं, यथायदं चित्तं”ति । तस्मा सत्तानं जीविनं तद्विक्कजिक्कं वद्धुमं इतरं ति
दस्सेन्तो—“परममणो”ति आदिमाह । तथा “परममणो”ति इमिना ययं यो चिरं जीवति,
सो वस्ससत ति आदिना सत्तानं चित्तकवचिद्रुमं, मा पवन्त्यविमपत्ता जीवन्त्यपत्ता ति तं
वद्विक्कजि । “अन्निद्रुमणे”ति इमिना—

“सेय्यथा पि भिक्षव्ये चत्तानो दण्डधम्मा धनुग्गहा सुविज्जितं कतहथा कदूरासना
चतुहिसा ण्ठिता अस्सु, अथ पुरिसो आराच्छेय्य ‘अहं इमेनं पणं कतवन्तानं चतुहिसा
कण्डे खित्ते अपविट्ठे पथविणं गहेत्वा आहरिस्सामी”ति । यथा च भिक्षव्ये तस्स पुरिमस्स
जवो, यथा च कवेत्तपुमिणं जवो, ततो मीयतरो । यथा च भिक्षव्ये तस्स पुरिमस्स जवो,
यथा च कवेत्तपुमिणं जवो, यथा च या देवता पुरिमा विमानं पुरतो धावन्ति, तां देवतानं
जवो, ततो मीयतरो यथायदा जीवन्तो”ति —

एवं बुद्धं परिणामि पदेक्खिस्सति । तत्र हि तस्मिन् पदे देवतानं हेतुपरियेन पट्टमुण्यं
धावन्तानं सिरसि पदे च । अतएव तस्मिन् पदे पि परिणको पट्टपट्टिनिद्रिपण्य सो खणो
बुद्धो, चित्तस्स पत अतिविय परित्तरो, यस्म उपमा पि नत्थि । तेनेयाह “पट्टपट्टिपदं
भिक्षव्ये उपमा पि न मुक्का, याव लहुपरिवत्तं चित्तं”ति । जीविक्कवचे ति जीवनक्कवणो ।
मत्तुपदे चित्तकवचे येव एकस्म चित्तस्स पवत्तिमत्तेनेव सत्तानं परमत्थतो
जीवनक्कवणस्स परेच्छिस्सता । इदानीं तमत्थं उपमाय पकासेन्तो “यथा नामा”ति आदिमाह ।
तथा पवत्तमणं ति पवत्तत्तं । यथायिक्कवणस्स ति तद्विक्कजिक्कवणस्स । तस्मिं
चित्ते निद्रुमणे ति येन पदं निद्रुमणे “जीवतो”ति बुच्चति, तस्मिं चित्ते निरोधं भवति

१. अ—१—१०५; २. मि०—२—१०५ । ३. मि०—२—१०—१०—१—१०५, अ०—३—

२५५, मि०—१०५ । ४. मि०—२—१०५ ।

२५. जीवितं अत्तभावो च सुखदुक्खा च केवला ।
 एकचिन्तासमायुत्ता लहु सो वत्ताते खणो ॥
 ये निरुद्धा मरन्तस्स तिट्ठमानस्स वा इध ।
 सब्बे पि सदिसा खन्धा गता अप्पटिसन्धिका ॥
 अनिव्वत्तेन न जातो पच्चुपन्नेन जीवति ।
 चित्तभङ्गा मतो लोको पञ्जत्ति परमत्थिया” ति” ॥

एवं खणपरित्ततो मरणं अनुस्सरितव्यं ।

पक्षमत्ते तंसमङ्गी सत्तो निरुद्धो मतो ति वुच्चति । वुत्तमेवत्थं पाळिया विभावेतुं ‘यथाहा”
 ति आदि वुत्तं । तेन तीसु पि कालेसु सत्तानं परमत्थतो जीवनं नाम चित्तक्खणवसेनेवा ति
 दस्सेति ।

२५. जीवितं ति जीवितिन्द्रियं । सुखदुक्खा ति सुखदुक्खवेदना । उपेक्खा पि हि
 सुखदुक्खासु एव अन्तोगधा इट्ठानिष्ठभावतो । अत्तभावो ति जीवितवेदनाविञ्जाणानि
 ठपेत्वा अवसिद्धधम्मा वुत्ता । केवला ति अत्तन निच्चभावेन वा अवोमिस्सा । एकचिन्तास-
 मायुत्ता ति एकेकेन चित्तेन सहिता । लहुसो वत्ताति खणो ति वुत्तनयेन एकचित्तक्खणिकताय
 लहुको इतिइत्तरो जीवितादीनं खणो वत्तति ।

ये निरुद्धा मरन्तस्सा ति चवन्तस्स सत्तस्स चुतितो उद्धं “निरुद्धा” ति वत्तन्ना ये
 खन्धा । तिट्ठमानस्स वा इधा ति ये वा इध पवत्तियं तिट्ठन्तस्स धरन्तस्स भङ्गप्पत्तिया
 निरुद्धा खन्धा । सब्बे पि सदिसा ते सब्बे पि एकसदिसा । कथं^२ गता अप्पटिसन्धिका पुन
 आगन्त्वा पटिसन्धानाभावेन विगता ।

यथा हि चुतिखन्धा न निवत्तन्ति, एवं ततो पुब्बे पि खन्धा, तस्मा एकचित्तक्खणिकं
 सत्तानं जीवितं ति अधिप्पायो ।

अनिव्वत्तेन न जातो ति अनुप्पन्नेन चित्तेन जातो न होति अजातो नाम होति ।
 पच्चुप्पन्नेन वत्तमानेन चित्तेन जीवति जीवमानो नाम होति । चित्तभङ्गा मतो लोको ति चुति-
 चिन्तास्स विय सब्बस्स पि तस्स तस्स चिन्तास्स भङ्गप्पत्तिया अयं लोको परमत्थतो मतो नाम होति
 निरुद्धस्स अप्पटिसन्धिकता । एवं सन्तं पि पञ्जत्ति परमत्थिया या तं तं धरन्तं चित्तं

२६. इति इमेऽं अदृक्कं आकाशं अक्षरव्यवहारेण अदृक्कं पितृ
पुनः पुनं मनसिकावयेन चित्तं आमेवनं लभति, सत्त्वव्यवहारेण सति सन्ति-
द्विति, नीचव्यवहारेण विकल्पव्यवहारेण, ज्ञानव्यवहारेण चित्तं लभति । सत्त्वव्यवहारेण
पन मयैकजायन्ता च आकाशस्य अप्पनं अप्पन्वा उपपापपत्तमेव ज्ञानं
होति । अदृक्कव्यवहारेण पन इन्द्रियव्यवहारेण च आकाशव्यवहारेण सभाव-
धम्मे पितृ ज्ञानव्यवहारेण अप्पनं लभति । विमुक्तिव्यवहारेण चित्तं लभति
हि लोकव्यवहारेण अप्पनं लभति । आकाशव्यवहारेण चित्तं लभति । अदृक्क-
व्यवहारेण अप्पनापत्तमेव हि ज्ञानस्य अदृक्कव्यवहारेण चित्तं लभति । इध पन
तदुभयमपि नन्वि, तस्मा उपपापपत्तमेव ज्ञानं होति । तदंतं उपपापपत्त-
वलेन उपपापपत्तमेव ज्ञानं लभति ।

उपादाय “तित्तो जावति कुम्भो जीवती” ति वचनपवविद्या विमयभूता मरणव्यवहारेण, सा
एतत् परमस्थित्या परमस्थभूता । तथा हि वदन्ति “नामगोचं न जीवती” ति ।

२६. अक्षरव्यवहारेण आकाशेन । चित्तं ति अक्षरव्यवहारेण चित्तं । आसेवनं
लभती ति भावनासेवनं लभति, बहिष्ठा विकल्पेन पदार्थ एकत्ववसेन मरणव्यवहारेण होती ति ।
तेनाह—“मरणव्यवहारेण सति सन्तिद्वती” ति । अदृक्कव्यवहारेण भेदो सभावधम्मगतिको
एवा ति आह “सभावधम्मत्ता पन अदृक्कव्यवहारेण” ति । तेनाह भगवा “मरणव्यवहारेण विकल्पे
अनिच्छं सङ्गतं पितृव्यवहारेण ति आदि । अदृक्कव्यवहारेण ति सवेगजननतो महाभूतेषु महा-
विकारता विय गच्छमाना मरणं अनुस्मरिष्यमाणं उपरुपरि उब्बेगमेव आवहती ति तत्थ न
भावनाचित्तं अप्पेतुं सक्कोति । यदि मरणव्यवहारेण अप्पनं न प पुणाति, अदृक्कव्यवहारेण
एकव्यवहारेण अदृक्कव्यवहारेण च कथं ति आह “ते अदृक्कव्यवहारेण पता” ति आदि । विमुक्ति-
भावव्यवहारेण चित्तं लभति । अदृक्कव्यवहारेण चित्तं लभति । अदृक्कव्यवहारेण चित्तं लभति ।
विमुक्तिव्यवहारेण चित्तं लभति । अदृक्कव्यवहारेण चित्तं लभति । अदृक्कव्यवहारेण चित्तं लभति ।
भूतानं पापधम्मं विमो ति एवंभूताय विमुक्तिव्यवहारेण चित्तं लभति । अदृक्कव्यवहारेण
अप्पनापत्तमेव होति । अदृक्कव्यवहारेण चित्तं लभति । अदृक्कव्यवहारेण चित्तं लभति ।

२७. इमञ्च पन मरणस्सतिं अनुयुत्तो भिक्खु सतातं अप्पमत्तो होति, सब्बभवेसु अनभिरतिसञ्जं पटिलभति, जीवितानिकन्तिं जहाति, पापगरही होति, असन्निधिवहुलो परिकम्बारेसु विगतमलमच्छेरो, अनिच्च-सञ्जा चस्स परिचयं गच्छति, तदनुसारेनेव च दुक्खसञ्जा अनत्तसञ्जा च उपट्ठाति । यथा अभावितमरणा सत्ता सहसा वाळमिगयक्खसप्पचोर-वधकाभिभूता विय मरणसमये भयं सन्तासं सम्मोहमापज्जन्ति, एवं अना-पज्जित्वा अभयो असम्मूळ्हो कालं करोति । सचे दिट्ठे व धम्मे अमत्तं नारा-धेति^१, कायस्स भेदा सुगतिपरायनो होति ।

तस्मा हवे अप्पमादं कयिराथ सुमेधसो ।

एवं महानुभावाय मरणस्सतिया सदा ति ॥

इदं मरणस्सतियं वित्थारकथामुखं ।

कायगतासतिकथा

२८. इदानी यं तं अञ्जत्र बुद्धप्पादा अप्पवत्तपुब्बं सब्बतित्थियानं अविसयभूतं तेसु तेसु सुत्तन्तेसु “एकधम्मो भिक्खवे भावितो बहुली-क्तो महतो संवेगाय संवत्तति । महतो अत्थाय संवत्तति । महतो योगक्खेमाय रम्मणकम्मट्टानानं विय चित्तस्स समाधाने व्यापारो नत्थि । यथा समाहितेन पन चित्तेन आरम्मण-समतिक्कमनमत्तमेव भावनाय कातब्बं, तस्मा सभावधम्मे पि आरुप्पज्ज्ञानं अप्पेती ति ।

२७. सतातं अप्पमत्तो होति संवेगबहुलत्ता, ततो एवस्स सब्बभवेसु अनभिरतिसञ्जा-पटिलाभो । जीवितनिकन्तिं जहा ति मरणस्स अवस्संभावितादस्सन्तो । पापगरही होति अनिच्चसञ्जापटिलाभतो, ततो एव असन्निधिवहुलता विगतमलमच्छेरता च । तदनुसारेना ति अनिच्चसञ्जापरिचयानुसारेन । अभावितमरणा ति अभावितमरणानु-स्सरणा । अभयो असम्मूळ्हो कालं करोति पगेव मरणसञ्जाय सूपद्धितत्ता ।

कायगतासतिकथावण्णना

२८. बुद्धा उप्पज्जन्ति एत्था ति बुद्धप्पादो, बुद्धानं उप्पज्जनकालो, तस्मा । अञ्जत्र तं ठपेत्वा, अञ्जस्मि काले ति अत्थो । न पवत्तपुब्बं ति अपवत्तपुब्बं । ततो एव सब्बतित्थियानं

सिक्खिकपब्बानी ति इमेसं चुदसन्नं पब्बानं वसेन कायगतासन्निकप्पट्ठानं निदिद्धं, तस्स भावनानिद्देशो अनुप्पत्तो ।

२९. तत्थ यस्मा इरियापथपब्बं, चतुसम्पज्जपब्बं धातुमनसिकार-
पब्बं ति इमानि तीणि विपस्सनावसेन वुत्तानि । नव सिक्खिकपब्बानि
विपस्सनावरणेषु येव आदीनवानुपस्सनावसेन वुत्तानि । या पि चेत्य
उद्धुमातकादीसु समाधिभावना इज्जेय्य, सा असुभनिद्देशे पकासिता येव ।
अनापानपब्बं पन पटिक्कूलमनसिकारपब्बञ्च इमानेवेत्थ द्वे समाधिपब्बेन
वुत्तानि । तेषु आनापानपब्बं अनापानस्सतिवसेन विसुं कम्मट्ठानं
येव ।

यं पनेतं “पुन च परं भिक्खवे भिक्खु इममेव कायं उद्धं पाद-
तला अधो केसमत्थका तचपरियन्तं पूरं नानप्पकारस्स अलुचितो पच्च-
वेक्खति । अत्थिइमस्मिं काये केसा लोमा...प...मुत्तं” ति^१ एवं मत्थलुद्धं
अट्ठिमिञ्जेन सङ्गहेत्वा पटिक्कूलमनसिकारवसेन देसितं वृत्तिसाकारकम्मट्ठानं,
इदमिध कायगतासन्नी ति अधिप्पेतं ।

च भिक्खवे” ति आदिना अयं देसना आगता । तत्रायं सङ्खेपत्थो—भिक्खवे केन पकारेन
कायगतासतिभावना भाविता केन च पकारेण पुनप्पुनं कता आनापानज्झानादीनं निष्फत्तिया
महप्फला तेषं तेषं विज्जाभागियानं अभिज्जा सच्छिकरणीयानञ्च धम्मानं अरतिरतिसहन-
कादीनञ्च संसिद्धिया महानिसंसा च होती ति ? आनापानपब्बं ति आनापानकम्मट्ठानावधि^२ ।
एस नयो सेसेसु पि ।

२६. धातुमनसिकारकम्मट्ठानेन यदि पि उपचारसमाधि इज्झति, सम्मसनवारो पन
तत्थ सातिसयो ति धातुमनसिकारपब्बमि “विपस्सनावसेन वुत्तं” ति वुत्तं । “अयमि खो
कायो एवंधम्मो एवंभावी एवंअनतीतो” ति^३ तत्थ तत्थ असुभानिच्चतादीहि सद्धि काये
आदीनवत्स विभावनवसेन देसनाय आगतत्ता “नवसिक्खिक...प...वुत्तानी” ति वुत्तं ।
एत्थ उद्धुमातकादीसु ति एतेसु सिक्खिकपब्बेसु आगतउद्धुमातकादीसु । आनापानस्सति-

केसा लोमा ति एते केसादयो द्वत्तिसाकारा । तत्थ अत्थि इमस्मिं काये केसा, अत्थि इमस्मिं काये लोमा ति एवं सम्बन्धो वेदितव्वो ।

३२. इमस्मिं हि पादतला पट्टाय उपरि, केसमत्थका पट्टाय हेट्ठा, तच्चतो पट्टाय परितो ति एत्तके व्याममत्ते कळेवरे सब्बाकारेन पि विचिनन्तो न कोचि किञ्चि मुत्तं वा मणिं वा वेळुरियं वा अगरं वा कुङ्कुमं वा कप्पूरं वा वासचुण्णादिं वा अणुमत्तम्पि सुचिभावं पस्सति, अथ खो परमदुग्गत्थ-जेगुच्छं असिरिकदस्सनं नानप्पकारं केसलोमादिमेदं असुचिं येव पस्सति । तेन वुत्तं—अत्थि इमस्मिं काये केसा लोमा...प...मुत्तं ति । अयमेत्थ पदसम्बन्धतो वण्णना ।

३३. इमं पन कम्मट्ठानं भावेतुकामेन आदिकम्मिकेन कुलपुत्तेन वुत्तप्पकारं कल्याणमित्तं उपसङ्कमित्वा इदं कम्मट्ठानं गहेतव्वं । तेनापिस्स कम्मट्ठानं कथेन्तेन सत्तथा उग्गहकोसल्लं दसथा च मनसिकारकोसल्लं आचिक्खितव्वं । तत्थ वचसा मानसा वण्णतो सण्ठानतो दिसतो ओकासतो परिच्छेदतो ति एवं सत्तथा उग्गहकोसल्लं आचिक्खितव्वं ।

इमस्मिं हि पटिक्कूलमनसिकारकम्मट्ठाने यो पि तिपिटको होति, तेना पि मनसिकारकाले पठमं वाचाय सज्झायो कातव्वो । एकच्चस्स हि

नयेन दस्सेतुं—“इच्छितानं” ति आदि वुत्तं । तत्थ आयभूततो ति उप्पत्तिट्ठानभूतत्ता । “पूरं नानप्पकारस्सा” ति वुत्तं । “के पन ते पकारा ? येहि नानप्पकारं असुचि वुत्तं” ति ते केसादिके दस्सेतुं पालियं “केसा लोमा” ति आदि वुत्तंति इममत्थं दीपेन्तो आह—“एते केसादयो द्वत्तिसाकारा” ति । आकारा पकारा ति हि एको अत्थो ति । एवं सम्बन्धो ति “अत्थि इमस्मिं काये नत्था” ति आदिना सब्बकोट्ठासेसु “अत्थि इमस्मिं काये” ति पदत्तयेन सम्बन्धो वेदितव्वो ।

३२. परितो ति तिरियं, समन्ततो वा पादतलकेसमूलेसु च तच्चस्स लब्धनतो । सुचि-भावं ति सुचिनो सम्भावं सुचिमेव वा ।

३३. येन विधिना उग्गहे कुसलो होति, सो सत्तविधो विधि “उग्गहकोसल्लं” ति वुच्चति, तन्निव्वत्तं वा आणं । मनसिकारकोसल्ले पि एसेव नयो ।

सज्जायं करोन्तस्सेव कम्मट्टानं पाकटं होति । वाचदारो सज्जेयन्ते एव
सन्तिके उग्गहितकम्मट्टानानं द्विन्नं थेरानं विय । थेरो किं नेहि कम्मट्टानं
याचितो चत्तारो मासे इमं येव सज्जायं करोथा ति उच्चिन्दिन्त्वा
अदासि । ते किञ्चापि नेसं द्वे तयो निकाया पगुणा, पट्टिमाणा
पन चत्तारो मासे द्वातिसाकारं सज्जायन्ता व तेषां पदा अहेसुं । तस्मा
कम्मट्टानं कथेन्तेन आचरियेन अन्नेयामिको वत्तव्वो “पठमं ताव वाचाय
सज्जायं करोही” ति ।

३४. करोन्तेन च तचपञ्चकार्दानी परिच्छिन्दित्वा अन्तेन
लोमवसेन सज्जायो कातव्वो । केसा लोमा नखा दन्ता तचो नि हि
वत्वा पुन पटिलोमतो तचो दन्ता नखा लोमा केसा ति वत्तव्वं ।

तदनन्तरं वक्कपञ्चके मंसं न्हारु अट्टि अट्टिमिज्जं वक्कं ति
वत्वा पुन पटिलोमतो वक्कं अट्टिमिज्जं अट्टि न्हारु मंसं तचो दन्ता
नखा लोमा केसा ति वत्तव्वं ।

ततो पप्फासपञ्चके हृदयं यकनं किलोमकं पिहकं पप्फासं ति
वत्वा पुन पटिलोमतो पप्फासं पिहकं किलोमकं यकनं हृदयं वक्कं
अट्टिमिज्जं अट्टि न्हारु मंसं तचो दन्ता नखा लोमा केसा ति वत्तव्वं ।

ततो मत्थलुङ्गपञ्चके अन्नं अन्तगुणं उदरियं करीमं मत्थलुङ्गं ति
वत्वा पुन पटिलोमतो मत्थलुङ्गं करीमं उदरियं अन्तगुणं अन्नं पप्फासं
पिहकं किलोमकं यकनं वक्कं अट्टिमिज्जं अट्टि न्हारु मंसं तचो दन्ता
नखा लोमा केसा ति वत्तव्वं ।

सज्जायन्ता वा ति सज्जायं करोन्ता एव । तेषं कर चत्तारो मासे सज्ज वत्तानं
सज्जायमग्गेनेव कोट्टासे उपधारेन्तानं पट्टपाटिया द्वितिसाकारा विभूततरा हुत्वा ज्वायिन्ते,
पट्टकलसज्जा सण्ठासं, ते तस्मिं नमित्ते ज्ञानं अप्पेत्वा ज्ञानपादकं वपस्सन् वट्टेत्वा इत्थनमग्गं
पटिविज्झिन्ते । तेन वुत्तं “सज्जायन्ता व सोतापन्ना अहेसुं” ति ।

३४. परिच्छिन्दित्वा ति तचपञ्चकावसेनेव परिच्छेदं कृत्वा । वक्कं पप्फासं
भावतो मत्थलुङ्गस्स करीसावसाने तन्त आरोपनमाह । एत्थ च मंसं न्हारु अट्टि अट्टि-

ततो मेदल्लक्के पित्तं सेम्हं पुब्बो लोहितं सेदो मेदो ति वत्वा पुन पटिलोमतो मेदो सदो लोहितं पुब्बो सेम्हं पित्तं मत्थलुङ्गं करीसं उदरियं अन्तगुणं अन्तं पप्फासं पिहकं किलोमकं यकनं हृदयं वक्कं अट्ठिमिञ्जं अट्ठि न्हारु मंसं तचो दन्ता नखा लोमा केसा ति वत्तब्बं ।

ततो मुत्तल्लक्के अस्सु वसा खेळो सिङ्घाणिका लसिका मुत्तं ति वत्वा पुन पटिलोमतो मुत्तं लसिका सिङ्घाणिका खेळो वसा अस्सु मेदो सेदो लोहितं पुब्बो सेम्हं पित्तं मत्थलुङ्गं करीसं उदरियं अन्तगुणं अन्तं पप्फासं पिहकं किलोमकं यकनं हृदयं वक्कं अट्ठिमिञ्जं अट्ठि न्हारु मंसं तचो दन्ता नखा लोमा केसा ति वत्तब्बं ।

एवं कालसतं कालसहस्सं कालसतसहस्सस्मिन् वाचाय सज्झायो कातब्बो । वचसा सज्झायेन हि कम्मट्टानतन्ति पगुणा होति, न इतो चितो च चित्तं विधावति । कोट्टासा पाकटा होन्ति, हत्थसङ्कलिका विय वतिपादपन्ति विय च खायन्ति ।

३५. यथा पन वचसा, तथेव मनसा पि सज्झायो कातब्बो । वचसा सज्झायो हि मनसा सज्झायस्स पच्चयो होति । मनसा सज्झायो लक्खणपटिवेधस्स पच्चयो होति ।

मिञ्जं वक्कं, वक्कं अट्ठिमिञ्जं अट्ठि न्हारु मंसं तचो दन्ता नखा लोमा केसा त एवं वक्कपञ्चकादीसु अनुलोमसज्झायं वत्वा पटिलोमसज्झायो पुरिमेहि सम्बन्धो वुत्तो । स्वायं सम्मोहविनोद^१ नयं^२ विसुं तिपञ्चाहं पुरिमेहि एकतो तिपञ्चाहन्ति छपञ्चाहं सज्झायो वुत्तो-तत्थ आदिअन्तदस्सनवसेन वुत्तो ति दट्ठब्बो । अनुलोमपटिलोमसज्झाये पि हि पटिलोम, सज्झायो अन्तिमो होति, सज्झायप्पकारन्तरं वा एतम्पी ति वेदिब्बं ।

हत्थसङ्कलिका ति अङ्गुलिपन्तिमाह ।

३५. मनसा सज्झायो ति चित्तेन चिन्तनमाह, यं मानसं “जप्पनं” ति वुच्चति, सम्मदेव अज्झायो ति वा सज्झायो, चिन्तनं ति अत्थो । चिरतरं सुट्ठु पवत्तनेन^२ पगुणभूता

३६. वण्णतो ति केसादीनं वण्णो वदन्थपेतव्वो ।

३७. सण्ठानतो ति तेसं येव सण्ठानं वदन्थपेतव्वं ।

३८. दिसतो ति इमस्मिं हि सरीरे नाभितो उद्वं उग्गहकोसल्लं
अधो हेड्ढिमदिसा, तस्मा अयं कोट्टासो इमस्मा नाम दिमाया नि
दिसा वदन्थपेतव्वो ।

३९. ओकासतो ति अयं कोट्टासो इमस्मिं नाम ओकासं वदन्ति
ति एवं तस्स तस्स ओकासो वदन्थपेतव्वो ।

४०. परिच्छेदतो ति सभासपरिच्छेदं विमभासपरिच्छेदं ति द्वे
परिच्छेदा । तत्थ अयं कोट्टासो हेडा च उपरि च निरियज्ज इमिना नाम
परिच्छिन्नो ति एवं सभासपरिच्छेदो वेदितव्वो । केसा न लोमा, लोमा पि
न केसा ति एवं अमिस्सकतावसेन विमभासपरिच्छेदो वेदितव्वो ।

४१. एवं सत्तथा उग्गहकोसल्लं आचिक्खन्तेन पन इदं कम्मट्ठानं

कम्मट्ठानतन्ति सत्तपज्जित्वा मनसिकरोन्तस्स आदितो पट्ठाय याव परियोजना कथाच अस-
ज्जमाना निरन्तरमेव उपट्ठाति, तदनुसारेण तदत्यो पि विभूततरो हुत्वा स्वायती ति आह
“वचसा सज्झायो हि...प०...पटिवेधस्स पच्चयो होती”ति । लक्खणपटिवेधस्सा
ति असुमन्लक्खणपटिवेधस्स ।

३६. पटिकूलसभासल्लवणमुखेन कस्सन्ति वण्णगगहणमुखेन कोट्टासा ववस्थानं
गच्छन्ति कस्सचि सण्ठानगगहणमुखेन कस्सचि दिसाविभागगगहणमुखेन कस्सचि रतिद्धतो —
कासगगहणमुखेन, कस्सचि सब्बसो परिच्छिन्नस्तद्वदन्तेन ति वण्णादिनो मल्लवणं उग्गह-
कोसल्लावहं वुत्ति ति तं दस्सेन्तो “केसादीनं वण्णो ववत्थपेतव्वो” ति आदिमाह ।

४०. अत्ततो भागो सभागो, सभागेन परिच्छेदो सभासपरिच्छेदो, विमभासपरिच्छेदो
परियन्तेहि सकोट्टासिककेसन्तरादीहि च परिच्छेदो ति अत्यो । अमिस्सकतावसेना ति कोट्टा-
सन्तरेहि अवोमिस्सकतावसेन । असभागो हि इत्थं “विभागे”ति अधिप्येतो, न विरुद्धसभागो ।
स्वायमत्यो केसादिसद्वतो एव लब्धति । सद्दन्तरत्थापोहवसेन सदो अत्थं वदती ति “केसा”
ति वुत्ते “अकेसा न होन्ती” ति अयमत्यो विज्जायति । के पन ते अकेसा ? लोमादयो, न च
घटादीसु पल्लोपकरणेनेय नेसं निवत्तिता ।

४१. पटिकूलवसेनेव कथितं धातुविभागस्स सामञ्जसो पि अगहितत्ता । तत्थेव

असुकस्मिं सुत्ते पटिक्कूलवसेन कथितं, असुकस्मिं धातुवसेना ति जत्वा आचिक्खितव्वं । इदं हि महासतिपट्ठाने^१ पटिक्कूलवसेनेव कथितं । महा-
हत्थिपदोपममहाराहुलोवादधातुविभङ्गेसु^२ धातुवसेन कथितं । कायगता-
सतिसुत्ते^३ पन यस्स वण्णतो उपट्ठाति, तं सन्धाय चत्तारि ज्ञानानि
विभत्तानि । तत्थ धातुवसेन कथितं विपस्सनाकम्मट्ठानं होति, पटिक्कूलवसेन
कथितं समथकम्मट्ठानं । तदेतं इध समथकम्मट्ठानमेवा ति ।

४२. एवं सत्तधा उग्गहकोसल्लं आचिक्खित्वा अनुपुब्बतो
नातिसीघतो नातिसणिकतो विक्खेपपटिवाहनतो पण्णत्तिसमतिक्कमनतो
अनुपुब्बमुञ्चनतो, अप्पनातो तयो च सुत्तन्ता ति एवं दसधा मनसि-
कारकोसल्लं आचिक्खितव्वं ।

तत्थ अनुपुब्बतो ति इदं हि सज्झायकरणतो पट्ठाय अनुपटिपाटिया
मनसिकातव्वं, न एकन्तरिकाय । एकन्तरिकाय हि मनसिकारोन्तो, यथा
नाम अकुसलो पुरिसो द्वतिसपदं निस्सेणिं एकन्तरिकाय आरोहन्तो
किलन्तकायो पतति, न आरोहनं सम्पादेति, एवमेव भावनासम्पत्तिवसेन
अधिगन्तव्वस्स अस्सादस्स अनधिगमा किलन्तचित्तो पतति, न भावनं
सम्पादेति ।

विसुं धातुकम्मट्ठानस्स कथितत्ता च धातुविभङ्गो पक्कुसातिसुत्तं^४ विभङ्गप्पकरणे धातुविभङ्ग-
पालि^५ च । यस्स वण्णतो उपट्ठाति केसादि, तं पुग्गलं सन्धास ज्ञानानि केसादीसु वण्ण-
कसिणारम्मणानि विभत्तानि । जत्वा आचिक्खितव्वंति पदत्थं वुत्तं, तं दस्सेतुं तत्थ धातु-
वसेना^६ ति आदि वुत्तं । इधा ति इमस्मिं पटिक्कूलमनसिकारपब्बे । कायगतासतिसुत्ते^३
हि पटिक्कूलमनसिकारपब्ब गहेत्वा इध कायगतासतिभावना निहिदीयति ।

४२. न एकन्तरिकाया ति एकन्तरिकाय पि न मनसि कातव्वं, पगेव द्वन्तरिकादिना-
ति अधिप्पायो । न भावनं सम्पादेति, लक्खणपटिवेधं न पापुणाति एकन्तरिकाय मनसि
करोन्तो ति सन्वन्धो ।

१. दी—२-२१९ । २. म०—१-२३५; म०—२-१००; म० ३-३२५ ।

३. म०—३-१५१ ।

४. म०—३-८२२ ।

५. अभि०—२-१०२ ।

६. म०—३-१५१ ।

४३. अनुपुव्वतो मनसिकरोन्तेना पि च नानिस्सीधतो मनसि-
कातव्वं । अतिसीधतो मनसिकरोतो हि यथा नाम निमोदं मग्गं
पटिपज्जित्वा ओक्कमनविस्सज्जनं असल्लव्वेत्ता सीधेन जवेन मग्गं पटिप-
गमनागमनं करोतो पुरिसस्स किञ्चापि अद्धानं परिपोसां गच्छति, अथ
खो पुच्छित्वा व गन्तव्वं होति, एवमेव केवलं कम्मट्ठानं परियोसानं
पापुणाति, अविभूतं पन होति, न विसेसं आवहति, तस्मा नानिस्सीधतो
मनसिकातव्वं ।

४४. यथा च नातिसीधतो, एवं नानिस्सीधतो पि ।
अतिसणिकतो मनसिकरोतो हि यथा नाम तदहेव निमोदं मग्गं
गन्तुकामस्स पुरिसस्स अन्तरामग्गे लब्धव्वं जेतव्वं अद्धानं पटिपज्जित्वा
मग्गो परिकखयं न गच्छति, द्वीहतीहेन परिपोसां गच्छति, अथ
एवमेव कम्मट्ठानं परियोसानं न गच्छति, विसेमाधिगमस्स पचयो न होति ।

४५. विक्खेपपटिवाहनतो ति कम्मट्ठानं विसेमाधिगमस्स बहिद्धा
पथुत्तारम्मणे चेतसो विक्खेपो पटिवाहितव्वो । अण्णटिमादयो हि यथा
नाम एकपदिकं पपातमग्गं पटिपन्नस्स पुरिसस्स ओक्कमनपदं मग्गं पटिप-
ज्जित्वा

४६. ओक्कमनविस्सज्जनं ति पटिपज्जितव्वविस्सज्जेतव्वे मग्गे । पुरिस्सज्जयं गन्तव्यं
होति गहेतव्वविस्सज्जेतव्वट्ठानत्त अन्तर्हव्वतो । कम्मट्ठानं परियोसानं पापुणाती ति
आदितो पट्ठाय याव परियोसाना मनसिकारमत्तं होती ति अधिप्पायो । अविभूतं पन होति
पटिक्कूलाकारस्स सुट्ठु असल्लव्वणतो । ततो एव न विसेसं आवहति ।

४७. कम्मट्ठानं परियोसानं न गच्छती ति पटिपाटिया सब्बकोट्ठो मनसि करोतो
येव विभूता हुत्वा उपट्टहन्ति । ते सातिसयं पटिक्कूलतो मनसि करोन्तस्स कम्मट्ठानं परियो-
सानं गच्छेय्य, इमस्स पन अतिविय दन्धं मनसि करोतो विभूततो उद्धानमेव नत्थि, कुतो
पटिक्कूलताय सण्ठानं । तेनाह—“विसेमाधिगमस्स पचयो न होती” ति ।

४८. बहिद्धा पथुत्तारम्मणे ति “असुचि पटिक्कूलं” ति केसादीसु पचसेतव्वं असुभातु-
पत्तनं हित्वा सुभादिवसेन गच्छमाना केसादयो पि इध “बहिद्धा पथुत्तारम्मणे” ति
वेदितव्वा । रूपादयो हि नीलादिवसेन पथुत्तारम्मणे नाम, नान्तरम्मणे ति

इतो चितो च विलोकयतो पदवारो विरज्झति, ततो सतपोरिसे पपाते पतितब्बं होति, एवमेव बहिद्धा विक्खेपे सति कम्मट्ठानं परिहायति परिधंसति । तस्मा विक्खेपपटिवाहनतो मनसिकातब्बं ।

४६. पण्णत्तिसमतिक्कमनतो ति या अयं केसा लोमा ति आदिका पण्णत्ति, तं अतिक्कमित्वा पटिक्कूलं ति चित्तं ठपेतब्बं । यथा हि उदकदुल्लभकाले मनुस्सा अरञ्जे उदपानं दिस्वा तत्थ तालपण्णादिकं किञ्चिदेव सञ्जाणं बन्धित्वा तेन सञ्जाणेन आगन्त्वा न्हायन्ति चैव पिवन्ति च । यदा पन नेसं अभिण्हसञ्चारेन आगतागतपदं पाकटं होति, तदा सञ्जाणेन किञ्चं न होति, इच्छितिच्छित्तक्खणे गन्त्वा न्हायन्ति चैव पिवन्ति च एवमेव पुब्बभागे केसा लोमा ति पण्णत्तिवसेन मनसिकरोतो पटिक्कूलभावो पाकटो होति । अथ केसा लोमा ति पण्णत्तिं समतिक्कमित्वा पटिक्कूलभावे येव चित्तं ठपेतब्बं ।

अथो । असमाधानं चेतसो विरूपो खेपो ति विक्खेपो । सो सति सूपट्ठितं कत्वा सक्कच्चं कम्मट्ठानं मनसि करोन्तेन पटिवाहितब्बो । परिहायती ति हायति । परिधंसती ति विनस्सति ।

४६. या अयं केसा लोमा ति आदिका लोकसङ्केतानुगता । पण्णत्ती ति अट्ठधम्मे उपादाय पण्णत्ति । तं केसादिपण्णत्तिं । अतिक्कमित्वा ति पटिक्कूलभावनाय अतिक्कमित्वा उग्घाटेत्वा । तस्सा उग्घाटितत्ता तस्मिं तस्मिं कोट्टासे पटिक्कूलतो उपट्ठहन्ते “पटिक्कूल” ति चित्तं ठपेतब्बं । इदानीं तमत्थं उपमाय विभावेन्तो “यथा ही” ति आदिमाह । तत्रिदं उपमासंसन्दनं—मनुस्सा विय योगावचरो । उदपानं विय कोट्टासा । तालपण्णाणि सञ्जाणं विय केसादिपण्णत्ति । तेन मनुस्सानं उदपाने न्हाणपिवनादि विय योगावचरस्स पुब्बभागे केसा लोमा ति पण्णत्तिवसेन मनसिकारो । अभिण्हसञ्चारेन मनुस्सानं सञ्जाणेन विना उदपाने किञ्चकरणं विय योगावचरस्स मनसिकारबलेन पण्णत्तिं अतिक्कमित्वा पटिक्कूलभावे येव चित्तं ठपेत्वा भावनानुयोगो । पुब्बभागे प०...पाकटो होती ति “केसा लोमा” ति आदिना^१ भावानामनुयुञ्जन्तस्स केसादिपण्णत्तिया सद्धिं येव कोट्टासानं पटिक्कूलभावो पुब्बभागे पाकटो

४७. अनुपुव्वमुञ्चनतो ति यो यो कोट्टासो न उपट्ठन्ति, तं तं मुञ्चन्तेन अनुपुव्वमुञ्चनतो मनसिकातव्वं । आदिकम्मिकस्म हि केमा नि सन्नसिकरोतो सन्नसिकरो गन्त्वा मुत्तं ति इमं परियोगतत्तेदुत्तमेव आहच तिट्ठति । मुत्तं ति च सन्नसिकरोतो मनसिकारो गन्त्वा केमा नि इमं सन्नसिकरोत्तमेव आहच तिट्ठति । अथस्स सन्नसिकरोतो मनसिकरोतो केचि कोट्टासा उपट्ठहन्ति, केचि न उपट्ठहन्ति । तेन ये ये उपट्ठहन्ति, तेमु तेषु ताव कम्मं कातव्वं याव द्वीसु उपट्ठितेसु तेसम्पि एको सुदुतरं उपट्ठहति, एवं उपट्ठितां पन तमेव पुनप्पुनं सन्नसिकरोत्तेन अप्पना उप्पादंतव्वा ।

४८. तत्रायं उपमा—यथा हि द्रुत्तिसतालके तालवने वसन्तं मक्कटं गहेतुकामो लुद्धो आदिग्धि ठितातालस्स पण्णं सरेन विज्झन्वा उक्कुट्ठिं करेय्य, अथ खो सो मक्कटो पटिपाटिया तस्मिं तस्मिं ताले पतित्वा परियन्ततालमेव गच्छेय्य, तत्थ पि गन्त्वा लुद्धेन तथेव कते पुन तेनेव नयेन आदितालं आगच्छेय्य, सो एवं पुनप्पुनं पटिपाटियमानो उक्कुट्ठ-
कुट्ठिहाने येव उट्ठहत्वा अनुक्कमेन एकस्मिं ताले निपत्तिवा तस्स वेमज्जे

होति । अथा ति पच्छा भावनाय वीथिपटिपन्नकाले । पटिक्कल्लभाये येव चित्तं ठपेतव्वं ति कोट्टासानं पटिक्कल्लकारे येव भवनाचित्तं पवत्तेतव्वं ।

४७. अनुपुव्वेन मुञ्चनं अनुपुव्वमुञ्चनं, अनुपट्ठहन्तेन अनुपट्ठहन्तेन मुञ्चनं ति अर्थो । कथं पन अनुपट्ठानं होती ति आह—“आदिकम्मिकस्सा” ति आदि । परियोगतत्ते कोट्टासमेव आहच तिट्ठती ति इदं कम्मट्ठानं तन्तिअनुसारेन आदितो कम्मट्ठानमनसि ति पवत्तती ति कत्वा उक्तं । तथा हिस्स मत्ता सज्झायो विय मनसिकारो ते ते कोट्टासे आमट्ठ-
मत्ते कत्वा गच्छति, न लक्खणसत्त्वलक्खणवसेन । यदा पन ते लक्खणसत्त्वलक्खणवसेन सुट्ठ-
उपधारेन्तो मनसि करोति, तदा केचि उपट्ठहन्ति, केचि न उपट्ठहन्ति । तत्थ पटिपञ्चन-
विधिं वस्सेन्तो “अथस्सा” ति आदिमाह । तत्थ कम्मं ति मनसिकारकम्मं ताव कातव्वं ।
कीव चिरं ति^२ याव द्वीसु उपट्ठितेसु, तेसम्पि द्वित्रं एको सुदुतरं उपट्ठहति ताव ।

४८. उक्कुट्ठकुट्ठिहाने येव उट्ठहत्वा ति पुब्बे विय उक्कुट्ठिहाने उक्कुट्ठिहाने

मकुळतालपण्णसूचिं दळ्हं गहेत्वा विज्झियमानो पि न उट्ठेय्य, एवं सम्पदमिदं दट्ठब्बं ।

तत्रिदं ओपम्मसंसन्दनं—यथा हि तालवने द्वत्तिस ताला, एवं इमस्मिं काये द्वत्तिसकोट्टासा । मक्कटो विय चित्तं । लुद्धो विय योगावचरो । मक्कटस्स द्वत्तिसतालके तालवने निवासो विय योगिनो चित्तस्स द्वत्तिसकोट्टासके काये आरम्मणवसेन अनुसञ्चरणं । लुद्धेन आदिमिह्ठिततालस्स पण्णं सरेन विज्झित्वा उक्कुट्टिया कताय मक्कटस्स तस्मिं तस्मिं ताले पतित्वा परियन्ततालगमनं विय योगिनो केसा ति मनसिकारे आरद्धे पटिपाटिया गन्त्वा परियोसानकोट्टासे येव चित्तस्स सण्ठानं । पुन पच्चागमने पि एसेव नयो । पुनप्पुनं पटिपाटियमानस्स मक्कटस्स उक्कुट्टिकुट्टिडाने उट्ठानं विय पुनप्पुनं मनसिकरोतो केसुचि केसुचि उपट्टितेसु अनुपट्टहन्ते विस्सज्जेत्वा उपट्टितेसु परिकम्मकरणं । अनुक्कमेन एकस्मिं ताले निपतित्वा तस्स मज्झे मकुळतालपण्णसूचिं दळ्हं गहेत्वा विज्झियमानस्स पि अनुट्ठानं विय अवसाने द्वीसु उपट्टितेसु यो सुट्ठुतरं उपट्ठाति, तमेव पुनप्पुनं मनसिकरित्वा अप्पनाय उप्पादनं ।

अपरा पि उपमा—यथा नाम पिण्डपातिको भिक्खु द्वत्तिसकुलं गामं उपनिस्साय वसन्तो पठमगेहे येव द्वे भिक्खा लभित्वा परतो एकं विस्सज्जेय्य । पुन दिवसे तिस्सो लभित्वा परतो द्वे विस्सज्जेय्य । ततियदिवसे आदिमिह्ठियेव पत्तपूरं लभित्वा आसनसालं गन्त्वा परिभुज्जेय्य । एवं सम्पदमिदं दट्ठब्बं ।

द्वत्तिसकुलगामो विय हि द्वत्तिसाकारो । पिण्डपातिको विय योगावचरो । तस्स तं गामं उपनिस्साय वासो विय योगिनो द्वत्तिसाकारे परिकम्मकरणं । पठमगेहे द्वे भिक्खा लभित्वा परतो एकस्सा विस्सज्जनं विय, दुतियदिवसे तिस्सो लभित्वा परतो द्विन्नं विस्सज्जनं विय च मनसिकरोतो मनसिकरोतो अनुपट्टहन्ते विस्सज्जेत्वा उपट्टितेसु याव कोट्टासद्वये परिकम्मकरणं । ततियदिवसे आदिमिह्ठियेव पत्तपूरं लभित्वा आसनसालायं

निसीदित्वा परिभोगो विय द्रीसु यो सुदुतरं उद्गृह्णाति, तमेव पुनप्युनं मनमि-
करित्वा अप्पनाय उप्पादनं ।

४९. अप्पनातो ति अप्पनाकोट्टासतो केमादागु एवेव ति
कोट्टासे अप्पना होती ति वेदित्तव्या ति अयमेवेत्थ अधिप्पातो ।

५०. तयो च सुत्तन्ता ति अधिचित्तं, नीलिनारं, वाञ्छा-
कोसल्लं ति इमे तयो सुत्तन्ता द्वीत्थियं तद्विरोधत्तं वेदित्तव्या ति अय-
मेत्थ अधिप्पायो । तत्थ—

“अधिचित्तमनुयुत्तेन भिक्खवे भिक्खुना त्रीणि तिष्ठन्ति
कालेन कालं मनसिकातव्वानि । कालेन कालं पग्गद्विनिमित्तं मनमि-
कातव्वं । कालेन कालं पग्गद्विनिमित्तं मनसिकातव्वं । कालेन कालं उपेक्खा-
निमित्तं मनसिकातव्वं । सचे भिक्खवे अधिचित्तमनुयुत्तो भिक्खु एकन्तां
समाधिनिमित्तं येव मनसिकरेय्य, ठानं तं चित्तं कोमज्जाय संवत्तेय्य ।
सचे भिक्खवे अधिचित्तमनुयुत्तो भिक्खु एकन्तां पग्गद्विनिमित्तं येव
मनसिकरेय्य, ठानं तं चित्तं उद्वच्चाय संवत्तेय्य । सचे भिक्खवे अधि-

कमेन सब्बतालेसु पतित्वा उद्वहत्वा उद्वहत्वा परियन्ततालं आदित्तव्वच्च आगन्त्वा” ततो
ततो तत्थ तत्थेव कताय उक्कुट्ठिया उट्ठहत्वा ति अत्थो ।

द्वे भिक्खा ति द्वीसु गेहेसु लद्धभिक्खा” ।

४९. अप्पनातो ति अप्पनाकारतो द्वत्तिसाकारे अप्पना होन्ति । किं पत्थेकं कोट्ठं मेसु
होति उदाहु अञ्जथा ति विचारणाय आह—“अप्पनाकोट्टासतो” ति कोट्ठामतो केमादागु
ति अत्थो । तेनाह—“केसादिसू” ति आदि ।

५०. अधिचित्तं ति समथविपनाचित्तं ।

अनुयुत्तेना ति युत्तप्युत्तेन, भावेन्तेना ति अत्थो । कालेन कालं ति कालं काले ।
समाधिनिमित्तं उपलब्धतसमाधानाकारो समाधि एव । मनसिकातव्वं ति चित्तं

चित्तमनुयुत्तो भिक्खु एकन्तं उपेक्खानिमित्तं येव मनसिकरेय्य, ठानं तं चित्तं न सम्मा समाधियेय्य आसवानं खयाय । यतो च खो भिक्खवे अधिचित्तमनुयुत्तो भिक्खु कालेन कालं समाधिनिमित्तं पग्गनिमित्तं उपेक्खानिमित्तं मनसिकरोति, तं होति चित्तं मुदुश्च कम्मञ्जश्च पभस्सरश्च, न च पभङ्गु, सम्मा समाधियति आसवानं खयाय ।

सेय्यथापि भिक्खवे सुवण्णकारो वा सुवण्णकारन्तेवासी वा उक्कं बन्धति, उक्कं बन्धित्वा उक्कामुखं आलिम्पेति, उक्कामुखं आलिम्पेत्वा सण्डासेन जातरूपं गहेत्वा उक्कामुखे पक्खित्वा कालेन कालं अभिधमति, कालेन कालं उदकेन परिप्फोसेति, कालेन कालं अज्झुपेक्खति । सचे भिक्खवे सुवण्णकारो वा सुवण्णकारन्तेवासी वातं जातरूपं एकन्तं अभिधमेय्य, ठानं तं जातरूपं डहेय्य । सचे भिक्खवे सुवण्णकारो वा सुवण्णकारन्तेवासी वा तं जातरूपं एकन्तं उदकेन परिप्फोसेय्य, ठानं तं जातरूपं निव्वायेय्य । सचे भिक्खवे सुवण्णकारो वा सुवण्णकारन्तेवासी वा तं जातरूपं एकन्तं अज्झुपेक्खेय्य, ठानं तं जातरूपं न सम्मापरिपाकं गच्छेय्य । यतो च खो भिक्खवे सुवण्णकारो वा सुवण्णकारन्तेवासी वा तं जातरूपं कालेन कालं अभिधमति, कालेन कालं उदकेन परिप्फोसेति, कालेन कालं अज्झुपेक्खति, तं होति जातरूपं मुदुश्च कम्मञ्जश्च पभस्सरश्च, न च पभङ्गु सम्मा उपेति कम्माय । यस्सा यस्सा च पिळ्ळन्धनविकितिया

कातब्बं, उप्पादेतब्बं ति अत्थो । समाधिकारणं वा आरम्भणं समाधिनिमित्तं, तं आवज्जितब्बं ति अत्थो । पग्गह्निमित्तउपेक्खानिमित्तेसु पि एसेव नयो । ठानं अत्थी ति वचनसेसो । तं भावना चित्तं कोसज्जाय संवत्तेय्य, एतस्स संवत्तनस्स ठानं कारणं अत्थी ति अत्थो । तं वा मनसिकरणचित्तं कोसज्जाय संवत्तेय्य, एतस्स ठानं कारणं अत्थी ति अत्थो । मुदुं ति सुभावितभावेन मुदुभूतं वसीभावप्पत्तं ति अत्थो । मुदुत्ता एव कम्मञ्जं कम्मक्खमं कम्मयोग्गं । पभस्सरं ति उपक्किलेसविगमेन परिसुद्धं, परियोदातं ति अत्थो । न च पभङ्गु ति कम्मनियभावूपगमनेन न च पभिज्जनसभावं सुद्धन्तं विय सुवण्णं विनियोगक्खमं । तेनाह—“सम्मा समाधियति आसवानं खयाया” ति ।

इमेहि खो भिक्खवे छहि धम्महेहि समन्नागतो भिक्खु भब्बो अनुत्तरं सीति-
भावं सच्छिकातुं” ति^१ ।

इदं सुत्तं सीतिभावो ति वेदितव्वं ।

५१. वोज्झङ्गकोसल्लं पन “एवमेव खो भिक्खवे यस्मिं समये
लीनं चित्तं होति, अकालो तस्मिं समये पस्सद्विसम्बोज्झङ्गस्स भावनाया”
ति^२ अप्पनाकोसल्लकथायं दस्सितमेव ।

इति इदं सत्तविधं उग्गहकोसल्लं सुग्गहितं कत्वा इदञ्च दसविधं
मनसिकारकोसल्लं सुट्ठु ववत्थपेत्वा तेन योगिना उभयकोसल्लवसेन कम्म-
ट्ठानं साधुकं उग्गहेतव्वं ।

सचे पनस्स आचरियेन सद्धिं एकविहारे येव फासु होति, एवं
वित्थारेन अकथापेत्वा कम्मट्ठानं सुट्ठु ववत्थपेत्वा कम्मट्ठानं अनुयुञ्जन्तेन
विसेसं लभित्वा उपरूपरि कथापेतव्वं । अञ्जत्थ वसितुकामेन यथावुत्तेन
विधिना वित्थारतो कथापेत्वा पुनप्पुनं परिवत्तेत्वा सब्बं गण्ठिट्ठानं
छिन्दित्वा पथवीकसिणनिद्देसे वुत्तनयेनेव अननुरूपं सेनासनं पहाय
अनुरूपे विहारे वसन्तेन खुद्दकपलिबोधुपच्छेदं कत्वा पटिकूलमनसिकारे
परिकम्मं कातव्वं ।

क्खित्वा सम्महंसेति समुत्तेजेति । अज्झुपेक्खती ति यदा पन चित्तं अलीनं अनुद्धतं सम्मदेव
भावनावीथिं ओतिण्णं होति, तदा पग्गहनिग्गहसम्पहंसनेसु कञ्चि ब्यापारं अकत्वा समप्पवत्तेसु
युगेसु^३ सारथि विय अज्झुपेक्खति उपेक्खको व होति । पणीताधिमुतिको ति पणीते उत्तमे
मग्गफले अधिमुत्तो निन्नपोणपम्भारो ।

५१. सुग्गहितं कत्वा ति यथावुत्तं उग्गहकोसल्लसङ्कातं विधिं सुट्ठु उग्गहितं परिया-
पुणनादिना सुपरिग्गहितं कत्वा । सुट्ठु ववत्थपेत्वा ति मनसिकारकोसल्लसङ्कातं विधिं
सम्मदेव स्ल्लक्खणवसेन उपधारेत्वा । विसेसं ति पुब्बेनापरं भावनाय विसेसं । पुनप्पुनं
परिवत्तेत्वा ति कम्मट्ठानतन्तिं पग्गुणभावं पापेन्तो भिय्यो भिय्यो वाचाय, मनसा च परि-
वत्तेत्वा । गण्ठिट्ठानं ति यथा रुक्खस्स दुब्बिनिमेदो अरञ्जस्स वा गहनभूतो पदेसो

५२. करोन्तेन पन केसेसु ताव निमित्तं गहेतव्यं । कथं ? एकं वा द्वे वा केसे लुञ्चित्वा हत्यतले ठपेत्वा वण्णो ताव ववत्थपेतव्यं । छिन्नद्वाने पि केसे ओलोकेतुं वट्टति । उदकपत्ते वा यागुपत्ते वा ओलोकेतुमि वट्टति येव । काळककाले दिस्वा काळका ति ववत्थपेतव्यं । सेतकाले सेता ति । मिससककाले पन उस्सदवसेन पनत्तिवत्थपेत्वा हांन्ति । यथा च केसेसु, एवं सकले पि तच्चपञ्चके दिस्वा व निमित्तं गहेतव्यं ।

करोन्तेन पन करोन्तेन

५३. एवं निमित्तं गहेत्वा ववत्थपेतव्यं । पञ्चधा परिच्छेदवसेन ववत्थपेतव्यं । पञ्चधा पटिककूलतो ववत्थपेतव्या ।

तत्रायं सव्वकोडासेसु अनुपुव्वकथा । केसा ताव पटिककाले काळका अहारिडुकवण्णा । सण्ठानतो दीववट्टमिक्कानुत्तावट्टमायत्ता । दिसतो उपरिमदिसाय जाता । ओकलतो उमोसु पस्सेसु कम्मवट्टिमिक्काणि, पुरतो नलाट-तेन, पच्छतो गलवाटकेन परिच्छिन्ना सीसकटाव्वेठनं अट्टमव्वं केसानं ओकासो । परिच्छेदतो केसा सीसवेठनवस्से सीसपानतो परिच्छिन्ना पतिट्ठितेन हेट्टा अत्तनो मूलतलेन, उपरि आकालेन, निरियं पञ्चमव्वेठनं

“गण्टिद्वानं” ति वुच्चति, एवं कम्मद्वानतन्तिथा अत्थतो वुत्तिद्विजेने गहनभूतो च पदेनो ‘गण्टिद्वानं’ ति वुच्चति । तं परिदुच्छनं विपहेत्त ववत्थपेतव्यं छिन्दित्वा ।

५२. निमित्तं ति कम्मद्वाननिमित्तं, असुभाकारो । एदिसेन पयोजनेन लुञ्चनमि अन-वज्जंति दस्सेतुं लुञ्चित्वा” ति वुत्तं । छिन्नद्वाने ति छिन्नद्वाने । वट्टति येव निमित्तपत्ते-सयेन ओलोकेतव्यो । अस्सदवसेना ति अफज्जितानं, फलितानं वा वट्टितवसेन । दिस्वा व निमित्तं गहेतव्यं दत्सनयोग्यताय तच्चपञ्चकम्, इतरेसु सुत्वा च अत्वा च निमित्तं गहेतव्यं ।

करोन्तेन पन करोन्तेन

५३. अहारिडुकवण्णा ति अमिसवट्टिमिक्कानुत्तावट्टमायत्ता । वट्टमव्वेठनं ति उपरिक्कण-

परिच्छिन्ना, द्वे केसा एकतो नत्थी ति अयं सभागपरिच्छेदो । केसा न लोमा, लोमा न केसा ति एवं अवसेसएकतिसकोट्टासेहि अमिस्सीकता केसा नाम पाटियेक्को एककोट्टासो ति अयं विसभागपरिच्छेदो । इदं केसानं वण्णादितो ववत्थापनं ।

५४. इदं पन नेसं वण्णादिवसेन पञ्चधा पटिक्कूलतो ववत्थापनं । केसा नामेते वण्णतो पि पटिक्कूला । सण्ठानतो पि गन्धतो पि आसयतो पि ओकासतो पि पटिक्कूला ।

मनुज्जे पि हि यागुपत्ते वा भत्तपत्ते वा केसवण्णं किञ्चि दिस्वा केसमिस्सकमिदं हरथ नं ति जिगुच्छन्ति, एवं केसा वण्णतो पटिक्कूला । रत्तिं भुज्जन्ता पि केससण्ठानं अक्कवाकं वा सक्कचिवाकं वा छुपित्वा पि तथेव जिगुच्छन्ति । एवं सण्ठानतो पटिक्कूला ।

तेलमक्खनपुप्फधूपादिसङ्घारविरहितानञ्च केसानं गन्धो परमजेगुच्छो होति ततो जेगुच्छतरो अग्गिम्हि पक्खित्तानं । केसा हि वण्णसण्ठानतो अप्पटिक्कूला पि सियुं, गन्धेन पन पटिक्कूला येव । यथा हि दहरस्स कुमारस्स वच्चं वण्णतो हलिदिवण्णं, सण्ठानतो पि हलिदिपिण्डसण्ठानं सङ्कारट्टाने छड्डितं च उद्धुमातककाळसुनखसरीरं वण्णतो तालपक्कवण्णं, सण्ठानतो वट्टेत्वा विस्सट्टमुदिङ्गसण्ठानं । दाठा पिस्स सुमनमकुळसदिसा ति उभयम्पि वण्णसण्ठानतो सिया अप्पटिक्कूलं गन्धेन पन पटिक्कूलमेव, एवं केसा पि सियुं वण्णसण्ठानतो अपटिक्कूला, गन्धेन पन पटिक्कूला येवा ति ।

यथा पन असुचिद्वाने गामनिस्सन्देन जातानि सूपेय्यपण्णानि नागरिकमनुस्सानं जेगुच्छानि होन्ति अपरिभोगानि, एवं केसा पि पुब्बलोहितमुत्तकरीसपिरासेम्हादिनिस्सन्देन जातत्ता जेगुच्छा ति इदं नेसं आसयतो पाटिक्कुल्यं ।

सक्कवच्चिकाय परभागं सन्धाय वुत्तं । तिरियं अक्कमक्कवेन परिच्छिन्ना, कथं ? द्वे केसा एकतो नत्थी ति ।

इमे च केसा नाम गूथरासिम्हि उद्धितकणिकं विय अण्णिकोदरा-
रासिम्हि जाता । ते सुसानसङ्कारहानादोसु जातसाकं विय अण्णिकोदरा-
जातकमलकुवल्यादिपुणं विय च अमुचिट्टाने जातत्ता अण्णिकोदरा ति ।
इदं नेसं ओकासतो पाटिककुल्यं ।

यथा च केसानं, एवं सव्वकोट्टासानं वण्णसण्ठानतान्नादोदरासो न
पञ्चधा पटिककूलता वेदितव्वा । वण्णसण्ठानदिसो आकासेन पण्णो पन
सब्बे पि विसुं विसुं ववत्थपेतवरा ।

५५. तत्थ लोमा ताव पकतिवण्णतो न केसा विय अण्णिको-
काळका, काळपिङ्गला पन होन्ति । सण्ठानतो ओनतग्गा अण्णिकोदरा-
दिसतो द्वीसु दिसासु जाता । ओकासतो ठपेत्वा केसानं पण्णित्ठेयपण्ण-
हत्थपादतलानि च येथुय्येन अण्णिकोदरासो वेठनचम्मे जाता । पण्णित्ठेय-
सरीरवेठनचम्मे लिखामत्तं पण्णित्ठेय पण्णित्ठेय हेडा अत्तनो पण्णित्ठेय-
उपरि आकासेन, तिरियं अण्णिकोदरासो परिच्छिन्ना, द्वे लोमा एकतो नन्थि ।
अयं नेसं सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसो येव ।

५६. नखा ति वीसतिया नखपत्तानं नामं । ते सब्बे पि वण्णतो
सेता । सण्ठानतो मच्छसकलिकसण्ठाना । दिसतो पादनखा वेदितव्वा,
हत्थनखा उपरिमदिसाया ति द्वांसु दिसासु जाता । ओकासतो अण्णिकोदरा-
अण्णिकोदरासु पण्णित्ठिता । पण्णित्ठेयतो द्वांसु दिसासु अण्णिकोदरासो
अन्तो अण्णिकोदरासो अण्णिकोदरासो, वहि चैव अण्णे च आकासेन, तिरियं
परिच्छिन्ना, द्वे नखा एकतो नन्थि । अयं नेसं विसभागपरिच्छेदो । विसभाग-
परिच्छेदो पन केससदिसो येव ।

५४. आसयो ति निस्सयो, पच्चयोति अत्थो ।

५५. असम्मिन्नकाळका अण्णेन वण्णेन असम्मिस्सकाळका ।

५६. पत्तसदिसत्ता नखा एव नखपत्तानि । नखा तिरियं अण्णिकोदरासो
च्छिन्ना ति विसुं ववत्थिततं सन्धाय वुत्तं । तमेव हि अत्थं दस्सेतुं—“द्वे लोमा एकतो नन्थी”
ति आह ।

५७. दन्ता ति परिपुण्णदन्तस्स द्वत्तिस दन्तट्टिकानि । ते पि वण्णतो सेता । सण्ठानतो अनेकसण्ठाना । तेसं हि हेट्ठिमाय ताव दन्त-पाळिया मज्जे चत्तारो दन्ता मत्तिकापिण्डे पटिपाटिया ठपितअलाबुवीज-सण्ठाना । तेसं उभोसु पस्सेसु एकेको एकमूलको एककोटिको मल्लिक-मकुल्लसण्ठानो । ततो एकेको द्विमूलको द्विकोटिको यानकउपत्थम्भिनि-सण्ठानो । ततो द्वे द्वे तिमूला तिकोटिका । ततो द्वे द्वे चतुमूला चतुकोटिका ति । उपरिमपाळिया पि एसेव नयो । दिसतो उपरि-मदिसाय जाता । ओकासतो द्वीसु हनुकट्टिकेसु पतिट्ठिता । परिच्छेदतो हेट्ठा हनुकट्टिके पतिट्ठितेन अत्तनो मूलतलेन, उपरि आकासेन, तिरियं अञ्जमञ्जेन परिच्छिन्ना, द्वे दन्ता एकतो नत्थि । अयं नेसं सभाग-परिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसो येव ।

५८. तचो ति सकलसरीरं बैठेत्वा ठितच्चम्मं । तस्स उपरि काल-सामपीतादिवण्णा छवि नाम, या सकलसरीरतो पि सङ्कट्टियमाना बदरट्ठि-मत्ता होति । तचो पन वण्णतो सेतो येव । सो चस्स सेतभावो अग्नि-जालाभिधातपहरणप्पहारादीहि विट्ठंसिताय छविया पाकटो होति । सण्ठा-नतो सरीरसण्ठानो व होति । अयमेत्थ सङ्खेपो ।

वित्थारतो पन पादङ्गुलित्तचो कोसकारककोससण्ठानो । पिट्ठि-पादत्तचो पुटबन्धउपाहनसण्ठानो । जङ्घत्तचो भरापुटकतालपण्णसण्ठानो । अरुत्तचो तण्डुलभरितदीघत्थविकसण्ठानो । आनिसदराचो उदकपूरित-

५७. दन्तपाळिया ति दन्तावल्या । यानकउपत्थम्भिनी ति सकटस्स धुरट्ठाने उपत्थम्भकदण्डो । दन्तानं आधारभूता अट्ठि हनुकट्ठि ।

५८. सङ्कट्टियमाना ति सम्पिण्डियमाना । कोसकारककोसो उपल्लिण्डुपोट्टलकं^१ यं “कोसेयफल”ति पि वुच्चति । पुटबन्धउपाहनो सकलपिट्ठिपादच्छादनउपाहनो । आनिसदं आसनपदेसो । तूणारो सरावासो^२ । गलकञ्चुकं कण्ठत्ताणं । कीटकुलावकं खरमुखकुटि^३ ।

१. उपलण्डपोट्टलकं—सी० । उपलण्डपोतलिकं—क० ।

२. सरावापो—सी० । सरावापो—स्या० ।

३. खरमुखकूटं—सी०, स्या० ।

पटपरिस्सावनसण्ठानो । पिडित्तचो कल्लोत्तद्वचम्मसण्ठानो । इत्थिद्वचो
वीणादोणिकोत्तद्वचम्मसण्ठानो । उरत्तचो येभ्य्येन चतुस्ससण्ठानो । उभय-
बाहुत्तचो तूप्पिरोत्तद्वचम्मसण्ठानो । पिडित्थचो सुत्तद्वचम्मसण्ठानो ।
फणकत्थविकसण्ठानो वा । हत्थङ्गुलित्तचो इत्थिचकोत्तद्वचम्मसण्ठानो ।
गीवत्तचो गलक्खुक्कसण्ठानो । मुखत्तचो छिदात्तद्वचो र्कद्वचम्मसण्ठानो ।
सीसत्तचो पत्तत्थविकसण्ठानो ति ।

तत्रपरिगणहकेन च योगावचरेन उत्तरोद्धतो पट्टाय उपरिमुत्थं आणं
पेसेत्वा पठमं ताव मुखं परियोन्निधत्वा ठितचम्मं ववत्थपेतव्वं । ततो नलाट-
ट्टिचम्मं । ततो थविकाय पक्खित्तपत्तस्स च थविकाय च अन्तरेन हत्थ-
मिव सीसट्टिकस्स च सीसचम्मस्स च अन्तरेन आणं पेसेत्वा अट्टिकेन सट्टि-
चम्मस्स एकावद्धभावं वियोजेन्तेन सीसचम्मं ववत्थपेतव्वं । ततो हत्थचम्मं ।
ततो अनुलोमेन पटिलोमेन च दक्खिणहत्थचम्मं । अथ तेनेव नयेन वाम-
हत्थचम्मं । ततो पिडिचम्मं तं ववत्थपेत्वा अनुलोमेन पटिलोमेन च दक्खिण-
पादचम्मं । अथ तेनेव नयेन वान्नादचम्मं । ततो अनुक्कमेनेव वत्थिउदर-
हृदयगीवचम्मानी ववत्थपेतव्वानि । अथ गीवचम्मन्तरेण हेट्ठिचम्मन्तरेण
ववत्थपेत्वा अधरोद्धपरियोमानं पापेत्वा तिष्ठपेतव्वं । एवं ओक्कागि-
ळारिकं परिसाहसस्स सुखुमम्पि पाकटं हांति । दिमतो द्वीमु दिमासु
जातो । ओकासतो सकलसरीरं परियोन्निधत्वा ठितो । पण्णिसेत्तं हेट्ठा
पतिट्टिततलेन, उपरि आकासेन परिच्छिन्नो, त्रयमस्स समस्तं विन्देत्तं ।
विसभागपरिच्छेदो पन केत्तसदिन्नो येव ।

अनुलोमेन पटिलोमेन चा ति एत्थ अंसपदेसतो पट्टाय बाहुनो पिडित्तदेसेन ओत्तगणं
अनुलोमो, मणिवन्धतो पट्टाय बाहुनो दुस्सिमणेन आरोहनं पटिलोमो । तेनेव नयेना ति
दक्खिणहत्थे बुत्तेन नयेन अनुलोमेन पटिलोमेन चा ति अत्थो । सुखुमम्पी ति यथापुनः ओक्का रि-
कचम्मतो सुखुमं । अन्तोनुत्तचम्मदिकोद्धेत्तु वा तच्चेन परिच्छिन्नत्ता यं पुनःपुनःपुनः, तं

५९. मंसं ति नव मंसपेसिसतानि । तं सब्बम्पि वण्णतो रत्तं किंसुक-
पुप्फसदिसं । सण्ठानतो जङ्घपिण्डिकमंसं तालपण्णपुटभत्तसण्ठानं । ऊरु-
मंसं निसदपोतसण्ठानं । आनिसदमंसं उद्धनकोटिसण्ठानं । पिट्ठिमंसं
तालगुळपटलसण्ठानं । फासुकद्वयमंसं कोट्टलिकाय कुच्छियं तनुमत्तिकालेप-
सण्ठानं । थनमंसं वट्टेत्वा अवक्खित्तमत्तिकापिण्डसण्ठानं । बाहुद्वयमंसं
द्विगुणं कत्वा ठपितनिच्चम्ममहामूसिकसण्ठानं । एवं ओळरिकोळारिकं
परिगण्हन्तस्स सुखुमम्पि पाकटं होति । दिसतो द्वीसु दिसासु जातं ।
ओकासतो विसाधिकानि तीणि अट्ठि सतानि अनुलिम्पित्वा ठितं ।
परिच्छेदतो हेट्ठा अट्ठिसङ्घाते पतिट्ठिततलेन, उपरि तचेन, तिरियं अञ्जमञ्जेन
परिच्छिन्नं, अयमस्स सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन
केससदिसो येव ।

६०. न्हारू^२ ति नव न्हारूसतानि । वण्णतो सब्बे पि न्हारू सेता ।
सण्ठानतो नानासण्ठाना । एतेसु हि गीवाय उपरिमभागतो पट्टाय पञ्च-
महान्हारू सरीरं विनन्धमाना पुरिमपस्सेन ओतिण्णा पञ्च पच्छिमपस्सेन,
पञ्च दक्खिणपस्सेन, पञ्च वामपस्सेन, दक्खिणहत्थं विनन्धमाना पि
हत्थस्स पुरिमपस्सेन पञ्च पच्छिमपस्सेन पञ्च । तथा वामहत्थं विनन्ध-
माना, दक्खिणपादं विनन्धमाना पि पादस्स पुरिमपस्सेन पञ्च, पच्छिम-
पस्सेन पञ्च । तथा वामपादं विनन्धमाना पी ति एवं सरीरधारका नाम सट्ठि

“सुखुमं”ति वुत्तं । तच्चि वुत्तनयेन जाणेन तच्चं विवरित्वा पस्सन्तस्स पाकटं होति । इध छवि
पि तच्चगतिका एवा ति “तचो उपरि आकासेन परिच्छिन्नो” ति वुत्तो ।

५६. निसदपोतो सिलापुत्तको । उद्धनकोटी ति मत्तिकापिण्डेन कतउद्धनस्स कोटि ।
तालगुळपटलं नाम पक्कतालफललसिकं तालपट्टिकादीसु लिम्पित्वा सुक्खापेत्वा उद्धरित्वा
गहितपटलं । सुखुमं ति यथावुत्तमंसतो सुखुमं । पण्हिकमंसादिथूलानं सकलसरीरस्स किसानं
येमुय्येन मंसेन पटिच्छादितत्ता वुत्तं “किरियं अञ्जमञ्जेन परिच्छिन्नं”ति ।

महान्धारु कायं विनन्धमाना ओणिष्ठा । ये कण्डरा ति पि वुचन्ति । ते सञ्चे पि कल्लवद्वयसंठाना । अञ्जे पन तं तं पदेसं अञ्जेत्यस्मिन् ठिता । ततो सुखुमतरा सुत्तरज्जुकसंठाना । अञ्जे ततो सुखुमतरा पूतिन्ता संठाना, अञ्जे ततो सुखुमतरा बह्वीयावन्तिमंठाना । अञ्जे धूल-
पुल्लसंठाना । हत्थपादरिद्धीमु न्हारु मङ्गलनादमंठाना । मासे न्हारु दारकानं सीसजालकमंठाना । पिडियं न्हारु आतपे दवाविमंठाना-
संठाना । अवसेसा तं तं अङ्गवच्चङ्गानुगतं न्हारु सरीरे पदिक्कजालकवच्च-
संठाना । दिसतो द्वासु दिसासु जाता । ओकासतो मङ्गलमग्ने अङ्गीनि आव-
न्धिन्वा ठिता । परिच्छेदतो हेट्ठा तिण्णं अङ्गितानं उपरि रणिद्धितन्ने-
उपरि संसचम्मानि आहच्च टितप्पदेसेदि, तिरियं अञ्जमञ्जेत परिच्छेदा,
अयं नेसं सभागपरिच्छेदो । विदन्तापरिच्छेदो पन केवमङ्गितं यव ।

६१. अङ्गी ति ठपेत्वा द्वचिसं दन्तङ्गीनि, अदसेमानि चतुसट्ठि
हन्थङ्गीनि, चतुसट्ठि पादङ्गीनि, चतुसट्ठि संसनिस्सितानि नुदुअङ्गीनि, द्वे
पण्हकङ्गीनि, एकेकस्मिं पादे द्वे द्वे गोप्फकङ्गीनि, द्वे अङ्गङ्गीनि, एकं जालुङ्गि,
एकं उरुट्ठि, द्वे कट्ठिङ्गीनि, अट्टारसं पिडिकण्डकङ्गीनि, नुदुअङ्गीनि
फामुकङ्गीनि, चुदस उरङ्गीनि, एकं हदयङ्गि, द्वे अकण्डकङ्गीनि, द्वे ओरङ्गीनि,
द्वे वाहङ्गीनि, द्वे द्वे अग्गवाहङ्गीनि, सत्त पीरङ्गीनि, द्वे पन्दुरङ्गीनि, एकं
नासियङ्गि, द्वे अक्खिङ्गीनि, द्वे कण्णङ्गीनि, एकं नलाटङ्गि, एकं मृदङ्गि, नव
सीसपासङ्गीनि ति एवं विनत्तानि अङ्गितानि, तानि मव्वानि पि वण्णतो
सेतानि । संठानतो नानामंठानानि ।

तत्थ हि अग्गपादङ्गुलिअङ्गीनि कतक्कवन्तमंठानानि । नलन्तानि
नङ्गमअङ्गीनि पत्तसट्ठिसंठानानि । नृत्तअङ्गीनि मङ्गलमंठानानि ।

६०. जालकारो कञ्चुको जालव्वञ्चुको । विमुं कञ्चिन्ना, येने न्हारु तिरियं
अव्वमव्वन परिच्छिन्ना ।

६१. दन्तानं विमुं परिच्छेत्ता “ठपेत्वा द्वचिसं दन्तङ्गीनि” ति इत्थं । एकं अङ्गुलङ्गि,
एकं उरुङ्गी ति एक—ग्राहण “अङ्गेकस्मिं पादे” ति अधिकतत्ता । एवं विनत्तानं ति एवं

पिट्ठिपादट्टीनि कोट्टितकन्दलकन्दरासिसण्ठानानि । पण्हकट्टि एकट्टिताल-
फलवीजसण्ठानं ।

गोष्फकट्टीनि बद्धकीळागोळकसण्ठानानि, जङ्घट्टीनं गोष्फकट्टिस्स
पतिट्टितट्टानं अनपनीततचसिन्दिक्करीळसण्ठानं । खुद्दकजङ्घट्टिकं धनुकदण्ड-
सण्ठानं । महन्तं मिलातसप्पपिट्ठिसण्ठानं । जण्णुकट्टि एकतो परिकखीणफेणक-
सण्ठानं । तत्थ जङ्घट्टिकस्स पतिट्टितट्टानं अतिखिणग्गगोसिङ्गसण्ठानं । अरुट्टि
दुत्तच्छित्तावासिपरसुदण्डसण्ठानं । तस्स कटिट्टिम्हि पीतिट्टितट्टानं कीळा-
गोळकसण्ठानं । तेन कटिट्टिनो पतिट्टितट्टानं अग्गच्छिन्नमहापुन्नागफलसण्ठानं ।

कटिट्टीनि द्वे पि एकावद्धानि हुत्वा कुम्भकारिकउद्दनसण्ठानानि ।
पाटियेक्कं कम्मरकूटयोत्तकसण्ठानानि । कोटियं ठितं आनिसदट्टि अधोमुखं
क्त्वा गहितसप्पफणसण्ठानं, सत्तट्टट्टानेसु छिद्दावच्छिद्दं । पिट्टिकण्टकट्टीनि
अब्भन्तरतो उपरूपरि ठपितसीसपट्टवेठकसण्ठानानि, बाहिरतो बट्टुनावळि-
सण्ठानानि । तेसं अन्तरन्तरा ककचदन्तसदिसा द्वे तयो कण्टका होन्ति ।

चतुवीसतिया फासुकट्टीसु अपरिपुण्णानि अपरिपुण्णअसिसण्ठानानि ।
परिपुण्णानि परिपुण्णअसिसण्ठानानि । सब्बानि पि ओदातकुक्कटस्स
पसारितपक्खसण्ठानानि । चुद्दस उरट्टीनि जिण्णसन्दमानिकपञ्जरसण्ठानानि ।
हृदयट्टि दब्बिफणसण्ठानं । अक्खकट्टीनि खुद्दकलोहवासिदण्डसण्ठानानि ।
कोट्टट्टीनि एकतो परिकखीणसीहळकुद्दालसण्ठानानि ।

मत्तसद्देहि आनिसदट्टिआदीनि इध अवुत्तानि पि दस्सेती ति वेदितब्बं । एवञ्च कत्वा
“अतिरेकतिसत्तअट्टिकसमुत्तयं” ति^१ इदञ्च वचनं समत्थितं होति ।

कीळागोळकानि सुत्तेन बन्धित्वा अञ्जमञ्जं घट्टेत्वा कीळनगोळकानि । धनुकदण्डो
दारकानं कोळनकखुद्दकधनुकं । तत्थ जङ्घट्टिकस्स पतिट्टितट्टानं ति जण्णुकट्टिम्हि पविसित्वा
ठितट्टानं ति अधिप्पायो । तेन ऊरुट्टिना पतिट्टितं ठानं यं कटिट्टिनो, तं अग्गच्छिन्नमहा-
पुन्नागफलसदिसं ।

ओकासतो अट्ठीनं अब्भन्तरे पतिट्ठितं । परिच्छेदतो अट्ठीनं अब्भन्तरतलेहि परिच्छिन्नं । अयमस्स सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसो येव ।

६३. वक्कं ति एकवन्धना द्वे मंसपिण्डिका । तं वण्णतो मन्दरत्तं पाळिभद्दकट्ठवण्णं । सण्ठानतो दारकानं यमककीळागोलकसण्ठानं, एकवण्टपटिवद्दअम्बफलद्वयसण्ठानं वा । दिसतो उपरिमाय दिसाय जातं । ओकासतो गलवाटका निक्खन्तेन एकमूलेन थोकं गन्त्वा द्विधा भिन्नेन थूलन्ह रुना विनिवद्धं हुत्वा हृदयमंसं परिक्षिपित्वा ठितं । परिच्छेदतो वक्कं वक्कभागेन परिच्छिन्नं, अयमस्स सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसो येव ।

६४. हृदयं ति हृदयमंसं । तं वण्णतो रत्तपटुलपत्तपिण्डिवण्णं । सण्ठानतो वाहिरपचानि अपनेत्वा अर्धंहुत्वं ठपित्तहुत्तल्लुत्तसण्ठानं । वहि मट्ठं, अन्तो कोसातकीफलस्स अब्भन्तरसदिसं । पञ्जवन्तानं थोकं विकसितं, मन्दपञ्जानं मकुळितमेव । अन्तो चस्स पुन्नागट्ठिपतिट्ठानमत्तो आवाटको हांति, यत्थ अट्ठपसतमचं लोहितं सण्ठाति, यं निस्साय मनोधातु च मनोविज्जायधातु च वचन्ति ।

तं पनेतं गगचग्निस्स रत्तं होति, दोसचरितस्स काळकं, मोहचरितस्स लंसधोववउदकसदिसं, वित्थकचरितस्स कुलत्थपूत्तवण्णं, सट्ठाचरितस्स कणि-
स्सपुत्तवण्णं, पञ्जाचरितस्स अच्छं हिमं अनाविलं पण्डरं परिसुद्धं निट्ठोतजातिमणि विय जुतिमन्तं खायति । दिसतो उपरिमाय दिसाय

मण्डलाकारेण छिन्नवंसकळीरखण्डानि वंसकळीरचक्कलकानि । अवलेखनसत्थकं उच्छ्रुतचावेलेखनसत्थकं ।

६३. वक्कभागेन परिच्छिन्नं ति वक्कपरिवन्तेऽभागेन परिच्छिन्नं । इतो परेषु पि एवलोपेषु एसेव नयो ।

६४. यं निस्सया ति यं लोहितं निस्साय, निस्सयनिस्सयां पि “निस्सयो” त्वेव बुच्चति ।

सत्तानं जीवितवखयो होति । परिच्छेदतो पिहकभागेन परिच्छिन्नं, अयमस्स सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसो येव ।

६८. पप्फासं ति द्वत्तिसमंसखण्डप्पभेदं पप्फासमंसं । तं वण्णतो रत्तं नातिपक्कउदुम्बरफलवण्णं । सण्ठानतो विसमच्छिन्नवहलवूपखण्डसण्ठानं । अब्भन्तरे असितपीतानं अभावे उग्गतेन कम्मजतेजुस्माना अब्भाहतत्ता सङ्खादितपलालपिण्डमिव निरसं निरोजं । दिसतो उपरिमाय दिसाय जातं । ओकासतो सरीरब्भन्तरे द्विन्नं थनानमन्तरे हृदयञ्च यकनञ्च उपरि छादेत्वा ओलम्बन्तं ठितं । परिच्छेदतो पप्फासभागेन परिच्छिन्नं, अयमस्स सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसो येव ।

६९. अन्तं ति पुरिसस्स द्वत्तिसहत्था, इत्थिया अट्ठवीसतिहत्थं एकवीसतिया ठानेसु ओभग्गा अन्तवट्ठि । तदेतं वण्णतो सेतं सक्खरसुधावण्णं । सण्ठानतो लोहितदोणियं आभुजित्वा ठपितसीसच्छिन्नसप्पसण्ठानं । दिसतो द्वीसु दिसासु जातं । ओकासतो उपरि गलवाटके हेट्ठा च करीसमग्गे विनिबन्धत्ता गलवाटककरीसमग्गपरियन्ते सरीरब्भन्तरे ठितं । परिच्छेदतो अन्तभागेन परिच्छिन्नं, अयमस्स सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसो येव ।

७०. अन्तगुणं ति अन्तभोगट्टानेसु बन्धनं । तं वण्णतो सेतं दकसीतलिकमूलवण्णं । सण्ठानतो दकसीतलिकमूलसण्ठानमेव । दिसतो

६७. उदरजिज्झामंसं ति जिज्झासण्ठानं उदरस्स मत्थकरस्से तिट्ठनकमंसं । “नीलं” ति वत्वा नीलं नाम बहुधातुकं ति आह “निग्गुण्ठिपुप्फवण्णं” ति ।

६८. पप्फासमंसं ति यथाट्टाने एव लम्बित्वा थोकं परिवत्तकमंसं । निरसं ति नीहीनरसं । निरोजं ति निप्पभं, ओजारहितं वा ।

६९. ओभग्गा ति अवभुजित्वा ठिता । सक्खरसुधावण्णं ति मरुम्बेहि कतसुधावण्णं । “सेतसक्खरसुधावण्णं” ति पि पाठी, सतेसक्खरवण्णं, सुधावण्णञ्चा ति अत्थो ।

७०. अन्तस्स आभुजित्वा आभुजित्वा ठितप्पदेसा अन्तभोगट्टानानि । तेसं बन्धनभूतं अन्तगुणं नामा ति दस्सेन्तो आह—“अन्तगुणं ति अन्तभोगट्टानेसु बन्धनं” ति कुदालफरसु-

द्वीसु दिसासु जातं । ओकासतो कुटालफलसुकम्मादीनि करोन्तानं यन्ता-
कड्डनकाले यन्तसुत्तकमिव यन्तफलकानि अन्तभोगे एकतो अगच्छन्ते
आवन्धित्वा पादपुच्छनरज्जुमण्डलकस्स अन्तरा संमिञ्चित्वा ठितरज्जुका
विय एकवीसतिया अन्तभोगानं अन्तरा ठितं । परिच्छेदतो अन्तमुत्तनायेन
परिच्छिन्नं, अयमस्स सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केम-
सदिसो येव ।

७१. उदरियं ति उदरे भवं अमिनदीनखायिन्नायिनं । तं वण्णतो
अज्झोहटाहारवण्णं । सण्ठानतो परिस्तावने निश्चिद्वट्ठानुत्तनायनं ।
दिसतो उपरिमाय दिसाय जातं । ओकासतो उदरे ठितं ।

उदरं नाम उभतो निष्पीळ्यमानस्स अल्लसाटकस्स मज्झे सज्जान-
फोटकसदिसं अन्तपटलं, बहि मट्ठं, अन्तो संसकसम्बुधलिदेवनिमित्ठानुत्तनाय-
पुष्पकसदिसं, कुथितपनसतचस्स अब्भन्तरसदिसं ति पि वत्तुं वड्ढति ।
यत्थ तकोटका गण्डुप्पादका तालहीरका च्चिद्वट्ठका पटन्तनुत्तका इच्चेव-
मादिद्वित्तिसकुलप्पभेदा किमयो आकुलव्याकुला मण्डनमुत्तनायनं हुत्वा
निवसन्ति, ये पानभोजनादिमिह अविज्जमाने उल्लङ्घित्वा विगवन्ता हृदयमसं
अभिहनन्ति, पानभोजनादिअज्झोहरणवेलायश्च उद्धंमुखा हुत्वा पटन्तनुत्तनाय-
द्वे तयो आलोपे तुरिततुरिता विलुप्पन्ति. यं तेसं किमीनं सूतिघरं वच्चकुटि
गिलानसाला सुसानश्च होति । यत्थ सेय्यथा पि नाम च आलोकयन्ते

कम्मादीनि करोन्तानं अन्तभोगे अगच्छन्ते एकतो आवन्धित्वा, वि विय ? अन्तमुत्तनायनं
यन्तफलकानी ति । किमिव तत्थ ठितं ति आह “पादपुच्छनरज्जुमण्डलकस्स अन्तरा संमिञ्चित्वा ठितं” ति ।
पुरिमञ्चेत्थ आवन्धनस्स, दुतियं ठानाकारस्स निदस्सनं ति दड्ढं ।

७१. असितं नाम भुत्तं ओदनाद । पीतं नाम पिबनवनेन अज्झोहटाहारवण्णं ।
खायितं नाम संखादितं पिड्डमूलफलखज्जादि । सायितं नाम अस्सादितं अल्लसाटकस्स मज्झे सज्जान-
फोटकसदिसं अन्तपटलं, बहि मट्ठं, अन्तो संसकसम्बुधलिदेवनिमित्ठानुत्तनाय-
पुष्पकसदिसं, कुथितपनसतचस्स अब्भन्तरसदिसं ति पि वत्तुं वड्ढति ।

१. पटन्तनुका मुत्तका—सो०, पटन्तनु मुत्तका—सो०, पटन्तनु मुत्तका—सो० ।

२. कथं ठितं ति—सो० ।

चन्दनिकाय निदाघसमये थूलफुसितके देवे वस्सन्ते उदकेन बृह्मानं मुत्त-
करीसचम्मअट्ठिहारुखण्डखेळसिङ्घाणिकलोहितप्पभुति नानाकुणपजातं निप-
तित्वा कद्दमोदकालुळितं द्रोहतीहच्चयेन सञ्जातकिमिकुलं सूरियातपसन्ताप-
वेगकुथितं उपरि फेणपुप्फुळके' मुञ्चन्तं अभिनीलवण्णं परमदुग्गन्धजेगुच्छं नेव
उपगन्तुं, न दट्ठुं अरहरूपतं आपज्जित्वा तिट्ठति, पगेव घायितुं वा सायितुं
वा, एवमेव नानप्पकारं पानभोजनादिदन्तमुसलसञ्चुण्णितं जिह्वाहत्थपरि-
वत्तितखेळलालापलिबुद्धं तङ्गणविगतवण्णगन्धरसादिसम्पदं तन्तवायखलि-
सुवानवमथुसदिसं निपतित्वा पित्तसेम्हवातपलिवेठितं हुत्वा उदरग्गिसन्ताप-
वेगकुथितं किमिकुलाकुलं उपरूपरि फेणपुप्फुळकानि मुञ्चन्तं परमकसम्बु-
दुग्गन्धजेगुच्छभावं आपज्जित्वा तिट्ठति यं सुत्वा पि पानभोजनादीसु अम-
नुञ्जता सण्ठाति, पगेव पञ्जाचक्खुना अवलोकेत्वा । यत्थ च पतितं
पानभोजनादि पञ्चधा विवेकं गच्छति, एकं भागं पाणका खादन्ति, एकं
भागं उदरग्गि ज्ञापेति, एको भागो मुचं होति, एको भागो करीसं, एको
भागो रसभावं आपज्जित्वा सोणितमंसादीनि उपब्रूहयति । परिच्छेदतो
उदरपटलेन चैव उदरियभागेन च परिच्छिन्नं, अयमस्स सभागपरिच्छेदो ।
विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसो येव ।

७२. करीसं ति वच्चं । तं वण्णतो येभ्ययेन अज्झोहटाहारवण्णमेव
होति । सण्ठानतो ओकाससण्ठानं । दिसतो हेडिमाय दिसाय जातं ।
ओकासतो पक्कासये ठितं ।

पक्कासयो नाम हेडानाभिपिट्टिकण्टकमूलानं अन्तरे अन्तावसाने
उब्बेधेन अट्ठङ्गुलमत्तो वेळ्ळनाळिकसदिसो, यत्थ सेय्यथा पि नाम उपरि

यत्था ति यस्मिं उदरे । यं ति च उदरमेव पञ्चामसति । यत्थ पानभोजनादीनि
पतित्वा तिट्ठती ति सम्बन्धो । सुवानवमथु सारमेय वन्तं । विवेकं ति विभागं ।

७२. हेडानाभिपिट्टिकण्टकमूलानं अन्तरे ति पुरिमभागवसेन नाभिया

भूमिभागे पतितं वस्सोदकं ओगळित्वा हेडा वृत्तिनां परेत्वा तिष्ठति,
एवमेव यंकिञ्चि आमासये पतितं पत्ननेज्जनादिनां उदकमिना फेणुदेहकं
पक्कं पक्कं निसदाय पिसितमिव सण्हभावं अत्तज्जित्वा अत्तद्विनेन ओग-
ळित्वा, ओगळित्वा ओमदित्वा वेळुपब्बे पक्खियमन्तान्तरादन्तरिणा विय
सत्थिचित्तं हुत्वा तिष्ठति । परिच्छेदतो पक्कान्तमपटणेन चैव परिच्छेदयेन
च परिच्छिन्नं, अयमस्स सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केम-
सदिसो येव ।

७३. मत्थलुङ्गं ति सीसकटाहव्वन्तरे ठित्विज्जतामि । तं वण्णतो
सेतं अहिच्छत्तकपिण्डयणं । दधिभावं असम्पत्तं दुदुक्खीयणं ति पि वत्तं
वड्ढति । सण्ठानतो ओकाससण्ठानं । दिमतो उदकमिना दिसाय जानं ।
ओकासतो सीसकटाहव्वन्तरे चत्तारो सिव्विनिमग्गे निस्साय वस्सोदकान्तरा
ठपिता चत्तारो पिण्डपिण्डा विय समोहितं तिष्ठति । परिच्छेदतो सीसकटाहव्व
अव्वन्तरतलेहि चैव मत्थलुङ्गभागेन च परिच्छिन्नं । अयमस्स सभाग-
परिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केमसदिसो येव ।

७४. पित्तं ति द्वे पित्तानि वड्ढरित्तञ्च अवड्ढरित्तञ्च । तत्थ
वड्ढपित्तं वण्णतो वड्ढलपुक्खनेनवणं । अवड्ढपित्तं मिनाअकुत्थियणवणं ।
सण्ठानतो उभयम्पि ओकाससण्ठानं । दिसतो वड्ढपित्तं उदकमिना दिसाय
जातं, इतरं द्वीसु दिसासु जातं । ओकासतो अवड्ढपित्तं ठपेत्वा वेळुपब्बे-
दन्तनखानं मंसविनिमुत्ताडानञ्चेव थद्वसुक्खचम्मञ्च, उदकमिव तेलविन्दु
अवसेससरीरं व्यापेत्वा ठितं, यम्हि कुपितो अक्खीनि पीतकानि होन्ति,
भमन्ति, गत्तं कम्पति, कण्हयति । वड्ढपित्तं हृदयपफालानं अन्तरे यकन-
मंसं निस्साय पतिट्ठिते जहाकोसातकीकोसकमदिने पिण्डोसके ठितं, यम्हि
कुपिते सत्ता उम्मत्तका होन्ति, विपल्लवचित्ता, हिरोतपं छहेत्वा अकातव्वं

हेट्ठापदेसस्स पच्छिममग्गदसेन हेट्ठिमपिट्ठिकण्टकानं वेमज्जे । वेळुत्तपिण्डमदिने पदेमो
ति अधिप्पायो ।

करोन्ति, अभासितब्बं भासन्ति, अचिन्तितब्बं चिन्तेन्ति । परिच्छेदतो पित्तभागेन परिच्छिन्नं । अयमस्स सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसो येव ।

७५. सेम्हं ति सरीरब्भन्तरे एकपत्थपूरप्पमाणं' सेम्हं । तं वण्णतो सेतं नागवलापण्णरसवण्णं । सण्ठानतो ओकाससण्ठानं । दिसतो उपरिमाय दिसाय जातं । ओकासतो उदरपटले ठितं । यं पानभोजनादिअज्झोहरण-काले, सेय्यथा पि नाम उदके सेवालपण्णकं कट्ठे वा कथले वा पतन्ते छिज्जित्वा द्विधा हुत्वा पुन अज्झोत्थरित्वा तिट्ठति, एवमेव पानभोजनादिम्हि निपतन्ते छिज्जित्वा द्विधा हुत्वा पुन अज्झोत्थरित्वा तिट्ठति । यम्हि च मन्दीभूते पक्कगण्डो विय पूतिकुक्कुटण्डमिव च उदरं परमजेगुच्छं कुणपगन्धं होति, ततो उग्गतेन च गन्धेन उद्देको पि मुखम्पि दुग्गन्धं पूति-कुणपसदिसं होति । सो च पुरिसो अपेहि दुग्गन्धं वायसी ति वत्तब्बतं आपज्जति, यच्च वड्ढित्वा बहलत्तमापन्नं पिधानफलकमिव वच्चकुटियं उदरपटलस्स अब्भन्तरे येव कुणपगन्धं सन्निरुम्भित्वा तिट्ठति । परिच्छेदतो सेम्हभागेन परिच्छिन्नं, अयमस्स सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसो येव ।

७६. पुब्बो ति पूतिलोहितवसेन पवत्तपुब्बं । तं वण्णतो पण्डुपलास-वण्णो । मतसरीरे पन पूतिबहलाचामवण्णो होति । सण्ठानतो ओकास-सण्ठानो । दिसतो द्वीसु दिसासु होति । ओकासतो पन पुब्बस्स ओकासो नाम निवद्धो नत्थि, यत्थ सो सन्नित्तो तिट्ठेय्य । यत्र यत्र खाणुकण्टकपहरणग्गिजालादीहि अभिहते सरीरप्पदेसे लोहितं सण्ठहित्वा

७३. समोहितं ति निचितं ।

७५. पूतिभावं आपन्नं कुक्कुटण्डं पूतिकुक्कुटण्डं । उद्देको पित्तादीहि विना केवलो उद्धङ्गमवातो ।

पचति, गण्डपीलकादयो वा उपपन्नन्ति, तत्र तत्र तिष्ठति । परिच्छिन्नो
पुच्छभागेन परिच्छिन्नो, अयमस्स सप्तमपरिच्छेदो । विमलान्तरिच्छेदो
पन केससदिसो येव ।

७७. लोहितं ति द्वे लोहितानि तस्मिन्निच्छेदो विच्छेदो संमरण-
लोहितञ्च । तत्थ सन्निचितलोहितं वण्णतो निव्वट्ठो भवत्थान्तरात्तं । संमरण-
लोहितं अत्थल्लोहितं । सत्तात्ततो उभयम्पि ओकासत्तात्तं । दिसतो
सन्निचितलोहितं उपरिमाय दिसाय जातं । इतरं द्वीमु दिसामु जातं ।
ओकासतो संमरणलोहितं ठपेत्वा केसतो भवत्थान्तरात्तं संमन्निचितलोहितं
यत्थल्लोहितं यत्थल्लोहितं यत्थल्लोहितं यत्थल्लोहितं यत्थल्लोहितं यत्थल्लोहितं
सन्निचितलोहितं यत्थल्लोहितं यत्थल्लोहितं यत्थल्लोहितं यत्थल्लोहितं यत्थल्लोहितं
पण्णासत्तं उपरि थोकं थोकं पग्घरन्तं यत्थल्लोहितं यत्थल्लोहितं यत्थल्लोहितं
तस्मिं हि वक्कहृदयादीनि अतेमेन्ते मत्ता विराजिता होन्ति । परिच्छेदो
लोहितभागेन परिच्छिन्नं । अयमस्स सप्तमपरिच्छेदो । विमलान्तरिच्छेदो
पन केससदिसो येव ।

७८. सेदो ति लोहितलोहितं परद्वयलोहितं । सो वण्णतो
विमलान्तरिच्छेदो । सत्तात्ततो ओकासत्तात्तं । दिसतो द्वीमु दिसामु
जातो । ओकासतो सेदस्स ओकासो नाम निव्वट्ठो नत्थि, यत्थ मो
लोहितं विय सदा तिष्ठेय्य । यदा पन अत्थल्लोहितं यत्थल्लोहितं
उतुविकारादीहि सरीरं सन्नपति, तदा उदकतो अत्थल्लोहितं यत्थल्लोहितं
भिसमुलाल्लुमुदनाल्लकलापो विय सत्तात्ततो भवत्थान्तरात्तं पग्घरति ।
तस्मा तस्स सत्तात्तन्पि केसतो भवत्थान्तरात्तं वसेनेव वेदितव्वं ।

७९. आचामो अत्थल्लोहितं ।

८०. वक्कहृदयवक्कहृदयात्तं तेमयमानं ति एत्थ यत्थल्लोहितं यत्थल्लोहितं
इतरानि तेसं उपरि थोकं थोकं पग्घरणेना ति दट्ठव्वं ।

८१. उतुविकारो उत्थल्लोहितं । विमलान्तरिच्छेदो विमलान्तरिच्छेदो विमलान्तरिच्छेदो

सेद परिगण्हकेन च योगिना केसलोमकूपविवरे पूरेत्वा ठितवसेनेव सेदो मनसिकातब्बो । परिच्छेदतो सेदभागेन परिच्छिन्नो, अयमस्स सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसो येव ।

मेदो ति थिनसिनेहो । सो वण्णतो फालितहलिदिवण्णो । सण्ठानतो थूलसरीरस्स ताव चम्ममंसन्तरे ठपितहलिदिवण्णदुकूलपिलोतिकसण्ठानो होति । किससरीरस्स जंघमंसं ऊरुमंसं पिड्डिकण्ठकनिस्सितं पिड्डिमंसं उदरवट्टिमंसं ति एतानि निस्साय दिगुणतिगुणं कत्वा ठपितहलिदिवण्णदुकूलपिलोतिकसण्ठानो । दिसतो द्वीसु दिसासु जातो । ओकासतो थूलस्स सकलसरीरं फरित्वा किसस्स जंघमंसादीनि निस्साय ःठितो । यं सिनेहसङ्घं गतम्पि परमजेषुच्छत्ता नेव मुद्धनि तेलत्थाय, न नासतेलादीनं अत्थाय गण्हन्ति । परिच्छेदतो हेट्ठा मंसेन, उपरि चम्मेन, तिरियं मेदभागेन परिच्छिन्नो, अयमस्स सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसो येव ।

७९. अस्मू ति अक्खीहि पग्घरणकआपोधातु । तं वण्णतो विप्पसन्नतिलतेलवण्णं सण्ठानतो ओकाससण्ठानं । दिसतो उपरिमाय दिसाय जातं । ओकासतो अक्खिक्खूपकेसु ठितं । न चेत्तं पित्तकोसके पित्तमिव, अक्खिक्खूपकेसु सदा सन्निचितं तिष्ठति । यदा पन सत्ता सोमनस्सजाता महाहसितं हसन्ति, दोमनस्सजाता रोदन्ति परिदेवन्ति, तथारूपं पा विसमाहारं आहारेति, यदा च नेसं अक्खीनि धूमरजपंसुकादीहि अभिहञ्जन्ति । तदा एतेहि सोमनस्सदोमनस्सविसभागाहारउत्तूहि समुद्धित्वा अक्खिक्खूपके पूरेत्वा तिष्ठति वा पग्घरति वा । अस्सुपरिगण्हकेन च योगिना अक्खिक्खूपके पूरेत्वा ठितवसेनेव परिगण्हितव्वं । परिच्छेदतो अस्सुभागेन

पग्घरति, एवमेवं सरीरं केसकूपादिविवरेहि उपरि, हेट्ठा, तिरियञ्च सेदं विसमं पग्घरती ति दस्सेतुं विसमच्छिन्नगण्हणं कतं ।

७६. विसमाहारं ति तदा पवत्तमानसरीरावत्थाय असप्पाहारं, अतिकट्टकअञ्चुण्हा-

परिच्छिन्नं, अयमस्म्य सभासपरिच्छेदो । विमलसपरिच्छेदो पन केस-
सदिसो येव ।

८०. वसा ति विमलसविच्छेदो । सा वर्णतो न विच्छेदो ।
आचामे आमिन्तनेत्तवपत्ता ति पि वत्तुं वट्टति । सत्ताततो सत्ताततो
पसन्नउदकस्स उपरि पस्सिन्नसिनेहविन्दुविन्दुसत्तातता । विमलो द्वीमु
दिसासु जाता । ओकासतो येषुय्येन तन्थसत्तातविच्छेदोपदवपत्ता ।
पिठ्ठिनानाहुटंनलाठ्ठसत्तातते ठिता । न चेमा एतेसु ओकासेसु सदा
विलीनाव हुत्वा तिष्ठति । यदा पन अग्निमन्तासुसिनेहविन्दुविन्दुसत्तात-
धातुविसभागोहि ते पदेसा उस्माजाता होन्ति, तदा तन्थ सत्तातविच्छे-
पसन्नउदकपरिसिनेहविन्दुविन्दुसत्तात विव इतो चितो च मश्वरति । परि-
च्छेदतो वसाभागेन परिच्छिन्नं, अयमस्म्य सभासपरिच्छेदो । विमलस-
परिच्छेदो पन केससदिसो येव ।

८१. खेळो ति अन्तोमुखे फेणनिम्मा आलोधातु । सो वर्णतो सेतो
फेणवण्णो । सत्ताततो ओकासमन्तात्ता, फेणसत्तातो ति पि वत्तुं वट्टति ।
दिसतो उपग्ग्माय दिसाय जातो । ओकासतो उभोहि सत्तातविच्छेदो
ओरुय्ह जिह्वाय ठितो । न चेस एत्थ सदा सन्निचितो हुत्वा तिष्ठति ।
यदा पन सत्ता तथारूपं आहारं पस्सन्ति वा सरन्ति वा, उग्ग्मासत्तात-
लोणम्विलानं वा किञ्चि मुखे ठपेन्ति, यदा वा नेसं हृदयं आग्ग्मासन्ति,
किस्मिञ्चिदेव वा जिह्वाय उप्पज्जन्ति, तदा खेळो उप्पज्जिन्ना उभोहि
दिविसभागाहारं वा । सत्तातविच्छेदो पन “विमलसपरिच्छेदो” इति वत्तुं तदा सत्तातविच्छेदो
धातुं विसभागत्ता ।

८०. “वसातले” ति इदं उदकस्स उपरि सिनेहस्स सत्तातविच्छेदो वत्तुं । परिक्रम-
मन्तसिनेहविन्दुविन्दुसत्तातता ति विसदं हुत्वा परिक्रममन्तसिनेहविन्दुसत्तातता । उग्ग्मा-
सभागो बहिदासमुत्तानो । धातुविसभागो अन्तोमुखे ठितो । ते पदेसा ति पदेसा विच्छेदो ।

८१. किञ्ची ति उग्ग्मादिसत्तातं अन्ततरं आहरवत्तु । नेसं गति सत्तातं । हृदयं

कपोलपस्सेहि ओरूय्ह जिन्हाय सण्ठाति । अग्गजिन्हाय चेस तनुको होति, मूलजिन्हाय वहलो । मुखे पक्खितञ्च पुथुकं वा तण्डुलं वा अञ्जं वा किञ्च खादनीयं नदीपुलिने खतकूपकसलिलं विय परिकखयं अगच्छन्तो व तेमेतुं समत्थो होति । परिच्छेदतो खेळेभागेन परिच्छिन्नो, अयमस्स सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसो येव ।

८२. सिङ्घाणिका ति मत्थलुङ्गतो पग्घरणकअसुचि । सा वण्णतो तरुणतालट्ठिमिञ्जवण्णा । सण्ठानतो ओकाससण्ठाना । दिसतो उपरिमाय दिसाय जाता । ओकासतो नासापुटे पूरेत्वा ठिता । न चेसा एत्थ सदा सन्निचिता हुत्वा तिट्ठति, अथ खो यथा नाम पुरिसो पदुमिनिपत्ते दधि बन्धित्वा हेट्ठा कण्टकेन विञ्जेय्य, अथानेन छिद्देन दधिमुत्तं गळित्वा वहि पतेय्य, एवमेव यदा सत्ता रोदन्ति, विसभागाहारउतुवसेन वा सज्जात-धातुखोभा होन्ति, तदा अन्तो सीसतो पूतिसेम्हभावं आपन्नं मत्थलुङ्गं गळित्वा तालुमत्थकविदरेन ओतरित्वा नासापुटे पूरेत्वा तिट्ठति वा पग्घरति वा । सिङ्घाणिकापरिग्गण्हकेन च योगिना नासापुटे पूरेत्वा ठितवसेनेव परिग्गण्हितव्वा । परिच्छेदतो सिङ्घाणिकाभागेन परिच्छिन्ना, अयमस्सा सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसो येव ।

८३. लसिका ति सरीरसन्धीनं अब्भन्तरे पिच्छिलकुणपं । सा वण्णतो कणिकारनिय्यासवण्णा । सण्ठानतो ओकाससण्ठाना । दिसतो द्वीसु दिसासु जाता । ओकासतो अट्टिसन्धीनं अब्भञ्जनकिच्चं साधयमाना असीतिसतसन्धीनं अब्भन्तरे ठिता । यस्स चेसा मन्दा होति, तस्स उड-

आगिलायती ति विसभागाहारदिं पटिच्च हदयप्पदेसो विवत्तति ।

८२. दधिना विस्सन्दनअच्छरसो दधिमुत्तं^१ । गळित्वा ति सन्दित्वा । तालुमत्थक-विदरेन ओतरित्वा ति मत्थकविदरतो आगन्त्वा तालुमत्थकेन ओतरित्वा ।

८३. तेलं विय सकटस्स नामिअक्खसीसानं अट्टिसन्धीनं अब्भञ्जनकिच्चं साध-

गन्धासयोकासवसेन पञ्चधा पटिक्कूला पटिक्कूला ति मनसिकरोतो पण्णत्तिसमतिकक मावसाने, सेय्यथा पि चक्खुमतो पुरिसस्स द्रत्तिसवण्णानं कुसुमानं एकसुत्तकगन्थितं मालं ओलोकेन्तस्स सब्बपुप्फानि अपुब्बापरियमिव पाकटानि होन्ति, एवमेव अत्थि इमस्मिं काये केसा ति इमं कायं ओलोकेन्तस्स सब्बे ते धम्मा अपुब्बापरियाव पाकटा होन्ति । तेनं भुत्तं मनसिकारकोसल्लकथायं आदिकम्मिकस्स हि केसा ति मनसिकरोतो मनसिकारो गन्त्वा मुत्तं ति इमं परियोसानकोट्टासमेव आहच्च तिट्ठती ति ।

८६. सचे पन बहिद्धा पि मनसिकारं उपसंहरति, अथस्स एवं सब्बकोट्टासेसु पाकटीभूतेसु अहिण्डन्ता मनुस्सतिरच्छानादयो सत्ताकारं विजहित्वा कोट्टासरासिवसेनेव उपट्ठहन्ति, तेहि च अज्झोहरियमानं पानभोजनादि कोट्टासरासिम्हि पक्खिपमानमिव उपट्ठाति ।

८७. अथस्स अनुपुब्बमुञ्चनादिवसेन पटिक्कूला पटिक्कूला ति पुनप्पुनं मनसिकरोतो अनुक्कमेन अप्पना उप्पज्जति । तत्थ केसादीनं वण्णसण्ठानदिसोकासपरिच्छेदवसेन उपट्ठानं उग्गहनिमित्तं, सब्बाकारतो

पुब्बतो” ति आदि आरब्धं । तत्थ पण्णत्तिसमतिककमावसाने ति केसादिपण्णत्तिसमतिककमवसेन पवत्ताय भावनाय अवसाने । अपुब्बापरियमिवा ति एकज्झमिव । केसा ति इति सद्दो आदिअत्थो, पकारत्थो वा, एवमादिना इमिना पकारेण वा ति अत्थो । ते धम्मा ति वण्णादिवसेन ववत्थायिता पटिक्कूलाकारतो उपट्ठिता कोट्टासधम्मा ।

८८. बहिद्धा पी ति ससन्तानतो बहि पि परसन्तानकाये पी ति अत्थो । मनसिकारं उपसंहरती ति^१ यथावुत्तं पटिक्कूलमनसिकारं उपनेति । यथा इदं, तथा एतं ति । एवं सब्बकोट्टासेसु पाकटीभूतेसू ति यथा अत्तनो काये, एवं परेसम्पि काये सब्बेसु केसादिकोट्टासेसु पटिक्कूलवसेन विभूतभावेन उपट्ठितेसू ति अत्थो । अयमेत्थ कसिणेसु बड्डुनसदिसो योगिनो भावनाविसेसो दस्सितो ।

८९. अनुपुब्बमुञ्चनादी ति आदि सद्देन सुत्तन्तनयेन विभ वितं वीरियसमतायोजनं सङ्गहति । पुनप्पुनं मनसिकरोतो ति भुत्तनयेन अत्तनो काये केसादिके “पटिक्कूला पटिक्कूला”

पटिककूलवसेन उपट्ठानं पटिनागमिन्नित्तं । तं आसेवतो भावयतो वुत्तनयेन
अनुसकम्मद्वान्तेषु विय पठमज्झानवसेनेव अप्पना उपपज्जति । मा यस्म
एको व कोट्ठानो पाकटो होति, एकस्मिं वा कोट्ठामे अप्पनं पत्वा पुन
अञ्जस्मिं योगं न करोति, तस्स एका व उपपज्जति ।

यस्स पन अनेके कोट्ठाना पाकटा होन्ति, एकस्मिं वा ज्ञानं पत्वा
पुन अञ्जस्मिंमि योगं करोति, तस्स सत्ताकन्देस्स विय, कोट्ठानवसेनेव
पठमज्झानानि निव्वनन्ति । सो किरायस्सा दीवसात्तकत्तल्लयेन हन्थे
गहेत्वा आवुसो अभय इमं ताव पज्जं उमाण्हाही ति वत्वा आह— सत्ता-
कत्थेरो वृत्तिसकोट्ठासेसु वृत्तिसाय पठमज्झानानं लाभो, मचे रत्ति एकं
दिवा एकं समापज्जति, अतिरेकद्वयमेत पुन सम्पज्जति, मचे पन
देवसिकं एकं समापज्जति, अतिरेकद्वयमेत पुन सम्पज्जती ति ।

एवं पठमज्झानवसेन अज्झानमि चेत्तं कम्मद्वानं वापन दानादीन्
सतिवलेन इज्जनतो कायगतासती ति वुच्चति ।

८८. इमञ्च कायगतान्ति अनुयुत्तो भिक्खु अरतिरिन्नहे होति,
न च नं अरति सहति, उप्पन्नं अरतिं अरिभुक्क अरिभुक्क विहरति,

ति अभिण्हसो मनसिकारं पवत्तेन्तस्स वदा गज्जादीनि इन्द्रियाणि पठममपानि विम्वानि
पवत्तन्ति, तथा अरतिरिन्नहेन दूरीभावेन सातिसयं वत्तपसेहि सत्तिहि मद्धमेहि । तदा अरति-
वितक्कादीनि ज्ञानज्ञानि पटुतरानि हुत्वा पातुभवन्ति । तेन वुत्तिसकन्देस्स पठम-
विक्रममित्तानेव होन्ति सद्धिं तदेकद्वेहि वारधम्मोहि । इतरावस्समपानि विनं समपिणी
सो तंयेव निमित्तं आसेवन्तो भावेन्तो बहुलीकरोन्तो अप्पनं पापुणाति । तेन वुत्तं— “उत्तमज्झाने
अप्पना उपपज्जती” ति । सत्त्वाकारतो ति वण्णादिवसेन पच्चया पि सा ति अप्पना ।

यदि पनेत्तं कम्मद्वानं अविज्जानादुत्तमज्झानमि विव पठमज्झानवसेने निव्वनन्ति,
अथ कस्मा “कायगतासती” ति वुत्त ति—आह “एवं पठमज्झानवसेने” ति आहि ।
नानावर्णान्तादीन् वृत्तिसाय कोट्ठां सु उपपज्जन्तं सतिया किञ्चमेत्थ अरिभुक्क ति आह
“सतिवलेन इज्जनतो” ति ।

८९. सत्तमेननेसु अरिभुक्केसु च अरतिं, कामगुणेषु च रतिं सहति अभिण्हसो ति
अरतिरिन्नहे सत्तमेननेसु अरतिं, कामगुणेषु च रतिं सहति । तथा कोट्ठानवसेने

भयभेरवसहो होति, न च नं भयभेरवं सहति, उप्पन्नं भयभेरवं अभिभुय्य अभिभुय्य विहरति, खमो होति सीतस्स उण्हस्स...प...पाणहरानं अधिवासकजातिको होति केसादीनं वण्णमेदं निस्साय चतुन्नं ज्ञानानं लामी होति, छ अभिञ्जा पटिविज्झति ।

तस्मा हवे अप्पमत्तो अनुयुञ्जेथ पण्डितो ।

एवं अनेकानिसंसं इमं कायगतासतिं ति ॥

इदं कायगतासतियं वित्थारकथामुखं ।

आनापानस्सतिकथा

८९. इदानि यं तं भगवता “अयम्पि खो भिक्खवे आनापान-
स्सतिसमाधि भावितो बहुलीकतो सन्तो चेव पणीतो च असेचनको च
सुखो च विहारो, उप्पन्नप्पन्ने च पापके अकुसले धम्मे ठानसो अन्तरधापेति
वूपसमेती” ति एवं पसंसित्वा “कथं भावितो च भिक्खवे आनापानस्सति-
समाधि, कथं बहुलीकतो सन्तो चेव पणीतो च असेचनको च सुखो च
विहारो, उप्पन्नप्पन्ने च पापके अकुसले धम्मं ठानसो अन्तरधापेति
वूपसमेति ? इध भिक्खवे खिक्खु अरञ्जगतो च रुक्खमूलगतो वा
सुञ्जागारगतो वा निसीदति पल्लङ्कं आभुजित्वा उजुं कायं पणिधाय

अत्तसिनेहस्स परिक्लीणत्ता भयभेरवं सहति, सीतादीनञ्च अधिवासकजातिको होति ।
अत्थसिनेहवसेन हि पुरिसस्स भयभेरवं होति, दुक्खस्स च अनधिवासनं । इमं पन
कोद्दासभावनमनुयुत्तस्स न केवलं पठमज्झानमत्तमेव, उत्तरि पि पटिवेधो अत्थी ति दस्सेतुं
“केसादीनं” ति आदि वुत्तं ।

आनापानस्सतिकथावण्णना

८६. यं तं एवं पसंसित्वा आनापानस्सतिकम्मद्वानं दिदिद्धं ति सम्बन्धो । तत्थ
यस्मा “कथं भावितो” ति आदिकाय पुञ्छापाळिया अत्थे विभाविते थोमनापाळिया पि अत्थो
विभावितो येव होति भेदाभावतो, तस्मा तं लङ्घित्वा “कथं भावितो चा” ति आदिना
आरभति । तत्थ हि इतो पसंसाभावो “अयम्पि खो” ति वचनञ्च विसेसो । तेषु पसंस.भावं

परिमुखं सति उपट्टपेत्वा । सो सतो व अस्ममति सतो व अस्ममति दीर्घं
वा अस्मसन्तो, दीर्घं अस्ममामीति पजानाति, दीर्घं वा अस्मसन्तो
रस्मं वा अस्मसन्तो...प...रस्मं वा अस्मसन्तो, रस्मं पजयति
पजानाति । अस्मसन्तदिभेदी अस्ममिन्मारीति निक्खति, पजयति
संवेदी अस्ममिन्मारीति निक्खति । यस्मम्मयं आनापानं अस्ममिन्मारी
ति निक्खति, पस्मम्मयं आनापानं अस्ममिन्मारीति निक्खति । पानि-
पटिमंवेदी । मुखपटिमंवेदी । निज्जहाणपटिमंवेदी । पस्मम्मयं चित्तं-
सङ्गारं । चित्तंपटिमंवेदी । अस्मिन्मोदयं चित्तं । समादहं चित्तं । विमोचयं
चित्तं । अनिज्जातुस्सी । विज्जातुस्सी । निरोधतुस्सी । पटिनिम्भ-
गानुपस्सी अस्ममिन्मारीति निक्खति, पटिनिम्भगानुपस्सी अस्ममिन्मारी
ति निक्खतीति एवं होल्लस्यतुल्यं आनापानमिक्खतुल्यं निदिष्टं ।
तस्मात्तानिर्देशो अनुप्पत्तो ।

सो पन यस्मा तस्मिन्पानतुल्यरेवेव वुचमानो अनापानस्मृतौ
होति तस्मा अयमेत्थ तस्मिन्पानतुल्यरेवेव निर्देशो ।

दस्सेहुं “एवं पसंसित्वा”ति वुत्तं । यस्मा च तस्य अनापानस्मृतौ निर्देशो । तद्वि-
मुत्वा भिक्खू “भगवा इमं समाधिं अनेकेह आकारेहि पसंसति सन्तो कियं समाधिं पयोतो
च अनेचनको च सुखो च विहारो पापश्रमे च दानसो अन्तरधारेतो”ति मज्झिमनिकायो
उत्साहजाता मक्कच्चं अनुयुञ्जितव्वं पटिपज्जितव्वं मच्चान्ति । “अयमिं खो”ति यस्म
ये इमे मया निब्बानमहासरस्सं अनेकजनिपट्ठानं एवमाहं पानाज्जानतो वेमिता, न
केवलं ते एव, अयमिं खोति भगवा अत्तनो पञ्चकल्लं समाधिं निज्जातुलीय
तेसमिं भिक्खूनां आसन्नं, पञ्चकल्लं करोन्तो सम्पिण्डनवसेन एवमाहंति मज्झिमनिकायो
अथो वेदितव्वो ।

सोऽसवत्थुकंति चतुषु अट्टकल्लानु चतुस्रं चतुक्कल्लं वसेन सोळसङ्गलं । सव्वा-
कारपरिपूरोति कम्महान्नद्विगं पदार्थो पिण्डार्थो उपमा चोदना परिहारो पयोबनंति
एवमादीहि सन्वेहि आकारेहि परिपुण्णो । निर्देशोति कम्महान्नस निस्सेसतो वित्थायो ।

९०. कथं भावितो च भिक्खवे आनापानस्सतिसमाधी ति एत्थ ताव कथं ति आनापानस्सतिसमाधिभावनं नानप्पकारतो वित्थारेतुकम्यता पुच्छा भावितो च भिक्खवे आनापानस्सतिसमाधी ति नानप्पकारतो वित्थारेतुकाम्यताय पुट्ठधम्मनिदस्सनं । कथं बहुलीकतो...प...वूपसमेती ति एत्था पि एसेव नयो ।

तत्थ भावितो ति उप्प दितो, वड्डितो वा । आनापानस्सतिसमाधी ति आनापानपरिग्गाहिकाय सतिया सद्धिं सम्पयुत्तो समाधि, आनापान-सतियं वा समाधि आनापानस्सतिसमाधि बहुलीकतो ति पुनप्पुनं कतो ।

६०. कथं ति इदं पुच्छनाकारविभावनपदं । पुच्छा चेत्थ कथेतुकम्यतावसेन अज्झासं असम्भवतो । सा च उपरि देसनं आरुळ्हानं सव्वेसं पकारविसेसानं आमसनववसेना ति इममत्थं दस्सेन्तो “कथं ति...प...कम्यतापुच्छा” ति आह । कथं बहुलीकतो ति एत्था पि “आनापानस्सतिसमाधी” ति पदं आनेत्वा सम्बन्धितव्वं । तत्थ कथं ति आनापानस्सतिसमाधिबहुलोकारं नानप्पकारतो वित्थारेतुकम्यतापुच्छा । बहुलीकतो आनापानस्सतिसमाधी ति तथापुट्ठधम्मनिदस्सनं ति इममत्थं “एसेव नयो” ति इमिना अतिदिसति । तथा सन्तभावादयो पि तस्स येहि भावनाबहुलोकारेहि सिद्धा, तग्गहणेनेव गहिता होन्ती ति दस्सेतुं—“कथं बहुलीकतो...प...वूपसमेती ति एत्था पि एसेव नयो” ति बुत्तं ।

“पुन च परं उदायि अक्खाता मया सावकानं पटिपदा, यथापटिपना मे सावका चत्तारो सतिपद्धाने भवेन्ती” ति आदीसु उप्पादनवड्डनट्टेन भावना वुच्चती ति तदुभयवसेन अत्थं दस्सेन्तो “भावितो ति उप्पादितो वड्डितो वा” ति आह । तत्थ भावं विज्जमानतं इतो गतो ति भावितो उप्पादितो पटिलद्धमत्तो ति अत्थो उप्पन्नो पन लद्धासेवना, भावितो पगुणभावं आपादितो वड्डितो ति अत्थो । आनापानपरिग्गाहिकाया ति दीघरस्सादिविसेसेहि सद्धिं अस्सासपस्सासे परच्छिज्जगाहिकाया, ते अरब्भ पवत्ताय, सतियं च्चयभूताय ति अत्थो । पुरिमस्मिज्जि अत्थो समाधिस्स सतिया सहजाताटिपच्चयभावो वुत्तो सम्पयुत्तवचनतो, दुतियस्मि पन उपनिस्सयभावो पि । उपचारज्ज्ञानमहगता हि सति अप्पनासमाधिस्स उप-

९२. असेचनको च सुखो च विहारो ति एत्थ पन नास्स सेचनं ति असेचनको, अनासित्तको अब्बोकिण्णो पाटियेक्को आवेणिको । नत्थि एत्थ परिकम्मेन वा उपचारेन वा सन्तता, आदिसमन्नाहारतो पभुति अत्तनो सभावेनेव सन्तो च पणीतो चा ति अत्थो । केचि पन असेचनको ति अनासित्तको ओजवन्तो सभावेनेव मधुरो ति वदन्ति । एवमयं असेचनको च अप्पितप्पितक्खणे कायिकचेतसिकसुखपटिलाभाय संवत्तनतो सुखो च विहारो ति वेदितब्बो ।

९२. नास्स सन्तपणीतभावावह किञ्चि सेचनं ति असेचनको । असेचनकत्ता अनासित्तको । अनासित्तकत्ता एव अब्बोकिण्णो असम्मिस्सो परिकम्मादिना । ततो एव पाटियेक्को विसुंयेवेको । आवेणिको असाधारणो । सम्बमेतं सरसतो एव सन्तभवं दस्सेतुं बुत्तं परिकम्मं वा सन्तभावनिमित्तं, परिकम्मं ति च कसिणकरणादीणि निमित्तुप्पादपरियोसानं, तादिसं इध नत्थी ति अधिप्पायो । तदा हि कम्मट्ठानं निरस्सादत्ता असन्तनप्पणीतं सिया । उपचारेन वा नत्थि एत्थ सन्तता ति योजना । यथा उपचारक्खणे नीवरणविगमेन अङ्गपातुभावेन च परेसं सन्तता होति, न एवमिस्सा अयं पन आदिसमन्ना... प...पणीतो च ति योजना । केची ति उत्तरविहारवासिके सन्धायाह । अनासित्तको ति उपसेचनेन न आसित्तको । तेनाह “ओजवन्तो” ति, ओजवन्तसदिसो ति अत्थो । मधुरो त इद्धो, चेतसिकसुखपटिलाभसंवत्तनं तिकचतुक्कज्झानवसेन, उपेक्खाय वा सन्तभावेन सुखगति-कत्ता सम्बंसम्पि वसेन वेदितब्बं । ज्ञानसमुद्धानपणीतरूपफुट्टसरीरतावसेन पन कायिकसुखपटिलाभसंवत्तनं दट्ठब्बं, तच्च खो भानतो बुद्धितकाले । इमस्मिं पक्खे “अप्पितप्पितक्खणे” ति इदं हेतुमिह भुमवचनं दट्ठब्बं । अविक्खम्भिते ति ज्ञानेन सकसन्तानतो अनीहटे अप्पहीने । अकोसल्लसम्भूते ति अकोसल्लं बुच्चति अविज्जा, ततो सम्भूते । अविज्जापुव्वज्जमा हि सब्बे पावधम्मा । खणेनेवा ति अत्तनो पवत्तिकखणेनेव । अन्तरधापेती ति एत्थ अन्तरधापनं विनासनं, तं पन ज्ञानकत्तुक्कस्स इधाधिप्पेतत्ता परियुद्धानप्पहानं होती ति आह—“विक्खम्भेती” ति । वूपसमेती ति विसेसेन उपसमेती विसेसेन उपसमनं पन सम्मदेव उपसमनं होती ति आह—“सुट्ठ उपसमेती” ति ।

ननु च अब्बो पि समाधि अत्तनो पवतिकखणेनेव पटिपक्खधम्मं अन्तरधापेति वूपसमेति, अथ कस्मा अयमेव समाधि एवं विसेसेत्वा बुत्तो ति ? पुव्वभागतो पट्ठाय नानावित-

उप्यनुपपन्ने ति अधिक्ययन्तिने अधिक्ययन्तिने । पापके ति
लामके । अकृसले धम्मे ति अरुणसत्त्वसत्त्वते धम्मे । ठानसो
अन्तरधापेती ति खणेनेव अन्तरधापेति, विषयमेति । ठानसो ति
सुदु उपसमेति, निर्वेधमभिरुचि वा अनुदुष्येन अन्तरधापेति । सम-
च्छिन्दति । अन्तरधापेति ति वृत्तिं होति ।

अयं पनेत्थ सङ्केपत्यो—भिक्षवे केन प्रकारेण भिक्षवे केन
विधिना भाविता आनन्तर्यमभिरुचि, केन प्रकारेण अनुदुष्येन मन्ता
चेव...प...वृपसमेती ति ।

९३. इदानीं तमर्थं विन्यासेनो “इध भिक्षवे” ति आदिना । तन्थ
इध भिक्षवे भिक्षु ति भिक्षवे इमस्मिं सामने भिक्षु । अयं हि
क्ववृपसमसम्भावतो, वृत्तमेतं आनन्तर्यमभिरुचि विन्यासेनोपपत्तिं ति । अयं च
तिक्त्वपञ्चस्य अनुदुष्येन कम्मदानं, आणुत्तरस्य च किलेसपदानं इतरेह साधनमयं, यथा
सङ्कादिभुत्तेति द्विष्टिपत्तस्त । तस्मा इमं विसर्गं सन्धाय “ठानसो अन्तरधापेति वृपसमेती
ति वृत्तिं । अथ वा निर्वेधमभिरुचि मति खणेनेव अनुदुष्येन अन्तरधापेति अयमेव समाधि
“ठानसो अन्तरधापेति वृ समेती”ति वृत्ति । यथा तं महतो पञ्चमेतत् उद्धितस्म धरा-
निपाते खणेनेव पथवियं रजोजलस्स वृपसमो । तेनाह—“सेय्यथा पि भिक्षवे सङ्कादभिरुचि
उद्धितो” ति आदि । मासनिकस्म आनभयना वैभुष्येन निर्वेधमभिरुचि वा होती ति आह—
“निर्वेधमभिरुचि” ति । कुदानं रत एकसेन भिक्षवे भिरुचि वा होति । इममेव हि कम्मदानं
भावेत्वा सङ्केपं सम्मसम्बुद्धा सम्मामम्बोधि अयगच्छन्ति । अन्तरधापेति पादकभूतो अयं
समाधि अनुक्कमेन उद्धृत्वा अयमग्गभावं उयगतो अयं होती ति आह—“अनुदुष्येन अन्तर-
यमग्गवुद्धिपत्तो” ति । अयं पनेत्थो अयं पनेत्थमभिरुचि अन्तरधापेति अयमेव सम्मदेव
युज्जाति । हेट्ठा पपञ्चवसेन वृत्तमर्थं सुवग्गहणत्थ सङ्गहेत्वा व सेन्तो—“अयं पनेत्थ
सङ्केपत्यो” ति आह, पिण्डत्यो ति वृत्तिं होति ।

९३. तमर्थं ति “तं कथं भाविता” ति आदिना पृच्छावसेन सङ्केपतो वृत्तमर्थ ।
“इध तथागतो लोके उपपज्जती” ति आदीमु इध सङ्को लोके उपाशय वृत्ति, “इधेव तिष्ठ-

एत्थ इधसद्दो सब्बप्पकारआनापानस्सतिसमाधिनिव्वत्तकस्स पुग्गलस्स सन्नि-
स्सयभूतसासनपरिदीपनो, अञ्जसासनस्स तथाभावपटिसेधनो च । वुत्तं
हेतं—“इधेव भिक्खवे समणो...प...सुञ्जा परप्पवादा समणोहि अञ्जे”
ति । तेन वुत्तं—“इमस्मिं सासने भिक्खू” ति ।

९४. अरञ्जगतो वा...प...सुञ्जागारगतो वा ति इदमस्स
आनापानस्सतिसमाधिभावानुरूपसेनासनपरिग्गहपरिदीपनं । इमस्स हि
भिक्खुनो दीघरत्तं रूपादीसु आरम्मणेषु अनुविसटं चित्तं आनापानस्सति-
समाधिआरम्मणं अभिरूहितुं न इच्छति, कूटगोणयुत्तरथो विय उप्पथमेव
धावति । तस्मा सेय्यथा पि नाम गोपो कूटधेनुया सब्बं खीरं पिबित्वा वड्ढितं
कूटवच्छं दमेतुकामो धेनुतो अपनेत्वा एकमन्ते महन्तं धम्मं निखणित्वा
तत्थ योत्तेन वन्धेय्य, अथस्स सो वच्छो इतो चित्तो च विप्फन्दित्वा पला-
यितुं असक्कोन्तो तमेव थम्मं उपनिसीदेय्य वा उपनिपज्जेय्य वा, एवमेव

मानस्सा” ति^१ आदीसु ओकासं, “इधाहं भिक्खवे भुत्तावी अस्सं पवारितो” ति आदीसु^२ पद-
पूरणमत्तं, “इध भिक्खु धम्मं परियापुणाती” ति^३ पन सासनं, “इध भिक्खवे भिक्खू” ति
इधा पि सासनमेवा ति दस्सेन्तो—“भिक्खवे इमस्मिं सासने भिक्खू” ति वत्ता तमत्थं पाकटं
कत्वा दस्सेतुं—“अयञ्ही” ति आदि वुत्तं । तत्थ सब्बप्पकारआनापानस्सतिसमाधिनिव्व-
त्तकस्सा ति सब्बप्पकार-ग्गहणं सोलसपकारे सन्धाय । ते हि इमस्मिं येव सासने । बाहिरकाहि
जानन्ता आदितो चतुप्पकारमेव जानन्ति । तेनाह—“अञ्जसासनस्स तथाभावपटिसेधनो”
ति, यथावुत्तस्स पुग्गलस्स निस्सयभावपटिसेधनो ति अत्थो । इतेन “इध भिक्खवे” ति इदं
अन्तोगधेवसद्दं ति दस्सेति । सन्ति हि एकपदानि पि सावधारणानि यथा “वायुभक्खो” ति ।
तेनेवाह—“इधेव भिक्खवे समणो” ति आदि । परिपुण्णासमणकरणधम्मो हि सो, यो
सब्बप्पकारआनापानस्सतिसमाधिनिव्वत्तको । परप्पवादा ति परेसं अञ्जतित्थियानं नानप्पकारा
वादा तित्थायतन नि ।

९४. अरञ्जादिकस्सेव भावनानुरूपसेनासनतं दस्सेतुं—“इमस्स ही” ति आदि वुत्तं ।
दुद्धमो दमत्थं अनुपगतो गोणो कूटगोणो । यथा थनेहि सब्बसो खीरं न पग्घरति, एवं दोह-

इमिना पि विक्खुना दीधमं सत्तामसं विस्सत्तामसं दुद्धचित्तं दमेतु-
कामेन रूपादि अत्तमन्तो अपनेत्वा अग्गञ्जं...प...पुच्छत्तामसं वा पवि-
सित्वा तत्थ अत्तमन्तमत्तमस्स सतियोनेन उन्निव्वत्तं । एवमस्स तं
चित्तं इतो चित्तो च विक्खत्तिन्ना पि पुब्बे आचिण्णाग्गम्मणं अत्तमन्तं
सतियोचं विक्खत्तिन्ना पणायितुं पक्खेत्तं, तत्तेवात्तमन्तं उपचायपनायसेन
उपनिर्सादति चेव उदत्तिज्जति च ।

१५. तेनाहुपेत्ता—

“यथा शम्मे तिरस्सेय्य वच्छं दमं नरो इध ।

दग्धिदग्धे मकं चित्तं तद्विरग्गम्मे दग्धं” ति ॥

यवमस्सेतं सेनामनं भावनानुरूपं होति । तेन वृत्तं—“इदमस्स
आनापानस्सतिकमसि आधत्तामुत्तमन्तमनं तिरस्सरिद्विद्वत्तं” ति ।

१६. अथ वा यस्मा इदं कम्मद्वान्तममेदं मुद्धभूतं लज्जकमुद्धरकोण-
वुद्धदुद्धामकं विमेलविमलविद्धद्वन्तमुद्धरकोणद्वान्तं आनापानस्सति-
कम्मद्वान्तं इत्थिपुत्तिवन्तिद्विद्वन्तमिदममाहुं गामन्तां अपरिचजित्वा
न सुकरं भावेतुं, लज्जकमुद्धरकोणं ज्ञानस्स, अगामके पन अग्गञ्जं सुकरं योगाव-
चरेन इदं कम्मद्वान्तं परिगह्णेत्वा आनापानचतुन्त्यज्जानं निव्वरोत्वा तदेव
पादकं कत्वा सङ्गारे लज्जित्वा अग्गफलं अगहत्तं सम्मद्वित्तं, तस्मास्स
अनुरूपमेनामनं दस्सेन्तां भगवा अग्गज्जतो वा आदिमान् ।

पटिविधिनी कूटवत् । स्वसदादिकेसिच्च अप्ये नको अस्मादो सत्तामसं विस्सत्तामसं
पुब्बे आचिण्णाग्गम्मणं ति पव्वज्जतो पुब्बे, अनदिमति वा संसारे अविमलमसं ।

१७. निवन्वेय्या नि वन्वेय्य । सतिया ति सम्मदेव कम्मद्वान्तममाहुं वा अग्ग-
सतिया । आरम्मणे ति कम्मद्वान्तमग्गमे दग्धं ति विरं, यथा सतोकारिस्स उपचायपनामेदो
समाधि इज्जति, तथा थामगतं कत्वा ति अथो ।

१८. विमेलविमलविद्धद्वन्तमुद्धरकोणद्वान्तं ति मन्वेन बुद्धानं, एकस्मान्
मन्वेन बुद्धानं, बुद्धावकाशेन विमेलविमलस्स चैव अग्गज्जतो वा आदिमानं दिद्व-
कम्मद्वित्तमग्ग च पदद्वानभूतं ।

९७. वत्थुविज्जाचरियो विय हि भगवा । सो यथा वत्थुविज्जा-
चरियो नगरभूमिं पस्सित्वा सुट्ठु उपपरिक्खित्वा “एत्थ नगरं मापेथा” ति
उपदिसति, सोत्थिना च नगरे निट्ठिते राजकुलतो महासक्कारं लभति,
एवमेव योगावचरस्स अनुरूपसेनासनं उपपरिक्खित्वा “एत्थ कम्मट्ठानं
अनुयुज्जितब्बं” ति उपदिसति । ततो तत्थ कम्मट्ठानं अनुयुत्तेन योगिना
कमेन अरहत्ते पत्ते “सम्मासम्बुद्धो वत सो भगवा” ति महन्तं सक्कारं
लभति ।

९८. अयं पन भिक्खु दीपिसदिसो ति वुच्चति । यथा हि महा-
दीपिराजा अरञ्जे तिणगहनं वा वनगहनं वा पब्बतगहनं वा निस्साय
निलीयित्वा वनमहिंसगोकणसूकरादयो मिगे गण्हाति, एवमेव अयं
अरञ्जादीसु कम्मट्ठानं अनुयुज्जन्तो भिक्खु यथाक्कमेन सोतापत्तिसकदा-
गामि-अनागामि-अरहत्तमग्गे चेव अरियफलञ्च गण्हाती ति वेदितब्बो ।
तेनाहु पोराणा—

“यथा पि दीपिको नाम मिलीयित्वा गण्हाति मिगे ।

तथेवायं बुद्धपुत्तो युत्तयोगो विपस्सको ।

अरञ्जं पविसित्वान गण्हाति फलमुत्तमं” ति ॥

तेनस्स परक्कमजवयोग्गभूमिं अरञ्जसेनासनं दस्सेन्तो भगवा
“अरञ्जगतो वा” आदिमाह ।

९९. तत्थ अरञ्जगतो ति “अरञ्जं ति निक्खमित्वा बहि
इन्दस्खीला सब्बमेतं अरञ्जं” ति च “आरञ्जकं नाम सेनासनं पञ्चधनुसतिकं

६७. वत्थुविज्जाचरियो विय भगवा योगीनं अनुरूपनिवासट्ठानुपदिसन्तो ।

६८. भिक्खु दीपिसदिसो अरञ्जे एकिको विहरित्वा पटिपक्खनिम्मथनेन इच्छित्तत्थ-
साधनतो । फलमुत्तमं ति सामञ्जस्यमाह । परक्कमजवयोग्गभूमिं ति भावनुस्साहजवत्स
योग्गकरणभूमिभूतं ।

६९. एवं वुत्तलक्खणेषू ति अभिधम्मपरियायेन^१, सुत्तन्तपरियायेन^२ च वुत्त-
लक्खणेषु । रुक्खसमीपं ति “यावता मज्झन्धिके काले समन्ता छाया फरति, निवाते

१. वि० ८०-२-१२, वी० ८०-२-३५४; मि० ८०-१-२५३ ।

२. अभि०-२-३०२ ।

३. वि०-१-३७० ।

उप्पज्जेयुं, ता न उप्पज्जन्ति । तासु अनुप्पज्जमानासु चित्तं एकगं होति, कम्मट्ठानं न परिपतति, बुद्धिं फातिं उपगच्छति । परिमुखं सतिं उपट्ठपेत्वा ति कम्मट्ठानाभिमुखं सतिं ठपयित्वा । अथ वा परी ति परिग्गहट्ठो, मुखं ति निय्यानट्ठो, सती ति उपट्ठानट्ठो । तेन बुच्चति “परिमुखं सतिं” ति एवं पटिसम्भिदायं^१ वुत्तनयेन पेत्थ अत्थो दट्ठब्बो । तत्रायं सङ्खेपो, परिग्गहितनिय्यानसतिं कत्वा ति ।

१०१. सो सतो व अस्ससति, सतो पस्ससती ति सो भिक्खु एवं निसीदित्वा एवञ्च सतिं उपट्ठपेत्वा तं सतिं अविजहन्तो, सतो एव अस्ससति, सतो पस्ससति । सतोकारी होती ति वुत्तं होति । इदानि येहाकारेहि सतो कारी होति, ते दस्सेतुं दीघं वा अस्ससन्तो ति आदिमाह । वुत्तं हेतं पटिसम्भिदायं सो सतो व अस्ससति, सतो पस्ससती ति एतस्सेव विभङ्गे—

एत्थ काय-सद्दो उपरिमकायविसयो ति आह “उपरिमसरीरं उज्जुकं ठपेत्वा” ति । तं पन उज्जुकट्ठपनं रूपतो पयोजनो च दस्सेतुं “अट्ठारसा” ति आदि वुत्तं । न पणमन्ती ति न ओनमन्ति । न परिपतती ति न विगच्छति वीथिं न विळङ्घति, ततो एव पुब्बेनापरं विसेसुप्पत्तिया बुद्धिं फातिं” उपगच्छति । इध परि-सद्दो-अभि-सद्देन समोहनत्थो ति आह “कम्मट्ठाना-भिमुखं” ति, बहिद्धा पुथुत्तारम्मणसो निवारेत्वा कम्मट्ठानं येव पुरक्खित्वा ति अत्थो । परी ति परिग्गहट्ठो “परिणायिका ति आदीसु विय निय्यानट्ठो पटिपक्खतो निग्गमनट्ठो । तस्मा परि-ग्गहितनिय्यानं ति सब्बथा गहितासम्मोसं परिच्चत्तसम्मोसं सतिं कत्वा, परमं सतिनेक्कं उपठपेत्वा ति अत्थो ।

१०१. सतो वा ति सतिया समन्नागतो एव सरन्तो एव अस्ससति नास्स काचि सति-विरहिता अस्सासप्पवत्ति होती ति अत्थो । सतो पस्ससती ति एत्था पि सतो व पस्ससती ति, एव-सद्दो आनेत्वा वत्तब्बो । सतोकारी ति सतो एव हुत्वा, सतिया एव वा कातब्बस्स कत्ता, करणसीलो वा यदि “सतो व अस्ससति सतो पस्ससती” ति एतस्स विभङ्गे^२ वुत्तं, अथ कस्मा “अस्ससति पस्ससति” न्चेव अवत्वा “सतोकारी” ति वुत्तं ? एकरसं देसनं कातु-

“वचिंसाय आकारेहि सतोकारी होति । दीघं अस्सासवसेन चित्तस्स एकगतं अविकखेपं पजानतो सति उपट्ठिता होति । ताय सतिया तेन जाणेन सतोकारी होति दीघं पस्सासवसेन...प०...पटिनिस्सग्गानुपस्सी अस्सासवसेन । पटिनिस्सग्गानुपस्सी पस्सासवसेन चित्तस्स एकगतं अविकखेपं पजानतो सति उपट्ठिता होति, ताय सतिया तेन जाणेन सतोकारी होती” ति ।

तत्थ दीघं वा अस्ससन्तो ति दीघं वा अस्सासं पवत्तयन्तो “अस्सासो ति बहि निक्खमनवातो, पस्सासो ति अन्तो पविसनवातो” ति कामताय पठमचतुक्के तद्वयमेव हि वत्तमानकालवसेन आगतं, इतरनि अनागतकालवसेन तस्मा एकरसं देसनं कातुकामताय सम्बत्थं^१ “सतोकारि” च्चेव वुत्तं ।

दीघं अस्सासवसेना ति दीघअस्सासवसेन विभत्तिअलोपं क वा निद्देशो । दीघं ति वा भगवता वुत्तअस्सासवसेन । चित्तस्स एकगतं अविकखेपं ति विकखेपस्स पटिपक्खभावतो “अविकखेपो” ति लद्धनामचित्तस्स एकगमावं पजानतो । सति उपट्ठिता होती ति आरम्भणं उपगन्त्वा ठिता होति । ताय सतिया तेन जाणेना ति यथावुत्ताय सतिया, यथावुत्तेन च जाणेन । इदं वुत्तं होति—दीघ अस्सासं आरम्भणभूतं अविकिक्खत्तचित्तस्स^२ असम्भोहतो वा पजानन्तस्स तत्थ सति उपट्ठिता एव होति, तं सम्पजानन्तस्स आरम्भणकरणवसेन, असम्भोहवसेन वा सम्पजञ्जं, तदधीनसत्तिसम्पजञ्जनं^३ तंसमङ्गी योगावचरो सतोकारी नाम होती ति । पटिनिस्सग्गानुपस्सी अस्सासवसेना ति पटिनिस्सग्गानुपस्सी हुत्वा अस्ससनस्स वसेन । “पटिनिस्सग्गानुपस्सीअस्सासवसेना”ति वा पाठो । तस्स पटिनिस्सग्गानुपस्सिनो अस्सासा पटिनिस्सग्गानुपस्सीअस्सासा, तेसं वसेना ति अत्थो । विनयनयेन अन्तो उट्ठितससनं अस्सासो, बहि उट्ठितससनं पस्सासो । सुत्तन्तनयेन पन बहि उट्ठित्वा पि अन्तो ससनतो अस्सासो, अन्तो उट्ठित्वा पि बहि ससनतो पस्सासो । अयमेव च नयो—

अस्सासादिमज्झपरियोसानं सतिया अनुगच्छतो अज्झत्तं विक्खेपगतेन चित्तेन कायो पि चित्तम्पि सारद्धा च होन्ति इज्जिता च चन्दिता चा” ति, “पस्सासादिमज्झपरियोसानं सतिया अनुगच्छतो बहिद्धा विक्खेपगतेन चित्तेन कायो पि चित्तम्पि सारद्धा च होन्ति इज्जिता च चन्दिता चा” ति^४—

१. खु०-५-२०४ । २-अविकिक्खत्तचित्तं ति च-क०; सारत्थ-टी०-२-१८८ पिट्ठे पस्सितत्वं ।

३. तदभिना सत्तिसम्पजञ्जेन-सी० । ४. खु०-५-१९३-पिट्ठे परिसम्भिट्ठामगे ।

विनयट्ठकथायं वुत्तं । सुत्तन्तट्ठकथासु पन उप्पट्टिपाटिया आगतं । तत्थ सब्बेसम्मि गब्भसेय्यकानं मातुक्कुच्छितो निक्खमनकाले पठमं अब्भन्तरवातो बहि निक्खमति, पच्छा वाहिरवातो सुखुमरजं गहेत्वा अब्भन्तरं पविसन्तो तालुं आहच्च निब्बायति । एवं ताव अस्सासपस्सासा वेदितव्वा ।

१०२. या पन तेसं दीघरस्सता, सा अद्धानवसेन वेदितव्वा । यथा हि ओकासद्धानं फरित्वा ठितं उदकं वा वालिका वा “दीघं उदकं दीघा वालिका, रस्सं उदकं रस्सा वालिका” ति वुच्चति, एवं चुण्णविचुण्णा पि अस्सासपस्सासा हत्थिसरीरे च अहिसरीरे च तेसं अत्तभावसङ्घातं दीघं अद्धानं सणिकं पूरेत्वा सणिकमेव निक्खमन्ति, तस्मा दीघा ति वुच्चन्ति । सुनख-ससादीनं अत्तभावसङ्घातं रस्सं अद्धानं सीघं पूरेत्वा सीघमेव निक्खमन्ति, तस्मा रस्सा ति वुच्चन्ति ।

मनुस्सेसु पन केचि हत्थिअहिआदयो वियकालद्धानवसेन दीघं अस्ससन्ति च पस्ससन्ति च । केचि सुनखससादयो विय रस्सं । तस्मा तेसं

इमाय पाळिया समेति ।

पठमं अब्भन्तरवातो बहि निक्खमति, तस्मा पवत्तिकमेन अस्सासो पठमं वुत्तो ति वदन्ति । तालुं आहच्च निब्बायती ति तालुं आहच्च निरुज्झति । तेन किर सम्पत्ति-जातो बालदारको खिपितं करोति । एवं तावा ति आः यथावु-स्स अत्थस्स निगमनं । केचि “एवं तावा ति अनेन पवत्तिकमेन अस्सासो बहिनिक्खमनवातो ति गहेतव्वं ति अधिप्पायो” ति वदन्ति ।

१०२. अद्धानवसेना ति कालद्धानवसेन । अयं हि अद्धान-सदो कालस्स देसस्स च वाचको । तत्थ देसद्धानं उदाहरणभावेन दस्सेत्वा कालद्धानवसेन अस्सासपस्सासानं दीघ-रस्सतं विभावेतुं “यथा ही” ति आदि वुत्तं । तत्थ ओकासद्धानं ति ओकासभूतं अद्धानं । फरित्वा ति व्यापेत्वा । चुण्णविचुण्णा पि अनेककलापभावेन । दीघं अद्धानं ति दीघं पदेसं । तस्मा ति सणिकं पवत्तिया दीघसन्तानताय “दीघा” ति वुच्चन्ति । एत्थ च हत्थिआदि-सरीरे, सुनखादिसरीरे च अस्सासपस्सासानं देसद्धानविसिद्धेन कालद्धानवसेनेव दीघरस्सता वुत्ता ति वेदितव्वा । “सणिकं पूरेत्वा सणिकमेव निक्खमन्ति,” “सीघं पूरेत्वा सीघमेव निक्ख-

कालवसेन दीघमद्धानं निक्खमन्ता च पविसन्ता च ते “दीघा” इत्तरमद्धानं निक्खमन्ता च पविसन्ता च “रस्सा” ति वेदितव्या ।

१०३. तत्रायं भिक्खु नवहाकारेहि दीघं अस्ससन्तो पस्ससन्तो च दीघं अस्ससामी पस्ससामी ति पजानाति । एवं पजानतो चस्स एकेनाकारेन कायानुपस्सनासतिपट्ठानभावना सम्पज्जती ति वेदितव्या ।

यथाह पटिसम्भिदायं—

“कथं दीघं अस्ससन्तो दीघं अस्ससामी ति पजानाति । दीघं पस्ससन्तो दीघं पस्ससामी ति पजानाति ? दीघं अस्सासं अद्धान-
मन्ती” ति च वचनतो । मनुस्सेसू ति समानप्पमाणेषु पि मनुस्ससरीरेसु । दीघं अस्ससन्ती ति दीघं अस्सासप्पबन्धं पवत्तेन्ती ति अत्थो । पस्ससन्ती ति एत्था पि एसेव नयो । सुनख-
ससाद्यो विय रस्सं अस्ससन्ति च पस्ससन्ति चा ति योजना । इदं पन दीघं, रस्सञ्च अस्ससनं, पस्ससनञ्च ते सत्तानं सरीरसभावो ति दट्ठव्वं । तेसं ति सत्तानं । ते ति अस्सासपस्सासा इत्तरमद्धानं ति अप्पकं कालं ।

१०३. नवहाकारेही ति भावनमनुयज्जन्तस्स पुब्बेनापरं अलद्धविसेसस्स केवलं अद्धानवसेन आदितो वुत्ता तयो आकारा ते च खो एकच्चो अस्सासं सुट्ठु सल्लक्खेति, एकच्चो पस्सासं, एकच्चो तदुभयं ति इमेसं तिण्णं पुग्गलानं वसेन । केचि पन “अस्ससति पि पस्स-
सतिपी ति एकज्झं वचनं भावनाय निरन्तरं पवत्तिः ससनथं” ति वदन्ति । छन्दवसेन पुब्बे विय तयो तथा पामोज्जवसेना ति इमेहि नवहाकारेहि ।

कामं चेत्थ एकस्स पुग्गलस्स तयो एव आकारा लब्धन्ति, तन्तिवसेन पन सब्बेसं पाळिआरुल्लहत्ता, ते वसेन परिकम्मस्स कातव्वत्ता च “तत्रायं भिक्खु नवहाकारेही” ति वुत्तं । एवं पजानतो ति एवं यथावुत्तेहि आकारेहि अस्सासपस्सासे पजानतो, तत्थ मनसिकारं पवत्तेः तस्स । एकेनाकारेना ति दीघं अस्सासादीसु चतूसु आकारेसु एकेन आकारेन, नवसु तीसु वा एकेन । तथा हि वक्खति—

“दीघो रस्सो च अस्सासो पस्सासो पि च तादिसो ।

चत्तारो वण्णा वत्तन्ति नासिकग्गे व भिक्खुनो” ति ॥

अयं भावना अस्सासपस्सासकायानुपस्सना ति क्त्वा वुत्तं “कायानुपस्सनासतिपट्ठान भावना सम्पज्जती” ति ।

सङ्घाते अस्ससति दीधं पस्सासं अद्वानसङ्घाते पस्ससति । दीधं अस्सासपस्सासं अद्वानसङ्घाते अस्ससति पि पस्ससति पि । दीधं अस्सासपस्सासं अद्वानसङ्घाते अस्ससतो पि पस्ससतो पि छन्दो उप्पज्जति । छन्दवसेन ततो सुखुमतरं दीधं अस्सासं अद्वानसङ्घाते अस्ससति, छन्दवसेन ततो सुखुमतरं दीधं पस्सासं...प...दीधं अस्सासपस्सासं अद्वानसङ्घाते अस्ससति पि पस्ससति पि । छन्दवसेन ततो सुखुमतरं दीधं अस्सासपस्सासं अद्वानसङ्घाते अस्ससतो पि पस्ससतो पि पामोज्जं उप्पज्जति । पामोज्जवसेन ततो सुखुमतरं दीधं अस्सासं अद्वानसङ्घाते अस्ससति । पामोज्जवसेन ततो सुखुमतरं दीधं पस्सासं...प...दीधं अस्सासपस्सासं अद्वानसङ्घाते

इदानीं पाळिवसेनेव ते नवआकारे, भावनाविधिञ्च स्सेतु “यथाहा” ति आदि आरब्धं । तत्थ कथं पजानाती ति पजाननविधिं कथेतुकम्यताय पुच्छति । दीधं अस्सासं ति उत्तलक्खणं दीधं अस्सासं । अद्वानखङ्गाते ति “अद्वानं” ति सङ्घं गते दीधे काले, दीधं खणंति अत्थं । कोट्ठासपरियायो वा सङ्घातसदो “येय्यसङ्घातं” ति आदीसु^१ विय, तस्मा अद्वानसङ्घाते ति अद्वानकोट्ठासे, देसभागे ति अत्थो । छन्दो उप्पज्जती ति भावनाय पुब्बेनापरं विसेः आवहन्तिया लद्धस्सा त्था तत्थ सातिसयो कत्तुकामतालक्खणो कुसलच्छन्ने उप्पज्जति । छन्दवसेना ति तथापवत्तछन्दस्स वसेन, सविसेसं भावनमनुयुज्जन्तस्स कम्मद्वानं बुद्धिं फाति गमेत्तस्स । ततो सुखुमतरं ति यथावुत्तछन्दवपत्तिया पुरिमतो सुखुमतरं । भावनावलेन हि पटिप्पस्सद्वदरथपरिळात्ताय कायस्स अस्सासपस्सासा सुखुमतरा हुत्वा पवत्तन्ति । पामोज्जं उप्पज्जती ति अस्सासपस्सासानं सुखुमतरभावेन आरम्भणस्स सन्ततरताय, कम्मद्वानस्स च वीथिपटिपन्नताय भावनाचित्तसहगतो पमोदो खुद्दिंकादिभेदो तरुणपीति उप्पज्जति । चित्तं विवत्तती ति अनुक्कमेन अस्सासपस्सासानं अतिविय सुखुमतरभावपत्तिया अनुपट्ठहने विचेतव्वाकारप्पत्तेहि चित्तं विनिवत्तती ति केचि । भावनावलेन पन सुखुमतरभावपत्तेसु अस्सासपस्सासेसु तत्थ पटिभागनिमित्ते उप्पन्ने पकतिअस्सासपस्सासतो चित्तं निवत्तति । उपेक्खा सण्ठाती ति तस्मिं पटिभागनिमित्ते उपचारप्पनाभेदे समाधिग्ग्हि उप्पन्ने पुन ज्ञाननिव्वत्तन्तत्थं व्यापाराभावतो अज्झुपेक्खनं होती ति । सा पनायं उपेक्खा तत्रमज्झत्तुपेक्खा ति वेदितव्वा ।

अस्ससति पि पस्ससति पि । पामोज्जवसेन ततो सुखुमतं दीघं अस्सासपस्सासं
अद्धानसङ्घाते अस्ससतो पि पस्ससतो पि दीघं अस्सासपस्सासा चित्तं
विवत्तति, उपेक्खा सण्ठाति । इमेहि नवहि आकारेहि दीघं अस्सासपस्सासा
कायो । उपट्ठानं सति । अनुपस्सना जाणं । कायो उपट्ठानं, नो सति ।
सति उपट्ठानञ्चेव सति च । ताय सतिया तेन जाणेन तं कार्यं अनुपस्सति ।
तेन बुच्चति काये कायानुपस्सनासतिपट्ठानभावना” ति ।

इमेहि नवहि आकारेहो ति इमेहि यथावुत्तेः नवहि पकारेहि पवत्ता । दीघं
अस्सासपस्सासा कायो ति दीघाकारा अस्सासपस्सासा चुण्णविचुण्णा पि समूहं कयो ।
अस्सासपस्सासे निस्साय उप्पन्ननिमित्तप्पेत्य अस्सासपस्सासमञ्जमेव^२ वुत्तं । उपट्ठानं
सती ति आरम्भणं उपगन्त्वा तिष्ठती ति सति उपट्ठानं नाम ।

अनुपस्सना जाणं ति समथवसेन निमित्तस्स अनुपस्सना, विपस्सनावसेन अस्सास-
पस्सासे, तन्निस्सयञ्च कायं “रूपं” ति चित्तं तंसम्पयुत्तधम्मे च “अरूपं” ति ववत्थपेत्वा
नामरूपस्स अनुपस्सना च जाणं, तथ यथाभूतावबोधो । कायो उपट्ठानं ति सो कायो
आरम्भणकरणवसेन उपगन्त्वा सति एत्थ तिष्ठती ति उपट्ठानं नाम । एत्थ च “कायो उप-
ट्ठानं” ति इमिना इतरकायस्सा पि सङ्गहो होति यथावुत्तसम्मसनचारस्सा पि इध इच्छित्ता ।
नो सती ति सो कायो सति नाम न होति । सति उपट्ठानञ्चेव सति च सरणत्थेन,
उपतिष्ठनत्थेन च । ताय सतिया ति यथ वुत्ताय सतिया । तेन जाणेना ति यथ वुत्तेनेव
जाणेन । तं कार्यं ति तं अस्सासपस्सासकायञ्चेव तन्निस्सयरूपकायञ्च । अनुपस्सती ति
ज्ञानसम्पयुत्तजाणेन च विपस्सनाजाणेन च अनु अनु पस्सति । तेन बुच्चति काये कायानु-
पस्सनासतिपट्ठानभावना ति तेन अनुपस्सनेन यथावुत्ते काये अयं कायानुपस्सनासतिपट्ठान-
भावनाति बुच्चति ।

इदं वुत्तं होति—या अयं यथावुत्ते अस्सासपस्सासकाये, तस्स निस्सयभूते करजकाये च
कायस्सेव अनुपस्सना अनुदकभूताय मरीचिया उदकानुपस्सना विय न अनिच्चादिसभावे काये
निच्चादिभावानुपस्सना, अथ खो यथारहं अनिच्चदुक्खानत्तासुभभावस्सेवानुपस्सना । अथ
वा काये “अहं” ति वा “ममं” ति वा इत्थी” ति वा पुरिसो” ति वा गहेतव्वस्स
कस्सचि अभावतो तादिसं अननुपस्सित्वा कायमत्तस्सेव अनुपस्सना कायानुपसना ताय कायानु-

१०४. एस नयो रस्सपदे पि । अयं पन विसेसो—यथा एत्थ “दीघं अस्सासं अद्धानसङ्घाते” ति वुत्तं, एवमिध “रस्सं अस्सासं इत्तरसङ्घाते अस्ससती” ति आगतं । तस्मा रस्सवसेन याव “तेन वुच्चति काये कायानुपस्सनासतिपट्टानभावना” ति, ताव योजेतब्बं ।

१०५. एवमयं अद्धानवसेन इत्तरवसेन च इमेहि आकारेहि अस्सास-पस्सासे पजानन्तो दीघं वा अस्ससन्तो दीघं अस्ससामी ति पजानाति... प...रस्सं वा पस्ससन्तो रस्सं पस्ससामी ति पजानाती ति वेदितब्बो । एवं पजानतो चस्स ।

दीघो रस्सो च अस्सासो पस्सासो पि च तादिसो ।

चत्तारो वण्णा वत्तन्ति नासिकग्गे व भिक्खुनो ति^१ ॥

१०६. सब्बकायपटिसंवेदी अस्ससिस्सामि^२ प...पस्ससिस्सामी ति सिक्खति सकलस्स अस्सासकायस्स आदिमज्झपरियोसानं विदितं

पस्सनाय सम्पयुत्त सति येव उपट्टानं सतिपट्टानं, तस्स भावना वट्टना कायानुपस्सनासति-पट्टानभावना ति ।

१०४. एस नयो ति “नवहि आकारेही” ति आदिना वुत्तविधिं रस्स-पदे अतिदिसति । एत्था ति एतस्मिं यथादस्सिते “कथं दीघं अस्ससन्तो” ति आदिना^१ आगते पालिनये । इधा ति इमस्मिं रस्सपदवसेन आगते पालिनये ।

१०५. अयं ति योगावचरो । अद्धानवसेना ति दीघकालवसेन । इत्तरवसेना ति परित्त्तकालवसेन । इमेहि आकारेही ति इमेहि नवहि आकारेहि ।

तादिसो ति दीघो रस्सो च । चत्तारो वण्णा ति चत्तारो आकारा, ते च दीघादयो एव । नासिकग्गे व भिक्खुनो ति गाथाबन्धसुखत्थं रस्सं कत्वा वुत्तं “नासिकग्गे वा” ति, वा-सद्दो अनियमत्थो, तेन उत्तरोट्ठं सङ्गणहाति ।

१०६. सब्बकायपटिसंवेदी ति सब्बस्स कायस्स पटि पटि पच्चेकं सम्मदेव वेदन-सीलो जाननसीलो, तस्स वा पटि पटि सम्मदेव वेदो एतस्स अत्थि, तं वा पटि पटि सम्मदेव वेदमानो ति अत्थो । तत्थ तत्थ सब्बग्गहणेन अस्सासादिकायस्स अनवसेसपरियादाने सिद्धे

करोन्तो पाकटं करोन्तो अस्ससिस्सामी ति सिक्खति । सकलस्स पस्सास-
कायस्स आदिमज्झपरियोसानं विदितं करोन्तो पाकटं करोन्तो पस्ससिस्सामी
ति सिक्खति । एवं विदितं करोन्तो पाकटं करोन्तो आणसम्पयुत्तचित्तेन
अस्ससति चेव पस्ससति च । तस्मा “अस्ससिस्सामि पस्ससिस्सामी” ति
सिक्खती ति बुच्चति ।

एकस्स हि भिक्खुनो चुण्णविचुण्णविसटे अस्सासकाये पस्सासकाये वा
आदि पाकटो होति, न मज्झपरियोसानं । सो आदिमेव परिग्गहेतुं सक्कोति,
मज्झपरियोसाने किलमति । एकस्स मज्झं पाकटं होति, न आदिपरियोसानं ।
एकस्स परियोसानं पाकटं होति न आदिमज्झं । सो परियोसानं येव
परिग्गहेतुं सक्कोति, आदिमज्झे किलमति । एसस्स सब्बम्पि पाकटं
होति, सो सब्बं पि परिग्गहेतुं सक्कोति, न कत्थचि किलमति, तादिसेन
भवितब्बं ति दस्सेन्तो आह—“सब्बकायपटिसंवेदी अस्ससिस्सामी ति...
प...पस्ससिस्सामी ति सिक्खती” ति ।

पि अनेककलापसमुदायभावतो तस्स सब्बसम्पि भागानं संवेदनदस्सनत्थं पटि-सद्गगहणं ।
तत्थ सक्कच्चकारीभावदस्सनत्थं सं-सद्गगहणं ति इमं त्थं दस्सेन्तो “सकलस्सा” ति आदिमाह ।
तत्थ यथा समाने पि अस्सासपस्सासेसु योगिनो पटिपत्तिविधाने पच्चेकं सक्कच्चं येव पटिपज्जि-
तब्बं ति दस्सेतुं विसुं देसना कता, एवं तमेवत्थं दीपेतुं सति पि अत्थस्स समानताय “सकलस्सा”
ति आदिना पदद्वयस्स विसुं विसुं अत्थवण्णना कता ति वेदितब्बं । पाकटं करोन्तो ति विभूतं
करोन्तो, सब्बसो विभावेन्तो ति अत्थो । पाकटीकरणं विभावनं तत्थ असम्मूह्यहं आणेनेव
नेसं पवत्तनेन होती ति दस्सेन्तो “एवं विदितं करोन्तो” ति आदिमाह । तत्थ तस्मा ति
यस्मा आणसम्पयुत्तचित्तेनेव अस्सासपस्सासे पवत्तेति, न विप्पयुत्तचित्तेन, तस्मा एवंभूतो
सब्बकायपटिसंवेदी अस्ससिस्सामि पस्ससिस्सामी ति सिक्खती ति बुच्चति, बुद्धादीही ति
योजना । चुण्णविचुण्णविसटे ति ति अनेककलापताय चुण्णविचुण्णभावेन विसटे । आदि
पाकटो होति सतिथा आणस्स च वसेन तथा पुब्बाभिसङ्खारस्स^१ पवत्तता । तादिसेन

१०७. तत्थ सिक्खती ति एवं घटति, वायमति । यो वा तथा भूतस्स संवरो, अयमेत्थ अधिसीलसिक्खा । यो तथाभूतस्स समाधि, अयं अधिचित्तसिक्खा । या तथाभूतस्स पज्जा, अयं अधिपज्जासिक्खा ति इमा तिस्सो सिक्खायो तस्मिं आरम्भणे, ताय सतिया, तेन मनसिकारेन सिक्खति, आसेवति, भावेति, बहुलीकरोती ति एवमेत्थ अत्थो दट्ठब्बो ।

१०८. तत्थ यस्मा पुरिमनये केवलं अस्ससितब्बं पस्ससितब्बमेव, न च अज्जं किञ्चि कातब्बं । इतो पट्ठाय पन जाणुप्पादनादीसु योगो करणीयो । तस्मा तत्थ अस्ससामी ति पजानाति, पस्ससामी ति पजानातिच्चेव वत्तमानकालवसेन पाळिं वत्वा इतो पट्ठाय कत्तब्बस्स जाणुप्पादनादिनो आकारस्स दस्सनत्थं सब्बकायपटिसंवेदी अस्स-सिस्ससामी ति आदिना नयेन अनागतवचनवसेन पाळि आरोपिता ति वेदितब्बा ।

भवितब्बं ति चतुत्थपुग्गलसदिसेन भवितब्बं पगेव सति, जाणञ्च पच्छुपट्ठपेत्वा तीसु पि ठानेसु जाणसम्पयुत्तमेव चित्तं पवत्तेब्बं ति अधिप्पायो ।

१०७. एवं ति वुत्तप्पकारेन सब्बकायपटिसंवेदनवसेनेव । घटती ति उस्सहति । वायमती ति वायामं करोति, मनसिकारं पवत्तेती ति अत्थो । तथाभूतस्सा ति आनापानस्सति भावेन्तस्स । संवरो ति सति वीरियग्ग्णि वा । ताय सतिया ति या आनापाने आरम्भ पवत्ता सति ताय । तेन मनसिकारेना ति यो सो तत्थ सतिपुब्बङ्गमो भावनामनसिकारो, तेन सद्धिं ति अधिप्पायो । आसेवती ति “तिस्सो सिक्खायो” ति वुत्ते अधिकुसलधम्मे आसेवति । तदा सेवनञ्हेत्थ सिक्खनं ति अधिप्पेतं ।

१०८. पुरिमनये ति पुरिमस्मिं भावनानये, पठमवत्थुद्वये ति अधिप्पायो । तत्था पि कामं जाणुप्पादनं लब्भतेव अस्सासपस्सासानं याथावतो दीघरस्सभावावबोधसम्भावतो, तथा पि तं न दुक्करं यथापवत्तानं तेसं गहणमत्तभावतो ति तत्थ वत्तमानकालप्पयोगो कतो । इदं पन दुक्करं पुरिसस्स खुरधारायं गमनसदिसं, तस्मा सातिसयेनेत्थ पुब्बाभिसङ्खारेन भवितब्बं ति दीपेतुं अनागतकालप्पयोगो कतो ति इममत्थं दस्सेतुं—“तत्थ यस्मा” ति आदि वुत्तं । तत्थ

१०९. पस्सम्भयं कायसङ्खारं अस्ससिस्सामी ति...प...
पस्ससिस्सामी ति सक्खती ति ओळारिकं कायसङ्खारं पस्सम्भेन्तो
पटिप्पस्सम्भेन्तो निरोधेन्तो वूपसमेन्तो अस्ससिस्सामि पस्ससिस्सामी
ति सिक्खति ।

तत्र एवं ओळारिकसुखमता च पस्सद्धि च वेदितव्या । इमस्स हि
भिक्खुनो पुब्बे अपरिग्गहितकाले कायो च चित्तञ्च सदरथा होन्ति
ओळारिका । कायचित्तानं ओळारिकत्ते अवूपसन्ते अस्सासपस्सासा पि
ओळारिका होन्ति, बलवतरा हुत्वा पवत्तन्ति, नासिका नप्पहोति, मुखेन
अस्ससन्तो पि पस्ससन्तो पि तिष्ठति । यदा पनस्स कायो पि चित्तम्पि
परिग्गहिता होन्ति, तदा ते सन्ता होन्ति वूपसन्ता । तेषु वूपसन्तेसु
अस्सासपस्सासा सुखमा हुत्वा पवत्तन्ति, “अत्थि नु खो नत्थी” ति विचे-
तव्वताकारप्पत्ता होन्ति ।

वाणुप्पादनादीसू ति आदि-सद्देन कायसङ्खारपस्सम्भनपीतिपटिसंवेदनादिं सङ्गण्हाति । केचि
पनेत्थ “संवरसमादानानं^१ सङ्गहो” ति वदन्ति ।

१०६. कायसङ्खारं ति अस्सासपस्सासं । सो हि चित्तसमुद्धानो पि समानो करज-
कायप्पटिवद्भवुत्तिताय तेन सङ्खरीयती ति कायसङ्खारो ति वुच्चति । यो पन “कायसङ्खारो
वचीसङ्खारो” ति^२ एवमागतो कायसङ्खारो चेतनालम्बणो सति पि द्वारन्तरुप्पत्तिं येमुय्यवुत्तिता
तव्वहुलवुत्तिता च कायद्वारेन लम्बितो, सो इय नाधिप्पेतो । पस्सम्भेन्तो ति आदीसु पच्छिमं
पच्छिमं पदं पुरिमस्स पुरिमस्स अत्थवचनं, तस्मा पस्सम्भनं नाम वूपसमनं, तच्च तथापयोगे
असति उप्पज्जनारहस्स ओळारिकस्स कायसङ्खारस्स प्रयोगसम्पत्तिया अनुप्पादनं ति दट्ठव्वं ।
तत्रा ति “ओळारिकं कायसङ्खारं पस्सम्भेन्तो” ति एत्थ । अपरिग्गहितकाले ति
कम्मट्ठानस्स अनारद्धकाले, ततो एव कायचित्तानम्पि अपरिग्गहितकाले । “निसीदति पल्लङ्गं
आशुञ्जित्वा उज्जं कायं पणिधाया” ति हि इमिना कायपरिग्गहो, “परिमुखं सति उपट्ठपेत्वा”
ति इमिना चित्तपरिग्गहो वुत्तो । तेनेवाह “कायो पि चित्तम्पि परिग्गहिता होन्ती” ति ।
कायो ति करजकायो । सदरथा ति सपरिळाहा, सा च नेसं सदरथता गरुभावेन विय

सेय्यथा पि पुरिसस्स धावित्वा पब्बता वा ओरोहित्वा महाभारं वा सीसतो ओरोपेत्वा ठितस्स ओळारिका अस्सासपस्सासा होन्ति, नासिका नप्पहोति, मुखेन अस्ससन्तो पि पस्ससन्तो पि तिट्ठति । यदा पनेस तं परिस्समं विनोदेत्वा न्हत्वा च पिवित्वा च अल्लसाटकं हृदये कत्वा सीताय छायाय निपन्नो होति, अथस्स ते अस्सासपस्सासा सुखुमा होन्ति “अत्थि नु खो नत्थो” ति विचेतव्वताकारप्पत्ता, एवमेव इमस्स भिक्खुनो पुब्बे अपरिग्गहितकाले कायो च...प...विचेतव्वताकारप्पत्ता होन्ति ।

तं किस्स हेतु? तथा हिस्स पुब्बे अपरिग्गहितकाले “ओळारिको-
ळारिके कायसङ्गारे पस्सम्भेमी” ति आभोगसमन्नाहारमनसिकारपच्चवेक्खणा नत्थि, परिग्गहितकाले पन अत्थि । तेनस्स अपरिग्गहितकालतो परिग्ग-
हितकाले कायसङ्गारो सुखुमो होति । तेनाहु पोराणा—

“सारद्धे काये चित्ते च अधिमत्तं पवत्तति ।

असारद्धमि कायमि सुखुमं सम्पवत्तती” ति^१ ॥

ओळारिकताय अविनाभाविनी ति आह “ओळारिका” ति । बलवतरा ति सबला^२ थूला । सन्ता होन्ती ति चित्तं ताव बहिद्धा विक्खेपाभावेन एकग्गं हुत्वा कम्मट्ठानं परिग्गहेत्वा पवत्तमानं सन्तं होति वूपसन्तं, ततो एव तंसमुट्ठाना रूपधम्मा लहुमुदुकम्मञ्जभावप्पत्ता तदनुगुणताय सेसं तिसन्ततिरूपं ति एवं चित्ते, काये च वूपसन्ते पवत्तमाने तन्निसिता अस्सासपस्सासा सन्तसभावा अनुक्कमेन सुखुमतरसुखुमतमा हुत्वा पवत्तन्ति । तेन वुत्तं “यदा पनस्स कायो पी” ति आदि ।

आभुज्जनं आभोगो । “पस्सम्भेमी” ति पठमावज्जना । सम्मा अनु अनु आहरणं समन्नाहारो, तस्मिं येव अत्थे अपरापरं पवत्तआवज्जना । तस्सेव अत्थस्स मनसि करणं चित्ते ठपनं मनसिकारो । वीमंसा पच्चवेक्खणा ।

सारद्धे ति सदरथे अपरिळाहे । अधिमत्तं ति बलवं ओळारिकं । लिङ्गविपल्लासेन वुत्तं । कायसङ्गारो ति हि अधिप्पेतो । “अधिमत्तं हुत्वा पवत्तती” ति किरियाविसेसनं वा एतं । सुखुमं ति एत्था पि एसेव नयो । कायमि ति एत्थ “चित्ते चा” ति आनेत्वा सम्बन्धितव्वं ।

१. वि० टु०—२—१७ ।

२. पबला—सी०; बहका—क०; सारत्थ—टी०—१-१९४—पिट्ठे पस्सितव्वं ।

११०. परिग्गहे पि ओळारिको, पठमज्झानूपचरे । सुखुमो तस्मिम्पि ओळारिको, पठमज्झाने खुसुमो । पठमज्झाने च दुतियज्झानूपचारे च ओळारिको, दुतियज्झाने सुखुमो । दुतियज्झाने च ततियज्झानूपचारे च ओळारिको, ततियज्झाने सुखुमो । ततियज्झाने च चतुत्थज्झानूपचारे च ओळारिको, चतुत्थज्झाने अतिसुखुमो अप्पवत्तिमेव पापुणाती ति । इदं ताव दीवभाणकसंयुत्तभाणकानं मतं ।

१११. मज्झिमभाणका पन पठमज्झाने ओळारिको, दुतियज्झानूपचारे सुखुमो ति एवं हेडिमहेडिमज्झानतो उपरूपरिज्झानूपचारे पि सुखुमतरं इच्छन्ति । सब्बेसं येव पन मतेन अपरिग्गहितकाले पवत्तकायसङ्कारो परिग्गहितकाले पटिप्पस्सम्भति । परिग्गहितकाले पवत्तकायसङ्कारो पठमज्झानूपचारे...प...चतुत्थज्झानूपचारे पवत्तकायसङ्कारो चतुत्थज्झाने पटिप्पस्सम्भति । अयं ताव समथे नयो ।

११०. पठमज्झानतो वुट्ठाय करियमानं दुतियज्झानस्स नानावज्जनं परिकम्मं पठमज्झानं विय दूरसमुस्सारितपटिपक्खं ति कत्वा तंसमुट्ठानो कायसङ्कारो पठमज्झाने च दुतियज्झानूपचारे च ओळारिको ति सदिसो वुत्तो । एस नयो सेसूपचारद्वये पि । अथ वा दुतियज्झानादीनं अधिगमाय पटिपज्जतो दुक्खापटिपदादिवसेन किलमतो योगिनो कायकिलमथचित्तूपघातादिवसेन, वितक्कादिसङ्कोभेन च सपरिणन्दताय चित्तप्पवत्तिया दुतियज्झानादिउपचारेसु कायसङ्कारस्स ओळारिकता वेदितव्वा । अतिसुखुमो ति अज्जत्थ लब्धमानो कायसङ्कारो चतुत्थज्झाने अतिक्कन्तसुखुमो । सुखुमभावो पिस्स तत्थ नत्थि, कुतो ओळारिकता अप्पवत्तनतो । तेनाह “अप्पवत्तिमेव पापुणाती” ति ।

१११. लामिस्स प्तो अनुपुब्बसमापत्तिसमापज्जनवेळं, एकासनेनेव वा सब्बेसं ज्ञानानं पटिलामं सन्धयाय मज्झिमभाणका हेडिमहेडिमज्झानतो उपरूपरिज्झानूपचारे पि सुखुमतरं इच्छन्ति । तत्थ हि सोपचारानं ज्ञानानं उपरूपरि विसेसवन्तता सन्तता च सम्भवेय्य, एकावज्जनूपचारं वा सन्धाय एवं वुत्तं । एवञ्चि हेट्ठा वुत्तवादेन इमस्स वादस्स अविरोधो सिद्धो भिन्नविसयत्ता । सब्बेसब्बेवा ति उभयेसम्पि । यस्मा ते सब्बे पि वुच्चमानेन विधिना पस्सद्धिमिच्छन्ति येव । “अपरिग्गहितकाले पवत्तकायसङ्कारो परिग्ग-

११२. विपस्सनायं पन अपरिग्गहे पवत्तो कायसङ्गारो ओळारिको, महाभूतपरिग्गहे सुखुमो । सो पि ओळारिको, उपादारूपपरिग्गहे सुखुमो । सो पि ओळारिको, सकलरूपपरिग्गहे सुखुमो । सो पि ओळारिको, अरूपपरिग्गहे सुखुमो । सो पि ओळारिको, रूपारूपपरिग्गहे सुखुमो । सो पि ओळारिको, पच्चयपरिग्गहे सुखुमो । सो पि ओळारिको, सपच्चयनामरूपपरिग्गहे सुखुमो । सो पि ओळारिको, लक्खणारम्मणिकविपस्सनाय सुखुमो । सो पि ओळारिको, बलवविपस्सनाय सुखुमो । तत्थ पुब्बे वुत्तनयेनेव पुरिमस्स पुरिमस्स पच्छिमेन पच्छिमेन पटिप्पस्सद्धि वेदितब्बा । एवमेत्थ ओळारिकसुखुमता च पस्सद्धि च वेदितब्बा ।

११३. पटिसम्भिदायं पनस्स सद्धिं चोदनासोधनाहि एवमत्थो वुत्तो—

“कथं पस्सम्भयं कायसङ्गारं अस्ससिस्सामि...प...पस्ससिस्सामी ति सिक्ख ति ? कतमे कायसङ्गारा ? दीघं अस्सासपस्सासा कायिका हितकाले पटिप्पस्सम्भती”ति इदं सदिससन्तानताय वुत्तं । न हि ते एव ओळारिका अस्सासादयो सुखुमा होन्ति । पस्सम्भनाकारो पन नेसं हेट्ठा वुत्तो येव ।

११२. महाभूतपरिग्गहे सुखुमो ति चतुधातुमुखेन विपस्सनाभिनिवेशं सन्धाय वुत्तं । सकलरूपपरिग्गहे सुखुमो भावनाय उपरूपरि पणीतभावतो । तेनेवाह “रूपारूपपरिग्गहे सुखुमो” ति । लक्खणारम्मणिकविपस्सना ति कलापसम्भसनमाह । निब्विदानुपस्सन्तो पट्टाल बलवविपस्सना । ततो ओरं दुब्बलविपस्सना । पुब्बे वुत्तनयेना ति ‘अपरिग्गहितकाले’ ति आदिना समथनये वुत्तेन नयेन “अपरिग्गहे पवत्तो कायसङ्गारो महाभूतपरिग्गहे पटिप्पस्सम्भती” ति आदिना विपस्सनानये पि पटिप्पस्सद्धि योजेतब्बा ति वुत्तं होति ।

अस्सा ति इमस्स “पस्सम्भयं कायसङ्गारं”ति पदस्स । चोदनासोधनाही ति अनुयोगपरिहारेहि । एवं ति इदा न वुच्चमानाकारेन ।

११३. कथं ति यं इदं “पस्सम्भयं ...प...सिक्खती”ति वुत्तं, तं कथं केन पकारेन कायसङ्गारस्स पस्सम्भनं, योगिनो च सिक्खनं होती ति कथेतुकम्यताया पुच्छित्वा कायसङ्गारे सरूपतो, ओळारिकसुखुमतो, वूपसमतो, अनुयोगपरिहारतो च दस्सेतुं “कतमे कायसङ्गारा” ति आदि आरब्धं । तत्थ कायिका ति रूपकाये भवा । कायपटिबद्धा ति कायसन्निस्सिता ।

एते धम्मा कायपटिबद्धा कायसङ्गारा । ते कायसङ्गारे पस्सम्भेन्तो निरो-
धेन्तो वूपसमेन्तो सिक्खति...प...यथारूपेहि कायसङ्गारेहि कायस्स
आनमना, विनमना सन्नमना, पणमना, इञ्जना, फन्दना, चलना,
कम्पना—पस्सम्भयं कायसङ्गारं अस्ससिस्सामी ति सिक्खति, पस्सम्भयं
कायसङ्गारं पस्ससिस्सामी ति सिक्खति । यथारूपेहि कायसङ्गारेहि कायस्स
न आनमना, न विनमना, न सन्नमना, न पणमना, अनिञ्जना, अफ-
न्दना, अचलना, अकम्पना—सन्तं सुखुमं पस्सम्भयं कायसङ्गारं अस्स-
सिस्सामि पस्समिस्सामी ति सिक्खति ।

इति किर पस्सम्भयं कायसङ्गारं अस्ससिस्सामी ति सिक्खति,
पस्सम्भयं कायसङ्गारं पस्ससिस्सामी ति सिक्खति । एवं सन्ते वातूपळद्विया

काये सति होन्ति, असति न होन्ति, ततो एव ते अकायसमुद्धानां पि कायेन सङ्गरेयन्तीति
कायसङ्गारा पस्सम्भेन्तो ति ओळारिकोळारिकं पस्सम्भेन्तो । सेसपटद्वयं तस्सेव वेवचनं ।
ओळारिकञ्चि कायसङ्गारं अवूपसन्तसभावं सन्निसीदापेन्तो “पस्सम्भेन्तो” ति बुच्चति,
अनुप्पादनरोधं पापेन्तो “निरोधेन्तो” ति, सुट्ठु सन्तसभावं नयन्तो “वूपसमेन्तो” ति ।

यथारूपेही ति यादिसेहि । कायसङ्गारेही ति ओळारिकेहि कायसङ्गारेहि । आनमना
ति अभिमुखभावेन कायस्स नमना । विनमना ति विसुं विसुं पस्सतो नमना । सन्नमना ति
सम्बतो, सुट्ठु वा नमना । पणमना ति पच्छतो नमना । इञ्जना दीनि आनमनादीनं वेव-
चनानि, अधिमत्तानि वा अभिमुखं चलनादीनि आनमनादयो, मन्दानि इञ्जनादयो ।
पस्सम्भयं कायसङ्गारं ति तथारूपं आनमनादीनं कारणभूतं ओळारिकं कायसङ्गारं
पस्सम्भेन्तो । तस्मिं हि पस्सम्भिते आनमनादयो पि पस्सम्भिता एव होन्ति ।

सन्तं सुखुमं ति यथारूपेहि कायसङ्गारेहि कायस्स अपरिप्फन्दनहेतूहि आनमनादयो न
होन्ति, तथारूपं दरथाभावतो सन्तं, अनोळारिकताय सुखुमं । पस्सम्भयं कायसङ्गारं ति
सामञ्जसतो एकं कत्वा वदति । अथ वा पुब्बे ओळारिकोळारिकं कायसङ्गारं पटिप्पस्सम्भेन्तो
अनुक्कमेन कायस्स अपरिप्फन्दनहेतुभूते सुखुमसुखुमतरे उप्पादेत्वा ते पि पटिप्पस्सम्भेत्वा परम-
सुखुमताय कोटिप्पत्तं यं कायसङ्गारं पटिप्पस्सम्भेति, तं सन्धाय वुत्तं “सन्तं सुखुमं पस्सम्भयं
कायसङ्गारं” ति ।

च पभावना न होति, अस्सासपस्सासानञ्च पभावना न होति, आनापोन-
स्सतिया च पभावना न होति, आनापानस्सतिसमाधिस्स च पभावना न
होति, न च नं तं समापत्तिं पण्डिता समापज्जन्ति पि बुद्धहन्ति पि ।

इति किर पस्सम्भयं कायसङ्खारं अस्ससिस्सामि पस्ससिस्सामी ति
सिक्खति । एवं सन्ते वातूपलद्धिया च पभावना होति, अस्सासपस्सा-
सानञ्च पभावना होति, आनापानस्सतिया च पभावना होति, आनापान-
स्सतिसमाधिस्स च पभावना होति, तञ्च नं समापत्तिं पण्डिता समा-
पज्जन्ति पि बुद्धहन्ति पि । यथा कथं विय ?

सेय्यथा पि कंसे आकोटिते पठमं ओळारिका सदा पवत्तन्ति ।
ओळारिकानं सदानं निमित्तं सुगहितत्ता सुमनसिकतत्ता सूपधारितत्ता

इति आदि चोदकवचनं । तत्थ इति ि प्रकारत्थे निपातो । किरा ति अरुचिसूचने, एवं
चे ति अत्थो । अयञ्हेत्थ अधिप्यायो—वुत्तप्पकारेन यदि अतिसुखुमप्पि कायसङ्खारं पस्सम्भेती ति ।
एवं सन्ते ति एवं सति तथा वुत्ताकारे लब्धमाने । वातूपलद्धिया ति वातस्स उपलद्धिया ।
च—सद्दो समुच्चयत्थो, अस्सासादिवातारम्मणस्स चित्तस्स पभावना उप्पादना पवत्तना न होति,
ते च तेन पस्सम्भेतब्बा ति अधिप्यायो । अस्सासपस्सासानञ्च भावना ति ओळारिके
अस्सासपस्सासे भावनाय पटिप्पस्सम्भेत्वा सुखुमानं तेसं पभावना च न होति, उभयेसं तेसं तेन
पटिप्पस्सम्भेतब्बतो । आनापानस्सतिया ति आनापानारम्मणाय सतिया च पवत्तनं न होति,
आनापानानं अभावतो । ततो एव तंसम्पयुत्तस्स आनापानस्सतिसमाधिस्स च पभावना
उप्पादना पि न होति । न हि कदाचि आरम्मणेन विना सारम्मणधम्मा सम्भवन्ति ।
न च नं नं ति एत्थ तं ति निपातमत्तं । तं वुत्तं विधानं समापत्तिं पण्डिता पज्जवन्तो न चेव
समापज्जन्तिपि ततो न बुद्धहन्तिपी ति योजना । एवं चोदको सब्बेन सब्बं अभावूपनयनं
पस्सम्भनन्ति अधिप्यायेन चोदेति ।

पुन इति किरा ति आदि यथावुत्ताय चोदनाय विसज्जना । तत्थ किरा ति “यदी” ति
एतस्स अत्थे निपातो । इति किर सिक्खति, मया वुत्ताकारेन यदि सिक्खती ति अत्थो । एवं
सन्ते ति एवं पस्सम्भने सति । पभावना होती सि यदि पि ओळारिका कायसङ्खारा
पटिप्पस्सम्भन्ति, सुखुमा पन अत्थेवा ति अनुक्कमेन परमसुखुम भावप्पत्तस्स वसेन निमित्तूपत्तिया
आनापानस्सतिया, आनापानस्सतिसमाधिस्स च पभावना इज्झतेवा ति अधिप्यायो ।

सूपधारितत्ता निरुद्धे पि ओळारिके सद्दे अथ पच्छा सुखुमका सदा पवत्तन्ति । सुखुमकानं सद्धानं निमित्तं सुग्गहितत्ता सुमनसिकतत्ता सूपधारितत्ता निरुद्धे पि सुखुमके सद्दे अथ पच्छा सुखुमसद्दनिमित्तारम्मणता पि चित्तं पवत्तति, एवमेव पठमं ओळारिका अस्सासपस्सासा पवत्तन्ति । ओळारिकानं अस्सासपस्सासानं निमित्तं सुग्गहितत्ता सुमनसिकतत्ता सूपधारितत्ता निरुद्धे पि ओळारिके अस्सासपस्सासे अथ पच्छा सुखुमका अस्सासपस्सासा पवत्तन्ति । सुखुमकानं अस्सासपस्सासानं निमित्तं सुग्गहितत्ता सुमनसिकतत्ता सूपधारितत्ता निरुद्धे पि सुखुमके अस्सासपस्सासे अथ पच्छा सुखुमअस्सासपस्सासनिमित्तारम्मणता पि चित्तं न विक्खेपं गच्छति । एवं सन्ते वातूपलद्धिया च पभावना होति, अस्सासपस्सासानञ्च पभावना होति, आनापानस्सतिया च पभावना होति, आनापानस्सतिसमाधिस्स च पभावना होति, तञ्च नं समापत्तिं पण्डिता समापज्जन्ति पि बुद्धहन्ति पि ।

पस्सम्भयं कायसङ्गारं अस्सासपस्सासा कायो, उपट्ठानं सति, अनुपस्सना जाणं, कायो उपट्ठानं, नो सति । सति उपट्ठानञ्चेव सति च,

यथा कथं विया ति यथावुत्तविधानं तं कथं विय दट्ठव्वं, अत्थि किञ्चि तदत्थसम्पटिपादने ओपम्मं ति अधिप्पायो । इदानि ओपम्मं दस्सेतुं “सेय्यथा पी” तिआदि वुत्तं । तत्थ सेय्यथा पी ति ओपम्मत्थे निपातो । कंसे ति कंसभाजने । निमित्तं ति निमित्तस्स, तेसं सद्धानं पवत्ताकारस्सा ति अत्थो । समिअत्थे हि इदं उपयोगवचनं । सुग्गहितत्ता ति सुट्ठ गहितत्ता । सुमनसिकतत्ता ति सुट्ठ चित्ते ठपितत्ता । सूपधारितत्ता ति सम्मदेवउपधारितत्ता सल्लक्खितत्ता । सुखुमका सदा ति अनुरवे आह, ये अप्पका । अप्पत्थो हि अयं क-सद्दो । सुखुमसद्दनिमित्तारम्मणता पी ति सुखुमो सद्दो व निमित्तं सुखुमसद्दनिमित्तं, तदारम्मणताय पि । किं वुत्तं होति ? कामं तदा सुखुमा पि सद्दा निरुद्धा, सद्दनिमित्तस्स पन सुग्गहितत्ता सुखुमतरसद्दनिमित्तारम्मणभावेना पि चित्तं पवत्तति । आदितो पट्ठाय हि तस्स तस्स निरुद्धस्स सद्दस्स निमित्तं अविक्खित्तेन चित्तेन उपधारेन्तस्स अनुक्कमेन परियोसाने अतिसुखुमसद्दनिमित्तमि आरम्भणं कत्वा चित्तं पवत्ते व । चित्तं न विक्खेपं गच्छति तस्मि यथाउपट्ठिते निमित्ते समाधानसम्भावतो ।

ताय सतिया तेन आणेन तं कायं अनुपस्सति । तेन बुच्चति काये कायानु-
पस्सना सतिपट्ठानभावना” ति^१ ।

अयं तावेत्थ कायानुपस्सनावसेन वुत्तस्स पठमचतुक्कस्स अनुपुब्बपद-
वण्णना ।

११४. यस्मा पनेत्थ इदमेव चतुक्कं आदिकम्मिकस्स कम्मट्ठानवसेन
वुत्तं । इतरानि पन तीणि चतुक्कानि एत्थ पत्तज्ज्ञानस्स वेदनाचित्तधम्मानु-
पस्सनावसेन वुत्तानि । तस्मा इदं कम्मट्ठानं भावेत्वा आनापानचतुत्थज्ज्ञान-
पदट्ठानाय विपस्सनाय सह पटिसम्भिदाहि अरहत्तं पापुणितुकामेन आदि-
कम्मिकेन कुलपुत्तेन पुब्बे वुत्तनयेनेव सीलपरिसोधनादीनि सब्बकिच्चानि
क्त्वा वुत्तप्पकारस्स आचरियस्स सन्तिके पञ्चसन्धिकं कम्मट्ठानं
उग्गहेतव्वं ।

तत्रिमे पञ्च सन्धयो—उग्गहो, परिपुच्छा, उपट्ठानं, अप्पना,
लक्खणं ति । तत्थ उग्गहो नाम कम्मट्ठानस्स उग्गण्हनं । परिपुच्छा नाम
कम्मट्ठानस्स परिपुच्छना । उपट्ठानं नाम कम्मट्ठानस्स उपट्ठानं । अप्पना
नाम कम्मट्ठानस्स अप्पना । लक्खणं नाम कम्मट्ठानस्स लक्खणं । “एवं
लक्खणमिदं कम्मट्ठानं” ति कम्मट्ठानसभावूपधारणं ति वुत्तं होति ।

एवं सन्ते ति आदि वुत्तस्सेवत्थस्स निगमनवसेन वुत्तं । तत्थ यस्स सुत्तपदस्स सद्धिं
चोदनासोधनाहि अत्थो वुत्तो, तं उद्धरित्वा कायानुपस्सनासतिपट्ठानानि विभागतो दस्सेतुं
“पस्सम्भयं” ति आदि वुत्तं । तं सब्बं वुत्तनयत्ता उत्तानमेव ।

११४. आदिकम्मिकस्स कम्मट्ठानवसेना ति समथकम्मट्ठानं सन्धाय वुत्तं । विप-
स्सनं कम्मट्ठानं पन इतरचतुक्केसु पि लब्भते व । एत्था ति पठमचतुक्के । पञ्चसन्धिकं ति
पञ्चपब्बं, पञ्चभागं ति अत्थो ।

कम्मट्ठानस्स उग्गण्हनं ति कम्मट्ठानगन्थस्स उग्गण्हनं । तदत्थपरिपुच्छा कम्मट्ठान-
स्स परिपुच्छना । अथ वा गन्थतो अत्थतो च कम्मट्ठानस्स उग्गण्हनं उग्गहो । तत्थ
संसयपरिपुच्छना परिपुच्छा कम्मट्ठानस्स उपट्ठानं ति निमित्तुपट्ठानं, एवं भावनमनुयुञ्ज-
न्तस्स “एवमिधनिमित्तं उपट्ठाती” ति उपधारणं, तथा कम्मट्ठानप्पना “एवं ज्ञानमप्पेती”

११५. एवं पञ्चसन्धिकं कम्मट्ठानं उग्गण्हन्तो अत्तना पि न किलमति, आचरियम्पि न विहेसेति । तस्मा थोकं उद्दिशापेत्वा बहुकालं सज्झायित्वा एवं पञ्चसन्धिकं कम्मट्ठानं उग्गहेत्वा आचरियस्स सन्तिके वा अञ्जत्र वा पुब्बे वुत्तप्पकारे सेनासने वसन्तेन उपच्छिन्नखुद्दकपलिवोधेन कतभत्तकिञ्चवेन भत्तसम्पदं पटिविनोदेत्वा सुखनिसिन्नेन रतनत्तयगुणानुस्सरणेन चित्तं सम्पहंसेत्वा आचरियुग्गहतो एकपदम्पि असम्मुहन्तेन इदं आनापानस्सतिकम्मट्ठानं मनसिकातब्बं ।

तत्रायं मनसिकारविधि—

११६. गणना अनुबन्धना फुसना ठपना सल्लक्खणा ।

विवट्टना पारिसुद्धि तेसञ्च पटिपस्सना ॥

तत्थ गणना ति गणना येव । अनुबन्धना ति अनुवहना । फुसना ति फुट्टट्ठानं । ठपना ति अप्पना । सल्लक्खणा ति विपस्सना । विवट्टना ति मग्गो । पारिसुद्धी ति फलं । तेसञ्च पटिपस्सना ति पच्चवेक्खणा ।

ति । कम्मट्ठानस्स लक्खणं ति गणनानुबन्धनाफुसनानं वसेन भावनं उस्सुक्कापेत्वा ठपनाय सम्पत्ति, ततो परम्पि वा सल्लक्खणादिवसेन मत्थकप्पत्ती ति कम्मट्ठानसभावस्स सल्लक्खणं । तेनाह “कम्मट्ठानसभावूपधारणं ति वुत्तं होती” ति ।

११५. अत्तना पि न किलमति ओधिसो कम्मट्ठानस्स उग्गण्हन्तो । ततो एव आचरियम्पि न विहेसेति धम्माधिकरणम्पि^१ भावनाय मत्थकं पापनतो । तस्मा ति तं निमित्तं अत्तनो अकिलमनआचरियाविहेसनहेतु । थोकं ति थोकं थोकं । उग्गहेतव्वतो उग्गहो, सब्बो पि कम्मट्ठानविधि, न पुब्बे वुत्तउग्गहमत्तं । आचरियतो उग्गहो आचरियुग्गहो, ततो । एकपदम्पी ति एककोट्टासम्पि ।

११६. अनुवहना ति^२ अस्सासपस्सासानं अनुगमनवसेन सतिया निरन्तरं अनुपवत्तना । फुसना ति अस्सासपस्सासे गणेन्तस्स गणनं पटिसंहरित्वा ते सतिया अनुबन्धन्तस्स यथा अप्पना होति, तथा चित्तं ठपेन्तस्स च नासिकग्गादिट्ठानस्स नेसं फुसना । य मा पन

१. धम्माधिकरणम्पि वा—सी०, स्या०; सारन्ध—टी०—२-२०६—पिट्ठे पस्सितव्वं ।

२. अनुगहना ति—क० ।

तत्थ इमिना आदिकम्मिकेन कुलपुत्तेन पठमं गणनाय इदं कम्मट्ठानं मनसि कातब्बं । गणन्तेन च पञ्चन्नं हेट्ठा न ठपेतब्बं । दसन्नं उपरि न नेतब्बं । अन्तरा खण्डं न दस्सेतब्बं । पञ्चन्नं हेट्ठा ठपेन्तस्स हि सम्भाधे ओकासे चित्तुप्पादो विफन्दति सम्भाधे वजे सन्निरुद्धगोगणो विय । दसन्नमपि उपरि नेन्तस्स गणननिस्सितको चित्तुप्पादो होति । अन्तरा खण्डं दस्सेन्तस्स “सिखापत्तं नु खो मे कम्मट्ठानं, नो” ति चित्तं विकम्पति । तस्मा एते दोसे वज्जेत्वा गणेतब्बं ।

गणन्तेन च पठमं दन्धगणनाय धञ्जमापकगणनाय गणेतब्बं । धञ्जमापको हि नाळिं पूरेत्वा “एकं” ति वत्वा ओकिरति पुन पूरेन्तो । किञ्चि कचवरं दिस्वा तं छड्ढेन्तो “एकं एकं” ति वदति । एस नयो द्वे द्वे ति आदीसु । एवमेव इमिना पि अस्सासपस्सासेसु यो उपट्ठाति, तं गहेत्वा “एकं एकं” ति आदिं कत्वा याव “दस दसा” ति पवत्तमानं पवत्तमानं

गणनादिवसेन विय फुसनावसेन विसुं मनसिकारो नत्थि, फुट्ठफुट्ठाने येव गणनादि कातब्बंति दस्सेतुं इध फुसनागणहं ति दीपेन्तो “फुसनाति फुट्ठट्ठानं” ति आह । ठपना ति समाधानं । तं हि सम्मदेव आरम्भणे चित्तस्स आधानं ठपनं होति । तथा हि समाधि “चित्तस्स ठिति सण्ठिती” ति^१ निदिट्ठो । समाधिप्पधाना पन अप्पना ति आह “ठपना ति अप्पना” ति । अनिच्चतादीनं सल्लक्खणतो सल्लक्खणा विपस्सना । पवत्ततो, निमित्ततो च विनिवट्ठनतो विवट्ठना नाम मग्गो । सकलसंकिलेसपटिप्पस्सद्धिभावतो सब्बसो सुद्धी ति पारिसुद्धिफलं । तेसं ति विवट्ठना-पारिसुद्धीनं । पटिपस्सना ति पटि पटि दस्सनं पेक्खनं । तेनाह “पच्चवेक्खणा” ति ।

खण्डं ति एकं तीणि पञ्चा ति एवं गणनाय खण्डनं । ओकासे ति गणनविधिं सन्धायाह । गणननिस्सितो व न कम्मट्ठाननिस्सितो । “सिखापत्तं नु खो” ति इदं चिरतरं गणनाय मनसि करोन्तस्स वसेन वुत्तं । सो हि तथा लद्धं अविकखेपमत्तं निस्साय एवं मज्जेय्य । “अस्सासपस्सासेसु यो उपट्ठाति तं गहेत्वा” ति इदं अस्सासपस्सासेसु यस्स एको व पठमं उपट्ठाति, तं सन्धाय वुत्तं । यस्स पन उभो पि उपट्ठहन्ति, तेन उभयमपि गहेत्वा गणेतब्बं । “यो उपट्ठाती” ति इमिना च द्वीसु नासापुट्ठातेसु यो पाकट्ठतो उपट्ठाति, सो गहेतब्बो ति

उपलक्खेत्वा व गणेतब्बं । तस्सेवं गणयतो निक्खमन्ता च पविसन्ता च अस्सासपस्सासा पाकटा होन्ति ।

११७. अथानेन तं दन्धगणनं धञ्जमापकगणनं पहाय सीघगणनाय गोपालकगणनाय गणेतब्बं । छेको हि गोपालको सक्खरायो उच्छङ्गेन गहेत्वा रज्जुदण्डहत्यो पातो व वजं गन्त्वा गावो पिड्डियं पहरित्वा पलिघत्थम्भमत्थके निसिन्नो द्वारप्पत्तं द्वारप्पत्तं येव गाविं एका द्वे ति सक्खरं खिपित्वा खिपित्वा गणेति । तियामरत्तिं सम्बाधे ओकासे दुक्खं बुत्थ-गोगणो निक्खमन्तो निक्खमन्तो अञ्जमञ्जं उपनिधंसन्तो वेगेन वेगेन पुञ्जपुञ्जो हुत्वा निक्खमति । सो वेगेन, वेगेन “तीणि चत्तारि पञ्च दसा” ति गणेति येव ।

एवं इमस्सा पि पुरिमनयेन गणयतो अस्सासपस्सासा पाकटा हुत्वा सीघं सीघं पुनप्पुनं सञ्चरन्ति । ततोनेन पुनप्पुनं सञ्चरन्ती ति अत्वा अन्तो च बहि च अगहेत्वा द्वारप्पत्तं द्वारप्पत्तं येव गहेत्वा “एको द्वे तीणि चत्तारि पञ्च छ, एको द्वे तीणि चत्तारि पञ्च छ सत्ता ...प...अट्ट... नव...दसा” ति सीघं सीघं गणेतब्बमेव । गणनपटिवद्धे हि कम्मट्टाने गणन-बलेनेव चित्तं एकगं होति, अरित्तुपत्थम्भनवसेन चण्डसोते नावाट्टपनमिव ।

अयम्पि अत्थो दीपितो ति दट्ठब्बं । पवत्तमानं पवत्तमानं ति आमेडितवचनेन निरन्तरं अस्सासपस्सासानं उपलक्खणं दस्सेति । एवं ति बुत्तप्पकारेण उपलक्खेत्वा वा ति अत्थो । पाकटा होन्ति गणनावसेन बहिद्धा विक्खेपाभावतो ।

११७. पलिघत्थस्स परिवत्तनं^१, तं यत्थ निक्खिपन्ति, सो पलिघत्थम्भो । तियामरत्तिं ति अच्चन्तसंयोगे उपयोगवचनं । पुरिमनयेना ति सीघगणनाय, गोपालकगणनाया ति अत्थो एको द्वे तीणि चत्तारि पञ्चा ति गणनाविधिदस्सनं । तस्मा अट्ठा तिआदीसु पि एकतो पट्ठायेव पञ्चेकं अट्ठादीनि पापेतब्बानि । सीघं सीघं गणेतब्बमेव । कस्मा ति तत्थ कारणं, निदस्सनञ्च दस्सेति “गणनपटिवद्धेही” ति आदिना । तत्थ अरीयति तेन नावा ति अरित्तं, पाजनदण्डो । अरित्तेन उपत्थम्भनं अरित्तुपत्थम्भनं, तस्स वसेन ।

११८. तस्सेवं सीधं सीधं गणयतो कम्मट्ठानं निरन्तरं पवत्तं विय हुत्वा उपट्ठाति । अथ निरन्तरं पवत्ताती ति अत्वा अन्तो च बहि च वातं अपरिग्गहेत्वा पुरिमनयेनेव वेगेन वेगेन गणेतब्बं । अन्तो पविसनवातेन हि सद्धिं चित्तं पवेसयतो अब्भन्तरं वातब्भाहतं मेदपूरितं विय होति । बहि निक्खमनवातेन सद्धिं चित्तं नीहरतो बहिद्वा पुथुत्तारम्मणे चित्तं विक्खिपति । फुट्टफुट्टोकासे पन सत्तिं ठपेत्वा भावेन्तस्सेव भावना सम्पज्जति । तेन वुत्तं—“अन्तो च बहि च वातं अपरिग्गहेत्वा पुरिमनयेनेव वेगेन वेगेन गणेतब्बं” ति ।

कीवचिरं पनेतं गणेतब्बं ति ? याव विना गणनाय अस्सासपस्सासारम्मणे सत्ति सन्तिट्ठति । बहि विसटवितक्कविच्छेदं कत्वा अस्सासपस्सासारम्मणे सत्तिसण्ठापनत्थं येव हि गणना ति ।

११९. एवं गणनाय मनसिकत्वा अनुबन्धनाय मनसिकातब्बं । अनुबन्धना नाम गणनं पटिसंहरित्वा सतिया निरन्तरं अस्सासपस्सासानं अनुगमनं । तच्च खो न आदिमज्झपरियोसानानुगमनवसेन ।

११८. निप्परियायतो निरन्तरप्पवत्ति नाम ठपनायमेवा ति आह “निरन्तरं पवत्तं विया” ति । अन्तो पविसन्तं वातं मनसिकरोन्तो अन्तो चित्तं पवेसेति नाम । बहि चित्तनीहरणे पि एसेव नयो । वातब्भाहतं ति अब्भन्तरगतं वातं बहुलं मनसि करोन्तस्स वातेन तं ठान अब्भाहतं विय, मेदेन पूरितं विय च होति, तथा उपट्ठाति । नीहरतो फुट्टोकासं मुञ्चित्वा, तथा पन नीहरतो वातस्स गतिसमन्नेसनमुखेन नानारम्मणेषु चित्तं धिधावती ति आह “पुथुत्तारम्मणे चित्तं विक्खिपती” ति ।

एतं ति एतं अस्सासपस्सासजातं ।

११९. अनुगमनं ति पवत्तपवत्तानं अस्सासपस्सासानं आरम्मणकरणवसेन सतिया अनु अनु पवत्तनं अनुगच्छनं । तेनेवाह “तच्च खो न आदिमज्झपरियोसानानुगमनवसेना ति । नाभि आदि तत्थ पठमं उप्पज्जनतो । पठमुप्पत्तिवसेन हि इध आदिचिन्ता, न उप्पत्तिमत्तवसेन । तथा हि ते नाभितो पट्ठाय याव नासिकग्गा सम्बत्थ उप्पज्जन्तेव । यत्थ यत्थ च उप्पज्जन्ति, तत्थ तत्थेव भिज्जन्ति धम्मानं गमनाभावतो । यथापक्वत्थं पन देसन्तरुप्पत्तिथं

बहि निक्खमनवातस्स हि नाभि आदि, हृदयं मज्झं, नासिकागं
परियोसानं । अब्भन्तरं पविसनवातस्स नासिकगं आदि, हृदयं मज्झं, नाभि
परियोसानं । तच्चस्स अनुगच्छतो विक्खेपगतं चित्तं सारद्धाय चैव होति
इज्जनाय च । यथाह—“अस्सासादिमज्झपरियोसानं सतिया अनुगच्छतो
अज्झत्तं विक्खेपगतेन चित्तेन कायो पि चित्ताम्पि सारद्धा च होन्ति इज्जिता
च फन्दिता च । पस्सासादिमज्झपरियोसानं सतिया अनुगच्छतो बहिद्धा
विक्खेपगतेन चित्तेन कायो पि चित्तं पि सारद्धा च होन्ति इज्जिता च
फन्दिता चा” ति^१ । तस्मा अनुबन्धनाय मनसिकरोन्तेन आदिमज्झ-
परियोसानवसेन न मनसिकातब्बं । अपि च खो फुसनावसेन च ठपनावसेन
च मनसिकातब्बं ।

गतिसमञ्जा । हृदयं मज्झं ति हृदयसमीपं तस्स उपरिभागो मज्झं । नासिकगं^२ परियोसानं
ति नासिकद्वानं तस्स परियोसानं अस्सास पस्साससमञ्जाय तदवधिभावतो । तथा हेते
“चित्तसमुद्धाना” ति वुत्ता, न च बहिद्धा चित्तसमुद्धानानं सम्भवो अत्थि । तेनाह “अब्भन्तरं
पविसनवातस्स नासिकगं आदी”ति । पविसननिक्खमनपरियायो पन तंसदिसवसेन वुत्तो ति
वेदितब्बो । विक्खेपगतं ति विक्खेपं उपगतं, विक्खित्तं असमाहितं ति अत्थो । सारद्धाया
ति सदरथभावाय । इज्जनाया ति कम्मद्वानमनसिकारस्स चलनाय ।

विक्खेपगतेन चित्तेना ति हेतुमिह करणवचनं, इत्थम्भूतलक्षणो वा । सारद्धा ति
सदरथा । इज्जिता ति इज्जनका चलनका । तथा फन्दिता ।

आदिमज्झपरियोसानवसेना ति आदिमज्झपरियोसानानुगमनवसेन न मनसि कात-
ब्बं ति सम्बन्धो । “अनुबन्धनाय मनसि करोन्तेन फुसनावसेन च ठपनावसेन च मनसि
कातब्बं”ति येनाधिप्पायेन वुत्तं, तं विवरितुं “गणनानुबन्धनावसेन विया” ति आदिमाह ।
तत्थ विसुं मनसिकारो नत्थी ति गणनाय, अनुबन्धनाय च विना यथाक्कमं केवलं फुसना-
वसेन ठपनावसेन च कम्मद्वानमनसिकारो नत्थि । ननु फुसनाय विना ठपनाय विय, फुसनाय
विना गणनाय पि मनसिकारो नत्थि येव ? यदि पि नत्थि, गणना पन यथा कम्मद्वानमनसिका-
रस्स मूलभावतो पधानभावेन गहेतब्बा, एवं अनुबन्धना ठपनाय, ताय विना ठपनाय अस-

गणनानुबन्धनावसेन विय हि फुसनाठपनावसेन विसुं मनसिकारो नत्थि । फुट्टफुट्टट्टाने येव पन गणेन्तो गणनाय च फुसनाय च मनसिकरोति । तत्थेव गणनं पटिसंहरित्वा ते सतिया अनुबन्धन्तो, अप्पनावसेन च चित्तं ठपेन्तो, अनुबन्धनाय च फुसनाय च ठपनाय च मनसिकरोती ति वुच्चति । स्वायमत्थो अट्टकथासु वुत्तपङ्गुळदोवारिकूपमाहि, पटिसम्भिदायं वुत्तककचूपमाय च वेदितव्वो ।

१२०. तत्रायं पङ्गुळोपमा—सेय्यथा पि पङ्गुळो दोलाय कीळतं मातापुत्तानं दोलं खिपित्वा तत्थेव दोलाथम्भमूले निसिन्नो कमेन आगच्छन्तस्स च गच्छन्तस्स च दोला फलकस्स उभो कोटियो मज्झञ्च पस्सति, न च उभोकोटिमज्झानं दस्सनत्थं व्यावटो होति । एवमेवायं भिक्खु

म्भवतो । तस्मा सति पि फुसनाय नानन्तरिकभावे^१ गणनानुबन्धना एव मूलभावतो पधानभावेन गहेत्वा इतरासं तदभावं दस्सेन्तो आह “गणनानुबन्धनावसेन विय हि फुसनाठपनावसेन विसुं मनसिकारो नत्थी” ति । यदि एवं ता कस्मा उद्देसे विसुं गहिता ति आह “फुट्टफुट्टट्टाने येवा” ति आदि । तत्थ “फुट्टफुट्टट्टानेयेव गणेन्तो” ति इमिना गणनाय फुसना अङ्गंति दस्सेति । तेनाह “गणनाय च फुसनाय च मनसिकरोती” ति । तत्थे वा ति फुट्टफुट्टट्टाने येव । ते ति अस्सासपस्सासे । सतिया अनुबन्धन्तो ति गणनावीथिं अनुगन्त्वा सतिया निबन्धन्तो ।^२ फुट्टोकासे येव ते निरन्तरं उपधारेन्तो ति अत्थो । अप्पनावसेन चित्तं ठपेन्तो ति यथा अप्पना होति, एवं यथा उपद्विते निमित्ते चित्तं ठपेन्तो समादहन्तो । अनुबन्धनाय चा ति आदीसु अनुबन्धनाय च फुसनाय च ठपनाय च मनसि करोती ति वुच्चती ति योजना । स्वाय-मत्थो ति स्वायं “फुट्टफुट्टट्टाने येव गणेन्तो, तत्थेव गणनं पटिसंहरित्वा ते सतिया अनुबन्धन्तो” ति च वुत्तो, सो अयमत्थो । या अच्चन्ताय न मिनोति न विनिच्छिनाति, सामानस्स समीपे ति उपमा यथा “गोणो विय गवयो” ति ।

१२०. पङ्गुळो ति पीठसप्पी । दोला पेखोलो^३ । कीळतं ति कीळन्तानं । मातापुत्तानं ति अत्तनो भरियाय पुत्तस्स च । उभो कोटियो ति आगच्छन्तस्स पुरिमकोटिं, गच्छन्तस्स

१. नान्तरियकभावे—सी०; नानन्तरियकभावे—स्या० ।

२. अनुबन्धन्तो—सी०, स्या० ।

३. पेखोली—सी०, स्या०; प्रेङ्खेलो—सकृत्; पोखेलो—क० ।

सतिवसेन उपनिबन्धनथम्भमूले ठत्वा अस्सासपस्सासदोलं खिपित्वा तत्थेव निमित्ते सतिया निसीदन्तो कमेन आगच्छन्तानञ्च गच्छन्तानञ्च फुट्टुट्टाने अस्सासपस्सासानं आदिमज्झपरियोसानं सतिया अनुगच्छन्तो तत्थ च चित्तं ठपेन्तो पस्सति, न च तेसं दस्सनत्थं व्यावटो होति । अयं पङ्गुळोपमा ।

१२१. अयं पन दोवारिकूपमा—सेय्यथा पि दोवारिको नगरस्स अन्तो च बहि च “को त्वं ? कुतो वा आगतो ? कुहिं वा गच्छसि ? किं वा ते हत्थे” ति न वीमंसति । न हि तस्स ते भारा, द्वारप्पत्तं द्वारप्पत्तं येव पन वीमंसति, एवमेव इमस्स भिक्खुनो अन्तोपविट्ठवाता च बहिनिक्खन्त-वाता च न भारा होन्ति, द्वारप्पत्ता द्वारप्पत्ता येव भारा ति । अयं दोवारिकूपमा ।

१२२. ककचूपमा पन आदितो पट्टाय एवं वेदितव्वा । वुत्तं हेतं—

“निमित्तं अस्सासपस्सासा अनारम्मणमेकचित्तस्स ।

अजानतो च तयो धम्मे भावना उपलब्भति ॥

निमित्तं अस्सासपस्सासा अनारम्मणमेकचित्तस्स ।

जानतो च तयो धम्मे भावना उपलब्भती” ति ॥

पच्छिमकोटिं ति द्वे पि कोटियो । मज्झं ति दोलाफलकस्ते व मज्झं । उपनिबन्धनथम्भो विया ति उपनिबन्धनथम्भो, नासिकगं, मुखनिमित्तं वा, तस्स मूले समीपे ठत्वा । कथं ठत्वा ? सतिया वसेन । सतिज्झि तत्थ सूपड्डितं करोन्तो योगावचरो तत्थ ठितो नाम होति, अवयवधम्मेन समुदाय-स्स अपदिसितव्वतो । निमित्ते ति नासिकगादिनिमित्ते । सतिया निसीदन्तो ति सतिवसेन निसीदन्तो । “सतिज्झि तत्था” ति आदिना ठाने विय वत्तव्वं । तत्था ति फुट्टफुट्टट्टाने ।

१२१. ते ति नगरस्स अन्तोबहिगता मनुस्सा, तेसं सङ्गहा च हत्थगता ।

१२२. आदितो पट्टाया ति उपमेय्यत्थदस्सनतो पट्टाय । गाथायं निमित्तं ति उप-निबन्धनानिमित्तं । अनारम्मणमेकचित्तस्सा ति एकस्स चित्तस्स न आरम्मणं, आरम्मणं न होन्ती ति अत्थो । अजानतो च तयो धम्मे ति निमित्तं अस्सासो पस्सासो ति इमे तयो धम्मे आरम्मणकरणवसेन अविन्दन्तस्स । च-सद्दो व्यतिरेके । भावना ति अनापानस्सति-

“कथं इमे तयो धम्मा एकचित्तस्स आरम्मणा न होन्ति, न चिमे तयो धम्मा अविदिता होन्ति, न च विक्खेपं गच्छति, पधानञ्च पञ्जायति, पयोगञ्च साधेति, विसेसमधिगच्छति? सेय्यथा पि रुक्खो समे भूमिभागे निक्खित्तो, तमेनं पुरिसो ककचेन छिन्देय्य । रुक्खे फुट्टककचदन्तानं वसेन पुरिसस्स सति उपट्ठिता होति, न आगते वा गते वा ककचदन्ते मनसि करोति, न आगता वा गता वा ककचदन्ता अविदिता होन्ति, पधानञ्च पञ्जायति, पयोगञ्च साधेति, विसेसमधिगच्छति । यथा रुक्खो समे भूमिभागे निक्खित्तो, एवं उपनिबन्धनानिमित्तं । यथा ककचदन्ता, एवं अस्सास-पस्सासा । यथा रुक्खे फुट्टककचदन्तानं वसेन पुरिसस्स सति उपट्ठिता होति, न आगते वा गते वा ककचदन्ते मनसि करोति, न आगता वा

समाधिभावना । नुपलब्धती ति न उपलब्धति न सिञ्जती ति अयं चोदनागाथाय अत्थो, दुतिया पन परिहारगाथा सुविञ्जेय्या व ।

कथं ति तासं अत्थं विवरितुं कथेतुकम्यतापुच्छा । इमे तयो धम्मा ति आदीसु पदयोज-
नाय सद्धिं अयमत्थनिद्देशो — इमे निमित्तादयो तयो धम्मा एकचित्तस्स कथं आरम्मणं न होन्ति,
तथा पि न चिमे न च इमे तयो धम्मा अविदिता होन्ति, कथं न च होन्ति अविदिता ? तेसद्धि
अविदितत्ते चित्तञ्च कथं विक्खेपं न गच्छति, पधानञ्च भावनानाय निष्पादकं वीरियञ्च कथं
पञ्जायति, नीवरणानं विक्खम्भकं सम्मदेव समाधानवहं भावनानुयोगसङ्घातं पयोगञ्च यागी
कथं साधेति, उपरूपरि लोकियलोकुत्तरञ्च विसेसं कथमधिगच्छतो ति ।

इदानीं तमत्थं कच्चूपमाय साधेतुं “सेय्यथा पी” ति आदि वुत्तं । भूमिभागस्स विसमताय
चञ्चले रुक्खे छेदनकिरिया न सुकरा सिया, तथा च सति ककचदन्तगति दुब्बिञ्जेय्या ति आह
“समे भूमिभागे” ति । ककचेना ति खुद्देन खरपत्तेन । तेनाह “पुरिसो” ति । फुट्टककचद-
न्तानं ति फुट्टफुट्टकचदन्तानं वसेन । तेन ककचदन्तेहि फुट्टफुट्टद्वाने येव पुरिसस्स सतिया उपट्ठानं
दस्सेति । तेनाह “न आगते वा गते वा ककचदन्ते मनसि करोती” ति । ककचस्स आकट्ट-
नकाले पुरिसाभिमुखं पवत्ता आगता । पेल्लनकाले ततो विगता “गता” ति वुत्ता । न च आगता
वा गता वा ककचदन्ता अविदिता होन्ति सन्वत्थ सतिया उपट्ठितत्ता छिन्दितब्बट्ठानं अफु-
सित्वा गच्छन्तानं, आगच्छन्तानञ्च ककचदन्तानं अभावतो । पधानं ति रुक्खस्स

गता वा ककचदन्ता अविदिता होन्ति, पधानञ्च पञ्जायति, पयोगञ्च साधेति, विसेसमधिगच्छति, एवमेव भिक्खु नासिकग्गे वा मुखनिमित्ते वा सति उपट्ठपेत्वा निसिन्नो होति, न आगते वा गते वा अस्सासपस्सासे मनसि करोति, न आगता वा गता वा अस्सासपस्सासा अविदिता होन्ति, पधानञ्च पञ्जायति, पयोगञ्च साधेति विसेसमधिगच्छति ।

पधानं ति कतमं पधानं ? आरद्धवीरियस्स कायो पि चित्तम्पि कम्मनियं होति, इदं पधानं । कतमो पयोगो ? आरद्धवीरियस्स उपक्किलेसा पहीयन्ति, वितक्का वूपसमन्ति, अयं पयोगो । कतमो विसेसो ? आरद्ध-

छेदनवीरियं । पयोगं ति तस्सेव छेदनकिरियं । विसेसं ति अनेकभावापादनं, तेन च साधेतब्बं पयोजनविसेसं ।

यथा रुक्खो ति आदि उपमासंसन्दनं । उपनिबन्धति आरम्भणे चित्तं एताया ति सति उपनिबन्धना नाम, तस्सा अस्सासपस्सासानं सत्तल्लखणस्स निमित्तं ति उपनिबन्धना निमित्तं, नासिकग्गं मुखनिमित्तं वा । एवमेवा ति यथा पि सो पुरिसो ककचेन रुक्खं छिन्दन्तो आगतगते ककचदन्ते अमनसिकरोन्तो पि फुट्टफुट्टद्धाने येव सतिया उपट्ठपनेन आगतगते ककचदन्ते जानाति, सुत्तपदञ्च अविरञ्जन्तो अत्थक्किच्चं साधेति, एवमेव । नासिकग्गे मुखनिमित्ते ति दीघनासिको नासिकग्गे इतरो मुखं दसनं^१ निमीयति छादीयति एतेना ति मुखनिमित्तं ति लद्धनामे उत्तरोहे ।

इदं पधानं ति येन वीरियारम्भेन आरद्धवीरियस्स योगिनो कायो पि चित्तम्पि कम्मनियं भावनाकम्मक्खमं भावनाकम्मयोगं होति, इदं वीरियं पधानं ति फलेन हेतुं दस्सेति । उपक्किलेसा पहीयन्ती ति चित्तस्स उपक्किलेसभूतानि नीवरणानि विक्खम्भनवसेन पहीयन्ति । वितक्कावूपसमन्ती ति ततो एव कामवितक्कादयो मिच्छावितक्का उपसमं गच्छन्ति, नीवरणपहनेन वा पठमज्झानाधिगमं दस्सेत्वा वितक्कवूपसमापदेसेन दुतियज्झादीनमधिगममाह । अयं पयोगो ति अयं ज्ञानाधिगमस्स हेतुभूतो कम्मद्वानानुयोगो पयोगो । संयोजना पहीयन्ती ति दस पि संयोजनानि मग्गपटिपाटिया समुच्छेदवसेन पहीयन्ति । अनुसया व्यन्ती होन्ती ति तथा सत्त पि अनुसया अनुप्पत्तिधम्मतापादनेन भङ्गमत्तस्स पि

वीरियस्स संयोजना पहीयन्ति, अनुसया व्यन्ती होन्ति, अयं विसेसो । एवं इमे तयो धम्मा एकचित्तस्स आरम्मणा न होन्ति, न चिमे तयो धम्मा अविदिता होन्ति, न च चित्तं विक्खेपं गच्छति, पधानञ्च पज्जायति, पयोगञ्च साधेति, विसेसमधिगच्छति ।

आनापानसति यस्स परिपुण्णा सुभाविता ।

अनुपुब्बं परिचिता यथा बुद्धेन देसिता ।

सो इमं लोकं पभासेति अब्भा मुत्तो व चन्दिमा” ति^१ ॥

अयं ककचूपमा । इध पनस्स आगतागतवसेन मनसिकारमत्तमेव पयोजनं ति वेदितव्वं ।

१२३. इदं कम्मट्ठानं मनसिकरोतो कस्सचि च चिरेनेव निमित्तञ्च उप्पज्जति, अवसेसज्ञानङ्गपटिमण्डिता अप्पनासङ्घाता ठपना च सम्पज्जति ।

अनवसेसतो विगतन्ता होन्ति । एत्थ च संयोजनप्पहानं नाम अनुसयनिरोधेनेव होति, पहीनेसु च संयोजनेसु अनुसयानं लेसो पि न भविस्सती ति च दस्सनत्थं “संयोजना पहीयन्ति अनुसया व्यन्ती होन्ती” ति वुत्तं । अयं विसेसो ति इमं समाधिं निस्साय अनुक्कमेन लब्धमानो अयं संयोजनप्पहानादिको इमस्स समाधिस्स विसेसो ति अत्थो ।

यस्सा ति येन । अनुपुब्बं ति अनुक्कमेन । परिचिता ति परिचिण्णा । अयं हेत्थ सङ्खेपत्थो—आनापानस्सति यथा बुद्धेन भगवता देसिता, तथेव येन दीघरस्सपजाननादिविधिना अनुपुब्बं परिचिता सुट्ठु भाविता, ततो एव परिपुण्णा सोळसन्नं वत्थूनं पारिपूरिया सब्वसो पुण्णा । सो भिक्खु इमं अत्तनो खब्धादिलोकं पज्जोभासेन पभासेति । यथा किं अब्भा मुत्तो व चन्दिमा अब्भुपक्किलेसविमुत्तो चन्दिमा तारकराजा विया ति ।

इधो ति ककचूपमायं । अस्सा ति योगिनो । इधा ति वा इमस्मि ठाने । अस्सा ति उपमाभूतस्स ककचस्स । आगतगतवसेन यथा तस्स पुरिसस्स अमनसिकारो, एवं अस्सासपस्सासानं आगतगतवसेन अमनसिकारमत्तमेव पयोजनं ।

१२३. निमित्तं ति पटिभागनिमित्तं । अवसेसज्ञानङ्गपटिमण्डिता ति अप्पनावितक्कादि-

कस्सचि पन गणनावसेनेव मनसिकारकालतो पभुति, 'अनुक्कमतो ओळारिकअस्सासपस्सासनिरोधवसेन कायदरथे वूपसन्ते कायो पि चित्तं पि लहुकं होति, सरीरं आकासे लङ्घनाकारप्पत्तं विय होति' यथा सारद्धकायस्स मञ्चे वा पीठे वा निसीदतो मञ्चपीठं ओनमति, विकूजति, पच्चत्थरणं वल्लिं गण्हाति । असारद्धकायस्स पन निसीदतो नेव मञ्चपीठं ओनमति, न विकूजति, पच्चत्थरणं वल्लिं गण्हाति, तूलपिचुपूरितं विय मञ्चपीठं होति । कस्मा ? यस्मा असारद्धो कायो लहुको होति । एवमेव गणनावसेन मनसिकारकालतो पभुति अनुक्कमतो ओळारिकअस्सासपस्सासनिरोधवसेन कायदरथे वूपसन्ते कायो पि चित्तमपि लहुकं होति, सरीरं आकासे लङ्घनाकारप्पत्तं विय होति ।

तस्स ओळारिके अस्सासपस्सासे निरुद्धे सुखमस्सासपस्सासनिमित्ता-
रम्मणं चित्तं पवत्तति । तस्मिम्पि निरुद्धे अपरापरं ततो सुखमतरं निमित्ता-
रम्मणं पवत्तति येव ।

कथं ? यथा पुरिसो महतिया लोहसलाकाय कंसथालं आकोट्येय,
एकप्पहारेण महासदो उप्पज्जेय तस्स ओळारिकसद्धारम्मणं चित्तं पवत्तेय्य ।

अवसेसज्ञानङ्गपटिमण्डिता ति वदन्ति, विचारादी ति^२ पन वत्तब्बं निप्परियायेन वितक्कस्स अप्पनाभावतो । सो हि पाळियं "अप्पना व्यप्पना" ति^३ निदिट्ठो, तंसम्पयोगतो वा यस्मा ज्ञानं "अप्पना" ति अट्ठकथावोहारो, ज्ञानङ्गेषु च समाधि पधानं, तस्मा तं "अप्पना" ति दस्सेन्तो "अवसेसज्ञानङ्गपटिमण्डिता अप्पनासङ्गाता ठपना च सम्पज्जीती" ति आह । कस्सचि पन गणनावसेनेव मनसिकारकालतो पभुती ति एत्थ 'अनुक्कमतो...प०...लङ्घनाकारप्पत्तं विय होती' ति एत्तको गन्थो परिहीनो ।

सारद्धकायस्स कस्सचि पुगलस्स । ओनमतिपट्टिकादीनं^४ पलम्बनेन । विकूजती ति सद्दं करोति । गत्तानिसदक्कप्परादीनं^५ सन्धिट्ठानेषु वल्लिं गण्हाति तत्थ तत्थ वल्लितं होति । कस्मा ? यस्मा सारद्धकायो गरुको होती ति कायदरथवूपसमेन सद्धिं सिज्झमानो ओळारिक-
अस्सासपस्सासनिरोधो व्यतिरेकमुखेन तस्स साधनं विय बुत्तो । ओळारिकअस्सासपस्सास

१-१. रो० पोत्थके अयं पाठो न दिस्सति ।

२-विचारादीनी ति-सी० ।

३-अभि०-१-१९ ।

४-पाटिकादिनं-स्या०, क० ।

५-गत्तनेचक्कप्परादीनं-सी०; वत्तनेत्थ कुप्पलादीनं-स्या० ।

निरुद्धे ओळारिके सदे अथ पच्छा सुखुमसदनिमित्तारम्मणं, तस्मिंश्च निरुद्धे अपरापरं ततो सुखुमतरं सुखुमतरं सदनिमित्तारम्मणं पवत्ततेव, एवं ति वेदितव्वं । वुत्तम्पि चेतां—“सेय्यथा पि कंसे आकोटिते” ति^१ वित्थारो ।

१२४. यथा हि अज्जानि कम्मट्ठानानि उपरूपरि विभूतानि होन्ति, न तथा इदं । इदं पन उपरूपरि भावेन्तस्स सुखुमत्तं गच्छति, उपट्ठानम्पि न उपगच्छति । एवं अनुपट्ठहन्ते पन तस्मिं तेन भिक्खुना उट्ठायासना चम्मखण्डं पफोटेत्वा न गन्तव्वं । किं कातव्वं ? “आचरियं पुच्छिस्सामी” ति वा, “नट्ठं दानि मे कम्मट्ठानं” ति वा न वुट्ठातव्वं । इरियापथं विकोपेत्वा गच्छतो हि कम्मट्ठानं नवनवमेव होति । तस्मा यथा निसिन्नेनेव देसतो आहरितव्वं ।

निरोधवसेना ति अन्वयवसेन तदत्थसाधनं । तत्थ कायदरथे वूपसन्ते ति चित्तजरूपानं लहुमुदुकम्मज्जभावेन यो सेसतिसन्तति रूपानम्पि लहुआदिभावो, सो इध कायस्स लहुभावो ति अधिपेतो । स्वायं यस्मा चित्तस्स लहुआदिभावेन विना नत्थि, तस्मा वुत्तं “कायो पि चित्तम्पि लहुकं होती” ति । ओळारिके अस्सासपस्सासे निरुद्धे ति आदि हेट्ठा वुत्तनयम्पि विचेतव्वारूपत्तस्स कायसज्झारस्स विचयनविधिं दस्सेतुं आनीतं ।

१२४. उपरूपरि विभूतानी ति भावनावलेन उद्धं उद्धं पाकयानि होन्ति । देसतो ति पकतिया फुसनदेसतो, पुब्बे अत्तना फुसनवसेन उपधारितट्ठानतो ।

“कत्थ नत्थी” ति ठानवसेन, “कस्स नत्थी” ति पुग्गलवसेन वीमंसियमानमत्थं एकज्झ कत्वा विभावेतुं “अन्तोमातुकुच्छियं” ति आदि वुत्तं । तत्थ यथा उदके निमुग्गस्स पुग्गलस्स निरुद्धोकासताय अस्सासपस्सासा न पवत्तन्ति, एवं अन्तोमातुकुच्छियं । यथा मत नं समुट्ठापकचित्ताभावतो, एवं असज्जीभूतानं मुच्छापरेतानं, असज्जीसु वा जातानं, तथा निरोधसमापन्नानं । चतुत्थज्ज्ञानसमापन्नानं पन धम्मतावसेनेव नेसं अनुप्पज्जनं, तथा रूपारूपभवसमङ्गीनं । केचि पन “अनुपुब्बतो सुखुमभावप्पत्तिया चतुत्थज्ज्ञानसमापन्नस्स, रूपभवे रूपानं भवज्जस्स च सुखुमभावतो रूपभवसमङ्गीनं नत्थी” ति कारणं वदन्ति^२ । अत्थि येव ते

तत्रायं आहरणूपायो—तेन हि भिक्खुना कम्मट्ठानस्स अनुपट्ठानभावं
जत्वा इति पटिसञ्चिक्खितब्बं, इमे अस्सासपस्सासा नाम कत्थ अत्थि,
कत्थ नत्थि, कस्स वा अत्थि, कस्स वा नत्थी ति ? अथेवं पटिसञ्चिक्खता
इमे अन्तोमातुकुच्छियं नत्थि, उदके निमुग्गानं नत्थि, तथा असञ्जीभूतानं,
मतानं, चतुत्थज्ज्ञानसमापन्नानं, रूपारूपभवसमङ्गीनं, निरोधसमापन्नानं ति
जत्वा एवं अत्तना व अत्ता पटिचोदेतब्बो “ननु त्वं पण्डित नेव मातुकुच्छि-
गतो, न उदके निमुग्गो, न असञ्जीभूतो, न मतो, न चतुत्थज्ज्ञानसमा-
पन्नो, न रूपारूपभवसमङ्गी, न निरोधसमापन्नो । अत्थि येव ते अस्सास-
पस्सासा, मन्दपञ्जताय पन परिग्गहेतुं न सक्कोसी” ति । अथानेन
पकतिफुट्ठवसेन चित्तं ठपेत्वा मनसिकारो पवत्तेतब्बो ।

इमे हि दीघनासिकस्स नासापुटं घट्टेन्ता पवत्तन्ति । रस्सनासिकस्स
उत्तरोट्ठं । तस्मानेन इमं नाम ठानं घट्टेन्ती ति निमित्तं ठपेतब्बं । इममेव
हि अत्थवसं पटिच्च वुत्तं भगवता—“नाहं भिक्खवे मुट्ठसतिस्स असम्प-
जानस्स आनापानस्सतिभावनं वदामी” ति ।

१२५. किञ्चापि हि यं किञ्चि कम्मट्ठानं सतस्स सम्पजानस्सेव
सम्पज्जाति । इतो अञ्जं पन मनसिकरोन्तस्स पाकटं होति । इदं पन
अस्सासपस्सासा परियेसतो ति^१ अधिप्पायो, यथावुत्तसत्तट्ठानविनिमुत्तस्स अस्सासपस्सासानं
अनुप्पज्जनट्ठानस्स अभावतो । पकतिफुट्ठवसेना ति पकतिया फुसनट्ठानवसेन । निमित्तं
ठपेतब्बं ति सतिया तत्थ तत्थ सुखप्पवत्तत्थं थिरतरसञ्ज्ञाननं पवत्तेतब्बं । थिरसञ्ज्ञापदट्ठाना
हि सति । इममेवा ति इमं एव अनुपट्ठहन्तस्स कायसङ्खारस्स कण्टकुट्टापननयेन^२ उपट्ठापन-
विधिमेव । अत्थवसं ति हेतुं । अत्थो ति हि फलं, सो यस्स वसेन पवत्तति, सो अत्थवसो ति ।
मुट्ठसतिस्सा ति विनट्ठसतिस्स । असम्पजानस्सा ति सम्पज्जरहितस्स, भावेन्तस्स
अनुक्रमेन अनुपट्ठहन्ते अस्सासपस्सासे वीमंसित्वा “इमे ते” ति उपधारेतुं, सम्मदेव पजानि-
तुञ्च समत्थाहि सतिपञ्चाहि विरहितस्सा ति अधिप्पायो ।

१२५. इतो अञ्जं कम्मट्ठानं गरुक्कं ति भारियं । सा चस्स गरुक्ता भावनाय

१—म०—३—१४७; सं०—४—२८७ ।

२—परियेसतो ति—सी०; पारियेसतो ति—सारथ्य—टी०—२—२१७ ।

३—कन्दुकुट्टापननयेन—सी०; कन्दुकुट्टापननयेन—स्या० ।

आनापानस्सतिकम्मट्टानं गरुकं गरुकभावनं बुद्धपच्चेकबुद्धबुद्धपुत्तानं महा-
पुरिसानं येव मनसिकारभूमिभूतं, न चेव इत्तरं, न इत्तरसत्तसमासेवितं ।
यथा यथा मनसि करीयति, तथा तथा सन्तश्चेव होति सुखुमश्च । तस्मा
एत्थ बलवती सति च पञ्ञा च इच्छितव्वा ।

यथा हि मट्टसाटकस्स^१ तुन्नकरणकाले सुचि पि सुखुमा इच्छितव्वा ।
सूचिपासवेधनस्मि ततो सुखुमतरं, एवमेव मट्टसाटकसदिसस्स इमस्स
कम्मट्टानस्स भावनाकाले सूचिपटिभागा सति पि सूचिपासवेधनपटिभागा
तंसम्पयुत्ता पञ्ञा पि बलवती इच्छितव्वा । ताहि च पन सतिपञ्ञाहि
समन्नागतेन भिक्खुना न ते अस्सासपस्सासा अञ्ञत्र पकतिफुट्टोकासा
परियेसितव्वा ।

यथा पन कस्सको कसिं कसित्वा बलीवद्दे मुञ्चित्वा गोचरमुखे कत्वा
छायाय निसिन्नो विस्समेय्य अथस्स ते बलीवद्दा वेगेन अटविं पविसेय्युं ।
यो होति छेको कस्सको, सो पुन ते गहेत्वा योजेतुकामो न तेसं अनुपदं
गन्त्वा अटविं आहिण्डति, अथ खो रस्मिश्च पतोदश्च गहेत्वा उज्जुक्मेव
तेसं निपातनतित्थं गन्त्वा निसीदति वा निपज्जति वा । अथ ते गोणे
दिवसभागं चरित्वा निपातनतित्थं ओतरित्वा न्हत्वा च पिवित्वा च पच्चुत्त-
रित्वा ठिते दिस्वा रस्मिया बन्धित्वा पतोदेन विज्झन्तो आनेत्वा योजेत्वा
पुन कम्मं करोति, एवमेव तेन भिक्खुना न ते अस्सासपस्सासा अञ्ञत्र
पकतिफुट्टोकासा परियेसितव्वा । सतिरस्मिं पन पञ्ञापतोदश्च गहेत्वा
पकतिफुट्टोकासे चित्तं ठपेत्वा मनसिकारो पवत्तेतव्वो । एवं हिस्स मनसि-
करोतो न चिरस्सेव ते उपट्टहन्ति, निपातनतित्थे विय गोणा । ततोनेन

सुदुक्करभावेना ति आह “गरुकभावनं” ति । उपरूपरि सन्तसुखुमभावप्पत्तितो “बलवती
सुविसदा सूरा च सतिपञ्ञा च इच्छितव्वा” ति क्त्वा सुखुमस्स नाम अथस्स साधनेना पि
सुखुमेनेव भवितव्वं ति दस्सेतुं “यथा ही” ति आदि वुत्तं । इदानि अनुपट्टहन्तानं अस्सास-
पस्सासानं परियेसनुपायं दस्सेन्तो “ताहि च पना” ति आदिमाह । तत्थ गोचरमुखे ति
गोचराभिमुखे । अनुपदं ति पदानुपदं । चरित्वा ति गोचरं गहेत्वा । तस्मिं येव ठाने ति

सतिरस्मिया बन्धित्वा तस्मिं येव ठाने योजेत्वा पञ्चापतोदेन विज्झन्तेन पुनप्पुनं कम्मट्ठानं अनुयुञ्जितब्बं ।

१२६. तस्सेवमनुयुञ्जन्तो न चिरस्सेव निमित्तं उपट्ठाति । तं पनेतं न सब्बेसं एकसदिसं होति । अपि च खो कस्सचि सुखसम्फस्सं उप्पादयमानो तूलपिच्चु विय कप्पासपिच्चु विय वातधारा विय च उपट्ठाती ति एकच्चे आहु ।

१२७. अयं पन अट्ठकथासु विनिच्छयो—इदं हि कस्सचि तारकरूपं विय मणिगुळिका विय मुत्तागुळिका विय च, कस्सचि खरसम्फस्सं हुत्वा कप्पसट्ठि विय दारुसारसूचि विय च, कस्सचि दीघपामङ्गसुत्तं विय कुसुम-दामं विय धूमसिखा विय च, कस्सचि वित्थतं मक्कटसुत्तं विय वलाहक-पटलं विय पटुमपुप्फं विय रथचक्रं विय चन्दमण्डलं विय सूरियमण्डलं विय च उपट्ठाति ।

तश्च पनेतं—यथा सम्बहुलेसु भिक्खूसु सुत्तन्तं सज्झायित्वा निसि-न्नेसु एकेन भिक्खुना “तुम्हाकं कीदिसं हुत्वा इदं सुत्तं उपट्ठाती” ति बुत्ते एको “मय्हं महती पब्बतेय्या नदी विय हुत्वा उपट्ठाती” ति आह । अपरो “मय्हं एका वनराजि विय” । अज्जो “मय्हं एको सीतच्छायो साखासम्पन्नो फलभारभरितरुक्खो विया” ति । तेसं हि तं एकमेव सुत्तं सज्जानानताय

उपनिबन्धनानिमित्तसञ्जितट्ठाने । योजेत्वा ति मनसिकारेण योजेत्वा । सतिरस्मिया बन्धित्वा ति वा बुत्तमेवत्थमाह “तस्मिं येव ठाने योजेत्वा” ति । न हि उपमेय्ये बन्धनयोजन-ट्ठानानि विसुं लब्धन्ति ।

१२६. निमित्तं ति उग्गहनिमित्तं, पटिभागनिमित्तं वा । उभयमपि हि इध एकज्झं बुत्तं । तथा हि तूलपिच्चुआदिउपमत्तयं उग्गहे युज्जति, सेसं उभयत्थ । एकच्चे ति एके आचरिया ।

१२७. तारकरूपं विया ति तारकाय पभारूपं विय । मणिगुळिकादिउपमा पटिभागे वट्ठन्ति । कथं पनेतं एकं येव कम्मट्ठानं अनेकाकारतो उपट्ठाती ति आह “तश्च पनेतं” ति आदि । सुत्तन्तं ति एकं सुत्तं । पगुणप्पवत्तिभावेन अविच्छेदं, महाविसयतश्च सन्धायाह

नानतो उपट्ठाति । एवं एकमेव कम्मद्वानं सञ्जानानताय नानतो उपट्ठाति । सञ्जं हि एतं सञ्जानिदानं सञ्जापभवं । तस्मा सञ्जानानताय नानतो उपट्ठातीति वेदितव्वं ।

१२८. एत्थ च अञ्जमेव अस्सासारम्मणं चित्तं, अञ्जं पस्सा-
सारम्मणं, अञ्जं निमित्तारम्मणं । यस्स हि इमे तयो धम्मा नत्थि, तस्स
कम्मद्वानं नेव अप्पनं, न उपचारं पापुणाति । यस्स पनिमे तयो धम्मा
अत्थि, तस्सेव कम्मद्वानं उपचारञ्च अप्पनञ्च पापुणाति ।

१२९. वुत्ताहेतं—

“निमित्तं अस्सासपस्सासा अनारम्मणमेकचिन्तास्स ।

अजानतो च तयो धम्मे भावना उपलब्भति ॥

निमित्तं अस्सासपस्सासा अनारम्मणमेकचिन्तास्स ।

जानतो व तयो धम्मे भावना उपलब्भती” ति ।

“महती पव्वतेय्या नदी विया” ति । अथव्यञ्जनं मत्तिया समन्तभद्रकंसुत्तं सब्बभागमनोहारा
सब्वपालिफुल्ला वनघटा विया ति आह “एकावनराजि विया” ति । तेनाह भगवा “वनप्पगुम्बे
यथ फुत्तिसतगगे” ति^२ नानानुसन्धिकं नानापेय्यालं विविधनयनिपुणं बहुविधकम्मद्वानमुखसुत्तन्तं
अत्थिकेहि सक्कच्चं समुपजीवितव्वं ति आह “सीतच्छयो...प...रुक्खो विया” ति ।
सञ्जानानताया ति निमित्तपुट्ठानतो पुब्बे व पवत्तसञ्जान नानाविधभावतो ।

१२८. इमे तयो धम्मा ति अस्सासो, पस्सासो, निमित्तं ति इमे तयो धम्मा । नत्थी
ति कम्मद्वानवसेन मनसिकातव्वभावेन नत्थि न उपलब्भन्ति । न च उपचारं ति उपचारप्पि
न पापुणाति, पगेव अप्पनं ति अधिप्पायो । यस्स पना ति विज्जमानपक्खो वुत्तनयानुसारेण
वेदितव्वो ।

१२९. इदानीं वुत्तस्सेव अत्थस्स समत्थनत्थं ककचूपमायं आगता “निमित्तं”ति
आदिका गाथा पञ्चानीता ।

१३०. एवं उपट्टिते पन निमित्ते तेन भिक्खुना आचरियस्स सन्तिकं गन्त्वा आरोचेतब्बं “मय्हं भन्ते एवरूपं नाम उपट्ठाती” ति । आचरियेन पन एतं निमित्तं ति वा न वा निमित्तं ति न वत्तब्बं । “एवं होति आवुसो” ति क्त्वा पुनप्पुनं मनसिकरोही ति वत्तब्बो । निमित्तं ति हि वुत्ते वोसानं आपज्जेय्य । न निमित्तं ति वुत्ते निरासो विसीदेय्य । तस्मा तदुभयम्पि अवत्वा मनसिकारे येव नियोजेतब्बो ति । एवं ताव दीघभाणका ।

१३१. मज्झिमभाणका पनाहु—“निमित्तमिदं आवुसो कम्मट्ठानं पुनप्पुनं मनसिकरोहि सप्पुरिसा ति वत्तब्बो” ति ।

अथानेन निमित्ते येव चित्तं ठपेतब्बं । एवमस्सायं इतो पभुति ठपनावसेन भावना होति ।

१३०. निमित्ते ति यथावुत्ते पटिभागनिमित्ते । एवं होती ति भावनमनुयुत्तस्स एव होति । तस्मा “पुनप्पुनं एवं मनसि करोही”ति वत्तब्बो । वोसानं आपज्जेय्या ति “निमित्तं नाम दुक्करं उप्पादेतुं, तथिदं लब्धं, हन्दाहं दानि यदा वा तदा वा विसेसं निब्वत्तेस्सामी” ति सङ्कोचं आपज्जेय्य । विसीदेय्या ति “एत्तकं कालं भावनमनुयुत्तस्स निमित्तम्पि न उप्पन्नं, अभब्बो मञ्जे विसेसस्सा” ति विसादं आपज्जेय्य ।

१३१. “इमाय पटिपदाय जरामरणतो मुच्चिस्सामी ति पटिप्पन्नस्स निमित्तं”ति वुत्ते कथं सङ्कोचापत्ति, भिय्योसो मत्ताय उस्साहमेव करेय्या ति “निमित्तमिदं प...वत्तब्बो ति मज्झिमभाणका आहु । एवं ति वुत्तप्पकारेण पटिभागनिमित्तेयेव भावनाचित्तस्स ठपनेन । इतो पभुती ति इतो पटिभागनिमित्तुप्पत्तितो पट्ठाय । पुब्बे यं वुत्तं “अनुबन्धनाय च फुसनाय च ठपनाय च मनसि करोती ति, तत्थ अनुबन्धनं फुसनञ्च विस्सज्जेत्वा ठपनावसेन भावना होती ति ठपनावसेनेव भावेतब्बं ति अत्थो ।

१३२. बुत्तञ्हेतं पोरणोहि—

“निमित्ते ठपयं चित्तं नानाकारं विभावयं ।

धीरो अस्सासपस्सासे सकं चित्तं निबन्धती” ति^१ ।

तस्सेवं निमित्तुपट्टानतो पशुति नीवरणानि विक्खम्भितानेव होन्ति,
किलेसा सन्निसिन्ना व, सति उपड्डिता येव, चित्तं उपचारसमाधिना
समाहितमेव ।

अथानेन तं निमित्तं नेव वण्णतो मनसिकातब्बं, न लक्खणतो पच्च-
वेक्खितब्बं । अपि च खो खत्तियमहेसिया चक्कवत्तिगम्भो विय कस्सकेन
सालियवगम्भो विय च आवासादीनि सत्त असप्पायानि वज्जेत्वा तानेव
सत्त सप्पायानि सेवन्तेन साधुकं रक्खितब्बं । अथ नं एवं रक्खित्वा
पुनप्पुनं मनसिकारवसेन बुद्धिं विरूळ्हि गमयित्वा दसविधं अप्पना कोसल्लं
सम्पादेतब्बं, वीरियसमता योजेतब्बा । तस्सेवं घटेन्तस्स पथवीकसिणे
वुत्तानुक्कमेनेव तस्मिं निमित्ते चतुक्कपञ्चकज्झानानि निब्वत्तन्ति ।

१३२. पोरणोहि बुत्तोवायमत्थो ति “निमित्ते” ति गाथमाह । तत्थ निमित्ते ति
पटिभागनिमित्ते । ठपयं चित्तं ति भावनाचित्तं ठपेन्तो, ठपनावसेन मनसि करोन्तो ति अत्थो ।
नानाकारं ति “चत्तारो वण्णा” ति^२ एवं वुरां नानाकारं । आकारसामञ्जवसेन हेतं एकवचनं ।
विभावयं ति विभावेन्तो अन्तरधापेन्तो । निमित्तुपत्तितो पट्ठाय हि ते आकारा अमनसिक-
रोतो अन्तरहिता विय होन्ति । अस्सासपस्सासे ति अस्सासपस्सासे यो नानाकारो, तं विभा-
वयं, अस्सासपस्साससम्भूते वा निमित्ते । सकं चित्तं निबन्धती ति ताय एव ठपनाय अत्तनो
चित्तं उपनिबन्धति, अप्पेती ति अत्थो । ये पन “विभावयं ति विभावेन्तो विदितं पाकटं करोन्तो”
ति अत्थं वदन्ति, तं पुब्बभागवसेन युज्जेय्य । अयञ्हेत्थ अत्थो—धिति सम्पन्नत्ता धीरो योगी
अस्सासपस्सासे नानाकारं विभावेन्तो नानाकारतो ते पजानन्तो विदिते पाकटे करोन्तो,
नानाकारं वा ओळारिकोळारिके पस्सम्भेन्तो वूपसमेन्तो तत्थ यं लद्धं निमित्तं, तस्मिं चित्तं
ठपेन्तो अनुक्कमेन सकं चित्तं निबन्धति अप्पेती ति ।

१—वि० ट०—२-३० ।

२. वि० ट०—२-१६, पटिसं०—ट०—२-९०—पिट्ठादीसु ।

१३४. एवं निवृत्तचतुष्कण्ठपञ्चकण्ठावो पनेत्थ भिक्खु सल्लक्खणा-
विवट्टनावसेन कम्मट्ठानं वट्ठेत्वा पारिसुद्धिं पत्तुकामो तदेव ज्ञानं पञ्च-
हाकारेहि वसिप्पत्तं पगुणं कत्वा नामरूपं ववत्थपेत्वा विपरस्सनं पट्टपेति ।

कथं ? सो हि समापत्तितो बुड्ढाय अस्सासपस्सासानं समुदयो करज-
कायो च चित्तञ्चाति पस्सति । यथा हि कम्मरगगारिया धममानाय भस्तञ्च
पुरिसस्स च तज्जं वायामं पटिच्च वातो सञ्चरति, एवमेव कायञ्च
चित्तञ्च पटिच्च अस्सासपस्सासा ति । ततो अस्सासपस्सासे च कायञ्च रूपं
ति चित्तञ्च तंसम्पयुत्तधम्मो च अरूपं ति ववत्थपेति । अयमेत्थ सङ्खेपो ।
वित्थारतो पन नामरूपववत्थानं परतो आविभवस्सति ।

१३५. एवं नामरूपं ववत्थपेत्वा तस्स पच्चयं परियेसति । परिये-
सन्तो च नं दिस्वा तीसु पि अट्ठासु नामरूपस्स पवत्तिं आरब्भ कद्धं

वण्णतो ति पिच्चुपिण्डतारकरूपादीसु विय उपट्ठितवण्णतो । लक्खणतो ति खरभावादि-
सभावतो, अनिच्चादिलक्खणतो वा । रक्खितब्बं तं निमित्तं ति सम्बन्धो । निमित्तस्स रक्खणं
नाम तत्थ पटिलद्धस्स उपचारज्ञानस्स रक्खणेनेव होती ति आह—“पुनप्पुनं सन्नसिकारवसेन
बुद्धिं विरुद्धिं गमयित्वा”ति ।

१३४. एत्था ति एतस्सं कायानुपस्सनायं । पारिसुद्धिं पत्तुकामो ति अधिगन्तुकामो
समापजितुकामो च तत्थ सल्लक्खणाविवट्टनावसेन अधिगन्तुकामो, सल्लक्खणावसेन समापजितु-
कामो ति योजेतब्बं । नामरूपं ववत्थपेत्वा विपरस्सनं पट्टपेती ति सङ्खेपतो वुत्तमत्थं
वित्थारतो दस्सेतुं “कथं”ति आदि वुत्तं । तत्थ यथा ही ति आदि कायस्स चित्तस्स च अस्सास-
पस्सासानं समुदयभावदस्सनं । कम्मरगगारिया ति कम्मरानं उक्कायं अग्निधमनभस्ता ।
धममानाया ति ममयन्तिया, वातं गाहापेन्तिया ति अत्थो । तज्जं ति तदनुरूपं एवमेवा ति
एत्थ कम्मरगगारी विय करजकायो, वायामो विय चित्तं दट्ठब्बं । किञ्चापि अस्सासपस्सासा
चित्तसमुद्धाना, करजकायं पन विना तेसं अप्पवत्तनतो “कायञ्च चित्तञ्च पटिच्च अस्सास-
पस्सासा” ति वुत्तं ।

१३५. तस्सा ति नामरूपस्स । पच्चयं परियसती ति “अविज्जासमुदया रूपसमुदयो”

वितरति । वितिण्णकङ्खो कलापसम्मसनवसेन तिलक्खणं आरोपेत्वा उदयब्ब-
यानुपस्सनाय पुब्बभागे उप्पन्ने ओभासादयो दस विपस्सनुपक्किलेसे
पहाय उपक्किलेसविमुत्तं पटिपदाजाणं मग्गो ति ववत्थपेत्वा उदयं पहाय
भङ्गानुपस्सनं पत्वा निरन्तरं भङ्गानुपस्सनेन वयतो उपट्ठितेसु सव्वसङ्कारेसु
निव्विन्दन्तो विरज्जन्तो विमुच्चन्तो यथाक्कमेन चत्तारो अरियमग्गे
पापुणित्वा अरहतफले पतिट्ठाय एकूनवीसतिभेदस्स पच्चवेक्खणाजाणस्स
परियन्तं पत्तो सदेवकस्स लोकस्स अग्गदक्खिणेय्यो होति ।

एत्तावता चस्स गणनं आदिं कत्वा पटिपस्सनापरियोसाना
आनापानस्सतिसमाधिभावना समत्ता होती ति अयं सब्बाकारतो पठम-
चतुक्कवण्णना ।

ति आदिना^१ अविज्जादिकं पच्चयं वीमंसति परिगणहाति । कङ्खं वितरती ति “अहोसिं नु खो
अहं अतीतमद्धानं” ति^२ आदिनयप्पवत्तं सोल्लसवत्थुकं विचिकिच्छं अतिक्रमति पजहति ।
“यं किञ्चि रूपं अतीतानागतपञ्चुप्पन्नं” ति^३ आदिनयप्पवत्तं कलापसम्मसनं । पुब्बभागे
ति पटिपदाजाणदस्सनविमुद्धिपरियापन्नाय उदयब्बयानुपस्सनाय पुब्बभागे उप्पन्ने । ओभासा-
दयो ति ओभासो जाणं पीति पस्सद्धि सुखं अधिमोक्खो पग्गहो उपेक्खा उपट्ठानं निकन्ती ति
इमे ओभासादयो दस । उदयं पहाया ति उदयब्बयानुपस्सनाय गहितं सङ्खारानं उदयं
विस्सज्जेत्वा तेसं भङ्गस्सेव अनुपस्सनतो भङ्गानुपस्सनं जाणं पत्वा आदीनवानुपस्सनापुब्बङ्गमाय
निव्विदानुपस्सनाय निव्विन्दन्तो । मुञ्चितुकम्यतापटिसङ्ख नुपस्सनासङ्खारुपेक्खानुलोमजाणानं
चिण्णपरियन्ते उप्पन्नगोत्रभुजागानन्तरं उप्पन्नेन मग्गजाणेन सव्वसङ्कारेसु विरज्जन्तो
विमुच्चन्तो । मग्गक्खणे हि अरियो विरजति विमुच्चती ति च बुच्चति । तेनाह “यथाक्कमेन
चत्तारो अरियमग्गे पापुणित्वा” ति । मग्गफलनिव्वानपहीनावसिद्धिकिलेससङ्घातस्स पच्च-
वेक्खितवन्तस्स पमेदेन एकूनवीसतिभेदस्स । अरहतो हि अवसिद्धिकिलेसभावेन एकून-
वीसतिता । अस्सा ति आनापानकम्मट्ठानिकस्स ।

१. सु०—५-६१—पिट्ठे पटिसम्भिमामग्गे । २. म०—१-६२; सं०—२-२५ । ३. म०—१-
२७०; म०—३-७८; अं०—२-१८२—पिट्ठादीसु ।

१३६. इतरेसु पन तीसु चतुक्केसु यस्मा विसुं कम्मट्ठानभावनानयो नाम नत्थि । तस्मा अनुपदवण्णनानयेनेव तेसं एवं अत्थो वेदितब्बो । पोतिपटिसंवेदी ति पीति पटिसंविदितं करोन्तो पाकटं करोन्तो अस्ससिस्सामि पस्ससिस्सामो ति सिक्खन्ति । तत्थ द्वीहाकारेहि पीति पटिसंविदिता होति आरम्मणतो च असम्मोहतो च ।

१३७. कथं आरम्मणतो पीति पटिसंविदिता होति ? सप्पीतिके द्वे ज्ञाने समापज्जति । तस्स समापत्तिक्खणे ज्ञानपटिलाभेन आरम्मणतो पीति पटिसंविदिता होति, आरम्मणस्स पटिसंविदितत्ता । कथं असम्मोहतो ?

१३६. २३४. विसुं कम्मट्ठानभावनानयो नाम नत्थि पठमचतुक्कवसेन अधिगत-ज्ञानस्स वेदनाचित्तधम्मानुपस्सानावसेन देसितत्ता । तेसं ति तिण्णं चतुक्कानं ।

पीतिपटिसंवेदी ति पीतिया पटि पटि सम्मदेव वेदनासीलो, तस्सा वा पटि पटि सम्मदेव वेदो एतस्स अत्थि, तं वा पटि पटि सम्मदेव वेदयमानो । तत्थ कामं संवेदनगगहणेनेव पीतिया सक्कच्चं विदितभावो बोधितो होति, येहि पन पकारेहि तस्सा संवेदनं इच्छितं, तं दस्सेतुं पटि-सद्गगहणं “पटि पटि संवेदी ति पटिसंवेदी” ति । तेनाह “द्वीहाकारेही” ति आदि ।

१३७. तत्थ कथं आरम्मणतो पीतिपटिसंविदिता होती त पुच्छावचनं । सप्पीतिके द्वे ज्ञाने समापज्जती ति पीतिसद्गतानि द्वे पठमदुतियज्ञानानि पटिपाटिया समा-पज्जति । तस्सा ति तेन । “पटिसंविदिता” ति हि पदं अपेक्खित्वा क्तु अत्थे एतं सामिवचनं । समापत्तिक्खणे ति समापन्नक्खणे । ज्ञानपटिलाभेना ति ज्ञानेन समङ्गिभावेन । आरम्मणतो ति आरम्मणमुखेन, तदारम्मणाज्ञानपरियापन्ना पीति पटिसंविदिता होति आरम्मणस्स पटिसंविदितत्ता । किं वुत्तं होति ? यथा नाम सप्पपरियेसनं चरन्तेन तस्स आसये पटिसंविदिते सो पि पटिसंविदितो गहितो एव होति म-तागदबल्लेन तस्स गहणस्स सुकरत्ता, एवं पीतिया आसयभूते आरम्मणे पटिसंविदिते सा पीति पटिसंविदिता एव होति सलक्खणतो सामञ्जसो च तस्सा गहणस्स सुकरत्ता ति ।

कथं असम्मोहतो पीतिपटिसंविदिता होती ति आनेत्वा सम्बन्धितब्बं । विपस्सनाक्खणे ति विपस्सनापञ्चाय तिक्खविसदप्पत्ताय' विसयतो दस्सनक्खणे । लक्खणपटिवेधेना ति

सम्पीतिके द्वे ज्ञाने समापज्जित्वा बुद्धाय ज्ञानसम्पयुतं पीतिं खयतो वयतो
सम्मसति तस्स विपस्सनाक्खणे लक्खणपटिवेधेन असम्मोहतो पीति
पटिसंविदिता होति ।

१३८. वुत्तञ्हेतं पटिसम्भिदायं—

“दीधं अस्सासवसेन चित्तस्स एकगगतं अविक्खेपं पजानतो सति
उपट्ठिता होति । ताय सतिया तेन जाणेन सा पीति पटिसंविदिता होति ।
दीधं पस्सासवसेन । रस्सं अस्सासवसेन । रस्सं पस्सासवसेन । सब्बकाय-
पटिसंवेदी अस्सासपस्सासवसेन । पस्सम्भयं कायसङ्खारं अस्सासपस्सासवसेन
पीतिया सलक्खणस्स सामञ्जस्सलक्खणस्स च पटिविज्जनेन । यं हि यस्स विसेसतो, सामञ्जसो
च लक्खणं, तस्मिं विदिते सो याथावतो विदितो एव होति । तेनाह “असम्मोहतो पीति
पटिसंविदिता होती” ति ।

१३८. इदानीं तमत्थं पाळिया एव विभावेतुं “वुत्तञ्हेतं” ति आदिमाह । तत्थ
दीधं अस्सासवसेना ति आदीसु यं वत्तब्बं तं हेट्ठा वुत्तमेव । तत्थ पन सतोकारितादस्सनवसेनं
पाळि आगता, इध पीतिपटिसंवेदितावसेन, पीतिपटिसंवेदिता च अत्थतो विभत्ता एव । अपि
च अयमेत्थ सङ्खेपत्थो—दीधं अस्सासवसेना ति दीधस्स अस्सासस्स आरम्मणभूतस्स वसेन
पजानतो सा पीति पटिसंविदिता होति ति सम्बन्धो । चित्तस्स एकगगतं अविक्खेपं पजानतो
ति ज्ञानपरियापन्नं “अविक्खेपो” ति लद्धनामं चित्तस्सेकगतं तंसम्पयुत्ताय पञ्चाय पजानतो ।
यथेव हि आरम्मणमुखेन पीति पटिसंविदिता होति, एवं तंसम्पयुत्तधम्मा पि आरम्मणमुखेन
पटिसंविदिता एव होन्ती ति । सति उपट्ठिता होती ति दीधं अस्सासवसेन ज्ञानसम्पयुत्ता सति
तस्स आरम्मणे उपट्ठिता आरम्मणमुखेन ज्ञाने पि उपट्ठिता नाम होति । ताय सतिया ति
एवं उपट्ठिताय ताय सतिया यथावुत्तेन तेन जाणेन सुप्पटिविदितत्ता आरम्मणस्स तस्सवसेन
तदारम्मणा सा पीति पटिसंविदिता होति । दीधं पस्सासवसेना ति आदीसु पि इमिनाव
नयेन अत्थो वेदितव्वो ।

एवं पठमचतुक्कवसेन दस्सितं पीतिपटिसंवेदनं आरम्मणतो, असम्मोहतो च
विभागसो दस्सेतुं “आवज्जतो” ति आदि वुत्तं । तत्थ आवज्जतो ति ज्ञानं आवज्जन्तस्स ।
सा पीती ति सा ज्ञानपरियापन्ना पीति । जानतो ति समापन्नक्खणे आरम्मणमुखेन जानतो ।
तस्सा सा पीती पटिसंविदिता होती ति सम्बन्धो । पस्सतो ति दस्सनभूतेन जाणेन ज्ञानतो

चित्तस्स एकगतं अविक्खेपं पजानतो सति उपट्ठिता होति । ता य सति या तेन ञाणेन सा पीति पटिसंविदिता होति । आवज्जतो सा पीति पटिसंविदिता होति । जानतो, पस्सतो, पच्चवेक्खतो, चित्तं अधिद्वहतो, सद्वाय अधिमुच्चतो, वीरियं पग्गण्हतो, सति उपट्ठापयतो, चित्तं समादहतो, पञ्जाय पजानतो, अभिञ्जेय्यं परिञ्जेय्यं पहातब्बं भावेतब्बं सच्छिकातब्बं सच्छिकरोतो सा पीति पटिसंविदिता होति । एवं सा पीति पटिसंविदिता होती” ति ।

बुडाय पस्सन्तस्स । पच्चवेक्खतो ति ज्ञानं पक्खवेक्खन्तस्स । चित्तं अधिद्वहतो ति “एतत्तं वेलं ज्ञानसमङ्गी भविस्सामी” ति ज्ञानचित्तं अधिद्वहन्तस्स । एव पञ्चन्नं वसीभावानं वसेन ज्ञानस्स पजाननमुखेन आरम्भणतो पीतिया पटिसंवेदना दस्सिता ।

इदानीं येहि धम्मेहि ज्ञानं, विपस्सना च सिञ्जन्ति, तेसं ज्ञानपरियापन्नानं विपस्सना-मग्गपरियापन्नानञ्च सद्वादीनं वसेन पीतिपटिसंवेदनं दस्सेतुं “सद्वाय अधिमुच्चतो” तिआदि वुत्तं । तत्थ अधिमुच्चतो ति सहहन्तस्स, समथविपस्सनावसेना ति अधिप्पायो । वीरियं पग्गण्हतो ति आदीसु पि एसेव नयो । अभिञ्जेय्यं ति अभिविसिद्वाय पञ्जाय जानितब्बं । अभिजानतो ति विपस्सनापञ्चापुब्बङ्गमाय मग्गपज्ज य जानतो । परिञ्जेय्यं ति दुक्खसच्चं तीरणपरिञ्जाय मग्गपञ्जाय च परिजानतो । पहातब्बं ति समुदयसच्चं प्हानपरिञ्जाय, मग्गपञ्जाय च पजहतो । भावयतो सच्छिकरोतो भावेतब्बं मग्गसच्चं, सच्छिकातब्बं निरोधसच्चं । केचि पनेत्थ पीतिया एव वसेन अभिञ्जेय्यादीनि उद्धरन्ति, तं अयुत्तं ज्ञानादि-समुदायं उद्धरित्वा ततो पीतिया निद्वारणस्स अधिप्पेतत्ता ।

एत्थ च “दीर्घं अस्सासवसेना” ति आदिना पठमचतुक्कवसेन आरम्भणतो पीतिपटि-संवेदनं वुत्तं, तथा “आवज्जतो” ति आदीहि पञ्चहि पदेहि । “अभिञ्जेय्यं अभिजानतो” ति आदीहि पन असम्मोहतो । “सद्वाय अधिमुच्चतो” तिआदीहि उभयथापी ति सङ्खेपतो समथ-वसेन आरम्भणतो, विपस्सनावसेन असम्मोहतो पीतिपटिसंवेदनं वुत्तं ति दट्ठब्बं । कस्मा पनेत्थ वेदनानुपस्सनायं पीतिसीसेन वेदना गहिता, न सरूपतो एव ति ? भूमिविभागादिवसेन वेदनं भिन्दित्वा चतुधा वेदनानुपस्सनं दस्सेतुं । अपि च वेदनाकम्मद्वानं दस्सेन्तो भगवा पीतिया ओळारिकत्ता तंसम्पयुत्तसुखं सुखग्गहणत्थं पीतिसीसेन दस्सेति ।

१३९. एतेनेव नयेन अवसेसपदानि पि अत्थतो वेदितव्वानि । इदं पनेत्थ विसेसमत्तं—तिण्णं ज्ञानानं वसेन सुखपटिसंविदिता, चतुन्नम्मि वसेन चित्तसङ्खारपटिसंविदिता वेदितव्वा । चित्तसङ्खारो ति वेदनादयो द्वे खन्धा । सुखपटिसंवेदीपदे चेत्थ विपस्सनाभूमिदस्सनत्थं “सुखं ति द्वे सुखानि, कायिकञ्च सुखं चेतसिकञ्च” ति पटिसम्भिदायं वुत्तं । पस्सम्मभयं चित्तसङ्खारं ति ओळारिकं ओळारिकं चित्तसङ्खारं पस्सम्भेन्तो, निरोधेन्तो ति अत्थो । सो वित्थारतो कायसङ्खारे वुत्तनयेनेव वेदितव्वो ।

१४०. अपि चेत्थ पीतिपदे पीतिसीसेन वेदना वुत्ता, सुखपदे सरूपेनेव वेदना । द्वीसु चित्तसङ्खारपदेसु “सञ्जा च वेदना च चेतसिका

१३९. एतेनेव नयेन अवसेसपदानी ति “सुखपटिसंवेदी चित्तसङ्खारपटिसंवेदी” ति पदानि पीतिपटिसंवेदिपदे आगतनयेनेव अत्थतो वेदितव्वानि । सक्का हि “द्वीहाकारोहि सुखपटिसंवेदिता होति, चित्तसङ्खारपटिसंवेदिता होति आरम्भणतो” तिआदिना पीतिद्वाने सुखादिपदानि पक्खित्वा “सुखसहगतानि तीणि ज्ञानानि, चत्तारि वा ज्ञानानि समापज्जती” ति आदिना अत्थं विज्जातुं । तेनाह “तिण्णं ज्ञानानं वसेना” ति आदि । वेदनादयो ति आदिसद्देन सञ्जा गहिता । तेनाह “द्वे खन्धा” ति । विपस्सनाभूमिदस्सनत्थं ति पक्किण्णकसङ्खारसम्मसनवसेन विपस्सनाय भूमिदस्सनत्थं “सुखन्ति द्वे सुखानी” ति आदि वुत्तं समथे कायिकसुखाभावतो । सो ति सो पस्सम्मनपरियायेन वुत्तो निरोधो । ‘इमस्स हि भिक्खुनो पुब्बे अपरिगगहितकाले’ ति आदिना वित्थारतो कायसङ्खारे वुत्तो, तस्मा वुत्तनयेनेव वेदितव्वो । तत्थ कायसङ्खारवसेन आगतो, इध चित्तसङ्खारवसेना ति अयमेव विसेसो ।

१४०. एवं चित्तसङ्खारस्स पस्सम्मनं अतिदेसेन दस्सेत्वा यदञ्जं इमस्मिं चतुक्के वत्तव्वं, तं दस्सेतुं ‘अपि चा’ तिआदि वुत्तं । तत्थ पीतिपदे ति ‘पीतिपटिसंवेदी’ तिआदिना देसितकोडासे । पीतिसीसेन वेदना वुत्ता ति पीतिअपदेसेन तं सम्पयुत्ता वेदना वुत्ता, न पीति ति अधिप्पायो । तत्थ कारणं हेट्ठा वुत्तमेव । द्वीसु चित्तसङ्खारपदेसु ति “चित्तसङ्खारपटिसंवेदी पस्सम्मयं चित्तसङ्खार” ति चित्तसङ्खारपटिसंयुत्तेषु द्वीसु पदेसु । “विज्जाणपञ्चया

एते धम्मा चित्तपटिवद्धा चित्तसङ्खारा” ति वचनतो सञ्जासम्पयुक्ता वेदना ति एवं वेदनानुपस्सना नयेन इदं चतुक्कं भासितं ति वेदितव्वं ।

१४१. ततियचतुक्के पि चतुन्नं ज्ञानानं वसेन चित्तपटिसंवेदिता वेदितव्वा । अभिप्पमोदयं चित्तं ति चित्तं मोदेन्तो पमोदेन्तो हासेन्तो पहासेन्तो अस्ससिस्सामि पस्ससिस्सामी ति सिक्खति । तत्थ द्वीहाकारेहि अभिप्पमोदो होति, समाधि वसेन च विपस्सनावसेन च ।

१४२. कथं समाधिवसेन ? सप्पीतिके द्वे ज्ञाने समापज्जति । सो समापत्तिक्खणे सम्पयुत्तापीतिया चित्तं आमोदेति पमोदेति । कथं विपस्सनावसेन ? सप्पीतिके द्वे ज्ञाने समापज्जित्वा बुद्धाय ज्ञानसम्पयुत्तं पीतिं खययो वयतो सम्मसति । एवं विपस्सनाक्खणे ज्ञानसम्पयुत्तं पीतिं आरम्मणं कत्वा चित्तं आमोदेति पमोदेति । एवं पटिपन्नो “अभिप्पमोदयं चित्तं अस्ससिस्सामि पस्ससिस्सामी ति सिक्खती” ति बुच्चति ।

नामरूपं” ति^१ वचनतो चित्तेन पटिवद्धा ति चित्तपटिवद्धा । ततो एव कामं चित्तेन सङ्करीयन्ती ति चित्तखङ्गारा, सञ्जावेदनादयो, इध पन उपलक्खणमत्तं सञ्जावेदनाव अधिप्पेता ति आह “सञ्जासम्पयुक्ता वेदना” ति ।

१४१. चित्तपटिसंवेदी ति एत्थ द्वीहाकारेहि चित्तपटिसंवेदिता होति आरम्मणतो असम्मोहतो च । कथं आरम्मणतो चत्तारि ज्ञानानि समापज्जति, तस्स समापत्तिक्खणे ज्ञानपटिलाभेना ति आदिना वुत्तनयानुसारेण सव्वं सुविज्जेय्यं ति आह “चतुन्नं ज्ञानानं वसेन चित्तपटिसंवेदिता वेदितव्वा” ति । चित्तं मोदेन्तो ति ज्ञानसम्पयुत्तं चित्तं सम्पयुक्ताय पीतिया मोदयमानो, तं वा पीतिं आरम्मणं कत्वा पवत्तं विपस्सनाचित्तं ताय एव आरम्मणभूताय पीतिया मोदयमानो । पमोदेन्तो तिआदीनि पदानि तस्सेव वेवचनानि पीतिपरियायभावतो ।

१४२. सम्पयुक्ताय पीतिया चित्तं आमोदेती ति ज्ञानचित्तसम्पयुक्ताय पीतिसम्बोज्झङ्गभूताय ओदयलक्खणाय ज्ञानपीतिया तमेव ज्ञानचित्तं सहजातादिपच्चयवसेन चैव ज्ञानपच्चयवसेन च परिब्रूहेन्तो हट्ठपहट्ठाकारं पापेन्तो आमोदेति पमोदेति च । आरम्मणं कत्वा ति उल्लारं ज्ञानसम्पयुत्तं पीतिं आरम्मणं कत्वा पवत्तमानं विपस्सनाचित्तं ताय एव आरम्मणभूताय पीतिया योगावचरो हट्ठपहट्ठाकारं पापेन्तो “आमोदेति पमोदेती” ति बुच्चति ।

१. खु०-५-२१९; म०-१-३७२ ।

२. वि०-३-१; म०-३-१२७; खु०-१-६३-पिट्ठादीनु ।

१४३. समादहं चित्तं ति पठमज्झानादिवसेन आरम्मणे चित्तं समं आदहन्तो समं ठपेन्तो । तानि वा पन ज्ञानानि समापज्जित्वा बुद्धाय ज्ञानसम्पयुत्तं चित्तं खयतो वयतो सम्मसतो विपस्सनाक्खणे लक्खण-पटिवेधेन उप्पज्जति खणिकचित्तेकगता । एवं उप्पन्नाय खणिकचित्तेकगताय वसेन पि आरम्मणे चित्तं समं आदहन्तो समं ठपेन्तो “समादहं चित्तं अस्ससिस्सामि पस्ससिस्सामी ति सिक्खती” ति बुच्चति ।

१४४. विमोचयं चित्तं ति पठमज्झानेन नीवरणेहि चित्तं मोचेन्तो विमोचेन्तो, दुतियेन वितक्कविचारेहि, ततियेन पीतिया, चतुत्थेन सुख-दुक्खेहि चित्तं मोचेन्तो विमोचेन्तो । तानि वा पन ज्ञानानि समापज्जित्वा बुद्धायज्ञानसम्पयुत्तं चित्तं खयतो वयतो सम्मसति । सो विपस्सनाक्खणे अनिच्चानुपस्सनाय निच्चसज्जातो चित्तं मोचेन्तो विमोचेन्तो, दुक्खानु-

१४३. समं ठपेन्तो ति यथा ईसकप्पि लीनपक्खं उद्धच्चपक्खञ्च अनुपगम्म अनो-
नतं अनुव्रतं यथा इन्द्रियानं समत्तपटिपत्तिया अविसमं, समाधिस्स वा उक्कंसगमनेन आने-
ज्जप्पत्तिया सम्मदेव ठितं होति, एवं अप्पनावसेन ठपेन्तो । लक्खणपटिवेधेना ति अनिच्चा-
दिकस्स लक्खणस्स पटि पटि विज्झनेन खणे खणे अवबोधेन । खणिकचित्तेकगता ति खण-
मत्तद्धितिको समाधि । सो पि हि आरम्मणे निरन्तरं एकाकारेण पवत्तमानो पटिपक्खेन अनभिभूतो
अप्पितो विय चित्तं निच्चलं ठपेति । तेन वुत्तं “एवं उप्पन्नाया” ति आदि ।

१४४. मोचेन्तो ति विक्खम्भनविमुत्तिवसेन विवेचेन्तो विसुं करोन्तो नीवरणानि
पजहन्तो ति अत्थो । विपस्सनालक्खणे ति भङ्गानुपस्सनाक्खणे । भङ्गो हि नाम अनिच्चताय
परमा कोटि, तस्मा ताय भङ्गानुपस्सको योगावचरो चित्तमुखेन सब्बसङ्कारगतं अनिच्चतो
पस्सति, नो निच्चतो । अनिच्चस्स दुक्खत्ता दुक्खस्स च अनत्तकत्ता तदेव दुक्खतो अनुपस्सति,
नो सुखतो । अनत्ततो अनुपस्सति, नो अत्ततो । यस्मा पन यं अनिच्चं दुक्खं अनत्ता, न तं
अभिनन्दितब्बं । यच्च न अभिनन्दितब्बं, न तं रज्जितब्बं । तस्मा भङ्गदस्सनानुसारेण
“अनिच्चं दुक्खं अनत्ता” ति सङ्कारगते दिट्ठे तस्मि निब्विन्दति, नो नन्दति । विरज्जति, नो
रज्जति । सो एवं निब्विन्दन्तो विरज्जन्तो लोकियेनेव ताव ज्ञाणेन रागं निरोधेति, नो समुदेति,
नास्स समुदयं करोती ति अत्थो । अथ वा सो एवं विरत्तो यथा दिट्ठं सङ्कारगतं, तथा अदिट्ठं

पस्सनाय सुखसञ्जातो, अनत्तानुपस्सनाय अत्तसञ्जातो, निब्बिदानुपस्सनाय नन्दितो, विरागानुपस्सनाय रागतो, निरोधानुस्सनाय समुदयतो, पटिनिस्सग्गानुपस्सनाय आदानतो चित्तं मोचेन्तो विमोचेन्तो अस्ससति चेव पस्सति च । तेन वुच्चति “विमोचयं चित्तं अस्ससिस्सामि पस्ससिस्सामी ति सिक्खती” ति । एवं चित्तानुपस्सनावसेन इदं चतुक्कं भासितं ति वेदितव्वं ।

१४५. चतुत्थचतुक्के पन अनिच्चानुपस्सी ति एत्थ ताव अनिच्चं वेदितव्वं, अनिच्चता वेदितव्वा, अनिच्चानुपस्सना वेदितव्वा, अनिच्चानुपस्सी

अत्तनो जाणेन निरोधेति, नो समुदेति । निरोधमेवस्स मनसि करोति, नो समुदयं ति अत्थो । सो एवं पटिपन्नो पटिनिस्सज्जति नो आदियति । किं वुत्तं होति ? अयञ्चि अनिच्चादिअनुपस्सना सद्धिं खन्धाभिसङ्गारेहि किलेसानं परिच्चजनतो, सङ्गतदोसदस्सनेन तव्विपरीते निव्वाने तन्निन्नताय पक्खन्दनतो परिच्चागपटिनिस्सग्गो पक्खन्दनपटिनिस्सग्गो चा ति वुच्चति । तस्मा ताय समन्नागतो योगावचरो वुत्तनयेन किलेसे च परिच्चजति, निव्वाने च पक्खन्दति । तेन वुत्तं “सो विपस्सनाक्खणे अनिच्चानुपस्सनाय निच्चसञ्जातो चित्तं मोचेन्तो विमोचेन्तो” प”पटिनिस्सग्गानुपस्सनाय आदानतो चित्तं मोचेन्तो विमोचेन्तो अस्ससति चेव पस्ससति चा” ति ।

तत्थ अनिच्चस्स, अनिच्चं ति वा अनुपस्सना अनिच्चानुपस्सना । तेभूमकधम्मानं अनिच्चतं गहेत्वा पवत्ताय विपस्सनाय एतं नामं । निच्चसञ्जातो ति सङ्गतधम्मे “निच्चा सस्सता” ति पवत्ताय मिच्छासञ्जाय । सञ्जासीसेन चित्तिद्वीनम्पि गहणं दट्ठव्वं । एस नयो सुखसञ्जादीसु पि । निब्बिदानुपस्सनाया ति सङ्गारेसु निब्बिन्दनाकारेन पवत्ताय अनुपस्सनाय । नन्दितो ति अप्पीतिकतण्हातो । विरागानुपस्सनाया ति तथा विरज्जनाकारेन पवत्ताय अनुपस्सनाय । तेन वुत्तं “रागतो मोचेन्तो” ति । निरोधानुपस्सनाया ति सङ्गारानं निरोधस्स अनुपस्सनाय । यथा सङ्गारा निरुज्झन्तियेव, आर्यति पुनब्भववसेन न उप्पज्जन्ति, एवं वा अनुपस्सना निरोधानुपस्सना । मुञ्चिउकम्यता हि अयं बलप्पत्ता । तेनाह “समुदयतो मोचेन्तो” ति । पटिनिस्सज्जनाकारेन पवत्ता अनुपस्सना पटिनिस्सग्गानुपस्सना । आदानतो ति निच्चादिवसेन गहणतो, पटिसन्धिगगहणतो वा ति एवमेत्थ अत्थो दट्ठव्वो ।

१४५. अनिच्चंति अनुपस्सी, अनिच्चस्स वा अनुपस्सनसीलो अनिच्चानुपस्सी ति

वेदितव्यो । तत्थ अनिच्चं ति पञ्चकखन्धा । कस्मा ? उप्पादवयञ्जयत्त-
भावा । अनिच्चता ति तेसं येव उप्पादवयञ्जयत्तं, हुत्वा अभावो वा ।
निव्वत्तानं तेनेवाकारेण अठत्वा खणभङ्गेन भेदो ति अत्थो । अनिच्चानुपस्सना
ति तस्सा अनिच्चताय वसेन रूपादीसु अनिच्चं ति अनुपस्सना । अनिच्चा-
नुपस्सी ति ताय अनुपस्सनाय समन्नागतो । तस्मा एवंभूतो अस्ससन्तो
च पस्ससन्तो च इध “अनिच्चानुपस्सी अस्ससिस्सामि पस्ससिस्सामी ति
सिक्खती” ति वेदितव्यो ।

एत्थ किं पनेतं अनिच्चं, कथं वा अनिच्चं, का वा अनिच्चानुपस्सना, कस्स वा अनिच्चानु-
पस्सना ति चतुक्कं विभावेतब्बं ति तं दस्सेन्तो—“अनिच्चं वेदितव्वं” ति आदिमाह ।

तत्थ निच्चं नाम ध्रुवं सस्सतं यथा तं निव्वानं, न निच्चं ति अनिच्चं, उदयव्ययवन्तं,
अत्थतो सङ्गता धम्मा ति आह “अनिच्चं ति पञ्चकखन्धा । कस्मा ? उप्पादवयञ्ज-
यत्तभावा” ति, उप्पादवयञ्जयत्तसम्भावा ति अत्थो । तत्थ सङ्गतधम्मानं हेतुपच्चयेहि उप्पज्जनं
अहुत्वा सम्भवो अत्तलामो उप्पादो । उप्पन्नानं तेसं खणनिरोधो विनासो वयो । जराय
अञ्जयभावा अञ्जयत्तं । यथा हि उप्पादावत्थाय भिन्नाय भङ्गावत्थायं वत्थुभेदो नत्थि, एवं
ठितिसङ्घाताय भङ्गाभिमुखावत्थायमपि वत्थुभेदो नत्थि, यत्थ जरावोहारो । तस्मा एकस्सा पि
धम्मस्स जरा युज्जति, या खणिकजरा ति वुच्चति । एकसेन च उप्पादभङ्गावत्थासु वत्थुनो अभेदो
इच्छित्तव्वो, अञ्जया ‘अञ्जो उप्पज्जति, अञ्जो भिज्जती’ ति आपज्जेय्य । तथिमं खणिकजरं
सन्धायाह “अञ्जयत्तं” ति । यं पनेत्थ वत्तब्बं, तं परतो कथयिस्साम ।

यस्स लक्खणत्तयस्स भावा खन्धेसु अनिच्चसमञ्जा, तस्मिं लक्खणत्तये अनिच्चता-
समञ्जा ति “अनिच्चता ति तेसं येव उप्पादवयञ्जयत्तं” ति वत्वा विसेसतो धम्मानं खणिकनिरोधे
अनिच्चतावोहारो ति दस्सेन्तो—“हुत्वा अभावो वा” ति आदिमाह । तत्थ उप्पादपुण्वकत्ता
अभावस्स हुत्वागहणं । तेन पाकभावपुण्वकत्तं विनासभावस्स दस्सेति । तेनेवाकारेणा ति
निव्वत्तनाकारेणैव । खणभङ्गेना ति खणिकनिरोधेन । तस्सा अनिच्चताया ति खणिकभङ्ग-
सङ्घाताय अनिच्चताय । ताय अनुपस्सनाया ति यथावुत्ताय अनिच्चानुपस्सनाय । समन्नागतो
ति समङ्गिभूतो योगावचरो ।

१४६. विरागानुपस्सो ति एत्थ पन द्वे विरागा—खयविरागो च अच्चन्तविरागो च । तत्थ खयविरागो ति सङ्खारानं खणभङ्गो । अच्चन्त-
विरागो ति निब्बानं । विरागानुपस्सना ति तदुभयदस्सनावसेन पवत्ता
विपस्सना च मग्गो च । तां दुविधाय पि अनुपस्सनाय समन्नागतो हुत्वा
अस्ससन्तो पस्ससन्तो च “विरागानुपस्सी अस्ससिस्सामि पस्ससिस्सादी
ति सिक्खती” ति वेदितव्वो । निरोधानुपस्सी—पदे पि एसेव नयो ।

१४७. पटिनिस्सग्गानुपस्सी ति एत्था पि द्वे पटिनिस्सग्गा—
परिच्चागपटिनिस्सग्गो च पक्खन्दनपटिनिस्सग्गो च । पटिनिस्सग्गो येव
अनुपस्सना पटिनिस्सग्गानुपस्सना । विपस्सनाभग्गानं एतन्निधिवत्तं ।

१४८. विपस्सना हि तदङ्गवसेन सद्धिं खन्धाभिसङ्खारेहि किलेसे
परिच्चजति, सङ्खतदोसदस्सनेन च तव्विपरीते निब्बाने तन्निन्नताय पक्खन्दती

१४६. खयो सङ्खारानं विनासो, विरज्जनं तेसं येव विलुज्जनं विरागो, खयो एव
विरागो खयविरागो । खणिकनिरोधो । अच्चन्तमेत्थ एतस्मिं अधिगते सङ्खारा विरज्जन्ति
निरुज्जन्ती ति अच्चन्तविरागो, निब्बानं । तेनाह “खयविरागो सङ्खारानं खणभङ्गो,
अच्चन्तविरागो निब्बानं”ति । तदुभयवसेन पवत्ता ति खयविरागानुपस्सनावसेन
विपस्सनाय, अच्चन्तविरागानुपस्सनावसेन मग्गस्स पवत्ति योजेतव्वा । आरम्भणतो वा
विपस्सनाय खयविरागानुपस्सनावसेन पवत्ति, तन्निन्नभावतो अच्चन्तविरागानुपस्सनावसेन,
मग्गस्स पन असम्मोहतो खयविरागानुपस्सनावसेन, आरम्भणतो अच्चन्तविरागानुपस्सनावसेन
पवत्ति वेदितव्वा । “एसेव नयो”ति इमिना यस्मा विरागानुपस्सी—पदे वुत्तनयानुसारेन
“द्वे निरोधा खयनिरोधो च अच्चन्तनिरोधो चा” ति एवमादि अत्थवण्णनं अतिदिसति, तस्मा
विरागद्वाने निरोधपदं पक्खिपित्वा “खयो सङ्खारानं विनासो”ति आदिना इध वुत्तनयेन तस्स
अत्थवण्णना वेदितव्वा ।

१४७. पटिनिस्सज्जनं पहातव्वस्स तदङ्गवसेन वा समुच्छेदवसेन वा परिच्चजनं
परिच्चागपटिनिस्सग्गो । तथा सब्बूपधीनं पटिनिस्सग्गभूते विसङ्खारे अत्तनो निस्सज्जनं,
तन्निन्नताय वा तदारम्भणताय वा तत्थ पक्खन्दनं पक्खन्दनपटिनिस्सग्गो ।

१४८. तदङ्गवसेना ति एत्थ अनिच्चानुपस्सना ताव तदङ्गप्पहानवसेन निच्चसज्जनं
परिच्चजति, परिच्चजन्ती च तथा अप्पवत्ति यं ये “निच्च”ति गहणवसेन किलेसां, तम्मूलका

ति परिच्चागपटिनिस्सग्गो चेव पक्खन्दनपटिनिस्सग्गो ति च वुच्चति । मग्गो समुच्छेदवसेन सद्धिं खन्धाभिसङ्गारेहि किलेसे परिच्चजति, आरम्मणकरणेन च निब्बाने पक्खन्दती ति परिच्चागपटिनिस्सग्गो चेव पक्खन्दनपटिनिस्सग्गो ति च वुच्चति । उभयम्पि पन पुरिमपुरिमजाणानं अनु अनुपस्सनतो अनुपस्सना ति वुच्चति । ताय दुविधाय पि पटिनिस्सग्गानुपस्सनाय समन्नागतो हुत्वा अस्ससन्तो पस्ससन्तो च “पटिनिस्सग्गानुपस्सी अस्ससिस्सामि पस्ससिस्सामी ति सिक्खती” ति वेदितब्बो ।

इदं चतुत्थचतुक्कं सुद्धविपस्सनावसेनेव वुत्तं । पुरिमानि पन तीणि समथविपस्सनावसेन । एवं चतुन्नं चतुक्कानं वसेन सोळसवत्थुकाय आनापानस्सतिया भावना वेदितब्बा । एवं सोळसवत्थुवसेन च पन अयं आनापानस्सति महप्फला होति महानिसंसा ।

२४९. तत्रस्स “अयम्पि खो भिक्खवे आनापानस्सतिसमाधि भावितो बहुलीकतो सन्तो चेव पणोतो चा” ति आदिवचनतो सन्तभावादि-

अभिसङ्गारा, तदुभयमूलका च विपाकक्खन्धा अनागते उप्पज्जेय्युं, ते सब्बे पि अप्पवत्तिकरणवसेन परिच्चजति, तथा दुक्खसञ्जादयो । तेनाह “विपस्सना हि तदङ्गवसेन सद्धिं खन्धाभिसङ्गारेहि किलेसे परिच्चजती”ति ।

सङ्खतदोसदस्सनेना ति सङ्खते तेभूमके सङ्खारगते अनिच्चतादिदोसदस्सनेन । निच्चादिभावेन तव्विपरीतो । तन्निन्नताया ति तदधिसुत्तताय । पक्खन्दती ति अनुपविसति अनुपविसन्तं विय होति । सद्धिं खन्धाभिसङ्गारेहि किलेसे परिच्चजती ति मग्गेन किलेसेसु परिच्चत्तेसु अविपाकधम्मतापादनेन अभिसङ्गारा, तमूलका च खन्धा अनुपत्तिरहभावेन परिच्चत्ता नाम होन्ती ति सब्बे पि ते मग्गो परिच्चजती ति वुत्तं । उभयं ति विपस्सनाजाणं, मग्गजाणञ्च । मग्गजाणम्पि हि गोत्रभुजाणस्स अनु पच्छा निब्बानदस्सनतो “अनुपस्सना”ति वुच्चति ।

सोळसवत्थुवसेन चा ति सोळसन्नं वत्थूनं वसेना पि वुच्चमानसन्तभावादिवसेना पी ति समुच्चयत्थो च-सद्दो । “आनापानस्सति भाविता”ति पदं आनेत्वा सम्बन्धितव्वं ।

१४६. अस्सा ति आनापानस्सतिसमाधिस्स । कामवितक्कादिवितक्कुपच्छेदसमत्थताय पि

वसेना पि महानिसंसता वेदितव्वा, वितक्कुपच्छेदसमत्थताय पि । अयं हि सन्तपणीतअसेचनकसुखविहारत्ता समाधिअन्तरायकरानं वितक्कानं वसेन इतो चितो च चित्तस्स विधावनं विच्छिन्दित्वा आनापानारम्मणाभिमुखमेव चित्तं करोति । तेनेव वुचं—“आनापानस्सति भावेतव्वा वितक्कुपच्छेदाया” ति^१ ।

१५०. विज्जाविमुत्तिपारिपूरिया मूलभावेना पि चस्सा महानिसंसता वेदितव्वा । वुचं हेतं भगवता—“आनापानस्सति भिक्खवे भाविता बहुलीकता चचारो सतिपट्टाने परिपूरेति, चचारो सतिपट्टाना भाविता बहुलीकता सत्ता बोज्झङ्गे परिपूरेन्ति, सत्ता बोज्झङ्गा भाविता बहुलीकता विज्जाविमुत्तिं परिपूरेन्ती” ति^२ ।

अपि च चरिमकानं अस्सासपस्सासानं विदितभावकरणतो पिस्सा महानिसंसता वेदितव्वा । वुत्तं हेतं भगवता—“एवं भाविताय खो राहुल आनापानस्सतिया एवं बहुलीकताय ये पि च ते चरिमका अस्सासपस्सासा, ते पि विदिता व निरुज्झन्ति, नो अविदिता” ति^३ ।

१५१. तत्थ निरोधवसेन तयो चरिमका—भवचरिमका ज्ञानचरिमका चुतिचरिमका ति । भवेसु हि कामभवे अस्सासपस्सासा पवत्तन्ति, रूपारूपभवेसु नप्पवत्तन्ति, तस्सा ते भवचरिमका । ज्ञानेसु पुरिमे ज्ञानत्तये

महानिसंसता वेदितव्वा ति सम्बन्धो । अयं ति आनापानस्सतिसमाधि । उच्च्चावचेसु आरम्मेणसु पवत्ति येव इतो चितो च चित्तस्स विधावनं ।

१५० विज्जा नाम मग्गो । विमुत्ति फलं । मूलभावो विपस्सनाय पादकभावो । चत्तारो सतिपट्टाने परिपूरेति कायानुपस्सनादीनं चतुन्नं अनुपस्सनानं वसेन तस्सा भावनाय पवत्तनतो । सत्ता बोज्झङ्गे परिपूरेन्ति बोज्झङ्गभावनाय विना सतिपट्टानभावनापारिपूरिया अभावतो । विज्जाविमुत्तिं परिपूरेन्ति बोज्झङ्गभावनाय तासं सिखाप्पत्तिभावतो । चरिमकानं ति अन्तिमकानं ।

१५१. निरोधवसेना ति निरुज्जनवसेन । भवचरिमका ति भववसेन चरिमका

पवत्तन्ति, चतुत्थे नप्पवत्तन्ति, तस्मा ते ज्ञानचरिमका । ये पन चुति-
चित्तस्स पुरतो सोळसमेन चित्तेन सद्धिं उप्पज्जित्वा चुतिचित्तेन सह
निरुज्झन्ति, इमे चुतिचरिमका नाम । इमे इध “चरिमका” ति अधिप्पेता ।

१५२. इमं किर कम्मट्ठानं अनुयत्तस्स भिक्खुनो आनापानारम्मणस्स
सुट्ठं परिग्गहितत्ता चुतिचित्तस्स पुरतो सोळसमस्स चित्तस्स उप्पादक्खणे
उप्पादं आवज्जयतो उप्पादो पि नेसं पाकटो होति । ठितिं आवज्जयतो ठिति
पि नेसं पाकटा होति । भङ्गं आवज्जयतो च भङ्गो नेसं पाकटो होति ।

इतो अञ्जं कम्मट्ठानं भावेत्वा अरहत्तं पत्तस्स भिक्खुनो हि आयु-
अन्तरं परिच्छिन्नं वा होति अपरिच्छिन्नं वा । इमं पन सोळसवत्थुकं आना-
पानस्सतिं भावेत्वा अरहत्तं पत्तस्स आयुअन्तरं परिच्छिन्नमेव होति । सो
“एत्तकं दानि मे आयुसङ्गारा पवत्तिस्सन्ति, न इतो परं” ति जत्वा अत्तनो
धम्मताय येव सरीरपटिजग्गननिवासनपारुपनादीनि सब्बकिञ्चानि कत्वा
अक्खीनि निमीलेति कोटपब्बतविहारवासी तिसस्सत्थेरो विय, महा-

निहीनभवपवत्तिनो^१ । तथा ज्ञानचरिमका वेदितव्वा । चुतिचरिमका ति चुतिया चरिमका
चुतिक्खणपवत्तिनो मव्वपरियोसानका । तस्मा ति तीसु भवेसु निहीने कामभवे पवत्तन्तो । ते
ति अस्सासपस्सासा । पुरतो ति हेट्ठा । यस्मा विभङ्गट्ठकथायं^२ रूपधम्मानं सोळसचित्तक्ख-
णायुक्ताविभाविता, तस्मा “सोळसमेन चित्तेन सद्धिं उप्पज्जित्वा” ति वुत्तं । चुतिचित्तस्स
पुरतो ति वा चुतिचित्तं अवधिभावेन गहेत्वा ततो ओरं सोळसमेन चित्तेन सद्धिं उप्पज्जित्वा ति
एवं पन अत्थे गय्हमाने सत्तरसचित्तक्खणायुक्ताव अस्सासपस्सासानं वुत्ता होति !

१५५. इमे किर इमं कम्मट्ठानं अनुयत्तस्स भिक्खुनो पाकटा होन्ती ति आनेत्वा
सम्बन्धो । तत्थ कारणमाह “आनापानारम्मणस्स सुट्ठं परिग्गहितत्ता” ति । तमेवत्थं
विभावेतुं “चुतिचित्तस्सा” ति आदि वुत्तं ।

करञ्जियविहारवासी महातिस्सत्थेरो विय, देवपुत्तमहारद्धे पिण्डपातिकत्तिस्म-
त्थेरो विय, चित्तलपव्वतविहारवासिनो द्वे भातियत्थेरा विय च ।

१५३. तत्रिदं एकवत्थुपरिदीपनं—द्वेभातियत्थेरानं किरिको पुण्ण-
मुपोसथदिवसे पातिमोक्खं ओसारेत्वा भिक्खुसंघपरिवुतो अत्तनो वसनट्ठानं
गन्त्वा चङ्कमे ठितो चन्दालोकं ओलोकेत्वा अत्तनो आयसङ्गारे उपधारेत्वा
भिक्खुसंघं आह—“तुम्हेहि कथं परिनिव्वायन्ता भिक्खू दिट्ठपुव्वा” ति ? तत्र
केचि आहंसु—“अम्हेहि आसने निसिन्नका व परिनिव्वायन्ता दिट्ठपुव्वा” ति ।
केचि “अम्हेहि आकासे पल्लङ्गं आभुजित्वा निसिन्नका” ति । थेरो आह—
“अहं दानि वो चङ्कमन्तमेव परिनिव्वायमानं दस्सेस्सामी” ति । ततो चङ्कमे
लेखं कत्वा “अहं इतो चङ्कमकोटितो परकोटिं गन्त्वा निवत्तमानो इमं लेखं
पत्वा व परिनिव्वायिस्सामी” ति वत्वा चङ्कमं ओरुय्ह परभागं गन्त्वा
निवत्तमानो एकेन पादेन लेखं अक्कन्तक्खणे येव परिनिव्वायि ।

तस्मा हवे अप्पमत्तो अनुयुञ्जेथ पण्डितो ।

एवं अनेकानिस्सं आनापानस्सतिं सदा ति ॥

इदं आनापानस्सतियं वित्थारकथामुखं ।

उपसमानुस्ततिकथा

१५४. आनापानस्सतिया अनन्तरं उद्दिष्टं पन उपसमानुस्ततिं भावेतु-

तत्थ आयुअन्तरं नाम जीवितन्तरं जीवनक्खणावधि । धम्मताय एवा ति सभावेनेव,
रुचिवसेनेवा ति अत्थो ।

१५३. चन्दालोकं ओलोकेत्वा ति जुण्हपक्खे पदोसवेलायं समन्ततो आसिञ्चमान-
खीरधारं विय गगनतलं, रजतपत्तसदिसवालिकासन्थतञ्च भूमिभागं दिस्वा “रमणीयो वतायं
कालो, देसो च मम अञ्ज्ञासयसदिसो, कीव चिरं नु खो अयं दुक्खभारो वहितब्बो” ति अत्तनो
आयुसङ्गारे उपधारेत्वा परिक्लीणे ति अधिप्पायो । लेखं कत्वा ति चङ्कमे तिरियं लेखं कत्वा ।

अनुयुञ्जेथा ति अनुयुञ्जेय्य, भावेय्या ति अत्थो ।

उपसमानुस्ततिकथावण्णना

१५४. एवं ति यथावुत्तेन विरागादिगुणानुस्सरणप्पकारेन । सब्बदुक्खूपसमसङ्गा-

कामेन रहोगतेन षट्सिल्लीनेन—“यावता भिक्खवे धम्मा सङ्गता वा असङ्गता वा विरागो तेसं धम्मानं अग्गमक्खायति, यदिदं मदनिम्मदनो पिपासविनयो आलयसमुग्धातो वड्डुपच्छेदो तण्हक्खयो विरागो निरोधो निब्बानं” ति^१ एवं सब्बदुक्खूपसमसङ्घातस्स निब्बानस्स गुणा अनुस्सरितव्वा ।

तत्थ यावता ति यत्तका । धम्मा ति सभावा । सङ्गता वा असङ्गता वा ति सङ्गम्म समागम्म पच्चयेहि कता वा अकता वा । विरागो तेसं धम्मानं अग्गमक्खायती ति तेसं सङ्घातासङ्घतधम्मानं विरागो अग्गमक्खायति सेट्ठो उत्तमो ति बुच्चति ।

तत्थ विरागो ति न रागाभावमत्तमेव, अथ खो यदिदं मदनिम्म-
दनो...प...निब्बानं ति यो सो मदनिम्मदनो ति आदीनि नामानि
असङ्घतधम्मो लभति, सो विरागो ति पच्चेतव्वो । सो हि यस्मा तं
आगम्म सब्बे पि मानमदपुरिसमदादयो मदा निम्मदा अमदा होन्ति,
विनस्सन्ति, तस्मा मदनिम्मदनो ति बुच्चति । यस्मा च तं आगम्म
तस्सा ति दुक्खदुक्खादिभेदं सब्बम्पि दुक्खं उपसम्मति एत्था ति सब्बदुक्खूपसमो ति
सङ्घातव्वस्स ।

“पञ्जत्तिधम्मा” ति आदीसु असभावो पि जाणेन धारीयति अवधारीयती ति धम्मो ति
बुच्चती ति ततो निवत्तेन्तो “धम्मा ति सभावा” ति आह । भवनं परमत्थतो विज्जमानता भावो,
सह भावेना ति सभावा, सच्छिकट्टपरमत्थतो लम्भमानरूपा ति अत्थो । ते हि अत्तनो सभावस्स
धारणतो धम्मा ति, यथाबुत्तनट्ठेन सभावा ति च बुच्चन्ति । सङ्गम्मा ति पच्चयसमोधान
लक्खणेन सङ्गमेन सन्निपतित्वा । समागम्मा ति तस्सेव वेवचनं । पच्चयेही ति अनुरूपेहि
पच्चयेहि । कता ति निब्बत्तिता । अकता ति केहिचि पि पच्चयेहि न कता । असङ्गता ति बहुवच-
नस्स^२ कारणं हेट्ठा बुत्तमेव । अग्गमक्खायती ति अग्गो अक्खायति, म कारो पदसन्धिकरो ।
सो असङ्घतलक्खणो सभावधम्मो विरागो ति पच्चेतव्वो, विरज्जति एत्थ संकिलेसधम्मो ति ।
निब्बानं आरम्भणं कत्वा पवत्तमानेन अरियमग्गेन पहीयमाना मानमदादयो तं पत्वा पहीयन्ति नामा
ति आह “तमागम्म...प...विनस्सती” ति । तत्थ “सेत्थोहमस्मी” ति आदिना^३ मञ्जनावसेन

१—अं—२—३७; खु०—१—२४१ ।

२—पुथु०—सी०, स्या०, क० ।

३—अभि०—१—२५०; सं०—३—८१—पिट्ठादीसु ।

सन्वा पि कामपिपासा विनयं अब्भत्थं याति, तस्मा पिपासविनयो ति बुच्चति । यस्मा पन तं आगम्म पञ्चकामगुणालया समुग्घातं गच्छन्ति, तस्मा आलयससुग्घातो ति बुच्चति । यस्मा च तं आगम्म तेभूमकवट्टं उपच्छिज्जति, तस्मा वट्टुपच्छेदो ति बुच्चति । यस्मा पन तं आगम्म सब्बसो तण्हा खयं गच्छति विरज्जति निरुज्जति च, तस्मा तण्हक्खयो विरागो निरोधो ति बुच्चति । यस्मा पनेस चतस्सो योनियो पञ्च गतियो सत्त विज्जाणट्ठितियो नव च सत्तावासे अपरापरभावाय विननतो आबन्धनतो संसिब्बनतो वानं ति लद्धवोहाराय तण्हाय निक्खन्तो निस्सटो विसंयुत्तो, तस्मा निब्बानं ति बुच्चती ति ।

१५५. एवमेतेसं मदनिम्मदनादीनं गुणानं वसेन निब्बानसङ्घातो उपसमो अनुस्सरितब्बो । ये वा पनञ्जे पि भगवता—“असङ्खतञ्च वो भिक्खवे देसिस्सामि सच्चञ्च । पारञ्च । सुदुद्दसञ्च । अजरञ्च ।

पवत्तो मानो एव मानमदो । पुरिसभावं निस्साय उप्पज्जनकमदो पुरिसज्जो । आदि-सहेन जातिमदादीनं सङ्गहो दट्ठब्बो । निम्मदा ति विगतमदभावा । इममेव हि अत्थं दस्सेतुं “अमदा” ति वुत्तं । मदा निम्मदीयन्ति एत्थ अमदभावं विनासं गच्छन्ती ति मदनिम्मदनो एसेव नयो सेसपदेसु पि । कामा पिपासा ति कामानं पातुकम्यता, कामतण्हा । कामगुणा एव आलीयन्ति एत्थ सत्ता ति कामगुणालया । तेभूमकं वट्टं ति तीसु भूमीसु कम्मकिलेसविपाक-वट्टं । एस असङ्खतधम्मो । अपरापरभावाया ति अपरापरं योनिआदितो योनिआदिभावाय । आबन्धनं गण्ठिकरणं । संसिब्बनं तुल्लकारणं । निक्खमनं निस्सरणञ्चत्स तण्हाय विसंयोगो एवा ति आह “विसंयुत्तो” ति ।

१५५. ये गुणे निमित्तं कत्वा मदनिम्मदनादिनामानि निब्बाने निरुल्लहानि, ते मद-निम्मदन्तादिके यथावुत्ते निव्वत्तितनिब्बानगुणे एव गहेत्वा आह “मदनिम्मदन्तादीनं गुणानं वसेना” ति, न पन मदा निम्मदीयन्ति एतेना ति एवमादिके । ते हि अरियमग्गगुणा । भगवता उपसमगुणा वुत्ता ति सम्बन्धो । कत्थ पन वुत्ता ति? असङ्खत्तासंयुत्तादीसु^१ । तत्थ सच्चं

धुवञ्च । निप्पपञ्चञ्च । अमतञ्च । सिवञ्च । खेमञ्च । अब्भुतञ्च ।
अनीतिकञ्च । अब्यापज्झञ्च । विसुद्धिञ्च । दीपञ्च । ताणञ्च । लेणञ्च वो
भिक्षव्वे देसिस्सामी” ति^१ आदीसु सुत्तेसु उपसमगुणा बुत्ता, तेसम्पि वसेन
अनुस्सरितव्वो येव ।

तस्सेवं मदनिम्मदनतादिगुणवसेन उपसमं अनुस्सरतो “नेव तस्मिं
समये रागपरियुद्धितं चित्तं होति, न दोस न मोहपरियुद्धितं चित्तं होति ।
उजुगतमेवस्स तस्मिं समये चित्तं होति उपसमं आरब्भा” ति बुद्धानु-
स्सतिआदीसु वुत्तनयेनेव विक्खम्भितनीवरणस्स एकक्खणे ज्ञानज्ञानि
उप्पज्जन्ति । उपसमगुणानं पन गम्भीरताय नानप्पकारगुणानुस्सरणाधि-
मुत्तताय वा अप्पनं अप्पत्वा उपचारप्पत्तमेव ज्ञानं होति । तदेतं उपसम-
गुणानुस्सरणवसेन उपसमानुस्सतिञ्चेव सङ्गं गच्छति ।

ति अवितथं । निब्बानं हि केनचि परियायेन असन्तभावाभावतो एकसेनेव सन्तत्ता अविपरीत-
त्वेन सच्चं । तेनाह “एकं हि सच्चं, न दुतियमत्थी” ति^२ । पारं ति संसारस्स परतीरभूतं ।
तेनेवाह “तिण्णो पारङ्गतो थले तिद्धति ब्राह्मणो” ति^३ । “अप्पका ते मनुस्सेसु, ये जना पार-
गामिनो” ति^४ च । सुदुद्दसं ति परमगम्भीरताय, अतिसुखुमसन्तसभावताय च अनुपचित-
आणसम्भारेहि दट्ठं असक्कुणेय्यताय सुट्ठं दुद्दसं । नत्थि एत्थ जरा, एतस्मिं वा अधिगते
पुग्गलस्स जराभावो ति अजरं । ततो एव जरादीहि अपलोकियताय थिरत्वेन धुवं । तण्हादि-
पञ्चाभावतौ निप्पपञ्चं । नत्थि एत्थ मतं ति अमतं । असिवभावकरानं संकिलेसधम्मानं
अभावेन सिवं । चत्तूहि योगेहि अनुपदुत्तत्ता खेमं । विसङ्खारभावेन अच्छरियताय, अभूतपुब्ब-
ताय च अब्भुतं । सब्बासं ईतीनं अनत्थानं अभावेन अनीतिकं । निदुक्खताय अब्याबज्झं ।
सन्नसंकिलेसमलतो अच्छन्तसुद्धिया विसेसतो सुद्धी ति विसुद्धि । चत्तूहि पि ओधेहि अनज्झोत्थ-
रणीयताय दीपं । सकलवट्ठुक्खतो परिपालनत्वेन ताणं ।

“सच्चञ्च वो भिक्षव्वे देसेस्सामी” ति आदिका पालि संखित्ता ति वेदितव्वो । आदि-
सद्देन अनन्तअनासव निपुण-अज्जजर-अपलोकितअनिदरसन-पणीत-अच्छरिय-अनीतिकधम्म-

१—सं०—३—३१२, ३२० ।

३. खु०—१—२२२—पिट्ठे इतिवुत्तके ।

२. खु०—१—४०६—पिट्ठे सुतनिपाते ।

४. खु०—१—२५—पिट्ठे धम्मपदे ।

१५६. छ अनुस्सतियो विय च अयम्पि अरियसावक्सेव इज्झति, एवं सन्ते पि उपसमगरुक्केन पुथुज्जनेना पि मनसिकातब्बा । सुतवसेना पि हि उपसमे चित्तं पसीदति ।

इमञ्च पन उपसमानुस्सतिं अनुयुत्तो भिक्खु सुखं सुपति, सुखं पटि-
बुज्झति, सन्तिन्द्रियो होति सन्तमानसो हिरोत्तप्पसमन्नागतो पासा-
दिको पणीताधिमुत्तिको सब्रह्मचारीनं गरु च भावनीयो च । उत्तरि अप्पटि-
विज्झन्तो पन सुगतिपरायनो होति ।

तस्मा हवे अप्पमत्तो भावयेथ विचक्खणो ।

एवं अनेकानिसंसं अरिये उपसमे सतिं ति ॥

इदं उपसमानुस्सतियं वित्थारकथामुखं ।

इति साधुजनपामोज्जत्थाय कते विसद्धिमग्गे समाधिभावनाधिकारे

अनुस्सतिकम्मट्ठाननिर्देशो नाम

अट्ठमो परिच्छेदो ।

— : ० : —

मुक्ति-लेण-परायण-गम्भीरादिवचनेहि च बोधिता इध अबुत्ता गुणा सङ्गहन्ति, तत्थ नत्थि
एतस्स उप्पादन्तो वा वयन्तो वा ति अनन्तो, असङ्गतधम्मो । आसवानं अनारम्भणताय
अनासवो । निपुणजाणगोचरताय निपुणो । सङ्गतधम्मो विय जराय अज्जजरितताय अज्जरो ।
व्याधिआदीहि अपलोकियताय अपलोकितं । अचक्खुविज्जाणविज्जेय्यताय अनिदस्सनो ।
अ तत्तिकरुत्तेन पणीतो । अपचुरताय अच्छरियो । इतीहि अनभिभवनीयसभावत्ता, अनीतिक-
भावहेतुतो च अनीतिकधम्मो । वट्ठदुक्खमुत्तिनिमित्तताय मुत्ति । संसारं भयतो पस्सन्तेहि
निलीयनीयतो^१ लेणं । तेसं येव परागती ति परायणो । पकतिजाणेन अलद्धपतिट्ठताय अगाधट्ठेन
गम्भीरो । कातपुञ्जेहि पि दुक्खेन किञ्छेन अनुबुज्झितव्वतो दुरनुबोधो । सच्छिकिरियं
मुञ्चित्वा न तक्कजाणेन अवचरितव्वो ति अतक्कावचरो । बुद्धादीहि पण्डितेहेव वेदितव्वतो
अधिगन्तव्वतो पण्डितवेदनीयो ति एवमत्थो वेदितव्वो ।

१५६. अरियसावकस्सेव इज्झति सच्छिकेरियाभिसमयवसेन निब्बानगुणानं पाकट-
भावतो । अट्ठाने चायं एव-सदो वुत्तो, इज्झति एवा ति योजना । सुखसिद्धिवसेन वा एवं
वुत्तं “अरियसावकस्सेवा” ति । तेनेवाह “एवं सन्ते पी” ति आदि । उपसमगरुकेना ति
निब्बाननिब्बेन । मनसि कातब्बा यथावुत्ता उपसमगुणा । सुखं सुपती ति आदीसु वत्तब्बं
मेत्ताकथायं आवि भविस्सति । पणीताधिमुत्तिको होति निब्बानाधिमुत्तत्ता ।

परमत्थमञ्जुसायं विसुद्धिमग्गसंवण्णनायं

अनुस्सतिकम्मट्ठाननिद्देसवण्णना

निष्ठिता

सोधनपत्तं

पिट्ठे	पन्तियं	असुद्धपाठो	सुद्धपाठो
११	२२	विशुद्धा	विसुद्धी
१२	२२	अनिच्चलक्खमेव	अनिच्चलक्खणमेव
१२	२५	उदयव्वयअणादीनं	उदयव्वयअणादीनं
१३	११	अधिगमूपायो	अधिगमूपायो
१६	२२	चित्तेति	चित्तेति
१६	२४	चित्तं	चित्तं
१६	१६	तिखणं	तिखिणं
२१	२३	सङ्गहेत्वा	सङ्गहेत्वा
२२	८	होती	होति
३६	१२	सक्कुणं ति	सक्कुणन्ति
४६	२१	उत्साहे	उत्साहे
५१	७	फोटुब्बं	फोटुब्बं
५१	८	फुसित्वाप	फुसित्वा
५२	१५	लभं	लाभं
५६	११	चाटुकम्पता	चाटुकम्पता
७४	१५	जनन्ति	जानन्ति
७७	५	पणिघाय	पणिघाय
८३	१४	इदं	इदं
६६	१०	अनुव्यञ्जनसो	अनुव्यञ्जनसो
१०३	३	आगच्छती	आगच्छती
२०७	२४	ब्रूह्यमानो	ब्रूह्यमानो
१४३	१७	अपचिनं ति न आचिनं ति	अपचिनन्ति न आचिनन्ति
१८८	११	तिकचकुक्कज्झानिकेन	चिकघतुक्कज्झानिकेन
१९०	२२	आरम्मकरणवसेनापि	आरम्मणकरणवसेनापि
२०६	१२	तस्वेव	तस्सेव
१०९	१३	सज्जायन्तस्स	सज्जायन्तस्स
२१२	२०	भावनामनुयञ्जन्तो	भावनामनुयुञ्जन्तो
२१४	२३	पवेणिपालको	पवेणीपालको
२२६	२२	पुम्गला	पुम्गला

पिठे	पन्तिगं	असुद्धपाठो	सुद्धपाठो
२२६	३	सोमनस्मं	सोमनस्मं
२३७	१	ब्रह्मविहारो	ब्रह्मविहारो
२३८	३	अट्टिकञ्जाय	अट्टिकसञ्जाय
२३६	१६	सब्बदिसास	सब्बदिसासु
२४०	२	तस्सा	तस्मा
२५८	८	आलाभो	अलाभो
२६१	१३	सबस्स	सब्बस्स
२६१	२४	आदियन्तो	आदियन्तो
२८०	१६	तेना	तेनाह
३५७	१३	दान्धायितत्तं	दन्धायितत्तं
३२८	३	भवङ्गानि	भवङ्गानि
३५६	६	एतस्त	एतस्स
३६२	१	स्वो	खो
३५६	६	विवटकणं	विवटकरणं
३७०	१६	अज्जं	अज्जं
३७७	२	गब्बं	गन्तब्बं
३७७	२५	तस्सा	तस्मा
३८१	२३	अच्छासन्ने	अच्चासन्ने
३८३	२२	जिगुच्छुप्पादनसङ्खाते	जिगुच्छुप्पादनसङ्खातेन
३८४	१६	इमिस्स पुरत्थिमाण	इमिस्सा पुरत्थिमाप
३६०	४	आच्छेय्य	आगच्छेय्य
३६०	१३	वियस्सनं	विपस्सनं
४००	१३	उग्गहनितम्पि	उग्गहनिमित्तम्पि
४००	२१	पुज्जति	युज्जति
४०१	१	उग्ग-	उग्गह-
४०४	२	अरितवलेन	अरित्तवलेन
४१८	१६	फलहेतुसम्बन्धभूतो	फलहेतुसम्बन्धभूतो

